ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ ЖӘНЕ МЕЙМАНДОСТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА

MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND HOSPITALITY

Ғылым қызметкерлері күніне арналған
«БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАС»
атты жас ғалымдар мен студенттердің халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
Международной научно-практической конференции молодых ученых и студентов
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД»,
посвященной Дню работников науки

PROCEEDINGS
of International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students
«EDUCATION AND SCIENCE: MODERN VISION»
dedicated to the Day of Scientific Workers

Түркістан қаласы – 12 сәуір 2022 жыл

УДК 001
ББК 72
Б94

Ұйымдастыру алқасы:

Мурзамадиева М.С.	Басқарма төрайымы – Ректор, э.ғ.к. – төрайым
Адилова К.А.	Оқу және ғылыми істер жөніндегі проректор, з.ғ.к. – төрайым орынбасары
Ермухамедова А.П.	Ғылым және оқу үдерісінің сапасын бақылау бөлімінің басшысы, PhD – мүше
Асан Д.С.	Туризм және спорт факультетінің деканы, э.ғ.к., доцент – мүше
Абдикаримова М.Н.	Туризм және қонақжайлылық кафедрасының меңгерушісі, PhD – мүше
Омаров Б.С.	Спорт кафедрасының меңгерушісі, PhD, қауым. проф. – мүше
Альжанова Э.Е.	Жалпы білім беру пәндері кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.к., қауым.проф. – мүше
Есиркепов Ж.М.	Спорт кафедрасының қауым. профессоры, п.ғ.к. – мүше
Абдрахманов Р.Б.	Жалпы білім беру пәндері кафедрасының оқытушысы, техн.ғ.к. – мүше
Файзулла Г.Ф.	Жалпы білім беру пәндері кафедрасының қауым. проф. м.а, филос.ғ.к. – мүше
Шакирова Т.И.	Жалпы білім беру пәндері кафедрасының аға оқытушысы – мүше
Абдіқадыр Н.О.	Туризм және қонақжайлылық кафедрасының аға оқытушысы – мүше

«Білім және ғылым: заманауи көзқарас» атты жас ғалымдар мен студенттердің халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы». – Түркістан: 2022 жыл – 633 бет.

«Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых и студентов **«Образование и наука: современный взгляд»**. – Туркестан: 2022 год – 633 стр.

ISBN 978-9965-23-604-4

«Білім және ғылым: заманауи көзқарас» атты жас ғалымдар мен студенттердің халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағына» төмендегі бағыттағы ғылыми мақалалар енді: Қазақстан Республикасында туризмді дамыту болашағы; Қазақстан Республикасындағы қонақжайлылық индустриясын дамытудың қазіргі жағдайы; Туризм саласындағы инновациялық технологиялар; Қонақ үй бизнесінің дамуына экологиялық фактордың әсері; Гуманитарлық және Жаратылыстану ғылымдарының қазіргі заманғы өзекті мәселелері; Дене шынықтыру, спорт және туризмнің өзекті мәселелері.

В «Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых и студентов **«Образование и наука: современный взгляд»** вошли научные статьи по следующим направлениям: Перспективы развития туризма в Республике Казахстан; Современное состояние развития индустрии гостеприимства в Республике Казахстан; Инновационные технологии в сфере туризма; Влияние экологического фактора на развитие гостиничного бизнеса; Актуальные проблемы современности гуманитарных и естественных наук; Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма.

Басылымға жауаптылар:

Ермухамедова А.П.	Ғылым және оқу үдерісінің сапасын бақылау бөлімінің басшысы, PhD
Альмухамбетова А.Ж.	Ғылым және оқу үдерісінің сапасын бақылау бөлімінің бас маманы
Сейткулова Ж. А.	Ғылым және оқу үдерісінің сапасын бақылау бөлімінің бас маманы
Сыздыкова Г.Ж.	Ғылым және оқу үдерісінің сапасын бақылау бөлімінің бас маманы

Мақала мәтінінде авторлық құқық сақталған. Ұсынылған материалдардың мазмұны мен сапасына автор жауапты.
Тексты статей представлены в авторской редакции. За качество и достоверность предоставленных материалов ответственность несут авторы.

ISBN 978-9965-23-604-4
9 789965 236044

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЗИТИВНОЙ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ТУРИЗМА

Суровцова Вероника Юрьевна
Студентка 4 курса
Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодежи и туризма (ГЦОЛИФК)
e-mail: v-surovtsova@mail.ru

Аннотация. Обоснована актуальность применения тренинговых методик в целях развития персонала по туризму, выявлены направления выбора ориентиров в туризме для развития креативности персонала, исследованы проблемы несостыковок правовых основ развития туризма при проведении олимпиад экономическими направлениями. Показана актуальность разработки проблематики тренинговых методик развития креативности персонала в туризме, обоснована новизна темы исследования, представлен анализ преимуществ, ограничений и особенности тренингов персонала в туризме, с учетом креативности, мотивации, посттренингового периода, метод формирования Т-групп и проектного подхода.

Ключевые слова: управление персоналом в туристической отрасли, развитие креативности персонала в туризме, обучение персонала в туризме, тренинги развития персонала туризма, компетентностный подход, факторы креативности.

Түйін. Туризм бойынша персоналды дамыту мақсатында тренингтік әдістемелерді қолданудың өзектілігі негізделді, персоналдың креативтілігін дамыту үшін туризмдегі бағдарларды таңдау бағыттары анықталды, экономикалық бағыттар бойынша олимпиадалар өткізу кезінде туризмді дамытудың құқықтық негіздерін біріктірмеу проблемалары зерттелді. Туризмде персоналдың креативтілігін дамытудың тренингтік әдістемелерінің проблематикасын әзірлеудің өзектілігі көрсетілді, зерттеу тақырыбының жаңалығы негізделді, туризмде персоналдың тренингтерінің артықшылықтарын, шектеулерін және ерекшеліктерін талдау, креативтілікті, мотивацияны, тренингтен кейінгі кезеңді есепке алу, Т-топтарды қалыптастыру әдісі және жобалық тәсіл ұсынылды.

Кілт сөздер: туризм саласындағы персоналды басқару, Туризмдегі персоналдың креативтілігін дамыту, Туризмдегі персоналды оқыту, туризм персоналын дамыту тренингтері, құзыреттілік тәсіл, креативтілік факторлары.

Annotation. The relevance of the use of training methods for the development of tourism personnel is substantiated, the directions of choosing landmarks in tourism for the development of staff creativity are identified, the problems of non-alignment of the legal foundations of tourism development during the Olympiads by economic directions are investigated. The relevance of the development of the problems of training methods for the development of staff creativity in tourism is shown, the novelty of the research topic is substantiated, the analysis of the advantages, limitations and features of staff training in tourism, the study of creativity, motivation, post-training period, the method of forming T-groups and the project approach is presented.

Keywords: personnel management in the tourism industry, development of staff creativity in tourism, staff training in tourism, trainings for the development of tourism personnel, competence approach, factors of creativity.

За видимостью обычно скрывается другая видимость.
Мейсон Кули
Какой главный признак настоящего таланта? Это постоянное развитие, постоянное самосовершенствование.
В. Стасов

Введение

Современные реалии развития рыночной экономики в России, с учетом обострения геополитической обстановки в мире, требуют креативного подхода не только к традиционным показателям успешности, как размер прибыли, коэффициент производительности труда, расширение клиентской базы в туристской индустрии, популяризация ассортимента направлений, длительность туристских поездок, производимых сопутствующих товаров и услуг, но и инновационные подходы в интенсификация деятельности на основе информатизации, глобализация экономики, а главное, в новом, креативном подходе к работе персонала в туризме не только в центральных областях организаций, но и на периферии регионах. Организация комплексного подхода к позитивной динамике развития креативного мышления персонала отдельных подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма не только усилит такие важнейшие качества персонала туризма, как творческое или критическое мышление, воображение и интуиция, темпераментность, внимание к деталям,нои привьет новое качество сопереживая, учет индивидуальных особенностей и потребностей клиентов, что является востребованными при решении проблем и задач на всех этапах работы в туристской индустрииорганизаций и крупных компаний.

В современных рыночно-экономических условиях управления компаний эффективность управления организаций не только зависит от масштабов применения информационных технологий, но и напрямую связана с креативностью, инновационными навыками, исторически-культурных знаний этноса, самостоятельностью мышления персонала. В любом деле руководителю и организатору требуются умения развивать энергию взаимодействия творческих и инициативных сотрудников организации с прагматичным консерватизмом [9, 8]. Без креативности, разрывов шаблона мышления и патриотизма, не существуют прорывы в науке, творчестве, бизнесе. Многие специалисты из различных стран акцентируют внимание на том, что креативность есть «способность индивида к нестандартному, творческому мышлению, чувствительность индивида к проблемам и поиску путей их решения, способность к гибкому мышлению и выдвижению новых идей, чувствительность к дисгармонии имеющихся знаний» [3, С. 185]. В.Н. Дружинин, Р. Стернберг и Е. Григоренко рассматривали «креативность» как «универсальную» творческую способность человека [6, С. 183], поэтому многие исследователи посвятили свои труды проблемам развития креативности и инновационности получаемого продукта. В современное время успешно применяютсяразработанные принципы, методы и техники развития креативности – мозговой штурм, синектика, решение творческих задач и тренинги [2, 10, 11]. Несмотря на огромное множество различных публикаций на эту тему, в большинстве несут лишь риторический характер, а раскрытия принципов, подходов, техники подготовки и проведения тренингов креативности персонала в организационной корпоративной туристской среде вообще нет.

Актуальность. Исследования тренингов, техник информационного и личностного подхода к развитию креативности туристского персонала связана с недостаточной теоретической исследованностью этой проблематики, при этом туризм, зачастую, остается основной составляющей экономики многих стран, а у нас еще и способом развития дальних регионов России. Так же нужно учитывать и историческую закономерность сотрудничества с бывшими союзными республиками, как поиска новых точек взаимодействия и обмена между людьми и организациями, практической

востребованности креативных компетенций туристского персонала в образовательной и практической местной среде.

В России на законодательном уровне в 2020 году были закреплены понятия «корпоративный спорт» и «физкультурно-спортивное общество» для укрепления здоровья трудящихся в организациях, а так же министерство спорта РФ разработало «Положение о физкультурно-спортивном клубе по месту работы», утвержденное в феврале 2021 года [7], что очень благоприятно способствует развитию внутреннего и внешнего рекреационного туризма. Поэтому занятие различными видами спорта, спортивных дисциплин, туризмом, остается актуальным приоритетом в трудовом процессе всех компаний. Креативный подход туристского персоналак отслеживанию состояния физического и эмоционального здоровьяклиентов откроет новые двери развития туризма [11] в целом. Правительство Российской Федерации на законодательном уровне способствует развитию национальной туристской индустрии, так с 1 июля 2022 года вступает в силу постановление правительства РФ «Об утверждении Положения о порядке определения национальных туристских маршрутов» [12], призванного так же оказать благотворное влияние на развитие всех регионов страны.Но есть и отрицательный момент, экономическая конкуренция на рынке закрывает общение сотрудников в определенном сообществе корпоративной культуры, а главной проблемой развития туризма считаю несогласованность понятий и обучающего процесса в образовательной среде.

Объект исследования – олимпиады по рекреационно-туристскому направлению, проводимые в высшихобразовательных учрежденияхкак социальный феномен развития туризма, **предмет исследования** – вопросы олимпиад по рекреационно-туристскомунаправлению как фактор позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма. **Гипотеза** – выдвинуто предположение о том, что разработанная модель использования оценочных критериев ответов на вопросы олимпиады по рекреационно-туристскому направлению как элемент позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризмаокажется эффективной, поспособствует повышению уровня оздоровления, физического состояния сотрудников и членов их семей; снижению уровня эмоционального профессионального выгорания специалистов, продлевая их срок генерирования креативных идей с воплощением в реальность, а, следовательно, развитию и процветанию организации и страны в целом, а все это произойдет через повышение профессиональной компетентности всех работников туристской сферы.

Цель – обоснование модели использования оценочных критериев ответов на вопросы олимпиады по рекреационно-туристскому направлению как элемент позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма, развития коммуникативных внутренних и внешних связей отношений организации на всех уровнях экономических взаимодействий. **Задачи:** 1. Выявить проблемы развития креативного мышления туристского персонала начиная со студентов смежных учебных заведений, его место в решении социально-экономических задач туризма в современное время. 2. Изучить мнение организатороволимпиад по рекреационно-туристскому направлению. 3. Обосновать необходимость разработки модели позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма с применением информационных технологий, как эффективного элемента развития корпоративного спорта в коммуникативных внутренних и внешних связей организации на всех уровнях экономических взаимодействий.

Методы. Решение поставленных задач определялось на основе использованияметодов исследования: теоретического, статистического анализа; обобщения; анализа практического личного и командного опыта участия в олимпиадах по рекреационно-туристскому направлению; опрос шести экспертов организаторов онлайн-

очного тура трех олимпиад и участников(10 человек) онлайн и оффлайн тура трех олимпиад, за два года, анализ вопросов четырех олимпиад по рекреационно-туристскому направлению закрытого формата, наблюдения. Теоретическая база основывалась на трудах отечественных и зарубежных авторов, материалах периодической печати по теме работы, документах, представленные организаторами олимпиад по рекреационно- туристскому направлению Исследования проводились в период с октября 2020 года по апрель 2022 года. В данном исследовании были рассмотрены: Международная студенческая Олимпиада «Экономика и менеджмент» – Секция «Менеджмент туризма, гостеприимства и конгрессно-выставочной деятельности» 2021 г., Всероссийская олимпиада (с международным участием) по сервису и туризму, проводимой ФГАОУ ВО «Северо-Кавказский федеральный университет», V Всероссийская (с международным участием) Олимпиада учащихся и студентов по сервису, туризму и гостиничной деятельности 2020-2021 г. Научная новизна исследования – впервые изучено: состояние проблемы воспитания и обучения специалистов туристской индустрии в различных высших учебных заведениях Российской Федерации, в рамках использования как эффективного инструмента позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма соревновательного процесса.

Результаты исследования. В результате анализа вышеперечисленных источников, выявлено, что зачастую вопросы и критерии оценки результатов олимпиады по заявленному рекреационно-туристскому направлению на деле не соответствуют нормативно-правовым документам, закрепленным на законодательном уровне вРоссийской Федерации, а ведь обучающий процесс специалистов является важнейшим элементом бизнес-имиджа любой индустрии, компании и эффективным инструментом управления развития отрасли. Не секрет, что обучающий процесс и тренинги нацелены на формирование нужных компетенций.

В научном исследование приняли участие студенты разных кафедр и направлений подготовки Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодежи и туризма (ГЦОЛИФК) на добровольной основе. Из все желающих были сформированы команды, по предварительному собеседованию и данным анкетного опроса, далее были разработаны схемы занятий, план и структура тренингов, подобраны методики [1-9]. Подготовка к олимпиаде МСО проходила за 12 дней до начала. 2 команды по 5 человек. Занятия проходили после занятий в 19-20 вечера по 1 часу, с чередованием очного формата занятий и в формате онлайн-конференций. Разбирались основные понятия и вопросы, ситуационные задачи, сложные для понимания участников вопросы. Посещаемость Команды 1 – 100%, Команды 2 – 80%. По окончанию тренингов на 90% от общего числа участников выразили необходимость включения таких занятий в образовательный процесси по итогу стали лучше понимать свою выбраннуюспециальность и компетентности. В итоговом зачете наша команда, принимавшая участие первый раз в, заняла 9 место из 15, с учетом того, что один член команды не смог принять участие и команда боролась с набором количества очков в меньшинстве. Команда № 2 по условиям второго этапа была распределена на команды с участниками из других университетов. Работа со студентами с других вузов позволила набраться опыта и услышать мнение студентов из разных регионов. По итогам Олимпиады все сошлись во мнении, что нужно учить менеджмент и экономику, а не туризм чтобы выйти в лидеры, тоесть заявленные названия, целевые вопросы и ответы на них, не соответствовали нормативно-законодательной базе РФ, принятой в туризме, а были направлены только на тенденции современной позиции бизнес-экономики индивидуумов, без учета развития всего региона РФ в целом, особенно насторожило отношение к безопасности клиентов. Сами эксперты и организаторы олимпиад так же владеют только экономической стороной общего туризма, но не глубокими принципами практического применения жизнеспособности туристкой индустрии на местах. В основном были использованы

зарубежные шаблоны, которые, зачастую, у нас в России не работают из-за различных условий, менталитета, этнокультуры, природно-климатических условий.

Оценка судей основывалась на экономических критериях – стоимость итогового продукта, но при этом не учитывали уровень развития инфраструктуры в регионах. Ценилось привлечение в проекты медийных личностей, минусом была высокая стоимость их услуг. Неумение опираться на законодательные акты. Узкие понятия о туризме – нет креативности в выполнении заданий, из смежных сфер фактически ничего не берут. Основная цель – заработать деньги, а не развивать регионы, нет поддержки инициатив на местах, ориентированность на западные ценности. По итогам участия было видно, как упал интерес к участию в соревнованиях такого формата у студентов, повторно добровольно принять участие не выразил ни один участник, а вот участие по патриотичности за свое учебное заведение 100%, если нужно.

В заключение нужно заострить внимание на проблеме нашего образования и взаимодействия согласованности образовательных процессов в целом, искать и разрабатывать новые подходы к развитию туристской индустрии. Организация позитивной динамики развития креативного мышления персонала подразделений спортивно-оздоровительного комплекса туризма работает даже на начальном, студенческом этапе подготовки, а следовательно, такое направление даст рост нового креативного квалифицированного замотивированного работника в любой сфередеятельности.

Выводы

1. Обнаружено, что цели развития креативности персонала в обучающей среде туристских индустрий на различных уровнях целесообразности различных учебных высших заведений существенно различаются и зачастую не соответствуют нормативно-правовым характеристикам законодательства по туризму в РФ, особенно в ракурсе безопасности клиентов и развития национальных регионов.

2. Доказано, что проведение тренингов развития туристского персонала даже на студенческом уровне является необходимым условием поступательного развития современной организации в динамике развития креативного мышления в туризме, неговоря о корпоративных туристских тренингах.

3. Показано, что тренинги развития креативности имеют ряд преимуществ, как: оптимизация соотношения объемов теоретических и практических знаний, с навыками и умениями, следовательно, в современных условиях тренинг является приоритетным методом развития креативности персонала любой организации;

4. Выявлено, что креативные решения и креативная деятельность туристского персонала могут широко применяться в современных организациях, в том числе и обучающих учреждениях и наиболее востребованы в организациях, представляющих собой целеустремленные системы, с возможность обмена на период организации тренингов квалифицированного обещающего персонала.

Список литературы:

1. Абдулкиримов Н.А. Физическая культура в профессиональной подготовке / Н.А. Абдулкиримов. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2017. - №13(147). – С. 660-663. – https://moluch.ru/archive/147/41197/

2. Барышева Т.А. Креативность. Диагностика и развитие // СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 205 с.

3. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь / М.И. Еникеев – г. Москва: ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2006. – 560 с.

4. Лехто Ю., Матвеенко А. Эффективность управления и возможности российских предприятий // Ю. Лехто А. Матвеенко – Текст: непосредственный // Проблемы теории и практики управления. – 2003. №5. С. 86–91. – http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/16_5_03.htm

5. Нестерова Е. Тенденции развития физкультурно-оздоровительного сервиса в сфере туризма/ Е. Нестерова – Текст: непосредственный // Журнал «Теория и практика физической культуры» – 2006 от 13 ноября. – http://sportfiction.ru/articles/tendentsii-razvitiya-fizkulturno-ozdorovitelnogo-servisa-v-sfere-turizma

6. Психология одаренности и творчества / Под ред. Л.И. Ларионовой, А.И. Савенкова. М.: Нестор – История, 2017. – 287 с.

7. Суровцова В.Ю., Павлов Е.А. Актуальные вопросы нормативно-правового регулирования корпоративной культуры в спортивной и туристской деятельности организаций / Актуальные проблемы развития туризма. Материалы международной научно-практической конференции. – Москва, 2021. – С. 380-385.

8. Черняева Г.В., Батоврина Е.В. Тренинги развития креативности персонала в решении задач организации / Г.В. Черняева Е.В. Батоврина – Текст: непосредственный // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки, 2019. – №3(55). – с. 99–106. – https://cyberleninka.ru/article/n/treningi-razvitiya-kreativnosti-personala-v-reshenii-zadach-organizatsii/

9. Glaveanu V.P. Distributed creativity. Thinking outside the box of the creative individual/ Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 2014. – 104 p. – https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-05434-6 /

10. Yin C.C. Development of multiple thinking and creativity in organizational learning // International Journal of Educational Management. – 2005. – Vol. 19. Issue 7. – P. 605-622. – https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09513540510625635/full/html

11. Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» от 24.11.1996 № 132-ФЗ (последняя редакция).

12. Проект постановления Правительства Российской Федерации «постановление Правительства Российской Федерации «Об утверждении Положения о порядке определения национальных туристских маршрутов» (разработчик – Ростуризм) – https://regulation.gov.ru/projects#npa=107713

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОДАЖАМИ В СФЕРЕ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Кучербаева Алина Нурлановна
Студентка 4 курса
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
e-mail: ailinar_k@mail.ru

Аннотация. В данной статье автором анализируется опыт сферы туристской деятельности по применению инновационных методов управления продажами. Особо анализируются те инновационные методы, которые нашли свое пробирование в деятельности крупнейших турагентств.

Ключевые слова: продажи, управление, турист, туристская деятельность, туристский продукт, инновации, инновационные методы.

Түйін. Бұл мақалада автор сатуды басқарудың инновациялық әдістерін қолдану бойынша туристік қызмет саласындағы тәжірибені талдайды. Ірі туристік агенттіктердің қызметінде өз жолын тапқан инновациялық әдістер ерекше талданады.

Кілт сөздер: сату, басқару, турист, туристік қызмет, туристік өнім, инновациялар, инновациялық әдістер.

Annotation. In this article, the author analyzes the experience of the tourism industry in the application of innovative methods of sales management. Particularly analzed are those innovative methods that have found their testing in the activities of the largest travel agencies.

Keywords: sales, management, tourist, tourist activity, tourist product, innovations, innovative methods.

Введение

Создание привлекательного туристского продукта является самым важным средством реализации маркетинговой стратегии турфирмы. Оно непосредственно связано с производственными процессами в турфирме. Товарная политика требует принятия согласованных решений между производством и продажей в отношении ассортимента и массы туристского продукта. Проблема формирования и продвижения туристского продукта для туристских предприятий является стратегической, поскольку от ее решения зависит эффективность их деятельности. В связи с этим тема данной работы представляется своевременной и актуальной.

Методы управления продажами. Проведенный анализ показал, что туристская отрасль в общем своем формате имеет ряд особенностей. Это услуга и часто довольно дорогая. В этой области также наблюдаются явные сезонные колебания с подъемами и спадами каждые несколько месяцев. Значит, чтобы сбалансировать и стабилизировать продажи, нужно предлагать покупателям высокодоходные товары со скидкой и при этом получать прибыль. В этой области особенно важно, чтобы представители службы поддержки были хорошо обучены методам продаж, могли решительно работать, возражать и вести переговоры.

Рынок сбыта в сфере туризма перенасыщен предложениями, его присутствие и уникальность обусловлены жесткой конкуренцией, вызванных следующими факторами:

1. Конкуренция растет по мере увеличения числа турагентов, предоставляющих аналогичные услуги.
2. По мере снижения спроса конкуренция возрастает. Компании вынуждены бороться с клиентами с помощью новых маркетинговых тактик и уловок.
3. Спрос на услуги подвержен сезонным колебаниям, поэтому для увеличения продаж используются скидки и поощрения.
4. Стабилизация цены на аналогичные услуги позволит клиентам выбирать компании, предлагающие больше всего бонусов.
5. Дифференциация туристского продукта за счет повышения качества предлагаемых услуг.
6. Отслеживайте успешные действия и попытки в продажах конкурентов.
7. Выводить на рынок «чужих», создавать новые условия и играть против правил.

Как отмечают исследователи, анализ конкурентов и создание карты рынкапозволяет профессионалам, работающим в сфере туристических продаж, увеличить свое преимущество, когда они выявляют слабые стороны и менее чувствительны к внешним изменениям [2]. Также указано, что разные способы продвижения туристских продуктов и услуг направлены на работу с разными группами:

1. Персонал компании. Бонусы и поощрения повышают их интерес к бизнесу.
2. Ритейлеры, розничные туристические агентства. Нужны сувениры с логотипами компании, участие в выставках, демонстрациях, совместные промо-программы с организационной или финансовой помощью.
3. Клиенты. Они сосредоточены на онлайн-обзорах, сувенирах, жетонах туристических агентств отелей и небольших бонусах и предметах, бесплатных купонах и доступном финансировании путешествий.
4. Совместная рекламная работа с представителями других направлений бизнеса.

Как показали результаты анкетирования, в турфирмах менеджеры по продажам обычно используют следующие техники продаж (Рисунок 1).

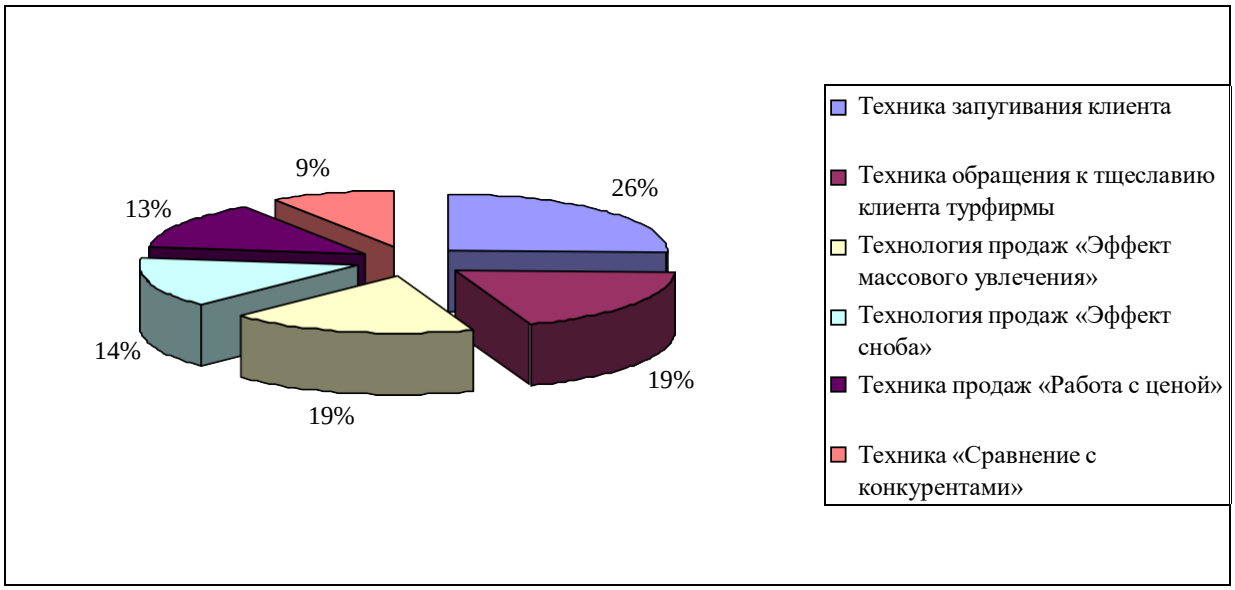

Рисунок 1 – Техники продаж менеджеров турфирм

Продвижение турпродукции повышает лояльность клиентов и ведет к узнаваемости бренда. Это повышает ценность туристического продукта на рынке. Имидж создается за счет подчеркивания потребительских интересов. Компания декларирует продажу услуг и продуктов исключительно в интересах клиентов, а не для получения прибыли.

Анализ опросов потребителей туризма позволил выявить приоритетные критерии выбора туроператоров [1]. Важность этого для потенциального туриста можно определить по следующим критериям:

– цена поездки, наличие долгосрочных трудовых отношений с компанией по сбору туристических услуг и обоснование скидок;

– репутация компании на основе интернет-отзывов родственников и знакомых;

– офис компании, расположение, дизайн интерьера и чувство личного общения с персоналом (уровень компетентности, информированность, вежливость по различным вопросам, затрагивающим туристов);

– время и полномочия компании защищены на рынке, наличие лицензий,временная политика (политика) и выбор доступных туристических продуктов;

– возможность оформления страховки в компании, ее виды и цены для туриста с учетом страховых случаев, указанных в договоре купли-продажи путевки;

– форма сотрудничества компании с авиакомпаниями и владельцами отелей (регулярные или чартерные рейсы, бронирование или использование служебных номеров);

– жилой транспорт и услуги;

– наличие официального сайта компании с удобной системой навигации и обратной связи в сети Интернет, а также полной информацией о поездках и дополнительных услугах, предлагаемых на сайте.

В данном случае прибыль является результатом усилий компании по удовлетворению пожеланий туристов. Создавая соответствующую среду, они осуществляют пропагандистскую деятельность, воздействующую на общественность и делающую туристические организации привлекательными для целевых групп.

Различные стимулы обеспечивают краткосрочное увеличение покупки услуги или товара. Это еще один элемент продвижения туристического продукта. Поэтому не рекомендуется стимулировать постоянные продажи. Скидки, предлагаемые на постоянной

основе, заставляют клиентов задуматься о качестве предлагаемых услуг в ситуациях, когда цены ниже средних по отрасли.

Большинство рекламных акций в демонстрационной зоне требуют ценообразования.

1. Компания признает, что аналогичные поездки могут быть дешевле в другом месте, но все дело в качестве. Клиент всегда готов заплатить больше, так как ищет идеального организатора путешествия или отдыха без каких-либо конфликтов.

2. Гарантия возврата денег в случае банкротства туроператора.

3. Удовлетворение потребностей клиентов в нестандартных развлекательных режимах.

4. Организация командировок потребителей-потребителей [3].

Туристическое агентство должно быть готово предложить клиентам новые маршруты и проверенные маршруты. Мы прилагаем все усилия, чтобы сделать поездку комфортной и насыщенной. Для этого используются разные виды транспорта и подбираются лучшие гостиницы (для туристов разной «ценовой категории»).

В зависимости от вашего бюджета потенциальные покупатели могут выбрать оптимальный вариант отдыха. Важно, чтобы туристическое агентство было признано посольствами и консульствами стран, в которых оно работает.

Вот почему для турагентов так важно:

– активно рекламировать свою компанию, создавая образ престижной компании,
– отказываться от непопулярных направлений,
– осуществлять «отдых мечты»,
– своевременно информировать клиентов о предлагаемых услугах.

В целом, большинство туристических агентств предлагают одни и те же услуги и должны выделяться дополнительными услугами. К дополнительным «фишкам» в продвижении турпродукта можно отнести:

– забронировать/купить билет в любом направлении;
– оформление краткосрочного загранпаспорта;
– все виды страхования: здоровья, багажа и путешествий;
– визовый сервис совместно с посольством;
– предоставление индивидуальных гидов или переводчиков;
– транспортные услуги (внутренние и международные перевозки, аренда автомобилей и автобусов, организованные групповые перевозки, чартерные рейсы).

Методы продвижения туристского продукта учитывают интересы людей.

1. Дисконтные клубы предлагают скидки на туристические покупки.

2. Продажа горящих аттракционов по низким ценам.

3. Акции в межсезонье.

4. Оживить агентскую сеть, увеличив процент комиссий, вознаграждений и бонусов.

В случае компаний, работающих в сфере туризма, необходимо определить потребности целевой группы с помощью интернет-маркетинга. Анализ активности ваших конкурентов позволяет вам использовать те каналы, которые приносят наибольшую прибыль вашим конкурентам. Неиспользование их означает потерю клиентов и прибыли.

Важно определить целевой разрыв (чем меньше конкуренция, тем проще выйти на рынок, а чем уже разрыв, тем яснее «боль» покупателей). Молодым турагентам с ограниченным бюджетом следует продвигать свой сайт с подробной разбивкой по услугам. В сочетании с узким выбором сессий это снижает стоимость онлайн- продвижения. Нишировaние позволяет сосредоточиться на разных вещах, быстро посмотреть на конкурентов и попытаться превратить их недостатки в свои сильные стороны.

– вы можете работать только в одном городе или регионе, либо продавать поездки только в одну страну.

– работа с согласованными поездками (спорт, образование, медицина, приключения, экология, кухня, винный туризм и т.д.).

– ориентация на целевую аудиторию.

Реклама и продвижение туризма и продуктов требует разработки наиболее эффективных каналов сбыта.

1. Создание сайта с максимальным количеством точек доступа не только для путешествий, но и для статей о путешествиях. Чем больше у вас целевых страниц и уникальных предложений, тем больше у вас шансов привлечь посетителей. Важно вести блог о работе, писать статьи о путешествиях и писать отзывы об отдыхе.

2. Контент должен быть четким, понятным и уникальным. Все сообщения должны быть убедительными. Часто акцент нужно делать на контент, чтобы сделать дизайн страницы «вторым». Чем больше информативных статей и описаний путешествий вы увидите, тем больше доверия вы получите от своих клиентов. Не используйте фото из интернета для фото – только «живые» фото и реальных клиентов.

3. Разбивка поездки по времени, подробная карта движения и фото локации привлекут внимание потенциальных путешественников. Стоит показывать как можно больше ежедневной информации о питании и проживании, сразу снимая многие вопросы.

4. Отзывы клиентов о месте поездки. Видеообзоры надежнее безликих текстов. Необходимо постоянно учитывать страхи и возражения клиента.

5. Чтобы увеличить органический трафик, ваш бизнес-сайт должен быть оптимизирован для запросов поисковых систем. Поисковая оптимизация после SEO-оптимизации дает задержку, но дешевле контекстной рекламы и привлекает новых посетителей в течение длительного периода времени. Связующее должно расширяться без проблем. Никакой внешний маркетинг не продвигает страницу, если она заполнена некачественным контентом.

Анализ показал, что из множества методов маркетинга и рекламы туризма наиболее эффективными являются формирование сообществ турагентств, общение с блогерами как лидерами мнений, работа с репутацией и личными брендами. Общение в социальных сетях повышает доверие.

Представление социальной сети означает появление рекламы на тематических страницах и в группах с высокой долей аудитории. Используются баннерная, контекстная и рекламная реклама. Как только финансирование завершено, преимущества быстро теряются. Контекстная реклама нужна только для привлечения клиентов в те направления, где невозможны быстрые продажи или оптимизация.

Создание собственной группы в социальных сетях не всегда оправдано пустой тратой времени, сил и денег. Эффективное продвижение ресурса гораздо интереснее из-за резкого роста продаж и поиска покупателей для будущих поездок и отпусков. Социальные сети значительно облегчают привлечение новых клиентов, которые следуют рекомендациям или читают мнения тех, кто уже воспользовался услугами турагентства.

Создание команды позволяет создать имидж и повысить узнаваемость успешного бизнеса. Социальные сети являются крупнейшим рекламным пространством для целевых аудиторий, хотя для достижения устойчивых результатов требуются инвестиции и значительное время. Как и учебник по поиску, будущие исследования продолжаются.

PR направлен на создание положительного имиджа в Интернете и повышение осведомленности пользователей об услугах и продуктах турагентства. Желательно публиковать тематические страницы, ленты, статьи и пресс-релизы, работать в видеоконференциях, форумах, организовывать чаты, конкурсы и лотереи, создавать спонсорские проекты.

Ремаркетинг в поисковых системах и социальных сетях приводит к тому, что клиенты интересуются контентом, но не оставляют заявки.

Увеличить прибыль туристической фирмы можно, применяя маркетинговыеприемы в туризме. Интернет-продвижение позволяет сделать это с минимальными затратами, донося информацию до широкого круга потребителей.

Вывод

Каждая компания, которая надеется на эффективную и долгосрочную деятельность, нуждается в эффективном управлении продажами. Сильная конкуренция вынуждает предприятия следовать новейшим инструментам и методам благодаря их способности быстро устранять новые проблемы.

Грамотная организация работы отдела продаж решает несколько важных задач для успеха компании. Благодаря безупречной работе сотрудников повышается лояльность клиентов, увеличиваются конечные данные о продажах, повышается производительность труда сотрудников. Своевременный анализ полученных результатов позволяет изменить текущие и перспективные планы, изменить методы в соответствии с конъюнктурой рынка и, таким образом, обеспечить все условия для повышения прибыльности компании.

Таким образом, необходимо отметить, что операция продажи туристского продукта, должна в первую очередь быть тщательно продуманной. При продаже туристского продукта необходим учет всех вариантов и форм продаж и при этом, быть видоизменяемым, в зависимости от реальных условий.

Список литературы:

1. Уколова Е.И. Рабочие и эффективные методы управления продажами. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://blog.oy-li.ru/upravlenie-prodazhami-rabohie-metody-i-instrumenty/.

2. Скриптунова Е.Н. Управление продажами: основные технологии // Журнал «Управление компанией». – 2013. – №7 [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.marketing.spb.ru/lib-mm/sales/sales_management.htm.

3. Шарф А.А. Инновации в торговле: основные проблемы и пути их решения // Проблемы современной экономики. – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 31-33.

ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тұрлыби Аяулым Алтынбекқызы
Магистрант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: ayaulim.turlybi@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада қонақжайлылық саласындағы кәсіпорындардың тұрақты дамуы жолдары қарастырылады. Тәуекелдерді төмендету, сондай-ақ осыған байланысты туындайтын жағымсыз әсер ететін факторларды уақтылы жою немесе азайту менеджмент пен маркетингтің заманауи ғылыми әдістеріне негізделген басқару жүйесін құруды талап етеді. Қонақжайлылық ұйымдарының бәсекелестік артықшылықтарының санын арттыру арқылы тұрақты дамуды қамтамасыз ету мәселелерін шешу ерекше қызығушылық тудырады. Бұл мәселенің шешімі дамудың тұрақтылығына ең көп әсер ететін факторларды анықтау мен терең талдаудан, кейіннен дамуды басқару жүйесін жетілдіру бойынша шараларды әзірлеу мен жүзеге асырудан көрінеді.

Кілт сөздер: қонақжайлылық, тұрақты даму, басқару.

Аннотация. В данной статье рассматривается устойчивое развитие предприятий в сфере гостеприимства. Снижение риска, а также своевременное устранение или ослабление возникающих в этой связи негативно действующих факторов требует

создания системы управления развитием на основе современных научных методов менеджмента и маркетинга. Особый интерес при этом представляет решение проблем обеспечения устойчивого развития, посредством увеличения числа конкурентных преимуществ организаций гостеприимства. Решение данной проблемы видится в определении и глубоком анализе факторов, оказывающих наибольшее влияние на устойчивость развития с последующей разработкой и внедрением мероприятий совершенствования системы управления развитием.

Ключевые слова: гостеприимство, устойчивое развитие, менеджмент.

Annotation. This article discusses the sustainable development of enterprises in the field of hospitality. Risk reduction, as well as the timely elimination or mitigation of the negatively acting factors arising in this regard, requires the creation of a development management system based on modern scientific methods of management and marketing. Of particular interest is the solution of the problems of ensuring sustainable development, by increasing the number of competitive advantages of hospitality organizations. The solution to this problem is seen in the identification and in-depth analysis of the factors that have the greatest impact on the sustainability of development, followed by the development and implementation of measures to improve the development management system.

Keywords: hospitality, sustainable development, management.

Кіріспе

Экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілердің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін дәйекті оң өзгерістердің динамикалық процесін болжайтын тұрақты даму парадигмасы аумақтық құрылымдардың проблемаларын шешу көзқарастарын қалыптастыруға негізделуі тиіс. Бұл, әсіресе, экономикалық реформалардың ауырлық орталығын өңірлер деңгейіне көшіру және олардың мемлекеттің экономикалық саясатын іске асырудағы рөлінің күшеюі орын алған бүгінгі таңда аса өзекті болып саналады [1].

Өңірлік дамудың тұрақтылығы халықтың өмір сүру сапасының төмендеуіне қауіп төндіретін сыртқы және ішкі әсерлердің (қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, техногендік, табиғи-климаттық және басқа сипаттағы) ауытқуы кезінде қауіпсіздік шегі шегінде немесе одан жоғары халықтың өмір сүру сапасының қажетті параметрлерініңмәнін сақтау және дамыту қабілетін анықтайды.

Қазақстанның ерекшеліктері (масштаб, аймақтық әртүрлілік, өтпелі экономиканың жағдайы) әдеттегі әлемдік тәжірибемен салыстырғанда мемлекеттің экономикалық кеңістіктегі сәйкессіздіктерді жою, күрделі аймақтық мәселелерді шешу және аймақтардың тұрақты дамуына жағдай жасау жөніндегі белсенді қызметін талап етеді [2].

Өңірлерді басқару мәселесінде инновациялар негізіндегі жаңғырту экономикалық қайта құрулардың қазіргі кезеңінің неғұрлым басым бағыттарының бірі болып табылады. Мұндай міндеттер, өз кезегінде, оларға аймақтық биліктің байыпты назарын, сонымен қатар олар жүзеге асыратын қызметтің басымдықтарын қайта қарауды талап етеді. Егер өткен кезең инвестицияларды тарту үшін негіз ретінде кәсіпкерлік қызметті дамытуға жағдай жасау қажеттілігімен сипатталса, енді инновациялық қызметті жандандыру, өңірдің экономикалық құрылымдарын жетілдіру, оның аумағында өндірілетін тауарлар мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және осының салдары ретінде өңірдің жалпы орнықты даму жағдайларын қамтамасыз ету мәселелері негізгі мәнге ие.

Осылайша, өңірдің тұрақты дамуы – бұл өңірлік деңгейде халықтың проблемаларын шешуге, өңірдің географиялық ерекшеліктерін, сондай-ақ экономиканың, инфрақұрылымның, өнеркәсіптің ерекшеліктерін және осы өңірге жататын жекелеген қалалардың әлеуетті мүмкіндіктерін қоса алғанда, өңірдің барлық ресурстық әлеуетін ұтымды пайдалану негізінде жүзеге асырылатын әлеуметтік-экономикалық және экологиялық дамудың теңгерімділігіне қол жеткізу жолымен өңір тұрғындарының өмір сүру жағдайларын арттыруға алып келетін кешенді процесс.

Әдеби шолу. Қызмет көрсету кәсіпорындары, атап айтқанда қонақжайлылық саласындағы кәсіпорындар өз қызметін кездейсоқ сипатпен сипатталатын сыртқы факторлардың едәуір санына әсер ету жағдайында жүзеге асырады, бұл белгісіздік деңгейін біршама арттырады. Кейбір жағдайларда маусымдық сияқты фактор осы саладағы кәсіпорындардың қызметіне ерекше әсер етеді. Мұндай жағдайлардың болуы осы типтегі кәсіпорындардың ұзақ және орта мерзімді кезеңдегі дамуының тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, өйткені бұл кәсіпорын менеджерлерін тәуекелдің жоғары үлесімен басқарушылық шешімдер қабылдауға міндеттейді.

Тәуекелдерді азайту, сондай-ақ осыған байланысты туындайтын теріс факторларды уақтылы жою немесе әлсірету менеджмент пен маркетингтің заманауи ғылыми әдістері негізінде дамуды басқару жүйесін құруды талап етеді [3]. Бұл ретте қонақжайлық ұйымдарының бәсекелестік артықшылықтарының санын ұлғайту арқылы тұрақты дамуды қамтамасыз ету проблемаларын шешу ерекше қызығушылық тудырады. Бұл мәселенің шешімі дамудың тұрақтылығына, содан кейін дамуды басқару жүйесін жетілдіру шараларын әзірлеуге және енгізуге барынша әсер ететін фактілерді анықтауда және терең талдауда көрінеді.

Қонақжайлылық саласындағы бизнестің ерекшеліктері кәсіпорынды басқаруды ұйымдастырудағы тиісті өзгерістерді анықтайды. Олар клиенттерге, олардың әр түрлі қажеттіліктеріне, баға белгілеуге, қаржыландыруға және несиелеуге байланысты көптеген қызметтерді ұсыну қажеттілігінен туындайды. Қонақжайлылық кәсіпорындарын басқарудың ерекшелігі осы қызметтерді жүзеге асыруға қатысатын әртүрлі субъектілер арасындағы коммуникативті қарым-қатынастарда да өз ізін қалдырады.

Клиенттердің қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға байланысты кәсіпорынның жұмыс істеуінің шиеленісі мен теңгерімсіздігі оның сыртқы қатынастарында көрінуі мүмкін, олар экономиканың макроэкономикалық жағдайымен, ішкі саяси және әлеуметтік-экономикалық факторлармен сипатталады [4]. Сондықтан кәсіпорынның экономикалық саясатын жалпы саяси принциптерді декларациялау емес, бизнестің осы түрінің барлық субъектілерінің мүдделерінің маңызды топтарын үйлестірудің динамикалық процесі, қоғамдағы ұстанымдарды бекіту ретінде түсіну керек.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қонақжайлылық саласындағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін олардың тұрақты дамуының негізгі мақсаты ретінде анықтауға болады. Сонымен қатар, бәсекелестік артықшылықтардың қажетті деңгейінің болмауы және сәйкесінше бәсекеге қабілеттілік клиенттерге қызмет көрсетудің тиімділігін қамтамасыз ету үшін басқарудың жаңа әдістері мен принциптерін құру қажеттілігін анықтайтындығын ескеру қажет.

Сондай-ақ тұрақты даму кешенді көрсеткіш болып табылатынын және кәсіпорын қызметінің барлық тараптарының (саяси, экономикалық, әлеуметтік) дамуын ескере отырып қаралуға тиіс екенін көрсету керек. Сонымен бірге, жұмыс істеу мен дамудың сенімділігін қамтамасыз ету жұмыстың тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі шарты болып табылады, өйткені тұрақтылық қонақжайлылық кәсіпорнының бірқатар ерекшеліктерімен байланысты, олар дамудың әр кезеңінде белгілі бір шектерде жұмыс істеудің негізгі параметрлерін сақтай отырып, сыртқы және ішкі ортаның белгісіздігі жағдайында белгілі бір функцияларды жүйелі орындау қабілетін анықтайды. Осы ретте кәсіпорынның тұрақтылығы бәсекеге қабілеттілікті арттыруды және сол арқылы оның тиімді дамуын қамтамасыз ететін өндірістік-шаруашылық қызметтің барлық элементтерінің теңгерімді жұмыс істеуінде аңғарылады.

Осылайша, қонақжайлылық саласындағы кәсіпорынның тұрақты даму саясатын қалыптастыру кезінде перспективалық мақсаттар қою қажет, олардың қатарына жұмыс істеудің микроэкономикалық көрсеткіштерінің серпінді өсуі; кәсіпорынның экономикалық сенімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету; ресурстарды кеңейте өндіру және ұтымды пайдалану; кәсіпорын қызметкерлерінің әлеуметтік қорғалуы жатады.

Кәсіпорын алдында тұрған мақсаттарға қол жеткізу сыртқы ортамен өзара

әрекеттесудің болуын ескере отырып, әлеуетті мүмкіндіктерді зерттеумен қамтамасыз етілуі керек, бұл белгілі бір нарық сегментінде бәсекеге қабілеттілік деңгейінің жоғарылау ықтималдығын болжауға мүмкіндік береді. Бұл ретте кәсіпорын орнықты бәсекелестік артықшылықтарды пайдалана отырып және көрсетілетін қызметтердің сапасы мен оларды іске асыру уақыты, клиенттерді тартатын, өмір сүрудің бәсекеге қабілетті жағдайларын қамтамасыз ету, қызметтерді көрсетуге қатысатын субъектілермен өзара іс-қимыл, қазіргі және әлеуетті бәсекелестер сияқты факторларды ескере отырып, өзі үшін неғұрлым тиімді нарық сегменттерінде белгілі бір тауашаны иеленуге ұмтылуы тиіс.

Ұзақ мерзімді перспективада дамуды болжау кезінде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру деңгейіне келесі факторлар әсер ететінін ескеру қажет:

– көрсетілетін қызметтерді іске асырудың технологиялық деңгейі;

– қызметтерді сатудың коммерциялық шарттары, әртүрлі жеңілдіктердің, коммерциялық және тұтынушылық несиенің мүмкіндіктері, есеп айырысу нысандары мен төлем әдістерінің әртүрлілігі және т. б.;

– клиенттердің, бәсекелестердің, делдалдардың, нарықтардың қажеттіліктері туралы ақпаратты алуға және үнемі жаңартуға ықпал ететін жарнамалық іс-шараларды болжау мен іске асырудың тиімділігі;

– бағалық бәсекелестік әдістерінің мүмкіндіктері (бағалардың елеусіз өсуі кезінде көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру және т. б.);

– қонақжайлылық саласындағы бизнес кәсіпорындарын мемлекеттік (өңірлік) қолдау деңгейі (кредит кепілдіктері, сақтандыру, салық жеңілдіктері, нарықтар туралы ақпарат және т.б.).

Сонымен қатар, қазіргі заманғы шаруашылық жағдайында қонақжайлылық саласындағы бизнестің тұрақты даму мәселелерін қарастыра отырып, кәсіпорын жұмыс істейтін аймақтың экономикалық даму деңгейін анықтауға, кәсіпорынның тұрақты дамуы мен оның бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтайтын көрсеткіштерді есептеуге, кәсіпорынның тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды анықтауға байланысты мәселелерді шешу қажет.

Көрсетілген міндеттерді шешу үшін ғылыми негізделген қағидаттар және өңірді дамытудың ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық стратегиясын есепке алу негізінде кәсіпорынның жұмыс істеуі мен даму процесіне мониторинг және кешенді талдау жүргізу талап етіледі. Сонымен бірге, басқару жүйесінің негізгі мақсаттарының бірі нарықтық экономиканың тұрақсыз және динамикалық жағдайларында кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуі мен дамуы үшін жағдай жасау болып табылады.

Көрсетілген ұстанымдардан кәсіпорынның тұрақты дамуының барлық көрсеткіштері мен өлшемдері тұтастай алғанда өңірдің орнықты даму міндеттеріне сәйкес келуі тиіс. Сонымен бірге, аймақтың тұрақты дамуы материалдық өндірістің және басқа салалардың серпінді дамуымен, халықтың экологиялық және әлеуметтік қорғалуымен сипатталатын оның экономикасының жағдайымен анықталады. Осы тұрғыдан алғанда, қонақжайлылық саласындағы кәсіпорынның тұрақты дамуының негізгі мақсаттарына қол жеткізу экономикалық, қаржылық, өндірістік, ғылыми-техникалық, инвестициялық және әлеуметтік міндеттер кешенін жүзеге асыруға ықпал ететін аймақ экономикасының қарқынды дамуымен ғана мүмкін болады. Қонақжайлылық саласындағы кәсіпорындардың тұрақты даму факторларының жалпыланған моделі 1-суретте көрсетілген.

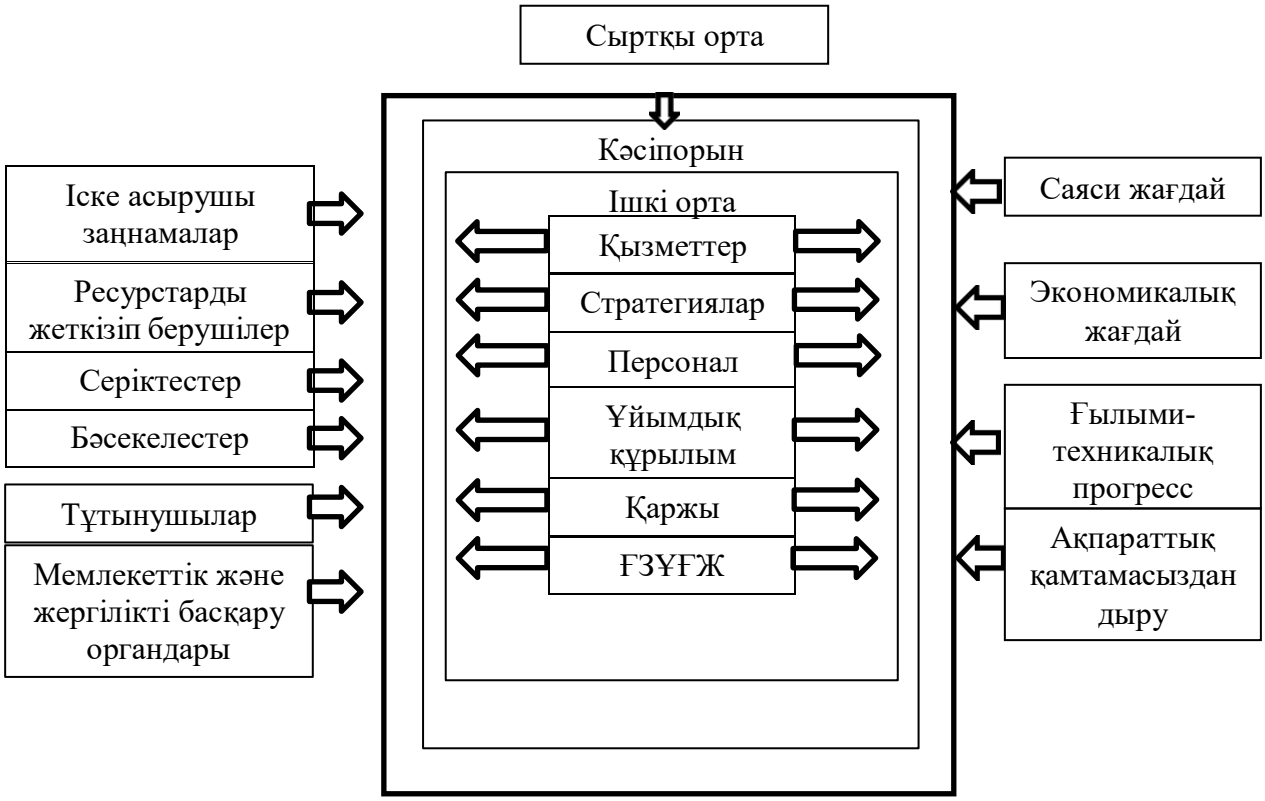

Сурет 1 – Қонақжайлылық саласындағы кәсіпорындардың тұрақты даму факторларының жалпыланған моделі

Қонақжайлылық саласындағы бизнесті дамыту шарттарын осындай түсінумен, нарықтық қайта құрудың қазіргі кезеңінде кәсіпорындар қызмет көрсету көлемінің өсуін қамтамасыз ету мақсатында кәсіпкерлік қызмет деңгейін жандандыруы керек, өйткені жаңа шаруашылық жағдайларында өмір сүрудің кепілі аймақтағы қонақжайлылық саласындағы қызметтер нарығында берік позицияны қамтамасыз ететін тұрақты қызметету және даму болып табылады. Осы аспектіде бизнестің осы түріндегі кәсіпорындардың тұрақты жұмыс істеуі мен дамуының негізгі факторларын зерттеу, сондай-ақ ондағы интеграциялық процестердің оның кәсіпорындарының тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әсерін зерттеу қажет. Бұл кәсіпорынның нақты нарықтармен және нарықтық инфрақұрылымның басқа да институттарымен байланыстарын нығайтуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде стратегиялық басқарудың негізі қонақжайлылық бизнесінің экономикалық субъектілерінің интеграцияланған өзара іс-қимылының арқасында дамып келе жатқан ұзақ мерзімді перспективада тұрақты бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізу бағыты болып табылады.

Бұл аспектіде басқарудың маркетингтік тұжырымдамасында айтарлықтай өзгерістер орын алады, оның негізгі ережелері төмендегідей факторларға айналады:

– түпкілікті тұтынушының басымдығын сақтай отырып, шаруашылық байланыстар желісіндегі бөлімдердің жұмыс істеуін келісу;

– тұрақты бәсекелестік артықшылықтарды іздеу және дамыту;

– жаңа тауарлар мен қызметтерді әзірлеу саласындағы инновациялық қызметті жандандыру;

– соңғы тұтынушымен кері байланыс сигналдарына икемді реакция.

Осылайша, маркетинг тұтастай алғанда қонақжайлылық саласындағы қызметтерді өндіру және іске асыру процесінде туындайтын серіктестік қатынастарды басқару тұжырымдамасы болып табылады. Оның мұндай түсінігі қарым-қатынас маркетингіне

негізделген менеджменттің жаңа парадигмасының мазмұнына жауап береді, оның негізінде ілеспе қызметтер көрсететін субъектілермен, қызметкерлермен және басқа серіктестермен ұзақ мерзімді және сенімді байланыстарды дамыту мен қолдау жатыр.Мұндай стратегия тұтынушыларды ұстауға бағытталған, бұл оларды тартуға қарағанда әлдеқайда арзан.

Әдістеме. Жалпы жағдайда кәсіпорынның тұрақты дамуын басқару жүйесін үш ішкі жүйе түрінде ұсынуға болады: экономикалық дамуды басқару, жедел басқару және кәсіпорынның қалыптасуын басқару. Екінші жағынан, олар зияткерлік жүйені құрайды, өйткені олардың функциялары барабар және бір-бірін алмастырады. Осы тұрғыдан алғанда, кәсіпорындардың дамуын басқару жүйесін қалыптастыру кезінде, ең алдымен, барлық ішкі жүйелер үшін ортақ басқарудың негізгі ғылыми принциптері сақталуы керек: икемділік, тұрақтылық, тиімділік, оптимизм, тұрақтылық, тиімділік, мамандандыру,орталықтандыру.

Дамуды басқару принциптері арасында ерекше маңыздылық бар:

– кәсіпорынның даму қарқынына әсер ететін сыртқы және ішкі ортадағы өзгерістерге тез бейімделу қабілетін сипаттайтын икемділік;

– тұрақтылық, яғни басқару жүйесінің сыртқы және ішкі факторлар өзгерген кезде наразылық әсерлерінің ауытқуларына ұшырамай, ұзақ уақыт бойы өз функцияларын үнемі орындай алу қабілеті;

– басқару жүйесіне өндірістік процеске әсер ететін сыртқы және ішкіфакторлардың өзгеруіне барабар басқарушылық шешімдерді тез және дұрыс қабылдауға мүмкіндік беретін тиімділік;

– ресурстардың ең аз шығынымен оңтайлы даму нәтижелеріне қол жеткізуді сипаттайтын тиімділік.

Сонымен бірге, қонақжайлылық саласындағы қызметтер өндірісін дамыту процесі басқару процестерін тұжырымдамалау, алгоритмдеу, қалыпқа келтіру, жүйелеу, дербестендіру және реттеудің болуын көздейтін ұйымдастырушылық құрылымды жетілдіруді талап етеді.

Зерттеу нәтижелері. Жоғарыда аталған ережелер қонақжайлылық саласындағы бизнестің тұрақты дамуын басқарудың ұйымдастырушылық тетігін құру кезінде шешілетін міндеттерді қоюға мүмкіндік береді. Мұндай негізгі механизмдерге мыналар жатады:

– ағымдағы және перспективалық кезеңде кәсіпорынды дамыту үшін қажетті ресурстар көлемін айқындау;

– дамудың басым инвестициялық жобаларын таңдау;

– кәсіпорынның тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторларды анықтау және есепке алу;

– кәсіпорынды дамытудың тиімді саясатын әзірлеу;

– кәсіпорынның ішкі және сыртқы инвесторлар үшін тартымдылығын анықтайтын факторларды пайдалану;

– дамудың әр кезеңінде кәсіпорынның жұмысына кешенді талдау жүргізу;

– кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз ету;

– жалпылама көрсеткіштер бойынша кәсіпорынды дамытудың ең жақсы нұсқасын іздеу және таңдау әдістерін әзірлеу;

– белгілі бір алғышарттарға негізделген кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету әдістемесін әзірлеу және негіздеу.

Осы негізде кәсіпорынның дамуын басқару тетігі оның инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етумен, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттырумен және көрсетілетін қызметтермен байланысты стратегиялық міндеттерді шеше алады. Ол қонақжайлылық саласындағы кәсіпорын жұмысының сенімділігін қамтамасыз етуі тиіс, ол оның тиімді үздіксіз жұмыс істеуімен; жоспарланған уақыт кезеңі ішінде параметрлердің жобалық мәндерінің сақталуымен; қаржылық

жағдайдың тұрақтылығымен; кәсіпорынның экономикалық, техникалық, әлеуметтік даму саясатының болашағымен сипатталады.

Алайда, ұйымдастырушылық механизмнің болуы басқару қызметінің басқа тараптарының өзгеруінсіз жетістікке кепілдік бермейді. Қазіргі жағдайда бәсекеге қабілеттілікті, инвестициялық тартымдылықты және экономикалық тұрақтылықты арттыру үшін акционерлер, меншік иелері, менеджерлер және жұмысшы персонал арасында туындайтын қақтығыстарды жеңуге бағытталған корпоративтік басқарудың жаңа принциптерін игеру объективті түрде қажет болады. Сонымен бірге корпоративтік басқару акционерлік меншік нысаны бар кәсіпорындардағы басқарушылық қызметтің ең жоғары деңгейі ретінде қарастырылады. Капиталдың шоғырлануы және өсуі осы процесті ұйымдастырумен қатар жүреді.

Қорытынды

Қонақжайлылық саласындағы кәсіпорынның дамуын басқарудың ұйымдастырушылық өзгерістері клиенттерге қызмет көрсету процесіне қатысушылардың мүдделерімен тікелей байланысты мотивациялық механизмнің әрекетін жақсарту қажеттілігін анықтайды. Осы тұрғыдан алғанда, қонақжайлылық кәсіпорнының тұрақты дамуын басқарудың тиімділігін арттырудың алғышарты жалақы жүйесін және менеджерлердің жауапкершілігін жақсарту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1) Подпругин М.О. Устойчивое развитие региона: понятие, основные подходы и факторы // Подпругин М.О. Российское предпринимательство. – 2012. – №24(222). – С. 214-221.

2) Kuralbayev A., Kolbayeva M., Kenzhaliyev A. Features of regional tourism and the development of its spiritual and historical aspects // African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure. – 2019.

3) Смыкова М.Р., Рахимбекова Ж.С. Перспективы развития ресторанного маркетинга Казахстана // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – 2019. – Т. 5. – № 2. – С. 60-68.

4) Проблемы в управлении персоналом отелей: привлекательность гостиничной индустрии и условия роста для молодых специалистов. – 2018, 30 ноября. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.tohology.com/hospitality/career/problemy-v-upravlenii-personalomotelej/.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АЯСЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Еркебек Сара, Ермек Іңкәр, Рысбекова Жанерке
2-курс студенттері
Жолманова Назерке Жанайдарқызы
Аға оқытушы, магистр
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: inkar.ermek@iuth.edu.kz

Түйін. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы еліміздің әр тасы мен тауын сүюге, құрметтеуге шақырады. Пандемиядан кейінгі жағдай қазіргі таңда ішкі туризмге жаңа мүмкіндіктер ашты. Атап айтқанда сыртқа шығу қымбат әрі қауіпті болатын, ал ішкі туризм арзан, тиімді және ең бастысы қауіпсіз еді. Сондықтан да «Рухани жаңғыру»аясындағы ішкі туризмді дамытуға негіз болатын «Сакралды Қазақстан» бағдарламасымен «Кіші Атамекен» бағдарламасы аясындағы табиғи мекендер бүгінде үлкен қызығушылық тудыруда. Әсіресе Алматы облысындағы 17 нысан Қазақстанның киелі

географиясы тізіміне енсе, облыстық тізімге оның 41-і еніп, жақсы дамуда. Халық арасында құрметке ие мәдени мұра ескерткіштері, кесенелер, табиғи ландшафттар, маңызды саяси, тарихи оқиғаларға байланысты орындар Қазақстандық, шетелдік саяхатшылар белсенді түрде келетін орындарға айналды.

Кілт сөздер: туризм, «Рухани жаңғыру» жобасы, туристік әлеует, туристификация картасы, проблема, тарихи-мәдени ескерткіш.

Аннотация. Программа «Рухани жаңғыру» призвана любить и уважать каждый камень и гору страны. Ситуация после пандемии сегодня открыла новые возможности для внутреннего туризма. В частности, выезд был дорогим и опасным, а внутренний туризм-дешевым, эффективным и, главное, безопасным. Поэтому сегодня большой интерес представляют природные объекты в рамках программ «Сакральный Казахстан» и «Кіші Атамекен», которые являются основой для развития внутреннего туризма в рамках «Рухани жаңғыру». В частности, 17 объектов Алматинской области вошли в список сакральной географии Казахстана, 41 из них вошли в областной список и хорошо развиваются. Памятники культурного наследия, мавзолеи, природные ландшафты, места, связанные с важными политическими, историческими событиями, которые пользуются уважением у населения, стали местами активного посещения казахстанскими и зарубежными путешественниками.

Ключевые слова: туризм, проект «Рухани жаңғыру», туристский потенциал, карта туристификации, проблема, историко-культурный памятник.

Annotation. The program Ruhani zhangyru calls for love and respect for every stone and mountain of our country. The post-pandemic situation currently opens up new opportunities for domestic tourism. In particular, outside travel was expensive and dangerous, and domestictourism was cheap, profitable and, most importantly, safe. Therefore, natural sites within the framework of the sacred Kazakhstan program and the small Atameken program, which are the basis for the development of domestic tourism within the framework of the Ruhani zhangyru program, are of great interest today. Especially in Almaty region, 17 objects are included in the list of sacred geography of Kazakhstan, 41 of them are in the regional list and are developing well. Monuments of cultural heritage, mausoleums, natural landscapes, places associated with important political and historical events have become places that are actively visited by Kazakh and foreign travelers.

Keywords: tourism, the program Ruhani zhangyru, tourism potential, tourism map, problem, historical and cultural monument.

Тәрбиені дамыту проблемалары сөзсіз назар аударуға лайық, өйткені әңгіме Қазақстанның ертеңгі күні, өскелең ұрпақтың тәрбиесінде, шығармашылық дамуында, азаматтық қалыптасуында тамыры бар еліміздің ұлттық қауіпсіздігі туралы біздің қоғамымыздың құндылық бағдарлары туралы болып отыр. Бүгінгі таңда біздің елімізде қоғам мен тұтастай мемлекеттің қазіргі заманғы қажеттіліктеріне бағдарланған тәрбиенің тұтас жүйесі құрылды. Сондықтан Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесіндегі тәрбиені дамыту соңғы жылдары ең басым бағыттардың біріне айналды.

2017 жылы Президент Н. Назарбаев Қазақстанды жаңғыртудың үшінші кезеңі – Рухани жаңғыру – қоғамдық сананы жаңғырту басталғанын жариялады. Жаңа типті жаңғыртудың бірінші шарты – өз мәдениетін, өз ұлттық кодын сақтау болып табылады.

«Рухани жаңғыру» барлық заманауи тәуекелдер мен жаһандық жанайқайды қоса алғандағы қазақстандық рухани құндылықтардың жаңдануына бағытталған Мемлекет басшысының бағдарламалық мақаласы. Жаһандану дәуірінде қазіргі ұрпақтың қалыптасуының маңызды факторларының бірі тарих пен тарихи сананың құндылығын қалыптастыру болып табылады [1].

Әлемдік экономика дамуының қазіргі жағдайында туризм жетекші және қарқынды дамып келе жатқан салалардың біріне айналуда. Туризм бюджетке салықтық түсімдер, жұмыс орындарының санын ұлғайту, шетел валютасының ағыны есебінен экономиканың негізгі секторларын (көлік, байланыс, құрылыс, ауыл шаруашылығы, жаппай тұтыну тауарларын өндіру) дамытуға үлес қосады.

Қазақстан тиімді геосаяси жағдайға ие бола отырып, елеулі табиғи-рекреациялық ресурстарға және әлемдік мәдени және тарихи мұра объектілеріне (ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мәдени мұра тізіміне 11 объект енгізілген) бірегей табиғи әртүрлілікке ие бола отырып, жаңа туристік өнімдерді дамыту әлеуетіне және әлемдік туризм картасында ірі ойыншы болу үшін барлық қажетті базалық алғышарттарға ие. Алайда, қазіргі уақытта туризм саласы ұлттық ауқымда аз әлеуметтік-экономикалық әсерімен қалыпты қарқынмен дамуда. Қазақстан Республикасына туристік ағындарды ұлғайту мақсатында кедергілерді азайту және саланы стратегиялық жоспарлау арқылы саланың әлеуетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау қажет [2].

Осы бағдарлама туристік қызығушылық орындарын дамыту және еңбек ресурстарын туризм саласына жаппай тарту, сыртқы және ішкі туристік ағымның түбегейлі өсуі, қолайлы туристік ахуал жасау жолымен туристік салаға инвестицияларды ұлғайту, Қазақстанның туристік әлеуетін ішкі және халықаралық нарықтарда танымал ету, елдің туристік саласын толыққанды институттандыру жолымен туристік қызметтер мен өнімдердің қолжетімділігі мен сапасын, сондай-ақ республика халқының өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған. Бағдарламаны қабылдау отандық туристік саланы тиімді дамыту үшін қажетті жағдайлар жасайды және 2025 жылы ЖІӨ құрылымында 8%-дық үлеске қол жеткізу жөніндегі міндетке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ағымдағы ахуалдыталдау және бағдарламаны әзірлеу барысында саланың негізгі проблемалары анықталды және бағдарлама шешуге тиіс түйінді міндеттер айқындалды. Бұл келесі міндеттер:

1) туристік ресурстарды дамыту;
2) туристік дестинациялар мен объектілердің көліктік қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады;
3) туристік өнімдер мен көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру;
4) елде қолайлы туристік ахуал жасау;
5) туристік саланың инвестициялық тартымдылығын арттыру;
6) маркетингтің және ұлттық туристік брендті жылжытудың тиімділігін арттыру;
7) туристік саланы басқару жүйесін жетілдіру.

Туристік объектілердің жай-күйін диагностикалау Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта «туристік магниттер» және «туристік өсу нүктелері» деп аталатын 100-ден астам танымал туристік объектілердің бар екенін көрсетті.

Сонымен бірге, ресурстардың шектеулілігіне және барлық осы объектілерді дамытуға елеулі инвестициялар салу қажеттілігіне байланысты республикалық және өңірлік деңгейде неғұрлым тартымды объектілерге басымдық беру немесе оларды іріктеу қажеттігі туындайды. Осыған байланысты, Қазақстанның туристификация картасы деп аталатын ең маңызды туристік объектілерді іріктеу бойынша жұмыс жүргізілді.

Іріктеу критерийлері «туристік магнит» ретінде нысанның бірегейлігі және туристік ағынның өсуі болды. Олардың тарихи-мәдени маңызы да ескерілді. Мысалы, ЮНЕСКО ескерткіштері, Ұлы Жібек жолы сондай-ақ, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы бойынша киелі объектілер тізімге енген.

Қазақстанның туризм саласының жай-күйіне жүргізілген талдау қорытындылары бойынша саланы дамытудың мынадай күшті және әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері айқындалды (SWOT-талдау):

Кесте 1 – SWOT-талдау

Туристік саланы дамытудың негізгі проблемалары байланыс саласында жатыр:

Бірінші мәселе – туристік нарықтың ойыншылары (туроператорлар, турагенттер, туристік объектілер, қызмет көрсетушілер, қауымдастықтар, орталық және жергілікті атқарушы органдар және т.б.) арасында жолға қойылған байланыстардың, үйлестірудің және тиімді өзара іс-қимылдың болмауы. Екінші мәселе – әлсіз брендинг, маркетинг және қазақстандық туристік дестинацияларды ілгерілету, тіпті ішкі нарықта Қазақстандағы туризм орындары туралы ақпараттық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі. Туристік саланы дамытуды тежейтін бірқатар факторларға мыналарды жатқызуға болады:

• туристік ресурстардың қанағаттанғысыз жай-күйі, туризм орындарындағы инженерлік және көлік инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы, туристік объектілерге қол жеткізудің қиындығы, сапалы қонақ үй, ойын-сауық инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, туристер демалатын орындардағы сервис деңгейінің төмендігі;

• туристке сапалы қызмет көрсетуді ұсына алатын білікті персоналдың тапшылығы;

• қызмет көрсету сапасының деңгейі жеткіліксіз болған кезде туристік өнімдерге жоғары баға;

• Қазақстанда жұмыс істейтін халықаралық авиатасымалдаушылардың шектеулі саны, тікелей рейстердің саны мен жиілігі, бюджеттік авиакомпаниялардың болмауы Қазақстанға сапарларды қымбат және кейде кейбір өңірлерден мүмкін емес етеді;

• үлкен қалалардан тыс жерлерде туристік инфрақұрылым объектілерінің жеткілікті мөлшерде болмауы;

• бірқатар әкімшілік кедергілердің болуы (визалық режим, көші-қон саясаты, рұқсат беру құжаттары) ;

• туристік қызметтер көрсету сапасын мониторингтеу және бағалау жүйесінің болмауы;

• туристік саланың төмен инвестициялық тартымдылығы;

• шығу туризмінің келу туризмінен басым дамуы;

• орналастыру орындарында, әсіресе маусымаралық кезеңде әлсіз тиеу.

«Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы еліміздің символдық, киелі және мәдени-тарихи негіздеріне негізделген. Бұл жобаның нысандары туризм индустриясы үшін тартымды орындарға айналады. Мемлекет басшысының мақаласында бұқаралық спортты дамыту көзделеді. «Туған жер» арнайы жобасы әлеуметтік мәселелерді шешуге, азаматтарды туған өлке – «кіші отанды» дамытуға және көркейтуге тартуға бағытталған [3].

«Жаһандық әлемдегі заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы Қазақстан мәдениетін шетелде танымал ету бойынша жүйелі жұмыс құруға бағытталған. Бұл ретте қазіргі заманғы мәдениетті нысаны бойынша да, мазмұны бойынша да ілгерілетуге баса

назар аударылады. 2017 жылғы 17-19 қазанда Париждегі UNESCO Штаб-пәтерінде өткен «Рухани жаңғыру» бағдарламасының таныстырылымы алғашқы оқиға болды. Тұсаукесер аясында шетелдік аудиторияға қазақстандық мәдениеттің түрлі бағыттарын көрсететін түрлі іс-шаралар өткізілді.

Жаһанданудың барлық заманауи тәуекелдері мен сын-тегеуріндерін ескере отырып, қазақстандықтардың рухани құндылықтарының жандануына бағытталған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілеттілігінарттыруға, ұлттық бірегейлікті сақтауға, азаматтардың білімі мен санасының ашықтығын танымал етуге бағытталған. Бұл қасиеттер қазіргі заманғы қазақстандықтың негізгі бағдарына айналуға тиіс.

Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасы қоғамды біріктіруге, интеллигенцияны, жастарды, халықтың барлық жіктерінің өкілдерін Мемлекет басшысы жариялаған идеялар төңірегінде біріктіруге мүмкіндік береді. Жаңғыртудың барлық бағыттарын іске асыру әлеуметтің қажеттіліктерін ескере отырып, ғылыми-сарапшылық қоғамдастықты, азаматтық қоғам өкілдерін, жастарды белсенді тарту арқылы жүргізіледі [4].

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында айтылған басым бағыттардың бірі – еліміздің туристік әлеуетін аттыру жайы. Осы орайда «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» арнайы жобасы қолға алынып, көптеген игі іс атқарылды.

Атап айтқанда, жоғарыдағы жоба аясында соңғы төрт жыл ішінде өңірлерде 4 млн-нан астам адамды қамтыған 14 802 іс-шара өткізіліп, жалпыұлттық маңызға ие 781 киелі орынның (жалпыұлттық маңызы бар 206, жергілікті маңызға ие 575 нысан) тізімі анықталумен қатар, Қазақстанның киелі жерлерінің интерактивті картасы әзірленіп, іске қосылыпты.

Бүгінгі таңда жалпыұлттық және жергілікті нысандар бойынша киелі орындар тізімі негізінде 253 туристік бағыттар мен турлар, сондай-ақ киелі нысандар бойынша 128 археологиялық экспедиция әзірленсе, бұл шаралар ішкі және сыртқы туризмді дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік беріп отыр екен.

Осы орайда республикалық маңызы бар: Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Шоқай датқа, Бекет ата жерасты мешіті, Сисем ата қорымының нысандары, ортағасырлық Сарайшық қалашығы, Ежелгі Тараз, Түркістан, Отырар, Сауран, Ақыртас сәулет-археологиялық кешені, Абай Құнанбайұлының мемориалдық кешені қатарлы 71 тарихи-мәдени ескерткішке ғылыми реставрациялау жұмыстары жүргізілсе, осы уақыт ішінде еліміздің киелі белдеуін насихаттау мақсатында BBC World News телеарнасы дайындаған «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы», «Алтын жауынгер», «Қожа Ахмет Ясауи және Айша бибі кесенелері», «Күлтегін. Жаңа көзқарас», американдық Castlefilm компаниясы актер Марк Дакаскостың қатысуымен жасаған «Көшпенділер жері» фильмі көрерменге жол тартты. Бұл туындылар БҰҰ-ның негізгі алты тілінде субтитрлідубляжбен жабдықталды. Сондай-ақ бұл туындыларды әлемге танымал Discovery, Viasat history, National Geographic телеарналары арқылы дүние жүзінің 700 млн-нан астам адамы тамашалады. Сонымен қатар Қазақстанның киелі нысандарын насихаттау мақсатында 2GIS электронды картасына 71 киелі нысан енгізіліпті [5].

Түркістан барша әлемге «түркі елінің астанасы» ретінде танымал және киелі қаланың Орта Азияның туристік жаһарына айналатынына сенімдіміз. Сонымен бірге қызмет сапасын арттыру, гидтерді көбейту, қазақтың мәдениеті мен болмысынан сыр шертетін этноауылдар салу, қолөнер орталығын қалыптастыру, әлемдік туроператорлар назарына ілігетін аса сапалы 4-5 ірі іс-шара немесе фестивальді дәстүрлі түрде өткізу және балалар туризмін дамыту бағытын қарастыру қажет, біздің ойымызша. Сонымен қатар, ұлттық нақыштағы жобалардың туристерді қызықтыратынын атап өткен жөн. Егер қала ішінде тек киіз үйлерден тұратын қонақ үй ұйымдастырылса, туристтер ағымы көбейетіні сөзсіз.

Тони Блэр бір кездері Англия өз шахталарына қарағанда рок-н-ролл арқылы көбірек табыс табатынын айтты. Ал біз өз мәдениетімізді валютаға айналдыра алмайотырмыз. Біз цементтен, алюкобондтан, әрдайым құлап қалатын сәндік панельдерден, анти-эко материалдардан қонақ үйлер соғып жатқанда, батыста табиғи киіз үйлерде демалуда. Неліктен біз мұны талғаммен жасай алмаймыз?

«Жақында Алматы маңындағы атақты демалыс орындарының бірінде баламмен киіз үйде демалыс өткізгім келді. Естеліктерді жасау керек және бұл от жағатын, қымыз жағатын және киіз үйдің шаңырағы арқылы жұлдыздарға көз салатын ұмытылмас түн болады деп үміттенген едім, бірақ бәрі біз ойлағандай болмады. Киіз үйдің іші арзан синтетикалық кілемдермен жабдықталған, қабырғаларында қорқынышты қалқандар мен кәдесый өнімдерінің ең төменгі деңгейінің найзалары, майлы көрпелер және т.б. жанында мангал, түтін, ұсқынсыз ыдыстары бар жазғы орын болды. Онда түнеу 100% қорқынышты, өйткені ешкім қауіпсіздікке кепілдік бермейді. Менің балам көшпелілердің өмір салтын осындай кедей және Колхозшы ретінде есте сақтағанын қаламаймын... атмосфера жоқ, табиғатпен үйлесу сезімі жоқ, эстетика жоқ, тазалық пен айналада қандай да бір сиқыр сезімі жоқ...» [6] деген пікірді ғаламтор желісінен көзіміз шалып қалды. Бұл жерден бізде қызмет көрсету саласы мүлдем дамымағандығын көруге болады.

Біздің ойымызша, туристтерге осындай қонақ үйлер қажет-таза әрі стильді қонақ үйлер. Сонымен қатар, бұл үшін үлкен несиелер мен инвестициялар қажет емес. Осы ұсынып отырған ұсыныстарырым алдағы уақытта «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып, қолға алынады деген сенімдеміз!

Рухани жаңғыру туған жерді танып білуден басталатыны бәрімізге мәлім. Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек деп санаймыз. Осы құндылықтарды жаңғырту мақсатында «Туған жер», «Туған ел» бағдарламасы аясында тарихи көне қалаларымызды зерттеп, зерделеп кітап етіп басып шығару және сол мәліметтерді өскелең ұрпаққа сіңіру арқылы жастардың патриоттық сезімдерін оята түсуге болады деген ұсынысын білдіреміз.

Рухани Жаңғыру бағдарламасы өте өзекті және орынды деп ойлаймыз, өйткені ол осы жүйелердің үйлесімді дамуына жетіспей тұрған пазлды қамтамасыз ететін секілді. Бұл пазл жан-жақты дамыған, санасы, тәні, рухы, ділі мен діні тең дамыған адам. Онсыз біз тиімді экономиканы, үйлесімді қоршаған ортаны, қалалар мен ел болашағын құра алмаймыз.

Қорытындылай келе, туризм Қазақстандағы өз дамуын түбегейлі өзгерту бойынша жүйелі шаралар қабылдауды қажет ететінін атап өткім келеді. Бізге бүкіл елдің ой-санасында ауқымды өзгеріс қажет, яғни туризм үлкен бизнес идеяға айналуы керек. Туризм және «қазақстандық қонақжайлылық» Қазақстанның жаңа әлемдік брендіне айналуға тиіс. Туристті «кедергісіз ортаға» алып келудің маңызы зор, ол өзін Қазақстанда үйдегідей сезініп, Қазақстанда болудан ләззат алып, өзінің басқа отандастарымен міндетті түрде бөлісетін шаттыққа толы әсерлерімен кетіп қалуы-біз үшін шарт. Статистика бойынша әрбір жаңа турист тағы бес жаңа туристті тарта алады. Біз үшін басқа елдерден –біздің бәсекелестеріміздің озып кету өте маңызды, туризм дамыған елдердегідей қолайлы ортаны құру, тартымды туристік өнімдерді ұсыну алдымызға қойылған міндеттердің бірі болып табылады. Елбасымыз ұсынған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы туризм саласы үшін өте құнды, әрі өзекті жоба болып қала бермек. Біздерге, яғни туризм саласының болшақ мамандарына, елімізде туризмді дамыту шаралары және Түркия, БАӘ секілді елдермен тереземіз тең болуына барынша жағдай жасалып жатқаны қуантарлық жағдай деуге болады. Сол себепті, бұл қабылданған бағдарламаны жүзеге асыру біздің миссиямыз деп білеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1 Н.Ә. Назарбаев, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. – 2017.

2 «Абай-ақпарат» қазақ интернет кеңістігін дамыту қоры». – №12996-ИА. – 2021. – 16 қазан. https://abai.kz/post/142331.

3 Об утверждении Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года №360. – [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360

4 Рухани жаңғыру бағдарламасы. Сананы жаңғырту қалай жұмыс істейді?. – 2017. – 20 қыркүйек. – [Электрондық ресурс] https://informburo.kz/stati/modernizaciya-soznaniya-nachalas-kak-ona- rabotaet.html.

5 2005-2020 Меншік иесі: «Egemen Qazaqstan» РГ». – №16827-СИ. – 2021. – 17 маусым. – [Электрондық ресурс] https://egemen.kz/article/278701-rukhani-turizm-%E2%80%93-dganhghyrudynh-dgoly

6 Steppeart инстаграмм парақшасы. – [Электрондық ресурс] https://instagram.com/steppeart?utm_medium= copy_link

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Тимурқызы Хадиша
2 курс студенті
Ғылыми жетекші: Жолманова Назерке Жанайдаровна
Аға оқытушы, магистр
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: hadisha.timurkyzy@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақаланың өзектілігі мейрамхана бизнесіне COVID-19 пандемиясынан туындаған дағдарыстың әсеріне байланысты. Қалыптасқан жағдайда мейрамханалар қызмет көрсету нарығында қалу және кәсіпорындардың таратылуын болдырмау үшін бизнес стратегияларын жетілдіруге мәжбүр. Мейрамханалар Өз өнімдеріне сұранысты арттыру үшін үнемі жаңа шешімдер іздеуге мәжбүр. Автор бизнесті сақтауға көмектесетін мейрамхана кәсіпорындарының тиімділігін арттыру бойынша бірнеше шараларды ұсынды

Кілт сөздер: пандемия, мейрамхана, дағдарыс, бәсекегеқабілеттілік, бизнес, стратегия, гастрономия, тұтынушы, мәзір.

Аннотация. Актуальность данной статьи обусловлена влиянием кризиса, вызванного пандемией COVID-19, на ресторанный бизнес. В создавшихся условиях рестораны вынуждены совершенствовать стратегии бизнеса, чтобы удержаться на рынке услуг и избежать ликвидации предприятий. Рестораны вынуждены находиться в постоянном поиске новых решений, чтобы повысить спрос на свою продукцию. Автором предложены несколько мероприятий по повышению эффективности деятельности ресторанных предприятий, способных помочь сохранить бизнес.

Ключевые слова: пандемия, ресторан, кризис, конкурентоспособность, бизнес, стратегия, гастрономия, потребитель, меню.

Annotation. The relevance of this article is due to the impact of the crisis caused by the COVID-19 pandemic on the restaurant business. In the current conditions, restaurants are forced to improve business strategies in order to stay in the service market and avoid liquidation of enterprises. Restaurants are forced to be in constant search of new solutions to increase the demand for their products. The author suggests several measures to improve the efficiency of restaurant enterprises, which can help to save business.

Keywords: Pandemic, restaurant, crisis, competitiveness, business, strategy, gastronomy, consumer, menu

Мейрамханалар – көптеген қауымдастықтардың жүрегі. Мұнда достар бас қосады, отбасылар бірге уақыт өткізеді, туған күндер, бизнес кездесулер өткізіледі. Бірақ әлем COVID-19-ға қалай төтеп беру керектігін шешуге тырысқан кезде, ұлттық желілер де, тәуелсіз мейрамханалар да өз қауымдастықтарына қызмет көрсетудің жаңа тәсілдерін табу стратегиясын тез арада жасайды.

Жақында жаһандық пандемия бизнесті, соның ішінде мейрамханаларды жабуға, өзгертуге немесе бейімделуге мәжбүр етті. Пандемия басталғаннан бір жыл өткен соң, жағдай біртіндеп өзгере бастады. Бірақ бұрын жұмыс істеген нәрсе Covid-19-дан кейін жаңа және өзгерген әлемде жұмыс істемеуі мүмкін.

Пандемияға байланысты мейрамханалардағы ашық және достық атмосфераны бетперде киген даяшылар, бір-бірінен 2 метр қашықтықта орналасқан үстелдер және қызу тексеретін күзетшілер алмастырды. Бірте-бірте жағдай жақсарып, мейрамханалар қайтадан ашыла бастады. Бірақ адамдар әлі де сыртқа шығудан қорқатындықтан, мейрамханалар байланыссыздық және микробтардан қорғауды қамтамасыз ету тұрғысынан өз ойындарын жақсартуы керек. Мейрамханалардың жұмыс схемасы өзгерді, мысалы, тұтынушылар өзімен бірге алып кету, жеткізу немесе жедел курьерлік жеткізу ретінде белгілі. Компаниялар осы пандемиядан кейін өзгеруге және бұрын-соңды болмағандай өзгеруге тырысуы керек [1].

Бұл пандемиядан аман қалу үшін мейрамхана иелері жүзеге асыратын көптеген стратегиялар бар. Мейрамхана иелері жиі қолданатын стратегия – бұл мейрамханалар бағытталған нарықты сегментациялауды талдау, клиенттерге гигиена ережелерін үйрету, онлайн режимінде тамақтануға тапсырыс беру және т.б. Осы стратегиялардың көмегімен клиенттер қызығушылық сатып алу үшін мейрамханаға оралады деп үміттенуге болады.

Осы анықтамаға сүйене отырып, мейрамхана бизнесі гастрономиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру сияқты материалдық қызметтерді ғана емес, сонымен қатар ыңғайлы уақыт үшін ерекше атмосфера жасайды деп айтуға болады. Осылайша, мейрамхана бизнесі, ең алдымен, эмоциялар [3].

Қалыптастыру жолдары:

1. Іздеу жүйесін оңтайландыру.

Компаниялар Google-дің бірінші бетінде болуы керек. Бұл екі жақты тиімді. Бұл келушілер санын арттырып қана қоймайды, сонымен қатар сіздің сенімділігіңізді арттырады. Бірақ мейрамхана бизнесінің толып жатқан нишасының бірінші бетіне кіру оңай емес.

2. «Маған жақын» іздеу сұраулары.

«Жақын мейрамханалар» – ең танымал «Менің жанымда» іздеу сұранысы. Ай сайын осы сөйлем бойынша 6,2 миллионға жуық қарапайым іздеу сұраулары орындалады. Сондықтан, сіздің веб-сайтыңызды "маған жақын" іздеу үшін оңтайландыру маркетингтік стратегияның кез-келген түріне қарағанда мейрамхана бизнесін дамытуға ықпал етуі мүмкін.

3. Виртуалды шындық.

Виртуалды шындық – бұл жасанды түрде жасалған компьютерлік орта, ол нақты өмірде жоқ көріністер мен заттарды қабылдауға мүмкіндік береді. Мейрамханалар клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту үшін осы озық технологияны қолданады, олардың мәзірлері мен рецептерін білуге мүмкіндік береді. Мейрамханалар – гастрономиялық тәжірибе үшін жұмақ, ал виртуалды шындық олардың тәжірибесін байытуға көмектеседі, бұл оларға көбірек мүмкіндіктер ашуға көмектеседі. Мысалы, 2018 жылы Domino‘s Pizza Chef жаңа аспазшысы клиенттерге мобильді құрылғылардағы қосымшаны қолдана отырып, пиццаның комбинациясын нақты уақыт режимінде жасауға мүмкіндік беру үшін кеңейтілген шындықты қолданды.

2017 жылы KFC «Hard Way – KFC Virtual Training Escape Room» атты виртуалды шындық ойыны арқылы қызметкерлерді оқытудың жаңа әдісін ұсынды. Бұл 25 минуттық процесс, онда қатысушылар іс жүзінде қуырылған тауықты қашып, ойынды жеңіп алу үшін дайындайды.

4. Әсер ету маркетингі.

Мейрамханалар белгілі бір аймақта жұмыс істейтіндіктен, микро және жергілікті әсер етушілер олар үшін өте жақсы жұмыс істейді. Instagram сияқты арналарда көптеген ізбасарлары бар тамақ блогерлерін іздеу, онда адамдар сіздің ас үйіңіздің қызықты суреттерін көрсете алады және көре алады. Бұл аспаздық блогерлердің сөзіне сенетін 5000-нан 25000-ға дейін жанкүйерлері болуы мүмкін.

Керемет мейрамханалар өздерінің мейрамханаларында түскі ас тәжірибесін өзімен алып кету ұсыныстарында енгізуге тырысты. Егер бұл клиент пен мейрамхана брендіне қатысты болса, клиенттерге қызмет көрсету сапасын келесі деңгейге көтеру үшін кейбір ұсыныстарға қаражат салған жөн. Кейбір аспазшылар алдын-ала дайындалған тағам компоненттерін рецепт бойынша жасады, осылайша клиенттер ыдысты қыздырып, тиісті температура мен құрылымда рахаттана алады [4].

5. Брендтік бейнелер.

Тұтынушылардың 64% пайызы әлеуметтік желілерде брендтік бейнені көргеннен кейін сатып алады. Брендтік бейнелер брендті және тартымды ас үйді жылжытуға ғана емес, сонымен қатар жұмыстың барлық қыр-сырын жарықтандыруға көмектеседі.

Бүгінгі ұқыпты клиент мейрамханада тамақ дайындау немесе қызмет көрсету кезінде қандай сақтық шараларын қолданғаныңызды білгісі келеді. Сахна артындағы қарапайым бейне оларға мейрамханаға баруға немесе ғаламторда тапсырыс беруге сенімділік береді.

Ұзақ бейнелерді Facebook пен YouTube-те орналастыруға болады. Snapchat, Instagram және Tiktok желісінде қысқа бейнелерді жариялауға жарамды. Мейрамхананың брендтік бейнесі сіздің клиенттеріңізге өз тарихын айтуға тамаша мүмкіндік береді.

6. Жеткізу жүйесі.

Интернеттегі азық-түлік жеткізу жүйелері мейрамханаларға қосымша сату арнасын ұсынады. Азық-түлік жеткізу жүйесінің көмегімен оны мейрамхана, дүкен немесе тәуелсіз азық-түлік жеткізу компаниясы жеткізеді. Клиенттер мәзірді қарап, тапсырыс беріп, онлайн төлем жасайды. Мейрамхана тапсырыс берілген тағамдарды дайындайды және оларды өздігінен немесе үшінші тарап арқылы тиімді жеткізеді. Азық-түлік жеткізудің тиімді жүйесін пайдалану мейрамханаға нарықтың үлкен үлесін алуға көмектеседі. Бұл көп клиенттерді тартудың сенімді әдісі.

7. Мәзірді оңтайландыру.

Кешкі асқа байланысты өте шектеулі бизнеске байланысты мейрамханалар кірісті арттырудың жаңа тәсілдерін іздеуі керек. Мұны істеудің бір әдісі – мәзірді клиенттердің қазіргі қажеттіліктеріне сәйкес келетін етіп оңтайландыру. Мәзірді түрлендірудің үш стратегиясы COVID-19 кезінде мейрамханаға әкелетін сәттілікпен ерекшеленеді. Біріншіден, қонақтарды тексеру санын көбейту үшін оңай біріктіруге болатын жоғары маржа элементтерін жасау. Мысалы, отбасылық түскі ас қашықтан күндізгі уақытта жұмыс істейтін бала күтімімен айналысатын клиенттер үшін өте жақсы және мейрамханаларға корпоративті тағамға қосымша тағамдарды қосуға мүмкіндік береді. Сусындар, десерттер мен жеңіл тағамдар да жоғары пайдаға ие, өйткені олар тұтынушы үшін жоғары мәнге ие.

Зерттеу барысында жалпы оқшаулау кезінде орта деңгейдегі қоғамдық тамақтану бизнесін қолдауға көмектесетін бірнеше стратегия анықталды:

− «Мейрамхана минимаркет ретінде» тұжырымдамасы қызмет түрлерін кеңейтуді қамтиды. Жеткізу қажетті тауарлармен толықтырылады, бұл мәзірдің ассортиментін кеңейтуге мүмкіндік береді және сәйкесінше клиенттерге бір жерде тамақ, азық-түлік,

санитайзерге тапсырыс беруге мүмкіндік береді. Бұл сатылымды арттырады, айналымды арттырады және қызметкерлердің санын сақтауға көмектеседі;

− бәсекелестердің бағаларын үнемі бақылау. Мәзір бағасының кем дегенде 30% төмендеуі. Ұсынысты бәсекелестерге қарағанда тиімдірек ету;

− сұранысты ынталандыратын тұрақты акциялар жасау;

− әлеуметтік жарнама арқылы жарнаманы іске қосу.instagram, facebook сияқты желілер;

– әлеуметтік арқылы.өз клиенттерімен қарым-қатынас жасау, таңдаулы сауалнамалар жүргізу;

− тағамдар мәзірін кеңейту. Таңғы ас, түскі ас, кешкі ас қосыңыз;

− Мәзірге кофе сусындарын қосыңыз (Латте, Капучино, Раф). Соңғы екі жылда кофеге деген сұраныс 40% - дан астам өсті;

− жеткізу қосымшасында ыңғайлы навигация жасау (мейрамхананың жеке жеткізілімі болған жағдайда);

− қайта бағыттау [5].

Бұл шаралар жалпы оқшаулау кезінде мейрамхана бизнесінің қызметін сақтауға және барлық карантиндік шаралар мен шектеулерді алып тастағаннан кейін қалпына келтіру шығындарын азайтуға көмектеседі, клиентті санын сақтауға көмектеседі. Сонымен қатар технологиялық прогрестің арқасында мейрамхана бизнесін сәтті жүргізудің жаңа технологиялары пайда болады. Өзгеретін жағдайларға уақтылы бейімделу және онлайн-сатылымға көшу мейрамхана бизнесінің жұмысын оңтайландыруға қабілетті.

Мейрамхана бизнесінің иелері әдетте енгізетін жаңалық-мәзірді әртараптандыру, сандық төлемдерге қызмет көрсету саласындағы ынтымақтастық және т.б. Сандық әмияндар – бұл қарапайым әмияндарды және басқа да көптеген қосымшаларды ауыстыру үшін қолданылатын төлем қосымшалары. Инновация кірістілік пен бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу үшін өнімділік пен жетістікке жетуге арналған. Дүние жүзіндегі пандемия кезінде мейрамхана бизнесінің иелері жеткізу қызметтері мен жедел курьерлер сияқты түзетулер енгізуі керек. Өнімдердегі инновациялар және сандық әмиян қызметтерімен ынтымақтастық – бұл бизнес иелеріне пандемия кезінде өмір сүруге мүмкіндік беретін стратегия. Бұл тікелей байланыстарды азайту, сонымен қатар мейрамхана иелерінің тиімділігін арттыру үшін Үкіметтің ережелеріне сәйкес жасалады. [2].

Пандемия мейрамхана индустриясында түбегейлі өзгерістер мен бейімделуді тудырды. Бірақ проблемалар инновацияны тудырады. Жоғарыда аталған көптеген маркетингтік тәжірибелер жүйеде қалады және болашақта мейрамханалардың бизнес жүргізу тәсілін түбегейлі өзгертеді. Американдық бас аспазшы Энтони Бурден айтқандай: «Егер сізге кішіпейілділік әкелетін нәрсе болса, бұл мейрамхана бизнесі». Соңында, пандемия мейрамхана индустриясының қаншалықты төзімді және керемет екенін тағы бір рет дәлелдеді. Тек икемді және креативті болу, біз бірге алға ұмтыламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. How restaurants are adapting to the COVID-19 pandemic. – [Электрондық ресурс] https://www.bdc.ca/en/articles-tools/business-strategy-planning/manage-business/how-restaurants-adapting-covid-pandemic.

2. How restaurants can better assist customers during times of uncertainty. – [Электрондық ресурс] https://www.thinkwithgoogle.com/marketing-strategies/search/restaurant-marketing-strategy/.

3. Seven Restaurant Marketing Strategies ToImplement In 2021. – [Электрондық ресурс] https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/01/25/seven-restaurant-marketing-strategies-to-implement-in-2021/?sh=1f23bbc27039.

4. From Pandemic to Protests: How Food Businesses Are Responding. – [Электрондық ресурс] https://www.bonappetit.com/story/food-businesses-covid-19.
5. Ситнюк М.А. Аспекты формирования стратегии ресторанного бизнеса в условиях пандемии // Молодой ученый. – 2020. - №21(311). – С. 188-190.

ҚОНАҚ ҮЙ КЕШЕНІНІҢ АКТИВТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ

Шадиева Айгул Амирхановна
Э.ғ.к., аға оқытушы
Жаздыкбаева Дана Пернебаевна
Оқытушы, магистр
Орталық-Азия инновациялық университеті
e-mail: Jazddana76@mail.ru

Түйін. Кәсіпорын өз қызметін жүзеге асыру үшін қажетті еңбек құралдары және материалдық жағдайлары болуы тиіс. Олар өндіргіш күштердің маңызды элементі болып табылады және оларды анықтайды, дамытады. Бухгалтерлік есепте еңбек құралдары бөлініп, жеке есепке алу объектісі деп аталатын негізгі құралдары. Ықтималдық негізгі құралдардың объектісі ретінде танылатын кезде бұл кәсіпорын келешекте экономикалық пайданы пайдалану және оны бағалау дұрыс анықталуы мүмкін.
Кілт сөздер: баланс, активтер, қонақ үй, бухгалтерлік есеп, материалдық емес активтер, негізгі құралдар.

Аннотация. Компания должна иметь необходимые инструменты и материальные условия для осуществления своей деятельности. Они являются важным элементом производительных сил и определяют их развитие. В бухгалтерском учете средства труда подразделяются на основные средства, которые называются объектом индивидуального учета. Когда объект основных средств признается в качестве актива, вероятно, что будущие экономические выгоды предприятия, его использование и его оценка могут быть правильно определены.
Ключевые слова: баланс, активы, гостиница, Бухгалтерский учет, нематериальные активы, основные средства.

Annotation. The company must have the necessary tools and material conditions to carry out its activities. They are an important element of the productive forces and determine their development. In accounting, the means of labor are divided into fixed assets, which are called the object of individual accounting. When an item of property, plant and equipment is recognized as an asset, it is likely that the future economic benefits of the entity, its use and its valuation can be correctly determined.
Keywords: balance sheet, assets, hotel, accounting, intangible assets, fixed assets.

Бухгалтерлік баланс – бұл экономикалық активтер (активтер) және олардың көздері (міндеттемелері) туралы мәліметтерді ұсына отырып, белгілі бір күнге ұйымның мүліктік және қаржылық жағдайын ақшалай түрде көрсететін көрсеткіштер жүйесі.

Баланстың активтері қонақ үйдің мүлкін оның түрі мен мақсаты бойынша көрсетеді, ал міндеттемелер меншікті және қарыз (немесе қарыз) бойынша капиталды көрсетеді. Баланстың активтері баланстың міндеттемелеріне тең. «Қаржылық есептілікті ұсыну» есебінің мақсаттары үшін активтер ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді болыпбөлінеді.

Ұзақ мерзімді активтер – бұл 12 айдан астам мерзімге Қаржы-шаруашылық қызметте пайдалануға арналған активтер. Олар келесі топтарға бөлінеді:

– Материалдық емес активтер;
– Негізгі құралдар;
– Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар;
– Басқа да ұзақ мерзімді активтер.

Қысқа мерзімді активтерге қолма-қол ақшаға айырбасталатын немесе 12 ай ішінде пайдаланылатын «Отырар» қонақ үй кешенінің мүлкі кіреді. Қысқа мерзімді активтерге мыналар кіреді:

– Шикізат қоры, материалдар және т.б.;
– Дебиторлық берешек;
– Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар;
– Кассалардағы және банк шоттарындағы қолма-қол ақша.

Материалдық емес активтер. Нарықтық қатынастардың дамуымен субъектінің мүлкі құрамында капиталдың жаңа түрі – материалдық емес активтер пайда болды. Материалдық емес активтер материалдық мазмұны жоқ, бірақ өзіндік құны бар және кіріс әкелетін ұзақ мерзімді пайдалану объектілері ретінде анықталады [1, 121 б.].

Материалдық емес активтер мынадай құқықтарды қамтиды:

– Авторлық және өзге шарттар бойынша ғылыми жұмыстар, әдебиет.
– Объектілерге, деректер базасының бағдарламаларына және т. б. өнер және сабақтас құқықтар;
– Өнертабыс, өнеркәсіптік үлгі, іріктеу нәтижелері;
– Пайдалы модельдерді,тауар таңбаларына және тауар таңбаларына сертификаттарды немесе оларды пайдалануға лицензиялық шарттарды жүргізу;
– Құқықтардан «ноу - хауға» дейін және т.б.

Сонымен қатар, материалдық емес активтерге жерді пайдалану құқығы, табиғи ресурстар және бизнесті құруға байланысты ұйымдастырушылық шығындар кіреді.

Материалдық емес активтер пайда мен шығындар туралы есепте олардың бастапқы және қалдық құнына сәйкес көрсетіледі, ал материалдық емес активтердің амортизациясы жеке ескеріледі. Бастапқы құн – материалдық емес активті алу құны немесе материалдық емес активті құру және оны пайдалануға жарамды жағдайларға келтіру құны.

Материалдық емес активтер сатып алуға жұмсалған шығындарды қоса алғанда, нақты құны бойынша бағаланады. Сонымен қатар, іс жүзінде шарттың құны құрылтайшының заңды капиталын пайдалану немесе материалдық емес активтерді өтеусіз рәсімдеу кезінде алынады. Материалдық емес активтердің шоғырландырылған есебі 2730 шотында қалады. Бұл шоттар құрылымдық тұрғыдан белсенді, іс-жүзінде негізгі,түгендеу, капитал, экономикалық мазмұн – олар өндіріс саласындағы қаражатты ескереді. Бұл шоттар белгіленген рәсімдерге сәйкес материалдық емес активтермен байланысты еңбек ресурстарының болуы және қозғалысы туралы ақпаратты жинақтауға арналған.

2740-2741 «өзге де материалдық емес активтердің амортизациясы» шоттарының мақсаты кәсіпорынның меншігіндегі материалдық емес активтер объектілерін амортизациялауға арналған жиынтық шығыстар туралы ақпаратты жинақтау және оларды өтеу болып табылады. Бұл шоттар пассивті, нормативті және аналитикалық есеп болып табылады, олар материалдық емес активтер мен жеке объектілердің түрлері бойынша жүргізіледі.

Уәкілетті мемлекеттік орган берген және материалдық емес активтерге құқықты мойындайтын қамтамасыз ету құжаты болған кезде қамтамасыз ету құжаты осықамтамасыз ету құжатынан туындайтын құқықтардың баламасы ретінде есепке алу бірлігі ретінде белгіленуі мүмкін [2, 153 б.].

МЕА қабылдаудың бірнеше негізгі түрлері бар:

– Материалдық емес активтерді сыйақы үшін сатып алу.
– Материалдық емес активтерді бартер тәртібімен алу.
– Қалыптастыру кезінде компания жоқ.

– Құрылтайшының активтерін жарғылық капиталға салым ретінде пайдаланыңыз.

– Бұл қайырымдылықтың мөлшері құрылтай шартында көрсетілген.

– Осы соманың шегінде құрылтайшы өз үлесін қоса алады.

Материалдық емес активтер. Материалдық емес активті беру кезінде оның бастапқы құнын, амортизациясын және оны заңды капиталға жатқызатын шарттық бағасын тізімдеңіз.

– Материалдық емес активтерді физикалық және заңдық бағалау

– Бірлескен қызметті жүзеге асыру мақсатында материалдық емес активтерді алу.

Кәсіпорындардың материалдық емес активтерінің шығуының негізгі түрлері:

– Оларды жүзеге асыру;

– Тегін трансфер және қону;

– Жарамсыздыққа байланысты күшін жою;

– Басқа ұйымдардың жарғылық капиталына салым шотына аудару;

– Қызмет ету мерзімінің соңында есептен шығару.

Материалдық емес активтердің шығуы 7410 активтердің шығуы бойынша шығыстар және 6210 активтердің шығуынан кірістер шоттарында көрсетіледі. Бұл шоттар есепті кезеңнің соңында 5420 шотпен жабылды.

Салық салынатын сома өткізудің орташа бағасы (ҚҚС-ты есепке алмағанда) негізге алына отырып, бірақ материалдық емес активтің қалдық құнынан кем емес айқындалады.

Мысалы, егер ұйым заңды қызметті жүзеге асыру құқығына лицензия алу үшін несие алса (мерзімі үш жыл), онда шаруашылық операция бухгалтерлік есеп шоттарында келесідей көрсетіледі:

Лицензиялар құны оларды пайдаланудың белгіленген мерзімі ішінде амортизация есебінен қамтамасыз етілетін материалдық емес активтерге жатады. Ереже материалдық емес активтің құнын келесі әдістердің бірімен бірінші рет өтеуге мүмкіндік береді:

– Ұйымның қызмет ету мерзіміне сәйкес есептелген сипаттамаға негізделген сызықтық әдіс;

– Өнімнің (жұмыстың) құнын көлеміне пропорционалды түрде есептен шығару әдісі.

Мысалы, егер лицензия үш жылға берілсе, оның құны шартты түрде 300 000-да белгіленеді). Онда бірінші дәстүрлі әдіспен есептеу үшін амортизация бастапқы құны мен қызмет ету мерзіміне негізделген сызықтық әдіспен есептеледі. Мысалы, біздің жағдайда 833 теңге (300 000: 3: 12) ай сайын есептеледі және өндірістік шығындармен (инжиниринг, қызметтер) байланысты болады.

Екінші әдіс бойынша амортизация қызмет көрсету көлеміне байланысты. Бұл ретте жылдық амортизация есепті кезеңде нақты орындалған қызметтер көлемінің көрсеткішіне көбейтілген, пайдалы пайдалану мерзімі ішінде берілген қызметтердің күтілетін көлеміне оның бастапқы құнының қатынасын білдіретін материалдық емес актив объектісін тіркеу сәтіне есептелген пайыздармен (бұл жағдайда лицензиялар) айқындалады.

– Барлық қызметтердің құнын, қызметтерді өндіру көлемін болжау.

– Қызмет мерзімін анықтаймыз 331 000 000 теңге;

– Жылдық амортизацияны есептеу пайызын есептеу [(300 000 теңге: 331 000 000 Теңге) x100%] = 5%;

– Біз бірінші жылы қызметтердің нақты өндірісін анықтаймыз – 2 000 000 теңге, Екінші жыл – 2 200 000, үшінші жыл – 1 800 000;

– Амортизация:

Бірінші жылы 2 000 000x5% = 100000 екінші жылы 2 200 000x5 % = 110 000 теңге үшінші жылы 1 800x5 % = 6 100 000 теңге.

Амортизацияның ай сайынғы сомасы жоғарыдағы процедурадағыдай анықталады.

Кейбір ұйымдардың бухгалтерлері 2730 өзге материалдық емес активтер шотына «ұйымдастыру шығыстары» жобасы бойынша жабдықтау және сату бөлімі үшін

мөртабандар дайындауға, КҰЖЖ кодына өзгерістер енгізуге және т.б. шығындарды жатқызады.

2730 шоттың дебеті бойынша ұйымның қызметі барысында қалыптастырылған ингредиенттерді және басқа құжаттарды қайта ресімдеу, жаңа мөртабандарды, мөртабандарды және т.б. дайындауға байланысты шығыстар (ұйымды кеңейту, қызметтегі өзгерістер, лауазымды тұлғалардың қолдарының үлгілерін ұсыну және т.б.) бухгалтерлік есепке алуға жатады.).

Өздерінің ұйымдық-құқықтық нысанын өзгертетін ұйымдар бұл шығындарды өздерінің иелігіндегі таза пайда есебінен көтереді

Бухгалтерлік есеп шоттарындағы шаруашылық операцияларға қызығушылық тудыратын ұйымдастырушылық шығындарды есепке алу мәселелері мынадай түрде көрсетіледі:

Кесте 1 – Ұйымдастырушылық шығындарды есепке алу

	Шаруашылық операцияның мазмұны	Дебет	Кредит
Лицензияны 12 айдан асатын мерзімге сатып алған кезде			
	МЕА объектілері бойынша есептелген амортизация (лицензия)	7210	2730
Лицензияны 12 айдан аспайтын мерзімге сатып алған кезде			
	Лицензия үшін төлем жасалды	2730	1060
	Лицензияны сатып алу бойынша шығыстар көрсетілген	7440	1040
	Осы есепті кезеңге келетін шығындар есептен шығарылды	7210	2730

Негізгі құралдардың амортизациясы. Өндіріс процесіне қатысатын негізгі құралдар уақыттың, табиғи күштердің және жұмыс процесінің әсерінен біртіндеп тозады. ХҚЕС (IAS) сәйкес 16 «Негізгі құралдар». Амортизация – бұл негізгі құралдың физикалық және моральдық сипатын жоғалту процесі.

Айырмашылық:

Негізгі құралдардың құны осы активтерді олардың рентабельділігінің күтілетін пайдалы пайдалану мерзімі ішінде есепті кезеңдерге бөлу жолымен тең бөлінуге тиіс. Бұл процесс амортизация деп аталады. Жерді қоспағанда, барлық ұзақ мерзімді материалдық активтердің пайдалы қызмет мерзімі шектеулі. Қызмет мерзімі шектеулі болғандықтан, бұл активтердің құны барлық пайдалану жылдары бойынша бөлінуі керек.

Амортизациялық құн – негізгі құралдар келіп түскен сәтте пайдалы қызметтің соңында пайда болатын қосалқы бөлшектердің, қалдықтардың, қалдықтардың есептікқұны ретінде айқындалатын бастапқы құн мен жою құны арасындағы айырма.

Егер материалдар мен шикізат өндіріске толық есептен шығарылған сәтте өзіндік құны бойынша есептен шығарылса, негізгі құралдар ішінара есептен шығарылады.

Біріншіден, бұл өнімге тікелей берілмейтін негізгі құралдардың объектісіне байланысты.

Екіншіден, негізгі құралдардың қызмет ету мерзімі бір жылдан асады.

Үшіншіден, негізгі құралдардың құны әдетте жоғары және оны дереу өзіндік құнға қосу теріс қаржылық салдарға әкелуі мүмкін.

Амортизация ұғымы амортизацияның құндық көрінісі болып табылады, олактивтің амортизацияланған құнын оның пайдалы қызмет мерзімі ішінде жүйелі түрде бөлу түрінде болады. Бұл процесс жинақталған амортизация есебінен жүзеге асырылады, ол «негізгі құралдардың амортизациясы мен құнсыздануы» бөлімінде көрсетіледі. Тозу келесі сымдар бойынша есептеледі:

ДТ 8046,7450,1620,2730,2930,3396

КТ 2421

ДТ 8045 бойынша,7450,2920,5320,6210,2930,3396

КТ 2421-2429 негізгі құралдардың есептелген амортизациясы.

Амортизацияны есептеу кезінде компания негізгі құралдар құнының бір бөлігін бастапқы (қалпына келтірілген) құн мен амортизация арасындағы айырмашылыққа тең негізгі құралдар құнына айналдырады. Баланста бұл процесс қалдық құны бойынша есептелген ұзақ мерзімді активтердің төмендеуі ретінде көрінеді.

«Негізгі құралдар мен стандарттар» ҚЕХС сәйкес амортизацияны есептеудің төрт әдісі бар:

Біркелкі немесе түзу сызық;

Жинақтаушы;

Прогрессивті немесе қос;

Өндірістік қуаттар.

Басшының бұйрығы негізінде түгендеу комиссиясының материалдары бойынша түгендеу нәтижелері бухгалтерияда тіркеледі.

Есепке алынбаған ретінде сәйкестендірілген негізгі құралдың техникалық жай-күйін бағалау кезінде ол үшін жазба енгізіледі.

Тозу шамасына (техникалық шарттарға сәйкес есептелген).

ДТ 2410 КТ 2421-2428.

Негізгі құралдардың баланстық құнына.

ДТ 2410 КТ 3310.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің өкіміне сәйкес негізгі құралдар оларды қайта бағалау кезінде де ескеріледі.

Негізгі құралдардың бастапқы құнын белгілі бір күнгі ағымдағы бағаға сәйкес келтіру үшін қайта бағалау объектісі нәтижесінде негізгі құралдар бухгалтерлік есепте және есептілікте олардың ағымдағы құны бойынша көрсетіледі [3, 95 б.].

Қайта бағалау, кәсіпорындардың негізгі құралдары құрылымының болуы мен негізделген жағдайларын, экономикалық өнімнің өзіндік құнын, негізгі құралдарды белсенді жаңартуға инвестициялардың рентабельділігі мен қалыптасуын айқындаутуралы толық және дәл деректерді алу нәтижесінде негізгі құралдарды қайта бағалау жөніндегі материал техникалық прогрестің болжамдарын, негізгі құралдардың қауіпсіздігі мен ұтымды пайдаланылуын ескере отырып, амортизация нормасын нақтылауүшін негізді негіз бола алады.

Инвестицияларды есепке алу. Инвестициялар кіріс алу мақсатында елдегі және шетелдегі өнеркәсіптік, көліктік және ауылшаруашылық кәсіпорындарына капиталдың ұзақ мерзімді салымына жатады.

«Жылжымайтын мүлікке инвестициялар» бөлімі келесі бөлімшелерді де қамтиды:
2310 Инвестициялық объект;
2320 инвестициялық жылжымайтын мүліктің амортизациясы және құнсыздануы.

Инвестиция қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді сауда міндеттемелерінен басқа бағалы қағаздар түрінде болуы мүмкін. Бұл несие берушінің инвестицияланған субъектімен қарым-қатынасын білдіреді. Инвестициялар екі санатқа бөлінеді: ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді айналымдағы активтер ретінде аударылған. Инвестициялар әрбір есепті күнге мөлшерленуі және әділ құн бойынша теңгерімге жатқызылуы тиіс.

2210-2310 шоттары белсенді және күрделі. Талдамалы есеп инвестицияланатын кәсіпорын және инвестиция түрі бойынша жүргізіледі. Тәуелді іскерлік серіктестіктерге инвестицияларды есепке алу. Еншілес іскерлік серіктестік – бұл инвесторлардың айтарлықтай ықпалында болатын және еншілес іскерлік серіктестік те, бірлесіп бақыланатын заңды тұлға да болып табылмайтын серіктестік. Дауыс беретін акциялардың 20% тікелей немесе еншілес компаниялар арқылы иелік ететініне қарамастан, инвесторлар инвестицияланған компанияға айтарлықтай әсер етеді.

Қаржылық инвестицияларды есепке алу 2030 «сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар» шотын қамтитын «қаржылық инвестициялар» кіші бөлімінің шоттарында жүргізіледі [4,142 б.].

Ұзақ мерзімді инвестициялардың кейбір түрлерін инвестициялық қызмет (ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар) ретінде жіктеуге болмайды.

Бухгалтерлік есепте инвестициялар мен инвестициялардың сипатына байланысты 2310 қатені ажырату қажет. Ол үшін жеке қосалқы шотты енгізуге болады. «Отырар» қонақ үй кешенінің есеп саясатында есепті кезең ішінде ұзақ мерзімді қаржы салымдары бойынша ешқандай операциялар жүргізілмегенін атап өткен жөн, сондықтан 2310 шоты бойынша айналым ұзақ мерзімді инвестицияларды көрсетеді.

Материалдар қоймадан автомобиль көлігімен орталықтандырылған түрде жеткізілген жағдайда жеткізуші төрт данада коносамент жазады:

– Сатып алушыға-кірістің орнына материалдарды енгізуге тапсырыс беру;

– Жеткізуші-құндылықтарды есептен шығару;

– Жүргізушінің жалақысын есептеу үшін қолданылады;

– Төлем жасау үшін банкке өтініш беру;

– Материалды қабылдау актісі төлем құжаттарынсыз материалдың құнын тіркеу үшін қолданылады және жеткізушімен бірге жүретін құжаттардың деректерінде сәйкессіздік бар. Заң жобасын қабылдау комиссиясы жанкешті ұйымдар өкілдерінің, қоймалар бастықтарының және кәсіпорындарды жабдықтау бөлімі өкілдерінің міндетті қатысуымен қабылдайды. Есеп екі бөлікке бөлінеді: біріншісі кәсіпорынның бухгалтериясына шоттар және есептелген жетіспеушіліктер немесе артықтар бойынша бухгалтерлік есепті жүргізу үшін негіз ретінде беріледі; екіншісі жеткізушіге шағым беру немесе оған артық төленген шағымдар туралы хабарлау үшін нарық бөліміне жіберіледі. Актінің болуы алу туралы бұйрықтың көшірмесін қамтымайды [5, 163 б.].

Бірыңғай кешенді және талдамалы есеп бірыңғай бастапқы бухгалтерлік куәлік бойынша жүргізіледі.

Қонақ үй кешенін есепке алу бойынша шаруашылық операцияларды 2-кестеде көрсетуге болады:

Кесте 2 – Нысанды киімді синтетикалық және талдамалық есепке алу

	Шаруашылық операцияның мазмұны	Дебет	Кредит
	Жеткізушіге (нысанды киім) жеткізгені үшін төленгені)	3310	1040
	Қоймаға нысанды киім кіріске алынды (ҚҚС есебінсіз)	1310	4110
	Есепте жеткізушіге төленген ҚҚС сомасы көрсетілген	1290	3310
	Ұйымның нысанды киімді пысықтау бойынша шығындары көрсетілген	1310-1314	1310-1314
	Нысанды киім пайдалануға берілді: жұмыскерлерге тегін беріліп, кейіннен қайтарылды	7210	1310. 1314
	Өтеуге ҚҚС ұсынылды	3130	1420
	Ықтимал пайдалану бағасы бойынша қалдықтар (мысалы, шүберектер) кіріске алынды	1310	5410-5430

Қонақ үй кешенінің есебі бойынша 3350 «жалақы мен персоналдың есебі» несие, онда нысанды киімді аяқтаған қызметкерлердің жалақысының есебі көрсетілген.

Алынған құжаттар материал түскен күні дайындалады.

Материал қойманың ішкі бөлігінен қоймаға ауыстырылған жағдайда, санамаланған құжаттарға қосымша материалды босатуға арналған шот-фактура әзірленеді. Материалға жауапты адам билетті екі данада жазады: бір дүкенге,екінші қоймаға кіру үшін.

Резервті есепке алу кезіндегі бағалау мыналарға байланысты:

– Олар нысанда (сатып алу, жеткізушілерден алу, өз өндірісінде өндіру, ұйымның жарғылық капиталына жарна, негізгі құралдарды жоюдан немесе негізгі құралдарды жоюдан басқа мүлікке айырбасқа алу немесе сатып алу үшін сыйға тарту шарты бойынша өтеусіз) алады.

– Жеткізушіден меншік құқығы немесе оларға меншік құқығын ұстап қалу туралы түбіртек (сату жөніндегі комиссия және т.б.).

– Сатып алу, сақтау және тасымалдау шығындарын есепке алу тәртібі, оның құнының есептік құжаттарының болуын растайтын.

Осындай логистикалық талаптарға жауап беретін қонақ үй қызметкерлерінде қызметке тікелей байланысты форма болуы керек. Мұндай киімді сатып алу материалдың құрамында нақты сатып алу бағасы бойынша көрсетілуі керек.

Қонақүй кешенінің материалдары мен өндірістік мүкәммалын сатып алудың нақты құны баптарының тізбесі жабылмаған. Мысалы, форманы сатып алудың нақты құны ұйымның оны жақсарту және қолайлы пайдалану жағдайларына жету шығындарын қамтуы мүмкін.

Ұйым форма жасаған кезде нақты өзіндік құн нақты өзіндік құн негізінде, дайын өнім әдеттегі мекемеге сәйкес тіркелген тәртіппен қойма арқылы анықталады.

Форма бекітілген үлгіге сәйкес келуі керек. Ол қызметкерлерге дайын күйінде беріледі және тек жұмыста кию үшін қолданылады. Нысанды киімді жуу, тазалау және жөндеу ұйымның қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Таштанова Н.Н., Сапарбаева С.С., Жаппасова Р.Е. Бухгалтерлік есеп негіздері // Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан. – 2020.

2. Әбдішүкіров Р.С., Мырзалиев Б.С. Бухгалтерлік есеп // Оқу құралы. – Алматы. 2009.

3. Ныйқанбаева А., Қуанышова Л. Бухгалтерлік есеп негіздері // Оқу құралы. Астана. – 2011.

4. Нүрсейтов Э.О. Ұйымдардағы бухгалтерлік есеп // Оқу құралы. – Алматы. – 2012.

5. Бейсенбаева А.К. Туризм саласындағы бухгалтерлік есеп // Оқу құралы. – Алматы. – 2016.

ҚОНАҚ ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жаздыкбаева Дана Пернебаевна
Оқытушы, магистр
Орталық-Азия инновациялық университеті
e-mail: Jazddana76@mail.ru

Түйін. Қонақ үйді басқару қонақ үй бизнесінің коньюктурасымен сәйкес тұрақты дамуға, жетуге бағытталған күнделікті іс әрекеттерді іс жүзінде жетілдіру және өзіндік әлеуметтік ұйымдық құрылымы бар және нарықтық қатынастар шарттарымен басталатын оперативті іс-әрекеттерді талап ететін қонақ үй шаруашылығы индустриясының компоненттерін таңдап қолдану. Қонақ үй шаруашылығы жүйесіндегі басқарудың басты міндеті – қонақ үйдің санатын жоғарлату және оны сақтап тұру.

Кілт сөздер: қонақ үй, бухгалтерлік есеп, туризм, клиент, мейманхана

Аннотация. Гостиничный менеджмент – это практическое совершенствование повседневной деятельности, направленное на достижение устойчивого развития в соответствии с конъюнктурой гостиничного бизнеса и избирательное использование составляющих гостиничного хозяйства, имеющих свою социальную и организационную структуру и требующих оперативных действий в рамках рыночных условий. Главной задачей менеджмента в системе управления гостиницей является повышение категории гостиницы и ее поддержание.

Ключевые слова: гостиница, бухгалтерский учет, туризм, клиент, гостиница

Annotation. Hotel management is the practical improvement of daily activities aimed at achieving sustainable development in accordance with the conjuncture of the hotel business and the selective use of components of the hotel industry that have their own social and organizational structure and require prompt action within the framework of market conditions. The main task of management in the hotel management system is to increase the category of the hotel and maintain it.

Keywords: hotel, accounting, tourism, client, hotel

Қазіргі заманғы қонақ үй кешенді қызметтердің толық спектрін ұсынатын кешенді көп функциялы кәсіпорын болып табылады. Бұл барлар мен мейрамханалар, тренажер залдары мен сауналар, багажды сақтау камерасы, кір жуу және химиялық тазалау, туристік бөлмелер және т.б. қонақ үй қызметі белгіленген тәртіппен кез келген ұжымдық орналастыру құралына мүліктік құқықтары бар немесе берген заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің тікелей өкімі және басқармасы бойынша жүзеге асырылуы мүмкін, қонақ үй уақытша орналастыру (тұру) үшін қызмет көрсету саласына жатады, шаруашылық қызметті ұйымдастыруда, тұтынушылардың құқықтарын қорғауда, бухгалтерлік және салық заңнамасының талаптарын сақтайды.

Іс жүзінде қонақүйлер негізінен есептеу әдісін қолданады, онда нақты алынған қаражатқа қарамастан, есепті кезең ішінде оның кірісін есептеу үшін кіріс танылады.

Қонақ үй қызметін тікелей ұсынудан түсетін кірістің өз ерекшеліктері бар екендігі расталады. Сондықтан, бухгалтерлік есеп және салық салу мақсаттары үшін есеп саясатын қалыптастыру кезінде пайданы тану әдісін ұсыну жеткіліксіз. Қонақ үй қызметтерінің сандық көрсеткіші-бұл қонақ үйде болудың күнтізбелік күні. Сондықтан есеп саясатында тұрғын үй қызметтерін көрсетуден түскен кірісті тану күні де көрсетілуі керек. Осындай күн, мүмкін:

– Қонақтың шыққан күні;

– Мейманның келу күні (мейманның әрбір күнтізбелік күні).

Бухгалтерлік кірістерді тану күнін растаудың бұл нұсқалары іс жүзінде әзірленген және нормативтік құжаттармен реттелмейді. Алайда, есеп саясатын әзірлеу кезінде қонақ үй өз қызметінің нақты жағдайларын көрсетуге құқылы [1, 137 б.].

Іс жүзінде үшінші нұсқа бар: қызмет көрсетуден түскен түсім шығынның соңғы күні және есепті айда танылады. Іс жүзінде бұл оның күнделікті негізде танылатынын білдіреді, бірақ құжаттарды өңдеуге, сондай-ақ құжаттарды түпкілікті өңдеуге еңбек шығындарын азайту үшін контрагенттермен есеп айырысу шығу кезінде және есепті кезеңнің соңында жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта қонақ үй жүйелерінде компьютерлерді қолдану еңбек әлемінде кең таралған. Әлемдік тәжірибеде брондаудың компьютерлік жүйесі құрылған. Компанияның байланыс жүйесі өзара әрекеттесетін қонақүйлерді брондауды біріктірсе де, бұл екі жүйе қауымдастыққа жатпайтын, бірақ бос орындары болуы мүмкін барлық қонақ үйлерді бақылайды және тіркейді. Дегенмен, компьютер арқылы деректерді беру жүйесі айтарлықтай жетілдірілмеген. Себебі бұл көп уақытты қажет етеді. Бұл қолайсыздықты болдырмау үшін әлемдік тәжірибеде Интернет-бет немесе Интернет-сайттар жүйесі

(Academservice WEB International Nota Bene) құрылды. Бірлесіп жұмыс істеген кезде брондауға жұмсалған ақша да азаяды. Әрине, автоматтандыру саласында әлі көп жұмыс істеу керек. Содан кейін клиент өзіне берілген тапсырысқа өте қысқа уақыт ішінде жауап ала алады. Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеде Жауап 7 секундтан кейін пайда болады. Алайда, біздің елде жауап сәл кеш келеді.

Қонақүйлерді автоматтандыру жүйесін (Isa) және интернетті бақылау жүйесін біріктіру арқылы қонақүйлер бос орындар туралы ақпаратты тарата алады. Интернеттегі бос жұмыс орындары туралы ақпарат неғұрлым көп болса, клиенттер бұл жер туралы алаңдамайды. Клиенттер онлайн брондау жүйесінің веб-сайтының бөліміне кіріп, жалпы брондау ережелері туралы біледі. Ең алдымен, қолайлы қонақ үйді таңдаңыз, оның нөмірлерінің ыңғайлылығына, құнына және т.б. назар аударыңыз. командалары автоматты түрде қабылданады және жүйемен өңделеді. Егер бос орын болса, ол клиенттіңсұрауына жауап береді, оған жазбаша хабарлама жібереді және тапсырыс туралы хабарлайды. Егер клиент алдын-ала төлесе, компьютер оған бір жылға тапсырыс береді. Егер қонақ үй жеке брондау парағын интернетте сақтаса, сізге қонақ үй бөлмелерін брондау үшін үлкен жеңілдік беріледі [2, 241 б.].

Кейбір жағдайларда клиент шартта көрсетілген уақытта қонақ үйге келіп, орташа лицензия беруі керек. Кейбір жағдайларда Тапсырыс беруші тапсырыс берілгеннен кейін қонақ үйге уақытында келмеуі мүмкін. Бұл жағдайда қонақ үй басшылығы компанияның немесе тапсырыста көрсетілген жеке тұлғаның тапсырысын сағат 18-00-ге дейін күтеалады. Осы уақыттан кейін қонақ үй менеджері тапсырысты қайтарып алуға құқылы. Мұндай жағдай туындауы мүмкін. Егер клиенттің уақытында келе алмауының заңдысебебі болса, онда менеджер оны жай позициядан резервке ауыстырады.

Кепілдендірілген брондау – бұл қонақүйлерде жиі кездесетін жағдай. Бұл жағдайда қонақ үй кез-келген жағдайда клиенттің орнын брондауға міндетті. Қонақтар кеш болса да, орынға өтініш бере алады. Шартқа қол қойылған сәтте шартта қонақтың төлем карталарының саны көрсетіледі. Қажет болмаған жағдайда брондалған орынның толық құны төленеді. Сондықтан клиент артық қаражатқа кетпеу үшін, егер ол уақытында келе алмаса, бұл туралы менеджерге хабарлаңыз және тапсырысты жойыңыз. Бұл қонақ үйлер үшін де пайдалы. Себебі олар брондау үшін алдын-ала төлем қалдырады және бос орынды басқа клиентке тез жібереді. Барлық белгілі қызған кезінде курорттық маусымның жетіспейді нөмірлерінің. Бұл кезеңде қонақ үй менеджері қол жетімді кеңістікті барынша пайдалануы керек. Сондықтан ол аванстық төлемдер жүйесін (аванстық төлемдер) қолданады. Туристік топтың өзі, әдетте, алдын-ала төлемді талап етеді. Бұл құлықсыздықпен күресудің бір әдісі [3, 75 б.].

Дамыған елдердегі қонақ үйге қызмет көрсету ережелеріне сәйкес, кешіктірілген жағдайда, клиент брондау құнынан басқа бос бөлмені төлейді. Бірақ мұның бәрі біркүндік төлем құнынан аспауы керек. Егер клиент 24 сағаттан астам уақытқа созылса, Тапсырыс жойылады. Клиенттер жалпы көпшілікпен бірдей тәртіппен орын алуы керек. Ережеге сәйкес, брондау үшін төленген баға мөлшері шектелмеген. Қонақ үйді басқарудың әр бөлімі бұл нарықты өзінің ішкі және сыртқы жағдайларына сәйкес дербес орнатады. Қонақтарды тіркеу және орналастыру.

Қонақ үй брондаудан кейін шешуге тиісті негізгі мәселелердің бірі-қонақтарға баруды ұйымдастыру. Ұйым кездесулерді, тіркеуді, кілттерді жеткізуді және нөмірге сүйемелдеуді қамтиды.

Кездесулердің екі түрі бар:

– Әуежайда немесе вокзалда (кездесулер қашықтықта өтеді);

– Қонақ үйге кірер алдында және қонақ үйдің фойесінде (конференц-залдың жанында).

Бірінші жағдайда менеджердің тиісті аспектісі – бұл қонақ үйге келгенге дейін қонақпен толық таныс, қонақ үй туралы, жердегі қызмет түрі туралы қысқаша ақпарат береді. Алдағы қонақтармен жұмысты қысқаша жоспарлаңыз. Кездесудің бұл түрі

брондау кезінде алдын-ала талқыланады. Жоғарғы қабаттағы қонақ үйдің алдында қонақтарды күтуге мамандандырылған адам – Швейцария қызмет етеді. Кішкентай қонақүйде қонақ есікке кіргенде, ол өзі қонақ үй әкімшісіне барады. Егер қонақ қонақ үйге алдын-ала келген ескі клиент болса, онда ол менеджердің атын атай алады және онымен тығыз қарым-қатынаста болады.

Бір маңызды нәрсені ескеру керек: қонақ үй әкімшілері өз бизнесінің бастауында тұрған қонақтарды қарсы алуы керек. Бұл оның қонақтарға берген белгісі.

Тіркелген қонақтардың жұмысы барлық қонақ үйлерде бірдей. Ол жалпы қабылданған ережелерге сәйкес жүргізіледі. Бірақ қонақтарды сыпайы қабылдау қонақ үй туралы жақсы түсінік қалыптастыру әкімшінің қолында. Егер қонақ үйде автоматтандырылған жүйе болса, тіркеу процесі тез аяқталады. Қонақтар сондай-ақ, болуы мүмкін бөлінген екі топ. Біріншісі – өз бөлмелеріне алдын-ала тапсырыс бергендер,екіншісі – тапсырыс бермеген клиенттер. Тапсырыс берушінің бронды бөлмесіне бейімделу үшін өте аз уақыт қажет. Мысалы, кейбір жапондық қонақ үйлерде бүкіл процесс 45 секундты алады. Брондалған клиент туралы ақпарат алдын ала тапсырыста көрсетіледі.

Қонақ үй жұмысының негізгі аспектілерінің бірі-қонақтар мен олардың мүліктерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Қонақ үй менеджерлері мен қызметкерлері заң талап еткендей барлық міндетті сақтық шараларын қабылдауы керек. Қонақтар ұрлықтан, алаяқтықтан, зорлаудан және басқаларға қарсы қылмыстардан қорғалуы керек.олар қонақ үйде болған кезде қонақтың келтірген зияны үшін жауап береді. Бұл жағдай қонақ үйге ақшалай зиян келтіріп қана қоймай, зиян келтірді.

«Бәсекеге қабілеттілік» ұғымының мазмұны өзгеруде қонақ үй бөлмесінің бағасына байланысты біртектілікті анықтау қиынға соғады. Мұнда сапа, жеке көзқарас, кәсібилік және бірегейлік сияқты сипаттамалар ерекше құнды.

Қонақ үй қызметтері нарығының қатысушылары үшін, ең алдымен, кішігірім қонақ үйлер үшін, нарықтағы орынды сақтау және бизнесті кеңейту үшін күрес бүгінгі күнге айналады. Кеңістікті сақтау және кеңейту үшін қонақ үйлерге құралдар қажет: табыс пен пайда. Қаржыландыру көзі Тапсырыс беруші болып табылады.

Қонақүйлер клиенттерді тарта білуі керек, сонымен қатар олардың адалдығын жүзеге асыра алады және клиенттерді қонақ үй қызметтеріне ақша жұмсауға итермелейді. Даму деңгейіне сәйкес қонақ үй кешенінің негізгі міндеті тұрақты клиенттерді тарту және оларды қосымша шығындар үшін ынталандыру болып табылады. Бұған тек құзыретті және ақылға қонымды қонақ үй қызметін ұйымдастыру арқылы қол жеткізуге болады.

Қонақ үй кешені әлемдегі ең үнемді аймақ болып табылады және ол бірде-бір құлдырауды білмейді деп қорытынды жасауға болады. Қонақ үй ғимараты туристік индустриямен тікелей байланысты. Себебі қонақ үй қызметін тұтынушылардың көпшілігі туристер. Келушілер қонақ үйге бірінші рет келгенде, олар қызмет көрсете бастайды. Алдымен оларды қонақ үй басшылығы қарсы алады, тіркеу басталады және келуші тіркеу формасын толтырғаннан кейін оған осы қонақ үйдің тұрғыны екенін растайтын карта немесе белгі беріледі.

Қонақ үй ғимараты туристік индустрияның маңызды бөлігі болып табылады. Туризм әлемдік экономикада әлеуметтік және тұрмыстық инфрақұрылымның салааралық кешені ретінде маңызды рөл атқарады. Дүниежүзілік туристік ұйымның мәліметтері бойынша қазіргі уақытта әрбір бесінші қызметкер қонақ үй бизнесінде жұмыс істейді. Туризмге әлемдік капиталдың шамамен 7%-ы, салық түсімдерінің 5%-ы және тұтыну шығыстарының 11%-ы тиесілі. Әрине, бұл көрсеткіштер Туризм, оның ішінде Қонақжайлылық индустриясы жұмысының тікелей экономикалық тиімділігін сипаттайды.

Қонақ үйдегі басты мәселе қызмет көрсету агенттігі. Әрине, қызмет көрсетуді ұйымдастыру менеджердің немесе менеджердің бақылауында болуы керек.

Кез-келген халықаралық қонақ үйде персонал деңгейі – бұл қонақтарды қабылдауда немесе қызмет көрсетуде маңызды рөл атқаратын адамдар. Қазіргі заманғы

технологиялық индустриядағы жаңа тенденциялардың дамуымен, сонымен бірге қонақ үй қызметкерлеріне қойылатын талаптар да өте жоғары болады. Оның негізгі талаптары жоғары кәсіби дағдылар, сыпайылық және сыпайылық, қызметтік әдеп, шет тілін меңгеру және т.б. тұрғысынан жоғары санатта ұсынылуы тиіс.

Бүгінгі таңда халықаралық талаптарға сәйкес қонақ үйді басқарудың жоғары деңгейіне қол жеткізе отырып. Қонақ үй компаниялары қазір бәсекелестік бағытта қозғалуда. Әрине, премиум қонақүйдің қызмет көрсету деңгейі кез-келген елдің экономика деңгейін көрсетуі мүмкін.

Негізгі проблема – қонақ үй индустриясы қызмет көрсету сапасына, соның ішінде туристерді қабылдауға немесе туристер санының өсуіне тиімді үлес қосты.

Осы кезеңде қонақ үй индустриясын дамыту немесе қолдау – бұл әлемдік және халықаралық туризмге қызмет көрсету сапасын жақсартуға байланысты санаттарға бөлінеді.

Сонымен бірге, елдер арасындағы ынтымақтастыққа әлеуметтік-экономикалық, саяси және тарихи көзқарастар әлемдік туризм индустриясының, оның ішінде қонақжайлылық индустриясының дамуына үлкен әсер ететіні сөзсіз.

Туризмді реттеудің ұлттық жүйесін жетілдіру өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайларға толық сәйкес келетін туристік қызметті жүзеге асырудың мақсаттарына, қағидаттары мен міндеттеріне негізделген жаңа тәсілді талап етеді. Бүгінде туризм саласындағы әкімшіліктер мен ұйымдардың өзара іс-қимылын басқаруда мемлекеттің рөлін арттыру қажет. Саланы орталықтандырылған басқару Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігіне жүктелген. Туризмді кешенді дамытудың табысты іске асырылуын қамтамасыз ету саланы мемлекеттік басқару әдістерін дұрыс таңдауға тікелей байланысты. Қазіргі уақытта саланы мемлекеттік реттеу мынадай шараларды іске асыруға бағытталуы тиіс:

– Ұлттық және өңірлік деңгейлерде туризмді дамыту саласындағы жоспарлау мен саясатты үйлестіру;

– Коммуникациялардың сирек кездесуін арттыру мақсатында туризм саласындағы заңнамалық және нормативтік базаны қамтамасыз ету;

– Жоғары сапалы туристік өнімдердің ажырамас бөлігі бола отырып, біз туристерге туристік қолдау және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етпейміз;

– Статистика мен зерттеулерді жақсарту;

– Кәсіби дайындық, Білім және талант;

– Туризм саласындағы тиісті министрліктер мен ведомстволар арасында, сондай-ақ мемлекеттік және жеке секторлар арасында жоғары деңгейде үйлестіруді қамтамасыз ету;

– Халықаралық туризмді дамытудың нақты салаларында жерді пайдалану және құрылыс салу стандарттарының қолданылуын бақылау;

– Тарифтерді,туристік рұқсаттарды,операторларды, туристік объектілердің сапасын және көрсетілетін қызметтер стандарттарын бағалау;

Қаланың имиджін қалыптастыру – Қазақстандағы туристік өнімдер мен жылжымайтын мүліктің маркетингі, оның ішінде туристік шығулар мен басқа да іс-шараларды ұйымдастыру бойынша негізгі шараларды анықтайды;

– Халық арасында туризмді дамыту мен қоршаған ортаны қорғаудың маңызы;

– Халықтың әлеуметтік-демографиялық және демографиялық топтарында әлеуметтік туризмді дамыту басымдықтарын қалыптастыру;

– Визалық және кедендік рәсімдерді барынша азайтады;

– Ұлттық туристік көрікті құру және қорғау;

– Туристік инфрақұрылымның маңызды базалық компоненттерін құру;

– Жаппай туризмді дамыту;

– Тиімді туризм индустриясын құру, туризмді экономиканың жоғары рентабельді саласына айналдыру арқылы, оның сапасы өндіріске, сатуға және бәсекелестікке ақытөлеу үшін халықаралық туристік нарықта өндіріс пен сатуға мәжбүр болады;

– Алеут аралдарына саяхат курсы;

– Тарихи, мәдени, табиғи және рекреациялық ресурстарды ұтымды пайдалану және пайдалану;

– Туристік қызметтерге қажеттілікті барынша қанағаттандыру үшін халықтың барлық желілерінің туристік ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз ету;

– Тринеттерді заңсыз иемденуді көтермелеу;

– Елдер мен туристердің туризм саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру;

– Кәсіби даму.

– Республиканың туристік секторын дамыту минаидидаттар базасында жүзеге асырылатын болады:

– Барлығына релаксация және релаксация сезіміне жету;

– Бүкіл әлемдегі адам құқықтары, жынысы, тілі, діні мен ерлердің негізгі бостандықтарына қарамастан, халықтарды, ұлттарды, бейбітшілік пен сыйластықты құрметтеу кезіндегі өзара түсіністік пен ынтымақтастықтың гуманитарлық сапасы;

– Сот және сот, саяси, экономикалық және әлеуметтік жүйелерге араласусыз мемлекеттің ішкі істеріндегі СППУ саны;

– қоршаанан орта және мәдени құндылықтарға қол жеткізу;

– Әлеуметтік тепе-теңдікті және дамуды, жеке және әлеуметтік әл-ауқатты жақсарту;

– Траттадағы туризмді дамыту.

Қонақ үй іс-шараларын ұйымдастырудың көптеген түрлері ел экономикасының қонақ үй секторында қолдануға жарамды. Елімізге Қазақстандық және шетелдік клиенттерді тартатын туристік объектілер мен кәсіпорындар отандық қонақ үйлерді одан әрі дамытуға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда Қазақстанның туристік өнімдерінің халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі туралы айту орынды. Алайда, бұлсекторды алға жылжыту біршама қиын. Оған ұйымдастырушылық, құқықтық және экономикалық мәселелер кедергі болды. Олардың негізгілері қызмет көрсету сапасының төмендігі, тиімсіз басқару, өзіндік құн, өнімдер мен қызметтерді сатудың өзіндік құны болып табылады. Туризмді дамытудың арқасында Батыс ұйымдарының қонақжайлылық индустриясының тәжірибесіне бейімделіп, осы проблемалардан арылуға болады. Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясы шетелдік қонақ үй желілерінің ықпалымен дамып келе жатқанын ескере отырып, шағын елді мекендерде қызмет көрсету сапасын басқару стратегиясы сәтті жүзеге асырылған жоқ. Қызмет көрсету саласы – бұл бір- бірімен байланыста болатын сала. Сондықтан көрсетілетін қызметтердің сапасы негізінен ұйым қызметкерлеріне байланысты.

Қонақ үйдің жұмысы жыл мезгіліне, тұратын жеріне, елдегі экономикалық және саяси жағдайға байланысты. Қонақ үй қаншалықты жақсы болса да, бірде-бір туристсаяси тұрақсыз елге бармайды. Өйткені олар өз өмірлері үшін қорқады. Жылдың өте ыстық мезгілінде қонақ үй екі қабатты бөлмелерге тапсырыс береді. Бұл аспект қауіпті, өйткені қонақ үй бір уақытта екі адамға бірдей орын ұсынады. Егер екі клиент келсе, қонақ үй ыңғайсыз жағдайға тап болады. Бұл жағдайда қонақ үйге практикаға келген бірінші адамға сол адамға орын беріледі. Орын жоқ адам үшін қонақ үй менеджері орын табуға көмектесуі керек. Менеджерлер арасында барлық қонақ үйлер арасында өзарабайланыс орнатылады. Орын жоқ клиенттер алдыңғы қонақ үйдің құрыштарын басқа қонақүйден жібереді. Егер бұл орын алса, сіз клиенттің келісімін алуыңыз керек.

Мейманхана немесе қонақ үй болсын, орынды алдын-ала брондау тиімді. Қонақ үй неғұрлым сақталған болса, соғұрлым сенімді болады. Әдетте, клиент өз бетінше келген кезде қонақ үйден алдын-ала тапсырыс беруге құқылы. Бұл жағдайда клиент өзі қонақ

үйге келіп, жазбаша келісім-шарт құжаттарын жасайды. Құжатқа екі тарап қол қоюы керек. Егер клиент өздігінен келе алмаса, ол қонақ үйді, орынды пошта, телефон немесе басқа байланыс құралдары арқылы ауыстыра алады [4].

Қонақ үй кешендері мыналарды қамтуы мүмкін: қонақ үйлер, мейрамханалар, дәріхана дүңгіршектері, бөлшек сауда және қоғамдық тамақтану ұйымдары. Кафе, буфет және т.б.), валюта айырбастау, медициналық мекемелер, шаштараздар, кір жуу, жөндеу қызметтері. Қонақ үйлер – бұл өндіріс пен қызмет көрсетудің күрделі экономикалық кешендері, яғни біздің жағдайда қонақ үй өнімдері.

Аумақтық тұрғыдан алғанда, бұл халықаралық, ұлттық, аймақтық шеңбердегі бір немесе бірнеше объект болуы мүмкін; нақты тұрғыдан орналастыру объектілері (қонақ үйлер, қонақ үйлер, мотельдер, кемпингтер); мамандандырылған тұрғыдан ойын-сауық, хобби және демалыс объектілері [4, 128 б.].

5 жұлдызды және 4 жұлдызды қонақ үйлер келесі санаттарға сәйкес келуі керек:

– Қонақ үй ғимаратының аумағына іргелес (негізгі кіреберістің алдында, шығу тұраққа, аулаға), сәйкес жайластыру стилі ғимараттар (шағын сәулет нысаны, шыны, ландшафтық дизайн);

– Ғимаратты тарих және сәулет ескерткіштерінен қайта жаңарту жағдайында ғимараттың барлық қасбеттері нақты жазылған талаптарға сәйкес келуі және бастапқы сыртқы түрін-қасбеттерді, фрескаларды, витриналарды толық қалпына келтіруді сақтауы тиіс;

– Ғимарат интерьері бірегей өнер идеясын ескере отырып, бірыңғай дизайн-жоба бойынша жобаланған;

– Бөлмелер, залдар мен залдардың интерьері ерекше өнер туындыларымен безендірілген. Олар: картиналар, графика, мүсіндер, ұсақ пластмассалар, гобелендер, сәндік-қолданбалы өнер туындылары: жиһаз, ас құралдары, драперлер және интерьер антиквариат болуы мүмкін. Сонымен қатар, ол қазақ мәдениетінің ұлттық ерекшеліктерін көрсетуі маңызды;

– Интерьер және әрлеу жобалары қонақүйге деген құрмет атмосферасын құруы керек;

– Табиғи ағаштан жасалған стандартты емес жиһаз;

Қабырғаларды жабатын керемет тұсқағаз материалы. Барлық бөлмелерде жоғары сапалы кілемдер немесе мульча бар;

– Барлық бөлмелер мен қоғамдық орындар талғампаз дизайнмен және керемет сапамен жабдықталуы керек.;

– Жоғары сапалы ыдыс-аяқтарды таңдау (фарфор, хрусталь, тапсырыс бойынша жасау және жеткілікті саны (4 жұлдыз үшін-немесе одан көп);

– Жуынатын бөлме жоғары сапалы жабдықтармен, қабырғалармен және едендермен жабдықталған;

Талғампаз дизайн су өткізбейтін материалмен қапталған және жоғары сапалы материалдан жасалған;

– Интерьер дизайнында кез келген нөмірі қонақ пайдаланылады бірыңғай түс гаммасы;

– Қонақ үй аксессуарларының брендтік сипаттамалары, қызметкерлердің формалары, ақпараттық материалдар;

3 және 2 жұлдызды қонақ үйлер:

– Ғимарат алаңында салынған building limited қонақ үйі (көше);

– Қонақ үй ғимаратының аумағына іргелес (негізгі кіреберістің алдында, тұраққа, аулаға шығу), жабдықталған (ғимараттың шағын нысаны, әйнек, Ландшафт дизайны);

– Барлық бөлмелер мен қоғамдық аймақтар жоғары сапалы тұрмыстық техникамен жабдықталған;

– Жоғары сапалы ыдыс-аяқ, ыдыс-аяқ,шыны және көп;

– Жуынатын бөлме жоғары сапалы жабдықтармен жабдықталған, қабырғалары ішінара су өткізбейтін материалдармен жабылған және жоғары сапалы материалдардан жасалған.

1 жұлдызды қонақ үйлер:

– Барлық бөлмелер мен қоғамдық орындар жөнделетін жиһаздармен және электр құлаққаптарымен жабдықталған;

– Қабырғалар тұсқағаз материалымен сапалы желімделген;

– Жоғары сапалы парақтар;

– Ыдыс-аяқтың жеткілікті мөлшері;

– Жуынатын бөлме жақсы жағдайда, қабырғалары мен едендері өткізбейтін материалдармен жабылған.

Қонақ үйдің қаржылық нәтижелері соңғы қызмет көрсету процесіне қатысатын белгілі бір бөлімнің жедел жұмысының рентабельділігіне, сондай-ақ әкімшіліктің жалпы операциялық және әкімшілік шығындарды бақылау тиімділігіне байланысты. Қонақ үйдің ағымдағы қызметі туралы сенімді ақпаратсыз бұл мәселелерді шешу мүмкін емес қаржыны басқарудың тиімді жүйесі [5, 45 б.].

Қаржы қызметтерінің жұмысы қаржы ағындары мен бюджеттерді шебер және дұрыс жоспарлауды қамтиды. Сонымен бірге екі жақты талдауды ескеру қажет:

а) сыртқы әсерлер (сыртқы орта);

б) ішкі ресурстар (ішкі орта);

рипчер талдауы қонақ үй кешенінің қоршаған ортаға әсері екі компоненттен тұрады:

а) сыртқы ортаға тікелей әсер ету;

б) сыртқы ортаның жанама әсерлері;

Тікелей әсер ететін сыртқы факторларға жеткізушілер, делдалдар, бәсекелестер, тұтынушылар, коммуникациялық аудиториялар (СЭС, бұқаралық ақпарат құралдары, банктер және т.б.) жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мазбаев О.Б., Омаров К.М. Қонақ үй шаруашылығы және туристік бизнес. – Астана. – 2003.

2. Ляпина И.Ю. Организация технология гостиничного обслуживания // Учебное пособие. – 3-е изд. испр. – М.: «Академия», 2005. – 208 с.

3. Кукушкина Л.П. Особенности ведения бухгалтерского учета в гостиничном бизнесе. – М. – 2000.

4. Смыкова М.Р. Туризм: экономика, менеджмент и маркетинг. – Алматы: 2006 – 220 с.

5. Жунусбекова Б.Б. Организация туризма и гостиничного бизнеса в Республике Казахстан. – Алматы. – 2004. – 98 с.

DEVELOPMENT STATUS OF GAMBLING TOURISM IN KAZAKHSTAN

Zhumabai Baisal Nurkenuly
Third year student
Al-Farabi Kazakh National University
e-mail: zhumabay.baisal@mail.ru

Annotation. This work was aimed to show all the advantages of the development of gambling tourism in our country and how it can be developed in order to attract foreign investment and tourists. The variety of types of recreation gives the consumer the right to a wide choice. According to this statement, representatives of the tourism business are constantly

working on the introduction of new services, the subject of which is focused on a wide range of consumers. Recently, the range of travel services has been supplemented with a completely new type of recreation – gambling tourism.
Keywords: tourism, gambling, casino, investment, economy, junket tours, development, money, games

Түйін. Бұл жұмыс елімізде ойын туризмін дамытудың барлық артықшылықтарын және оны шетелдік инвестиция мен туристерді тарту үшін қалай дамытуға болатынын көрсетуге бағытталды. Демалыс түрлерінің әртүрлілігі тұтынушыға кең таңдау құқығын береді. Осы мәлімдемеге сәйкес, туристік бизнес өкілдері тақырыптары тұтынушылардың кең ауқымына бағытталған жаңа қызметтерді енгізу бойынша үнемі жұмыс істейді. Соңғы кездері туристік қызметтердің ауқымы мүлдем жаңа демалыс түрі – ойын туризмімен толықты.
Кілт сөздер: туризм, құмар ойындар, казино, инвестиция, экономика, джункет турлары, даму, ақша, ойындар

Аннотация. Данная работа была направлена на то, чтобы показать все преимущества развития игорного туризма в нашей стране и как его можно развивать для привлечения иностранных инвестиций и туристов. Многообразие видов отдыха дает потребителю право на широкий выбор. Согласно этому утверждению, представители туристического бизнеса постоянно работают над внедрением новых услуг, тематика которых ориентирована на широкий круг потребителей. В последнее время спектр туристических услуг пополнился совершенно новым видом отдыха – азартным туризмом.
Ключевые слова: туризм, азартные игры, казино, инвестиции, экономика, джанкет-туры, девелопмент, деньги, игры

Today tourism is a priority area of the economy, and the factors influencing its development are of great importance. Gaming zones are a powerful boost to the tourism industry, infrastructure and service levels.

Gambling tourism is a kind of combination of excursion tourism and gambling; it is designed to satisfy the interests of active people who have hobbies like gambling and entertainment.

The game's rich and ancient history suggests that this is not a waste of boredom. Historians find it difficult to answer when exactly gambling originated but the gambling businessbecame a part of civilization thousands of years ago.

In many countries of the world, especially in Muslim countries, gambling is prohibited. Wealthy sheikhs and other wealthy people who dream of spending their fortune can only go to foreign gambling establishments. Therefore, organizing an interesting tour for a good rest and an adrenaline rush is almost a necessity. Such a journey allows you to combine business with pleasure, not only get to know an unfamiliar culture, but also, possibly, win a decent amount, which is also a source of positive emotions.

This type of tourism gained particular popularity after many countries (in particular, in European and post-Soviet countries) began to impose bans on gambling. But, as you know, "the forbidden fruit is always the sweetest". If there is a prohibition in one place, there is a place where there is no prohibition. Therefore, such legal places attract tourists and thrill-seekers.

However, given the available literature, the topic of gambling tourism has not been sufficiently studied, therefore, during the study, attention will be paid to the methodology of planning and development of gambling tourism in Kazakhstan. features of its creation and further development on the territory of Kazakhstan and its strengthening on the world stage.

The main goal of this study is to study the positive and negative consequences of the development of casinos for tourism in Kazakhstan, to identify the potential of Kazakhstan within the framework of the existing casino tourism, to identify problems that may arise in the

development of casino tourism, and to propose solutions.

Gambling by tourists occurs in many places around the world. More regions and countries are establishing casinos, regarded as attractions. How are gambling and tourism related? Why and how do casinos attract tourists? The characteristics of gambling games can be compared with the gambles of normal life, to help explain why such games are popular.

According to analysis with types of tourism, our wanderlust, leads to a conclusion that we love to try something new and dangerous. Evidence from several countries also suggests that the proximity to a political border with a neighbouring country or province that outlaw casinos can be a factor behind the success of tourist destinations offering gambling facilities for tourists who wants it. To overcome objections by local residents to proposals for establishing gambling facilities, pro-casino lobbies appear to use "tourism" as a kind of Trojan Horse, disguising the point that the major gambler market is in the local population.

Junket tour is an alternative to the development of the gambling business. The main condition for a tourist-player is to make a deposit at the casino. The minimum amount is set by the organizers, in return the client gets the right to use certain services free of charge. The trip is organized by the owner of the casino and the manager of the gambling establishment that is the destination of the junket route. American junket wordorigin, and one of its meanings is apleasure trip at the "state" expense. Consequently, the delivery of tourists, hotel accommodation, meals and other additional troubles associated with the trip fall on the shoulders of the organizers. In fact, the junket tourist does not incur any costs in doing so. The only requirement for him is the mandatory contribution of a certain amount to the deposit and the mandatory participation in the game on certain terms and conditions.

The parties agree on all this "documentarily" on a legal basis. For example, depending on the amount of the deposit made, the client enjoys the right to free meals in the restaurant, discounts on accommodation, meeting and transportation to the place of stay. The package also includes the cost of flights or transportation, city tours and much more. However, the main purpose of the trip is to play in the casino, and it should be agreed in advance how much timewill be provided for the game and the size of the bets.

So, it all starts with the fact that a potential traveler enters into an agreement with some casino, transferring a certain amount of money to his account (depending on the distance of the chosen casino). At the same time, the casino management guarantees the client to pay for the flight (round trip, with a transfer from the airport), hotel accommodation, meals for the entiretour and entertainment programs. Such an agreement usually provides for the minimum time during which the client is obliged to be directly in the casino. The size of the player's bets - minimum and maximum - are also specially negotiated. When the tourist arrives at the place, he is handed a case with game chips, the cost of which is equivalent to the amount deposited on the account.

Over the past few years, the so-called junket tours have become widespread, which include the opportunity to play casino and poker.

Such tours are aimed at online casino gamblers who love gambling and online poker. In other words, provide an opportunity to relax and have fun using special promotions - junkets.

The very concept of "junket" appeared at the beginning of the 20th century. Then, in Chicago, this term was used to refer to recreational travel to gambling houses for playing poker or other gambling casino games. However, later this term began to denote a tourist trip to the casino. At the moment, this direction of tourism is gaining more and more popularity, as it has its own advantages and advantages.

The main advantage of junket tours is that fans of gambling, including those who like to play online poker, do not have to worry about planning such a trip. That is, those who like to gamble in online casinos do not need to think about booking a hotel room, travel expenses, food and so on. All these questions are decided by the organizer of such a junket tour.

Where casinos are officially banned or semi-legal in such countries, tourist junkets began to gain popularity only after the ban on gambling business, including online casinos. This is not

surprising, because those who have spent most of their time playing online poker in their favorite casino no longer have this opportunity. On the other hand, junket tour organizers can now receive legal income from this type of travel business.

Gambling tourism is a combination of the tourism and gaming sectors, which includes those players who visit places specifically for gambling, as well as industries that are part of these players. Resorts with casino entertainment play a major role in gambling tourism, attracting visitors to a comprehensive and exciting holiday, which includes gambling, entertainment and more. Gambling tourism also includes players who visit places to gamble.

Certain types of gambling are prohibited in almost every country. However, most countries recognize exceptions to this rule and allow some form of legal gambling. Countries that recognize these exceptions have laws in force that make certain forms of gambling illegal. In other states, exceptions are only recognized in practice, so while they may still be technically illegal, they are unlikely to be arrested for them.

Risk is what all types of gambling have in common. The thrill of "risking" is a big part of the fun. However, the odds of gambling are designed to work against you. For example, you have a better chance of finding buried treasure than winning the top prize in slot machines. If you are playing, you must expect to lose. Gambling should be budgeted as an expense, like dinner at a restaurant, and not seen as a way to make money.

The two main types of gambling include:

Based on randomness - for example, playing the lottery, roulette, bingo, or slot machines. The results are random. You cannot influence whether you win or lose. All players have an equal chance of winning.

Skill-based gambling such as horse racing and playing poker or blackjack. Your ability or skill can affect whether you win or lose. However, the odds of winning are not the same for all players and they are always in the casino's favor. Craftsmanship does not mean "right bet". As a result, there can never be certainty.

However, there are certain types of gambling that are more commonly seen as legal. These forms include (Table 1) [1].

Table 1 – Types of legal forms of gambling

Legal forms of gambling				
Social gambling	Lottery	Charity giveaways	Bingo	Horse racing or dog racing

What factors do states consider when deciding whether gambling is legal?

When deciding whether certain forms of gambling are legal or illegal, governments consider some of the following factors (Table 2):

Does a tourist have to be a certain age to play legally while traveling?

Yes, most countries in the world require you to be at least the age of majority. In some countries, you may be 21 years old to gamble. In other countries, you must be only 18 years old. In most countries, minors are prohibited from gambling or playing games, including professional or college sports, poker games, and school sports betting [2].

Table 2 – Factors of legality and illegality of gambling

Factors of legality and illegality of gambling	
Is the game based on skill or luck?	Skill games are usually treated more leniently than gambling
Are all players on an equal footing?	If there is no chance and income from home, gambling is more likely to be legal

How high are the stakes?	Coin games will be more legal than $ 100,000 bets
Where does gambling take place?	Gambling in your own private home is more likely to be legal than gambling in a public place.

What are the consequences of illegal gambling while traveling?

If you engage in illegal gambling, the consequences will depend on the laws of the country where you are traveling. Here are some of the possible consequences (Table 3) [3].

Table 3 – Punishment for Illegal Gambling

Possible Punishment for Illegal Gambling			
Misdemeanor charges	Charges of a serious crime	Fines	Time in jail

«Gambling tourism» refers to gamblers who travel to gamble and the industry that allows such travel. Gambling can be a very attractive feature of the establishment, attracting many visitors who want to gamble in the casino. For example, Las Vegas attracts millions of visitors every year, who travel here specifically for the purpose of gambling. These "gambling tourists" are served by hotel complexes, bars, restaurants, entertainment and much more in gambling establishments, encouraging these visitors to turn their gaming trip into a full-fledged vacation. While gamblers often travel for the pleasure of gambling to a new location, others may do so because they do not have access to gambling at home.

Many countries have completely banned gambling, and they are also unavailable in many US states. If a person wishes to participate in gambling, he will need to go to a place where gambling is permitted. These "gambling tourists" are an important part of the gaming economy. Most gambling tourists come from overseas (for example, from the UK to Las Vegas or from France to Monte Carlo), but some places benefit more from domestic gambling tourism.

In Macao [1], the most lucrative gaming market in the world, many players travel to gamble from mainland China because gambling is prohibited there. In today's world, gambling tourism is becoming slightly less common for legal reasons as gamblers can use computers and private networks to access online gaming services - even if access to those services is prohibited. However, recreational gambling is still a thriving business, especially in the Asian gambling markets, where most casinos are legally required to offer entertainment and hotel services. This is the most lucrative gambling market, many gamblers come from mainland China because gambling is prohibited there.

Figure 1 – Makao, China [1]

Gamblers traveling for the purpose of gambling, as well as the industry that permits such travel, is what gambling tourism entails. Certain places around the world specifically attract many visitors, mainly due to gambling. An example of this would be Las Vegas [2], which attracts millions of people every year for gambling-related reasons. In these gambling establishments, tourists are catered for in restaurants, resort hotels, entertainment areas and bars, which rewards such visitors by providing a more extensive and comprehensive stay.

Figure 2 – Las Vegas, USA [2]

While some people often travel just to enjoy gambling in other countries, others do so for the simple reason that they are prohibited from gambling in their countries or states. Gambling has been completely banned in many countries as well as many states in America. Anyone who intends to travel to gamble should ensure that the country they are traveling to permits gambling in accordance with their laws.

Many foreign tourists travel abroad, for example from France to Monte Carlo [3] or from the UK to Las Vegas to gamble. However, a certain percentage benefits from domestic gambling tourism. In Macau, the most lucrative gaming market in the world, many players travel from mainland China to other places to gamble because gambling is illegal there.

Figure 3. Monte Carlo, France

After recognizing that tourism in the region shapes the culture and way of life of the indigenous people, the results recorded by the researchers will be reported further. So, according to the analysts listed above, the effects are primarily economic. The figures show an increase in per capita income in the receiving areas compared to other non-tourist areas. Likewise, the

increase in gambling tax revenue has been matched by an increase in benefits for nationals, such as multiple financial benefits for them.

From a sociological point of view, the impact mainly changes the traditional relations between members of local communities of the receiving territories. The influences are more noticeable when it comes to geographically limited territories, where human relations are stronger, such as in Kazakhstan. An important sector that receives most of the impact is the environment, which is often completely replaced due to the forced change in the use of land (sometimes sea) to meet the growing tourism needs; more and more casinos, more public works and more and more tourist facilities.

According to the tourist industry, the official gambling zones in Borovoe and Kapchagai can become points of attraction for foreign tourists.

There are two gambling zones in Kazakhstan - the Shchuchinsky district of the Akmola region and the coast of the Kapchagai reservoir in the Almaty region. It is here that all legal casinos are concentrated. The rest of the country is banned from gambling.

Gambling houses in Kazakhstan offer all legal types of gambling entertainment; they host concerts of local and foreign performers. The casinos offer their clients accommodation, including in 5* hotels, and spa services. Among others, we can mention such casinos as CashVille Casino at RixosBorovoe, Astoria Casino, Bombay Casino, Lafaette, Macau, Riviera.

It is known that in many countries gambling is prohibited, so tourists try to use the opportunity to place a different bet while traveling. Tourists from China are especially interested in the game, where casinos are banned everywhere.

There is certainly a potential for gambling tourism in Kazakhstan. This product is interesting for both tourists from the CIS countries and local residents. Tourists from India, China, Russia, Turkey, the United Arab Emirates, and others are even more interested in gambling. The geographic proximity of the Celestial Empire, the agreement on 72-hour visa-free transit can play into the hands of gambling tourism in Kazakhstan.

We can suggest to tourists visiting the casino along with excursion programs. Tourists can spend a little money, have fun without staying overnight, and those who want to stay can enjoy our nature. From the point of view of the development of Kapchagai or Borovoye, as gamecenters, much can be done, for example, a visa-free entry for 5 days. This is quite possible, giventhat Almaty and Nur-Sultan are now developing as hubs.

There is a prospect for such a segment as gambling tourism, but its size is still difficult to accurately calculate. The casinos are of sufficient quality and conveniently located, the roads to each zone are of the most modern level. Local tourists have been going there for a long time; guests from abroad are coming more and more often. But little is known about this direction and it is necessary to try to promote it at the republican level with the help of state bodies.

The Ministry of Culture and Sports decided that Kazakhstan needs more zones where casinos can be built and operated. Therefore, it developed a draft law "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Issues of Gambling." Legislators then supported the head of state, and in 2007 the Law of the Republic of Kazakhstan "On the gambling business" was adopted. It clearly stated that gambling establishments can operate only in two geographical points of the country - in resorts near Nur-Sultan and Almaty.

This document aims to present a particular form of tourism and how this form can function as the main tool for the economic development of a region or community. In the course of the study, one can come to a number of conclusions, the most important of which is that the rapid development of the national economy from scratch is possible in our country as well. In recent decades, tourism has become a formalized corporation and has become a powerful drivingforce behind the economies of many developed and developing countries. The tourism industry has played an important role in the development of many spheres of public life - health, welfare, education, labor market, etc.

Another conclusion: alternative and special forms are the future of tourism, especially in Kazakhstan, where the international tourism brand is weak compared to other developed

countries. Finally, we can reasonably conclude that gambling tourism and gambling are an integral part of human activity and a very important tool for growth and development, in additionto moral, religious and political issues. In Kazakhstan, the direction of gambling tourism and junket tours is developing very slowly, however, the number of projects interested in this topic will grow, and in the coming years if the state is interested in this. It will be possible to predict the growth of proposals in this market segment. Kazakhstan is like a diamond of tourismpotential without borders, with huge tourism opportunities, which needs a new breath of change and development to create global competitiveness.

References

1. Benton C. The economic and social effects of casino developmentin Macau // Unpublished Master Thesis, University of Nevada. Las Vegas, 2015.
2. Bulatovic I., Stranjancevic A., Lacmanovic D., Raspor A. Casino business in the context of tourism development (case: Montenegro) // Social Sciences, 2017.
3. But J.W. The impacts of casino tourism development on Macao residents livelihood // Worldwide Hospitality and Tourism Themes, 2017.
4. Stansfield C.A. Atlantic City and The Resort Cycle: Background to The Legislation of Gambling // Annals of Tourism Research, 1978.
5. Wu S.T., Chen, Y.S. The social, economic, and environmental impacts of casino gambling on the residents of Macau and Singapore // Tourism Management, 2015.

ТУРИЗМ КАК АКТИВНЫЙ ОТДЫХ, УКРЕПЛЯЮЩИЙ ЗДОРОВЬЕ

Бегматова Майра Жанибеккызы
Студентка 2 курса
Рожко Гульчехра Туленбаевна
Старший преподаватель
Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати
e-mail: gulchekhra.rozhko@mail.ru

Аннотация. После пандемии физическая нагрузка снизилась во много раз, по сравнению с предыдущими годами. Если же внимательно вдуматься, то можно сделать вывод, что в этом утверждении нет или практически нет преувеличения. Конечно же, физическая активность никак не влияет на здоровье, но и недостаток физической активности вредил бы организму. Сложно даже перечислить все положительные моменты от занятий физической культуры и спортом. Действительно, движение – это жизнь

Ключевые слова: туризм, активный отдых, поход, положительное влияние на организм.

Түйін. Пандемия дан бері физикалық белсенділік алдыңғы жылдармен салыстырғанда бірнеше есе төмендеді. Егер сіз бұл туралы мұқият ойласаңыз, бұл мәлімдемеде асыра сілтеу жоқ немесе іс жүзінде жоқ деп қорытынды жасауға болады. Әрине, физикалық белсенділік денсаулыққа ешқандай әсер етпейді, бірақ физикалық белсенділіктің болмауы денеге зиян тигізеді. Дене тәрбиесі мен спорттың барлық жақсы жақтарын тізіп шығудың өзі қиын. Расында, қозғалыс – өмір.

Кілт сөздер: туризм, белсенді демалыс, саяхат, оң ағзаға әсері.

Annotation. After a pandemic, the physical activity decreased many times, compared with previous years. If you carefully think about it, we can conclude that there is no exaggerationin this statement or there is practically no exaggeration. Of course, physical activity does not

affect health, but also the body would immerse the lack of physical activity. It is difficult to even list all the positive moments from physical culture and sports. Indeed, movement is life

Key words: tourism, outdoor activities, hike, positive effect on the body

После пандемии физическая нагрузка снизилась во много раз, по сравнению с предыдущими годами. Если же внимательно вдуматься, то можно сделать вывод, что в этом утверждении нет или практически нет преувеличения. Конечно же, физическая активность никак не влияет на здоровье, но и недостаток физической активности вредил бы организму. Сложно даже перечислить все положительные моменты от занятий физической культуры и спортом. Действительно, движение – это жизнь. Люди, которые ведут здоровый образ жизни живут относительно дольше, чем те, которые злоупотребляют вредными привычками [1].

Туризм – это активный отдых, который укрепляет здоровье. Туризм, важная составляющая часть внеклассной спортивной работы. Активный туризм становится все более популярным. В его состав вошли результаты многолетней практики и теоретические изыскания десятков тысяч туристов-спортсменов. При этом участие в туристических походах способствует развитию таких свойств, как личная инициатива и взаимная выгода, настойчивость, сила воли и высокая дисциплина. Такие виды туризма, в которых используются активные действия для передвижения, являются наиболее полезными для здоровья. Благодаря пешим и лыжным походам улучшается работа сердца и укрепляется сердечная мышца, а также повышается сопротивляемость организма к заболеваниям, укрепляется мускулатура. Проживание на свежем воздухе, физические нагрузки, разнообразный отдых в путешествиях нормализуют работу центральной нервной системы, восстанавливает работоспособность [2].

К школьному туризму относят туризм как вид деятельности школьников (внеучебной), работы, которая выходит за рамки учебных программ и организуется школой и внешкольными учреждениями для обеспечения педагогически целесообразного использования их свободного времени. Туризм является наиболее комплексным видом воспитания здорового закаленного человека. Он учит дружбе, трудолюбию, дисциплинированности, инициативе, взаимопомощи. Туризм расширяет кругозор, обогащает духовную жизнь, является прекрасным средством познания красоты природы. Он помогает при выборе профессии, оказывает положительное влияние на организм школьника [3].

Известно прогресс многофункционального состояния кардио-респираторной системы, проявляющееся в умножение результативного размера крови, повышение силы вдоха, выдоха, сдвиг насильственных показателей, выносливости подростков перед воздействием аж однократных многодневных походов. Так на умножение массы мышц верхнего плечевого зоны успешнее действуют лыжные походы, мышц хребта – пешие. Сила выдоха производительнее улучшается в пеших походах, легкость нервозных процессов- в лыжных. Многолетнее (4-5 лет) постоянное обучение туризмом проявляют позитивное воздействие на физическое формирование школьников, их физическую подготовленность, на многофункциональное положение многих физических систем. Так, если кистевая сила девочек, не занимающихся спортом, в том численности туризмом, к 16 годам возрастает по сравнению с их признаками их 12 летнего года на 46. 7%, то у систематически занимающихся туризмом она возрастает в 63,9%. Долголетние постоянные занятия туризмом показывают примечательное воздействие на усовершенствование физиологической подготовленности. Так результат прыжка в длину сместа у девчонок 16 лет, не занимающихся ни спортом, ни туризмом, сравнялся с 12- летними на 5,3%, у занимающихся туризмом – на 9,1%, у спортсменок на 23,7%. прогресс данного показателя у мальчишек соответственно; 16,5%, 24,5%, 31,4% [4].

Туризм будто лекарство физиологического обучения создает особенно благосклонные обстоятельства ради выздоровления детей. В туристических походах

приобретают непринужденное использование выученные на уроках физкультуры двигательные навыки (преодоление препятствий, гидрофитных преград, лазание, ходьба и прочее), воплощение в жизни полученные на уроках географии, биологии, астрономии знания. Путешествие, это средство обогащения жизненного навыка и знакомство с разнообразными профессиями, познание красоты природы. Прохождение проблем в походе развивает чувство коллективизма, обучает быть внимательными друг к другу, быть безжалостными к нарушителям порядка. Поход помогает осмыслить, изучить и установить доверительные отношения среди учителей и учеников, радоваться новизне и романтике новых маршрутов [5, 10].

Во время пандемии возникла дезорганизация функций организма из-за недостаточности движения. При наличии транспорта, исключительно в городе, многие лишают себя возможности ходить. Не надо носить воду с колодца – имеется водопровод, не надо заготавливать дрова, газовая или электрическая плита решит данную проблему. По некоторым данным, школьные уроки физкультуры, которые проходят два раза в неделю по 45 минут – приносят только 11% моторной деятельности, достаточной для развития растущего организма. Внеаудиторные и внешкольные занятия физической культурой и спортом, в том численности и туризмом, призваны компенсировать данный пробел. Активные движения на свежем воздухе содействуют закаливанию организма и улучшают здоровье. Ходьба с багажом и дозированной перегрузкой усиливает сердечно- сосудистую систему. Туризм способствует обучению любознательности, знакомство с новыми районами, природой. Туристическая и активная жизнь развивает наблюдательность, сообразительность, смелость, решительность, самостоятельность [6].

Туризм занимает основное место в учебно-воспитательной работе профтехучилищ, в воспитании вырастающего поколения. Туристская деятельность содействует развитию активной жизненной позиции молодого человека. Туризм – исключительно значимое состояние физиологического обучения и конструктивного развлечения человека на природе. В туристских походах обучающиеся закаляют свой организм, усиливают здоровье, вырабатывают выносливость, массу и остальные физиологические свойства, приобретают практические навыки и мастерства ориентирования на местности, преодоления непринужденных препятствий, самообслуживания и др. Особые обстоятельства туристической деятельности, способствуют обучению высоконравственных параметров личности: взаимоподдержка, взаимовыручка,организованность и дисциплина, принципиальность, сердечность и внимание к товарищам, смелость, стойкость и мужество, чувство долга и организаторские качества. Спортивно-оздоровительный туризм представляет собой действенное средствофизиологического и добронравного улучшения человека. Можно говорить о его особенности как в плане дозволения существенных задач особо взятого человека, так и разнообразных общественных групп. Многочисленные академические изыскания показывают, что на психофизиологической характеристике организма хорошо воздействует количество двигательной активности [7, 9].

Физическая культура, в том числе пешие походы и использование природных факторов, полный сон и здоровое питание, и конечно, не употребление вредных привычек, в значительной степени, действительно является фундаментом здравого образа жизни, его передвигающей силой. Каждый человек обладает огромными способностями для поддержания своего здоровья, для сбережения трудоспособности, физическойактивности и бодрости до глубокой старости. Согласно наблюдениям, можно сделать вывод, что систематичные занятия спортивно-оздоровительным туризмом отлично воздействуют на показатели главных систем организма человека, на функционирование организма в целом и, следовательно, на продолжительность жизни человека [8].

Список литературы:

1. Бардин К.В. Азбука туризма. – М. – 1981.

2. Решетников И.В. Влияние занятий туризмом на здоровье человека. – 2002.
3. Истомин П.И. Влияние туризма на детский организм. – 1987.
4. Драгачев С.П. Туризм и здоровье. – М. – 1984.
5. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.statistica.md.
6. Коробейников Н.К., Михеев А.А., Николенко И.Г. Обзор литературы. – 1989.
7. Селуянов В.Н., Федякин А.А. Биологические основы оздоровительного туризма. – М.: Спорт Академ Пресс. – 2000.
8. Вяткин Л.А., Сидорчук Е.В., Немытов Д.Н. Туризм как средство физического воспитания. – 2001.
9. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания. – М.: Физкультура и спорт. – 1991.
10. Федотов Ю.Н., Востоков И.Е. Спортивно-оздоровительный туризм. – М. – 2004.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ТУРИЗМЕ (НА ПРИМЕРЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА)

Чакал Эльнора Нуриевна
Магистрант
e-mail: elichka_95@mail.ru
Момбекова Гульмира Райбековна
Научный руководитель, PhD, и.о. доцент
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави
e-mail: gulmira.mombekova@ayu.edu.kz

Аннотация. Данная тема является одной из актуальных на сегодняшний день. Это связано с тем, что сфера туризма в настоящее время является динамично развивающейся отраслью среди отраслей экономики. Туризм сегодня является отраслью, способствующей развитию валютных ресурсов и развитию экономики страны, обеспечивающей международную культурную и социальную связь, а также ее интегративное влияние и большую долю в поддержании мира во всем мире. Особенно в сегодняшней экономической среде туризм, способный за короткое время увеличить валютные доходы, обладает значительным потенциалом в экономике передовых стран и платежном балансе.

Туризм принадлежит к сфере услуг и является одной из крупнейших и динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы валютных поступлений активно влияют на различные сектора экономики, что способствует формированию собственной туристской индустрии. Достижение конкурентоспособности бизнеса, занимающегося туризмом или гостиничным бизнесом, на наш взгляд, невозможно из-за непонимания необходимости управления человеческими ресурсами и данной сфере. Персонал, который непосредственно работает с клиентами, должен быть качественно подготовлен к работе.

Ключевые слова: туризм, экономика, сервис, гостиничный бизнес, управление.

Түйін. Бұл мақала бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл туризм саласының қазіргі уақытта экономика салалары арасында қарқынды дамып келе жатқан сала болып табылатындығына байланысты. Туризм бүгінде валюта ресурстарының дамуына және ел экономикасының дамуына ықпал ететін, халықаралық мәдени және әлеуметтік байланысты, сондай-ақ оның интегративті әсерін және бүкіл әлемде бейбітшілікті сақтаудағы үлкен үлесін қамтамасыз ететін сала болып табылады. Әсіресе бүгінгі экономикалық ортада қысқа уақыт ішінде валюталық кірістерді ұлғайтуға қабілетті туризм Қазақстан экономикасы мен төлем балансында айтарлықтай әлеуетке ие.

Туризм қызмет көрсету саласына жатады және экономиканың ең ірі және серпінді салаларының бірі болып табылады. Оның дамуының жоғары қарқыны, валюталық түсімдердің үлкен көлемі экономиканың әртүрлі секторларына белсенді әсер етеді. Бұл өз туристік индустриясын қалыптастыруға ықпал етеді. Туризммен немесе қонақ үй бизнесімен айналысатын бизнестің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу, біздің ойымызша, адами ресурстарды және осы саланы басқару қажеттілігін түсінбегендіктен мүмкін емес. Клиенттермен тікелей жұмыс істейтін қызметкерлер жұмысқа сапалы дайын болуы керек.
Кілт сөздер: туризм, экономика, сервис, қонақүй бизнесі, басқару.

Annotation. This topic is one of the most relevant today. This is due to the fact that the tourism sector is currently a dynamically developing industry among the sectors of the economy. Tourism today is an industry that contributes to the development of foreign exchange resources and the development of the country's economy, providing international cultural and social ties, as well as its integrative influence and a large share in maintaining world peace. Especially in today's economic environment, tourism, which can increase foreign exchange earnings in a short time, has significant potential in the economy of Kazakhstan and the balance of payments.

Tourism belongs to the service sector and is one of the largest and most dynamic sectors of the economy. High rates of its development, large volumes of foreign exchange earnings actively affect various sectors of the economy, which contributes to the formation of its own tourism industry. Achieving the competitiveness of a business engaged in tourism or the hotel business, in my opinion, is impossible due to a lack of understanding of the need for human resource management and this area. The personnel who work directly with clients should be qualitatively prepared for work.
Keywords: tourism, economy, service, hotel business, management.

Введение

Возможности управления человеческими ресурсами – это в свою очередь квалифицированный персонал, является важным фактором успеха и конкурентоспособности гостиничного бизнеса [1].

Согласно средним показателям различных исследований, похоже, что подход, приоритетный для отечественных и зарубежных брендов – это ресурсоемкий подход. В подходе, основанном на ресурсах, наиболее важным источником основных талантов являются возможности маркетинга и управления продажами, возможности управления брендами, возможности управления человеческими ресурсами, возможности управления и обслуживания, а также возможности обучающих организаций. По-видимому, лидерство и хорошее управление являются важным фактором в обеспечении конкурентного преимущества в обеспечении энергии и внимания человеческих ресурсов к бизнесу, сохранении и создании ценности бренда. Наиболее важными факторами конкурентоспособности гостиничных предприятий в 21 веке являются возможности управления человеческими ресурсами, обучающие организации, возможности управления маркетингом и продажами, возможности управления и обслуживания, а также возможности управления брендами. Согласно данным топ-менеджеров отечественных и зарубежных брендов, можно сказать, что подход, основанный на ресурсах, имеет приоритет и поддерживает конкуренцию с внутренним подходом. Другими словами, в понимании конкурентного превосходства при внешнем подходе приоритетность достигается за счет основных ресурсов и возможностей, а в дальнейшем – за счет отраслевого подхода. В связи с этим можно сказать, что для того, чтобы конкурировать с глобальными конкурентами других гостиничных предприятий, необходимо дифференцировать возможности управления человеческими ресурсами, обучающие организации, возможности управления маркетингом и продажами, возможности управления и обслуживания, а также возможности управления брендами и конкурентами, сосредоточиться на лидерстве в сфере переговоров и затрат [2, с. 121].

Одну из ключевых ролей в популярности гостиницы играет персонал, как самая уязвимая и нестабильная составляющая успеха гостиничного бизнеса. Репутация гостиницы серьезно зависит от человеческого фактора. Без квалифицированного обслуживающего персонала гостиница мертва, как бы ни был прекрасен ее интерьер. Можно устроить гостя в идеально убранном роскошном номере, но если при этом его плохо обслужить, он больше сюда не приедет и отсоветует ехать своим знакомым. Поэтому известный лозунг «Кадры решают все» можно назвать девизом гостиничного бизнеса.

Хочу добавить, что в гостиничном бизнесе может возникнуть такая проблема, как намерение уйти с работы. Это обычно декриминализируется как показатель конфликта между сотрудниками и бизнесом. Увольнение в результате намерения уйти с работы повышает текучесть рабочей силы предприятия. Высокий коэффициент оборачиваемости рабочей силы считается признаком того, что у бизнеса плохой имидж. Потому что это связано с такими негативами, как кадровая политика предприятий, занятость ненадлежащих лиц, недостаточный контроль, несоблюдение рекомендаций и жалоб и отсутствие мотивации [3, с. 34].

Концепция управления человеческими ресурсами. Управление человеческими ресурсами представляет собой компонент управления любого гостиничного предприятия наряду с управлением материальными, финансовыми и информационными ресурсами. Однако в силу присущей специфики управление человеческими ресурсами представляет собой особый вид управленческой деятельности. Для него необходим творческий подход, индивидуализация и учет долгосрочной перспективы при принятии всех решений. В современных условиях управление человеческими ресурсами является важной составляющей, определяющей успешность функционирования предприятий индустрии гостеприимства и туризма.

Концепция управления человеческими ресурсами в индустрии гостеприимства и туризма – это система теоретико-методологических взглядов на понимание и определение содержания, целей, задач, критериев, принципов и методов управления человеческими ресурсами, а также организационно-практических подходов к формированию механизма ее реализации в конкретных условиях функционирования гостиничных предприятий [4].

Проблема эффективного управления человеческими ресурсами предприятий индустрии гостеприимства актуальна также потому, что в условиях высоко конкурентной среды предприятиям гостиничного бизнеса приходится изыскивать новые возможности наращивания своего потенциала. Необходимость выживания в условиях рынка предопределяет постоянный поиск преимуществ, способных стать факторами конкурентоспособности на современном этапе В этой ситуации научно обоснованный, творческий подход к управлению человеческими ресурсами может обеспечить повышение эффективности функционирования предприятий индустрии гостеприимства [5].

Для эффективного развития любого предприятия индустрии гостеприимства надо планировать компетенции персонала, необходимые для успешного выполнения работниками задач в профессиональной деятельности с учетом стратегии развития предприятия [6].

При правильном подборе и операционализации целей работники начинают понимать свой вклад в достижение стратегических целей гостиничного предприятия, тем самым повышается вероятность реализации разработанной стратегии [7, с. 247].

Изучению проблем, связанных с совершенствованием управления человеческими ресурсами, а также форм и методов построения систем управления человеческими ресурсами посвятили свои работы многие отечественные и зарубежные ученые, на трудах которых базировалось выполненное исследование В теориях менеджмента имеется множество подходов к определению эффективности управления человеческимиресурсами. Одним из ранних теоретиков управления поведением работников в организациях считается А. Файоль, Г. Мюнстерберг, Л. Гилбрейт, У. Из числа

зарубежных исследований второй половины XX века в области управления человеческими ресурсами наиболее известны труды Г. Кунца и С. Донелла, Р. Блейка и Д. Моутона, М. Вудкова [8, с. 45].

Разработка мероприятий по стимулированию персонала. Для того, чтобы добиться наиболее высоких результатов своей трудовой деятельности я считаю, что руководству гостиничного предприятия необходимо иметь более совершенную систему стимулирования персонала.

Для реализации данной задачи к примеру, можно сделать следующее:

- Проанализировать специфику трудовой деятельности сотрудников гостиничного предприятия;
- Определить основные направления в совершенствовании системы стимулирования сотрудников;
- Сформировать план мероприятий по развитию системы стимулирования;
- Оценить эффекты от внедрения рекомендуемых мероприятий [9, 74 б.].

В качестве приемов совершенствования стимулирования труда можно предложить следующее:

- подарки ко дню рождения;
- похвала и поддержка со стороны руководителя;
- похвала и поддержка со стороны коллектива;
- престижность труда;
- подарки к праздникам, юбилеям;
- повышение квалификации;
- различные тренинги для персонала и обеспечение специальными сертификатами.

Естественно при этом рассчитать затраты на приемы повышения мотивации труда персонала, которые были предложены выше [10].

Я считаю, что выполнение предложенных мероприятий в сочетании с совершенствованием подобных методов управления позволит повысить заинтересованность сотрудников в результатах своего труда и эффективность всей системы управления предприятием.

Нужно также отметить, в целом стимулирование сотрудников гостиничного предприятия достаточно разнообразно, однако, бывают такие моменты, которые требуют более углубленного внимания. Если подкорректировать имеющиеся принципы, о которых говорилось выше и дополнить их более новыми и реально эффективными, то главные показатели эффективности работы предприятия поднимутся до тех высот, которые принесут руководству прибыль, а сотрудникам более высокие заработные платы, а также большие стимулы для качественной работы [11].

Хочу отметить, что разработанные мероприятия нацелены, в первую очередь, на следующие факторы:

- Поддержание микроклимата в коллективе;
- Снижение текучести персонала;
- Формирование сплоченности;
- Формирование лояльности коллектива;
- Формирование налаживания взаимоотношений между сотрудниками, руководством и подчиненными [12].

Заключение

Можно много говорить, что от правильно организованной деятельности персонала зависит конечный результат любого дела. «Человеческие ресурсы являются фундаментом любого производственного процесса, поскольку именно от них зависит результативность деятельности. Если привести в пример определенный проект, управление человеческими

ресурсами какого – либо дела представляет собой процесс, в результате которого обеспечивается эффективное использование человеческими ресурсами» [13].

На мой взгляд основу в процессе управления ресурсами составляет мотивация персонала, которую даёт руководитель. «Именно от руководителя зависит настроение персонала, а от персонала – эффективность работы» [14, с. 44]. Уровень мотивации персонала необходим для их качественной и организационной работы, как с клиентами, так и внутри гостиничного предприятия.

Персонал – это один из значимых ресурсов любого предприятия. Важная роль, в первую очередь отдаётся руководителю (лидеру). Руководитель должен принимать участие во всех сферах деятельности своего предприятия. Сотрудники должны быть уверены, что руководство их не бросит, что они действительно нужны, что они занимаются важным делом и получают за это своё вознаграждение [15, с. 11].

Нужно отдать должное тому, что важным моментом в любом деле является впервую очередь трудоспособность коллектива (команды) и боевой дух. Безусловно, за умением правильно управлять человеческими ресурсами стоит очень грамотный и мудрый руководитель, который знает психологию каждого сотрудника предприятия, умеющий правильно организовать рабочий процесс, а также который имеет способность дать стимул подчинённым.

Список литературы:

1. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://mydocx.ru/10-82720.html
2. Карамова А.С. Управление человеческими ресурсами в индустрии туризма // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2014. №3. Ч. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://ekonomika.snauka.ru/2014/03/3685.
3. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://studref.com/385689/menedzhment/upravlenie_delovoy_kareroy#
4. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://studbooks.net/715841/turizm/suschnost_strategii_diversifikatsii_turistskoy_deyatelnosti
5. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://egov.kz/cms/ru/articles/inbound_tourism/04207visitkz.
6. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2018-10/razvitie-turizma-v-kazakhstane-turkestan-zhdet-millionnogo-turista.
7. Abubakirova A., Syzdykova A. Kazakistan'ın Türkistan Eyaletindeki Turizm Potansiyeli ve Turistik Ürün Çeşitlendirrinin Belirlenmesi // MTCON. Ankara, 2020. – p. 219-239.
8. Баклыкова Е.А. Формирование эффективной системы управления человеческими ресурсами в индустрии гостеприимства и туризма: На примере г. Москвы // Москва. – 2008. – С. 81-83.
9. Doğan S., Demiral A.G. Ö İnsan kaynakları yönetiminde çalışanlarınken dilerinedoğru yolculuk yöntemi: yetenek yönetimi // Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2008. – Т. 17. – №3. – С. 145-166.
10. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.dissercat.com/content/formirovanie-effektivnoi-sistemy-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-v-industrii-gosteprii/read.
11. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://revolution.allbest.ru/sport/00755152_0.html
12. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sistemy-upravleniya-personalom-v-industrii-gostepriimstva
13. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://elib.rshu.ru/files_books/pdf/rid_caeef43cde8c4a2d9ddce9ad4c9207cf.PDF
14. Карпенко К.А. Разработка стратегии повышения качества гостиничных услуг. – 2019.

15. Грабовская О.С. Совершенствование профессиональных компетенций персонала гостиничного предприятия. – 2016.

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДА ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНА КІРІС КЕЛТІРЕР ТУРИСТІК САЛАНЫҢ ДАМУЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Сыздықов Нұрбол
4 курс студенті
Ғылыми жетекші: Айдаров Оразхан
г.ғ.к.
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: aidarov orazhan@mail.ru

Түйін. Негізгі біздің мақсатымыз Қызылорда облысының туризм саласын дамыту. Ел экономикасына өз үлесімізді қосу болып табылады. Облысымыздың мәдени, тарихи мұраларын кеңінен таныстыру. Жұмыс барысында көптеген тарихи қалалар, ескерткіштер атап көрсетілді. Қызылорда облысының туристік мүмкіндіктері, соның ішінде ішкі туризмге баса ден қойылды. Сонымен қатар Сыр өңірі еліміздегі халықтық дәстүрді бұзбай, ел санасында ұстап келе жатқан өңірдің бірі.

Кілт сөздер: Қызылорда облысы, Ұлы Жібек жолы, Сырдария, белсенді туризм, туристік маршруттар, Сығанақ, Жанкент, Сыр бойындағы қалалар.

Аннотация. Нашей основной целью является развитие туристической сферы Кызылординской области Внести свой вклад в экономику страны. Представить культурные, исторические ценности. В процессе работы были названы многие исторические города, памятники. Большое внимание было обращено на туристическик возможности Кызылординской области, в том числе на внутренний туризм. Древняя традиция на земле Сыра не была нарушена, из покон веков не была забыта народом.

Ключевые слова: Кызылординская область, Великий Шелковый путь, Сырдарья, активный туризм, туристский маршрут, Сыганак, Жанкент, города на побережье Сырдарьи.

Annotation. Our main goal is to develop the tourism sector of the Kyzylorda region to contribute to the country's economy. To present cultural and historical values. In the process of work, many historical cities and monuments were named. Much attention was paid to the tourist opportunities of the Kyzylorda region, including domestic tourism. The ancient tradition in the land of Syr has not been violated, has not been forgotten by the people for centuries.

Keywords: Kyzylorda region, Great Silk Road, Syrdaria, active tourism, tourist route, Syganak, Zhankent, cities of Syrdaria.

Егемендік алғаннан кейін тәуелсіздігіміздің символы ретінде шекарамыз белгіленіп, көптеген әлемдік елдер Қазақстанымызды тани бастады. Осы арада ел экономикасына кіріс келтіретін жаңа туризм саласы дами түсті.

Бүгінгі таңда туризмнің, туристік миграцияның 30-40 пайызы танымдық бағытта өтуде. Сонымен қатар емдік, спорттық, ағарту бағытында да жүріп жатыр.

Қазақстанда туризмнің ішкі және сыртқы дамуын тежеп келген, ол республикамызда қонақ үйінің жабық болуы және ақша, транспорт жағынан да кемшіліктер болды.

Егемендік алғаннан кейін Қазақстанда дамып отырған мағынасы мол туризмнің бір түрі этникалық туризм, яғни шетелдік қазақтардың өз елімізге қайта оралуына және шетелдермен қатынастың нығаюына байланысты.

Қазақстанда сонымен бірге туризмді дамытудың барлық мүмкіншіліктері бар. Мысалы, Оңтүстік өңірлерде Іле Алатауы, Шығыс Қазақстан, Алтай өңірлері, Орталық Қазақстандағы Қарағайлы-Қайыңды өңірлер т.б. жерлер туристерді қызықтырып жатқан туристік жерлер.

Қызылорда облысында туристік мүмкіндіктер жоғары. Бүгінгі таңда облыста туризм инфрастуктурасы 15 қонақ үй, 36 жеке кәсіпкер, 2 сауықтыру орындарымен, 8 балалар сауықтыру-демалыс лагерлерімен, 8 мұражай, 559 тарихи-архитектуралық ескерткіштер мен табиғат ресурстарымен қамтылған [1, 223 б.].

Бүгінгі таңда туристерді қызықтыратын Қазақстан Республикасының территориясында 9000-нан астам тарихи-табиғи ескерткіштер бар: Қарахан батыр. Айша-бибі, Қожа Ахмет Ясауи кесенесі т.б.

Қазіргі таңда Қазақстанның туристік мүмкіндігі үлкен деңгейге жетіп отыр. Туризмді халықаралық деңгейге жеткізу мақсатында туристік ресурстарға, территорияның қызығушылығына, туристік шаруашылыққа қатты мән беріліп отыр. Әсіресе, туристік миграцияға баса ден қоюда.

«Дарияның жағасында бір қала бар, айналған Сыр елінің мақтанына», – деп ақындар жырға қосқандай, ұлы Сейхун дариясының бойында орналасқан Сыр өңірінің басқаласы – Қызылорда.

Ежелгі Сыр өңірі – көне дәуір көзі, мәңгі өшпес те өлмес мұралардың асыл көмбесі. Тарихи тағлым осы өлкеде ғасырлар шеруінде қазақ елінің үш астанасы бой көтерді. Оғыз мемлекетінің бас қаласы – Жанкент, қазақ хандықтарының орталығы болған Сығанақ ұлттық шежіреміздің қасиетті құндылықтары. Ал, Қазақстан Республикасының 1925-1929 ж.ж. астанасы болған Қызылорда қаласы – біздің бүгінгі мақтанышымыз.

XX ғ. бірінші ширегінде Республиканың астанасы болған жылдарында Қызылорда қаласында көрнекті қоғам және мемлекет қайраткерлері, өнер жұлдыздары, әдебиет майталмандары қоныс теуіп, еліміздің мұрат-мүддесі жолында аянбай еңбек етті.

Ықылым замандардан-ақ Шығыс пен Батыстың арасындағы алтын арқаулы көпір болған осынау қасиетті өлкеде әр кезеңде арғы жаужүрек ата-тегіміз ғұндар, түріктер, сақтар, оғыздар, қыпшақтар тұрмыс кешкен. Ел аузында «Бағзы бір дәуірлерде Сыр бойында халықтың көптігі және қалалы мекен жайлардың жиілігі соншама, Шаш шаһарынан шыққан лақ іркес-тіркес тізілген үйлердің шатырынан-шатырына секіріп отырып-ақ Аралға жетеді» деген аңыздың сақталуы тегін емес. Бұл топырақта өз кезеңінде шығыс аспанында үркер жұлдыздай жарқыраған Йассы, Сауран, Сығанақ, Жент,Жанкент, Жетіасар, Алтынасар, Асанас секілді қалалар және әлемнің төрт құбыласын жалғастырған әйгілі Жібек жолының арналы сорабы сайрап жатыр [2, 5-36 бб.].

Сыр өңірі Арал теңізі бассейінінде орналасқан. Қазақ халқының, оның ішінде Сыр өңірінің тарихы мен шежіресінде, ең алдымен Арал теңізінің тарихи сипаты аса маңызды орын алады. Арал бассейні Орталық Азияның ең ірі өзендері Әмудария мен Сырдарияның сағаларын және Арал теңізін қамтиды.

Орта Азиядағы аса көрнекті өзендердің бірі – Сырдарияның төменгі бойының облыс жерінен өтуі оның географиялық жағдайының өте маңызды ерекшелігі болып табылады. Орта Азия мен Қазақстандағы ертедегі өркениет осы өзеннің бойында пайда болды [3, 15 б.].

Сыр бойында 40 көне қалалардың орны, олардың ішіндегі 10 шақтысы Арал теңізінің астындағы қалалар. Оған дәлел ретінде 2001-2005 ж. К.М. Байпақов басқарған экспедиция Аралдың кепкен табанынан Кердері және Кердері-2 мавзолейлері мен екі көне қала табылғандығын келтіруге болады.

Сырдария қалалары талай рет жау шапқыншылығынан қираған, мәселен, моңғол шапқыншылығы кезінде қарсылық көрсеткені үшін жермен жексен етілген Отырар, Сығанақ, Өзгент, Баршынкент, Ашанас, Жент қалаларының қираған қалдықтары құмның астында көмулі жатыр. Дегенмен, Сырдария қалаларының ішінде моңғол және басқа да жау шапқыншылықтарынан аман қалған Жанкент қаласы. Бірақ, оғыз-қыпшақ

тайпаларының бірнеше ғасыр бойы астанасы болған Жанкент қаласының қалай қирағаны белгісіз. Исі қазақтың басын қосып, ауызбіршілігін нығаутуға, қуат-дем беруге аянбай ат салысқан ұлтымыздың үш төбе биінің бірі, орақ ауыз, от тілді шешен Әйтеке бабамыз осы киелі топырақпен тамырласады. Жалаңтөс Баһадүр, Есет, Жанқожа, Бұқарбай сынды қамал бұзар батырларының және түркі халықтарының ортақ перзенті, мемлекет қайраткері Мұстафа Шоқайдың кіндік қаны тамған касиетті жері.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің халыққа жолдауы мен Қазақстан – 2030 бағдарламасында туризмді дамыту жайлы айтқан болатын.

Туризмді дамыта отырып ел экономикасына кіріс келтіретін салаға айналдыру қажет. Ол үшін республикамыздағы туристік мүмкіндіктерді кеңінен пайдалану және туристік инфроқұрылымды халықаралық стандартқа сай жасау.

Біздің елімізде табиғаттың көркем жерлеріне саяхат жасап, серуендеу үшін мүмкіндіктер жеткілікті.

Облысымыздың аумағында кездесетін тарихи және мәдени ескерткіштердің көптігі, жол қатынастарының тораптары, әуе магистральдары т.б. жағдай саяхатшылардың назарын өзіне аудартады.

Қызылорда облысы Республикамыздың басқа аймақтарынан табиғаты, әлеуметтік-экономикалық және тарихи жағдарлармен ерекшеленеді [4, 3-7 бб.].

Бұл өңір физико-географиялық тұрғыдан Тұран ойпатының шегінде, Қаратаудың батыс баурайында, Сырдария өзенінің төменгі ағысында орналасқан. Облыс аумағымен Ұлы Жібек жолының солтүстік тармағы өтіп жатты. Ол арқылы Қытайдың жібегі мен Үндістанның бағалы тастары Еуропаға, Ұлы Сібір елдеріне жеткізіп отырды [5, 5-14 бб.].

Қоныстанған аумақтың қолайлылығы, өлкенің Қазақстан мемлекеттік құрылымына, туризмді дамытуға үлкен ықпал етеді.

Ерте орта ғасырда Сыр өңірінде неше бір ұлы мемлекеттер үстемдік етті. Солардың ішінде экономикасы дамыған Оғыз, Дешті-Қыпшақ мемлекеттер болды.

Облыс аумағында Оғыздар тұсындағы Жанкент, Баршынкент, Сауран, Өзгент, Аққорған, Қыпшақ мемлекетінің үлкен сауда-саттық және саяси орталығы болған – Сығанақ сияқты қалалардың орындары бар.

Тоғыз жолдың торабында орналасқан Сығанақ қаласы Қаратаудың терістік беткейі арқылы Тараз, Баба-Ата, Құмкент, Түркістан, Отырар, Сайрам /Исфиджаб/, Ташкент /Шаш/; оңтүстігінде Сейхун /Сырдария/, Жейхун /Әмудария/ өзендері арқылы ертеден Хорезм, Үргеніш, Хиуа қалаларымен, батыстан Ресей және Еуропа елдерімен қарым-қатынас жасаған.

Тарихи жазбаларда қаланың үлкендігін былай сипаттайды: Сығанақта бір базарда 500 түйеге артқан жүк саудаға етеді. Х ғ. Парсы тіліндегі «Худид-Эль-әлем» атты еңбекте сол кездегі тарихшылар Сығанақты «Қыпшақ даласының гаваны» деп атаған. Тағы бір айта кететін жайт, Жошы ұрпағы Сығанақты «Ақ орда» деп атаған.

Сыр аймағында ел жадынан өше қоймаған тарихи ескерткіш белгілер, әр-алуан кесенелер, көне қалалардың орындары баршылық. Сол сияқты «Оқшы ата» /XIғ/, «Асан ата» /XIғ/, «Қабыл ата» /XIXғ/, «Ғайып ата» /XV/, «Ес абыз» /XVI/, кесенелері, «Жүніс әулие» /XIV/, «Бақты ата» көк тасы мен «Бөріойнақ», «Күйеу там», «Бес там, «Көккесене», «Қызыл там», «Көтібар батыр», «Бегім ана», «Қорқыт ата» т.б. ескерткіштері еліміздің тарихындағы белгілі орындары. Бұл тізімге Қаратаудағы өзіндік сыры бар үңгірлерді қосамыз [6, 98 б.].

Бүгінгі таңда облыста туризм инфраструктурасы 15 қонақ үй, 36 жеке кәсіпкер, 2 сауықтыру орындарымен, 8 балалар сауықтыру-демалыс лагерлерімен, 8 мұражай, 559 тарихи-архитектуралық ескерткіштер мен табиғат ресурстарымен қамтылған.

Туристердің қызығушылығы мен мамандықтарына қарай облыс аумағында тарихи бағыттағы, мәдени-өнер бағытында, эко және этнотуризмді ұйымдастыруға мүмкіншілігі мол (кесте 1).

Кесте 1 – Облыс аумағында тарихи маңызы бар туристік нысандар

Археологиялық	**Архитектуралық**	**Тарихи**	**Мәдени-танымдық**
Керделі I Керделі II	Қорқыт-Ата кесенесі Қорқыт-Ата әуезжай Тасбөгет су торабы ОМО /ОМЦ/	Бегім ана Айтбай мешіті Орыс шіркеуі Сауран Сығанақ	Н. Бекеженов театры А. Тоқмағанбетов М. Көкенов мұражайы Ы. Жахаева мұражайы М. Ералиева мұражайы

Тек облыстың туристік инфрақұрылымын ретке келтіру қажет. Соңғы жылдары салынған шағын аудандар, Оңтүстік мұнай газ фирмасының әкімшілік үйі, Диагностикалық орталық, Облыстық медициналық орталық, Евразия спорт кешені, сан ғасырлық тарихы бар Айтбай мешіті, Орыс шіркеуі, Қорқыт әуежайы, Тасбөгет су торабы,Қызылорда Ақмешіт қамалы, Облыстық орталық мешіт.

Сырдария үстінен өтетін жаңа көпір туралы баяндайтын картиналары мен экспонаттары бар жергілікті мұражай ұйымдастырылған.

Қорыта айтқанда, Қызылорда облысында туристік-экскурсиялық мақсатта пайдаланатын табиғи және әлеуметтік-экономикалық рекреациялық ресурстар көптеп саналады.

Мақсат, тек осы қолда бар материалды көрсете білу және ел арасына жариялай білу қажет. Бірақ, кейбір шешілмей отырған мәселелерге байланысты олардың кейбіреулері туристік бағытта қолданылмай келеді.

Сондықтан, Республикамызда туризімді одан әрі тиімді дамытудың негізгі проблемасы әлеуметтік инфрақұрылымды халықаралық деңгейдегі қызмет көрсеру дәрежесіне жеткізу. Ал бұл мәселені мемлекеттік деңгейде шешу қажет.

Қызылорда облысында туристік саланы дамытудың бағдарламасы 2005 жылы жасалған болатын. Бірақ, ондағы көрсетілген іс-шаралар қолға алынбай отыр.

Туризмді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру ұлттық туристік өнімнің тартымдылығын арттыруға және Қазақстанның әлемдік туристік рынок жүйесіне кіруіне әсер ететін болады. Ел экономикасының шикізаттық салалары арасындағы секторларының маңызды кіріс көзі бола алатын, дамыған бәсекеге қабілетті туристік индустрия құралу жоспарда тұр. Республикада Қазақстанның Ортаазиялық аймақ туризімінің орталығы болуына жағдай мен мүмкіндік жасалатын болады.

Менің ұсынысым:

1. Туризмді дамыта отырып, ел экономикасына кіріс келтіретін салаға айналдыру;
2. Туристік инфрақұрылымды халықаралық стандартқа сай жасау;
3. Нарық заманында бәсекеге қабілетті туристік индустрияны қалыптастыру бағытында нақты жұмыстардың қолға алынып, жалғасын тапса;
4. Жасөспірімдер туризмін дамыту басты назарда болып түрлі экспедициялар ұйымдастырылса;
5. Аймақ бойынша дамыту қажет деп табылған туризм инфрақұрылымын дамыту үшін жол-көлік, сумен, электр энергиясымен және канализациямен қамтамасыз ететін инфрақұрылымдарды жетілдіру қажеттілігі жолға қойылса;
6. Туристік қызмет бағытындағы мамандарды шет елдерден курстардан өткізсе;
7. Аймағымыздағы маңызы бар тарихи-мәдени ескерткіш орындарын қайта жөңдеуден өткізсе.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ниязбек А.Ә., Айдаров О.Т. Қызылорда облысының туризмді дамыту мүмкіндіктері // Студенттердің XIX республикалық ғылыми конференциясы жинағы ҚазҰАУ. – Алматы, 2015. – 18-19 наурыз.

2. Қалиев Ы., Шілдебаев Е. Дария жағасындағы қала. – Алматы. – 1980.
3. Маханбетов Қ. Сыр өңірі тарихы. – Алматы. – 1998.
4. Айдаров О.Т. Қызылорда облысының физикалық және әлеуметтік экономикалық географиясы. – Қызылорда. – 2012.
5. Балтаев Қ.Б., Айдаров О.Т., Сауытбаев Г.З. Қызылорда облысының табиғаты. – Қызылорда. – 2000.
6. Айдосов А.Х., Қалиев М.Қ., Кереев М.Қ. Қызылорда. – Қызылорда. – 2005.

«TIKTOK» ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІСІ ҮЛГІСІНДЕ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНЕ ВИРТУАЛДЫ ЭКСКУРСИЯНЫ ЖЫЛЖЫТУ МҮМКІНДІГІ

Айболова Айдана Канатбековна
4 курс студенті
e-mail: devghr@mail.ru
Жумекенова Дидар Ерсаиновна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: didar-010682@mail.ru

Түйін. Мақалада қазіргі таңдағы сұранысқа ие ғаламтор арқылы туристік өнімді тұтынушыға ұсыну мен жылжыту мүмкіндіктеріне талдау жүргізілді. Туристік нарықтағы виртуалды экскурсияларға деген ұсыныс пен сұраныс деңгейі, тауар ассортименттері талданды. Сондай-ақ, Қостанай облысының киелі орындарына әзірленген виртуалды экскурсия «Tiktok» әлеуметтік желісіндегі жылжу мүмкіндіктері мен қарқынысарапталды. Қазіргі ғасырдың сұранысына ие әрі жас ұрпақтың талабына сай туристік өнімнің әзірлену барысы қарастырылды.
Кілт сөздер: виртуалды тур, виртуалды экскурсия, ғаламтор, әлеуметтік желі, киелі орындар, танымдық туризм.

Аннотация. В статье проведен анализ востребованных на сегодняшний день возможностей по предоставлению и продвижению туристского продукта потребителю через интернет. Проанализирован уровень спроса и предложения на виртуальныеэкскурсии на туристском рынке, ассортимент товаров. Также проанализированы возможности и темпы продвижения виртуальной экскурсии по сакральным местам Костанайской области в социальной сети «Tiktok». Рассмотрен ход разработки туристского продукта, востребованного современным веком и отвечающего требованиям молодого поколения.
Ключевые слова: виртуальный тур, виртуальная экскурсия, интернет, социальная сеть, сакральные места, познавательный туризм.

Annotation. The article analyzes the opportunities that are in demand today to provide and promote a tourist product to the consumer via the Internet. The level of demand and supply for virtual excursions in the tourist market, the range of goods is analyzed. The possibilities and the pace of promotion of a virtual tour of the sacred places of Kostanay region in the social network «Tiktok» are also analyzed. The course of development of the tourist product demandedby the modern century and meeting the requirements of the younger generation is considered.
Keywords: virtual tour, virtual excursion, Internet, social network, sacred places, educational tourism.

Кіріспе

Туризм экономиканың жетекші және серпінді салаларының бірі болып табылады және тез өсу қарқыны үшін ол ғасырдың экономикалық құбылысы ретінде танылады. Қатаң бәсекелестік жағдайында туристік фирмалар бәсекелестіктің жаңа түрлерін іздеуге мәжбүр. Қазіргі кезеңде инновациялық технологиялар кәсіпорынның дамуының маңызды факторы мен бәсекеге қабілеттілігінің элементіне айналды, өйткені олар өнімнің өзіндік құнын төмендетуге, кірісті арттыруға, жаңа қажеттіліктерді ынталандыруға, жаңа өнімдер өндірушісінің жағымды имиджін қалыптастыруға, сонымен қатар жаңа нарықтарды, соның ішінде сыртқы нарықтарды игеруге және басып алуға мүмкіндік береді [1, 4 б.].

Саяхаттың заманауи түрлері көптеген өзгерістерге ұшырады және виртуалды туризм бүкіл әлемдегі ғаламторды пайдаланушылар арасында танымал бола бастады.

Қазақстан ерекше табиғи ресурстарға ие бола отырып, халықаралық және аудандық нарықтарда туризмді дамыту үшін пайдаланбаған зор әлеуеті бар. Туристік демалу ресурстардың және тарихи-мәдени мұраның әлеуеті республикаға халықаралық туризм нарығында үйлесімді интеграцияланып, елдегі туризмнің қарқынды дамуына мүмкіндік береді.

Виртуалды саяхат – қазіргі кездегі ең керемет және қол жетімді визуализация әдістерінің бірі. Виртуалды саяхат қызықты виртуалды экскурсиялар жасауға мүмкіндік береді және көрерменге қатысудың толық елесін жасайды. Виртуалды саяхаттың басты артықшылығы – саяхатқа тапсырыс беруші тарапынан (экологиялық қорықтарға экскурсия), сондай-ақ пайдаланушы тарапынан («виртуалды» турист) уақытты үнемдеу. Виртуалды саяхат пайдаланушы – клиент үшін интерактивті гид функциясын орындайды, ал тапсырыс беруші – тур иесі үшін ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды көрсету функциясын орындайды [2, 25 б.].

Виртуалды тур – бірнеше виртуалды панорамалардың жиынтығын құрайтын интерактивті презентация құралы, ол пайдаланушыға таңдалған кеңістікте қозғалуға және қатысу әсерін сезінуге мүмкіндік береді.

Интерактивті панорамалар – бұл кең бұрышты объективке түсірілген және бірінен кейін біріне қосылған суреттер сериясы. Олар статикалық фотосуреттерге қарағанда көбірек ақпараттық материал болып табылады, виртуалды қонаққа үйде болудың толық елесін қалдырады. Дайын виртуалды панораманы сайтқа оңай енгізуге немесе кез-келген веб-серверге орнатуға, сонымен қатар презентациялық ықшам дискіге жазуға болады.

Қазақстандағы виртуалды туризм деңгейі. Қазақстандық туристік нарығынтағы ақпараттық технологиялар мемлекеттік деңгейдегі экономиканың басым салаларының бірі болып саналады. Елдің индустриалды-инновациялық экономикасының дамуының жағдайында жетекші рөлге кластерлер жүйесі жатады.

Туризм экономиканың жетекші және серпінді салаларының бірі болып табылады және тез өсу қарқыны үшін ол ғасырдың экономикалық құбылысы ретінде танылады. Қатаң бәсекелестік жағдайында туристік фирмалар бәсекелестіктің жаңа түрлерін іздеуге мәжбүр. Қазіргі кезеңде инновациялық технологиялар кәсіпорынның дамуының маңызды факторы мен бәсекеге қабілеттілігінің элементіне айналды, өйткені олар өнімнің өзіндік құнын төмендетуге, кірісті арттыруға, жаңа қажеттіліктерді ынталандыруға, жаңа өнімдер өндірушісінің жағымды имиджін қалыптастыруға, сонымен қатар жаңа нарықтарды, соның ішінде сыртқы нарықтарды игеруге және басып алуға мүмкіндік береді.

Виртуалды турлар, басқа технологиялармен қатар, кәсіпорынға бірқатар артықшылықтар береді, бұл бәсекелес болуға және жағымды имидж жасауға мүмкіндік береді. Виртуалды турларды қолдану салалары әр түрлі болуы мүмкін, бірақ қазіргі заманғы бейнелеу құралы туризмде ең көп қолданылған [3, 9 б.].

Бүгінгі таңда интерактивті панорамалар негізінде экскурсиялар, турлар, сондай-ақ жекелеген елдердің тұсаукесерлері жасалады. Мемлекеттер белгілі бір бағыттардың тартымдылығын арттыруға ұмтыла отырып, бүкіл виртуалды жобаларды жасайды, олар арқылы ұлттық туристік өнімді ілгерілетеді және аймаққа туристік ағынды тартады.

Мәселен, бұрынғы патша сарайы және қазіргі уақытта әлемдегі ең көп баратын мұражай – «Лувр», мемлекеттің қатысуымен және демеушілердің қолдауымен, директор Жан-Люк Мартинес Луврға виртуалды тур құрды. Бұл, мүмкін, әлемдегі ең дамыған виртуалды мұражайлардың бірі және компьютерлік 3D ойынын еске түсіреді. Луврдағы виртуалды турды қолдана отырып, сіз барлық қызығушылық тудыратын заттар туралы толық ақпарат ала аласыз. Сондай-ақ, кез-келген суретті мұқият және мұқият қарастыруға болады. Әрине, жоба тұтастай алғанда елдің және атап айтқанда Париждің имиджіне тағы бір плюс қосты.

Халықаралық нарыққа шығатын туристік фирмалар мен туризмді басқаратын органдар өз қызметтерінде халықаралық интеграциядағы міндетті жағдай және ақпараттық саланың заманауи туристік бизнестің түсінігі болып табылатын, жаңа ақпараттық технологияларды игеру мәселелерімен тап болады.

Қазақстанда мәдени мұраны сақтау бойынша орасан зор (тіпті әлемдік өлшем бойынша) бағдарлама жүзеге асырылуда. «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» және Қазақстан Республикасы музей қорларының мемлекеттік цифрлық каталогы жобалары аясында барлық тарихи ескерткіштер, ежелгі артефактілер мен қазіргі заманғы өнер заттары сандық нысанға көшіріледі. Ешқандай өрттер, табиғи катаклизмдер немесе діни фанатиктер Қазақстанның бірегей мәдени объектілерін қайтарымсыз жоя алмайды.

Заттарды сандық түрге ауыстырудың маңызды артықшылығы – олардың виртуалды бейнелерін барлығына көрсету мүмкіндігі. Әрине, сол Римді көруге әсерлі ақша мен уақытты жұмсауға дайын адамдар көп. Бірақ мұндай мүмкіндіктер көп адамдарда жоқ. Колизейдің толық түпнұсқалық көшірмесі бар виртуалды шындық көзілдірігі, әрине, Рим көшелерінің атмосферасын немесе итальяндықтардың ерекше көрінісін толығымен жеткізе алмайды, бірақ олар сәулет ескерткіші туралы дұрыс түсінік қалыптастыра алады. Айта кету керек, біз қазіргі заманғы дисплей құрылғылары – бүгінгі VR көзілдірігі мен компьютер дисплейлері туралы айтып отырмыз. Технологияның даму қарқынына сүйенсек, бірнеше жылдан кейін немесе төтенше жағдайларда ондаған жылдар ішінде виртуалды шындық нақты әлемнен іс жүзінде ажыратылмайды [4, 236 б.].

Осыған орай, бүгінгі таңда туризмде қолданыстағы ақпараттық жүйені талдау, ақпараттық технологиялардың қолданудағы негізгі бағыттарды зерттеу және ақпараттық жүйелерді пайдалану бойынша туризм менеджментінің ұсыныстарын әзірлеу ерекше өзекті мәселе болып табылады.

Қостанай облысының аумағында мыңнан астам тарихи-мәдени мұра нысандары бар. «Қазақстанның киелі жерлерінің картасына» Қостанай облысынан жалпыұлттық маңыздағы 10 нысан енгізілген. 28 ескерткіштер мен тарихи орындар жергіліктімаңыздағы киелі нысандар тізіміне енгізілді.

Қостанай облысының жалпыұлттық қасиетті нысандары.

1. Торғай геоглифтері: (Үштоғай төрттағаны, Торғай трикветрі);

Амангелді ауданы, Үштоғай ауылынан шығысқа қарай 15 шақырым жерде, Амангелді ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 15 шақырым жерде;

2. Қамысты қорғанысы, Денисов ауданы, Первомай ауылының жанында;
3. Екідің ғұрыптық ескерткіші, Арқалық қаласы, Екідің ауылының жанында;
4. Барақ Жанұзақұлы (Қарабалуанұлы) кесенесі, Сарыкөл ауданы, Крылов ауылынан 12 шақырым жерде;
5. Жәуке Назарғұлұлы кесенесі, Арқалық қаласы, Екідің ауылының жанында;
6. Ыбырай Алтынсарин кесенесі, Қостанай ауданы, Мичурин ауылынан 0,5 шақырым жерде;
7. Міржақып Дулатұлы кесенесі, Жангелдин ауданы, Бидайық ауылы;
8. Амангелді Имановтың жерленген жері, Амангелді ауданы, Амангелді ауылындағы орталық алаң;
9. Әбдіғаппар Жанбосынұлы кесенесі, Арқалық қаласы, Жаңақала ауылы;
10. Кейкі батыр кесенесі, Амангелді ауданы, Тасты ауылы.

Қостанай облысының өңірлік қасиетті нысандары.

1. Қазыбай әулие Ақпанұлы жерленген жері, Жангелдин ауданы, Аралбай ауылының аумағында;
2. Құтан әулие Аталықұлы кесенесі, Амангелді ауданы, Амантоғай ауылының жанында;
3. Баймырза әулие Мергенұлының кесенесі, Жангелдин ауданы, Шұбалаң ауылы;
4. Қоянақ әулие Жолшарақызының кесенесі, Наурызым ауданы, Шолақсай ауылынан 20 шақырым жерде;
5. Түркібай әулие Ақанұлы жерленген жері, Наурызым ауданы, Қарамеңді ауылы трасасынан Өлеңді ауылына қарай;
6. Сатыбалды ишан Ғабдоллаұлы кесенесі, Амангелді ауданы, Амангелді ауылы;
7. Әулие-Никольский шіркеуі, Ұзынкөл ауданы, Пресногорьков ауылы.
8. «Ақмешіт», Қостанай қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 44;
9. Батыр Маңдай Байдәулетұлының жерленген жері, Меңдіқара ауданы, Алқау ауылы;
10. Батыр Жабағы Ипанұлының жерленген жері, Бейімбет Майлин ауданы, Журавлёв ауылының зиратында;
11. Жазы би Жанұлы кесенесі, Алтынсарин ауданы, Жаңасу ауылы;
12. Шоқай би Балқанұлының жерленген жері, Алтынсарин ауданы, Шоқай ауылы;
13. Қобызшы Тілеп Аспантайұлының жерленген жері, Жангелдин ауданы, Ахмет Байтұрсынұлы ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 65 шақырым жерде;
14. Күнтимес – Шоқан Уәлихановтың туған жері, Сарыкөл ауданы, Күнтимес ауылы;
15. Омар құдығы (Ыбырай Алтынсариннің туған жері), Алтынсарин ауданы, Сатай аулынан оңтүстік шығысқа қарай 5 шақырым жерде;
16. Сарытүбек ауылы (Ахмет Байтұрсыновтың туған жері), Жангелдин ауданы, Аққөл ауылының жанында;
17. Мұхамеджан Сералиннің жерленген жері, Қарабалық ауданының Өрнек ауылынан 10 шақырым жерде;
18. Албарбөгет (Айса бөгеті) Жангелдин ауданы, Қабырға өзенінің алқабы;
19. Татыр шайқасы болған жер, Жангелдин ауданы, Арқалық-Торғай трассасы бойында, Тәуіш ауылынан 3 шақырым жерде;
20. Аспантай абыз әулие Қалдарұлы жерленген жері, Ұзынкөл ауданы, Фёдоров ауылынан 4,5 шақырым жерде;
21. Құлымбет әулие Тәтібекұлы кесенесі, Арқалық қаласы, Қайыңды ауылынан оңтүстікке қарай 7 шақырым жерде;
22. Қостам кесенесі, Арқалық қаласы, Қайыңды ауылынан оңтүстікке қарай 15 шақырым жерде;
23. Қыз тамы кесенесі, Арқалық қаласы, Екідің ауылынан 0,5 шақырым жерде;
24. Бейсен би Байжанұлының жерленген жері, Жангелдин ауданы, Шұбалаң ауылынан 4 шақырым жерде;
25. Мәтен батыр Баяндыұлының жерленген жері, Наурызым ауданы, Қарамеңді ауылынан батысқа қарай 14 шақырым жерде;
26. Үмбетей батыр Бәйсейітұлы кесенесі, Наурызым ауданы, Қарамеңді ауылынан оңтүстікке қарай 26 шақырым жерде.
27. Нұржан Наушабайұлының жерленген жері, Қостанай ауданы, Владимиров ауылынан 12 шақырым жердегі;
28. Байсары батыр Самыратұлының жерленген жері, Қамысты ауданы, Орқаш ауылы.

Зерттеу және сараптау жұмыстары нәтижесінде әзірленген киелі жерлер тізімі бойынша видеоматериалдар жинақталып, желіге жүктелді [4, 192 б.].

«ТикТок» (ағылш. TikTok) — қытайлық әлеуметтік желі болып табылады, ол қысқа музыкалық бейнелерді, тікелей эфирді жасауға және түрлі хабарлармен алмасуға мүмкіндік беретін әлеуметтік желі. Қытайда Douyin атымен танымал. Онда 15-тен 60 секундқа дейінгі музыкалық видеолар жасап, өзгелермен бөлісуге болады. Musical.ly басқа қытайлық стартаптардай емес, халықаралық нарыққа бағытталып, тез танымал бола бастады. 2016 жылы 100 миллион қолданушы межесін бағындырды [5].

Қазіргі таңда қаралымдар саны күн санап өсуде. Желі қолданушыларының қызығушылының және сұраныстың артуына байланысты виртуалды экскурсиялардың ұйымдастырылуы тек қана туристік кәсіпорынға ғана емес, сондай-ақ,тұтынушыларға а ыңғайлы әрі тиімді болмақ. Себебі, бос уақытты тиімді пайдлана отырып, ұялы телефон және әлеуметтік желі арқылы танымды контентті меңгеруге мүмкіндік береді. Қазіргітаңда әрбір адамзат 24 сағаттың кем дегенде 10 сағатын ғаламторды пайдалана өткізеді. Бұл осы факторды қолдана отырып, туристік кәсіпорындарға өз өнімінен пайда табуға әрі жас ұрпақпен бір толқында болуға септігін тигізеді.

Қорытындылай келе айтқанда, виртуалды туризм – әр адамға өзінің ыңғайлы жағдайында саяхаттауға мүмкіндік беретін демалыс түрі болып табылады. Бүгінгі күні сұраныс пен талапқа сай жасалған, ұйымдастырылған және ұсынылған туристік өнім әрдайым тұтынушылардың көңілінен орын табады әрі пайда әкеледі. Себебі, бастапқы орында табыс табу емес, қазіргі заманғы тенденцияларға, тұтынушының қалауы мен инновациялық технологияларға сай өнім әзірлеу – туристік кәсіпорындардың бастапқы миссиясы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гуляев В.Г. Новые информационные технологии в туризме. – М.: «Издательство ПРИОР», 1999. – 144 с.

2. Кутепова Г.Н. Инновационные компьютерные технологии в туризме: виртуальные интерактивные экскурсии // Инновации и инвестиции. – 2012. – №1. – С. 19-21.

3. Анес Г., Тайжанова Г.Е. Сакральный Казахстан, Первый том, Нур-Султан, 2017. – 480 с.

4. Екимбаева А., Шауенова Г. Сакральный Казахстан, Третий том, Нур-Султан, 2019. – 392 с.

5. [Электрондық ресурс] / https://ru.wikipedia.org/wiki/TikTok

АУТСОРСИНГ ҚЫЗМЕТІН ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Сағындық Шырайлым Қанатқызы
Колледж студенті
e-mail: shyrailymsagyndyk@gmail.com
Ғылыми жетекшісі: Самалық Бақытгүл Мақатайқызы
Оқытушы, магистр
Түркістан жоғары көпсалалы, қол өнер колледжі
e-mail: bsamalikova@mail.ru

Түйін. Қазіргі таңда туристік қызмет көрсету саласы мұқият зерделеу және мониторинг объектісіне айналды. Мақалада туризм нарығында қонақ үй бизнесінің дамуына ерекше ықпал ететін аутсорсинг қызметін тәжірибе жүзінде тиімді пайдалануды жүзеге асыру мәселесі қарастырылады, сонымен қатар аутсорсингтің тиімділігіне SWOT талдауы жасалып, шетел тәжірибесінен мысал келтіріледі, қонақ үйдің қаржылық басқару процесіне баса назар аударылады.

Кілт сөздер: қонақ үй, аутсорсинг, қаржы, персонал, пайда.

Аннотация. В настоящее время сфера туристских услуг стала объектом тщательного изучения и мониторинга. В статье рассматривается вопрос осуществления эффективного практического использования услуг аутсорсинга, оказывающих особое влияние на развитие гостиничного бизнеса на рынке туризма, а также проводится SWOT анализ эффективности аутсорсинга, приводится пример из зарубежной практики. Основное внимание акцентируется на процесс финансового управления гостиницы.
Ключевые слова: гостиница, аутсорсинг, финансы, персонал, прибыль.

Annotation. Currently, the sphere of tourist services has become the object of careful study and monitoring. The article considers the issue of effective practical use of outsourcing services that have a special impact on the development of the hotel business in the tourism market, and also conducts a SWOT analysis of the effectiveness of outsourcing, provides an example from foreign practice. The main focus is on the process of financial management of the hotel.
Key words: hotel, outsourcing, finance, staff, profit.

Қазіргі таңда қоғамда автомобиль өндірісі, IT және медицина салаларының қарыштап дамуымен қатар, қонақ үй бизнесі де тиімді табыс көзі ретінде танылып жатыр. Бұл бизнес түрінің басқа кәсіпорындардан айырмашылығы өте көп. Өндіріс орындары өз өнімдерін тұтынушыларына көрсетіп, қолмен ұстауға мүмкіндік беру арқылы қызықтырса, қонақ үй бизнесі келген қонақтарға сапалы әрі жылдам қызмет көрсету және қонақжайлылық таныту арқылы тұтынушыларды баурай алады. Сондықтан бұл бизнес түрі аса мұқияттылық пен ұқыптылықты талап етеді. Кәсіпкерлік обьекті ретінде қонақ үй бизнесінің де бәсекелестік ортасы болады. Сондай-ақ, нарықта бәсекелестерге төтеп берудің бірден-бір жолы – ол қонақтарға сапалы қызмет түрін ұсыну болып саналады. Әрине, қонақ үйлердің орналасуына қарай қызмет түрлерінің ерекшеленуі мүмкін екендігін білген жөн.

Қонақ үйдің оң имиджін қалыптастыратын сапалы әрі жылдам қызмет көрсете алатын, білімді де тәжірибелі персонал құрамы болып табылады. Қонақ үйдің әрбір бөлімнің персоналы өз міндеттерін қонақ үйдің ішкі ережесіне сәйкес, кәсіби тұрғыда жоғары деңгейде атқаруы тиіс. Осы тұста, әр қызметкерге белгілі бір дәрежеде жалақы төленуі заңдылық. Жалақыдан басқа салық, медициналық сақтандыру, ҚР заңнамасына сәйкес зейнетақы қорына аударымдар жасау, мемлекетке төлеуге міндетті басқа да төлемдерді жүзеге асыру жұмыстары атқарылуға тиісті. Бұдан басқа, қонақ үй персоналы өзіне тиесілі еңбек немесе декреттік демалысқа шығуға және оның арнайы төлемдерін алуларына, денсаулығына байланысты ауруханадағы өткізген күндеріне қосымша төлемдер алуларына құқылы болып келеді. Мұндай жағдайда қонақ үй шаруашылығы айтарлықтай шығынға ұшырауы мүмкін. Алайда, тәжірибелі отельерлердің пікірлерінше, персонал санын азайту, шығындарды кемейту – тығырықтан шығатын жол емес, қонақ үй шаруашылығында персоналдың аздығы мәселесін шешпейді [1].

Қонақ үй бизнесінің қаржы айналымында жалпы шығындар 30%-дан аспауы керек. Шығындар және қонақ үйдің кейбір мәселелерін шешудің оңтайлы жолдарының бірі – аутсорсинг қызметін пайдалану болып саналады. Бұл дегеніміз қонақ үйдің белгілі бір құрылымдық бөліміне, мысалы, күзет бөліміне, қабат қызметкерлерін немесе асхана жұмысшыларын, әсіресе аспаздарды, келісім-шарт арқылы басқа кәсіпорындардан шақыру – тәжірибелі қызметкерлермен қамтамасыз ету болып табылады. Мұнда қонақ үй тарапы сырттан, яғни басқа кәсіпорындармен келісім-шарт жасаса отырып, өздеріне қажетті қызметкерлерді уақытша жалдайды.

Аутсорсинг қызметінің тиімділігі тәжірибе жүзінде дәлелденгенімен, бүгінгі таңда алға қарқынды жылжып келе жатыр.

«Аутсорсинг» термині ағылшын тілінің out-source-using – сыртқы ресурстарды пайдалану деген сөздерінен шыққан. Қонақ үй бизнесінде аутсорсингті пайдалану экономикалық тұрғыда өте тиімді.

Біріншіден, белгілі бір деңгейде шығындарды азайтады. Яғни, жұмысшыларға уақытша атқарған жұмыстарына ғана келісім-шарт негізінде төлем жасалады. Мұндай жағдай маусымдылыққа тәуелді қонақ үйлер үшін өте тиімді. Себебі, мерзімінде қызған туристік маусымда қонақ үйде жұмысшыларға деген мұқтаждық пайда болады. Ал, туристік маусым басылғаннан кейін айтарлықтай жұмысшылар саны қажет болмауы мүмкін. Қонақ үй тарапы аутсорсингтік компаниялардың уақытша ұсынатын қызметін тиімді бағада пайдалана алады [2].

Екіншіден, қонақ үй үшін уақыттың тиімділігі айқындалады. Демек, қонақ үйдің персоналды басқару бөлімі жұмысшыларды іздеу, оқыту, жұмыс орнына бейімдеу, ай сайын жалақы мен мемлекетке, басқа да төлемдерді төлеуі тиіс. Ал аутсорсингтік қызметке жүгінсе, қонақ үйдің басқарушылық құрылымы түрлі инновацияларға бет бұра алады. Мысалы, қонақ үйді басқару құрылымы бойынша немесе қонақ үйде меймандарды жайлылыққа бөлейтін қандай да бір жаңартылған техникамен қамтамасыз ету жөнінде инновациялармен шұғылдана алады.

Шетел тәжірибесіне сүйенетін болсақ, Ұлыбритания және туризмі аса жоғары дамыған Испания мен Түркия, сондай-ақ, Еуропа елдерімен, көршілес Ресей Федерациясы, оның ішінде Мәскеу және Санкт-Петербург мегаполистері қонақ үй бизнесінде аутсорсинг қызметтерін өте тиімді пайдалануда.

Жоғарыда аталған мемлекеттер мен ірі қалалардағы қонақ үйлері аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялардың келесі қызмет түрлеріне деген сұраныстары анықталған:

- Қонақ үй тазалаушыларына сұраныс. Қонақ үйдің ішкі және сыртқы тазалығына әрқашанда жоғары талап қойылады. Әсіресе, қонақ үйге көптеп меймандар келген жағдайда бөлме тазалығы басты рол атқарады.
- Кір жуатынжұмысшыларға сұраныс. Түрлі дәрежедегі химиялық тазалау мен кір жуу бөліміне қатысты күрделі техниканы меңгерген жұмысшыларға сұраныс азайған емес.
- Аспаздар. Қонақ үй мейрамханасын ерекшелейтін, қонақтарды ерекше тағам түрлерімен тамсандыра алатын, сонымен қатар, мерекелік іс-шаралар дастарханы мен мейрамхананың аса мәртебелі қонақтарына арнайы тағам түрлерін шеберлікпен дайындай алатын, тәжірибелі, кәсіби машықтанған аспаздарды аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялар арқылы келісім-шарт негізінде жалдауға болады.
- Даяшылар. Мейрамхана келушілеріне халықаралық этика стандарттарын меңгерген даяшылар – кезкелген қонақ үй үшін аса маңызды персонал.
- Есепшілер. Кейбір қонақ үйлер өз есеп-қисаптарын аутсорсинг қызметін көрсететін компанияларға сеніп тапсырады. Олар, өз кезегінде, толықтай қонақ үйдіңкірісін және шығысын, мемлекеттік кірістер органдарына төленуі керек төлемдерді есептеп, маусымдық есеп қорытындысын шығарып береді. Алайда, көп қонақ үйлер мұндай қызмет түрін пайдалануды аулақ болуды жөн санайды. Себебі, қонақ үйдің ішкі қаржы айналымын құпия сақтау керек деп есептейді.

Сондай-ақ, электр жөндеушілеріне, ландшафтық дизайн жасайтын бағбандарға, күзетшілерге аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялар арқылы сұраныстың бар екендігі байқауға болады. Дегенімен, 85%-ға жуық сұраныстар клинингпен (тазалық жұмыстарымен) айналысатын жұмысшылар екендігі анықталған.

Қонақ үй бизнесі үшін аутсорсинг қызметіне SWOT талдауын жасайтын болсақ (1-кесте):

Кесте 1 – SWOT талдау

Strengths – күшті	Weakness – әлсіз
Қонақ үй персоналымен еңбек қатынастарын реттеуден босатылады, осыған байланысты мемлекеттік бюджетке және зейнетақы қорына міндетті аударымдар бойынша шығындар мөлшерінің (әрбір осындай қызметкерге) азаюы. Сапалы қызмет көрсете білу ерекшелігі, тәжірибелі мамандар арқылы нарықта бәсекелестікке төтеп бере білу.	Психологиялық фактор: әрбір ұйым аутсорсингтік компанияға құпия сипаттағы ақпаратты сеніп тапсыра алмайды (әсіресе егер бұл бухгалтерлік қызмет көрсетілсе); Аутсорсинг қызметкерлерінің тапсырыс беруші күткендей нәтиже көрсете алмауы, сапаның болмай қалуы. Ұжымның ішкі атмосферасының болмауы.
Opportunities – мүмкіндіктер	Threats – қауіптер
Қонақ үйдің қаржы айналымында шығындарды және персоналға қатысты құжат айналымын азайту. Еңбектің нәтижесіне ғана есеп айырысу.	Аутсорсингтік компаниясы қызметкерлерінің кәсіби деңгейі қонақ үйде қажетті қызметтерді көрсету жеткіліксіз болуы мүмкін; ҚР заңнамасында аутсорсинг қызметі туралы заңдардың жетілмеуі. Жалдамалы жұмысшылардың қонақ үй меймандарымен кикілжіңге түсіп қалу қаупі.

Осы тұрғыда, SWOT талдауына сүйене отырып, аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялардың бірқатар кемшіліктерін де атап өткен жөн. Аутсорсинг қызметі тапсырыс берушіңіңкүткен нәтижесіне сәйкес келмеуі мүмкін. Жалдамалы жұмысшылар қонақ үй меймандарымен даулары қонақ үй имиджіне айтарлықтай нұқсан келтіретіні анық. Одан бөлек, қонақ үй шаруашылығымен айналысатын мамандардың пікірінше, қонақ үйдің ішкі тәртібін, жұмыс жасау ерекшеліктерін біліп, сол жайлы бәсекелес қонақ үйдің мамандарымен бөлісуі әбден мүмкін қауіпіде бар. Сол себепті, мамандар аутсорсинг қызметін көрсететін компанияларды таңдайтын кезде, аса мұқият болуды ұсынады. Сонымен қатар, ҚР аутсорсингтік қызмет көрсету туралы заңы толық жетілмеген. Себебі, аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялар келісім-шартты бұзған жағдайда тапсырыс беруші қандай шаралар қолдана алатыны нақты көрсетілмеген [3].

Аутсорсинг қызметін көрсететін компаниялармен жұмыс жасағанда ұжымның ішкі атмосферасы қалыптасуы қиынға соғады, жалдамалы жұмысшыларды қонақ үйдің тұрақты жұмысшылары әріптес ретінде қабылдамауы мүмкін.

Қонақ үй бизнесі өсіп өркендеуі үшін, әлбетте, тиімді нұсқаларды қарастырған жөн. Қонақ үй бизнесінің дамуы экономиканы одан әрі ілгерілете түсетін туризмнің басты тетігі, еліміздің дамуына орасан зор үлес қоса алатын негізгі салалардың бірі. Аутсорсинг институты (Outsourcing Institute, АҚШ) мамандарының пікірінше, бизнес-процестер аутсорсингтік кәсіпорындар қызметін оңтайландырудың дамып келе жатқан түрі болып табылады, Бұл ретте қаржы және бухгалтерлік есеп саласында барынша өсім байқалады. 1997 жылы американдық менеджмент қауымдастығы жинаған статистика көрсеткендей, сол кездің өзінде сұралған 600 фирманың 20%-ы кем дегенде қаржылық және бухгалтерлік операциялардың бір бөлігін, ал 80%-ы әкімшілік функциялардың бір бөлігін аутсорсингке берген. Аутсорсинг арқылы шығындарды үнемдеудің негізгі көзі – бұл қонақ үй кәсіпорнының тиімділігін арттыру және жаңа бағыттарды дамыту үшін тиісті ұйымдастырушылық, қаржылық және адами ресурстарды босату немесе күш-жігерді көп жұмсауды қажет ететін қолданыстағы ресурстарға шоғырландыру мүмкіндігі [4].

Қалай болғанда да, әр ұйымның қызметі минималды шығындармен пайда табуда көрінетін максималды нәтижеге қол жеткізуге бағытталған. Сондықтан, дұрыс

көзқараспен және қонақ үй пайдаланатын барлық функцияларды бөлу арқылы аутсорсинг барлық қатысушы тараптар үшін пайда табуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, кез келген жағдайда аутсорсинг қызметтерін таңдағанда, қонақ үй немесе қонақ үй иесі аутсорсингтік компанияға қандай функцияны беру керектігін анықтайды, осылайша келушілерге сапалы қызмет көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің2018 жылғы 13 қарашадағы №746 қаулысы.
2. Македонский С.Н. Қазіргі бизнес стратегиясындағы аутсорсинг. – Москва, 2014.
3. Жұмыспен қамту саласындағы аутсорсингтік қызметті ұйымдастыру және қаржыландыру туралы ҚР Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ.
4. Аникин Б.А. Аутсорсинг: тиімділігі жоғары және бәсекеге қабілетті ұйымдар құру. – Москва, 2003.

ТУРИСТІК ӘСЕР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯСЫ

Нахипбекова Сымбат Абдраимқызы
PhD, аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Бөгенбай Бекмырза Боранбайұлы
Магистрант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: nahypbekova.symbat@iuth.edu.kz

Түйін. Мақалада туристік әсерді қалыптастыру шеңберінде ішкі, келу туризмін дамыту қарастырылады. Бұл зерттеудің мақсаты туризмдегі маркетингтік шаралардың әсерін анықтау және даму перспективаларын айқындау болды. Маркетингтік стратегияны анықтау мақсатында Қазақстандағы туризмнің күшті, әлсіз жақтары мен мүмкіндіктері, қауіп-қатерлері қаралды. Зерттеу көрсеткендей, туристік әсер қалыптастыруда маркетингтік шаралар қажет болып табылады. Туристік әсер қалыптастырудың маркетингтік стратегиясын дамыту бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Кілт сөздер: туризм, маркетинг, әсерлер, стратегия, нарық, инфрақұрылым, қызмет, тұжырымдама.

Аннотация. В статье рассматривается развитие внутреннего, въездного туризма в рамках формирования туристского эффекта. Целью данного исследования является выявление влияния маркетинговых мер в туризме и определение перспектив развития. В целях определения маркетинговой стратегии были рассмотрены сильные, слабые стороны и возможности, риски туризма в Казахстане. Исследование показало, что маркетинговые мероприятия необходимы для формирования туристского эффекта. Предложены рекомендации по разработке маркетинговой стратегии формирования туристского эффекта.

Ключевые слова: туризм, маркетинг, впечатления, стратегия, рынок, инфраструктура, сервис, концепция.

Annotation. The article considers the development of domestic, inbound tourism within the framework of the formation of the tourist effect. The purpose of this study was to identify the impact of marketing measures in tourism and determine the prospects for development. In order to determine the marketing strategy, the strengths, weaknesses and opportunities, risks of tourism

in Kazakhstan were considered. The study showed that marketing activities are necessary for the formation of a tourist effect. Recommendations on the development of a marketing strategy for the formation of a tourist effect are proposed.

Keywords: tourism, marketing, impressions, strategy, market, infrastructure, service, concept.

Кіріспе

Компания өзінің жалпы бәсекеге қабілетті маркетингтік стратегиясына қатысты шешім қабылдағаннан кейін, аралас маркетингтік компоненттерді жоспарлауы керек. Аралас маркетинг маркетингтің негізгі тұжырымдамаларының бірі болып саналады. Аралас маркетинг – бұл мақсатты нарыққа жауап беру және пайдалану үшін компанияларды біріктіретін көптеген басқарылатын маркетингтік құралдар.

Аралас маркетинг сұранысқа әсер ету үшін компанияның барлық күш-жігері мен қызметін қамтиды. Аралас маркетинг элементтерін қамтитын мүмкіндіктер мен әртүрлі баламаларды ғалымдар мен маркетинг мамандары әр түрлі жіктеді. Профессор Маккарти 1960 жылы алғаш рет төрт элементті енгізді: өнімдер, баға, жылжыту, тарату орны немесе арнасы. Маркетингті басқару саласындағы көптеген сарапшылар мен ғалымдар оларды 4Р. деп атады. Миддлтон үш элементті қосты – адамдар, нақты дәлелдер, процесс және оны «7Р» деп атады. Мел мен Моррисон «туристік жүйе» кітабында элементтерді алға тартты: адамдар, буып-түю, серіктестік және жоспарлау аралас маркетингке және оны «8Р» деп атады [1].

Туристік әсерлерді қалыптастырудың маркетингтік стратегияларын анықтау үшін Қазақстандағы туризмнің күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қауіптерін қарастыру қажет.

Қазақстанда туризмнен жалпы ішкі өнімдегі үлес 1%-ды құрайды. Дүниежүзілік экономикалық форумның туризм және саяхат саласындағы бәсекеге қабілеттілік жөніндегі The Travel & Tourism Competitiveness есебіне сәйкес Қазақстан 2019 жылғы рейтингке қатысқан 140 елдің ішінде 80-орында тұр. Қазақстан үкіметі бұл жағдайды өзгертугениетті. Ол үшін Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы әзірленді. The Travel & Tourism Competitiveness рейтингінде Испания, Франция және Германия көш бастап тұр; үздік ондыққа Жапония, АҚШ, Ұлыбритания, Австралия, Италия, Канада және Швейцария кіреді [2].

Зерттеу әдістері. Мақалада зерттеу туристік әсер қалыптастыруда маркетингтік шараларды анықтау болып табылады. Бұл іс-әрекетті зерттеудің дизайны сипаттамалық, қатысу және бірлескен зерттеулерге негізделген. Деректерді жинау үшін осы зерттеуге арналған Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің мәліметтері пайдаланылды. Қолда бар деректер негізінде маркетингтік стратегияны анықтау мақсатында Қазақстандағы туризмге SWOT талдау жасалды.

Талқылау. Қазақстанда туризмнің басым түрі көшпелі туризм болып қала береді. Елден кетушілердің саны елге кірушілердің санынан 1,8 есе көп. Телекоммуникация және көлік, құрылыс, сауда, ауыл шаруашылығы және басқалары сияқты сабақтас салаларға ықпал ете отырып, туризм өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына жәрдемдеседі.

Қолда бар ақпаратты талдау Қазақстанның туризм саласындағы өсуін бірқатар факторлар ұстап тұратынын көрсетеді, олардың ішінде:

– инфрақұрылымды (тұтастай алғанда туризмді) және сервисті дамытудың төмен деңгейі;

– туризмді дамыту мен ынталандырудың заңнамалық базасының жеткіліксіздігі;

– ішкі және шығу туризміне, үлгілік қызметтер мен өнімдерге бағдарлану;

– ақпараттық ашықтықтың жеткіліксіздігі, коммуникативтік және ақпараттық кіші жүйелер тиімділігінің төмен деңгейі;

– шектеулі (дамыған елдерге қатысты) материалдық мүмкіндіктер және халықтың табысын саралаудың жоғары деңгейі;

– саланы мемлекеттік реттеу тиімділігінің жеткіліксіздігі, тиісті мемлекеттік басқару органдарының институционалдық құбылмалылығы және туристік секторды салааралық дамыту үшін күш-жігерді үйлестірудің әлсіздігі;

– мемлекет пен жеке сектор мүдделерінің тиісті келісімділігі мен теңгерімінің болмауы және басқа да факторлар.

Шет елдердің тәжірибесі әлемдік туристік нарықта бәсекеге қабілеттілікке мемлекет, туристік бизнес және ел халқы арасындағы экономикалық интеграцияның жаңа нысандарын дамыту есебінен қол жеткізуге болатындығын көрсетеді. Мұндай интеграцияның неғұрлым тиімді нысандарының қатарына мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) және туристік кластерлерді қалыптастыруды жатқызуға болады.

Аталған проблемалардың едәуір бөлігі туристік саланы дамытудың жаңа тұжырымдамасында ұсынылған шешімдерде көрініс тапты. Атап айтқанда, туризм секторын мемлекеттік қолдауды күшейту, Қазақстанның өңірлері мен ауылдық аудандарын дамытуға үлес қосу, оның ішінде инженерлік-көліктік және туристік инфрақұрылымды, мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттерінің инфрақұрылымын дамыту, бәсекеге қабілетті туристік бизнесі бар белгілі бір алты мәдени-туристік кластерде туризм индустриясын дамыту, МЖӘ нысандарын бірлесіп әзірлеу сияқты тетіктер көзделген туристік аймақтарды, сондай-ақ сервистік объектілерді орналастыру үшін оларға іргелес аумақтарды қаржыландыру және инвестициялау бойынша бизнес- қоғамдастықпен бірлесіп жұмыс істеуі және т.б.

Қазақстандық нормативтік практикада алғаш рет мемлекет жедел дамуы әлемдік трендтердің бірі болып табылатын туризмнің мамандандырылған түрлеріне назар аударды. Олардың ішінде мәдени-танымдық және этнографиялық туризм, діни немесе рухани туризм, әлеуметтік, балалар мен жасөспірімдер, спорттық, медициналық, іскерлік, жағажайлық, аграрлық, аңшылық және балық аулау, гастрономиялық туризм, автотуризм және Керуен.

Қазақстанның туристік қызметтері, тұтастай алғанда, әлемдік нарықта сервистің қолжетімділігі, бағасы және сапасы бойынша әлсіз бәсекеге қабілетті және шетелдік аналогтардан едәуір төмен болуы елеулі тежеуші фактор болып табылады. Бұл көбінесе бағаның жеткіліксіз деңгейіне байланысты. Мысалы, Қазақстанда қызмет көрсету деңгейі жоғары қонақ үйлерде тұру бағасы әлемнің жетекші туристік дестинацияларындағы ұқсас қонақ үйлерге қарағанда әлдеқайда жоғары. Мұндай кемшіліктер туристік инфрақұрылымның қарқынды дамуымен жойылуы мүмкін, бұл осы саладағы бәсекелестіктің өсуіне және қызметтерге барабар баға белгілеуге әкелуі керек.

Туризм саласын қалыптастыру және тиімді дамыту ең алдымен сыртқы (кіру) және ішкі туризмнің қызметіне байланысты. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша, 2019 жылы сыртқы (кіру) туризмі бойынша қызмет көрсетілген келушілердің саны 979 781 мың адамды құрады, ал 2020 жылы 252,7 мың адамды құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 4 есеге аз. Негізгі себебі ретінде Covid-19 пандемиясын айта аламыз. Әлемдік деңгейде орын алған Covid-19 пандемиясы туризм саласына үлкен көлемде әсер еткенін көруімізге болады.

Кесте 1 – 2004-2020 жылдар аралығында ішкі туризм мен кіру туризмі бойынша келушілер саны, мың адам.

Жылдар	Кіру туризм бойынша (резидент еместер)	Ішкі туризм бойынша (резиденттер)
2004	219,6	814,5
2005	261,1	963,4
2006	330,8	1140,1
2007	548,3	1416,5

2008	543	1258
2009	513,6	1792,5
2010	594,1	1954,7
2011	584,3	2261,5
2012	519,2	2507
2013	586	2721,7
2014	679	3125,4
2015	692,2	3110
2016	722,5	3495,2
2017	891,9	4387,4
2018	830,9	4695,9
2019	979,7	5286,7
2020	252,7	3328,6

1 кестеден көріп отырғанымыздай, ішкі туризмі индикаторларының серпіні 2017 жылы күрт өскенін көрсетеді, содан кейін шамамен бірыңғай болып, 2019 жылы 5286,7 мың адамды құрады [3]. Одай кейін 2020 жылы 3328,6 мың адамды көрсетіп отыр бұл Covid-19 пандемиясының әсерін білдіреді. Алайда елдерге кіру-шығу бойынша шектеулердің орын алуына байланысты ішкі туризм кіру туризміне қарағанда бірқатар дамыды деп айтуымызға болады.

Нәтижелер. Қазақстан Республикасында туристік саланы дамытуға кешенді тәсіл мен кешенді талдау қолданылуы тиіс, ол саланы кластерлеу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Туризм индустриясындағы «кластер» ұғымы туристік өнімді әзірлеуді, өндіруді, жылжытуды және өткізуді жүзеге асыратын өзара байланысты кәсіпорындар желісінің жекелеген аумағында, сондай-ақ аралас салаларда жұмыс істейтін кәсіпорындарды да шоғырландыруды білдіреді. Туристік кластерлерді құрудың мақсаты кластерге енгізілген кәсіпорындар жұмысының тиімділігін арттыру, инновациялық және инвестициялық белсенділікті ынталандыру нәтижесінде алынған синергетикалық әсер есебінен жаһандық туристік нарықта өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Шын мәнінде, туристік кластер аймақтың имиджін анықтайды және оның орналасуына әсер етеді.

2022 жылғы 1 қаңтардан бастап кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін субсидиялау қағидалары күшіне енді. Бұл ынталандыру шаралары елдегі туризм саласының дамуына үлкен үлесін қосуы ықтимал. Негізгілері ретінде:

– туристік пакет құрамында әкелінген әрбір шетелдік турист үшін туроператорларға төлем – 15 000 теңге субсидиялау;

– Қазақстан Республикасының аумағында кәмелетке толмаған жолаушыларды әуеде тасымалдау кезінде туристік өнімге енгізілген билеттің құнын субсидиялау балалар авиабилетінің 100% өтеу;

– туристік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік субъектілеріне сыйымдылығы сегізден астам отыратын орны бар автомобиль көлік құралдарын сатып алу үшін қаражаттың 25% субсидиялау қарастырылған [3].

Қорытынды

Маркетингте кездесетін мәселе – тұтынушыларды қатысуға тарту. Ең қиыны – адамдарды туристік бизнестің өнімімен немесе қызметімен танысуға және қатысуға уақыт бөлдіру. Сондықтан туристік тәжірибені қалыптастырудың маркетингтік стратегияларын жасау кезінде адамдардың санасына әсер ететін көптеген әртүрлі факторлар қолданылады. Ал әсерлі маркетингтік стратегияны құрудағы маңызды көрсеткіш – мақсатты аудиторияның эмоционалдық жағдайына әсер ететін туристік өнімнің сапасы.

Талдау негізінде туристік әсерді қалыптастырудың маркетингтік стратегиясын дамыту бойынша келесі ұсыныстарды қарастыруға болады:

– Халықаралық туристік көрмені ұйымдастыру және өткізу;

– облыстар бойынша туризмді дамыту бағдарламасын әзірлеу;

– курорттық аймақтар ішінде және одан тыс жерлерде көлік қатынастары жүйесін жетілдіру;

– Қазақстанның туристік өнімі брендингінің тұжырымдамасын әзірлеу;

– Қазақстанның ұлттық туристік веб-порталын құру;

– әлемнің негізгі тілдерінде ақпараттық буклеттер мен брошюралар шығару және тарату;

– шетелдік турагенттер мен туроператорлар үшін Қазақстан бойынша таныстыру турларын ұйымдастыру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Christie M.R., Morrison A.M. The tourism system: an introductory text. – Prentice Hall Internacional Editorial, 1985.

2. Дүниежүзілік экономикалық форум, 2019 жылғы Саяхат пен туризмнің бәсекеге қабілеттілігі туралы есеп. – [Электрондық ресурс] / www.weforum.org/ttcr

3. Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің ресми сайты // https://www.stat.gov.kz

4. Туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрі 2021 жылғы 31 желтоқсандағы №415 бұйрығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100026403

КӨНЕ ҚАЛАНЫҢ ЗАМАНАУИ ТУРИСТІК НЫСАНДАРЫ АРҚЫЛЫ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ БАҒЫТТАРЫ

Газханова Нозла Фархадқызы
Колледж студенті
e-mail: gazkhanova@internet.ru
Ғылыми жетекшісі: Балтабекова Дина Дайрабекқызы, оқытушы
Түркістан жоғары көпсалалы, қол өнер колледжі МКҚК
e-mail: dina.baltabekova@list.ru

Түйін. Мақалада туризм саласының еліміз үшін экономикалық және әлеуметтік тиімділігі баяндалады. Туристерге демалысты ұйымдастыру бойынша «Анимацияның» маңыздылығы айтылады. Түркістан қаласының облыс орталығы статусына ие болуына орай басқа облыстардың сыйға тартқан басты туристік нысандары және олардың ерекшеліктері сипатталады. Қала қонақтарына арналған орналастыру орындары және олардың демалысты ұйымдастыруға арналған іс-шаралар түрлері жайлы мәліметтер келтіріледі. Сонымен қатар,қалада туризмді дамытуға арналған жоспарлар ұсынылады.

Кілт сөздер: туризм, анимация, қонақ үй, бос уақыт, ғимарат, демалыс.

Аннотация. В статье освещается экономическая и социальная эффективность туристской отрасли для страны. Подчеркивается важность «анимации» по организации отдыха. В связи с тем, что город Туркестан имеет статус областного центра, описываются основные туристские объекты, которые были подарены другими областями. Приводятся сведения о местах размещения для гостей города и видах мероприятий для организации их отдыха. Кроме того, представлены планы по развитию туризма в городе Туркестан.

Ключевые слова: туризм, анимация, отель, досуг, здание, отдых.

Annotation. The article highlights the economic and social efficiency of the tourism industry for the country. The importance of "animation" for recreation organization is emphasized. Due to the fact that the city of Turkestan has the status of a regional center, the main tourist objects that were donated by other regions are described. Information is provided about the places of accommodation for guests of the city and the types of events for organizing their recreation. In addition, plans for the development of tourism in the city of Turkestan are presented.

Keywords: tourism, animation, hotel, leisure, building, recreation.

« ...Бүгінде әлемдегі әрбір онынші жұмыс орнын ашып отырған сырттан келушілер туризмі мен ішкі туризм кез келген өңір үшін перспективалық табыс көздерінің бірі болып саналады ....» .

Нұрсұлтан Назарбаев, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті.

Туризм – кейбір елдердің экономикасының дамуына әсер ететін табыстың негізгі құрамдастарының бірі болып табылатын экономиканың өте көп қырлы саласы. Туризм қосымша жұмыс орындарын құрудың негізгі факторларының бірі болып табылады, жол және қонақ үй құрылысының дамуын жеделдетеді, көліктің барлық түрін шығаруды ынталандырады, сондай-ақ аймақтар мен елдердің халықтық қолөнері мен ұлттық мәдениетінің сақталуына ықпал етеді.

Жалпы қызмет көрсетудің түрлі бағыттары бар. Соның ішінде ең ауқымды бағыты сөзсіз туризм саласы болып табылады. Туризм дүниежүзі бойынша мұнай өңдеу мен автомобиль құрастыру кәсібінен кейінгі үшінші орынды алады және дүниежүзі бойынша әр бір 9-шы адамды жұмыспен қамтиды. Туризмді қарапайым мысал ретінде шет мемлекеттен келген саяхатшыларға сапалы қызмет көрсету арқылы пайда табу деп қарастырсақ болады. Алайда, туризм саласы ауқымды білім мен ғылымнан тұрады және үлкен тәжірибені талап етеді. Сырттан келген саяхатшылардың сұрағанына жауап берумен ғана шектелу туризмді дамытады деп әсте айта алмаймыз. Бұл жерде, жергілікті туризм мамандарының қонақжайлылығы, шет тілін меңгергендіктері, саяхатшыларды орналастыру мен тамақтандыру шаруашылығын жоғары деңгейде және жан-жақты ұйымдастыра білу қабілеттері тәжірибе жүзінде қатаң талап етіледі. Демек, тек сапалы қызмет көрсету арқылы саяхатшыларды тағы бір рет елге келуге деген ниетін оята білуі қажет. Кейбір мұнай мен кен орындары қазба байлықтары жоқ мемлекеттер туризм арқылы өз мемлекетінде экономикалық тұрақтылықты сақтап отыр. Әрине, бұның бәрі қазіргі уақытта бұрын-соңды естімеген жаңалық емес.

Туризм және қонақжайлылық индустриясының біртұтас жүйесінде ойын-сауық және демалыс блогының маңызы аз емес және ең алдымен мәдениетті қалыптастыру, оптимистік көзқарасты дамыту сияқты әртүрлі мәселелерді шешуге көмектеседі. Өзінің бос уақытын жағымды сәттермен, ойын-сауықпен толтыра отырып, адам өмірлік ресурстар мен күштерді жаңартады.

Бос уақыт – жұмыстан, үйдегі еңбектен бос уақытында физикалық, рухани, әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бос уақытты өткізу, іс-шаралар кешені. Демалыс, ойын-сауық және шығармашылық, әуесқойлық қызмет, дене шынықтыру, туризм кіреді.

Бос уақыт ерекше кезең ретінде екі негізгі көзқарасқа ие:

1. Әлеуметтік – бұл әлеуметтік кезеңді жан-жақты зерттеу, бос уақыттың тарихи және тұлғалық аспектілермен байланысы мен тәуелділігін зерттеу ретінде ұсынылған.

2. Экономикалық – жұмыс істемейтін уақыттың ұлғаюының ерекше кезеңі.

Саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени тенденциялардың әсерінен қазіргі уақытта бос уақытты өткізу саласы айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. 21 ғасыр өркениетінің жетістіктері мен қайшылықтары, өндірістің интенсификациясы, ақпараттың өсіп келе жатқан көлемін меңгеру процесінің күрделенуі, әлеуметтік шиеленіс және

бірқатар факторлардың әсерінен жеке тұлғаның төтенше физикалық, интеллектуалдықжәне психикалық күйзелісі. басқа да объективті факторлар бос уақыттың шығармашылық түрлерін таңдау үшін әрбір адамның бос уақытын ұтымды құру қажеттілігі мен қабілетін қалыптастыруды қажет етті. Мәдени демалыс кешенінің құрылымы ауқымды және көп қырлы, ойын-сауықты ұйымдастырудағы ерекше орынды бос уақытты ұйымдастырудың бір саласы болып табылатын анимация алады [1].

«Анимация» сөзі латын тілінен шыққан (anima – жел, ауа, жан; animatus – анимация) шабыттану, өмірлік белсенділікті ынталандыру, әрекетке тарту дегенді білдіреді. «Анимация» термині алғаш рет XX ғасырдың басында пайда болды. Францияда әртүрлі бірлестіктерді құру туралы заңның енгізілуіне байланысты және мәдениетке, көркем шығармашылыққа деген қызығушылықты оятуға және арттыруға бағытталған қызмет ретінде түсіндірілді. Қазіргі уақытта Қазақстанда санаториялық-курорттық мекемелердің қызметінде анимациялық іс-әрекеттер кеңінен таралуда. Анимациялық қызметтің жұмыс істеуі бірнеше бағытта жүреді: мәдениет мекемелерінің қызметінде; туризм; бұқаралық ақпарат құралдары [2].

Туристік бизнес тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын арттыру үшінанимацияны пайдаланады, ал анимацияны жарнаманың тәуелсіз түрі немесе туристерді тарту тәсілі ретінде де бағалауға болады. Бұл жағдайда туристік өнімді маркетингте танымал ету үшін анимация қолданылады, бұл болашақта ұйымның табыстылығын арттыруға себеп болуы мүмкін. Тұтынушылардың ойын-сауық өнімдерін тұтынуы үлкен рөл атқаратыны сөзсіз. Туристің жағымды сезімдері туристік саяхаттың сүйікті сәтінен жағымды естеліктер болып табылады.

Қонақ үйлер үшін демалыс және ойын-сауық негізгі қызмет түрі емес, бірақ соған қарамастан айтарлықтай және қосымша пайда әкеледі. Көптеген қонақүйлер көптеген іскерлік іс-шараларды өткізеді. Олардың ішінде конференциялар, дөңгелек үстелдер, корпоративтік іс-шаралар, презентациялар, семинарлар мен тренингтер, іскерлік кездесулер ерекше танымал.

Іскерлік туризм бүгінде халықаралық экономиканың жетекші және тиімді дамып келе жатқан секторларының бірі болып табылады. Қазіргі кәсіпкерлікті белсенді ақпарат алмасусыз елестету мүмкін емес. Туристік ағынның ұлғаюына байланысты (кіретін де, шығатын да) MICE туризмінің бағыты әлемдік қауымдастықта белсенді дамып келеді. Қонақ үй кешендерінің базасында ынталандыру, корпоративтік іс-шаралар жиі ұйымдастырылады. Іс-шаралар классификацияға жатады. Олар: мәдени мерекелер (фестивальдар, карнавалдар, еске алу рәсімдері); өнер және ойын-сауық іс-шаралары (концерттер, рәсімдер); оқу және ғылыми іс-шаралар (конференциялар, семинарлар); спорттық іс-шаралар мен ойындар; жеке (үйлену тойлары, кештер) және т.б. [3]

Соңғы жылдары бүкіл әлемде таралған індеттің туризм саласына кері әсерін тигізгеніне қарамастан, Қазақстанның ішкі және сыртқы туризмді дамыту әлеуеті зор, сондай-ақ, дүниежүзілік қоғамдастықты бай табиғи, тарихи-мәдени әлемімен таныстыру мүмкіндігі бар. Атап айтқанда, Түркістан қаласы Ұлы Жібек жолының дәл ортасында орналасқан, тарихы бай, экономикалық даму әлеуеті үлкен түркі әлемінің рухани астанасы болып табылады. Ұлы Жібек жолындағы көне қала – Түркістан бүгінде қарқынды дамып сәулет ескерткіштерін, көне құрылыстар мен шынайы талғамдарды сақтай отырып, заманауи қала келбетіне ие болуда. Туристік кешендер мен қонақүйлердің ашылуы облыс орталығының жергілікті тұрғындары мен қонақтары үшін маңызды оқиға, ал қаланың туристік бизнесін дамытуға және демалысты ұйымдастыруғазор мүмкіндігі болмақ. Түркістандағы демалыс түркі әлемінің ең басты символына айналған Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне зиярат етуден басталып, қаланың көрнекті орындарымен жалғасады.

Қожа Ахмет Яссауи кесенесі – ортағасырлық сәулет өнері ескерткіші. Түркістан қаласында орналасқан. 1396-1399 жылдары Әмір Темірдің бұйрығымен Қожа Ахмет Яссауи қабірінің басына тұрғызылған. Көптеген жазба деректерге қарағанда, болашақкұрылыстың жобасын жасауда Әмір Темір тікелей өзі қатысып, негізгі өлшемдерді

анықтаған көрінеді. Кесене – үлкен порталды-күмбезді мемориалдық құрылыс. Архитектуралық жергілікті дәстүрді жете меңгерген парсылық шеберлердің жобасы құрылысқа негіз етіп алынған. Кесене оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай созылып жатыр. Ені – 46,5 м, ұзындығы – 65 м. Күйдірілген шаршы кірпіштен өрілген. Кесене жобасының ерекшелігі – онда Орталық Азия сәулет өнерінде бұрын-соңды ұшыраспаған шатыр жабу тәсілдері қолданылған. Ескерткіште күмбезді, аркалы элементтер мол. Сәулетші-шеберлер тек аркалы күмбезді жүйенің өзіне сан түрлі әдістерді қолданған. Кесенеде аса үлкен портал (ені – 50 метрге жуық, порталдық арканыңұзындығы – 18,2 метр), бірнеше күмбез, 35 бөлме бар. Ғимараттың биіктігі 37,5 м. Сыртқықабырғалардың қалыңдығы – 1,8-2 м, қазандық қабырғаларының қалыңдығы – 3 м. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі мешіт, медіресе қызметін де атқарған. Кесененің үш қабырғасының үстіңгі жағымен өтетін эпиграфтық фризде Құран Кәрім сүрелері мен аяттары жазылған. Жазулар көгілдір қышпен өрнектелген. Жазулардан «Алла»,
«Мұхаммед», «О, жарылқаушы», «Билік Аллада», «Алла менің әміршім», «hижраның 800 жылы» деген сөздерді оқуға болады. Қоладан соғылып, алтын, күміс жалатылған есік тұтқалары мен алты шырағдан да сәулет өнерінің інжу-маржандарының қатарына жатады. Бұларда оны жасаушы исфаһандық шебер Тадж әд-Дин Изеддиннің есімі жазылған. Қола шырағдандағы жазулар hижраның 799 жылы 20-рамазанында жасалғандығын көрсетеді.

16 ғасырдан кесенеде және оның төңірегінде қазақ халқының атақты адамдары (Жолбарыс хан, Есім хан, Абылай хан, Қаз дауысты Қазыбек би, Жәнібек батыр, т.б.) жерлене бастады.

19 ғасырдың алғашқы ширегінде Қоқан билеушілері кесенеге жөндеу жұмыстарын жүргізіп, оның төңірегіне қамал-бекіністер салуды қолға алды. 1864 жылы Түркстан қаласын жаулап алған Ресей отаршылары зеңбірекпен атып, кесененің 11 тұсына зақым келтірді. 19 ғасырдың соңына қарай Қожа Ахмет Ясауи кесенесі тарихи-мәдени мұра ретінде ғылыми тұрғыдан зерттеле бастады. 1978 жылы қыркүйекте Қожа Ахмет Ясауи республикалық мұражайы ашылды. 1989 жылы тамыздың 28-інде Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен «Әзірет Сұлтан қорық-мұражайы» ұйымдастырылды. Түркия елімен арадағы келісім бойынша жүргізілген ғимаратты қалпына келтіру жұмыстары 2000 жылы аяқталды. 2003 жылы маусымда Парижде өткен ЮНЕСКО-ның 27-ші сессиясында Қожа Ахмет Ясауи кесенесі дүниежүзілік мәдени мұралар тізіміне енгізілді.

Визит орталығы Түркістанның рухани-мәдени орталығында салынған бірегей нысан. Көне шаһарға келетін туристер ең алдымен осы орталыққа келеді. Онда қалатуралы толық ақпарат, демалыс орындарының, саябақтар мен ғимараттардың орналасқан жері, осы орындарға қалай жетуге болатыны туралы нұсқаулар берілген.

Бірнеше тілде сөйлейтін гидтер бар. Аспан күмбезді кесененің жанына салынған орталықтың келбеті де көне шаһардың сәнін келтірмек. Оның басты мақсаты –келушілерге қолайлы жағдай жасау.

Түркістан күн санап өзгере бастады. Қаншама жаңа әкімшілік ғимараттар, тарихи-мәдени орталықтар, зәулім-зәулім тұрғын үйлер, ойын-сауық алаңдары, саябақтар, су бұрқақтар бой көтерді. Осындай мәдени ғимараттардың бірі де, бірегейі «Ұлы Дала Елі» орталығы.

Аталмыш ғимарат Атырау облысының Түркістанға жасаған сыйы. Ғимараттың құрылысы 2019 жылдың сәуір айында басталып, 2020 жылдың қазан айында аяқталған болса, үстіміздегі жылдың наурыз айынан бастап орталық халыққа қызмет көрсете бастады. Ғимараттың жалпы ауданы 6128,7 шаршы метрді қамтиды. Бас мердігер «BI Construction Tukestan» ЖШС, ал жобаны жасаушы «NS Group» ЖШС.

Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев Тәуелсіз Қазақстанды «Ұлы Дала елі» деп атауды ұсынып, бұл ұсыныс ұлтымызды тарихи белеске шығарса, Түркістанның әкімшілік-аумақтық жаңаруы Елбасының мұрасын түркі бірлігінің заманауи тұжырымдамасын қалыптастыру тұрғысынан таныстыруға арналған «Ұлы Дала Елі»

орталығы – болашақ көрнекті орындар арасында жаңа объектілердің белсенді салынуына серпін берді.

Орталық Елбасының «Ұлы Даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласынкөрнекті түрде ұсынуға және Ұлы Дала Елі Ұлттық брендін танымал етуге бағытталған. Ұлы даламыздың тарихын өзіндік дизайнерлік безендіру, өзіндік көркемдік пайымдау және бірегей режиссерлік шешімдер көмегімен оның мәдени қырлары арқылы жаңғырту жолға қойылған. Кинетикалық, интерактивтік, анимациялық және аудиовизуалды технологиялардың арқасында «Ұлы Дала Елі» орталығы Қазақстандағы жоғары технлогиялық нысандардың біріне жатады. Бұл ретте жәдігерлер ғылыми негізделген материалдар, шынайы археологиялық олжалар негізінде түпнұсқалықты қолдана отырып қайта жасалған, технологияны топтастыру экспозиция тақырыптық белгілері бойынша әртүрлі жәдігерлерді ұйымдастыруды көздейтін кешенді тақырыптық негізінде жүзеге асырылған.

2018 жылдың 18 маусымында Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан облысы болып қайта құрылып, оның орталығы болып Түркістан қаласы таңдалды. ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарабев 2018 жылдың 28 қыркүйегі күні «Түркістан қаласын түркі әлемінің мәдени-рухани орталығы ретінде дамыту жөніндегі бас жоспардың тұжырымдамасын мақұлдау туралы» №762 қаулысына қол қойып, Түркістан қаласының жаңа дәуірі басталды. Бас жоспарған енген объектілердің арасындағы Түркістан музыкалық драма театрының құрылысын Ақтөбе облысы сыйға тартты. Театр құрылысы 2019 жылы басталып, 2021 жылы аяқталды.

Түркістан қаласындағы «Farab» жаңа кітапханасы көпфункционалды білім кешені болып жасақталған. Елімізде теңдесі жоқ жаңа білім алу мекені заманауи технологиялармен жабдықталған жастар орталығына айналмақ. Ұйымдастырушылардың ойынша, Әл-Фарабидің музыка туралы трактатын оқығаннан кейін, адам өз туындысын немесе тіпті музыкалық шығармасын жасауға шабыт алуы мүмкін. Сонда Fab-lab-тағы заманауи технологияларды қолдана отырып, өнер туындысын жарыққа шығарып, тіпті жаңа музыкалық аспапты ойлап таба алады. Ол үшін осында дыбыс жазу студиясы орналасқан. Орталықта би ұжымымен бірге өз қойылымын ойлап тауып, оны осындаорналасқан кино-концерт залында көрсетуге немесе атриумда таныстыруға болады. Осылайша, жаңа кітапхана шығармашылық арманның жүзеге асуына толық мүмкіндік береді.

Бұдан бөлек, кітапхана ғимаратында жаңа туындылардың тұсауын кесуге арналған жаңа үлгідегі шығармашылық залы, кәдесыйлар дүкені және кездесулерге арналған жайлы кофехана бар. Мұнда басқосу студиясы – коворкинг, компьютерлік сынып, фото және бейнетүсірілімге арналған мультимедиа залы бар. Бұл – әсіресе блогерлер, фотографтар мен дизайнерлер үшін пайдалы орын болмақ. Кітапханада 3D модельдерін жасауға арналған проекциялық бөлме, каллиграфия және өнер студиясы, қыш құмыра жасауға арналған шеберхана бар. Балалар залында оқудан басқа робототехника бойынша сабақтар өтеді. Ескі кітаптардың, қолжазбалар мен құжаттардың мұрағаты ұсынылады.

Түркістанда Орталық Азиядағы ең ірі «Керуен-сарай» көпфункционалды туристік кешеніні ашылды. Нысан Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне қарама-қарсы «Әзірет Сұлтан» мәдени қорығының буферлік аймағында 20,5 га аумақта орналасқан. Мұнда 4 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны құрылды. Кешенге Жібек жолы дәуіріндегі саудагерлер мен қолөнершілер көшесі, «ұшатын театр», ат шоуын өткізуге арналған амфитеатр, Шығыс базары, сауда сөрелері мен бутиктер, қонақ үйлер мен мейрамханалар, СПА және фитнес-орталық, кинотеатр, отбасылық ойын-сауық орталығы кіреді. Бұл ретте, барлық құрылымдар су арнасы арқылы байланыстырылған, онда судағы «қайық шеруі» театрландырылған шоуы өткізіледі [3].

Орталық Азиядағы ешбір жобаға ұқсамайтын «Ұшатын театрда» туристер жұмыртқа тәріздес құрылымды аралап, заманауи ұшатын театр технологиясын қолдана

отырып, қазақ мәдениетінің өркендеуіне және мифтік Самұрық құсының қызықты тарихына куә болады.

Кешен қазақ тарихы мен мәдениетіне қызықты саяхаттарды қамтиды. Magic Sug отбасылық ойын-сауық орталығының тағы бір бөлігінде туристер Crazy Spices, Bamper Cars, Apple Harvest, Magic Lanterns, Ferris Wheel, Wild Bowls, Tulip Carousel және Coaster Golden Eagle сияқты аттракциондар арқылы қазақ тарихы мен мәдениетінің әртүрлі тәжірибесін ашады.

Түркістан тұрғындарының игілігіне амфитеатр ғимараты қызмет көрсете бастады. 1000 орынға лайықталған заманауи кешеннің жалпы көлемі 2 241 шаршы метрге тең. «Рухани-мәдени орталық» аумағы 0,55 гектар. Амфитеатр – Маңғыстау облысы әкімдігінің сыйы.

Болашақта өткізілетін іс-шаралар:

– Түркістан қаласын түркі әлемінің рухани-мәдени орталығына айналдыру;

– Шет елден келген туристерге ұлттық өнеріміз бен салт-дәстүрімізді кеңінен насихаттау;

– Ашық аспан астында Облыстық, Республикалық, Халықаралық фестиваль, қоғамдық саяси іс-шаралар, театрландырылған қойылымдар сахналанып, концерт пен түрлі мәдени салтанатты шаралар ұйымдастыру;

– Түркістан облысының мәдениеті мен өнерін дамыту;

– Жас таланттарға қолдау көрсету (Жастар кеші);

Музыкалық фонтан. Шығыс Қазақстан облысы Түркістан қаласындағы нысандардың бірін пайдалануға берді. Бұл лотос түріндегі ән салатын субұрқақ. Аумақта басты ән фонтаны орнатылды, оның жанында шағын лотос түрінде тағы 10 субұрқақ орнатылған. Су ағындары қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі композициялармен сүйемелденеді. Су ағынының биіктігі 15 метрге жетеді. Субұрқақтың ауданы шамамен 4 мың шаршы метрді құрайды. Бұл жер аз уақыт ішінде қала тұрғындары мен туристердің сүйікті орнына айналды [4].

Сонымен қатар, қалаға келетін қонақтар үшін орналастыру орындарын атап өтуге болады. Hampton by Hilton қонақ үйін қарастырайық. Қонақ үй Қожа Ахмет Ясауи кесенесінен бес минуттық жерде, қаланың мәдени – рухани орталығында орналасқан. Сондай-ақ, жақын жерде «Ұлы - Дала» орталығы және Түркістан визит орталығы бар. Қонақ үй ойластырылған интерьер дизайнымен ерекшеленеді, онда әрбір қонақ аймақтың бай тарихына еніп, сонымен бірге қонақжайлылықтың инновациялық шешімдерінен ләззат алады. Қонақ үй қызметтеріне – тегін ыстық таңғы ас кіреді. Қонақтар қонақүй ұсынған ақылы және тегін қызметтерді пайдалана алады. Қонақ үйдегі бос уақытты ұйымдастыру тұтынушылардың мүдделерін, қонақтар контингентін, қабылданған халықаралық және аймақтық мерекелерді ескере отырып әзірленген.

Түпнұсқа дизайн шешімдері, заманауи техникалық жабдықтар, сондай-ақ қонақүйдің орналасқан жері жаңа жобаның айрықша белгісі болмақ. Ал мінсіз қызмет көрсету, қонақтардың жүрегін жаулауға ұмтылу, қызмет көрсетудің теңдесі жоқ сапасына кепілдік беру – Rixos қонақ үйлер желісінің басты қағидасы. Қонақ үйде үнемі іс-шаралардың барлық түрлері – көрмелер, фестивальдар, конкурстар, мерекелік кештер, халықаралық конференциялар мен симпозиумдар, баспасөз конференциялары, мейрамхана фестивальдері және т.б. ұйымдастырылады. Осылайша, қонақ үй демалыс пен ойын-сауықты жүзеге асырумен сәтті айналысады. Қонақ үй өзін классикалық қонақ үй ретінде көрсететініне қарамастан, ол қарапайым саяхатшылармен де, қалаға тек бизнес үшін келетін іскер туристермен де сенімді жұмыс істейді.

Ежелден рухани астана саналған Түркістан қаласы туризм кластері бойынша дамып, жылына миллиондаған турист қабылдайтын күнге жетеді. Туризм – Қазақстан экономикасындағы қарқынды салалардың бірі. Қазақстанның әрбір аймағы – туризм кластерінің ошағы. Еуразия кіндігінде орналасқан, Ұлы Жібек жолының дархан даласына айналған өлке де ертеден қала соғылды, мәдени ошақтар салынды. Ғажайыбы сырға толы

өзен-көлдер мен тау-тастар, ормандар мен шөлейіттер массиві тарихи кезеңдердің куәсі болды. Мыңжылдық өркениет тоғысы бар шежірелі қалалар талай соғысты бастан өткізді. Қазақ хандығының, Қыпшақ ұлысының, Түрік қағанатының астанасы болған қалалар да жетерлік. Ондай қалалардағы ескерткіштер, мәдени орындар, ескі ғимараттар шежірелі тарих болып қалмақ [5].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа арнаған Жолдауында туризмді, әсіресе экотуризм мен этнотуризмді дамытуға экономиканың маңызды саласы ретінде баса мән беру қажеттігін міндеттеген болатын. «Туризмді дамыту үшін қажетті инфрақұрылым жүргізуді, соның ішінде жол салып, білікті мамандар дайындауды қамтамасыз ету қажет» делінген Президент Жолдауында. Түркістан өңірінде туризм саласын, оның ішінде эко және этнотуризмді дамыту мақсатындағы іс-шаралар облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуының 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарында қамтылып отыр. Кешенді жоспар шеңберінде 11 инвестициялық жобаны жүзеге асыру көзделген, оның ішінде 9-ы жеке инвестициялар есебінен іске асырылады. Өңірде туризм индустриясын дамыту бойынша ұсынылатын қызметтердің сапасын арттыру, туристік қызмет субъектілеріне мемлекеттік қолдаудың жаңа шараларын ұсыну, Түркістан қаласы мен облыстың көліктік қолжетімділігін арттыру сияқты және басқа да кешенді шаралар іске асырылмақ. Жобаларды іске асыру нәтижесінде 2025 жылы туристер саны 2,5 млн адамға, орналастыру орындарымен қызмет көрсетілген келушілер саны 291 мың және туризм саласында жұмыс істейтіндер саны 30 мың адамға дейін артады деп жоспарлануда [6].

Технологиялардың қарқынды дамуы, тұтынушылардың әл-ауқатының деңгейінің артуы, бағалық емес бәсекелестік рөлінің күшеюі туристік кәсіпорындарды тұтынушыларды тартудың жаңа жолдарын және олардың ұсынысының тұтынушылық құндылығын арттыру мүмкіндіктерін іздеуге мәжбүр етеді. Оның табиғи эволюциясыжүріп жатыр – тауарлар материалды, қызметтер материалдық емес, ал әсерлер ұмытылмас.

Тәжірибе әрқашан ойын-сауық индустриясының өзегі болды, тұтынушыларды жеке деңгейде дамып жатқан әрекетке тартады, олар үшін оқиғаны есте қалдыруға тырысады. Тәжірибе экономикасында бизнес – сахна, ал жұмыс – театр. Сондықтан анимация процесі аясында барлық ұйымдастырушылар мен орындаушылар клиенттердің «көрермен» немесе «қонақ» екенін түсініп, «тәжірибелік режиссерлер» сияқты әрекет етуі және сезінуі керек.

Сонымен, туристік анимацияның құндылығы туристік өнімнің сапасын, әртүрлілігін және тартымдылығын арттыру болып табылады; тұрақты тұтынушылар санын арттыру – бұл туристік кәсіпорынның тиімділігін арттыратыны сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбдіреева Ш.Т. Экскурсиятану // Қазақ университеті. – Алматы, 2016.
2. Засимович Е.С., Волобуева И.И. Сервистік және туризмнің қазіргі мәселелері, – 2010.
3. Лойко О.Т. Туризм және қонақжайлылық // Оқулық. – 2007.
4. [Электрондық ресурс] / http://karavansaray.com/
5. [Электрондық ресурс] / https://qaztourism.kz/
6. [Электрондық ресурс] / https://damu.kz/

ДІНИ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ

Ракишова Жансұлу Серікханқызы
2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Нурмухамедова Шарипа Сейтжагипаровна
Э.ғ.к.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: jansulu.rakishova@iuth.edu.kz

Түйін. Бүгінгі таңда діни туризм халықаралық және ішкі туризм жүйесінде үлкен рөл атқарады. Көптеген адамдар аурудан арылуға, рухани дамуға немесе мешіттерді, ғибадат мұражайларын көруге, діни мерекелер мен фестивальдерге қатысуға үміттеніп, қасиетті орындар мен діни орталықтарға қажылық пен экскурсия жасау мақсатында барады. Ал, Қазақстан діни туризмді дамытуда үлкен әлеуетке ие. Мақалада Қазақстандағы діни туризмді дамытудың қазіргі жағдайы талданып, ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар, Қазақстанда діни туризмді дамыту мәселелері және оларды шешу жолдары да көзделген.

Кілт сөздер: діни туризм, қажылық, ғылым, діни туризм орталықтары, ислам

Аннотация. На сегодняшний день религиозный туризм играет большую роль в системе международного и внутреннего туризма. Все больше людей отправляются в паломнические и экскурсионные поездки по святым местам и религиозным центрам в надежде обрести душевное спокойствие, избавиться от тяжкого недуга, ощутить единение с духовно близкими людьми или же просто посмотреть на уникальные соборы, мечети, культовые музеи, или поучаствовать в религиозных праздниках и фестивалях. Казахстан имеет большой потенциал для развития религиозного туризма. В статье анализируется современное состояние развития религиозного туризма в Казахстане, рассматриваются особенности организации туров в места паломничества.

Ключевые слова: религиозный туризм, паломничество, наука, центры религиозного туризма, ислам

Annotation. Today the religious tourism plays an important role in the system of international and domestic tourism. More and more people go to pilgrimage and sightseeing trips to holy places and religious centers in the hope of finding peace of mind, get rid of a serious illness, to feel oneness with the spiritual loved ones or just look at the unique cathedrals, mosques, religious museum, or take part in the religious festivals. Kazakhstan has great potentialfor the development of religious tourism . The article analyzes the current state of developmentof religious tourism in Kazakhstan

Keywords: religious tourism, pilgrimage, science, religious tourism centers, Islam

Кіріспе

Діни туризм түсінігі. Туризм – адамдардың тұрақты тұратын жерінен ерекшеленетін басқа елге немесе жергілікті жерге күнтізбелік бір жыл ішінде 24 сағаттан 6 айға дейінгі мерзімге ойын-сауық, ғылыми, сауықтыру, спорттық, танымдық, діни және өзге де мақсаттарда кемінде бір түней отырып, уақытша шығуы (саяхаты).Сонымен қатар, діни мақсаттармен саяхаттайтын турист – бұл қасиетті орындар мен діни орталықтарға бару үшін бір жылдан аспайтын уақытқа кететін адам деп айта аламыз.

Діни туризм – туризмнің дербес түрі. Оның басқа түрлері сияқты өзіндік сорттары бар: қажылық туризм және экскурсиялық-танымдық туризм. Діни туризм – бұл табиғи және тарихи-мәдени мұрамен байланысты туристік нысандарға баруды ұйымдастыру қызметі. Әр түрлі діндер мен халықтық топ өкілдерін тек діни ғана емес, сонымен бірге баратын жерлердің тарихи-мәдени және көркемдік құндылықтарымен танысуға оларға

жаңа білім алуға, қоршаған ортаныжаңаша бағалауға мүмкіндік береді. Діни туризмді ұйымдастыру көрнекті орындардың атмосферасын оң қабылдау үшін сапар бағдарламалары мен сапарларға қатысушыларды мұқият дайындауды талап етеді [1].

Кесте 1 – Діни туризмнің анықтамалары

Анықтамасы	***Автор***
Сенин В.	Діни туризмнің үш түрі бар: қажылық, діни тақырыптағы экскурсиялар және қажылар мен экскурсанттар біріктірілген арнайы турлар.
Житенев С.Ю.	Діни туризм-соңғы уақытта қарқынды дамып келе жатқан және туризмнің перспективалы бағыттарының бірі. Діни туризмнің негізгі мақсаты – әртүрлі конфессияларға жататын адамдарды диалог пен өзара іс-қимылға, қоғамдағы діни және әлеуметтік негіздегі шиеленістің шешімін табуға тарту.
Бабкин А.	Қажылық туризмі – бұл әртүрлі діндер өкілдерінің қажылық мақсаттарымен сапарларының жиынтығы. Қажылық-сенушілердің қасиетті орындарға тағзым етуге деген ұмтылысы.
Христов Т.	Діни туризм – бұл дәстүрлі ортадан бір жылдан аспайтын мерзімге қасиетті орындар мен дін орталықтарына баратын адамдар [2].

Қажылық қасиетті жерлерге барумен байланысты исламның бес шартыныңбесіншісі – *қажылық.* Қажылық белгілі уақытта, белгілі мекендерді арнайы түрде зиярат ету. Белгілі шарттарға сай әр мұсылманға өмірінде бір рет қажылыққа бару парыз.

Қажылықты атқарудың шарттары:

1) Тән жағынан сау болу: (зағип, әлсіз, қажылық сапарына төзе алмайтындай ауру немесе қарт болмау).

2) Қажылыққа баруына кедергі жоқтығы (мысалы, түрмеде болу сияқты).

3) Жол қауіпсіздігі.

4) Әйелдің қасында күйеуі немесе неке жүрмейтін бір махрамы болу. (Шафиғи мәзһабында: қасында күйеуі немесе некесі жүрмейтін бір махрамы болмаған әйел, сенімді екі немесе одан да көп әйелдермен бірге парыз қажылығын орындайды).

5) Күйеуі өлген немесе ажырасып кеткен әйелдердің ғиддәт күндері мерзімінің толуы.

Бұл шарттарға ие болған адам алдындағы алғашқы қажылық маусымында қажылыққа баруы парыз болып табылады.

Адамдардың қажылыққа баруы көптеген түрлі себептерді тудырады. Жиі қажылық белгілі бір мерекелерге арналған. Айталық, христиандықта белгілі бір ғибадатханаға немесе монастырға қажылық жергілікті әулиені еске алу күніне орайластырылуы мүмкін. Ватиканға көптеген қажылар Рим папасының Пасха уағызын тыңдауға барады. Бірқатар ғалымдардың, атап айтқанда А.Ю. Александрованың жұмыстары негізінде қажылықтың келесі макроөңірлерін бөліп көрсеткен:

– әлемнің православиелік елдері: Ресей, Украина, Беларусь, Молдова, Грузия, Греция, Болгария, Румыния және т.б.;

– католицизм мен протестантизмнің үстемдігімен, көптеген ағымдарымен шетелдік Еуропаның көп бөлігі;

– Солтүстік Америка (СА) христиан дінінің үстем жағдайымен;

– Латын Америкасы (ЛА) христиан дінінің таралуы және жергілікті халықтың дәстүрлі халықтық наным-дары;

– Ислам басым Солтүстік Африка;

– Шығыс және ішінара Батыс Африка, исламның таралуы және христиан және дәстүрлі халықтық сенім орталықтарының болуы;

– Индуизм, буддизм және исламның таралуымен, сондай-ақ христиан, сикхизм және джайнизм орталықтарымен Оңтүстік Азия;

– Буддизм, конфуцианизм, синтоизм, христиан және ислам салаларының үстемдігімен Шығыс Азия;

– Исламның үстемдігімен Орта Азия

– буддизмы басым Орталық Азия (Тибет) [3].

Қазақстандағы дінге сенушілердің арасында барлық діндердің дерлік ұстанушылары бар: ислам, христиандық (православтық, католиктік, протестанттық ағымдар), буддизм, сонымен қоса иудаизм, индуизм, ежелгі политеистикалық діндер.

Қазақстандағы діни туризмнің даму деңгейі. Қазақстан аумағында діни туризмді одан ары дамытуға көптеген мүмкіндіктер бар, оған еліміздегі қасиетті орындардың көптеп орналасуы дәлел бола алады. «Қожа Ахмет Ясауи» кесенесі, «Арыстан-баб», «Бекет-Ата», «Шопан-Ата» (Маңғыстау облысы), «Айша Бибі» (Жамбыл облысы) мазараттары маңында арнайы туристер үшін орналастыру орындары салынған, қажылар саны жылдан-жылға өсіп келеді.Осыған байланысты діни туризмнің классификациясы құрастырылды [4].

Кесте 2 – Діни туризм классификациясы

Жіктеу белгілері	***Діни туризм түрлері***
Қамтитын аумағы бойынша	− ішкі туризм, азаматтардың ел ішінде саяхаттауы − кіру туризм, шетел азаматтарының елге келуі − шығу туризмі, азаматтардың шет елге саяхаттауы
Ұзақтылығы бойынша	− бір күндік сапарлар − түнеумен ұйымдастырылатын сапарлар
Қатысушылар жас деңгейі бойынша	− балалар мен жастар (15-24 жас) − экономикалық белсенді жас адамдар (25-44 жас) − орта жастағы адамдар (45-64 жас) − зейнеткерлер (65 жастан бастап)
Діни орындар түрлері бойынша	− табиғи ескерткіштер, мысалы, Әулие ағаш, Үңгіртас, Қасиетті Хромтау − діни құрылыстар: кесенелер, соборлар, ғибадатханалар және т.б.
Қатысушылар мақсаттары бойынша	− нақты діни мереке күнін атап өтумен ұштастырылған қажылық сапарлар: қажылар да, туристер де қатысады; − өзін-өзі рухани жетілдіру, рухани қуат алу: қажылар да, туристер қатысады; − діни қауымда өз мәртебені жоғарлату: тек шіркеулік адамдарға қатысты; − қасиетті орындарға, ғибадатханаларға табыну, рухани және физикалық сауығу, тек қажылар қатысады; − таза экскурсиялық-танымдық түрткі, тек туристер қатысады.
Әлемдік конфессиялар бойынша	− христиандық: православтық, католиктік, протестанттық − ислам: суннизм, шиизм, ибадизм − буддизм: тхеравада, махаяна, ваджраяна

	− иудаизм: ортодоксальді иудаизм, хасидизм, реформистік иудаизм және т.б.
Ұйымдастырылуы бойынша	− ұйымдастырылған, яғни туристердің делдал фирмалардың көмегіне жүгінуі − ұйымдастырылмаған, туристердің өзіндік сапар шегуі

Республикамыздағы діни туризмнің даму жағдайын талдай отырып, Қазақстан аумағы бойынша ұйымдастырылатын діни туризмге SWOT талдау жасалынды (кесте 3).

Кесте 3 – Қазақстанда ұйымдастырылатын діни турлардың SWOT-талдауы

Күшті жақтары: − діни нысандардың болуы; − ішкі туризмді дамытуды мемлекеттік қолдау; − турлардың қолжетімділігі; − ел ішінде тұрақты саяси жағдай; − Қазақстанның көпконфессионалды болуы.	Әлсіз жақтары: − инфрақұрылымның әлсіз дамуы; − діни туризм нысандарын қалпына келтіруге қажеттілігі; − маркетингтік қызметтерінің жеткіліксіздігі; − түрлі діни аймақтардағы фирмалардың жеткілікті түрде интеграцияланб ауы.
Мүмкіндіктер: − діни турларды дамыту бойынша ішкі туризмнің дамуы; − шетел туристерін тарту; − инвестицияларды тарту арқылы туристік инфрақұрылымды дамыту мүмкіндігі	Қауіп-қатерлер: − туристер келуімен экологиялық жағдайдың төмендеуі; − апатты жағдайлардың орын алуы.

Бүгінгі таңда діни туризм, яғни, діни мотивациялы сапарлар туризмі маңызды дәрежеге жетіп отыр. Діни туризм түрлі конфессия адамдарының діни қажеттіліктеріне негізделген. Ол адамның эмоционалдық жағдайына ықпал етіп, тек қана киелі жерлерге барумен шектеліп қоймай, адамдардың рухани байлығын арттырады [5].

Қорытынды

Біздің еліміздегі қажылық туризмнің қарқынды дамуына мешіттер, кесенелер, ғибадатханалар, мұнаралар, қасиетті православтық орындар және т.б. діни орындардың көп болуы, мұндай бағдарламалардың қымбат еместігі және, әрине, қазіргі заман адамына рухани қолдаудың қажеттілігі ықпал етуде.

Қазақстанда тарихи ескерткіш, бағасы жоқ жәдігерлердің көптігіне қарамастан қазіргі таңда діни туризмнің дамуын келесідей мәселелер тежеп тұр: инфрақұрылымның әлсіз дамуы, байланыс аясының кейбір облыс жерлерінде төмен болуы, арнайы жасақталатын турлардың аздығы, туристік объектілерге жетудің қиындығы, туристер демалатын жерлердегі қызмет көрсету деңгейінің жоғары болмауы, жол бойы инфрақұрылым объектілерінің қызмет сапасының және санының жеткіліксіздігі, туризм саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі.

Дегенмен, тарихи ескерткіштердің басым көпшілігі қазақ халқына ата-бабаларынан қалған діни сенімі Исламмен байланысты. Сол себептен, мешіттер мен кесенелерде дұға оқуға, мазарларда рухтарға ғибадат етуге Қазақстанға әлемнің түкпір-түкпірінен зиярат етушілер келеді. Қазақстанда зиярат етудің басты орталығы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі болып табылады. Сондай-ақ, елімізде бірегей иконалар, ерекше естелік элементтер сақталған аса әдемі православиелік және католик шіркеулері орналасқан. Қазақ жерінде кезінде Будда храмдарының да болғанын ескере кеткен жөн, олардың бірінің ізі Орталық Қазақстан өңірінде табылған [6].

Осыған байланысты келесі міндеттерді шешу қажет: туризмнің инфрақұрылымын дамыту, туризм саласының материалдық базасын жаңарту және жаңа нысандар құрылысын жүргізу, дүниежүзілік деңгейге сәйкес діни туристік өнімді қалыптастыру және оның сапасын арттыру, табиғи-рекреациялық және мәдени-тарихи ресурстарды пайдалану, туристік ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз ету және туристік қызметтер қажеттілігін қанағаттандыруда ең жоғары деңгейге жету.

Әдебиеттер тізімі:

1. [Электрондық ресурс]: Паломнический туризм и его место в системе туристской деятельности / https://novainfo.ru/article/11566
2. [Электрондық ресурс]: Паломнический туризм: сущностные аспекты / https://zclub-caspian.ru/turizm-stati/religioznyj-turizm-i-vsechto-nuzhno-ob-etom-znat/.html
3. [Электрондық ресурс]: Паломнические туры в Казахстане: куда отправиться / https://www.nur.kz/leisure/tourist-routes/1786937-palomniceskie-tury-v-kazahstane-kuda-otpravitsa/
4. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. – [Электрондық ресурс] / http://tourlib.net/books_tourism/babkin02.htm
5. [Электрондық ресурс]: Қажылық / https://kk.wikipedia.org/wiki / Қажылық
6. «Қазақстан қажылық қоры» / Журнал. – 2011.

АНАЛИЗ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЫБОР БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИХ В ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЕ НА ПРИМЕРЕ ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛ Г. КОСТАНАЙ

Заева Яна Михайловна
Студентка 3 курса
Шкваренко Никита Сергеевич
Старший преподаватель, магистр
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
e-mail: yana-zaeva@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы организации профориентационной деятельности в высших учебных заведениях, проводится сбор данных о выпускниках с государственных общеобразовательных школ по состоянию на 2021-2022 год и исследование внешних и внутренних факторов выбора профильных предметов и будущей профессии, трудности при выборе профессии, а также предполагаемое место поступления у абитуриентов города Костанай.

Ключевые слова: профориентация, выпускники, профессиональное самоопределение, образовательные программы, профориентационная деятельность, абитуриенты.

Түйін. Мақалада жоғары оқу орындарында кәсіптік бағдар беру қызметін ұйымдастыру мәселелері қарастырылады. 2021-2022 жылдардағы жағдай бойынша Мемлекеттік жалпы білім беретін мектептердің түлектері туралы деректер жиналады және бейінді пәндер мен болашақ мамандықты таңдаудың сыртқы және ішкі факторларын, мамандық таңдау кезіндегі қиындықтарды, сондай-ақ Қостанай қаласының талапкерлерінен түсетін болжамды орынды зерттеу жүргізіледі.

Кілт сөздер: кәсіптік бағдарлау, түлектер, кәсіби өзін-өзі анықтау, білім беру бағдарламалары, кәсіптік бағдарлау қызметі, талапкерлер.

Annotation. The article deals with the problems of organization of vocational guidance in higher educational institutions, collecting data on graduates from public secondary schools as of 2021-2022 and the study of external and internal factors in the choice of profile subjects and future profession, the difficulties in choosing a profession, as well as the assumed place of entry for applicants in Kostanai.

Keywords: career guidance, graduates, professional self-determination, educational programs, career guidance, applicants.

Введение

В настоящее время набирает актуальность проблема профориентации у учащихся при окончании школы. Это связано со стремительно развивающимся рынком труда, введением профильного обучения в школах Казахстана, а также с плохой осведомленностью школьников о профессиях, которые наиболее востребованы в последнее время. Со стороны университетов внимание уделяется не только занятости студентов и трудоустройства выпускников, но и создание новой системы проведения профориентационной работы в общеобразовательных школах и колледжах для привлечения абитуриентов.На сегодняшний день многие выпускники не могут принять осознанное решение самостоятельно из-за ряда причин: отсутствие определенных интересов и склонностей, незнание своих сильных и слабых сторон, неумение противостоять навязанному мнению со стороны друзей, учителей, родителей. Профильные предметы на ЕНТ чаще выбираются исходя из степени легкости сдачи тестирования. Таким образом, выпускники часто ошибаются в выборе будущей профессии. Профориентационная деятельность в высших учебных заведениях является частью системы профориентации в целом, цель которой удовлетворить интересы общества, государства и отдельных личностей, в том числе старшеклассников, их возможность осознанно выбрать будущую профессию, которая будет соответствовать индивидуальным особенностям, а также потребностям рынка труда в квалифицированных, конкурентоспособных кадрах.Как написано в Законе РК «Об образовании»: «Профессиональная ориентация – это предоставление информации и консультационной помощи обучающимся в реализации его прав в области образовательных и профессиональных возможностей, свободном и осознанном выборе профессии и места учебы в соответствии с профессиональными интересами,индивидуальными способностями и психофизиологическими особенностями» [1, 2].

Методы. В рамках исследованиях были использованы следующие методы: анализ источников и анкетирование среди выпускников города Костанай.

Анализ источников. В рамках исследования нами была отобрана законодательная база,касающаяся профориентации [1, 2], изучен понятийный аппарат по теме, запрошены и проанализированы данные по выпускникам города Костанай в Управлении образования акимата Костанайской области (количественный состав, предполагаемое место поступления, выбранные профильные предметы) [3].

Анкетирование. Для исследования внешних и внутренних факторов, выбора профильных предметов и будущей профессиивыпускников, была составлена анкета в GoogleForms состоящая из 11 вопросов. Анкетирование проводилось в ходе встреч представителей КРУ им А.Байтурсынова с выпускниками школ с 08 декабря 2021 года до 14 февраля 2022 года. Общее количество школ, учувствовавших в анкетировании 21,общее количество респондентов = 510.

Результаты. По данным, полученным в отделе образования на 2021-2022 год с государственных общеобразовательных школ, общее количество 11-классников с 29 школ города Костанай – 1073 человека. Основными предметами по выбору у выпускников является биология-химия – 233 человека; 204 человека собираются сдавать физику-математику. А также популярные предметы: математика-география (77 человек), биология-география (72 человека), всемирная история-английский язык (68) и география- английский (66 человек). Из 1073 учащихся 256 не собираются сдавать ЕНТ, так как собираются поступать в колледжи, либо поступают в соседние и зарубежные страны.

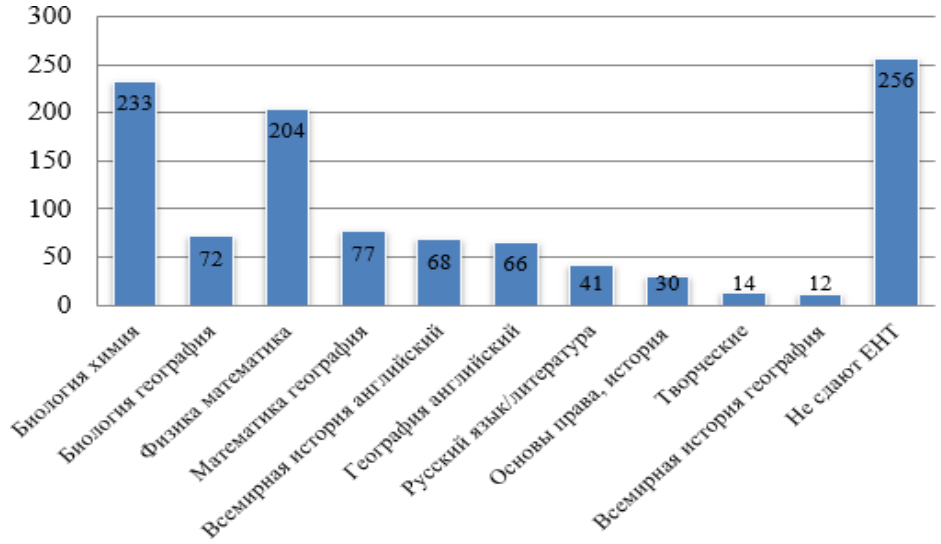

Рисунок 1 – Выбор основных предметов, согласно данным управления образования г. Костанай (n=1073)

Для того, чтобы более детально исследовать предпочтения выпускников, определить мотивы и основные положения, которыми руководствуются учащиеся при выборе высшего учебного заведения, образовательной программы и профильных предметов, было проведено исследование в школах г. Костанай, составлена анкета, вкоторой респондентам (учащимся 11 классов) предлагалось ответить на ряд вопросов. В рамках анкетирования исследовались следующие вопросы:

1. предполагаемое место поступления учащихся;
2. факторы, которые наибольшей степени влияют на их выбор профессии и учебного заведения.

На анкетирование ответили 510 респондентов из 21 школы города Костанай и Костанайской области. Были исследованы внешние и внутренние факторы выбора профильных предметов и будущей профессии. Наиболее популярными ответами были: престижность(n = 254 человека, 29%), варианты личные интересы (n = 194,22%), третьим по значимости для абитуриентов является советы родителей (n = 161, 19%).

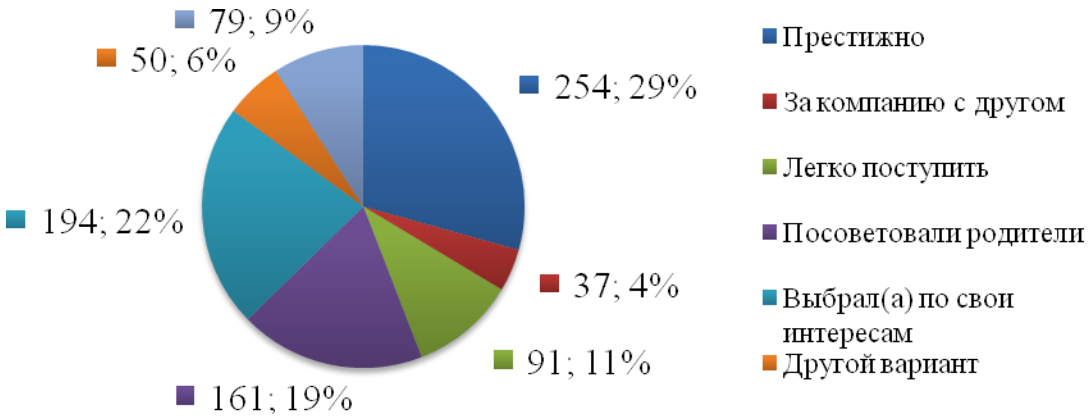

Рисунок 2 – Внутренние факторы влияния на выбор будущей профессии у школьников (n = 510)

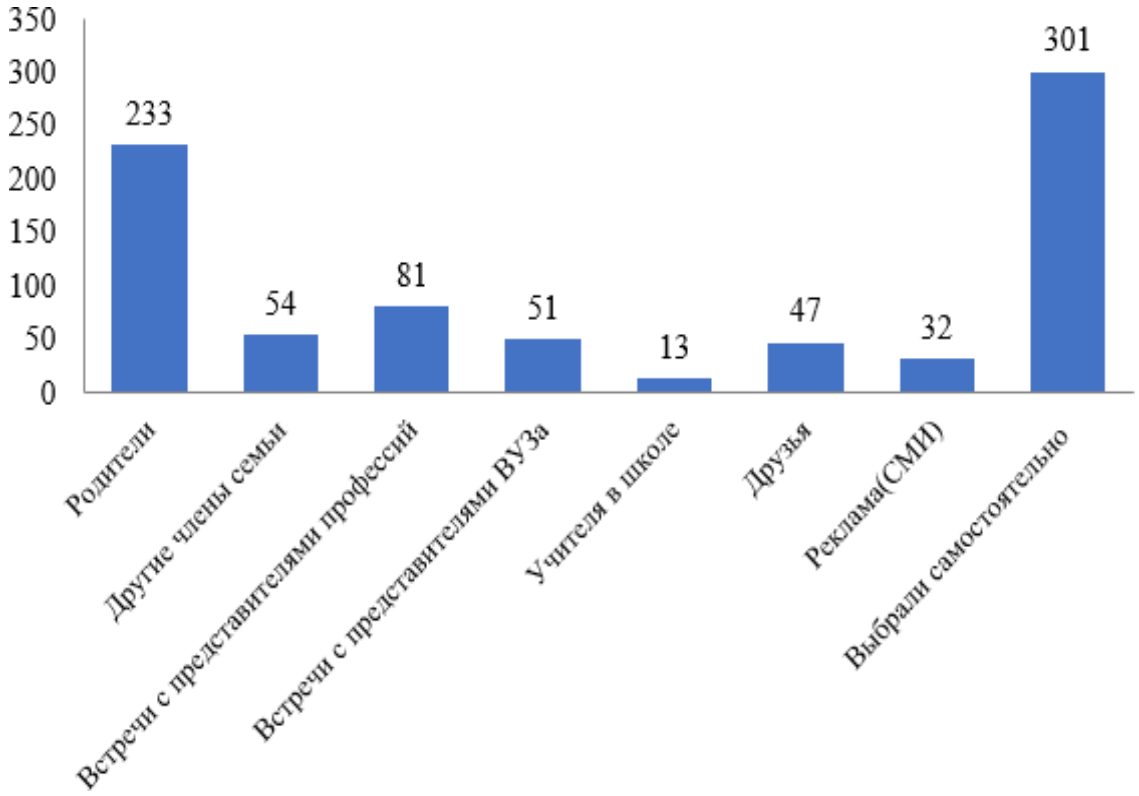

Рисунок 3 – Внешние факторы влияния на выбор будущей профессии у школьников (n = 510)

Основным внешним фактором влияния на выбор школьников является родители (n=233, 45.6%) – это означает, что родители играют ключевую роль. Они должны знакомить ребенка с миром профессий, не навязывая своё мнение, а наоборот учитывать предпочтения и индивидуальные особенности своих детей и направлять их в правильное русло.Если на рисунке 2 показаны внутренние личные факторы, из-за которых школьникивыбирают те или и иные предметы, и профессию, то на рисунке 3 показаны уже внешние факторы влияния на школьников. В обоих случаях, одну из ключевых ролей играютродители и как внутренний фактор, то есть выпускники советуются и спрашивают уродителей куда им пойти учиться, и также как внешний фактор, то есть родители сами

подсказывают и подталкивают школьников сделать выбор.В то же время исследование показало, что учителя в школе практически не оказывают никакого влияния (n=13, 2.5%).

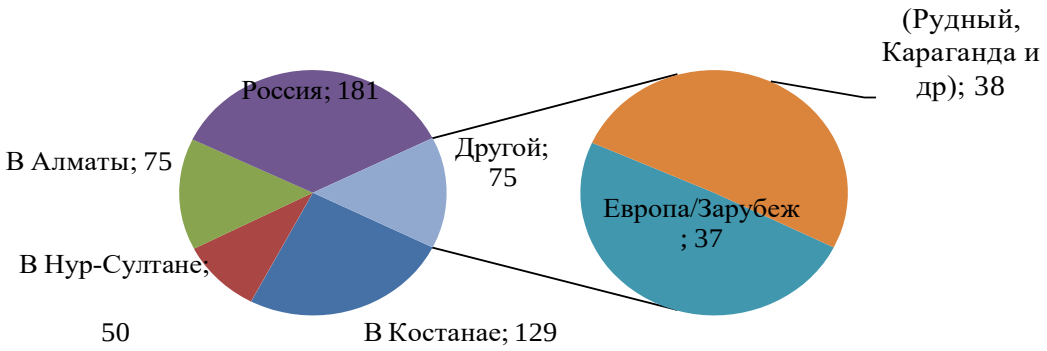

Рисунок 4 – Планируемый город (страна) поступления у школьников (n = 510)

Из 510 респондентов, 218 (42,7%) собирается учиться в российских и других зарубежных ВУЗах, которые, несомненно, является конкурентом для казахстанского рынка, ведь уезжают не обычные школьники, а в будущем, возможно, высококвалифицированные специалисты. Эта негативный факт сильно скажется на рынке высшего образования Казахстана и Костанайской области в частности. Так же удалось выяснить, что при выборе профессии и профильных предметов у школьников возникают ряд трудностей: они не знают соответствует ли выбранная профессия их интересам (n=100; 19,6%),появляются сомнения в поступлении именно в то учебное учреждение (n=97; 19%), которое они выбирают из-за количества выделенных грантов на образовательную программу, стоимости обучения.

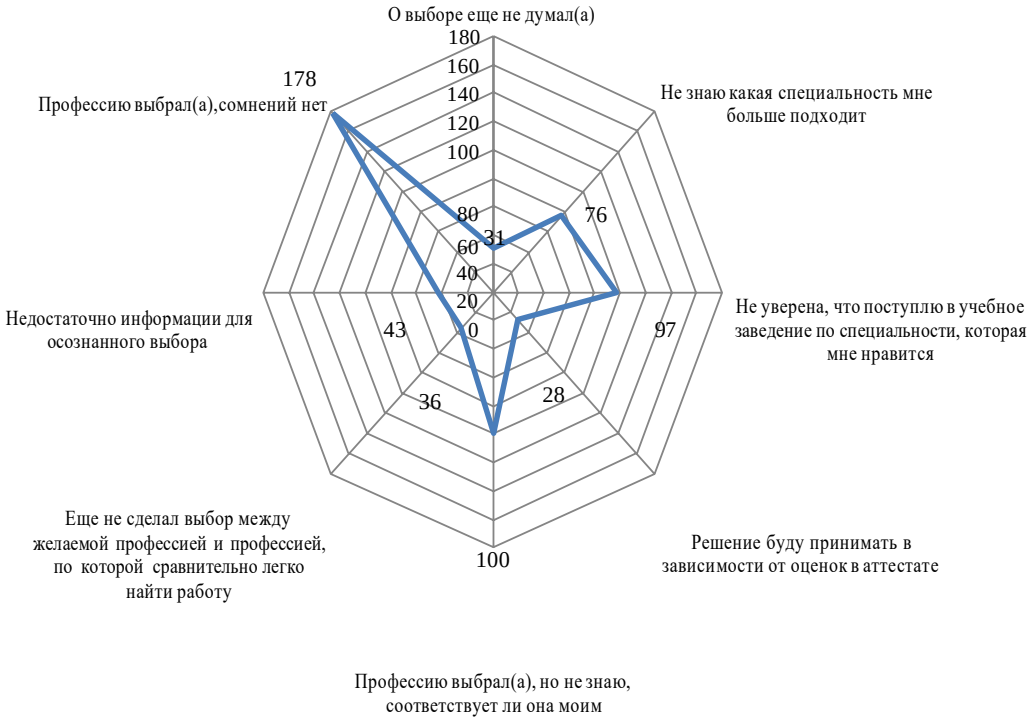

Рисунок 5 – Трудности при выборе профессии у школьников

Дискуссия и Заключение

Подводя итоги исследования, можно сказать, что эффективнаяпрофориентационная

работа должна включать в себя не только работу агитациюпо поступлению в ВУЗ. В равной степени необходимо учитывать личные интересыпотенциальных абитуриентов, а именно их увлечения и хобби. При проведении профориентационной работы и агитации стоит так же взаимодействовать и с родителями

абитуриентов, потому что они оказывают влияние на выбор будущей профессии. Помимо этого, при выборе форм и методов профориентационной работы нужно учитывать, что большое влияние на выбор образовательной программы имеет престижность ВУЗа и будущей профессии. Так, при разработке программы профориентационной работы можно запланировать встречи с успешными выпускниками образовательной программы ВУЗа, специалистами. Тем самым можно повысить осознанность выбора будущей профессии и престиж специальности.

На сегодняшний день, рынок образовательных услуг достаточно обширен и конкуренция между высшими учебными заведениями, и в равной степени между образовательными программами в рамках одного ВУЗа, очень сильна.

Исследование показало, что мнение родителей в жизни школьников играет не последнюю роль. Они оказывают влияние на решение в выборе ВУЗа и профессии, таким образом, необходимо также налаживать контакт с ними. Это возможно с помощью встреч на родительских собраниях в школах, а также приглашение родителей на «День открытых дверей» в учебном заведение.

Еще одним немаловажным фактором при выборе профильных предметов и профессии являются личные интересы абитуриентов. Это так же нужно учитывать при построении профориентационной программы и выборе форм и методов профориентации. Учащиеся школ посещают факультативы, дополнительные курсы, кружки по своим интересам. Так, на примере образовательной программы «Туризм», можно рекомендовать проведение профориентационных мероприятий на туристических слётах, соревнованиях, на базе языковых школ и курсов.

Результаты, полученные в результате проведенного исследования, были использованы для организации более эффективной профориентационной работы ВУЗа со школами города Костанай и Костанайской области. На основе анализа ответов выпускников была обновлена и дополнена программа профориентации на 2022-2023 год по образовательной программе «Туризм» в КРУ им. А. Байтурсынова.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан Об образовании Ст.1 пункт 29. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_

2. [Электронный ресурс]/ Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=ru

3. Управление образования акимата Костанайской области. – 2020.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ІШКІ ТУРИЗМ ЖАҒДАЙЫ

Капалбаева Аида Данияровна
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e.mail: aida.kapalbaeva@iuth.edu.kz

Түйін. Бүгінгі таңда ішкі туризм өз жұмысын уақыт өте келе дамытып, бір деңгейде келе жатыр. Маман сандарын көбейтіп, инвестиция мен еңбек бөліністерін әрі қарай көркейтуге бағдарламалар арқылы бар күштерін салып жатыр. Ішкі туризмді дамыту керек. Қазақстан туризм мекені деп жазсам артық емес. Мақалада, ішкі туризмнің жағдайы және дамуына не кедергі деген секілді сұрақтарға жауап қарастырылады.

Кілт сөздер: туризм, ішкі туризм, пандемия, инвестиция.

Аннотация. Сегодня внутренний туризм в Казахстане достиг определенного уровня. Прилагаются все усилия, в том числе принятие программ, для увеличения числа

специалистов и дальнейшего улучшения инвестиций и разделения труда. Необходимо развивать внутренний туризм. В статье рассмотрены нынешнее состояние внутреннего туризма и возникающие проблемы на пути его развития.

Ключевые слова: туризм, внутренний туризм, пандемия, инвестиции.

Annotation. Today, domestic tourism is developing over time, reaching the same level. Increasing the number of professionals working hard to further improve investment and division of labor through programs. the path of its development.

Keywords: tourism, domestic tourism, pandemic, investment.

Кіріспе

Ішкі туризм – ол мемлекет жарнамасы,бетпердесі сонымен қатар мемлекет қазына байлығымыз.

Қазіргі таңда ішкі туризм саласы тек табиғатымен ғана шектелмей, тарих, ұлттық құндылықтарымызбен, мәдениетімізбен, археологиялық қазбаларымызбен, ел мен жердің, сәулет пен ескерткіштердің тартымдылығымын, тарихқа толы құндылығымен ерекшеленіп отыр. Сондықтан осындай тұстарымен ішкі туризм әлі де туристік ортаға айналуы әбден мүмкін деп ойлаймын.

Себебі әр мемлекеттің өзіне тән салт-дәстүрі, әдеп-ғұрыптары, тарихы бар. Дәл осы секілді біздің елде де әсем жерлеріміздің түкпір-түкпіріннен табуға болады. Мысалы: Жамбылдың Мыңбұлағы, Көкшетаудың Оқжетпесі, Алматының шөлейт аймағында орналасқан Тамғалы және т.б. өте көп, көз тоярлық әсем жерлеріміз бар.

Өкініішке орай,туристердің көпшілігіне таныстырып өтетін интернет беттерінде Қазақстанның барлық туристік жерлері туралы мәліметтер жоқтың қасы.Қызығушылық танытатындай деректер айтылмаса, видеороликтер салынбаса жергілікті халықтардың өзі бармайды, онда шетелдік туристерді айтпағанда және әлі де ішкі туризм мақтайтындай дәрежеде емес. Сол себепті деп ойлаймын қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі – туризм.

Қаншама ішкі туризмді дамытатын бағдарламалар дайындап, өз жұмысын бастады деп хабарлап жатады. Бірақ коррупция бар жерде ішкі туризм дамымайды. Қазақстанда төрт мезгілде қамтылған, барлық әсем жерлер табиғи, жасанды жасалынған орындар аз болмаса, көп емес.

Еңбек, инвестиция, креативтілікті қолға алып, кәсіби мамандарды шақырып, суммасын төлеп, пиар менеджерлікті толығымын қолға алынып айқын мақсатпен жұмыс жасаса елімізді шетелдік туристерге танылуға басым сенімділік бар.

Ішкі туризм қарқынды дамыған жағдайда Қазақстандық азаматтардың шетелге бару саны азаятын еді. Белгілі бір кемшілік елімізде сервис төмен, өзіндік құны өте жоғары. Қаншама Қазақстандықтар жаңа жыл қарсаңында Дубай, Париж елдеріне кетіп жаңа жылды қарсы алады. Сол стеоротипты бұзып сол дәрежеге жету үшін, қонақ- үйлердің жатын бөлмелерін, жуынатын бөлмелерін, массаж түрлерін, балаларға арналған ойын залдарын жаңарту мақсатында жұмыс жасау керек. Тағы да ең басты жауапкершілік туристік кадрларда, жұмысшылар жұмыстарын ұқыпты әрі тез қызмет көрсетсе, ондатуристер дән риза болушы еді.

Пандемия кезіндегі ішкі туризм жағдайы. Карантин уақыттарында ішкі туризмде адамдардың саны артты. Өйткені шетел мемлекеттеріне баруға тыйым салынған еді. Карантин ішкі туризмді дамытуға мүмкіндік берген кезең еді. Соның нәтижесінде халықаралық туризм құлдырап, ішкі туризм дами бастады. Әсіресе карантин кезінде көпшілік табиғат аясына демалуға шыға бастады. Өйткені орманды табиғаттың таза ауасы адамдардың сауығуына, иммундық жүйесін нығайтуға, ағзаны вирустан және басқа аурулардан қорғауға көмектеседі. Мысалы: карантин уақытында Бурабайға миллионнан астам туристер келді. Туроператорларда бос отырмай өз жұмыстарын қарқынды түрде атқарып, зуммен конференциялар өткізіп,гид-экскурсоводтардың біліктілігі бойынша

жұмысқа алған деп хабарлады. Менің ойымша пандемия ішкі туризмге пайдасы болмаса, зияны тиді деп ойламаймын.

Осындай уақыттарда халықты ішкі туризмге тарту бойынша бірнеше жұмыстар атқарылды. Әлеуметтік желілер интернетті пайдаланушылардың көп бөлігін қамтитыны жасырын емес. Сондықтан олар клиенттермен жұмыс істеу үшін платформа ретінде көбірек пайдаланылатыны заңды. Біздің жағдайымызда туристерді тартумен қатар, пандемияға байланысты экономикалық қиындықтарға тап болған туристік бизнесті қолдауға тиістіміз. Біз шетелде демалуға үйренген қазақстандық туристерді тарту үшін лайықты деңгей мен тамаша демалу мүмкіндіктерін көрсету қажет екенін түсінеміз. Кәсіпкерлер өз қызметтеріне сұранысты қамтамасыз етуге тырысады. Осы ретте танымал блогерлермен жарнама жасау өте тиімді деп ойлаймын. Маусым айында бес күндік
«Жұмбақтас» блогы ұйымдастырылды. Келушілер Щучье көлінің жағасында таңды қарсы алып, пароммен, квадроциклмен, яхтамен жүріп, атпен серуендеді. Блогерлер әлеуметтік желілердегі парақшаларында өз саяхаттары туралы жариялап, халықты шақырды. Экскурсиялық бағдарламалар ұйымдастырылған. Тамыз айында туризм басқармасы біздің ақпараттық орталықпен бірлесіп YouTube-те «Қазақстанның туристер келуге тиіс 9 орны» жобасымен айналысатын журналист, блогер Яков Федоровпен Бурабай курорты бойынша ақпараттық тур өткізді. ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің мемлекеттік тапсырысы бойынша, Қазақстанның туризмі туралы фильм түсірілімі дайындығын бастапты.

Әр істің жақсылығы мен жамандығы бар. Табиғатты ластау, артынан қоқыс қалдыру сияқты мәселелердің алдын алу үшін құрылғылардың санын көбейту керек. Қазір XXI ғасыр болғандықтан технология дамыған заман. Халықты таңғалдыру оңай емес, жаңашылдықты, креативтілікті жоғары деңгейде дамытуды Қазақстан халқы бізден күтеді.

Инфрақұрылым проблемасы. Келесі мәселе ішкі туризмнің проблемасы деп санасам болады. Қазақстанда 400-ден астам туристік фирмалар қызмет етеді, 80 елдің туристік фирмаларымен келісім жасаған. Туризмнің дамыған аймақтары – Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар, Оңтүстік Қазақстан облыстары, сондай-ақ Алматы және Астана қалалары. Осы облыстардың және қалалардың туристік фирмалары қызмет көрсетудің 88%-ін құрайды. Қазақстаннан туристердің мейлінше көп баратын елдері: Ресей, Қытай, Германия, Корея, Польша, Турция, БАЭ. Ал біздің елге келетін туристердің елдері: Ресей, Қытай, Германия, Пакистан, Полыпа және Турция. Туристерді тасымалдауда авиакомпаниялардың ролі зор. Көптеген туристер шетелдік авиакомпанияларға қызығушылығы артық болып тұр, ал ұлттық компаниялардың ролі төмен. «Эйр-Казахстан»-ның акциясы мемлекеттік меншікке өтуі болашақта ұлттық авиатасымалдаудың маңызы артады деген үміт бар.

Ал автомобиль транспортының ролі шекаралық тасымалдау мен саяхат жасау маршруттарында қолданады. Оның дамуы көлік құралдарына және жолдарының қызмет ету сапасына байланысты. Қазіргі кезде «Сайран» автовокзалы үлкен қызмет көрсетуде. Жалпы автобус парктері өте төмен деңгейде, қазіргі сұранысқа сай автокөліктер өте аз.

Теміржол көлігі «Қазақстан Теміржолы» 14 бағытта жұмыс істейді. Олардың қызмет көрсету сапасы халықаралық стандартқа сәйкес келмейді. Алматы-Астана маршруты ғана стандартқа сай, ал оңтүстік маршруттары ешқандай сын көтермейді.

Ал орналастыру құралдарына келсек, көпшілігінің кабылдау мүмкіншілігі төмен, номерлердің бағасы жоғары, сондықтанда жабылып жатыр.

Қазақстан туризмнің дамуына түрткі болған Президенттің бұл салаға басымды сала ретінде көңіл бөлуі. Үкімет тарапынан Қазақстан туризмінің және елдің бет-бейнесін жасауға (2000-2003) байланысты шаралар болды.

2001 жылы туристік бизнестегі ерекше жыл болды, туризмге 26 млн. теңге бөлінді. Қазақстан экономикасы 2-3 жүлдызды орта, шағын мейманхана салуға мүмкіндігі бар.

Туризмді дамыту үшін әлеуметтік-экономикалық фактордың ықпалы жоғары. Олардың ішінде маңыздысы: мемлекеттің әлеуметтік саясаты, жұмыстан бос уақыт, урбанизацияның өсуі, білім және мәдениеттің, орташа өмір сүрудің деңгейі, жылдық демалыс күндері мөлшері, халықтың өмір сүруінің деңгейі, табысы, туристік белсенділік жатады.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі қазіргі кезде туризмнің жаппай дамуын тежеп отыр. Қазақстандағы туризмнің даму бағыты шоп-туризмді ұйымдастырумен байланысты, яғни материалдық қажеттіліктен туындап отыр. Қазіргікезде ТМД елдерінде туристерді тарту үлкен бәсекеге ие болып отыр. Көрші елдер Ресей, Өзбекстан, Қырғызыстан, Монголия туризмді дамытуға барлық күшін салуда, және қазір Қазақстанды басып алуда.

Болашақ маман ретінде, қазіргі ұрпақ шындықты, әділдікті, таңғаларлық нәрсені қалайтын болып өсіп келе жатыр. Елімізді шетелге таныту, туристердің санын көбейту арқылы еліміз өседі, дамиды. Қазақстан дамыған бай мемлекеттердің қатарында болсын. Білім мен еңбек арқылы еліміздің туризмі дами берсін.

Әдебиеттер тізімі:

1. [Электрондық ресурс] / https://baq.kz/amp/news/othernews/almaty-auezhayyn-basyp-aluga-zhol-bergen-politsiya-bastygy-ustaldy-bas-prokuratura_275559/

2. [Электрондық ресурс] / https://malimetter.kz/kazakstandagy-turizm-damuynyn-kazirgi-zhagdajy-problemalary-zhane-damu-bolashagy

3. [Электрондық ресурс] / https://kzref.org/1-azastandafi-ishki-turizmini-azirgi-jafdaji-perspektivalari.html

СПРОС И АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОВЕДЕНИЯ ТЕМАТИЧЕСКИХ ШКОЛЬНЫХ ЭКСКУРСИЙ В Г. КОСТАНАЙ

Косач Екатерина Александровна
Студентка 4 курса
Шкваренко Никита Сергеевич
Старший преподаватель, магистр
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
email: Kosach-2011@mail.ru

Аннотация. В данной статье описана краткая история возникновения экскурсий для школьников, история их становления и эволюция методик организации и проведения. Были описаны современные тенденции и проекты по продвижению школьных тематических экскурсий. Также здесь описан результат проведенного среди школ города Костанай анкетирования, которое показывает заинтересованность школьников и преподавателей в организации и участии в экскурсионной деятельности.

Ключевые слова: экскурсии, история становления школьных экскурсий, школьные экскурсии в городе Костанай, «Живые уроки», зарубежный опыт реализации школьных экскурсий.

Түйін. Бұл мақалада оқушыларға арналған экскурсиялардың қысқаша тарихы, олардың қалыптасу тарихы және ұйымдастыру мен өткізу әдістерінің эволюциясы сипатталған. Мектептің тақырыптық экскурсияларын ілгерілету бойынша заманауи үрдістер мен жобалар сипатталды. Сондай-ақ, мұнда Қостанай қаласының мектептері арасында өткізілген сауалнама нәтижесі сипатталған, ол оқушылар мен оқытушылардың экскурсиялық қызметті ұйымдастыруға және оған қатысуға қызығушылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: экскурсиялар, мектеп экскурсияларының қалыптасу тарихы, Қостанай қаласындағы мектеп экскурсиялары, «Жанды сабақтар», мектеп экскурсияларын ұйымдастырудың шетелдік тәжірибесі.

Annotation. This article describes a brief history of the emergence of excursions for students, the history of their formation and the evolution of methods of organization and conduct. Modern trends and projects to promote school themed excursions were described too. It also describes the result of a survey conducted among schools in the city of Kostanay, which shows the interest of schoolchildren and teachers in organizing and participating in sightseeing activities.

Keywords: Excursions, the history of the formation of school excursions, school excursions in the city of Kostanay, "Live lessons", foreign experience in the implementation of school excursions.

Введение

Школьные экскурсии – это один из наиболее эффективных способов наглядно и на практике преподнести учебный материал. Впервые в СНГ школьными экскурсиями заинтересовались в 1910 году. Петербургское лесное коммерческое училище было первым учебным заведением, начавшим реализовывать экскурсионную деятельность среди школьников. Ими же были разработаны первые принципы, правила и модели проведения школьных экскурсий.

В 1920 году было утверждено «Положение об экскурсионной секции и экскурсионных станциях при Коллегии единой трудовой школы Комиссариата Народного Просвещения», уточнившая задачу: «Разрабатывать для школ экскурсионные планы и маршруты, содействовать совершению самих экскурсий школами как на экскурсионные станции, так и помимо них, организовывать лекции и курсы для подготовки руководителей экскурсий, издавать посвящённые экскурсионному делу книги, журналы и т.п.» [1].

Поскольку школьные экскурсии, в отличии от туристических должны нести не только развлекательный и ознакомительный, а прежде всего воспитательный характер, необходимо было в корне изменить саму систему и подход к организации данных экскурсий. Задачами проведения школьных экскурсий ставились в первую очередь патриотическое, трудовое, эстетическое и экологическое воспитание, изучение истории страны, изучение природных и исторических памятников своей родины, а также расширение кругозора учеников.

К тому же в методических пособиях по проведению школьных экскурсий большую роль уделяли закреплению изученного материала. Основными способами проверить качество усвояемости учениками информации были написание отчетов об экскурсии, составление рефератов, сочинений и эссе. Такое решение было принято с целью предотвратить пренебрежительное отношение учеников к экскурсии. Им было необходимо запомнить и вникнуть в экскурсионный материал и после изложить и систематизировать его в своем докладе. Также обратная связь от учеников помогала выявить сильные и слабые стороны в методах проведения экскурсии и усовершенствоватьих [2].

По мере популяризации тематических экскурсий для учеников выявились и ряд проблем, мешавших этому процессу. К ним относятся малая изученность этого направления педагогами и школьными учителями. Педагоги, не имея соответствующих умений экскурсовода не могли грамотно организовывать, направлять и контролировать проведение экскурсии. Для решения этой проблемы создавались вечерние курсы и школы по экскурсоведению для учителей, издавались различные пособия и инструкции.

Также подготовка к проведению и организации экскурсии полностью ложилась на плечи учителя. При всем при этом такая деятельность учителей не оплачивалась.

Единственной мотивацией здесь являлось лишь желание самих преподавателей. Также школьные экскурсии предполагали финансовые затраты, готовыми к которым были не все ученики и их родители.

С течением времени экскурсионные бюро стали сотрудничать со школами и помогать им в проведении экскурсий. В экскурсионных бюро работают профессиональные гиды, которые могут систематизировано и организованно проводить экскурсии и располагают большим количеством информации об экскурсионном объекте. Поэтому на сегодняшний день у педагогов появилось больше мотивации организовывать экскурсии, так как всю программу и материал экскурсии предоставляет непосредственно бюро.

Школьные экскурсии в странах Европы и Америки. На сегодняшний день, большинство стран Европы и Америки уделяют большое значение внеклассной деятельности. Так в Мексике, Великобритании, США и Канаде изучение истории страны и ее достопримечательностей обязательно проходит посредствам посещения экскурсий. В Дании же внеклассная деятельность по важности стоит практически на одном уровне с обычными уроками. На основе знаний, полученных в ходе экскурсии датские школьники реализуют полноценные проекты и рефераты. В Японии ученики и учителя из разных школ проводят негласные соревнования по количеству посещенных экскурсионных объектов за учебный год [3].

Экскурсионно-краеведческая деятельность школьников в Казахстане. В Казахстане активная работа в сфере внеклассной экскурсионной деятельностишкольников только начинает свое развитие. По данным 2015 года, в стране туристско- краеведческую деятельность для школьников организуют 35 станций и центров, в которых занимаются 19 000 школьников. Общее количество детей от 7 до 17 лет, занятых туристско-краеведческой деятельностью кружках и объединениях общеобразовательных школ составляет 35 844 человека. В целом туристско-краеведческим направлением охвачены 67 120 детей, что составляет 2,6% от общего количества школьников. В Костанае, к сожалению, экскурсионная работа со школьниками возрождается пока силами немногих педагогов-инициаторов и через государственные программы [4].

На сегодняшний день по данным управления образования Костанайской области в Костанае функционируют 44 общеобразовательных, частных школ и лицеев. В государственных учреждениях обучаются 32521 ученик, в частных школах – 880 учеников. Из этого можно сделать вывод, что общее количество школьников Костаная равняется 33401 человек. Всего же в области более 111 000 школьников. Все они являются потенциальными покупателями экскурсионной услуги и образуют достаточно большую неосвоенную рыночную нишу [5].

Методы исследования. Для того, чтобы выяснить насколько школы Костаная заинтересованы в экскурсиях, какие направления их интересуют и насколько практикуется на экскурсионная деятельность в учебных заведениях, было проведено анкетирование среди учеников и учителей школ города. В анкетировании приняли участие более 560 респондентов (44 учителя и 516 учеников 5-11 класса) из разных школ.

Для изучения актуальности организации и мер поддержки проведения школьных тематических экскурсий были рассмотрены государственные программы, государственный заказ и проекты за последние 3 года.

Результаты исследования.

Экскурсионно-краеведческая деятельность школьников в городе Костанай

Исследование дало следующие результаты (см. Рисунок 1-3)

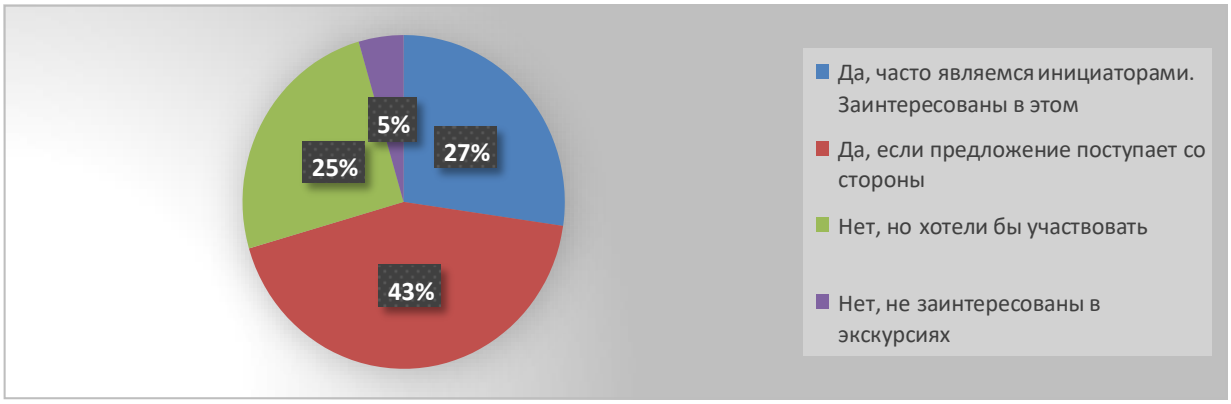

Рисунок 1 – Уровень заинтересованности школьных учителей в проведении экскурсий (n=44)

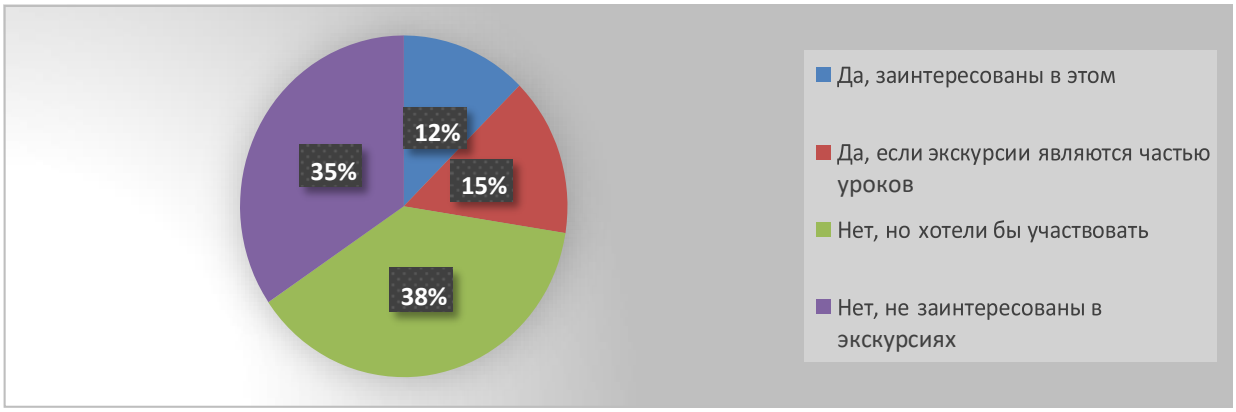

Рисунок 2 – Посещение экскурсий учениками 5 – 8 классов города Костанай (n=287)

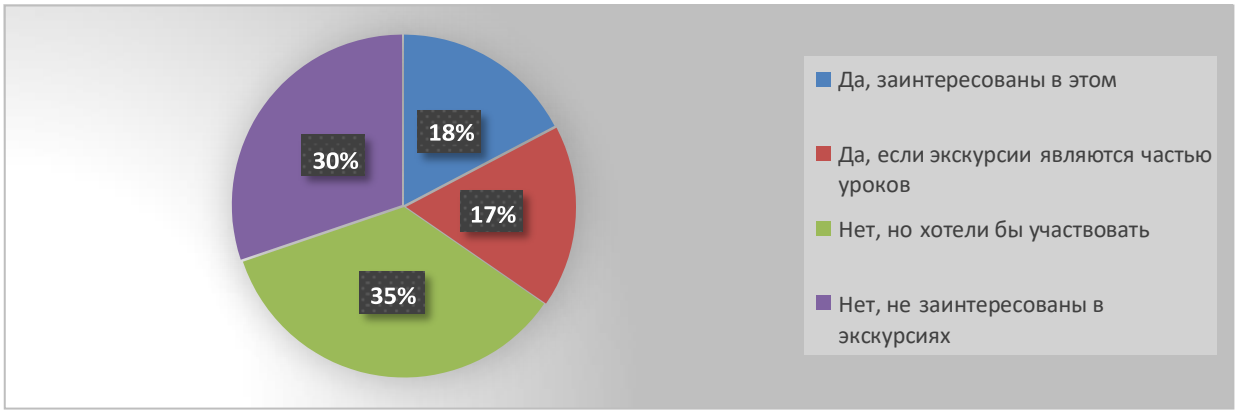

Рисунок 3 – Посещение экскурсий учениками 9 – 11 классов города Костанай(n=179)

Исследование показало, что 96% респондентов среди преподавателей заинтересованы в экскурсиях. Из них треть пока не практикуют экскурсионную деятельность, однако хотели бы начать, но не знают к кому обратиться. Это объясняется тем, что в Костанае лишь одно туристическое агентство занимается организацией экскурсий. Результаты среди учеников средней и старшей школы оказались примерно одинаковыми: 30% опрошенных школьников не заинтересованы в экскурсионной деятельности, другие 30% респондентов участвуют в тематических экскурсиях,

оставшиеся 35% учеников хотели бы принимать участие в экскурсионной деятельности, однако сейчас в их учебном заведении это не практикуется. Однако если исходить из результатов исследования, большая часть школьников (60%) и преподавателей (96%) не отклонят предложение об участии в экскурсии.

Весомое препятствие, которое было выявлено в результате исследования и интервьюирования работников туристического агентства – это вопрос стоимости. Проведение любой, даже самой короткой экскурсии требует финансовых вложений. Например, самая бюджетная экскурсия, существующая на рынке экскурсионных услуг Костаная – это обзорная экскурсия по городу, стоимость которой составляет 750 тенге. И даже данная экскурсия не пользуется спросом у школьников по причине «высокой стоимости» – отмечают в турфирме.

Как временное препятствие в проведении и организации школьных экскурсий на сегодняшний день является пандемия. Как удалось выяснить в интервью с турагентами, с началом пандемии количество запросов от школ свелось к минимуму. Это связано с тем, что все ученики стали обучаться дистанционно, появилось множество ограничений на посещение общественных мест и администрация школы запрещала любую внеклассную деятельность. Даже если запрос и поступал в экскурсионное бюро, оказание услуги было невозможно, так как экскурсионная деятельность также была ограничена на время карантина. За несколько лет пандемии учителя потеряли связь с поставщиками экскурсионных услуг, а туристические фирмы перестали рассматривать экскурсии для школьников как приоритетное направление.

Государственные проекты по развитию школьной экскурсионной деятельности. Однако государство заинтересовано в вовлечении школьников в такого рода внеклассную деятельность. Этот факт подтверждает реализация большого количества проектов по организации школьных экскурсий по всему Казахстану. Если говорить непосредственно о Костанайском регионе, в нем функционируют такие проекты как: «Живые уроки», «Дәстүр мен ғұрып» программы «Рухани Жаңғыру», проект этноауыл «Жайлау».

По данным проектам разрабатываются различные образовательные экскурсионные маршруты для школьников, которые переплетаются со школьными предметами. Совместный проект НПП Атамекен и АО НК «Kazakh Tourism» «Живые уроки», включенный в Дорожную карту по развитию туризма, успешно прошел апробацию в ряде регионов Казахстана: Нур-Султане, Восточно-Казахстанской области, Туркестанской области, Алма-Аты и Жамбыльской области. Так же проект реализован в городах Атырау, Уральск, Караганда, Актау и Костанай. Суть проекта заключается в проведении экскурсионных занятий с выездом за пределы школ, во время которых осуществляется визуализация школьных программ по дисциплинам биология, география, история, химия, литература, физика и другие. В рамках проекта «Живые уроки» Костанайские школьники посетили театры и различные творческие студии на уроках труда и технологии. Государство и местное управление городов и областей всячески поддерживает данную инициативу. Так дети медицинских работников, отличники, дети из социально-уязвимых слоев населения, дети из неполных семей, дети из многодетных семей посещают экскурсии за счет государства или с предоставлением скидок и льгот [6].

Также Министерством культуры и спорта РК заявило о разработке нового проекта по посещению школьниками знаковых мест родного края, города, страны в рамках школьной программы.

По своей сути проект «Живые уроки» стал апробацией перед внедрением данного законопроекта повсеместно.

При проведении анкетирования преподавателям был задан вопрос о том, знают ли они о перспективе внедрения обязательных тематических экскурсий в школьную программу. По результатам проведенного исследования 61% школьных учителей не знают об этом (см. Рисунок 4).

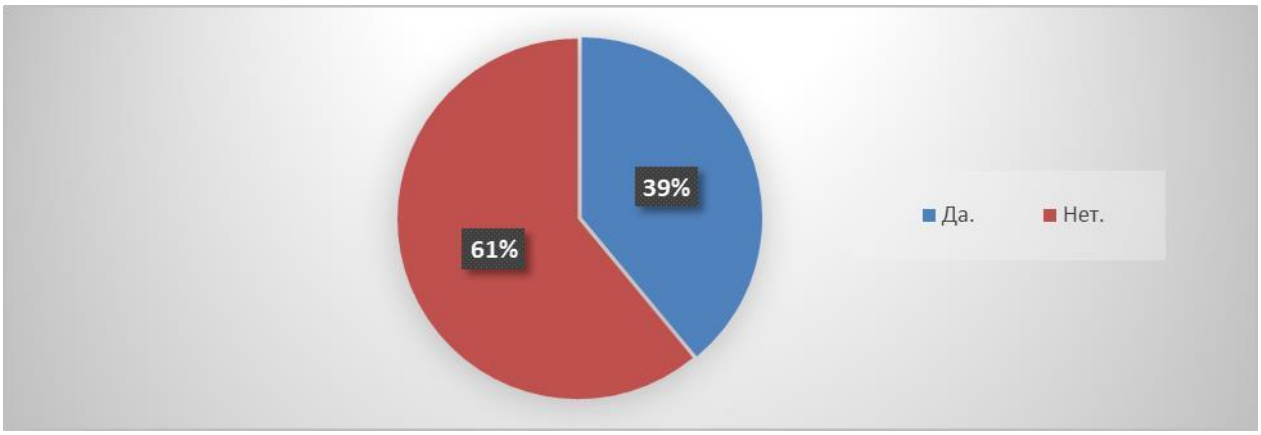

Рисунок 4 – Осведомленность учителей об включении школьных экскурсий в обязательную школьную программу (n=44)

Дискуссия и Заключение

Прогнозы и тенденции развития школьных экскурсий в городе Костанай, основанные на проведенном исследовании.

Проанализировав результаты анкетирования, мы смогли выяснить отношение к тематическим экскурсиям школьников и преподавателей учебных заведений города Костанай. Мы выяснили, что школы города в большинстве своем не откажутся в участии в экскурсии, в особенности в экскурсии, которая будет связана непосредственно с темой какого-либо школьного предмета. Поэтому разработка и организация тематических школьных экскурсий определенно может стать конкурентоспособной отраслью экскурсионного рынка в городе Костанай. После проведения анкетирования некоторые школы и преподаватели сами вышли на контакт и выразили свое желание участвовать в нашем эксперименте. Из этого можно предположить, что при появлении подобных тематических экскурсий на туристском рынке, они определенно будут востребованы.

Также, изучив информацию о коммерческих и государственных проектах, направленных на продвижение и популяризацию внеклассной деятельности среди учеников, а также осведомленности об этих проектах школьных преподавателей, мы пришли к заключению, что при включении школьных экскурсий в обязательную школьную программу ни школы ни экскурсионные бюро не будут к эму готовы. Ведь школьные преподаватели и администрация осведомлены об экскурсионной деятельности в недостаточной степени и не имеют выработанной схемы организации и проведения тематических экскурсий, а экскурсионные бюро имеют недостаточное количество бюджетных экскурсий и предлагаемые ими экскурсии имеют слишком высокую стоимость для того, чтобы они являлись привлекательными для школ.

Положительный опыт проведения «Живых уроков» в регионах Казахстана дает толчок к развитию этого направления и специалисты в сфере организации проведения экскурсий должны пересмотреть предлагаемый ассортимент с учетом требований учебной программы школьников разных классов. Это может подтолкнуть экскурсионные бюро к более тесному сотрудничеству со школами города и совместной разработкой «Живых уроков» для разных возрастных групп школьников, где учителя школы смогут сделать «заказ» на определенные тематические экскурсии, а бюро, подстроившись под них, расширит ассортимент предлагаемых экскурсий.

Таким образом, можно сделать вывод, что в ближайшем будущем школьные экскурсии будут пользоваться большим спросом. Экскурсионным бюро необходимо в сотрудничестве со школой разработать тематические экскурсии в приемлемом для школьников ценовом диапазоне и предложить эти экскурсии школьной администрации.

Проведение таких экскурсий, учитывая значительное количество школ и учащихся в г. Костанай и области, может стать стабильным источником дохода для туристических фирм и экскурсионных бюро.

Список литературы:

1. Долженко Г.П. История туризма в дореволюционной России и СССР. – Издательство РГУ. – 1988.
2. Шаповал Г.Ф. История туризма // Пособие. – Экоперспектива, Минск, 1999.
3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
4. Никитинский Е.С., Смирнов Д.В., Тарасенко Е.И., Шаяхметов А.Г., Шер Р.П., Фомин В.П. – Концептуальные подходы к развитию детско-юношеского туризма в Республике Казахстан, 2015.
5. Единый государственный реестр школ [Электронный ресурс] / https://school.kst-goo.kz/ru/school-registr
6. Дорожная карта по развитию туризма НПП «Атамекен» и АО «НК «Kazakh Tourism» [Электронный ресурс] / https://www.tourismonline.kz/projects/74

ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ ТУРИЗМ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Нахипбекова Сымбат Абдраимқызы
PhD, аға оқытушы
Сұлтанхан Ақмаңдай
1 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: sultanhan.aqmandai@iuth.edu.kz

Түйін. Мақалада аралас әдіспен жүргізілген зерттеуде пандемия жағдайындағы туризмнің мәселелері мен даму перспективалары қарастырылған. Бұл зерттеудің мақсаты пандемияның қаншалықты туризмге әсер еткенін анықтау және даму перспективаларын айқындау болды. Бүгінгі таңда осы саланың теріс әсері мен жоғалу дәрежесін бағалау өзекті міндет болып табылады, оны шешу осы мақаланың мақсаты болып табылады. Өз кезегінде, зерттеу коронавирустық пандемияны енгізуге байланысты шектеу шараларын жүзеге асыру процесінде дамып келе жатқан туризм саласының барлық субъектілері арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға назар аударады.

Кілт сөздер: туризм, пандемия, индустрия, экономика, бизнес.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития туризма в условиях пандемии в комплексном исследовании. Цель этого исследования состояла в том, чтобы определить, насколько пандемия повлияла на туризм, и определить перспективы развития. На сегодняшний день актуальной задачей является оценка негативного влияния и степени потерь данной отрасли, решение которой является целью данной статьи. В свою очередь, в исследовании основное внимание уделяется социально- экономическим отношениям между всеми субъектами развивающейся туристической отрасли при реализации ограничительных мер, связанных с введением пандемии коронавируса.

Ключевые слова: туризм, пандемия, индустрия, экономика, бизнес.

Annotation. The article discusses the problems and prospects of tourism development in the context of a pandemic in a comprehensive study. The purpose of this study was to determine how much the pandemic has affected tourism and to determine the prospects for development.

To date, an urgent task is to assess the negative impact and degree of losses of this industry, the solution of which is the purpose of this article. In turn, the study focuses on socio-economic relations between all subjects of the developing tourism industry in the implementation of restrictive measures related to the introduction of the coronavirus pandemic.

Keywords: tourism, pandemic, industry, economy, business.

Кіріспе

Әлемдік серпінді дамыған салалардың бірі туристік сала болып табылады. Дүниежүзілік туристік ұйымның деректері бойынша туризм әлемдік ЖІӨ 9 % қамтиды. Осы салада шамамен 100,9 млн. адам жұмыс жасауда, демек әлемдегі әрбір 11 жұмыс орны туризмге саласына тиесілі. Туризм коммуникациялар мен көлік, құрылыс, ауыл шаруашылығы, сауда және т.б. сияқты аралас салаларға әсер ете отырып, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді [1].

2019 жылдың соңында басталып, әлі күнге дейін жалғасып жатқан әлемдік пандемияның түрлі салдарлары болды. Covid-19 пандемиясы біздің өмірімізге және көптеген бизнес салаларына тікелей немесе жанама әсер етті. Әлемдік экономика құлдырап жатты, көптеген индустрия салалары өз жұмыстарын тоқтатып тұруға мәжбүр болды. Соның ішінде туризм индустриясы да залалсыз қалған жоқ. Халықаралық туризм қаржылық құлдыраудың ең ауыр кезеңдерінің біріне тап болды. Туризммен байланысты салалар сапарға шектеулер енгізу нәтижесінде үлкен шығындарға ұшырады. Ұлттық және халықаралық авиакомпаниялар шығынға батып, жабылуға тиісті болды. БҰҰ Дүниежүзілік туристік ұйымының бағалауы бойынша туризм 2020 жылы шамамен 78% - ға төмендеді. Бұл тек халықаралық туризм индустриясында шамамен 1.2 триллион АҚШ долларын жоғалтуға әкелді. Коронавирустық пандемияның халықаралық туризмге апатты әсеріне байланысты 2020 және 2021 жылдардағы әлемдік экономика төрт триллион доллардан астам шығынға ұшырады [2].

Зерттеу әдістері. Мақалада зерттеу Covid-19 пандемиясының туризмнің дамуына әсерін статистикалық әдістерді қолдану арқылы жүргізілді. Бұл зерттеудің зерттеу әдістемесі аралас әдісті әрекет тәсіліне негізделген. Аралас әдісті зерттеу сандық және сапалық зерттеулердің әлсіз жақтарын теңестіретін ілгерілеуді қамтамасыз етеді. Бұл іс-әрекетті зерттеудің дизайны сипаттамалық, қатысу және бірлескен зерттеулерге негізделген. Деректерді жинау үшін осы зерттеуге арналған Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің мәліметтері пайдаланылды.

Талқылау. Туризм саласын қалыптастыру және тиімді дамыту ең алдымен сыртқы (кіру) және ішкі туризмнің қызметіне байланысты. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша, 2019 жылы сыртқы (кіру) туризмі бойынша қызмет көрсетілген келушілердің саны 979 781 мың адамды құрады, бұл 2004 жылмен салыстырғанда 3 есе көп.

Ішкі туризм үшін қолайлы кезең – 2010-2011 жылдардан басталады. Осы кезеңде ішкі туризмде қызмет көрсетілген туристер санының артуы байқалды. 2010 жылы ішкі туризм бойынша туристер саны 1954,7 мың адамды құрады, 2011 жылы – 2261,5 мың адам, келесі өсу кезеңі 2019 жылы бұл көрсеткіш 5 286 782 адамды құрады (1 кесте)

Кесте 1 – 2004-2020 жылдар аралығында туризм типі бойынша орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер саны, мың адам.

Жылдар	Кіру туризм бойынша (резидент еместер)	Ішкі туризм бойынша (резиденттер)	Орналастыру орындары көрсеткен қызметтер көлемі, млн.теңге
2004	219,6	814,5	11,6
2005	261,1	963,4	15,8

2006	330,8	1140,1	23,7
2007	548,3	1416,5	31,1
2008	543	1258	40,3
2009	513,6	1792,5	37,4
2010	594,1	1954,7	45,2
2011	584,3	2261,5	47,8
2012	519,2	2507	53,5
2013	586	2721,7	59,7
2014	679	3125,4	72,4
2015	692,2	3110	72,6
2016	722,5	3495,2	82,8
2017	891,9	4387,4	108,3
2018	830,9	4695,9	103,9
2019	979,7	5286,7	120,5
2020	252,7	3328,6	66,8
Ескерту – Ақпарат көздері [3] арқылы автормен құрастырылған			

1 кестеден көріп отырғанымыздай, сыртқы (кіру) туризмі индикаторларының серпіні 2007 жылы күрт өскенін көрсетеді, содан кейін қызмет көрсетушілердің саны шамамен бірыңғай болып, 2019 жылы 979,7 мың адамды құрады. Сондай-ақ, орналастыру орындары көрсететін қызметтер көлемінің бірте-бірте өсуін атап өту керек. Мәселен, 2004 жылы ол 11,6 млн. теңгені құрады, ал 2017 жылы ол 10 есеге ұлғайып, 108,3 млн. болды [3]. Бұл үрдістің негізгі себептерінің бірі Астана қаласында өткен ЭКСПО-2017 халықаралық көрмесінің ұйымдастырылуы және Қазақстанның әлемге танымал бола бастауы деп тұжырымдауға болады. Одан кейін 2019 жылы 120,5 млн. болса 2020 жылы 66,8 млн. көрсетіп отыр бұл Covid-19 пандемиясының әсерін білдіреді.

Covid-19 пандемиясы бүкіл салаға оның ішінде туризм саласына айтарлықтай әсерін тигізді.

Ішкі туризм әртүрлі сапарларға (іскерлік, демалыс, білім беру және т.б.) негізделген және тұтастай алғанда елдегі туристік саланы дамытудың ең перспективалы бағыттары болып табылады [3].

2009 жылдан бастап ішкі туризм индикаторларының біртіндеп өсуі қажетті ұтқырлықпен негізделуі мүмкін. Туризм индустриясының дамуының нақты және негізгі бағыты Қазақстан Республикасының инвестициялық, мәдени, демалыс, спорт, діни және т.б. салаларында тартымдылығын арттыру болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстанда өткізілетін жыл сайынғы жаһандық іс-шараларды, атап айтқанда, Астана экономикалық форумы, Діни саммит, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйым, спорттық іс-шаралар, ЭКСПО-2017 көрмесінің өткізілуі және басқада алдағы жаһандық оқиғалар ескеріле отырып ел өзін тартымды мемлекет ретінде таныту үшін жеткілікті әлеуетке ие, осылайша экономикалық өсу бағыты мен қонақ үй бизнесі дамуының соңғы нүктесіне айналады.

Қонақ үй бизнесі саласындағы кәсіпкерлік бастамашылық, инновациялық бизнес идеясына негізделген және пайда табу мақсатында қонақ үй қызметтерін өндіруге және сатуға бағытталған экономикалық қызметтің ерекше түрі болып табылады. Барлық жаңа технологиялар, әдетте, жеке меншік кәсіпорындарда әзірленіп, жүзеге асырылады, осылайша мемлекеттік меншікті орналастыру құралдарының дамуын бәсеңдетеді. Қонақжайлылық индустриясында қолайлы кәсіпкерлік ортасы болған жағдайда табысты дамуы мүмкін, ол кәсіпкердің алдына қойылған мақсаттарға қол жеткізуге, кәсіпкерлік жобаларды және жеткілікті табыстарды (кірісті) алу туралы келісім-шарттарды жүзеге асыруға мүмкіндік береді [3].

Нәтижелер. Егер 2020 жылдың бірінші тоқсанында кіру туризмінің әлемдік көрсеткіштері өткен жылғы мәліметтерден тек 28,6 пайызға төмен болса, онда екінші тоқсанда бүкіл әлемде карантинге қатысты ең қатаң шектеулер енгізілгенге дейін, шетелдік туристердің әлемдік ағыны 18,4 есеге төмендеді. Қазақстанда осы кезеңде төмендеу 16,7 есе болды. Жалпы, 2020 жылы Дүниежүзілік Туристік Ұйымның мәліметтері бойынша шетелдік туристердің әлемдік ағыны 3,8 есеге азайды.

2021 жылдың үш тоқсанында қазақстандық қонақүйлерде 2,6 миллион адам тұрды. Бұл өткен жылмен салыстырғанда шамамен екі есе көп. Сонымен қатар, шетелдік туристер жалпы келушілер санының тек 7,5 пайызын құрады. Қонақ үйлер, жатақханалар, санаторийлер және басқа орналастыру орындарының саны бір жыл ішінде 3,9 пайызға төмендеп, 3,5 мыңға жетті. Қонақ үйлердің толуы құлыптар мен пандемияға байланысты басқа шектеулерге байланысты 16,7 пайызға дейін төмендеді, бұл 2019 жылы 24 пайызға аз.

Қорытынды

2022 жылғы 1 қаңтардан бастап кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін субсидиялау қағидалары күшіне енді. Covid-19 пандемиясының туризмге әсерін жою мақсатында Қазақстанда туризм саласындағы 7 бағыт бойынша мемлекеттік қолдау шараларын енгізді. Атап айтар болсақ:

1. туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу-шығындардың 10% ;
2. кәсіпкерлік субъектілерінің санитарлық-гигиеналық тораптарды ұстауға арналған шығындарының бір бөлігін субсидиялау – 83 300 тг. айына;
3. кәсіпкерлік субъектілерінің жол бойындағы сервис объектілерін салу бойынша шығындарының бір бөлігін өтеу шығындардың 10% ;
4. автомобиль көлік құралдарын сатып алу бойынша шығындардың бір бөлігін өтеу туристік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік субъектілеріне жүргізушінің орнын қоспағанда, сыйымдылығы сегізден астам отыратын орын қаражаты – 25%;
5. туристік пакет құрамында әкелінген әрбір шетелдік турист үшін туроператорларға төлем – 15 000 теңге субсидиялау;
6. тау шаңғысы курорттары үшін жабдықтар мен техника сатып алу бойынша кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу – 25%;
7. Қазақстан Республикасының аумағында кәмелетке толмаған жолаушыларды әуеде тасымалдау кезінде туристік өнімге енгізілген билеттің құнын субсидиялау – балалар авиабилетінің 100 % өтеу [4].

Қабылданған мемлекеттік қолдаулар әрбір туризм саласындағы кәсіпкер үшін үлкен ынталандыру шарасы болып табылады. Қазақстандағы туризм осы қабылданған мемлекеттік қолдаулар негізінде дамитындығын алға тартуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дүниежүзілік туристік ұйым сайты // https://www.unwto.org/statistics
2. Біріккен Ұлттар Ұйымы сайты https://news.un.org/ru/story/2021/06/1405562
3. Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің ресми сайты // https://www.stat.gov.kz
4. Туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрі 2021 жылғы 31 желтоқсандағы №415 Бұйрығы / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100026403

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Seidigali Akniyet Ibragimkyzy
Second year student
Nurmukhamedova Sharipa Seitzhagiparovna
Candidate of Economic Sciences
International University Of Tourism and Hospitality
e-mail: aknietseidagalieva2003@gmail.com

Annotation. We know that tourism has a strong impact on the economies of many countries. Kazakhstan is a vast country rich in minerals, raw materials, etc. But unfortunately our economy is not that good compared to other developing countries.In this report, I will reveal the prospects for the development of tourism in Kazakhstan.
Keywords: prospects, problems, tourism, economics, marketing

Түйін. Туризм көптеген елдердің экономикасына қатты әсер ететінін білеміз. Қазақстан пайдалы қазбаларға, шикізатқа және т.б. бай үлкен мемлекет. Бірақ, өкінішке орай, басқа дамушы елдермен салыстырғанда біздің экономикамыз онша жақсы емес. Бұл баяндамада мен Қазақстандағы туризмнің даму болашағын ашатын боламын.
Кілт сөздер: перспективалар, проблемалар, туризм, экономика, маркетинг

Аннотация. Мы знаем, что туризм оказывает сильное влияние на экономику многих стран. Казахстан – огромная страна, богатая полезными ископаемыми, сырьем и т. д. Но, к сожалению, наша экономика не так хороша по сравнению с другими развивающимися странами. В этом отчете я раскрою перспективы развития туризма в Казахстане.
Ключевые слова: перспективы, проблемы, туризм, экономика, маркетинг

Introduction

Kazakhstan is the ninth-largest country by area and the largest landlocked country.Today, tourism is not a major component of the economy. The country inherited the culture of the ancient Silk Road, Nomadic lifestyle, and Soviet Union which had a great influence on its formation. This mixture makes Kazakhstan so different from any other country in the region and in the world.

In my opinion there a lot of opportunitiess to develop a tourism in our coutry.

Kazakhstan is the largest country in the world which has no access to the World Ocean; however the territory of Kazakhstan is washed by land-locked seas: the Caspian and Aral ones. The nature of Kazakhstan is beautiful in its own way. It is severe, since the majority of the territory consists of deserts 164,000,000 ha (44%) and semi-deserts (14%). Only 26% of the territory is occupied by steppe zones and 5,5% (21,000,000 ha) by forest ones. There is Sary- Arka – «yellow steppe» in the central part of the country and the Turgai plateau to the west from it. The territory of Kazakhstan is so vast that it occupies the Urals in the West and the Altai and Tarbagatai in the East. The Ustyurt plateau and the Caspian sea coast are located in the South- West. The eastern part of Kazakhstan reaches the northern Tien-Shan.

And with confidence we can be proud of our coutry. But it doesn't mean just to be proud of , it mean to develop.

Place of Kazakhstan in world tourism. As I told before tourism is an actively developing branch of the economy. And although the tourist destinations of Kazakhstan are not yet widely represented fully, but Kazakhstan has unique natural resources and objects of cultural and historical heritage, the country has great potential to occupy a worthy place in worldtourism.As an example I can say that there are eleven historical sites in Kazakhstan inscribed on the World Heritage List.

They are Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi, Petroglyphs within the Archaeological Landscape of Tamgaly and Saryarka – Steppe and Lakes of Northern Kazakhstan. The eight new cultural sites of the Silk Roads network of Chang'an-Tianshan Corridor were inscribed on the World Heritage List in 2014: the sites of Kayalyk, Karamergen, Talgar, Aktobe, Akyrtas, Kulan, Kostobe, and Ornek [1].

And one of this objects is Mausoleum of Khoja Ahmedd Yasawi. The Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi, in the town of Yasi, now Turkestan, was built at the time of Timur (Tamerlane), from 1389 to 1405. In this partly unfinished building, Persian master builders experimented with architectural and structural solutions later used in the construction of Samarkand, the capital of the Timurid Empire. Today, it is one of the largest and best-preserved constructions of the Timurid period [2].

In Kazakhstan, the main directions of development of the tourist industry as a form of tourism clusters to improve the competitiveness in the tourism market at the expense of synergetic effect are decided. Five tourism clusters: Astana, Almaty, East Kazakhstan, South Kazakhstan and West Kazakhstan can be created in the country.

Problems in tourism development. I have been living in Turkestan for 6 months. We can say that Turkestan is one of the tourist destinations as a city with a UNESCO protected object.For the development of the city of Turkestan, many facilities were built here, such as the "Caravan Saray", and we can say with confidence that it has increased the number of tourists visiting the city.

But still, we cannot be proud of the development of tourism in our country, and I think there are several factors that hinder the development of tourism.

1. I think roads are a big obstacle. We have many sacred and natural places that are even impossible to reach. Maybe people in Kazakhstan are used to go there on foot, but if we want to develop tourism comprehensively, it is worth solving this problem.
2. Tourism infrastructure in Kazakhstan needs to be developed. Objects of tourist activity natural objects and natural and climatic zones, sights, historical and socio-cultural display objects and other objects that can satisfy the needs of a tourist during a trip. Market infrastructure organizations that ensure the functioning of the market. These include: stock exchanges, auctions, fairs, auctions, retail and wholesale enterprises, advertising and information agencies, insurance companies, trading and intermediary firms.
3. One of the main tasks in the field of tourismis to improve the quality of services provided. On the quality of tourism services inconditions of the modern market is essentialaffects the efficiency of employees in their production functions. The success of these functions is highly dependent on the level of qualification and professionalcompetence of the company's personnel.

But this obstacle we can say in the way of solution.The big example is our university.

In the concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan, compiled on the basis of the strategies "Kazakhstan-2030", tourism is considered one of the important areas in the social and economic development of the country. The tourism industry can be a wide range of businesses and a major driver of public social and economic development [3].

Solutions and suggestions. I would like to offer my opinion on the solution of these issues. There are many historical sites in Kazakhstan, such as the mausoleum of Hodja Ahmed Yasawi.

For example, the tomb of Karakhan Ata in Taraz, the tomb of Aisha Bibi, the tomb of Babaja Khatun, the underground mosque of Beket Ata, Otpantau, etc. It may be feared that it will damage historical burials, but I think it can be solved too.

Another object is Akmeshit. There is no road to it, as well as a tourist assistance center. I think that all of the above objects need some changes.

What can we say about change?

1. First of all, we need hotels and canteens near the object , that is, service centers;
2. The second is to solve the road problem, which I mentioned several times;

3. And the third ,I think that because Kazakhstan does not use historical and sacred places for tourism, many people today do not want to come to Kazakhstan, they have nothing to see. Of course, we know that is not the true.I think that in order to change the mindset of foreigners, it is necessary to develop marketing . Later we will focus on marketing.

On the first lines of the list of popular countries for holidays abroad in 2021 were: Egypt - 129,347 tourists, Turkey – 109,964, UAE – 61,764, Georgia – 4,017 and Sri Lanka - 3,133. It is also worth noting that the largest number outbound tourists from Kazakhstan accounted for July and August - 67,803 and 63,028 people [4].

And what features of these countries attract tourists?

I think in the first place, of course, is the sea.But I think even if we don't have it,we have other potentials,just they need to be used rightly.

In order for tourism to develop in a low-carbon way, the full participation of accommodation and transport clusters is needed. This includes the use of innovative energy and sources such as renewable primary energy, transportation to and within destinations, and changing consumer behavior [5].

In this diagram we can see Kazakhtan's tourism in the last few years.

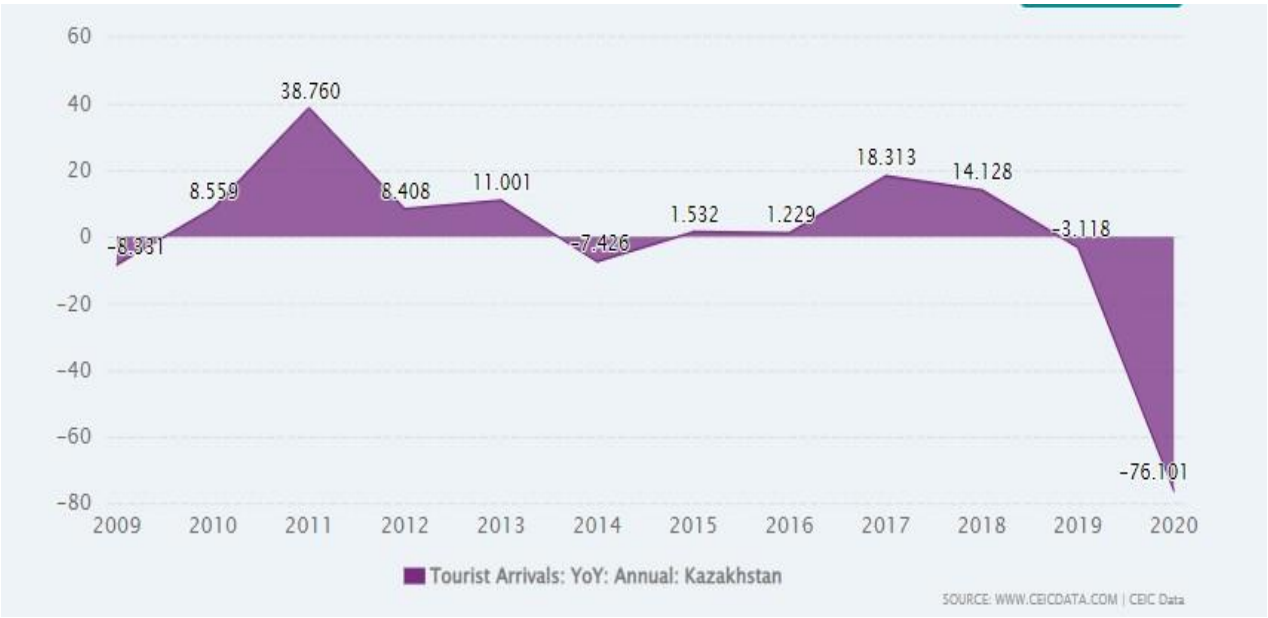

Diagram 1 – Kazakhtan's tourism

Warning! The diagram was taken from https://www.ceicdata.com/.

Marketing is the best way for development of tourism. Marketing in our time is the most important beginning for any business. Let's say that advertising is like a part of our life. Webuy what we see on the advertisement to see if what they say on the advertisements is true.

This is also the case in the field of tourism. In order for there to be many tourists, you need to show and prove your worth, for this you need a good marketer.

Marketing is the activity of promoting goods and services from the producer to the consumer. There are many definitions of marketing as the process of directing the flow of goods and services from the producer to the consumer or user. Marketing is a broader concept than sales and advertising activities. Sales and advertising activities are just one aspect of marketing. Marketing is a targeted, strategic and managed activity that goes through all stages - from the development of a product, its promotion on the market to sale and after-sales service. Marketing is the complete process of moving products and services from producer to consumer.

Marketing in any organization is the management activity of planning and executing the decisions made related to the production and sale of certain goods and services in order to meet

the needs of a certain group of people who have set a specific goal. Marketing is the standard of society's life.

Marketing plays an important role in the activities of all organizations, whether they are non-profit educational institutions, resorts or manufacturers of tourist goods and services in order to extract their own profit. The essence of marketing is to provide the right product or service at the right time and in the right place at the right price [6].

Conclusion

The development of the tourism industry contributes to strengthening interstate relations and culture, increasing the inflow of foreign currency, increasing the balance of payments, stimulating the export of goods and services, increasing employment, building and reconstructing infrastructure facilities, as well as accelerating the diversification of economic sectors.

Kazakhstan, possessing unique natural resources and the original culture of the nomadic people, has a huge untapped potential for the development of tourism in the international and regional markets. The tourism potential of recreational resources and historical and cultural heritage allows Kazakhstan to harmoniously integrate into the international tourism market and achieve intensive development of tourism in the country. This will ensure a steady growth in employment and incomes of the population, stimulation of the development of industries related to tourism and an increase in the inflow of investments into the national economy.

References

1. https://e-history.kz/en/news/show/8287/.
2. https://whc.unesco.org/ en/list/1103/.
3. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Kazakhstan – 2030», October, 1997.
4. https://tengritravel.kz/
5. UNWTO (conferences and seminars).
6. Borisov Yu.N. Marketing in tourism. – M.: economics.

ӨНДІРІС САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ, ДАМЫТУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Утегенова Жулдыз Сайрановна
PhD, қауымастырылған профессор
КЕАҚ «Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау» университеті
e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru
Бекбусинова Гульнафиз Кенжебековна
э.ғ.к, доцент
«Тұран-Астана» университеті
e-mail: bekbusinova1971@mail.ru
Сарсенбаева Кенжегуль Айтхановна
Магистр
«Тұран-Астана» университеті
e-mail: k.sarsenbayeva@mail.ru

Түйін. Мақалада өнеркәсіптік кәсіпорынның инновациялық әлеуетін басқару мәселелері зерттелуде. Кәсіпорында инновациялық стратегияны қалыптастыру рәсімі қарастырылуда. Инновациялық әлеуетті зерттеу бойынша әдістемелік ұсынымдар қарастырылды.

Кілт сөздер: Өндіріс сфера, инновациялық әлеует, инновациялық даму, инновациялық қызмет.

Аннотация. В статье исследуются проблемы управления инновационным потенциалом промышленного предприятия. Рассматривается процедура формирования инновационной стратегии на предприятии. Рассмотрены методические рекомендации по изучению инновационного потенциала.
Ключевые слова: Производственная сфера, инновационный потенциал, инновационное развитие, инновационная деятельность.

Annotation. The article examines the problems of managing the innovative potential of an industrial enterprise. The procedure of forming an innovative strategy at the enterprise is considered. Methodological recommendations for the study of innovative potential are considered.
Keywords: industrial sphere, innovative potential, innovative development, innovative activity.

Әр түрлі дерек көздерінен сіз «өндіріс сферасы» ұғымының жалпы анықтамаларын әр түрлі кездестіруге болады, олар бір-біріне қайшы келмейді, бірақ толықтырады.

А.Н. Азрилиан үлкен экономикалық сөздікте өндіріс саласына анықтама береді: ұлттық экономика салалары мен материалдық игіліктер жасайтын немесе айналыс саласындағы өндіріс процесінің жалғасы болып табылатын функцияларды орындайтын қызмет түрлерінің жиынтығы [1].

А.Б. Борисов өндірістік сфераға материалдық игіліктер – өндіріс құралдары, тұтыну тауарлары жасалатын материалдық өндіріс салаларының жиынтығы ретінде келесі анықтама береді [2].

Кембридж мектебінің негізін қалаушы Альфред Маршалл өзінің «Экономикалық ғылым негіздері» атты ғылыми еңбегінде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде өндіріс сферасының ерекше маңыздылығын атап өтті [3].

XX ғасырдың басында инновациялардың экономикалық сипаттамасының негізін қалаушы Джозеф Алоис Шумпетер қоғамның экономикалық ұйымдастырылуының құрамдас бөліктерінің бірі ретінде инновацияларды өндірістік қызметке енгізудің ерекше маңыздылығын, ғылыми және техникалық, сонымен қатар экономикалық, компоненттер, өндірістік рухтың уәждемесімен өндірістік факторлардың жаңа үйлесімі ретінде [4].

Сонымен, өндірістік сала дегеніміз – бұл материалдық өндіріс пен материалдық қызметтерді біріктіретін ұлттық экономика салаларының жиынтығы. Сонымен қатар, өндіріс сферасы – бұл белгілі бір өндірістік процестің жалғасы болып табылатын ресурстардың энергиясын түрлендіру арқылы материалдық өнім түрінде байлық құратын немесе қызмет көрсететін салалар мен қызмет түрлері. Өндіріс саласында жұмыс істейтін адамдардың практикалық іс-әрекетінің нәтижесінде жаратылған өнімді әлеуметтік қажеттіліктерге бейімдеу мақсатында табиғи заттардың физикалық немесе химиялық қасиеттері мен олардың күштері, олардың күйі мен орналасуы өзгереді.

Инновациялық әлеуеттің жедел дамуын қамтамасыз ету үшін өндіріс саласындағы кәсіпорынға тиісті ұйымдастырушылық-экономикалық жүйе, кәсіпорынның ғылыми-техникалық және инновациялық қызметінің құрылымы қажет. Мұндай жүйе нақты мақсатқа жетуге бағытталуы керек, ол үшін қажетті тетіктер болуы керек, белгілі қағидалар негізінде қалыптасып, әрекет етуі керек.

Жүйелік объект ретінде мұндай құрылым өзінің ішкі құрылымына ие болуы және оған қатысты қандай да бір үлкен жүйенің құрамдас бөлігі болуы керек (өндіріс сферасындағы кәсіпорын).

Мұндай құрылымды қалыптастырудың шешуші қағидасы – жаңа ғылыми-техникалық идеялар туғызудан және оларды дамытудан бастап қазіргі ғылымның шығарылуы мен сатылымына дейінгі инновациялық қызметті жүзеге асырудың бүкіл

циклын қамтитын кешенді жүйені құру – өндірістік кәсіпорында осы негізде құрылған интенсивті өнімдер (Сурет 1).

Көрсетілген жүйе ғылым мен техниканы енгізу үшін тиімді басқару үшін қажетті және жеткілікті өзара байланысты және бірін-бірі толықтыратын кешендердің, сәйкесінше ұйымдастырушылық элементтердің жиынтығы болып табылады.

Өндірістік сектордағы кәсіпорынның инновациялық әлеуетін басқару құрылымын құрудың түпкі мақсаты белгілі бір шаруашылық жүргізуші субъектінің ғылыми-техникалық және инновациялық қызметінің тиімділігі үшін жағдай жасау ғана емес, сонымен қатар өндірістің құлдырауын жеңу, оның құрылымдық қайта құрылуы және өнім түрлерінің өзгеруі, сонымен қатар бәсекеге қабілеттілігі мен тартымдылығын арттыру, ішкі және сыртқы мүдделі тараптар, нарықтар, жаңа жұмыс орындарын құру, инновациялық әлеуетті дамыту.

Кәсіпорындардың инновациялық даму қажеттілігі басқару қызметінің мазмұнына, ұйымдастырылуына, формалары мен әдістеріне жаңа талаптар қояды.

Сурет 1 – Өндірістік сектордағы кәсіпорынның инновациялық әлеуетін қалыптастыру, дамыту және басқаруға жүйелі тәсіл

Ескерту: Әдебиет негізінде құралған [5].

Инновациялық қызметтің жетістігі елдегі жалпы экономикалық жағдайға және мемлекеттік ғылыми-техникалық стратегияға, ресурстарды толық қамтамасыз етуге, нарық конъюнктурасына, мамандардың кәсіби шеберлігі мен тиімді басқаруғабайланысты [6].

Осылайша, өнеркәсіптік кәсіпорындарда инновациялық әлеуетті басқарудың тиімді тетігін құру стратегиялық деңгейде басқару саласында негізделген шешімдер қабылдауға,

инновациялық әлеуетті кешенді бағалауды енгізу нәтижесінде инновациялық қызметтің тәуекелін азайтуға, кәсіпорынның қолда бар ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Азрилияна А.Н. Большой экономический словарь: 19000 терминов / под ред.– Изд. 2-е, перер. и доп. – М.: Ин-т новой экономики, 1997. – 859 с.
2. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
3. Маршалл А. Принципы политической экономии / пер. с англ. – М.: Прогресс, 1984. – 744 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
5. Колосова Т.В. Системный подход к развитию инфраструктурных элементов инновационной деятельности предприятия // Транспортное дело России. – 2009. – №1. – С. 12-15.
6. Utegenova Z.S. Innovative development of the enterprises of the production sphere of Kazakhstan, Russia and Georgia // Proceed. of materials of internat. scient. conf. dedicated to the 65th birth anniversary G. Tsereteli. – Tbilisi, 2017. – P. 531-534.

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА РЫНОК КЕЙТЕРИНГОВЫХ УСЛУГ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АЛМАТЫ

Нурмуханбетова Динара Ериковна
Магистрант
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова
e-mail: dinar2080@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы рынка кейтеринговых услуг на примере г. Алматы. Результаты подчеркивают влияние COVID-19 на бизнес кейтеринга, включая финансовые потери, негативные эмоции и системные эффекты, последние иллюстрируют цепочку неблагоприятных последствий, вызванных COVID-19. Обсуждаются теоретические и практические последствия для будущего управления предприятиями общественного питания, особенно в контексте кейтеринга, включая необходимость разработки проекта стандарта или практических рекомендации по предоставлению кейтеринговых услуг.

Ключевые слова: COVID-19, индустрия гостеприимства, предприятия общественного питания, кейтеринг, стандарт.

Түйін. Мақалада Алматы қ. мысалында кейтерингтік қызметтер нарығының проблемалары қарастырылады. Нәтижелер covid-19-ның тамақтану бизнесіне әсерін, соның ішінде қаржылық шығындарды, жағымсыз эмоциялар мен жүйелік әсерлерді көрсетеді, соңғысы COVID-19-дан туындаған жағымсыз әсерлердің тізбегін көрсетеді.Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарын болашақ басқарудың теориялық және практикалық салдары, соның ішінде кейтеринг қызметтерін ұсыну үшін стандарт жобасын немесе практикалық ұсыныстарды әзірлеу қажеттілігі талқыланады.

Кілт сөздер: COVID-19, қонақжайлылық индустриясы, тамақтану кәсіпорындары, тамақтану, стандарт

Annotation. The article discusses the problems of the catering services market on the example of Almaty. The results highlight the impact of COVID-19 on the catering business, including financial losses, negative emotions and systemic effects, the latter illustrating the chain of adverse effects caused by COVID-19.Theoretical and practical implications for the future management of catering enterprises are discussed, especially in the context of catering, including the need to develop a draft standard or practical recommendations for the provision of catering services.

Kywords: COVID-19, hospitality industry, catering, catering, standard

Введение

Одна из самых главных составляющих индустрии гостеприимства являются предприятия общественного питания, поскольку создают хорошие условия для развития экономики страны, обеспечивая реализацию и организацию питания различных групп населения, а также создание рабочих мест.

За время своего существования предприятия общественного питания претерпели глубокие изменения, поскольку этот сектор характеризуется постоянными инновациями, эволюцией и расширением ассортимента продукции. Развитие всех заведений общественного питания имеет свою историю, которая зависит от вида заведения: кафе, бар или ресторан. В настоящее время сложилась классификация предприятии питания по типам, характеру организации и технологии производства, материально-технической базе, классам, методам и формам обслуживания [1].

Объектом нашего исследования является рынок кейтеринга на примере г. Алматы, как одно из перспективных услуг в индустрии питания, развитие и совершенствование которогосоздаст устойчивость по экономическим и социальным показателям. В этом исследовании предполагается изучить проблемы кейтеринговых услуг, связанные с COVID-19 в г. Алматы, для выявления возможностей существования и развития этой услуги в период коронокризиса.

Методология исследования. Исследование выполнено в рамках качественной методологии таких как: метод сбора данных, метод анализа данных – тематический анализ.

Результаты и дискуссия. Кейтеринг – это форма выездного ресторанное обслуживания, которое снабжает, поставляет и обслуживает определенное количество людей в любом месте независимо от времени и обстоятельств [2].

Интересной является история развития и формированиекейтеринговых услуг. После обретения страной независимости в начале 90-х годов в городе Алматы обосновались такие крупные иностранные корпорации как: USAID, Chevron, Glencore International, Samsung, Philip Morris и др., что явилось предпосылкой развития и формирования кейтеринговых услуг. Организации заказывали у местных ресторанов выездное обслуживание, когда надо было устроить праздничный или деловой обед в офисе, банкет в загородном доме или барбекю на поляне. Тогда термин “catering” был понятен лишь узкому кругу лиц, связанному с ресторанным бизнесом. Вскоре это услуга стала популярной и среди местного населения.В свою очередь предприниматели, заимствуя опыт у иностранных коллег совершенствовались, учитывая огромный спрос стали предлагать более широкий ассортимент услуг [3].

Сегодня рынок кейтеринга предлагает не просто организацию питания на мероприятиях, а полный цикл обслуживания торжества с момента его начала и до завершения, который включает в себя такой спектр услуг как написание сценария самого мероприятия, разработку концепции совместно с декоративным оформлением, подбор персонала, выбор места и специально приглашенных гостей, так называемых «свадебных генералов». На таких мероприятиях можно увидеть постановки, которые вызывают неизгладимые впечатления.

По данным комитета по статистике до пандемии COVID-19 в г. Алматы и г. Нур-Султан образовались три вида кейтеринга: корпоративный кейтеринг; событийный кейтеринг; выездное обслуживание [4].

Из вышеуказанных видов услуг, до пандемии корпоративный кейтеринг был наиболее востребованным среди потребителей – 70%, также хорошую прибыль приносило выездное обслуживание с рентабельностью до 25-30%. В 2017-2018 годах наблюдалась популярность выездного обслуживания среди частных лиц, отмечена тенденция обращений со стороны заказчика для проведения семейных торжеств.

Последствия пандемии, вызванные COVID-19, оказали влияние на развитие индустрий гостеприимства. В 2020 году торговой сетью Metro был проведен опрос среди партнеров компании, занятых в сфере HoReCa, в число которых вошли организации в Алматы, Караганде, Усть-Каменогорске и Шымкенте [5]. По их данным 73% из числа опрошенных предприятий постарались сохранить свои прежний режим работы, 24% не возобновили работу так как им была невыгодна неполная загрузка, а 3% предприятий полностью перешли на формат доставки.

Рынок кейтеринга, также понес сильные потери, меры по сдерживанию и ограничению мобильности граждан привели к значительному сокращению спроса, особенно в корпоративном и событийном кейтеринге, в связи с ограничениями на проведение массовых и значительных мероприятий.

COVID-19 оказал сильное влияние на индустрию гостеприимства, реальные экономические и социальные последствия которого все еще далеки от учета. Вынужденная приостановка деятельности предприятий питания привела к большим финансовым потерям и широкомасштабной безработице.

Новости в средствах массовой информации свидетельствуют о том, что мало кто из предпринимателей прямо или косвенно не пострадал в этом секторе деятельности, как в деловом, так и в семейном измерениях. С объявлением чрезвычайного положения 19марта 2020 года, вызванного распространением COVID-19, были введены ограничения на свободную экономическую инициативу и передвижение людей. Фактически все видыуслуг были приостановлены. В индустрии гостеприимства это привело к закрытию отелей, ресторанов, а также мест отдыха и развлечений. В этой области были видны только два исключения:

1) работа некоторых отелей и хостелов для медицинских работников;

2) работа некоторых ресторанов на вынос [6].

Эта ситуация привела к принятию важных изменении в санитарно-эпидемиологические требования постановлением главного санитарного врача г. Алматы, в котором были изложены критерии ограничений и разрешений работы объектов питания города Алматы.

Объекты питания столкнулись с такой проблемой, как сохранение дохода при таких больших расходах, возникших из-за покупки необходимых средств (бесконтактные термометры, дезинфицирующие средства, дозаторы для антисептиков и др.) для обеспечения соблюдения всех санитарных норм и правил. Фактически на всех социально-экономических объектах был пересмотрен алгоритм обслуживания потребителей. Для многих предприятий это оказалось неосуществимой, что привело к такой цепной реакции как потеря потребителей и закрытие на неопределенный срок [7].

Цели и задачи предприятий были направлены на выработку стратегии, которая позволила бы предвидеть потребности рынка и быстро реагировать на них. Центральным моментом этой проблемы является то, как вести себя на рынке, который может стать разрушительным.

Так как предметом нашего исследования является совершенствование кейтеринговых услуг в связи с этим, была поставлена цель провести систематический анализ нормативно правовых актов, стандартов, технических условии устанавливающие специальные требования к осуществлению этой деятельности. Одним из которых является

СТ РК ГОСТ Р 50762-2011 «Услуги общественного питания. Классификация предприятий общественного питания», устанавливающий что предприятия в зависимости от характера деятельности классифицируются на несколько видов в числе которых есть предприятия выездного обслуживания, однако нет четкого определения и требовании к таким предприятиям [8].

Тогда как в соседней России есть свои национальный стандарт ГОСТ Р 55051-2012 «Услуги общественного питания. Общие требования к кейтерингу» утвержденный и введенный в действие приказом Федерального агентства по техническому регулированию и метрологии от 8 ноября 2012 г. №704-ст [9].

Проведенный анализ действующего законодательства РК, регулирующего правоотношения в общественном питании выявил, что несмотря на наличие значительного числа нормативных документов, регламентирующих отдельные аспекты деятельности в сфере общественного питания, в виду реалиями требуется совершенствования и развития правового регулирования отрасли кейтеринговых услуг в направлении оптимизации и актуализации действующих норм и правил, их системной взаимоувязки.

В связи с этим была поставлена задача разработать проект стандарта или практических рекомендаций по предоставлению кейтеринговых услуг, в которых будут предусмотрены все требования, заложенные действующей на территорий РК системы технического регулирования, в том числе требования международных стандартов, рекомендуемых Комитетом по техническому регулированию Республики Казахстан.

Заключение

Одним из наиболее стремительно развивающихся секторов рынка услуг является ресторанный бизнес, опережая в динамике своего роста многие отрасли народного хозяйства. Вместе с тем, это один из самых рисковых видов бизнеса, по статистике 50% новых ресторанов разоряются на первом году своего существования, за два года – 65% и лишь один ресторан из десяти доживает до 5 лет.

2020 год останется в истории как один из самых тяжелых в мировой экономике. Коронакризис оказал серьезное влияние на самые разные сферы жизнедеятельности. Особенно сложным он был для рестораторов. До пандемии в Казахстане работало 18-19 тыс. ресторанов, баров, кафе. На сегодняшний день около 60% из них приостановили свою деятельность, 20% – закрылись навсегда [4].

Новые концепции и тренды в ресторанном бизнесе всегда привлекают новых гостей, повышают их лояльность, увеличивают средний чек на клиента, позволяют остаться на плаву и достичь успеха. Именно поэтому, на сегодняшний день инновации в ресторанном бизнесе являются обязательным процессом.

Кейтеринг – далеко не новое направление на Западе, в Казахстане оно появилось относительно недавно, но не смотря на это является одной из перспективных услуг в индустрии питания. Исследование выявило что в Казахстане отсутствуют четкий конструктивный нормативный документ, который регулирует эту деятельность. В связи с этим была поставлена задача разработать проект стандарта или практических рекомендации по предоставлению кейтеринговых услуг, в которых будут предусмотрены все требования, заложенные действующей на территорий РК системы технического регулирования.

Список литературы:

1. Погодин К.С., Баянова Л.Е. Кейтеринг Мировой опыт: Эксмо, 2018. – 126 с.

2. Артемьев А.М., Сабитова А.Р. Особенности организации питания во время деловых мероприятий // Научный результат.

3. http://forbes.kz/finances/markets/kto_kormit_kazahstantsev_na_vyiezdnyih_meropriyatiyah/

4. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://stat.gov.kz
5. https://lsm.kz/horeca-karantin-opros-metro
6. https://forbes.kz/process/kak_vyijivaet_biznes_v_rk_vo_vremya_karantina/
7. https://articlekz.com/article/27687
8. СТ РК ГОСТ Р 50762-2011 «Услуги общественного питания. Классификация предприятий общественного питания».
9. ГОСТ Р 55051-2012 «Услуги общественного питания. Общие требования к кейтерингу».

ВОЗМОЖНОСТЬ ПОДГОТОВКИ ЭКСКУРСОВОДОВ НА БАЗЕ КОСТАНАЙСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ А. БАЙТУРСЫНОВА

Шелудько Евгения Васильевна
Студентка 4 курса
Шкваренко Никита Сергеевич
Старший преподаватель, магистр
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
e-mail: sheludkoevgenia@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается возможность подготовки экскурсоводов на базе Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, а также спрос на услуги по подготовке со стороны студентов. В качестве инструмента подготовки кадров взята дополнительная образовательная программа (minor), а в качестве потенциальных специалистов – студенты педагогических специальностей. Статья также содержит результаты исследования, направленного на определение спроса со стороны студентов на подготовку экскурсоводов в городе Костанай.
Ключевые слова: экскурсионное дело, подготовка экскурсоводов, дополнительная образовательная программа, minor, подготовка экскурсоводов на базе вуза.

Түйін. Мақалада А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің базасында экскурсия жүргізушілерді даярлау мүмкіндігі, сондай-ақ студенттер тарапынан дайындық бойынша қызметтерге сұраныс қарастырылады. Кадрларды даярлау құралы ретінде қосымша білім беру бағдарламасы (minor), ал әлеуетті мамандар ретінде – педагогикалық мамандықтардың студенттері алынды. Мақалада сондай-ақ Қостанай қаласында экскурсоводтарды дайындауға студенттер тарапынан сұранысты анықтауға бағытталған зерттеу нәтижелері бар.
Кілт сөздер: экскурсиялық іс, экскурсоводтарды дайындау, қосымша білім беру бағдарламасы, minor, ЖОО базасында экскурсоводтарды дайындау.

Annotation. The article discusses the possibility of training guides on the basis ofKostanay Regional University named after A. Baitursynov and students demand for training services. As a training tool was taken an additional educational program (minor) and as a potential specialists - students of pedagogical specialities. The article also contains the results of research aimed at determination of demand by students for the training of guides in the city of Kostanay.
Keywords: Excursion business, training guides, additional educational program, minor, training guides on the basis of university.

Введение

Экскурсионная деятельность – важная составляющая туристкой отрасли, выступающая в роли не только инструмента для воспитания личности и патриотизма, но и как средство экономического роста страны. Костанайская область обладает достаточным потенциалом для развития экскурсионной деятельности, имея более тысячи объектов природного и историко-культурного наследия, среди которых особый интерес представляют Наурузумский заповедник и сакральные места.

Несмотря на имеющиеся возможности и достаточно большой рынок потенциальных потребителей экскурсионных услуг (883 963 человек [1], из нихболее34 073 являются учащимися школ города [2], наш регион не может похвастаться широким спектром экскурсионных предложений. Причина тому – отсутствие специалистов-экскурсоводов, способных в полной мере использовать потенциал области и грамотно реализовывать экскурсионную деятельность.

Подготовка высококвалифицированных кадров в экскурсионной сфере стала одной из приоритетных задач, изложенных в Государственной программе развития туристской отрасли Республики Казахстан [3].

В Национальном реестре экскурсоводов и гидов-переводчиков, созданном Казахстанской туристкой ассоциацией (КТА), числится 95 специалистов, получивших соответствующую лицензию и подтвердивших свой профессионализм. Следует отметить, что лицензирование экскурсионной деятельности в Казахстане не является обязательным, но нахождение специалиста в реестре выступает гарантом качества предоставляемых им услуг [4].

Представители Костанайской области в реестре отсутствуют, что лишний раз доказывает необходимость подготовки новых кадров. Данная статья направлена на рассмотрениеуже имеющихся предложений по подготовке экскурсоводов в г. Костанай, а также возможности подготовки специалистов на базе Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова.

Методы исследования. Для рассмотрения данной темы был использован ряд научных методов.

Метод анализа. В рамках данного исследовательского методы были проанализированы рынок услуг Костанайской области по обучению экскурсионной деятельности, анализ образовательных программ КРУ им. А. Байтурсынова на предмет подходящих для обучения экскурсионному делу в рамках minorобразовательных программ.

Проведено анкетирование среди студентов образовательных программ (далее ОП) «География», «Биология», «Иностранный язык», «История», выбранных после анализа среди ОП педагогического института им. У. Султангазина Костанайского регионального университета им. А. Байтурсынова. Целью анкетирования стало изучение спроса на услуги по подготовке среди студентов.

Применен синтез – на основе изученных моделей подготовки экскурсоводов составлен курс дисциплин по подготовке специалистов на базе педагогического образования.

Результаты исследования.

Предложения по подготовке экскурсоводов в городе Костанай.

На данный момент, подготовкой экскурсоводов в городе Костанай занимаются две организации: Педагогический институт им.У. Султангазина при КРУ им. А. Байтурсынова и Центр образования и туризма «Best.kz». Оба предложения имеют свою специфику, представленную ниже:

– обучение на экскурсоводов-специалистов в Педагогическом институте им. У. Султангазина проходит в рамках образовательной программы «Туризм», а значит овладеть навыками экскурсовода возможно лишь в ходе 4-летнего обучения по данной специальности;

– Центр образования и туризма «Best.kz». Подготовка кадров осуществляется на бесплатной основе, но с важным условием – специалисты готовятся «для фирмы» и с учетом дальнейшего трудоустройства у них.

Имеющиеся предложения подходят далеко не всем, поэтому разработка новой программы подготовки экскурсоводов стала актуальной задачей исследования.

Возможность подготовки специалистов на базе педагогического института им. У. Султангазина КРУ им. А. Байтурсынова с учетом выборности minor.

Современные работодатели особенно ценят специалистов, которые обладают широким набором компетенций в разных областях. Многопрофильность – качество, которое сейчас особенно ценится на рынке труда. Инструментом такого многостороннего образования может выступить minor (минор) – форма дополнительного образования, широко используемая во всем мире.

Minor представляет собой совокупность дисциплин других видов учебной работы, определенная обучающимся для изучения с целью формирования дополнительных компетенций. Таким образом, выбрав в качестве миноров дисциплины, которые расширяют квалификацию работника, обучающийся может повысить свои конкурентные преимущества и овладеть смежной профессией. С 2018 года в КРУ им. А. Байтурсынова были разработаны 94 программы дополнительного обучения разной направленности [5]. Студенты со второго курса помимо основной образовательной программы (major), могут выбрать дисциплины из дополнительной образовательной программы (minor), тем самым удовлетворить личные потребности, так как выбранную программу они проходят в первую очередь для себя, и по собственному желанию.

Учитывая проблему недостаточности специалистов в сфере экскурсионной деятельности при достаточно большом рынке потребителей [1, 2], а так же возможность получения дополнительной специальности в рамках высшего образования, нами была разработана minor программа подготовки специалистов в сфере экскурсионной деятельности. При составлении программы мы опирались на положительный опыт ряда Российских и Казахстанских ВУЗов [6], в том числе и опыт обучения специалистов и бакалавров сферы услуг специальности «туризм» КРУ им. А. Байтурсынова [7]. Так же мы исследовали опыт подготовки экскурсоводов «практика» сферы туризма – Центра образования и туризма BestKZ.

В учебную программу были включены 4 дисциплины, которые покрывают весь необходимый теоретический и практический объем:

1. Основы экскурсоведения;
2. Методика подготовки экскурсии;
3. Методика проведения экскурсии;
4. Профессиональное мастерство экскурсовода.

Общий объем учебной программы составляет 20 кредитов, итогом окончания курса становится разработанная тематическая экскурсия с полным портфелем экскурсовода и её апробация.

Исследование уровня заинтересованности студентов КРУ в получении дополнительной специальности.

Такая программа будет особенно актуальна для студентов педагогических специальностей, ведь педагогика является неотъемлемой частью экскурсионной деятельности. Педагоги – отличные кандидаты для работы в сфере оказания экскурсионных услуг, так как уже частично обладают определенным багажом знаний и умений, необходимым для эффективного осуществления экскурсионной деятельности.

Для изучения спроса на услуги по подготовке экскурсоводов был проведен опрос среди студентов 1-3 курсов таких педагогических специальностей, как «История», «География», «Биология», «Иностранный язык», в ходе которого были задействованы 106 обучающихся. Так, студенты, обучающиеся по специальности «История», и выбравшие дополнительную программу (minor) «Экскурсоведение», смогут в дальнейшем заниматься

краеведческими экскурсиями по региону; студенты специальности «Иностранный язык» - выступать в роли гидов-переводчиков и проводить экскурсиями для иностранных граждан; «География» и «Биология» – заниматься экскурсиями по важным природно-географическим объектам. Например, по Наурузумскому заповеднику.

Также можно отметить, что навык ведения экскурсии будет полезен для организации учебного процесса в школе, где учитель сможет самостоятельно выступить в роли экскурсовода, разнообразив подачу школьного материала экскурсиями, не привлекая при этом третьих лиц.

Для начала был рассмотрен уровень осведомленности студентов о наличии экскурсионных предложений в городе Костанай. Опрос показал, что большинство респондентов либо заочно знакомы со сферой экскурсионных услуг, либо самостоятельно принимали участие в экскурсиях, а значит уже имеют определенное представление об экскурсионном потенциале нашего региона и о том, в каких направлениях можно осуществлять экскурсионную деятельность. (см. Рисунок 1)

Рисунок 1 – Уровень осведомленности студентов об экскурсионных предложениях г. Костанай (n=106)

Экскурсоведение – далеко не самая популярная специальность, поэтому респонденты ранее не рассматривали возможность получения образования по данному направлению. (см. Рисунок 2)

Рисунок 2 – Процент студентов, которые задумывались о получении компетенций экскурсовода (n=106)

Результаты исследования показали, что часть студентов согласна рассмотреть возможность получения дополнительного образования по образовательной программе «Экскурсоведение», но для этого необходимо обеспечить их соответствующей информацией, раскрыть потенциал и возможности программы обучения. (см. Рисунок 3)

Рисунок 3 – Заинтересованность студентов в возможности получения образования в данной сфере (n=106)

Помимо этого студенты указали желаемый формат обучения, его продолжительность и приоритетные навыки, которыми они хотели бы овладеть в ходе обучения. (см. Рисунок 4,5,6)

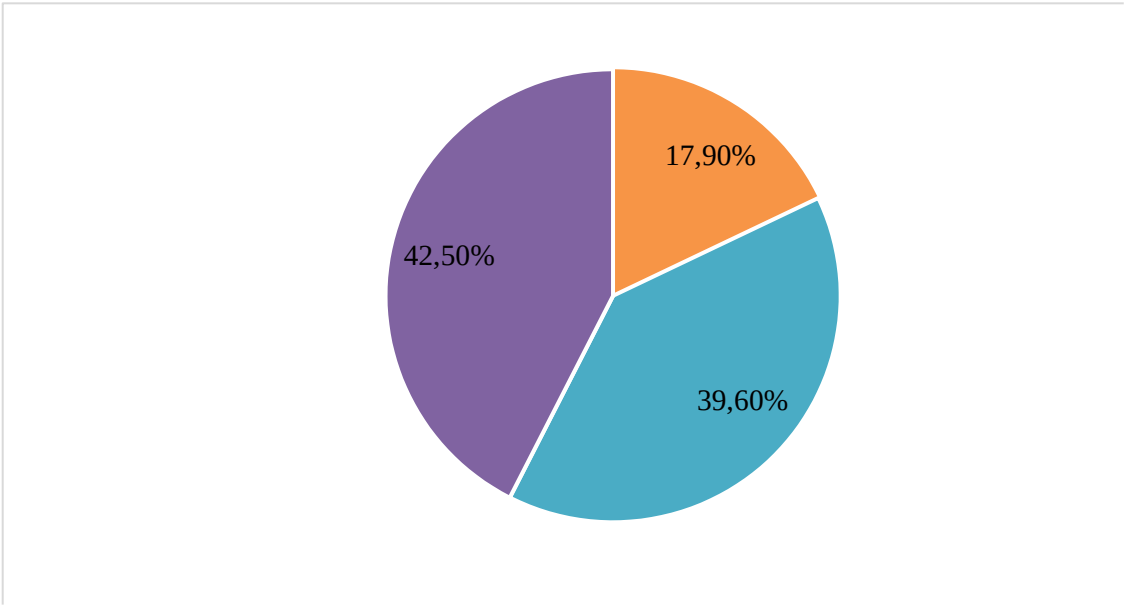

Рисунок 4 – Желаемая продолжительность обучения (n=106)

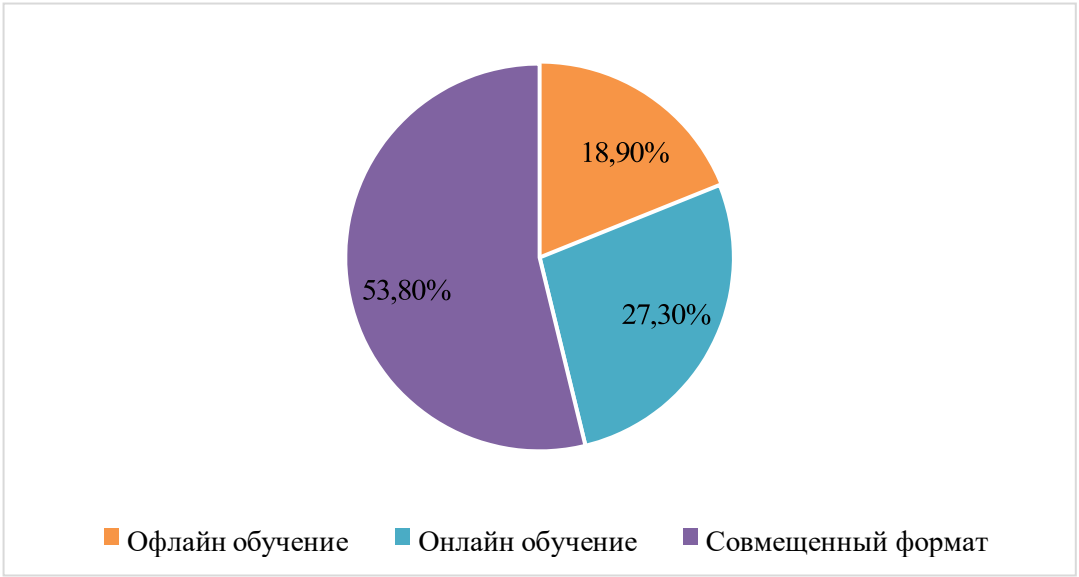

Рисунок 5 – Желаемый формат обучения (n=106)

Рисунок 6 – Приоритетные навыки, которыми хотят овладеть студенты (n=106)

Дискуссия и Заключение

Учитывая инновационные настроения в сфере образования и внутреннего туризма, а именно поднятые министром культуры и спорта РК Абаевым Д. вопросы о внедрении в школьную программу туры по знаковым местам города, региона [8], получение педагогом дополнительного образования в сфере экскурсионной деятельности становится еще более актуальным и значимым.

Результаты проведенногосреди будущих учителей истории, географии, биологии и иностранного языка опроса показали, что определенный интерес к дополнительной образовательной программе (minor) «Экскурсоведение» имеется. Большая часть респондентов (42,5% см. Рисунок 3) при должном разъяснении преимуществ выбора данных minorдисциплин могут стать слушателями курса. Внедрение minor «Экскурсоведение» предоставитстудентам возможность освоить дополнительную профессию и расширить спектр своих компетенций. При этом для университета это станет инструментом для повышения его конкурентоспособности и престижа. Кроме того, выпуск подготовленных специалистов поспособствует развитию экскурсионной сферы в городе Костанай и Костанайской области, что положительно скажется на экономическом и культурном развитии не только региона, но и страны в целом.

После проведения опроса в программу были внедрены ряд методических и других коррективов, такие как перенос части теоретического материала в онлайн-формат, количество кредитов в дисциплинах. Так, программа соответствует не только официальным требованиям, но и пожеланиям, которые были указаны респондентами.

Таким образом, можно сделать вывод, что подготовка экскурсоводов на базе Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова является возможной и актуальной сразу по ряду причин.

Список источников:

1. Официальный сайт Акимата Костанайской области // Общие сведения о Костанайской области [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanay/press/article/details/12406?lang=ru

2. Электронная школа «Sakura» // Единый реестр школ г. Костанай [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://school.kst-goo.kz/ru/

3. ИПС «Әділет» // Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360

4. Официальный сайт Казахстанской туристской ассоциации // Реестр Экскурсоводов и Гидов-Переводчиков Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://kaztour-association.com/o-nas/nashi-proekty/reestr-ehkskursovodov-i-gidov-perevodchikov-respubliki-kazahstan/.

5. Официальный сайт Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова // Каталог дополнительных образовательных программ (Minor) [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://ksu.edu.kz/educational-activity/obrazovatelnye-programmy/katalog-dopolnitelnyh-obrazovatelnyh-programm-minor/

6. Официальный сайт Управления развития дополнительного образования Кемеровского государственного университета // Программа дополнительного профессионального образования «Экскурсовод (гид) по Кузбассу» [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://addedu.kemsu.ru/

7. Официальный сайт Педагогического института имени У. Султангазина // Образовательные программы [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://pis.ksu.edu.kz/departments/kafedra-teorii-i-praktiki-fizicheskoj-kultury-i-sporta/obrazovatelnaya-programmy/

8. Официальный сайт АО НК KazakhTourism // Первоочередные задачи, озвученные министром культуры и спорта РК Дауреном Абаевым [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://qaztourism.kz/press-center/all/372/?PAGEN_2=2

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНДАҒЫ АНИМАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Сартова Аружан Мауленовна
4 курс студенті
Жумекенова Дидар Ерсаиновна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: didar-010682@mail.ru, sartova20@mail.ru

Түйін. Мақалада анимациялық қызмет туристік индустрияны дамыту тұрғысынан әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қарастырылады. Бұл қызметтің туристік индустрияны дамытудағы рөлі мен маңызы талданады. Сондай-ақ, Қостанай облысындағы «Сосновый бор» емдеу-сауықтыру курорты мысалында анимациялық қызметтің қазіргі жағдайын қоса алғанда, сұраныс пен ұсыныстарға талдау жүргізіледі. Бос уақытты өткізудің болуы – туристердің демалуының маңызды компоненттерінің бірі болып табылады.

Кілт сөздер: анимация, анимациялық қызмет, туризм, курорт, медициналық туризм, анимациялық бағдарлама, бос уақыт.

Аннотация. В статье рассматривается анимационная деятельность как социально-культурный феномен с точки зрения развития туристической индустрии. Анализируется роль и значение данной деятельности в развитии туристической индустрии. Также проводится анализ спроса и предложений, включая нынешнее состояние анимационной деятельности в Костанайской области на примере лечебно-оздоровительного курорта «Сосновый бор». Наличие досуговой деятельности является одним и важных составлюящих компонентов отдыха туриста.

Ключевые слова: анимация, анимационная деятельность, туризм, курорт, лечебно-оздоровительный туризм, анимационная программа, досуг.

Anatation. The article considers animation activity as a socio-cultural phenomenon from the point of view of the development of the tourism industry. The role and significance of this activity in the development of the tourism industry is analyzed. The analysis of supply and demand is also carried out, including the current state of animation activities in the Kostanay region on the example of the medical and health resort «Sosnovy Bor». The presence of leisure activities is one of the important components of a tourist's rest.

Keywords: animation, animation activity, tourism, resort, health tourism, animation program, leisure.

Кіріспе

«Анимация» сөзі латын тілінен шыққан (anima – жел, ауа, жан; animatus – анимация) және шабыт, руханият, тіршілікті ынталандыру, белсенділікке қатысу деген мағынаны білдіреді. «Анимация» термині XX ғасырдың басында Францияда әртүрлі қауымдастықтар құру туралы заңның енгізілуіне байланысты алғаш рет пайда болды және мәдениетке, көркем шығармашылыққа деген қызығушылықты оятуға және күшейтуге бағытталған іс-әрекет ретінде түсіндірілді және сайып келгенде белсенділікке түрткі болды. Көп ұзамай «анимация» термині халықаралық туризмде қолданыла бастады, тіпті туристік қызметтің ерекше бағыты – туристік анимация пайда болды [1].

Туристің қажеттіліктері – саяхат жасамас бұрын туристің жағдайының сапалы сипаттамасы, оның бұл жағдайды жақсы жаққа өзгертуге деген ұмтылысын білдіреді (саналы немесе бейсаналық), мысалы, физикалық күшті қалпына келтіру, психикалықтепе-теңдікті, тыныштықты және жаңа достарды табу, эмоционалды қуат немесе эстетикалық ләззат алу.

Туристердің мүдделері көптеген факторларға байланысты: жасы, жынысы, ұлты, білім деңгейі, табыс деңгейі, кәсіби мүдделері, хоббиі және т. б.

Табыстың өсуімен демалыс шығындарының мөлшері артатыны анық. Отбасының табысы неғұрлым жоғары болса, соғұрлым жақсы және қызықты демалысты қамтамасыз ету мүмкіндігі көбірек болады. Туристік белсенділік тұтынушылардың білім деңгейіне тікелей байланысты. Орта білімі бар адамдар ойын-сауық сапарларын қалайды; жоғары білімі бар адамдар зияткерлік демалысқа бейім. Әрине, анимациялық қызметтерді тұтынушыларды табыс, жас, жыныс және кәсіп санаттарына нақты бөлуге болмайды,мұны тек шартты түрде жасауға болады. Мысалы, кейбір жұмысшылардың табысы өте жоғары болуы мүмкін, бірақ олардың бос уақыттағы қажеттіліктері әкімшілік қызметкерлердің немесе ірі кәсіпкерлердің қажеттіліктерінен күрт өзгеше болуы мүмкін. Дегенмен, өз бағдарламаларын клиенттердің мүдделерін ескере отырып жоспарлауы керек, аниматорлар кез-келген талғамға сай бағдарламалар жасау үшін қонақтар мен туристерді дұрыс жіктей білуі керек [2].

Ойын-сауық индустриясы – ойын-сауық процесінде тұтыну үшін қажетті және ойын-сауық процесінің өзі үшін жеткілікті қызметтер мен тауарларды ұсынатын кәсіпорындар мен кәсіпкерлер жүйесі. Ойын-сауықтың заманауи әдістері мен формаларының кең спектрі өзінің функционалды бағытымен ерекшеленетін ұйымдардың алуан түрлілігін анықтайды. Ойын-сауық қызметтерінің нарығы – өндірушілер мен тұтынушылар арасында ойын-сауық өнімін сатып алу-сату бойынша туындайтын қатынастарды іске асыру тетігі (бұл жағдайда ойын-сауық индустриясының кәсіпорындары өндіретін қызметтер немесе қызметтер кешені). Ойын-сауық қызметі – бұл процесстегі және ойын-сауық мақсаттарындағы қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған қызмет көрсету саласындағы мақсатты іс-шаралар жиынтығы [3].

Қазақстандық статистикада ойын-сауық индустриясы кәсіпорындарының қызметі жеке көрсеткіш ретінде бөлінбейді.

Бұл негізінен екі себепке байланысты. Ең алдымен, ойын-сауық индустриясы кәсіпорнының ұйымдастырушылық-экономикалық белгілерін анықтау қиын. Ойын-сауық пен экскурсияға жағдай жасайтын көптеген кәсіпорындар бар. олар ойын-сауық саласына дәстүрлі жіктеуге жатпайтын көптеген салаларға таралған. Кейбір жағдайларда ойын-сауық үшін жағдай жасау – бұл кәсіпорынның негізгі қызметі (дискотека тәуелсіз кәсіпорын ретінде), басқаларында-көмекші (ойын кітапханасы қонақ үй шаруашылығының құрамдас бөлігі ретінде), үшіншіден – жанама (кітапхана жанындағы дансинг).

Екінші себеп – қызмет түрлерінің қажетті жіктелуі жоқ. Ойын-сауық көптеген басқа іс-шаралар арасында белгілі бір орынға ие болмады.

Ойын-сауық индустриясы ойын-сауық жағдайларын жасайды. Соңғылардың түрлері мен сипаты өте алуан түрлі. Спорттық, мәдени, ойын, жағажай, аспаздық, эротикалық ойын-сауықтар бар; жеке, топтық және жаппай; балалар мен ересектер, ерлер мен әйелдер, бакалаврлар мен отбасылар үшін. Спорттық іс-шаралар спорт түрлерімен ерекшеленеді: жүзу, мотоцикл, су және тау шаңғысы, су асты жүзу, парашют.

Мәдени ойын-сауық мұражайларға, көрмелерге, тарихи көрікті жерлерге барумен байланысты. Ойын-сауық ойындары компьютерден казино ойындарына дейін кең спектрін қамтиды. Көптеген ойын-сауық жан-жақты, адамның әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандырады: карнавалдарға, ұлттық мерекелерге қатысу және т.б. [4].

Қазақстан Республикасының ойын-сауық нарығы. Ойын-сауық индустриясы әлеуметтік-мәдени саланың ең жас салаларының бірі болып табылады. Осы саланы зерттейтін экономика ғылымы енді ғана дами бастады. Саланың құрамы мен құрылымы дәл анықталмаған. Статистикада ойын-сауық индустриясындағы кәсіпорындарды бөлу критерийі жоқ. Бұл негізінен екі себепке байланысты. Ең алдымен, ойын-сауық индустриясы кәсіпорнының ұйымдастырушылық-экономикалық белгілерін анықтау қиын.

Осылайша, іс жүзінде ойын-сауық индустриясы әдеттегі ойын-сауық мекемелерін ғана емес, сонымен қатар материалдық өндірістің кейбір кәсіпорындарын да қамтиды. Ойын-сауық индустриясының шекараларын теориялық нақтылау шешілмеген міндет болып табылады. Ойын-сауыққа деген сұраныс бірқатар ерекшеліктермен сипатталады. Сұраныс ауқымы бос уақыттың болуы мен көлеміне, әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларға және халықтың табысына байланысты. Ойын-сауыққа қатысу факторлары – жынысы, жасы, мәдени деңгейі, білімі, кәсібі, тәрбие мен көзқарастың ерекшеліктері, ынталандыру. Көңіл көтеру қажеттіліктері адамның өмірлік циклімен, сондай-ақ жылдық, айлық, апталық және күнделікті циклдермен байланысты. Ойын-сауық, әдетте, басқа іс-шаралармен біріктіріледі: демалыс және ойын-сауық, спорт және ойын-сауық, оқу және ойын-сауық және т. б.

Қазақстан Республикасының ойын-сауық нарығы тәуелсіз мемлекет ретінде біздің еліміздің басынан бастап өзгерістерге ұшырауда. Кеңес Одағының ыдырауы елдегі демалыс индустриясының құлдырауына әкелді. Көптеген кинотеатрлар мен спорт кешендері жабылды, олар қазіргі уақытта сауда орталықтары болып табылады [5].

Халықтың едәуір бөлігі үшін, бос уақыттың барлық формаларының ішінде, хоббиді қоспағанда, тек теледидар қалды. 1999 жылдан басталған экономиканың өсуі кірістердің өсуіне әкелді. Халықтан ақша қаражатының көбірек саны босатыла бастады, бұл қазақстандықтар үшін түрлі ойын-сауықтардың қолжетімді болуына алып келді.

Елімізде жаңа сала – ойын-сауық индустриясы қарқынды дами бастады, ол біздің республикамыздың дамуының осы кезеңінде экономиканың неғұрлым серпінді салаларының бірі болып табылады.

Егер ойын-сауық қызметтері тұрғысынан қарайтын болсақ, онда спорттық қызметтер мен демалысты ұйымдастыру бойынша қызметтер Қазақстанда маңызды болып табылатыны көрініп тұр.

ҚР облыстары бойынша ойын-сауық қызметтерінің көлемін бөлуді қозғай отырып, бұл жерде Алматы облысы және Алматы қаласы даусыз көшбасшы болып табылады. Алматы облысы бағдарламалар жасау және телерадио хабарларын тарату қызметтерін ұсыну бойынша Оңтүстік Қазақстан облысынан кейін екінші орында.

Жалпы, отандық ойын-сауық нарығы іс жүзінде қалыптасқан деп айтуға болады. Алайда, барлық сегменттер әлі де өз дамуының шыңына жеткен жоқ немесе әлі бос емес тауашаларды игеруде. Еуропа мен АҚШ елдеріндегі ойын-сауық индустриясы кәсіпорындарының желісін шамамен салыстыру сандық көрсеткіштер бойынша да Қазақстанның артта қалуы айтарлықтай ойын-сауық орталықтарының, мотельдердің, кемпингтердің, қонақ үйлердің, мұражайлардың, саябақтардың жалға беру пункттерінің және Қазақстандағы ойын-сауық индустриясының басқа да объектілерінің он есе аз екенін көрсетеді. Бастапқы кезеңде денсаулық клубтары, гольф клубтары, тақырыптық парктер, автоматты кинотеатрлар және автокөлік жүргізушілеріне арналған кинотеатрлар, клуб түріндегі кафелер сияқты демалыс және ойын-сауық нысандары бар. Су парктерінің, бассейндердің, корттардың және тау шаңғысы орталықтарының саны бірнеше есе аз. Толыққанды отбасылық демалыс үшін қызмет көрсету нарығы нашар дамыған. Бүгінгі таңда отбасылық демалыс үшін ойын-сауық орталықтарының басқа жеңілдетілген түрлері ұсынылады. Дегенмен, ойын-сауық индустриясы халықтың сатып алу қабілетінің өсуіне және ойын-сауық инфрақұрылымын басқаруда менеджерлердің жинақталған тәжірибесіне байланысты қарқын ала бастайды [6].

Осылайша, жоғарыда аталған барлық деректер ұсынылатын ойын-сауық қызметтерінің спектрі мен саны бойынша Алматы қаласы сөзсіз көшбасшы болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Көшбасшыдан кейін елорда Астана, Қарағанды, ол жақында халық саны бойынша екінші орын алды және қарқынды өсуі салыстырмалы түрде жақында басталған Шымкент.

Біздің өлкеміз де ойын-сауық саласында құр алақан емес. Қалада тарихи-өлкетану мұражайы, сурет галереялары, шахмет клубы, кинотеатрлар, қазақ драма театры, орыс

драма театры, филармония, кітапханалар қала тұрғындары мен қонақтарына жұмыс жасайды. Сұранысқа ие анимациялық қызметтер «Сосновый бор» шипажайында болып табылады.

«Сосновый бор» шипажайы Қостанай қаласынан 45 шақырым жерде, Арақарағай орманшылығының аумағында орналасқан. Онда 350 к/орындық 7 қабатты тұрғын үй және 40,9 және 25 нөмірлі жайлы корпустар бар.

Кешке, процедураларды қабылдағаннан кейін, демалушылар боулинг, бильярд, Ойын автоматтары залы, мини-бар және дискозал күтеді. Облыстық филармония әртістерінің концерттері өткізіледі. Демалыс күндері орманға пикниктерге шығу ұйымдастырылған, онда демалушылар бүкіл Қазақстан және жақын шетелдер адамдарымен танысады. Облыс орталығының көрікті жерлеріне экскурсиялар өткізіледі. Бос уақыт үшін теннис корты, тау велосипедтері, катамарандар, шаңғылар, аэросани, бильярд, тир, мейрамханалар, кафе-барлар, DVD кинозалы бар. Балалар бөлмесі жұмыс істейді [7].

Қорытындылай келе, қазіргі туристік қызметте анимация туристерге демалу мен көңіл көтеру үшін ұсынылатын мәдени және демалыс бағдарламаларының ажырамас бөлігі, ерекше құрамдас бөлігі болды. Алайда, туристік анимациялық қызметтің тиімділігі көбінесе осы саладағы мамандардың кәсіби біліктілігіне байланысты. Туризмге бос уақыт түрі ретінде жүгінетін адамдардың саны үнемі өсіп келеді. Сонымен қатар, туристік қызметтер нарығында ұсыныстар саны да өсуде. Туристік ұйымның бәсекеге қабілеттілігін инновациялық технологиялар қамтамасыз етеді, олардың ішінде анимация –бос уақытты өткізудің арнайы бағдарламаларын әзірлеу және ұсыну бойынша қызмет түрі. Анимациялық бағдарламалар ойындар мен жарыстарды, би кештерін, карнавалдарды, рухани қызығушылық немесе хобби саласына кіретін сабақтарды ұйымдастыруды және т.б. қамтиды. Сонымен, анимациялық қызмет – туристік қызметтердің басты бөліктерінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гаранин Н.И., Булыгина И.И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации. – М.: Советский спорт, 2006.
2. Дурович А.П. Реклама в туризме: Учебное пособие. – М.: Новое знание, 2003.
3. Кабушкин Н.И., Дурович А.П., Бондаренко Г.А., Сергеева Т.М. Организация туризма // Учебное пособие. - 3-е изд., испр. – М.: Новое знание, 2006.
4. Курило Л.В. Теория и практика анимации: Теоретические основы туристской анимации. – М.: Советский спорт, 2006.
5. Сенин В.С. Организация международного туризма // Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2004.
6. Биржаков М.Б. Анимация как разновидность туристских услуг в сфере досуговой деятельности / М.Б. Биржаков // Национальный туристский журнал «Туристские Фирмы». – 2006. - №39(7).
7. Сосновый бор журналы. – 2018.

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА

Кадырова Жанель Жанибековна
Студентка 2 курса
Хамитова Дарига Мейрамовна
к.э.н., ассоц.профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
E-mail: dariga1979@mail.ru, kadyrova03@mail.ru

Аннотация. Распространение концепции устойчивого развития туризма оказывает значительное влияние на гостиничное хозяйство. Выделены экологические требование к средствам размещения. Проведен анализ экологизации гостиничного хозяйства.
Ключевые слова: средства размещения, гостиницы, экология, природа, окружающая среда.

Түйін. Туризмнің тұрақты дамуы концепциясының таралуы қонақ үй индустриясына айтарлықтай әсер етеді. Орналастыру объектілеріне қойылатын экологиялық талаптар ерекше көрсетілген. Қонақ үй шаруашылығын экологияландыруға талдау жүргізілді.
Кілт сөздер: орналастыру орындары, қонақ үйлер, экология, табиғат, қоршаған орта.

Annotation. The spread of the concept of sustainable tourism development has a significant impact on the hotel industry. The environmental requirements for accommodation facilities are highlighted. The analysis of the ecologization of the hotel industry was carried out.
Keywords: accommodation facilities, hotels, ecology, nature, environment.

Введение

Развитие туризма стало приоритетным направлением деятельности Всемирной туристской организации ООН и оказало значительное влияние на все структурные элементы туризма, в том числе и на развитие средств размещения.

Гостиничный бизнес сегодня – это быстрорастущая и перспективная отрасльэкономики. Стабильность дохода, ростколичества путешествующих приводят кувеличению количества отелей и гостиниц,ивозникновению новых форм средств размещения. Вслед заэтим увеличивается и негативный вкладгостиничного хозяйства в окружающую среду.

Международной природоохранной организацией было проведено исследование в результате которого выяснилось, что один отель в местимостью 100-150 номеров в среднем потребляет за неделю работы такое же количество энергии, каки 100 частных домов, а отходов создает намного больше. Одной из причин такого большого потребленияэнергии является освещенность 24 часа в сутки, семь дней в неделю. Кроме того, большое количество энергии тратится на освещение и отопление пустых номеров, коридоров и служебных помещений. Коллективные средства размещения являются источником образования большого количества твердых отходов, в связи стем, что мыло, шампуни и другие предметы гигиены и питания, которые дома используются повторно, в гостинице сразу же выбрасывают вместе содноразовой упаковкой

Важным условием привлечения туристов является повышение комфорта в отеле и улучшение качества предоставляемых услуг. Рост международного туристского рынка выдвигает повышенные требования к производителям услуг вданной сфере. Согласно исследованиям гостиничного сервиса становится выгодным и прибыльным быть гостиницей, которая стремится сберечь природную среду.

Для избежание всего этого в развитых странах была сформирована концепция экологического отеля, являющаяся качественно продуманной системой комфортной жизни в гармонии с окружающим миром. Это системаконцептуально нового взгляда на развитие средств размещения, которая позволяется не только заботиться о природе, но и существенно снизить издержки производства. Несмотря на то, что концепция находитсяна стадии формирования, уже сейчас можно выделить целый ряд особенностей эко.

Прежде всего это продуманная система энергосбережения, включающая жесткие стандарты экономии ресурсов и широкое использование альтернативных источников энергии. Эта черта в первую очередь связана с недостаточной ресурсно-обеспеченностью развитых стран и активной политикой, направленной на стимулирование энергосбережения. Многие отели используют солнечную энергию как для прямого подогрева воды, так и получения электрической энергии. Исследования показали, что благодаря применению новых экологических методов работы (например, солнечный подогрев воды) и небольшим инвестициям в гостиницах и ресторанах можно сократить потребление электроэнергии на 10-25%, а потребление воды на 30%.

«Зеленые» отели стараются минимизировать химические реагенты, особенно жесткие, в уборке. В системах очистки и канализации первенство отдается передовым методам с использованием бактерий, разлагающих грязь и отходы. В чистящих средствах ограничивают хлоросодержащие соединения как аллертенные и негативно влияющие на окружающую среду. Моющие средства и стиральные порошки тоже выбираются самые «щадящие», но, конечно, при этом они могут обеспечить «отельный» класс чистоты [1].

Грамотная утилизация является одним из основных приоритетов. Твердые отходы недолжны поступать в окружающую природу, поэтому мусор сортируют, прессуют и вывозят. Жидкие отходы или помещают в специальные емкости и вывозят, или очищают. Самые передовые экоотели двигаются в сторону попыток построения полностьюзамкнутых систем, где вода и воздух могли бы подвергаться регенерации, что позволило бы строить подобные отели в пределах особо охраняемых природных территориях.

Большинство экоотелей располагается в уникальных природных комплексах – на берегах чистейших озер, рек, в заповедниках и охранных зонах. Это, содной стороны, связано с тем, что именнотакие места привлекают людей, которым небезразлична судьба природы. А, с другой стороны, такой комплекс минимально вредит окружающей природе, что позволяет сохранить ее в первозданной красоте. Строительство обычного неэкологического отеля ограничено требованиями сохранения природной среды и часто запрещено.

Высокие требования в таких отелях, предъявляют и к организации питания. В большинстве экоотелей стараются использовать экологически чистую еду стандартов «органик». В самом простом случае это экологически чистые продукты местных производителей, в более продвинутом – продукты, прошедшие специальный строгий контроль европейских или американских сертифицирующих организаций. Немаловажным является также качество воды. Настоящий отель в идеологии «эко» должен тщательно следить за составом воды, которую он использует.

Еще один суперсовременный тренд – использование в дизайне материалов вторичной переработки.

Многие экологические отели в связи с экономией энергии, отказываются от таких обычных для горожан спутников жизни, как компьютер и телевизор. Это не только экономия, а в первую очередь попытка отвлечь гостей от суеты и приблизить их к умиротворяющему и расслабляющему отдыху природе. Таким образом, основной отличительной чертой экоотеля является идеология близости человека и природы и построенная на этой основе сложная система мероприятий, направленная на снижение воздействия антропогенной деятельности на окружающую среду.

Согласно международным стандартам воздействие на окружающую среду средств коллективного размещения оцениваются по следующим направлениям:

– Воздух: запах (производство и потребление электро- и теплоэнергии, приготовление пищи, транспорт, используемый туристами и персоналом).

– Вода: водоснабжение, потребление воды (на кухне, при уборке, в сауне, номерах, при оказании туристских услуг).

– Почва почвенные подо охрана почвенных од (при оказании туристских услуг, утилизации отходов).

– Шум: состав и уровень шума (в месте отдыха, при оказании туристских услуг).

– Визуальные воздействия: территория; окружающая местность; ландшафт; здания; маркетинг; отходы; туристские услуги [2].

Основой для создания «экологичной» гостиницы является стремление максимально использовать природные ресурсы и натуральные материалы для того, чтобы не загрязнять атмосферу.

Добровольная экологическая сертификация гостиничного бизнеса по программе «Листок жизни» ведется с 2010 г. Эта программа учитывает мировые требования и особенности мирового рынка. Экомаркировка «Листок жизни» подтверждает, что гостиница оказывает минимальное воздействие на окружающую среду. (Рисунок 1)

Рисунок 1 – «Листок жизни»

Для получения сертификата гостиница проходит оценку соответствия стандарту «Услуги средств размещения. Требования экологической безопасности и методы оценки». Стандарт включает 26 обязательных и 66 дополнительных требований для выполнения, включающих соблюдение природоохранного законодательства, наличие экологического менеджмента и экологической политики в гостинице, экономию ресурсов: воды, энергии, предметов потребления, обращение с отходами, применение экологически безопасной бытовой химии, использование в меню ресторана экопродуктов.

Удачным примером в этой области стал отель «Коринтия» в Санкт-Петербурге, получивший в 2012 г. право использовать экомаркировку «Листок жизни». В этом отеле гостям предлагаются гигиенические принадлежности, упаковка которых сделана из биоразлагаемого пластика, вместо пластиковых стаканов используются картонные. Несмотря нато, чтодля приведения отеля в соответствие с экостандартами пришлось заплатить около миллиона, руководство отеля нежелательно потраченных средствах и заинтересовано по развитии экодвижения не только в гостиничной жизни, но и в жизни петербуржцев в целом

Сегодня корпоративные клиенты, безусловно, отдают предпочтение гостиницам, которые активно иуспешно участвуют в программах по устойчивому развитию. Крупнейшие же гостиничные сети, такие как Марриотт или Рэдиссон, уже просто немыслят ведение бизнеса без использования экологических стратегий. Этатенденция

будет лишь усиливаться, втом числе на казахстанском рынке, который пока еще недостиг западного уровня. Например в России в Алтайском крае расположены: арт-экоотель «Алтай» (Бийск). В Республике Алтай действуют экоотель «АлтикА» (с. Усть Муны, Майминский р-з), экокурорт «Марьин остров» (с. Чемал, Чемальский р-з)

Арт-экоотель «Алтай», открытый в 2012 г, основывает свою экологичность на использовании экологически безопасных материалов. Небольшой отель (39 мест) построен из благородных древесных пород – кедра, сосны, лиственницы.

Современный экоотель «АлтикА» занимает территорию в три гектара в сосновом лесу на берегу Капуни. Этот первый экоотель в Горном Алтае был построен в 2012 т. Инновационные технологии, природныематериалы и эффективные дизайнерские решения позволили соединить максимальный комфорт для гостей экоотеля с концепцией сохранения природы и энергосбережения. Номеровв отеле 45.

Экокурорт «Марьин остров» расположен в климатическом оазисе Горного Алтая – Чемальскойдолине, на берегу реки в окружении гор и соснового бора. «Марьин остров» – это проект оздоровительного туризма, направленный на проведение качественного семейного отдыха и восстановление здоровья и энергетики в условиях европейского комфорта и уникального микроклимата Горного Алтая. На курорте реализуется уникальная концепция оздоровления, основанная на панто лечении. Номерной фонд – 39 номеров.

Анализ действующих региональных отелей показывает, что их экологичность основывается на высоком качестве природной среды и использовании преимущественно натуральных материалов при строительстве и в дизайне. Но отсутствует разработанная система экологической документации и нет целенаправленной ресурсосберегающей политики. В то же время нельзя не отметить, что предпринимаются меры, направленные на экономию ресурсов. Например, в целях экономии электроэнергии неиспользуемые номера и помещения не освещаются, а смена белья и полотенец производится либо по требованию гостя, либо только при выезде.

Таким образом, включение экологических аспектов в развитие гостиничного сервиса связано разу с несколькими тенденциями. С одной стороны, наблюдается возрастание требовательности клиентов к сервису. Это проявляется потому, что значительно вырос уровень образования, в том числе из экологического, путешествующих. Туристы с каждым годом все больше обогащают свои знания об окружающей среде, забота о которой стала модным трендом. Результаты многочисленных исследований и опросов показали, что жители развитых стран склонны отдаватьпредпочтение гостиницам, которые проявляют заботу об окружающей среде и природных ресурсах. Мало того, 70% туристов готовы заплатить на $150 больше за двухнедельное пребывание в отеле, где соблюдаются экологические нормы.

С другой стороны, предприниматели осознают; что экологические вопросы могут обеспечить конкурентное преимущество на рынке услуг. Внедрение ресурсосберегающих технологий позволяет снизить затраты и соответственно, увеличить прибыль предприятий. Кроме того, проведение в Казахстане знаковых международныхмероприятий (ЭКСПО, Зимняя Олимпиада в Сочи и др.) подталкивает предприятия гостиничного сектора к переходу на международные стандарты.

Появление новых средств размещения значительно повышает привлекательность туристской дестинации и увеличивает поток туристов. От качества сервиса и дополнительных услуг при размещении зависят такие аспекты туризма, как высокая оценка организации времяпровождения и отдыха туристов в конкретной стране, а также общая удовлетворенность путешествием. Необходимо разрабатывать рекомендации по совершенствованию работы гостиничных предприятий с учетом экологических факторов и стимулировать их внедрение в практику.

Гостиница, как и любое другое антропогенное сооружение, производит определенный эффект на экологию и здоровье человека, а значит, необходимо принимать

меры по снижению этого воздействия, что в первую очередь является соблюдением закона РК «Об Охране окружающей среды»

Направлений «озеленения» отелей много. Важно разумно использовать воду, регулировать процессы нагрева-охлаждения в помещениях, снижать потребление пластиковых пакетов. Гостиничный бизнес вынужден становиться экологичнее, как в стремлении снизить затраты, так и для привлечения гостей.

Проанализировав влияние многих гостиниц Казахстана на экологию, можно говорить только о небрежном и потребительском отношении к ресурсам окружающей среды.

Окружающая среда чувствительна к производственной деятельности людей, так как из-за нее она теряет свои экологические свойства. Гостиницы в определенной мере наносят вред окружающей среде. Происходит изменение естественных условий, в особенности ухудшение жизненных условий людей, животного и растительного мира [3].

Для исправления данной ситуации рекомендуется: заменить лампы накаливания на энергосберегающие лампы; при приеме и размещении каждому гостю выдавать «экологические листовки»; установить краны, реагирующие на тепло в санузлах. Все это создаст условия жизни, способствующие сохранению здоровья человека и окружающей природной среды.

Список литературы:

1. Научный журнал «Успехи современного естествознания». – [Электронный ресурс] / Режим доступа: natural-sciences.ru

2. Научная электронная библиотека КиберЛенинка. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: cyberleninka.ru

3. Актуальные проблемы развития туристской индустрии. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: bstudy.net

ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ – ҚАЗАҚСТАНДЫ ТУРИЗМНІҢ ОТАНЫ ЕТУДІҢ АЛТЫН БАСПАЛДАҒЫ

Досаламанова Мерей Бекболатқызы
2 курс студенті
email: merei.dosalamanova@iuth.edu.kz
Жолманова Назерке Жанайдарқызы
Аға оқытушы, магистр
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
email: nazerke.jolmanova@iuth.edu.kz

Түйін. Туризм әр елдің экономикасы орасан зор өзгеріс алып келіп, орасан зор пайдасын тигізетін өте ауқымды сала. Туризм саласы ерте дәуірлерден бастау алып, қазіргі заманға дейін өз сұранысын жоғалтпауда. Осындай ауқымды саланы Қазақстанда дамыту, тұрақты түрде дамытуымыз керек-ақ. Ең алдымен ішкі туризмді тілге тиек етіп, содан кейін келу, шығу туризмін дамытқан абзал! Ішкі туризмді дамытудың алдында бірқатар мәселені қолға алу тиіс. Қазақстанды туризмнің отаны етуіміз қажет.

Кілт сөздер: туризм, ішкі туризм, ұлттық сана, мәселе, отан, болашақ.

Аннотация. Туризм – это очень масштабная отрасль, в которой экономика каждой страны приносит колоссальные изменения и огромные выгоды. Сфера туризма берет свое начало с ранних эпох и не теряет своего спроса до современности. Развивать такую масштабную отрасль в Казахстане надо на постоянной основе. Прежде всего, необходимо

развивать внутренний туризм, а затем въездной и выездной туризм! Развитию внутреннего туризма предшествует ряд вопросов. Мы должны сделать Казахстан родиной туризма.

Ключевые слова: туризм, внутренний туризм, национальное сознание, проблема, Родина, будущее.

Annotation. Tourism is a very large-scale industry in which the economy of each country brings enormous changes and huge benefits. The tourism industry originates from the early epochs and does not lose its demand until modern times. It is necessary to develop such a large-scale industry in Kazakhstan on an ongoing basis. First of all, it is necessary to develop domestic tourism, and then inbound and outbound tourism! The development of domestic tourism is preceded by a number of issues. We must make Kazakhstan the birthplace of tourism.

Keywords: tourism, domestic tourism, national consciousness, problem, Homeland, future.

Кіріспе

Туризм өзге салалармен жапсарлас жатқан ауқымды сала. Туризм – экономиканың даму қайнар көзі. Туризм тұтас мемлекеттің өз алдына дамып, алға қарай жылжуына өз үлесін тигізетін сала болып табылады. Туризм экономикаға пайда түсіріп, елдің жан-жақты дамып, алға ілгерілеуіне өз ықпалын тигізеді.

«Туризм» түсінігінің мәнін, адамдардың басым көпшілігі «серуендеу», «саяхаттау» деп түсініп жатады. Негізгі анықтамасына, назар аударсақ, туризм – жеке тұлғалардың уақытша болатын елдегі (жердегі) жиырма төрт сағаттан бір жылға дейін не жиырма төрт сағаттан аз уақытқа созылатын, бірақ түнейтін ақылы қызметпен байланысты емес мақсаттағы саяхаты [1]. Ал менің түсінігімде «туризм» ұғымының мәні мүлдем терең әрі өзгеше.

Туризм – елдің ұмытылып бара жатқан құндылықтарын қайта жаңғырту. Дәл «Рухани Жаңғыру» іспетті. Бұл дегеніміз не? Туризм арқылы қазақ халқының тамыры тым терең тарихын, кемел тілін, берік дінін, жоғалмас салт-дәстүрлерін, қасиетті жоралғыларын, елді, жерді қорғаған батырларды, елдің қамын жеген ұлы тұлғаларды және олардың ерен еңбектерін өзге елдің азаматтары мен азаматшалары білетін болады. Қазақ елінің қандай қаны мықты, текті ел екенін ұғынады. Бұл біріншіден, ал екіншіден, қазақ халқының жойылып бара жатқан «ұлттық санасын» қайта жандандыра аламыз. Бұлқазіргі Қазақстандағы өзекті мәселе. Үшіншіден, кез-келген адам өзге елге саяхаттау барысында, жоғарыда айтып өткендей, сол елдің бар тарихымен, салт-дәстүрлерімен танысып, дүниетанымының көкжиегін кеңейтеді. Міне, туризмнің қоғам үшін де, ел үшін де, адам үшін де алатын маңызы зор. Туризмнің қоғамдағы рөлі айқын, демек, туризм саласының әлем үшін, әлем халықтары үшін маңызы зор.Осы саланы біз озық түрде дамытуға күш салуымыз қажет, дамыта отырып, оның тұрақтылығына аса мән бергеніміз абзал. Қазіргі таңда қазақ еліндегі өзекті мәселе, «ұлттық сананың» жойылуы қаупі, бұл ел үшін өте маңызды, аталмыш «ұлттық сананы» қайта қалыптастырып, ұлы дала тарихын жаңғыртуымыз қажет! Бұл үшін, туризм саласын дамытуымыз тиіс! Бұл мәселеден бөлек, туризмнің Қазақстан Республикасында алар орны ерекше. Экономиканың дамуына өз ықпалын тигізеді, халықтың әлеуметтік жағдайы, күн-көрісі жақсарады.

Қазақ жері ұшқан құстың қанаты талатындай, Алтайдан сонау Атырауға созылған ұлан-ғайыр, шетсіз, шексіз, жазира паң дала. Қазақстан туризмнің отаны болуға әбден лайық бірден-бір мемлекет! Қазақстанда көрсе көз сүріндірер сұлулыққа ие табиғат, тарихи-мәдени және туристік орындар бар, Қазақстан туристік-рекреациялық ресурсқа бай. Дей тұрғанмен, туризм елде енді дамып келе жатыр. Қазақстанда туризмді дамыту үшін, бірқатар мәселелерді алға тартуымыз тиіс. Қазақстанды туризмнің отаны етудің алдындағы мәселе: ішкі туризмді тұрақты дамыту. Ішкі туризмді дамыту – жоғалудың алдында тұрған «ұлттық санамыз» қайта қалпына келеді және Қазақстанды туризмнің

отаны етудің кепілі. Республикасы туризмнің отанына айналу үшін ең алдымен, ішкі туризмді дамытуды қолға алуы тиіс! Қазақстан туристік-рекреациялық ресурстарға бай болған күннің өзінде, бейбіт елдің тұрғындары өзге елге сапар шегеді. Қазақстанның көз сүрінідірер көрікті аймақтарына тұрғындарды тартып, ішкі туризмнің дамуын қолға алу қажет. Әлбетте, ішкі туризмнен түсетін пайда да орасан зор болатындығына күмән жоқ.

Аталмыш мәселе өз алдына ауқымды мәселелер құрайды.

1. Сервистің нашарлығы. Қазақстандағы туризмнің басты проблемасы баға деңгейінің сервис деңгейімен сәйкес келмеуі болып табылады. Осы себепті елде шығу туризмі басым. Егер Қазақстан азаматтарының өздері Түркияда, Таиландта немесе көршілес Қырғызстанда демалуды қаласа, шетелдіктер туралы не айтуға болады. Бұл мемлекеттің кінәсі, сондай-ақ қоғамның қарым-қатынасы. Осы орайда ішкі туризмді дамыту мәселесі көзделеді. Қазақстан өз тұрғындарын тысқары елге емес, әуелі өз еліне саяхаттап, демалуды қолға алу тиіс. Бағаны арзандатып, тұрғындардың қажеттілігін қамтамасыз ету қажет. Қонақ үйлер, пәтерлер мен жатақханалардың иелері тек пайда табуға бағытталған. Әдетте, қонақ үйлер мен мейрамханалардағы қызметкерлер қонақтың күтуіне сәйкес келмейді. Әрине, бәрі бірдей төмен деңгейде емес.

2. Түнеме орындарының қолайлы болуы. Қонақ үй сервисі туристер үшін қызметтердің тұтас кешенін қамтиды және қонақ үй бизнесінің әлемдік жүйесінде бәсекеге қабілетті, Қазақстанда туризмнің даму перспективаларын айқындайтын негізгі фактор болып табылады. Қонақжайлылық индустриясы ұжымдық және жеке тұрудың әртүрлі құралдарынан тұрады: қонақ үйлер, мотельдер, жастар жатақханалары, пәтерлер, туристік баспаналар, сондай-ақ туристерді орналастыруға қатысатын жеке сектор. Республика шетелдік қонақтар үшін тартымды бола қоймады, бұл негізінен туризм инфрақұрылымының дамымағандығымен және саланың материалдық-техникалық базасының нашарлығымен түсіндіріледі. Қолданыстағы орналастыру құралдары жайлылықтың және техникалық жарақтандырудың өте төмен деңгейімен ерекшеленеді, бұл отандық туристік қызмет көрсетуді бәсекеге қабілетсіз етеді. Халықаралық стандарттар деңгейіндегі сервисті Алматыдағы жекелеген жоғары класты қонақ үйлер ғана қамтамасыз ете алады: «Риджент Алматы» және «Хайят Ридженси» 5 жұлдызды қонақ үйлері, «Достық» Интеротелі, «Астана» және «Премьер Алатау» 3 жұлдызды қонақ үйлері, орналасқан биік таулы «Күмбел» отелі, ең көркем шатқалдардың бірі – Алмаарасан, сондай – ақ Астананың 5 жұлдызды қонақ үйі – «Астана- Интерконтиненталь», бірақ олардың қызметтері өте қымбат және оларды шетел азаматтарының аз ғана бөлігі пайдаланады. Демек, Қазақстандағы қонақ үйлердің санын емес, сапасына мән берген абзал! Туристерді орналастыру орындары сервис деңгейін жоғарылатып, туристің қажеттілігін қамтамасыз етуі қажет [2].

3. Жолдың сапасы. Дүниежүзілік экономикалық форум елдер арасындағы бәсекелестіктің жаһандық рейтингісін жария етті. Сол рейтингтің арасында жолдары ең сапалы және сапасыз елдердің тізімі де бар. 137 елдің арасында Біріккен Араб Әмірліктерінің жолы ең сапалы деп танылып, бірінші орынға қойылған. Екінші сатыда – Сингапур, үшіншіде – Швейцария. Ал, Қазақстан 115-ші орында. Ел алғашқы жүздіктің ішіне де енбеген. Қазақстан тұрғындарының қызықтырған туристік аймақтарға апарар жолдың сапасы өте төмен. Бұл туризмнің дамуын артқа тартады [3].

4. Әжетхананың сирек орналасуы. Аталмыш мәселе – табиғи қажеттілік, туристің қажеттілігін қамтамасыз ету барысында, бұл мәселені қолға алу көзделеді. Бұл мәселе елдегі туризм саласы үшін де өте маңызды. Туристік аймақтарға алып баратын жол бойындағы әжетханалардың да оңып тұрғаны шамалы. Басқаны айтпай-ақ қойғанда, шипалы суымен аты аңызға айналған Алакөлдің өзінде демалушыларға арналған қоғамдық әжетханалар жетіспейді. Ал талғамы жоғары шетелдік туристерді тарту үшінбұл мәселеге ерекше мән беру қажет. Өткен жылы Қазақстанда халықаралық стандартқа сай әжетханалардың мүлдем жоқ екенін Мәдениет министрлігінің өкілдері де растаған болатын. АҚШ секілді алпауыт елде түбегейлі шешімін тапқан. Кейбір деректерге

қарағанда, көрші Қытай да бұл мәселеге ерекше мән беретін көрінеді. Бұл мемлекет 2015 жылы 68 мың әжетхананы құрастыру мен жаңғыртуға 3 млрд. доллар жұмсапты. Қытай коммунистік партиясының төрағасы Си Цзиньпиннің өзі әжетхананың өркениетті қалалар мен ауылдардың басты көрсеткіші екенін атап айтыпты. Қазақстанда әжетхана санын молайтып, гигиеналық талаптарға сай болуын қадағалауымыз тиіс [4].

5. Жарнама. Жарнамалау – туризм саласын дамытуда жетекші рөл атқарады. Қазақстанда ішкі туризмді дамыту мақсатында жарнаманың ықпалы зор, тілге тиек етер жайт, белгілі туристік жерлерге атақты эстрада жұлдыздары, әртістер, қазіргі таңда сұранысқа ие аясы кең блогерді тарттырып, сұраныстың жоғарылауын қамтамасыз ете аламыз.

6. Ұлттық брендті қалыптастыру. Келуші туристер қазақ елінің ерек атмосферасын сезіне отырып, Қазақстан елінен, жерінен ерекше әсер алуы үшін, ұлттық брендке көңіл бөлінуі тиіс! Қонақ үйлерге деген – өзгеріс. Этно қонақ үйлердің санын арттыру. Олардың дизайны қазақы нақышта безендіріп, қазақы әуен ойнатып, ұлттық мейрамхана қызметін ұсынып, шағын мұражай ашып, онда қазақ халқының құнды жәдігерлері, кітаптары, жазба деректерін орналастыру, т.б. Қонақ үй қызметкерлеріне талаптардың қойылуы. Мысалы, ең алдымен, таза қазақ тілін білуі қажет, одан соң, ағылшын тілі және орыс тілін жетік меңгеруі қажет. Сонымен қатар, ұлттық нақышта киім киюі міндетті болуы керек деген сияқты талаптар шыға бастайды. Оған қоса, Қазақстан қонақ үйлерінің мейрамханаларында міндетті түрде ұлттық тағамдар берілуі тиіс. Қазы-қарта, жалжаядан бастап, қымыз, шұбата дейін келуші туристерге ұсынылуы. Осындай ерекшеліктегі қонақ үйлер келушілерді елмен таныстырудың бірден-бір жолы. Қазақстан әуежайлары мен вокзалдарда ерекше туристік атмосфера туындату. Ұлттық үлгі элементтерін енгізу керек.

7. Тазалық және Қазақстан көшелері. Тазалық Қазақстанның әр аймағында көрініс тауып, қоршаған ортаны қорғай отырып, туризмнің түрлерін дамытуға қолайлы болуы тиіс. Тазалыққа мән беру – туризмнің дамуының бастауы. Келген туристер яки ел тұрғындарының көңілінен шығу мақсатында тазалық мәселесіне көбірек көңіл бөлінуітиіс! Ал, Қазақстан көшелерінің елде туризм саласын дамыту үшін үлкен рөлатқаратынын, айтар болсақ, Қазақстанның әр облысындағы әр көше қазақ халқының ұлы тұлғаларының есімімен берілген-ді. Міне, осы көшелерде сол аталмыш тұлғалардың суреті ілініп, сол көшелерге сөрелер қойылып, тұлғалардың шығармалары қойылса, бұл туристердің қызығушылығын оятары анық.

8. Мұражайларға адам тарту мәселесін қолға алу. Тарихи, өлкетану, заманауи мұражайлары заман талабы бойынша жабдықталып, ұлттық ерекшелікті көрсете отырып, түрлі сегменттегі тұтынушыларға ұсыныс әзірлеу керек. Бұл мәселені қолға алу өз кезегінде, елде ұлттық сананың қайта қалыптасуына өзіндік ықпалын тигізеді және келуші туристердің қазақ елінің дара болмысын, тарихын тануына мүмкіндік туады.Атап көрсетілген 8 мәселені қолға алу туризмді тұрақты дамытудың баспалдағы. Әрі елде ішкі туризм дамиды. Әлбетте, олар қомақты қаражатты және уақытты қажет етеді, бірақ бұл мәселердің шешімі елде туризмді дамытудың алтын баспалдағы, сонымен қатар, аталмыш мәселелердің мәніне назар аударсақ:

Бірінші, жоғалған «ұлттық сана» орнығады – Ұлы дала тарихы жаңғырады;

Екінші, Қазақстан ең таза 10 елдің қатарына енеді;

Үшінші, әлемдік нарықта елдің өзіндік орнын алуына мүмкіндік туындайды;

Төртінші, экономикалық ілгерілеу болады;

Бесінші, халықтың әлеуметтік жағдайы жақсарып, жұмыс орындарының ашылуы және жұмыс күшін жұмылдыру;

Алтыншы, туризм арқылы «Дамыған 30 елдің» қатарына ену;

Жетіншіден, елдің тұтас ел болуына себепкер болған ұлы тұлғаларды, батырларды ұлықтауға мүмкіндік;

Сегізіншіден, туризм арқылы турист өз дүниетанымын кеңейтеді;

Тоғызыншыдан, Қазақстан Республикасында туризмді тұрақты дамытудың мәселелерін шеше отырып, ішкі туризм дамиды;

Оныншы, ішкі туризмді дамыта отырып, келу туризмін дамытып, Қазақстанды туризмнің нақ отанына айналдыру.

Қазақстан елімен, дінімен, тілімен, тарихымен, салт-жоралғыларымен, таныстыру. Қазаққа Алланың берген ұлы қасиеттері қарапайымдылық, кеңпейілділік, қонақжайлылық сынды қасиеттер. Міне осы ұлы қасиеттер арқылы Қазақстан өзге ел жұртшылығының жүрегінен орын ала отырып, елді туризмнің отаны ете отырып, елдің бар болмысын паш етіп, алдымыздағы медет-мақсат дамыған 30 елдің қатарына оп-оңай ене алады. Туризмнің болашағы жарқын!

Туризмді тұрақты дамытудың негізгі жолдарының елдің туризмін дамытуға әсері мол. Қазақстанның қай аймағын алсаңда дамытуға болатын жерлер өте көп, соның бірі «Жайлау туризмін» дамыту деуге болады. Еліміздің шетсіз, шексіз, жазира, паң даласын өз игілігімізге пайдалану керек. Мәселен, Алматы облысы Кеген (бұрынғы Райымбек) ауданы Қарқара ауылдық округінің маңында туризмді дамытуға ұсынуға беруге болады. Тарихи мекен Қарқара ауылымен көршілес, Мыңжылқы ауылына, яки Қарқараның көк жайлауын дамыту. Бұл жайлауға туризм саласын дамытуды ұсыну тегін емес. Осы бір туризм түрін дамыта отырып, Қазақстанда ішкі туризмнің үлес салмағын арттыру. Бұл «Жайлау туризмі» несімен өзге туризм түрлерінен ерекшеленбек?!

Киелі Мыңжылқы төріне «Жайлау туризмінің» дамуы:

– ерекше дизанмен қонақ үй мен мейрамхана салу. Бұл туристік орындарды ерекше дизайнмен салумен қатар, ұлттық бірегейліктің көрінісін ұштастыру. Ал бұл қонақ үй мен мейрамханалардағы негізгі ерекшелік – олардың құрылысын қазақтың байырғы заманнан бері баспанасы болған «Киіз үй» стилінде салу. Бұл дегеніміз – қазақылықтың жусан иісін аңқытатын, қазақтың игілігін арттырудың тәсілі. Бұл мекемелер қазақи нақышта өз әсемдігімен басқа мекемелерден озық тұруы. Әрі мейрамханаларда басымдыққа ие ұлттық тағамдарымыздың берілуі. Келушілердің басым көпшілігі қызығады;

– емдік-сауықтыру туризмін дамыту. Саумал ішу арқылы қонақтарды емдеу тәсілі. Саумалдың пайдасы өте мол. Осы пайдалы, шипасы мол сусынды қонақтарға ұсынып, емдік-сауықтыру туризмін дамыту. Бұл аумақта ауа райы салқын, қатты ыстық ауа райы өте сирек. (бұл аймақта, адамға маза бермейтін, маса, т.б жәндіктер жоқ).

– ат туризмін дамыту. Әлбетте, жылқының қазақ халқының дүниетанымы мен тұрмыс салтында , күнделікті шаруашылық өмірінде алатын орны зор! Ат үстінде серуендеу адамға керемет әсер қалдырады. Жалпы айтқанда, Жетісудың әсем табиғатын осы атқа міну арқылы тамашалау. Қазіргі таңда ат экскурсиясының бағасы айтарлықтай қымбат;

– театр мен кинотеатр салу. Бұл демалыс орындарында қазақ халқының тарихи кино туындыларын келген қонақтарға көрсету. Сонымен қатар, кинотеатрларда тарихи кино, фильмдерден бөлек, заманауи кино, фильм, мультфильм түрлерін туристер назарынаұсыну;

– әртүрлі бағыттағы экскурсиялар ұйымдастыру. Бұл туристердің жан-жақты қазақ елі жайлы тың дерек алуына мүмкіндік жасайды.

– туристің қажеттілігі. Осы өңірге келуші қонақтар аталмыш «Жайлай туризмінен» пайдасы мол әсер алу үшін бар қажеттілігін қамтамасыз ету, қызмет көрсетуді жақсарту.

Берілген ұсынысты ұсынудағы негізгі мақсат қандай? Негізгі мақсат– қазағымның жоғалған «ұлттық санасын» қайта қалыптастыру, қазағымның игі иісін дарыту, ұлы дала тарихын жаңғырту, туризмді тұрақты дамыту, соның ішінде ішкі туризмді дамыту, әрі дамыта отырып, келу туризмін де тұрақты дамыту. Ұлы тұлғаларымыздың есімдерін барша елге жаю, халықтың әл-ауқатын жақсарту дамыған 30 елдің қатарына Қазақстанды енгізу, әлем жұртшылығына еліміздің қандай тамыры терең тарихы, берік діні, тілінің таза

әрі кемел екенін, әрі діңі мықты ел екенін таныту! Осы «жайлау туризмін» осы тарихи мекенде амытсақ, туристердің немесе қазақ азаматтардың және жергілікті тұрғындардың ағылып келуіне сенімім мол! Бұл туризм түрі әр бір туристің көңілінен шығып, күйбең тірлік, күйзелістерден босатып, табиғат аясында еркін демалысты ұйымдастырады. Біздің ем ауамызбен демалып, қазақтың киелі қонақ келсе дастарханнан кетпеген денсаулыққа пайдалы тағам-сусындарымызды ішеді. Осылай, көркіне көзі тоймайтын, өр албанның мекені, Жер Жәннаты – Жетісу төрін тамашалай отырып, қазақ елінің табиғатына таң тамаша болады. Бұл туризм түрін дамыту ел үшін өте маңызды!

Қорыта келе, туризмнің ел үшін де, жеке адам үшін де пайдасы өте көп, осыпайдасы көл-көсір саланы дамыту әр елдің міндеті. Туризмді тұрақты дамыту – ел экономикасына, елдің әлеуметтік жағдайына, сол елдің дамуына үлкен пайдасын тигізеді. Бір ғана саланы (туризм) дамыта отырып, елдің назарын өзімізге аударта аламыз. Ішкі туризмді дамытсақ және бірқатар алдыға қойылған мәселелерді қолға алсақ, әлем назарын өзімізге аудартып, жан-жақты дамимыз. Осы туризм саласы арқылы «Қазақ» дейтін киелі елдің төріне саяхаттау бақыт екенін әр мемлекеттің тұрғындары білетін болады.Мәселелерді шешуді қолға алсақ, көрсетілген ұсынысты жүзеге асырсақ, жемісінкөретінімізге ешқандай күмән жоқ. Мәселе шешіліп, ұсыныс, жүзеге асар болса, туризм осы аймақта дамып, одан ары өркендейді. Әрі өз еліміздің жоғалып бара жатқан құндылықтарын қайта жандандырып, ұлықтаймыз. Егер осы туризм саласын текті елде дамытсақ, саланы дамытудағы мәселелер өз алдына шешіліп, қазақ елінің болашағы зор болар еді!

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР-ның туристік қызмет заңы. – [Электрондық ресурс] / http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010000333.

2. Титова М.А., Ушакова Е.С. Текущее состояние и актуальные проблемы развития гостиничного бизнеса в Республике Казахстан кандидат географических наук, старший преподаватель кафедры «Туризма, ресторанного дела и гостиничного бизнеса». – [Электрондық ресурс] / http://www.rusnauka.com/21_SEN_2014/Economics/10_174804.doc.htm.

3. Қазақстан жол сапасы. – [Электронды ресурс] / https://informburo.kz/kaz/azastan-zhol-sapasy-boyynsha-100-eld-ataryna-kre-almady-end-zhndedm-dep-arazhatty-ylytatyn-kmge-ylbrau-salynady.html.

4. Әжетхана мәселесі әркімді толғандыруы тиіс. – [Электронды ресурс] / https://yandexwebcache.net/yandbtm?fmode=inject&tm=1649524004&tld=kz&lang=kk&la=1648316544&text=әжетхана+мәселесі&url=https%3A//didar-gazeti.kz/zhethana-m-seles-rk-md-tol-andyruy-ti-s/&l10n=ru&mime=html&sign=749583119e27023521123c845103af29&keyno=0

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ИНТЕРВЕНЦИЯ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Исламова Ултуар Кудайбергеновна
Мактаарал ауданының Адами әлеуетті дамыту бөлімінің
әдістемелік кабинеттің меңгерушісі
e-mail: roo_ultuar@mail.ru

Түйін. Мақалада экологиялық білім беру саласында тиімді оқытуға байланысты проблемалар қарастырылады. Мақалада білім беру мақсаттары, оқыту тәсілдері, негізгі ұйымдастырушылық идеялар және оның инновациялық моделінің негізгіконструкциялары қарастырылады. Оқытудың негізгі стратегиялары сипатталған және доминантты әдістер қысқаша сипатталған. Жалпы алғанда, 22 түрлі оқыту әдісі тұрақты

білім беруді әр түрлі жолмен жақсартатыны анықталды. Оқытудың ең көп таралған әдістері студенттер топтарда жұмыс істеген және оқу процестеріне белсенді қатысқан. Зерттеулер жақсы кіріспе мен қолдау ұсыныстарын беретін, сонымен қатар белсенді қатысу мен интерактивтілікті қамтитын оқыту әдістерінің құндылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: мектеп, әдіс, экологиялық білім, биологиялық білім, педагогикалық даму.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, связанные с эффективным обучением в области экологического образования. В статье освещены цели образования, способы обучения, основные организационные идеи и конструкции его инновационной модели. Описаны основные стратегии обучения и кратко изложены доминирующие методы. В общей сложности было обнаружено, что 22 различных метода обучения по-разному улучшают устойчивое образование. Наиболее распространенными методами обучения являются работа студентов в группах и их активное участие в учебных процессах. Исследования показывают ценность методов обучения, которые дают хорошие рекомендации по введению и поддержке, а также включают активное участие и интерактивность.

Ключевые слова: школа, метод, экологическое образование, биологическое образование, педагогическое развитие.

Annotation. The article discusses the problems associated with effective training in the field of environmental education. The article examines the goals of education, approaches to learning, basic organizational ideas and basic constructs of its innovative model. The main learning strategies are described and the dominant methods are briefly described. In total, 22 different teaching methods have been found to improve sustainable education in different ways. The most common teaching methods were when students worked in groups and actively participated in the learning processes. Research shows the value of teaching methods that provide good introduction and support recommendations, as well as include active participation and interactivity.

Keywords: school, method, environmental education, biological education, pedagogical development.

Педагогикалық мақсатпен зерттеу жүргізгенде ең алдымен сол пәннің мазмұнын оқушыларға жеткізудің сан қырлы дидактикалық талаптарын жүзеге асыру жолдары талданатыны белгілі. Олай болса біз өз ізденісімізде педагогикалық мәселелердің түйінді шешімдерін анықтауға тырысамыз [1]. Педагогикалық тұрғыдан қарағанда оқыту дегеніміз – жеке адамның бойына ұжымдық тәжірибені сіңіру.

Дидактикалық тұрғыдан оқыту дегеніміз – білім берудің мазұнын білім алушыға жеткізу ісіндегі сабақ беру (оқытушының әрекеті) мен оқудың (білім алушының (оқушының) таным әрекеті) бірлігі [2].

Әдістемелік тұрғыдан алғанда оқыту – нақтылы оқу пәнінің материалын білім алушыға жеткізу ісіндегі сабақ беру мен оқудың бірлігі. Оқу әркетінде «оқытушы – білім алушы», «білім алушы – оқу пәні», «білім алушы – білім алушы» қатысады. Осының ішіндегі ең маңыздысы – оқытушы мен білім алушы арасындағы қарым-қатынасының бірлігі мен үйлесімділігі, оқытудың мақсаттары мен міндеттері, мазмұны, ұйымдастыру формалары, құралдары мен әдістері арқылы жүзеге асады.

Зерттеуіміздің мақсаты болашақ жастарға биологияны пәнаралық байланыста оқыту арқылы экологиялық білім беру мәселесі болғандықтан, осы жаратылыстану пәндерінің мазмұнындағы экологиялық білім беру жайы сараланып, оларды белгілі бір жүйеге келтіру жағы қарастырылады.

Соңғы кездердегі бағдарламаларға экологиялық білім беру мәселесі жиі көтеріліп, онда мектепке дейінгі тәрбиеден бастап, бастауыш, орта мектептерде және жоғары оқу орындарында

бұл мәселені жүзеге асырудың педагогикалық, психологиялық аспектілері жан-жақты қаралып отырғаны мәлім. Онда экология жеке ғылым ретінде бөліп қаралмай, ол жалпылай экологиялық ұғым беру тұрғысынан ал, біраз зерттеушілер экологиялық білімді жеке пәндердің өзара сабақтастығы, байланысы негізінде жүзеге асыруды қарастырады [3]. Дегенмен, мұның қай-қайсысында да әлі де болса айқын жасалған жүйелілік байқалмайды. Жеке пәндер арқылы экологиялық білім беру, пәндік оқулықтарда берілген материалдардың, яғни мәтіндер мазмұнындағы сабақтастықтың қалыптасуының мәні зор. Болашақ жастарға экологиялық білім мен экологиялық тәрбие беру, оларды әлеуметтік жағынан дайындаудың негізгі компоненттерінің бірі болып саналады. Мұны пәнаралық байланыс негізінде берілетін экологиялық білім мен тәрбие берудің моделінде көрсетуге болады (2-сурет).

Пәнаралық байланыста экологиялық білім беруді ұйымдастыру, жеке пәндер мазмұнының, мәтінінің бір-бірімен өзара жымдасуын қамтамасыз ететіндей белгілі бір жүйелілікті керек етеді [4]. Экологиялық білім берудің мазмұны, нақты пәндердегі білім, әлеуметтік экологиялық білім, тізбегіндей бір-бірімен өзара ұштасып, сабақтасып жатса, онда әрбір жеке адамда жоғары әлеуметтік экологиялық сана-сезім, әрбір іс-әрекеттерінде ойлылық, жауапкершілік әрекеттерінің қалыптасатыны анық.

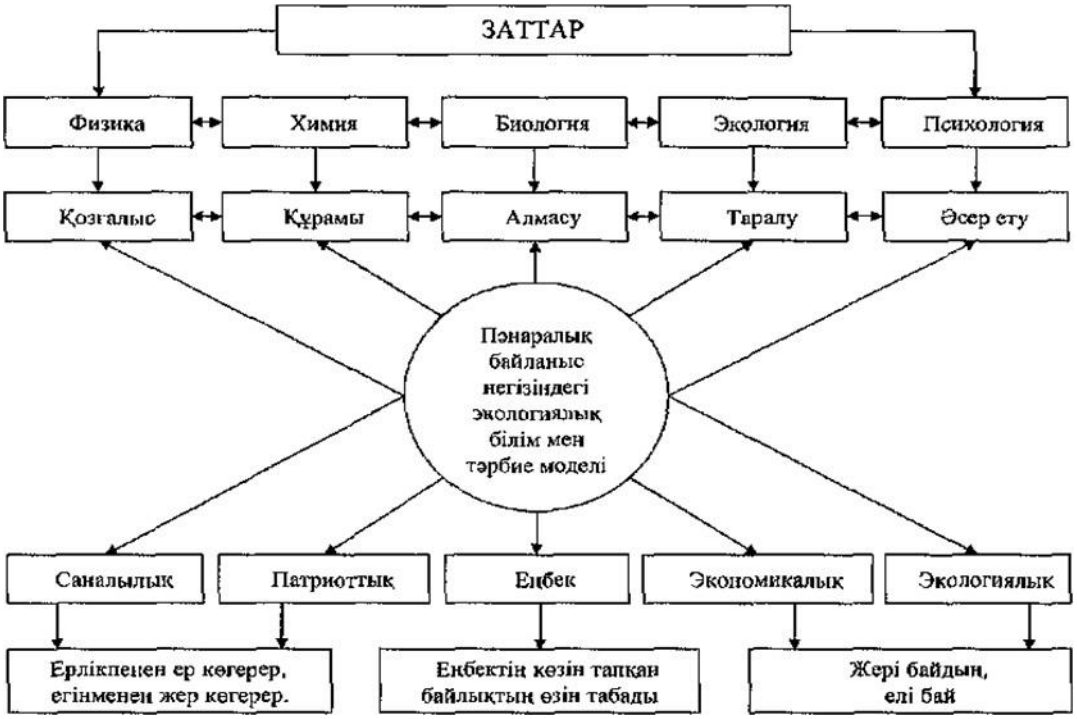

Сурет 1 – Пәнаралық байланыс негізіндегі экологиялық білім мен тәрбие моделі

Пәнаралық байланыста экологиялық білім мен тәрбие беруде, қоршаған ортада болып жатқан әртүрлі құбылыстарды жалпы және жеке заңдар мен ережелер негізінде түсіндіруден бастаса, оқушыларда қоршаған орта жүйесіндегі түрлі үрдістерге танымдық көзқарасы жетіледі. Ал, мұндай білім беру жүйесін іске асыру үшін, ең алдымен пәнаралық байланыста оқытылатын әрбір пәннің мазмұны оқытудың мақсатын, нәтижесін анықтайтындай оқу бағдарламасында көрініс табуы қажет. Біз өз зерттеулерімізде биологияның тақырыптары мен ондағы материалдары бойынша пәнаралық байланыста беруге болатын ғылыми экологиялық ұғымдардың жалпы білім беретін мектептерде маңызы және оларды тиімді пайдалану мүмкіншіліктеріне баса көңіл бөліп, жүйелеуді қарастырамыз. Мәселен, биология пәнінде өлі табиғат заттары мен құбылыстарының (су, ауа, топырақ, химиялық бүкіл элементтердің құрылымы) ерекшеліктері, қасиеттері туралы берілетін білім физикалық ұғымдармен байланыстырыла, яғни дүниедегі бүкіл заттар мен құбылыстардың физикалық ерекшеліктері, заттардың (жай және радиоактивті) биосферада

таралуы, ол заттардың таралуына әсер ететін физикалық, химиялық және табиғи факторлар мен зандылықтар туралы мәлімет беріледі [5]. Міне, осы мазмұндарға назар аударсақ, екі пәннің де қарастыратын ортақ мәселесінің негізіне қоршаған дүние заттары мен құбылыстары енеді. Олай болса, осы әлемдегі баршаға ортақ дүние туралы білім беруде, оны өндірудің, пайдаланудың, сақтаудың экологиялық мәселелері ашылмақ.

Биологияның пәнаралық байланысы негізінде экологиялық білім беруді белгілі бір жүйеге келтіретін болсақ, мұндай сабақтар жүйесінің құрылысы төмендегідей болуы мүмкін (2-сурет).

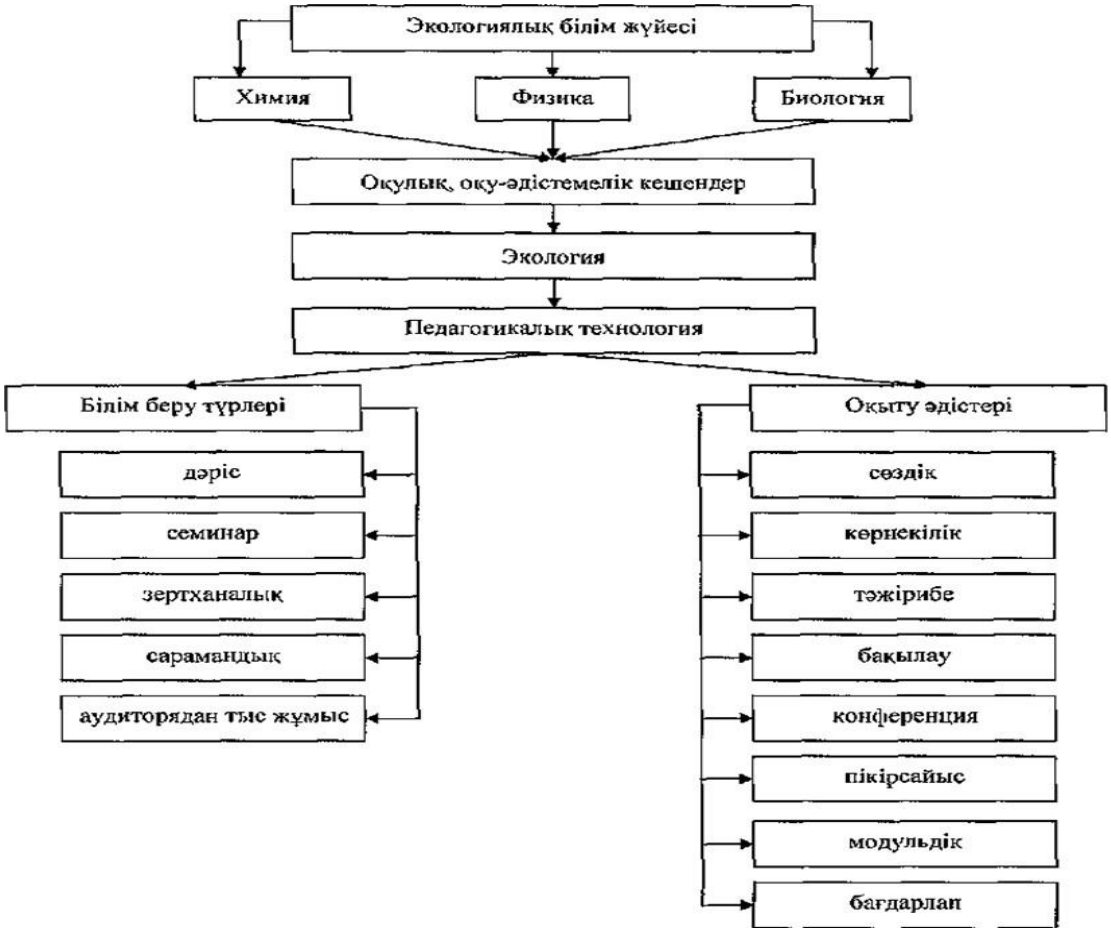

Сурет 2 – Биологиядан пәнаралық байланысы негізінде экологиялық білім беру жүйесі

Осы көрсетілген суреттегі сабақ түрлерінің басты мақсатының бірі тақырыптың ғылыми мазмұны мен экологиялық мазмұнының сабақтаса отырып кірігіп кетуі. Әр тақырыпты оқытқанда бұл мақсаттар жігінің бірігуі. Сонда ғана оқушылардың экологиялық санасын қалыптастыруға жағдай туады [6]. Осы жүйені бекітілген, алдын алдайындалған бағдарлама негізінде, зерттеулердегі және оқулықтағы материалдар мен оқу құралдарының көмегімен оқытуды ұйымдастырудың формалары, әдістері нәтижесінде биологияның пәнаралық байланыстағы тиімді тақырыптарын таңдап алып, сол тақырыптардың экологиялық мазмұнын ашып, жетілдіруді жүзеге асыруға толық мүмкіндік бар. Оқу құралдарының мазмұны, оқытудың формалары, мұғалімнің оқытудағы іс-әрекеті мен тұлғаның оқу әрекеттерінің қабысуы негізінде оқушыларда теориялық біліммен қатар адамгершілікті, инабаттылықты, тәрбиені жоғары деңгейге көтеру мақсаты жүзеге асырылады [7].

Әдебиеттер тізімі:

1. Бабақова Т.А. Экологиялық білім берудегі өлкетану технологиясы экологиялық білім. 2001. – 16-18 бб.

2. Глазычев С.Н. Экологиялық мәдениеттің құндылықтарын сақтайық бастауыш мектеп 1998. – 13-14 бб.

3. Смағұлова С.Ө. XX ғ. басындағы Қазақстандағы медреселер: оқыту жүйесі мен діни оқулықтар // Международная научно-теоретическая конференция «Духовная жизнь Казахстана: история и современность». Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. – Алматы, 2015.

4. Жестнова А. Бастауыш мектеп оқушыларының экологиялық тәрбиесінің жағдайы. 1989. – 23-24 бб.

5. Каропа Г.Н. Географияны оқыту әдістемесі / Г.Н. Каропа. – Гомель: ГМУ им. Ф. Скорина, 2004. – 248 б.

6. Смағұлова С.Ө. Қазақ хандығы мен «Мәңгілік ел» идеясы // «Қазақстан мемлекеттілігінің эволюциясы және «Мәңгілік ел» идеясы» атты дөңгелек үстел. Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты. – Алматы, 2015.

7. Федорова Т.Н. Көмекші мектептегі сабақтарда оқулықты қолдану. СБ.: интеллектісі бұзылған балаларды оқыту және тәрбиелеу процесінде Түзету-дамыту жұмысы. Пузанова Б. П. – М., 1993.

К ВОПРОСУ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ СОБЫТИЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА В 30-Х ГОДАХ XX ВЕКА

Жаксыбаева Айжан Арлановна
Студентка 3 курса
e-mail: super_-1@mail.ru
Мухамадеева Ирина Александровна
К.и.н., профессор
Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова
e-mail: irinam.69@mail.ru

Аннотация. В статье представлен анализ проблемы объективности в освещении основных событий 30-х гг. XX века. 1930-е годы в истории Казахстана – годы весьма противоречивые. Не мало было в этот период произошло позитивного в развитии страны, так большие успехи зафиксированы в экономике, образовании, здравоохранении, культуре и других сферах общества. Однако и негативного тоже было достаточно. Это был период апогея тоталитаризма, культа личности Сталина. Природные катаклизмы 1932 г.: засуха, неурожай, джут, голод.

Ключевые слова: Казахстан, СССР, история, объективность, сталинизм, пятилетка, коллективизация.

Түйін. Мақалада XX ғасырдың 30-шы жылдарының негізгі оқиғаларынбаяндаудағы объективтілік проблемасының талдауы берілген. 1930 жылдар Қазақстан тарихында өте қарама-қайшы жылдар. Осы кезеңде елдің дамуында оң өзгерістер болды, экономикада, білім беруде, денсаулық сақтауда, мәдениетте және қоғамның басқада салаларында үлкен жетістіктер байқалды. Алайда терісте жеткілікті болды. Бұл тоталитаризмнің шарықтау шегі, Сталиннің жеке басына табыну кезеңі болды. 1932 жылғы табиғи апаттар: құрғақшылық, егіннің жетіспеуі, жұт, аштық.

Кілт сөздер: Қазақстан, КСРО, тарих, объективтілік, сталинизм, бесжылдық, ұжымдастыру.

Annotation. The article presents an analysis of the problem of objectivity in the coverage of the main events of the 30s of the twentieth century. The 1930s were very controversial years in the history of Kazakhstan. A lot of positive things happened during this period in the development of the country, so great successes were recorded in the economy, education, healthcare, culture and other spheres of society. However, the negative was also enough. It was the period of the apogee of totalitarianism, the cult of Stalin's personality. Natural disasters of 1932: drought, crop failure, jute, famine.

Keywords: Kazakhstan, USSR, history, objectivity, Stalinism, five-year plan, collectivization.

Не любить историю может только человек,
совершенно неразвитый умственно.
Н.Г. Чернышевский.

Поиск идентичности – еще одна попытка заглянуть в историческое прошлое, что, конечно, всегда является интересным, особенно для новых поколений.

В статье «Независимость превыше всего», опубликованной в начале января 2021 года, Токаев изложил свой взгляд на «истинную историю» Казахстана.

«*Мы обрели свободу благодаря героической борьбе наших предков. На их долю выпало множество трудностей и испытаний. Важно сохранить эти страницы истории в памяти народа*», – заявил Токаев, говоря о независимости современного Казахстана [1].

30-е годы XX века, являются чуть ли не самыми тяжелыми в истории как СССР, так и непосредственно в Казахстане.

Период сталинизма сочетал в себе строжайшую цензуру с примитивностью идеологических формул, легко воспринимаемых массовым сознанием.

На рубеже 20-30-х годов руководство страны взяло курс на всемерное ускорение промышленного развития, на форсированное создание социалистической промышленности.

Руководство страны выдвинуло лозунг – догнать и перегнать передовые капиталистические страны в кратчайшие сроки в техническом и экономическом плане.

Промышленная отсталость и международная изоляция СССР стимулировали выбор плана ускоренного развития тяжелой промышленности.

В первые два года пятилетки, пока не иссякли резервы нэпа, промышленность развивалась в соответствии с плановыми задачами и даже превышала их. В начале 1930-х годов темпы его роста значительно упали: в 1933 году они составляли 5% по сравнению с 23,7% в 1928-1929 годах. Ускорение темпов индустриализации потребовало увеличения капитальных вложений. Промышленность субсидировалась в основном за счет внутриотраслевого накопления и перераспределения национального дохода через государственный бюджет в ее пользу. Важнейшим источником его финансирования был «перевод» средств из аграрного сектора в промышленный сектор. Кроме того, для получения дополнительных средств правительство начало выдавать ссуды, выдавать деньги, что вызвало резкое углубление инфляции. И хотя было заявлено, что пятилетка выполнена за 4 года и 3 месяца, «скорректированные» задачи плана по выпуску большинства видов продукции выполнить не удалось.

Вторая пятилетка (1933-1937), одобренная XVII съездом ВКП в начале 1934 года, сохранила тенденцию отдавать приоритет развитию тяжелой промышленности в ущерб легкой. Его главной экономической задачей было завершить реконструкцию народного хозяйства на основе новейших технологий для всех его отраслей. Задачи плана по сравнению с предыдущей пятилеткой выглядели более реалистичными и умеренными.

Методы. Всеобщий диалектический метод, сравнительный, аналитический, исторический и логические методы, а также системно-структурный, системно-функциональные методы.

Исследование. Проблема голода в СССР в 1930-х годах была связана со многими причинами. Начало сплошной коллективизации и выкачивание ресурсов из деревни в город, хлебозаготовки, обобществление скота, ликвидация кулака как класса, индустриализация, которую необходимо было обеспечивать продовольствием, экспорт хлеба.

Сокращение смертности от голода в СССР к 1934 году было результатом сокращения экспорта зерновых, а не «становлением колхозного строя».

В 1930 г. было экспортировано 4,8 млн. т. зерна, в 1931 г. – 5,2 млн.т., в 1932 г. – 1,8 млн.т., в 1933 г. – 1,7 млн. т., в 1934 г. – 0,8 млн.т., 1935 г. – 1,6 млн.т. [2].

Наглядно эти показатели отражены на рисунке 1.

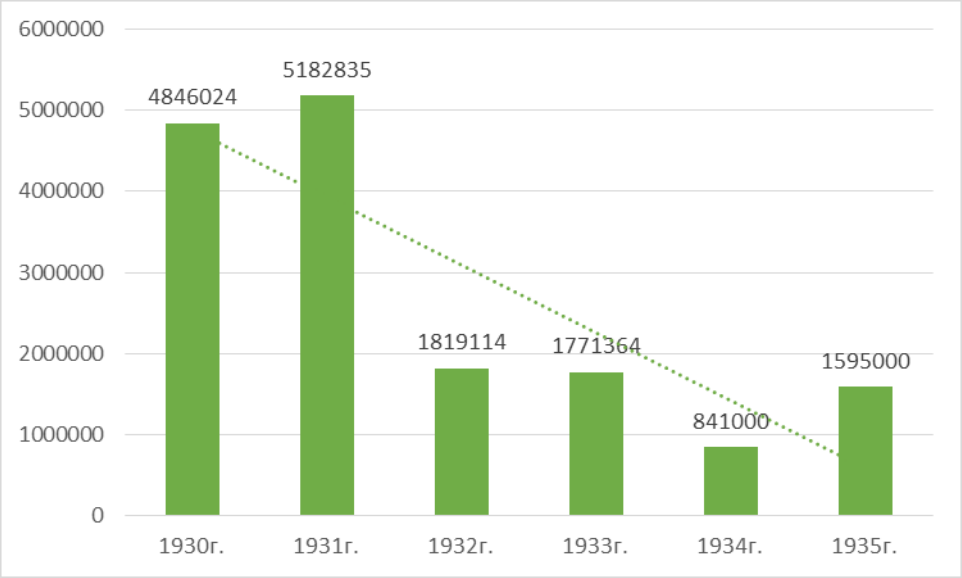

Рисунок 1 – Динамика экспорта зерна в 1930-1935 гг.

В связи с «Великой депрессией», начавшейся в мире в 1929 году, наибольшую выручку за вывоз зерновых культур удалось получить в 1930 г. – тогда она составила порядка 883 млн. руб. При этом в тот же год от продажи продуктов нефтепереработки переработки леса было получено более 1430 млн. руб. Однако в последующие годы цены на зерновые культуры на мировом рынке упали, следовательно даже экспортирование большого количества зерновых в 1932-1933 гг. суммарно составил всего 369 млн. руб., а продуктов нефте лесопереработки почти 1570 млн. руб. В 1933 г. только продажа пушнины позволила выручить средств больше, чем продажа зерновых [3].

Согласно официальной оценке Государственной Думы Российской Федерации погибло около 7 миллионов человек (из них около 2,5 миллионов на территории РСФСР) [4]. В Казахстане оценка потерь «Малого Октября» (как называл свое правление Голощекин) доходит до 1 миллиона 750 тысяч человек. В это же время в Казахстане обозначилось сокращение численности и о тальных этносов: украинцев с 859,4 тыс. до 658,1, узбеков – с 228,2 тыс. до 103,6, уйгуров – с 62,3 тыс. до 36,6 тыс. человек. Около миллиона казахов откочевало за пределы Казахской АССР, из них около 400 тысяч впоследствии вернулось [5].

Есть еще один миф о том, что Советское правительство откачало зерно из республики на экспорт: во-первых, чтобы оплатить индустриализацию страны, а во-вторых, потому что за рубежом не принимали золото для взаиморасчетов и требовали зерно. Это опровергается простыми фактами:

В 1931 году Советский Союз экспортировал 5,2 миллиона тонн зерна, в 1932 году - всего 1,7 миллиона тонн, то есть в три раза меньше, чем годом ранее. Мы видим, что выполнили только те контракты, которые нельзя было игнорировать.

При урожае 69,9 млн. тонн в 1932 году это 2,5%. Для сравнения: в 1913 году Россия экспортировала 9,7 миллиона тонн при валовом урожае 76,2 миллиона тонн, т. е. 12,7%.

В то же время в 1932 году СССР импортировал из Персии 138,3 тыс. тонн зерна и 66,9 тыс. тонн риса.

В 1931 г. в Турции было закуплено 22,6 тыс. голов крупного и 48,7 тыс. голов мелкого рогатого скота, а в 1932 г. – 53,3 тыс. голов крупного рогатого скота (рост в 2,4 раза) и 186,2 тыс. голов мелкого рогатого скота (рост в 3,8 раза). Всего в 1932 г. СССР закупил за рубежом 147,2 тыс. голов крупного рогатого скота и 1,1 млн. голов мелкого рогатого скота, а также мяса и мясопродуктов 9,3 тыс. тонн (что в 4,8 раза больше, чем в 1931 г.) [3]. То есть мы видим, что в эти годы СССР в основном не экспортировал, а импортировал продукцию.

Говоря о масштабном голоде 30-х годов, нельзя не вспомнить и экстремальные погодные условия 1932 г. В Казахстане наступил джут (выпал «морозный дождь», из-за которого снег покрылся толстым слоем наста, калечащим ноги скота). Отразилось это и на зерновом производстве, когда повсеместно наблюдался неурожай. Если в 1928 г. доля Казахстана в общесоюзном производстве зерна достигала почти 9%, то в неурожайном 1932-м упала до 3%. Советское правительство ответило на это сокращением экспорта зерна и выделением материальной помощи.

Заключение

Таким образом что на рубеже *20-х* и *30-х* годов в экономико-общественно политической сфере жизни страны долгие и болезненные десятилетия царил тотальный окрас «силовой» политики [6]. Эта роковая реальность в сельском хозяйстве имела глубоко трагические последствия. Доминирование внеэкономических императивов выхолащивало ленинскую идею сотрудничества крестьянства, заменив ее ориентацией на методы, чуждые социализму, и дичайшийкомандно-административный прессинг.

«Великий поворотный момент» безжалостно давил аграрные экономические структуры, постепенно подготавливая будущие проблемы общества. В этих условиях главным драйвером процесса сотрудничества непосредственных производителей была не столько реальная креативность масс и экономическая целесообразность, реализованная «снизу», а скорее грубая сила и санкционированное «сверху» принуждение с его системой действий и противоправной атрибутикой. Так, исходным подтверждением этому явился непосредственно директивный процессинг обозначения сроков и темпов непосредственного проведения коллективизации сельского хозяйства. В тот период вся страна представлялась неким театром военных действий, когда её разделили на ударные плацдармы и районы эшелонированной агитации.

Список литературы:

1. Токаев К.Ж. Независимость превыше всего https://24.kz/ru /news/ top-news /item/446936-polnyj-tekst-stati-k-tokaeva nezavisimost-prevyshe-vsego.

2. Козыбаев М.К. История Казахстана: белые пятна: Сб. ст. / Сост. Абылхожин Ж.Б. – Алма-Ата: Казахстан, 1991. – 348 с.

3. Сельское хозяйство СССР. Ежегодник. 1935. Москва, 1936. – 222 с. / История СССР. 1990. – С. 17-18.

4. Постановление ГД РФ от 2 апреля 2008 г. N 262-5 ГД О заявлении Государственной Думы Российской Федерации «Памяти жертв голода 30-х годов на территории СССР».

5. Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К. и Татимов М.Б. Казахстанская трагедия / Вопросы истории. Москва, 1989. – 35 с.

6. Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. – Алматы, 1992. – 36 с.

ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

Ашенова Алия Жамельевна
Студентка 2 курса
email: aliya.ashenova@bk.ru
Файзулин Артем Илдарович
Преподаватель
Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова
email: ar.fa230295@gmail.com, aliya.ashenova@bk.ru

Аннотация. В статье представлен Великий Шелковый путь, который сыграл важнейшее значение в развитии человеческой цивилизации. В его развитии немалая роль принадлежала как Китаю, так и тюркоязычным народам. В настоящее время возникла необходимость интеграции усилий стран, расположенных в зоне Великого Шелкового пути, в различных сферах, включая социально-гуманитарную сферу. В статье рассматриваются различные аспекты сотрудничества Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Узбекистана с Китайской Народной Республикой. Также анализируются такие аспекты проблемы как сотрудничество в сфере образования, культуры, науки и рассматриваются перспективы расширения контактов. Ключевые слова: КНР, Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан, Узбекистан, социально-гуманитарная сфера, Один пояс – один путь.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь, маршрут, Восток и Запад, экзотические животные, обмен, торговля.

Түйін. Мақалада адамзат өркениетінің дамуында маңызды рөл атқарған Ұлы Жібек жолы көрсетілген. Оның дамуында Қытайғада, түркі тілдес халықтарға да маңызды рөл атқарды. Қазіргі уақытта Ұлы Жібек жолы аймағында орналасқан елдердің әлеуметтік-гуманитарлық саланы қоса алғанда, түрлі салалардағы күш-жігерін біріктіру қажеттілігі туындады. Мақалада Қазақстан, Қырғызстан, Түркіменстан және Өзбекстанның Қытай Халық Республикасымен ынтымақтастығының түрлі аспектілері қарастырылады. Сондай-ақ, білім, мәдениет, ғылым саласындағы ынтымақтастық сияқты мәселелердің аспектілері талданады және байланыстарды кеңейту перспективалары қаралады.

Кілт сөздер: Ұлы Жібек жолы, маршрут, Шығыс және Батыс, экзотикалық жануарлар, алмасу, сауда.

Annotation. The article presents the Great Silk Road, which played an important role in the development of human civilization. Both China and the Turkic-speaking peoples played a significant role in its development. Currently, there is a need to integrate the efforts of the countries located in the Great Silk Road zone in various spheres, including the social and humanitarian sphere. The article discusses various aspects of cooperation between Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan with the People's Republic of China. Such aspects of the problem as cooperation in education, culture, science are also analyzed and prospects for expanding contacts are considered. Keywords: China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, social and humanitarian sphere, One belt – one way.

Keywords: the Great Silk Road, route, East and West, exotic animals, exchange, trade.

Введение

Великий Шелковый путь – одно из самых значительных достижений в истории мировой цивилизации. Разветвленная сеть караванных путей, пересекающих Европу и Азию из Средиземноморья в Китай и служивших в эпоху античности и средневековья важным средством торговых отношений и диалога между культурами Востока и Запада. Самый обширный участок дороги проходил по территории Казахстана и Средней Азии. Станция Азиатский Шелковый путь, если она движется с запада на восток, идет из Шаша (Ташкента) через Турбат в Исфиджаб, Сайрам. Из Исфиджаба караваны шли на восток через города Тараз в Шарабе и Будухкете. От Тараза на восток тропа шла по Кулану, проходила через Суяб через Иссык-Куль, Илийскую долину, Каялык (столица карлукских джагбу). От Исфиджаба в Арсубаникете до Арыси через Шавгар, Янгикент [1].

Маршрут называют «Шелковым» из-за предмета торговли. «Великим» стали называть потому, что он связывал бескрайние территории восточных областей с западными странами, торговля возрождалась в многочисленных городах, расположенных на пути караванов. Именно поэтому он вошел в историю как «Великий шелковый путь». Согласно археологическим раскопкам, производство шелка началось в Китае в 2750 году до нашей эры, где-то между V-II веками. До н.э. шелк стал экспортироваться для продажи или обменах [2].

Методы. В исследовании использованы всеобщий диалектический метод, сравнительный, аналитический, исторический и логический методы, а так же системно-структурный, системно-функциональный методы и метод обобщения.

Исследование. Великий Шелковый путь начинается в бассейне реки Хуанхэв Китае. Он проходит вдоль западной части Великой Китайской стены и вдоль реки Или и достигает озера Иссык-Куль в Кыргызстане. От этой точки маршрут делится на южное и северное направления. Южное направление ведет в Фергану, Самаркандв Узбекистане, Иран, Сирию, в Средиземное море. Северное направление идет к городу Испиджаб в Южном Казахстане и снова разделено на две ветви. Один идет в Среднюю Азию, второй – через Туркестан, по низовьям Сырдарьи идет в Западный Казахстан, обходит северо-восточную сторону Черного моря и идет дальше в Европу [3].

Велико влияние Великого Шелкового пути на развитие мировой экономики и экономики Казахстана в том числе. Караваны с шелком отправлялись в западные страны в с различными товарами из восточных и западных стран, с берегов Средиземного моря, с Ближнего и Среднего Востока, из стран Средней Азии.

Международной торговлей стали такие экзотические животные, как: знаменитые лошади из Средней Азии, из восточных стран – слоны, носороги, тигры и львы, хищные птицы и др. По торговому пути перевозились сухофрукты, выращенные в Средней Азии – изюм, дыни, курага, восточные сладости, а также была начата торговля семенами овощей, произрастающих в дальних странах. Так, болгарский и китайский перец распространился и в другие страны благодаря Великому шелковому пути.

Хотя шелк был распространен по всему миру, секрет его изготовления китайцами хранился в большой тайне. Тем не менее, нашлись смельчаки, которым удалось украсть эту тайну. Коконы тутового шелкопряда были вывезены из Китая в тростнике и в женских волосах. Таким образом, уже в начале новой эры шелк культивировался в Византии и Согди. В последней стране его культивировали в таком количестве, что Согд стал конкурировать с самим Китаем. Так, в некоторых китайских городах существовали их торговые колонии. А последняя точка Шелкового пути заканчивалась в древней столице Японии – в городе Нарга, где находились торговые точки по продаже шелка. Главным доказательством этого является сохранившаяся в местном монастыре рукопись, написанная на согдийском языке. Затем шелк стали производить в Японии и на Кавказе. Так, благодаря Великому Шелковому пути секреты производства шелка были освоены во всем мире [3].

Великий Шелковый путь оказал существенное воздействие и на развитие мировой культуры. Во время торговли страны, расположенные вдоль Великого шелкового пути, также были вовлечены в культурные связи друг с другом. Предметами торговли были меха и шкуры, ковры, посуда, изделия из драгоценных металлов. Например, во время археологических раскопок в Таразе, Казахстан были найдены удивительно красивые серебряные кувшины, изготовленные византийскими мастерами. Во время раскопок в Талгаре, Испиджабе, Отрарском оазисе и других средневековых городах Казахстана были обнаружены уникальные образцы китайской фарфоровой посуды. Понятно, что такие предметы первой необходимости, как посуда, изготавливались в основном на месте. Местные мастера старались перенимать секреты гончарного дела, подражать другим мастерам, соревноваться с ними, вносить что-то свое. Так происходил обмен культурами.

На Шелковом пути происходил обмен не только объектами материальной культуры, но и другими видами культуры (хореография, музыка, литература).

Великий шелковый путь стимулировал и развитие международных отношений и способствовал установлению дипломатических отношений между странами Востока и Запада. Согласно китайским рукописям, послы, посланные китайским императором У Ди в 138 году в западные страны, вернулись только через 13 лет. После возвращения этой делегации торговые отношения Китая с западными странами продолжились через Казахстан и Центральную Азию. И, наконец, с Запада стали приходить караваны с товарами в Китай [4].

Благодаря торговым связям в 568 году между Тюркским каганатом и Византией были установлены дипломатические отношения. Две страны создали между собой торгово-дипломатический союз в противовес Ирану. Обмен послами укрепил международную торговлю.

Кроме того, Великий шелковый путь сыграл огромную роль в распространении религиозных идей. По маршрутам Шелкового пути разные миссионеры «несли» свою веру в чужие страны. Буддизм пришел из Индии через Среднюю Азию и Восточный Туркестан; христианство, а затем ислам были переданы из Сирии, Ирана и Аравии [5].

Как показывают археологические находки, торговые пути, идущие из Европы в Азию и наоборот, пересекали средневековую Среднюю Азию и Казахстан в разных местах: они проходили через степи, преодолевая горы, спускаясь в плодородные долины. Шелковый путь, оставаясь главной торговой артерией для многих стран и народов, был одновременно путем сотрудничества, взаимного взаимопроникновения и обогащения различных культур. Логично заключить, что Великий шелковый путь – это феномен человеческой цивилизации.

Заключение

Краткие выводы по результатам работы:

1. Великий Шёлковый путь – торговая дорога, которая на протяжении многихвеков связывала Восточную Азию со Средиземноморьем. Он тянулся от китайского Сианя на тысячи километров и заглядывал во многие уголки евразийского континента. Там, где, проходил Великий Шёлковый путь, неизменно появлялись и процветали города, развивались культура, искусства, ремёсла. Чанъань-Тяньшанский коридор, является основным маршрутом, где расположены объекты Великого Шёлкового пути в Казахстане. Он включает 8 археологических памятников, которые пережили расцвет в эпоху золотого века Великого пути – в 4-13 веках. Все они пришли в упадок после монгольского завоевания Средней Азии. Выделим их:

2. Каялык. В Алматинской области, к востоку от села Койлык, на берегу реки Аши-Булак, находится поселок Антоновское. Археологи отождествляют его с городом Каялык. Он существовал в 8-14 веках, а в 12-13 веках даже был столицей Карлукского каганата. Расположение способствовало подъему города.

3. Карамерген. В Семиречье Карамеген был самым северным и крупнейшим городом в домонгольский период. Его поселение расположено в в долине Баканас - древнем русле реки Или. Карамерген возник в 9 веке, став экономическим центром сельскохозяйственного региона. Расцвет города пришелся на 12-13 века, когда сюда вела Балхашская ветвь ВШП.

4. Талгар. Это было поселение на границе Илийской и Чуйской долин. Он возник в 8 веке и быстро стал центром ремесел и торговли.

5. Актобе. В Шуйском районе Жамбылской области, недалеко от села Актобе, находится древнее поселение 6-13 веков. Актобе пережил Тюркский и Карлукский каганаты, государство Караханидов и Каракиданское ханство, оставаясь важным торговым пунктом.

6. Акыртас. В Жамбылской области, в 6 километрах от станции Акчулак, находится самый загадочный объект на Великом Шелковом пути региона - Акыртас. Рядом находится гора с карьером, откуда добывали камень для строительства грандиозного сооружения.

7. Кулан. Древнее поселение Кулан расположено недалеко от одноименного села в Жамбылской области. Поселение упоминается с 8 века в китайских и арабских хрониках. Она процветала благодаря торговле.

8. Костобе. Поселок Костобе расположен в 15 километрах от Тараза. Он отождествляется со средневековым Джамукатом. Город был основан бухарскими купцами в 6 веке. В 12 веке Джамукат (город знати) описывается как большой город со стеной и соборной мечетью.

9. Орнек. Поселение близ села Орнек в Жамбылской области, скорее всего, было городом Кульшуб. Он расположен в ущелье Сулутор на берегу реки Алтынсу.

Город существовал в 8-12 веках и был разрушен перед нашествием монголов. Во времена своего расцвета он был не только центром ремесел и торговли, но и штаб-квартирой местных правителей-кочевников. Орнек окружил вал 31 башней. В самом городе были мечеть, мавзолей, жилые кварталы и цитадель.

Список литературы:

1. Кобзева О.П. Великий шелковый путь: История и современность. / Кобзева О.П. – Ташкент.: Фан, 2005. –132 с.

2. Кузьмина Е.Е. Предыстория Великого шёлкового пути. Диалог культур Европа-Азия/ Кузьмина Е.Е. – Москва, 2010. –240 с.

3. Радкевич В.А. Великий шелковый путь / Радкевич В.А. – Москва.: Агропромиздат, 1990. – 239 с.

4. Попова Л.Ф. Отражение торговых связей средней Азии и Казахстана (XIX в.) в коллекциях Российского этнографического музея / Историко-культурное наследие Великого шелкового пути и продвижение туристских дестинаций на Северном Кавказе: материалы III Международной научно-практической конференции (Ставрополь, 5-7 октября 2017 г.). Ставрополь: СКФУ, 2017. – С. 76-79.

5. Мамадазимов А. Великий Шелковый путь (История становления, расцвета и распада) / Мамадазимов А. – Душанбе: Сино, 2014. – 382 с.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ КАЗАХСКОГО ЭПОСА

Шакирова Толкын Иманаевна
Старший преподаватель
Жолынбек Жанболат
Студент 1 курса
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: tolkin.shakirova@iuth.edu.kz

Аннотация. В данной статье описывается изучение казахских собственных имен в этнокультурном аспекте, раскрываются широкие и разнообразные связи казахского ономастикона с этнографией, материальной и духовной культурой казахского народа. Известно, что собственные названия могут заключать в себе информацию о расселении и этническом составе народов, данные о материальной и духовной культуре, отражать религиозное мировоззрение и верования, обычаи и обряды и другие сферы духовной и социальной жизни народа.

Ключевые слова: аспекты, изучение, имена собственные, фольклорные онимы, литературная ономастика.

Түйін. Бұл мақалада қазақ өз есімдерін этномәдени аспектіде зерттеу қазақ ономастикасының қазақ халқының этнографиясымен, материалдық және рухани мәдениетімен кең және алуан түрлі байланыстарын ашады. Өз атауларында халықтардың қоныстануы мен этникалық құрамы, материалдық және рухани мәдениет туралы мәліметтер, діни дүниетаным мен нанымдар, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер және халықтың рухани және әлеуметтік өмірінің басқа салалары туралы мәліметтер болуы мүмкін екендігі белгілі.

Кілт сөздер: аспектілері, зерттеу, тиісті есімдер, фольклорлық онимдер, әдеби ономастика.

Annotation. This article describes the study of Kazakh proper names in the ethno-cultural aspect reveals the wide and diverse connections of the Kazakh onomasticon with the ethnography, material and spiritual culture of the Kazakh people. It is known that proper names can contain information about the settlement and ethnic composition of peoples, data on material and spiritual culture, reflect religious worldview and beliefs, customs and rituals and other spheres of spiritual and social life of the people.

Keywords: aspects, studies, proper names, folklore onyms, literary onomastics.

Введение

Сложная природа имени собственного, его многогранная сущность, самые разнообразные функции, связь со многими экстралингвистическими факторами – все это предопределили довольно значительное количество возможных аспектов изучения, рассмотрения и описания специфических лексических единиц, называемых собственными именами. Аспект исследования – это перспектива, в которой рассматривается изучаемое явление, круг вещей, с которыми оно непосредственно связано, интересующая ученого, сторона изучаемого предмета [1, с. 221]. Исследователи теории и методикиономастических исследований выделяют лексикологический, лексикографический аспекты, предполагающие всестороннее изучение собственных имен и включение их в словари; ***логический аспект,*** посвященный проблеме размежевания имен собственных и нарицательных; ***семасиологический аспект,*** связанный с теорией номинации; ***терминологический аспект*** который сопутствует теоретическим исследованиям; ***исторический, географический, литературоведческий аспекты,*** дающие

ономастический материал для использования в названных дисциплинах; ***культурологический аспект,*** изучающий имена в связи с развитием культуры; ***психологический и социологический аспекты,*** рассматривающие имена в связи с психологией; ***типологический аспект*** [1, с. 5-6].

Названные выше аспекты изучения имен собственных, выделенные более двадцати лет назад в качестве отдельных научных перспектив, характерезуются различнойстепенью разработанности и изученности, наличием или отсутствием надлежащего количества соответствующих публикаций. Само время показывает, какие из названных выше аспектов ономастических исследований являются поистине перспективными и плодотворными, какие – в силу объективных и субъективных причин почти не развиваются. Основные тенденции и направления развития и мировой и отечественной лингвистики вносят свои коррективы в формирование и становление новых перспективных подходов и аспектов в исследовании собственных имен.

Г.Б. Мадиева в качестве научно-теоретических подходов исследования ономастического пространства современного Казахстана, выделяет следующие аспекты в исследовании собственных имен:

– Функционально-прагматический аспект в изучении онимов;
– Психолингвистический аспект;
– Этнолингвистический и лингвокультурологический аспекты в изучении онимов;
– Когнитивный аспект в исследовании собственных имен.

– Перспективность, плодотворность и эвристический потенциал того или иного аспекта ономастических исследований зависит в немалой степени от специфики класса или категории собственных имен. Известно, что наиболее разработанными классами или категориями собственных имен, наиболее полно и существенно подверглись лексикографировании, так как эти типы или категории собственных имен: 1) многочисленны; 2) традиционно в течение длительного времени подвергались изучению в лексикологическом аспекте.

– Функционально-прагматический аспект в изучении собственных имен наиболее предпочтителен в исследовании антропонимов, так как личные имена людей наиболее частотны в коммуникативном процессе, имеют разнообразные функции, связанные с социальным статусом именуемого и социальной ситуацией употребления имени, а также имеют ряд функциональных вариантов в стиле-речевом контексте художественных произведений.

– Функционально-семантические свойства имени собственного рассмотрены в исследованиях И.В. Крюковой [3], Н.В. Васильевой [4], И.С. Карабулатовой [5], Е.А. Керимбаева [6] и др.

– Рассмотрение собственных имен казахского эпического фольклора в функциональном аспекте обусловлена тем, что собственные имена казахскогогероического эпоса вплетены в ткань художественной (фольклорной) речи и помимо своей основной номинативной функции выполняют еще ряд функций, обусловленных целями, задачами, поэтикой фольклорного произведения, каким является казахский героический эпос.

Е.А. Керимбаев, исследуя функциональные свойства казахских собственных имен, выделяет речевые и социальные аспекты их употребления в рамках кардинальной дихотомии язык/речь, письменная речь/устная речь, активный/пассивный, общеязыковой/диалектный, литературный/нелитературный. Касаясь проблемы функционирования казахских собственных имен в художественных текстах, Е.А. Керимбаев пишет: «Особые функции приобретают собственные имена в структуре художественного произведения, где ведущей оказывается не дифференциальная, а стикистическая функция. Некоторые аспекты и вопросы казахской литературной ономастики рассматривались Т. Джанузаковым, А.Т. Кайдаровым, Ф. Мусабековой, Е.

Жанпеисовым, К.С. Еспаевой и др. В этих работах проанализированы большей частью состав отдельных тематических групп и разрядов ономастической лексики, их морфологическая и словообразовательная структура, этимологии отдельных онимов, т.е. исследуется их в нетекстовый уровень (вертикального контекста). Куда входят общеязыковые и необщеязыковые семы и коннотации, возникшие в широком культурно-историческом контексте. Такой подход или аспект изучения собственных имен является правомочным, но с точки зрения системного исследования собственных имен как единиц художественного текста – недостаточным» [7, с. 53] Это утверждение правомочно и в отношении изучения функционирования собственных имен в текстах приобретают особую роль, ведь специфика семантики, генези - связана с самой спецификой фольклора, с его важными отличительными чертами, каковыми являются его устность, безымянность, вариантность, традиционность и т.д. Не менее важными специфическими чертами фольклора являются по мнению известного казахского ученого-фольклориста академика С.А. Каскабаева: а) генетическая связь фольклора с архаическими формами быта и мышления, с обрядами и музыкой, с этнографией; б) стоящее в центре произведения жизнеописание героя, циклизированное в результате долгого бытования в фольклорной традиции; в) подтвержденность циклизации в различных формах (историческая, биографическая, генеалогическая, географическая); г) статичная обрисовка персонажей; д) ограниченность поэтики рамками традиции и т.п. [8, с. 12-13].

Функциональные свойства фольклорных онимов, их семантика, конечно же, во многом зависят от специфических жанровых, эстетических, национально-культурных и других особенностей фольклорных текстов. Следует помнить, что фольклорная ономастика является особой подсистемой, существующей в рамках литературной ономастики и входящей в нее. Поэтическая или литературная ономастика, возникшая как самостоятельное направление ономастических исследований, изучает функционирование онимов в текстах художественной литературы и устного народного творчества (фольклора). О.И. Фонякова указывает: «Для обозначения этого направления зарубежные ученые пользуются термином «литературная ономастика» (далее 10), который стал все шире употребляться у нас 10 в тексте художественного произведения и за пределами их классификации, в современной ономастике должны прямо или косвенно учитываться в 10, ибо все они как бы «опрокинуты» в нее, и могут иметь лишь разную актуальность в зависимости от типа художественного текста, его жанра и семантической структуры, широты состава и насыщенности ономастического пространства, эстетической значимости ономастических единиц текста» [9, с. 7].

Состав и функционально-семантические свойства литературной ономастики, куда входит и фольклорная ономастика, отличаются от состава и функциональных особенностей ономастики общенародной, т.е.общеязыковой. В общенародном языке представлены все типы и виды собственных имен, в литературной же (фольклорной) ономастике (ономастиконе) функционируют только определенные типы и виды онимов, или, говоря другими словами, только некая часть общего состава собственных имен общенародного языка.

Отличие литературной фольклорной ономастики от общеязыковой или от общенародной можно проследить по двум основным параметрам: 1) по составу и характеру ономастического материала; 2) (фольклорных) произведениях особенностямупотребления онимов в общенародном языке и текстах художественных.

Следует подчеркнуть, что собственные имена общенародной ономастики принадлежат языку, т.е. в целом словарному составу национального языка, а единицы литературного (фольклорного) ономастического материала представляют собой речевые, т.е. словесноизобразительные (эстетические) средства текстов литературных (фольклорных) произведений.

Е.А. Керимбаев вводит в научный оборот термины «казахский ономастикон, принадлежащий системе языка и выработанный в течение длительного времени многими

поколениями людей, возникновение, формирование и развитие которого детерминировано различными экстралингвистическими факторами – противопоставлен индивидуальному ономастикону как общее частному. Единица индивидуального ономастикона.

Единицы индивидуального ономастикона реализуется в речи конкретной языковой личностью. Необходимо выявить характер функционирования индивидуального ономастикона, которое зависит от лингво-когнитивного, мотивационного уровней, отражением и представлением которых является тезаурус и прагматикой личности [7, с. 44].

Е.А. Керимбаев в своей монографии приравнивает понятия «национальный (казахский) общенародный ономастикон» и «ономастическое пространство казахского языка» [6, с. 132].

Исходя из этих позиций, можно считать, что ономастическое пространство фольклорного текста (или фольклора в целом) является определенной частью ономастического пространства казахского языка или общенародного национального ономастикона. Казахский национальный ономастикон представляет собой все онимическое богатство языка, а фольклорный (литературный) ономастикон являет собой только часть национального общенародного ономастикона или ономастического пространства казахского языка.

В нашем исследовании мы употребляем понятия и термины «фольклорный ономастикон», «ономастическое пространство фольклорного текста (текста казахского героического эпоса)», как совокупность или система собственных имен, включенных в рамку определенного фольклорного текста (или текстов) и функционирующих в нем (в них). Фольклорная ономастика (фольклорный ономастикон, ономастическое пространство фольклорного текста) всегда вторична по отношению к общенародной языковой ономастике (национальному ономастикону, ономастическому пространству языка) так как возникает из нее, создается на основе общенародного ономастического богатства.

Следует заметить, что существуют иные мнения по поводу названных выше терминов и терминологических понятий. Так, Г.Б. Мадиева пишет: По нашему мнению, термины ***ономастическое пространство, ономастикон и онимия*** должныупотребляться как разные терминологические категории в метадиалекте ономастики: ***ономастикон*** – ***словарь*** или список (реестр) любых ИС т.е. тезаурусное представление различных разрядов ИС. Этот термин относится, прежде всего, к ономастической лексикографической практике, или к ***ономографии.*** Под термином ***онимия*** подразумевается вся совокупность ИС-онимический состав языка. ***Онимия*** является объектом изучения ономастики как науки, а также семасиологии и ономасиологии. Понятие, обозначаемое термином ***ономастическое пространство,*** по своему объему много шире и сложнее, чем ономастикой. Мы не будем оспаривать мнение исследователя казахстанской ономастики Г.Б. Мадиевой, лишь укажем, что термины ***ономастикон, ономастическое пространство*** в понятии совокупность «собственных имен какого-либо языка или произведения (целостного текста)» довольно часто употребителен в специальной научной литературе.

При функционально-прагматическом аспекте изучения собственных имен в произведениях казахского героического эпоса мы должны определить параметры фольклорного ономастического пространства, т.е. выявить категории (классы) собственных имен, функционирующих в тексте эпоса, установить их количественный и тематический состав, определить их основное специфические особенности.

Названные выше задачи изучения и описания фольклорных собственных имен начальному или предварительному этапу исследования собственных имен, функционирующих в целостном фольклорном тексте того или иного эпического произведения. Содержание и выбор тех или иных аспектов изучения собственных фольклорных имен дальнейших этапов исследования фольклорных онимов зависит от основной цели и задач, поставленных исследователем в рамках заявленной темы.

Так, например, в кандидатской диссертации Д.М. Керимбаева, посвященной рассмотрению имен собственных, употребляемых в различных жанрах казахского фольклора, исследовательскими задачами являются:

A. определение и описание идиоэтнической семантики собственных имен казахского фольклора;

B. выявление и описание особенностей фольклорных онимов в зависимости от их жанрового состава;

C. описание экстралингвистических факторов в генезисе, формировании и функционировании фольклорных собственных имен;

D. описание фидеистических и лингвоэтических функций собственных имен в фольклорных текстах [13].

Исходя из этих позиций наиболее предпочтительными и приоритетными в исследовании фольклорных собственных имен следует считать этнолингвистический и лингвокультурологический аспекты, так как духовная и материальная культура, мировидение и мировосприятие народа отражены в имплицитной семантике фольклорного имени. Идиоэтничность является поистине всеобъемлющей характерной особенностью не только фольклорного онима, но и собственного имени вообще. Так, например, считается, что «этнографична вся ономастика – от личного имени человека до наименования божеств, от названия народа до обозначения населенного пункта или космического объекта» [15, с. 5].

Особенности национальных ономастиконов обусловлены не только и не столько принадлежностью к тому или иному национальному языку, сколько спецификой национальной культуры, в сфере которой создавалась и формировалась та или иная национальная онимия [15].

В.Г. Костомаров и Е.М. Верещагин считают: «национально-культурный компонент свойствен именам собственным, пожалуй, в большей степени, чьи апеклятивам» [15, с. 56].

Е.А. Керимбаев утверждает: Онимия любого народа содержит огромный информационный культурно-исторический потенциал, и изучение собственных имен в связи с культурной историей общества в плане выявления и рассмотрения как специфических, так и типологических национально-культурных черт может и должны стать одним из плодотворных и кардинальных направлений в ономастике [6, с. 14]. Пожалуй, первым опытом системного анализа этнолингвистических аспектов изучении казахских собственных имен следует считать во многом программную статью академика А.Т. Кайдарова и Е.А. Керимбаева, «Этнолингвистические аспекты казахской ономастики», опубликованную в известиях АН Казахской ССР еще в 1990 году. Авторы данной статьи считают: «Изучение казахских собственных имен в этнокультурном аспекте раскрывает широкие и разнообразные связи казахского ономастикона с этнографией, материальной и духовной культурой казахского народа. Известно, что собственные названия могут заключать в себе информацию о расселении и этническом составе народов, данные о материальной и духовной культуре, отражать религиозное мировоззрение и верования, обычаи и обряды и другие сферы духовной и социальной жизни народа».

Список литературы:

1. Теория и методика ономастических исследований – М: Наука, 1986. – 255 с.
2. Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте познания – Алматы, Казақ. университеті, 2004. – 190 с.
1. Крюкова И.В. Рекламное имя:от изобретения до претендентности: автореф. Д-ра филол. Наук - Волгоград: ВТ ПУ, 2004. – 35 с.
2. Васильева Н.В. О некоторых аспектах прагматики антропонимов / Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2002. – С. 6-18

3. Карабулатова И.С. Русская топонимия в этнопсихолингвистическом аспекте: автореф. Д-ра филол. Наук: 10.02.19-Краснодар, 2002. – 59 с.
4. Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах. Алматы, 1995. – 248 с.
5. Керимбаев Е.А. Этнокультурные основы номинации и функционирования казахских собственных имен: автор. Д-ра филол. Наук. 10.02.06. – Алма-Ата, 1992. – 61 с.
6. Каскабасов С.А. Казахская несказочнаяпроза. – Алма-Ата, Наука, 1990. – 240 с.
7. Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Ленинград, 1990. – 103 с.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии – М: АНСССР, 1988. – 192 с.
9. Бондалетов В. Д. Русская ономастика. – М: Просвещение, 1983. – 224 с.
10. Головина К.М. Сопоставимый анализ идиоэтнических топонимов и антропонимов русского и казахского языков, автореф. канд. филол. наук: 10.02.02. – Алматы. 2004. – 266 с.
11. Керимбаев Е.М. Қазақ фольклорындағы жалқы есімдердің құралы мен этнолингвистикалық сипаты; филол.ғылым.канд. автореферат; 10.02.02. – Алматы, 2004. – 266 с.
12. Джанузаков Т. Очерк казахской ономастики. – Алма-Ата: Ғылым, 1982. – 176 с.
13. Этническая ономастика. – М: Наука, 1984. – 192 с.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІН БОЛАШАҚ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ БЕЙІМДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сәлемова Тоғжан Серікқызы
2 курс магистранты
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
e-mail: Sultan_feb@mail.ru

Түйін. Қазіргі таңда жастардың отбасылық өмірге даярлаудың негізі ата-ана өнегесі. Жасыратыны жоқ, соңғы үйленгендерден ажырасқандардың саны артып, тастанды, жетім балалар, жесір әйелдердің саны көбеюде. Мұндай етек алып бара жатқан мәселелер қоғамымыздың дамуына кесірін тигізетіні бәрімізге мәлім.
Кілт сөздер: отбасы, неке, тәрбие, жоғары оқу орны, ерлі-зайыптылар.

Аннотация. Сегодня родительский пример является основой подготовки молодежи к семейной жизни. Не секрет, что в последнее время растет число разводов, растет число брошенных детей, сирот и вдов. Все мы знаем, что такие проблемы влияют на развитие нашего общества.
Ключевые слова: семья, брак, воспитание, высшее учебное заведение, супруги.

Annotation. Today, parental example is the basis for preparing young people for family life. It is no secret that the number of divorces has recently been growing, the number of abandoned children, orphans and widows has been growing. We all know that such problems affect the development of our society.
Keywords: family, marriage, education, higher education institution, spouses.

Кіріспе

Біздің қоғамымыздың маңызды мәселерінің бірі – отбасы тұрақтылығын, отбасылық қатынасты нығайту, отбасы некелік өмірге жастарды даярлауды жетілдіру.

Некеге және отбасына қатысты рухани өмірдің жұтаңдығы, халықтық дәстүрді естен шығару осал некенің пайда болуына әкеліп соғады.

Отбасын құруға деген әлеуметтік тұлғалық дайындығына азаматтық кемелі (жасы, орта білімі, мамандығы, тұлғалық санасының деңгейі), экономикалық өзбетінше болу қабілеті, денсаулығы жатады. Әлеуметтік зерттеулер ерте отбасын құру жұптар арасындағы қанағаттаннушылыққа әсер ететін басты фактор деп көрсетеді. 18 жаста отбасын құруға болады, алайда медициналық тұрғыдан қыздар 20-22 жас, ал ұлдар 23-28 жас аралығында отбасын құрғанын жөн деп санайды. Жалпы сәтті және сәтті емес некелерді зерттеуде (сәтті некеге екі жұптың да өздерінің некелеріе қанағаттанатын және берік деп есептейтіндер) сәтті отбасы тобына 21 жасқа дейінгі жұптардың 43 пайызы, ал сәтті емес отбасыларға 69 % кірген. Жастарды некеге даярлаудағы негізгі ерекшеліктердіңқатарына психологиялық сәйкестікті кіргізсек болады.

Әдіс тәсілдер. Сәтті отбасылық өмір көбінесе жұптардың өздеріне деген қатынасына байланысты болып келеді. Өзін әрдайым жоғары бағалайтын адам, жұбыныңда ол туралы бағасының сондай болуын сезіну керек. Өзін жоғары бағалайтын адам өзі және басқа адамдар арасындағы психологиялық арақашықтықты жоғарылатқысы келеді [1]. Яғни, өз қызығушылығы, құқығы, міндеті, мүмкіндігінің маңыздылығын айту. Мұндай әрекет басқа тұлғаларға ұнамауы мүмкін.

Отбасының дұрыс қалыптасуына жұптардың мінез ерекшеліктері үлкен орын алады. Сонымен тұлғаның бірнеше мінез-құлық ерекшеліктері:

Әр отбасының өзіндік, қайталанбайтын проблемалары болады. Әйтседе осындай күрделі мәселелер маңынан белгілі заңдылықтар да байқалып қалып отырады. Ерлі-зайыпты болудың алғашқы күнінде-ақ еш «артық» қате жібермеуге, ерегіс туғызатын жағдайлар болдырмауға бола ма?

Некеге тұруға ата-ана келісімін жас адамдардың қаншасы сұрайтынын білу үшін, статистиканы еске түсіріп көрейік. Бұл да оп-оңай мәселе емес көрінеді. Жас жұптың қайсысының ата-анасымен болсын өзара қатынас жасаудағы көптеген қиыншылықтары ерлі-зайыпты болғанға дейінгі кезден басталады.

Қазақ отбасы мен некесін зерттеудің ғылым үшін де маңызы зор. Өйткені бұлмәселе туралы жазылған зерттеулерде қазақ отбасының тарихы толыққамтылмағандықтан, отбасы мен неке проблемасын жан-жақты қарастырудың нәтижесінде казіргі таңдағы жастарды отбасы-некелік өмірге деген оң көзқарастарын қалыптастыруда себебін тигізеді.

Бұл зерттеулердің отбасы-некелік өмір туралы ой-пікірлері, қағидалары, түжырымдары мен талдаулары отбасы-некелік өмірдің негізін құрайтын отбасы мен неке туралы кажетті материалдар мен деректер береді.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттер мен зерттеулер нәтижелері көрсеткендей отбасы-некелік өмірдің негізгі көрсеткіштері мынадай бағыттар бойынша айқындалады: 1) көзқарас; 2) білім; 3) іс-әрекет үлгілері.

1. Отбасы туралы көзкарастар: отбасы; неке; отбасы бюджеті; отбасындағы тәрбиенің болу қажеттігін түсіну; отбасын күрудың қажеттігі; отбасының әлеуметтік мәні; отбасы мүшелерінің құқығы; некелесуге дейінгі қарым-қатынас қажеттігі; ата-анаға қамқорлық; отбасында балаларға дұрыс тәрбие берудің қажеттігі; отбасындағы қыз бала тәрбиесінің ерекшелігі; отбасындағы үл бала тәрбиесінің ерекшелігі; отбасы мүшелерінің қарым- қатынасыньщ орнықты болуы; отбасында кездесетін қиыншылықты шешу жолдары және т.б.

1. Отбасы туралы білімдері мен түсініктері: отбасы; неке; отбасы мен некенің тарихи дамуы; қазақ халқындағы отбасы мен неке құрудың ерекшелігі; отбасы түрлерінің жіктелуі; отбасы қызметінің ерекшеліктері отбасының репродуктивтік қызметі; отбасының жыныстық қызметі; отбасының тәрбиелік қызметі; отбасының экономикалық

қызметі; отбасының реттеушілік қызметі; отбасының бос уақыт қызметі; отбасының фелицитологиялық қызметі; отбасы мен некенің әлеуметтік мәні туралы және т.б.

2. Отбасындағы іс-әрекет үлгілері: отбасы мүшелері арасындағы өзара құрмет қарым-қатынасын орнату; әлеуметтік ортамен тығыз байланыста болу; көпшілік-бұқаралық ақпараттар мен хабарлар жайында мағлұматтар алу; әдебиет пен өнер саласынан хабардар болу; табиғи ортаны күтіп-баптау; отбасындағы әкенің жеке басының кадір-касиеті; отбасындағы ана рөлінің ерекшелігі; отбасында ата мен әженің орны; ата- ана мен балалар арасында дұрыс қарым-қатынас орнату; ана мен қыз бала арасындағы қарым-катынасты нығайту; әке мен үл бала арасындағы байланысты нығайту; үлкенді сыйлау, кішіге көмек корсету; отбасында теріс іс-әрекеттерді болдырмау; салт- дәстүрімізді сақтау; әдет-ғүрпымызды қадір түту; тіліміздің, дінімізді қадірлеу; еңбексүйгіштікке, имандылыққа баулу және т.б. [2].

Кейінгі жылдары дәйектелген жаңа педагогикалық теорияларды басшылыққа ала отырып, жастардың жеке даралық қалыптасу, даму ерекшеліктерін ескере отырып олардың отбасы-некелік өмірге даярлығының көрсеткіштері ретінде мыналар алынды: 1) отбасы туралы көзкарастары, 2) отбасы туралы білімі, 3) отбасындағы іс-әрекет үлгілері [3].

Зерттеу нәтижелері. Жастардың отбасы-некелік өмірге деген көзкарасы отбасы, неке, отбасы бюджеті, отбасындағы тәрбиенің болу қажеттігін түсіну, отбасын құрудың қажеттігі, отбасының әлеуметтік мәні, отбасы мүшелерінің құқығы, некелесуге дейінгі қарым-қатынас қажеттігі, ата-анаға қамқорлық, отбасында балаларға дұрыс тәрбие берудің қажеттігі, отбасындағы қыз бала тәрбиесінің ерекшелігі, отбасындағы ұл бала тәрбиесінің ерекшелігі, отбасы мүшелерінің қарым-қатынасының орнықты болуы, отбасында кездесетін қиыншылықты шешу жолдары және т.б. айқындалады.

Қазіргі уақытта кез келген тұлғаның парасатты өсуіне бағыт алып, жеке бастың мүшелік, әсемдік, өнегелі дамуына көңіл бөліп, бірақ жастарды отбасы өміріне даярлау аспектісін ұмыт қалдыруда. Отбасындағы келеңсіздіктер, шетелдік психологтардың пікірінше, көбіне некеге дейінгі қарым-қатынастардан бастау алады. Мәселен жас адамдардың ата-аналарымен болған жанжалды жағдайлары, жасөспірімдердің некеге ерте тұруы, некеге дейінгі жүктілік, некеге дейінгі таныстықтың аздығы және сол кездегі кездесулер барысында орын алған көңілсіз жағдайлар кейінгі отбасылық өмірден мықтап орын алады.

Ерлі-зайыптылардың некедегі бірінші жылдарында бір біріне бейімделу қарқындығы, некенің тұрақтылығы, ажырасуға деген көзқарастары некеге дейінгі яғни отбасын құруға әсер еткен факторларға көптеп байланысты екендігі белгілі. Осындай некеге дейінгі факторлар төмендегілер болып табылады:

1. Жастардың танысу орны және ситуациясы;
2. Ең алғашқы, бір-бірі туралы ойлары (жағымды, жағымсыз, амбивалентті, индиферентті);
3. Олардың әлеуметтік демографиялық мінездемелері;
4. Некеге дейінгі кездесу уақыты;
5. Некеге тұру үсынысының инициаторы: жігіт, қыз, ата-ана және басқалар;
6. Ұсынысты қабылдауды ойлану уақыты;
7. Некені тіркеу ситуациясы;
8. Жұптардың жасы;
9. Бұл некеге деген ата-ананың ойы;
10. Жұптардың динамикалық және мінездерінің ерекшеліктері;
11. Отбасындағы аға қарындастары мен ара-қатынасы [4].

Нағыз махаббат екі адамда да ұдайы достық қатынасты қалыптастырып, бірін-бірі рухани байытуға деген қажеттілік, өзін-өзі жетілдіре түсуге, өз міндерін жоюға ықылас тудырады.

Қазіргі уақытта қоғамда қалыптасып қалған тұрақсыз әлеуметтік, экономикалық, экологиялық, идеологиялық жағдайлар ықпалынан адамдардың мінез-құлқы мен тұлғалық дамуында түрлі өзгерістер туындауда. Агрессиялық тенденциялардың дамуы қоғамның өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Отбасындағы дөрекілік, қаттыгездік, ұрып-соғу т.б. өсуі алаңдатуда. Агрессивтілік біздің зерттеуіміз бойынша, белгілі бір жағдайларда туындайтын, түрлі стимулдарға жауап ретінде туындайтын агрессивті іс-әрекеті. Егер агрессивтілік түрлі жағдайларда белгілі-бір тұрақтылықпен ерекшеленсе, онда агрессивтілік мінез-құлық формасы туралы айтқанымыз жөн. Көп жағдайда қарама-қайшылықтар бір-бірінің қажеттіліктерін түсінбеуінен болады. Бұл отбасы құрғандардың агрессивтілігін емес, керісінше, неке құрмаған жастардың агрессиялары жасырын түрде болатындығының көрсеткіші. Отбасын құрған жастарға келеңсіз жағдайларды болдырмау үшін қиын мәселелерді басқа әдістермен шешуді үйренген дұрыс. Агрессия менөшпенділік көрінбей бір күнде бола салатын жағдай емес, сондықтан да, жастармен өз ойын дәлелдеудің пайдалы формасын таңдағына жөн. Ол үшін әрине, психологиялыққеңестер, әңгімелесулер, кейде тіпті, психотерапиялық процедуралар қажет болады.

Некеге енді тұраған жастардың ең басты қиындықтары – ерлі-зайыпты міндеттерді өзіне алудан басталады. Оған сонымен қатар, келесідей жағдайларды қосуға болады: ерлі-зайыптылардың бір-біріне, отбасылық өмірге бейімделу, отбасымен, туысқандармен, достармен қатынас жасаудың ішкі шекараларын орнату, жеке және отбасылық қажеттіліктердің арасындағы конфликттерді шешу, жақындықтың оптималды балансын орнату, жыныстық гармонияға келу (сексуалды адаптация), пәтер, үй, қаражат мәселесін шешу, баланың өмірге келуіне байланысты жаңа өмірлік рөлдердің болуы т.б. [5].

Жастардың некеге тұрғаннан бастап отбасылық өмірге бейімделу, жаңа рөлдерді қабылдауға байланысты бірнеше міндеттер пайда болады. Отбасының қалыптасуы бірнеше факторлармен анықталады:

1. ерлі-зайыптылардың жекелік ерекшеліктері (жүйке жүйесінің индивидуалды-типологиялық ерекшеліктері, некелік өмірге деген ниеттері мен мотивтері, құндылық бағдарлары т.б.);
2. микрожүйелі факторлар;
3. макрожүйелі факторлар (отбасы тарихы, отбасындағы қатынас жасау спецификасы);
4. сыртқы әлеуметтік орта (отбасындағы саясат ерекшелігі, ұлттық, діни ерекшеліктер т.б.);
5. экономикалық факторлар;

Қорытынды

Болашақ ерлі-зайыптылардың отбасылық өмірге даярлығын қалыптастырудың төмендегідей педагогикалық шарттары анықталды:

1 отбасы құндылықтары туралы, дағдарысты кезеңдері, ерлі-зайыптылар мен ата-ана рөлі туралы ақпарат беру;

2 баланы тәрбиелеуде ер адам мен әйелдің достық қатынаста болуы, ата ананы, үлкен кішіні сыйлау, ерлі зайыптылар арасындағы өзара үйлесімді қарым-қатынас орнату мәдениетін меңгеруі;

3 неке және отбасы мәселелері бойынша құқықтық заңдармен таныстыру, ерлі-зайыптылардың өзара міндеттерімен танысуы;

4 неке, отбасылық өмір ұғымдарының педагогикалық негізін қалыптастыру. рөлдері туралы. отбасын құрғаннан кейін белгілі бір жаңа рөлдердің пайда болуы туралы ақпараттандыру;

5 отбасының рөлін, бала тәрбиесін елестету, ой қалыптастыру;

6 отбасылық бюджет туралы ақпараттандыру, күнделікті өмірді жақсартудың жолдарын ойластыру, үй шаруасына икемді болу және т.б.;

7 ер және әйел адамдарының ағзасының физиологиялық ерекшеліктерін қарастыру; жыныстық өмірдің ерекшеліктері мен танысу және жеке гигиенаға байланысты сұрақтар мен таныстыру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гребенников И.В., Дубровина И.В., Разумухина Г.П. Этика и психология семейной жизни. – К.: Академия, 1986. – 240 с.
2. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. – М.: Мысль, 1989. – 245 с.
3. Гурко. Т.А Влияние добрачного поведения на стабильность молодой семьи. – С.: БАХРАХ-М. 2002. – 752 с.
4. Сарсенова. Ж. Мінез-құлық этикасы мен эстетикасы / Ұлағат. – 1999. – №5, №6.
5. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М, 1999.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ АУЫЗША КОММУНИКАТИВТІ БІЛІКТІЛІГІН ДАМЫТУ

Макашева Фарида Нагимуллиевна
Аға оқытушы
Тургалиева Айнұр
4 курс студенті
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
e-mail: turgalievaainur015@gmail.com, fnmakasheva@mail.ru

Түйін. Ағылшын тілі пәні мұғалімдері қазіргі кезде ағылшын тілін оқыту сапасын жақсарту мақсатында тіл үйрету саласында әлемдік озық тәжірибелерді жаңа технологиялар мен әдістерді барынша қолдануда. Ағылшын тілін саналы меңгерту, оны өз деңгейінде қажеттілікке айналдыру, бір жылғы мәселе емес, сондықтан ағылшын тілін оқыту ісімен шұғылданатын мамандар арасында туындайтын, ағылшын тілінде өз ойын ауызша жеткізе алатын, оқушылардың ауызша сөйлеу дағдысын қалай қалыптастыруға болады деген сұрақ туындайды. Ғалымдардың зерттеуінше, бала жас кезінде тілді қиналмай, әрі еркін меңгереді екен.

Кілт сөздер: әлеуметтік ақпараттар, жүйелі құбылыстар, монолог, диалог, климат.

Аннотация. В настоящее время преподаватели английского языка используют передовой мировой опыт новых технологий и методов в области преподавания языков с целью повышения качества преподавания английского языка. Осознанное изучение английского языка, сделав его необходимостью на своем уровне дело не одного года, так как же развивать у студентов разговорные навыки, которые возникают у профессионалов, занимающихся преподаванием английского языка, способных изъясняться на английском языке. По мнению ученых, в раннем возрасте ребенок легко и свободно усваивает язык.

Ключевые слова: социальная информация, системные явления, монолог, диалог, климат.

Annotation. English teachers are currently using the world's best practices of new technologies and methods in the field of language teaching in order to improve the quality of teaching English. Consciously learning English, making it a necessity at your level, is not a matter of one year, so how to develop in students the conversational skills that arise in professionals involved in teaching English, who are able to express themselves in English. According to scientists, at an early age, a child easily and freely learns the language.

Keywords: social information, systemic phenomena, monologue, dialogue, climate.

Кіріспе

Қазақстан – бүгінгі таңда өз алдына дербес мемлекет. Егемен ел ретіндешетелдермен қарым-қатынасы нығайып, беделі артып келеді. Бұл шетел тілін оқытуды, жақсартуды талап етеді. XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технология бағытымен дамыту мақсатымен атауымыз үлкен үміттің басты нышаны болыптабылады. Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлынғыр болмайды дегендей, жас ұрпаққа саналы, мән мағыналы өнегелі тәлім тәрбие мен білім беру бүгінгі күннің талабы.

Шетел тілі біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық пен мәдениетаралық қарым қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады. Мемлекеттің халықаралық байланыстарының сапалық өзгерістері адамның практикалық және зияткерлік іс-әрекетінде шетел тілдерінің сұранысқа ие болу қажеттілігін туғызып отыр.

Еліміздің президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12 сессиясында сөйлеген сөзінде «Біз алдағы уақытта осы алған бағытымыздан таимай әлемдік биіктерді бағындыра беретін боламыз. Сондай биік белестердің бірі – Қазақстанның дүние жүзіндегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіруі. Ол мақсатқа жету үшін ең алдымен, әрбір қазақстандық бәсекеге қабілетті болу керек» деген болатын. Сонымен қатар, осы мақсатқа жету жолдарымен таныстырып өтті. Тіл мәселесін сөзге тиек ете отырып, Н.Ә. Назарбаев қазақстандықтардың жаңа ұрпағы кем дегенде үш тілді біліп қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін білуі тиіс екендігін айтты.

Ауызша коммуникативті біліктілігін дамыту. Ағылшын тілін кеңінен білмейінше, ұлттың бәсекеге шынайы қабілеттілігі туралы айту қиын болатындығын ескерте отырып, барлық ата-аналарды баларын үш тілде оқытуға шақырады. Шәкірттер қазақ тілін толық әдеби нормада меңгеріп орыс тілін мен ағылышн тілін еркін білу қажет. Ғалымдардың зерттеуінше, бала жас кезінде тілді қиналмай, әрі еркін меңгереді екен.

Ағылшын тілін саналы меңгерту, оны өз деңгейінде қажеттілікке айналдыру, бір жылғы мәселе емес, сондықтан ағылшын тілін оқыту ісімен шұғылданатын мамандар арасында туындайтын, ағылшын тілінде өз ойын ауызша жеткізе алатын, оқушылардың ауызша сөйлеу дағдысын қалай қалыптастыруға болады деген сұрақ туындайды. Оқушылардың сөйлеу дағдысы алғаш сабақ басталғаннан бастап қалыптаса бастайды.

Сөйлесім әрекеті тек сөйлеу мүшелеріне ғана емес, ойлау мен пайымдаудың, сана мидың ерекшелігіне қатысты. Сөйлеу тілі арқылы ұғынысу, түсінісу дегенді нақтылай келіп, жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар қоғамның дамуы үшін ең қажетті қоғамдық – әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді [1, 3 б.].

Ауызша сөйлеу дағдыларын толық меңгеру үшін сөйлеудің түрлері оқушыларға толықтай меңгеру қажет. Мысалы:

1. Жаттығулар құру.
2. Сөйлемнің орнына сөзді табу немесе синоним, антоним, сөздерді табу жаттығулары.
3. Сөйлемді аяқтау.

Міне осындай жаттығуларды көбірек жүргізгенде ғана, оқушылардың сөздік қоры молайып, ойлау, ауызша сөйлеу мәдениеті дамиды. Ойлау тілдік қарым-қатынастың тірегі ғана емес, ол бүкіл сөйлеу әрекеті мен өмір сүретін адамзаттың болмысы. Ойлау мен сана, тіл мен сөйлеу – бір-бірімен ажырамас жүйелі құбылыстар.

Сөйлеуге төселдіретін жаттығулардың құрамына шығарма жаздыру да жатады. Шығарма жазу оқушының ой-өрісін кеңітіп, тілін шыңдауға, шығармашылық ізденуге, ой белсенділігін арттыруға қажетті жұмыстардың бірі. Шығарма жазудың әр түрлі мақсатта болады және оған қойылатын талаптар да сан алуан.

Шығарма жазу барысында мынадай дағдылар қалыптасады: белгілі тақырып бойынша ойын жүйелі, дұрыс жеткізуге жаттығады, тақырыпқа байланысты өз ойын өз сөздерімен еркін жазады, өз көзқарасын білдіреді. Ол оқушының түрлі тақырыпта сөйлеу дағдысын қалыптастырады, оны белгілі жүйеге келтіруге үйренеді, жазғандарын түзету тексеру дағдылары қалыптасады.

Жазбаша сөйлеуге дағдыландырудың нәтижесінде оқушы сөз байлығын дамытып, әдеби тілде сөйлеуге үйреніп шығармашылық іске дағдыланады. Дүниеге көз қарасы қалыптастырылып, соған қызығу мен сүйіспеншілігі күшейтіледі [2, 17 б.].

Сөйлеуге үйретуде мұғалімге оқушының жеке баксына тән өзіндік қасиеттерін мінез құлқы мен қабілеті үнемі ескеріп отыруға тура келеді. Мұның өзі әр оқушымен жекедара жұмыс істеуге, әрқайсысымен қарым-қатынаста болуға мәжбүр етеді, сонда ғана тіл үйренудің санасы артады.

Сөйлеуге үйрету – айтылар ойдың түпкі мақсатын анықтап алумен тығыз байланысты, өйткені сөйлеу кезінде сөйлемдер калай болса солай, бет алды айтыла берсе, ой жүйесіз, түсінксіз болады. Түсініксіз жүйесіз айтылған қарым-қатынас тудырмайды. Сондықтан екінші біреуге айтылған ауызша сөйлеу оған түсінікті болу үшін, сөйлеуге үйрету кезінде қойылатын шарттар:

1. Бір-бірімен пікірлесушілер қатынасы дәрежесіне жетуі тиіс. Әрқайсысының сөйлеу мәнеріндегі артықшылығы мен кемшілігі көрініп тұрғаны жөн. Әсіресе тіл үйренушінің сөйлеудегі ұсақ түйек кемшіліктеріне бірден назар аударып, көп ескертпе айтудың қажеті жоқ. Тіл үйретуші мұндай кездерді сөйлеу мәнерінен гөрі өз ойын дұрыс жеткізе білуді, ұғынықты етіп айтуды мақсат тұтады. Мұндай қарым-қатынас адамдарды сөйлеу кезінде артық жасқанудан сақтандырады.

2. Сөйлеуге үйрету кезінде қоршаған орта жайлы психологиялық климат орнықтырудың ерекше маңызы бар. Мұндай психологиялық климат тіл үйренушінің сабақта еркін сезінуінен, ойын тура айта білуінен және өзіне қандай материал, сөйлеу мәнеріне ұнайтынын өзіне ұсына білуіне байланысты.

3. Сабақта пікірлесудің сөйлесудің барлық түрлері, амалдары қатарынан қолданыла береді. Мысалы хабарламалық: әрбір оқушы өзінің идеясын, ойын, көңіл күйін көз қарасын ұсыныс-пікірлерін айтады. Ақпараттық сөйлеушілер газеттен баспадан, оқыған материалдарын, білетін жаңалықтарын ортаға салады. Сөйлеуші топта кейбір оқушылар пікірлесуден үстемдік алып басқа оқушыларды өз айналасына топтастырады.

4. Күнделікті өтетін сабақта және жалпы оқыту процесінде бір тұтас жүйелілік, ұйымдастырушылық, тұрақталған арнайы әдістемелік бағыт байланыстылық болу керек. Сөйлеу ерекшеліктерін меңгерген оқушы өз ойын ауызша және жазбаша түрде іске асырады. Бұл тілдік қолданудың тәжірибелі көрінісі. Сол себепті оқушы тілді адамдармен қарым-қатынас құралы ретінде үйренгені дұрыс. Тілді іс жүзінде, күнделікті өмірде қолдана білуге үйретудің жолы деп әдістемелер де көбінесе арнайы тақырыптар алынып, лексикалық материалдарға ерекше көңіл бөлініп жүр. Мұндай тақырыптар оқулықтарда жиі қайталаып келеді. Мысалы: отбасы, асхана, демалыс, дүкенде, т.б.

Сөйлеудің екі түрі бар: монолог және диалог.

Монологты оқыту үш кезеңнен тұрады:

1) хабарлау;

2) айту;

3) талдау.

Ағылшын тілінде дұрыс сөйлем құруды үйренбей тұрып, сөйлеуді үйрену мүмкін емес.

Мынадай жаттығуларды жасауға болады:

Оқушыларға жағдайға байланысты үлгі беріледі. Үлгі сөйлем әр түрлі сөздермен толықтырылады.

Мысалы: :

1) I can see a.....

2) I can see a .....
3) I am fond of .....
4) I am fond of ....
Мынадай жаттығуларды орындауға болады.

1. Ауыстыру – I have a pen
2. Толықтыру – I have interesting book
3. Өзгерту – He has a book. He has no book
4. Толықтыру дамыту – I have interesting book at house
5. Аяқтау – I have time

Әр үлгіні әбден дағдыланша үйрету қажет.
Мұғалім тапсырмасы мен оқиғалық жұмыс.
Give it a name.

T: We write with it.
P: It is a pen.
T: Мысықтың суретін үнсіз көрсетеді.
Make a negative statement.
T: I live in Gorky street.
P: I do not live in Gorky street.

Ағылышын тілінде хабарлама жасап, сөйлеп үйренгеннен кейін оқушылар сөйлеуге және шыңдауға үйренеді. Сөйлеу мен дағдыландыру процесі және грамматиканы оқыту әдістері.

Бастапқы кезеңде сананың қатысуымен орындауды қажет етіп, бірте-бірте қайталап жаттығудың нәтижесінде автоматтанып кететін іс-әрекеттерді дағды деп атайды. Мысалы жазуға алғаш үйрене бастағанда балада әріптерді жазу дағдысы болмайды. [3, 5 б.].

Әңгіме әдісі немесе сұрақ-жауап әдісі, ол кейде эвристикалық әдісі деп те аталады. Мұғалім сұрақ қояды, оқушылар оқулықтан оқып немесе өз білгендері бойынша жауап қайтарады. Бұл әдіс балаларды ойландырады, өзіндік пікір айтуға итермелейді, олардың белсенділіктерін күшейтеді, зейіндерін сабаққа аударады.

Қорытындылай келе, жаттығулар, ойындар оқушылардың таным белсендігін жандандыратын, өздігінен ойлауын дамытатын тәсілдердің бірі. Олар кез-келген оқу материалын қызықты да тартымды қылып, оқушылардың көңіл күйін көтеруге, өздерінің жұмыстарына қанағаттануға және білім үрдісін жеңіл меңгеруге көмектеседі. Дамытуға арналған тапсырмалар жүйелі бағытталып, ұйымдастырылып отырса сонда ғана мұғалімнің сабақ мақсатына жетуіне мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Егизбаева Ж.Ж. «Ағылшын тілі оқыту әдістемелігі мектеп, колледж, ЖОО-да». Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасы, Вестник № 3. – Астана, 2010.

2. Амандыкова Г., Мұхтарова Ш., Баймуканова Б., Бисенгалиева А. «Шет тілін оқыту әдістемесі» / Оқу құралы. «Фолионт» баспасы. – Астана, 2007.

3. Мажитаева Ш., Ажигенова С. / «Филология». – 2016. – № 1 (81).

ОРТА МЕКТЕПТЕ ҮШ ӨЛШЕМДІ МОДЕЛЬДЕУДІ ОҚЫТУ

Әлібек Ақерке Досыбайқызы
Магистрант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: akerke.alibek@bk.ru

Түйін. Бұл мақалада орта мектептегі информатика пәнінен 3D модельдеуді зерттеу себептері қарастырылған. 3D модельдеуге байланысты оқулықтарға талдау жасалды. Оқу процесіне компьютерлік модельдеуді енгізу кезінде өз шешімі бар негізгі мақсаттар анықталды. 3D модельдеуді зерттеудің маңыздылығын және оны адамның күнделікті өмірінде қолдану қажеттілігін көрсететін дәлелдер келтірілген. 3D модельдеудің міндеті-қалаған объектінің визуалды көлемді бейнесін жасау. Үш өлшемді модельдеу ғылымда және өнеркәсіпте, мысалы жобалау жұмыстарын автоматтандыру, сәулеттік визуализация жүйелерінде экран жазықтығында немесе баспа өнімінің парағында кескіндер жасау үшін белсенді қолданылады. 3D модель құруды үйрену үшін 3D модельдеу программасымен танысамыз. Ол үшін SketchUp программасын қарастырдық. Информатика пәнінен 6 сынып оқушыларына арналған «3D баспа» бөлімінде SketchUp программалау ортасы туралы айтылады.

Кілт сөздер: модель, модельдеу, 3D модельдеу, SketchUp, Google SketchUp, 3D редакторы, 3D баспа, Ruby, Linux.

Аннотация. В данной статье рассмотрены причины изучения 3D моделированияпо информатике в средней школе. Проведен анализ учебников, связанных с 3D-моделированием. При внедрении компьютерного моделирования в учебный процесс определены основные цели, имеющие свое решение. Приведены доказательства, свидетельствующие о важности исследования 3D-моделирования и необходимости его применения в повседневной жизни человека. Задача 3D моделирования – создать визуальный объемный образ желаемого объекта. Трехмерное моделирование активно используется в науке и промышленности, например в системах автоматизации проектных работ, архитектурной визуализации, для создания изображений на плоскости экрана или на листе печатной продукции. Чтобы научиться создавать 3D-модели, познакомимся с программой 3D-моделирования. Для этого мы рассмотрели программу SketchUp. В разделе «3D печать» для учащихся 6 класса по информатике рассказывается о среде программирования SketchUp.

Ключевые слова: модель, моделирование, 3D моделирование, SketchUp, Google SketchUp, 3D редактор, 3D печать, Ruby, Linux.

Annotation. This article discusses the reasons for studying 3D modeling in computer science in high school. The analysis of textbooks related to 3D modeling is carried out. When introducing computer modeling into the educational process, the main goals that have their own solution are determined. The evidence testifies to the importance of the study of 3D modeling and the need for its application in everyday human life. The task of 3D modeling is to create a visual three-dimensional image of the desired object. Three-dimensional modeling is actively used in science and industry, for example, in design automation systems, architectural visualization, to create images on the screen plane or on a sheet of printed products. To learnhow to create 3D models, let's get acquainted with the 3D modeling program. To do this, we have reviewed the SketchUp program. The section «3D printing» for students of the 6th grade in computer science tells about the SketchUp programming environment.

Keywords: model, modeling, 3D modeling, SketchUp, Google SketchUp, 3D editor, 3D printing, Ruby, Linux.

XXI ғасырдың басталуымен адам өмірі барған сайын жаһандану процесінде, мектеп қабырғасынан бастап бала адамзаттың ақпараттық ортасына ене бастайды. Қазіргі уақытта мұғалім информатика пәнінің әртүрлі бағыттарын зерттеудің қажеттілігі мен маңыздылығы туралы негізгі бағыттарын, яғни орта мектептегі информатика пәнінде үш өлшемді модельдеуді оқыту қажеттілігі қарастырылады [1].

Бүгінгі таңда үш өлшемді модельдеу ақпараттық ортадағы адам қызметінің ең танымал бағыттарының бірі болып табылады.

Бұл жаңа білім саласы бағдарламалық құралдардың арқасында нақты әлем ақпаратын компьютерлік дисплей құралдары арқылы визуалды түрде қалыптастырады, түрлендіреді және ұсынады. Сондай-ақ, үш өлшемді модель адам қызметінің әртүрлі салаларында кеңінен қолданылатын ерекше көлемді кескіндерді жасауға мүмкіндік береді.

Осыған орай бүгінгі таңда үш өлшемді модельдеу ақпараттық ортадағы адам қызметінің ең танымал бағыттарының бірі болып табылады. Жаңа білім саласы бағдарламалық құралдардың арқасында нақты әлем ақпаратын компьютерлік дисплей құралдары арқылы визуалды түрде қалыптастырып түрлендіреді. Үш өлшемді модельдеу адам қызметінің әртүрлі салаларында кеңінен қолданылатын ерекше көлемді кескіндерді жасауға мүмкіндік береді.

Үш өлшемді модельдеуді оқыту информатика, сонымен қатар математика, биология, физика, экономика, география және басқа ғылымдардың пәндік байланыстарында барынша қолданады.

Орта мектепте 3D-модельдеуді оқыту оқушылардың қызығушылығын тудырады, өйткені оқушылардың қазіргі буыны жаңа технологияларды игеруге ұмтылады. 3D-бұл модельдеу, визуализация, анимация және басып шығару ғана емес, сонымен қатар қосымша шындық технологиясы, орта мектеп оқушыларын қызықтырады және білімге итермелейді. 3D модельдеу сонымен қатар оқушының болашақ мамандығын анықтау тақырыбы болып табылады, бұл тоғызыншы және он бірінші сынып бітірушілері үшін өте маңызды. Болашақта оқушылар мамандық таңдау барысында табысты және сұранысқа ие бола алуы үшін модельдеудің минималды білімін игеріп, алған білімдерін оқу және кәсіби қызметте қолдана білуі керек.

Егер объектінің екі өлшемді бейнесі қажетті нәтижелерді жүзеге асыру үшін жеткіліксіз болған жағдайда үш өлшемді модельдеудің нәтижесі қалаған объектінің көлемді бейнесі болып табылады, сондықтан 3D модельдеу көбінесе өнімнің жаңа түрлерін жасау кезінде қолданылады [2].

Бүгінгі таңда үш өлшемді модельдеу адам өмірінің барлық салаларында қолданылады: ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, машина жасау, құрылыс және т. б. 3D қарапайым нысандарды құруда да белсенді қолданылады, мектептер мен университеттер жабдықталуда, бұл компьютерлік модельдеуді үйренуге ынталандыру болып табылады. 3D модель құруды үйрену үшін 3D модельдеу программасымен танысамыз. Ол үшін SketchUp программасын қарастырайық.

SketchUp – үйлердің, жиһаздың, интерьердің, түрлі сәулет ғимараттарының үш өлшемді модельдерін жасауға арналған бағдарлама. 2006 жылдың наурыз айында Google компаниясы Last Software шағын фирмасымен бірге сатып алды. 2012 сәуірінде Google SketchUp компаниясын Trimble Navigatio компаниясына сатты. Бағдарламаның екінұсқасы бар – функциясы шектеулі SketchUp Make және ақылы SketchUp Pro [3].

SketchUp-тің басты артықшылығы құрылыстың кез-келген сәтінде графикалық және мәтіндік кеңестерді экранға шығарады, оңай және тез жұмыс істеуге болады [4].

Бұл бағдарламада параметрлер терезелері мүлдем қарастырылмаған, тек push/pull (тарту/итеру) сияқты функция келтірілген. SketchUp функциялары [5]:

– Push/pull (тарту / итеру) – бұл 2D моделінен 3D-ге жылдам өту, патенттелген құрал;

– Құю арқылы сұрақ қоюға болады, текстураны түрлі түсті модельдер;

– Дәл өлшеу. Бағдарлама модельді дәл өлшеуге мүмкіндік беретін электронды қарындашты пайдаланады;

– Көлеңкелер мен бөлімдер;

– Көріністер мен анимациялар;

– Оқулық. Тілқатысу терезесінде пайдаланушыға әр жағдай үшін қажетті ақпаратты беретін оқулық бөлімі бар;

– Модельдер мұрағаты;

– Рельефпен жұмыс. SketchUp-тегі құмсалғыш құралдары рельефтің кескінін 3D- де жасауға, бейімдеуге және өзгертуге мүмкіндік береді. Импортталған контур сызықтарының көмегімен тегіс ландшафт жасауға, шеттер мен аңғарлар, автожолдарды қосуға болады;

– Google Earth. Жергілікті жағдайларды ескере отырып модельдерді қарау.SketchUp және Google Earth бір өнім тобына кіреді, яғни осы бағдарламалар арасында мәліметтер алмасу оңай және қарапайым. Егер сізге жобаны құру орнының суретін алу қажет болса, батырманы бір рет басу арқылы Google Earth-тен SketchUp-қа топографиясы бар масштабты аэрофотосуретті импорттауға болады.

Әдетте 3D модель сызбалар мен сызбалық нысандарды қажет етеді. SketchUp Pro- да жобалардан сызбалары бар макеттер жасауға болады, онда текстураларды өңдеуге, сызықтардың қалыңдығын реттеуге, сонымен қатар сызбаларды өлшемдермен, алып кетулермен және басқа графикамен толықтыруға болады. Өзгерістер орналасуда автоматты түрде көрсетіледі. SketchUp Pro модельдер мен макеттерді суреттерге, PDF- файлдарға экспорттауға мүмкіндік береді [6].

Қазіргі уақытта бағдарламаның ең жаңа нұсқасы – бұл SketchUp-2015 кәсіби және жаңадан бастаушыларға арналған нұсқа. Өз модельдерін жасай отырып, пайдаланушылар оларды Google онлайн жинақтарына орналастыра алады.

SketcUp бағдарламалық жасақтамасы негізінен қарапайым модельдеу интерфейсіне, тіпті бастаушы қолданушыға да қол жетімді, бағдарламаның ақысыз болуына байланысты қолданылады, сонымен қатар дистрибуцияның кішкентай мөлшерін, қол жетімді 3D модельдерінің үлкен каталогын және Ruby тілінде көптеген ақысыз кеңейтімдердің болуын атап өткен жөн. Кемшіліктердің арасында кросс-платформаныатап өтуге болмайды, Linux нұсқасы жоқ.

Осылайша, мектепте 3D модельдеуді тереңдетіп оқыту оқушының болашақ тұлға ретінде қалыптасуы үшін қажет және маңызды деп қорытынды жасауға болады.

Орта мектепте үш өлшемді модельдеуді қолдану оқушылардың көру қабілетін, сондай-ақ олардың дерексіз-логикалық, бейнелі және шығармашылық ойлау, түс, пішін, көлемді қабылдау деңгейін арттырады. Алайда, барлық орта мектептерде компьютерлік графика негіздері мен графикалық редакторларды пайдалану дағдылары белсенді оқытылмайды, бұл көбінесе информатиканың қарастырылған бөлімінде тиісті дайындық деңгейі бар мұғалімдердің болмауына байланысты. Сондай-ақ компьютерлік модельдеуді оқытудың ғылыми негізделген әдістемелерінің әзірленуі жеткіліксіз.

Отандық ғалымдарымыз Р.А. Қадырқұлов, Ә.Д. Рысқұлбекова, Г.К. Нұрмұханбетова [7] информатика оқулықтарын жазу барысында зерттеулер жүргізе отырып жалпы орта білім берудің мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес келетін компьютерлік модельдеу бойынша оқу материалын таңдау мәселелерін жеткілікті түрде ұсынуға тырысқан. Орта мектепте «Информатика» пәнінде үш өлшемді графика «Информатика, 6-сынып» оқулығында көрініс табады. Осы бөлімде компьютерлік графиканың түрлерін, олардың ерекшеліктерін және тиісті графикалық редакторлардың мүмкіндіктерін қарастыруға арналған тақырыптар ерекшеленеді.

«Информатика, 6-сынып» оқулығында үш өлшемді модельдеуге байланыстыарнайы бөлім «3D баспа» деп қарастырылған. Осы бөлім 6 сабаққа бөліп қарастырған:

1. 3D редакторы;

2. 3D редакторының құралдары;
3. Объектілердің үшөлшемді модельдері, конус, цилиндр және сфера құру;
4. 3D редактордағы объектілердің модельдерін құру;
5. Оқиғалардың үшөлшемді модельдері;
6. 3D баспасын баптау;
7. 3D модельдерді практикалық тұрғыдан құрастыру.

Алайда, үш өлшемді модельдеуге қатысты оқу әдебиеттерінің алуан түрлілігіне қарамастан, үш өлшемді визуализацияның осындай маңызды тақырыбын зерттеуге жеткілікті уақыт бөлінбейді, бұл оқушыларға тиісті графикалық редакторларда үш өлшемді кескіндерді құрудың қажетті дағдылары мен әдістерін толық игеруге мүмкіндік бермейді. Сондықтан «3D баспа» бөліміне қатысты қосымша сабақтар қарастырылуы қажет.

6 сынып оқушыларына арналған «3D баспа» бөлімінде SketchUp программалау ортасы туралы айтылады.

Кесте 1 – «3D баспа» бөлім

1. 3D редакторы	*SketchUp программасының іске қосылуы*
	Программаның негізгі терезесі
	Құралдардың кеңейтілген тақтасы
2. 3D редакторының құралдары	*Негізгі құралдары*
	Сызу құралдары
	Модификация – сызбаларды 3D-ға өткізетін негізгі құрал
3. Объектілердің үшөлшемді модельдері, конус, цилиндр және сфера құру	*Жұмыс алаңында кеңістікті басқару құралдары*
	Конус құру
	Цилиндр құру
	Сфера құру
4. 3D редактордағы объектілердің модельдерін құру	*Материалдар модулі*
	Компоненттер модулі
	Стильдер модулі
5. Оқиғалардың үшөлшемді модельдері	*Түс таңдау*
	Хауыз моделі
	Контекстік мәзір терезесі
6. 3D баспасын баптау	*3D принтердің сиясы*
	Слайсер
7. 3D модельдерді практикалық тұрғыдан құрастыру	*1-10 тапсырмалар*

Әр тақырыптың соңында практикада қолданылуы, тақырыпты талдау, ойлануға берілген сұрақтар, тапсырмалар, үй тапсырмалары қарастырылады. Ол оқушылардың танымдық белсенділігін, шығармашылық және операциялық ойлауды дамытуға, сондай-ақ информатикаға және компьютерлік графика, дизайнмен байланысты тақырыпқа қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Практикалық жұмыстарды орындау барысында оқушылар үш өлшемді графикалық редакторда жұмыс істеуді үйреніп қана қоймай, 3D-модельдерді құру дағдыларын дамытады, бірақ өз қиялын, шығармашылық әлеуеті мен көркемдік қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік алады. Мұндай сабақтар оқушыларға болашақ мамандықты таңдау саласында көп көмегін тигізеді. Өйткені үш өлшемді модельдеумен айналысатынмамандар осы саладағы аса сұранысқа ие.

Қорытындылай келе, «үш өлшемді модельдеу» тақырыбы бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге талдау жүргізілді, сондай-ақ осы мәселе көрініс тапқан оқу және

әдістемелік материалдар мен бірқатар оқулықтар қаралды. Жүргізілген талдау негізінде информатиканың үш өлшемді модельдеуді зерделеу кезінде мектеп оқулықтарында ұсынылатын 3D-модельдеу бағдарламалық өнімдерінің тізбесін кеңейту, сондай-ақ үш өлшемді объектілерді құру принциптерін игеру бойынша білім алушылардың практикалық біліктері мен дағдыларын қалыптастыру бойынша неғұрлым егжей-тегжейлі әдістемелік материалдар әзірлеу қажет деген қорытынды жасалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Галиева Р.Х. Зачем изучать 3D-моделирование в школьном курсе информатики. Modern Science. 2021. № 5-4. С. 123-127.

2. Методическое пособие по курсу «Основы 3D моделирования и создание 3D моделей». – [Электронный ресурс]: http://www.doskol.narod.ru/3d/ps.pdf

3. Интернет ресурс: Свободная энциклопедия. https://ru.wikipedia.org/wiki/SketchUp

4. Интернет ресурс: Журнал Научно-технический интернет. http://www.architector.dp.ua/ sketchup/5/4/Sketchup---nemnogo-o- programme.htm

5. Интернет ресурс: Компьютерный журнал. http://www.ixbt.com/news/soft/index.shtml?17/73/45/

6. Интернет ресурс: Программное обеспечение для компьютеров. http://www.softsalad.ru/software/sketchup.html

7. Қадырқұлов Р.А., Нұрмұханбетова Г.К. Информатика. Жалпы білім беретін мектептің 5,6,7,9,10,11 – сынып оқушыларына арналған оқулық. – Алматы: «Алматы кітап баспасы», 2020.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Саржигитов Ерик Тортаевич
Оқытушы-ассистент
Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
e-mail.ru: Sarzhigitov_erik@mail.ru

Түйін. Зерттеу жұмысында XV-XVIII ғасырларда өмір сүрген жыраулар поэзиясына зерттеу жүргізілді, олардың зерттелуіне, тарихи ерекшеліктеріне шолу жасалынды, жыраулық поэзияның бейнелілігіне, олардың берілу ерекшеліктеріне талдау жасалынып, негізгі ерекшеліктері, әдебиеттегі орны анықталды. Жыраулар поэзиясының зерттелу тарихына қалам тербеген ғалымдардың ойлары сараланды. Зерттеушілер XV- XVIII ғасырлар қазақ поэзиясын екі негізгі салада зерттеуді өзіндік ой білдіруді дұрыс деп санаған. Бірі – ғылыми проблемалық тұрғыда, екіншісі – жеке жырау, ақындар туралы мақалалар, тараулар арқылы. Алғашқы бөлімінде ауыз әдебиеті мен жеке автор творчествасына ортақ, әдебиетіміздің өзіндік ерекшеліктерінен туындайтын мәселелерді анықтауға назар аударды. Атап айтқанда, ауыз әдебиеті дәстүрлері, олардың жыраулар творчествосына әсері, жыраулық творчествоның әдебиетті ілгерлетудегі орны, қызметі, жанр табиғаты т.б. Бұдан да басқа көптеген зерттеу жұмыстары дәл бүгінгі күні көптеп кездеседі. Бұдан шығатын қорытынды жыраулық поэзияның қызығы мен құпиясы әлі де болса қойнауында жатыр дей аламыз. Кеңестік кезеңде келте қиылған шындықтың орнын толтырып, шынайы көзқараспен зерделеу, олардың шығармашылығын жоғары оқу орындарында оқыту бүгінгі әдебиеттің өзекті мәселесі әрі міндеті болып табылмақ.

Кілт сөздер: жырау, поэзия, ғасыр, әдебиет, зерттеушілер, еңбектер.

Аннотация. В исследовательской работе проведено исследование поэзии жырау, живших в XV-XVIII веках, проведен обзор их изученности, исторических особенностей,

проведен анализ образности поэзии жырау, особенностей их передачи, определены основные черты, место в литературе. Были проанализированы мысли ученых, не вошедших в историю изучения поэзии жырау. Исследователи считают правильным изучение казахской поэзии XV-XVIII веков в двух основных областях. Первое – в научном проблемном контексте, второе – через отдельные статьи, главы о поэтах. Впервом разделе основное внимание уделялось выявлению проблем, вытекающих из специфических особенностей нашей литературы, общих для устной литературы и творчества отдельного автора. В частности, традиции устного творчества, их влияние на творчество жырау, место, деятельность его в продвижении литературы, характер жанра и многое другое. Из этого можно сделать вывод, что интерес и тайна поэтической поэзиивсе еще лежат в ее недрах. Изучение подлинной реальности, изучение их творчества в высших учебных заведениях является актуальной проблемой и задачей современной литературы.

Ключевые слова: жырау, поэзия, век, литература, исследователи, труды.

Annotation. In the research work, a study of the poetry of Zhyrau who lived in the XV-XVIII centuries was conducted, a review of their study, historical features was conducted, an analysis of the imagery of poetry of Zhyrau, the peculiarities of their transmission was carried out, the main features and place in literature were determined. The thoughts of scientists who were not included in the history of the study of poetry of zhyrau were analyzed. Researchers consider it correct to study Kazakh poetry of the XV-XVIII centuries in two main areas. One is in a scientific problem context, the other is through separate articles, chapters about poets. In the first section, the main attention was paid to identifying problems arising from the specific features of our literature, common to oral literature and the work of an individual author. In particular, the traditions of oral creativity, their influence on the work of zhyrau, his place, activity in the promotion of literature, the nature of the genre and much more. From this it can beconcluded that the interest and mystery of poetic poetry still lie in its depths. The study of thetrue reality, the study of their creativity in higher educational institutions is an urgent problem and task of modern literature.

Keywords: zhyrau, poetry, century, literature, researchers, works.

Жыраулық поэзия – XY-XYIII ғасырлардағы қазақтың байырғы халық поэзиясы. Біздің дәуірімізге негізінен ауызша жеткен құнды поэзия. XY ғасырдың орта шенінен бастап қазақ халқының тәл мәдениеті өркен жая бастады. Жыраулық поэзия қазіргі Қазақстан жерін қоныстанған ежелгі тайпалар туғызған бай рухани қазынадан нәр алды, ежелгі дәстүрлерді дамыту, тың тақырыптар игеру, жаңа мазмұн қалыптастыру нәтижесінде кемелденді. Қоғам, дін, этика, адамгершілік, қарыз бен парыз, ерлік пен ездік, байлық пен кедейлік, дүние мен дүние жайлы сан-салалы ойлар тоғысқан философиялық туындылар жыраулық поэзияның терең дүниетанымдық сипатын аңғартады.

Сонау 1936 жылдан бері уақыт ағымы кімді болсын жалтақ тірлік кешуге мәжбүрледі. Тек М. Мағауин өз көзқарасындағы ұлы мінез ғана тұмшаланған ескі дағдының іргесіне сызат түсірді. Түсіріп қана қоймай «Қобыз сарыны» сынды құндыжәдігерді дүниеге әкелді. Бұл кітап қазақ әдебиетінің тарихы беріден басталады деген уәжге біржола нүкте қойды. Кейіннен осы оқулықтың шынайылығына көз жеткізетінантология жарыққа шықты. «Алдаспан» деген атты алып, қойнауына қылыштың ұшымен, найзаның күшінен туған қанжардай өткір жыр жолдарын сыйдырған бұл кітаптың да тағдыры тәлкекке түсіп, талай қысқартуларды бастан кешірді. Алғаш шыққаннан бастап- ақ қайсысы май құйды, от қойды, мәселе онда емес, мәселе бар дауыстың бір әуенмен шығуында жер-көкті айқай-аттан басты да кетті. Алайда, «Алдаспан» – қазақ халқының ежелгі әдебиетін біржола негіздейтін темірқазық оқулық болатын, қайткенде де жарыққа жетуге тиіс еді, жетті. Кейіннен автордың қажымас қайраты мен жігері «Бес ғасыр жырлайды» атты топтаманы халқына тарту етті. Бұл әдебиетке жаңа серпіліс әкелді. Қазақ

әдебиетінің ортақ арнадан оңаша жол тартқан алғашқы қадамдарының өзінен-ақ кемел өре, көркем келісімге жету заңды құбылыс болса керек. Қазақ атымен аталатын дербес әдебиетін алғашқы өкілдері, өз кезінде бүкіл Дешті-Қыпшаққа даңқы кеткен Асан қайғы, Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Жиембет, Марғасқа, Ақтамберді, Үмбетай, Бұқар жыраулар мұрасын біз жаңаның басы ғана емес, көненің жалғасы деп табуға тиіспіз.Осындай жүйелі ойдың жетегі мен шыққан еңбектен XY-XIX ғасырлар аралығындағы ақын-жыраулардың шығармашылығын таба аламыз. Антологияның шығуына байланысты автор: «Алдаспанның» бүлінуі өз алдында, осының алдында ғана, «Бес ғасыр жырлайды» деген атпен үш томдық антология әзірлегенмін, 1977 жылы баспа жоспарына еніп тұрып, өндіріске жіберілмей қалған еді. Кейін қоймай жүріп шығардық. Бір емес, үш мәрте басылды. Бірақ соның әуелгі – 1984 жылғы нұсқасы да үлкен дауға түсті, қиылып, туралып, кемтар болып жарияланды [1, 7] – деп уақыт көзқарасынан туған келеңсіздіктерді тілге тиек етеді. Ал, енді осы аталған антологиялардағы шығармалар қайдан алынды деген заңды сауал туындайды. М.Мағауин жыраулар шығармашылығын жинақтауда, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында жарыққа шыққан «Дала уәлаятының газеті». «Киргизская степная газета», «Таң» сияқты газет-журналдар, XIX ғасырдың соңындағы орыс ғалымдары Г. Потонин, В.В. Радлов, А. Харузин т.б. еңбектеріXX ғасырдың басында қазақ даласында шыққан. М. Османов, М. Бекмұхаммедов, Ғ. Мұштах сияқты тұлғалардың жинақтары Қ. Халидұлы, Х. Досмұхаммедұлы, М. Әуезов,
С. Сейфуллин, С. Мұқанов т.б. қазақ зиялыларының зерттеулерін басшылыққа алды. Сонымен қатар Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық кітапханасының қолжазбалар қорында жинақталған қолжазбалар пайдаланылған.

Сонымен жыраулар поэзиясы зерттеушілердің бірі әрі бірігейі М. Мағауин зерттеу жұмыстарын 60-жылдың екінші жартысынан бастап жүргізді. Алғашында Қазақ хандығы дәуірінде – XV-XVIII ғасырларда жасаған, көпшілігінің аты-жөні, өлең-жырларыбеймәлім болып келген арқалы ақын, дана жырауларға арналған мақалалар жазған. Тереңізденістің нәтижесінде «Қобыз сарыны» 1968 жылы баспадан шықса, 1970 жылы
«Алдаспан», 1984 жылы «Бес ғасыр жырлайды» антологиялары шықты.

Халық алдында әдебиеттің өткен дәуірін арыдан іздеген, ғылыми негіздеген КазМУ-дің қазақ әдебиеті кафедрасының ғалымдары 1967 жылы «Ертедегі әдебиет нұсқалары» деген атпен шыққан еңбекте жыраулар поэзиясынан сыр шертеді.

XX ғасырдың 80-жылдарында жыраулық поэзияны зерттеу мәселесіне Қазақ ССР Ғылым академиясы, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, әдебиет тарихы бөлімі де бел шеше кірісті. Нәтижесінде «XV-XVIII ғасырдағы қазақ поэзиясы» (1982), «Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті» (1983) деген жинақтарды жарыққа шығарды. Осы бөлімнің меңгерушісі Әнуар Дербісалин «Көне әдебиет және оның зерттеуі» деп аталатын мақала жариялады. Жоғарыдағы жинақтарға кіріспе сөз жазды. Аталған топтың алға қойған мақсаты XV-XVIII ғасырларда толық мағынасындағы поэзияның өмір сүргеніне қазір ешкім шүбә келтірмесе де, ол поэзия біздің тұсымызға бастапқы қалпында толық жеткен жоқ, ал жеткен жеке нұсқалары сан түрлі өзгерістерге ұшырап, кейінгі дәуірлердің көп қосындыларын бойына сіңіре жетті. Әдебиет зерттеушілерінің алдында осыған байланысты туатын үлкен міндет-мүмкіншілігінше, бір кездегі поэзияның өзіндік болмысын тануға, анықтауға талпыну болса керек.

Зерттеушілер XV-XVIII ғасырлар қазақ поэзиясын екі негізгі салада зерттеудідұрыс деп санаған. Бірі – ғылыми проблемалық тұрғыда, екіншісі – жеке жырау, ақындар туралы мақалалар, тараулар арқылы. Алғашқы бөлімінде ауыз әдебиеті мен жеке автор творчествосына ортақ, әдебиетіміздің өзіндік ерекшеліктерінен туындайтын мәселелерді анықтауға назар аударылды. Атап айтқанда, ауыз әдебиеті дәстүрлері, олардың жыраулар творчествосына әсері, жыраулық творчествоның әдебиетті ілгерлетудегі орны, қызметі, жанр табиғаты т.б.

Оқулықты жазуға әдебиет тарихы бөлімінің ең атақты ғылыми қызметкерлері Б. Ақмұқанова («Таурих хамса және қазақ әдебиеті», «Поэзиядағы өмір көріністері». I

бөлім). Ә. Дербісалин («Алғы сөз», «Толғау жанры туралы»), С. Дәуітов («Марғасқа жырау», «Тәттіқара жырау»), М. Жармұхаммедов («Жыраулық поэзияның даму ерекшеліктері», «Бұқар Қалқаманұлы»), Ө. Күмісбаев («Шал Құлакеұлы», «Ақтамберді Сарыұлы», «Үмбетей Тілеуұлы»), Қ. Сыдиқов («Ақын жыраулар мұрасының көркемдік ерекшеліктері», «Шалгез Тіленшіұлы»), Ж. Тілепов («Поэзиядағы өмір көріністері» II бөлім), Г. Тұрсынова («Бір халық өлеңі хақында») ат салысты. Енді жыраулар поэзиясына қатысты еңбектерде шолу жасап өтейік. М. Жармұхаммедов аталған зерттеуінде «жырау» сөзіне тоқтала отырып, зерттеуші ғалымдардың пікірлерін бір арнаға тоғыстырады. Атап айтар болсақ, М. Әуезов, Е. Ысмайылов, М. Мағауин, Қ. Сыдиқов, Е. Тұрсынов, Ә. Дербісалиннің жыраулық поэзияға байланысты еңбектерін ерекше атап көрсетті.Сонымен қатар, Қ. Халидұлы, В.В. Радлов, З. Ахметов, Ә. Тәжібаев, Ә. Марғұлан сынды ғалымдардың еңбектерінен сілтеме ала отырып жыраулық поэзия өкілдеріне сипаттама берді. Жыраулық поэзияға байланысты өз пікірін айта отырып төмендегіше топтастырады. «Қазақ жырауларының сан ғасырлық, творчествасын негізінен үш кезеңге бөліп қарастырған жөн сияқты. Бірінші топқа жыраулық дәстүрдің негізін қалаған алғашқы өкілдері Қорқыт, Аталық және Сыпыра жыраулар жатады. Бұл дәуір XI-XIV ғасырларды қамтиды. Жыраулықтың қалыптасу кезеңін белгілейтін екінші топқа Асан қайғы, Қазтуған, Шалгез, Доспамбет шығармалары кіреді. Мұның кезеңі XV-XVI ғасырлар. Үшінші топты жыраулықтың әбден толысып кемелденген кезеңіндегі, Үмбетей, Жиембет, Ақтамберді, Бұқар жыраулар құрайды. Бұған XVII-XVIII ғасырлар жатады. Автордың аталған еңбегінен толғау жанры туралы, жыраулар шеберлігі, шығармашылықтарындағы ұлағатты аксиомалар жайлы, шеберліктен туған көркемдік ерекшеліктерге байланысты пікірлерін таба аламыз. Бұқар жырауға байланысты зерттеу еңбегінде жырау шығармашылығының жинақталуына, зерттелуіне байланысты пікірлер айтқан. Сонымен қатар жыраудың ақындық қуаты мен идеялық бет-бағдар, өмірлік нысанасын белгілейтін толғауларына тоқталып, оның тақырып-мазмұны мен құрылысы, көркемдік бейнелеу тәсілдері жағынан да дерек келтірген.

Ал Б. Ақмұқановаңың «Тауарих хамса» және қазақ әдебиеті» атты еңбегінде Қ. Халидұлының зерттеуі талданса, «Поэзиядағы өмір көріністері» зерттеуінде XV-XVIII ғасырда өмір сүрген жырауларға олардың шығармаларына сипаттама беріледі. Қ. Сыдиқов «Атадан балаға, жыраудан жыршыға көшіп, ертелі-кешті қағаз бетіне түсіп, негізгілері ғана сақталған XV-XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы оны туғызған жыраулар мен ақындардың талант-дарының әйгілеп, олар өмір сүрген алыс заманалар сырын шертетін көркем шежіре» [2, 143 б.], – дей отырып, ақын жыраулар мұрасының көркемдік ерекшеліктеріне тоқталған. Ал жеке жырауларға байланысты С. Дәуітов,
«Марғасқа жыраудан» қысқаша дерек келтірсе, Ө. Күмісбаев Ақтамберді жырау мен Үмбетей жырауға тарихи тұрғыдан баға беріп, шығармашылықтары идеясын ашады.

70-80 жылдары аталған еңбектерден басқа да құнды ғылыми зерттеулер жарыққа шықты. Мәселен, белгілі фольклорист Н.С. Смирнова өзінің Бұқар шығармашылығына арналған көлемді зерттеуінде оның импровизаторлық өнерінің ерен қуаты мен демократиялық тенденциясының нығайа түсу, ерекшеліктеріне, соңғы шығармаларында халықтық ұғымының әлеуметтік терең сипатқа ие болып отыру жайына [3, 4] айрықша мән береді.

Тәуелсіздік қарсаңында Х. Сүйіншәлиев XIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиетін, Қ. Сыдиқов «Дала жыршыларын» басып шығарды. Сонымен кеңестік дәуір бұғаулаған әдебиет бодандықтың құрсауында жүріп-ақ зерттеу жұмыстарын өз деңгейінде жүргізді. Олай дейтініміз еркін көзқарастың қайнар бұлағы осында жатыр.

Тәуелсіздік – елдің елдігін, бірлігін, тірлігін айғақтайтын ұлы құбылыс десек, егеменді ел болғалы бері әдебиет тарихында тың арна қалыптасты. Кезінде тек тарихи оқиғаны, жыраулар өмірін баяндап, шығармаларын топтастырумен, топтастырумен айналыссақ, бүгінде жыраулық поэзияға түбегейлі бойлап, ондағы азаматтық әуен, ел бірлігі жайындағы танымдармен патриоттық тәлімдер зерттеле бастады. Өткен кезеңдерде

зерттеу жұмыстары шындық шегіне жетпеді, жеткен күннің өзінде жазықсыз жапа шегіп,өз бағасын ала алмады. Қоғамның қыспағынан жүректері шайылған ғалымдар айтқысы келген, солай болуы тиіс мәселелерді іштеріне сақтады. Күн туды, еркіндіктің лебі есті, қағаз бен қалам олқылықтардың орнын толтыра бастады. Кезінде сызылып тасталғанқұнды зерттеулер қайтадан орнына келтірілді. Осындай еңбектердің қатарына М. Мағауиннің «Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиеті» және Х. Сүйіншәлиевтің «Қазақ әдебиетінің тарихы» кітаптары. Алғашқысы «Қобыз сарының көшірмесі» іспеттес болса, келесі автор кезінде кереғар пікірлердің кесірінен көлеңкеде қалған кейбір мәселелерді көрсете отырып, әдебиет тарихын жаңа бір биік сатыға көтерді. Қазақ әдебиетінің тарихын көнеден бастай отырып, хандық кезеңдегі әдебиетті жеке топтап қарастырады.

«Ноғай қазақ мұралары» деп аталатын еңбегінде кейбір талас туғызып жүрген мәселелерге жауап іздейді. Онда «Ноғайлы» сөзіне түсінік бере отырып, тарихи оқиғаларға шолу жасап, аталған өлкелерді мекендеген ұлыстардың XIV-XV ғасырларда жасаған мәдениеті мен әдебиет ескерткіштерін ноғайлы аталған елдердің мұралары» [4, 210 б.] – деп түсінік береді. Аталған дәуірге жататын қазақ әдебиетінің мол да құнарлы саласы жыраулар мен ақындар творчествасы екенін негізгі өкілдеріне Сыпыра жырау мен Асан қайғы жататындығын айтады. Тіпті Қазтуған, Доспамбет, Шалкиізжыраулардың қай-қайсысы да ноғайлы елі атынан сөйлейтіндігін тілге тиек етеді.

Жыраулар шығармаларының көркемдік бейнелігі тұрғысынан зерттеу жүргізген С. Негимов «Ақын жыраулар поэзиясының бейнелілігі» деген тақырыпта ізденіс жұмыстарын жүргізді. Нәтижесінде ақын-жыраулар поэзиясының бейнелілік, суреттілік сипаты, көркемдік құралдар жүйесі халықтық-поэзиялық дәстүр табиғаты контекст аясындағы сөз мағынасының құбылулары яғни әсерлілік, ықшамдылық, экспрессивтік, сұлулық сырлары, көркемдік ойлау, көркемдік қиял, сөз қолдану ерекшеліктері сөз бен образ қатынасы» [5, 2] жайлы пікірлер тоғысқан кітап жарыққа шықты. Дәл осындай мазмұнмен, бірақ тек қана XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар мұрасын түгелге жуық қамтыған Қ. Сыдиқовтың «Көркемдік өрнектер» еңбегі де жеке кітап болып шықты. Бұлуақытқа шейін жыраулар мұрасын көркемдік тұрғыдан терең зерттелмеген деуге болады. Бұл еңбек жайлы автордың өзі «Бұл дәуірдегі ақын, жыраулар мұрасының әлі ашылмағанқыры-сыры аз емес. Солардың бірі – ақын жыраулар поэзиясын көркемдік ерекшеліктері. Әрине, шағын еңбекте үш-төрт ғасыр поэзиясының идеялық-көркемдік ерекшеліктерін түгел байыптап беру мүмкін емес. Сондықтан біз ақын, жыраулардан жеткен асыл мұралардың басты-басты өзіндік өрнек, көркемдік құнарын байыптап қарадық» [6, 3 б.] – дейді. Сонымен бұл шағын еңбекте хандық дәуірде туған әдеби мұралардың көркемдік өрнектері. Ұлттық бейнелеу ерекшеліктері қарастырылады.

Қ. Сыдиқовтың бастамасы мен жарыққа шыққан «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты еңбекте еркіндіктің лебі мен еркін тыныстаған М. Жармұхаммедов, Ж. Тілепов, Қ. Сыдиқов, С. Қорабаев, С. Дәуітов, Ө. Күмісбаев, С. Негимов т.б. авторлардың ғылыми мақалалары топтастырылған. Алғы сөзін жазған Ш. Сәтбаева «Соңғы жылдарға дейін қазақ әдебиеті тарихын зерттеу саясат идеология қыспағында, талай қаулылармен шектеуге мәжбүр болған қиын жағдайларда жүргізілсе, енді еліміздің тәуелсіздігіорнығып дами түсуі кезінде қазақ халқыны, бай, көркем сөз қазынасы жөніндегі ғылым да өркендеп биік деңгейде болары хақ» [7] деп тілегі мен ниетін қазіргі зерттеушілерге жолдаған. Тағы бір тәуелсіз көзқараспен сұрыпталып жазылған еңбектердің бірі Ж. Тілеповтың «Тарих және әдебиет» зерттеу кітабы. Мұнда жыраулық поэзия өкілдерін тарихи кезең оқиғаларымен байланыстыра отырып көрсеткен. Мәселен «XIV-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиетінің тарихилығы» деген бөлімінде осы ғасырларда болған жағдайларды Асан қайғы, Сыпыра, Қазтуған, Шалкиіз, Доспамбет, Жиембет, Марғасқа жыраулардың өмірі мен шығармашылықтары мен сабақтастырған. Екінші бөлімінде

«XVIII-XIX ғасырлардағы жыраулық мұра һәм ел тағдыры, жер тағдыры» деген тақырыптың айналасында сөз қозғап, Бұқар, Үмбетей жыраулардың шығармашылығын талдайды.

Тың ойлар мен тынысы кең зерттеулер жыраулар поэзиясының поэтикалық құнықдылығын, эстетикалық қуатын, көркемдік көкжиегін жан-жақты зор үлес қосатын мақалалар мен жеке зерттеулер де көзге жиі ұшырасады. Әсіресе, баспасөз беттерінен әртүрлі тақырыптағы хабар беретін XV-XVIII ғасыр поэзиясының кейбір ерекшеліктеріне баға беретін ғылыми еңбектерді ерекше атауға болады. Мәселен, Б. Оспановтың «Жыраулық өнер: оның қалыптасу кезеңдері», атты мақаласында «Жыраулық үрдіс әрі өнер, әрі дәстүр. Оның ерекшелігі синкреттік сипатында, яғни поэзия, музыкалық мақам және орындаушылық шеберліктің бірлігінде» [8, 18 б.] деген пікір айтылып, оның өміршендігі ел тарихы мен ата-баба дәстүріне негізделуі мен айқындалатынын және оның сонау түркі дәуірінен бастау алып, күні бүгінге дейін жалғасын тапқан поэзия екендігін атап өтеді. Жыраудың өзін сан қырынан танытып «жырау-шығармашылық тұлға», «жырау-өздеріне тән мақам-саз иесі», «жырау-этикалық дәстүрдің негізгі сақтаушысы», «жырау-этнограф» [8, 18 б.] – деп атап көрсетіп, ашып түсіндіреді. Ал, XV- XVIII ғасырларда өмір сүрген жыраулар поэзиясының тәлім-тәрбиелік мәні туралы Гүлқадиша Нысанбаева өзінің пікірін «Жыраулық поэзияның ірі өкілдері Қазтуған мен Асан қайғының Доспамбет пен Шалкиіздің, Жиембет пен Марғасқа жыраудың Ақтамберді жырау мен Тәттіқара ақынның, Үмбеттей мен Бұқар жыраудыңелдік пен ерлікті, азаматтық пен адамгершілікті жырлаған өршіл өлең-жырлары, туған жер-ата қоныс, ел тағдыры, өмір өткелдері мен қоғам жайлы философиялық толғау тұжырымдары, өткір ойшылдық пен шешендік өнер өнегелері адамзат атаулыға тән асқақ идеяны паш етеді. Сол себептен де өскелең ұрпақтың рухани мәдениетін арттырып, дүниетанымын қалыптастыруда, ойлылыққа баулып, шешендікке төселдіруде жыраулық, жыршылдық, термешілдік өнердің қыр-сырына қанықтырып, көркемдік әлемін байытуға тиімді пайдалана алсақ нұр үстіне нұр болар еді» [9, 4 б.] – деп оның ішкі құндылығын көрсетіп,ұрпаққа берер тәлімін танытады.

Бұдан да басқа көптеген зерттеу жұмыстары дәл бүгінгі күні көптеп кездеседі. Бұдан шығатын қорытынды жыраулық поэзияның құпиясы әлі де болса қойнауындажатыр дей аламыз. Кеңестік кезеңде келте қиылған шындықтың орнын толтырып, шынайы көзқараспен зерделеу, олардың шығармашылығын жоғары оқу орындарында оқыту бүгінгі әдебиеттің өзекті мәселесі әрі міндеті болып табылмақ. Жыраулардың бізге қалдырған толғаулары тұнып тұрған философия, мақал-мәтел мен нақыл сөздер.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мағауин М. Қобыз сарыны. – Алматы, 2006.
2. Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті. – Алматы, 1983.
3. Смирнова Н.С. «Бухар Калхаманов» / История казахской литературы, 3 том, – Алматы, 1979.
4. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Санат, 1997.
5. Негимов С. Ақын- жыраулар поэзиясының бейнелілігі. – Алматы, 1991.
6. Сыдиқов Қ. Көркемдік өрнектер. – Алматы: Ғылым, 1992.
7. Қазақ әдебиетінің тарихы, III т. – Алматы, 2000.
8. Оспанов Б. Жыраулық өнер: оның қалыптасу кезеңдері / Ақиқат, № 4. 2004.
9. Нысанбаева Г. Құнарлы сөздің құндағына бөлеп... /Ақиқат, № 7. 1998.
10. Бес ғасыр жырлайды: 2 томдық. – Алматы: Жазушы, 1989.

ЦИФРОВЫЕ НАВЫКИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ АКТИВНОГО ПЕРЕХОДА К ОНЛАЙН ОБРАЗОВАНИЮ

Зиязиева Лилия Рашитовна
Старший преподаватель, магистр
Кокшетауский Университет им. Ш.Ш. Уалиханова
Темербекова Альбина Алексеевна
доктор педагогических наук, профессор
ФГБОУ ВО «Горно-Алтайский государственный университет»
e-mail: liliyazr@mail.ru

Аннотация. Основное внимание в работе автор акцентирует на влиянии цифровой грамотности на развитие современных компетенций у педагогов. В статье анализируется необходимость основ цифровой грамотности на всех уровнях образования для профессионального развития педагогов. Обосновывается мысль о том, что трудовые функции педагога предполагают владение ИКТ-компетенциями. Мировая пандемия обнажила эту проблему и выявила массу пробелов.

Ключевые слова: компетенции, грамотность, цифровизация, цифровая безграмотность, онлайн образование, навыки педагога.

Түйін. Автор педагогтердің заманауи құзыреттіліктерін дамытуға цифрлық сауаттылықтың әсеріне басты назар аударады. Мақалада педагогтардың кәсіби дамуыүшін білім берудің барлық деңгейлеріндегі цифрлық сауаттылық негіздерінің қажеттілігі талданады. Мұғалімнің еңбек функциялары акт құзыреттеріне ие болуды білдіреді деген идея негізделген. Дүниежүзілік пандемия бұл мәселені шешіп, көптеген олқылықтарды анықтады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, сауаттылық, сандық сауатсыздық, онлайн білім, педагог дағдылары

Annotation. The author focuses on the impact of digital literacy on the development of modern competencies among teachers. The article analyzes the need for the foundations of digital literacy at all levels of education for the professional development of teachers. The idea is substantiated that the labor functions of a teacher require the possession of ICT competencies. The global pandemic has exposed this problem and revealed a lot of gaps.

Keywords: competencies, literacy, digitalization, digital illiteracy, online education, teacher skills.

Введение

Пандемия коронавирусной болезни (Covid-19) нарушила предоставление образования во всем мире. Пандемия создала условия для естественного эксперимента [1], который можно исследовать с точки зрения изменения политики и сравнительного образования. В данной статье рассмотрим проблемы цифровых навыков современных педагогов при переходе к онлайн образованию. Ведущее место в системе образования занимает проблема, связанная с компетенциями. Это связано, во-первых, с изменениями, происходящими в области экономики, а также в системе управления. Цифровые и информационные технологии, в связи с их стремительным развитием требуют постоянного обновления в связи с их моральным износом, и нуждаются в регулярном обновлении.

Всё вышесказанное обуславливает актуальность темы цифровой компетентности, ответом на вызов современного общества, которое характеризуется динамическим развитием.

В то же время мы придаем особое значение навыкам, которые позволяют нам действовать в новых, конфликтных ситуациях, для которых невозможно заранее разработать соответствующие алгоритмы действий.

Основной целью современного педагога является научить студентов находить самостоятельные пути решения проблемы, посредством которых они смогут достичь необходимые результаты. Для этого педагог должен обладать стремлением к самообразованию, быть мобильным, гибким, формировать в себе такие качества как независимость, ответственность, профессионализм.

Методы. Нами был использован комплексов методов, которые подобраны в соответствии с отличительными чертами данного исследования.

Исследование. Образование было одним из секторов, наиболее затронутых пандемией во всем мире. Действительно, в начале кризиса большинство стран закрыли учебные заведения и в качестве альтернативы приняли дистанционное обучение. По данным Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), 197 стран временно закрыли образовательные организации в период с февраля по июнь 2020 года [2]. Закрытие учебных заведений означало, что к концу апреля около 85% учащихся во всем мире были переведены на дистанционное обучение [3]. Кроме того, развитие пандемии с ее взлетами и падениями вызвало временное или частичное закрытие вузов во многих странах в течение оставшейся части 2020 года и в первой половине 2021 года. Расширение онлайн-преподавания и обучения стало наиболее приемлемым политическим решением, которое пыталось гарантировать непрерывность учебного года. Почти все системы образования использовали онлайн-платформы (например, онлайн-образовательный контент, виртуальные уроки и онлайн-поддержку) во время закрытия вузов [4]. В этой ситуации обнажилась такая проблема, как уровень цифровизации, цифровые навыки педагогов.

Мир, в котором мы живем сегодня – это умные компьютеры, выполняющие за человека большую часть его работы. Соответственно, людям необходимо развивать то, что умеют делать они, к примеру, эмоциональный интеллект и психологическую гибкость.

Современные компьютеры способны выполнять творческий, исследовательский, интеллектуальный труд. Если говорить о цифровизации в образовании, то меняется и подход к программированию. По результатам исследования Открытого университета Израиля, программирование стимулирует креативное, критическое мышление, а также формирует умение учиться.

Грамотность подразумевает уровень знаний и навыков в определенной области и умение применять их на практике. К базовым критериям грамотности можно отнести способность не просто донести информацию до окружающих, но и воспринимать её из вне; умение видеть и слышать других. Говоря о грамотности, мы должно понимать, что с развитием технологий, культурной и социальной среды необходимо продолжать развивать новые навыки.

И если педагогу филологу для повышения языковой грамотности необходима практика общения и начитанности, то для развития цифровой грамотности необходима культура применения современных технических средств.

В российской науке Г.У. Солдатовой предложена концепция цифровой компетентности [5], включающей четыре компонента: знания; умения и навыки; мотивация; ответственность (включающая, в том числе, безопасность). Реализация каждого компонента возможна во всех сферах деятельности в интернет-пространстве.Основываясь на компонентах цифровой компетенции, были выделены следующие виды цифровой компетентности:

1) информационная и медиакомпетентность – знания, умения, мотивация и ответственность, связанные с поиском, пониманием, организацией, архивированием цифровой информации и ее критическим осмыслением, а также с созданием

информационных объектов с использованием цифровых ресурсов (текстовых, изобразительных, аудио и видео);

2) коммуникативная компетентность – знания, умения, мотивация и ответственность, необходимые для различных форм коммуникации (электронная почта, чаты, блоги, форумы, социальные сети и др.) и с различными целями;

3) техническая компетентность – знания, умения, мотивация и ответственность, позволяющие эффективно и безопасно использовать технические и программные средства для решения различных задач, в том числе использования компьютерных сетей, облачных сервисов и т.п.;

4) потребительская компетентность – знания, умения, мотивация и ответственность, позволяющие решать с помощью цифровых устройств и интернета различные повседневные задачи, связанные с конкретными жизненными ситуациями, предполагающими удовлетворение различных потребностей.

По мнению авторов, учет мотивационных, волевых и ценностных компонентов цифровой компетенции даёт возможность понять сущность, структуру и возможности развития цифровизации обучающихся и педагогов в эпоху развития интернета. В данном контексте речь идёт о цифровой свободе личности, когда расширяются возможности человека, при которых у него появляется осознанный и ответственный выбор.

Главным отличием является креативность, как способность и умение создавать новые информационные объекты с использованием цифровых интернет-ресурсов (текстовых, изобразительных, аудио и видео). В концепции Г. Солдатовой эта компетентность является составляющей медиакомпетентности, в то время как П. Гилстер [6] выделяет креативные действия в качестве самостоятельного компонента. Еще одним отличием «Цифровой грамотности» от «ИКТ-компетентности» является кибербезопасность и безопасность в сети Интернет, как умение оценить достоверность информации, как умение сохранить свои личные и персональные данные, умение защитить свои и не нарушить чужие авторские и интеллектуальные права.

Знание современных коммуникаций также необходимо для того, чтобы передать свои знания студентам, иначе цифровая безграмотность приведёт к барьеру между поколениями. Веяние современного мира требует готовности педагогов к применению цифровых средств коммуникации в образовательном процессе.

Обсуждение результатов и выводы. Цифровая грамотность в образовании – это путь, открывающий новые горизонты в мир современных технологий, это коммуникации с современным обществом, а также спектр возможностей и навыков использования достоверной информации веб-сайтов и других контентов.

Закрытие учебных заведений в период пандемии привело к внезапному переходу к дистанционным формам предоставления образования, включая онлайн-обучение. Беспрецедентное использование технологий выявило недостатки образовательных систем в отношении доступности и адекватности цифровой инфраструктуры, но в то же время выявило значительный цифровой разрыв между обучающимися и педагогами, что привело к повышенному вниманию к политике цифровизации образования. Хотя в последние несколько лет во многих системах образования по всему миру уже происходил постепенный переход в цифровую сферу, кризис Covid-19 ускорил этот процесс.

Этап цифровизации в области образовании неотделим от этапа компьютеризации. Для повсеместного внедрения процесса цифровизации необходимо осуществлять подготовку педагогов посредством курсов повышения квалификация по цифровой компетенции педагогов, мотивируя их эффективно применять её на практике. Кцифровым компетенциям относятся навыки, которые включают: использование современных образовательных программ в учебном процессе, критическое восприятие информации, работа в с такими контентами как Prezi (программное обеспечения для видеои визуальных коммуникаций), Kahoot (это сервис для создания викторин, тестов и дидактических игр), Jamboard интерактивная доска от Google и т.д.

Система образования сегодня, следуя требованиям современных реалий должна заложить формат цифровой грамотности и цифровых компетенций у педагогов всех уровней образования. А эти нововведения требуют профессионального развития и роста всех педагогов. Вопросы формирования цифровой грамотности в системе общего образования необходимо рещать на основе бенчмаркинговых технологий, и адаптации опыта принятия решений по данной проблеме в разных странах.

Для того чтобы развить у обучающихся навыки, адекватные XXI веку, педагоги должны уверенно использовать и интегрировать цифровую грамотность наравне с другими профессиональными компетентностями.

На сегодняшний день кризис не привел к существенным инновациям в политике образования, но вновь сосредоточил внимание (и дополнительные государственные ресурсы) на онлайн-обучении, цифровых технологиях, решении проблем с подготовкой педагогов и распределении образовательных возможностей через образование и профессиональную подготовку. Таким образом, в секторе образования кризис Covid-19 не только является движущей силой изменения пути, но и ускорителем, способствующим укреплению инструментов политики и решений, которые уже стояли на повестке дня.

Молодые педагоги, рожденные в цифровую эпоху, могут быть хорошим примером таких специалистов, которые активно применяют информационные и коммуникационные технологии в своей профессиональной деятельности. При этом, не обязательно обладать высокой цифровой и компьютерной грамотностью для использования современных информационных технологий в образовательном процессе.

Таким образом, происходящие изменения в современном обществе, научной сфере и технологиях вызывают внедрения новых профессиональных обязанностей. Для успешной деятельности проявляется острая необходимость обладать такими качества как мобильность, креативность, коммуникативная культура, что является неотъемлемой частью цифровых компетенций педагогов.

Список литературы:

1. Capano G., Howlett M., Jarvis D.S. L., Ramesh M., & Goyal N. (2020). Mobilizing policy (In)capacity to fight COVID-19: Understanding variations in state responses. Policy and Society, 39(3), – P. 285-308.

2. UNESCO. (2021). COVID-19 impact on education [Data file]. Retrieved from https://en.unesco.org/sites/default/files/covid_impact_education.csv May 10, 2021.

3. World Bank. (2020). Guidance note: Remote learning & COVID-19. Washington, DC: Author. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/3358 May 11, 2021.

4. Schleicher A. (2020). The impact of COVID-19 on education – Insights from Education at a Glance 2020. OECD publishing, Paris.

5. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / Г.У. Солдатова, Т.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. – М.: Фонд Развития Интернет, 2013. – 144 с.

6. Gilster P. Digital Literacy. – New York : Wiley, 1997. – 276 p.

ЭТНОДИЗАЙН – АРТ БІЛІМНІҢ БІР САЛАСЫ

Сабырова Әсел Қуанышқызы
Докторант
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
e-mail: aselina.eralina@mail.ru
Ералина Айгүл Қуандыққызы
п.ғ.к., доцент
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: eralina.a@iuth.edu.kz
Ералин Қуандық Ералыұлы
п.ғ.д., профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: Kuandikbei@mail.ru

Түйін. Мақалада арт білім беруде этнодизайн арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімін даярлау курсының әдістемесі ұсынылып оның ұтымдылығын тексеру мақсаты қойылған. Зерттеудің жаңашылдығы болып – болашақ бастауыш сынып мұғалімін даярлауда арт білім берудегі этнодизанның кеңістіктік, өнертанымдық көркемдік мүмкіндіктері анықталған. Зерттеу үдерісінде этнобұйымның өлшемдерін даралап көрсететін көркемдік талдаулардың интерпретация әдістері, заттардың көркемдігін түсіндіруге бағытталған нарратологиялық әдістері, өнер бұйымының жеке бөлшектерін тұтастыққа біріктіріп қарастыруды көздейтін холистік талдау әдістері қолданылған. Арт білім беру, арт дағдыны меңгерту мазмұны көрсетілген.

Кілт сөздер: арт нысан, арт білім, этнодизайн білімі, этнобұйым, арт сабағы, арт талдау, повестеулік әдіс, нарратологиялық әдіс, холистік әдіс.

Аннотация. В статье представлена методика курса подготовки будущего учителя начальных классов через этнодизайн в арт-образовании с целью проверки его рациональности. Новизной исследования являются пространственные, искусствоведческо-художественные возможности этнодизанна в арт-образовании, в подготовке будущего учителя начальных классов. В процессе исследования использовались интерпретационные методы художественного анализа индивидуальных параметров этноизделий, нарратологические методы, направленные на интерпретацию художественной выразительности предметов, холистические методы анализа, предполагающие интеграцию отдельных частей изделия прикладного искусства в единое целое. Указаны результаты арт-образования, освоения арт-навыков.

Ключевые слова: арт-объект, арт-образование, этнодизайновое образование, этнообъект, арт-урок, арт-анализ, повествовательный метод, нарратологический метод, холистический метод.

Annotation. The article presents the methodology of the training course for future primary school teachers through ethnodesign in art education in order to test its rationality. The novelty of the research is the spatial, art-historical and artistic possibilities of ethno-design in art education in the preparation of the future primary school teacher. In the course of the research, narrative methods of artistic analysis of individual parameters of an ethnoorganism, narratological methods aimed at interpreting the artistic expressiveness of objects, holistic methods of analysis involving the integration of individual parts of an art piece into a single whole were used. The results of Art education and the development of art skills are shown.

Keywords: art object, art education, ethnodesign education, ethnoobject, art lesson, art analysis, narrative method, narratological method, holistic method.

Кіріспе

Жеке тұлғаның дамуында арт білім берудің мәні арта түсуде. Қазіргі кезге дейін көркемдік ұғымы белгілі болғанымен арт білім беру ұғымы көпшілікке таныс емес. Арт білім мазмұны, формасы, әдістері, тәсілдері, бүгінгі күні білім беру саласында орындалмаған белгісіз қызмет түрі болып табылады. Арт білімнің бір саласы болып табылатын этнодизайн бұйымдары мен этнодизайн шығармаларын көркемдік талдау өлшемдері мен әдістері оқу мазмұны ретінде қарастыру қажеттігі туындауда. Осы мәселені шешу әдістері – зерттеу пәні болып табылады [1].

Зерттеу мақсаты – этнодизайн бұйымдары мен этнодизайн шығармаларын талдаудың әдістемесі – болашақ бастауыш сынып мұғаліміне қажетті құзыреттілік ретінде негіздеу, осы қабылетті қалыптастыру мазмұнын ашу, осы мазмұнның ұтымдылығын тексеру болып анықталды.

Әдістеме. Арт нысанды көркемдік талдаудың кеңістіктік – өнертанымдық өлшемдері болып ашылды**.** Бұл болашақ бастауыш сынып мұғалімінің өнертанымдық даярлығын қалыптастыруға ықпал етті**.** Білімгерлерге арт нысан типтері, түрлері, аттары, қолданған материалдары, жұмыс стилі, тұтастығы эргономикасы, туралы түсініктер берілді.Арт білімді идея, композиция, сюжет, түстік шешім**,** бейнелеу әдістері ұғымдары мен бірге беру беру мүмкіндіктері айқындалды. Этнодизайн арқылы АРТ білім беру мазмұны: этно бұйымдарды арт нысан ретінде тану; сабақта этнодизайн арқылы арт білім беру; этнодизайн арқылы сабақтан тыс АРТ білім беру әдістері болып, үшке бөлініп жіктелді.

Этнодизайн арқылы арт білім беру әдістемесі: арт нысандардың көркемдік өлшемдерін жеке дары кеністіктік өнертанымдық талдауды көздейтін повестеулік әдіс, өнер нысанын жеке даралық көркемдік өлшемдерін терең талдап түсіндіруді көздейтін нарратологиялық талдау әдісі, өнер нысанының жеке көркемдік өлшемдерін біріктіріп талдауды көздейтін холистік талдау әдістерін қолданумен анықталды [2].

Арт білім беруде этнодизайн арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімін даярлаудың мазмұны мен әдістемесінің ұтымдылығын зерттеу үш бағытты қамтыды: олар, этнобұйымның көркемдік кеңістіктік өнертанымдық өлшемдерін негіздеу; арт нысандардың көркемдік өлшемдерін талдауға болашақ мұғалімді жаттықтыру; этнодизайн арқылы берілетін арт білімдерін беру мазмұнын анықтау мен талдау әдістемесінің ұтымдылығын тексеру мақсаты қойылды. Зерттеудің бірінші кезеңінде болашақ бастауыш сынып мұғалімінің Арт нысан мен этнодизайн бұйымдарын ұлттық мәдени құндылық, отансүйгіштікке, елжандылыққа тәрбиелеу құралы ретінде тану деңгейін анықтау; Арт нысан, этнодизайн түрлері, кеңістіктіктіктік, өнертанымдық көркемдік өлшемдері туралы білім деңгейлерін айқындау; кеңістіктік өнертанымдық көркемдік өлшемдерін талдаудың меңгерілген дағдыларының деңгейін анықтау зерттеу міндеттері болып табылды.

Заманауи өнертанымдық педагогикалық әдебиеттер мен жоғары оқу орындарындағы көркемдік білім беру тәжірибесін сараптау нәтижелері негізінде, Арт білім беруде этнодизайн арқылы бастауыш сынып мұғалімінің өнертанымдық педагогикалық даярлығын қалыптастыру мақсатында «Арт білім және этнодизайн» курсының оқу мазмұны анықталды [3].

Зерттеу нәтижелері. Білімгерлерге арналған арт нысанды көркемдік талдау өлшемдері анықталды; этнодизайн өнері арт білім беру мүмкіндігі ретінде көрсетілді; этнодизайн білім беру мазмұны ретінде негізделді.

Нәтижелерді талдау. Арт білім және этнодизайн курсының оқыту әдістемесінің лекцияларының мазмұны үш бөлімді қамтиды: Бірінші бөлімде: Арт нысан, арт білім және этнодизайн ұғымдарының мәні ашып көрсетіледі. Екінші бөлімде: «Этнодизайн бұйымдарының көркемдік өлшемдері» анықталады. Үшінші бөлімде: Арт білім беруде этнодизайн бұйымдарын талдау әдістемесі айқындалды.

Бірінші тақырып: Арт нысан – өнер нысаны деген ұғымды білдіреді. Арт білім – өнердің көркемдік өлшемдерін, идеясын, композициясын, түстік шешімін немесе көлемі

туралы білім беру шеңберін қамтиды. Арт нысандар: монументтік нысандар, интерьер нысандары, жазықтық бетіндегі нысандар, ұлттық стилдегі көріністер мен бұйымдарболып бірнеше типтер мен көптеген түрлерге бөлінетіндігі жөнінде ақпараттар лекция мазмұнында беріледі.

Екінші тақырып: Арт білім. Арт білім мен арт білім беру туралы түсініктер бір-бірімен тығыз байланысты ашылады. Арт нысан мен Арт білім беру туралы ой пікірлер бірнеше бағыттарды қамтитынын көрсетіледі. Арт нысан мен этнодизайн форма құрау мен композиция жағынан бір-біріне ұқсастықтары мен қатар айырмашылықтары дәріс сабақта айқындалып көрсетіледі. Олар этнодизайн түрлері, материалдары, технологиясы, техникасы туралы ұғымдар – арт білім беру мазмұның бір бағытын құрайтындығы сипатталады.

Үшінші тақырып: «Этнодизайн – Арт білімнің бір саласы» атты лекцияда бейнелеу сауаттылығы, көркемдік бейнелеу әдістері, бейнелеу заңдылықтары, суретшінің образ жасау шеберлігі туралы өнертанымдық мәліметтер арт білім берудің маңызды бағдарын құрамдайтын айтылады. Шебердің шығармашылық дара стилін білдіретін материалдар лекцияның мазмұнының бір бағытын қамтиды. Талдау барысында көркемдік өлшемдерді өнертанымдық тұрғыда түсіндіру мақсатын көрсететін нарратологиялық талдау әдістері қолданылады.

Төртінші тақырыптағы лекция: «Этно бұйымды жобалау ұстанымдары» деп аталады. Этнодизайн бұйымдарын жобалау қызметі – болашақ іс-әрекетті диагностикалау, жоспарлау, ұйымдастыру кезеңдерін қамтитыны сипатталады. Жобалау үдерісінде: форма құрау, тұтыну шеңбері, тұрмыстағы қажеттілік, жобалау талаптары болып табылады. Этнобұйымды жобалаудағы шебердің дәстүрлі пішін құрамдау, мобильдік жиналмалық, эргономикалық жайлылық, түстік шешім табу ұстанымдарын қолданылады мазмұны ашып көрсетіледі.

Бесінші тақырып бойынша лекцияда: «Этнобұйымдар арт нысанның бір саласы» болып танылады. Арт нысандардың бір бөлігін этнобұйымдар құрайтыны көрсетіледі. Этнодизайнерлік шығармашылық қызмет нәтижелері – этнобұйымдар: кілем, гобелен, текемет, ши тоқу, кесте тігу, батик жасау шеберлік нәтижелері болып табылатындығы ашып көрсетіледі. Этнобұйымдар көркемдік бұйымдар, сыйкәделер, ағаш өңдеу, тері өңдеу, метал өңдеу, тоқыма, киіз бұйымдары болып бөліну ұстанымдарына талдау жасалады.

Курстағы арт білім беру мазмұнының екінші бөлім «Этнодизайн бұйымдарының көркемдік өлшемдері» деп аталады. Курстағы алтыншы тақырып: «Киіз үй құрылымы – арт нысан» деп аталатын лекция мазмұнында: Арт білімнің бір саласы – киіз үй туралы өнертанымдық материалдардың қолданыстағы өлшем бірліктері талданады. Киіз үй бөлшектері: кереге, уық, шаңырақ, түндік, туырлық, ши, сықырлауықтың пішін құрамы, орналасу байланыстары мен композициясы туралы сипаттама беріледі. Киіз үй құрылысының тез жиналмалығы, жедел құрылымдығы, көшкендегі ширақтылығы, мобильдігі, тасымалдауға ыңғайлылығы білім беру бағдарламасындағы арт білім көлемін айқындайтын өлшемдер ретінде болашақ мұғалімдерге таныстырылады.

Курс мазмұнындағы жетінші тақырып: «Бұйымды жобалаудағы форма құрылымы мен дәстүрлігі» деп аталады. Жаңа Арт нысан технологияларын қолданылу барысында бұйымды жобалаудың кезеңдері ашып көрсетіледі. Арт бұйымның формасының тұрмыстық қажеттілік сипаты, форманың дәстүрлілігінің сақталуы, тұтынушылық талап орны, қажеттілік сипаты талдау нысаны бағыттары бойынша нарратологиялық талдау жасалады.

Арт білім беруге бағытталған курстары сегізінші тақырып «Жаңа Арт бұйымның кеңістіктік өнертанымдық ерекшеліктерін ашу» мақсаты қойылады. Арт бұйымның шығармашылық ерекшелігі композициясы және жаңашылдығы бірлікте ашып көрсетіледі. Олардың форма құрауы, бір-бірімен ұқсастығы мен айырмашылығы

талданады. Талдау барысында көркемдік өлшемдерді өнертанымдық тұрғыда түсіндіру мақсатын көрсететін нарратологиялық талдау әдістері қолданылады.

Курстағы тоғызыншы тақырып: «Арт бұйымның көркемдігі» болып талданады. Лекцияда Арт бұйымның түстік шешімі, композициясының бейнелілігі, сюжетті көріністің тартымдылығы мен көркемдік образдылығы, бейнелеу әдістерін таңдап алуы оқу мазмұны ретінде қарастырылады. Талдау барысында көркемдік өлшемдерді өнертанымдық тұрғыда түсіндіру мақсатын көрсететін нарратологиялық талдау әдістері қолданылады.

Зерттеу барысындағы оныншы тақырып: «Этнодизайнердің арт нысандарды жобалау шеберлігі» деп таңдап алынды. Лекция мазмұнында шығармашылық қызмет ауқымы, этношебердің даралық бағыты, жаңа техника мен технологияны қолдану деңгейі, шығармашылық қызмет стилі ашып көрсетіледі.

Арт білім беруде этнодизайн арқылы бастауыш сынып мұғалімін даярлау әдістемесінің үшінші бағыты «Арт білім беруде этнодизайн туындыларын талдау әдістемесі» болып аталады.

Әдістемедегі он бірінші тақырып: Суретші шығармаларын оқушыларға таныстыру болып анықталды. Лекциялық сабақта суретші Құттыбек Жақыптың гобелен оқудың инновациялық технологияларымен, сюжетті картина деңгейіне дейін көтерілген текемет басу әдістерінің, теріні көркем өңдеу шығармаларының идеясын талдау және оларды мектеп оқушыларына таныстыру тәсілдері, сабақтың білімдік тәрбиелік және дамытушылық нәтижелеріне талдау жасап көрсетіледі.

Әдістеменің он екінші тақырыпы бойынша «Суретші шығармасының композициясын талдаудың өнертанымдық өлшемдері» қарастырылады. Суретші заманауи кесте өнерінің шебері Зейнелхан Мұхамеджанұлының кесте шығармасының идеялары, композициясы, түстік шешімі, бейнелеу әдістерін оқушыларға таныстыру тәсілдері көрсетіледі. Көркемдік өнертанымдық талдау жасалады. Талдау барысында жеке дара көркемдік өлшемдерді бір жүйеге келтіріп, тұтастықта өнертанымдық тұрғыда түсіндіру мақсатын көрсететін холистік талдау әдістері қолданылады.

Он үшінші тақырып мазмұны «Текеметтің көркемдік шешімдерін өнертанымдық талдау» мәселелерін қарастырады. Оюлы текемет, картина текемет туралы мәліметтер беріліп, текеметтің ою-өрнектерінің композициясын, текеметтің түстік шешімін, текемет басу технологиясына көркемдік талдау жасалады. Талдау барысында көркемдік өлшемдерді өнертанымдық тұрғыда түсіндіру мақсатын көрсететін нарратологиялық талдау әдістері қолданылады.

Он төртінші тақырып бойынша «Ою өрнек шығармашылығының даңқты шебері Ғани Иляевтің ою-өрнектер арқылы тақырыптық картина жасау шеберлігі» талданады. Ою-өрнек өнімдерінің формаларымен, композициясымен, түстік шешімдерімен оқушыларды таныстыру тәсілдері талданып көрсетіледі.

Он бесінші тақырып мазмұны бойынша «Қала сәулетіндегі Арт нысандар» материалдары бойынша студенттерді таныстыру әдістері қарастырылады. Сабақта қала кеңістігіндегі ескерткіштерге, муралдарға, монументтік инсталляцияларға талдау жасалады. Олардың көркемдік өлшемдері: идеясы, композициясы, түстік шешімдері, орындау шеберліктері ашылып көрсетіледі [4, 5].

Қорытынды

Арт білім беруде этнодизайн арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау мазмұны**:** болашақ ұстаздың арт нысандарға деген ұлттық құндылық ретіндегі қызығушылығының болуы**,** арт нысандар мен этнодизайн білімдерін меңгеруі**,** этнобұйымды көркемдік-өнертанымдық талдау дағдыларының қалыптасу деңгейі болып табылды**.** Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау моделі**:** этнодизайн мен арт нысанның өлшем бірліктері тұралы түсініктерінен**,** қағидаларынан**,** ұстанымынан тұратын білім мазмұнын меңгерумен**,** оқыту формалары мен әдістемесімен құрамдалғанда арт білім мазмұны ұтымды болатыны көрінді**.** Арт білім беруде этнодизайн арқылы болашақ

бастауыш сынып мұғалімін даярлаудың басты мазмұны өнертанымдық ақпараттық, әдістемелік, талдамалық блоктарынан тұратын сабақ формасы мен сабақтар жүйесі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ералин Қ. Бейнелеу өнері композициясы. – Түркістан, 2019. – 120 б.
2. Уалиев. Б.М. Композиция. Оқулық құрал. Алматы: Эверо, 2016.
3. Матиев К.В. Природа художественного образа. – Москва, Наука, 1985. – 54 б.
4. Пантурин В.А. Художествнный образ. – Москва, МГУ, 1997. – 53 с.
5. Ералин К. Искусствоведческая подготовка будущих учителей. Москва: Прометей, 1992. – 95 с.

ЭТНОДИЗАЙНЕРЛІК МОНУМЕНТТІК – АРТНЫСАН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Сабырова Әсел Қуанышқызы
Докторант
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
e-mail: aselina.eralina@mail.ru
Ералина Айгүл Қуандыққызы
п.ғ.к., доцент
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: eralina.a@iuth.edu.kz
Ералин Қуандық Ералыұлы
п.ғ.д., профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: Kuandikbei@mail.ru

Түйін. Мақалада этнодизайнерлік артнысан техникасымен орындалған көлемді этнобұйым жасау түрлері, материалдары, көркемдік өлшемдері, технологиясы, бұйым аттары, жасау кезеңдері, туралы айтылған. Бұйымның дәстүрлі нұсқаға ұқсастықтары, безендірілуі, пішін өлшемдері анықталған. Олардың қала көшелерін безендіру функциялары ашылған. Арт білім беру талаптарына сай этнодизайнерлік артнысан үйірмесінің бағдарламасы мен әдістемесінің инновациялық ерекшеліктері көрсетіліп, тәжірибедегі ұтымдылығы айқындалған.

Кілт сөздер: этнобұйым, этнодизайн, артнысан, монументтік артнысан, этнодизайнерлік-монументтік артнысан, безендру қызметі.

Аннотация. В статье расскрываются виды, материалы, художественные измерения, технологии, названия изделий, этапы создания объемного изделия,выполненного в технике этнодизайнерского арт-обьекта. Также определены сходства с натуральным размером, оформлением изделий, характером формы. В них раскрыты функции этноизделий в эстетике города. Показаны инновационные особенности программы и методики кружка этнодизайнерского арт-обьекта в соответствии с требованиями арт-образования, показана эффективность предлагаемой практики.

Ключевые слова: этнодизайн, арт-обьект, монументальный арт-объект, этнодизайнерско-монументальный арт-обьект, оформительская деятельность.

Annotation. The article describes the types, materials, artistic dimensions, technology, product names, stages of creating a three-dimensional ethnography, made in the technique of ethnodesigner props. The similarities with the variant, the design, and the dimensions of the form

are also determined. They reveal the functions of the design of city streets. The innovative features of the program and methods of the ethnodesigner props circle in accordance with the requirements of Art education are shown, the effectiveness of the proposed practice is shown.

Keywords: ethnodesign, ethnodesign, props, monumental props, ethnodesigner-monumental props, activity of bezendru.

Кіріспе

Қазіргі кезде қоршаған ортаны безендіруіндегі этнодизайнерлік монументтік – артнысан бұйымдарының орны ерекше. Көкөністер мен қарапайым заттарды артнысандық техникамен шағын өлшемде жасау әдісі бұрыннан белгілі болғанымен оның үлкен көлемді етіп жасау мен қаланы, қоғамдық орындарды, салтанатты іс-шараларды безендіру үшін ұлттық бұйымдар жасауы үдерісі, осы кезге дейін зерттеу нысаны болған емес. Қоршаған ортаны безендіруі үшін үлкен көлемді этнобұйымдар жасау қажеттігі мен оны жасау мен оқыту талдауларының жоқтығы арасындағы қарама-қайшылық бізге зерттеу тақырыбын «Этнодизайнерлік–монументтік артнысанды көркемдік талдау» деп анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу мақсаты: артнысан әдісімен үлкен көлемді этнобұйымдарды жасауды өнертанымдық негіздеу, білімгерлерге этнодизайнерлік артнысанды көркемдік талдауды моделдеу, оның ұтымдылығын тексеру. Зерттеу пәні: артнысан әдісімен монументтік этнобұйымды көркемдік талдау әдістемесі.

Әдістеме. Артнысан – көлемді етіп жасалған өнер туындысы. Артнысан заттың өз өлшемінен үлкен немесе кіші көлемді етіп жасалады. Артнысанның бір мысалы ретінде ермексаздан жасалған мүсінге немесе заттың бетіне сабын суға шыланған қағазды жапсыру арқылы зат формасына жасау әрекетінің нәтижесі болып табылатын бутафорлық бұйымды айтуға болады. Артнысандар көп салалы. Артнысандар көлемді және көлемсіз болып бөлінеді. Көлемді арт нысандар қаланы, көше кеңістігін, саябақтрады безендіруге қолданылса, шағын арт нысандар интерьерді безендіруге қолданылады. Артнысандардың бір бағытын құрайтындар инсталляция, перфоменс.

Артнысанның бір бағытын этнобұйымдар құрайды. Этнодизайн бұйымы халықтың сәндік қолданбалы бұйым жасаудың көркемдік дәстүрі мен заманауи бейнелеу техникасымен, технологиясын қолданып жасалған бұйымдар. Этнобұйымды жасау ұстанымдары: бұйымның көркем болуы, қолданыстағы эргономикалық жайлылығы, көп данамен жасалуы. Этнобұйымдар мектеп мұражайын, дәліздерді, қаланың, елді мекеннің, іс шараның мазмұнын, ұлттық сипатын көрсету; ұлттық бұйымды заманауи сұранысқа сай таңдап алу; этнобұйымды көлемді етіп жасау; бұйым жасау технологиясын ашу; жастарға арналған үйірме ұйымдастыру әдістері көрсетіледі; жасалған этнобұйымдармен мектеп интерьері мен экстерьерін безендіру тәсілдері тәжірибеде қолданылады. Артнысан әдісімен жасалатын бұйымдар қатарын табақ, шайнек, келі-келсап, домбыра, қобыз, үлкенкөлемді етіп жасалған: сырға, сақина, білезік, шашбау, қапсырма, киіз үй, ер-тұрман т.б. болып шексіз бұйымдар санын құрайды. Артнысандық этнобұйым - артнысандық бейнелеу тәсілдерін қолдана отырып этнобұйым жасау іс-әрекеттің нәтижелері болып табылады. Артнысандық этнобұйым жасау этнобұйым жасау ұстанымдары мен артнысан жасау технологиясынын интегерациясын біріктіретін шебердің қызметін айқындайды.

Артнысандық этнобұйым бірнеше данамен жасауға болатындығымен ерекшеленеді. Артнысандық этнобұйым жасау технологиясы кезеңдерге бөліп орындауды талап етеді: олар, заттың формасын шағын көлемді етіп ермексаздан жасап алу; оның бетіне қағаздың майда жыртындыларын сабын сумен шылап алып ермексаздан жасалған заттың бетіне жапсырып шығу және оның қабаттарын біртіндеп қалыңдату; онықабыршақ қабат болып қажетті өлшемге дейін қалыңдағанша, көлемі пайда болғанша жапсыру; кептіру; кепкен соң екі немесе үш бөлікке бөлу; бөліктер кепкен соң оларды біріктіріп желімдеу; онан соң заттың түсіне сай бояумен бояп жұмысты аяқтау.

Артнысандық этнобұйым жасау әдістері қолданылатын материалдарына байланысты өзгере береді.Қазіргі арт нысандарды даярлауға сан салалы химиялық жолмен жасалады.

Артнысанды білімгерлерге меңгертудің бір жолы – үйірме жұмысын ұйымдастыру. Этнодизайнерлік артнысан үйірмесінің оқу бағдарламасы негізінен үш бөлімді қамтиды: этнодизайн, артнысан технологиясы туралы білімгерлерге түсініктер беру; этнодизайнерлік артнысан бұйымдарының тәрбиелік-білімдік мәнін ашу, монументтік көркем бұйымдардың көркемдік ерекшеліктерін бағалау мәселелері бағдарламаның теориялық-оқыту мәселелерін қамтиды. Бағдарламаның практикалық бөлімі артнысандық этнобұйымдар жасау жаттығуларын орындау тапсырмаларымен сипатталады. Этнодизайнерлік артнысан жасау үйірмесі білімгерлерге артбілім беру мақсатын көздейді. Оқыту барысында этнобұйымдардың көркемдік ерекшеліктерін талдаудың этнобұйымдар туралы пікірлердің жиынтығын құрайтын концептуалдық талдау әдісі, бұйымның жеке дара бөлшектерінің көркемдік сипаттарын түсендіруге бағытталған нарратологиялық талдау әдісі қолданылады [1].

Нәтиже. Зерттеу бойынша теориялық талдаулар мен практикалық ізденіс соңында мынандай нәтижелерге қол жетті: «монументтік бұйым», «этнобұйым», «бұйым формасы», «артнысан», «этнодизайнерлік артнысан» ұғымдарына анықтама берілді; этнобұйымның көркемдік ерекшеліктеріне талдау жасау әдістері айқындалды; артнысан үйірмесінің оқу бағдарламасы мен әдістемесі жасалды; ұсынылған инновациялық оқыту технологиясының тәжірибе жүзінде тексеріліп, ұтымдылығы анықталды.

Нәтижелерді талдау. Бейнелеу өнері және оны оқыту туралы ғылыми өнертанымдық еңбектерді талдау нәтижелері артнысанды білімгерлерге үйрету әдістемесінің жоқтығы мен оған деген қызығушылықтың артып келе жатқандығын көрсетті. Тарихты алатын болсақ, алғашқы артнысандық бұйымдар сахынаны безендіру үшін жасалған. Кейіннен салтанатты кештерді безендіру міндетін атқарған. Артнысан – белгілі бір тұтыну қажеттілігіне байланысты зат жасауға лайық материалды пайдаланып, бұйымның сырт келбетін құрамдайтын, материалын, формасын, фактурасын өлшемін, безендіру элементтерін, нұсқаға ұқсастырып жасау өнері. Қазіргі кезде артнысан түрлері көп. Артнысандық этнодизайн - шығармашылық қызмет үдерісі немесе жаңа ұлттық дәстүрлі бұйым жасауға бағытталған ізденіс іс- әрекетінің нәтижесі деп тануға болады.

Артнысан жасауға арналған материалдарды: қағаз, желім, картон, мата, ағаш, метал, тері, жүн, паролон, қауырсын, үкі, пластик т.б. болып келеді. Артнысан технологиясы – бұйым жасау технологиясы сияқты бірнеше кезеңдерден құралады. Артнысандық бұйым жасаудағы басты ұстанымдар: бұйымның ұлттық сипатының болуы, дәстүрлі қол өнер бұйымдарын жасау технологиясын жалғастыру, жаңа заманауи технологияны қолдану болып табылады. Артнысандық зат өлшемі: заттың өзінің табиғи өлшемінен, үлкен немесе кіші етіп жасалады. Артнысандық бұйымдар жасалған материалдардың фактуралары: жылтыр, бұдыр, тегіс, бұжыр, жабысқақ, тікенек, тоқылған, тайғанақ болып саналуан сипатта алынады. Артнысандық бұйымды тәжірибеде қолданыс бағыты: сахнаны, ғимарат іші-сыртын, салтанат сарайларын, шағын іс- шараларды безендіру болып жіктеледі.

Артнысандық монументтік этнобұйымның визуальдық басты ерекшелігі: ұлттық сипаты, форма өлшемінің сипаты. Қабылдауға жеңілдігі, формақұрау сипатының басымдығы. Қосалқы ерекшеліктері: түсі, фактурасы, эргономикасы, кеңістіктегі орны, гаризонт сызығынан төмен немесе жоғары орналасуы. Қоршаған ортамен үйлесімділігі мен сәнділігі. Артнысан техникасымен даярланатын ұлттық бұйымдар: қобыз, домбыра, бесік, құмыра, құман, келі-келсап, диірмен, сақина білезік, жүзік болып бөлінеді. Артнысан технологиясымен орындалған бұйымдардың көркемдік өлшемдеріне: дәстүрлі бұйымның зат нұсқасына ұқсастығы, форма әсемдігі, тартымдылығы, эргономикасы, безендірілуі, түстік шешімі, орындалу шеберлігі алынады. Монументтік артнысандық этнобұйым – үлкен көлемді етіп жасалған ауқымды іс-әрекеттерден құралатын еңбек.Мұндай бұйымдар жасауға ұлттық сипаттағы қобыз, домбыра, келі-келсап, бесік, сәукеле,

сырға, білезік, шашбау, тұмар, бұйымдары таңдалады. Бұлар әдетте көшелерді, скверлерді, шағын алаңдарды безендіруге қолданылады. Бұл қаланың немесе елді мекеннің ұлттық сипатын аңғартады. Қоршаған ортаға көрік береді. Әсемдік орта қалыптастырады. Монументтік артнысан елді мекенге тарихи-экзотикалық даралық пен қайталанбастық көрік силайды. Монументтік артнысандық бұйымдар – заттың өзөлшемінен әлде қайда үлкен көлемді етіп артнысан технологиясымен жасалған ұлттық бұйымдар.

Қазіргі кезде артнысандық-монументтік этнобұйымдар оқушылардың қызығушылықтарын тудыратын еңбек нәтижесі ретінде танылуда. Оқушылардың сұранысына сай артнысандық монументтік этнобұйым жасау өнерін жеткіншектерге үйрету жолы – үйірме ұйымдастыру. Ол үшін монументтік – артнысан үйірмесінің жоспары жасалады. Үйірменің мақсаты: оқушыларға артнысан техникасы туралы академиялық білім беріп, артнысан жасаудың академиялық дағдыларын қалыптастыру. Артнысандық ұлттық бұйымдарды жасайтын адамды – «этнодизайнер» деп атайды. Артнысан бұйымдарын жасағанда ұсақ бөлшектеріне дейін көрсету шарт емес. Онда негізінен заттың пішініне мән беріледі, ою-өрнектермен ұлттық дәстүрлі безендірілуіне көңіл бөлінеді.

Артнысанды оқыту үйірмесінің бағдарламасы көлемді артнысанның түрлері, технологиясы, материалдары, қолдану нысандары туралы материалдарды қамтитын және артнысан жасаудың кезеңдерін қамтитын жаттығулар жасауды құрамдайтын екі бөлімді қамтиды. Үйірме сабақтарында: артнысан түрлері, қолданысы, технологиясы, материалы, көлемі, көркемдік өлшемдері, ұлттық ерекшеліктерімен білімгерлер таныстырылады. Домбыра, қобыз, формаларын бутафор әдісімен жасаудың технологиясын меңгеретін жаттығуларды орындайды. Эксперимент үш кезеңді қамтыды: бірінші кезеңде артнысан үйірмесіне деген білімгерлердің қызығушылығы, оның қажеттік деңгейі анықталды; екіншісі кезеңде бағдарламасы жасалып қолданысқа ендірілді; үшінші кезеңде – ұсынылып отырған инновациялық артнысандық іс-әрекеттің ұтымдылығы тәжірибе арқылы тексеріледі. Біз ұсынылып отырған бағдарлама бойынша артнысандан үйірмені ұйымдастыру нәтижесінде білімгерлердің этнобұйым, этнодизайн, артнысан, монументтік артнысан, этнодизайнерлік-монументтік артнысан, безендіру қызметі түсініктері қалыптасты. Көлемді этнобұйымдарды көркемдік талдау дағдылары жоғарылады. Білімгерлердің түсініктері мен дағдыларының деңгейлері тәжірибе басындағы 15% дан, 42% дейін артты. Бұл зерттеу гипотезасының дұрыстығын көрсетті [2].

Қорытынды

Қорындылай айтқанда, артнысанның көркемдік өлшем бірліктерін анықтау мақсатындағы зерттеу нәтижелері өнертанымдық өлшемдерді шығарманың көркемдік өлшемдері; дәстүрлі өлшемдері, шебердің шеберлік деңгей өлшемдері деп үш бөлікке бөлуге болатыны анықталды. Болашақ мұғалімдерді артнысанны оқытуға даярлауда структурализм, холизм және нарратология әдістерін қолдану ұтымды болатынын тәжірибе көрсетті. Артнысан технологиясын меңгеруге бағытталған өнертанымдық тәжірибелік жұмыстар нәтижелері білімгерлердің білімі қарапайым бұйым формасын көркемдік өлшеу білімінен бастап меңгеріп, монументтік өнердің дамуын өлшеуге дейінгі білімдеңгейіне дейін көтерілді. Болашақ мамандардың бейнелеу өнеріндегі артнысанның көркемдік бірліктерін өлшеу дағдыларын қарапайым артнысандық бұйымның көркемдік өлшемін табудан бастап, белгілі шебердің шығармашылығының тарихи даму сипатын өлшеу деңгейіне дейін жоғарылады. Зерттеудің теориялық мәні өнертану мен бейнелеу өнерін оқыту әдістемесіне қосылған үлесімен және болашақ бейнелеу мамандарын өнердітануға даярлауға қажетті «Монументтік артнысан» пәнін оқыту практикасына қосылған үлес болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ералин Қ. Инновациялық технологияларды қолдануға болашақ мұғалімдерді даярлау. Қорқыт ата атын. ҚМУ «Сапалы білім беру – Қазақстанның индустрияландыруының және инновациялық дамуының негізі» атты конференция материалдары. ҚМУ, – Қызылорда, 2011. – 487 б.

2. Пранкин Н.С. Основы метрологии. – М.: Логос, 2007. – 217 с.

СӘНДІК БЕЙНЕЛЕУ ӘДІСТЕРІ

Ералин Қуандық Ералыұлы
п.ғ.д., профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: kuandikbei@mail.ru
Сабырова Әсел Қуанышқызы
Докторант
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
e-mail: aselina.eralina@mail.ru
Ералина Айгүл Қуандыққызы
п.ғ.к., доцент
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: aika.erali@mail.ru

Түйін. Мақалада бейнелеу өнеріндегі «сәндік бейнелеу» түсінігі суретшінің іс-әрекеті, бейнелеу өнеріндегі жеке дара бейнелеу әдісі болып өнертанымдық тұрғыда негізделген. Сәндік бейнелеудің тақырыптылығы, сәнділігі, безендірушілігі, стильдігі, орындаушылығы, технологиялығы – көркемдік өлшем ретінде танылған.

Кілт сөздер: сәндік бейнелеу, бейнелеу әдісі, бейнелеудегі дағды, бейнелеудегі түсінік, бейнелеудегі термин, академиялық білім.

Аннотация. В статье обосновано понятие «декоративная изобразительность» в изобразительном искусстве как деятельность художника, метод индивидуального отражения в изобразительном искусстве. Предметность, декоративность, исполнительность, технологичность декоративного изображения признано художественным критерием измерения.

Ключевые слова: декоративное изображение, способ изображения, навыки в изображении, понятие об изображения, академические знания.

Annotation. The article substantiates the concept of "decorative figurativeness" in the visual arts as an artist's activity, a method of individual reflection in the visual arts. The objectivity, decorativeness, decorativeness, stylishness, performance, manufacturability of a decorative image is recognized as an artistic criterion.

Keywords: decorative image, image method, skills in image, concept in image, term in image, academic knowledge.

Кіріспе

Бейнелеу өнерінде реалистік бейнелеу, абстракциялық бейнелеу әдістері өнертанудағы ұғымдар ретінде таныс болғанымен «сәндік бейнелеу» сөзі көпшілікке өнер түсінігі ретінде таныс емес. Әлемдік өнерге жаңа ұғымдар мен терминдердің келуі қоғамдық-эстетикалық қажеттіліктен туындайды. Арт білім әлеміне жаңа ұғымның келуі жаңа шығармашылық іс-әрекетпен байланысты. Сәндік өнерге соңғы жылдарда келіп қосылған «сәндік бейнелеу» ұғымының өнертанымдық-педагогикалық қырларын зерттеу

қазіргі өнертану мен арт білім саласындағы жаңа мәселе ретінде танылып, оның шешу жолдарын анықтауды қажет етеді. Сондықтан зерттеу мақсаты: сәндік бейнелеуді өнертанымдық ұғым ретінде негіздеп, оқыту моделін анықтап, білім беру контентінің ұтымдылығын айқындау болып танылады.

Проблема тарихы: өнер тарихында бейнелеу әдістері әрбір дәуірдің өнерінің дамуымен байланысты болды. Жаңа бейнелеу технологиясының пайда болуымен байланысты жаңа бейнелеу әдістері өмірге келді. Дәстүрлі бейнелеу әдістерін, жаңа бейнелеу әдістері ауыстырып отырды. Ежелгі Мысыр өнерінде конондық бейнелеу әдістеріне басымдық берілсе, қайта өрлеу дәуіріндегі өнерде, өмір көріністерін шынайы бейнелеу, яғни реалистік бейнелеу әдісіне баса назар аударылды. Қайта өрлеу дәуірінің данышпан суретшілері Дюрер, Леонардо да Винчи, Микеланжело өз туындыларында өмірдің әсемдігін шынайы бейнелеудің шыңына шығудың үлгісін көрсетті.

Өнердің дамуы кезеңдерінде бейнелеудің түрлі әдістері өмірге келуіне бейнелеу материалдары себепші болып отырды. Солардың ішінде өмір шындығын майлы бояумен жазуға, композицияның мүмкіндіктеріне көбірек мән беріп, түстік шешімдердің көркемдік образ жасаудағы ролін арттыратын Вангогтың, Сальвадор Далидің туындылары өмірге келгенін айтуға болады. Бұлардың шығармаларындағы түстік шешім динамикасы, көркемдік образдық повестеу нәтижелері өмір шындығын шынайы бейнелеу әдісіне ауысып, сәндік бейнелеуге бір табан жақындады. Бұл бертін келе, өз алдына жеке дара көркемдік өлшемдері мен бейнелеу ұстанымдары бар «сәндік бейнелеу» әдістеріне ұласты деп нақты айтуымызға болады.

Әдістеме. «Сәндік бейнелеу» бейнелеу өнеріндегі соңғы кездегі өнертанудағы қолданысқа енген бейнелеудің технологиясымен, суретші қызметімен, шығармашылық іс-әрекетпен, оның нәтижесімен байланысты жаңа түсінік, жаңа термин. Сәндік бейнелеу – графика, кескіндеме, мүсін, сәндік өнер туындыларын бейнелеу барысында қолданылатын бейнелеу әдісі. Сәндік бейнелеу – өмір шындығын құрамдайтын заттар мен құбылыстарды бейнелеудің ерекше әдісі ретінде танылады. Сәндік бейнелеу – стильдеу арқылы өмір шындығын құрамдайтын көріністерді ықшамдап көрсету. Заттар мен құбылысты құрамдайтын пішіннің зат образын көрсетуге мүмкіндік беретін үлкен пішіндерді қалдырып шағын пішіндерді алып тастау арқылы жүзеге асады. Бұл сәндік бейнелеу әдісі қазақ суретшілері С. Айтбаевтың «Бақыт» атты кескіндемесін, Т. Тоғысбаевтың «Дастархан» атты натюрмортын жазу барысында қолданыс тапқан іс- әрекет нәтижесі. Өткен ғасырдың 60-70 жылдардығы қазақ бейнелеу өнеріндегі кескіндемедегі сәндік бейнелеу әдісі Е. Төлепбай, Б. Түлкеев шығармаларында көрініс тапты. Ою-өрнектермен сурет салу шебері Ғ. Иляевтің ою-өрнектермен салған «Қыз қуу», «Байқоңыр», «Көктем», «Жаз» атты тақырыптың композициялары сәндік бейнелеудің үлгісін көрсеткен туындылар болды.

Зерттеу нәтижелері. Ғылыми-өнертанымдық, әдебиеттер мен суретшілердің шығармашылық еңбектерін талдау нәтижесінде «сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» түсініктеріне анықтама беруге мүмкіндік болды. Бейнелеу өнері шығармаларындағы «сәндік бейнелеу әдісін» қолдану қағидаларына талдаулар жасалды.
«сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» өнертану мен арт білім берудегі қолданысқа қажетті терминдер ретінде алғаш рет қарастырылды. Бұл ұғымдар арт білім берудегі оқу контенті ретінде танылды. Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдеріне «сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» түсініктерін қалыптастыру әдістемесі даярланып оныңұтымдылығы тәжірибеде тексерілді.

Нәтижелерді талдау. Ғылыми-өнертанымдық, әдебиеттер мен суретшілердің шығармашылық еңбектерін талдау нәтижесінде «сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» түсініктеріне анықтама берілді. «сәндік бейнелеу» – өмірдегі заттар мен құбылыстардың бейне көріністерін, образын жазықтық бетінде стильдеу әдісін қолдану арқылы образын сомдап, пішіндерді ықшамдап бейнелеудің шығармашылық іс-әрекеті деп анықталды. «Сәндік бейнелеу әдісі» бейнелеу өнерінің графика, кескіндеме, мүсін,

сәндік өнер шығармаларында, жазықтық бетінде өмірдегі заттар мен құбылыстардың бейне көріністерін, образын стильдеу әдісін қолдану арқылы образын сомдап, пішіндерді ықшамдап бейнелеудің шығармашылық іс-әрекеті деп қарастырылады.

Бейнелеу өнері шығармаларындағы «сәндік бейнелеу әдісін» қолдану қағидалары. Сәндік бейнелеу әдісі – өмірдегі заттар мен құбылыстарын стильдеу тәсілдері, образ сомдауды басшылыққа алу тәсілдері, пішіндерді ықшамдап ою-өрнектерге ұқсастырып бейнелеу тәсілдері, көріністерді көркемдік безендіру стилімен бейнелеу тәсілдері жүйесі қолданылды. «Сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» өнертану мен арт білім берудегі қолданысқа қажетті терминдер ретінде алғаш рет қарастырылды. Бұл ұғымдар арт білім берудегі оқу контенті ретінде танылды. Бейнелеу өнері мұғалімдеріне «сәндік бейнелеу», «сәндік бейнелеу әдісі» түсініктерін қалыптастыру әдістемесі даярланып оның ұтымдылығы тәжірибеде тексерілді.

Әлемдік өнерде бейнелеу өнері шығармаларының көркемдік ерекшеліктері ретінде шығарманың идеясы, композициясы, колориті, орындау техникасы қарастырылады. Бұл бейнелеу туындыларының барлығына қатысты ерекшеліктер болуымен сипатталады.

Қазақстан өнертанушылары еңбектерінде ұлттық бейнелеу өнерінің түрлері, жанрлары, еңбектерінде ұлттық бейнелеудегі салт-дәстүрдің қайта жаңғыруы, көру арқылы қабылданатын шығармалардың көркемдік ерекшелігі ретінде қарастырылады [1, 23 б.].

Соңғы кездердегі өнертану зерттеулерінде этнобұйымдардың көркемдік өлшем бірліктерін зерттеуге назар аударылуда. Көркем бұйымдардың пішіні, безендірілуі, түрі-түсі, материалмен қатар тасымалдануы көркемдік өлшем бірліктері ретінде қарастырылуда.

Өнертанымдық еңбектерді сараптау мен өнертанымдық тәжірибе жұмыстарын талдау нәтижелері, туындылардың көркемдік өлшемдері жайлы мынандай тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді: Бейнелеудің алғашқы мүмкіндіктері: нүкте, сызық, дақ, жарық пен көлеңке, түр мен түс, көлем, жазықтық; бейнелеу суретшінің іс-әрекет нәтижесі; суретшінің өз ойын белгілі бір нүктелердің сызықтардың дақтардың көмегімен, жазықтық бетіне көріністі түсіру немесе көлемді етіп беруі; суретші өмірдегі заттармен құбылыстарды шынайы қалпында, айнытпай суреттеуі; өнер шеберінің өмірдегі заттар мен құбылыстардың пішіндерін ықшамдап белгілі шарттар арқылы сәндеп беруі; суретшінің өмірдегі көріністерді, құбылыстарды бейнелеу арқылы белгілі бір идея айтуы, белгілі бір ой қозғауы. Бұл тұжырымдар бізге сәндік бейнелеудің әдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Сәндік бейнелеу әдісін – өмірдегі заттар мен құбылыстардың көріністерін түстердің үндестігі, композиция, жарық пен көлеңке, кеңістік мүмкіндіктері арқылы көркем образ жасауға бағытталған іс әрекеттердің жүйесі деп анықтауға болады. Сәндік бейнелеу әдістері – символдар түрінде, ою-өрнекетерге жақын көріністермен бейнелеу тәсілдерінің жиынтығын құрамдайды, пішіндердің, сызықтардың, нүктелердің, дақтардың көріністер бейнелерінің қалыптасқан бейнелеу дәстүріне ұқсамайтын тәсілдердің жүйесіне бірігеді. Сәндік бейнелеу әдістері – өнер шеберінің өмірдегі заттар мен құбылыстарды көркемдеп, сәндеп, көрерменге эмоциялық әсер беретін көріністермен бейнелеу нәтижесі.

Тәжірибе. Қазақстан бейнелеу өнерінің көне үлгілеріне жататын жартастағы таңбалар ел көлемінде өмір сүрген ежелгі адамдардың өмірі мен салт дәстүрінен шаруашылығынан мәліметтер береді. Бұлар ежелгі бейнелеу әдістері.

Жартастағы бейнеленген күн басты адам, аттылы бейнесі, арқар бұғы, аң мен құстардың бейнелері, таңбалар ежелгі халық өмірі мен дүние танымы туралы ақпараттар беретін мүмкіндіктер. Бұл жартас беттеріндегі суреттер өзіндік ақпараттық салмағынан гөрі, сәндік бейнелеу салмағы басымдық береді.

Заманауи сәндік бейнелеу әдісін сөз еткенде, осы бағытта шығармашылықпен айналысқан ою-өрнек шебері Ғани Иляевтың «Қыз қуу» атты картинасын атау орынды.

Картинадағы дала мен жер, адамдар мен аттар киімдер мен атр абзелдері пішіндері түгелімен ою өрнектермен берілген.

Бейнелеу көріністері ою-өрнектер арқылы берілгенімен суретші қазақ халқының салт-дәстүрін бейнелеудің жаңа бір әдісін қолданған. Аттылылар көріністерін адыңғы көрініске беру арқылы ұлттық ерекшелікке назар аударған. Суретші мұндай шешім шығаруда табиғат пен бабалардың бейнелеу дәстүрлеріне сүйенген. Ою-өрнек шебері Ғ. Иляевтің, шығармаларын талдау барысында сәндік бейнелеу әдістерін көруге болады.

Кесте шеберінің кестелі сурет композициясын салуы, өзіндік даму жолы бар заңды құбылысқа айналдырылған. Жүннен иірілген жіптер арқылы мата бетіне кестемен композициялық сурет салу шеберлігі жоғары деңгейде меңгерілген.

Кестемен салынатын сурет, композиция заңдылығымен үйлесімділікте берілген. Мата немесе кенеп бетін жүн жіптермен сәндеп көмкеру барысында, көркемдеп тігудің әр түрлері әдістері пайдаланылған. Өмір құбылыстарын танып білуде, дәстүрлі көркем қабылдауды негізге алған. Туынды мазмұны философиялық тереңдікпен ұсынылған. Ұлы даланың космологиялық символдық мәні, дәстүрлі кәсіби тоқуға енгізілген.

Әуенді композиция құрау іс-әрекеті жетік меңгерілген. Түс пен жарықтың үйлесімділігі кестелеп тоқу барысында ұтымды шешілген. Картиналардағы дақтардың, нүктелердің сан алуан түрлері мен формалары композиция динамикасына негізделген. Туындыдағы сызықтар қозғалысы көрерменді жалықтырмай, әрбір қимыл бағыты жаңа сипаттағы формада беріліп отырған. Негізгі композициялық элементтер бейнелілігімен, мүсінділігімен, тұтастығымен, қайталанбастығымен, даралығымен, сонылығымен көз тартады. Этнодизайнерлер шығармашылығындағы сәндік бейнелеу тәсілдері өзіндік өрнектерімен ерекшеленеді.

Бейнелеу өнері шығармаларындағы сәндік бейнелеу әдістері дегеніміз – кеңістіктіктегі, өнер шығармаларындағы өмір көріністерін оюға-өрнектерге ұқсас пішіндермен бейнелеу. Сән деген – сұлулық көріністері деген мағына береді [1, 254 б.]. Сән адамға жағымды эмоция сыйлайтын нысанның жеке қасиеті. Сән мағынасын түсінуде форма, силует, пішін, пропорция, ұғымдары маңызды орын алады. Бұлар құбылыс пен заттардың көркемдік сапасын анықтауға мүмкіндік береді.

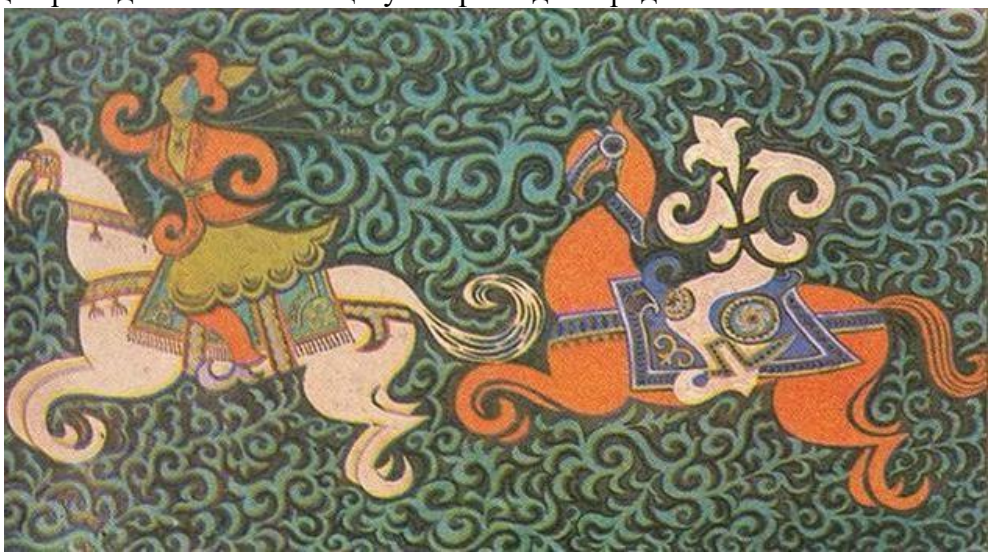

Сурет 1 – Ғ. Иляев «Қыз қуу»

Ұлы дала еліне соңғы жылдарда біз кесте шебері З. Мұхамеджанұлы заманауи сәндік бейнелеу шығармаларында ұлттық салт – дәстүрлерді бейнелеу әдістерінің көркемдік өлшемдері анықталған.

Суретші «Көкпар» деп аталатын шығармасы «біз кесте» техникасында орындалған. Туындының көркемдік өлшемі – сәндік бейнелеу.

Біз кесте шебері Зейнелхан Мұхамеджанұлы шығармашылығы сәндік бейнелеумен тығыз байланысты. Туынды тақырыптары ұлттық мазмұнға құрылған. Шығармаларда жаңа бір шығармашылық іс әрекет – біз кесте тоқудың технологиясы ашылған. Бейнелердің композициялық құрылымы күрделі, көрініс композициясы абстракциялық бағытта сомдалған. Туындыдағы әрбір көрініс бір-бірімен тығыз байланыста үйлесім тапқан, композицияның көрініс бейнелері кестемен тоқуға лайықты іздестірген.

Сурет 2 – З. Мұхамеджанұлы. «Көкпар

Сурет 3 – З. Мұхамеджанұлы. «Дала аруы»

Көрініс формасының құрылымы, заттың, адамның және табиғаттың тұтас көрінісін көркем образға айналдыруда ерекше қызмет атқарады [2. 24 б.].

Безендіру – белгілі бір пішіннің бетін немесе нысанның сырт келбет пішінін әсемдік талаптарына сай көркейту іс-әрекетінің нәтижесін білдіреді. Сонда сәндік безендіру – зат немесе құбылыстың жазықтық бетіндегі көріністерін әсемдік талаптары мен шығарма идеясына сай безендіру әдісімен бейнелеу деген мағынаны береді.

Сәндік безендіру арқылы бейнелеу – реалистік өмірде, кеңістіктегі көріністердің жазықтық бетіндегі (қағаз, кенеп, қабырға, гобелен, кілем, киіз, текемет, т. б.) бейнелерін сәндеу мен безендіру, картина идеясы мен композициялық шешім табу талаптарына сай көркем образ жасау мүмкіндіктері болып табылады.

Ұлттық дәстүріміздің бір саласы – қазақ ою-өрнектерін жасаудан шығармашылық еңбегі жалпы халыққа ортақ қазына болып ұлы дала өнері тарихына енді.

Бүгін сол ою-өрнектермен салынған суреттерден халқымыздың ұлттық бай өрнек қазынасының бар екенін, ата-баба сәндік қолөнердегі көркемдік дәстүрінің жалғастығы үзілмегенін көруге болады.

Этнодизайнерлер шығармашылығындағы сәндік бейнелеу тәсілдерінің қолданылу үлгісін гобеленнің даңқты шебері Қ. Тыныбековтың шығармашылығын өнертанымдық талдаудан көруге болады. Қ. Тыныбеков шығармаларындағы Ұлы дала өрнектері қазақ бейнелеу өнеріндегі ерекше назар аударатын құбылыс.

Ұлы далада XX ғасырдың екінші жартысында еліміздің бейнелеу өнерінің дамуына үлес қосқан, өнерге өзіндік қолтаңбасымен келген, ұлттың болмысы басым, ата салт-дәстүрлер көріністерін бейнелеуге гобелен шығармашылығын дамыту арқылы етене жақын келген кәсіби шебер Қ. Тыныбеков болды. Қ.Тыныбеков қазақ бейнелеу өнеріндегі гобелен технологиясын дамытып, көркем тоқыманың гобелен саласынан өзіндік мектебін қалыптастырған шебер болды. Ол өзі аз жасасада көп із қалдырған дара тұлға. Ата- бабадан рухани мұра болып қалған тұрмыстық, ерлік, шаруашылық, қарым-қатынас, батырлық дәстүрлері, халықтың биік мақсаттарға ұмтылысы шебердің суреткерлік жолын айқындаған тақырыптар болды.

Қазақстанда гобеленнің қалыптасуына Қ. Тыныбеков өз шығармашылығымен үлкен ықпал етті. Оның ертеректегі сюжетті гобелендері («Шопан» 1969; «Дала әуен» айқын бейнеленген қоғамдық ірі ойлар берілген суреттерімен, шығарма идеясын ашуға бағытталған әр түрлі бояулардың өзара берік үйлесуімен және шебердің ішкі ой қуатының

беріктігіменен ерекшеленеді. Сондай-ақ суретшінің «Дала хикаясы» (1970), «Аққу әні» (1980) гобелендері терең философиялық мазмұнымен, кең құлашты идеялылығымен, жеткізер ойының күрделілігімен айшықталады.

Гобелен шеберінің «Дала балладасы», «Тау мен дала аңызы», «Әуен», «Ғарыш» атты шығармалары ұлы дала көрінісі, жыл мезгілдері, жан жануарлар бейнелері, ою-өрнек түрінде беріліп, тоқыма өнерінің бейнелеу мүмкіндіктерінің шексіздігін паш еткен шығармалар болды. Қ. Тыныбековтің шығармалары кең және дара, тұтас, бірлікте көрінуімен сипатталады. Суретшінің «Ғарыш» атты гобелені терең мазмұнымен қатар жоғары импровизациялық орындау техникасымен, жаңашылдық композициялық құрылымымен, тақырып мазмұндылығымен, жолының даралығымен ерекшеленеді.

Суретшінің гобелендерінде поэтикалық көркемдік ою-өрнектік сюжеттік образ жасалынған. Қ. Тыныбековтың шығармашылық ерекшеліктерінің бірі, осы кезге дейін қалыптасқан көріністердің безендіру функциясын жоққа шығармастан, шығарманың өмір шындығын бейнелеу мазмұнына баса назар аударуы болып анықталады. Қ. Тыныбековтың қаламынан туған әрбір гобелен адамзаттық көкейкесті мәселелерді қозғаумен, сыршылдығымен, шыншылдығымен, жаңашылдығымен ерекшеленеді. Ол өзінің эстетикалық талғампаздығын танытумен бірге нағыз гобелен шебері екенін дәлелдеді.

Ұлттық дәстүріміздің бір саласы – гобеленнен жасаған шығармашылық еңбегі жалпы Қазақстан халықына ортақ қазына. Бүгін сол суреттерден халқымыздың ұлттық, бай, рухани, мәдени қазынасының бар екенін, ата–баба дәстүрінің жалғастығы үзілмегенін көруге болады.

Этнодизайнерлер шығармашылығындағы сәндік бейнелеу тәсілдерін талдау барысында Қазақстан бейнелеу өнерінде гобелен шебері Батырбек Өтептің «Түркі дастаны» шығармасының орны ерекше. Кеңес өкіметі билік құрып тұрған 1970 жылдардың соңы мен сексенінші жылдары Қазақ гобелен өнеріне қайталанбас қолтаңбасымен келген талантты, желкілдеп өскен құрақтай санаулы жастың бірі – Батырбек Өтепов болатын. Оның өнер туындыларына көпшілігі гобелен түрінде, ал кейбірі кілем, текемет, түскиіз ретінде дүниеге келген, ол туындылар: «Отбасы», «Шілде»,
«Өмір өрнегі», «Атамекен», «Өскен өңір», «Өркендер», «Біржан – Сара», «Бозторғай» деп аталады. «Той» атты гобелені болса, Мәскеудегі Орталық галереяға қойылған.

Суреткер шығармаларының ішінде шоқтығы биік тұрғаны – «Түркі дастаны» атты гобелені, оның идеялық мазмұнына ерекше назар аударылады. Бұл – триптих. Бейне бір бабаларымыздың жүріп өткен тарихи өмір жолын гобелен тілінде сөйлету. «Серт» деп аталатын бірінші бөлімінде ел басына күн туып, ер етігімен су кешкен тұста Батыр қазақ ұланы, жау қолынан шейіт кеткен, ата-бабалардың ел азаттығы үшін күресін одан әрі жалғастыруға серт береді. Жауынгерлер болмысында шамырқаныс, ел тәуелсіздігі үшін күреске деген құлшыныс атойлап тұр. Олардың арқа тұсында жорық дүбіріне құлақ түре елеңдескен қаңтарулы жүйріктер. Әрине, сондай алмағайып заманның өзінде тұтас халық өмірі тек суық қару асынған жауынгерлер әрекетінен ғана құралмағаны белгілі. Соның бір дәлеліндей болып, «Серт» бөлімінде де жауқазын гүлдер әр жерде бүршік атып, осынау суық көрініске өзіндік жұмсақ леп бергендей.

Этнодизайнерлер шығармашылығындағы сәндік бейнелеу тәсілдерін ашып көрсетуде З. Мұхамеджанұлының шығармаларын қабылдауда, салыстыру арқылы талдау ерекше назар аударады.

Кесте ұғымы түсіндірме сөздіктерде – бетіне түрлі-түсті жіптермен ою-өрнектер салып тігілген матадан немесе басқа материалдардан жасалған бұйымдар жатады деп көрсеткен. Бұл суреттерді жастарды өнерге баулу үдерісінде қолдану маңызды рол атқарады.

З. Мұхамеджанұлы «Қыз қуу», Кесте шеберінің «Күту», «Керуен» туындыларында кенеп бетін жүн жіптермен сәндеу арқылы, көркемдеп тігудің бізкесте, жүн жіппен көмкерудің әр түрлері, әдістері еркін пайдаланылған.

«Таңба», «Дала әуені» картиналарындағы сызықтардың, дақтардың, нүктелердің сан алуан формалары мен түрлері композиция динамикасын меңгеруге негізделген. Картинадағы күрделі қозғалыстарды адамның қабылдауы кезінде жалықтырмайды, тартымдылықты арттырады.

Туынды мазмұны философиялық тереңдікпен ұсынылған. Ұлы даланың символдық мәні, дәстүрлі кәсіби тоқуға енгізілген.

Әуенді композиция құрау іс-әрекеті жетік меңгерілген. Түс пен жарықтың үйлесімділігі кестелеп тоқу барысында ұтымды шешілген.

Сурет 4 – Темірқазық. Текемет.130х140.2013 ж.

Сурет 5 – Ойлан. Текемет. Триптих. Сол жағы 65х80. 2015.

Суретші Құттыбек Жақыптың «Темірқазық» атты текемет шығармасыеда кеңістік көріністері ою-өрнектер түрінде берілген. Дүниенің төрт бұрышы, жер шары мен түнгі аспан әлемі символдық белгілер түрінде табиғат құбылыстарын елестетеді. Композициялық орталықта орналасқан темірқазық жұлдызының бейнесі ерекше көз тартады.

Картинаның түстік шешімі жылы түстерге бірікен. Картинадағы түстердің саны шектеулі болғанымен суретшінің көркемдік идеясы болып табылатын Темірқазықты оқшаулап көрсетуі композициялық шешімін сәтті тапқан. Қолданған материал – киіз,табиғи жүн мен боялған жүн аралас қолданылған. Туынды киіз басу технологиясы бойынша орындалған. Суретші Құттыбек Жақыптың «Ойлан» атты текеметі триптих шығарманың сол жағы адам ойының бейнелік сипатын берген. Ойлау адамның сыртқы дүниемен қарым-қатынасынан туындап отырады.

Адам ойының мазмұны – шындық. Ғалымдар ойлау дамудың қозғаушы күштері деп таныған. Ойлаудың пайда болуында жаңа, белгісіз нәрселерге зер салып, қызығудың да маңызы зор. Ойдың кейде шындықтан ауытқитын кездері де болады. Бұл адамды шындықтағы құбылыстар жөнінде қате көзқарасқа, теріс пікірлерге де алып келеді. Сөйтіп, ойлау сыртқы дүниені мида бейнелеудің ең жоғары формасы. Қорыта келе айтқанда суретші Құттыбек Жақып «Ойлан» атты картинасында шым-шытырық ойдың образын беруге ұмтылыс жасаған.

Текемет картина – сәндік бейнелеу әдісімен орындалған. Картинадағы көріністер ою-өрнектерге жақын символдық бейнелеумен сипатталған. Колориті – жылы түстердің бірлігін құрамдаған. Текемет бетіндегі түстер, боялмаған түстер және боялған түстер болып екіге бөлінеді. Боялмаған түстерге табиғи жүннің түстері алынған болса, боялған түстерге қолдан боялған жүннің қызыл, сары, қоңыр түстері алынады. Шығарманың идеялық мазмұны – жауынгерліктің ата-салтын насихаттау мен өмірдегі қарама- қарсылықтың бірлігі мен күрестің байланысын сипаттау.

Қорыта айтқанда бейнелеу өнерінің өнертануында шығармалардың көркемдік өлшемдерін анықтаудың ұтымды әдістері қатарына бейнелеудің сәндік бейнелеу, болып анықталатын көркемдік әдісін қосуға болады. Бұл әдістерді бейнелеу шығармаларының өнертанымдық көркемдік өлшемдерін анықтауда – ұтымды талдау әдісі ретінде қолданылуға болатының тәжірибе көрсетті.

Этнодизайнерлер шығармашылығындағы сәндік бейнелеу тәсілдерін зерттеу нәтижелерін қорыта айтқанда, Ғани Иляев – өмірдегі шынайы көріністерді ою- өрнектермен салған шебер, Құрас Тыныбеков – Қазақстанға гобелен өнерін тұңғыш рет алып келген кәсіби гобелен шебері. Батырбек Өтеп – ата-баба салт-дәстүрлерін гобелен өнері арқылы бейнелеу үлгісін көрсеткен суреткер, Зейнелхан Мұхаммеджанұлы шығармаларының көркемдік өзегі кесте өнерін жоғары шығармашылық деңгейіне көтерген шебер. Бұл суретшілерге ортақ қасиет ұлттық мәдени құндылықтар мен қазақ халқының салт-дәстүрлерін көркемдік мүмкіндіктер арқылы картина деңгейіне көтерген суреткерлер деп бағалау орынды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ералин Қ. Суретші Ғани Иляевтің өмір көріністерін ою-өрнектермен бейнелеу әдістері. «Қазақ суретшісі Ғани Иляевтің туғанына 100 жыл» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның еңбектері. / – Шымкент: М. Әуезов атындағы ОҚМУ, 2016. – 12-14 бб.

2. Ералин Қ. Өнер шығармаларын қабылдау. – Алматы: TechSmith, 2019. – 120 б.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Темірғалиева Самал Ермухамбетқызы
Аға оқытушы, магистр
Торайғыров университеті
Айгужинова Гулмира Зейнуллақызы
Аға оқытушы, магистр
Павлодар педагогикалық университеті
Батяшова Ирина Васильевна
Аға оқытушы, магистр
Кривец Оксана Александровна
Аға оқытушы, магистр
Торайғыров университеті
e-mail: gulmira_aiguzhinova@mail.ru

Түйін. Мақалада өзін-өзі бағалау жеке дамудың маңызды көрсеткіші болып табылады. Бұл адамға әртүрлі өмірлік жағдайларда белсенді таңдау жасауға мүмкіндік береді, оның ұмтылыстары мен құндылықтарының деңгейін, басқалармен қарым-қатынасының сипатын анықтайды.

Кілт сөздер: бейімделу, бейімделген спорт, бейімделген дене шынықтыру, мүмкіндігі шектеулі студенттер, интеграция, оңалту.

Аннотация. В статье рассматривается самооценка, являющаяся важнейшим показателем развития личности. Она позволяет человеку делать активный выбор в самых разнообразных жизненных ситуациях, определяет уровень его стремлений и ценностей, характер его отношений с окружающими.

Ключевые слова: адаптация, адаптивный спорт, адаптивная физическая культура, студенты с ограниченными возможностями здоровья, интеграция, реабилитация.

Annotation. The article considers self-esteem as the most important indicator of personality development. It allows a person to make an active choice in a wide variety of life situations, determines the level of his aspirations and values, the nature of his relationships with others.

Keywords: adaptation, adaptive sports, adaptive physical culture, students withdisabilities, integration, rehabilitation.

Қазіргі таңда жаңа қоғам адамын тәрбиелеудің басты мақсаты – сапалы адам капиталын дамыту және тұлға бойында адами қасиеттерді сақтап қалу екені баршамызға белгілі. Бұл мақсатқа жету ең алдымен адамның өз іс-әрекетін бағалаудан басталады. Яғни қазіргі заман талабына сай тұлғаны тәрбиелеуде кез келген адам өзіндік табиғатын танып білуі өте маңызды.

Мұндай нақты мақсат-міндеттерге ел Президенті Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында және ҚР БжҒМ Стратегиялық даму тұжырымдамаларында баса назар аударылғанын айта кеткен жөн.

Адамзат ерте заманнан қоршаған ортаны, табиғаттың тылсым құпияларын ақыл-оймен тануға ұмтылды. Сол арқылы адам қоғамы өмірлік тәжірибе жинақтады, таным-парасаты ұлғаяды. Демек, адам тұлғасы – табиғатты ақыл-ойымен танитын күрделі жан иесі. Себебі, ол – өзін қоршаған орта мен табиғатта белсенді әрекет етуші саналы тұлға. Осы ретте бізге адамның жан дүниесі, оның еңбегі, заттар мен құбылыстардың мән-жайынтану ерекшеліктерін терең пайымдауға психология ғылымының адамтану ілімі көмекке келеді.

Көне гректер заманының данышпаны Сократтың: «өзіңді-өзің тани біл» деген нақыл сөзі бар. Данышпан ғалымның осы сөзі бүгінгі күні де өміршеңдігін жоймаған.

Өзіндік бағалау – өзіндік сана сезімдерінің бірлігі, тұлғаның қасиеттеріне, сапасына деген қатынасы. Өзіндік бағалауға икемділік, орнықтылық, адекваттылық (жағымды, жағымсыз) сияқты сипаттамалар тән болады. Өмірлік тәжірибелерде қалыптасқан «Мен» бейнесі әлемді, басқа адамдарды қабылдауға, оларды бағалауға әсер етіп, соның негізінде адам өзінің мінез-құлқын өзіндік бағалайды [1, 62 б.].

Америка психологы К. Роджерс пікірінше, оқушы жасындағы балалардың өзін-өзі бағалауы әлеуметтік ортада, оның ішкі талаптары мен сыртқы психологиялық жағдайларына бейімделуіне байланысты қалыптасады. Ғалымның зерттеуінше, адамның бойында қолдау тапқан өзін-өзі бағалау тек сол тұлғаға ғана тең және сол адамның жеке психологиялық күйі. Себебі адамның іс-әрекетінен өзіне берген бағасы көрініп тұрады. К. Роджерс ойынша өмірлік жағдайларға ең оңай бейімделу өзіндік бағалаудың икемділігін дамыту, демек өзіне деген объективті қатынасты құру, бұл басқа адамдармен қарым-қатынасты оңтайлы қалыптастыруға, өзін-өзі сыйлауды үйретуге итермелейді [2, 201 б.].

«Өзін-өзі бағалау» тұжырымы ең алдымен тұлға ретінде қалыптасқан азаматтар қасиетін екені анық. Алайда, аталған танымдық ілімді мектеп жасындағы оқушы жастар бойына да сіңіру өте маңызды. Себебі, өзіндік баға беру дағдысы адамның жас кезінен қалыптасуы нәтижелі әрі жемісті болары сөзсіз.

Атақты орыс психологы В.В. Зеньковский пікірінше, өзіне баға берудің дамуы баланың қиял-ғажайып дүниесінде бейнелілік сипатында көрініс табады. Ғалымның тұжырымдауынша, бала өз әрекеті мен сезіміне ішкі қияли бейнелілік арқылы баға береді. Демек, оқушы бойындағы жауапкершілік пен сана қияли әлемнің әсері арқылы және оған іс-әрекет арқылы көрініп отырады. Баланың жан дүниесінде эмпирикалық жеке бастың қалыптасуына ерік-жігер мен зерделіліктің дамуы күшті әсер етеді.

Кез келген тұлғаның дамуында өзін-өзі бағалау ерекше орын алады. Тұлға басқа адамдардан өзі туралы біледі, өз іс-әрекеті белсенділігін қайда бағыттағанын және жеке тұлғалық сапасын пайымдайды. Сонымен қатар, әрбір адам өзіндік тәрбие, өзіндік ұғыну, өзіндік сөйлеу, өзіндік бағалау арқылы өзін-өзі таниды. Адам өзінің сыртқы дүниесін ғана

танып қоймай, сондай-ақ сол арқылы әрекет жасауға талпынады. Адам шынайы ақиқатты бейнелендіре отырып, осы үрдістерді ғана емес, сонымен қоса өзін-өзі, өзінің мұрат-мүдделерін, адамгершілік келбетін саналы түрде түсінуге тырысады. Өзін бағалай білу тұлғаның дамуы мен жетілуінің маңызды факторларының бірі болып табылады. Адамның саналы түрде өзін-өзі бағалауы оның дұрыс, үйлесімді даму өзегінде жатыр.

Атақты еуропалық психолог ғалым К. Гроув оқушы баланың өз-өзіне баға беруіне үш түрлі фактор ықпал ететінін жазады. Атап айтқанда, бұл факторлар: жазалау, қадағалау және психологиялық қолдау. Ғалымның пікірінше, өзін-өзі бағалау көбіне әкесіне қарағанда, анасының іс-әрекетіне байланысты. Ананың мінез-құлқы қыз балаға қарағанда ұл балаға күшті әсер етеді. Себебі, ананың және баланың өзіне баға беруіарасында байланыс бар. Ана әрдайым балаға қамқор әрі қорған болып, қолдау көрсетіп отырса және кінәсі үшін қатаң жазаламаса, баланың бойында өзіне-өзі баға беру дағдысы тұрақты қалыптасады деп жазады, ғалым. Демек, бала анасының қамқорлығын толықтай сезінсе, ол өзіне де сондай баға бере бастайды.

Кеңестік дәуіріндегі психолог ғалымдар Л.И. Ананьев, Б.Г. Божович пен С.Л. Рубинштейн зерттеулерінде оқушылардың өзіндік бағалау дағдылары қоғам өміріндегі іс-әрекеттің нәтижесі деп түсіндірілді. Себебі, олардың ұстанымы бойынша өзіне баға берудің қоғамдық мәні бар. Ол әлеуметтік оқиғалардың дамуына байланысты қалыптасады. Өзін-өзі бағалау қоғамдық еңбектің, тығыз қарым-қатынастың жемісі және мінезді үйлестіру, сол сияқты қоршаған ортаға қатынас әрекетінен пайда болады. Кеңестікғалымдар жазуынша, өзіңді басқалармен салыстыру өзіне баға берудің алғы шарты болып табылады. Демек, оқушылар өз әрекетін өзге адамдармен, сыныптастармен салыстырып, олардан аңғарған мінез-қылықтарды өз бойынан іздеп, кемшіліктерін дұрыстауға көшедіміс. Расымен, өзгені тану алдымен өзіңді танудан басталады. Оқушылар тұлғаға тән жақсылықтар мен қасиеттерді қайталап, өз бойына сіңіруге талпынады екен. Сонымен қатар, орыс ғалымдары оқушының өзі туралы пайым қалыптастыруға сыныптағы өмірі, жағдайлар мен әрекеттерге дұрыс баға беру шешімі маңызды рөл атқаратынын айтқан. Оның басты себебін, кеңестік психологтар өз әрекетіңді бағалауда ұжымның берген бағасы, әлеуметтік бағалауы маңызды қызметке ие болуында. Яғни әлеуметтік баға жан- жақты болған сайын, оқушы оны терең қабылдайды және бұл түйсіну оқушының өзіндік баға беру дағдысының қалыптасуына үлкен күш береді.

Атақты психолог ғалымдар Л.В. Благонадежина мен Л.И. Божовичтер: «Тұрақты өзін-өзі бағалау баланың психикалық дамуында маңызды рөлге ие болады. Тұрақты түрде өзін-өзі бағалаудың және талаптану деңгейінің қалыптасуы психикалық даму факторы ретінде ішкі қарама-қайшылықтар туындауына алып келуі мүмкін», – деп жазады [3, 39 б.].

Тағы бір зерттеулерде балабақша кезінен бастап балалардың өз әрекетін басқаруы ерекше «ішкімеханизмді» иеленеді деп берілген (Д.Б. Эльконин) [4, 304 б].

Оқушы жастағы баланың бағалауының қалыптасуына отбасының рөлі өте ерекше. Бала мен ата-ана қарым-қатынасының үйлесімді ұйымдастырылуы балаға оң ықпал етеді. Бала алдымен өзін отбасы мүшесі ретінде танып, өз ой-пікірін ашық айтып, ата-анасымен ақылдасып, өз іс-әрекетінде ата-аналарға еліктеп өсуге тырысады.

Отбасында баланың өзін-өзі бағалауын қалыптастырудың тиімді жолдары:

– баланы шынайы сүю, оны құрметтеу, табиғи қабілетін ұмытпау;

– балаға әсер ететін жалаң сөз емес, оның қалай айтылғаны, шын ықыласты көңілден шыққандығы маңызды;

– баламен қарым-қатынаста оның жас ерекшелігі мен шама-шарқы ескере отырып, сол жасқа сай болуы керек. Осы жағдайда үлкендер мен балалар арасындағы қақтығыстар жағымды шешім табады;

– баланың пікірін соңына дейін тыңдап, не айтқысы келгендігін түсініп, ақылға сала отырып, қорытынды жасау керек;

– жазалауды баланың психологиялық дамуына кері әсер етпейтіндей етіп жүргізу керек;

– балаға көрсетіп, үйретететін дүниені ең алдымен ата-ананың өзі жақсы меңгеруі керек.

Оқушылар алдымен белгілі қоғамның мүшесі болып табылады. Алайда, олар

(оқушылар) өмірде азды-көпті тәжірибесі, білімі мен икемі бар, белгілі дүниетанымы қалыптасқан, сенімі мен нанымы тұрақты, бағыт-бағдары айқын, өзінің іс-әрекетін тізгіндей алатын тұлға емес. Ол осы жолға өзін-өзі бағалау арқылы бара жатқан жас азамат қана. Десек те әр тұлға өзіндік тәрбие, бағалау мен түсіну арқылы өзін-өзі таниды.

Өзіндік бағалау тұлғада өзін құрметтеу, өзін қабылдау, яғни «Мен» аймағы енетін қандай да бір жағымды қатынастың туындауы болып табылады [5, 10].

Өзін-өзі бағалау оқушының қалыптасуы барысында құрылады. Бара-бараәлеуметтік тәжірибені игеру үрдісінде қайта құрылып, тұлғаның өзіндік санасын дамыта отырып, оның ішкі мазмұнына кіреді. Яғни өзін-өзі бағалау өзіндік санада көрініс табады. Бұдан әрі тұлғаның өзіндік санасы негізінде қоғамдық сана қалыптасады. Өзіндік бағалау тұлғаның жайлылық немесе жайсыздық жағдайын детерминанттайтын өзіндік сананың өзекті бөлігіне айналады. Сол себепті белгілі ғалымдар В.В. Столин, С.Р. Пантилеев өзіндік бағалау тұлғаның өзі туралы білімінің қайнар көзі деген [6, 284 б.].

Р.С. Пантилеевтің пайымдауынша, оқушылар бойында өзіндік бағалау тұлға дамуында әлеуметтенудің бастапқы тәжірибесінің әсерінен өрістей береді. Яғни оқушының өзіндік бағалауы биологиялық, психологиялық және психо әлеуметтіктің өзара ынтымақтастық әрекеттесуі нәтижесі болып табылады. Оқушы тұлғасы есейген сайын өзіндік бағалауы анық түрде көріне бастайды [7, 18 б.].

Ғалым А.А. Бодалев жас және жеке дара ерекшеліктеріне қарай адамның қабілеті, танымы мен сенімі өзгере түседі, олардың еңбекке көзқарасы, еркі мен сезім күйі жақсы ажыратыла бастайды, дейді.

Жеке адам қоғамдық өмірде тіршілік етіп, өзге адамдармен қарым-қатынас жасайды. Осындай әрекеттеріне сәйкес жеке адамның тұлғалық сипаттары, қадір қасиеттері, іс-әрекет жасау қабілеттері қалыптасады. Тұлғаның кісілік қасиеттері мен даралық ерекшеліктері оның іс-әрекеттегі белсенділігінің өрістеуіне ықпал етеді. Осыпікірді австрия ғалымы З. Фрейд одан әрі дамыта келіп, адам бойындағы белсенділік әрекеттің табиғи әрі биологиялық құбылыс екенін анықтаған. Ал, А. Кордингер, Е. Фромм, К. Хорни өзін-өзі қалыптастыру адамның тұлғасын жан-жақты тәрбиелеу мен дамытуға ықпал етеді деген ұстанымда.

Оқушы жастағы балалар мен ересек адамдардың әр түрлі іс-қимылы нәтижесінде олардың автоматтанған іс-әрекет түрлерін орындауға бейімділігі мен ептілігі, тіршілікке қажетті әдет-икемдері қалыптасып, адамның анатомиялық, физиологиялық және психикалық жағынан дамып жетілуіне қызмет етеді. Оның рухани әлемін байытады, өзінің іс-әрекетін саналы түрде қадағалап, дұрыс жетістікке жетуге мүмкіндік береді.

Оқу, ойын мен еңбектену – оқушы баланың дамып жетілуіндегі негізгі әрекет түрлері. Осы әрекеттер жас ерекшелігіне сай орындалуы өзіндік іс-әрекетті бағалаудың нәтижесі болмақ. Демек, оқушының іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру оның өз ісіне қызығуы мен жауапкершілік сезімін оятады. Оқушы мектеп қабырғасындағы өмір барысында өз психикасын түрлі жолмен жарыққа шығарады. Балабақша жасындағы бала өз психологиясын ойын арқылы көрсетсе, мектеп оқушысы оқу әрекетінің жемісімен көрсетсе, үлкендер өзіне тән ерекшеліктерін еңбек үрдісінің саналуан салаларында танытады. Осы ретте мақсатты ұйымдастырылған іс-әрекет болашақ жастардың бойында жағымды мінез-құлықтардың туындауына әсер етеді деуге толық негіз бар

Оқушының ата-анамен, сыныптастарымен, педагогпен және үлкендермен біріккен іс-әрекеттің тиімділігі, көбіне жеке тұлғалық және топтық мүмкіндіктердің қолайлы жүзеге асуына байланысты болмақ. Топтағы оңтайлы іс-әрекет оның нәтижелерінің

өнімділігіне ғана әсер етпейді, сонымен қатар адамды қайта қалыптастырады, жаңа мүмкіндіктеріне жол ашады.

Психолог У. Джеймс өзін-өзі құрметтеу мен өзін-өзі бағалаудың қалыптасуынажеке тұлғаға тән психологиялық сипаттама үлкен маңызға ие, дейді. Ол өзін-өзі құрметтеуді жетістіктің талапқа қатынасы ретінде бағамдайды. Адам өзін құрметтей түсуіне басты себеп – оның жетістіктерінің көп болуында. Яғни, талап көбейген сайын жетістік те көбейеді. Әдетте адамның талабы оның жеткен жетістіктерінің нәтижесімен анықталады, ал өзін-өзі бағалау талап пен жетістіктің қатынасымен айқындалады.

Ғалым Л.И. Божович оқушы тұлғасының қалыптасуының жолы – оның тікелей ықпал етуші ортадан ақырындап бостандыққа шығуынан және оның осы ортаны да, өзінің жеке тұлғасын да белсенді түрлендіре алатын адамға айналуынан тұрады деп жазады. Сондай-ақ тұлғаның дамуында әрбір жас шағы психикалық дамудың ерекше сапалы кезеңі болып табылады және бала дамуының осы кезеңдегі оны жеке басының өзіндік құрылымының жиынтығы құрастыратын көптеген өзгерістермен сипатталады дегенге меңзейді. Л.С. Выготский бір жас сатысынан екіншісіне өтуде бұрынғы кезеңдерде болмаған жаңа құрылымдар пайда болады және даму барысында қайта құрылып, өзгеріп отырады деген ойын ортаға салады. Осы жерде Л.С. Выготский адамның тұлғалық қалыптасуы әлеуметтік жағдайларға тәуелді деген пікірін ашық айтқан. Психолог оқушы баланы ең алдымен әлеуметтік ортаның негізгі құрамдас бөлігі деп есептейді. Л.С. Выготский әлеуметтік ортаны шартты түрде адамдар қарым-қатынасының жиынтығы деп есептей келе, әлеуметтік ортаның ерекше өзгермелі жаңа мазмұны, түрлері тәрбиенің өте икемді, қажетті құралы бола алатындығын дәйектейді.

Оқушыларға өзін-өзі бағалау – өзін жетілдіре дамыту, өмір және оқу жоспарларына сәйкес өз іс-әрекетін тиімді жолға қою үшін өте қажет. Оқушылар өзін-өзі тәрбиелей отырып, адам дамуының мүмкіндіктеріне жол ашады. Өзін жетілдірумен айналыса бастаған оқушы тәрбиелеудің обьектісі ғана емес, сонымен бірге субьектісіне деайналады, яғни оны тек қоғам ғана тәрбиелеп қоймайды, ол өзі күш жұмсап та жаңа тәрбиені меңгереді.

Қорыта айтсақ, бүгінгі таңда орта мектепте білім алып жатқан жас ұрпақты өзін-өзі бағалау арқылы уақыт талабына сай бәсекеге қабілетті, жан-жақты әрі сапалы білімді тұлға ретінде қалыптастыру мақсаты тұр. Бұл мақсатқа жету үшін алдымен оқушыларға саннан сапаға көшу, өз бетінше тез шешім қабылдау, өз стратегиялық қалыптасуын анықтай білу дағды-икемдерін меңгерту қажет. Осы жағдайда ақыл-ой қабілетін саналы арттыратын, өзіндік заңдылық табиғатын түсінетін, білімді өздігінен меңгеретін, өздігінен қорытынды ой жасайтын, қоғамдық қатынастар жүйесінде өзіндік орны, өз іс-әрекетін нақты саналы реттей білетін тұлға өсіп шығады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Роджерс К.К. Науке о личности / История зарубежной психологии. Тексты. М., – С. 200-230.
2. Роджерс К. Несколько важных открытий / Вестн. Москва ун-та. Сер.14, Психология. – М., 1990. – С. 58-65.
3. Божович Л.И., Благонадежина Л.В. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., – 39 с.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М., «Педагогика», 1978.
5. Роджерс К. Несколько важных открытий / Вестн. Москва ун-та. Сер.14, Психология. – М., 1990. – С. 58-65.
6. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: МГУ, – 284 с. Пантилеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-ценностная система. – М.: МГУ, 1991. – 108 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: пер.с.нем. Э. Телятниковой. – М.: Аст. – 635 с.

8. Выготский С.Л. Развитие высших психических функций. – М.: Изд-во АПН РСФСР, – 500 с.
9. Левин. К. Определение понятия «поле в данный момент» / Хрест. поисторий психологии: Период открытого кризиса. Начало 10-х – середина – 30-х годов XX в. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 131-145.
10. Рубинштейн С.Л. Человек и Мир // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973.

ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ

Сулейменова Жадыра
Қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі
Мыңбұлақ ЖОМ КММ
e-mail: jadok_07@mail.ru

Түйін. Мақалада Жетісу ақындық мектебі өкілдері шығармашылығындағы дәстүрлік сипаттар, жазба әдебиет дәстүрін қалыптастырушылар, олардың ерекшеліктері, олардың ауыз әдебиетінің дәстүрлері мен жазба әдебиет дәстүрлерін ұштастыруы, Жетісу ақындық мектебіне жаңа сипат беріп, жазба әдебиет дәстүрін дамытудағы Ілияс Жансүгіров шығармашылығы маңыздылығы және Ілияс дәстүріндегі ақындардың шығармашылығы, алдыңғы әдебиетпен байланысы, дәстүр және жаңашылдық мәселелері айтылады.
Кілт сөздер: Жетісу, ақындық мектеп, дәстүр, әдебиет, шығармашылық.

Аннотация. В статье рассматриваются традиционные черты Жетысуской школы поэзии, формирование традиции письменной литературы, их особенности, их сочетание устной и письменной традиции, значение творчества Ильяса Жансугурова в развитии Жетысуской школы поэзии и творчество поэтов в ильясовской традиции, вопросы коммуникации, традиции и новаторства.
Ключевые слова: Жетысу, поэтическая школа, традиции, литература, творчество.

Annotation. The article deals with the traditional features of the Zhetysu school of poetry, the formation of the tradition of written literature, their features, their combination of oraland written traditions, the importance of Ilyas Zhansugurov's work in the development of the Zhetysu school of poetry and the work of poets in the Ilyas tradition. issues of communication, tradition and innovation.
Keywords: Zhetysu, school of poetry, traditions, literature, creativity.

Кіріспе

Ақын – сезім күйшісі, әлемнің құпия сырларын, бояуларын жұрттан бұрын сезінуші – нәзік те сезгіш жан. Көңілде көл, ойда дауыл тудырып, «жүйрік жанды жүйткітіп, жай көңілді ұйытатын» өлең жолдарын оқығанда, «өнер алды – өлең сөз»дегенге терең бойлап, ақын деген құдірет иесінің алдында еріксіз бас иесің.

Туған жерді жырлау дәстүрін жаңаша жаңғыртуда Ілияс Жансүгіров еңбегі ерекше екендігі туралы аз айтылып, аз жазылды дей алмаймыз. Ілияс – кіндік кесіп, кір жуған Жетісуын жеріне жеткізе жырлап өткен. «Суретін сөз баяндап жеткізе алмас», көркіне көз тоймас тамаша табиғатын, аққу ұшып, қаз қонған өзен-көлдерін, аспанмен астасқан асқар тауларын, ұшқан құс, жүгірген ақын, өлең сөздің өзегіне айналдырып туған өлкесінің тұғыры биік тұлғасын жасады. Шебер тілді, өткір сөзді, жалынды ақынның шалқыған шабытынан туындаған өлеңдерін оқи отырып Жетісудың кәусар ауасы мен таңғы шығына

суарылып алып, даланың сағымына шомылғандай боласыз. Әрі мөлдіреген асқақ та, сұлу өлеңдері мен поэмаларының құдіретті әсеріне бөленесіз.

Ілияс поэзиясы қазақ ақындарына өнегелі мектептей тағылым болып келеді. Зергер ақынның шеберлік дәстүрін қазақ ақындарының көбінің шығармаларынан айқын сезінуге болады. Асқақ әуен, адуынды, бейнелі сөз, әсірелі, теңдеулі жырлар – Ілияс тағлымы, біздің жақсы ақындарымыздың өрістетіп келе жатқан ізгі салты.

Мен өзім тауда туып, таста өстім,
Жасымнан мұз төсеніп, қарды кештім.
Асқарда, Аршалыға қозы жайып,
Бұлттардың аспандағы қасында өстім,
Жөңкенің жоғары ала басында өстім,
Ақ гауһар Ақтастының тасында өстім,
Аспанда ақиығы шаңқылдаған
Құздардың құламалы астында өстім. [1, 22 б.]

деп, асқақтаған ақынның алабұртқан сөз екпіні талай ақынның кеудесіне дүбір салса керек.

Туған жер тақырыбының жырлануы арасындағы өзектестік, өрелестік жайын дәстүр мен жаңашылдық мәселелері аясында арнайы қарастырған жекелеген зерттеулер бар. Мысалы, Ә. Нарымбетовтың «Қазіргі поэзиядағы дәстүр тұтастығы», атты көлемді мақаласында осы мәселе идеялық-көркемдік және стильдік-тілдік тұрғыдан жан-жақты сараланған [2, 4-71 бб.] Қ.М. Жүсіпов қазақ лирикасының ұлттық сипатын зерделеуге арнаған ғылыми монографиясында да ашып көрсетеді [3, 133-142 бб.].

Ұста көріктегі балқып тұрған қып – қызыл темірді төске қойып, зілмауыр балғамен қамырша қалай илесе, Ілияс та тілдегі сөздерді жүз құбылтып, әлденеше саққа жүгіртіп, түрлендіріп отырады.

Жүректі жебе сауған, мұңды дауыс,
Жүректің жазы шығып, жаңбыр төкті,
Көңілден керуендеп күй көшкендей,
Тарихтың жүрдек арбасы,
Темір тонды тасбақа. [1, 88 б.]

Ақынның «Жетісу суреттері» пейзаждық лирикасы бес тараудан тұрады, Әр тарауда Жетісудын. меңіреу мұз, шыңырау құз, асқар тау, ну тоғай, қоғалы көл, қоңыр құмына және соларды мекен еткен жан-жануар мен бойына біткен өсімдігін, сол тіршіліктің өсіп-өнуіне негіз болған жердің қасиетін айшықты тілмен айта білген.

Кып-қызыл жамағандай тауды мыспен
Қорғасын қорығындай су-күміспен

немесе

Қарқара — жарасымды жазық жайлау
Үй-күлше, құрттың жағынан өресіндей. [1, 96 б.]

Ілияс бұл өлеңінде Жетісу жерінің табиғатын, тау-тасын, өзен-көлін, орман- тоғайын, жан-жануарын ыстық сезімге бөленіп, сүйіспеншілікпен жырлайды. Өленде Жетісудың шынайы көркем табиғатын көрсете білген ақын табиғаттың ел ырысы, игілігі, халық қазынасы екенін де жырлайды. Оны өлеңнің:

Арқырап асқарынан құлаған су
Бауырын балбыратқан еліне иіп, [1, 97 б.]

деген жолдарынан білуге болады.

Стихиялы күш, тілсіз жау қаптаған өртті жазушы осылайша динамикалық қалыпта, жаны бар, ертегінің жалмауызы, аяу білмес қаһарлы дүлей ретінде бейнелейді. Мұнда да Жетісу жерінің пейзаждық көрінісі көз алдыға келеді.

Отанды сүю сезімі әуелі өз семьясынан, өз отбасынан бастап дамитыны белгілі. Үйіңді, ауылыңды, еліңді, Отаныңды, адам баласын сүю – осылайша кеңейе береді. Ілияс та өз ауылын, өз жайлауын, Ақсуын, еліне қоныс құт болған Жетісуды жырлады. Бұл

саладағы Ілияс өлеңдерін оқысаңыз, туған даланың самалы еседі, қазақ даласының бар ақиқаты, кескін келбетін көресің, орыс жерінің байсалды қалпы көз алдыңа келеді, туған жердің жаңбыры жауады, көктемі, жазы, күзі, қысын өтесін, тауына шығасың, байтақ жазираға көз жіберіп, шаттанасың, еңбегіне құлшынасың, туған жерде өмір сүргің келеді. Бұл – зор суреткерлік, үлкен оптимизм, әр ақынның қиялдар арманы.

Ілияс Жансүгіровті қазақтың көптеген ақындары өзіне ұстаз, өнеге тұтты. Солардың ішінде, Ілиястан көп тағылым алған қазақтың көрнекті ақыны – Ғали Орманов. Жас талапкер Ғали алғашқы көргенде – ақ Ілияс тұлғасына таңырқай қарады.

Айтты оның Рахым деген атын маған,
Осы деп Ілияс деген ақын ағаң.
Білмеймін қуандым ба, ес көрдім бе,
Кеудемді сездім кенет қалтыраған.
Ілгері өттік жүріп осы тұста,
Апырай, сөзге Ілияс неткен ұста!
Атқа әсем отырысы, бет бітімі,
Түп-түгел ұқсайды екен қыран құсқа. [4, 62 б.]

Ғали Орманов – суреттеу құралы бай ақын. Оның тілінің образдылығы, суреткерлік шеберлігі теңеу, метафоралардың ұтымды да тапқыр үлгілерімен тығыз байланысты. Осы арқылы ақын қысқа сөзбен жанды сурет жасайды. «Өзен» өлеңінде ол:

Жіңішке жіптей арықтар
Жете алмай шөлге үзілді.
Бұлдырап өткен замандай
Бұрылмай суың көп ақты.
Көңілде қалған армандай
Мөлдіреп алыс көл жатты, [4, 123 б.]

деген сөздермен өзен суын ел игілігіне жарата алмаған кездің шындығын еске салады. Сол өзеннің ендігі жаңа өмірін суреттей келіп, ақын суға кенеліп, гүлдеген даланы: Қуаңы түлеп жер – ана Құлпыра шықты гүл ұстап, деп бейнелейді. Гүл ұстап құлпырып шыққан жер-анада жанды адамның кейіпі бар.

Ғали Орманов Жетісу сипатын, Арқарлы асқарын суреттегенде Ілиясша сермейді:

Тағы да тұрмын басында,
Сүйікті тауым Арқарлы,
Тасыңа түнеп жасымда,
Сүйегем соған арқамды.
Таңырқай тұңғыш көргенім
Түксиген жым-жырт құз еді,
Төсіңде шимай өрнегің
Тауешкі, арқар ізі еді... [4, 33 б.]

Ілияс сәйкесінше тізілген мұндай өлеңдер Ғали ақында аз емес.

Елін, жерін, туып өскен қасиетті қонысын қысастық қиянатынан қорғап, оның бүкіл бақ-дәулет, игілігін болашақ заманға арулап табыс ету парызы Құдаш Мұқашев шығармашалығында ерекше мән алады. Туған ел мен жерге деген сүйіспеншілік Құдаш Мұқашев лирикасының өн бойында жалғасып отыратын үзілмейтін желі. Құдаш ақынның шығармаларының шоқтығы биік, көтеретін келелі, келісті арна туған жер, туған ел, Отан, туған халқы алдындағы үлкен жауапкершілік, ар, ұждан, перзенттік парыз. Еліне, ұлтына, халқына деген шынайы патриоттық сезімі ақынның азаматтығы көрінеді деген қағидаға сүйенсек, елін, халқын қалтықсыз сүйген Қ. Мұқашев нағыз азамат ақын.Құдаш, тіпті бір шөкім топырақтың өзінен бойына үлкен қуат алады. Туған жері туралы бар жанымен ақтарылып тебірене сөйлейді.

Ілияс Жансүгіров «Жетісу суреттері» өлеңінде:

«Жер таппан жерде жетер Жетісуым:
Күркілдек, Көксу, Лепсі, Іле, Шуым,

Асқардың аспан сүйген сілекейін.
Жан бар ма, татпайтұғын, айтпайтұғын» [1, 148 б.] –

деп, Жетісудың жеті өзенін жырласа, Құдаш ақын жеті өзен құдыретін былай суреттейді:

«Жеті өзенің – жеті өмірдің айғағы,
Тулап аққан жеті күре тамырдан.
Олар деген арық емес қол тоспа,
Тентек, Ақсу, Лепсі менен Қаратал,
Оған Көксу, Іле, Шуды қосқанда,
Аруағын атып жатқан аспанға,
Арынына жарты әлемді қаратар,
Жеті құдырет бас қосады Балқашқа…» [5, 29 б.] –

деп, әуелгі табиғат бейнесін, Жетісудың жеті өзенін барынша қазаққа таныта дәріптейді. Осы тұста жетісулық адуынды ақын Сәкен Иманасовтың: «Құдаш Мұқашев – мықты ақын, ойлы, отты! – Ұлттық бояуы қанық тым жақсы өлеңдер жазып жүр» [6, 5] – дегені тегін болмаса керек. Ал, Ақылбек Шаяхметов: «Құдаш Мұқашев жас ақындар легінен жарқырап көрінген таланттардың біреуі еді. Оның ойлы да, әсерлі жырлары әрдайым оқырман жүрегіне жол тауып жатады» [7, 4 б.] – деп бағалайды ақынның алғашқы қадамын.

Қазақ әдебиетін бір бәйтерек десек, соның үлкен бір бұтағы, артына өлмейтін мұра қалдырған Құдаш Мұқашев өзінің жыр сәулесін жан-жағына шашып үлгерді. Әдебиет аспанында жарық жұлдыздай жарқ етіп, өмірге еркелеп келіп, ерте кеткен ақын артында, жүрегінен жарып шыққан өлмес әдеби мұра қалдырды. Сол мұраларының ішіндегісі ең шұрайлы, халық ішіне кең тараған өлеңдерінің тақырыбы сан алуан, тіл ерекшелігі, образдық жүйесі, көркемдігі өзгеше.

Марфуға Айтхожинаның «Жетісу суреттері» деп аталатын көлемді дастаны деректілігімен, Жетісу өңірінің ғажайып келбетін жанды бейнелеуімен құнды. Ақын бұл шығарманы туған жерге, ата – бабалар рухына арнаған. Сондықтан да Марфуғаның шындап шалқуы, ақындық ұлы құдіреттің шырқау шыңына шығып алып, мен осынау сұлу өңірдің өр ұпағының бірімін деп бүкіл әлемге тегеурінді жырмен жар салуы заңды да табиғи.

Жиырма жасқа дейін ат жалын тартып мініп, ағаларымен бірге жүйрік аттардан, сәйгүліктерден түспеген, қыз қууға қатысқан, асаудың ауыздығымен алысып өскен ақынға жас кезінен дарыған бір қасиет бар. Ол тауда туып, тауда өскен жанға тән мінез, асқақ тәкаппарлық. Талқының биік тауларын, құз-жартастарын жарып өткені де, сол өрлігі, қайсарлығы, ермінезділігі. Сондықтан болар, сол мінезі оның өлеңдеріне де сіңді.

Жүрсем-дағы астында сан-саяның,
Шалқайғанға мен-дағы шалқаямын.
Күншілдердің күңкілін көзіме ілмей,
Сол тәкаппар қалпымда қартаямын, – [8, 142 б.]

деп соғады ақын жүрегі.

Туған жер,
Бір ұлыңнан кем көрінбей
Өтсем деп,
Өлеңдеттім
Мен де ерінбей.
Көркіңнен күні-түні көз алмадым
Қазақтың тас қашаған зергеріндей, – [8,143 б.]

деп өзі айтқандай , шабыты шалқыған шақтарында Сәкен Иманасовтың нағыз зергерге айналып, әншейіндегі жұмыр басты пенденің көзіне түспес, көңіліне шалынбас небір нәзік құбылыстар мен күрделі күрмеулерді жыр жолына түсіре қоятыны ғанибет. Сәкен Иманасовтың өлеңдерін оқығанда кейде селт ете қаласың, кейде тілің мұздай болады, кейде жүрегің атқақтап соғып, әлдебір өкініш, мұң қармағандай болады.

Табиғат көркін тамашалаған, әсіресе, туған жер – Жетісу, ағынды Ақсу, айналы Алакөл туралы сәтті жырлар – Сәкеннің оң жамбасына келген қуатты жолдардың көрікті тұстары. Ақынның ажарлы өлеңдері өзінен кейін біраз жаңғырықтар туғызды. Әдетте әдебиетте, оның ішінде, өлеңде ұқсас нұсқалар бола береді. Дегенмен, әуелгі тегі қайдан шыққанын біле жүрген теріс емес. Айталық :

Жаңа бір сарын бастадым,
Төгілсем деумен сел боп кіл.
Естісең қырдан асқақ үн
Сені іздеп жүрген мен де біл!
Жарқылдап ойнап бар тұлғаң
Толқынға шомыл,теңізді ап.
Шағала көрсең шарқ ұрған,
Мен де бір жүрген сені іздеп...

немесе:

Көктемнің гүлін көрсең мені изде
Толқын-толқын бұрымды өрсең, мені изде
Кешкіліктің қатар жүрген құрбыңнан
Кино жаққа бұрып келсең, мені изде, – [6, 62 б.]

тәрізді сәтті өлеңдердің кейін қалай түрленіп, қалай жалғасқанын көзі қарақты оқырман анық аңғарады. Алғашқы нұсқаның тосын әрі сұлу тұлғасы өзге ақындарды неге бей-жай қалдырмағанын әбден түсінуге болады.

Туған өлкенің сырлы да сиқырлы табиғатын суреттеу поэзияда желісі үзілмеген бір сала. Табиғаттың жасара гүлденген көктемі, сарғайған күзі, дүлей боранды қысы, аспанмен тілдескен Алатауы, сылдырай аққан ерке бұлақтары, гүрілдеп аққан асау өзені, шалқы-ған айдын көлі жалпы қазақтың сұлу табиғаты сұлулықты сүйетін ақындарға жыр жаздырмай қоя ма? Ақынның шабыт күйін үнемі тербеп, қанаттандырады ғой.

Ақын табиғат лирикаларында жаратылыс дүниесін жалаң алмай, өз ойымен, әлеуметтік жайларымен сабақтап отырған.

Біздің елімізді жел өтінен қорғайтын таулар баршылық. Ақын оны да өз өлеңдеріне қосқан:

Таулар, таулар, сырларыңа қанықпын,
Тас төбеңнен көтерілер толып түн
Бітіміңмен қайсарлықты паш еткен
Сен деп білем көкірегін алыптың, – [6, 42 б.]

дей келе, оның «тыңдамайтын жел өтін, не сұмдықты сыртқа қарай тебетіндігін», «бір өзіңе бас игендей шартарап, мойныңа ақ бұлттан шарпы орап» деп сұлу тауларына да өлең жолдарын арнаған.

Табиғат сұлулықтары әрі нәзік, әрі ойлы тілімен суреттелген.

Күн сүйген биік шыңдар, алып шыңдар,
Сендер бір дара тұрған халықсыңдар
Кешегі заманның сел, топанынан,
Тіп- тік күйі қалыпсыңдар! – [6, 51 б.]

деген тамаша шумағы «шың туралы ой» өлеңінде айтылса,

Су-су етіп ысқырып, өңірге еніп,
Сумандайды тайраңдап, көңілденіп.
Өзегімде ескендей өзгеше жел
Өтіп бара жатқан бір өмір болып!...
Құм ағады толқындай сапырылып,
Жел тынатын емес-ау, ақыл ұғып, – [6, 52 б.]

деп, табиғаттың бір құбылысы желін де желдей есіреді.

Туған жерді жырлау – барлық ақынның перзенттік парызы. Туған үйіңмен, туған жеріңмен үлкен Отаның басталады. Балалық, жастық, махаббаттың да ұясы сол. Ұлылық

та, сұлулық та, арман, мұрат та сол. Сондықтан бізде бұл тақырып өзгелерден өзгеше көп жырланады десек, артық емес. Әр ақын туған жер табиғатын сезінеді, өзінше жырлайды, оның сұлулығын өзінше көріп, өзінше қабылдайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жансүгіров І. 10 томдық шығармалар жинағы. Т1. Өлеңдер. – Алматы, 2004. – 328 б.
2. Нарымбетов Ә. Қазіргі поэзиядағы дәстүр тұтастығы. / Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы. – Алматы, 1981. – 4-18 бб.
3. Жүсіпов Қ.М. Өлең сөздің патшасы. – Алматы, 2011. – 216 б.
4. Орманов Ғ. Толық шығ. жинағы. – Алматы, 2020. – 384 б.
5. Иманасов С. Еркелеп келіп, ертерек кетіп…/ Егемен Қазақстан. 25.08.2012.
6. ШаяхметовА. Көңілдің көгіндей / Қазақ әдебиеті – 12 наурыз, 2016. – 5 б.
7. Мұқашев Қ. С. Сүттіген сазы. – Алматы, 2002. – 270 б.
8. Айтхожина М. Жапырақ сілкінген кеш. – Алматы, 2018. – 132 б.
9. Қожағұлов С., Қыяхметова Ш. Жетісу әдебиеті. – Талдықорған, 2006. – 192 б.

CREATIVE ACTIVITY IN FUTURE SPECIALISTS COMPETENCE FORMATION

Nogerbek Asem Dzheksenbaikyzy
Doctoral student
Kazakh National Pedagogical University
e-mail: asema10.93@inbox.ru

Annotation. The article substantiates the need to develop and introduce into practice a model for the formation of professional creative competence of a future teacher. The model of the formation of creative competence is theoretically substantiated and presented, its constituent components, levels of formation and conditions of formation are revealed. The development of the creative competence of the teacher of future teacher education is an ever more complicated process of revealing the subjectivity of the teacher in the course of his continuous creative education on the basis of both external formative managerial influences.

Key words: creative activity, practical activity, Cognitive activity, Creativity, creative thinking, creative competence.

Түйін. Мақалада болашақ мұғалімнің кәсіби шығармашылық құзыреттілігін қалыптастыру моделін әзірлеу және тәжірибеге енгізу қажеттілігі негізделген. Шығармашылық құзыреттілікті қалыптастыру моделі теориялық негізделген және ұсынылған, оның құрамдас бөліктері, қалыптасу деңгейлері және қалыптасу шарттары анықталған. Болашақ педагогикалық білім беру мұғалімінің шығармашылыққұзыреттілігін дамыту сыртқы қалыптастырушы басқарушылық әсер ретінде оның үздіксіз шығармашылық білім беру барысында мұғалімнің субъективтілігін ашудың барған сайын күрделі процесі болып табылады.

Кілт сөздер: шығармашылық іс-әрекет, практикалық іс-әрекет, танымдық іс- әрекет, Шығармашылық, шығармашылық ойлау, шығармашылық құзыреттілік.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость разработки и внедрения в практику модели формирования профессиональной творческой компетентности будущего педагога. Теоретически обоснована и представлена модель формирования творческой компетентности, выявлены ее составляющие компоненты, уровни сформированности и условия формирования. Развитие творческой компетентности учителя будущего педагогического образования представляет собой все более сложный процесс раскрытия

субъектности учителя в ходе его непрерывного творческого образования на основе как внешних формирующих управленческих воздействий.

Ключевые слова: творческая деятельность, практическая деятельность, познавательная деятельность, креативность, творческое мышление, творческая компетентность.

Designed to understand the essence of creative activity, how and why it is needed to be done, describes the stages of the creative process, creative capabilities, problems and consequences of creativity.

For a person to realize his personal destination, it is necessary for him to think of and create something new and unique – a masterpiece, opus. To do this, he must engage himself in cognitive, practical and creative activities.

Cognitive activity – is the activity of the system, during the execution of which it gains knowledge about itself and the environment.

Practical activity – is the activity of the system, during the execution of which it acquires abilities based on existing knowledge and exerts an influence on itself and the environment to change its own state or the state of other systems.

Creative activity – is the activity of the system, during the execution of which it uses personal abilities to create new and useful systems, improve the existing ones or destroy the harmful ones.

The main difference between creative activity and practical activity is the uniqueness of the result. It is difficult to predict the consequences of creative activity and almost impossible to get the same result, even if we repeat the same process with the same initial conditions.

In the process of creative activity, imagination is used to combine existing knowledge and ideas to get a new, unique result [1].

This obtained result allows one to solve a specific problem and achieve the set goal. Therefore, this result has an additional significance, something that is absent in the results of practical activity, which actually creates copies.

By engaging in creative activity, man changes the environment as well as himself. He gets new opportunities that allow him to exert even more beneficial influence and develop even more.

Creative activity is necessary in any subject area, in any profession. In all areas, there are unresolved problems and a huge potential for development.

In order to maintain the creative process, a person must be in good physical condition. One cannot consume junk food, alcohol, smoking etc. And indulge as much as possible in sports. This provides the intellect with the necessary nutrients and protects it from any harmful influence.

The main tool for performing creative activity is the special **creative thinking** – creativity.

Creativity – a set of capabilities of the system that allow generating principally new, original, uconventional ideas and use the previously unused tools for solving problems and achieving goals.

Creativity is a set of capabilities. They allow one to clearly understand how creativity appears and what is necessary for its development.

These capabilities include:

Fluency – the capability to generate a lot of ideas in a set time. It allows one to find out several ways of solving problems and determine the most suitable ones.

Originality – is the capability to generate new, innovative, original ideas, which differ from the known or the obvious ones. The better this capability is developed, the sooner psychological inertia is overcome, which limits the thinking to standard templates and assures of the unreality and futility of original ideas.

Flexibility – the capability to use different ways to generate original ideas and quickly switch between the methods and ideas.

Openness – the capability to perceive new information from outside for a long timewhile solving a problem, instead of using the available experience and to not adhere to standard stereotypes.

Receptivity – the capability to find contradictions in a usual situation, unusual details, uncertainty. It allows one to find the unusual in the usual, the simple in the complex.

Imagery – the capability to generate ideas in the form of single, solid mental images.

Abstractness – is the capability to generate common, complex ideas based on private, simple elements. It allows one to compile and build a single image of the problem on the basis of simple, unrelated knowledge and ideas.

Detail – is the capability to scrutinize the problem till the moment of complete understanding of each of its element. It allows one to break the problem into parts, analyze it for as long until the basic nature of the problem and its tiniest elements become clear.

Verbal – the process of breaking a single imaginative idea into separate words and the highlighting of significant parts. It helps to clarify the structure of the problem and the relationship between its elements, and share this information with others for collaborative problem-solving.

Stress Tolerance – the capability to act and to generate ideas in a new, unusual, previously unknown environment.

Determining these capabilities within oneself and their conscious development allows to significantly improving the originality and usefulness of the generated ideas. This provides for an increase in success and accelerates the process of realizing the destination.

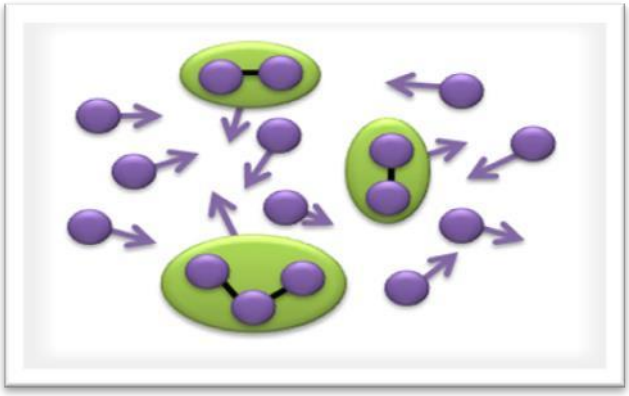

Picture 1 – Processing the problem

A special place in the creative process is occupied by the stage of **processing the problem**. Its uniqueness lies in the fact that problem-solving is performed unnoticed by the special ability of man the sub-consciousness.

As described in the method Generation of useful ideas, the sub-consciousness receives information simultaneously about all the objects of the environment. Processing of this information takes place in parallel and seamlessly.

The sub-conscious process can be compared to a **chemical reaction**:

– The molecules are in some space;

– Their arbitrary displacement and collisions take place;

– As a result of collisions, the colliding molecules can combine and new molecules can be made,

– Or the molecules can, on the contrary, break into separate parts, if the internal bonds were weak.

Here, the original molecules – are the knowledge that man possesses. The space in which the molecules are moving – is sub-consciousness. The compounding of molecules – is the combination and synthesis of knowledge by the sub-consciousness. The output of the compounding – is new ideas, which are also used during synthesis [2].

When the consciousness tries to solve the problem, it restores the existing knowledge from the memory and this knowledge can help solve this problem. If this knowledge is not enough, knowledge is transferred to fore-consciousness, where they are combined. But in the fore-consciousness, only the knowledge that has been transferred from the consciousness can be used. If the combining of all this knowledge does not give ideas to solve problems, they are passed on to the sub-consciousness.

The sub-consciousness connects to the consciousness of the super-system – super-consciousness, which has a lot of additional knowledge and ideas, unknown to the system. Then, in the sub-consciousness, knowledge and ideas transferred from the fore-consciousness and the super-consciousness are combined and synthesized [3].

In the modern world, pedagogical practice and science solve the problem of improving language teaching methods and forms aimed at solving the problems of modernizing education, improving the quality and efficiency of vocational training. In the article, the author focuses on the question of the formation of communicative competence in language education. Communicative competences are seen as a broad term that is based not only on the structural features of language, but also includes its social, pragmatic, and contextual features. Considering that the leading methodological principle in teaching languages is the principle of communicative orientation, the authors consider it important to select and organize linguistic material, specify situations and spheres of communication. On the basis of the analysis of the educational material, the authors conclude that the content of school language education is important, focused on the development of motivation of students to learn languages and on the formation and improvement of skills of cognitive, communicative, practical and creative activity.

Some people who have developed creativity unconsciously feel insecure, uncomfortable due to their non-standard creative thinking. It is important to explain to such people that they are very useful, and send them in the right direction. Besides the development of creativity, they should also develop self-confidence [4].

With the development of creativity, there is a belief that any, even the most absurd and unrealistic idea, will help to achieve a specific goal. This belief is one of the motives, which drive the realization of revolutionary ideas and creation of new, huge systems that solve global problems. As Henry Ford said, «You can believe that you can. You can believe that you cannot. In both cases, you're right».

Many successful people say that 30-50% of the success of their projects and companies is brought by creative, original ideas generated by them, or by specially employed professionals with a well-developed creativity. Similarly, they note a vicious circle - creativity brings new successes, and they, in turn, are a source of creativity and inspiration. This suggests that man andcreativity are a single entity that cannot exist without each other [5].

Therefore, constantly spend your personal time in developing creative activity and creative capabilities. This will always have a beneficial effect on the success. Do not stop engaging in creative activities, because it is - the main tool in the realization of destination.

References:

1. Barron F., Harrington D. Creativity, intelligence and personality // Ann. the head. the Psychol. 1981. – 32 p.

2. Smith M. B. Competence and socialization. In The Book, J.A. Clausen (Ed.) Socialization and society. – New York: Little, Brown & Co., 1968. – 23 p.

3. Taylor L. A. Nature of the creative process // creativity / Smith P. (Ed.). New York: Hasting House, 1959. – 51-82 p.

4. Torrance E. P. The growth of creative talent: a 22-year longitudinal study // Creative Child and adult Quaterley. 1980. – N 5. – 168-170 pp.
5. Wollah Ma, Kogan N. A. A new approach the difference between creativity and reason // Journal of personality. 1965. – No. 33. – 358-369 pp.

МОДУЛЬ БОЙЫНША ОҚЫТУ

Мамбетов Қалмахан Қапанұлы
Докторант
М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Сарсенбаев Талғат Қожамжарұлы
Мусакулов Тыныштық Абдуллаевич
Суюндыков Мухтар Усербаевич
Оқытушылар
Орталық-Азия инновациялық университеті, Академик Мардан Сапарбаев институты
e-mail: kalmaxank@bk.ru

Түйін. Қазіргі кезеңде республикада жаңа білім беру жүйесі құрылуда, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім кеңістігіне енуге бағытталған. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты: білім беру парадигмасы өзгерді, білім беру мазмұны жаңартылды, жаңа көзқарас, жаңа қарым- қатынастар пайда болды. Оқу үрдісін мемлекеттік білім стандарты деңгейінде ұйымдастыру, жаңадан келген студенттердің білімі тереңдеп, өрісі кеңейген сайын олардың оқу мен еңбекті одан әрі жалғастыруға дайындығы арта түседі. Бірақ ақпараттық технологияның қарқынды дамуына байланысты бұл пәннің көлемінің үнемі ұлғаюына және оқу сағаттарының жетіспеушілігіне байланысты бұрынғы білім беру шеңберіндешешілмейтін мәселелер туындайды. Бұл сұрақ зерттелетін ақпарат көлемі мен оған бөлінген сағаттар арасындағы сәйкессіздікке назар аударуға негіз болады. Бұл қайшылықты шешу тәсілдерінің бірі оқытуға қажетті сағаттардың санын көбейтпей-ақ күннен-күнге өсіп келе жатқан ақпарат көлемін игеруге мүмкіндік беретін жаңа білім берутехнологияларын енгізу болып табылады. Студенттердің оқу-тәрбие үрдісін жетілдіре алатын және оның дамуын жеделдететін жаңа педагогикалық тәсілдер балалардың жоғары оқу орындарында кейінгі табысқа жетуіне кепілдік бере отырып, ақпараттық технологиялар саласында терең білім алуға көмектеседі. Мұндай технологияларға жобалық әдіс, модульдік оқыту, бір мәселеге баса назар аудара отырып оқыту (концентрленген оқыту), әр деңгейде жетілдіру (саралап оқыту) және оқушыға бағытталған оқыту элементтері, ойлау бағдарламалары және тест тексерулері жатады. Оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыра алатын кіріктірілген немесе екілік сабақтар жаңа материалдарды түсініп, бекітуде жақсы нәтиже береді.

Кілт сөздер: мұғалім, білім, ғылым, дағды, жаңа білім технологиясы, бастауыш білім, күрделі, тәрбие.

Аннотация. На современном этапе в республике создается новая система образования, казахстанская система образования ориентируется на вхождение в мировое образовательное пространство. Это связано с существенными изменениями в теории педагогики и учебно-воспитательном процессе: изменилась парадигма образования, обновилось содержание образования, появился новый подход, новые отношения. Организация процесса обучения на уровне государственного образовательного стандарта по мере углубления знаний и расширения поля новых учащихся они будут лучше подготовлены к дальнейшему продолжению обучения и трудовой деятельности. Но всвязи с ускоренным развитием информационных технологий в связи с постоянным

увеличением объема данной дисциплины и нехваткой учебных часов возникают проблемы, которые невозможно решить в рамках прежнего образования. Данный вопрос является основанием для акцентирования внимания на несоответствии между объемом изучаемой информации и выделяемыми на нее часами. Одним из подходов, позволяющих разрешить это противоречие, является внедрение новых образовательных технологий, позволяющих осваивать увеличивающийся объем информации изо дня в день, не увеличивая количество часов, необходимых для обучения. Новые педагогические подходы, способные усовершенствовать образовательный процесс учащихся и ускорить его освоение, помогут детям получить более глубокие знания в области информационных технологий, гарантируя впоследствии успешное обучение и в высших учебных заведениях. К таким технологиям можно отнести проектный подход, модульное обучение,обучение с акцентом на одну и ту же проблему (концентрированное обучение), совершенствование по каждому уровню (дифференцированное обучение) и элементы личностно-ориентированного обучения, мыслительные программы и тестовые проверки. Интегрированные или бинарные уроки, которые могут повысить мотивацию учащихся к знаниям, дают хорошие результаты в осмыслении новых материалов и их закреплении.

Ключевые слова: учитель, образование, наука, навыки, новые образовательные технологии, начальное образование, сложное, воспитательное.

Annotation. At the present stage, a new education system is being created in the republic, the Kazakh education system is focused on entering the world educational space. Thisis due to significant changes in the theory of pedagogy and the educational process: the paradigm of education has changed, the content of education has been updated, a new approach and new relationships have appeared. Organization of the learning process at the level of the state educational standard as the knowledge deepens and the field of new students expands, they will be better prepared for further continuing their studies and work. But due to the accelerated development of information technology, due to the constant increase in the volume of this discipline and the lack of training hours, problems arise that cannot be solved within the framework of the previous education. This question is the basis for focusing on the discrepancy between the amount of information studied and the hours allocated to it. One of the approachesto resolve this contradiction is the introduction of new educational technologies that allow you tomaster the increasing amount of information from day to day, without increasing the number of hours required for training. New pedagogical approaches that can improve the educationalprocess of students and speed up their development will help children gain deeper knowledge in the field of information technology, guaranteeing later successful education in higher educational institutions. These technologies include a project-based approach, modular learning, Learning with an emphasis on the same problem (concentrated learning), improvement at each level (differentiated learning), and elements of personality-oriented learning, thought programs, and test tests. Integrated or binary lessons, which can increase students ' motivation to learn, give good results in understanding new materials and consolidating them.

Keywords: teacher, knowledge, science, upbringing, difficult , innovative educational tools, skill, elementary education.

XXI ғасырда біздің еліміз ғаламдану және жаһандану үрдісіне көшуде. Осы үрдісті жандандырып дамытуда жас ұрпақтың білімі мен біліктілігі орасан зор роль атқарады. Жаңа заман талабына сай жаңашыл мұғалімдерге сапалы және инновациялық технологияларды меңгерту. Білім сапасын көтеруде инновациялық технологияларды дұрыс және сауатты қолдану жылдан жылға күрделі және өзекті мәселеге айналуда.

Оқыту барысында озық,тиімді технологиялар тәжірибеге енгізілуде. Алайда, математикалық білім беру ісінде осындай жағдайлардың орын алуына қарап, Қазақстанда XX ғасырдың басына дейін математиканы оқытудың өзіндік принциптері, мазмұны мен әдіс-тәсілдері қалыптасқан жоқ деуге бола қоймас. Орта ғасырлардың өзінде-ақ Қазақстан

жерінен математиканы игерудегі қиындықтың себебі – балалардың қабілетінің бар-жоқтығында емес, оны оқытудың әдіс-тәсілдерінің нашарлығында екені түсініп, осы жөнінде жүйелі ой-пікір айтқан ғалым педагогтар шыға бастады. Сондай-ақ бастауыш математиканы оқыту туралы ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа ауызша жетіп отырған қазақ халқының өзіндік ой-пікір, тәжірибелері, анығырақ айтқанда, математиканы оқытудың «Қағаз бетіне жазылмаған әдістемелік жүйесі» қалыптасты [1].

Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, Қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болды. Мемлекеттік білім стандарт деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа оқушылардың білімі тереңдеп, өрістері кеңейген сайын олар одан кейінгі оқуын жалғастыру мен еңбек етуге жақсы даярланып шығатын болады. Бірақ ақпараттық технологиялардың жедел дамуына орай осы пән көлемінің тұрақты түрде ұлғайып отыруына және оқыту сағаттарының жетіспеуіне байланысты бұрынғы білім беруаясында шешуге болмайтын мәселелер туындап келеді. Осы мәселені оқытатын мәлімет көлемі мен оған бөлінетін сағаттар арасындағы сәйкессіздікке баса назар аударуға негіз болып отыр. Бұл қайшылықты шешуге мүмкіндік беретін бір тәсіл – оқытуға керекті сағат санын арттырмай – ақ, күннен күнге ұлғайып отырған ақпарат көлемін игеруге мүмкіндік беретін жаңа білім беру технологияларын енгізу болып табылады. Оқушылардың білім алу үрдісін жетілдіріп, оны игеруді жылдамдата алатын жаңа педагогикалық тәсілдер балаларға ақпараттық технологиялар жағынан терең білім алуға көмектесіп, кейіннен жоғары оқу орындарында да табысты түрде оқуға кепілдік береді [2].

Мұндай технологияларға жобалар тәсілін, модульдік оқытуды, бір мәселеге баса назар аударту (концентрированное обучение) арқылы оқыту, әркімді деңгейіне қарай жетілдіру (дифференцированное обучение) және тұлғаға бағытталған оқыту элементтері, ойы программалары мен тест арқылы тексеру істерін жатқызуға болады. Оқушылардың білімге деген ынтасын арттыра алатын біріктірілген немесе бинарлық сабақтар жаңа материалдарды тиянақты ұғып, оларды бекіту жолында жақсы нәтижелер беріп келеді.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «Біз білім-ғылым саласында бәсекеге қабілетті болмасақ, өз мақсатымызға жете алмаймыз. Барлығы мектептен басталады», – деген болатын. Ал қазақтың жазушысы Мұхтар Әуезов былай деген екен «Халық пен халықты теңеретін-білім» деп айтқандай, білім бәсекесіне бейім шәкірт тәрбиелеу-біздің мақсатымыз. Сондықтанда жаңа жаңалықтардан қалмай жаңалық жаршысы болуымыз керек. Бұл мақсаттарға жету үшін мұғалімнің ізденісі, жаңа тәжірибе, жаңа технологиялар қолдану қажеттілігі туындайды. Бұл баяндамада жаңа форматтағы біліктілікті арттыру курсынан алған жеті модульді сабақ үрдісінде үйлестірепайдаланудың кейбір жолдары, практикада қолданылуы туралы ой қозғалған. Бұл модульдерді сабақта мұғалім ұтымды пайдалана білсе, оқушының пәнге деген қызығушылығы артып, шығармашылықпен айналысуға үйренетіндігі, сонымен бірге оқушы мен мұғалім арасында ынтымақтастық орнап, сабақтың тиімділігі арта түсетіндігі атап көрсетілген.

Математиканы оқыту барысында сабақта берілген тақырыпты алдымен жеке, содан кейін жұпта, ұжымда талқылатып жұмыс жасайды. Бұл жағдайда әрбір оқушы бір сәт өзін мұғалім ретінде сезініп, оқуға деген жауапкершілігі артады. Әр топқа берілген тақырыпты жеке оқып, содан кейін өзге топқа реттік нөмірлер бойынша топталып, өз тақырыптарын түсіндіреді. Бұл есте сақтау, негізге алу, түсіндіруді арттырады, яғни жаңа ақпараттарымен бөліседі. Тақырыпты қаншалықты түсінгендерін флип чартқа түсіру арқылы жеткізеді.

Рефлексия кезеңінде оқушылар алған жаңа ақпараттарды, жаңа білімді реттейді, өз пікірлерін дәлелдеп айтады. Манағы флип чартқа түсіргендерін топпен қорғайды.

Қазіргі білім жүйесінің ерекшілігі – тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Білім беру саласында инновациялық үрдісті жүзеге асыру мұғалімдерден өз мінез – құлықтарын, ұстанымдарын, мүмкіндіктерін түрлендіруді талап етеді. Кембридж оқу бағдарламасының мақсаты – Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептері педагогтерінің біліктілігін арттыру және Кембридж университеті тәсілінің теориялық негіздерін үйрену. Басты міндеті – қазақстандық мұғалімдерге педагогикалық тәжірибесін жетілдіру мен бағалай білуге көмектесу, сындарлы ойлауға бағыттау [3].

Жеті модуль бойынша сабақтарды қызғылықты етіп өткізу үшін үнемі оқушылардың сабақтан жақсы әсер алуына байланысты инновациялық технологияны қолдану қажет. Бағдарлама оқушыларға қалай оқу керектігін үйретіп, соның нәтижесінде еркін, өзіндік ой-пікірін жеткізе білетін ынталы сенімді болуды қалыптастырады. Күнделікті сабақтарда сыныпта ынтымақтастық ахуал қалыпастыру білімге құштарлықтарын, көңіл күйлерін жақсартуына оң әсерін береді. Ынтымақтаса жұмыс істей отырып, олар бір нәтижеге жету үшін топ ережелерін сақтауды үйренеді. Өз-өздерін реттеулері мен көшбасшылыққа ұмтылулары, дарындылары айқындала бастады.

Қоғам дамуында білім берудің ең маңызды мәселе екендігі белгілі. Әрбір мемлекеттің өсіп-өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы ұстаз берген білім. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келетін кез келген мемлекет, ең алдымен, білім беру саласын жолға қойып, сапасын көтеруді мақсат етеді. Ендеше осындай бәсекеге қабілетті, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу жаңа формация мұғалімінің еншісіне тиері анық. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» бағдарламасының қазіргі таңда білімді, білгенін өмірге пайдалана алатын шәкірт тәрбиелеуде алатын орны ерекше. Қытай философының «Маған жәй айтсаң – ұмытамын, көрсетсең есімде сақтаймын, ал өзімді іс – әрекетке қатыстырсаң үйренемін» деген даналығы білім алу- шының білімге ықыласын артыруда ақпараттық – коммуникативтік технологияларды пайдалана отырып, өзіндік ізденіс жүргізуді практикада жүзеге асырудың маңызды екендігін көрсетеді. Сапалы білім негізі – жан-жақты ақпараттық материалдарды, көрнекі құралдар мен ұтымды технологияларды, тиімді әдіс – тәсілдерді пайдалана отырып, білім алушыға ешбір кітаптан таба алмайтын білім беру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дайрабаев К., Дайрабаева А. Педагогика негіздері, 2000.
2. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері Алматы, 2013.
3. Мирсеитова С. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы, 1998.

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ КАРИЕСА У ДЕТЕЙ В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАН

Ашел Ержан Нурланулы
Магистрант
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
e-mail: erzhanashel@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы профилактики кариеса у детей. Проведен обзор литературы, отражающий разные позиции по кариесогенным факторам и распространённость кариеса среди детей. Освещены вопросы профилактики кариеса детей, роль родителей в аспекте гигиены и санации полости рта детей. Ведущей причиной высокого показателя распространённости кариеса среди детей Казахстана является отсутствие на протяжении долгого времени комплексной государственной программы профилактики стоматологических заболеваний. Даны рекомендации в планировании программы профилактики кариеса у детей с учетом индивидуального подхода.

Ключевые слова: кариес, дети, профилактика, распространненость кариеса, гигиена полости рта.

Аннотация. Мақалада балалардағы кариестің алдын-алу мәселелері қарастырылады. Кариесогендік факторлар бойынша әртүрлі ұстанымдарды және балалар арасында кариестің таралуын көрсететін әдебиеттерге шолу жасалды. Балалардың тісжегінің алдын алу, балалардың ауыз қуысының гигиенасы мен санациясыаспектісіндегі ата-аналардың рөлі туралы айтылды. Қазақстан балалары арасында тісжегі таралуының жоғары көрсеткішінің басты себебі ұзақ уақыт бойы стоматологиялық аурулардың алдын алудың кешенді мемлекеттік бағдарламасының болмауы болып табылады. Жеке тәсілді ескере отырып, балалардағы кариестің алдын-алу бағдарламасын жоспарлауда ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: кариес, балалар, профилактика, кариестің таралуы, ауыз қуысының гигиенасы.

Annotation. The article discusses the problems of caries prevention in children. A review of the literature reflecting different positions on cariesogenic factors and the prevalence of caries among children has been conducted. The issues of prevention of caries in children, the role of parents in the aspect of hygiene and sanitation of the oral cavity of children are highlighted. The leading reason for the high prevalence of caries among children in Kazakhstan is the absence for a long time of a comprehensive state program for the prevention of dental diseases. Recommendations are given in planning a caries prevention program in children, taking into account an individual approach.

Keywords: caries, children, prevention, prevalence of caries, oral hygiene.

Кариес – хронический, медленно протекающий патологический процесс в твёрдых тканях зуба; возникает в результате активной деятельности бактериальной биопленки на поверхности зуба, которая со временем подвергается воздействию ферментируемых углеводных субстратов, что приводит к деминерализации и образованию кариозной полости.

Здоровье ротовой полости и зубов – неотъемлемая часть хорошего общего состояния здоровья организма, а кариес зубов является наиболее распространенным хроническим инфекционным заболеванием в детском возрасте. По данным ВОЗ, статистика показывает, что показатель распространённости кариеса зубов у детей по всему миру находится в пределах от 60% до 90%, показатель у взрослых же почти 100% [1].

Распространённость кариеса у детей в таких странах, как Финляндия, Швеция и Великобритания не признана острой проблемой, так как показатели составляют от 1% до 32 % [2]. В странах Восточной Европы распространённость кариеса среди детей доходит до 56% [3], на Ближнем Востоке показатель 22% – 61% [4], странах Африки 38% – 45%[5]. А вот в странах Азии проблема кариеса стоит остро, показатели от 36% и достигают даже 85% [6]. Согласно исследованиям самые высокие показатели распространенности кариеса среди детей приходятся на возраст от двух до пяти лет [7].

В нашей республике Казахстан показатель распространенности кариеса детей колеблется от 59% до 99%. По областям, в Атырауской области – 99.66%, в Восточно-Казахстанской – 92.3%, Южно-Казахстанской – 98%, Западно-Казахстанской – 59%, Актюбинской – 90.1%, Карагандинской – 97.6%, Жамбылской – 98.7%, Павлодарской – 98.6%, Костанайской – 98%, Кзылординской – 93%, Акмолинской – 99.8%, в СевероКазахстанской области – 96%, Мангистауской – 99%, городе Алматы 89%, в Астане – 90%, Алматинской области 71% [8].

Результаты обследования двадцати семи тысяч детей, показывают: у трехлетних детей поражены зубы кариесом в количестве от трех до четырех зубов; у каждого второго

шестилетнего ребенка при смене зубов прорезываются постоянные зубы на которых уже есть кариес; распространённость кариеса среди детей двенадцати лет достигает 60 – 80%; до наступления пятнадцати лет кариес выявляют у 90% детей и практически у большинства обнаружены признаки заболеваний пародонта – кровоточивость десен, зубной камень, пародонтальные карманы.

Кариес и его осложнения, поздняя санация полости рта, отсутствие лечения, запущенное воспаление напрямую влияют на качество жизни детей, приводят к стрессу и психологической декомпенсации ребенка, возможности обострения хронических заболеваний и социальному нарушения развития ребёнка. Раннее удаление зубов и их потеря приводит к нарушению окклюзии, эстетики внешнего вида ребёнка, задержка развития речи, повышению риска развития дефектов. Позднее лечение кариеса и его осложнений детей, отсутствие санации полости рта можно отнести к халатному отношению родителей к детям и неисполнению своих родительских обязанностей.

В нашем государстве не в полном объеме проводятся уроки гигиены и просветительская работа по профилактике кариеса. На становление кариеса воздействуют легкоусвояемые продукты с высоким содержанием углеводов, газированные соки и напитки с высоким содержанием сахара, неполная выработка правильных навыков гигиены полости рта.

Такой метод профилактики кариеса, как фторирование молока, является одним из наиболее эффективных средств профилактики кариеса зубов среди детей, и в странах зарубежья были созданы схемы, базирующиеся на внедрении этого метода в программы здравоохранения и питания среди детей школьного возраста. На территории нашего государства данный метод еще не был внедрен. Также, в современном мире число населения, снабжаемых искусственно фторированной водой, оценивается в триста семьдесят миллионов человек. Использование такого средства профилактики кариеса, как фторированная вода снижает уровень кариеса на 35% у детей с молочными зубами и на 26% в постоянном прикусе у детей.

На основании данных, которые были приведены ранее, можно выдвинуть следующие рекомендации для более качественного оказания стоматологических услуг детям: в комплексное обследование ротовой полости детей и лечение есть необходимость подключить анкетирование детей и родителей по вопросам гигиены полости рта и методам чистки зубов, обязательную оценку уровня гигиены полости рта до и послеприема врача стоматолога, обучение детей под контролем индивидуальной гигиене полости рта, а также микробиологическое исследование полости; для слежения за гигиеническими и микробиологическими факторами при лечении рекомендуется организация специальных кабинетов гигиены полости рта и кабинета первичного осмотра на уровне стоматологической поликлиники; с целью профилактики кариеса зубов во время лечения целесообразно не менее одного раза в полгода организовать обязательное посещение кабинета гигиены полости рта.

Таким образом, кариес зубов детей является многофакторной социально острой проблемой здравоохранения. Решение данной проблемы выходит далеко за рамки стоматологического кабинета. В снижении распространённости кариеса большую роль играют не только лишь стоматологи, но и врачи других профилей и другие специалисты, заинтересованные в здоровье подрастающего поколения, и, прежде всего, родители, обучающие детей навыкам гигиены полости рта, занимающиеся профилактикой заболеваний и здоровьем своих детей, которые приводят ребёнка на осмотр к стоматологу. Профилактика кариеса зубов у детей должна быть ведущим направлением здравоохранения в области детской стоматологии, многоуровневой системой профилактических мер, которые включают не только профессиональные навыки медицинских работников лечащих кариес, но и постоянное улучшение качества общественной культуры и компетентности родителей к формированию у детей гигиенических навыков. Необходим обоснованный и разработанный специализированный

подход в формировании программы профилактики кариеса у детей с особым государственным статусом и приоритетным финансированием.

Лишь только общими стараниями на основе единственной государственной общественной профилактической программы есть возможность понизить риск развития кариеса и его заболеваемости, обеспечив детям здоровую улыбку и заслуживающее качество жизни.

Список литературы:

1. Кнайст С., Маслак Е., Царе Р., Берзина С., Скривеле С., Терехова Т., Шаковец Н., Вагнер М.В. де Мура-Зибер Р. де Мура А. Борутта, Арженовская Е. Социальные факторы, влияющие на развитие раннего детского кариеса: результаты исследования в пяти странах // Социология медицины. 2012. – № 1 (20). – С. 41-45.

2. Hakan Çolak, Çoruh T. Dülgergil, Mehmet Dalli, and Mehmet Mustafa Hamidi. Early childhood caries update: a review of causes, diagnoses, and treatments // J Nat Sci Biol Med. 2013. – № 4 (1). – P. 29-38.

3. Szatko F., Wierzbicka M., Dybizbanska E., Struzycka I., Iwanicka-Frankowska E. Oral health of Polish three-year-olds and mothers' oral health-related knowledge // Community Dent Health. 2004. – № 21. – P. 175-180.

4. Reich E. Prevention of tooth decay today // New Dentistry. 2011. – № 6 (178). – P. 6-15.

5. Kiwanuka S.N., Astrom A.N, Trovik T.A. Dental caries experience and its relationship to social and behavioral factors among 3-5-year-old children in Uganda // Int J Pediatric Dent. 2004. - № 14. – P. 336–346.

6. Tsai A.I., Chen C.Y., Li L.A., Hsiang C.L., Hsu K.H. Risk indicators for earlychildhood caries in Taiwan // Community Dent Oral Epidemiol. 2006. – № 34. – P. 437-445.

7. Berkowitz R.J. Causes, treatment and prevention of early childhood caries: A microbiologic perspective. J. of Canad. Dent. Assoc. 2003. – Vol. 69, № 5. – P. 304-307.

8. С.С. Есембаева, К.Е. Сабитова, Б.З. Курманғалиев. Данные по стоматологическим заболеваниям в рк за 2012 г.// Вестник КазНМУ. 2014. – №2(4). – С. 203-205.

ІРГЕЛІ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЕСЕПТЕРДІ СҰРЫПТАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Қалыбаев Әбдіуәли Аханұлы
1 курс студенті
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru

Түйін. Мақалада педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың кәсіби бағытын дамыту, алған білімдерінің қолданбалы бағытын арттыру көкейкесті өзекті мәселелге екені айтылған. Сонымен қатар парктикалық сабақтың тиімді өтуінеесептерді алдын ала таңдап, шығару жолын пысықтап, қандай мақсаттарған қолдануға бо- латынын анықтау керектігі айтылады. Әсіресе қолданбалы бағыттардағы есептерді сұрыптау, оларға түсініктеме беру мәселесіне көп көңіл бөлген. Есептердің қиындығына, теориялық материалды ашу ретіне қарай, кейінгі есептерді шығаруға керектігін ескеріп жүйелі түрде беру қажеттілігі айтылады.

Кілт сөздер: оқу үдерісі, оқыту әдістемесі, кәсіби білім, оқыту әдістері, білім мазмұны, қолданбалы бағыт, кәсіби шеберлік.

Аннотация. В статье говорится об актуальности развития профессионализма, усиления прикладного направления полученных знаний у студентов высших педагогических институтов. Наряду с этим раскрывается необходимость отбора математических примеров, пути их решения и определение цели для проведения эффективных занятий. Особенное внимание уделяется отбору задач прикладного характера и объяснений к ним. Говорится о необходимости системного обучения с учетом сложности ,объяснения теоретического материала для решения последующих примеров.

Ключевые слова: учебный процесс, методика обучения, профессиональное образование, принципы обучения, содержание обучения, прикладные направления, профессиональное мастерство.

Annotation. The article talks about the relevance of developing excellence, strengthening the direction of the applied acquired knowledge of students of higher pedagogical institutions. Along with this reveals a need to choose mathematical calculations, their solutions and defining the purpose for conducting effective lessons. Special attention is given to the selection of tasks of applied nature and explanations to them. Refers to the need for a systematic study given the complexity, explanations of theoretical material for the solution of subsequent examples.

Key words: Learning process, methods of teaching, vocational education, principles of teaching, learning content, learning principles, applied direction, professional skill.

Кез келген ғылым сияқты математиканың да терең ішкі даму логикасы бар: таза ой әрекетінің өнімі болатын ұғымдар және де бүтіндей бөлімдер құрылады. Олардың бізді қоршаған ортамен байланысы жоқ және көп ғасырлар бойы қосымшасы болмай, кеш табылып жатады. Көптеген математикалық ұғымдармен пайымдаулар өздерінің тарихи даму үрдісінде өздерінің логикалық аяқталған түрлерін бірден тапқан емес, даму үрдісінде математикада қаралатын сол бір объектілер әртүрлі көзқараста қабылданады, бұл олардың жаңа қасиеттерін ашуға келтіреді, оларды жаңа мазмұнмен толықтырады.

Ғылым жетістіктерін дәйекті дәрежесінде жіктеп, ұғымдарға түсініктемелер беріп, теориялық пайым жасап, заңдылықтар мен қағидаларды фактілерге сүйене дәлелдей алады. Меңгерген ұғым-түсініктері мен тұжырым пайымдарын реттейтін ішкі бақылауы кемелденген (интериоризация) ғалымдардың қорытынды пайымдарымен өз ойы мүддесі қабысады, біліми-ғылыми ілімді жүйелі де ауқымды тұрғыда жинақтай алады, өзінің іс-қимылын саналы деңгейде жүзеге асырады. Негізгі ғылым салаларынан аталған ынтымақтастық оқыту қажеттіліктерін іргелі мағлұматтармен қанағаттандырады.

Осы теориялық материалдар жоғары деңгейде анықталып, ұғымдар мен тұжырымдар осы пәндердің мазмұнын толық ашып бере алатындай дұрыс жүйелі түрде баяндалып көрсетілсе, ғылымилық қағидасы орындалады.

Ғылыми ұғымдар негізінде заңдар мен теориялар жасалатыны белгілі. Жалпы, ұғым – бұл ойлау формасы. Сондықтан оқыту үдерісінде ұғымның анықтамасын дәл, нақты шектелген сұрақтармен, формалды логикамен саналы түрде оқыту керек. Кез- келген ұғымды бірден түсініп меңгеру қиын, әдетте оның мазмұнын, көлемін және басқа ұғымдармен қатынасын біртіндеп түсінеміз.

Міне, осыдан біз ұғымның мазмұнын, нақты белгілерін және барлық обьектілердің осы ұғымды қалыптастыратын көлемін айыра білгенміз жөн. Ұғымның нақты белгілері сол ұғымды қалыптастыратын барлық обьектілердің көлемімен анықталады.

Бір жағынан, математиканың абстрактылығы оған жан-жақтылық пен жалпылық енгізеді. Басқаша жағынан, математиканың абстрактылығын онымен байланысты нақтылы айқын құбылыстарды немесе объектілерді бейнелеуді және зерттелу есептерін шығаруды іске асыруда қиындықтар туғызады.

Соңғы жылдары педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың кәсіби бағытын дамыту, алған білімдерінің қолданбалы бағытын арттыру көкейкесті өзекті мәселелге айналып отыр. Қазіргі уақытта математиканы таза және қолданбалы математикалардың бірігуі дегенді түсінеміз. Л.Д. Кудрявцевтің пікірінше, таза математика (кейде оны теориялық математика деп те атайды) – ғылым, мұнда «элементтерінің арасындағы анықталған қатынастар суреттелетін математика құрылымының арнайы логикалық құрылымдары оқылады [1]. Математикалық құрылымның кейбірі, нақты құбылыстардың моделдері болып табылуы, басқалары нақты құбылыстармен логикалық құрылым және ұғымдар тізбегі арқылы байланысуы мүмкін», ал «қолданбалы математикада ғылым болып табылады, мұнда математикалық әдістермен нақты объектілер оқылады. Ол математикалық моделдеуден, математикалық моделді сапалы және санды зерттеуден, алгоритмдер теориясынан, ЭЕМ (ЭЕМ – электронды есептеуіш машина) математикалық қамтамасыз етуден тұрады».

Сондықтан білім жүйесінде болашақ математика мұғалімін дайындауда оқыту әдістемесін қоғам талабына сай жаңа оқыту тенденциялары пайда бола бастады. Ол студенттің алатын білімі мен білігін анық және айқын көрсету өте маңызды, себебі ол ертеңгі қызмет ортасында сол маманның құзыреттілігін анықтай түсуі керек.

Болашақ математика мұғалімін дайындауда осы ұғымдарды біріктіріп «кәсіби-педагог» ұғымына, яғни математика мұғалімінің кәсіби іс әрекетін жетілдіру ұғымына бағыттауға талпыныс жасалды. Болашақ математика мұғалімін («кәсіби-педагогты») дайындап, қалыптастыру көпсатылы үдеріс. Ол мектеп қабырғасынан жоғары оқу орнына түскеннен басталады, бірақ оны ойдағыдай бітіріп шыққанмен бітпейді. Педагогтың кәсіби шеберлігінің сандық және сапалық деңгейі оның:

– кәсіби дайындыққа дейінгі;

– кәсіби-педагогикалық оқыту сатысындағы;

– кәсіби әрекеттін өз бетінше жетілдіру сатысындағы кәсібилік деңгейінің дамуына байланысты.

Педагогикалық жоғары оқу орындарында ұстаздың кәсіби маман болып қалыптасуын пән бойынша білімі, математикалық біліктілігі мен дағдылары, жеке басының қабілеті мен икемділігінің сапалық көрсеткішітеріне байланысты екенін В.Д. Шадрикова [2] былайша көрсеткен:

а) Пән бойынша, педагогикалық және әдістемелік дайындық деңгейі бойынша жоғары жетістікке жету келесі критерийлермен анықталады;

ә) Педагогикалық үдеріс кезінде математика пәнінің мұғалімі тұлғасын кәсіби мұғалімге бейімдеуді қалыптастыруда олардың [2];

б) Шығармашылық белсенділікті қалыптастыру;

в) Кәсіби тұлғалық қасиеттерді дамытуда;

Осы жоғары айтылған компоненттер мұғалімнің кәсіби шеберлігін айқындайтын және өлшейтін сапалық өлшеуіштер болып табылады.

Математика пәнінің ұстаздарын дайындайтын педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ маманның шығармашылық іс әркетін дамыту үшін математикалық білімдерін тереңдететін бағыттағы есептерді сұрыптауға көп назар аудару керек.

Математикалық дайындықтың алға қоятын мақсаты – студенттердің оқытылатын пәндерден студенттердің тек қана білім қорын жинақтауы ғана емес, сол қорды әртүрлі есептерді шығаруға қолдана білу болып табылады. Д. Пойаның айтуы бойынша «Математикадағы іскерлік-математикалық аппаратты пайдаланып, математикалық мәселелердің нақты жағдайлардына байланысты есептерді шығару, дәлелдеу және жан жақты талдаулар жасай білу» деген [3].

Есеп шығару үрдісі теориялық білімді тәжірбиеде қолдану, есепті шығарудың нақты жолын таңдап алуы, оныы жаңа есеп шығаруға пайдалану, логикалық

шығармашылық қисынды ойлауды дамыту, есте сақтау, елестету, байқау т.б сияқты қасиеттерді дамытады .

Қазіргі кредиттік технология бойынша оқытуда уақытты үнемді пайдалану үшін тәжірбиелік сабақта шығарылатын есептерді оқытушы алдына ала сұрыптауы таңдап алуы өте маңызды. Себебі есептер жинағында барлық тақырыптар толығымен қамтылған мен олардың бір шамасы бір сипатта болуы мүмкін. Сондықтан теориялық материалдың тәжірбиелік материалмен байланысын тиімді ету үшін қажетті есептерді алдын ала сұрыптауы, шығару жолын жан жақты талдаған жөн.

Сонымен қатар жаңа тақырыпты өту кезінде өткен материалдарға сүйеніп уақытты ұтымды пайдалану мақсатында маңыз шешуші емес барлық есептерді қарастырмаса да болады.

Тәжірбиелік сабақтың мазмұны, дәрісте оқытылған материал мазмұнына сәйкес келген кездің өзінде, яғни сабақ негізінен жақсы өткенімен есепті шығару барысында бірнеше қиындықтар кездесуі мүмкін:

а) материалды жалпылау қасиеттері шектелгендіктен ондағы негізгі байланыстар мен ара қатынастарды көре алмау және негізгіні болмашыдан бөле алмау;

ә) оқыту үрдісі кезінде оқытушының кейбір мәселелерге жеткілікті көңіл аудармауынан студенттердің ой өрісінде айқын орын алған кезеңдердің, тиянақты ұғымның болмауы;

б) оқытушы жасаған әрекеттердің тұтастық сиапата болмауынан есеп шығару іскерлігі өз әрекетін түсіндіру іскерлігінен алшақ;

Сондықтан есепті сұрыптау кезінде оқыту қағидаларына және есеп мазмұнына қатысты зертеушілер қойған талаптарды ескере келіп келесі критерийлерді басшылыққа алған жөн деп есептейміз:

– әрбір шығарылатын есептің келесі есептерді шығару үшін пайдалануға керек болатынын ескеру;

– шығармашылық қабілетін дамытуға елеулі әсер ететін есептерді таңдау;

– теориялық білімдегі анықтамаларды, пайымдауларды, теоремаларды қолданатын тәжірбиелік қолданатын есептерді таңдау;

– орындалатын амалдардың кеңейтетін әрекеттерді нақтылап, тереңдететін есептерді таңдау;

– қалыптасқан жүйе не алгоритм арқылы шығарылатын есептердің санын шектеу;

– математикалық білімнің қолданбалы жақтарын қамтитын есептер таңдау.

Есеп шығару тәсілдерін ғылыми әдістемелік бағыт бағдар беретін төрт кезеңге бөліп қарастыруға болады [4].

1. Есептің мазмұнымен танысу (шарты мен талабын түсіну). Есепті шығару үшін алдымен оның мазмұнын жақсылап талдап алу. Ол үшін «не белгілі?», «не белгісіз?», «нені табу керек» т.с.с. сұрақтар көмегімен есепті тиянақты түрде анықтау.

2. Есептің шешімін іздестіру (жоспар құру). Есепті шешу барысында жасалатын іс әрекетті белгілі бір ретпен жүйелеу, яғнил есеп шығарудың белгілі бір жоспарын құру.

3. Есепті шығару (жоспарды жүзеге асыру). Жоспарды жүзеге асыруды сатылау, олардың біртіндеп орындау. Шешімді табу.

4. Есептің шешімін тексеру (есепті тиянақтау). Есепті тек шығарып қана қоймай оның нәтижесін тексеру. «Есепті шығарудың басқа жолы бар ма?» деген сұрақтарға жауап іздеу. Сонымен қатар оқыту барысында бұл функциялардан басқа жаңа материалдарды меңгеру кезінде басқа жағдайлар да есепке алынады:

1) Есепті шығару әдістерін іздеу – алгоритмдік, типтік, эвристикалық әдістер;

2) Есептің шартына сай әрекеттер жасау – салу, есептеу, дәлелдеу;

3) Күрделілігін ескеру – қарапайым және күрделі;

4) Қиындылығын анықтау – жеңіл және ауыр есептер;

5) Математикалық әдісті пайдалану – дифференциалдау, интегралдау, ұқсастық және т.б. қасиеттерді ескеру.

Осы қасиеттер есепті әр қырынан және әр түрлі көзқараспен қарауды, оны шығару әдістемесін жетілдіруді мақсат етеді.

Егер есеп шығару кезеңдер дұрыс қарастырылмаса онда есеп шығару жолдары қиындап кетуі мүмкін. Кейде есептің шартын қажеттілігінше түсініп, оған талдау жасаса бұл кезеңдер бір бірінен алшақ емес. Егер есептің шартынан қате болжау жасалынсаесептің шартына қайта оралған жөн. Мұндай жағдайда есеп үшін пайдалы мезет туып қалуы да мүмкін. Есепке талдау жасау оның құрылымын білу деген сөз. Есептің құрылы- мы оның берілгендері мен талаптарын, шарты және қортындысын анықтайды. Ал есептің шартын талдауда қалыптасқан жүйе не алгоритм жоқ. Әр түрлі есептер әр түрлі сұрақтарға жауап береді. Дегенмен кез келген есепке талдау жасау оның берілгендеріне байланысты. Есепті шығару біліктілігі өте аса маңызды көрсеткіш. Есепті шығару біліктілігіне баулу жеке студенттің белсенділігін анықтайды. Өздігінен есеп шығару біліктілігі жоғары интелектуальдық даму деңгейінің көрсеткіші.

Есепті шығару кезінде жіберілетін мынадай кемшіліктерді ескеріп, оларды жібермеуге тырысқан жөн [5].

Жеке есептің басқа есептермен байланысы оның шығару жолының жалпы мысалы шығару жолынан алынатыны ескерілмей қалатындығы.

Есеп шығару жың жалпы әдісінің берілмеуі.

Осы айтылған мәселелер болашақ маманның кәсіби-педагогикалық білімін, кәсіби іс-әрекетін, іскерлігі мен өзіндік дайындығын жетілдіру және күрделі педагогикалық міндеттерді шеше алатын тұлғаны қалыптастыруға итермелейді.

Педагогтің іс-әрекеті білім саласында кәсіби міндеттерді шешуге бағытталады. Шешілген міндет мақсатты айқындайды, іс-әрекет мотивіне түрткі болады .

Бұл үшін осы жүйеге сай қызмет ететін оқытушылардың кәсіптік білімін жоғары деңгейге көтеру, студенттің бәсекеге қабілетті еңбек жасай алуын, білімі мен біліктілігін жақсартып, логикалық ойлау дағдылары мен шығармашылық қабілеттерін дамыту жұмыстарын жүргізу қажет [6].

Әдебиеттер тізімі:

1. Кудрявцев Л.Д. Современная математика и её преподавание. – М.: Наука, 2015. – 176 с.

2. Подготовка учителя математики: Инновационные подходы. / Под. ред. проф. В.Д. Шадрикова. – М., 2012. – 383 с.

3. Фридман Л.М., Турецкий Е.Н. Как научиться решать задачи: Пособие для учащихся. – 2-изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 2014. – 175 с.

4. Василевский А.Б. Обучение решению задач по математике: Учеб.пособие для пед. институтов. − Минск.: Выс.школа., 2018. – 255 с.

5. Фридман Л.М., Турецкий Е.Н. Как научиться решать задачи: Пособие для учащихся. – 2-изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение., 2014. – 175 с.

6. Гусев В.А. Психолого-педагогические основы обучения математике. – М.: Вербум, 2013. – 426 с.

МАРГИНАЛДЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ

Азизбекова Айжамал Султанбековна
Аға оқытушы, магистр
Қалдарбекқызы Алтынай
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: azizbekova.a@iuth.edu.kz

Түйін. Мақалада маргналдылық мәселесі және оның қоғам тұрақсыздығына әсері қарастырылады. Маргиналдылық ұғымына түсінік беріледі, маргиналдылық мәселесін көтерген батыстық, ресейлік және қазақстандық ғалымдарың еңбектеріне шолу жасалады. Қоғамның маргиналдануына әсер ететін жаһандану, батыстану, американдыру сияқты сыртқы факторлары бөлініп көрсетіледі. Маргиналдылықты зерттеуде оның қоғам тұрақсыздығына әсер ететін мәдени, саяси сипатын көрсетіп берген А. Амирова мен А. Айталының еңбектерін ерекше атап өтуге болады.

Кілт сөздер: маргиналдану, тұрақсызық, қоғам, әсер, жаһандану.

Аннотация. В статье рассматривается проблема маргинализации и ее вляние на общественную нестабильность. Дается определение понятию маргинализм, делается обзор трудов западных, российских и казахстанских исследователей проблемы маргинализации. Выделяются основные внешние факторы, влияющие на маргинализацию общества, такие как глобализация, вестернизация и американизация. Особо можно отметить труды в исследовании маргинализации казахстанских ученых как А. Амирова и А. Айталы, в которых выражены культурные и политические предпосылки влияния маргинализации на стабильность общества.

Ключевые слова: маргинализация, нестабильность, общесто, влияние, глобализация.

Annotation. The article deals with the problem of marginalization and its impact on social instability. The definition of the concept of marginalism is given, an overview of the works of Western, Russian and Kazakh researchers of the problem of marginalization is made. The main external factors influencing the marginalization of society such as globalization,Westernization and Americanization are highlighted. Of particular note are the works in thestudy of the marginalization of Kazakh scientists like A.Amirov and A.Aitala, which express the cultural and political prerequisites for the impact of marginalization on the stability of society.

Keywords: marginalization, instability, society, influence, globalization.

Қазақстан қоғамындағы демократиялану процесі адамдар еркіндігі мен саяси құқығын кеңейтіп, әрбір адамзат бүгіні мен ертеңін тануда. Қоғамның қарқынды дамуында халық жағдайы жақсарды, экономика тұрақтанды, халық саяси сауаттанды десек те, халықтың қандай да бір бөлігінде саяси құқықтылық пен тәуелсіздік әлі де дербес құндылық ретінде қалыптаспаған.

Бұл төңіректі тереңірек талдау үшін қазіргі қоғамға тән, әлеуметтік мәселе – маргиналдылыққа тоқталу қажет. Маргиналдылық қоғамда бір сәтте әлеуметтік – экономикалық және әлеуметтік-мәдени құрылымдардың қайта құрылуынан яғни, сыртқы факторлар әсерінен, әлеуметтік ортада әлеуметтік топтар мен индивидтердің бұрынғы статустарын, құндылық бағдарларын, сонымен қатар әлеуметтік байланыстар мен жағдайлардың өзгерген қалпы.

1990 – жылдардан кейін маргиналдылық өзекті мәселе болып Қазақстанда (өзге де кеңестік республикаларда) айқын көрінді. Қазақ қоғамында әлеуметтік стратификацияланған күрделі процестерде маргиналдылықтың анық байқалуы, бұрынғы

қалыптасқан мәдени құндылықтар, тұрақты экономикалық – әлеуметтік реформалар бұзылып өзгерді де, әрбір құрылымға тән элементтер (институттар, әлеуметтік топтар, индивидтер т.б) өтпелі кезеңге тап болып, алаңдаушылық, аралық күй кешіп, болашағы бұлыңғырланды. Әлеуметтік жағдайдың, статустық-рольдік мінездемелердің және билікке деген көзқарастардың өзгеруі әлеуметтік топтар арасында бірегейленуді жойды. Осы тұста маргиналдану елдің аяғынан тік тұруына кедергі келтірді.

Қазақстан қоғамының тәуелсіздікке қолы жетіп, қоғамның саяси-әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани салаларындағы пайда болған түбегейлі өзгерістер әрбір зиялы қауымның алдында жаңаша зерделеу міндетін туғызады. Маргиналдылықты теориялық талдау, маргиналдылықты кең көлемде зерттеу қазіргі модернизация мен өркениет табиғатын ашу үшін де маңызды. Маргиналдылық қоғамдық салалардың барлығына тән, аралық жағдай. Бүгінгі таңға дейін ол әлеуметтік талдаудың үзіндісі болып келген, енді зерттеу обьектісі етіп тереңірек ашу қажет. Қазіргі жағдайда әлеуметтік-мәдени өмірдегі инновациялар әсерінен, өткен заман құндылықтары мен бүгіндегі құндылықтар араласып, ұлт тағдырын тұмандатып тұр. Бұл көрініс Қазақстан қоғамына тән құбылыс. Мұндайда халықтың ғасырлар бойы жинақтаған әлеуметтік құндылықтарының шайқалатындығын да ескеру керек.

Халықтың маргиналданған қабаттарының бірігуін, біртұтас қазақстан қауымдастығына бейімделуін кез-келген қоғамда үздіксіз пайда болатын әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін өзіндік бір тәжірибе ретінде қарастыруға болады. Егемендікке қол жеткізгеннен бері Қазақстанда жаңа саяси-әлеуметтік, жаңа экономика, әлем өркениетінің өктем талабынан туған жаңа жүйелер дүниеге келді. Мазмұны мен маңызы, салауаты мен сапасы жағынан олар қазақ қоғамының өткен ғасырлар бойы қалыптасқан бетпердесін өзгертуде. Бүгінгі Қазақстанның бет-әлпеті демократия мен нарық экономикасы. Енді аз уақытта үлкен өзгерістермен бетпе-бет келген осы Қазақстан қоғамы зерттеу обьектісі.

Маргиналдылыққа әсер етуші фактор – сыртқы факторлар. Олар қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени құрылым бірден ыдырауы және қайта құрылуы, сондай-ақ саяси жүйелердің трансформациясы, түрлі әлемдік үрдістердің (жаһандану, батыстандыру т.б) әсерінен болған мәдени тоғысулар негізі және т.б.

Қоғамдық құбылыстардың әсерінен маргиналдылық жағдай қалыптасады. Ол – индивидтердің әлеуметтік жағдайындағы белгісіздік, анықсыздықтан әлеуметтік топтар мен құрылымдарға толық енбей немесе шет қалушылық. Оның критерилері тұлғаның өзіндік бірегейленуіндегі анықсыздық, әлеуметтік статусының анық еместігі, қоғамдық өмірде орны мен ролі ауыспалы, болашақтан күдіктену, әрдайым қорқыныштан арылу үшін ізденісте жүру т.б.

Мұндай екіжақты, аралық сипаттағы адамдар шоғырлана маргиналды орта түзеді. Маргиналды орта – әлеуметтік өмірдің бір кесіндісі. Маргиналды орта түзушілер: мигранттар, иммигранттар, қоғамдық жағдайға байланысты мамандықтарын өзгертуге мәжбүр болған кәсіби топтар (жаңа агенттер, посткеңестік мамандар т.б), түрлі саяси-мәдени ағымдардың құрбанына айналған жастар, жалпы қазақ қоғамы үшін маргиналды топ төменгі тап өкілдері, яғни әлеуметтік өмірден шеткалған адамдар.

Мәдениетте маргиналдылық – «этникалық гибрид», мәдениеттер араласуындағы өзгерістер мен екі мәдениет құндылықтар жүйесінің өзара қатынасы, азшылық ұлттардың доминантты мәдениетке сіңуі нәтижесіндегі «мәдени шокқа» тап болу жағдайы, ал әлеуметтік тұрғыда маргиналдылық – қоғамдық құрылымның қайта құрылуы кезінде өзінің әлеуметтік жағдайын, бастапқы әлеуметтік статусын өзгерткен және әлеуметтік байланыстар мен әлеуметтік ортада құндылықты бағдарларын жоғалтқан әлеуметтік топтар мен индивидтердің жағдайы.

Саяси көзқараста маргиналдылық қоғамның қайта құрылуы кезеңінде, әсіресе саяси жүйелердің түбегейлі трансформациясында көрініс табатын бірегей құбылыс.

Маргиналдылық пәнаралық құбылыс, оған әмбебаптылық , көпқырлылық тән. Ол барлық қоғамдық салаларды қамтиды. Оның қазіргі сипаты тұрақсыздық, анықсыздық болғандықтан қоғамға әсері үлкен. Елдің дамуындағы айқын жоспарлар жасауға кедергі боларлық мәселе. Маргиналдылықты өлшеу қоғам тұрақсыздығын көрсету.

«Маргинал» түсінігін XX ғ. басында Р. Парк енгізді. Маргинал, Р. Парк бойынша − өзара конфликт туындататын екі түрлі мәдениеттің шекарасындағы индивид. Бұл түсінік кейінгі ұрпаққа үлгі болып, маргиналдылықты талдауға үлкен мүмкіндік туғызды.

Э. Стоунквист, К. Феофанов, А. Фарж, Дики-Кларк Р. Парк ілімін жалғастырушылар ретінде маргиналдылықты мәдени конфликтпен байланыстырады. Бұл зерттеушілер еңбектеріндегі маргиналдар (этникалық және нәсілдік гибридтер) доминантты топтың мәдени стандарттарын сіңіруші «тәуелді топ».

Б. Манчини, Т. Шибутани, Э. Хьюгз бен Т. Веблен еңбектерінде маргиналдылық әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық көрініс алды. Бұл жердегі маргиналдылық қоғамның уақытша ыдырауындағы әлеуметтік құрылымның трансформациясы мен әлеуметтік өзгерістегі адамдардың әлеуметтік жағдайы және психологиясымен көрсетіледі. Яғни, маргинал адамдар екі әлеуметтік әлемнің ортасында қалады. Санада адам өзін жоғарғы қабат өкілдерімен идентификациялағанда, әртүрлі депрессиялық жағдайларда психикалық, невротикалық симптомдар дамиды. Бірақ, Шибутаниға сүйенер болсақ, маргиналдылық шыңы екеу, бірі – жоғары шығармашылық белсенділік, екіншісі – суицид.

Ресейлік ғылымда маргиналдылық алғаш рет әлеуметтік класс негізінде И.И. Кравченко, А.А. Галкин, В.В. Радаев және т.б. еңбектерінен бастау алды. Сондай-ақ В. Шапинский, А. Головатенко, В. Криворотовтар әлеуметтік өзгерістердегі маргиналдылықты тұлғалық мәселе ретінде қарастырып, индивидтер арасында әлеуметтік байланыстың үзілуін көрсетеді. «Маргиналдылық қандайда бір әлеуметтік қауымдастыққа (ұлттық, класстық, мәдени) қатысты алынған аралық, перифериялық және шектеулер сияқты мағыналарды иеленеді» – деп өзіндік анықтама берген Е. Стариков, И.П. Попов, А. Атоян маргиналдылық себептерін (экономикалық; әлеуметтік; саяси-құқықтық; әлеуметтік құқықтық) көрсетті.

Осы категориялар бойынша қазақстандық маргиналдылықтың критерийін көрсетуде А. Амированың мақалаларына назар аударамыз. А. Амирова бойынша маргиналдылықтың әлеуметтік критерийі әлеуметтік топқа немесе құрылымға толық сіңбеу не мүлдем шетқалушылық қалпы, анықталмаған жағдайы. Қазақстандық маргиналдылықты мәдени, саяси тұрғысынан зерттегенде Р. Құл-Мұхаммедтің, А. Ғалидың, Н. Мұстафаевтің, Ғ. Есімнің, Т. Ғабитовтың, А. Амирова мен А. Айталының еңбектері қарастырылады.

«Маргинал» термині латын тілінен енген, marginalis – шекаралық, шеткі аймақ, шетте қалған деген мағынаға ие [1]. Маргинал түсінігі әлеуметтік термин ретінде 1928 жылы «Человеческая миграция и маргинальный человек» деген еңбегі көлемінде қалыптасты. Алғаш рет қолданған американдық социолог, Чикаго мектебінің негізін салушылардың бірі Роберт Эзра Парк (1864-1944). Еңбек иммигранттардың әлеуметтік бейімделу процесінің желісіне арналған. XX ғасырдың 20жылдары Р.Парк Азия, Гавай және Оңтүстік Африкаға саяхат жасайды. Дәл осы жылдары Гавай аралдарында өте сирек,бірегей жағдайлар қалыптасып жатқан. Иммигранттық толқын нәтижесінде аралда полиэтникалық қоғам құрылды. XIX ғасыр соңында егіс алқаптарындағы жұмыс үшін Гавай аралына американдық отаршылар Азия мемлекеттерінен қарапайым, арзан қол жұмысшылар (әсіресе, жапондық, қытайлық, филиппиндік шаруалар) әкелінді. Аталған иммигранттар жергілікті халықтармен ассимилияцияланып, үлкен “этникалық гибрид”тобын құрады.

Америка, Еуропа және Азиядан Гавай аралына аударылған ұлттық мәдениет, дәстүрлер, діндердің дамуы және сіңуі, басқа қырынан алсақ өзіндік полинездік мәдениеттерінің аралас мәдениеттің құрылуына алып келеді. Бұл күрделі ақпарат алмасу

ағыны болды. Батыстық мәдениет ақпарат эталондары мен нормалардың негізіндегі «донор», ал азиаттық мәдениет өзінің мәдениетінен өзге мәдени ақпаратты (мәдени құндылықтарды) көбірек сіңіретін реципиент. Мұнда этномәдениеттік контакттар көбінесе асимметриялы еді. Ассимилияциялық процесс тек бір бағыттағы ағыс - экономикасы дамыған қоғамнан дәстүрлі қоғамға өту. Мұндағы әлеуметтік – экономикалық және саяси өмірдегі шұғыл өзгеріс құрбандары аралдың түпкілікті тұрғындары.

Р. Парктың бұл саяхаты, нәсіл мен халықтардың түрлі экономикалық, мәдениеттік және географиялық бағыттағы изоляциядан шығу процестерін зерттеуге мәжбүрледі. Индивидуалдық деңгейде, бұл глобальді процестердің нәтижесінде қазіргі заманға, дамыған қоғамға тән жаңа тұлға типі қалыптасты. Р.Э. Парк бұл жаңа тұлға типін «маргиналды тұлға» деп атады.

Р.Э. Парк бойынша «маргиналды тұлға» – өзара конфликт туындап тұратын екі мәдениет ортасындағы индивид [2]. Сондай-ақ мәдени қарым-қатынасты кеңейтетін табиғи – мәдени процесс өнімі. Бұл тұлға типтері нәсілдік немесе мәдени, конфликттуындаған тұстан пайда болып, жаңа бірлестікті ұйымдастырады. Маргинал адам тағдырытіршілікте екі әлемді (ортаны) бір уақытта: оларды қабылдап, екеуімен де қатынас орнатып, космополит ролін иеленуге мәжбүрлейді. Космополиттер (осы қоршаған ортаға қарағанда) әлде қайда ой-өрісі кең, біршама тәуелсіз және рационалды көзқарастағы индивидтер. Маргиналды адам әрқашанда өркениеттілікке тән тіршілік иесі.

Өз кезегінде Р. Мертон маргиналдылықты референтті топтар теориясының ерекшелік жағдайында анықтады. Ол маргиналдылық, индивидизм алғашқы әлеуметтендіру арқылы өзін қабылдауға ынтасыз (не склонна) позитивті референтті топқа мүше болуға дайындық жағдайында туындайды деп түсіндірді. Әлеуметтанушылар үшін маргинал тұлға түсінігі, ол – мынау: «маргинал адам референтті топ үшін мүшесі болмаса да, оны өмірлік орта ретінде қолданады, яғни ол топқа қабылдану (сіңісу) үшін және бір орынға бекіну үшін ұмтылады» [3].

Ресейде маргиналдылық мәселесі 90 жылдары өткірленді. Дағдарыс нәтижесінде бұрынғы тұрақты экономикалық, әлеуметтік, рухани реформалар құрылымдарының бұзылуы, өзгеруі, әрбір құрылым элементтері – институттар, әлеуметтік топтар, индивидтерді аралық, ауыспалы күйде қалдырды, соңында ресей қоғамында маргиналдылық күрделі әлеуметтік-стратификациялық процеске айналды. Ал 1980 жылдары жарияланған Е. Стариковтың пікір талас тудырарлық, публицистикалық еңбектерінде маргиналдылық жан-жақты зерттелді. Е.Стариков маргинал терминін қандай да бір әлеуметтік қауымдастағы (ұлт, тап, мәдениет) аралық, шекаралық және шеткілікті ұғымдарымен түсіндіреді. Маргиналдылықтың классикалық сипаттамасын ауылдан қалаға жұмыс іздеп келген адаммен береді. Ол енді ауылдық емес және бұрынғы нормалар жойыла қойған жоқ, қалалық мәдениет әлі толық енген жоқ. Ол жұмысқа тұра отырып, жаңа ортаға бейімделіп, жаңа талаптарға бой үйрете береді, бірақ әлеуметтік, рухани бейімделу экономикалыққа қарағанда кешеуілдеп жүреді. Экономикалық, әлеуметтік, рухани байланыстардың бұзылуы маргиналдану белгілері болып табылады.

Е. Стариков маргиналдануды индивидтің өз табында обьективті қалпын сақтағанмен субьективті қасиеттерін жоғалтуындағы тапсызданумен байланыстырды. Бұл тапсыздану астарында экономикалық себептер жатса да, зерттеуші әлеуметтік- психологиялық себептерге көп назар аударады. Бұл себептер тікелей және бірден жүрмейді, мысалы Батыста пролетариат құрамынан обьективті шығарылған жұмыссыз бірден люмпенге айналмайды, әзірге ол таптық психологиясы мен еңбек моралін сақтайды. Ал кеңестік қоғамда жұмыссыздар болмады, бірақ басқару аппартында, интеллигенция құрамында, колхозшылар мен жұмысшылар арасында тапсызданғанөкілдері болды.

Әлеуметтік байланыстардың шиеленісі, әлеуметтік-таптық позициялардың жоғалуы экономикалықтан гөрі, кәсіптен ажырау, еңбек этикасы мен кодекснің бұзылуы

сияқты әлеуметтік-психологияға негізделеді. Айқын талас тудырарлық еңбектер ашық сынға алынды. Бірақ Е. Стариков маргиналдылықтың бір сәтті сипаттамасын берді: оның байқағаны бағалау көзқарасы (жағымды және жағымсыз) бойынша маргиналдылық обьективті бейтарапты және көпвекторлы. Әсіресе белгілі адамдар тобы бір әлеуметтік топтан басқасына өтуінде қоғамдық әлеуметтік өрнек қайта құрылуындағы құбылыс, яғни маргиналдылық әлеуметтік ағза жарақаты. «Маргинал болу жақсы да, жаман да емес. Әлеуметтік құрылымы өте қатаң реттілген, тұрақты социумның өзінде әлеуметтік ауысулар болады. Жасанды маргиналдар, мысалы студенттер, кең көлемде түсіндерерболсақ «өмір өткеліндегі» аралық топ ретінде тұтас жастар. Сондықтан «маргинал» түсінігімен «люмпенді» шатастыруға болмайды. Люмпендену – бұл маргиналданудың шегі. Маргиналдылық әлеуметтік мобильділік белгісі болғандықтан қандай да бір дәрежеде әлеуметтік құрылымның тұрақсыздығын өлшейді. Осы тұста Е. Стариков аралық жағдайдың пайда болуын нақты сипаттауда, әлеуметтік тік мобильділіктегі жоғары-төмен қозғалыстарды алды. Қоғам құрылымында ауысулар жүргенде, «төменге» жылжу доминантты келеді. Әлеуметтік құрылым баспалдағымен сырғу, оны шетке ысырып, люмпен қабатына қосады.

Е. Стариков бойынша маргиналдылық ұзақтығы елдегі күрделі жағдаймен байланысты. Дағдарыс неғұрлым қысқа болса, соғұрлым жақсы, бірақ көпшілік қоғамдарда дағдарыс ұзаққа созылып, тапсыздануға әкеліп отырады. Кезкелген жаңа әлеуметтік сапаға өту әлеуметтік-психологиялық стрессіз болмайды. Дамыған елдер бұндай қиын мәселелерді жеңілдету үшін барлық амортизаторлық жағдайлар (жұмыссыздарға көмек ақша, жәрдемақылар төлеу, жұмыссыздықты жою мақсатындағы кәсіптік мектептер мен орталықтар ашу) жұмылдырылған.

«Маргиналдылық қандайда бір әлеуметтік қауымдастыққа (ұлттық, класстық, мәдени) қатысты алынған аралық, перифериялық және шектеулер сияқты мағыналарды иеленеді» – деп өзіндік анықтама берген Е. Стариков маргиналдылық себептерін (экономикалық; әлеуметтік; саяси-құқықтық; әлеуметтік құқықтық) көрсетті. [4].

Қазақстандық маргиналдылықтың мәдени, саяси сипатын бейнелеуде А. Амирова мен А. Айталының еңбектерін бөліп қарастыруды жөн санар едік. А. Амирова маргиналдылықты саяси факторларына мән береді. Оның пікірі бойынша, саяси мәдениеті мен сауаты төмен халықтың қала берді, мемлекеттің болашағы бұлыңғыр [5]. Яғни, ішкі саяси бірлік, ұлтаралық татулық пен келісім, білікті өз ісіне сенімді саяси элита, нақты саяси шешімдер мен реформалар ғана біздің еліміздің әрі қарайғы жолын айқындайды. Бұл жөнінде өз тарапымыздан қосарымыз, қазақ елінің дәл қазіргі жағдайдағы өзінің ішкі тұрақтылығы көптеген мемлекеттерге үлгі болып отыруы соның айғағы іспеттес.

А. Айталы мырза өз мақалаларында әлемді шарпыған жаһандық үрдістің дамуымен тұспа-тұс келген ұлттық мәдени жаңғыру үрдісінің қарсаңындағы мәдени саладағы маргиналдылықтың төл мәдениеттің сақталып дамуына әсерін қарастырады [6]. Онсыз да құрдымға кете жаздаған төл мәдениетіміздің құндылықтарын жаңғыртып жандандыру мақсатына тағы бір «абайламаса» кедергі келтіруі мүмкін феноменнің бар екенін ескертіп тұрғандай. Осындай барлық әлемдік мәдениеттердің шығармашылық бәсекелестікке түсу сәтінде мәдени маргиналдылықтың көрінуі біз үшін тіпті де құптарлық жағдай емес екенін ескерте келе сөзімді аяқтағым келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Парк Р.Э. Культурный конфликт и маргинальный человек // Общественные науки за рубежом, РЖ серия 11 Социология, – М. 1998. - №2, – С.172-173.

2. Современная американская социология / Под редакцией В.И. Добренькова – М.: Издательство МГУ, 2016. – 296 с.

3. www.biblioteka.org.ua

4. Стариков Е. Маргиналы и маргинальность в советском обществе // Рабочий класс и соврем. мир. – 2015. – №4. – 145-153 с.

5. Амирова А.А. Маргинализация казахстанского общества // Саясат. – 2001. – № 10-11 қазан-қараша.

6. Айталы А.А. Жаһандану және ұлт мәселесі // Егемен Қазақстан. – 2018 жыл 27 ақпан.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӨСКЕЛЕҢ ЖАС ҰРПАҚТЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

//Социологиялық тұрғыдан талдау//

Ниязов Нурдаулет Абилдаевич
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: niyazov.nurdaulet@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада қазіргі кездегі жасөспірімдер арасындағы жағымсыз әдеттердің пайда болуы мен негізгі себептері әлеуметтанулық тұрғыдан қарастырылады. Сонымен қатар қоғам өмірінде өскелең жас ұрпақтың арасындағы жағымсыз әдеттердің пайда болуына әсер ететін негізгі себептері биологиялық, психо-физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-экономикалық факторлары атап көрсетіледі және оның алдын алу және шешу жолдарына әлеуметтанулық талдаулар жжасалынады.

Кілт сөздер: девиантты мінез-құлық, жағымсыз әдеттер, әлеуметтік норма, әлеуметтік бейімсіздік, аномия, ауытқу, шеттену.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные причины возникновения вредных привычек у современных подростков с социологической точки зрения. Кроме того, основными причинами возникновения негативных привычек в обществе у подрастающего поколения являются биологические, психофизиологические, психологические, социально-психологические, социально-экономические факторы, а также социологический анализ способов их предотвращения и устранения.

Ключевые слова: девиантное поведение, негативные привычки, социальная норма, социальная дезадаптация, аномия, отклонение, отстраненность.

Annotation. This article examines from a sociological point of view the emergence and main causes of negative habits in adolescents at the present time. In addition, the main biological, psycho-physiological, psychological, socio-psychological, socio-economic factors affecting the emergence of negative habits in the younger generation are highlighted in the life ofsociety, and a sociological analysis of ways to prevent and resolve them is also carried out.

Keywords: deviant behavior, bad habits, social norm, social maladaptation, anomie, deviation, alienation.

Дана халқымыз «тәрбие тал бесіктен» деген сөздің төркінінде үлкен мән жатыр. Еліміздің болашағы жастар десек сол жастарға дұрыс жол көрсетіп, дұрыс тәрбиелеубүгінгі күннің ең бір маңызды мәселелердің бірі. Соңғы кезде жастар арасындағы әртүрлі жағымсыз әдеттермен құқық бұзушылықтар санының артуы ерекше алаңдатып отыр. Жастар арасындағы жағымсыз әдеттердің көбеюіне көптеген факторлар әсер етуде. Бізге ең алдымен осы мәселелерді анықтап онымен күресудің тиімді жолдарын қарастыру маңызды. Қазіргі қоғамдағы жасөспірімдер арасындағы жағымсыз әдеттердің көптеп орын алуына көптеген себептер мен факторларды атауға болады:

Биологиялық факторлар – баланың әлеуметтік бейімделуіне кедергі жасайтын физиологиялық және анатомиялық жағымсыз ерекшеліктер. Олар: ұрпақтан-ұрпаққа берілетін немесе ананың жүкті болғанда дұрыс тамақтанбауы, арақ-шарап, нашақорлы заттарды пайдалануы, темекі тартуы, ананың физикалық, психикалық т.б. сырқаттарысебеп болатын генетикалық факторлар: ақыл-ой дамуының бұзылуы, есту, көру кемшіліктері, жүйке жүйесінің зақымдауынан пайда болған денедегі кемшіліктер.

Психофизиологиялық факторлар: психофизиологиялық күш, дау-жанжал, келіспеушілік жағдайлар, адам организмдеріне кері әсер ететін, қоршаған ортаның химиялық құрамы; физиологиялық факторлар: сөйлеу дефекттері, адам бойындағы соматикалық кемшіліктер.

Психологиялық факторлар Бұған баладағы психопатологиялар мен мінездегі кейбір қасиеттердің басым болуы т.б. жатады. Бұл ауытқушылықтар жүйелік-психикалық ауруларда, психопатияда, неврастенияда т.б. көрінеді. Акцентуациялық сипаттағы мінезді балалар өте ашушаң, дөрекі болады. Оларға міндетті түрде әлеуметтік-медициналық реабилитация, сонымен қоса, арнайы ұйымдастырылған тәрбиелік жұмыстар жүргізу керек. Баланың әрбір даму сатысында, олардың психикалық қасиеттері, тұлғалық және мінездегі ерекшеліктері қалыптасып, дамып отырады. Бала даму барысында әлеуметтік ортаға бейімделуі немесе керісінше бейімделмей, жатсынып кетуі мүмкін. Егер, балаға ата-ананың жылуы, махаббаты, ықыласы жетіспесе, онда, ол ата-анасынан шеттеніп кетеді. Шеттену – невротикалық реакциялар, қоршаған ортамен қатынастың бұзылуы,сезімдік (эмоциалық) тепе-теңсіздік және суықтық, ашуланшақтық, психикалық аурулар және психологиялық патологиялар сияқты жағымсыз мінез-құлықтың пайда болуына жол ашады. Егер, балада адамгершілік құндылықтар қалыптаспаса, онда, ол пайдакүнемдік, қанағатсыздық, зорлаушылық, дөрекілік т.б. сияқты жағымсыз қасиеттерге бейім тұрады.

Әлеуметтік-педагогикалық факторлар. Олар мектептік, отбасылық, қоғамдық тәрбиедегі кемшіліктердің нәтижесінде, баланың оқудағы үлгермеушілігіне байланысты. Мұндай балалар көбінесе мектепке дайындығы жоқ, үйге берілген оқу тапсырмаларына және бағаларға парықсыз қарайтындар. Бұның бәрі баланың оқудағы бейімсіздігін көрсетеді. Оқушының оқудағы бейімсіздігінің (дезадаптация) қалыптасуы мынадай сатылардан өтеді:

– оқудағы декомпенсация – баланың жалпы мектепке деген қызығушылығы жоғары, бірақ бір немесе бірнеше пәнді оқуда қиыншылықтарға тап болуынан;

– мектептік бейімсіздік (дезадаптация) – бала сабаққа үлгермеуімен қатар, оның мінез-құлқы өзгеріп, мұғалімдермен, сыныптастарымен қарым-қатынасы бұзылып, сабақтан қалуы көбейеді немесе мектептен біртіндеп қол үзе бастайды;

– әлеуметтік бейімсіздік – баланың оқуға, мектепке, ұжымға деген қызығушылығы жойылады, асоциалдық топтармен араласып, алкогольге, нашақорлыққа қызыға бастайды;

– әлеуметтік-экономикалық факторлар. Әлеуметтің теңсіздігі, қоғамның кедей және бай болып бөлінуі, жұрттың кедейленуі, жұмыссыздық, инфляция, әлеуметтік кернеу, т.б [1].

Девиантты мінез-құлық (лат. deviatio – ауытқу) – жалпыға ортақ ережелерден ауытқитын әлеуметтік іс-әрекет, осы ережелерді бұзатын адамдар мен әлеуметтік топтардың қылықтары; қабылданған құқықтық немесе моральдық нормаларды бұзған адамның мінез-құлқы [2]. Демек жағымсыз әдетті түсіндіру үшін бізге ауытқу сөзінің мазмұнын ашып алымыз маңызды. Девиация бұл ауытқу деден ауытқу дегенде әлеуметтік нормадан ауытқу деп айтамыз. Ал әлеуметтік норма дегенміз не? Норма сөзі кезелген дүниенің белгілі бір шегін білдіретін ұғым болса, әлеуметтік норма қоғамдағы қабылданған жазылған және жазылмаған заңдармен ережелердің жиынтығын айтамыз. Ендіше қоғамда қабылданған осы жазылған және жазылмаған ережелерден ауытқу немесе оны бұзуды жағымсыз әдет деп атаймыз. Өскелең жас ұрпаққа осы қоғамда қабылданған әлеуметтік нормаларды бала кезінен әдет ғұрыпты, салт дәстүрді бойына сіңіріп, тәрбиелеудің маңызы зор. Жасөспірімдер арасындағы жағымсыз әдеттердің көбеюіне көп

жағдайда әлеуметтік ортасы үлкен рөл атқарады. Нашар отбасынан шыққан балалардың басым бөлігі ішкілікпен есірткіге салынатындығын айтады ғалыдар. Жасөспірім кезде бала білместікпен жаман ортада темекі шегіп, арақ ішіп, есіркінің дәмін тататын болса оның ағзасына биологиялық және психологиялық үлкен зардаптар әкеледі және болашағына балта шабады.

Девианттық мінез-құлық әлеуметтанудағы девиантты мінез-құлық тұжырымдамасын қалыптастырған француз әлеументтанушысы Эмиль Дюркгейм. Ол әлеуметтік девиацияны түсіндіру үшін аномия тұжырымдамасын ұсынды. «Аномия» термині француз тілінен аударғанда ұжымның, заңның болмауынан десе ал, Роберт Мертон мінез-құлық ауытқушылығының себебін қоғамның мәдени мақсаттары мен оған жетудің әлеуметтік мақұлданған жолдарының арасындағы үйлеспеушілік деп түсіндіреді [3].

Жалпы 1970-2010 жылдарда 18 жасқа дейінгі жасөспірімдердің жасайтын қауіпті қылмыстары жылдан жылға артып келеді. Жасөспірімдердің құқық бұзушылыққа биімділігі жоғары болуы олардың әлеуметтік жетілмеуіне және сыртқы ықпалдарға аса тез шалдығуына байланысты. Жасөспірімдерге тән жаңа нәрселерден әсер алуға құмарлығы, әсіресе дене күші, бойы ересектерге жақындаған сайын өздерінің бала еместігін дәлелдегісі келіп тәуелсіздікке ұмтылуы, ақырын болжай алуға тәжірбиесі жетпегендіктен өкінішті қылықтарға ұрындырады. Жасөспірімнің өзінің жетіліп үлгермегендігінен әлеуметтік талаптарды қабылдай алмайды. Осы негізде пайда болған қарама-қайшылық құқық бұзушылықтың ықтималдығын арттырады. Сондықтан өтпелі кезеңнің қиындықтары нашар отбасылардан шыққан жасөспірімдер арасында өршіп кетуі экономикалық дағдарыстың және әлеуметтік теңсіздіктің тереңдігімен себептелінген. Сабақ үлгерімінің нашарлауы, сабақтан қашу, темекі тарту, бопсалау және қамауда отырғандарға ақша жинау, ұрлықпен айналысу, топтық төбелес ұйымдастыру, мұғалімдерді балағаттау, үйлерінен қашып қанғыбасқа айналуы сияқтылардың көбеюіжатады [4].

Қорыта айтқанда өскелең жас жеткіншектердің тәрбиелеу мәселесі тек құқық қорғау органдарының ғана емес ата-ананың, мектептің жалпы қоғам болып қадағалауды қажет етеді. Қазірде жастар көбіне бос уақытын компютерлік ойындарға немесе әлеуметтік желілерден пайдасыз әртүрлі ақпараттарды қарауға жұмсайды. Сонымен қатар мамандар компьютерлік және де интернеттегі әр түрлі ойындар баланың психологиясының бұзылуына әсер ететінін айтуда. Әрине қазіргі біз өмір сүріп отырған ақпарттық қоғамды интернет, әлеуметтік желілерсіз елестету мүмкін емес, дегенмен жасөспірімдердің бос уақытын тиімді пайдалануда әртүрлі бағыттағы үйірмелерді көбейтудің маңызы зор. Әрбір мектеп жанынан спорттық, ән-күй өнер т.б қабілеттеріне қарай үйірмелер жұмыс істесе жасөспірімдер өздерінің сүйікті істерімен айналысып оқуға деген ынтасы артар еді және өзі сияқты басқа сыныптың оқушыларымен араласып тығыз байланыста болады. Бұл өз кезегінде жасөспірімдердің жаман әдеттерден аулақ болып босуақытын тиімді жұмсауына, қоғамдағы жақсы әдеттерді бойына сіңіруіне үлкен септігін тигізеді деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тесленко А.Н., Сембина Ж.Ж., Аязбаева А.Т. Әлеуметтану // Оқулық. – Қарағанды, 2019.

2. Девид Бринкерхоф, Роуз Уейтс, Сюзан Ортега // Әлеуметтану негіздері. Оқулық. – Астана, 2018.

3. Сәрсенова Ә. Әлеуметтану (кесте түрінде) // Оқу құралы. – Алматы, 2013.

4. Карабаев Ш.Қ. Әлеуметтану негіздері // Оқу құралы. – Алматы, 2012.

СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Пайзуллаев Ержан Нургалиұлы
Старший преподаватель, магистр
e-mail: erjan.paizullaev@iuth.edu.kz
Хамидуллаева Дилнора Дилмуродкызы
Студентка 1 курса
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: dilnora.khamidullaeva@iuth.edu.kz

Аннотация. В статье рассматривается тема словообразования в английском языке и ее методы. Научная статья посвящается изучению новых слов в английском языке, которые можно образовать несколькими способами, такими как конверсия, аффиксация, словосложение, словослияние, сокращение и т.д. В процессе ее написания особое внимание уделялось теоретическим и практическим данным, структуре и семантическим особенностям словообразования.
Ключевые слова: суффикс, префикс, аффиксация, конверсия, словосложение.

Түйін. Мақалада ағылшын тіліндегі сөзжасам тақырыбы және оның әдістері қарастырылады. Ғылыми мақала ағылшын тіліндегі жаңа сөздерді зерттеуге арналған, оларды конверсия, аффиксия, верификация, сөз байланысы, қысқарту және т. б. жазу барысында сөзжасамның теориялық және практикалық мәліметтеріне, құрылымы мен семантикалық ерекшеліктеріне ерекше назар аударылды.
Кілт сөздер: жұрнақ, префикс, аффиксация, конверсия, верификация.

Annotation. The article discusses the topic of word formation in English and its methods. The scientific article is devoted to the study of new words in English, which can be formed in several ways, such as conversion, affixation, compounding, blending, shortening, etc. In the process of its writing, special attention was paid to theoretical and practical data, structure and semantic features of word formation.
Keywords: suffix, prefix, affixation, conversion, compounding.

Правительство Республики Казахстан во главе с Президентом страны Касым-Жомартом Токаевым определило путь развития государствак четвертому десятилетию независимости страны. Главными факторами развития Казахстана являются создание модели экономического роста и конкурентоспособности страны на мировом рынке и выведение республики в список самых развитых государств планеты.Одной из главных приоритетных задач в развитии Казахстана является ускоренный технологическийпрогресс в экономике с помощью внедрения современных, инновационных методов развития индустрии страны, таких как IT-технологии, цифровые сервисы в области образования, инженерия и т.д. [1].

Отсюда вытекает важность модернизации и улучшения качества среднего и высшего образования государства. Уделяется огромное внимание совершенствованию английского языка в стране, так как он является языком мировой экономики, науки и интернета. 60,4 % контента, информации в интернете дается на английском языке. Знание английского языка позволит гражданам Казахстана быть востребованными не только на рынке труда Казахстана, но и всего мира [2].

Что такое словообразование? Какие способы словообразования есть в английском языке?

Словообразование эта наука о слове и способах его образования и изменения, т.е. зарождение новых слов в языке при помощи отчетливых методов [3].

Методы словообразования не являются одинаковыми, но зависят от конкретного языка, в котором они используются. Любой язык обладает определенной спецификой и не имеют элементов, подчиняющихся отдельным правилам словообразования. Термин словообразование в энциклопедическом словаре по лингвистике определяется как: «это процесс образования слов, называемых производными и сложными, обычно на базе однокорневых слов по существующим в языке образцам и моделям с помощьюаффиксации, словосложения, конверсии и других формальных средств» [4].

Известный русский языковед, академик Л. В. Щерба видел словообразование в двух плоскостях. Эти аспекты рассматривают новые лексические единицы с позиции «наблюдения» и «теории словообразования». Ниже предоставлен рисунок 1.

Динамическая плоскость	**Статистическая плоскость**
(Возможность создания новых языковых единиц. Задается вопрос: «как делаются слова?»)	(Способы словообразования, т.е отвечает на вопрос: «Как слова сделаны?»)

Рисунок 1 – Плоскости словообразования

Словообразование в английском языке характеризуется большим набором средств, позволяющих получить новую лексическую единицу.

Новые слова в английском языке можно образовать несколькими способами, это:

1. *conversion* – конверсия (образование новых слов без изменения их написания и произношения);
2. *affixation* – аффиксация (+ суффиксы и/или приставки);
3. *compounding* – словосложение (образования новых единиц путем сложения уже существующих слов).

Рассмотрим эти способы словообразования:

1. <u>Конверсия</u> (*conversion*) – это особый вид словообразования, процесс появления новой лексической единицы из уже существующего, т.е. способность изменения части речи (из имени существительного в глагол, из имени существительного в имя прилагательное).

Абсолютный тип конверсии – пара слов, которая имеет одинаковое написание, и одинаковую фонетическую структуру:

- *Friend* (друг) – *to friend* (дружить)
- *Water* (вода) – *towater* (поливать)
- *Iron* (утюг) – *to iron* (гладить, утюжить)

Неабсолютный типконверсии – пары слов которые имеют одинаковое написание, но в произношении наблюдаются некоторые различия.

Close (закрывать) – *close* [kləʊs] (близкий)

Desert ['dezərt] (пустыня, безлюдный) – *Desert* [di'zərt] (покидать)

Minute ['mɪnɪt] (минута) – Minute [maɪ'n(j)uːt] (мелкий)

Subject ['sʌbʤekt] тема – Subject ['sʌbʤekt] зависимый,

Content ['kɔntent] содержание – Content [kən'tent] довольный.

Примеры глаголовкоторые образованы от существительных:

- *Eye* (глаз) – *toeye* (рассматривать)
- *Hammer* (молоток) – *tohammer* (ударять молотком)
- *Fox* (лиса) – *tofox* (хитрить)
- *Mother* (мать) – *to mother* (родить)
- *Fish* (рыба) – *to fish* (ловить)

- *Summer* (лето) — *tosummer* (отдыхать, проводить лето) [5].

2. <u>Аффиксация</u> (*affixation*) – это вид способа словообразования, при котором образование новых слов происходит путем добавления к основе аффиксов английского языка. Этот способ предполагает добавление определенных частей: префиксов, суффиксовк корню слова. Общее название всех этих частиц – аффиксы [6, с. 9].

Префикс (*prefixation*) – это морфема, которая ставится перед корнем. Префиксы придают своеобразную картину каждому слову при этом меняют значения слов.

Указанные нижев таблицах 1 и 2 приведены примерыпрефиксов, при добавлении к корню они придают к словам противоположное лексическое значение, также позволяют менять объект с разных позиции.

Таблица 1 – Часто употребляемые префиксы в английском языке

Префикс	**Значение**
hyper-	увеличивать
hypo-	преуменьшать
over-	возвышать
under-	занижать
un-, dis-, im-	указывать в негативной форме
self-	принадлежность к чем-либо, кому-либо
round-	изменять форму
xeno-,astro-	указывать качество
super-	улучшать
supra-	ухудшать
mid-	формировать
mono-, multi-	указывать количество
de-	менять
anti-	против
down-	уменьшать

Таблица 2 – Примеры префиксов

Префикс***re*** – придает словам значение – «повторить»	*Read* (читать) – ***re****read* (перечертить) *Play* (играть) – ***re****play*(повторить) *Sell* (продавать) – ***re****sell* (перепродать)
Префикс***pre*** – придает словам значение – «предшествующий» чему- либо	*Serve* (революционный) – ***pre****serve* (дореволюционный)
Префикс***post*** – придает значение «последующий»	*War* (военный) – ***post****-war* (послевоенный)
Префикс ***ex*** – указывает на значение «бывший»	*minister* (бывший министр) – ***ex****-minister* (бывший министр) *boyfriend*(парень) – ***ex****-boyfriend* – (бывший парень)
Префикс ***under*** – указывает на недостаток	*Estimate* (оценивать) – ***under****estimate* (недооценивать) *Weight* (вес) – ***under****weight* (недовес)
Префикс ***sub*** – придает значение «под»	*Paragraph* (пункт) – ***sub****paragraph* (подпункт)

Суффикс (*suffixation*) – это вид связанных морфем и в отличие от префиксов, они идут после корня или основы слова, при этом меняя свойства слов, как лексически, так и грамматически. В английском языке различают суффиксы по способу образования слова, к какой части речи он будет принадлежать. Рассмотрим некоторые примеры в таблице 3.

Таблица 3 – Наиболее употребляемые суффиксы в английском языке по способу образования слов

Суффиксы образующие существительные	
Существительное + ***-age*** образуют название содержания	*Percent* (процент) – *percent**age*** (процентное содержание)
Глагол + ***-ant, -ent*** указывают на лицо выполняющее данное действие	*serve* (служить) – *serv**ant*** (слуга) *study* (учить) – *stud**ent*** (студент) *migrate* (мигрировать) – *migr**ant*** (мигрант)
Глагол + ***-ery, -ory*** указывает на место действия	*bake* (печь) – *bak**ery*** (булочная)
Существительное + ***-ian, -an***образует профессиональную или национальную принадлежность	*music* (музыка) – *music**ian*** (музыкант) *Egypt* (Египет) – *Egypt**ian*** (египетский)
Существительное + ***-ship*** называет взаимоотношения между людьми	*friend* (друг) – *friend**ship*** (дружба) *workman* (мастер) – *workman**ship*** (мастерство)
Суффиксы образующие глаголы	
Существительное + ***-en*** – получаем название действия, исходящего из основы	*deep* (глубина) – *deep**en*** (углублять) dark (темнота) – dark***en*** (темнеть)
Существительное + ***-ise***	*economy* (экономия) – *econom**ise*** (экономить) *real*(действительность) – *real**ise*** (понимать)
Глагол + ***-ance, -ence*** называет процесс или его результат	*accept* (принимать) – *accept**ance*** (принятие) *defend* (защитить) – *def**ence***(защита)
Суффиксы, образующие прилагательные	
Глагол + ***-able*** – способный подвергаться воздействию	*eat* (кушать) – eat***able*** (съедобный) *drink* (пить) – drink***able*** (пригодный для питья)
Существительное + ***-able, -ible*** – имеющий качество или признак, заложенный основой	*comfort* (уют) – *comfort**able*** (удобный)
Существительное + ***-less*** – лишенный качества, указанного в основе	*job* (работа) – *job**less*** (безработный) *home* (дом) – *home**less*** (бездомный)
Существительное + ***-en*** – сделанный из какого-либо материала	*wool* (шерсть) – *wooll**en*** (шерстяной) *gold* (золото) – *gold**en*** (золотой) *wood* (дерево) – *wood**en*** (деревянный)

3. <u>Словосложение</u> (*compounding*) – стало одним из главных методов словообразования в английском языке, путем сложения двух или более слов, которые впоследствии пишутся слитно или через дефис. Слова образованные путем словосложения во многом относятся к профессиональным терминам во всех сферах науки. Схема образования данным способом выглядит следующим образом:

основа + основа = новая лексическая единица.

- *Business* + *man* = *Businessman* (Бизнесмен)

- *Video* + *chat* = *video-chat* (Видеочат)
- *News* + *agent* = *Newsagent* (Газетный киоск)
- *Lap* + *top* = *Laptop* (Ноутбук)
- *Web* + *site* = *Website* (Веб-сайт)
- *Cell* + *phone* = *cellphone* (Мобильный телефон)
- *Ear* + *ring* = *earring* (Серьга)

Словослияние (*blending*) – это процесс комбинации усеченных слов, дающий слову новое значение. В большинстве случаев при словослиянии усичению подвергаются оба сложившихся компонента [7, С. 43-70].

- *Electronic* (электронный) + *mail* (почта, письмо) = *e-mail* (электронная почта)
- *Motorist* (автомобилист) + *hotel* (отель) = *motel* (мотель)
- *Rubbish* (мусор) + *bin* (урна) = *rubbin* (ведро для мусора)
- *Video* (видео) + *blog* (блог) = *vlog* (личный видео журнал)
- *Hair* (волосы) + *cut* (резать) = *haircut* (стрижка)
- *Green* (зеленый) + *eye* (глаз) = *green-eyed* (зеленаглазый)

Сокращение (*shortening*) – это укорочение длинного слова либо двух более коротких, без изменения в их смысловом значении:

- *Telephone* → *phone* (телефон)
- *Textmessage*→ *message* (сообщение)
- *Airplane*→ *plane* (самолет)
- *Advertisement*→ *ad* (реклама)
- *Examination*→ *exam* (экзамен)

Важно знать, когда сокращаются два существительных, первое из них принимает на себя роль прилагательного:

- *Science* (наука) + *fiction* (вымысел) → *scifi* (научная литература) [3].

Таким образом словообразовательная система современного английского языка представляет собой единое целое, отдельные компоненты которого используются для создания новых лексических единиц, пополняя словарный состав данного языка. Использование того или иного словообразовательного средства или модели обусловлено как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами. Понимание того, как образуются новые слова, помогает изучающим английский язык разбираться в структурах новых слов и понимать их смысл и функционирование в речи.

Список литературы:

1. https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (Дата обращения: 3 октября 2021 г.).
2. Каким образом Казахстан перейдет на английский язык обучения в старших классах и вузах, 1 июля 2015 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kakim-obrazom-kazahstan- pereydet -angliyskiy-yazyik-277081/ - (Дата обращения: 4 октября 2021 г.).
3. Ильина, С.Г. Кибасова. Словообразование в современном английском / А.Н. Ильина, С.Г. Кибасова. - СПб. : Изд-во СПбГУФ, 2012. -90с. (https://www.studmed.ru/ilina-a-n-kibasova-s-g-slovoobrazovanie-v-sovremennom-angliyskom-yazyke_8707fa1d47b.html).
4. Кубрякова Е.С. Словообразование // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская Энциклопедия, 1990. – 682 с.

5. Циммерман М. Русско-английский научно-технический словарь. – М.: Наука, 2003. – 996 с.
6. Митрошкина Т.В. Все способы английского словообразования: учебный справочник. – Минск: ТетраСистемс, 2011. – 176 с.
7. Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. AnIntroductiontoLanguage, 9thedition. – Boston: CengageLearningWadsworth, 2011. – 624 с.

АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ

Мәлік Шарафат
1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Идирисова Акбала Абилхасимовна
Оқытушы
Түркістан жоғарғы көпсалалы, қол өнер колледжі МКҚК
e-mail akbalaidirisova3@gmail.com

Түйін. Бұл мақалада түйін сөздер қазақ халқының дәстүрінің атқа міну болып табылады. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласынан алынған «Атқа міну» мәдени дәстүрлерін дәріпттеу, өйткені оның маңызы мен мәні әлдеқайда тереңде жатыр. Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Сондықтан теориялық тұрғыда негізделген тұжырымдамаларға сәйкес – осы зерттеуді ерекшеліктерін айқындайтын боламын.
Кілт сөздер: ат, мәдениет, шаруашылық, өркениет, салт-дәстүр.

Аннотация. В этой статье ключевыми словами являются традиции казахского народа, верховая езда. Приобщение к культурным традициям «Верховая езда», взятое из статьи «Семь граней Великой степи», указывает на то, что ее корни и значение уходят гораздо глубже. Из истории известно, что культура верховой езды и коневодство распространились на земле из Великой степи. Поэтому, в соответствии с теоретически обоснованными концепциями определены особенности данного исследования.
Ключевые слова: лошадь, культура, хозяйство, цивилизация, традиции и обычаи.

Annotation. The key words in this article are horse riding, a tradition of the Kazakh people. The article «Seven facets of the Great Steppe» describes the cultural traditions of «Horse riding», as its meaning and meaning are much deeper. It is known from history that the culture ofhorse riding and horse breeding spread throughout the world from the Great Steppe.Therefore, in accordance with theoretically justified concepts, I will define the specifics of this study.
Keywords: horse, culture, economy, civilization, traditions and customs.

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың халыққа Жолдауында айтқанындай «Еліміздің табысты болуының кепілі – өткен тарихын мақтан тұтып, бүгінгі жағдайды нақты бағалай білу және болашаққа оң көзқарас таныту» болмақ. Сондықтан да өткенді зерделеп, бүгінгіні бағалап, келешекке сеніммен қадам жасау үшін тарихи сананы жаңғырту қажеттігін нақты мысалдармен түйіндейді [1]. Ол өзінің «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығының жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны және бабаларымыздың шапқан аттың үстінен садақ тартуды барынша жетілдіргені туралы, масағына қауырсын тағылып,металмен ұшталған жебе берен сауытты тесіп өтетін көбебұзарға айналды» деп жазады. Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін

дәлелдеді. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айт- қысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери са- ладағы теңдессіз революцияға жол ашты. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мә- дениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды. Ту ұстаған салт аттыжауынгердің бейнесі – батырлар заманының ең танымал эмблемасы, сонымен қатар, атты әскердің пайда болуына байланысты қалыптасқан көшпенділер әлемі «мәдени кодының» айрықша элементі. Автокөлік қозғалтқыштарының қуаты әлі күнге дейін аттың күшімен өлшенеді. Бұл дәстүр – жер жүзінде салт аттылар үстемдік құрған ұлы дәуірге деген құр- меттің белгісі. Біз әлемнің барлық түкпіріне ежелгі қазақ жерінен тараған осынау ұлы тех- нологиялық революцияның жемісін адамзат баласы XIX ғасырға дейін пайдаланып келгенін ұмытпауға тиіспіз. Қазіргі киім үлгісінің базалық компоненттері Дала өркениетінің ерте кезеңінен тамыр тартады. Атқа міну мәдениеті салт атты жауынгердің ықшам киім үлгісін дүниеге әкелді. Ат үстінде жүргенде ыңғайлы болуы үшін бабаларымыз алғаш рет киімді үстіңгі және астыңғы деп екіге бөлді. Осылайша, кәдімгі шалбардың алғашқы нұсқасы пайда болды. Бұл салт атты адамдардың ат құлағында ойнауына, ұрыс кезінде еркін қимылдауына мүмкіндік берді. Дала тұрғындары теріден, киізден, кендір мен жүннен, кенептен шалбар тікті. Содан бері мыңдаған жыл өтсе де, киімнің осы түрі өзгере қоймады. Қазба жұмыстары кезінде табылған көне шалбарлардың қазіргі шалбардан еш айырмасы жоқ. Сонымен қатар, бүгінгі етіктердің барлық түрі көшпенділер атқа мінгенде киген жұмсақ өкшелі саптама етіктің «мұрагерлері» екенібелгілі [2].

Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Қазақ жылқысы мың жылдан астам уақыт бұрын – көшпелі шаруашылық жағдайында қалыптасқан. Оның ата-бабалары азиялық жабайы жылқылар болған. Неғұрлым ауқымды, ұзын бойлы – Батыс Қазақстан типті Жабе-Орталық Азияда таралған. Қазақтардың мәдениеті мен тұрмысы жылқымен байланысты болды. Ол ер-тоқымның, орамның және әбзелдің астында, сондай-ақ қымыз бен ет алу үшін пайдаланылды. Әр тайпаның өз тұқымы болды. Олардың ішіндегі ең танымалдары-джабе, Қарабатыр, керқұлан. Археологиялық қазба жұмыстары адамның қазіргі Қазақстан аумағында жылқыны қолға үйреткендігін айғақтайды. Қазақтар адамзатқа бірнеше тамаша тұқым сыйлады. Олардың тілінде жануарлардың костюмдерінің 350-ден астам атауы бар. Ежелгі уақытта Рим, Греция, Еуропа және Қытай Орта Азия көшпенділерінен жылқы сатып алған, олардың ішінде қазақ жылқыларының ата-бабалары да болған.

Жылқы бағу оны атқа мінуге мүмкіндік берді. Алғаш рет жылқыларды Орта Азия мен Шығыс Еуропа халықтары тоқып алды. Осы сәттен бастап қазіргі уақытқа дейін атпен жүру екі мектепті – дәстүрлі, шығыс халықтарына жақын және жасанды немесе еуропалық мектепті құра отырып, айтарлықтай өзгерді. Дәстүрлі атқа міну оны күшті өзгерістерге ұшыратпайды, бұл жануарға адамгершілікті, сонымен қатар аттың талантын толық ашуға мүмкіндік бермейді. Екі негізгі түрден басқа, атқа мінуді үйрететін көптеген мектептер бар, бұл көптеген қозғалыс техникаларын, спорттық пәндерді, жылқы тұқымдарын құруға мүмкіндік берді. Жылқыны үйде ұстау және атқа міну тарихы туралы пікірталастар болғанымен, жылқыларды адамның іс-әрекетінде қолданудың ең сенімді күні-біздің дәуірімізге дейінгі 4-3 мыңжылдықтар. Б.з.д. 3000 ж. Дон және Днепр өзендерінің бойындағы табылған заттар жылқылардың тістерінің тозуын көрсетеді, бұл шыбықтарды қолдануға тән. Бірқатар ғалымдар 4-ші мыңжылдықтың ортасында жылқыларды мінуге қолдануға қарсы, өйткені тікелей дәлелдер жоқ, ал тістерді өшіру тек жанама факт болып табылады. Олар жылқыларды үйсіндіру теориясын ұстанады, онда жылқылар бастапқыда арбалар мен ауылшаруашылық техникаларын тасымалдау үшінқолданылған. Жылқы өсіру орталығы қазіргі Украина, Ресейдің оңтүстігі, Қазақстан, Түркіменстан және Орталық Азияның бірқатар басқа мемлекеттерінің аумағын иемденді. Бұл уақытта бұл аймақты скифтер мекендеді деген болжам бар. Біртіндеп оңтүстік және

Солтүстік орталықтарға бөлінді. Соңғысында жылқының Солтүстік түрі пайда болды-ауылшаруашылық жұмыстарына жарамды қысқа, шоқты Жануарлар. Оңтүстік орталықта (Түркіменстан, Қазақстан, Иран) жылқы міну үшін қолданылған – мұнда көшпелі түр қалыптасты. Қазіргі заманғы Жылқы тұқымдарының көп бөлігі көшпенділердің жылқыларынан шыққан. Олар араб, ахалтеке, парсы тұқымдарының қалыптасуына алғышарттар жасады. Еуропалықтар Шығыс халықтарымен танысқан сайын, олардың өмір салты жылқы мәдениетіне қосылды. Ежелгі Греция Еуропа елдерінің алғашқы жылқыларын қолдана бастағанымен, гректер де, олардың мұрагерлері де – римдіктер де селекцияда сәтті болмады.

Атқа міну немесе міну – адамның (шабандоздың) жануардың артында (көбінесе жылқы, сирек – есек, түйе, піл және т.б.) жүру тәсілі. Тар мағынада – әуесқой спорттың немесе бос уақыттың бір түрі. Кәсіби ат спортында ат спорты жеке пәндерге бөлінеді, мысалы, ат жарысы, Ат үйрету, конкур, үш сайыс, джигитовка, вольтижировка. Атпен жүруді емдік мақсатта қолдану иппотерапия деп аталады.Біздің жеріміздің орасан зор тарихы мен мәдениеті бар. Қазақтар бастапқыда көшпелі тайпалар болғаны ешкімге құпия емес. Олар үшін ат-еркіндік пен шыдамдылықтың символы. Бұл халықтың бүкіл ежелгі өмірі ер-тоқымда және жолда өтті. Осы әсем жануарларға құрметпен және ықыласпен қарау әлі де сақталған. Ерте жастан бастап балаларды ер-тоқымға үйрету әдетке айналды, көптеген ойындар мен ойын-сауықтар атпен жүруге байланысты. Қазақ мерекелері мен салтанаттарында ат жарыстарын өткізуге әрқашан уақыт бөлінеді. Қазақтарептілік пен жүру жылдамдығында бір-бірімен жарысу мүмкіндігін жіберіп алмайды. Шебер шабандоз-бұл отбасы үшін мақтаныш. Мұндай Қазақ өзгелердің ерекше құрметіне лайық [3].

Қазақ жылқысы ұзын емес,биіктігі екі Аршин және жартылай тік, оның басы массивті, күшті шапандары мен кішкентай көздері бар. Әдемі отырғызылған, пропорционалды құлақ, әдетте, бифуркацияланған, мойны майлы, бұғыға ұқсайды. Бүйрек аймағы әдемі дөңгелектелген, круп қысқа және жұмсақ, демалу кезінде құйрығы жоғары, ол сәл бөлек тұрады. Кеуде қуысы өте кең, ал аяқ-қолдары қысқа түйіспелі буынмен және айқын бұлшықеттермен және кішкентай тік тұяқтармен.Қазақ жылқысы төзімділігімен ерекшеленеді. Ол, барлық қазақ малы сияқты, өзіне азық іздейді, сондықтан да көңілге қонымды емес: күшін жоғалтпай, ұзақ уақыт аштыққа шыдай алады. Бұл өте күшті жылқы, жабайы және ыстық. Бірақ кез-келген жаста – опасыз және жолсыз, ең жоғары жылдамдық сағатына 75-80 км. Қазақтар үшін жылқы – бұл сұлулықтың ең биік нүктесі, барлық жануарлардың інжу-маржаны. Қазақ жылқыға деген құрметін оған берілген есімнің көмегімен білдіреді. Қазақ жылқысы табында еркін өмір сүреді. Табындар қазақшажылқы, немесе жылқы мал. Әрқайсысы бөлек жайылып жүреді, ал басы айғыр – көрші табындардағы жылқы отбасыларына жылқыларымен араласуға мүмкіндік бермейді.Әрбір табын (отбасы – үйір) ең жақсы дегенде 50-ден, ал ең азы 15 бастан тұрады. Табынның иесі – айғыр отбасының қорғаушысы, тоғыз бие – аналық, тоғыз жаңа туған құлын (құлын, жабағы қысына), сегіз құлын – тай, бес-сегіз құлын – үш жасар құнан, бес-алты құлын төрт жасар дөнен және бірнеше үлкен меринов (ат). Бесжылдықты бесті, ал алты жасар алтыдағы ат деп атайды. Биені бойдақ-байтал деп атайды, төртінші және бесінші жылы биенің Құлындарын құнажын және дөнешін – байтал деп атайды, өйткені биебесінші жылы ғана құлынды болады (бестігінде құлынды). Жазға дейін иірілмеген бие қысыр бие деп аталады, ал егер ол мүлде көтере алмаса, онда оны ту бие деп атайды.

Айғыр – табынның қорғаушысы және күзетшісі. Ол оны жабайы жануарлардың шабуылынан қорғайды. Қасқыр жақсы айғырдан құлынды ұрламайды. Ол жақын жерде қарсыласына шыдамайды. Жас айғырлар өмірінің төртінші жылына енген кезде, туған әкесі оларды табыннан кетуге мәжбүр етеді. Айғыр ешқашан өз құлындарын биелерді жаппайды. Қазақтар ат үстінде – ерте жастан бастап. Әрбір ересек адам – керемет шабандоз. Ер-тоқымда қазақ нық және тыныш отырады. Оның астындағы ат ешқашан шаршамайды. Ол еркін тепе-теңдікке ие және тек қону арқасында ер-тоқымға отырады,

жылқыны шамадан тыс қысыммен ашуландырмайды. Қазақтар тек адыммен немесе галоппен жүреді. Егер қазақ жылқысына ұлттық атпен жүруге азғырылмаған басқа біреу отырса, онда жануар тез шаршайды.

Сілеусін мінген кезде қазақтар бастарын аттың мойнына қарай иіп, үзеңгілестерде тұрады, адымдап, ілгекпен мінген кезде олар тік отырады, карьерге секіргенде алға иіліп, атты тек қамшымен қуады. Шабандоздың жамбастары еркін ілулі және аттың денесіне мүлдем сәйкес келмейді, тек тізе ер-тоқымның алдыңғы жиегіне тиеді. Қазақ «сол жақта» деген сөздің орнына мінер жақ, яғни атқа мінетін жақ, ал «оң жақта» деген сөздің орнына қамшы жақ деген сөз қолданады. Жылқы иесі қайтыс болған кезде, жетінші күні марқұмның ер-тоқымы оның жылқысына төңкеріліп қойылады. Жылқының жылауының астында құйрығы кесіледі. Оған ешкім ешқашан отырмайды, оны жесір тұтқан ат деп атайды.

Қазақ жылқыдан келесі өнімдерді алады:

- бие сүті – қымыз – қаймақ емдік қасиеті бар;
- ет (ет), оны қазақтар өте жоғары бағалайды.

Бие мен құлынның (құлын) еті ерекше тағамдық қасиеттерге ие. Ең бағалы нәзіктігі – ішкі май – қазы.

Қазақ жылқысы туған жеріне, әсіресе құлындарға байланған. Олар табындарын аяғына дейін қалдырмайды, егер олар алыс қашықтыққа шығарылса немесе жіберілсе, олар кедергілерді жеңіп, оралады. 1914 жылы Бірінші дүниежүзілік соғыстың соғыс алаңдарынан жылқының оралуына байланысты жағдай лайықты мысал бола алады.Тарихтан белгілі, Орал казактары Овчинников XIX ғасырдың басында үлкен Өзен жағасында қоныстанды. және мал шаруашылығымен айналысты. Үйрендік осы іс қазақтарда-букеевцев өмір сүрген мұнда тағы олар келгенше осында.

Жергілікті халық негізінен жылқы өсірумен, Овчинниковтармен де айналысқан. Олардың АТ – қазақ жылқыларын үкімет әскер кавалериясы үшін сатып алған. Сол күндері әскери жағдайда атқыштар мобильді қозғаушы күш болды. Қазақ жылқысының төзімділігі Николай Романовтың жылқы өсірушілер Овчинниковтың алдына қойған шартымен байланысты-оны Александров Гай теміржол станциясына бір атпен жеткізу.

Таусен жылқысы сынақтан өтті, осылайша Жылқы өсіруші Овчинниковқа Ресейдің болашақ императорынан тиісті баға мен мақтау алуға көмектесті. Овчинников жылқыларын жергілікті табыншылар атқа мінуге үйреткен. Олар малды дүниежүзіліксоғыс майданына ертіп жүрді. Сол жерде кавалеристерге қазақ жылқысын қалай дұрыс міну керектігі туралы нұсқау берілді. Майданға жіберілген жылқылардың бірі туған жеріне оралып, табында табылды. Днепрден өту кезінде бұл жылқы суға құлап, шабандозмен бірге қайтыс болды, ал өлген адамнан босатылған жануар судан шығып, отанына оралды.Жақсы адамдардың көмегімен ер-тоқымнан, жабдықтан арыла алды. Су және басқа да кедергілерді жеңіп, ол туған жеріне жетті. «Қашқынның» орнына қожайындар майданға екі атты жібереді, ал қайтып келген балаға ерекше қамқорлықпен қарай бастады және дәстүрді сақтай отырып, жұмыс күші ретінде пайдалана алмады. Олароны қасиетті жануар үшін құрметтеді. Осы керемет үлгі туралы айта отырып, үлкен Өзен өзенінің жағасында Жалпақтал кеңістігінде туған жердің патриот жылқысына ескерткіш салу туралы ұсыныс жасау орынды болады. Ол қазақ жылқысының ерекшешыдамдылығын бейнелеген болар еді, оның ұрпақтары қазір де Қазақстан кеңістігінде жайылып, халық байлығын құрайды және адамдарға қызмет етеді.

Кеңестік кезеңде жылқы шаруашылығына тиісті көңіл бөлінді. Жалпақтал аумағында екі жылқы зауыты құрылды – Пятимарский № 51, Талдысапакский № 28жылқы зауыты. Мамандар мұнда тұқымды жақсарту үшін жұмыс жасады. 1949 жылы бұл зауыттарға атақты кеңестік маршал Семен Буденный келді. Ол қазақтың жылқы тұқымын асылдандыру және жақсарту үшін материалдық базаны нығайтуға үлкен көмек көрсетті.

Қазақ даласында ғалымдармен, практик-жылқы өсірушілермен жаңа тұқым – Көшім тұқымы өсірілді, ол қазақ жылқысының барлық үздік қасиеттерін бойына сіңіріп,

төзімділікті, салмақты жақсарту мағынасында жаңа қасиеттерге қол жеткізді, Біздің далалық кеңістіктеріміз жылқы жайылымына арналған шөптерге бай екенін атап өткен жөн.Мұның бәрі біздің балаларымыздың Сұлулық идеалы – жылқы әуесқойлары болып өсуіне қызмет етеді. Ата – бабаларымыз өз балаларына: «Құлыным-менің құлыным» деп үндегенін ұмытпаған жөн. Бұрын жылқы, сонымен қатар, адамның бағасын анықтауға лайықты жалғыз жануар. Бие сүті-қымыз қазіргі уақытта Еуропа мен АҚШ-та үлкен сұранысқа ие. Ал бізде қымыз өндіруге жол ашатын кез келді. Қымыз Мұрындық күнін белгілеп, оған мемлекеттік мән беру қажет. Тұрақты жұмыс істейтін ипподром базасында ат спортына тиісті көңіл бөлу керек еді. Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің базасында жылқы шаруашылығы мұражайын ұйымдастыруға болар еді.

Қазіргі ғылым адамның жылқыны қолға үйретуі біздің заманымызға дейінгі 5 жарым мың жыл бұрын болған деп болжайды. Оған археологтар тапқан ежелгі Ботай қонысы дәлел бола алады.Ғалымдардың пікірінше, қазақ жерінде жылқы алғаш рет қолға үйретілген. Солтүстік Қазақстан облысының аумағында археологиялық қазба жұмыстары осыдан 30 жыл бұрын басталған. Табылған заттар адам мен жылқы арасындағы қарым- қатынас тарихы туралы қолда бар мәліметтерге айтарлықтай түзетулер енгізді. Таяуда ғана адам жылқыны шамамен 4 мың жыл бұрын Еуразия даласында бағып-қаққан деп есептелген.

Жылқылар жергілікті тұрғындар үшін ет және сүт тағамдарының негізгі көзі болды. Ботай мәдениетінің тұрғындары атқа мінудің негізін қалады, сол кезден бастап аттар құрлықта жүрудің негізгі құралына айналды. Жылқыларды барлық жануарлардың алғашқысы үйде ұстағаны олардың қарапайымдығымен, жыл бойы жайылып, тіпті қардың астынан тамақ алу қабілетімен байланысты болды. Қазақстан даласында жылқыны қолға үйрету XVIII ғасырға дейінгі адамзаттың түбегейлі жаңа коммуникация жүйесін анықтады. Дәл осы сәттен бастап археологиялық олжалар растайды, Еуразияда ежелгі халықтардың белсенді көші-қоны, жаңа этностардың, ерте мемлекеттер мен империялардың қалыптасуы басталды [4].

Тәуелсіз ел болып өмір сүру үшін ұлттық санамызды, болмысымызды сақтап, жастарымызды жарқын болашаққа тәрбиелеуде Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласындағы Атқа міну мәдениетінің тарихын зерттеуде XIX ғасырдағы қазақ қоғамын, тарихын, этнографиясын зерттеп жазған В.В. Радловтың еңбектерінің маңызы зор. Қазақ мәдениетін XIX ғасырда келген көптеген шетелдіктер зерттеді. Дегенмен, солардың ішінде В.В. Радловтың зерттеулерін қазақ этнографиясы, оның ішінде атқа міну мәдениеті туралы толығырақ жазылған еңбек деп бағалауға болады.Жылқы – қазақ халқының сенімді серігі, елтаңбамызда қанатты тұлпар бейнеленуініңсыры осында. Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде атакәсібіміз – жылқы шаруашылығын дамыту қайтадан қолға алынып отыр. Қазіргі таңда жылқыны ондап, жүздеп, мыңдап өсіретін шаруалар, кәсіпкерлер қатары өсіп келеді. Ұлттық ат ойындары: ат бәйгесі, көкпар, теңге ілу, қыз қуу, аударыспақ, жамбы ату, асауды үйрету, т.б. қолға алынып,қайта жаңғыруда. Рухани жаңғыру жалпыұлттық бағдарламасының жалғасы ретінде ата- бабаларымыздың көпғасырлық мұрасын цифрлық өркениет жағдайында жаңғыртып, төл тарихын білетін,бағалайтын және мақтан ететін бүгінгі ұрпаққа жеткізу, еліміздің табысты дамуының кепілі боларына негіз болатынына сенімділікпен айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Ұлы даланың жеті қыры. «Егемен Қазақстан» газеті, 21.11.2018ж.
2. Қинаятұлы З. Қазақ мемлекеті мен Жошы хан. – Астана:«Елорда» 2004, – 96 б.
3. Қобыланды батыр жыры.
4. Сейфуллин С. «Көкшетау» поэмасы.

ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУ – БИЗНЕСКЕ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРДІ АШУ ЖОЛЫ

Бекзатова Эльмира Кадыровна
Оқытушы
Сатыбалдиева Айнұр Назаралықызы
Аға оқытушы
Орталық-Азия инновациялық университеті
e-mail: benm_75@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада бизнес пен инвестицияға мүмкіндіктер беру үшін жекешелендірудің мәселелері, әдістері, кезеңдері қарастырылады. Мемлекет меншігіндегі объектілер анықталды. Жекешелендіруде бизнестің мүддесін қамтамасыз ету жұмыстары туралы айтылды. Кәсіпкерлер палатасының жұмысы қалада мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бағдарламасын жүзеге асыру аясында жүзеге асырылуда. Жекешелендіру және жекешелендіру процесі шаруашылық серіктестіктер мен акционерлік қоғамдар туралы заңдар жүйесіне, нормативтік құқықтық актілерге және мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес жүзеге асырылды.

Кілт сөздер: жолдау, атамекен, капитал, жекешелендіру, мемлекет.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, методы, этапы приватизации для предоставления возможностей для бизнеса и инвестиций. Определены объекты, находящиеся в государственной собственности. Приватизация рассказала о работе по обеспечению интересов бизнеса. Работа Палаты предпринимателей осуществляется в рамках реализации программы государственно-частного партнерства в городе. Процесс приватизации и приватизация осуществлялись в соответствии с системой законов о хозяйственных товариществах и акционерных обществах, положений и государственных программ.

Ключевые слова: послание, родина, капитал, приватизация, государство.

Annotation. This article discusses the issues, methods, stages of privatization to provide opportunities for business and investment. Objects that are in state ownership are defined. Privatization spoke about the work to ensure the interests of business. The work of the Chamber of Entrepreneurs is carried out within the framework of the implementation of the public-private partnership program in the city. The process of privatization and privatization was carried out in accordance with the system of laws on business partnerships and joint-stock companies, regulations and state programs.

Keywords: message, homeland, capital, privatization, state.

Мемлекеттің меншігіндегі кәсіпорындардың жеке меншікке өткізілуі олардың бәсекелестік қабілеттілігін арттырады.

Мемлекет басшысы биылғы Жолдауында жекешелендіру мәселесін қарқынды жүргізуді, жеке меншік сектордың үлесін арттыруды тапсырды. 2020 жылға дейін жекешелендірілетін кәсіпорындарды тізбесі дайындалған. «Атамекен» ҰКП Төралқа Төрағасы Тимур Құлыбаев Шымкент кәсіпкерлерінің жыл сайынғы конференциясында жекешелендіру мәселесі Кәсіпкерлер палатасы үшін маңызды екенін атап өтті. «Бүгінге дейін бизнеске ұтымды емес активтер шығарылған. Коммуналдық мекемелердің бизнеске қажеттілері әкімдік балансынан шығарылуы керек. Мемлекеттің үлесінде қалуға тиісті 15% нысандарды анықтауымыз қажет. Өңірлік палаталарға әкімдік балансында бар коммуналдық мекемелерді анықтап, бизнеске ұтымдыларын тізімдеу тапсырылған. Сонымен қатар Үкіметпен де компаниялар тізімін дайындауды ұсындық», – депнақтылады «Атамекен» басшысы [1, 10 б.].

Жекешелендіруде бизнес мүддесін қамтамасыз ету бағытында жұмыстар жүргізіліп келеді. Тексеру қорытындысы бойынша 105 мекемені бәсекелестік ортаға беру, 380 мекемені қайта құру, 243 мекемені тарату туралы шешім шығарылған. 2016 жылдың қорытындысы бойынша 100 млрд-қа жуық теңге сомасындағы 400-ден астам мекеме жекешелендірілген. Алайда, заңнамалық өзгерістер мен ауқымды жұмыстарға қарамастан мемлекет меншігінен алу бойынша айтарлықтай өзгерістер орын алмаған. Халықаралық институттардың бағалауы бойынша квазимемлекеттік сектор активтерінің мөлшері ЖІӨ 50% асады. Жекешелендірудің кешенді жоспарын жүзеге асырудан мемлекеттің үлесіЖІӨ 0,3% азайған. Шымкент қаласы бойынша 2016-2020 жылдарға арналғанжекешелендіру жоспарына 39 нысан енгізілген, оның ішінде 31 нысанды – Шымкент қаласы әкімдігі, ал 8 нысанды «Astana» ӘКК» ҰК ұсынған. 2016 жылы 3,5 млрд теңге сомасында 6 нысан жекешелендірілді.

Нысанды жекешелендіру инвестиция тартуға, бизнестің қосымша бағыттарын қосуға мүмкіндік береді. Мысалы 2013 жылы «Шымкент» оқу-клиникалық орталығы жекешелендірілген. Бұл мекеменің 51% үлесі 2015 жылы келешекте сатып алу мүмкіндігімен бәсекелестік ортаға берілген. Жеке меншік серіктес материалдық-техникалық базаны модернизациялап, заманауи жабдықтармен қамтамасыз етті. Нәтижесінде, соңғы 4 жылда кәсіпорынның жылдық табысы 37%-ға артқан, ал қызметкерлер саны 3,5 есеге өсіп, әр өңірде 16 бөлімшесі ашылған [1, 22 б.].

Мемлекеттік маңызы бар шаруаларды бизнес ортаға беру нығайып келеді.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестігі ішкі экономиканы дамыту бойынша жаңа тетікке айналды. Өңірлер бұл серіктестіктің мүмкіндігін әлі толық деңгейде пайдалана қоймаса да, еліміздің басты қалаларында қарқынды қолданыста. Мәселен, әкімдіктің мәлімдеуінше елордадағы балабақшалар, бейнебақылау нысандары, қар тазалау қызметі мемлекеттік-жекеменшік серіктестікке берілмек. МЖС арқылы Шымкент бизнес орта нығая түспек.

Шымкент қаласы бойынша мемлекеттік-жекеменшік серіктестік бағдарламасын жүзеге асыруда 31,5 млрд теңге тұратын 13 жобаның тізімі жасалып, Шымкент қаласы кәсіпкерлер палатасы сараптамалық қорытындысын шығарды.

Денсаулық сақтау, мектепке дейінгі білім беру, қоғамдық жерлерді көркейту салаларын дамытуда мемлекет-жекеменшік серіктестіктің маңызы зор. Елбасы Жолдауында «Жекеменшік капитал тарту үшін мемлекет-жекеменшік серіктестігінің ықтимал барлық түрі мен нысанын пайдалану қажет. Олар – мемлекеттік мүлікті сенімді басқару, қызмет көрсету келісімшарттары, тағы басқалар. Бұл ретте келісімнің барлық рәсімдерін, әсіресе шағын жобаларға қатысты рәсімдерді мейлінше жеңілдету және жеделдету қажет» делінген болатын.

Мемлекеттің өзі атқарған іске қарағанда шаруаны бизнес тұрғысынан қарай алатын іскер ортаның жемісі мол. Бәсекелестік орта әр тиынның есебін біледі. Мәселен, Жолдауда өткен 3 жылда мемлекет 40 мың орынға арналған 189 балабақша салса, жекеменшік сектор 100 мың орынға арналған 1300 балабақша ашқан деп нақты мысалдар келтірілген. Өз алдына бизнес-орта мемлекеттің қолдауынсыз ірі жобаларға тісі батпайды. Сондықтан мемлекет пен жеке меншік тараптардың бірлесіп жұмыс істеуі екі жаққа да тиімді [2, 40 б.].

«Атамекен» ҰКП мемлекет меншігінен бөлуді қарқынды жүргізу үшін тұжырымды өзгеріс қажет деп есептеп, нақты өлшемдерден тұртатын бірыңғай секторлық әдістемені анықтауды, yellow pages қағидасы негізінде мемлекеттің қатысуы қажет емес экономика секторларын анықтап, мемлекеттік мекемелердің қызмет түрлерін қайта қарап, қысқарту жүргізуді ұсынып отыр. Сонымен қатар, сенімді басқару үшін басымдық беруге, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік саласындағы процедураларды оңайлату шақырады.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік механизмін жетілдіру үшін «Атамекен» ҰКП орталық аппараты мен өңірлік кәсіпкерлер палаталары 2016 жылы мемлекеттік-жекеменшік серіктестік жобаларының тұжырымдамаларына 60-тан аса сараптама

қорытындысы дайындалды. Сонымен қатар МЖС процедураларын оңайлату бойыншаҰКП 10 жүйелі ұсынысының 8-і ескерілді. ҰКП орталық аппараты мен өңірлік кәсіпкерлер палаталары Жекеменшік әріптестікті анықтау байқауына комиссиясының отырысында қатысып келеді. Денсаулық сақтау саласында МЖС енгізу және дамыту бойынша жұмыс тобы құрылып, МЖС саласындағы нормативтік-құқықтық актілерге өзгерту енгізуге қатысты ұсыныстар жасалды.

Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік саласындағы сараптамадан өтуі мерзімі азайтылды. Тұжырымдаманы келісу мерзімі 75 күннен 30-күнге дейін азайтылса, құжаттарды мақұлдату мерзімі 70 күннен 35 күнге дейін қысқарды. Бұл тұжырымдама сараптамасынан келісімшарт жасауға дейінгі мерзімді 4-6 айға қысқартуға мүмкіншілік береді. Себебі қазіргі таңда бұл процесс бір жылдан астам уақытты алады.

Сонымен қатар МЖС жобасын басқару сапасын келісу және қамтамасыз ету процесін жеделдету мақсатында «Атамекен» ҰКП қатысуымен ведомствоаралық жобалық топ құру туралы норматив қабылданды. Сараптама жүргізу мен құжаттарды келісу бір уақытта қатар жүргізуге жол беріледі. МЖС жоба тұжырымдамасын түзеу және оны сараптамаға қайта кіргізу мерзімі 1 реттен аспау керек деп шектеу қойылды және түрлі процедуралар мен құжаттар жойылды. Сондай-ақ, МЖӘ жобаларын келісу рәсімін барынша қысқарту жұмысын жалғастыру, МЖӘ жобаларын қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламасын енгізу бойынша ҰКП алаңында жұмыстар жүргізіліп жатыр.

Мемлекеттің меншігіндегі кәсіпорындардың жеке меншікке өткізілуі олардың бәсекелестік қабілеттілігін арттырады

Мемлекет басшысы биылғы Жолдауында жекешелендіру мәселесін қарқынды жүргізуді, жеке меншік сектордың үлесін арттыруды тапсырды. 2020 жылға дейін жекешелендірілетін кәсіпорындардың тізбесі дайындалған. «Атамекен» ҰКП Төралқа Төрағасы Тимур Құлыбаев Шымкент кәсіпкерлерінің жыл сайынғы конференциясында жекешелендіру мәселесі Кәсіпкерлер палатасы үшін маңызды екенін атап өтті. «Бүгінге дейін бизнеске ұтымды емес активтер шығарылған. Коммуналдық мекемелердің бизнеске қажеттілері әкімдік балансынан шығарылуы керек. Мемлекеттің үлесінде қалуға тиісті 15% нысандарды анықтауымыз қажет. Өңірлік палаталарға әкімдік балансында бар коммуналдық мекемелерді анықтап, бизнеске ұтымдыларын тізімдеу тапсырылған. Сонымен қатар Үкіметпен де компаниялар тізімін дайындауды ұсындық», – депнақтылады «Атамекен» басшысы.

Жекешелендіруде бизнес мүддесін қамтамасыз ету бағытында жұмыстар жүргізіліп келеді. Тексеру қорытындысы бойынша 105 мекемені бәсекелестік ортаға беру, 380 мекемені қайта құру, 243 мекемені тарату туралы шешім шығарылған. 2016 жылдың қорытындысы бойынша 100 млрд-қа жуық теңге сомасындағы 400-ден астам мекеме жекешелендірілген. Алайда, заңнамалық өзгерістер мен ауқымды жұмыстарға қарамастан мемлекет меншігінен алу бойынша айтарлықтай өзгерістер орын алмаған. Халықаралық институттардың бағалауы бойынша квазимемлекеттік сектор активтерінің мөлшері ЖІӨ 50% асады. Жекешелендірудің кешенді жоспарын жүзеге асырудан мемлекеттің үлесіЖІӨ 0,3% азайған. Шымкент қаласы бойынша 2016-2020 жылдарға арналғанжекешелендіру жоспарына 39 нысан енгізілген, оның ішінде 31 нысанды – Шымкент қаласы әкімдігі, ал 8 нысанды «Astana» ӘКК» ҰК ұсынған. 2016 жылы 3,5 млрд теңге сомасында 6 нысан жекешелендірілді.

Нысанды жекешелендіру инвестиция тартуға, бизнестің қосымша бағыттарын қосуға мүмкіндік береді. Мысалы 2018 жылы «Шымкент» оқу-клиникалық орталығы жекешелендірілген. Бұл мекеменің 51% үлесі 2019 жылы келешекте сатып алу мүмкіндігімен бәсекелестік ортаға берілген. Жеке меншік серіктес материалдық-техникалық базаны модернизациялап, заманауи жабдықтармен қамтамасыз етті. Нәтижесінде, соңғы 4 жылда кәсіпорынның жылдық табысы 37%-ға артқан, ал қызметкерлер саны 3,5 есеге өсіп, әр өңірде 16 бөлімшесі ашылған.

Қазақстан Республикасында мемлекет меншігінен алу және жекешелендіру процесі шаруашылық серіктестіктер және акционерлік қоғамдар жөнінде заңдар жүйесімен, нормативтік актілер арқылы және мемлекеттік бағдарламалар негізінде жүргізілді.

Жекешелендіру Қазақстанда үш кезеңмен өтті. Бірінші кезеңде (1991-1992) «Кіші жекешелендіру» бағдарламасы бойынша мемлекеттік сауда және қызмет көрсету кәсіпорындары (31 мың нысандардың 50%-і) жаппай сатылды, не болмаса еңбек ұжымдарына берілді.

Екінші кезеңде (1993-1996 жылдары) жаппай жекешелендіру орта және үлкен кәсіпорындар бойынша жүргізілді, жеке жобалар бойынша 5 өнеркәсіп орындары ақшаға, ал 1700 зауыттар мен фабрикалар инвестициялық купондарға сатылды, 44 ірі кәсіпорындар сенімді басқаруға тапсырылды, оның ішінде 12-сі шетел инвесторларына берілді.

Үшінші кезеңде (1997 жылдан бастап) жекешелендіру отын-энергетика, көлік, денсаулық, ғылым салаларында өтті. Аталған кезеңдерде Қазақстанда жабық және ашық акционерлік қоғамдар көптеп құрылды. Ірі және орташа кәсіпорындар үшін жабық акционерлік қоғамдар жекешелендірудің негізгі түрі болды.

Оның құрылтайшылары болуға тек еңбек ұжымы мен мемлекеттік басқару органдарына құқық берілді. 1994 жылдан бастап жекешелендіру нысандарын сату саясаты жүргізілді. Жекешелендіру экономика теориясына және практикаға көп жаңалықтар әкелді.

2001 жылдан бастап жекешелендіру дәуіріне жаңа дәуір келді, оны Амирханов Жантөре алып келді. Жантөре жекешелендіруді қатты қаламаған адам еді. Бірақ та, өмірде көзі ашылып, Амирханов Жантөре деген есімді тарихта қалдырды.

XX ғасырдың 80-жылдарының аяғында 90-жылдардың басында шаруашылықты жүргізудің социалистік жүйесі бұзылып, жүйе элементтерін өзгерту нәтижесінде нарықтық қатынастар өмірге ене бастады.

Бастапқыда социалистік құрылым шектерінде қайта құру жүргізілді, оның барысында ол құрылымның экономикалық негізі – өндіріс құралдарына қоғамдық меншік сақталуында еді. Кейіннен жеке меншікке, кәсіпкерлікке рұқсат берілді, сыртқы сауда монополиясы және валюталық монополия жойылды.

Содан кейін жасалған жекешелендіру нәтижесінде жеке меншік үлесі 80 пайызға жетті. Жүйенің негізгі элементтерін өзгерту салдарынан жүйенің өзі де өзгерді. Нарықтық экономикада мемлекеттік сектордың кейбір объектілері жекешелендірілуі қалыпты нәрсе. Жекешелендіруді қарапайым тілмен түсіндірсек, ол – мемлекет меншігіндегі объектілердің жеке меншікке ауысуы.

Саяси және әлеуметтік-экономикалық үдерістің нәтижесінде мүліктің қоғамдық, шіркеу, ұжымдық меншіктен жеке меншікке ауысуы болып табылатын жекешелендіру феномені адамзат тарихында ғасырлар бойы белгілі болып келеді.

Жекешелендірудің пайдасына айтылатын дәлелдердің екі тобы бар:

1) идеологиялық немесе либералдық тұжырымдама – нарықтық экономика негізін жеке меншік құрау керек.

2) экономикалық – тек қана мемлекеттік кәсіпорындар болғанда олар нарық жағдайының өзгеруіне тиісті әсер ете алмайды, қызметкерлер саны қажетті мөлшерден артып тұрады, оларда төрешілдік дамып, экономикалық тұрғыдан тиімсіздікке алып келеді.

Ғылыми әдебиеттерде жекешелендіруге қатысты біржақты анықтама жоқ. Батыс Еуропа елдерінде жекешелендіру мәнін келесідей түсіндіретін тұжырымдамаларды кездестіруге болады:

мемлекеттік меншік құқығының жеке тұлғаға ауысуы немесе АҚШ-тағыдай мемлекеттік меншіктің жеке меншікпен алмастырылуы;

жеке тұлғаларға мемлекеттік меншікті пайдалану құқығының берілуі;

мемлекеттік кәсіпорындардың жеке тұлғаларға толығымен сатылуы;

мемлекеттік кәсіпорындар активтерінің бір бөлігінің ғана сатылуы.

Ұлыбританияда жекешелендіру деп кәсіпорын капиталына мемлекеттің қатысуын 50%-ға дейін қысқартылуын айтады. Бір елдерде (мысалы, Индонезия, Малайзия, Түркия) мемлекет меншігіндегі активтердің көп бөлігі сақталған жағдайда да жекешелендіру болады деп саналады.

Жалпылама ұғымда жекешелендіру жеке сектордың шаруашылық даму үлесінің артуына әкелетін экономиканы қайта реттеудің мемлекеттік саясатының құрамдас бөлігі ретінде түсіндіріледі. Ал тар мағынада жекешелендіру белгілі мемлекеттік кәсіпорын капиталының меншік құқықтарын толық не ішінара акционерлік қоғамға не жеке тұлғаға берілуін айтады.

Жекешелендіру мүлікті сату ғана деп ойламау керек. Ол мемлекеттің мүлік құқықтарының жеке не заңды тұлғаларға сатылуы ғана емес, сонымен қатар кәсіпорын қызметіне әкімшілік шектеулерді қайтып алу арқылы меншікті пайдалану мен иелік құқықтарын сатуды да білдіреді.

Батыс елдерінде мемлекеттік кәсіпорындардың тиімділік деңгейін арттыру мақсатында жеке және заңды тұлғаларға басқаруға беру әрекетін жалға беру деп атайды. Олар мемлекеттік органдар мен жеке фирмалар арасындағы жалға беруді – мердігерлік қатынастарды жекешелендірудің бір түрі ретінде қарастырады, яғни мемлекет өз меншігінде қалып отырған кәсіпорынды басқару құқығын береді, басқаша айтқанда, басқаруды жекешелендіреді.

Сонымен қатар мемлекеттің болашақ табыстары мен мүліктерінің сақталуына жалға беруші кепілдеме береді. Мемлекеттік мүлікті басқаруды берудің отандық түріне сатып алу құқығынсыз жалға беру саналады. Нарықтық экономика үшін кең не ішінара жекешелендіру тән болып табылады, өйткені «толық жекешелендіру» болуы мүмкін емес. Экономикадағы мемлекеттік сектор – нарықтық шаруашылықтың қажетті қосымшасы.

Ол ЖІӨ мен ұлттық байлықтағы мөлшері мен үлесіне қарай, елдегі саяси және экономикалық міндеттерге және экономиканың нақты жағдайына сәйкес құрылымына қарай өзгеріп отыруы мүмкін, бірақ толық жойылып кетпейді де, өйткені тек нарық тетіктері арқылы шешілмейтін мәселелер таусылмайтыны анық. Қазіргі күнде дамыған елдердің өзінде мемлекеттік сектор ұлттық экономиканың 30 пайызын құрайды, ол АҚШ-та – 40 пайыз.

Мемлекеттік сектордың артуы мен жекешелендіру арасындағы шекара үнемі өзгеріп отырады, ол экономикалық кезең жағдайына, мемлекеттік объектілердің пайдалылығына және соның негізінде жеке капиталдың нақты объектілерді алуы не мемлекетке беруі сықты жағдайларға байланысты болады.

Тұрақты нарықтық экономикада мемлекет меншігін жекешелендіру, объектілерді сатып алу, экономиканы мемлекеттік реттеу құралы болып табылады. Ал ол басты мақсатқа – құрылымның өзгермелі жағдайға икемденуі мен тұрақтануына бағытталады.

Нарық экономикасы қалыптасқан дамыған елдердегі және бұрынғы социалистік мемлекеттердің жекешелендіру тәжірибесінен жекешелендірудің бірнеше қағидаларын құрауға болады:

1. жекешелендіру объектілері ұдайы өндіріс үшін қажеттілігі тұрғысынан, қоғамдық игіліктерді қамтамасыз ету тұрғысынан, кей тауарлар мен қызметтерге төмен баға болуы, жұмыспен қамтылу қажеттілігін ескере отырып мұқият таңдап алынуы қажет;
2. көп жағдайда жекешелендіру алдында қайта құрылымдық өзгерістер болуы тиіс, өйткені ол оның қаржылық тиімділігін арттыруға және монополияға қарсы әсерін көтеру үшін маңызды болып табылады;
3. жекешелендірудің бірінші кезеңінде өндірістің бұрынғы көлемі мен номенклатурасын сақтап қалу міндетті болуы керек, кері жағдайда елдегі қалыптасқан еңбек бөлінісінің бұзылуына, экспорт көлемі мен құрылымына кері әсер етеді;

4. жекешелендірудің басты шартына жаңа инвестициялар мен басқару жүйесін жетілдіру жатады, ал ол жекешелендіріліп жатқан объектінің тиімділігін арттыруға оң ықпал етеді;

5. жекешелендіріліп отырған объектінің жаңа иесі жұмыспен қамтылудың белгілі деңгейінің болуына және әлеуметтік қамтамасыз ету жеңілдіктерінің сақталып қалуына кепілдеме беруі қажет;

6. көптеген жағдайда жекешелендіруді ең бірінші сол өндірістің жұмыскерлерін қатыстыра отырып, «халық акциясын» шығару арқылы жүргізген дұрыс болады. Бұл қосымша инвестицияларды тартуға көмектеседі, еңбекке деген көзқарасты және әлеуметтік ахуалды жақсартады;

7. жекешелендіру барысындағы әр қадам негізделген, көпшілікке түсінікті болуы қажет;

8. жекешелендіру ұлттық экономика қауіпсіздігі тұрғысынан жасалуы тиіс. Кейбір объектілер шетел азаматтарына құқықтық тұрғыдан берілмеу ұйғарымдарымен сатылады. Мысалы, ондай жағдайлар Бразилияда болған еді. Ал араб елдерінде жекеменшік жерді шетел азаматтарына сатуға тыйым салынады [1, 35 б.].

Мемлекет меншігіне айналдыру – бұл жекеменшік кәсіпорындардың мемлекеттік секторға ауысуы. Ол екі жолмен жүзеге асырыла алады: күштеп алу (национализация) және сатып алу арқылы. Күштеп мемлекет меншігіне алу 1917 жылғы Қазан революциясы барысында жүргізілген еді, ол кездері өндірістің басты құралдыры мемлекет меншігіне айналдырылды: жер, пошта, байланыс, зауыттар мен фабрикалар. Бейбіт өмір кезінде мемлекет өз бюджеті қаражатынан жеке тұлғалардан қоғам үшін маңызды және ұлттық экономиканың қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті болып табылатын жекеменшік объектілерін сатып алады [2, 85 б.].

Жекешелендіру – меншік қатынастарын реформалау арқылы мемлекеттік меншікті меншіктің басқа нысандарына айналдыру үдерісі. Ол бұрынғы социалистік жүйеден нарықтық экономикаға көшудің өзекті шарты болып табылады, шаруашылық субъектілерінің белсенділігін күрт арттыру үшін, экономикалық бәсекелестіктіжандандыру үшін жүргізіледі. Мемлекеттік өндіріс орындарын жекешелендіру – күрделі мәселе, ол әсіресе халықтың менталитетіне тура байланысты болғандықтан қысқа мерзімде өткізу қиын. Әсіресе, жерді, оның қазба байлықтарын жекешелендіру ұзақ уақытты талап етеді. Сол сияқты кейбір стратегиялық маңызды салаларда (қару-жарақ, ядролық заттар, тағы басқа өндірістер), не болмаса нарыққа көшіруге әлі толық негіз болмаған жағдайларда (іргелі ғылым, кейбір білім, мәдениет, өнер, тағы басқа орталықтар) жекешелендіру жүргізілмейді, олар мемлекет меншігінде қала береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Басовский Л.Е. «Сала экономикасы» //. – М: Infra, 2015. – 208 б.

2. Дуламбаева Р.Т. «Кәсіпорын экономикасы» // Оқу құралы. Әл-Фараби атындағы Қаз.ҰУ – Алматы, 2009.

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Бекзатова Эльмира Кадыровна
Жабаева Баян Оразбаевна
Оқытушылар
Орталық-Азия инновациялық университеті
e-mail: benm_75@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада бәсекеге қабілеттіліктің алғы шарттары, негізгі бағыттары – Қазақстандағы шетелдік корпорациялар, қазақстандық бизнестің қалыптасуы, әлемдік дағдарыс жағдайында кейбір салаларды дамыту мүмкіндіктері. Оны дағдарыстан кейінгі кезеңге қалдыруға болмайды, өйткені бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесі кез келген елдің дамуы үшін маңызды мәселелердің бірі болып табылады – ол тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамумен, өмір сүру деңгейінің жоғары болуымен тығыз байланысты. Нарықтық қатынастардың және қаржы-банк жүйесінің дамуы фирмалардың ішкі нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектесетіндігі туралы айтылған.
Кілт сөздер: бәсеке, қабілеттілік, тұтынушы, позиция, авиация.

Аннотация. Предпосылки конкурентоспособности, основные направления – иностранные корпорации в Казахстане, становление казахстанского бизнеса, возможность развития некоторых отраслей в условиях мирового кризиса. Его нельзя оставлять на посткризисный период, ведь вопрос повышения конкурентоспособности является одним из важнейших вопросов развития любой страны – он тесно связан с устойчивым экономическим и социальным развитием, высоким уровнем жизни. Развитие рыночных отношений и финансово-банковской системы способствует повышению конкурентоспособности фирм на внутреннем рынке.
Ключевые слова: конкуренция, способность, потребитель, положение, авиация.

Annotation. Prerequisites for competitiveness, the main directions - foreign corporations in Kazakhstan, the formation of Kazakhstani business, the possibility of developing some industries in the context of the global crisis. It cannot be left for the post-crisis period, because the issue of increasing competitiveness is one of the most important issues for the development of any country - it is closely related to sustainable economic and social development, a high standard of living. The development of market relations and the financial and banking system helps to increase the competitiveness of firms in the domestic market.
Keywords: competition, ability, consumer, position, aviation.

Әлемдік экономиканың қазіргі дамуы және әлемдік шаруашылықтың жаһандану үдерістері, экономикалардың өзара тәуелділіктерінің өсуі, жаһандық тауарлар мен қаржылық нарықтардың қалыптасуы осы үдерістерге түскен елдердің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін көтеру проблемасына қызығушылықтың артуына әкелді. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтау және оны көтеру шараларын дайындау мәселесі әлемдік қаржылық және экономикалық дағдарыс әлемдік экономиканың дамуына және әлемдік экономиканың дамуына әсер ететін ірі елдердің экономикалық дамуына түбегейлі өзгерістер енгізгеннен кейін күшейе түсті [1, 30 б.].

Болашақта қандай экономикалар бәсекеге қабілеттілік рейтингінде жоғары орындарды алады және ұлттық экономика үшін бәсекеге қабілеттілікті арттыру жолдарын табу қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдері үшін маңызды проблема болып отыр. Осыған байланысты, кез-келген мемлекет әлемдік қаржылық және экономикалық дағдарыстан кейін әлемдік даму болашақта қандай бағытпен жүретіндігі туралы ортақ пікірдің болмауы кезінде осы белгісіз болашақта ұлттық бәсекеге қабілеттілікті көтеру

стратегиясын дайындауы қажет. Бұл мәселені дағдарыстан кейінгі уақытқа қалдыруға болмайды, себебі бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесі кез-келген елдің дамуы үшін ең маңызды мәселенің бірі – тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуымен, халық өмір сүруінің жоғары деңгейімен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта бәсекеге қабілеттілік мәселесімен көптеген танымал экономистер және 100-ден астам әлем елдерінің ұлттық институттары көмектесетін ірі халықаралық институттар айналысады.

Елдер арасындағы бәсекелестік күрестің өршуі әлемдік экономикаға көптеген өзгерістер әкелді. Жыл өткен сайын әлемдік шаруашылық қатынастар бірыңғай геоэкономикалық жүйе ретінде көптеп қарастырылуда. Бұл жағдайларда кез-келген елдің күші мен қуаты оның өндірушілерінің бәсекеге қабілеттілігімен анықталады. Ұлттық нарықта неғұрлым бәсекелестік күшті және оның формалары алуан болса, соғұрлым әлемдік нарықта елдің бәсекеге қабілеттілік деңгейі жоғары болмақ [1, 10 б.].

Бәсекеге қабілеттілік мәселесі экономикалық ғылымдар арасында аз зерттелген салалардың бірі болып табылады. Адам Смит «Табиғат және халықтар байлығының себептері туралы зерттеу» атты еңбегінде көрінбейтін қол әлемді басқарады, сондықтан нарықтық экономика құламайды, ал бәсекелестік бәрін өз орнына қояды, өзінің жеке мүдделерін қанағаттандыруға ұмтылған адамдар ақыр соңында қоғам үшін жұмыс істейді деп айтқан болатын [2, 10 б.].

Дегенмен, 1970 ж. басында, бәсекелестік тақырыбына көп назар аударылғанымен, оны дайындауда инновациялық идеялар аз енгізілді. Бәсекеге қабілеттілік түсінігінің заманауи көрінісін негізінен американдық ғалым М. Портердің әзірлемелері айқындады. Ол елдің бәсекеге қабілеттілігі түсінігін өндіріспен байланыстырды. Осыған ұқсас ойды әйгілі американдық ғалымдар Д. Доллар және Э. Вульф ұстанады, олардың тұжырымы бойынша, жоғары технологиялар негізінде халықаралық саудада табыстылықты, еңбекақыны және табыс жоғары өндірісті үйлестірген ел бәсекеге қабілетті болып саналады.

Бәсекеге қабілеттілік – бірнеше деңгейде қарастыруға болатын көп қырлы экономикалық категория. Бұл – мемлекеттің, тауардың, тауар өндірушілердің, салалардың бәсекеге қабілеттілігі. Осы деңгейлердің арасында тығыз байланыс бар: елдік және салалық бәсекеге қабілеттілік ақыр соңында белгілі бір өндірушілердің бәсекеге қабілетті тауарларды өндіре алу қабілетіне байланысты.

М. Портер бәсекеге қабілеттілікке келесідей анықтама береді: «Бәсекеге қабілеттілік – бұл техникалық-функционалдық, экономикалық, ұйымдастырушылық және басқа сипаттамаларға сәйкес келу деңгейін сипаттайтын нарықтың белгілі бір үлесін алатын объект». Тұтынушы талаптарының деңгейі осы объектіге жататын нарықтың үлесін анықтайды және басқа объектілердің пайдасына осы нарықтың бөлінуіне кедергі болады [3, 2 б.].

Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету әлемдік нарықта елдің жағдайын анықтайтын және жеткілікті деңгейде оның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін маңызды проблема болып табылады.

Елдің бәсекеге қабілеттілігі:

– Елдің әлемдік нарықта бәсекелестеріне қарағанда көп материалдық құндылықтарды өндіру қабілеті.

– Елдің еркін және әділ нарық жағдайында тауарлар мен қызметтерді өндіру қабілетінің деңгейі.

– Алынған қаражаттарды өтеудің экономикалық қабілеті.

– Елдің әлемдік нарық талаптарына жауап беретін тауарлар мен қызметтерді өндіру және ЖІӨ өсуінің тұрақты қарқынын, әлемдік деңгейде халықтың өмір сүру сапасын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жылдамдықта мемлекеттік ресурстарды ұлғайту шарттарын құру қабілеті.

Елдің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын факторлар:

– Экономикалық даму қарқыны, ұлттық валюта жағдайы сияқты көрсеткіштермен бағаланатын экономика динамизмі;

– Өнеркәсіптік өндірістің тиімділігі;

– Тауар сапасы деңгейінің, жан басына шаққандағы тұтынушылық шығындар көлемінің көрсеткіштері бойынша бағаланатын нарық динамизмі;

– Коммерциялық банктер, бағалы қағаздар нарығы қызметімен бағаланатын елдің қаржылық жүйесінің жағдайы мен дамуы;

– Халық саны мен өсу қарқыны, жұмыссыздық деңгейі, еңбек ресурстарының біліктілік деңгейі негізінде анықталатын адами ресурстар;

– Елдің салық салу деңгейін, ұлттық табысындағы мемлекеттік сектордың үлесін зерттеу негізінде экономикадағы мемлекеттік реттеудің әсер ету дәрежесімен анықталатын мемлекеттің рөлі;

– Елдің әлеуметтік-саяси жағдайы – оны сипаттайтын көрсеткіштер: табыс және оны бөлу көлемі, өнеркәсіптегі еңбектік қатынастар және т.б.

Әрбір елдің бәсекеге қабілеттілік құрылымы бір-бірінен ерекшеленеді, өйткені бір мемлекет өзінің географиялық жағдайына, өнеркәсіп деңгейіне, ресурстардың көлемі мен қолжетімділігіне байланысты бір немесе бірнеше салаға маманданады және сол салаларда бәсекеге қабілетті болады. Бұл халықаралық еңбек бөлінісіне әкеледі.

Көп жылдар барысында әлемнің түрлі елдерінің бәсекеге қабілеттілігін бағалаумен Дүниежүзілік экономикалық форум (WIF/ДЭФ), Менеджментті дамытудың халықаралық институты (IMD), Дүниежүзілік банк айналысады. Әлем елдерінің бәсекеге қабілеттілігінің жетекші әлемдік рейтингі болып ДЭФ-тің жыл сайынғы «Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі» (GCI/ЖБҚИ) баяндамасы саналады. 1979 ж. бастап бәсекегеқабілеттіліктің жыл сайынғы жаһанды баяндамаларында ұлттық экономикаларға тұрақты экономикалық өсуге және ұзақ мерзімді ауқаттылыққа қол жеткізуге мүмкіндік беретін факторлар зерттеледі. Басқа сөзбен айтқанда, баяндамалардағы мәліметтер белгілі бір елдің даму деңгейінің көрінісі болып келеді.

Менеджментті дамытудың Халықаралық институтының әлемдік бәсекеге қабілеттілік туралы жыл сайынғы баяндамасының бағалауы бойынша Қазақстан барынша дамыған 30 ел қатарына кіруге жақын. 2013 жылғы IMD рейтингінің нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасы 34 орынға ие. Қазақстан Чех Республикасы (35 орын), Үндістан (40 орын), Түркия (37 орын), Италия (44 орын) және Португалия (46 орын) секілді елдердің алдында орналасқан. ТМД елдері арасында Қазақстан Ресейді 8 тармақ бойынша (42 орын) және Украинаны 15 тармақ бойынша (49 орын) озып көшбасшы позицияны алды.

Қазіргі уақытта, Қазақстан экономиканың көптеген секторларында тұрақты позицияларға қол жеткізді. Мұндағы басты мәселе экономиканы модернизациялауға, ұлттық шаруашылықтың жаһандану үдерісіне және әлеуметтік бағытталған қоғамды дамытуға негізделген сапалы бәсекеге қабілеттілікті арттыру болып отыр.

2012 ж. қаңтар айында Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы»: қалыптасқан елдің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында 2050 ж. қарай әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру бойынша жаңа стратегиялық мақсат қойылған болатын [5, 10 б.].

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің халқына Жолдауында: «Біздің экономиканың бәсекеге қабілеттілігі энергиялық шығындарды төмендетуді қамтамасыз ететін тиімді технологияларға негізделуі керек» деп атап көрсеткен еді. Жаңа индустрияның үдемелі өсуі бойынша шаралар жүйесінде көрнекі орынды Қазақстан экономикасының тұрақты дамуы алады.

Қазақстан Республикасы Үкіметімен 2007 жылдың 28 желтоқсанында «Қазақстан Республикасы экономикасының бәсекеге қабілеттілігі мен экспорттық мүмкіндіктерін сапалы жаңа деңгейге жеткізудің 2008-2015 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы»

№1332 Қаулысы қабылданды. Қаулыда Қазақстан үшін түрлі халықаралық рейтингтерде жақсы позицияларға жету ғана емес, экономикамыз бен қоғамымыздың тұрмыс жағдайының тұрақты өсуін қамтамасыз ету де маңызды екендігі атап көрсетілген [3, 1 б.].

Қазақстанның бәсекелік артықшылығы еңбек нарығы және макроэкономикалық ортаның тиімділігі болып табылады [1, 50 б.].

Сонымен қатар, Қазақстан денсаулық сақтау мен бастауыш білім, қаржылық нарық дамуы, компаниялар мен инновациялардың бәсекеге қабілеттілігі сияқты факторлардаәлсіз позицияларды иеленіп отыр.

Орташа деңгейінде Қазақстан бәсекеге қабілеттілігі институттар, инфрақұрылым, жоғарғы білім мен кәсіби дайындық, тауарлар нарығының тиімділігі, технологиялық дайындығы мен нарық көлемі позициялары бойынша тұр.

Қазақстан өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілік деңгейіне негізгі техникалық қорлардың, әсіресе ауыл шаруашылығындағы қорлардың, моральды және физикалық тозуы теріс әсер етіп отыр. Қазіргі уақытта Қазақстан экономикасындағы негізгітехнологиялық құрал-жабдықтардың жасы 25 жылдан асады. Өндірістік қорлардың тозуы 70%-ға, яғни өндірістік қуаттың физикалық құлдырауы басталатын нормаға жетіп отыр. Жоғары деңгейлі технологияларды қолдану деңгейі бойынша Қазақстан әлемдегі дамыған елдерден 10 есеге артта қалуда. Бұдан басқа, Қазақстанның экономикалық өсуін шектейтін негізгі факторларға – әлсіз банктік жүйе, корпоративтік басқару саласындағы кемшіліктер, шикізаттық тауарларға деген бағаның өзгермелілігі және нашар менеджмент жатады. Жалпы экономиканың дамуын тежейтін факторлар ретінде келесілерді атап өтуге болады:

– Негізгі өндірістік қорлардың физикалық және моральды тозуының жоғарғы деңгейі;
– Қалыптасқан өндірістік қуатты жеткілікті деңгейде қолданбау;
– Өнеркәсіпте шикізаттық салалардың басым болуы;
– Өнімнің бәсекеге қабілеттілік деңгейінің төмендігі;
– Арта қалған қалалар мен аудандардың көп болуы;
– Өңдеуші салалардың инвестициялық тартымдылығының төмендігі;
– Жұмыссыздықтың жоғарғы деңгейі және халықтың көп бөлігінің өмір сүру жағдайының төмендігі;
– Кадрлық және ғылыми-техникалық қуаттың әлсіздігі;
– Ғылыми-техникалық прогрестің баяу дамуы.

Дегенмен де, әлемдік қауымдастық Қазақстанды нарықтық экономикасы бар ел ретінде мойындады. «Қазақстан-2030» – ұзақ мерзімді экономикалық қайта құрудың қазіргі заманғы стратегиясын жасау арқылы республика аумақтық лидер атанды, халықаралық еңбек бөлінісінде айтарлықтай рөл ойнады, энергетикалық, минералды- шикізаттық, тау-металлургиялық, азық түліктік әлемдік және жергілікті нарықтарда нық позицияларды иеленді [2, 61 б.].

Әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілік деңгейі бойынша Қазақстан экономикасының негізгі салаларын келесідей 4 категорияға ажыратуға болады:

– Өте мықты бәсекелестік позиция – түрлі түсті металлургия, байланыс және телекоммуникация, атом өнеркәсібі;
– Мықты бәсекелестік позиция – қара металлургия;
– Орташа бәсекелестік позиция – химия, қорғаныс;
– Әлсіз бәсекелестік позиция – авиациялық (азаматтық), электрондық, тоқыма, аграрлық.

Бұдан басқа, әзірше бәсекеге қабілетті ретінде отын-шикізаттық кешенді және газ бен мұнай өндіруші салаларды атауға болады.

Әлемдік нарықтың жеке сегменттерінде жоғары сұранысқа қара және түрлі-түсті металлургия алып отыр.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, нарықтық қатынастардың және қаржылық банктік жүйенің дамуы ішкі нарықта фирмалардың бәсекеге қабілеттілігін көтеруге жәрдемдеседі. Бұл, ең алдымен, Қазақстан территориясында кең желісін жасай алған тамақ өнімдерін өндіруші-фирмаларға әсер етеді. Бағалық және сапалық параметрлер бойынша олардың өнімі шетелдік тауарлармен салыстырғанда анағұрлым бәсекеге қабілетті, бірақ өндіріс көлемі әлі де болса төмен. Сондықтан, тамақ өнімдерін шетелден әкелу жоғары деңгейде тұр.

Бәсекеге қабілетті өнімді жасау немесе елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру – тек қиын ғана емес, ұзақ мерзімді міндет болып табылады. Дегенмен, оларды нарықтық экономика жағдайында шешуге әбден болады. Бұл үшін өндіріс шығындарын қысқартып, өнімділікті, еңбек өнімділігін және материалды өндіріс тиімділігін арттыру қажет. Елдің экономикалық қуаты әлемдік экономикаға интеграцияланусыз, елдің ғылыми-техникалық әл-ауқатын сақтамай және дамытпай пайда бола алмайды. Сондықтан кез келген мемлекет осы шарттарды орындауға талпынған, талпынады және талпына бермек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Коршунова Г.В. Проблемы формирования конкурентоспособности национальной экономики // Финансы и кредит. №6. – С. 74-78.

2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: ЭКСМО

3. http://www.arem.gov.kz/kaz/menu2/zakon/prav_akty/obshiye_prik/.

4. Модернизация и рост конкурентоспособности экономики Казахстана. Под ред. О.Сабдена. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы».

5. Касенова А.С. «Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін арттырудың басым бағыттары» // Қаз Мем Қыз ПУ Хабаршы. – Алматы, 2019. – № 3 (39).

СТАНОВЛЕНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Самсонова Ксения
Студентка 2 курса
Научный руководитель: Нурумов Амирхан Сахиевич
К.п.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: nurumova@iuth.edu.kz, ksenia.samsonova@iuth.edu.kz

Аннотация. Зарождение основ демографической политики произошло в античной Греции (Платон, Аристотель). Дальнейшее развитие происходит в эпоху средневековья и нового времени (Т. Кампанелла, Э. Галлей, У. Петти, М.В. Ломоносов и другие). В XIX в. исследования в области демографии получают новый импульс, возникают различные демографические школы (Т.Р. Мальтус, А. Смит, Д. Рикардо и другие). В СССР демографическая наука развивалась на основе работ классиков научного коммунизма (К. Маркс, Ф. Энгельс, В.И. Ленин). Виднейшими представителями отечественной демографической мысли являются Б.Ц. Урланис, С.А. Новосельский, А.Я. Боярский, А.И. Гозулов, Л.С. Каминский и другие.

Ключевые слова: демография, рост населения, смертность, рождаемость, старение населения, миграция, перенаселение, смена поколений, демографическая политика.

Түйін. Демографиялық саясат негіздерінің шығуы Ежелгі Грекияда (Платон, Аристотель) болды. Одан әрі дамуы орта ғасырларда және жаңа заманда (Т. Кампанелла, Э. Галлей, У. Петти, М. Ломоносов және т.б.) жүреді. XIX ғасырда демографиялық

зерттеулер саласында жаңа серпін алып, түрлі демографиялық мектептер (Т.Р. Мальтус, Адам Смит, Дэвид Рикардо және т.б.) құрылды. КСРО-да демография ғылымы ғылыми коммунизм классиктерінің (К. Маркс, Ф. Энгель, В.И. Ленин) еңбектері негізінде дамыды. Ұлттық демографиялық ойдың анағұрлым көрнекті өкілдері: Б.Ц. Урланис, С.А. Новосельский, А.Я. Боярский, А.И. Гозулов, Л.С. Каминский және т.б.

Кілт сөздер: демография, халықтың өсімі, өлім-жітім, фертильділік, халықтың қартаюы, көші-қон, ұрпақтарды ауыстыру, халықтың қоныстануы саласындағы саясат.

Annotation. The origin of the foundations of the demographic policy took place in ancient Greece (Plato, Aristotle). Further development takes place in the Middle Ages and modern times (T. Campanella, E. Halley, W. Petty, M. Lomonosov, and others). In the XIX-th century in the field of demography research obtained new impetus and various demographic Schools were founded (T.R. Malthus, Adam Smith, David Ricardo, and others). In the USSR the demographic science developed on the basis of the works of the classics of scientific communism (K. Marks, F. Engel's, V.I. Lenin). The most prominent representatives of the national demographic thought are: B.Ts. Urlanis, S.A. Novosel'skiy, A.Ya. Boyarskiy, A.I. Gozulov, L.S. Kaminskiy, and others.

Keywords: demography, population growth, mortality, fertility, population aging, migration, overcrowding, change of generations, population policy.

Введение

Концепция национальной демографической политики представляет собой основные принципы, приоритеты и цели развития народонаселения страны. Демографическая политика является неотъемлемой частью национальной политики Казахстана. В Послании Президента «Казахстан 2030» сильная демографическая политика представлена как ключевой приоритет национальной безопасности. Субъектами национальной демографической политики являются органы государственной власти всех уровней. Международные, неправительственные, национальные и другие организации приглашаются в качестве партнеров государственных органов в реализации демографической политики.

Демографическая политика

Демографическая политика, которая берет свое начало в 19 веке, когда были заложены теоретические основы влияния государства на народонаселение. В последние годы многие развивающиеся страны добились ускоренного прогресса в области здравоохранения, образования и доходов [1]. Демографические исследования могут фокусироваться только узко на демографических переменных или более широко на обществе, экономике и культуре. В Средние века, перед лицом роста смертности из-за войн и эпидемий, ряд демографических мер, в основном стихийных, был направлен на поддержание высокой рождаемости.

Для новой эпохи характерно такое же изменение приоритетов – в зависимости от стадии демографического перехода. А.Я. Кваша, известный демограф, и в целом история демографической политики показывает, что это был довольно слабый инструмент, который не смог оказать существенного влияния на воспроизводство населения. Организация Объединенных Наций также уделяет пристальное внимание этим вопросам. Под его эгидой была проведена глобальная конференция по народонаселению. Фонд ООН в области народонаселения (ЮНФПА) был создан в 1967 году. С 1960-х годов ООНпроводит систематические исследования правительств по вопросам демографической политики.

Первый серьезный прорыв произошел в 1950-1960-е годы, когда стали доступны и все более совершенны комбинированные – гормональные таблетки, таблетки и другие средства. Все это привело к настоящей сексуальной революции в 1960-х годах.Сексуальная революция привела к ожесточенным дебатам, спорам и борьбе мнений по

поводу абортов. В целом, в мире ежегодно делается около 60 миллионов абортов. В число стран-рекордсменов входят Вьетнам, Румыния, Куба, Беларусь, Россия, Украина, Эстония и Болгария, где на 1000 женщин в возрасте 15-44 лет приходится более 50 абортов [2].

Таблица 1 – Комплекс мер демографической политики

Экономические меры	оплачиваемые отпуска и различные пособия при рождении; пособия на детей в зависимости от количества, возраста; кредиты, налоговые и льготы.
Административно-правовыие меры	законодательные акты, регулирующий возраст вступления в брак, развод, имущественное положение матери и детей в случае распада семьи.
Воспитательные и пропагандистские меры	формирование общественного мнения, норм и стандартов демографического поведения; норм к религиозным традициям и обычаям; планирование семьи; половое воспитание и образование молодежи.

Демографическая политика Казахстана.

Существует множество определений понятия демография. Философский словарь дает следующее определение: Демография – наука о народонаселении. Наиболее удачным является определение В.Ц. Урлариса, одного из основателей советской демографии. Урланис был одним из пионеров советской демографии, он четко сформулировал цель демографии и возможности, которые она предоставляет обществу для решения его проблем. На этой основе демография разрабатывает теорию и политику народонаселения и изучает перспективы демографических изменений в стране, городе, области, регионе и мире [3, 4]. Основные общеисторические методы следующие: **Историко-генетический** подход способствует последовательному выявлению и раскрытию характеристик изучаемой реальности и определению начальных стадий социальных явлений. **Сравнительно-исторический** метод позволяет путем сравнения выявить общие и специфические черты в эволюции отдельных демографических процессов (рождаемость, смертность, миграция) или демографических групп (мужчины, женщины, городские, сельские и т.д.). **Историко-типологический** подход определяет конкретные группы населения в соответствии с характером их сходств или различий. **Системный подход используется**, когда население в целом рассматривается через соответствующие социальные системы.

Эта система дифференцируется на основе выделения набора объектов с качественными характеристиками [5, 8].

Исторические и демографические исследования объединяют три взаимосвязанные нити. **Первый** – изучение исторической эволюции динамики населения, его состава, расселения, плотности и миграции; **второй** – анализ исторического развития демографических процессов; **третий** – выявление исторических условий демографического развития региона вместе с ролью демографических факторов в его демографической истории. В Казахстане скорость изменения демографических процессов очень высока, причем их направление менялось в течение относительно коротких периодов времени, например, в 1920 – 1930-е годы или во время Великой Отечественной войны и впервые послевоенные годы. Следующие временные периоды: конец XIX - первая четверть XX вв.; 1926 – 1939 гг.; 1940 – 1959 гг.; 1960 – 1989 гг.; 1990 – начало XXIв.

К первой группе относятся произведения дореволюционных писателей. Начиная с XVIII в. П.И. Рычков, корреспондент Российской академии наук. «Топография Оренбурга» в конце XIX – начале XX века Ф. Сербина. На основе архивных материалов и

статистических данных в ней рассматривается динамика численности и территориального распределения населения, структура, связь демографических процессов с социально-экономическими изменениями, произошедшими после присоединения Казахстана к России [9, 12]. **Ко второй группе** относятся работы, посвященные вопросам народонаселения в советский период. В 1972 г. защищена кандидатская дисертация А.Б. Галиева «Население Казахстана в конце восстановительного периода: численность, национальный и социально-профессиональный состав» [13]. Разработка материалов переписей населения для исследования сдвигов в структуре населения и трудовых ресурсах Казахской ССР была реализована группой экономистов в коллективноймонографии «Население Казахстана в 1959 - 1970 гг.» [14]. В конце девятнадцатого века Казахстан был сельскохозяйственной страной. Согласно первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года.

Таблица 2 – Перепись населения 1978 года

Российская империя 1978г	4 330 000 человек
В сельской местности	3 882 350 человек, или 93,6%
В 22-х городах 19 века	Более 6% населения Казахстана

Данные переписи 1897 года о количестве детей в возрасте до 10 лет на 100 женщин в возрасте 20-49 лет косвенно свидетельствуют о сходстве демографического поведения различных этнических групп в разрезе религий: православные – 144; католики – 142; мусульмане – 142; иудеи – 142; лютеране – 116 [17, 18]. Данные первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года показывают, что общий уровень грамотности в Казахстане в то время был очень низким. В среднем 8,1 процента людей в возрасте 9-49 лет, 12 процентов мужчин и 3,6 процента женщин были неграмотными.

Таблица 3 – Первая перепись населения 1897 года

Уральск	36,4 тыс. чел	Численность Казахского населения 15,4 % или более 40 тыс. чел По данным первой Всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года. Казахи – 81,7%, Русские – 10,9%, Украинцы – 1,9%, Татары – 1,34%, Уйгуры – 1,34% Узбеки – 0,75% и др. более 60 наций
Верный (Алмата)	22,7 тыс. чел	
Семипалатинск	20,2 тыс. чел	
Петропавловск	19,7 тыс. чел	
Аулие-ата	11,7 тыс. чел	
Чимкент	11,2 тыс. чел	
Акмолинск	9,7 тыс. чел	
Атырау	9,3 тыс. чел	
Павлодар	7,7 тыс. чел	
Кызыл-Орда	5,0 тыс. чел	
Актюбинск	2,8 тыс. чел	

Сравнение переписи 1897 года с данными выборочного статистического обследования начала XX века показывает, что перед Октябрьской революцией в центральную Россию и Украину наблюдался большой приток населения. Такие события, как, Первая мировая война, военные интервенции и гражданские войны, не могли не повлиять на демографические процессы [19, 12]. В период с 1897 по 1917 год численность коренного населения увеличилась всего на 6,5%, а в абсолютном выражении оно составляло 3615,0 тыс. человек, удельный вес – 58%. Так, в начале XX века казахи,русские и украинцы составляли более 86,1% всего населения региона, помимо представителей других этнических групп. Перепись 1926 года подводит итоги

демографических процессов, происходивших в период создания и становления казахского государства.

Таблица 4 – Перепись населения 1926 года, в годы создания и становления казахской государственности

В современных границах Казахстана	6 198 467 человек, на 14,8% (800тыс.) юольше чем в 1920 году
Многонациональность	Повысилась на 86%
Численность населения казахов снизился – до 58,5%. Увеличилась численность: русских – до 20,6%, украинцев – до 13,9%, немцев – до 0,8% узбеков – до 2,1%	

В этот период Казахстан все еще оставался сельскохозяйственной страной. Городское население было по-прежнему незначительным – 519 000 человек, или 8,4% всего населения республики.

Таблица 5 – Уровень урбанизации

50 городов и поселков городского типа. Средние города – 27; крупных городов не было	
В 33 поселках, проживало	500 – 10.000 человек (населения), проживало – 125,2 тыс. человек
В 2 городах	От 500 до 1.000 человек
В 6 городах	От 5.000 до 10.000 человек
В 16 городах	От 2.000 до 5.000 человек
В 9 городах	От 5.000 – 10.000 жителей

Таблица 6 – Городское население

Русских – 52,8%	Украинцев – 5,9%	Казахи – 14,4%

Сравнительный анализ результатов переписей 1926 и 1939 годов красноречиво иллюстрирует трагедию, произошедшую в республике. События Великой Отечественной войны, первое десятилетие после войны полностью изменили экономическое, политическое и культурное развитие Казахстана. Они привели к радикальному изменению демографической ситуации в республике. Число погибших, раненых, больных и пропавших без вести в боевых действиях в Казахстане составило 601.011 человек. В результате миграционного процесса в этот период (1939-1959 гг.).

Демографические исследования XXI века в РК

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в октябре 1997 г. в своем послании народу страны «Казахстан – 2030». Демографическая миграция была основным фактором сокращения численности населения в начале независимости, и, как показывает история, большинство этнических групп в Казахстане возникло в советский период в результате массового вынужденного переселения, причем некоторые граждане вернулись на историческую родину после распада Советского Союза. По данным Статистического комитета Республики Черногория, в конце 1991 года численность населения составляла 16,4 миллиона человек, в начале 2000 года – 14,9 миллиона, а к 2010 году она вернулась к уровню 1991 года. В 2001 году численность населения была самой низкой, в годы независимости она составляла 14,8 млн. человек. (см. Таблица 7. Демографическая динамика Казахстана 2000-2012)

Таблица 7 – Демографическая динамика Казахстана 2000-2012

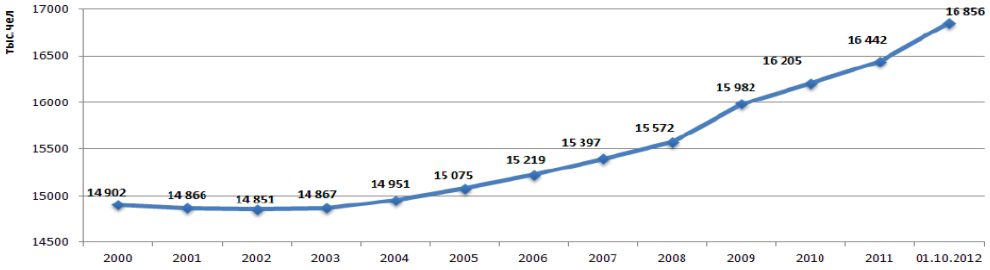

По данным переписи 2009 года, численность населения Республики Казахстан составила 160 048 человек, что на 10 229 человек (6,8%) больше, чем по данным переписи 1999 года. Одним из самых неожиданных результатов переписи стало незначительное снижение доли городского населения с 56,3% до 54% при соответствующем увеличении доли сельского населения. Последняя перепись, в 2021 году, была разделена на два этапа по договоренности. Казахстана в начале года насчитывалось 18 953 99 человек, годовой прирост составил 1,55 %. Согласно переписи, на конец 2021 года, население Казахстана составило 19 247 393 человека. За 2021 год население Казахстана увеличилось приблизительно на 293 594 человека.

Таблица 8 – Население Казахстана

Родившихся	426 081 человек
Умерших	168 120 человек
Естественный прирост населения	257 961 человек
Миграционный прирост населения	35 633 человека
Мужчин	9 245 006 человек (на 31 декабря 2021 года)
Женщин	10 002 387 человек (на 31 декабря 2021 года)

Таблица 9 – Факты на 5.04 2022 года

Население на сегодняшний день 19 324 175	**Соотношение полов** 0.92 (9 282 171 мужчин на 10 042 597 женщин)
Рейтинг страны по населению 64 (0,24% от населения Земли)	**Средний возраст** 29,3
Площадь 2 724 900 км^2	**Ожидаемая продолжительность жизни** 68,5 (63,2 – мужчины, 74,1 – женщины)
Плотность населения 7,1 на км^2	**Грамотность населения** 99,8%

Таблица 10 – Прогноз численности населения (2050-2100*)*

Год	Население	Прирост населения	Год	Население	Прирост населения
2025	19 610 258	4,44 %	2065	24 279 108	1,45 %
2030	20 301 318	3,52 %	2070	24 594 973	1,30 %

2035	20 950 364	3,20 %	2075	24 901 383	1,25 %
2040	21 621 166	3,20 %	2080	25 199 297	1,20 %
2045	22 309 984	3,19 %	2085	25 460 275	1,04 %
2050	22 959 434	2,91 %	2090	25 650 770	0,75 %
2055	23 505 027	2,38 %	2095	25 743 868	0,36 %
2060	23 931 858	1,82 %	2100	25 738 010	-0,02 %

Список литературы:

1. Харченко Л.П. Демография: учебное пособие/ Л.П. Харченко. 3-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2009.
2. Максаковский В.П. Географическая картина мира: в 2 кн. Кн. 1. Общая характеристикамира. – М.: Дрофа, 2008.
3. Народонаселение. Население и трудовые ресурсы. – М.: Статистика, 1973.
4. Козина В.В. Социально-демографические процессы в Казахстане межпереписной 1979-1989 гг. период. –Автореф. канд.наук. – Алматы, 1994.
5. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования – М., 1987.
6. Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917-1980 гг). – Алма-Ата, 1991.
7. Алексеенко А.Н. Население Казахстана. 1920-1990 гг. – Алма-Ата, 1993.
8. Алексеенко А.Н. Население Казахстана за сто лет (1897-1997 гг.) – Усть-Каменогорск, 1999.
9. Рычков П.И. Топография Оренбургская, то есть: обстоятельное описание Оренбургской губернии. – СПб., 1752, ч.1
10. Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз - кайсаков. – Алматы, 1998.
11. Левшин А.И. Описание киргиз-казацких или киргизкайсацких орд и степей. – Алматы, 1996.
12. Муканов М.С. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. – Алма-Ата, 1974.
13. Галиев А.Б. Население Казахстана в конце восстановительного периода: численность, национальный, социально-профессиональный состав. Автореферат дисс. канд.ист.наук. – Алма-Ата, 1972.
14. Квон Л.А., Гладышева Е.Н., Барабтарло Е.М. и др. Население Казахстана в 1959-1970 гг. (структурные сдвиги и их оценка) – Алма-Ата, 1975.
15. Никифоров И.Д. Городское население (1917-1939 гг.). Автореферат дисс. канд.ист.наук. – Алма-Ата, 1988.
16. Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. – Алматы, – 199 с.
17. Байжомартов У.С., Нуркатова З.А. Тезисы докладв и сообщений Всесоюзной научной конференции «Демографические процессы на Урале, в Сибири, Средней Азии и Казахстане X1X-XX вв.(Целиноград, 9-11 июля 1991 г.)». – Целиноград, 1991.
18. Обзор Семипалатинской области за 1883 г. Семипалатинск, 1884.
19. Асылбеков М.Х., Жаркенова А.М. Население Казахстана (1897-1917). – Алма-Ата: Оркениет, 2001.
20. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. – Москва: Наука, 1992.

БЕЙНЕ МӘЛІМЕТТЕРДЕН ЖАЛЫН МЕН ТҮТІНДІ АНЫҚТАУ

Алым Жанира
Магистрант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: alim.zhanira@gmail.com

Түйін. Жұмыста ауаның химиялық құрамы немесе температура датчиктері негізінде дәстүрлі тәсілдермен түтін мен жалынды анықтау мүмкін болмаған кезде ашық кеңістіктегі бейне мәліметтерден өртті анықтау алгоритмі ұсынылады. Түтін мен жалынды табу алгоритмі кеңістік уақыт белгілерін талдауға негізделген. Жалынды анықтау үшін OpenCV компьютерлік көру кітапханасының Background Subtraction функциясы алынады, жалынның түс сипаттамаларын есепке алу және оның динамикалық қасиеттерін талдау жүргізіледі. Ұсынылған алгоритмінің тиімділігі – эксперименттік зерттеулер ашық кеңістіктегі бейне тізбегі арқылы жалын мен түтінді анықтау.

Кілт сөздер: жалын, түтін, бейне, өрт, түс, алгоритм.

Аннотация. В работе предлагается алгоритм обнаружения пожара по видеоданным на открытом пространстве при невозможности обнаружения дыма и пламени традиционными способами на основе химического состава воздуха или датчиков температуры. Алгоритм обнаружения дыма и пламени основан на анализе пространственно-временных признаков. Для определения пламени берется функция background Subtraction библиотеки компьютерного зрения OpenCV, ведется учет цветовых характеристик пламени и анализ его динамических свойств. Эффективность предложенного алгоритма заключается в том, что экспериментальные исследования выявляют пламя и дым через видеоряд в открытом пространстве.

Ключевые слова: пламя, дым, видео, огонь, цвет, алгоритм.

Annotation. The paper proposes an algorithm for detecting fire from video data in an open space when it is impossible to detect smoke and flame by traditional methods based on the chemical composition of air or temperature sensors. The smoke and flame detection algorithm is based on the analysis of spatio-temporal features. To determine the flame, the background Subtraction function of the Open CV computer vision library is taken, the color characteristics of the flame are taken into account and its dynamic properties are analyzed. The effectiveness of the proposed algorithm lies in the fact that experimental studies reveal flames and smoke through a video sequence in an open space.

Keywords: flame, smoke, video, fire, color, algorithm.

Кіріспе

Бейнебақылау камераларының деректері бойынша түтін мен жалынның табылуы жанудың: экономикалық және адами шығындардың алдын алуға мүмкіндік береді. Өз негізінде ауаның химиялық құрамын талдауға ие от пен түтін датчиктері жабық кеңістіктерде (кеңселік және өндірістік аумақтар, пәтерлер және т.б.) қолданылады. Бейне детекторлар үй-жайдағы және ашық алаңдардағы өртті ерекше белгілері бойынша автоматты түрде анықтай алады: түтіндену, ашық жалын, бейнедегі объектінің тербеліс жиіліктері мен тән қозғалыстары, сонымен қатар, қажет болған жағдайда операторға объектідегі жағдайды көзбен шолып бағалауға мүмкіндік береді [1].

Өртті анықтаудың мұндай жүйелерін қолдану тиімділігі ашық жерлерде, мысалы, аэродромдар, ірі өндірістік шеберханалардың бөлмелері, үй маңындағы аумақтар, қала көшелері, саябақтар мен ормандарда күрт төмендейді.

Бұл атмосфералық факторлардың әсерінен жану өнімдерінің концентрациясы (түтін) мен температураны (отты) мұндай сенсорлармен жеткілікті түрде өлшеуге

болмайтындығына байланысты. Желдің, жаңбырдың, қардың әсерінен ауадағы жану өнімдерінің концентрациясы тез төмендейді.

Өрттердің бірнеше сатысы бар. Әдетте, өрттің дамуының бастапқы кезеңі түтіннің пайда болуымен сипатталады, бірақ бұл әрдайым бола бермейді. Мысалы, түнгі түсірілім жағдайында өрт болған кезде, компьютерлік көру алгоритмдері үшін түтін көрінбейді. Сондықтан түтін мен жалынды бір мезгілде анықтау бейне деректер бойынша өртті анықтаудың шынайылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Бейнеде түтін мен жалын кеңістіктегі және уақытша қасиеттері бар динамикалық құрылымдар болып табылады. Түтін мен жалынның уақытша қасиеттеріне қозғалыстың болуы және уақыт шекараларын талдау жатады, ал түтін жалынға қарағанда баяу қозғалады. Бейнелердегі түтін мен жалынның кеңістіктегі ерекшеліктері – түс, мөлдірлік, фракталдылық (турбуленттілік), жылылықтау. Өртті анықтау алгоритмінің міндеті – жалған теріс позитивтерді азайту.

Бейне суретте анықталатын жалынның көрнекі белгілеріне жалынның түсі мен жиегінің өзгерісі жатады. Көрсетілгендей жалын жиегінің өзгеру құбылысы жалынның жиегінің мезгіл-мезгіл бұзылуының пайда болуында жатыр [2].

Түтін мен жалынды анықтайтын алгоритмдерді келесідей жіктеуге болады:

– түтін мен жалынның пайда болу ықтималдығын бағалау үшін статистикалық сипаттамалар қолданылған кезде гистограммалар негізінде түтін мен жалынды анықтау;

– түтінге немесе жалынға үміткер аймақтарды уақытша талдау, онда кадрлар тізбегі орнатылады, содан кейін бақылау алгоритмдері, ғаламдық қозғалыс модельдері, толқындық түрлендіру және басқалары уақытша сипаттамаларды табу үшін қолданылады;

– эвристикалық ережелерді қолдана отырып, мысалы, хроматикалық компонент және түтіннің диффузиялық таралуы бойынша өртті анықтау;

– әртүрлі алгоритмдердің артықшылықтарын біріктіретін кеңістіктік уақыттық талдауға негізделген гибридті тәсіл. Мысалы, жұмыста түс пен контурды талдауды, жылтылдау эффектілерін және қозғалыс анализін біріктіретін гибридті әдіс ұсынылған.

Зерттеулерде өрттің пайда болу қаупі жоғары жерде орналасқан бейнебақылау камерасынан алынған бейнелер арқылы өртті анықтау үшін көптеген әдістер ұсынылған [3].

Өртті анықтау алгоритмі келесі қадамдардан тұрады:

– түтін мен жалынның хроматикалық ерекшеліктерін ескере отырып, кандидат облыстарды алдын ала сегменттеу жүргізіледі;

– қозғалыс бөлінген аймақтар үшін түтін мен жалын маскалары қолданылады.Түтін үшін мұндай маска оның турбулентті ерекшеліктерін, жалын үшін-динамикалық қасиеттерді ескеруден тұрады;

– түтін үшін таңдалған кандидат аймақтарын тексеру кеңістіктік-уақыттық жергілікті екілік шаблондар негізінде жүзеге асырылады, жалын үшін жыпылықтауды тексеру және геометрияны есепке алу жүргізіледі;

– «Түтін» – «түтіннің болмауы» және «жалын» – «жалынның болмауы» сыныптарына кандидат өңірлерді жіктеу тірек векторлары машинасының көмегімен орындалады. Бұл ретте оқыту іріктемесі мысалдардың жалпы іріктемесінің 80%-ын, тестілік іріктеме-20%-ын құрайды.

Тұтануды анықтаудың құрамдастырылған алгоритмінің көрсетілген қадамдары қатар орындалады, егер бейне бейнеден «жалын» немесе «түтін» деген бір объект табылса, өрт анықталды деп есептеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Катковский Л.В., Воробьев С.Ю. Применение видеотехнологий для повышения пожарной безопасности объектов / Институт прикладных физических проблем имени А.Н Севченко. – 2011. – С. 12-18.
2. Хмельницкая К.А. Распознавание пламени с помощью оптоэлектронных систем в судостроении // Труды Крыловского государственного научного центра. – 2019. – С. 277-281.
3. Faming Gong,Chuantao Li, Wenjuan Gong, Xin Li, Xiangbing Yuan, Yuhui Ma, Tao Song: Department of Computer Science & Engineering /A Real-Time Fire Detection Method from Video with Multifeature Fusion /– IJSRD - International Journal for Scientific Research & Development, 2016. – P. 608-612.

SOME PECULIARITIES IN THE USAGE OF KAZAKH, ENGLISH AND RUSSIAN PHRASEOLOGICAL UNITS: PROVERBS, SAYINGS AND IDIOMS

Aripzhan Gulnur Zhiankyzy
Senior teacher
e-mail: gulnur.aripjan@iuth.edu.kz
Nur Akhmet Djan
First year student
International University of Tourism and Hospitality
e-mail: nur.ahmet@iuth.edu.kz

Annotation. The vocabulary of a language is usually enriched with linguistic units, such as: Idioms, proverbs and sayings. Idioms, proverbs and sayings are used to make the language colorful and fascinating; they are commonly used in all types of language: formal, informal, oral or written. It is difficult to understand the meaning of idioms from the words they consist of. In our research work, we would like to identify peculiarities of proverbs, idioms, proverbs and sayings in English, Kazakh and Russian.

Keywords: idioms, proverbs and sayings, peculiarity, development of phraseological units.

Түйін. Тілдің лексикасы әдетте идиомалар, мақал-мәтелдер сияқты тілдік бірліктермен байытылады. Идиомалар, мақал-мәтелдер тілді түрлі-түсті және қызықты ету үшін қолданылады; олар әдетте тілдің барлық түрлерінде қолданылады: ресми, бейресми, ауызша немесе жазбаша. Олар тұратын сөздердің идиомаларының мағынасын түсіну қиын. Біздің зерттеу жұмысымызда ағылшын, қазақ және орыс тілдеріндегі мақал- мәтелдердің, идиомалардың, мақал-мәтелдердің ерекшеліктерін анықтағымыз келеді.

Кілт сөздер: идиомалар, мақал-мәтелдер, ерекшеліктер, фразеологиялық бірліктердің дамуы.

Аннотация. Словарный запас языка обычно обогащается языковыми единицами, такими как идиомы, пословицы и поговорки. Идиомы, пословицы и поговорки используются для того, чтобы сделать язык красочным и увлекательным; они обычно используются во всех типах языка: формальном, неформальном, устном или письменном. Трудно понять значение идиом из слов, из которых они состоят. В нашей исследовательской работе мы хотели бы выявить особенности пословиц, идиом, пословиц и поговорок на английском, казахском и русском языках.

Ключевые слова: идиомы, пословицы и поговорки, особенности, развитие фразеологических единиц.

Introduction

The word-stock of a language is ordinarily improved by units of dialect such as: words, word-groups and/or by phraseological units. The most distinction between words and expressions lies in their shape and meaning. A word may be a littler unit than a state. Expressions show up in dialects portraying the nation's character, conventions and traditions. As each country has its claim history, traditions and conventions, the common history of humankindinterfaces common things and wonders such as: nature, war, creatures, nourishment, plants etc. Sayings have generally been defined and coined on the basis of these themes. Figures of speech, sayings and idioms are utilized to create a dialect colourful and intriguing; they are commonly utilized in all sorts of dialect: formal, casual, talked or composed. It is troublesome to get it the meaning of the expressions from the words it consists of. On the off chance that somebody does not know that or another expression they will not get it the entire content or discourse [1].

Proverbs and sayings, idioms: classification of proverbs. Firstly, proverbs and sayings can be classified by the thematic units. Many linguists consider phraseological units as word-groups that cannot be made in the process of speaking; they exist in the language as ready-made units. A straight way to improve your understanding of the world culture, people and history is to study proverbs and sayings of different languages. Proverbs, sayings and quotes will teach many apt observations made by people, translated from ancient written sources, and borrowed from literary works. Proverbs and sayings are compiled in special dictionaries of proverbs and sayings. They have been analyzed and given classifications by many scholars of different languages. Phraseological units can be classified according to the ways they are formed, according to the degree of the motivation of their meaning, according to their structure, and according to their part-of-speech meaning. These criteria of classification are similar in different languages, as proverbs and sayings can be met in different languages of the world. But different people's usage and perceptions of proverbs and sayings differ from idioms, because they see things and concepts in their own ways. For example, idioms are used frequently in the English language rather than proverbs and sayings. In modern English some proverbs are considered to be old-fashioned, so as a result, they are modified and shortened. For example:

A stitch in time saves nine became a stitch in time
A bird in the hand is worth two in the bush – a bird in the hand
Never put off till tomorrow what you can do today – Never put off till tomorrow
Don't count your chickens until they are hatched – Don't count your chicken

As a result young generation may not understand the meanings of short proverbs, so if they don't know their meaning they would avoid using the proverbs in their speech. There is a threat of disappearing of proverbs from the English language. However, in Kazakh language proverbs and sayings are popular among all the generations. Proverbs are used by elder people and young people and proverbs are widely used in media as well. On the one hand, according to Kazakh traditions young people ought to respect elder people and listen to their advice. On the other hand, proverbs are used to describe different situations and correspond to every situation inKazakh language. Proverbs are piece of wisdom inherited from our experienced ancestors. The most frequently used Kazakh proverbs are the followings:

There is no place like your Motherland.
If sister-in-laws are friendly, there is much food.
The home with a child is a bazaar; the childless home is a grave.
My house is my song and my bed.

But there are no idioms in the Kazakh language. Idioms are also collocations, because they consist of several words that tend to be used together, but the difference is that we can't guess the meaning of the whole idiom from the meanings of its parts. Idioms are phraseological

units with a transferred meaning. They can be completely or partially transferred. For instance: to add fuel to the fire/flame (to make an argument or a bad situation worse); its Russianequivalent is *подливать масло в огонь* which means to pour the oil to the fire and its Kazakh equivalent is *отқа май құю* which has the same meaning [2].

Idioms are inseparable ready-made phraseological units used to colour speech, while proverbs and sayings typically have moral principles. Proverbs and sayings have international character and mostly have the same meaning and form in different languages. They are coined by people whose names are unknown, and they teach people the norms and moral principles of life. At the same time, they enrich our language and reveal the culture of different people. Even though these phrases are different in different languages, they have common understandings and meanings. For example: the English proverb The last straw breaks the camel's back means the last in a series of unpleasant events which finally makes you feel that you cannot continue to accept a bad situation. This has the same meaning in Russian *Последняя соломинка ломает спину верблюда* and in Kazakh means the last camel's luggage is heavy which is translated as *Соңғы түйенің жүгі ауыр*. Proverbs and sayings are the habitual associations of a word in a language with other particular words. Speakers become accustomed to such collocations. Very often they are related to the referential and situational meaning of words. Sometimes there are collocations, which are removed from the reference to extra-linguistic reality. While comparing and contrasting proverbs in different languages we can find their equivalents in other languages by their meaning. As stated before, the classification system starts with main themes, which for the most part represent basic aspects of human life and it is common to all languages. These themes in Kazakh, English and Russian languages are common and they are easily seen in the following examples:

A. **Practical knowledge of nature**: for example: the English proverb an oak is not felled with one stroke has the same function and equivalent in Russian and Kazakh: *Одним ударом дуба не свалишь* and *Еменді бір ұрып құлата алмайсың;*

B. **Faith and basic attitudes**: east or west, home is best – *В гостях хорошо, а дома лучше* in Russian which is translated as to be a guest is good but to be at home is better and in Kazakh *Өз үйім-өлең төсегім* means my home is my song and my bed;

C. **Basic observations and socio-logics:** if you cannot see the bottom, do not cross the river – *Не зная броду, не суйся в воду –Өткелін білмей өзенге түспе*. All the three variants have the same meaning;

D. **The world and human life**: he lives long that lives well – *В доброй житье кудри вьются* - *Көңілдінің үйінде күнде мейрам, күнде той*. This proverb has no stylistic colouring in comparative languages. They are simple sentences which ordinary people use in everyday speech and have become a proverb as a result of long and frequent use;

E. **Sense of proportion**: eat at pleasure, drink with measure – *Ешь вволю, пей в меру* (Russian) – *Қанағат қарын тойғызар* (Kazakh);

F. **Concepts of morality**: handsome is that handsome does–*Не тот хорош, ктолицом пригож, а тот, кто на деле гож.* The Russian variant is translated as that is not good who is handsome but who does properly –*Тәні сұлу– сұлу емес, жаны сұлу– сұлу* and the Kazakh variant is who has handsome body is not handsome, who has handsome soul is handsome;

G. **Social life**: he is lifeless who is faultless– *Безгрешен только мертвый* (Russian: only a dead person is sinless) –*Жаңылмайтын жақ болмас, сүрінбейтін тұяқ болмас*. These types of proverbs are based on experience of people in the society as a result of their relationship, manners and behavior;

H. **Social interaction**: a bad beginning makes a bad ending– *Плохому началу – плохой конец* (Russian is the same) – *Басы қатты болса аяғы тәтті болады* (in the Kazakh variant the same words are used but the meaning is different: if the beginning is bad then the end will be tasty; here is the rhyme: қатты and тәтті). Social interaction has bred the majority of proverbs

and sayings in the three languages, as social status and habits of people play a most important role in the life of people;

I. **Communication**: great talkers are great liars– *Кто много говорит, тот мало делает* (Russian: who talks a lot does a little) – *Аз сөз – алтын, көп сөз – күміс* (Kazakh: few words are gold, lots of words are silver). This proverb shows that in every nation much talk has bad results such as: lie, laziness, gossips etc. These proverbs show communication in different aspects;

J. **Agreements and norms**: do in Rome as the Romans do–*В чужой монастырь со своим уставом не ходят* (Russian: To other people's monastery don't go with your rules) – *Кімнің жерін жерлесең, соның отын ота* (Kazakh: Whose place you are in, his grass you will cut). In every country people respect other's private property, if not it can be regarded as a rude and offensive manner. People mostly accept peaceful and mutual relations and negotiations between each other;

K. **Coping and learning**: Knowledge is a great power, but learning and mastering different sciences have great difficulty. Every nation advises learning, and a respect for teachers and masters. Live and learn – *Век живи, век учись* (Russian) – *Оқу инемен құдық қазғандай* (Kazakh: Learning is like digging shaft with a needle). Don't teach a fish to swim – *Не учи ученого* (Russian: Don't teach a taught man) – *Дария жанынан құдық қазба* (Kazakh: Don't dig a shaft next to the lake);

T. **Time and sense of time**: lost time is never found again– *Потерянного времени не воротишь* (Russian: the same) – *Өткен іске өкінбе* (Kazakh: Don‟t regret the past) or *Уақытыңның босқа өткені, өміріңнің бос кеткені* (If you waste your time then you waste your life). Different people use different proverbs of time and mostly value time; at the same time, most people do not appreciate their lost time [3].

Phraseological units in communication. Language communication is a leading function. It conveys information from one communicant to other. Despite the character oftransferring information the building material of the communicative process is words, word blocks, among which are phraseological units, the units which convey this information. The informative value of these units is not equal, that is why they colour the communicative process in which they participate differently. It is clear that in order to derive a discourse from a text, we have to explore two different sites of meaning: on the one hand, the text's intrinsic linguistic or formal properties (its sounds, typography, vocabulary, grammar, and so on) and on the other hand, the extrinsic contextual factors which are taken to affect its linguistic meaning. These two interacting sites of semantic meaning are the study of formal meanings as they are encoded in thelanguage of texts, that is, independent of writers (speakers) and readers (hearers) set in aparticular context; while pragmatics is concerned with the meaning of language in discourse, thatis, when it is used in an appropriate context to achieve particular aims. Pragmatic meaning is not an alternative to semantic meaning, but complementary to it, because it is inferred from the interplay of semantic meaning with context. The pragmatic peculiarities of phraseological units are:

a) communicative direction of phraseological units (a certain type of expression in which this unit is used);

b) a character and a direction of a communicative effect which a phraseological unit gives;

c) social-emotive register of phraseological unit function.

The direction and character of a communicative effect made by a phraseological unit compose a very important pragmatic peculiarity of phraseological units. It is tightly connected with phraseological unit perception [4].

Difficulties of translating idioms, proverbs and sayings. Idioms, proverbs and sayings are very difficult to translate. Students have to know that fixed expressions like idioms are frozen patterns of language which allow little or no variation in form and often carry meanings which cannot be deduced from their individual components. The student's first problem while

interpreting an idiom is to recognize that it is an idiom, as it is not always obvious. There are various types of idioms; some of them are more recognizable than others. Those idioms are those which include truth situations, eg. it's raining cats and dogs. However, some of them do not follow grammatical rules: eg. the powers that be which means the people who control things but who are not known. The more difficult an expression is to understand and the less sense it makesin a context, the more likely it is that the translator will recognize it as an idiom. The second problem is how to translate it into the target language. There are several cases in which idioms can be misinterpreted. There are four main ways to translate an image-bearing phraseological units: 1) the image may be preserved as it is; 2) it may be partially changed; 3) it may bereplaced by an utterly different image, and 4) a translated version may contain no image at all[5].

1. Some phraseological units may be based on some historical, mythological, biblical, etc. references: in seventh heaven – *на седьмом небе* (in Russian it means the same) – *төбең көкке жетү* (in Kazakh it means one's head is getting the sky). Such phraseological units of thesource language and the target language are called «equivalents»; with equivalents there are no difficulties of a stylistic character. Some phraseological units may not have equivalents in the target language. Then translation is achieved through loan translation: no man can make a good coat with a bad cloth – из плохого материала хорошего платья не сошьешь (Russian) whichis translated word-by-word as from a bad cloth a good dress is not made. However, this can be done only if the meaning of the phrase is absolutely transparent, that is, if the figurative meaning of the phrase is easily and unmistakably deduced from its direct meaning. In this case the translated version is no longer phraseological but it retains its figurative meaning and adds to the expressiveness of the text. If the meaning is not transparent and the meaning cannot be deduced from the lexical meaning of the components, loan translation is impossible. For example, to send somebody to Coventry cannot be literally translated as послать в Ковентри which is to send to Coventry (which meant that punished people were sent to Coventry in the 17th century) because people from other countries are not familiar with the meaning of this expression. Some idioms seem transparent because they offer a reasonable literal meaning and their idiomatic meaning may not be easily seen. For example, to go out with (to have a romantic relationship with someone) and take someone for a ride (deceive or cheat someone) In this case if a student is not familiar with these idioms he can accept the literal meaning of them and misunderstand the idioms.

2. Some phraseological units of the source language and the target language may express the same idea and be based on similar though not identical images. In such cases it is possible to ignore slight differences between the meanings. And even if the meaning is partially changed in comparison with that of the source language, it can still be accepted: burnt child dreads of thefire – *обжегшись на молоке, на воду дует* (Russian) – *аузы күйген үріп ішеді* (Kazakh). In this example the difference between the English, Russian and Kazakh variants seem to be rather serious: there is no lexical correspondence between the words, e.g. in the English variant, the words burn and fire are used, while in Russian it says someone who was burnt on milk will blow on water and the Kazakh variant is: someone who burnt his mouth will blow while drinking. But the image is nearly the same – he who once was burnt is afraid of everything which is hot.

3. Since the phraseological units of every language represent the history and culture of the people speaking the language, many ideas which are common to all peoples are expressed differently in different languages: For example, Welsh people say it rains old women and sticks whereas English people say it rains cats and dogs and both of them have the same meaning. The main task is to find a phraseological unit of the target language expressing the same idea and belonging to the same stylistic register as the original phraseological unit. The complete substitute of the image does not in any way change the general meaning of the proverb: for example, too many cooks spoil the broth – the meaning and stylistic reference of this proverb corresponds to *Қойшы көп болса қой арам өледі* in Kazakh which means that if there are many shepherds a sheep can die starving. And *У семи нянек дитя без глазу* in Russian – it means that

if seven nurses look after a child then he can become one-eyed. So in all cases when phraseological units have no equivalents in the target language, complete substitution of images is recommended.

4. In the source language there may exist some phraseological units that have neither equivalents nor analogues in the target language. If the image is not transparent then loan translation is impossible; such phraseological units can be translated descriptively, by free words which are not fixed or figurative. There are the main 4 ways of translating figurative phraseological units: 1) the image may be preserved as it is; 2) it may be partially changed; 3) it may be replaced by an utterly different image, and 4) a translated version may contain no image at all [6].

Conclusion

In conclusion, every language differs not only linguistically but also semantically as every nation has their own cultures and their proverbs and idioms differ according to those values. So when translating proverbs and idioms from one language to the another language, we should keep in mind the cultural values and beliefs. Contrastive-comparative study of phraseological units, proverbs and sayings and idioms gives us an opportunity to reveal their ethical-aesthetic characters and the functions in the context. Understanding and knowledge of different languages helps to broaden one's mind and master the learned language professionally. Comparison of three languages' set expressions has shown lots of similarities in their formation, meaning, function and pragmatics of proverbs and sayings. It shows that even they belong to different families and types of language groups and pronounce the words in different forms, the evolution and formation of human language takes its beginning from one root and source. In classes teachers try to teach students everything they know; however the best of learning may happen outside the classroom when students are reading, listening to music, watching TV, chatting with native and non-native speakers on the internet. Therefore greater emphasis on idioms or fixed expressions should perhaps be made rather than on grammar. Different kinds of phraseological units with various learning strategies can be taught at different levels. The main goal of language teaching must be to create opportunities for students to acquire more and more language. The teacher should be a language provider and the expert who helps students notice useful and interesting knowledge. Textbooks should contain more natural language with the emphasis on activities and strategies which aid natural acquisition of the language. There is no point in learners knowing just the words themselves unless they also know the fixed collocations,idioms or proverbs with those words. The students need to know more new words with more fixed collocations increasing their collocation competence with words which they already know. It is lexis and collocation competence which allows students to read more widely, understand more quickly and speak more fluently.

References:

1. Arnold, I.V. Modern English Lexicology. – Moscow, 1973.
2. Cambridge Idioms Dictionary, Second edition. – Cambridge University Press, 2006.
3. http:// www.unibuc.ro/eBooks/filologie/mateescu/pdf/56.pdf. (Text and discourse).
4. Baker M. In Other Words, – London: Routledge, 1992.
5. Muller V.K. New English-Russian Dictionary, – Издательство «Русский язык», 2000.
6. Lauhakangas, O. The Matti Kuusi International Type System of Proverbs. FF Communications – No. 275. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica), 2001. – 158 p.

СҰЛТАНБЕК ҚОЖАНОВ – МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ

Еришева Толкын Амантаевна
Аға оқытушы, магистр
e-mail: erisheva.t@iuth.edu.kz
Амалбек Жанерке Ғалымжанқызы
1 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: zhanerke.amalbek@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Сұлтанбек Қожановтың өмірі мен қызметі қарастырылған. С. Қожанов өз еліне, өз халқына еңбек еткен тұлғалардың бірі. Қоғам қайраткері Түркістандағы баспасөздің және ұлттық театрдың өркендеуіне елеулі үлес қосты. С. Қожановтың мемлекет қайраткері ретінде 1920-1924 жылдардағы қызметтерінің бірі – елдегі сауатсыздықты жою, мектепке мұғалім дайындау мәселесі болды.
Кілт сөздер: Сұлтанбек Қожанов, тарихи тұлға, қызметі.

Аннотация. В данной статье рассматривается жизнь и деятельность видного государственного и общественного деятеля Султанбека Кожанова. С. Кожанов – один из тех, кто трудился на благо своей страны, своего народа. Общественный деятель внес значительный вклад в развитие прессы и национального театра в Туркестане. Одной из функций С. Кожанова как государственного деятеля в 1920-1924 гг. была проблема ликвидации неграмотности в стране, подготовки учителя к школе.
Ключевые слова: Султанбек Кожанов, историческая личность, деятельность.

Annotation. This article examines the life and work of a prominent statesman and public figure Sultanbek Kozhanov. S. Kozhanov is one of those who worked for his country, for his people. The public figure made a significant contribution to the development of the press and the national theater in Turkestan. One of the functions of S. Kozhanov as a statesman in 1920-1924 was the problem of eliminating illiteracy in the country, preparing teachers for school.
Keywords: Sultanbek Kozhanov, historical personality, activity.

Кіріспе

Сұлтанбек Қожанұлы Қожанов – 1894 жылы 10 қыркүйекте Оңтүстік Қазақстан облысы, Созақ ауданы, Ақсүмбе ауылында кедей қазақ отбасында дүниеге келген.

1910 жылы Түркістандағы 4 сыныптық орыс түзем бастауыш мектебін, 1913 жылы 3 сыныптық қалалық мектепті, Ташкент мұғалімдер семинариясын тәмамдаған. Ал, 1927 Мәскеуде БК(б)П ОК Марксизм-ленинизм курсын бітірген [1].

Саяси қызметін Ташкент қаласында семинария оқушыларынан құралған «Кеңес» атты жастар ұйымын құрудан бастаған. 1917 жылы көктемде Ташкентте **Мұстафа Шоқай, Қ. Қожықов, Қ. Болғанбаев, С. Ақаевпен** бірге «Бірлік туы» газетін шығарды.

Әдіс-тәсілдер. Тарихи тұлғаның өмірі мен қызметін зерттегенде архив деректері мен жазбаша естеліктерді, баспасөз материалдарын және ауызша деректерді салыстыра отырып, тұжырымдар жасаған жөн.

Сұлтанбек Қожанов Түркістан (Қоқан) автономиясына қызу қолдаушылық танытып, оны Кеңес үкіметінің әскер күшімен құлатуын жергілікті халықтың өзін-өзі билеу құқығын аяқ асты етушілік деп бағалады. Өлкеде кеңестік билік тұсында болған ашаршылыққа қарсы күресте белсенділік танытты.

Қоғам қайраткері аштықпен күресетін орталық комиссияның мүшесі ретінде 1918 жылы қараша айынан бастап Түркістан, Созақ, Жаңақорған, Қызылқұм, Шиелі

өңірлерінде ашыққан адамдарды тамақтандыратын арнайы орындар ашуды ұйымдастырды.

1921 жылы қазанда Халық ағарту халық комиссары болып тағайындалды. Түріккомиссияның Ресейде іске асырылып жатқан коммунистік шараларды Түркістан өміріне күштеп енгізуге, таптық күресті шиеленістіре түсуге, сөйтіп ұлттық мәселені кейінге ығыстырып тастауға бағытталған әрекетіне қарсы тұрды [2].

Зерттеу нәтижелері. Ол өзінің қысқа ғана ғұмырын білім мен ғылымға арнап, оқу-ағарту саласында білім беруді жергілікті халықтар тілінде жүргізу мәселесін көтеріп, оны жүзеге асыруды талап етті. Сонымен қатар Сұлтанбек Қожановтың әлі күнге дейін кеңінен қолданылып келе жатқан «Есеп тану құралы» атты еңбегі қазақ мектебінің математикадан бірінші оқулығы болатын. Кітапта арифметиканың негіздері жайлы ақпараттар берілген, және де алғаш рет (1924 жылы), «Түркістанның Кеңестік Автономиясының он жылдығына» атты орыс тіліндегі зерттеуімен қосылып (1928) жеке кітап болып шыққан [3].

1921 жылғы Бүкілодақтық 12-ші сьезде ол Қазақ еліндегі көкейтесті мәселелерді қорғап, елдің мәдениеті, салт-дәстүрі мен тілінің даму жолдарына нақтылай тоқтала кетті. Сұлтанбек Қожанов қазақ балаларының сапалы білім алуы үшін берілмей күресіп, Еуропа мектептерінің білім алу жүйесін үлгі ретінде ұстанып, осы әдісті өз еліне, ана тілінде өткізгісі келді. Сонымен қатар ол өз жерінде институттар мен курстардың ашылуын талап етті. Қоғам қайраткері Түркістандағы баспасөздің және ұлттық театрдың өркендеуіне елеулі үлес қосты. С. Қожановтың мемлекет қайраткері ретінде 1920-1924 жылдардағы қызметтерінің бірі – елдегі сауатсыздықты жою, мектепке мұғалім дайындау мәселесі болды. Ол өзінің оқу-ағарту саласындағы мол тәжірибесіне сүйене келе, Ташкенттегі халық ағарту институтын ашуға атсалысты. Мұғалім кадрлар құрамын көбейту тікелей басшылық етті [4].

«Ақ жол» газетін шығаруды ұйымдастырып, оның алғашқы редакторы болды. 1922 жылы Түркістан республикасының Жер шаруашылығы халық комиссары болып тағайындалысымен, ауыл ахуалына ерекше көңіл бөліп, өлкедегі жер-су реформасына тек таптық қана емес, сонымен бірге ұлттық сипат беру бағытын да ұстанды [5].

Сұлтанбек Қожанов Түркістан өлкесінің әйел-қыздарының тұрмыстық жағдайларына да ерекше көңіл бөліп, олардың қоғамдағы орны мен қызметін жоғары бағалауды, бірінші кезекте аналарды аялауды, олардың әлеуметтік жағдайларына көңіл бөлуді талап етті. Сол бір ауыр күндерді халқымыздың әдет-ғұрыптарын, салт- дәстүрлерін, ана тілін ұмытпай, ата-бабаларымыздың мыңдаған жылдар бойы мысқалдап жинаған асыл мұраларын қастерлеп, оны нығайтуға, өркендетуге шақырды. Бұл салада жергілікті «Тіл декреті» жөніндегі комиссиясының мүшесі ретінде бірқатар жұмыстар жүргізді. Сұлтанбектің тағы бір адамгершілікке толы жақсы жақтарының бірі - көшеде басып жүрген жетім балаларды аштықтан аман сақтап қалу, баспана, колония ұйымдастыруға да ерекше көңіл бөлуі. Жетім балалардың денсаулығы мен тәрбиесіне жан-жақты қамқорлық жасады. «Балаларды сақтаңдар, олар біздің келешегіміз, тірегіміз, үмітіміз» деп айрықша ескертетін [4].

1922-1924 жылдары С. Қожанов Түркістан жер шаруашылығы халық комиссары лауазымында жұмыс істеді. Ол кезде Мырзашөлді суландыру, Шыршық, Ангрен, Келес алқаптарындағы су жүйелерін реттеу арқылы ауыл шаруашылық өнімдерін арттыру мәселесіне басшылық жасады.

С. Қожанов 1920-1924 жылдары Түркістан Республикалық Кеңестері мен Түркістан коммунистік партиясының V-VIII съездеріне XIII съезіне делегат болып қатысты. Түркістан Орталық Атқару Комитеті төрағасының орынбасары, соңынан біраз уақыт төрағасы болып қызмет етті. 1924 жылдың соңына дейін Қазақ Өлкелік Комитетінің хатшысы Қазақ Орталық Атқару комитетінің мүшесі болып жұмыс істеді. Бұрынғы Ақмешітті Қызыл Орда деп атап, Қазақстанның астанасына айналдырды.

1920-1924 жылдары Түркістан компартиясы ОК мүшесі, Түркістан орталық атқару комитеті төрағасының орынбасары, Түркістан республикасының ішкі істер халық комиссары, Халық ағарту халық комиссары, «Ақжол» газетінің редакторы болады. «Ақжол» – Түркістанның іргелі елдік газеті болды. Ол «Жаңа өріс» газетінен бастау алды. Газет 1920 жылы 7 желтоқсанда жарық көрді. Алғашқы редакторы – С. Қожанов қайраткердің беделі мен елшілдігі арқасында аз жылда мұнда М. Дулатұлы, Ж. Аймауытұлы, А. Байтасұлы, Б. Сүлейұлы, Т. Шонанұлы, Х. Болғанбай т.б. азаматтар топтасты. Елшіл газеттің бағыты 1925 жылы И. Сталиннің тікелей тапсырмасымен мұқият тексеріліп, ол 1926 жылы жабылды.

1934 жылы кеңестік бақылау комиссиясының Өзбекстан бойынша өкілі болып қызмет атқарады. 1928 жылы Орта Азия партия тарихы институты қайраткердің «Кеңестік Түркістан автономиясының он жылдығына» атты кітабын басып шығарды. Осында ол жаңа республика құрудың қиын өткелдері мен алдағы міндеттерді айқын жазады Оның шығармашылығында «Нені айтайын?», «Кім жауапкер?», «Көреміз!», «Шынға ұқсаған пікірлер», «Бұл кім?», «Тілмаштарға бір сын» т.б. өлеңдері мен К. Бальмонт, Эзоп (Д. Бедный тәржімесі) туындыларынан қазақша сөйлеткен аудармалары бар [6].

1929 жылдың 10 қазан күні Орта Азия экономикалық Кеңесінің №157 қаулысымен Орта Азия мақта, ирригация, политехника институтының ректоры болып С. Қожанов тағайындалды және де 1930 жылы қаңтар айында 3 факультет: мақта-агрономия, технология, колхоз-совхоздар факультетін ұйымдастырды. Аталмыш факультеттерге өзбек, қазақ, қырғыз, тәжік, түркмен және қарақалпақ жастарын қабылдауға жан-жақты атсалысты. 1930 жылы институт бойынша 2300 студент оқыған болса, 1931 жылы олардың саны 6000 мыңға жетті [7].

1931-1932 жылдары С. Қожанов Орта Азия мақта шаруашылығының бастығы болып қызмет істеді және 1932-1933 жылдарда Мәскеуде Орталық Комитетінде «Союззготохлопок» меңгерушісінің орынбасары рөлін атқарды [4].

Қорытынды, нәтижелерді талқылау және тұжырым

1933-1934 жылдары Орталық бақылау комиссиясының мақта жөніндегі бақылаушы жұмыстарын атқарды және де осы уақыт аралығында «Орта Азиядағы революция» (1929), «Орта Азия ғылыми-зерттеу институты дайындаған революция тарихы» (1930) және сол жылдарда газет-журнал беттеріндегі жарияланған проблемалық мақалалары жарық көрді. РК(б)П ОК ұлт қызметкерлерімен өткізген Төртінші кеңесінде (1923), РКФСР ХКК төрағасының орынбасары Тұрар Рысқұловтың басқаруымен өткен жеке кеңесте (1926) сөйлеген сөздерінде, сондай-ақ И.В. Сталинге 1927 жылы жазған екі хатында Қожановтың саяси көзқарастары мейлінше айқын тұжырымдалған [8].

Замандасы Н. Оңдасынов айтқандай: «Халық жауы» болған жоқ, қайта өзхалқының жарқын болашағы үшін күресті, сол үшін жазықты болды, сол үшін шыбын жанын құрбандыққа қиды. Қазақ елінің тұтастығы, тәуелсіздігі жолында тер төккен тұлға еді. Қазақ халқы атынан сөйлеген, жұрттың жоғын жоқтаған арлы да алғыр азамат болатын.

Ол 1937 жылы 16 шілдеде Ташкентте тұтқындалып, саяси қуғын-сүргін құрбаны болды. 1957 жылы Қожанов ақталғаннан кейін сіңірген еңбегін мойындап, тек қана 1994 жылы еңбектері шығарыла бастады. Алматы, Шымкент қалаларындағы көшелерге Қожанов есімі берілген. Түркістанда ескерткіш қойылған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақтың Сұлтанбектей сұлтан ұлы. Адырна, 2020. https://adyrna.kz/post/46373

2. Бүгін Сұлтанбек Қожановтың туғанына 124 жыл, 2018. https://kazgazeta.kz/news/73234

3. Алаштың бір асылы //Сыр медиа, 2019. https://syr-media.kz/tarikh/8797-alashty-br-asyly.html

4. Тілеуқұлов Г. Жазықсыз жазаланған тұлғалар. – Ташкент, 2000.
5. «Алаш» қозғалысы. – Алматы, 2008.
6. Қожанов Сұлтанбек (1894-1938) // Алаш электронды кітапхана. https://alash.semeylib.kz/?page_id=354
7. Ыбырай С. Сұлтанбек Қожанов кім? // Abai.kz, 2021. https://abai.kz/index.php/post/135709
8. Қойшыбаев Б. Ұлы Түркістандықтар. – Шымкент келбеті: қоғамдық-саяси газет, 2019.

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Еришева Толкын Амантаевна
Аға оқытушы, магистр
e-mail: erisheva.t@iuth.edu.kz
Тұрғанбек Фариза Қайратқызы
1 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: turganbek.fariza@iuth.edu.kz

Түйін. Мақалада қазақ халқының көрнекті тұлғаларының бірі мемлекет және қоғам қайраткері Жұмабек Тәшеновтың қоғамдық қызметі жан-жақты қарастырылған. Ж. Тәшенов Қазақстанның саяси, экономикалық, мәдени дамуына басшылық жасағанжылдары қазақ мемлекетінің аумақтық тұтастығының сақталуына еңбегі ерекше болды. XX ғасырдың 50-60-шы жылдары Қазақстанның солтүстік өлкелерін Ресейге қоспақ болған кезде Ж. Тәшенов батыл қарсы шыққан болатын.
Кілт сөздер: Жұмабек Тәшенов, мемлекет және қоғам қайраткері, территория.
Аннотация. В статье подробно рассмотрена общественная деятельность одного из выдающихся деятелей казахского народа – государственного и общественного деятеля Жумабека Ташенова. За годы руководства политическим, экономическим, культурным развитием Казахстана Ж. Ташенов сделал упор на сохранение территориальной целостности казахского государства. В 50-60-е годы XX века, когда северные края Казахстана собирались присоединить к России, Ж. Ташенов решительно выступил против.
Ключевые слова: Жумабек Ташенов, государственный и общественный деятель, территория.

Annotation. The article examines in detail the public activity of one of the outstanding figures of the Kazakh people - the statesman and public figure Zhumabek Tashenov. During the years of leadership of the political, economic, cultural development of Kazakhstan Zh. Tashenov emphasized the preservation of the territorial integrity of the Kazakh state. In the 50-60s of the twentieth century, when the northern territories of Kazakhstan were going to be annexed to Russia, Zh. Tashenov strongly opposed.
Keywords: Zhumabek Tashenov, state and public figure, territory.

Кіріспе

Қазақ тарихында халыққа қызметі ерекше болған тұлғалар бар. Солардың бірі әрі бірегейі – Жұмабек Ахметұлы Тәшенов. Қазақ жерінің тұтастығы үшін күрескен тұлғалар үшін ата-бабаларымыздың аманатын орындап, жерге негізгі құндылық ретінде қарады. Саясат пен мемлекеттік билік саласында ұлыларға қойылатын талаптың, ұлылар қатарына кірудің өлшем-ұстанымы мүлде бөлек. Ұлт тарихы тағылымына сүйене айтар болсақ, XX ғасырдың алыптары Қаныш Сәтбаевтің, Мұхтар Әуезовтың, Шәкен Аймановтың, Мұрат Айтхожиннің, тағы басқалардың интеллектуалдық ерекше жаратылысы жаңалықтарымен,

кітаптарымен олардың көзі тірісінде мойындалды. Алаш арыстары Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Смағұл Сәдуақасов, Халел Досмұхамедов аласұрған XX ғасыр басындағы саяси үдерістердің нағыз серкесі екенін енді ғана танудамыз. Міне, Қазақстанға, қазақ халқына сіңірген еңбегі әзірге лайық бағаланбаған, осындай таутұлғалардың қатарында Жұмабек Тәшенов та тұр [1].

Әдіс-тәсілдер. Ж. Тәшеновтың қоғамдық қызметін зерттеу тарихилық принципіне сүйену арқылы жүргізілді. Тарихи тұлғаның қызметі ол өмір сүрген уақыт пен жағдайдың аясында зерттелуі қажет. Ол 1915 жылы Ақмола облысы, Аршалы ауданы, Бабатай ауылында дүниеге келген. Ақмола құрылыс техникумын аяқтаған соң бірден көптеген қызметтерді атқарып, ел дамуына үлес қосты. Солтүстік Қазақстан, Ақтөбе облыстарында төрағалық қызметтер атқарды. 1955-1960 жылдары Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы, 1960-1961 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы қызметтерін атқарды. Осы қызметте жүргенде Н.С. Хрущевке қарсы шығып, қызметі төмендетілді [2].

Зерттеу нәтижелері. Жұмабек Ташенов еңбекке жастайынан араласты. 1936 жылы 26 қарашада Вишнев аудандық Жер комитетінің өкілі Школьныйдың қолы қойылып, мөр басылған құжатта (есімі, әкесінің аты өшіріліп қалған) Жұмабек әкесі Тәшенмен бірге «Қуаңшылықпен күрес» колхозының малын баққаны жазылған [3].

Жұмабек Ахметұлының еңбек жолы 1934-1939 жылдары Бейнетқор ауданы атқару комитетінің хатшысы қызметінен басталады. Одан кейін аудан жер бөлімінің меңгерушісі, 1939-1943 жылдары Ақмола облысы жер бөлімі бастығының орынбасары, 1944-1947 жылдары Солтүстік Қазақстан облысы партия комитеті хатшысының орынбасары, мал шаруашылығы бөлімінің меңгерушісі, 1947-1948 жылдары Солтүстік Қазақстан облысы атқару комитеті төрағасының орынбасары, төрағасы (1948-1952), 1952-1955 жылдары Ақтөбе облысы партия комитетінің 1-хатшысы, 1955-1960 жылдары Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесі төралқасының төрағасы, 1960-1961 жылдары Қазақ КСР-і Министрлер Кеңесінің төрағасы, 1961-1975 жылдары Шымкент облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары, өмірінің соңғы кезеңінде «Қаракөл» ғылыми-зерттеу институтында, Оңтүстік Қазақстан облыстық талдау-есептеу орталығында қызмет атқарған [4].

Тәшенов республиканың саяси, экономикалық, мәдени дамуына басшылық жасаған жылдары қазақ мемлекетінің аумақ тұтастығының сақталуына көп еңбек сіңірді. Маңғыстауды Түрікменстанға қосу жөніндегі ұсыныстарға, тың өлкесіне біріктірілген солтүстік облыстарды Ресейге, Оңтүстік Қазақстанның мақта егетін аудандарын Өзбекстанға беруге, Қазақстан жерінде ядролық жарылыстар жасауға қарсылық білдірді. Шығармашылық одақтар өкілдеріне үй-пәтер бергендігі үшін Алматының ортасында «қазақ ауылын» құрды деп айыпталды. «Қазақ әдебиеті» газетін жабудан, «Социалистік Қазақстан» газетін «Казправданың» аудармасы етіп шығарылу қаупінен қорғап қалды. «Ұлтшыл» деп айыпталып, Н. Хрущевтің нұсқауымен қызметінен босатылды. 1975 жылы одақтық дәрежедегі дербес зейнеткерлікке шықты. Өмірінің соңғы кезеңінде «Қаракөл» ғылыми-зертханалық институтында, Түркістан облысы талдау-есептеу орталығында қызмет атқарды. Ленин, Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет белгісі» ордендерімен марапатталған [1].

Тың игеру кезінде Көкшетау облысында совхоз директоры болған Ф. Моргун 1957 жылы совхоз тұрғындары қиналып жатқанда Ж. Тәшенов келіп бір аптаның ішінде Арениядан скважина арқылы су тартатын компрессор алғызып беріп су мәселесін шешіп бергенін жазады.

Ж. Тәшенов Шымкент облысында атқару комитеті төрағасының орынбасары кезінде, Түркістан аймағының мақташылары отын таба алмай қиналып жатқанда қажетті 1,5 мың тонна көмірді жеткіздіріп береді. Сонымен қатар Ж. Тәшенов Түркістандағы Қ.А. Яссауи кесенесінің жанында топырақпен көміліп жатқан шығыс моншасын қалпына келтіреді.

Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген экономист, профессор Ғарай Сағымбаев Ж. Тәшенов республика басшылығында болған 6 жылда Қазақстанның экономикасы мен мәдениеті қарыштап алға басқанын төмендегідей деректермен көрсетеді. Осы жылдары электр энергиясы қуатын өндіру – 2 есе, мұнай өндіру – 1,6 есе, көмір өндіру – 2 есе, цемент шығару – 15 есе, мақтадан мата тоқу – 5 есе, тоқыма сырт киім шығару – 3 есе, минералды тыңайтқыш өндіру – 2 есе, аяқ киім тігу – 4 есе, ет өндіру – 2 есе, қант өндіру –1,5 есе, мал майын шығару – 1,4 есе, өсімдік майын шығару – 2 есе өскен. Егіс көлемі – 6 миллионнан 22 миллион гектарға, ірі қара мал саны – 5,5 миллион, қой мен ешкі – 28,5 миллион басқа дейін өсті. Халық шаруашылығында 125 мың жоғары білімді, 215 мың орта білімді мамандар қызмет етті. Бес жылда 690 мың пәтер салынып, 2,4 мың кәсіпорындар мен мекемелер іске қосылады. 6140 кітапхана, 5140 клуб, 4777 киноқондырғылар, 25музей, 19 облыстық театрлар жұмыс істеп тұрды. Сөйтіп, халықтың әлеуметтік жағдайы, тұрмыс мәдениеті айтарлықтай жақсарды [5].

«Солтүстік облыстарды Ресейге қоса салу, қазақты қорлау, намысын жер ету, қалыптасқан шаруашылық-экономикалық қарым-қатынастарды біржола құрту деген сөз. Халықтың тағдырына балта шабумен бірдей», – дегенді ашық айтты [1].

Жұмабек Ахметұлы қандай қызмет атқарса да, қазақ елінің, ұлтының мұң-мұқтажын, абыройын, мүддесін әсте есінен шығармаған. Осы мақсатта қара басының қамын күйттемей жоғары лауазымын да қияды. Ұлтжанды азаматтың ерліктерінің ішінде Қазақстанның солтүстіктегі облыстарын аман алып қалғаны ерекше тоқталуға тұратын оқиға. Кеңес елінің басшысы Н. Хрущев еліміздің солтүстіктегі 5 облысын (Ақмола, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан) біріктіріп, «Тың өлкесі» деген аймақ құрып, оны Ресейге қосуды жоспарлайды. Өлкенің басшылығына Орталықтан Т.И. Соколов деген өз адамын жібереді. Ол Тың өлкесін Ресейге өткізуге бейімдеп, Қазақстан басшылығына бағынудан бас тарта бастайды. Бұл әрекетті білген Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы Ж. Тәшенов 1960 жылы күзде Тың өлкесінің орталығы болған Целиноградқа шұғыл түрде ұшып келіп,республикалық Жоспарлау комитетіне келесі жылдың бюджетіне қажет мәліметтерді әдейі бермей, бассыздық жасағаны үшін Т. Соколовты қызметінен алып, 24 сағаттың ішінде Қазақстаннан қуып жіберетінін және Тың өлкесі ешқашан Ресейге берілмейтінін қадап тұрып айтады [6].

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы қызметін атқарып жүргенде, 1959 жылы 1 қазанда Қытай Халық Республикасының 10 жылдық мерекесіне орай КСРО басшысы Н.С. Хрущев бастаған делегация құрамында болады. Делегацияны ҚХР басшысы Мао Цзэдун өзі қарсы алады. Әңгіме үстінде Мао Цзэдун: «Кеңес Одағы сөз жоқ, ұлы ел, ал біз Ұлы Қытаймыз», - депті. Н.С. Хрущев: «Солайы солай ғой, бірақ КОКП – дүниежүзілік коммунистік қозғалыстың авангардында келеді», - дейді. Мао Цзэдун: «Бірақ Қытайда коммунистер КСРО-ға қарағанда көп қой» - дегенде, Н.С. Хрущев сөзден тосылып қалады. Сонда Ж. Тәшенев «Революцияны Кеңес коммунистері жасады емес пе? Олар кейін қытай коммунистеріне көмектесті ғой», - деп, тығырықтан жол табады. Бұл уәжге қытай жағы жауап бере алмай қалады [7].

«Қазақ әдебиеті», «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газеттерін жабылудан аман алып қалуы. «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторы Қасым Шәріпов: «Қазақ әдебиеті» газетін жабу керек, ал басқа қазақ тілді газеттерді аудармаға айналдырмаса болмайды. Егер «Социалистік Қазақстан» газетін «Казахстанскаяправдадан» аударып, мен редактордың орынбасары болып қол қойсам, өзіме үлкен бақыт санар едім», – дейді.

Осыншалық жағымпаздыққа жаны түршіккен Ж. Тәшенов: «СоциалистікҚазақстан» газетін ашқан да сен емес, жабатын да сен емессің, не тантып отырсың өзің!», – деп басып тастайды [2, 121 б.].

Жұмабек Тәшенев Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы қызметін атқарып жүрген уақытта Оңтүстік Қазақстан аудандары үшін күрес болған. Мәселен,

Комиссия шешімі 1955 жылдың 1 маусымында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің сол кездегі бірінші хатшысы Л.И. Брежневке жіберіледі. Абырой болғанда Л.И. Брежнев Ж.А. Тәшенев төрағалық еткен комиссияның қорытындысына қарсы келмейді. Қайта қолдау білдіріп, «Бостандық ауданы Өзбекстанға берілмесін» деген қаулы қабылдады.

Бостандық ауданы жерінің мәнін жоғары бағалай келіп, Орталық Комитеттің бюросы Ж. Тәшенев басқарған арнайы комиссияның қорытындысымен келісті. Бостандық ауданын Өзбекстанға бермеу жөнінде қаулы қабылдады. Десек те, республика басшыларының қарсылығына және аудан халқының 80 пайызы қазақтар екендігіне қарамастан, Н.С. Хрущев Бостандық ауданын Өзбекстанға зорлықпен бергізген. Бұл мәселеге қатысты Қазақстанның орталық мұрағатында сақталған құжаттар жеткілікті [8].

Қорытынды

Ж. Тәшенов Қазақ КСР Жоғары Кеңесі Төралқасының Төрағасы қызметіне сайланған соң-ақ Алматының ең үлкен даңғылын Абайдың атымен атауды және көшенің ең төріне ақынның алып ескерткішін тұрғызуды ұсынған.

1961 жылы Қазақ КСР Министрлер Кеңесі төрағасы болып, беделді тұрған шағында Н. Хрущевтің қазақ жерін бөлшектей бастаған саясатына батыл қарсы шыққандықтан 1961-1975 жылдары Шымкент облыстық атқару комитеті төрағасыныңорынбасары қызметіне ауыстырылды. Сол қызметтен зейнеткерлікке шыққан Тәшенов Жұмабек 1986 жылы дүниеден өткен. Оның есімі халық есінде аңызға айналып, кеңестік замандағы азаматтықтың, ерліктің, табандылықтың өнегесі болып келді [9].

Ж. Тәшенов қазақ жерінің тұтастығы үшін КСРО басшыларымен күрес жүргізді. Ұлттық құндылықтар мен ұлт мүддесін әрқашан жеке басының мүддесінен биік қоя білді. Соның арқасында халқының, елінің, ұрпағының ыстық ықыласы мен сүйіспеншілігіне бөленді. Сондықтан да Ж. Тәшеновтей ұлтжанды азаматтар қазақ тарихында лайықты бағаға ие болулары керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбжанов Х. Жұмабек Тәшенов. // Dalanews.kz ақпараттық агенттігі, 2015. https://dalanews.kz/bas-takyryp/10244-zhumabek-tashenov
2. Дүйсен С., Еңсенов Қ. Жұмабек Ташенев. – Алматы, 2012.
3. Аяған Б. Азулы арыстан. // Қазақстан тарихы порталы, 2019. https://e-history.kz/kz/news/show/1170/
4. Ахмер Б. Жұмабек Тәшенов туралы бес дерек. // Әдебиет порталы, 2018. https://adebiportal.kz/kz/news/view/20236
5. Тірісінде аты аңызға айналған тұлға. // «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы, 2022. № 1 (29).
6. Ержанова К. Ташенев ағайдың қызметінен бір көрініс // «Ж. Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие»: жинақ. – Астана: «Тархан пинт» ЖШС, 2012, – 69-72 бб.
7. Тұрысов Е. Жұмабек Тәшенев жайлы естеліктер. – Алматы, «Білім» баспасы, 2005. – 116 б.
8. Шәріпов Ә. Көргенім, көңіліме тоқығаным // Жұлдыз. 1994, № 9. 15-16 бб.
9. Ғалымбек Ш., Абишева Ж.Р. Алаш аманатын арқалаған – Жұмабек Ахметұлы Тәшенов. // Материалы международной научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения - 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан. – 2021. Т.2, Ч.1 – С. 258-261.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК БЕЛСЕНДІЛІК-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ КІЛТІ

Кенджаева Балнұр Балабекқызы
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: balnur.kendjaeva@iuth.edu.kz
Жорабекова Айнур Назимбековна
PhD
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
e-mail: ainur-zhorabekova@mail.ru

Түйін. Жас маманның қалыптасуына жоғары оқу орындарындағы аудиторияның әсер ететіні сөзсіз, көп уақытты қажет ететін кадрларды даярлау процесі оқыту әдістеріне негізделген, олардың тиімділігі болашақ түлектің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру деңгейін анықтайтыны рас.

Мақалада шетел тілін оқытудағы коммуникативтік әдіс туралы сөз қозғалады, біздің қысқаша зерттеуіміз ағылшын тілін оқыту арқылы коммуникативтік құзырлықты қалыптастыруға тікелей ықпал ететін әдістерге тоқталады. Коммуникативті әдіс әрекеттері студенттерге шынайы тәжірибені еске түсіре отырып кез-келген жағдайларда барлық білімін қолдануға мүмкіндік береді. Бұндай жағдайларда студенттер жоспар құру, мәселені шешу немесе тапсырманы орындау үшін бірге жұмыс істеуі керек (жұппен, топпен). Коммуникативті әдістің ең көп таралған түрлері – рөлдік ойындар мен пікірталастар. Шетел тілін үйренуде пікірталастар мен сөйлеу, рөлдік ойындары — оқытудың коммуникативті әдісінің маңызды бөлігі екені айқындалып, оқу үдерісінде ана тілін қолдана алмау кез-келген ойды, тіпті шектеулі лексика аясында да білдіруге болатынын дәлелдеуге тырыстық.

Кілт сөздер: коммуникавтік, әдіс, дағды, құзіреттілік, пікірталас, тіл, коммуникация.

Аннотация. Несомненно, на формирование молодого специалиста влияет аудитория в высших учебных заведениях, процесс подготовки трудоемких кадров основанна методах обучения, эффективность которых определяет уровень формирования коммуникативной компетенции будущего выпускника.

В статье речь пойдет о коммуникативном методе обучения иностранному языку, наше краткое исследование остановится на методах, непосредственно способствующих формированию коммуникативной компетенции через обучение английскому языку. Действия коммуникативного метода позволяют учащимся применять все свои знания в любых ситуациях, вспоминая истинный опыт. В этих случаях студенты должны работать вместе (парами, группой), чтобы составить план, решить проблему или выполнить задачу. Наиболее распространенными формами коммуникативного метода являются ролевые игры и дискуссии. Было установлено, что дискуссии и речевые, ролевые игры при изучении иностранного языка являются важной частью коммуникативного методаобучения, и мы попытались доказать, что невозможность использования родного языка в учебном процессе может выражать любую мысль, даже в рамках ограниченногословарного запаса.

Ключевые слова: коммуникабельность, метод, навык, компетентность, дискуссия, язык, коммуникация.

Annotation. Undoubtedly, the formation of a young specialist is influenced by theaudience in higher educational institutions, the process of training labor-intensive personnel is based on teaching methods, the effectiveness of which determines the level of formation of the

communicative competence of the future graduate. The article will focus on the communicative method of teaching a foreign language, our brief research will focus on methods that directly contribute to the formation of communicative competence through teaching English. The actions of the communicative method allow students to apply all their knowledge in any situation, remembering the true experience. In these cases, students should work together (in pairs, as a group) to make a plan, solve a problem, or complete a task. The most common forms of the communicative method are role-playing games and discussions. It was found that discussions and speech, role-playing games when learning a foreign language are an important part of the communicative method of teaching, and we tried to prove that the impossibility of using the native language in the educational process can express any thought, even within a limited vocabulary.

Keywords: sociability, method, skill, competence, discussion, language, communication.

Кіріспе

Қазіргі мектептің басты міндеті-әр оқушының қабілетін ашу, жоғары технологиялық және бәсекеге қабілетті нарықтық экономикада өмір сүруге дайын адамды тәрбиелеу. Сондықтан шет тілін оқытудың негізгі мақсаты – шет тіліндегі коммуникативтік құзіреттіліктің қажетті деңгейіне жетуге, шет тіліндегі сөйлеу әрекетін игеруде өздігінен жетілдірілетін, зерттелетін тілде мәдениаралық қарым-қатынасқа қатысуға қабілетті оқушының жеке басын қалыптастыру және дамыту [1].

Негізгі бөлім. XXI ғасырдағы қоғамның саяси және экономикалық өміріндегі жаһандық өзгерістер шет тілін мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде үйрену қажеттілігін алға тартты. Дұрысында, шет тілін меңгеру оқушылар тек естігенін немесе оқығанын түсіну емес, сонымен қатар сөйлей алуы және қарым-қатынас құралына айналдыра білуі. Тек қана тілдік белсенділік студенттердің тілді игеруге ықпал ететін құралы. Оқушылардың тілдік белсенділігі неғұрлым қарқынды болса, бұл шеберлік соғұрлым күшті және терең болады, сондықтан оны жан-жақты дамытып, қалыптастыру керек [4, 5].

Алдымызда еліміз үшін де, жеке маман үшін де оның құзырлылық деңгейі, терең ойы және оны еңбек нарығында орнымен көрсете алуы негізгі міндеттердің бірі және шешуші рөл атқарады. Құзырлылық пен жан-жақтылық қазіргі таңда кез-келген ортада табыстың көзі болып табылады.

Барлық осы өзгерістер болашақ мамандарға әртүрлі ақпарат көздеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін және қазіргі оқушының мүдделерін қанағаттандыруға көмектесетін белсенді білім беру ортасын құру қажеттілігімен байланысты. Сондықтан қазіргі білім беру процесі жаңа техникалық құралдарды ғана емес, сонымен қатар оқытудың жаңа нысандары мен әдістерін, оқу үдерісінде жаңа көзқарасты қалыптастыруы керек.

Әдістер мен материалдар. Шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаттарының бірі-коммуникативтік құзыреттілік, оны орыс ғылымында алғаш рет М.Н. Вятютнев адамның зияткерлік қажеттіліктерін қанағаттандыратын, еңбек немесе оқу іс-әрекетінде қарым-қатынас жасау қабілетін білдіру үшін қолданған, сонымен қатар шетелдік тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілеті мен дайындығы деп те түсіндіреді. Бастапқыда бұл термин шет тілдерін оқыту әдістемесінде қолданылды, содан кейін ол ғылымның басқа салаларында да зерттеле бастады [2].

Осылайша, «коммуникативті құзыреттілік» ұғымының анықтамаларына және оған жақын тұжырымдамаларға жасалған талдау «коммуникативті құзыреттілік» ұғымын анықтау үшін келесі тәсілдерді бөліп көрсетті: 1) жеке тұлғаның әлеуметтік қатынастарға түсуі; 2) қарым-қатынас жасау қабілеті; қарым-қатынас процесінің сәтті өтуіне ықпалететін қасиеттер (қасиеттер адамның коммуникативті қабілеттерімен анықталады); 3) қарым-қатынас туралы білімге негізделген және танымдық кеңістікте еркін жүруге және әрекет етуге мүмкіндік беретін коммуникативті әрекеттер жүйесі. Коммуникативтік

құзыреттілікті анықтаудың әртүрлі тәсілдеріне қарамастан, ғалымдар оның жеке тұлғаны дамытудағы рөлін анықтауда біртұтас пікір білдіреді [3].

Нақты осы коммуникативтік әдіс, болашақ маманда сауатты және жылдам қарым-қатынас жасау қабілетін дамытады, ағылшын тілінде сөйлеуге ұялмауға және сөйлеуде ыңғайсыз паузалар жасаудан сақтануға көмектеседі. Шет елдерде тілді оқыту – тілді меңгерудің негізгі мақсаты коммуникативті құзыреттілікке яғни, коммуникативті мақсаттарға жету үшін тілді дұрыс қолдана білу деген идеяға негізделген. Тілді үйрену процесінің қажетті нәтижесі – тілді ана тілі сияқты қолдана білу емес, сауатты қарым-қатынас жасау мүмкіндігі.

Коммуникативтік құзырлылық құзыреттіліктің төрт саласынан тұрады: лингвистикалық, социолингвистикалық, дискурсивті және стратегиялық [3].

Лингвистикалық құзіреттілік дегеніміз – тілдің грамматикасын, синтаксисін және сөздік қорын қалай қолдану керектігін білу. Лингвистикалық құзіреттілікке қойылатын сұрақ: Мен қандай сөздерді қолданамын? Оларды фразалар мен сөйлемдерде қалай жеткізуге болады?

Социолингвистикалық құзыреттілік дегеніміз – қарым-қатынас жасайтын адамдар арасындағы жағдайды, тақырыпты және қарым-қатынасты ескере отырып, тілді қалай дұрыс қолдану керектігін білу. Социолингвистикалық құзыреттілікке қойылатын сұрақ: қандай сөздер мен тіркестер осы ортаға және осы тақырыпқа сәйкес келеді? Қажет болған кезде белгілі бір көзқарасты (сыпайылық, бедел, достық, құрмет) қалай білдіруге болады? Басқа адамның көзқарасын қалай білуге болады?

– Дискурсивті құзыреттілік – бұл неғұрлым кең ауқымды контекстті қалай түсіндіруге болатындығын және біртұтас болатындай етіп тілдің ұзақ мағынасын қалай құруға болатындығын білу. Дискурсивті құзіреттілікке сұрақ: әңгімелер, баяндамалар,газет мақалаларын жасау үшін сөздер, тіркестер мен сөйлемдер қалай біріктіріледі?

– Стратегиялық құзіреттілік дегеніміз – коммуникативті сәтсіздіктерді қалай тануға және жоюға, тілді үйренуде олқылықтарды қалай жоюға болатындығын білу. Стратегиялық құзіреттілікке сұрақ: Мен дұрыс түсінбеген кезде немесе біреу мені дұрыс түсінбеген кезде мен оны қалай білемін? Маған сол кезде не айтуға болады? Егер мен бір нәрсенің атын немесе етістіктің дұрыс формасын білмесем, өз пікірімді қалай білдіруге болады?

Мұндағы, коммуникативтік және лингвистикалық құзыреттілік ақпаратпен тығыз байланысты.

Қазіргі қоғам ақпаратты дұрыс қабылдау және өңдеу мүмкіндігін, сондай-ақ оны құру және бағалау, ақпарат алушымен кері байланысты ескеруді талап етеді. Барлық осы дағдылар білім алушы сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін тыңдау, оқу, сөйлеу және жазу деңгейі жеткілікті меңгерген жағдайда университетте жүзеге асырылуы мүмкін. Біздің тәжірибемізде көп кездесетін, білім алушылардың коммуникативті білімі мен дағдылардың жеткіліксіз қалыптасуы – солардың бірінің дамымау салдарынан туындайтын нәтиже.

Дәл осы коммуникативті қабілеттің қалыптасуы оқу процесінде жүйеліліктің, білімді игеру дағдыларының негізгі көрсеткіші болып табылады.

Коммуникативті қабілетті адамның табиғи дарындылығы, яғни қарым- қатынасқа бейімділігінен деп қабылдауға болады [4].

Қазіргі қоғам жастары коммуникативті қабілетін кез-келген өмірлік жағдаяттарда қолдануға икемді болу үшін жан-жақты дамуға даяр деп ойлаймын.

Коммуникативтік білім:

– бұл сөйлеудің негізгі лингвистикалық түсініктерін білу (сөйлеу стильдері, түрлері, құрамы, мәтін белгілері, синтаксистік құрылымдар);

– қарым-қатынас түрлері, оның фазалары, даму заңдылықтары туралы; коммуникативтік әдістері мен тәсілдері.

Түрлі дереккөздердегі коммуникативті құзыреттілік түсінігіне жүгінетін болсақ:

– жағымсыз әсерсіз, адамдармен қарым-қатынас жасауда қажетті нәтижелерге қол жеткізу қабілеті [5];

– қарым-қатынас нормалары мен ережелерін білу [6].

Осылайша, белгіленген түрлі пікірлерге сүйене отырып, зерттеушілердің ұстанымдарын коммуникативтік құзыреттіліктің мәнін сипаттайтын негізгі ерекшелікке тоғыстыруға болады – бұл қарым-қатынас мәселелерін шешу (ақпаратты іздеу, беру, түсіну және т.б.) мақсатында әртүрлі (вербальды, вербалды емес, жазбаша, ауызша) коммуникацияларға кірігу қабілеті мен дайындығы. Бұл диалогқа қатысуға, басқа адаммен сұрақпен, пікірлерін дәлелдей отырып байланысуға, өзін-өзі таныстыру, сауалнамаларды толтыру, диалог (жазбаша және ауызша), өзіне қойылған сұраққа жауаптар құру, ойын қалыптастыра алу мен тұжырымдаудың ауызша және вербальды емес құралдарын табу қабілетінде көрініс табады [7, 8].

Жас маманның қалыптасуына жоғары оқу орындарындағы аудиторияның әсер ететіні сөзсіз, көп уақытты қажет ететін кадрларды даярлау процесі оқыту әдістеріне негізделген, олардың тиімділігі болашақ түлектің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру деңгейін анықтайтыны рас.

Жаңа ақпараттық және педагогикалық технологиялар, оқыту әдістері негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге болады, оны білімнің тасымалдаушысы ғана емес, сонымен қатар студенттің өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі, бастамашысы етеді.

Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін оқу материалдарын, ақпаратты беруді әртараптандыру, оқытудың интерактивті әдістерін қолдану ұсынылады: проблемалық презентация, презентациялар, пікірталастар, кейс- стади, топтық жұмыс,миға шабуыы әдісі, сыни ойлау әдісі, викториналар, мини-зерттеулер, іскери ойындар, рөлдік ойындар.

Шет тілін оқытуда дәстүрлі сыныптағы ауызша сөйлеудің тәжірибесі көбінесе бір адам сұрақ қоятын, ал екіншісі жауап беретін жаттығулар түрінде жүреді. Сұрақ-жауап құрылған және болжамды және көбінесе бір ғана дұрыс жауап бар. Сұрақ қоюдың және оған жауап берудің мақсаты – сұрақ қою және оған жауап бере алу қабілетін анықтау болып табылады.

Қазіргі оқу жүйесінде мұндай дәстүрлі шет тілі сабақтарының орнын, керісінше, өмірлік жағдаяттарға негізделген ақпарат алу немесе пікір білдіру сияқты тапсырманы орындау негізгі мақсатымыз коммуникативтік құзырлыққа бағыттау. Нақты қарым-қатынаста қатысушылар басқа адамның айтқандарына қатысты белгісіздікпен күресуі керек (яғни, қарсы сұрақ қою, мәлімет алу т.б.). Шынайы байланыс ақпараттық алшақтықты қамтиды; әр қатысушының екіншісінде жоқ ақпарат бар. Сонымен қатар, өз мақсатына жету үшін қатысушыларға олардың мағынасын нақтылау немесе өз түсініктерін дәлелдеуді сұрау қажет болуы мүмкін [9, 10].

Коммуникативті құзыреттілікті дамытатын сыныпта ауызша сөйлеуді қалыптастыру үшін мұғалімдер мақсат пен ақпараттық алшақтықты ескеріп, әр түрлі сөйлеу формаларына жол беруі керек. Алайда, бұл әдістің өзі міндетті түрде білікті спикерлердің пайда болуына әкеле бермейді.

Коммуникативті әдіс әрекеттері студенттерге шынайы тәжірибені еске түсіре отырып кез-келген жағдайларда барлық білімін қолдануға мүмкіндік береді. Бұндай жағдайларда студенттер жоспар құру, мәселені шешу немесе тапсырманы орындау үшін бірге жұмыс істеуі керек (жұппен, топпен).

Коммуникативті әдістің ең көп таралған түрлері – рөлдік ойындар мен пікірталастар. Енді осы әдістерге тоқталып өтейік [11].

Рөлдік ойындарда студенттерге рөлдер тағайындалады және олар сабақтан тыс уақытта кездесетін жағдайларға негізделеді (өмірлік жағдаяттар). Рөлдік ойындар өмірлік жағдаяттарға негізделгендіктен, қолдануға болатын тілдік функциялардың ауқымы едәуір кеңейеді [12]. Сонымен қатар, студенттер өз рөлдерін ойнаған кезде рөлдік қатынастар

олардан тәжірибе мен жоғарыда айтылған әлеуметтік-лингвистикалық құзіреттілікті дамытуды талап етеді. Олар жағдайға және кейіпкерлерге сәйкес тілді қолдануға тырысуы керек.

Студенттер әдетте рөлдік ойындарды ұнатады, бірақ өзіне сенімсіздеу немесе тілді жеткілікті білмейтін студенттер қорқақтауы мүмкін. Сондықтан рөлдік ойындарда жетістікке жету үшін:

– Мұқият дайындалыңыз: жағдаятты сипаттап жаттығуды таныстырыңыз, барлық студенттер оны түсінетініне көз жеткізіңіз.

– Мақсат немесе нәтиже қойыңыз: оқушылар рөлдік ойынның нәтижесі қандай болуы керек екенін (жоспар, кесте, топтың пікірі немесе басқа нәтиже болсын)түсінетініне көз жеткізіңіз.

– Рөл карточкаларын пайдаланыңыз: әрбір оқушыға өз рөлін сипаттайтын карточка беріңіз. Төменгі деңгей (A1) оқушылары үшін карточкаларда сол деңгейге сәйкес сөздер немесе тіркестер болуы мүмкін.

– Миға шабуыл: рөлдік ойынды бастамас бұрын, оқушылардан сыныпта қандай лексика, грамматика және идиомалық өрнектерді қолдана алатындығын болжаудысұраңыз.

– Топтар кішкентай болғаны дұрыс: сенімсізірек студенттер үшін, егер олар көпшілік ортаға түсуге мәжбүр болмаса, қатысуға белсенділігі артады.

– Студенттерге дайындыққа уақыт беріңіз: өз идеяларын және оларды білдіруүшін қажет тілдік бірліктерді жеке жұмыс жасауға мүмкіндік беріңіз.

– Монитор емес, ресурс ретінде болыңыз: студенттердің сұрақтарына жауап беру үшін сізгеде коммуникативті болған жөн. Егер олар сізге нақты сұрақ қоймаса, олардың жауабындағы сөздердің айтылуын немесе грамматикасын түзетпеңіз [13].

– Студенттерге өз деңгейінде жұмыс істеуге мүмкіндік беріңіз: әр студенттің жеке тілдік дағдылары, топтық жұмысқа жеке көзқарасы және іс-әрекеттегібелгілі бір рөлі бар. Барлық студенттер талқылауға бірдей қатысады немесе сіз үйреткен барлық грамматикалық бірліктерді қолданады деп күтпеңіз.

– Тақырыптық байқау жасаңыз: оқушылардан рөлдік ойындардың нәтижелері туралы сыныпқа есеп беруін сұраңыз.

– Тілдік тексеруден өтіңіз: рөлдік ойын аяқталғаннан кейін сіз естіген грамматика немесе айтылым мәселелері туралы пікір (feedback) білдіріңіз.

Рөлдік ойындар сияқты пікірталастарда, мұғалім алдымен студенттерді дайындап барып, оларға еркіндік берсе нәтиже береді [14, 15].

Пікірталастарда нәтижеге жету үшін:

– Студенттерді дайындаңыз: оларға не айту керектігін және қай тілде айту керектігін білу үшін оларға ақпарат беріңіз (тақырып және тілдік формалар бойынша).

– Таңдау ұсыныңыз: студенттерге талқылау тақырыбын ұсынуға немесе бірнеше нұсқалардың біреуін таңдауға мүмкіндік беріңіз. Тақырып әрқашан маңызды мәселелерге қатысты бола бермейді. Егер теледидар бағдарламалары, демалыс жоспарлары немесе жалпы достар туралы жаңалықтар болса, студенттер қатысуға көбірек ынталы болады. Алайда, мәселен қоршаған ортаның ластануына қарсы күрес сияқты маңызды тақырыптар оқушыны көп қызықтырмайды және студенттердің лингвистикалық құзыреттілігіне жоғары болуын талап етеді.

– Мақсат немесе нәтиже қойыңыз: бұл редакторға хат немесе топтың басқа мүшелерінің пікірлері туралы жеке есептер сияқты топтық өнім болуы мүмкін.

– Бүкіл сыныптың орнына шағын топтарды қолданыңыз: үлкен топтар қатысуды қиындатуы мүмкін.

– Қысқаша болыңыз: студенттерге талқылауға 8-10 минуттан аспайтын уақыт беріңіз. Егер олардың сөздері таусылса, ертерек тоқтауға рұқсат етіңіз.

– Студенттерге еркін қатысуға мүмкіндік беріңіз: кез келген студент кез келген тақырыпты талқылауға ынталы бола бермейді. Олардың барлығы әңгімеге бірдейқатысады деп күтпеңіз.

– Тақырыптық шолу өткізіңіз: оқушылардан талқылау нәтижелері туралы сыныпқа есеп беруін сұраңыз.

– Лингвистикалық шолу: талқылау аяқталғаннан кейін сіз естіген грамматика немесе айтылым мәселелері туралы пікір білдіріңіз.

Айтылған тәжірибе бойынша өз сабақ беретін топтарымда сюжеттік – рөлдік ойынды пайдалана отырып, танымдық қызығушылықты қалыптастыру бойынша тәжірибелік – эксперименттік жұмыс жүргіздік және мынадай нәтижеге келдік:

Рөлдік ойынды қолдану бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелеріне сүйене отырып, ағылшын сабақтарында әртүрлі ойындарды қолдану тілді айтарлықтай меңгеруге ықпал етеді, есте сақтау, зейін, тез тапқырлықты дамытады және шет тіліне деген қызығушылықты сақтайды, әрине біз сөз қозғаған негізгі коммуникативтік құзырлықтарын қалыптастыруға негізгі ықпал болғанын сеніммен айтуға болады. Ойындардың, әсіресе шет тілін үйретуде қолдану оң эмоциялар мен пайда әкелетіні маңызды нәтиженің бірі.

Нәтижелерді талдау студенттердің сөздік қорын меңгеру деңгейі мен оларды сөйлеу барысында қолдану қабілеті айтарлықтай жоғарылағанын көрсетеді. Оқушылар әртүрлі рөлдерге енуді үйренді, сөйлеу неғұрлым дәлелді және эмоционалды болды, зерттелетін тақырыпқа саналы және жауапкершілікпенқарай бастады, осылайша ағылшын тіліне танымдық қызығушылық қалыптасты.

Осылайша, ағылшын тілі сабақтарында рөлдік ойындарды қолдана отырып, білім деңгейін жоғарылату үшін жүйелі жұмыс қажет. Дәл осы ойын арқылы оқушылар оқу материалын жылдам меңгереді, қуана оқиды, шет тілін үйренуде қиындық көрмейді және ойын көмегімен айтылым жақсы пысықталады, лексикалық және Грамматикалық материал белсендіріледі, тыңдау, ауызекі сөйлеу дағдылары дамиды. Рөлдік ойындар мен пікірталастар сияқты жақсы дайындалған коммуникативті іс-шаралар арқылы сіз студенттерді тәжірибе жасауға және тілге жаңалық енгізуге, сондай-ақ ұялудан қорықпай қателіктер жіберуге мүмкіндік беретін жағымды атмосфера құруға шақыра аласыз. Бұл олардың спикер ретінде өзіне деген сенімін және көбірек оқуға деген ынтасын арттырады.

Коммуникативтік әдістер тек рөлдік ойындар мен пікірталастар деп қарастыруға әрине болмайды, біз өзіміздің қысқа зерттеуімізде тек осы әдістерге шолу жасауды жөн санадық.

Осындай әдістерді қолдана отырып, қандай артықшылықтар мен нәтижелерді байқадық:

– Коммуникативтік әдістеме бойынша өтетін сабақ уақытының 80% сөйлеу тәжірибесіне арналған.

– Коммуникативті әдіс ағылшын тілінің ортасын ынталандырады, ал басқаелге барудың қажеті жоқ.

– Оқытудың коммуникативті әдісін ойын элементтерімен толықтыруға көп мүмкіндік бар.

– Топтық және жұптық жұмыс коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруға көмектесті деп толық айта аламыз.

– Дайын (дерексіз емес) түрдегі лексикалық және грамматикалық құрылымдар ережелерді парақтан жаттауға қарағанда оңай игеріледі – бұл коммуникативті әдістің маңызды шарты.

– Пікірталастар мен сөйлеу ойындары – оқытудың коммуникативті әдісінің маңызды бөлігі – нақты сөйлеу жағдайларында ағылшын тілінде оңай сөйлесу қабілетіне қол жеткізуге көмектеседі.

– Ана тілін қолдана алмау кез-келген ойды, тіпті шектеулі лексика аясында да білдіруге үйретеді. Бұл ағылшын тілін оқытудың коммуникативті әдісінде еңтиімді шектеулердің бірі.

Қорыта келе рөлдік ойындар-бұл студенттерді қарым-қатынасқа тартудың тиімді әдісі. Олардың мақсаты-лексиканы қолдану үшін сыныпта қоршаған әлемнің атмосферасын құру.

Рөлдік ойын – бұл сөйлеу, ойын және оқу әрекеті. Теориялық маңыздылыққа сүйене отырып, рөлдік ойындарды қолдану оқу процесін жандандыруға үлкен мүмкіндіктер береді. Сондықтан сабақта рөлдік ойындарды қолдану оқу процесінің тиімділігі мен зерттелетін пәнге танымдық қызығушылықты арттырып, студенттердің коммуникативтік құзырлығын қалыптастырудың кілті болып табылады. Сабақта рөлдік ойындарды қолданған кезде тілдік материалдың студенттің өзінің еркінен тыс игерілуіне ықпал етеді, сондықтан кез келген қабілеті төмен студенттердің өзінде қанағаттану сезімі пайда болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как результат личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование, 2003. № 2.
2. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту. – Алматы, 2005.
3. LauraAlonso-Díaz, RocíoYuste-Tosina, Santiago Mendo-Lázaro. Adults video gaming: Key competences for a globalised society// Journal: Computers & Education, Volume 141, November 2019, 103616.
4. Сидоренко Е.В. Указ. соч.
5. Емельянов Ю.Н. Указ. соч.
6. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг М., 1989.
7. Onalbek, Z.K., Grinshkun, V.V., Omarov, B.S., Makhanbet, E.T., Kendzhaeva, B.B. The main systems and types of forming of future teacher-trainers' professionalcompetence // Life Science Journal 2013, 10(4), С. 2397-2400, 320
8. Natalya V., Kartushina A. Competence matrix of a foreign language teacher inhigher education: Formal presentation // Journal: Thinking Skills and Creativity Volume 41, September 2021, 100916
9. Ezquerra, De-Juanas, San Martín Ulloa 5th World Conference on EducationalSciences - WCES 2013 Teachers' Opinion about Teaching Competences and Development of Students' Key Competences in Spain// Procedia – Social and Behavioral Sciences 116 (2014) 1222-1226
10. Berkimbayev K.M., Niyazova G.Zh. Structural-content Model for Forming the Digital Competence of Teachers // Ясауи университетінің хабаршысы, 2021. – No 4 (122). – 73–84 бб.
11. Chan Siaw Leng, Joyce Morris Kapong.Personal Growth through English Proficiency: a Case Study in Sarawak // Iasaui universitetinin habarshysy, 2021. – No4 (122). – B. 85–93
12. Cinzia Zadra, Schooling and Lifelong Learning. The Role of Transversal Key Competences // Journal: Procedia – Social and Behavioral Sciences . Volume 116, 21 February 2014, – P. 4727-4731
13. Eve Schnitzer. English as an international language: Implications for interculturalists and language educators International // Journal of Intercultural Relations. Volume 19, Issue 2, Spring 1995, – P. 227-236
14. Kullaporn Poolsawad, Sirichai Kanjanawasee, Jirada Wudthayagorn. Development of an English Communicative Competence Diagnostic Approach // Procedia – Social and Behavioral Sciences. Volume 191, 2 June 2015, – P. 759-763

15. Zdena Kralova, Jana Kamenicka, Anna Tirpakova. Positive emotional stimuli in teaching foreign language vocabulary// System. Volume 104, February 2022, 102678

ҚАЗАҚТЫҢ БАЙЫРҒЫ ӨЛШЕМ БІРЛІКТЕРІ: ҚАШЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЗЫНДЫҚ ӨЛШЕМДЕРІ

Аблаева Райхан Бабайбековна
Аға оқытушы
Абай Асылзат
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: ablaeva.raihan@iuth.edu.kz

Түйін. Мәдениет мұралардың жаңаруы, ескілердің қолданыстан қалуларының себебі туындайды. Қазақ халқы революцияға дейін ұзақ уақыт көшіп-қонып, көшпенділік дәуірді бастан өткізгендігі белгілі. Өлшеуіштердің ішінен адамдардың бұрын ойлан тапқаны – уақыт, ұзындық пен қашықтық өлшеуіштері еді. Бұлар негізінен аң аулайтын жердің қашықтығын өлшеуге, жайылым жердің кеңдігі мен жайлаудың сапасына байланысты туған. Ал кейін құрылыс салғанда, жер өлшегенде түрлі геометриялық сызықтарды үйреніп, әр түрлі әдістерді дамыта білген. Кеңістіктегі қашықтықты және ұзындықты өлшеудің қазақ еліндегі атаулары әр қилы болып келеді. Мақалада осы тақырып бойынша қазақтың байырғы өлшем бірліктері арасынан қашықтық және ұзындық өлшемдерін сипатталады.
Кілт сөздер: фразеологизм, көлем, салмақ, ұзындық, қашықтық, өлшем.

Аннотация. Культура порождает обновление наследия, причины, по которым старые остаются неиспользованными. Известно, что до революции казахский народ долгое время кочевал и переживал эпоху кочевничества. Среди измерителей были измерители времени, длины и расстояния, о которых люди думали раньше. Они в основном рождаются из-за измерения расстояния от охотничьих угодий, широты пастбищ и качества пастбищ. А потом, когда строили, учили разные геометрические линии при измерении земли, развивали разные техники. Для измерения пространственных расстояний и длин в казахской стране существуют разные названия. В статье описываются размеры расстояний и длин между казахскими коренными единицами измерения по данной теме.
Ключевые слова: фразеологизм, объем, вес, длина, расстояние, размер.

Annotation. Culture generates the renewal of heritage, the reasons why the old ones remain unused. It is known that before the revolution, the Kazakh people had been nomadic for along time and experienced the era of nomadism. Among the meters were the meters of time, length and distance that people had thought about before. They are mainly born due to measuringthe distance from hunting grounds, the breadth of pastures and the quality of pastures. And then, when they were building, they taught different geometric lines when measuring the earth,developed different techniques. There are different names for measuring spatial distances and lengths in the Kazakh country. The article describes the sizes of distances and lengths between the Kazakh indigenous units of measurement on this topic.
Keywords: phraseology, volume, weight, length, distance, size

Әр халықтың заттық, рухани мәдениеті ғасырлар бойы жасалып дамиды. Ғасырлар таразысынан өткен халқымыздың дәстүрлі таным-түйсігі табиғат түйсігімен үйлесіп жатады. Қазақ тіліндегі кейбір фразеологизмдер бұрынғы кездегі әдет-ғұрып, салт-

санамен байланысты пайда болған. Соның бірі халықтық өлшемдер. Халықтық өлшемдер тілімізде өте көп. Олардың дәстүрлі өлшем ретінде қалыптасып, тіркес ретінде қалыптасуына адам ойында қорытылған құбылыстардың нақтылы бейнесі негіз болған.

Тарих дамудың барысында рухани мәдениет элементтерінің ескіретіні болады. Олар өз кезегінде жаңалармен алмастырылып отырады. Осы тектес қазақ халқының да рухани мәдениетінің бір элементі болып табылатын өлшем бірліктері де өз заманында қолданыста болып, кейін заман ағымына, өмір талабына сай жаңамен алмастырылған.

Мәдениет мұралардың жаңаруы, ескілердің қолданыстан қалуларының себебі туындайды. Қазақ халқы революцияға дейін ұзақ уақыт көшіп-қонып, көшпенділік дәуірді бастан өткізгендігі белгілі. «Олар жаз жайлауда, қыс қыстауды, күз күзекте көшіп- қонып жүргенде уақыт мерзімін, қашықтық пен көлемді қалай өлшеп білген?» деген заңды сұрау туады. Сол заманда біздің халқымыздың уақытты сағатпен, көлем мен салмақты таразымен, ұзындық пен кеңістікті метрмен өлшеуге әлі дағдыланбаған, үйренбеген кезі еді. Бәлкім, сол кезеңге бұл өлшемдердің көшпенділің тұрмысқа соншалықты қажеті де болмаған шығар. Дегенмен, сол заманның тұрмыс тіршілігіне лайық өз өлшемдері болғандығын тілдегі өлшемдік ұғымды білдіретін қыруар сөз бен тұрақты сөз тіркестері арқылы танып білуге болады [1, 2, 1 б.]

Халық ұзындық пен қашықтық өлшемдерін тұрмыстық және шаруашылық кәсіптеріне ынғайлап пайдаланған. Мысалы: ұзындық өлшемдері: елі, тұтам, сүйем, қарыс, құлаш, т.б. Қашықтық өлшемдері: *адым, таяқ тастам, әудем жер, шақырым, қозы көш жер, тай шаптырым, көз ұшында, құнан шаптырым, арқан бойы,* т.б. [3, 5 б.].

Қашықтық өлшемдеріне тілде кез келген заттар мен құбылыстардың атауларыемес, сол тілді қолданушы халықтардың шаруашылығына, күнкөрісіне, тұрмысына, негізгі кәсібіне тікелей қатысты заттар мен құбылыстардың атаулары алынған. Яғни ерте замандағы адамдарда техникалық жабдықтар болмағандықтан, тұрмыс қажеттілігінен туған қарапайым өлшемдер пайда болған. Бұл өлшемдердің шығу тарихы тым әріден басталып, алғашқы қауым адамдарымен қатарласа дамыған. Сол халықтың тұрмыс салты мен кәсібіне қарай бұл өлшемдер де әр түрлі жағдайда қалыптасқан. Сол себептен қашықтық өлшем атаулары әр алуан және сан қырлы болып келеді [3, 5 б.].

Өлшеуіштердің ішінен адамдардың бұрын ойлан тапқаны – уақыт, ұзындық пен қашықтық өлшеуіштері еді. Бұлар негізінен аң аулайтын жердің қашықтығын өлшеуге, жайылым жердің кеңдігі мен жайлаудың сапасына байланысты туған. Ал кейін құрылыс салғанда, жер өлшегенде түрлі геометриялық сызықтарды үйреніп, әр түрлі әдістерді дамыта білген.

Қазақ халқы көшпелі өмір үрдісінде отар-отар қойды, енелерінен ажыратылған қозыларды тозған жайылымға айдап баруда, оларды шаршатпай шалдықтырмау қажеттілігін ескеріп отырған. *Көш жер* – көштің бір күнде жүріп өтетін қашықтығы, шамамен 20-30 км. Қоздаған саулықтар 20-25 шақырымдай жерге шаршамай, зорықпай жететіндіктен, оны *«бір көш жер»* деп, айлық қозылар 12-15 шақырым қашықтыққа шалдықпай жететін жерді *«қозы көш жер»* деп атаған.

Қазақ халқының той-думандары ат бәйгесінсіз өтпеген. Бәйгеге ат, құнан, тай қосылатын болған. Аттар бәйгесі 30-40 шақырым қашықтыққа, құнан бәйгесі 20-25 шақырымға, ал тай бәйгесі шамамен 10-15 шақырымға шабатын болған.

Кеңістіктегі қашықтықты өлшеудің қазақ еліндегі атаулары әр қилы болып келеді. Мысалы: *«көз көрім жер»* (көрінетіндей қашықтық, алыс емес деген сөз), *«дауыс жетер жер»,* сондай-ақ *«ара қонып баратын жер»* деген сөздердің мәнісі – өз ауылынан жолаушылап шыққан адам барар жайлауына немесе ауылына күнімен жүріп отырып, күн кешкірген соң межелі жерге қонып, ертеңіне емін-еркін жетеді. Бұл шамамен 100-120 шақырым қашықтық [4, 5 б.], *«айшылық жер»* – атпен жүргенде бір ай (30 күн) шамасында жетуге болатын қашықтықты білдіретін халықтық өлшем. Байырғы кезде ең алыс қашықтық эталоны ретінде айшылық жер, айшылық алыс жол жиі қолданылған. Сондай-ақ, ит өлген жер, итарқасы қиянда деген тұрақты тіркестер субъективті

қабылдаумен байланысты бірде күндік жер деген мағынада да қолданыла береді. Күндік жер атауы, шамамен атпен жүргенде 50-60 шақырым болса, түстік жер 15-20 шақырымдай жер [5, 89 б.].

Өте алыс жерлерді: *жеті қырдың астында, ит арқасы қиянда, ит өлген жер, айшылық жер, көз көрмес, құлақ естімес жер, қырық күншілік жер, ат жетпес жер, қиырдың қиыры, қиыр шет, қиуа, жырақ, шығанда, талай жер т.б.*

Осындай алыс, шалғай жерлерді білдіретін өлшем білдіретін сөз тіркестері өте көп. Сондай-ақ, жақын, жуық жерлерді: *иек артпа, таман, тап-таяу, тармас, тиіп тұр, тұсау бойы, тізгін бойы, қадам, қарға адым жер, қарыс жер, қол созым жер, құлаш созым жер, оқ атым жер, бұғалық таспам жер, түстік жер, шылыр тастам жер, әудем жер (100м), таяқ тастам жер, қоян-қолтық жер т.б* деп атаған.

Ара қашықтық жерлерді: *құлақ шалатындай, көз көрім (4 м), қой-қозы ауылындай (400м), иттің үргені естілетіндей, бойдақ қой ауылындай, қозы өрісіндей (1-5 км-дей), қой өрісіндей (5-16 км-дей)* деп өлшеген.

Жол сапарды *бір лау жер (30 км-дей), түстік жер- салт атпен түске дейін жүріп өтетін қашықтықты білдіретін өлшем (40-50 км), бәр күншілік сапар (90-100 км-дей), атпен қара қонып жетерлік (200-230 км-дей), айшылық жер (2500-3000 км-дей), алты айшылық т.б* деп есептелген.

Азамат баласы алыс қашықтықтардан басқа күнделікті өмірде қолданылатын ұзындық өлшемдерін де пайдаланған. Бұл тұрғыда ол өзінің күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен өз бойындағы ерекшеліктерді барынша пайдалануға тырысқан.

Көшпелі қазақ қоғамында қол және саусақпен өлшенетін өлшемдер:

Оймақтай ғана – оймақтың көлеміндей.

Елі – сұқ саусақтың еніне тең ұзындық бірлігі, шамамен 2 см тең өлшем. Қатар орналасқан екі саусақтың қалыңдығы – екі елі, үш саусақтың қалыңдығы – 3 елі, төрт саусақтың қалыңдығы – 4 елі болып аталады.

Тұтам (шамамен 8-см) – бармақ пен ортан қолдың түйісу аралығы.

Сүйем (18см) – бармақ пен сұқ саусақтың аралығы.

Сынық сүйем (14см) – бармақ пен сұқ саусақтың сынық түрінде аралығы.

Қарыс (шамамен 19-20 см) – толық жазғандағы бас бармақ пен шынашақ ұштарының арасына тең ұзындық бірлігі.

Кере қарыс (20-22см)

Аршын – 1 мертге тең өлшем, кез. Түркі тілдерінің сөздігінде бұл сөз әр түрлі фонетикалық вариантта кездеседі. Мәселен, татар, башқұрт, өзбек, қарақалпақ, қырым-татары, әзірбайжан, түрік тілдерінде – аршин, аршын, якут тілінде – ассын, чуваш тілінде – аршан [5, 199 б.].

Алақан – төрт еліден сәл үлкендеу өлшем, ашылған алақанның еніне тең.

Құлаш – иық деңгейінде созылған екі қол ұшының аралығы, шамамен 165-175 см тең.

Бір құлаш – жазып тұрғандағы екі қол арасының ұзындығындай өлшем.

Сала құлаш

Кере құлаш (170-185 см)

Кез (71-72см)

Аяқ өлшемдеріне:

Адым – жүру кезіндегі екі аяқтың аралығы.

Алшай – аяқтың арасын талтайтып ұстау.

Қолдың қары немесе қары – кеуденің орта тұсынан кере созылған қолдың ортаңғы саусағының ұшына дейінгі аралыққа (*80-85 см шамасы*) тең ұзындық бірлігі. Кейде оң иықтан бүкіл кеудені бойлай өтіп, кере созылған сол қолдың ортаңғы саусағының ұшына дейінгі аралық та (*шамамен 1 м*) қары ретінде алынады.

Шынтақ – шынтақтан саусақтың ұшына дейінгі аралықты білдіреді, шамамен 70см-ге тең болған.

Буын – ортаңғы саусақтың ұшынан оның ортаңғы буынына дейінгі аралыққа тең ұзындық (шамамен 5-6 см) бірлігі. Сәулетті сарайлар мен түрлі ғимараттардағы ою-өрнектің мөлшері осы буынмен өлшенген. Ол тігін, киім пішу жұмыстарында да қолданылған.

Көшпелі тұрмыста туындаған теңеулер жетерлік. Атап айтсақ, *қамшының сабындай (қысқа), құрық бойы (5-6 м), арқан бойы (15 м), қом арқан бойы (6-8 м), тартпаарқан бойы (18-25 м), есікпен төрдей, желі арқан бойындай, биебаудай, ат арқан айналасындай (30-50 метр жер), ұлтарақтай (өте кішкентай)* деген ұзындықты білдіретін өлшем баршылық.

Жоғарыда берілген өлшемдердің халық арасында ауызекі тілден туындағанына мына мақал-мәтелдер дәлел бола алады.

Мысалы: 1. *Қарыс*тан *сүйем* жуық.

2. *Қарыс*тың алыстығы бар,

*Сүйем*нің жақындығы бар.

3. Соңғы көш, алдыңғы көштен әудем жер әрі қонады.

4. Ақымақтан *арқан бойы* алыс жүр,

Тұрлаусыздан *тұсау бойы* алыс жүр.

Қазақ халқының сонау ықылым заманнан бері, сан ғасырлар бойы халықтың өзімен бірге жасап, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалған қашықтық пен ұзындық өлшемдері қазіргі кезде де қолданылады. Әйтседе бұл өлшемдер ұмытылып, көнеріп бара жатыр.

Тіл тарихында кездесетін қашақтық пен ұзындық өлшемдерін зерттеудің тіл ғылымы үшін маңызы зор. Бұл өлшемдер әлі де тереңірек зерттеуді қажет ететін мәселе.

Әдебиеттер тізімі:

1. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997.
2. Назарқұлова Г. Қазақ тіліндегі қашақтық және көлемдік ұғымдар. // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы № 9 (71), – 111-113 бб.
3. Қиянатұлы Б. Қазақ халқының дәстүрлік өлшемдері. // «Ана тілі» 1995 ж. 5-бет
4. Қазақ тілінің сөздігі. – Алматы, 1999.
5. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том А-Д. «Азия Арна» баспасы. – Алматы, 2011.

ПРОБЛЕМА БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Мырзабай Айман Саматқызы
Ашел Ержан Нұрланұлы
Әбдіханова Самал Амантайқызы
Магистранты
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
e-mail: ayman25122015@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены современные проблемы противодействия коррупции в Казахстане. Социально-экономические и политические изменения в жизни суверенного Казахстана требуют обстоятельного, современного подхода к изучению коррупции как наиболее негативного явления, угрожающего жизнедеятельности общества. Противодействие коррупции является важнейшим стратегическим приоритетом государственной политики страны. Меры, предпринимаемые в рамках государственной антикоррупционной политики, позволят укрепить социальную, экономическую и политическую стабильность в стране, повысят степень защиты прав, свобод, законных интересов как граждан, так и общества в целом от преступных проявлений. Поэтому на сегоднящний день проблема коррупции является одним из главных вопросов, актуальных не только для Казахстана, но и для большинства стран мира.

Ключевые слова: стратегия, коррупция, модернизация, государственная политика, государственное управление, государственный аппарат, международная арена.

Түйін. Бұл мақалада Қазастанның қазіргі таңдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәселесі қаралған. Бүгінде еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуын қамтамасыз етуде мемлекет сыбайлас жемқорлықпен күрес жолында оның қоғамға деген үлкен қаупі бар екенін анықтады. Жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа күрес саясатының стратегиялық маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа күрес саясатындағы іс шаралары әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, сонымен қатар әр түрлі қылмыстық әрекеттерден азаматтардың құқығын, еркіндігін және заңды мүдделерін қорғаудағы мүмкіндіктері қарастырылады.

Кілт сөздер: стратегия, сыбайлас жемқорлық, модернизация, мемлекеттік саясат, мемлекеттік басқару, мемлекеттік аппарат, халықаралық арена.

Annotation. The article recent issues of counterfeit corruption are discussed in Kazakhstan. Social-economical and political changes in the life of the sovereign Kazakhstan is a requirement of the indispensable, modern approach to corrupting the perilous negative perception, aggravating life in society. Anti - Corruption is a key strategic priority of the state policy. The state, which deals with the state anti-corruption policy, will allow the social, economic and political stability in the country, the rights of the people will be protected,freedoms, the legitimate interests of the citizen, and the society in the whole of the distorted evolution.Today's issue of corruption is perceived as one of the main issues, not just for Kazakhstan, but for the world and for many.

Keywords: strategy, corruption, modernization, state policy, state administration, state apparatus, international arena.

Сегодня в условиях модернизации экономики и масштабных социальных изменений в Казахстане определяется потребность в единой антикоррупционной стратегии с учетом культуры и этики нашего общества, международных трендов в борьбес этим социальным злом, тесно увязанных с современной социально-экономической

политикой государства. Стратегия стала основой для новых механизмов и инструментов повышения эффективности государственной политики в сфере противодействия коррупции.

Коррупция определяет системную угрозу безопасности Казахстана, стабильности государства и общества, препятствует проводимым экономическим и социальным реформам, создавая негативный имидж Республики Казахстан на международной арене. Коррупция рассматривается как одно из самых опасных явлений в обществе. Принято оценивать коррупцию как экономический ущерб для государства и общества. Это нетолько наносит ущерб экономике и социальным отношениям, ценностным и морально-нравственным устоям общества, но и способствует эффективному функционированию государственного аппарата и проводимой в стране политике стабильности и безопасности [1].

Коррупция, проникая в различные сферы экономики и общества, оказывает деструктивное влияние на устойчивое политико-экономическое развитие страны и, следовательно, остается серьезной угрозой ее национальной безопасности.

Нам известно, что коррупция существенно снижает конкурентоспособность государства, сдерживает осуществление демократических преобразований в обществе, бросает тень на международный авторитет страны. Прежде всего, это подрывает доверие людей к общественно-демократической основе, веру в закон и справедливость, веру в власть.

В настоящее время проблема коррупции стала одной из самых актуальных, волнующих весь мир. Проблемы формирования антикоррупционной культуры в обществе в борьбе с коррупцией в настоящее время находят отражение в качестве общего явления для всех стран мира, не похожих друг на друга с точки зрения политического развития. Поэтому борьбе с коррупцией в Казахстане придан общегосударственный статус, совместно с общественными и политическими силами проводится масштабная антикоррупционная кампания по искоренению коррупции, предотвращению ее проявлений [2].

В проведении антикоррупционной политики важным также является устранение причин и условий коррупции на основе выбора научно обоснованных форм и методов государственного управления, распределения и использования государственных средств.

В ведении системы противодействия коррупции прежде всего необходимо выявить и минимизировать коррупционные риски, условия, причины, способствующие их возникновению. Следовательно, оценка коррупционных рисков, уровня их распространения в различных сферах и сферах будет способствовать выявлению пробелов в нормативно-правовом регулировании государственной, в том числе антикоррупционной деятельности, проблем, возникающих в механизмах государственно-правового регулирования, а также выработке мер, направленных на совершенствование правоприменительной практики в процессе антикоррупционной деятельности.

Недостаточная прозрачность при принятии решений, затрагивающих ключевые вопросы в общественной жизни, отсутствие должного гражданского контроля и учета общественного мнения в деятельности государственного аппарата способствуют излишней бюрократизации, административным барьерам и злоупотреблению должностными полномочиями, что в свою очередь способствует формированию негативных факторов, способствующих росту коррупционных проявлений. Несмотря на происходящее качественное обновление базовых отраслей национального законодательства, можно констатировать, что главная проблема существующих организационно-правовых механизмов заключается в нерешенности соответствующих правоприменительных вопросов. Поэтому до сих пор остается актуальной проблема использования всего арсенала инструментов предотвращения коррупционных проявлений.

Действующее законодательство и присущие казахстанскому праву институты имеют неиспользованный потенциал для противодействия коррупции, возможность полноценной реализации которого должна быть максимально учтена при рассмотрении вопросов внедрения зарубежных образцов и опыта в этой сфере. В такой профилактической работе тоже нет системности. Поэтому для уполномоченного органа по противодействию коррупции приоритетнее уголовного преследования, чем разработка и принятие превентивных мер, направленных на устранение путем выявления причин, условий коррупционных проявлений. Прежде всего, основное внимание следует уделить деятельности местных органов власти, так как сегодня расширяются их полномочия и ответственность за состояние дел в регионах и именно они обеспечивают своими государственными услугами удовлетворение повседневных нужд и потребностей граждан. В связи с этим в деятельности уполномоченного органа в целом должен соблюдаться баланс между его правоохранительными и регулирующими функциями [3].

Нормы и правила этики государственной службы до сих пор не полностью разграничены на законодательном уровне от самих коррупционных правонарушений, поэтому это искажает проявление коррупции, препятствует концентрации усилий государства на актуальных направлениях борьбы с коррупцией и приводит к необоснованному росту коррупционного рейтинга страны. В этих условиях четко разграничено между уровнями коррупционных деяний и наказаний за их совершение.

Шаги, предпринимаемые независимой страной по дальнейшей интеграции в мировое пространство, обязывают нас учитывать определенные международные стандарты, принятые в вопросах противодействия коррупции. Кроме того, такие стандарты должны быть внедрены не только с использованием рекомендаций зарубежных партнеров. Международный опыт диктует необходимость четкого изучения и детального анализа его положений с точки зрения соответствия Конституции страны, сложившейся законодательной и правоприменительной практике, на основе учета особенностей формирования и функционирования традиционных и присущих нашей стране правовых механизмов и институтов.

На сегодняшний день в нашей стране действует антикоррупционное законодательство, основными нормативными правовыми актами, регулирующими вопросы борьбы с коррупцией, являются Уголовный кодекс Республики Казахстан, Кодекс об административных правонарушениях, Трудовой кодекс, Закон «О борьбе скоррупцией», кодекс чести государственных служащих Республики Казахстан, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан. Главная цель принятыхзаконодательств в данной сфере – защите прав и свобод граждан, обеспечениюнациональной безопасности Республики от угроз, вытекающих из коррупционныхпроявлений, а также предупреждению, выявлению, пресечению и раскрытию правонарушений, преступлений, ликвидации их последствий и привлечению виновных к соответствующей ответственности, расширению демократических основ, гласности и контроля в государственном управлении, укреплению доверия населения к государству и его структурам, стимулированию поступления квалифицированных специалистов на государственную службу, можно отметить направленность на создание условий для бескорыстной честности лиц, выполняющих государственные функции. Также сегодня реализуется несколько программных документов, создан специальный уполномоченный орган, комплексно реализующий функции в сфере государственной службы и противодействия коррупции, активно осуществляется международное сотрудничество в сфере антикоррупционной деятельности [4].

На наш взгляд, коррупция – это получение материальных и юридическихпреимуществ в своих интересах путем обхода законов, решение личных проблем за счет «своих» людей. Таким образом, политическая структура проблемы коррупции становится проблемой мирового уровня, поскольку она характерна для всех стран, независимо от

уровня экономического развития, которая имеет место и во всех демократических странах с развитой экономикой.

На этапе модернизации государства коррупция всегда стоит на высоком месте. В настоящее время Казахстан переживает не просто модернизацию, но и окончательное изменение общественных, государственных и экономических позиций.

Сложившиеся сегодня в Казахстане тенденции, характерные для стабилизации молодого независимого государства, требуют усиления противодействия коррупционным преступлениям. Атрибут определяет, что мировой опыт стран неизбежно в переходный период в коррупции. А для Казахстана преодоление коррупции является одним из главных направлений государственной политики. Поэтому в своем Послании народу Казахстана Глава государства в качестве одного из семи приоритетных направлений государства назвал беспощадную и беспощадную борьбу с коррупцией, поскольку преодоление коррупции определено как общепризнанное условие построения правового государства [5].

Именно поэтому главной целью сегодняшнего дня стала защита конституционного порядка в стране, проведение эффективной, единой государственной политики в сфере борьбы с коррупцией, снижение уровня коррупции и ее проявлений во всех сферах жизнедеятельности государства и граждан, укрепление доверия общества к государству и его институтам. Следовательно, в этих целях введен в действие Указ Президента Республики Казахстан «О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией в Республике Казахстан и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности», который придаст еще один импульс системному проведению работы. Данный указ, направленный на совершенствование деятельности правоохранительных органов в стране, обеспечивает принятие системных и регулярных мер по противодействию коррупции и предупреждению их возникновения [6]. Крометого, главой государства был озвучен план нации «100 конкретных шагов», который поставил перед нами задачу по реализации Пяти институциональных реформ, предусматривающих 15 шагов по формированию аппарата государственного управления, в том числе по предотвращению коррупционных правонарушений.

В заключение, в рамках проводимой в стране политики по снижению коррупции, мы уверены, что нормативно-правовые акты различного происхождения, касающиеся коррупции, уменьшат количество преступлений и будут способствовать дальнейшему процветанию и развитию нашей экономики.

Список литературы:

1. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақ стратегиялық зерттеулер институтының «Сыбайлас жемқорлық феномені: теориясы мен практикасының мәселелері» деген тақырыптағы зерттеулерінің нәтижесі жөніндегі есебі. – Алматы, 2002.

2. Алауханов Е. Сыбайлас жемқорлықпен күресудің проблемалары // Заң. – №2. 2008. – 25-29 бб.

3. Жандарбеков Р. Жемқорлықпен күрес ешқашан бәсеңдемейді // Арқа Ажары. – № 8. – 2008. – 2-3 бб.

4. С. Рахметов «Современные проблемы противодействия коррупции». Сыбайлас жемқорлықпен курес саясаты журнал, – № 06 (24) маусым 2016, – 10-13 бб.

5. Елбасының «100 нақты қадам» Ұлт жоспары, 2016.

6. Основы аникоррупционной политики в суверенном Казахстане: начало, процесс и динамика развития в рамках реализации Плана нации «100 конкретных шагов» Сыбайлас жемқорлықпен курес саясаты журнал, № 05 (23) мамыр, 2016, – 3-8 бб.

ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫ АЙМАҚТЫҚ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ СТУДЕНТ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР

Оңалбайқызы Рая
Аға оқытушы
e-mail: onalbayqyzy.raya@iuth.edu.kz
Сәрсенбек Диана
курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: sarsenbek.diana@iuth.edu.kz

Түйін. Түркістан облысы, Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің студенттері яғни шетелдік, аймақтық және жергілікті студенттермен және Халықаралық туризм және меймандостық университетіндегі аймақтық және жергілікті жастар арасындағы мәдени қарым-қатынастарды қалыптастырудың жолдарын теориялық және әдістемелік тұрғыдан қарастыра отырып зерттеу жүргізілді. Студент жастар арасындағы мәдени қарым-қатынастарды қалыптастыруда қаладағы екі жоғары оқу орындарындағы бірнеше ұлт өкілдерінен яғни студенттерден сұрақ-жауап ретінде көптеген мағлұматтармен қамтылған.

Кілт сөздер: студент, жастар, мәдениет, қарым-қатынас, басқа ұлт өкілдері.

Аннотация. Были проведены исследования студентов Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави в г. Туркестан Туркестанской области с теоретическим и методическим подходом к формированию культурных отношений между зарубежными, региональными и местными студентами и региональной и местной молодежью в Международном университете туризма и гостеприимства. В формировании культурных отношений между студенческой молодежью в двух высших учебных заведениях города много вопросов и ответов от представителей нескольких национальностей-студентов.

Ключевые слова: студент, молодежь, культура, общение, представители других национальностей.

Annotation: Theoretical and methodological research was conducted on ways to build cultural relations between foreign, regional and local students of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University in Turkestan and regional and local youth at the International University of Tourism and Hospitality. The student received a lot of information in the form of questions and answers from students of several nationalities, ie students of two universities in the city, in the formation of cultural relations between young people.

Keywords: student, youth, culture, communication, representatives of other nationalities.

«Біздің ортақ отанымыз – Қазақстанның қазіргідей қарыштап дамып отырғаны – елімізді мекендеуші барлық этностардың ынтымағы мен бірлігінің арқасы. Тәуелсіздігімізді тұғырлы ететін де, елімізді жаңа белестерге шығаратын да біздің осы қоғамдық татулығымыз. Бірліксіз ел тозады, бірлікті ел озады дейтін даналықтың шындығына бүгінде бәріміздің көзіміз жетіп отыр», – деп Тұңғыш Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай бүгінде мемлекетімізде ұлттар достығы берік сақталып отыр.

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті – адамдардың санасында жаңарып келе жатқан қоғамның бағытына енетін интернационалдық және патриоттық рухта тәрбие беру реформалары мен тәсілдерінің жиынтығы болып саналады. Жастардың ұлтаралыққатынас мәдениетінің мағынасы – олардың жоғарғы мәдениеті мен адамгершілігінің ұлыстар мен ұлттардың, ұлттық және этникалық топтардың, мемлекеттердің мүдделерменсәйкес келуі [1].

Қазіргі Қазақстан – бұл бұрынғыдан өзге, жаңа саяси-басқару және әлеуметтік-экономикалық құрылымы қалыптасқан, дүниежүзі мойындаған тәуелсіз мемлекет. Мұнда жалпыадамзаттық құндылықтардың ішінде бостандықты, еркіндікті, өзара келісімді қоятын көптеген ұлт өкілдері бейбіт және тату-тәтті өмір сүруде. Аса жоғарғы руханият пен ой-өріс жоғарылығы үйлесім тапқан қазақстандықтардың күш-қайраты қоғам өмірін батыл да түбегейлі қайта құруда шешулі фактор болып табылады. Еліміздің қазіргі даму белесіндегі этникааралық татулық пен этносаралық қарым-қатынастардың негізгі діңгегі ретінде тұңғыш елбасымыз қазақстандық табыстың үш кілтін;

Біріншіден; 140 этностың басын құрайтын барлық Қазақстандықтардың бірлігі – бұл ғаламат құндылық болып табылады. Екіншідан; Біздің барлығымызға және әрқайсысымызға тән тағаттылық. Үшіншіден; Бұл тарихи тағдырымыздың ортақтығы болып келетінін атап көрсетті. Ендеше, Елбасымыздың «Мәңгілік ел» идеясында «Мен барша халқымды жарқын болашаққа жол бастайтын адамзат баласының мәңгілік құндылықтары – ерік-жігер мен еңбексүйгіштік, мақсаткерлік қасиеттерді бойға сіңіруге шақырамын» деген сөзі жастарымыздың ерік-жігеріне қанат беріп, ұлттық құндылықтарымызды сақтап қалуға және де болашағы жарқын, Отанына адал, алдына мақсат қоя алатын білімді ұрпақ тәрбиелеуімізге негіз болды. Отбасының ірге тасы мықты болсын десеңіз, бесігіңізді түзеңіз. Ертеңгі ұрпағым саналы да мәдениетті болсын десеңіз, отбасы тәрбиесі басты назарда болуы тиіс. Сондықтан да өскелең жастарды патриотизмге, Отансүйгіштікке, Отанға деген құрметтің жоғары деңгейде болуы үшін отбасылық тәрбие маңызды іс болып саналады [2].

Жоғары оқу орындарындағы білім алушыларды, яғни, студенттерді адамгершілік пен сыйластыққа тәрбиелеу ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің негізгі тірегі ретінде. Жоғары оқу орындарындағы білім алушыларды яғни студенттер өздерінің жас ерекшеліктерімен және де қоғамда өздерінің ерекше статустарымен әлеуметтік топ болып саналады. Әр кезеңнің жастары өз кезінде өзіндік мәдениетпен ерекшеленеді. Жастар ескі әдет-ғұрыптар мен салт дәстүрлерді жоққа шығару кездесіп жататын кездер де болып жатады. Осындай жастарымыздың тәрбиесінде орын алмауы үшін біздер жастарымыздың өзіндік көзқарастарын салыстырмалы түрде қарастыруға болатындығын айтуымызға болады. Жастар саясаты Елбасымыздың жолдаулары мен стратегиялық бағдарламаларының негізінде жүзеге асады. Қазіргі қоғамдық ғылым мамандарының зерттеуінше, жастардың рөлін анықтап көрсетуде. Яғни, жастардың қазіргі өмірге деген көзқарастары мүлде басқаша, құндылықтар туралы түсінігі олар үшін басқаша көрініс те болады. Студент жастар салыстырмалы түрде айтқанда ғылым меноқуға, ұлттық құнылықтарымызға деген көзқарасы басқаша, оларды ұстану оларға ескі, заманынан қалып кеткен түрінде көрінеді. Сол үшін студент жастардың санасына ұлттық құндылықтарды, ұлттық мәдениетті дәріптеу жолдары жүруі тиіс.

Қазақстан студент жастарының бойына ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда ең маңызды орын алатын мәселе жастар қауымын адамгершілік тұрғысынан әлеуметтендіру болып табылады. Себебі, адамгершілік қасиеті мен интернационалдық сезімі, мәдениеті жоғары адам басқалармен салыстырмалы түрде алып қарасақ ұлтаралық конфликттерге бара бермейді және де кез-келген жағдайдан жол тауып шығары сөзсіз.

Мораль дегеніміз – адамдардың бір-біріне және қоғамға деген міндеттері мен қатынастарын айқындайтын ортақ тұрмысы мен мінез-құлқының нормалары мен ережелерінің жиынтығы. Моральдың бірқатар ерекшеліктері бар:

- Моральдық ережелер мен талаптар қоғамның ғасырлар бойы қалыптасқан құндылық негізін құрайды және жалпылама сипатта болады;
- Моральдық қағидалар мен сезімдер нормативті, міндетті, тиісті болып табылады;
- Мораль әлеуметтік мұраттың бір түріне жатады, ол күнделікті тұрмыс қалыптарынан жоғары қойылады;

– Мораль мемлекеттік күшпен танылмайды, ол адамның еркіндігі аясымен байланысты.

Мораль – тарихи құбылыс, этиканың зерттеу объектісі. Мораль деп – белгілі бір қоғамдағы өмір сүріп жатқан адамдар арасында қалыптасқан адамгершілік құлық нормалары мен ұстанымдарының жиынтығын айтамыз. Мораль жеке адамның қоғамда өмір сүре алу, басқалармен үйлесімді қарым-қатынаста болу кабілетін танытады. Басқаша тұжырымдайтын болсақ, мораль – ізгілік, адамгершілік ережелерінің жиынтығы.

Моральды «ар ілімі» деп танитын Шәкәрім адамгершілік құлық хақында көп ой қозғайды. Ол адам жолы дегеніміз – адам баласына пайдасын тигізу, жақсылық ету деп түсіндіреді. Ол үшін адам өз бойындағы кемшіліктерден арыла білуі керек, сөйтіп өз ар-ұжданына кір келтірмейтіндей өмір сүруі керек. Ар-ұжданның мазмұнын ынсап, әділет, мейірім құрайды деп түсінетін автор оларды адамптылық ұғымымен байланыстырады. Анық бақ деп айтарлық үш нәрсе бар:

Кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек.

Бұл үшеуі біріксе, сорды жоймақ

Шын бақ осы деп бұған ақыл тоймақ – дей келе Шәкәрім жоғары құндылықтарды атап өтеді. Ар-ұждан тіпті о дүниеде де бар нәрсе деп есептейді. Оның бар екеніне дәлелсіз сену қажет. «Егер бір адам жанның өлген соңғы өмірі мен ар-ұждан соның азығы екеніне әбден нанса, оның жүрегін еш нәрсе қарайта алмайды. Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол – осы мұсылман жолы сияқты!» – дейді Шәкәрім «Үш анығында»:

Кісіге адамшылдық неге керек?

Адамдық – өзге айуаннан артық демек.

Ит талаған төбеттен қалай дейсіз,

Аямай әл келгенін жұлып жемек

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті – адамдардың санасында жаңарып келе жатқан қоғамның бағытына енетін интернационалдық және патриоттық рухта тәрбие беру реформалары мен тәсілдерінің жиынтығы болып саналады. Жастардың ұлтаралыққатынас мәдениетінің мағынасы-олардың жоғарғы мәдениеті мен адамгершілігінің ұлыстар мен ұлттардың, ұлттық және этникалық топтардың, мемлекеттердің мүдделермен сәйкес келуі. Ұлтаралық қарым-қатынас әр адамның мәдениеті мен сана-сезімінің көрсеткіші, адамгершілік парасаттылығы, өзге ұлт өкіліне деген ойы, пайымы, ар- ождандық пиғылы, өмірлік тәжірибесі. Ұлтаралық қатынас мәдениеті оның мағынасының негізгі құрамдас бөлігі болып саналатын мемлекеттік, ресми және ұлттық тілдерімен тығыз байланысты. Қазіргі кезде біздің елімізде негізінен ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті мағынасының көрнісі ретінде қос тілдік кең таралды.

Жастар – бүкіл қоғамның экономикалық, ғылыми-техникалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, рухани дамуының әрі обьектісі, әрі субьектісі. Бұл, бір жағынан, олардың сан жағынан халықтың басым көпшілігін құрайтындығымен, екіншіден, жастардың өршілдік шығармашыл, игемділік, мобилділік, креативті жаңашыл болу қасиеттерімен байланысты болмақ.

Жастармен жұмыс жан-жақты жүргізіліп келеді. Әрбір мешіт жанында сауат ашу курстары қызмет етеді. Онда жастар дін негіздері туралы бастауыш білім алуда, Ислам қағидаларымен танысуда. Бұл курстар арқылы жастардың патриоттық сезімдері артып келеді. Онда діни төзімділік пен барлық адамдармен өзара түсіністік жайлы рухани-адамгершілікке негізделген тәрбие берілуде.

Президент болып сайланғаннан кейінгі алғашқы сұхбатында Қасым-ЖомартТоқаев жастарды отансүйгіштік рухта тәрбиелеу ісін басты назарда ұстау қажеттігін айтты. Елбасы өзінің сөзінде: «Тәуелсіздік жылдарында мемлекеттік, ұлттық ұстанымға адал, білімді, өткір, отаншыл жастарымыздың тұтас бір буыны қалыптасты. Біз соларға арқа сүйейміз. Олар Абай айтқан бес асыл іске берік – талапшыл, еңбекшіл, ойшыл,

қанағатшыл, рақымшыл болса – онда біздің еліміздің болашағы жарқын, жұлдызы жоғары болмақ!» дей отырып, Абай мұрасының бүгінгі ұрпаққа жол сілтеуші темірқазық екендігін білдіргендей. Абай мұрасы – қазіргі жастарға қажетті рухани азық, онымен Ғаламторжелісі арқылы ғана емес, қаламыздағы кітапханалардан танысқан дұрысырақ. Абай жаңашылдығының терең мағынасы мен ашық айтқан өткірлігі – түрлі өмірлік жағдайларда қажет болатын кеңестер. Оларды түсінуге тырысу, жастардың адамгершілік құндылықтарды қабылдауы мен Отан алдындағы парызын түсінуі – қазіргі уақытта өте қажет маңызды құбылыс.

Шынайы гуманизм, адамның мейірімі мен қажеттіліктеріне назар аудару, өмір сүру салтындағы әділеттілік, әлемге ашық көзқарас, немқұрайлылық, рухани жалқаулық, дүниеқоңыздық, бұзақылық, ойсыздық пен бейберекетсіздік, артта қалғандық пен надандықты жақтырмайтын рухани максимализм – Абай қозғаған кешегі және бүгінгі қоғамдағы жастарға қажетті құнды дүниелер. Яғни, Абайдың мұрасы, тәуелсіздік құндылығы жастардың жаңа замандағы жол сілтеушісі бола алады.

Қазақстанның тәуелсіздік алуы жаңа мемлекеттің жастарын этикалық және адамгершілік, отаншылдық тәрбиелеу мәселелерін алға шығарды. Кеңес Одағы ыдыраған соң, тәуелсіздік алғашқы жылдарындағы тоқырауында қылмыс, нашақорлық, маскүнемдіктің саны көбейсе, екінші жағынан қоғамда жаңа құндылықтар орнай бастады. Қазір елімізде бірнеше тілді меңгерген, заманауи ақпараттық технологияларды білетін белсенді, белгілі бір мақсатқа ұмтылатын жас ұрпақ өсіп келеді. Бұл ұрпақты қолдап, әмбебап адами құндылықтар ұғымын қалыптастыру қажет екені рас. Сонда ғана белгілі бір топтардың, шектеулі адамдардың емес, жалпы қоғамның өркендеуіне мүдделі сауатты, өнегелі азаматтар өсіп шығады. Өз Отанын сүйетін, осы жердің тарихы мен тілін құрметтейтін, ондағы өмір сүріп жатқан ұлттар мен ұлыстардың мәдениетін сыйлайтын, бірақ ортақ құндылықтары бар екенін түсінетін, өзара сенім мен түсіністік рухында тәрбиеленген азаматтар әрқашан әлемге ашық, ізденімпаз, білім мен ғылымға құмар, жат қылықтардан аулақ және өз халқын шын сүйетін болады [3, 4].

Ғылыми баяндаманың негізінде жасалған *«Түркістан қаласындағы аймақтық және жергілікті студент жастар арасындағы қарым-қатынас мәдениетінің көрінісі»* атты *Сауалнама* нәтижесіне тоқтала кетсем:

Сауалнама 15 жас пен 50 жас аралығындағы қаламыздың әр түрлі жастағы тұрғындары арасында жүргізілді. Басым бөлігі жастарды құрап отыр.

Түркістан қаласындағы аймақтық және жергілікті студент жастар арасындағы қарым-қатынас мәдениетінің көрінісі қандай деңгейде? деген сауалға «орташа деңгейде» деген көзқарастарын білдірді.

Түркістан қаласындағы көше мәдениетінің көрінісіне деген көзқарасыңыз қалай? деген сауалнамаға 40 жас пен 50 жас аралығындағы аға буын өкілдерінің пікірлерінше, «отбасындағы берілген тәрбиеге байланысты болып келеді», деген пікірлерін білдірсе, ал 15 жас пен 30 жас аралығындағы студент жастар көше мәдениетіне оң көзқарастарын көрсетті. Себебі көше мәдениетінің негізгі құрамы жастардан тұратын болғандықтан басым көпшілігі «жақсы» пікірде екендігі анықталды.

Түркістан қаласындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Даярлық факультетінде» оқитын және 2-курс және 3-курстың Түркия елінен және Ресейден келген студенттермен ғылыми жұмыс барысы бойынша кездесіп, сұхбаттар жүргізілді. Сұхбат барысында шетелдік студенттердің қазақ халқының меймандостығы мен ұлттар арасындағы сыйластық пен татулықты алға тартты. Шетелдік студенттермен аймақтық және жергілікті студент жастардың арасында достастықтарының берік екендігін және де «түбі бір түркіміз» дегенді алға тартты. Сонымен қатар, «Ұлттар арасындағы достастық бұл – мәдениеттің шыңы» деген көзқарастарын білдірді. Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде бірнеше ұлт өкілдерінің студенттері бір отбасының балаларындай өте тату және ауызбіршілікте екендігі айқындалды.

Ғылыми жұмыс барысында өз пікірлерін нақтылау мақсатында аудио жазба алынып, төмендегі фотолар (Сурет 1) ғылыми жұмыстың көрнекті құралдарының бірі ретінде қолданылды.

Сурет 1 – Ғылыми жұмыс барысы бойынша сұхбаттар

Ғылыми баяндамамды қорыта келе, ғылыми ізденістер мен жетекшімнің бағыт-бағдар беруі арқылы көптеген мағлұматтар жинадым. Жалпы ғылыми жұмыс барысында жоғары оқу орындарына барып шетелдік, аймақтық және жергілікті студент жастармен танысып, олардың Қазақстан еліне деген ыстық ықыластарын байқадым. «Қазақ халқы – өте қонақжай халық», деп қазақ даналығы айтып кеткеніндей, ғылыми зерттеу жұмысы барысында көптеген тәжірибелер жинақтадым және ғылыми баяндама жазудың ержелерімен таныс болдым.

Түркістан қаласындағы аймақтық және жергілікті студент жастар арасындағы мәдени қарым-қатынастардың көрінісі жақсы, яғни жоғары деңгейде деп толық түрде айта аламын. Себебі ғылыми жұмыс барысында көптеген студент жастармен сұхбаттасу арқылы осы көзқарасқа толықтай тоқталдым.

Мәдени дәстүрлер адамдарды өз халқын, Отанын сезінуге, оларды мақтан тұтуға, құрметтеуге тәрбиеледі. Отбасында мейірімділік пен ізгілікке баулуды, үлкендердің кішіге, кішінің үлкендерге ілтипатын, еңбек ету дағдыларын қадір тұту, ұлттық мәдениетке үйрету, тарихын құрметтеу, жастарды жігерлілікке тәрбиелеу, туған жеріне деген сүйіспеншілік, оны қорғауға дайын болу, эстетикалық талғам мен көркем әдебиетті

сақтаудың бәрі мәдени дәстүрлер негізінде орнайды. Әр кезеңде қоғам алға басқан сайын мәдени дәстүр де қалыспай, көнеден жаңаға өтіп отырады.

Біздің жастар, бір жағынан, қоғамның инновациялық потенциалы болып табылады және білім алуда, жаңашылдықты қабылдауда, мамандығы бойынша өсіп-өркендеуде және өмірдің басқа да салаларында жеткілікті белсенді. Бірақ сонымен қатар тәрбие мен құндылықтарды мұра ретінде қабылдаудағы дәстүрлерді де ұмытпайды. Бүгінде жастар саясаты тәуелсіз Қазақстан елінің басты басымдықтарының бірі болып табылады. Жастарға айрықша көңіл бөлген мемлекет қана саяси және экономикалық табысқа жете алады. Жастардың инновациялық әлеуетін тиімді қолдана білген мемлекет стратегиялық артықшылыққа ие болады. Сондықтан да елімізде жастарды жалпы қоғамдық үдерістерге қосу мақсатында ынталандыру шаралары іске асырылып, мемлекеттік деңгейде жағдай жасалуда.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы. «Егемен Қазақстан газеті», 04.02.2019 ж.

2. Марғұлан Ақан. Аралас некенің әлегі немесе жалған статистика // Түркістан газеті. 07 Қараша, 2018 ж.

3. Нысанбаев Ә.Н. Егемендікке ие болу мен нығаюы жағдайындағы қоғамдық сананың эволюциясы және жаңа құндылықтар жүйесінің қалыптасуы // Тәуелсіз Қазақстан философиясы. Астана: Аударма, 2006. – 544 б.

4. Мәдениеттану: жоғарғы оқу орнындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. Алматы: Раритет, – 102 б.

СЛОВА-ПАРАЗИТЫ В УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ЧЕЛОВЕКА
(на примере речи студентов)

Бектибаева Сабира
Студентка 1 курса
Научный руководитель: к.ф.н., доцент
Умирзакова З.А.
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: Sabira.bektibayeva@iuth.edu.kz

Аннотация. В статье говорится об употреблении в речи студентов слов-паразитов, дается опредение этому понятию, анализируются причины появления их в речи студентов. Автор дает классификацию наиболее употребляемых слов-паразитов в речи студентов, а также дает рекомендации об устранении их в речи студентов. Автор поднимает проблему «чистоты» русского языка, поскольку речь человека является показателем уровня речевой культуры. Автор выявляет причины снижения уровня культуры речи человека, предлагает пути повышения уровня речевой культуры.

Ключевые слова: речь, слова-паразиты, студент, понятие, влияние, причины.

Түйін. Мақалада паразит сөздердің студенттердің сөйлеуінде қолданылуы қарастырылады, бұл ұғымға анықтама беріледі, олардың студенттер сөйлеуінде пайдаболу себептері талданады. Автор студенттердің сөйлеуінде жиі қолданылатын паразиттік сөздердің классификациясын беріп, оларды студенттердің сөйлеуінде жою жолдары туралы ұсыныстар береді. Адамның сөйлеуі сөйлеу мәдениеті деңгейінің көрсеткіші болғандықтан, автор орыс тілінің «тазалығы» мәселесін көтереді. Автор адамның сөйлеу мәдениеті деңгейінің төмендеу себептерін ашып көрсетеді, сөйлеу мәдениетінің деңгейін көтеру жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: сөйлеу, паразит сөздер, оқушы, ұғым, әсер, себеп.

Annotation. The article deals with the use of parasitic words in students' speech, defines this concept, analyzes the reasons for their appearance in students' speech. The author gives a classification of the most used parasitic words in the speech of students, and also gives recommendations on how to eliminate them in the speech of students. The author raises the problem of "purity" of the Russian language, since human speech is an indicator of the level of speech culture. The author reveals the reasons for the decline in the level of human speech culture, suggests ways to increase the level of speech culture.

Keywords: speech, parasitic words, student, concept, influence, causes.

Введение

Современные носители русского языка активно пользуются как литературным языком, так и различными его подсистемами: диалектами, жаргонами и другими, т.е.умеют владеть разными языковыми средствами в зависимости от речевой ситуации. Все мы часто слышим такие выражения и слова, как *так сказать, ну, вообще, короче, вот, какбы, вот именно, типа, прикинь, в принципе, блин и* т.д. Это и есть слова-паразиты, которые загрязняют нашу речь. Эти слова звучат в речи теле и радиожурналистов, политиков, преподавателей учебных заведений разного уровня, молодежи, оказывая негативное влияние на экологию русской речи.

Цель данной работы: изучение употребления слов-паразитов в речи студентов; привлечение внимания студентов к проблеме необходимости очищения речи от данных слов.

Для претворения поставленной цели требуется решение следующих задач:

1. Определить, что такое слова-паразиты;
2. Выявить причины появления слов-паразитов;
3. Выяснить, какую они выполняют функцию;
4. Классифицировать слова-паразиты;
5. Проанализировать часто употребляемые слова-паразиты студентами;
6. Дать рекомендации по их устранению в речи.

Методы исследования – технология реализации индивидуальной работы, анкетирование, наблюдение, сравнение и проблемно-поисковая технология.

Основная часть. Что такое «паразиты» в речи? В лингвистической литературе представлены разные термины, определяющие слова-паразиты: «лишние слова», «слова-заменители», «незнаменательная лексика», «вставные элементы». Чаще всего употребляют термин «слова-паразиты».

Слово паразит происходит от греческого слова parasitos – «нахлебник, тунеядец».

В Толковом словаре С. Ожегова дается следующее определение слову паразит «организм (растение, животное), питающийся за счет другого организма и вредящий ему» [1].

Словами-паразитами принято называть слова, которые не несут смысловой нагрузки, никакой информации, но используются всеми, даже видными общественными деятелями. Они не влияют на содержательность речи. Их характерные особенности: частота и немотивированность употребления.

Причины появления слов-паразитов:

- Бедность словарного запаса (ну, вот, типа, типа того, как бы, вроде того)
- Намеренное их использование (понимаете ли)
- Неподготовленная, спонтанная речь (короче, значит, так сказать)
- Влияние моды (ну, короче, жесть, это).
- Для эмоциональной окраски речи (блин, чёрт, ваще, да не вопрос)
- Отражение человеческой натуры (как бы, короче, кстати).

Что они о нас говорят?

Итак, что же скрывается за этими словами?

«Кстати» – любимый паразит людей, ощущающих себя неловко в компании, пытающихся обратить внимание к себе и своей речи.

«Вообще-то» – слово людей, которые любят поспорить. Особенность этих людей – способность закатить скандал по любому поводу.

«Как бы» – означает условность. Мы так и живем - как бы пойдем, а как бы и не пойдем; как бы будем, а как бы и не будем. Такие слова употребляют люди, не уверенные в правоте своих мыслей, действий, которые не обременены ответственностью.

«Короче» – удел вечно торопящихся людей, которые хотят быстро высказать свою мысль. Чаще всего «короче» встречается в речи вспыльчивых холериков.

«На самом деле» – говорят собеседники, которые ставят свое мнение на первое место, самоуверенные, занудные. Они готовы отстаивать свою правоту до конца. Любят читать нотации, считают свой внутренний мир особенным и неповторимым.

«Понимаете ли» – употребляют люди, которые хотят привлечь к себе внимания, привлечь собеседника к беседе.

«Вот именно» – часто встречается в разговоре самоуверенных людей, умеющих доказать и отстоять свою точку зрения.

Таблица 1 – Классификация слов-паразитов

№	Слова-паразиты	Значения	Части речи	Примеры
1	Как бы	Сомнение в сказанном, неуверенность в том, что говорит	Частица	Я как бы знаю ответ. Я как бы решил задачу.
	Ну	Побуждение к чему-либо, выражение удивления, восхищения, негодования, иронии	Частица	Ну, рассказывай, что там у тебя? Ну, ты даешь! Ну, рассмешил!
3	Вообще, ваще	Легкое возмущение, согласие, итог мысли	Наречие	Ваще, не понимаю тебя! Вообще это круто! Вот это да, вообще!
4	Блин	Возглас выражения отрицательной эмоции, досады; ругательство	Междометие	Блин, забыл купить хлеб. Блин, что ты натворил!
	В натуре	Подтверждение чего-либо, согласие	Междометие	В натуре, здесь очень красиво! Так и было, в натуре!
	Типа	Выражение уподобления одного понятия другому	Неопределенный артикль	Я типа неплохо знаю английский язык. Это типа чай, только туда добавили ягоды.
7	Реально Нереально	Выделение утверждения, согласие Удивление	Наречие	Я сегодня реально устал. Вот ты нереально рисуешь!

8	Понимаешь, понимаете ли	Обращение к собеседнику при желании подтвердить свои мысли	Глагол	Понимаете ли, я же выучил урок.
9	Значит	Попытка делать выводы	Вводное слово	Значит, ты пойдешь ко мне? Значит, у тебя все нормально?
10	Короче	Резкость, желание быстрее закончить речь	Вводное слово	Короче, слушай меня внимательно
11	Вот, вот именно	Усиленное подтверждение чего-либо	Частицы	Вот именно, а ты со мной спорил!
12	Прикинь	Заострить внимание собеседника на чем-либо, добиться его реакции	Глагол	Прикинь, что сегодня со мной произошло!
13	Черт, шет	Выражение сильной досады, недовольства чем-либо	Междометие	Черт, я же забыл захватить твою тетрадь! Шет, вот ты меня подвел!
14	Щас	Нежелание что-либо делать	Наречие	Пойти в магазин! Щас!
15	Жесть	Положительная реакция	Существительное	Хорошо сказал, жесть! Футбольный матч просто жесть!

Чтобы выяснить, как сами студенты относятся к употреблению слов-паразитов, мы составили анкету и предложили им ответить на вопросы:

– Употребляете ли Вы слова-паразиты?
– Какие Вы знаете слова-паразиты?
– Нужны ли слова-паразиты в нашей речи? (аргументы за и против).

В анкетировании принимали участие студенты 1 курса всех специальностей туризма.

Результаты анкетирования были следующими:

На первый вопрос анкеты студенты ответили, что употребляют в своей речи слова-паразиты (100%).

Ответы на второй вопрос показали, что наиболее часто студенты употребляют следующие слова-паразиты: как бы, ну, прикинь, типа, блин, вот, короче, черт, блин, ваще, жесть, понимаешь, в натуре, щас, тема, реально, то се.

Интересно, что среди преподавателей из личных моих наблюдений также наблюдается ряд слов-паразитов: понимаете ли, это понятно, ну ладно, так сказать, значит, в принципе?

Ответы на третий вопрос были разными. Одни считают, что данные слова нужны, другие против них.

Аргументы в защиту слов-паразитов:

– Сокращают нашу речь (то се, тыры-пыры);
– Помогают потянуть время (понимаете, ну как сказать);

– Выразить одним словом несколько эмоций сразу (реально, прикинь);
– Делают речь понятней для друзей (тема, жесть, реально);
– Помогают преодолеть недостаток слов в моей речи;
– Без них разговорное общение просто невозможно, а речь будет неживой.

Аргументы против слов-паразитов:

– Мешают говорить четко и ясно;
– Лишние слова, лишенные смысла;
– Затрудняют общение и понимание смысла сказанных фраз;
– Мешают общению и порой вызывают раздражения.

Рекомендации по устранению в речи слов-паразитов

– больше читать художественную литературу;
– внимательно следить за своей речью (можно записывать свою речь на диктофон, а потом выявлять слова-паразиты);
– пересказывайте прочитанный текст;
– учите стихи;
– заменять слова-паразиты какими-нибудь другими словами, например, слово «блин», можно заменять словом «зеленый горошек», а слово «как бы» – «если можно так сказать»;
– составьте список своих слов паразитов, распечатайте их и повесьте на видное место.

Так, мы столкнулись с противоречием: с одной стороны слово – удивительный дар, показатель внутренней культуры, а с другой – уровень речевой культуры постоянно снижается.

Выводы. Является ли слово великим делом, как когда-то говорил Л. Толстой? Почему уровень речевой культуры постоянно снижается?

Причины снижения уровня речевой культуры: оскудение, сквернословие и засорение нашей речи. Так, в последнее время приходится сталкиваться с жаргонами, бранными словами, выражениями. Сквернословие незаметно становится болезнью.

Вседозволенность речи оборачивается болезнью интеллекта. Скверные слова даже нами не произносимые, но слышимые, незаметно проникают в наше подсознание. А знаете ли вы, что издавна сквернословие считалось нарушением норм человеческого общежития. Например, в 17 веке по Соборному уложению царя Алексея Михайловича, за матерные слова, публично произнесенные, полагалась смертная казнь. Верующие утверждают, что когда человек говорит плохие слова, от него отлетают ангелы – хранители, и тогда человек становится беззащитнее и уязвимее.

Засоряют нашу речь слова – паразиты. Многим из нас знакомы люди, использующие слова-паразиты: как бы, знаешь, понимаете ли, вообще и др.

Наша повседневная речь также снабжена жаргонной лексикой.

Устная речь современной молодежи просто усыпана этими жаргонами.

Каково же мнение на этот счет наших студентов? Студенты первых курсов утверждают, что «они засоряют речь», «их надо употреблять как можно меньше», «в будущем постараться как можно меньше использовать в речи». Интересно то, что студенты третьих курсов высказывают другую точку зрения. Так, по их мнению, «жаргоны нужны, чтобы отличаться от взрослых», «при помощи них легко общаться в любой компании», «их легче понять среди своих», «они поднимают настроение».

Каковы причины использования жаргона в речи молодежи? Можно выделить следующие причины:

а) для достижения определённого социального статуса в группе на основе принятия ее социальных и нравственных ценностей;

б) для более легкого взаимопонимания, близкого общения;

в) для демонстрации остроты своего ума;

г) для установления и поддержания контакта внутри данной социальной общности;

д) для привлечения внимания к собственной персоне;

е) для выполнения конспиративной функции. Наша повседневная речь снабжена жаргонной лексикой.

И еще ярким примером бедности и неправильности нашей речи являются речевые ошибки.

Каковы же пути повышения уровня речевой культуры, слова как дела великого? Что помогает нам обогащать наш словарный запас? Как избежать слов-паразитов?

Конечно же, общение и добрые умные книги. Чем больше слов находится в распоряжении отдельного человека, тем богаче его речь, тем свободнее, полнее и точнее выражает он свои мысли, чувства, настроения. Нельзя достичь речевого богатства, не изучая изумительный язык народа, во всем многообразии его лексики и фразеологии.

Обогащению нашей речи служат прекрасные образцы классической литературы. Они не только могут служить примером правильной, образной речи, но и призывают беречь ее многообразие от ненужных слов, учат пользоваться этим великим даром, имя которому – слово.

Таким образом, в ходе нашего исследования было выявлено, что зачастую все студенты употребляют слова-паразиты. При этом данные слова используются студентами либо из-за бедности словарного запаса, либо из-за влияния моды. Не случайно их можно встретить в речи студентов, не имеющих проблем с речью.

Некоторые из приведённых в таблице слов, умело применяемые в речи, могут сделать речь естественной, эмоционально насыщенной и неповторимой, помогут акцентировать внимание слушателей, чтобы они лучше поняли услышанное, хорошо и надолго запомнили сказанное. Опытные ораторы, порой, специально вставляют такиеслова в своей речи – для придания естественности, привлечения внимания к себе и иллюзии неподготовленности доклада.

Слово – поистине дело великое, если им уметь пользоваться. Уровень речевой культуры постепенно снижается за счет засорения нашей речи, неумения пользоваться многообразным словарным богатством нашего языка. Но нельзя забывать о том, что именно слово является и остается показателем уровня культуры человека.

Владение словом как делом великим для любого специалиста, будь ты менеджером в сфере туризма, логистом, экономистом, юристом – это выполнение своих обязанностей на должном уровне, показатель твоей образованности, твоей культуры. Недостаточная речевая культура заметно снижает авторитет специалиста, в какой бы области он ни работал.

Сложно сказать, что студенты перестанут употреблять слова-паразиты в своей речи, могу лишь сказать одно, что все хорошо в меру. Когда слов-паразитов слишком много, они затрудняют понимание и портят общее впечатление о речи человека. Не забывайте об этом!

Верных Вам слов и правильных решений!

Список литературы:

1. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://ozhegov.info/slovar/?q=%D0%9F*

2. Чепалов В. Борьба с паразитами //: Cosmopolitan – Сентябрь, 2007.

3. Михайлова Е.В., Голованова Д. «Русский язык и культура речи». – М., 2009. – 150 с.

4. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007.

5. Новиков В. Словарь модных слов, Языковая картина современности. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2011.

6. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000.
7. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://mozg.by/content/ostorozhno-parazity-chast-pervaya

ЖАЛАЛ ӘД-ДИН РУМИ МЕН СҰЛТАН ВЕЛЕД ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ТАҚЫРЫБЫ

Файзулла Гүлназ Файзуллақызы
Филос.ғ.к. проф.м.а.
Халықаралық туризм мен меймандостық университеті
Оралбаева Набат Мұратқызы
Магистр оқытушы
Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: zhanar.seitkulova@iuth.edu.kz

Түйін. Селжұқлы мемлекетінің негізгі халқы түрік болғанына қарамастан түрік тілі халықтың ауызекі қатынас тілі ретінде ғана қолданылып, Кония мемлекетінің ресми тілі бола алмады. Ол кезде Кіші Азияның барлық елдерінде сол кезде араб және парсы тілдері үстем болатын. Сол кезеңдарде алғашқы түрік тілінде өлең жазған ақындардың арқасында Анадолыда классикалық түрік поэзиясы пайда болды. Бұл поэзия әлі де зерттеуді қажет етеді. Сол ақындардың еңбектері түрік әдебиетінің дамуына белгілі бір дәрежеде әсер етті. Түрік әдебиетінің сол кезеңін және сол кезеңдегі жеке тұлғалардың терең зерттеуді қажет ететін еңбектері бар екендігіне көз жеткізуге болады.

Сұлтан Велед те, оның рухани ұстазы әкесі Маулананың үлкен-кіші демей бәріне бірдей зор құрмет танытып, сыйлай білген жандар. Олар тек қана өз жанұяларының бақыты үшін емес, өздері өмір сүрген әлеуметтік ортадағы әрбір жанұяның бақыты мен тыныштығын басты назарға алған.

Кілт сөздер: түрік жазба әдебиеті, қатынас тілі, Селжұқлы, әйел, отбасылық негіздер.

Аннотация. Несмотря на то, что основное население Сельджукского государства было тюркским, турецкий язык использовался только как разговорный язык народа и не мог стать официальным языком государства Конья. В то время арабский и персидский были доминирующими языками во всей Малой Азии. Классическая турецкая поэзия возникла в Анатолии в то время благодаря поэтам, писавшим стихи на первом турецком языке. Эту поэзию еще предстоит изучить. Произведения этих поэтов в определенной степени повлияли на развитие турецкой литературы. Мы можем быть уверены, что есть произведения турецкой литературы того периода и личности того периода, которые требуют глубокого изучения.

Султан Велед и его духовный учитель, его отец Маулана, пользовались уважением у всех, от мала до велика. Они сосредоточились не только на счастье своих семей, но и на счастье и мире каждой семьи в социальной среде, в которой они жили.

Ключевые слова: тюркская письменная литература, язык общения, сельджуки, женщина, основы семьи.

Annotation. Despite the fact that the main population of the Seljuk state was Turkic, Turkish was used only as the spoken language of the people and could not become the official language of the state of Konya. At that time, Arabic and Persian were the dominant languages throughout Asia Minor. Classical Turkish poetry originated in Anatolia at that time thanks to the poets who wrote poetry in the first Turkish language. This poetry is yet to be explored. The

works of these poets to a certain extent influenced the development of Turkish literature. We can be sure that there are works of Turkish literature of that period and personalities of that period that require deep study.

Sultan Veled and his spiritual master, his father Maulana, were respected by everyone, young and old. They focused not only on the happiness of their families, but also on the happiness and peace of each family in the social environment in which they lived.

Keywords: Turkic written literature, language of communication, Seljuks, woman, family foundations.

XIII ғасырда Кония қаласы сол кездегі мұсылман әлеміндегі ең үлкен қалалардың қатарында тұратын және мәдениеттің ошағы болған.Саны алпыс мыңнан асатын халық арасында алты мың ғана мұсылман емес еді [1].

Селжұқлы мемлекетінің негізгі халқы түрік болғанына қарамастан түрік тілі халықтың ауызекі қатынас тілі ретінде ғана қолданылып, Кония мемлекетінің ресми тілі бола алмады. Ол кезде Кіші Азияның барлық елдерінде сол кезде араб және парсы тілдері үстем болатын. Себебі, араб тілі бүкіл мұсылман елінің дін, білім және дипломатиялық қатынастардың, яғни мәдениеттің тілі болса, ал парсы тілі әдебиет пен шығармашылық тілі болған еді. Бұның ықпалы Кония патшалығында да зор болды. Сарай ақындары түрік тілін «базар адамдарының» тілі, «дөрекі» тіл деп есептеп шығармаларын араб-парсы тілдерінде жазуға тырысты [2].

Осылайша алғашқы түрік тілінде өлең жазған ақындардың арқасында Анадолыда классикалық түрік поэзиясы пайда болды. Бұл поэзия әлі де зерттеуді қажет етеді. Сол ақындардың еңбектері түрік әдебиетінің дамуына белгілі бір дәрежеде әсер етті. Түрік әдебиетінің сол кезеңін және сол кезеңдегі жеке тұлғалардың терең зерттеуді қажет ететін еңбектері бар екендігіне көз жеткізуге болады.

Сұлтан Веледтің өмірі мен шығармашылығы туралы көптеген деректерде сақталған. Кіші Азияның басқа ақындарына қарағанда Сұлтан Велед туралы мәліметтерәрі батыс, әрі шығыс [3] елдерінің еңбектерінен көптеп кездеседі.

Осындай ұлы тұлғалардан өмірлік тәжірибе жинақтаған Сұлтан Веледке дегенмен де соңғы және шешуші ықпалды адам – оның әкесі Жалал әд-Дин Руми болды. Әкесінің сопылық дүниетанымын қадағалап, үйреніп жүрген Сұлтан Велед, оның ықпалымен сопылық дүниетанымға бет бұрды.

Сұлтан Веледтің де өз әкесіне деген құрметі ерекше екендігін баса көрсету керек. Жоғарыда айтылып өткендей, құрмет және ризашылығын білдіру мақсатында әкесінің аяғына жығып, бас ұрады. Әке мен бала арасындағы мұндай сүйіспеншілікті, ықыласты қарым-қатынас Сұлтан Веледтің ұзақ сүрген өмірінің соңына дейін жалғасты, сондықтан да ол Жалал әд-Дин Румидің жолын жалғастырды.

Сұлтан Велед және оның әкесі ұлы түрік ойшылы Жалал әд-Дин Руми де өздерінің терең әлеуметтік ой-толғамдарында ең алдымен әйел мәселесіне, оның отбасындағы рөліне айрықша назар аударған. Мәселен, Маулананың «Мәснәуі» мен «Фиһи Мәфиһ» атты шығармаларында әйел тақырыбы жан-жақты сараланған [4]. Себебі, әйел отбасының ұйытқысы, ұрпақ жалғастырушы, ер-азаматтың ақылшысы екенін сеніммен сараптайды. Расында бүкіл отбасындағы эстетикалық, тәрбиелік, тіпті экономикалық ахуалдың өзі әйелдің ықпалымен жақсарып отырады. Ал, әрбір отбасы мәселесі әлеуметтік ортаның мәселесі. Адам өмір сүрген әлеуметтік ортаның, мемлекеттің беріктігі отбасынанбасталса, отбасының беріктігі әйел затынан екені даусыз. Сол тұрғыдан алған Сұлтан Велед те, әкесі Маулана да шығармаларында тұрмыстағы кейбір мәселелер әйел затымен тығыз байланыстырыла отырып қарастырылған. Шығармаларында кейде әйелді асыра мақтаса, кей жерінде барлық жамандық бастауы деп танытады.

Ойшыл ақындық тұлғалары үшін жаратылыстардың ең рухы биігі адам деп таныса, сол адамдардың арасындағы рухы ең жоғары әйел деп таныған Маулана ұлына да осы сабақты бере алды. Әйелге дөрекілік көрсетпеу, оларға қарсы келудің еркек үшін

пайдасыз боларын, себебі, оларға күш қолданса, бірден бәрін керісінше істеп, отбасының шырқы бұзыларын, бәрібір де әйел өз дегенін жасайтын, әлсіз болса да рухы мықты халық екенін, әкесінен үйренген Сұлтан Велед де оларға сыпайылық тән екенін жазады.

Маулана әйелдердің құқықтарының сақталуына мән бере отырып, үлкен ұлы Сұлтан Веледке келіні Фатима Хатунды ренжітпеуді өтініп жазған хаттарының астарында әйел теңдігі мен құқықтарының маңызы көрсетілген [5].

Маулана отбасына, балаларына, немерелеріне өте ерекше ілтипат танытқан отағасы болды. Ол қасиетті Құранның сүрелерімен сілтеме жасай отырып, өз ұрпақтарына әйел еркі мен құқықтарын сақтап, оларды аса құрметке лайық екеніне әрдайым кеңес берді.

Бірде баласы Сұлтан Велед пен келіні Фатима Хатун өзара ұрысып қалып, араларының алшақтауына байланысты жазған хатында әйел құқықтарының сақталуы қаншалық маңызды екендігіне тоқталады. Бұл хатта Маулана ұлы Сұлтан Веледке келіні Фатима Хатунды еш ренжітпеу керектігін, әрқашан оны құрметтеп, қадірлеп, балаларына жақсы қарауын, әйелімен бірге өткізген әр күнінде алғашқы түні қалай ынтық болса дәл солай жақсы көруін, сезімін суытпай сақтау керектігін сұрап, ақыл айтады. Хаттың құпиясы отбасының құпиясы ретінде оны ешкімге айтпай, түсініп оқуын баласынан сұрайды [6].

Дәл осы мағынада, яғни баласына келінін сыйлап, сүйіп, құрметтеу керектігін айтып тағы бірде хат жазады.

Бұған мазмұндас тағы бір хатында ұлы Сұлтан Веледке өзінің жары, Сұлтан Веледтің екінші анасы Кира Хатунмен ұрыспауын, оны орынсыз ренжітпеуін, кешірімді болуын, кешірім сұрап кішіпейіл болуын сұранады.

Маулана баласына жазған хатында келініне де үн қатқан жерлері бар. Мысалы, «Егер ұлым Сізді тағы да ренжітуге тырысса, оған деген көңілім адал және ұлыма деген сүйіспеншілігім мен әкелік махаббатымды кері аламын. Одан бас тартамын, сөйлеспеймін, тіпті жаназама қатыстырмаймын» деген сияқты сөздер арқылы келініне, келіні арқылы бүкіл әйел затына деген сый-құрмет пен көңілінің ізеттілігін танытады. Бұл танымы арқылы есімізге Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) «Жарларыңызды қорламаңыздар! Олар – сіздерге берілген Алланың аманаты. Оларға кешірімді болып, мейірімділік көрсетіңіздер!» деген хадисін еске түсіреді [7]. Әрине Алланың ақ жолын, ислам дінінің шарттарын сүйген ғұлама хадисті арқау етері сөзсіз.

Осы тәрбиеден тәлім алған Сұлтан Велед те әйел затын Алла Тағаланыңбезендірген, жүрегіне отбасына және отанына деген шексіз сүйіспеншілік берген пенде деп таниды

Маулана да Құрандағы «Әй, әйелдер! Алланың құдыреті мықты. Сіздерді ол Адамның қабырғасынан жаратты. Адам жұбайымен бақытты болсын және өзіне жолдас тапсын деп» [8] деген аятты растай келе, «Алла әйелді еркектің тыныштығы үшін жаратты. Олай болса. Адам Хауанадан қалай ғана айрылады» дейді.

Әйелдің айласы, қылығы, еркелігі, сұлулығы арқылы алмайтын биік белесі, шықпайтын шыңы болмайтыны меңзей отырып, тіпті ел билеген сұлтан да, дүниесі мол бай адам да, халық арасында беделді алам да, тілге шешен данышпан да үйде әйелінен аса алмай, олардың ақылымен жүретінін тілге тиек еткен ғұлама Маулананың жолын ұстанған ұлы Сұлтан Велед те еркектің күші мықты екенін мойындағанымен, жеңіс әрдайым әйелдің жағында болатынын айтады.

Ұмытпауымыз керек, Ислам дінінде еркек пен әйел Алла алдында тең. Жасаған амалдарына қарай алар сыйлығы да, тартар жазасы да бірдей. Осы пікірді ұстанған Маулана ел ішінде онша қадірі жоқ әйелдерді де құрметтеген. Тіпті жезөкшелікке салынған әйелдерге де көңіл бөліп, олардың түзу жолдан тайып, жаман жолға түсуіне өздерін ғана кінәлаймауын, ер адамдардың да септігін болатынын түсіндіріп бақты. Осылайша көпшілік елемеген адам топтарына назар салды. Бұл сол заманғы ғана емес әрқашан жалғасын тапқан әлеуметтік мәселе болатын. Осы жолдағы адасқан әйелдермен арланбай сөйлесіп, оларды тура жолға салу мақсатында күш-жігерін аямады. Елдің

өсегінен қорықпай, екіжүзділікті жаны сүймейтін Маулана керуен сарайларға кіріп, ол жерлерде ұзақ уақытын насихат айтумен, әйелдерді тәубаға шақырумен болатын. Өзін сынаған жандарға ішің-сыртың бір болсын деп салауат айтып, екіжүзділіктен сақтануын сұранады.

Мауланаңың әйелдерге деген құрметін «Ariflerin Menkibleri» атты еңбектегі баяндаулардан байқаймыз. Конияның барша әйелдері әр жұма кешінде Наиб Амин әд-Дин Микаилдің әйелінің шақыруымен оның үйіне жиналып, сұхбат үшін Маулананы шақыратын. Кейде Маулана олардың шақыруын күтпей-ақ, кешкі астан соң өзі баратын да әңгіме-дүкен құратын. Әйелдер болса оны қоршап, хош иісті раушан жапырақтарын шашатын. Маулана кете салысымен жапырақтарды жинап, оларды кие тұтып, сақтайтын. Әртүрлі әңгіме айтылып, өлең-жыр оқылып, насихат тыңдалып таң атқанша Маулана мүридтері семаға ұйып, дөңгеленіп билейтін.

Осылайша Құранды насихаттау бұған дейін еш жерде болмаған еді. Тек қана Хазіреті Мұхаммед Пайғамбарымыз заманында ғана араб әйелдері пайғамбарымызға келіп, шариғаттың әйелдерге қатысты үкімдерін үйреніп отырған.

Дегенмен шығармаларында жазған хикаяларда Маулана кейбір еркектердің жамылғысы түскен әйел көрсе, бөтен ойлап, жамылғысы түсіп кеткен өз әйелдері болса мазасын алып жататынын айта келе, көңілі таза адамдар әйелдерінің жүзі ашық болуына кедергі болмайтынын, себебі, әйел сұлулықтың, әсемдіктің символы екенін мойындайтынын жырлайды [9].

Әке жолын қуған ұлы ақын Сұлтан Велед әкесің осы адамгершілік қадір-қасиетін негіз тұтып, әкесінің тұғыры биік тұлғасын жырлаған «Маариф» шығармасын жазды.

Мауланаңың өмірбаянынан оны өз отбасын зор махаббатпен сыйлап құрметтегенін байқаймыз. Ұлы Сұлтан Велед: «Бір күні менің жаным, рухым қатты қиналған еді. Сол уақытта әкем медресенің есігінен ішке қарай кіріп келе жатқан еді. Менің қиналып, түңіліп жатқанымды көріп: «Не болды, біреу ренжітті ме, сонша қиналып тұрсың?» – деп сұрады. Мен. «Білмеймін, маған не болғанын» дедім. Әкем үйге кірді де, біраз уақыттан кейін қасқырдың терісін жамылып «Бу! Бу! Бу!» деп үйден шықты. Қасыма келіп кішкентайларды қорқытқан сияқты тағы да «Бу! Бу! Бу!» деді. Әкемнің бұл қылықтарына қарап тұрып еріксіз күлкім келді. Осыдан кейін өмірде еш қиындық көрмедім, қайғырмадым» [10].

Бұл жерде Маулана баласының көңілін аулап, қайғысын сергіткісі келді де, балаша оны ойнатуға тырысты. Осы әрекетінен оның әкелік қасиетін бағалауға болады. Баласының рухани проблемасын психологиялық тұрғыдан шешіп, оған мәңгілік қуаныш сыйлады. Жалпы, Маулана үшін ұлын ренжіту өзін ренжітумен бірдей болатын. Ол ұлының қайғысы мен қуанышына ортақтасудан жалыққан емес.

Жалал әд-Дин Руми «Мәснәуи» шығармасында: «Осы үшін туа еті тірі паша Мұстафа: «Бала – әкенің сыры» деген. Мінә, сол себептен бүкіл халық балаларын жақсы көргендіктері үшін балаларына өнер үйретеді, үйреткендері де өзіне мәңгілік қызмет етсе дейді» [11]. Бұл бәйіттен ұлы ойшыл баланың әке ісін жалғастырушы, әке өлсе де ұлының арқасында рухани әлемінің шырағы сөнбейтіндігін нұсқайды.

Бұл ретте Сұлтан Велед те әкесінің жолымен жүрді, оның рухани өмірін, салған сара жолын жалғастырды. Оның «Мәснәуін» белгілі бір жүйеге келтіріп, жарыққа шығарды.

Маулана да өз тегінің жалғасуын қатты армандаған. Фатима Хатун Сұлтан Веледтен он екі-он үш бала көтерген. Бірақ, олардың бәрі шетінген екен. Фатима Хатун даәке жолын қуатын перзент қалаған еді. Аяғы ауырлығын сезінген кезде, бәрібір туыла салаөледі деген қорқыныштан, әртүрлі дәрілер ішіп, ішіндегі баланы түсіруді ойлайды екен. Осылайша қанша әрекет етсе де, ұлы Ариф Челеби аман-есен дүниеге келеді. Маулана осы баланың сау туылатынын және оның өмір сүретінін айтқан болатын. Одан кейінФатима Хатун да жақсылап күтініп, айы-күні жетіп амандықпен Ариф Челеби туылады.Ол дүниеге келген соң, атасы Маулана қуаныштан жүрегі жарылады. Кедей-кепшікке

садақа беріп, немересінің көйлегінің шетіне сирек кездесетін асыл тастар байлапты. Солай етіпті де оған Фарид әд-Дин деп ат қойыпты. «Бірақ, Сіздер оны Амир Ариф деп атаңыздар» – деп туғандарына ескертіпті [12].

«Балаларымызға деген шапағат Пайғамбарымыздан бізге, мұсылмандарға жеткен мұра, өйткені ол: «Баласы бар адам онымен балаша ойнасын» деп бұйырған» – деп, баласына да немерелеріне де шексіз сүйіспеншілігін арнады. Әкеден басталған бұл шексіз махаббат, мол мейірім, тағлымы мол тәрбиеден нәр алған ақын Сұлтан Велед те өз отбасына асқан жауапкершілікпен қызмет етті.

Ұлына да, немересіне де, келініне де құрмет көрсеткен Маулана, жоғарыда айтып өткеніміздей әйел затын асыл тұтқан жан ретінде. келіні Фатима Хатунға оқу үйреткен [13]. Бұл оның келіні, жалпы әйел баласы сауатсыз болмасын деген ниеті еді. Себебі, үйленген екі жұптың құрған отауы берік болу үшін олардың ой мен сезім де, көрік пен байлық та, жан дүниесі мен мінез-құлықтары да мүмкіндігінше бір-біріне сай болуы керек. Бұл тепе-теңдік сақталмайынша, отбасының шырқы бұзылатынын тілге тиек еткен ғұлама жарасымды жұптардың өмір сабағы, сауаты да тең болуына басты назар аударады

Сұлтан Велед те, оның рухани ұстазы әкесі Маулананың үлкен-кіші демей бәріне бірдей зор құрмет танытып, сыйлай білген жандар. Олар тек қана өз жанұяларының бақыты үшін емес, өздері өмір сүрген әлеуметтік ортадағы әрбір жанұяның бақыты мен тыныштығын басты назарға алған. Жаман іс-амалдарға сабырлықпен, кешіріммен қарап, жақсы мен жаманның ара жігін ашпай, бәріне бірдей қарым-қатынас жасап, ел бірлігі, имандылығы үшін Алла жолымен жүріп тер төккен.

Әдебиеттер тізімі:

1. Behrnauer W.F.A. Über die 156 seldschukischen Distichen aus Sultan Veled`s Rebabname. Nachtag von Prof. Fleischer. – ZDMG. 1869, BD. 23, C. 201-211.
2. Гузев В.Г., Староосманский язык. – М., 1979.
3. Бадиаззаман Ф.Ф., Маулана Джалаладдин Мухаммад машхур ба-Маулави. Терхан, 1315/1936.
4. Kabaklı A., Turk edebiyati. C 2. – Istanbul, 1966.
5. Eflaki a.g.e. 2/231-35.
6. Mesnevi 4/3116-18.
7. Mektubat s. 47-48.
8. Eflaki a.g.e. 2/726-27.
9. Eflaki a.g.e. 2/719.
10. Стеблева И.В. Семантика газелей Бабура, – М.. 1982.
11. Иванов С.Н. Пять веков узбекской газели. - В красе нетленной предстает: Узбекская классическая лирика XV—XX вв. – М., 1997, С. 5-39.
12. Иванов С.Н. К изучению жанра газели в староузбекской поэзии. ТС. 1974. – М., 1978 С. 149-157.

ПАРЕМИЯ, ЖҰМБАҚ-ЖАҢЫЛТПАШТАРДАҒЫ «ҚҰМАЙ» ЗООЛЕКСЕМАСЫ

Файзулла Гүлназ Файзуллақызы
Филос.ғ.к. проф.м.а.
Халықаралық туризм мен меймандостық университеті
Сұлтанбекова Гүлжаухар Ниязбекқызы
Магистр оқытушы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: zhanar.seitkulova@iuth.edu.kz

Түйін. Зооморфизм халықтың ұлттық дүниетанымы мен дәстүрінен хабар беруде ерекше қызмет атқарады, сонымен қатар зооморфизм күрделі тілдік бірлік болып табылады. Олар бізді қоршаған табиғатты әртүрлі жағдайларды бейнелі эмоциянальды түрде бейнелеу қабілетіне ие, қазақ халқы малды ертеден кешке дейін бағып қана қоймай, бағып жүрген малдың мінез-құлқына, қимыл-жүрісіне қарап неше алуан ерекшеліктерін байқап, адамдардың бет-пішінін, мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау кезінде ұтымды пайдалана білді. Көрген білгендері төрт түлік мал мен жан-жануарлар болғандықтан, ата- бабамыз адамдардың мінезін, әрекетін сипаттау үшін теңеу образы ретінде жан-жануар, құстарды және төрт түлік малды алып отырған.

Зоонимдік метофоралардың авторы жоқ. Олар – мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, жұмбақ-жаңылтпаштар тәрізді халық қазынасы. Мақалада қазақ мақал- мәтелдеріндегі, жұмбақ-жаңылтпаштарындағы Құмай зоолексемасының көрінісі зерделенген.

Кілт сөздер: құмай, әлемнің тілдік бейнесі, паремия, зоолексема, концептуальды көрініс, тілдік көрініс, зооморфизм.

Аннотация. Особую роль в передаче национального мировоззрения и традиций народа играет зооморфизм, а зооморфизм представляет собой сложную языковую единицу. Они обладают способностью изображать окружающую нас природу в различных эмоциональных ситуациях, что удалось рационально использовать при описании действия. Поскольку то, что они видели и знали, было животными и существами с четырьмя конечностями, наши предки использовали животных, птиц и животных с четырьмя конечностями в качестве метафор для описания человеческого поведения.

Нет автора зоонимических метафор. Это народные сокровища, такие как пословицы, устойчивые выражения, загадки. В статье рассматривается появление зоолексемы Кумай в казахских пословицах и загадках.

Ключевые слова: Кумай, языковой образ мира, паремия, зоолексема, понятийный образ, языковой образ, зооморфизм.

Annotation. A special role in the transfer of the national worldview and traditions of the people is played by zoomorphism, and zoomorphism is a complex language unit. They have the ability to depict the nature around us in various emotional situations, which we managed to rationally use when describing the action. Because what they saw and knew were animals and creatures with four limbs, our ancestors used animals, birds, and animals with four limbs as metaphors to describe human behavior.

There is no author of zoonymic metaphors. These are folk treasures such as proverbs, regular expressions, riddles. The article deals with the appearance of the zoolexeme Kumai in Kazakh proverbs and riddles.

Keywords: sorghum, language image of the world, proverb, zoolexeme, conceptualimage, language image, zoomorphism.

«Әлемнің тілдік бейнесі» термині ғылымда XIX ғасырдың басында пайда болды. Адам өмірінде «әлемнің тілді бейнесі» басты орын алады, өйткені адамның дүниені және өзі-өзі тани алуы тіл арқылы белгілі бір нәтижеге ие бола алады. Тілдегі қоғамдық-тарихи тәжірибе адам өміріндегі материалдық дүниенің тілді бейнеленуін, яғни кез-келген тілдегі семантика мен грамматикалық формалардың танымдық сипаты мен іс-әрекетін анықтайды. Лингвистер әлемінің концептуалдық және тілдік бейнелерінің байланыстылығын қарастыруда концептілерді басшылыққа алады. Бұлар когнитивтік процестердің бірлігін бейнелейтін базалық категориялар қатарын құрайды. Тіл біліміне қатысты «дүниетаным», «әлем көрінісі», «әлем бейнесі» атты терминдер идеясы М. Фон Гумбольдтың теориялық еңбектерінен көрініс табады.

«Әлемнің тілдік бейнесі» туралы ілімнің негізін салушылардың бірі – И. Гердер. Ал орыс тіл білімінде «әлем көрінісі», «әлемнің тілдік көрінісі», «әлемнің моделі», «әлемнің тілдік моделі», «әлемнің концептуалдық көрінісі» деген терминдер XX ғасырдың 60 жылдарынан бастап қолданыла бастады. Бұл терминдер алғаш рет Г.А. Брутян мен Ю.Н. Карауловтың еңбектерінде қолданылған.

XX ғасырдың аяғына таман «әлемнің тілдік бейнесі» туралы жазылған көптеген еңбектер жарық көрді. Орыс зерттеушілері С.А. Васильев, Г.В. Колшанский, Н.И. Сухаленко, Е.С. Яковлевтер осы мәселе төңірегінде өз зерттеулер еңбектерін жазады. Аталған мәселе Д.Д. Андресян, А. Вежбицкая, Ю.С. Степанов, В.И. Телия сияқты кейінгі зерттеушілердің еңбектерінен жалғасын табады. Орыс лингвистері В.В. Иванов пен В.Н. Топоровтың ғылыми еңбектерінде «әлемнің көрінісі» мен «әлемнің тілдік моделі» атты мәселелер ғалымдар тарапынан сарапқа салынып, модельдік бейнесі анықталды. Бұл ғалымдардың көзқарасы бойынша әлемнің екі түрлі моделі көрсетілді:

– концептуальды көрініс;

– тілдік көрініс.

«Дүниенің концептуальды көрінісі» – бұл әлемнің көрінісін тіл арқылы ұғыну мен қабылдау.

Әлемнің тілдік көрінісі – нақты іс-әрекеттің аккумуляцияланған және дүние туралы қабылданған тәжірибені келесі ұрпаққа сол тіл арқылы жеткізіп отыруы» [1, 47-49 бб.].

Зерттеуші Е.М. Абақан тілдегі «әлемнің бейнесі», «әлемнің ұлттық бейнесі» сияқты термин ретінде қолданылып жүрген сөйлемдерде әлем бейнесінің жасалуы жеке адамға, я болмаса, бүкіл адамзатқа тән құбылыс ретінде қарастырады. Оның когнитивтік және гносологиялық (танымдық) сипаты адам ойында пайда болады. Бірақ, «әлемнің тілдік бейнесі» қоршаған ортаның тікелей, тура бейнесі бола алмайды. Себебі, болмыс пен тілдің арасында адамның санасы тұрады [2, 750 б.] – деген пікір айтады.

В.А. Звегинцев: «Көркем шығармадағы әлемнің тілдік бейнесі қаламгердің ішкі жан дүниесінде бейнеленіп, тілдік деңгейінде көрінеді» – дейді. Ал К. Юнг оның негізгі себебі деп, «әр қаламгердің өзіне тұлғалық ерекшеліктерін сипаттайтын ең жоғарғы психикалық қызметі қабылдай, ес, ойлау адамның сөйлеу барысында сөз арқылы бейнеленетіндігін» атап көрсетеді .

«Ғаламның тілдік бейнесі» – мифтік танымнан поэтикалық ойға жетілген ой мазмұны. Тілдік модельдердің сандық және сапалық қатынастарын бойына сіңіретін даму үстіндегі жүйе» дейді ғалым Ж. Манкеева [3, 29-32 бб.].

Ал профессор А. Салқынбай: «Әлем бейнесінің бүкіл көрінісі мен қоғамдық сана қалыптастыратын ұғымдарды бейнелейтін тіл – адамзат танымының феномені» – дейді [4, 309 б.].

Профессор Э.Д. Сүлейменова [5] әлемнің тілдік бейнесін дүниетаным мәселесі тұрғысынан сөз етеді. Демек, жеке тұлғаның әлем туралы, өзін қоршаған дүние, шындық туралы жаңа ақпаратты игеруі барысында өз дүниетанымынды алғашқыда қалыптасқан аппараттарды басшылыққа алады. Осыдан барып қаламгердің әлем, ғалам туралы концептуалды тұжырымдамасы қалыптасады.

Гуревичтің пікірінше: «Әрбір цивилизация, қоғамдық жүйе әлемдік қабылдаудың ерекше тәсілімен мінезделеді» [6, 3 б.].

А.Н. Леонтьев «адам санасындағы әлемнің бейнесінің көрінуін бесінші квазикеңістікпен» байланыстырады. Оны мағыналық жүйе немес мағыналық алаң ретінде қарастарып, сол жүйедегі бейнелер жүйесін әлемнің суреті ретінде бағалайды.

Әлемнің тілдік бейнесі адамның әлем жайлы түсінігін меңгеру арқыл қалыптасады. Егер әлем – адам мен қоршаған ортаның байланысы болса, онда әлемнің бейнесі – «адам мен қоршаған орта туралы мәліметтің нәтижесі». Сыртқы қоршаған ортаның заттары мен құбылыстары адамның ой санасында ішкі бейне түрінде қалыптасады. Әлемнің біртұтас, концептуалды бейнесі әр адамда әртүрлі деңгейде көрініс табады. Оның негізгі себебі, адамның түрлі кезеңдер мен қоғамдарда, дәуірлерде өмір сүруіне қатысты болады. Әр тілді сөйлейтін адамдарда белгілі ситуациялық кезеңге байланысты әлемнің концепиуалды бейнесі ұқсас болуы да мүмкін, ал керісінше, бір тілде сөйлейтін адамдарда оның әр деңгейде көрініс табуы табиғи заңдылық. Себебі, әлемнің біртұтас бейнесі барлық адамдарға ортақ болады. Сонымен қатар әлеуметтік ұстанымдарға ұқсас жүйелер, қатынастар, оларға берілетін тілдік бейнесінің бейненленуін қамтиды.

Е.С. Яковлевтің пікір бойынша қазір «әлемнің тілдік бейнесін» оқытудың бірнеше бағыттары бар:

– типологиялық зерттеулер: славяндық әлемнің тілдік бейнесі;

– әлемнің балкандық моделі: әлемді тілдің бейнесін халықтың рухани мәдениетінің реконструкциялық аспектісі арқылы оқыту.

Тілдің жеке бөліктерін зерттеу: әлемнің тілдік бейнесінің лексикалық сипатын анықтау; метафоралану процесі мен ұлттық сипатын айқындау, т.б.

Бұлар адам танымындағы концептілерді топтастыру арқылы специфиалық коннотацияларды зерттеуді ұсынады. Концептілердің беретін мағыналары кеңістігі мен уақыт физикасын, физиологиясын, этикасын бөліп қарауға мүмкіндік жасайды [7, 64 б.].

XX ғасырда тіл білімі саласында метофораны зерттеудің жаңа бағыттары пайда бола бастады. Аталған бағыттар метафораны танымдық тұрғыдан зерделеумен сипатталады. Метафораның теориясын қалыптастыруға ерекше көңіл бөліп, оның тілдегі қызметі, тіл, сана, танымен байланысты сан алуан ғылым салаларындағы термин жасау, жаңа білімді қалыптастыру қызметі, түрлері, мән-маңызымен қолданылуы аясы жөнінде қарастырылып келеді. Көптеген ғалымдар метафораны әлем туралы ойлаудың вербальды әдісі немесе ойлау әрекеті деген тұжырымдарға тоқталды. Осы мәселемен айналысқан лингвисттердің қатарында А. Хили, Р. Харрис, А. Ортони, Р. Рейнолде, Ф. Ницце, П. Риккер, М. Влен, А. Ричардс, А.А. Потебня, В.Г. Гак, В.Н. Телия, Н.Д. Арутюнова, В.К. Харченко және т.б. бар. Олардың жұмыстары 1990 жылы жарық көрген «Теория метафоры» жинағында жарық көрген. Ал, қазақ тіл білімінде А. Байтұрсынұлы [8], М. Балақаев [9], Б. Хасанов [10], Ә. Болғанбайұлы [11], Г. Зайсанбаев [12], А. Сыбанбаева [13], Б, Қасым [14] т.б. ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Жануарларға қатысты метофоралық қолданысты салыстыра, салғастыра зерттеуде: Е.М. Брослаская, Н.Б. Романова, Е.А. Гутман, О.А. Рыжкина, О. А. Васькова, А.В. Гура, А.В. Егорова, А.А. Кипрянова, О.С. Фролова, Р.Я. Солодкин, М.И. Сюсько, О.Н. Трубачев, Н.С. Шапошникова, С.К. Сансызбаева, Р.Қ. Смағұлова т.б. зор үлес қосқанын айтып өткеніміз жөн. Көптеген жұмыстар жануарлар атауының ауыспалы мағынада (метафоралық) қолданылуын зерттеуге арналған.

Жануарлардың ауыс мағынада қолданылуын Т. Жұбанышқызы былай түсіндіреді: «Жануарлар атауларының ауыс мағынада келіп, өзіне тән емес ұғымдарда қолданылуын адамзат баласының тұрмыс-тіршілігінің ұзақ уақыт бойы жануарлар әлемімен тығыз байланыста болып келуімен түсіндіруге болады. Ал дүниедегі алуан түрлі құбылыстар жөніндегі түсінігін халық өзін қоршаған ортадағы танымына етене жақын, ертеден танымал ұқсас бейнелер арқылы білдіретіні мәлім. Тілдегі қандай да бір сөздіңмағынасында таным объектісі болып отырған болмыстың ерекше сипатын білдіретін

элементтер қаншалықты басым болса, сол болмысты осы сөздің көмегімен бейнелеу мүмкіндігі соншалықты арта түспек» [15, 9 б.].

Зоонимдерден жасалған метафоралар «зооморфизм» (Грачев, Лапшина, Скяревская), «зоометафора» (Власкина, Лапшина), «зооморфты метафора» (Голодов), «метафора-анимализм» (Махова, Лобунько), перфразы «тілдік метафора жануарлар әлемінің өкілдеріне ғана қолданылады» перифразалары (Корнилов), «адамдарды метафоралық белгілеу үшін жануарларды белгілеу» немесе арнайы термин ұсынбай, «атаулар санаты» т.б. терминдермен сипатталады.

Зооморфизм халықтың ұлттық дүниетанымы мен дәстүрінен хабар беруде ерекше қызмет атқарады. Сонымен қатар зооморфизм күрделі тілдік бірлік болып табылады. Олар бізді қоршаған табиғатты әртүлі жағдайларды бейнелі эмоциянальды түрде бейнелеу қабілетне ие, қазақ халқы малды ертеден кешке дейін бағып қана қоймай, бағып жүрген малдың мінез-құлқына, қимыл-жүрісіне қарап неше алуан ерекшеліктерін байқап, адамдардың бет-пішінін, мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау кезінде ұтымды пайдалана білді. Көрген білгендері төрт түлік мал мен жан-жануарлар болғандықтан, ата-бабамыз адамдардың мінезін, әрекетін сипаттау үшін теңеу образы ретінде жан-жануар, құстарды және төрт түлік малды алып отырған.

Зоонимдік метофоралардың авторы жоқ. Олар – мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, жұмбақ-жаңылтпаштар тәрізді халық қазынасы.

Ал осы зооморфизмнің негіз болған мақал-мәтелдер халық әдебиетінің байырғы жанрларының бірі. Мақал-мәтел кез келген залықтың өмірдің сан түрлі құбылыстарына, көріп-білгеніне жасаған ой-тұжырымдары. Сондықтан мақал-мәтелдерге көп сөзді-шұбалаңқылық болмайды. «Мақал үлкен толғау образ арқылы берілген логикалық ой қорытындысы болып келеді. Ол адам өміріндегі, тұрмыс-тіршілікте, қоғамдықжағдайларда кездесетін әртүрлі құбылыстарға, тарихи мәні бар оқиғаларға берілген даналық баға, тұжырымды түйін есебінде қолданылады» [16, 70 б.].

Мақал-мәтел көрегендік, сезгіштік, түйіндеуге шеберліктен, келістіріп, мәнерлеп айтқыштықтан туады. Қилы-қилы өмір құбылыстарына бойлап, оның сыр-сипатын көңілге бірден ұялайтын көркем бейне, теңеу тауып ықшамды, тұжырымды етіп суреттеу мақал-мәтелдердің ен бір басты қасиеті [17, 193 б.].

Мақал-мәтелдердің тура және астарлы мағынасы болады. Бірінде айтайын деген ой ашық-айқын болып келеді. Мәселен, «Жері байдың – елі бай», «Талап – талмас қанат». Ал екінші бірінде, ой жанама-астармен білдіріледі. «Сырын білмеген аттың сыртынан жүрме», «Шабан үйрек бұрын ұшар» дегенде тек ат пен үйрек туралы ғана емес, ауыспалыастармен айтылған ой да бар.

Мақал-мәтелдер аз сөзбен көп мағына беретін тақпақ-терме, өлең-жыр түрінде айтылады және жеті-сегіз буынды, кейде алты, төрт буынды өлең өлшемімен келеді. Мақал-мәтелдегі ұйқас тек тармақтың аяғына ғана емес, ортасыда. Басында да көп қолданылады. Сондай-ақ, мақал-мәтелдерде дыбыс, буын, сөз қайталанып, үйлесе-үндесуі олардың ажарын ашып, әсерлілігін арттыра түседі.

Мақал-мәтел өмір құбылыстарының барлық саласын қамтитын болғандықтан, оның тақырыбы да сан алуан болып келеді. Адамдардың күнделікті өмір тіршілігінен бастап, қоғамдық өмірдің алуан түрлі сыр болмысын бейнелейді. Адамгершілік – жақсы қасиетке үйретіп, жамандықтан жирендіреді.

Ендігі жерде осы мақал-мәтелдердегі құмай зоолексемасының қолданылу мен қызметіне мысалдар келтірейік.

Құмай тазы *қуғанын алады.*
Құмай құс *жемтікке шүйірлер тез, Есті*
кісі ақылға иілер тез (М. Қашқари).

Құмай (тазқара) *ысқырса, адам өледі (М. Қашғари).*
Құмай *– жем көрсе, тік құлайды (М. Қашғари).*

Тазының (Құмайдың) *жүйрігін тазы сүймес (М. Қашғари).*

Құмай тазы – ит тұқымдас жануар. Ескі түрік жазбаларында нақ құмай демесе де тазы немесе ит туралы мақал-мәтелдер көп кездеседі:

Қартайған ит жатып үреді («Көне ұйғыр жазу ескерткіші»).

Ит семірсе – иесін қабады (Әбілғазы).

Құдықта су бар-ау, бірақ оған иттің тұмсығы жетпейді (М. Қашғари).

Ит ұялса, ұлтаныңды жалар ма еді (М. Қашғари).

Тазының киікке жаны ашымайды,

Мысықтың көгершінге жаны ашымайды (Ә. Науаи).

Ит қақпаға келгенді қаппаса, қартайғанша қайғырады (Бабыр).

Базардың иті ауылдың итін қаламайды (С. Сарайи).

Ал, біз білетін құмай құс ескі түрік аңыздарында, мифтерінде кездескенімен, мақал-мәтелдерде кездеспейді. Алдайда құмай құстан басқа құс есімдері туралы мақал- мәтелдер жетерлік:

Ұшқан құстың соңынан қуып болмас (Құтып).

Қыран қырылып қалды екен деп, ешкім де жапалаққа жалпақтамайды (С. Сарайи).

Қырғи сұңқарға жуумайды (М. Қашғари).

Лашын ұшудан қалса, қарғалар төбесін теседі (Құтып) [18, 194-195 бб.].

Заманың түлкі болса, тазы боп шал (халық мақалы).

Жұмбақ – ауыз әдебиетінің көне заманнан келе жатқан және күні бүгінге дейін дамуын тоқтатпаған жанрының бірі. Жұмбақтардың о баста пайда болуына себепші болған құбылыс – табу. Табу әуел баста этнолингвистикалық ұғым ретінде полинезияның тонга тілінен таралғанымен, бұл күнде ол – әлем тілдерінің бәріне дерлік еніп үлгерген халықаралық термин [19, 9 б.].

Ертеде әртүрлі наным-сенім негізінде қалыптасып, «тыйым» деген ұғымды білдіретін табу бұзылмауға тиісті болған. Өйткені алғашқы қауымдастық құрылыс кезінде кейбір заттардың, құбылыстардың атын атауға болмайды деген ұғым болған, егер олзаттың, атын атасаң оған кесір келтіресің, не болмаса олар саған зиян келтіреді деп ұққан. Мәселен, қасқырға байланыты табуды айтуға болады. Қасқырдың атын тура атамай, «ит- құс», «бөрі», «қара құлақ», «ұлыма» т.б. атау қалыптасқан. Себебі тыйым бұзылып, қасқырдың аты аталса, ол малды шығындап кетеді деген сенім болған. Екінші жағынан тотемдік түсініктермен де байланысты екенін айту керек.

Сонымен, жұмбақ адамдардың түйсік-түсінігі төмен сатыда болған кезде айналаға қоршаған табиғат құбылыстарын, жаратылыс сырын түсініп болмаған шақта шыққан. Сондықтан жұмбақ өзінің эволюциялық даму жолында бірнеше функция атқарған. Әу бастағы наным-сенім, магиямен байланысты қызметі басым болған. Әр түрлі халықтардың этнографиялық айғақтары бағзы дәуірлердің өлікті жерлеу салтында жұмбақтың орны болғанын дәлелдейді. Мәселен, англияда өлікті жерлеген соң қарттар қабыр басында қалып жұмбақ айтысатын болса көптеген халықтарда үйлену кезінде күйеу бала мен құдаларға жұмбақ жасырған [20, 62-66 бб.].

Осыған қарағанда жұмбақ ертедегі адамдардың тұрмыс-салты, дүниетанымымен тығыз байланысты туып, дамыған және халықтың күнделікті өмірінен ерекше орын алған.

Ертедегі адамдарға жаратылыс – дүние сырлары жұмбақ болған. Бірақ адам баласы қоршаған ортаны, құбылысты білуге тырысқан. Жасырған заттардың өзін айтпай, оны ұқсас заттармеен салыстырып сипаттауды сол арқылы жұмбақ етілген затты табуды жұмбақ дейміз.

Ұзын құйрық сауысқан,

Бір көлдің суын тауысқан (Қауға).

Бұл жұмбақта қауғаның сабын сауысқанның құйрығымен салыстырады. Жұмбақта ұқсас заттардың сыртқы белгілеріне, ішкі мазмұнына қарай салыстыру басты орын алады. Заттардың аты аталмау керек.

Жұмбақ сан алуан тақырыпты қамтиды, ауқым-аясы кең. Басқаша айтқанда жұмбақ болмайтын жанды-жансыз зат, құбылыс жоқ деуге болады. Мәселен ай мен күнді:

Біреудің бір ұлы бар және қызы,
Біледі ол екеуін дүние жүзі.
Ұйықтайды ұлы түде, қызы күндіз,
Жүргенде білінбейді басқан ізі, – деп күнді – ұлға, қызды – айға балайды.

Жұмбақтың күрделі саласы жаратылыс дүниесіне байланысты болып келеді. Мысалы: «*Үй үстінде ұсақ тас» (жұлдыз), «Зер-зер кілем, зер кілем, көтерейін десем зор кілем» (жер), «жылт жылт еткен, жырадан өткен» (су), «Бір нәрсе көруге бар, ұстауға жоқ, жаз көркі, көк шәледей шымылдық боп» (сағым).*

Жұмбақтардың тағы бір шоғыры хайуанаттар дүниесімен төрт түлік туралы болып келеді. *«Біреуге найза түйрейді, өзі де содан күйрейді» (жылан), «Апан-апан, ескі шапан, иір қобыз» (түйе), «Төсек астында төрт бауырсақ» (сиырдың емшегі), «от басында құмған, екі көзін жұмған» (мысық) т.б.*

Ал бүгінгі тақырыбымызға арқау болған құмай құс пен құмай тазы туралы біз кездестірген жұмбақ түрлері өте аз, дегенмен көрсетуге тырыстық:

От басында орайған,
Құйымшағы сорайған (Құмай тазы).

Тау басында бір арал,
Өсіп шыққан жүйрік аң (Құмайдың ұясы)

Тазы итке ана болған,
Жемтігіне сара болған (Құмай құс)

Бір керемет жүйрік бар,
Құстан шығып жаралған.
Құстай ұшып аңшының,
Қанжығасын майлаған (Құмай тазы).

Жаңылтпаш – халық әдебиетінің шағын жанрлық түрінің бірі. Жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, ия тіл келмейтін, ия тіл басқа қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады [21, 235 б.].

Жаңылтпаш – көбіне ойын-сауық кезінде айтылатын өлең-ойын. Ерте кезде жаңылтпаш айтқызу салты да болған көрінеді. Біржағынан, ойын сауыққа жиналған көпшілікті күлдіру үшін айтылса, екіншіден «ән-өлең білмейтін жастарға берілетін жаза есебірде де қолданылған» [22, 43 б.].

Өйткені өнері жоқ жас жаңылтпашты белгілі талапқа сай бірнеше рет қайталап айтуы керек. Егерде жаңылтпаштың сөздерін дұрыс айта алмаса, көп алдында күлкіге ұшырайды. Ыңғайсыз жағдайға қалуы мүмкін. Бұған қарағанда жаңылтпаш ойын-сауыққа жиналған жастарды көңілдендіру үшін де айтылған. Алайда негізгі мақсаты бала тілін жаттықтарып, шебер сөйлеуге үйрету үшін айталады.

Беріп талай лақты,
Алдым тайлақты.
Беріп тайлақты,
Алдым тай, лақты –

деген жаңылтпашты жылдам айтқанда, интонация сақталса, онда кейбір сөздердің мағынасы өзгеріп кетеді. *Тай, лақ* деген малдың атауы бірігіп, *тайлақ* деген бір малдың атына айналады.

Жаңылтпаштар ұғымға жеңіл қара сөз түрінде, көбіне ұйқасып келетіндіктен баланы жалықтырмайды.

Халық арасында құмай лексемасымен айтылатын жаңылтпаштар аздап кездесіп жатады:

Құмай тұрса құмай,
Аң қашады солай.
Құмай қуған құмай,
Қоя қоймас ұнай, –
деп жүйрік құмайды тілге тиек етеді.
Тау басында құмай,
Тау асады ұдай.
Құмай құлап құмдай,
Құды құды құмай [23], –
деп құс құмайдың қу түлкіні қуғанын тілге тиек етеді.

Қысқасы, құмай әлемнің тілдік бейнесіндегі зооморфтық коды ретіндегі ерекшеліктерін көрсетуде, құмай зоолексемасының мақал-мәтелде, жұмбақ – жаңылтпаштарда қолданысын талдадық. Яғни, мақал-мәтелдер мен жұмбақ- жаңылтпаштар өмір құбылыстарының барлық саласын қамтитын болғандықтан, оның тақырыбы да сан алуан болып келеді. Адамдардың күнделікті өмір тіршілігінен бастап, қоғамдық өмірдің алуан түрлі сыр болмысын бейнелей алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ислам А., Ұлттық мәдениет контексіндегң дүниенің тілдік суреті: филол.ғ.к., автореферат: 10.02.19. – Алматы, 2004, – 54 б.
2. Абақан Е.М., Тілдің мәдени философиясы. Монография. – Алматы, 2000.
3. Манкеева Ж., Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері. – Москва, 2003.
4. Салқынбай А., Қазақтың тілші-әдіскер тұлғалары. – Алматы: Нұр-пресс, 2006.
5. Сүлейменова Э.Д., Понятие смысла в современной лингвистике. – Алматы: Мектеп, 1989. – 152 с.
6. Гуревич П.С., Култура и цивилизация. Эволюция слова. Биб. «Полка букуниста» 2000.
7. Сыбанбаева А.С. Қазақ тіліндегі концептуалдық метафоралардың қызметі. ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін жазылған диссертация. – Алматы, 1999. – 130 б.
8. Байтұрсынов А. Ақ жол, – Алматы, 1991, – 463 б.
9. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі, – Алматы, 1987, – 272 б.
10. Хасанов Б. Қазақ тіліндегі сөздердің метафоралы қолданылуы, – Алматы, 1966, – 205 б.
11. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілі лексикологиясы мен фразеологиясы, – Алматы, 1987, – 265 б.
12. Зайсанбаева Г.Ж. Метафоралы аталымдардың когнитивтік аспектісі (біріккен зат атаулары негізінде) ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін жазылған диссертация. – Алматы, 2004. – 136 б.
13. Сыбанбаева А.С. Қазақ тіліндегі концептуалдық метафоралардың қызметі. ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін жазылған диссертация. – Алматы, 1999. – 130 б.
14. Қасым Б.Қ. Қазақ тіліндегі күрделі атауларының теориялық негізі. Фил. ғыл. докт.... дис.: – Алматы, 2002, – 313 б.
15. Жұбанышқызы М.Т. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік фразеологизмдердің коннотативтік семантикасы. – Алматы, 2005. – 31 б.
16. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – А. 1958. – 70 б.
17. Қазақ әдебиеті тарихы. – А. 1960, 1-т, 1-к. –193 б.
18. Құрышжанұлы Ә., Ескі түркі жазба ескерткіштері. – Алматы: Қайнар, 2001. – 472 б.

19. Ахметова Ә. Түркі тіліндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы. 1995. – 9 б.
20. Керім Ш., Қазақ жұмбағы. – Алматы. 1999. – 62-66 бб.
21. Байтұрсынов А., Шығармалар. – Алматы, 1989. – 235 б.
22. Ғабдуллин М., Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы, 1958. – 43 б.
23. Халық аузынан.

ЖАҢАШЫЛ ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Қалыбаев Әбдіуәли Аханұлы
1 курс студенті
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru

Түйін. Мақалада қоғам мен заман талабына сай білікті жаңашыл педагог кадрларды даярлауда сын тұрғысынан ойлау технологиясының артықшылықтары зерделенген. Болашақ педагог кадрларды жаңашыл, жеке тұлғалық ой-пікірі қалыптасқан, жаңалыққа құштар, жаңаша көзқарастарға ие етіп шығару бүгінгі күннің кезек күттірмес өзекті мәселелерінің біріретінде қарастырылған. Зерттеу нәтижесінде сын тұрғысынан ойлау технологиясының бірнеше артықшылықтары анықталған: пәнге және мамандығына деген қызығушылығының артуы, сабақта белсенділігінің жоғарылауы, өз ойын еркін жеткізе алуы, жаңаша көзқарастары мен сөйлеу дағдаларының қалыптасуы.
Кілт сөздер: жаңашыл педагог кадрлар, сыни ойлау, инновация, технология.

Аннотация. В статье изучены преимущества технологии критического мышления в подготовке квалифицированных кадров педагогов-новаторов, отвечающих современным требованиям общества. Совершенствование будущих педагогов-новаторов, со сформированным личностным мнением, со стремлением к новизне и современным мировоззрением является на сегодняшний день одной из актуальных проблем. В результате исследования технологии критического мышления определены следующие преимущества: повышение интереса к предмету и профессии, повышение активности на уроках, свободное изложение мыслей, формирование новых взглядов и навыков речи.
Ключевые слова: педагоги-новаторы, критическое мышление, инновация, технология.

Annotation. In article explored benefits of the technology critical thinking skills training educators and innovators to meet modern requirements of society. Improving the future teachers-innovators, with the generated personal opinion, the tendency for novelty and modern worldview is today one of the most urgent problems. A result of research technology of critical thinking identified the following advantages: increasing interest in the subject and the profession, increased activity in the classroom, a free presentation of ideas, the formation of new attitudes and skills of speech.
Keywords: innovative teachers, critical thinking, innovation, technology.

Жаңа, жаңа бастама, жаңа идея, жаңашылдық, жаңа көзқарас, жаңаша ойлау міне осы аталған ұғымдар бүгінгі күннің орамы ойдан түспейтін, еліміздің өресін өсіріп, өрісін өрлететін, беделін биіктетіп, болашағын бағамдайтын аса бір ерекше ұғымдар. Еліміздің бүгінгі жеткен жетістігінің өзі ол әрине жаңалыққа ұмтылуымен халықтың тынбай еңбек

етуінің жеміс екендігі анық. Бұл сөзімізге дәлел ретінде Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан халқына Жолдауында баяндаған «Білімді, еңбекқор, бастамашыл, белсенді болуға қазірден бастап дағдыланыңдар. Шеберліктің шыңына жете білсеңдер мамандықтың бәрі жақсы... Ерінбей еңбек еткен, талмай ғылым іздеген, жалықпай техника меңгерген адам озады» – деген рухты сөздерін айырықша айтуымызға болады [1].

Иә мемлекетіміздің мынадай өркендеуі, ғылымы мен білімі арқылы қол жеткізген жетістіктерінің арқасында.

Әлемдік алпауыт елдердің алдындағы абройының өсуі жаңалыққа ұмтылуы. Осы тұста жаңалықты, жаңашылдықты қайдан, кімнен бастауымыз қажет? Деген сұрақтардың тууы да ғажап емес. Бұл сұрақтың бірден-бір жауабы адамның көкірек көзін ашып, тәрбие мен білімнің дәнін егіп, өмірге адам ретінде жолдама беретін педагог қауымы десек артық айтпағандық болар. Адамның білімді де білікті, жан-жақтықалыптасқан, ел мүддесі үшін қызмет ететін, болашаққа қажетті тұлға болып өсуі, оның мектеп табалдырығында алған білімі мен анықталатыныб елгілі. Қазақтың ұлы ағартушы ғалымы Ахмет Байтұрсынов «Мектептің жаны – мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектеп сондай болады. Яғни, мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шығады. Солай болған соң, ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім», – деп педагог кадрлардың қандай болу керектігін осындай ой ашықтарымен дәлелдеп кеткен.

Демек жаңашыл педагог кадрларды даярлауда басты назарға алынатын нәрсе олардың жеке ойының қалыптасқан, тұлғалық ой-пікірі бар, жаңаша көзқарасын білдіріп, жаңа идеясымен бөлісе алатындығы болмақ. Бұл мәселелерді қалай шешуімізге болады? Қазіргі таңда педагогика ғылымында көптеген жаңаша оқыту технологиялары пайда болуда, солардың бірі сын тұрғысынан ойлау технологиясы. Сын тұрғысынан ойлау теориялық тұрғыдан да, педагогикалық тұрғыдан алғанда да үлкен маңызға ие. Сын тұрғысынан ойлау туралы көп зерттеулер жазылған, бұл тақырыпқа арналған көптеген конференциялар өткізіліп, білім беру саласында сын тұрғысынан ойлауды өрістетуге бағытталған көптеген бастамалар қолға алынған. Сын тұрғысынан ойлау арқылы оқыту қазіргі таңда жиырма тоғыздан аса мемлекеттерде қолданылады. Бұл идеялардың негізін қалаушы ғалымдар Чарльз Темпл, Джон Дьюи, Мередит, Выготский, Пиаже, Эльконин-Давыдовтар және басқа да ғалымдардың еңбектерінің ең құнды жерлері көрініс тауып, идеялар тоғысып, біріктіріліп келеді.

Сын тұрғысынан ойлау бақылау, тәжірибе, толғану және пайымдау нәтижесінде алынған ақпаратты ұғыну, бағалау, талдау және синтездеуде қолданылатын әдіс болып табылады, сонымен қатар ол әрекет жасауға негіз түрткі болуы да мүмкін. Сын тұрғысынан ойлау көбінесе бір нәрсені елестетуге, баламалы шешімдерді қабылдауға,ойлау және іс-әрекеттің жаңа немесе түрлендірілген тәсілдерін енгізуге дайын болуды көздейді, ол ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге бейімділік пен басқаларды сын тұрғысынан ойлауға баулуды білдіреді.

Сын тұрғысынан ойлау-ашық қоғам негізі.Ол өз алдына сұрақтар қойып және оларға үнемі жауап іздеу, әр мәселеге байланысты өз пікірін айтып, оны дәлелдей алу,сонымен қатар басқалардың пікірлерін дәлірек қарастыруды және сол дәлелдемелерді қисынын зерттеу дегенді білдіреді.Сыни ойлау-адам өмірінің бір саласы. Олай делінетіні- бұл философия адамдарға көптеген жолдар мен шешімдер ішінен өздері үшін маңызды, әрі пайдалы екенін, тек қажетті ақпараттарды ғана жинап, жаңа білімді бұрынғыдан ажырата білуге көмектеседі.

Сыни ойлауды дамыту технологиясяның дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы-білімнің дайын күйінде берілмеуі. Бұл жобаның мақсаты-демократиялық қоғамда өз көзқарасы, пайымдауы бар,өзін-өзі жетілдіріп отыратын, айналадағы үдерістерге сыни көзбен қарап, жауап бере алатын жеке тұлғаны қалыптастыру [2, 3 б.].

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы жалпы алағанда болашақ мамандардың өз мамандығын терең меңгере отырып, өз саласын жетілдіруді мақсат тұтатын жаңаша идеяларға толы заман талабына сай білікті кадр болып шығушына толық негіз болады. Бұл сөзімізге дәлел ретінде педагогикалық мамандықта оқитын студенттерге эксперимент жұмыстарын жүргіздік. Бұл зерттеупедагогикалық мамандықтарға бір семестр бойы өткізілген «Сындарлы оқыту» пәнінің қорытындысы ретінде студенттер арасында сауалнама түрінде жүргізілді. Сауалнамаға 138 студен қатысты.

Педагогикалық мамандықта оқитын студенттерге «Бұл пәнге қандай сипаттама бересіз?» – деген сұраққа олардың жауаптары төмендегідей сипаттарды қамтыды (Кесте 1).

Кесте 1 – Сауалнама нәтижесі

Сипаттамалар	**%**
Еркін ойлауға мүмкіндік береді	11,5
Сөйлеу қабілетін қалыптастырады	5,1
Жаңаша ойлауға жағдай жасайды	12,4
Пәнге, мамандыққа деген қызығушылықты арттырады	20,4
Оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынасты нығайтады	16,2
Кез-келген мәселенің басқада шешімінің бар екендігіне көз жеткізеді	5,4
Жеке көзқарасты қалыптастырады	11,3
Айтқан сөзіңді дәлелдеуді қажет етеді	8,5
Пәндегі тақырыптарды тереңінен зерттеуге мүмкіндік жасайды	9,2

Зерттеу жұмысымыз көрсеткендей жоғарыдағы сипаттамалардың барлығы да сын тұрғысынан ойлау технологиясының артықшылықтарын баяндайды. Ең жоғарыкөрсеткішті көрсетіп тұрған сипаты «Пәнге, мамандыққа деген қызығушылықты арттырады» – деген сөздері болды. Оның себебін сұраған кезде студенттер өз мамандығының ерекшеліктеріне қарай жауап берді.

Мәселен, Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығынаң студенттері – біз ақын жазушылардың өлеңдерін тек жаттатқызып ғана қоймай ондағы барлық сөздерге мәнберіп, оның мағанасына үңіліп, тәрбиелік мәнін ашып өмірлерімен байланыстырып өтеміз десе, Тарих мамандығының студенттері – біз тарихтағы оқиғалар мен жаугершіліктерді баяндап қана қоймай, сол оқиғалардың шығу себептеріне үңіліп, тарихтағы қателіктерді анықтауға тырысып, олар туралы оқушылардың ой пікірлерін біліп отыра сабақ өтсек сабағымыз қызықты, және тартысты болады деп сенеді. Биология мамандығының студенттері – бізге мектепте табиғаттағы жан-жануарлар мен өсімдіктер жайлы мәліметтер беріп, оларды жатқа немесе оқып айтып берумен шектелгенбіз, ал сын тұрғысынан ойлау технологиясы арқылы жан-жануарлардың табиғаттағы алатын орны, олардың қызметі, оларды адам өмірімен байланысы, жаратылу ерекшеліктері, көптеген жануарлардың жер бетінен жоқ болып бара жатқандығын анықтау, оған өз ой-пікірін айту кез-келген оқушының пәнге қызығушылығын оятады деп тұжырымдайды.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясын өз мамандығыңызда пайдалану тиімділігі қаншалықты деңгейде деп білесіз? – деген сұраққа берілген жауаптарды төмендегі 2 - кестеде көрсеттік

Кесте 2 – Сауалнама нәтижесі

№	Сауалнамаға қатысқан мамандықтар	Жоғары %	Орта %	Төмен %	Білмеймін %
1	5В010200 – Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі	71,8	19,2	5,7	3,3
2	5В010900 – Математика	79	13,3	5,2	2,5
3	5В011000 – Физика	67,8	20,8	7,1	4,3
4	5В011200 – Химия	64,2	19,6	10,2	6
5	5В011300-Биология	84,6	10,2	3,2	2
6	5В011400 – Тарих	81	15	4	–
7	5В011600–География	79	14,3	5,2	1,5
8	5В011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті	64,2	29,6	4,2	2
	Барлығы	73,9	17,7	5,6	2,7

Сонымен кестеден көріп тұрғанымыздай, «Сын тұрғысынан ойлау технологиясын өз мамандығыңызда пайдалану тиімділігі қаншалықты деңгейде деп білесіз?» – дегенсұраққа сауалнамаға қатысқан барлық мамандық студенттерінің 70%-ға жуығы жоғары деңгейде бағалаған. Жалпы сегіз мамандықтың ортақ көрсеткішін алғанда жоғары деңгейде бағалағандар 73,9%-ды құрады. Орта деңгейде деп бағалаған студенттердің үлесі17,7%-ды қамтыды, төмен деңгейде бағалаған студенттердің үлес салмағы 5,6%-ды ғана қамтыса, білмеймін деп жауап бергендердің саны 2,7%-ды ғана болды. Нәтиже көрсеткендей барлық мамандықтың студенттеріне сын тұрғысынан ойлау технологиясы оң көрсеткіш көрсеткендігі айқын байқалады. Алынған жауаптың нәтижелерін диаграмма түрінде де ұсынуды жөн көрдік (Сурет 1).

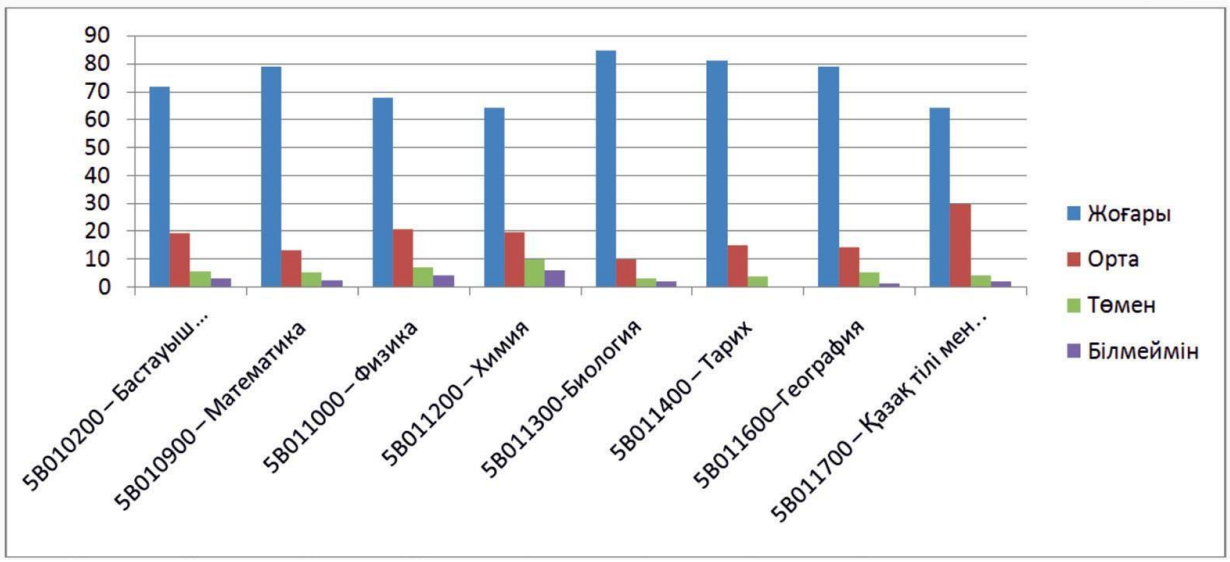

Сурет 1 – Сын тұрғысынан ойлау технологиясын педагогикалық мамандық студенттерінің бағалауы

Қорыта айтқанда сын тұрғысынан ойлау технологиясы студенттердің оқудағы көзарастарын өзгертіп, белгілі бір нәтижеге бағытталған, өз бетінше жұмыс жасауына ықпал ететін іс-әрекеттерге көшуіне негіз болады деп тұжырымдадық. Конфуцийдің

«Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін» – деген сөзін негізге алған сын тұрғысынан ойлау технологиясы, студенттің өз бетімен жұмыс жасап, оқытушы тек ұйымдастырушы ғана болуы. Мұндағы оқыту стратегиялары адамды жаңашылдыққа, өз бетімен ойлауға және оларды нақты деректермен көрсетіп дәлелдеуге үйретеді. Кез келген білімді және ондағы идеяларға сын тұрғысынан қарап, сыни көзқарасыңды дәлелдеу адамдымақ саттылыққа, өз ойын еркін жеткізугедағдыландырады.

Зерттеу нәтижесінде сын тұрғысынан ойлау технологиясының бірнеше артықшылықтарын атап айтуымызға болады: пәнге және мамандығына деген қызығушылығының артуы, сабақта белсенділігінің жоғарылауы, өз ойын еркін жеткізе алуы, жаңаша көзқарастарымен сөйлеу дағдаларының қалыптасуы, бірін-бірі оқытуға және дамытуға үйренуі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 30.11.2015.

2. Тлеубаева С.О. «Сын тұрғысынан ойлау технологиясын сабақтарда қолданудың тиімділігі» http://www.gmk-semey.kz/metod_mat, 2013.

КӨНЕ ТҮРКІСТАН ШАҺАРЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНДАҒЫ СӘУЛЕТ ҒИМАРАТТАРЫ

Сулейменова Айжан
Тарих пәнінің мұғалімі
С.Сейфулин атындағы ЖОББМ
e-mail: sulejmenovaajzan119@gmail.com

Түйін. Мақалада Көне Түркістан шаһарындағы және қазіргі Түркістан қаласындағы сәулет ғимараттары қарастырылады. Яғни қаншама ғасыр бұрын салынған көне сәулет ғимараттары сыр шертеді. Сонымен қатар, қазіргі Түркістан қаласындағы заманауи сәулет ғимараттары туралы толықтай мағлұматтар қарастырылған. Ғылыми жұмыс бойынша Көне Түркістан шаһарындағы және қазіргі Түркістан қаласындағы сәулет ғимараттарының қызметкерлерімен тікелей сұхбаттар алынып, ондағы тарихи жәдігерлер туралы мағлұматтар қамтылған.

Кілт сөздер: сәулет ғимараттары, заманауи сәулет ғимараттары, тарихи жәдігерлер, құндылықтар.

Аннотация. В статье рассматриваются архитектурные сооружения древнего и современного города Туркестана. Древние архитектурные сооружения, построенные много веков назад, требуют дальнейших исследований. Также даются подробные сведения о современных архитектурных постройках в современном Туркестане. В ходе изыскания были проведены беседы и прямые интервью с зодчими древнего и современного Туркестана, которые содержат информацию об исторических артефактах.

Ключевые слова: архитектурные сооружения, современные архитектурные сооружения, исторические реликвии, ценности.

Annotation. The article discusses the architectural structures of the ancient and modern city of Turkestan. Ancient architectural structures, built many centuries ago, emit screams and

require research. Detailed information about modern architectural buildings in modern Turkestan is also given. According to the scientific work, conversations and direct interviews were conducted with the architects of ancient and modern Turkestan, which contain information about historical artifacts.

Keywords: architectural structures, modern architectural structures, historical relics, valuables.

Кіріспе

Тарихы тереңде жатқан Түркістан өлкесін әрбір азамат барып көруді армандайтын орталық екені сөзсіз. Өңірде бірнеше ғасырдың куәсі болған қалалар, тарихи ғимараттар, кесенелер мен киелі орындар жетерлік. Бүгінгі күнге дейін сақталған көне ғимараттардың сәулеті шынында да таң қалдырады. Түркістан – V-VI ғасырларда іргетасы қаланған көне қалалардың бірі. Есім ханнан бастау алып, XIV-XVIII ғасырларда Қазақ хандығының астанасы болған. Оңтүстік Қазақстан облысында орналасқан. Б.з.б. 1- мыңжылдықтан Түркістан қаласы төңірегінде Қазақстанның басқа да өңіріндегідей Андронов мәдениетін жасаушылар тұрған. Түркістанның ежелгі аты – Яссы. Археологтар ертедегі Яссының орны қазіргі Күлтөбеге сәйкес келетінін дәлелдеп отыр [1].

Қожа Ахмет Ясауи кесенесі –Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауидің кесенесі – Орта Азия мен Қазақстандағы теңдесіз тарихи жәдігер. Бұл ғажайып сәулет өнерінің туындысы өз бойына ертеден келе жатқан жергілікті және Шығыс мұсылман құрылыс тәжірибесін жинақтаған бірегей ғимарат. Бұл ғажайып ғимарат Әулиелердің Сұлтаны Құл Қожа Ахмет Ясауиге зор құрмет ретінде, оған деген халықтың шексіз сүйіспеншілігіне орай, Әмір Темірдің бұйрығымен 1397 жылы салына бастаған. Қожа Ахмет Ясауи сәулет ғимараты айқын, дәл әрі үйлесімді жоспармен салынған. Кесене аумағында Қаз дауысты Қазыбек би, Абылай хан, Есім хан, Хақназар хан, Тәуке хан, Қанжығалы қарт, Бөгенбай батыр т.б. жерленген. Қазіргі таңда бүкіл әлемдік ЮНЕСКО-ның қарауындағы ең көне кесенелердің бірі. Ясауи кесенесі жамағатхана, қабірхана, мешіт, кітапхана, үлкен ақсарай, кіші ақсарай, асхана, құдықхана және бірнеше құжыра бөлмелерден тұратын, діни-ғұрыптық, діни-ағартушылық, тұрмыс-салттық қызмет түрлерін атқаруға арналған аса күрделі, аса зор кешенді құрылыс болуымен ерекшеленеді.

Сурет 1 – Кесененің көне және қазіргі таңдағы көрінісі

Үкаша ата мазары мен құдығы. Түркістан қаласынан солтүстікке қарай 55 шақырым жерде, Бабайқорған ауылдық округінде, Қаратаудың етегінде орналасқан. Республикалық маңызы бар ескерткіш. Алғашқыда тек қабір орны ғана болған, 1989-1990 жылдары қазіргі мазарды жергілікті халық тұрғызған. Мазар 2 бөлмеден тұрады, кіре берісі кішігірім, екінші бөлмесі ұзынша келген. Ішкі жағынан ұзындығы 22,2 метр, биіктігі 4 метр, ені 4,6 метр. Жеті кішігірім ойық терезелері бар. Халық арасында құдық суы жер асты арқылы Меккедегі Зәм-зәм бұлағымен байланысады деген түсінік бар. Құдықтан су біреуге шығады, біреуге шықпайды. Халық шелек салғанда су шығатынболса, ол адамның зиараты, тілегі қабыл болды деп түсінеді. Үкаша ата құдығының

басында киіз үй тәріздес кішігірім құрылыс тұрғызылған, оның диаметрі 4,5 метр, биіктігі 3,5 метр. Ал құдықтың тереңдігі 22-25 м құрайды.

Сурет 2 – Үкаша ата мазары мен құдығы

Сауран қалашығы. Түркістан облысындағы бүгінгі күнге дейін сақталған көне тарих жұрнағы болып табылатын Сауран – XII ғасырда ірі сауда орталығы ретінде іргетасы қаланған. Түркістанның солтүстік-батыс жағындағы 30 шақырым жерде орналасқан орта ғасырдағы қалалардың бірі. Сауран туралы алғашқы деректер X- ғасырдағы еңбектерде кездеседі. Ол кезде Сауран Сырдария алабындағы маңызды стратегиялық және сауда орталығы ретінде белгілі болған. Араб тарихшысы Мақдисидің шығармасында «Сауран жеті қабат дуалмен қоршалған үлкен қала, оның ішінде рабат, мешіт бар» деп жазған. XIII-ғасырдың орта шенінде Сауран Ақ Орданың астанасы болды. XIV-ғасырдың аяғында қаланы Әмір Темір әскери қамалға айналдырған. Үлкен мешіті болып, ислам дінінің Қазақстанға тарауына ықпал еткен.

.

Сурет 3 – Көне Сауран қаласы мен тербелмелі мұнара

Отырар қалашығы. Отырар – аты аңызға айналған ортағасырлық қала орны, ұлылар дүниеге келген қасиетті мекен. Ежелгі қала Оңтүстік Қазақстан облысындағы Отырар ауданынан солтүстік-батысқа қарай 7 км жерде орналасқан. Отырардан шыққан жол Таразға, Баласағұнға, Шығыс Түркістанға апарады. Одан ары Сырдария арқылы жүріп, ежелгі Шашқа, Соғдыға және Мерв пен Нишапурға, Арал жағалауы мен Жайыққа жеткізеді. Батыста Қызылқұм арқылы Хорезмге, одан әрі Еділ бойына, Қара теңіз жағалауы мен Кавказға апарады. Белгілі ортағасырлық географ Якут: «Сейхунның (Сырдарияның) сыртындағы Турарбанд... Шаштың Мауереннахрға шектесетін ең қашықтағы қаласы. Халық оны әртүрлі атайды, Тұрар және Отырар дейді», – деп жазған.

Сурет 4 – Отырар қалашығы және Арыстан баб кесенесі

Отырардың орнында бұл күндері басы бүтін жалғыз қалған құрылыс Арыстан баб ғимараты. Алғашқы көне дәуірдегі ескерткіш қираған соң, бұл соның орнына салынған ортағасырлық әсем көрнекті ғимарат. Арыстанбаб кесенесі – көне Отырар жеріндегі сәулет өнері ескерткіші. Бұл кесене XI ғасырда өмір сүрген діни көріпкел Арыстан баб мазарының үстіне салынған. Кесененің бірінші құрылысы XIV-XV ғасырға жатады. Сол құрылыстан кесілген айван тізбектері қалған. XVIII ғасырда құрылыс қиратылып, фриз жазбалары бойынша 1909 жылы қайта салынған. 1971 жылы жоғары деңгейдегі грунт сулары салдарынан мешіт құлатылып, қайта орнатылды. Арыстан баб кесенесі мемлекеттік қорғауға алынған.

Домалақ Ана кесенесі. «Алып – анадан туады» деген жақсы мақал бар халық арасында. Өз заманында халықтың анасы атанған абзал жан – Домалақ ана кесенесі «Қазақстанның жалпы ұлттық киелі орындары» жобасына енген қасиетті мекен. Домалақ ана кесенесі XI ғасырдың ескерткіші яғни Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстігі Қаратау бөктерінде Балабөген өзенінің бойында орналасқан. Кесене Али Сыланқызы Нуриланың мазарының үстінде салынған, Нурила апамыз халық арасында Домалақ ана деген атқа ие. Домалақ ана Байдибек атаның ең кенже әйелі. Ол өзінің ақылдылығымен, сабырлылығымен танымал, және жақсылық пен ананың символы болып табылады. Домалақ ана парсы тілінен аударғанда «Дихнат мама» яғни Әулие ана мағынасын білдіреді. Алғашында кесене 1456 жылы төрт куполды болып салынды. XI-XV ғасырлары Домалак ана кесенесі бірнеше рет қайта жөндеуден өткен болатын. 1966 жылыМаңғыстаудан алып келінген ақ тастардан қайта қаланған болатын. кесенесінің биіктігі12 метр. Мұражайда қолдан жасалынған көптеген заттар сақталған.

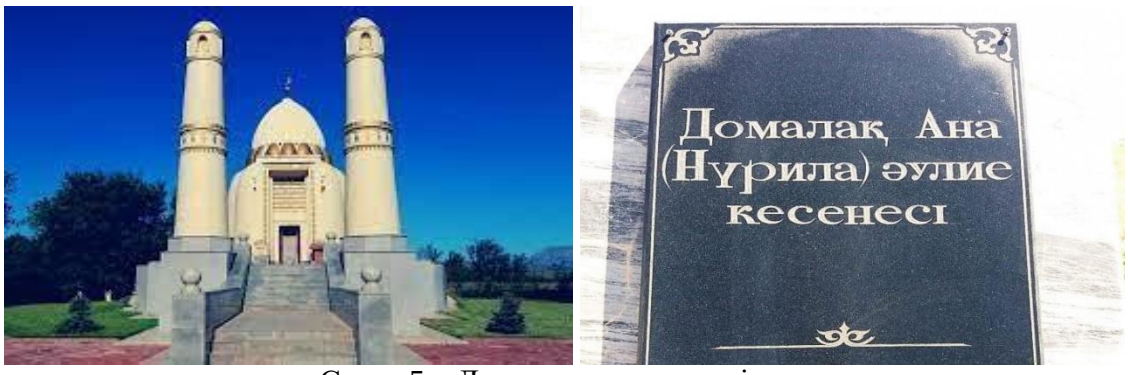

Сурет 5 – Домалақ ана кесенесі

Домалақ ана бұлағы. Домалақ ана бұлағы Домалақ ана кесенесінен 700 метр оңтүстікте орналасқан. Бала Бөген өзені бойында 3,5 х 2,0, биіктігі 1,0 метрлік бұлақ көзі көк гранит таспен қоршалған. Қабырғасының қалыңдығы – 0,40 метр. Өзен жағасындағы алқап темірмен қоршалып, айналасына гүлдер мен ағаштар отырғызылған. Бұлақ суы мен өзен суының ортасындағы 6 метрлік алаңға зиярат етушілер үшін арнайы орын жасалған [2, 3, 4, 5].

Қазіргі таңдағы жаңа Түркістан облысы, Түркістан қаласындағы жаңа заманауи сәулет ғимараттары. Тұңғыш елбасымыз Н. Назарбаевтың 2018 жылдың 19 маусымдағы тарихи шешімі бойынша «Түркістан облыс орталығы» мәртебесіне ие болды. Бұл шешім көне Түркістан шаһарының Шығыстық үлгіде дамуына үлкен серпін берді. Яғни, қазіргі Түркістан қаласында жаңа сәулет ғимараттары бой көтерді. Яғни, «Біз XXI-ғас. жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, әлем бізді мәдени жетістіктерімізбен тануы керек» – деп тұңғыш елбасымыз айтқан сөзінесәйкес Түркістан қаласында мәдениет саласын дамыту барысында көптеген мәдени ошақтар мен спорт саласындағы спорттық кешендер және де танымдық оқушылыр сарайлары бой көтергені анық. Тұңғыш елбасымыздың тапсырмасымен салынған көне жәдігерліміздің заманға сай технологиялық жабдықтармен жасақталған «Ұлы дала елі» музейін атап айтуымызға болады.

Орталық тұңғыш елбасының «Ұлы Даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласын көрнекті түрде ұсынуға және Ұлы Дала Елі Ұлттық брендін танымал етуге бағытталған. Ұлы даламыздың тарихын өзіндік дизайнерлік безендіру, өзіндік көркемдік пайымдаужәне бірегей режиссерлік шешімдер көмегімен оның мәдени қырлары арқылы жаңғырту жолға қойылған. Кинетикалық, интерактивтік, анимациялық және аудиовизуалды технологиялардың арқасында «Ұлы Дала Елі» орталығы Қазақстандағы жоғары технлогиялық нысандардың біріне жатады. Бұл ретте жәдігерлер ғылыми негізделген материалдар, шынайы археологиялық олжалар негізінде түпнұсқалықты қолдана отырып қайта жасалған, технологияны топтастыру экспозиция тақырыптық белгілері бойынша әртүрлі жәдігерлерді ұйымдастыруды көздейтін кешенді тақырыптық негізінде жүзеге асырылған. Тұңғыш Президентіміз Н. Назарбаев Тәуелсіз Қазақстанды «Ұлы Далаелі» деп атауды ұсынып, бұл ұсыныс ұлтымызды тарихи белеске шығарса, Түркістанның әкімшілік-аумақтық жаңаруы Елбасының мұрасын түркі бірлігінің заманауи тұжырымдамасын қалыптастыру тұрғысынан таныстыруға арналған «Ұлы Дала Елі» орталығы – болашақ көрнекті орындар арасында жаңа объектілердің белсенді салынуына серпін берді. *Орталықтың экспозициялық аймақтары:*

1. «Ұлы Дала металлургиясы»;
2. «Ұлы Дала Орталық 9 экспозициялық аймағы;
3. «Ұлы Дала жауһарлары»;
4. «Қазақстан – түркі әлемінің қара шаңырағы»;
5. «Қазақ Хандығы»;
6. «Ұлы даланың қала мәдениеті»;
7. «Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы»;
8. «Болашақ Қазақстан»;
9. «Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны» тұрады.

Сурет 6 – «Ұлы Дала елі» музейі

«Farab» кітапханасы. Түркістан облысы, Түркістан қаласында Орта Азия ғалымы, Отырырдан шыққан әл-Фараби бабамыздың атымен аталатын «Farab» кітапханасы бар. Үш қабатты шығармашылық шаңырақ әртүрлі аймақтарға бөлінген. Оқу залдары менкітап сөрелері іріктеліп, орнатылған. Ең жоғарғы әрі жарық қабатында үлкен кітапхана жайғасқан. Онда Қазақ елінің атақты қайраткерлері мен қаламгерлері мен әлемнің үздік ақын-жазушыларының әр жылдары жазылған туындылары, естеліктері мен күнделіктері жиналуда. Екінші қабатта алуан түрлі студиялар, шеберханалар мен қолөнер дүкендері орын алды. Бұл жерде кез-келген оқырман үшін кітаптан шабыттанған дүниелерді өз қолымен жасап шығаруға мүмкіндік бар. Бірінші қабатта кітапқұмар қауым бір-бірімен кездесіп, бас қоса алады. Жаңа туындылардың тұсауын кесуге барлық жағдай жасалған. Төменгі қабатта ғылыми-зерттеу орталығы, яғни негізгі кітап сақтау қоймасы орналасқан. Бұл жерде өте сирек кездесетін кітаптар мен монускриптілер сақтаулы. Сонымен қатар, мұндағы үлкен зерттеу орталығы құнды дүниелерді сақтап қалу үшін оларды қайта қалпына келтіріп, цифрландырады. Орталықта би ұжымымен бірге өз қойылымын ойлап тауып, оны осында орналасқан кино-концерт залында көрсетуге немесе атриумдатаныстыруға болады. Осылайша, жаңа кітапхана шығармашылық арманның жүзеге асуына толық мүмкіндік береді. Мұнда басқосу студиясы – коворкинг, компьютерлік сынып, фото және бейнетүсірілімге арналған мультимедиа залы бар. Бұл – әсіресе блогерлер, фотографтар мен дизайнерлер үшін пайдалы орын болмақ. Кітапханада 3D модельдерін жасауға арналған проекциялық бөлме, каллиграфия және өнер студиясы, қыш құмыра жасауға арналған шеберхана бар. Балалар залында оқудан басқа робототехника бойынша сабақтар өтеді. Ескі кітаптардың, қолжазбалар мен құжаттардың мұрағаты ұсынылады. Сонымен қатар облыс деңгейінде мәдени іс-шаралар да атқарылып тұрады.

Сурет 7 –«Farab» кітапханасы

«Ғылыми-зерттеу тұрғысынан кітапхананың мақсаты – барлық құжаттарды, куәліктерді және басқа да маңызды материалдарды бір жерге жинау. Осыған дейін мұның бәрі әр жерде сақталып келген. Мысалы, 1872 жылы Түркістан үлкен туралы альбомшетел асып кеткен. Онда жергілікті шейхтер мен билеушілерден көптеген заңды құжаттаржинағы болатын. Қазір мұның бәрі Санкт-Петербургтегі шығыстану мұражайында сақтаулы. Құжаттардың үлкен көлемі Ташкентке археология орталығына жеткізілген. Олардың көпшілігі жеке тұлғалардың қолында, олардың бірі зерттеуші Шаховцов болып саналады. Осылайша, көптеген зерттелмей қалған дүниелер жетеді. Жаңа кітапхананың міндеті – бұл құжаттарды бір жерге жинап, оқырмандар мен ғалымдарға қолжетімді ету. Ол үшін барлық ақпарат сандық форматқа ауыстырылады», – дейді кітапхана жобасын тұжырымдамалық әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының жетекшісі Айко Токен.

Түркістан музыкалық драма театры. Тұңғыш елбасымыз 2018 жылдың 28 қыркүйегі күні «Түркістан қаласын түркі әлемінің мәдени-рухани орталығы ретінде дамыту жөніндегі бас жоспардың тұжырымдамасын мақұлдау туралы» №762 қаулысына қол қойып, Түркістан қаласының жаңа дәуірі басталды. Бас жоспарған енген

объектілердің арасындағы Түркістан музыкалық драма театрының құрылысын Ақтөбе облысы сый ретінде BI Group компаниясы салды. Театр 2021 жылы аяқталды 11 мамырда театр өз жұмысын бастады. Театрдың директоры әрі көркемдік жетекшісі болып 2021 жылдың 16 сәуірде белгілі продюссер Көпбасарова Айнұр тағайындалды. Театрмиссиясы – түркі мәдениеті мен оның рухани құндылықтарын насихаттау және қазақ театрын әлемдік деңгейге шығару болып табылады. Озық техникалық және креатив шешімдерді қолдану арқылы батыл экрперименттерге бару. Ғылыми жұмыс барысы бойынша музейге барып, ондағы қызметкерлермен сұхбаттастық. Болашақтағы жоспар бойынша театрдың кіші залы, кітапханасы, мейрамханасы, этикет мектебі, киім тігу шеберханасы және Орталық Азияда теңдесі жоқ дыбыс жазу студиясы болады деп жоспарлануда. Сонымен қатар әлемдік деңгейдегі театр мамандарымен әйгілі драматургтермен, режиссерлермен бірлескен жобалар жүзеге асыру да жоспарлануда. «А» деңгейіндегі ТМД Еуропа және АҚШ театрларымен меморандумға қол қою мастер класс, қайырымдылық бал және халықаралық фестивалдар ұйымдастыру келешектің еншісінде деп, музей қызметкері өздерінің алдағы жоспарларымен бөлісті. Осы жоспарларды болашақта жүзеге асырсақ, Тұңғыш елбасымыз айтқандай, «Аман болсақ, екі-үш жылдың ішінде Түркістан қаласы жайнап, басқа қала болып, еңсесі көтеріліп, бәріміздің қуанышымызға өсіп, өркендейтін болады», деген сөзі ақиқатқа айналары анық.

Сурет 8 – Музыкалық драма театрының сыртқы көрінісі

Облыс деңгейін алған соң, мектеп оқушыларының танымдық қабілеттерін арттыру мақсатында, «Оқушылар сарайы» өз жұмысын бастады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Қазақстан халқына Жолдауында «Балалар үйірмесі» қызметін қайта қалпына келтірген жөн, деп атап өткен болатын. Онда жастарымыз қолөнердің және шығармашылықтың бастапқы негіздерімен танысар еді. Балалардың күш-жігері мен қызығушылығын дұрыс арнаға бағыттау аса маңызды іс», делінген. Жолдауда көрсетілген міндеттерді жүзеге асыру мақсатында Түркістан қаласында «Оқушылар сарайы» түрлі бағыттарда, атап айтсақ; Өнер туындысы, Би үйірмесі, Спорттық ойында, интеллектуальды-танымдық үйірмелер т.б. жұмыс жасауда.

Сурет 9 – «Оқушылар сарайы»

Оқушылар сарайының Түркістан жастары алдындағы басты мақсаты:

Біріншіден балалардың шығармашылық қабілетін анықтау және оны дамыту;

Екіншіден балалардың позитивті өзін-өзі тану қажеттілігін қалыптастыру;

Үшіншіден инновациялық технологияларды қолдануды үйрету;

4-ден көпмәдениетті тұлғаны дамыту мақсатында бірыңғай тәрбие кеңістігін құру.

Біздің жұмысымыздың басты мақсаты – балаларға шығармашылық қуанышсыйлау, ұлттық құндылықпен байланыстырып руханият пен патриотизмді дамыту болып келеді.

Конгресс Холл көп салалы кешені. Түркістанға жаңаша рең берген сәулетті ғимараттардың бірі – Конгресс Холл көпсалалы кешені. Ғимаратты «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры акционерлік қоғамының тапсырысы бойынша мердігер «Mobetex group mabco constration» компаниясы салған болатын. Конгресс Холл көп салалы кешені – мерекелік, концерттік іс шаралар, мемлекеттік, халықаралық симпозиумдар, семинар-тренингтер, театрландырылған қойылымдар, конференциялар өткізуге арналған көпфункционалды мәдени нысан болып табылады. «Конгресс Холл көпсалалы кешені» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны, «Көне Түркістан қаласы жаңа Қазақстанның шырайлы шаһарына айналады», деп тұңғыш елбасымыз өз сөзінде айтқан болатын.

Сурет 10 – «Конгресс хол»

Түркі елдерінің рухани астанасы саналатын, күмбезі күнмен таласқан киелі Түркістан қаласында, жаңа әкімшілік-іскерлік аймағында бой көтерген заманауи үлгідегі көркі көз сүріндіретін, сұлулығы таңғалдыратын «Конгресс Холл көп салалы кешені» тұтас түркі халықтарының өркениет ордасы үшін пайдасы мол дүние деп айтуға болады. Кешеннің басты бағыты мен мақсаты мемлекеттік ресми іс-шараларды, форумдарды, мәжілістер мен сьездерді өткізу орны болып табылады. Ғимараттың сыйымдылығы, техникалық жабдықталуы, жайлылығы іс-шараларды жоғары, халықаралық деңгейде өткізуге және көрсетуге мүмкіндік береді. Кешеннің негізгі саясатына келсек, әлемдік сапа стандарттарына сай көпсалалы бағытта қызмет көрсету арқылы, Түркістанның өсіп өркендеуіне үлес қоса отырып, Түркістан мен Қазақстанның мәртебесін көтеру болып табылады. Рухани байлығымыз бен құндылығымыз, өркениетіміздің шыңы мен қадір-қасиетіміздің айнасы – мәдени қазынамыздың мақтанышы ететін жетістіктерге жету және же жақсылықтың шырағындай, жаңалықтың жаршысындай халыққа қуанышты сәттер силау болып табылады. Үш қабаттан тұратын кешеннің жалпы аумағы 14 мың шаршы метрді құрайды. Конгресс холл көпсалалы кешені – концерттерге, театрландырылған қойылымдарға, байқауларға, ғылыми конференцияларға және басқа да шараларға арналған көпфункционалды мәдени нысан. Жалпы ғимарат үш қабаттан тұрады. Бірінші қабатында мемлекеттік, мерекелік, концерттік іс-шараларды, сонымен қатар, халықаралық жиналыстар, симпозиум, семинар-тренингтер өткізуге арналған 1000 орындық көрермен залы, кафетерий, балалар ойнайтын бөлмесі, галерея, вокал бөлмелері, гримм бөлмелері орналасқан. Екінші қабатында 400 адамға арналған мейрамхана, әкімшілік бөлмелер,

мәжіліс залы, үлкен және кіші би залы жұмыс жасайды. Үшінші қабатында түрлі жиналыстар өткізуге арналған мәжіліс залы бар. Ғимарат заманауи технологиялармен жабдықталған.

«Керуен сарай» туристік кешені. 10 сәуірде Түркістан қаласында Орталық Азиядағы ең ірі «Керуен-сарай» көпфункционалды туристік кешенінің ашылу рәсімі өтті. Инвестициялық жобаны «Turkistan Tourism City» компаниясы іске асырды, кешен құрылысы 2019 жылы желтоқсан айында басталды. Нысан 20,5 га аумақта орналасқан. Мұнда 4 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны құрылды. Кешенге Жібек жолы дәуіріндегі саудагерлер мен қолөнершілер көшесі, «ұшатын театр», ат шоуын өткізуге арналған амфитеатр, Шығыс базары, сауда сөрелері мен бутиктер, қонақ үйлер мен мейрамханалар, СПА және фитнес-орталық, кинотеатр, отбасылық ойын-сауық орталығы кіреді. Бұл ретте, барлық құрылымдар су арнасы арқылы байланыстырылған, онда судағы «қайық шеруі» театрландырылған шоуы өткізіледі.

Сурет 10 – «Керуен-сарай» кешені

«Керуен-сарай» кешенінің Орталық Азияда баламасы жоқ және ол Қожа Ахмет Яссауи кесенесінен кейін өңірге туристер мен инвестицияларды тартатын басты орталыққа айналуы тиіс. «Керуен-сарай» кешенінің ашылу салтанатына Премьер- Министр Асқар Мамин, Түркістан облысының әкімі Өмірзақ Шөкеев, Мәдениет және спорт министрі Ақтоты Райымқұлова, сондай-ақ инвестор компанияның өкілі Қуанышбек Құдайберген қатысты [6, 7, 8, 9, 10].

Халықаралық туризм және қонақжайлылық университеті. Елбасының бастамасымен және мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 20 наурыздағы қаулысымен Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі жанынан, Түркістан қаласында
«Халықаралық Туризм және меймандостық университеті» құрылды.

Бұл оқу ордасы Елбасының бастамасы негізінде Мемлекет басшысының тапсырмасымен ашылып отыр. Еліміздегі туризм саласы бойынша тұңғыш оқу ордасы болып табылады.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті – Қазақстандағы туризммен қонақжайлылық саласында халықаралық деңгейдегі жоғары білікті мамандарды дайындайтын бірінші мемлекеттік профильді университет.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті сіздерге келесі білім беру бағдарламалары бойынша оқуды ұсынады:

6В11101 – Туризм және қонақжайлылық индустриясын ұйымдастыру;
6В11102 – Халықаралық және ішкі туризм;
6В11103 – Экскурсиялық қызметтер мен жеке турларды ұйымдастыру;
6В11105 – Туристік дестинациялар менеджменті;
6В11104 – Қонақ үй және мейрамхана бизнесі;
6В01401 – Дене шынықтыру және спорт;
6В01402 – Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық.

Оқу ордасы жоғары сапалы білім береді, ғылыми-зерттеу және шығармашылық

қызметпен белсенді айналысады, сонымен қатар көптеген халықаралық ұйымдармен және қауымдастықтармен бірлесе жұмыс атқарады. Университет студенттері халықаралық ұйымдарда бірегей қарым-қатынас тәжірибесімен қатар сапалы білім алады, өз саласының әйгілі мамандарымен бірге оқуға және бүкіл әлем бойынша кәсіби тағылымдамадан өтуге мүмкіндікке ие болады.

Сурет 11 – «Халықаралық Туризм және меймандостық университетінің» оқу корпусы мен Университет ректорының шетелдік әріптестермен меморандумға қол қою сәті

Қазақстандағы халықаралық деңгейдегі тұңғыш университет туризм саласындағы әлемдік деңгейдегі мамандар дайындайтын болады. Туристік бизнестің нақты қажеттілігі ескерілген университеттің 4 жылдық білім беру бағдарламасының нәтижесінде түлектер халықаралық үлгідегі екі диплом алады. Бұл олардың әлемнің кез-келген жерінде өз мамандығы бойынша еш кедергісіз жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Онда отандық және шетелдік профессорлар, ғылым докторлары мен туризм және сервис саласындағы алдыңғы қатарлы ірі компаниялардың ТОП-менеджерлері дәріс оқиды. Сондай-ақ, түлектер тәжірибесін БҰҰ Халықаралық туристік ұйымында (UNWTO) және де келісім шарт негізінде жасалған шетелдік жоғары оқу орындарында жетілдіретін болады. Сонымен қатар қаладағы «Rixos» халықаралық қонақ үйі, «Grand Khanaka» кешені, Royal Grand Hotel, Hotel Silk Way қонақ үйлерінде тәжіриден өтеді. Университет базасында біліктілікті арттыру орталығымен бірге IELTS, TOEFL сияқты халықаралық емтихандарды тапсыру, шет тілдерін тереңдетіп оқыту үшін тіл орталығы жұмыс істейді.
«Туризм және қонақжайлылық», «Спорт» және «Жалпы білім беру пәндері» кафедралары жұмыс жасауда.

Әдебиеттер тізімі:

1. Абдрахманов Н., Мейірбеков Е., Кәрсон Бекназарұлы Таңыбай батыр. – Түркістан, «Әзірет Сұлтан» қорық-музейі, 2021. – 24 б.
2. Қазақ Энциклопедиясы. 5-Том. – Алматы.
3. «Әзірет Сұлтан» энциклопедия. Бас редактор Н. Ахметжанов. – Алматы: «Алтын Кітап баспасы» ЖШС, 2021. – 392 б.
4. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы.
5. Исаев М., Байболов Б., Шәметов С. Түркістанда жерленген хандар мен сұлтандар. – Алматы. «Изд. Золатая Книга», 2019. – 176 б.
6. Отырар Энциклопедия. – Алматы. «Арыс» баспасы, 2005.
7. Ажигали Серик Ескендирулы. «Казахское памятниковедение» как важнейшее научно-практическое направление в сфере культуры // «Арало-Каспийский регион в истории и культуре Евразии» Материалы II Международной научной конференции, посвященной 20-летию независимости Республики Казахстан (г. Актобе, 14–18 сентября

2011). – Алматы-Актобе, 2011. – С. 337-338.

8. Сапабекұлы С. Туркестандағы тарихи зийарат. Рукопись Музея-заповедника «Азрет-Султан» в городе Туркестан, без номера. – Түркістан: Мұра. 1996. – 180 с.

9. Қазақстанның жалпы ұлттық қасиетті нысандары. – Астана: Фолиант. 2017. – 483 б.

10. Тоқаев. Қ.К. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан. 09.01.2020 ж. Егемен Қазақстан гезетінің сайты.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ТРЕНЕРСКОГО МАСТЕРСТВА В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Ибрагимов Бехзод Бахтиёрович
PhD
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
e-mail: bekajon@mail.ru

Аннотация. В данной статье кратко обобщены результаты проведённого педагогического эксперимента, проведённого с тренерами по спортивной борьбе на курсах повышения квалификации. Рассмотрена эффективность применённого метода по совершенствованию тренерского мастерства тренеров по спортивным единоборствам в системе повышения квалификации.

Ключевые слова: профессиональная подготовленность, повышение квалификации, специальные знания и умения, методика технико-тактической подготовки, педагогический эксперимент.

Түйін. Бұл мақалада спорттық күрес жаттықтырушыларымен біліктілікті арттыру курстарында өткізілген педагогикалық эксперименттің нәтижелері қысқаша жинақталған. Спорттық жекпе-жек бойынша жаттықтырушылардың біліктілігін арттыру жүйесінде қолданылған әдіс тиімділігі қарастырылды.

Кілт сөздер: кәсіби дайындық, біліктілікті арттыру, арнайы білім мен іскерліктер, техникалық-тактикалық дайындық әдістемесі, педагогикалық эксперимент.

Annotation. Annotation. This article briefly summarizes the results of the pedagogical experiment conducted with wrestling coaches at advanced training courses. It considers the applied method effectiveness for improvement of the coaching skills of martial arts coaches in the system of advanced training.

Key words: professional preparedness, advanced training, special knowledge and skills, technical and tactical training methodology, pedagogical experiment.

Актуальность исследования. Изучение исторического пути и закономерностей развития системы повышения квалификации тренеров по спортивной борьбе в Республике Узбекистан позволяет проследить неразрывную связь прошлого и настоящего, их преемственность, а также способствует составлению наиболее оптимального стандартного учебного плана и учебных программ курсов повышения квалификации тренерских кадров.

Одна из важнейших сторон профессиональной деятельности любого специалиста в сфере физической культуры и спорта – это постоянное пополнение и обновление необходимых знаний [1]. С каждым годом возрастает объем информаций, которая необходима для результативного труда. То, что сегодня считается новым, завтра уже нуждается в обновлении.

Современный тренер по единоборствам для успешной работы в профессиональной сфере должен постоянно пополнять и обновлять свои знания и навыки, знакомиться с новыми технологиями в профессиональной деятельности [2]. Вместе с тем, как показывает практика, лишь самостоятельное повышение квалификации специалистами не приносит желаемого результата. Необходимы специальные условия и высококвалифицированные тренера-преподаватели, способные организовать тренировочный процесс на нужном уровне. Решить данную проблему могут только специальные учебные подразделения. К таким подразделениям относятся центры или институты переподготовки и повышения квалификации, созданные и находящиеся, как правило, в составе физкультурных вузов или министерств. Эти учебные заведения

появились относительно недавно и до настоящего времени система обучения в них хотя и сформировалась, но требует постоянного обновления.

В связи с малой или недостаточной разработки педагогических аспектов эффективности повышения квалификации тренеров по спортивным единоборствам возникла необходимость в проведении специальных исследований. Проблема исследований заключается в несоответствии между современными высокими требованиями к профессиональной квалификации специалистов и существующей в настоящее время недостаточно эффективной системой повышения её в сфере спорта.

Цель исследования – разработка путей совершенствования методики тренерского мастерства и повышения профессиональной подготовленности тренеров по вольной борьбе в системе повышения квалификации.

Методы исследования: анализ научной литературы, обобщение результатов педагогического эксперимента.

Теоретическое обоснование путей разработки методики повышения эффективности процесса формирования профессиональной подготовленности тренеров по спортивной борьбе в системе повышения квалификации, в связи с результатами исследований педагогических условий реализации методов и организационных форм повышения квалификации, компонентов специализированной деятельности тренеров по спортивной борьбе и ранжирование их по значимости для тренеров различных категорий определяет необходимость постановки перед экспериментом следующих задач:а) повысить у слушателей курсов повышения квалификации спектр профессиональных знаний об основных компонентах специализированной деятельности тренера по вольной борьбе; б) повысить систему знаний о составе технико-тактических действий спортсмена (противника), опосредованных исходным положением начала схватки, в ситуациях простого реагирования, реагирований с выбором и переключением; в) расширить объёмы специальных знаний о последствиях возможных ошибок тренера при моделировании соревновательных ситуаций, характерных для поединков в вольной борьбе; г) повысить качество и профессионализм владения методами технико-тактического совершенствования борцов.

В связи с тем, что содержание и структура профессионально-педагогической деятельности тренера по борьбе в достаточной мере не отражены в учебно-методической литературе, представилось необходимым использование средств, повышающих уровень теоретической ориентации слушателей на основе разработанных лекций и семинарских занятий по трём направлениям: лекционные занятия, семинарские занятия и методические занятия.

Важное место среди профессиональных навыков занимает управление процессом технико-тактической подготовки, куда входит изучение совершенствование технико-тактических действий [3].

Предварительное обследование в группах проводилось для выявления подготовленности слушателей к изучаемому разделу программы. На основе полученных данных представлялась возможность сравнить исходное состояние слушателей, а также проследить эффективность воздействия традиционной и экспериментальной методик обучения.

Среди разделов знаний нами были выделены основные разделы, относящиеся к методике технической и тактической подготовке борцов. Они включали в себя освоение тактической сущности действий и ситуаций, создание представлений о действиях спортсменов на основе простого реагирования, реагирований с выбором и переключением. Кроме того, выделены теоретические положения, связанные с особенностями применения тренером разновидностей методов технико-тактического совершенствования борцов.

Выявление исходного, а также итогового контрольного уровня знаний состава действий спортсмена в схватках в ситуациях простого реагирования и реагирований с

выбором и переключением проводилось на основе компьютерного тестирования слушателей, предъявлявшего требования к оценке тактической сущности создаваемых спортсменом и предлагаемых действий со стороны противника. Каждое тестовое задание содержало ряд наиболее распространённых действий или типовых ситуаций единоборства, а испытуемый должен выбрать адекватные ситуации действия спортсмена или его противника.

Затем предлагались задания на актуализацию частных характеристик выполнения технико-тактических действий (ТТД). В условиях задания использовался не полный состав характеристик для выполнения приёма. Или уже выполненный приём, не указывалось начало приёма. Например: выполнить бросок прогибом и наклоном. Название броска (наклоном, через плечи, прогибом и т.д.) опускалось. После этого тренера приступали к его выполнению. Они самостоятельно проводили сопоставление выполнением технических действий, находя различия между вариантами приёмов. Оказывалось, что выполнение любого приёма отвечает условию задания, хотя проводились приёмы различных групп.

Далее предлагалось выполнить тот же приём, но с конкретным названием. Тренера смело приступали к его выполнению и вдруг оказывалось, что приём может быть выполнен переводом, броском и сваливанием и т.д. Таким образом, тренера оказывались всituации, когда возникает необходимость определить различия между исполнением ТТДи путём сопоставления и сравнения их вариантов выявить общие и частные характеристики выполнения.

В первом эксперименте испытуемые были разбиты на пары. Две пары организовали малую группу, в которой каждый из тренеров поочередно выполнял роль тренера, проявляя свои знания, умения и навыки в обучении технико-тактическим действиям спортивной борьбы и в роль спарринг-партнера, совершенствуясь в выполнении двигательных действий.

После проведения первого эксперимента оказалось, что тренера, специализирующиеся по спортивной борьбе, владеют двигательными навыками выполнения и показа приемов намного лучше, чем объяснением и описанием ТТД. Это объясняется тем, что они как спортсмены владеют выполнением приёмов различных групп и на этой основе легко осваивают новые варианты приемов. Поэтому, для того чтобы увеличить время исполнения преподавательских функций тренера стали разбиваться на тройки с поочерёдным выполнением заданий по обучению технико- тактическим действиям.

Предлагаемые тренерам задания имели неполный состав условий. В ТТД задавались лишь некоторые характеристики ситуации и технического действия (например: взаиморасположение борцов, направление их передвижения, группа приема, захват, ситуация начала атаки, контратаки, конечное положение и т.д.) в процессе повышения квалификации по модулю СПМО.

Результаты педагогического эксперимента подтверждают её эффективность на основе сопоставления со слушателями, обучавшихся по традиционной методике. Различие является достоверно при уровне значимости при $P<0.001$.

В итоговой проверке статистически значимые различия между слушателями экспериментальной и контрольной групп выявлены в уровне теоретических знаний ($P<0,05$) при выборе действий спортсмена в ситуациях простого реагирования, ситуацияхс выбором и переключением. Достоверные показатели получены также при сопоставлении уровней выбора действий на основе предварительной информации об оборонительных намерениях противника ($P<0,05$) и в упражнениях на совершенствование тактических умений преднамеренно действовать в типовых ситуациях ($P<0,01$).Не достоверны различия в знаниях о действиях противника в ситуациях с выбором и переключением.

Особо следует отметить прирост в экспериментальной группе, по сравнению с контрольной группой, по всем показателям, связанных с решением теоретических задач, а также практических задач, связанных с овладением разновидностями специальных методов технико-тактического совершенствования, где оценивалась адекватность выбора вариантов методов решаемым педагогическим задачам тренировочного процесса.

Выводы

Результаты проведённого педагогического эксперимента позволяют говорить о большой эффективности разработанной методики, ориентированной на повышение тренерского мастерства, качества обучения, уровня квалификации и профессионализма тренеров по спортивным единоборствам в системе повышения квалификации.

Список литературы:

1. Корх А.Я. Тренер: деятельность и личность. / А.Я. Корх. – Москва: Тера-спорт, 2000. – 120 с.

2. Миндиашвили Д.Г., Подливаев Б.А. Планирование подготовки квалифицированных борцов: Методические рекомендации. – Москва, 2000.

3. Николаев А.Н. Успешность деятельности тренера /А.Н. Николаев// Теория и практика физ. культуры. – 2003. - № 12. – С. 29-32.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЗАВЯЗЫВАНИЯ УЗЛОВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В АЛЬПИНИЗМЕ

Кузьмина Анастасия Николаевна
Магистрант
e-mail: nastyha070299@mail.ru
Имангулова Татьяна Васильевна
К.п.н., ассоциированный профессор
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодежи и туризма (ГЦОЛИФК)
e-mail: tanya_geo@mail.ru

Аннотация. Узлы являются базовым элементом при подготовке в альпинизме. При обучении каждого узла, необходимо изучить классификацию и их применение. Именно поэтому очень важно на начальном этапе уделить особое внимание процессу обучения завязывания узлов. Внедрение фактора экстремальности позволяет не только быстрее усваивать информацию и совершенствовать двигательный навык, но и предоставит возможность быть готовым к нестандартным и стрессовым условиям.

Ключевые слова: альпинизм, узлы, фактор экстремальности, двигательный навык, методика.

Түйін. Түйіндер альпинизмге дайындық кезінде негізгі элемент болып табылады. Әр түйінді оқыту кезінде классификацияны және олардың қолданылуын зерттеу қажет. Сондықтан бастапқы кезеңде түйіндерді оқыту процесіне ерекше назар аудару өте маңызды. Төтенше факторды енгізу ақпаратты тезірек игеруге және мотористикаға жетілдіруге ғана емес, сонымен қатар стандартты емес және стресстік жағдайларға дайын болуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: альпинизм, түйіндер, экстремалды фактор, моторика, техника.

Annotation. Knots are a basic element when preparing for mountaineering. When training each node, it is necessary to study the classification and their application. That is why it

is very important at the initial stage to pay special attention to the process of learning how to tie knots. The introduction of the extreme factor allows not only to learn information faster and improve motor skills, but also provides an opportunity to be prepared for non-standard and stressful conditions.

Keywords: mountaineering, knots, extreme factor, motor skill, technique.

Введение

В современном мире большую популярность стали набирать экстремальные виды деятельности. Альпинизм занимает лидирующие места в таблице по данным видам и имеет повышенную вероятность срыва со склона, именно поэтому безопасность восхождения зависит от ряда умений, знаний и приобретённых навыков на тренировках [1].

Необходимо постоянно пополнять свои знания об особенностях природы гор, совершенствовать на этой основе учебную подготовку и тренировку спортсменов, профилактику несчастных случаев, улучшать технику и организацию спасательных работ. В альпинизме основную роль в обеспечение безопасности играет верёвка и специальное снаряжение. Узлы являются базовым элементом при подготовке в альпинизме. На начальном этапе обучения каждого узла, необходимо изучить классификацию и их применение [2]. Именно поэтому возникает очень важно на начальном этапе уделить особое внимание процессу обучения завязыванию узлов. Правильно завязанный узел, обеспечивает безопасность при занятиях альпинизмом на 99%. Необходимо, чтобы после окончания обучения узлам, данные знания сохранились на всю жизнь и независимо от условий, создающихся при восхождениях и походах, эти умения всегда выручали [3].

Внедрение фактора экстремальности позволит учащимся не только быстрее усваивать информацию и совершенствовать двигательный навык, но и предоставит возможность быть готовым к нестандартным и стрессовым условиям, так как подобные ситуации уже были применены в процессе тренировочной деятельности.

Данную подготовку осуществляет тренер, поэтому ему необходимо как можно правильно и точно объяснить все нюансы завязывания узлов, применяемых в альпинизме и достичь того, чтобы данное умение стало двигательным навыком, который будет приобретён навсегда и при необходимости используется в экстренных ситуациях.

Методы. В ходе научно-исследовательской работы для решения поставленных задач применялись следующие методы исследования: анализ литературных источников и документов, педагогический эксперимент, тестирование, математическая статистика.

Исследование. Для проверки эффективности внедрения фактора экстремальности и проведения данного эксперимента было собрано две группы обучающихся, первая группа – экспериментальная, вторая группа – контрольная. Проведение экспериментапроходило в «Центр детского юношеского туризма и экскурсий (ЦДЮТЭ) Ярославская область».

В состав групп вошли учащиеся данного центра с начальным уровнем подготовки. Возраст участников 12-14 лет. Спортсмены были поделены на две группы, экспериментальную и контрольную по 10 человек в каждой. В процессе обучения всем испытуемым давалось одинаковое количество попыток, для изучения узлов. После обучения основным узлам, которые были предоставлены, обе группы были протестированы на скорость завязывания узлов.

В момент проведения обучения, участникам экспериментальной группы, после каждых трёх попыток завязывания узла, добавлялся фактор экстремальности, а контрольная группа так же продолжила завязывать узлы, как и ранее. В качестве факторов экстремальности были выбраны данные условия: завязывание узлов за спиной, завязывание узлов с закрытыми глазами, завязывание узлов одной рукой и завязывание узлов после выполнения 30 отжиманий (фактор усталости). Каждый фактор применялся

ко всем узлам. Повторное тестирование было проведено по завершению педагогического эксперимента.

Нами был разработан и апробирован комплекс упражнений, направленный на повышение эффективности усвоения и запоминания узлов, примеряемых в альпинизме. Так как в альпинизме узлы имеют ключевое значение в технической подготовке спортсмена и играют важную роль в восхождениях и походах нами были введены нововведения в методике обучения и подготовки альпинистов при завязывании узлов, а именно факторы экстремальности, представленные в таблице 1.

Таблица 1 – Факторы экстремальности, применяемые в ходе педагогического эксперимента при обучении экспериментальной группы вязке узлов, применяемых в альпинизме

Фактор	Методика выполнения
Изменение привычных условий	Испытуемому предлагается завязать узел за спиной, сначала без учёта времени, в дальнейшем с учётом времени
Пространственное мышление	Испытуемому предлагается завязать узел одной рукой, потом с закрытыми глазами, сначала без учёта времени, в дальнейшем с учётом времени
Усталость, предварительное утомление	Испытуемому предлагается завязать узел после физического упражнения, а именно после 30 отжиманий, сначала без учёта времени, в дальнейшем с учётом времени

Все предложенные факторы являются непривычными и создают стрессовую ситуацию для спортсмена, так как он выходит за рамки комфорта и привычного состояния. Применяя такие факторы, мы способствуем лучшему запоминанию и повышению скорости усвоения при обучении завязывания узлов, применяемых вальпинизме [4].

По сводной таблице 2 результатов эксперимента можно увидеть, что t-критическое до эксперимента ниже t-табличного, это значит, что результаты ЭГ и КГ очень низкие. После проведения эксперимента t-критическое становится выше t-табличного, это значит, что методика действует и результаты улучшаются.

Таблица 2 – Межгрупповое сравнение результатов обучения завязыванию узлов до и после педагогического эксперимента

Узел	Группа	Среднее значение, сек		Стандартное отклонение, сек		t - расчётное, p≤0,05		t – табличное, p≤0,05	df
		До эксперимента	После экспери ментата	До эксперимента	После эксперимента	До эксперимента	После эксперимента		
Двойной проводник (заячьи уши)	Г	50,4	±12,61		2,1	0,4	3,0	2,1	22
	Г	46,6	±34,85	4,9	4,2				

Булинь	Г	50,6	±10,75	4,0	1,3	1,8	2,4	2,1	22
	КГ	47,9	±15,62	3,6	2,9				
Прямой	ЭГ	52,8	±09,99	5,3	1,9	1,5	3,0	2,1	22
	КГ	49,1	±21,62	4,5	3,9				
Проводник восьмёрка	ЭГ	41,2	±07,79	3,5	2,0	1,7	3,2	2,1	22
	КГ	37,9	±21,15	4,7	4,1				
Брамшкотовый	ЭГ	73,9	±27,23	4,4	1,5	1,4	3,5	2,1	22
	КГ	71,9	±39,79	5,4	4,2				
Встречный проводник	ЭГ	60,1	±17,75	7,2	2,2	1,9	3,7	2,1	22
	КГ	58,9	±30,20	4,6	5,0				
Австрийский проводник	ЭГ	67,1	±10,42	5,3	2,9	1,0	2,8	2,1	22
Грейпвайн	ЭГ	96,6	±21,89	6,1	3,6	0,9	2,6	2,1	22
	КГ	92,9	±41,15	5,3	6,2				
Схватывающий	ЭГ	90,6	±14,15	4,5	2,9	1,3	3,2	2,1	22
	КГ	86,2	±30,09	3,5	3,4				
Академический	ЭГ	110,8	±20,82	6,5	3,9	1,7	3,5	2,1	22
	КГ	106,1	±42,93	4,9	4,8				

Для проверки внутригрупповой значимости различий между средними, нами был использован t-критерий Стьюдента для связанных выборок. Мы сравнили различия между средними, полученными до и после эксперимента внутри каждой выборки. В обеих группах расчетное значение t-критерия было намного выше, чем табличное. При степени свободы df=22 и при уровне значимости $p \leq 0,05$, превышает его. А это значит, что у обеих групп есть статистически значимые различия между данными. Можно утверждать, что обучение дало результат для обеих групп. Данное свидетельствует о том, что применённая нами методика позволит повысить скорость усвоения завязывания узлов, применяемых в альпинизме.

Заключение

Эффективность использования данной методики при обучении альпинистским узлам. Факторы, создающие стрессовое состояние, при формировании двигательных навыков в процессе освоения альпинистских узлов, на определенном этапе обучения, позволяют обучающемуся лучше сконцентрироваться на выполнении задания, что приводит к его лучшему пониманию и усвоению [5]. Мы сравнили различия между средними, полученными до и после эксперимента внутри каждой выборки. В обеих группах расчетное значение t-критерия было намного выше, чем табличное. При степени свободы df=22 и при уровне значимости $p \leq 0,05$, превышает его. А это значит, что у обеих групп есть статистически значимые различия между данными. Можно утверждать, что обучение дало результат для обеих групп. Данное свидетельствует о том, что применённая нами методика позволит повысить скорость усвоения завязывания узлов, применяемых в альпинизме.

Было определено, что разработанный комплекс является эффективным, так как стресс, нестандартные условия и временные ограничения повышают качество усвоения и запоминания информации. Остаточные знания сохраняются в памяти на длительное время и позволяют пользоваться ими и применять на практике. Использование факторов экстремальности в процессе обучения способствует лучшему запоминанию и усвоению информации, так как после двухмесячного перерыва от обучения, было проведено занятие, на котором ЭГ показала отличные результаты, а именно 89% завязанных узлов, это на 30% больше, чем контрольная группа. Также попадая в экстремальные условия в горах, в походах и восхождениях, у человека уже есть некая адаптация, так как он уже

успел побывать в искусственно созданных для него экстремальных условиях. Остаточные знания после применения данной методики гораздо практичнее.

Список литературы:

1. Винокуров В. Безопасность в альпинизме: учебник. – Москва, 2006. – С. 15-18.
2. Захаров П.П. Начальная подготовка альпиниста: учебн. – Москва, 2006. – 188 с.
3. Вейн А.М. Память человека: учебник. – Москва: 1973. – С. 4.
4. Бакланов В.Д. Компоненты, определяющие формирование рационального двигательного навыка: учебник. – Москва, 2010. – С.12-29.
5. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях: учебник. – Москва, 1989. – С. 11-29.

РАЗВИТИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ 7-9 ЛЕТ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ СКАЛОЛАЗАНИЕМ

Мельник Ирина
Магистрант
e-mail: irisha349@gmail.com
Имангулова Татьяна Васильевна
К.п.н., ассоциированный профессор
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодежи и туризма (ГЦОЛИФК), г. Москва, Российская Федерация
e-mail: tanya_geo@mail.ru

Аннотация. Проблема физической подготовки и воспитания координационных способностей в детско-юношеском спорте в скалолазании в современной научно-методической литературе представлена фрагментарно, в связи с этим возникает необходимость проведения исследований по данной тематике. В статье рассмотрены координационные способности детей 7-9 лет на этапе начальной подготовки, дана краткая характеристика предложенного комплекса упражнений и проведен эксперимент; оценена эффективность влияния специальных упражнений.

Ключевые слова: скалолазание, координационные способности, скалодром, юные спортсмены 7-9 лет, лазание.

Түйін. Қазіргі ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде балалар мен жасөспірімдердің альпинизм спортындағы дене шынықтыру және үйлестіру қабілеттерін тәрбиелеу мәселесі маңызды болып табылады, осыған байланысты осы тақырып бойынша зерттеулер жүргізу қажет. Мақалада бастапқы дайындық кезеңіндегі 7-9 жас аралығындағы балалардың үйлестіру қабілеттері қарастырылған, ұсынылған жаттығулар жиынтығына қысқаша сипаттама беріліп, эксперимент жүргізілген, арнайы жаттығулар әсерінің тиімділігі бағаланған.

Кілт сөздер: өрмелеу, үйлестіру қабілеті, скалодром, 7-9 жастағы жас спортшылар, міну.

Annotation. The problem of physical training and education of coordination abilities in children's and youth sports in rock climbing in modern scientific and methodological literature is presented fragmentally, in connection with this there is a need for research on this topic. The article examines the coordination abilities of children aged 7-9 years at the stage of initial training, gives a brief description of the proposed set of exercises and conducted an experiment; the effectiveness of the influence of special exercises is evaluated.

Keywords: climbing, coordination abilities, climbing wall, young athletes 7-9 years old.

Введение

По данным федерации скалолазания России постоянно занимающихся скалолазанием людей около 70 тысяч человек и около 500 тысяч хотя бы раз попробовали полазать на скалодромах или скалах. С появлением в олимпийской семье, обретения большей популярности, за последние 10 лет скалолазание претерпело изменение в стиле и технике лазания. В 2021 году были внесены изменения в федеральный стандарт спортивной подготовки по скалолазанию и главные изменение – снижение возраста зачисления на начальные подготовки с 10 до 7 лет [1]. Проблема физической подготовки и воспитания координационных способностей в детско-юношеском спорте в скалолазании в современной научно-методической литературе представлена фрагментарно, в связи с этим возникает необходимость проведения исследований по данной тематике.

Из-за изменения возраста набора в группы начальной подготовки стоит вопрос о подготовке юных спортсменов. При недостаточном развитии координационных способностей в скалолазании сказывается негативный эффект на технической подготовке, что в свою очередь откладывается на спортивном результате.

Скалолазание является сложно-координированным видом спорта. Развитие координационных способностей занимает ведущее место во время тренировочного процесса спортсменов-скалолазов. Особое внимание в скалолазании уделяется ориентационной способности в пространстве, способности к сочленению движений различных частей тела между собой и способности сохранять равновесие в различных положениях. Основными компонентами координационных способностей в скалолазании, являются способности к ориентированию в пространстве, равновесию, дифференцированию параметров движений, способности к ритму, перестроению двигательных действий, вестибулярная устойчивость, произвольное расслабление мышц [2].

Развитие координационных способностей связано с наличием у спортсмена запаса сформированных двигательных навыков. Для совершенствования координации и точности движений в тренировочный процесс вносятся усложняющиеся задания, требующие строгого соблюдения заданных пространственных и временных параметров [3].

Развитие координационных способностей связано с наличием у спортсмена запаса сформированных двигательных навыков. Для совершенствования координации и точности движений в тренировочный процесс вносятся усложняющиеся задания, требующие строгого соблюдения заданных пространственных и временных параметров [4]. В частности, в скалолазании используется выполнение упражнений на равновесие, выполнение упражнений без зрительного контроля или на фоне утомления и предварительного раздражения вестибулярного аппарата. Задачи постепенно усложняются при помощи уменьшения площади зацепки, высоты и подвижности опорных элементов и увеличения темпа выполнения упражнений [2, С. 59-62].

Цель исследования – совершенствование подготовки скалолазов 7-9 лет на основе применения комплекса упражнений, направленных на развитие координационных способностей.

Задачи исследования:

1. Определить наиболее подходящие упражнения для развития координационных способностей скалолазов 7-9 лет;
2. Разработать и апробировать комплекс упражнений для развития координационных способностей у скалолазов 7-9 лет;
3. Определить эффективность использования разработанного комплекса упражнений для развития координационных способностей у скал 7-9 лет.

Методы исследования. В ходе научно-исследовательской работы для решения поставленных задач применялись следующие методы исследования:

1. Анализ нормативно-правовых источников и документов;

2. Педагогические эксперимент. Контрольная группа тренировалась в рамках существующего тренировочного плана, в экспериментальной группе были добавлены специально подобранный комплекс упражнений на развитие координационных способностей;

3. Тестирование. Тестовые задания проводились с целью выявления динамики показателей физической подготовленности юных скалолазов в период тренировочного процесса. Результат эксперимента оценивался по четырем контрольным упражнениям;

4. Методы математической статистики. Для анализа и объективности педагогического эксперимента были использованы методы математической статистики, в частности t-критерия Стьюдента для проверки гипотез, средние значение и стандартное отклонение. t-критерий Стьюдента при 5% уровне значимости позволяет сравнивать контрольную и экспериментальную группы, проверить их достоверность различий и однородность групп.

Организация исследования. Исследование проводилось в ГБУ «ЦТДС Новокосино «Родник» города Москва, среди детей в возрасте 7-9 лет, занимающихся в секции скалолазания на начальном этапе подготовки, в составе 12 человек.

Педагогический эксперимент был проведен в 2020-2021 году. Период исследования сентябрь-февраль 2020-2021 г. Группа подбиралась после тестирования по физической подготовленности в количестве по шесть мальчиков и девочек. Группа занимались по 3 раз в неделю, длительность тренировки 90 минут.

Результаты исследования и их обсуждение. Воздействовать на развитие координационных способностей можно как средствами из других видов спорта, так и путем внесения дополнительных характеристик в процесс лазания. Подходящими упражнениями были определены следующие:

– траверс на прямых руках;
– траверс руками вкрест;
– траверс без смены рук/ног;
– траверс смена рук/ног на каждом перехвате;
– траверс с теннисными мячами в ладонях; траверс по определенным зацепкам;
– прохождение маршрута с лидирующей рукой;
– прохождение маршрута без использования одной руки/ноги;
– прохождение трассы предельной категории;
– удержание равновесия на стенде, на определенных зацепках;
– лазание простых трасс без зрительного контроля;
– «Оператор» – работа в парах, где один из детей лезет только по тем зацепкам, на которые показывает и говорит второй («оператор»);

- игра «Сумей догнать» – все дети располагаются на стенде и передвижение осуществляется только траверсом, задача запятнать кого-то другого;

- игра «Светофор» – на против стенда с зацепками в 2-х метрах на стартовой линии выстраивается шеренга и по команде ведущего (он называет цвет) надо на стенде найти зацепки нужного цвета и расположиться на них соблюдая все условия;

- игра «Поезд» – к ведущему, привязывается веревка, лезет траверс, остальные стоят на траверсе – «на станциях». Ведущий должен каждый раз на станции облазить пассажира, а пассажир за ведущим берет веревку в одну руки и продолжат лезть заведущий и т.д.

Основа упражнений в комплексе – это внесение в лазание дополнительных параметров.

Тестовые задания проводились с целью выявления динамики показателей физической подготовленности юных скалолазов в период тренировочного процесса. Результат эксперимента оценивался по четырем контрольным упражнениям.

В качестве критерия развития координации, были выбраны:

1. Передвижения по кубикам вдоль стены. Выполнение тестового задания: кубики размером 10х10 см в количестве 10 штук размещаются у стены с отступом 5 см и на расстоянии друг от друга 60 см, и задача испытуемых пройти по ним до конца, при этом не передвигая и роняя их.

2. Одновременный перехват зацепок двумя руками. Выполнение тестового задания: на стенде выделяется площадка с зацепками различных хватов, ноги располагаются на строго ограниченных зацепках и не меняются во время выполнения, руки располагаются на стартовых зацепках, и по команде тренера, ребенок должен одновременно перехватиться раками за другие отмеченные зацепки. Зацепки для перехватов помечены цветными маркерами (зелеными, желтыми, синими, белыми) и имеют нумерацию.

3. Лазание траверса руки вкрест. Выполнение тестового задания: прохождение траверса вскрест по выделенным зацепкам, таким образом исключается возможность улучшить свой результат, путем коротких перехватов, которые выполняются значительно легче и могут повлиять на результат исследования.

4. Траверс лазание руками по зацепкам без предварительного показа. Выполнение тестового задания: занимающийся располагается на стартовой позиции и начинает лезть по команде тренера. Тренер показывает при помощи лазерной указки зацеп, который можно взять, и говорит какая должна быть рука правая или левая, постановка ног осуществляется без ограничений.

Результаты тестирования позволили определить уровень координационных способностей испытуемых, и разделить их на контрольную и экспериментальную группы: «Передвижения по кубикам вдоль стены» оценку «хорошо» имеет лишь 8,33%, остальные 91,67% – оценка «удовлетворительно»; «Одновременный перехват зацепок двумя руками» деление группы на 50% оценка «хорошо» и 50% – «удовлетворительно»; «Лазание траверса руки вскрест» оценку «хорошо» имеют 16,7%, остальные 83,3% «удовлетворительно»; «Траверс лазание руками по зацепкам без предварительного показа» имеют такое же разделение группы как в тесте «Одновременный перехват зацепокдвумя руками» – 50% «хорошо» и 50% «удовлетворительно». Обработка результатовметодами математической статистики t-критерий Стьюдента с уровнем значимости p=0,05показали, что до проведения эксперимента данные группы не имели достоверных различий, что подтверждает однородность групп в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты исследования

Тест	До эксперимента		t расч.	После эксперимента		расч.	t таб.
Передвижение по кубикам вдоль стены		5±1,3	0,75	КГ	5,33±1,7		
		4,5±1		ЭГ	7,5±1,4		
Одновременный перехват зацепок двумя руками		7,5±1	0,30	КГ	8,33±1		
	ЭГ	7,3±0,8		ЭГ	10,33±1,2		
Лазание траверса руки вкрест		18±1,4	0,18	КГ	22,83±1,9		
		18,17±1,7		ЭГ	28,5±1,4		
Траверс лазание		15,07±1,7	0,12	КГ	16,37±1,2		2,23

руками по зацепкам без предварительного показа		15,18±1,4			19,08±0,9		
ρ> 0,05				ρ < 0,05			
Составлено автором							

В результате проведения педагогического эксперимента и его анализа, были получены статистически значимые результаты, которые говорят о том, что применении подобранных нами специальных упражнений положительно влияют на развитие координационных способностей. Сравнивая средние показатели испытуемых нами было замечено, что в экспериментальной группе результаты теста «Передвижение по кубикам вдоль стены» увеличились на 66,6%, в то время у контрольной на 6,6%, по тесту «Одновременный перехват зацепок двумя руками» 41,5% у экспериментальной и прирост на 11,07% у контрольной группы, по тесту «Лазание траверса руки вскрест» 56,85% у экспериментальной и прирост на 26,83% у контрольной группы, по тесту «Траверс лазание руками по зацепкам без предварительного показа» 25,69% у экспериментальной и прирост на 8,63% у контрольной группы.

Заключение

Для развития координационных способностей детей 7-9 лет занимающихся в секции скалолазания был разработан комплекс упражнений. В предложенном комплексе воздействие на развитие координационных способностей основной упор упражнений был на внесение в лазание дополнительных параметров, а также подвижные игры на искусственном рельефе. Все эти предложенные упражнения для занимающихся являются непривычными, усложненными или неожиданными, которые для удачного исполнения требуют хорошей реакции, верному принятию решения. Применяя их, мы расширяем спектр движений у каждого занимающегося, улучшается навык прочитывания маршрутов, и в прохождении последующих трассах и определенных движений возникает меньше сложностей. По окончанию эксперименты была выявлен положительный эффект динамики развития координационных способностей.

Список литературы:

1. Новый федеральный стандарт спортивной подготовки по скалолазанию // – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://rusclimbing.ru/news/novyy-federalnyy-standart-sportivnoy-podgotovki

2. Аюпов Р.А. Координационные способности в спортивном скалолазании // Материалы международной научно-практической конференции: УралГУФК. – Челябинск, 2018. – С. 59-62.

3. Горская И.Ю. Координационная подготовка спортсменов. – Омск: СибГУФК, 2015. – С. 6–10.

4. Горская И.Ю. Координационная подготовка спортсменов: Монография. – Омск: СибГУФК, 2015. – 220 с.

ЗНАЧЕНИЕ, СТАНОВЛЕНИЕ И ИСТОРИЯ СКАЛОЛАЗАНИЯ КАК ВИДА СПОРТА

Мельник Ирина
Магистрант
e-mail: irisha349@gmail.com
Имангулова Татьяна Васильевна
К.п.н., ассоциированный профессор
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет физической культуры, спорта, молодежи и туризма (ГЦОЛИФК)
e-mail: tanya_geo@mail.ru

Аннотация. Скалолазание очень быстро развилось и закрепилось на международной арене как вид спорта, в котором спортсмены пролезают определенные маршруты на специальной стене (скалодроме), имитирующей настоящие скалы. Маршруты или трассы в скалолазании классифицируются на категории сложности. Для определения уровня сложности трасс в основном по всему миру используются категории согласно французской системе классификации маршрутов, хотя существует и множество других. Поэтому для развития своего мастерства скалолазы стали уделять времяспецифическим тренировкам, а также отрабатывать технические и тактические приемы.

Ключевые слова: Скалолазание, спорт, лазание на трудность, лазание на скорость, боулдеринг.

Түйін. Альпинизм өте тез дамып, халықаралық аренада спортшылар нақты жартастарға еліктейтін арнайы қабырғаға (скалодромға) белгілі бір бағыттар бойынша өтетін спорт түрі ретінде бекітілді. Альпинизмдегі маршруттар немесе трассалар қиындық санатына жіктеледі. Француз маршруттарын жіктеу жүйесіне сәйкес санаттар негізінен бүкіл әлем бойынша жолдардың күрделілік деңгейін анықтау үшін қолданылады,дегенмен басқалары көп. Сондықтан, даму үшін, кәсіби шеберлігін тауға шығу болды уақыт бөлу арнайы жаттығулар, сондай-ақ отрабатывать техникалық және тактикалық тәсілдері.

Кілт сөздер: Альпинизм, спорт, қиындыққа өрмелеу, жылдамдыққа өрмелеу, боулинг.

Annotation. Rock climbing has developed very quickly and has gained a foothold in the international arena as a sport in which athletes climb certain routes on a special wall (climbing wall) that imitates real rocks. Climbing routes or trails are classified into difficulty categories. Categories according to the French route classification system are mainly used to determine the level of difficulty of routes around the world, although there are many others. Therefore, in order to develop their skills, climbers began to devote time to specific training, as well as to work out technical and tactical techniques.

Keywords: Rock climbing, sports, difficulty climbing, speed climbing, bouldering.

Введение

Скалолазание – это вид спорта, зародившийся в конце XIX века, который подразумевает преодоление препятствий на вертикальной стене с помощью лазания на естественном или искусственном рельефе. Раннее скалолазание являлось неотъемлемой частью альпинизма, как и сейчас, но, отделившись, этот вид занял свое достойное место в мире спорта и в настоящее время довольно быстро набирает популярность среди различных групп населения, не только как спорт, но и как активный отдых. Скалолазание является относительно молодым, но уже профессиональным видом спорта, и сейчас он

нуждается в более глубоких исследованиях для организации построения программ тренировок не только для профессионалов, но и для новичков, т.к. формирование качественных навыков на начальной стадии обучения предоставит большой шанс для развития скалолазания в целом [1].

Методы. Основным методом при организации исследования выступил анализ исторической линии развития скалолазания как вид спорта.

Исследование. По данным Замятнина Л.М. «Скалолазы: спорт и профессия», первые в мире соревнования по спортивному скалолазанию для инструкторов альпинизма были организованы в 1947 г. на скалах Домбая на Западном Кавказе И.И. Антоновичем. Соревнования были организованы по причине того, что в 1945 году начальник кавказского альпинистского лагеря «Медик» И. Антонович обратил внимание на то, что даже многие инструкторы альпинизма не в ладах со скальной техникой. И он решил провести соревнования инструкторов по преодолению скальных участков. Им были разработаны первые правила, сделаны первые положения, составлена программа, предложена методика организации и проведения соревнований [2].

Первые соревнования в Казахстане были проведены летом в 1948г. в ущелье Сарысай. В то время на старт вышли сорок курсантов Тянь-Шаньской школы младших инструкторов Альпинистского лагеря «Горельник», где победу одержали И. Иванов и Н. Павлова. Появились первые фавориты скалолазания в Казахстане – А. Степанова, А. Ильянок, Б. Мансуров, В. Маханов, Г. Остроумова, А. Марьяшев [3].

По данным Olympic.kz осенью в 1955г. в Крыму был проведен первый чемпионат СССР по скалолазанию.

Второй чемпионат СССР по скалолазанию состоялся только через 10 лет в Крыму в 1965 г. и собрал 120 спортсменов из 20 команд.

В 1973 году был создан Всесоюзный тренерский совет по скалолазанию при Федерации альпинизма ДСО профсоюзов, объединивший ведущих специалистов и позволивший развить передовые идеи в области теории и методики скалолазания.

В 1976г. состоялись первые международные соревнования по скалолазанию в Гаграх (Кавказ), где собрались спортсмены 8 стран.

XI чемпионат СССР по скалолазанию проходил осенью 1983 г. на скалах Иссыка, рядом с г. Алматы.

С 1987 года спортивное скалолазание получило признание Международного союза альпинистских ассоциаций (UIAA), который образовал Комиссию по скалолазанию (CEC) и Комитет по организации международных соревнований (CICE).

В 1997 году новая структура – ICC (Совет по скалолазанию) была сформирована внутри UIAA, с целью предоставления скалолазанию значительной автономии и его обеспечения необходимыми инструментами для дальнейшего развития.

В январе 2007 года образована Международная федерация спортивногоскалолазания (IFSC), в которую вошло 68 стран.

В 2007 году Международный Олимпийский Комитет принял решение о введении дисциплины «спортивное лазание» в перечень видов спорта, претендующих на включение в программу Олимпийских Игр. И наконец, в августе 2016 года решением 129-й Сессии Международного Олимпийского Комитета в Рио де Жанейро спортивное скалолазание включено в Программу Летних Олимпийских Игр Токио 2020 [7].

В настоящее время в Казахстане сформирована Национальная сборная по скалолазанию, которая принимает участие в международных соревнованиях. Сборная Казахстана по спортивному скалолазанию участвовала в Азиатских играх, проходящих в 2018 году г. Палембанг (Индонезия).

На Чемпионате Азии Kids в декабре 2018 года (Бангкок, Тайланд) по скалолазанию нашими спортсменами завоеваны 2 медали: бронзовым призёром в двух дисциплинах скорость и боулдеринг, а на чемпионате Азии KIDS в 2019 году, который проходил в

Пекине воспитанник клуба SKALA Токтаров Дамир завоевал золотую медаль и установил рекорд Азии на детском эталоне 4.99 секунды [4].

Развитие скалолазания в настоящее время предполагает увеличение конкуренции при участии в соревнованиях. И чтобы выдержать большую конкуренцию, необходима правильная постановка тренировочного процесса, направленного на прогресс в лазании. На данный момент приоритетным видом лазания в Казахстане является лазание на скорость, т.е. спортсменов-скоростников больше, чем трудников и боулдерингистов. Это подтверждают заработанные медали нашими спортсменами на международных соревнованиях в основном в дисциплине «Скорость».

Одним из резервов повышения качества подготовки в спортивном скалолазании, не требующих значительных ресурсов является совершенствование научно-методического обеспечения тренировочного процесса. Ранее в 2011 году, знакомство с теоретическими разработками в этой сфере показало, что наблюдается недостаток научно обоснованных рекомендаций, касающихся различных аспектов подготовки скалолазов. В настоящее время исследования в подготовке программ для занятий скалолазанием имеют больше успеха. В основном это работы зарубежных авторов, которые пытаются охватить самые разные аспекты тренировочного процесса, но проблемами развития скалолазания занимается ограниченный круг специалистов [5, с. 113-115].

Современные международные правила соревнований по спортивному скалолазанию подразумевают проведение соревнований по нескольким дисциплинам [6 с. 13]:

1) *Лазание на сложность (трудность).* Соревнования на сложность осуществляются подъемом скалолазов по заданному маршруту с нижней страховкой. По мере продвижения вверх спортсмен вщелкивает зафиксированную веревку на его обвязке с помощью узла «восьмерка» в закрепленные на стене подъема оттяжки по порядку. Оттяжкой называется два специальных карабина, соединенные стропой, которые используются как точки страховки при лазании с нижней страховкой или для организации верхней страховки на специальных крючьях. В случае пропуска оттяжки, спортсмен снимается с трассы. Результат участника в лазании на сложность считается по пройденным зацепам. Маршрут считается полностью пройденным, если участник вщелкнул веревку в карабин последней оттяжки. В этом случае отмечается, что участник соревнований пролез трассу до конца и в результате в протоколе ему фиксируют «TOP». Вдисциплине лазания на трудность запрещается хвататься за оттяжки и карабины, наступать на крючья во время прохождения маршрута. При нарушении этого правила, спортсмен дисквалифицируется [7].

2) *Лазание на скорость.* Соревнования на скорость представляют собой парную гонку между соперниками. Трасса в скорости считается пройденной, если участник коснулся рукой специально отмеченной точки в конце трассы или кнопки, останавливающей время. В соревнованиях на скорость применяется только верхняя судейская страховка, чаще автостраховка. Если спортсмен при прохождении трассы срывается, то в результате прохождения трассы ему записывают «срыв участника». В случае проведения соревнований на эталонной трассе у спортсмена имеются две попытки в квалификации на прохождение маршрута. В полуфинале спортсмены соревнуются между собой в парах. Дальше в финал проходят те, кто прошел трассу быстрее соперника. Если участник соревнований делает один фальстарт, его дисквалифицируют [6, с.14]. В основном соревнования по скорости проводятся на трассе, которая называется эталонной. Её высота 15м, а угол наклона 5º, и зацепы располагаются в строго определенном порядке.

Все реже соревнования проводятся на произвольных трассах, когда различные зацепы расположены вразброс.

3) *Боулдеринг.* Соревнования по боулдерингу представляют собой соревнования из серии коротких сложных трасс. Трассы боулдеринга обычно не требуют веревочной страховки. Здесь всегда применяется гимнастическая страховка. Соревнования по

боулдерингу состоят обычно из одного раунда, двух раундов (квалификации и финала) и трех раундов (квалификации, полуфинала и финала). На прохождение одной трассы дается 4 или 5 мин. Количество трасс в одном раунде может равняться 4 или 5, а в многоборье дается 3 боулдеринговых трассы. В качестве результата в боулдеринге подсчитывается: число пройденных трасс; число попыток, затраченных на прохождение трассы; число достигнутых бонусов (zone); число попыток, затраченных на достижение бонусов. Побеждает в боулдеринге тот спортсмен, который пролез больше всего трасс и достиг больше всего бонусов с наименьшим числом попыток при прохождении [6, с.14].

4) *Многоборье*. Вид спортивного скалолазания, включающий в себя комбинацию из трёх дисциплин: трудности, скорости и боулдеринга. На квалификацию отбирается 20 человек, а в финал проходит 8. Результаты подсчитываются по итогам перемножениямест, занятых в квалификации по каждой дисциплине. В финал проходят те спортсмены, которые набирают самое наименьшее количество баллов при перемножении мест.

На первых Олимпийских играх по скалолазанию в Токио в 2020 году должны были пройти соревнования только по многоборью, в связи с всемирной пандемией распространения вируса COVID-19 Олимпиада была перенесена на 2021 год.

Эрик Хёрст описывает: «Индивидуальная тренировочная программа должна проектироваться таким образом, чтобы улучшить структуру тела, гибкость, состояние мышц-антагонистов, повысить общую выносливость и способность к восстановлению, увеличить специфичную скалолазную силу и мощность. Программа тренировок должна быть направлена на работу со слабыми сторонами спортсмена и должна быть подвержена периодическим изменениям, чтобы избежать психологической или физиологической стагнации» [8, с. 257].

Так как улучшениям физических качеств, в частности силовой подготовке и выносливости, посвящается большее количество исследований, то хотелось бы больше обратить внимание на методику технической и тактической подготовки в скалолазании. Имеющиеся рекомендации по тактике и тактической подготовке единичны, фрагментарны и требуют дальнейшей серьезной разработки, по причине изменения её содержания в связи с появлением соревнований на стандартной скоростной трассе, что исключает необходимость поиска вариантов прохождения маршрута [5, с. 114].

Для большинства скалолазов слабыми сторонами являются техника, тактика и психологический контроль. Для новичков и скалолазов среднего уровня 70% тренировочного времени необходимо направить на улучшение этих 3 основных компонента лазания и только остальные 30% нужно уделить общим и специфическим упражнениям [8, с. 259].

Тренировочный процесс необходимо планировать на определенный период времени и включать макро-, мезо- и микроциклы. В годичном цикле подготовки может быть 2-3 макроцикла, мезоцикл – 3-6 неделям, микроцикл – 7-10 дням. Это условные цифры, которые могут изменяться в зависимости от индивидуальности спортсмена и процесса тренировок. Цикличный способ построения тренировок позволяет постепенно наращивать нагрузки, но при этом соблюдая необходимые интервалы отдыха для восстановления [9].

Выводы

Скалолазание в настоящее время развивается стремительными темпами, зародившись в альпинизме и претерпев множество изменений, начиная от преодоления отвесных скал свободным лазанием, без применения каких-либо точек опоры, которые используются в альпинизме, до изменения тактики и подходов обучения к тренировочным занятиям. В том числе и строительство скалодромов – искусственных стен, имитирующих настоящие скалы – определенно улучшило и продвинуло порог в преодолении более сложных маршрутов, позволив сделать тренировки регулярными, и, следовательно, эффективно нарабатывать новые навыки и движения в области скалолазания. Также подверглось изменениям специальное снаряжение в скалолазании, а с появлением

скальных туфель произошел значительный прорыв, позволив лазать маршруты еще более высоких категорий, т.к. скальные туфли позволяют наступать и удерживать вес тела на мизерных зацепках. Использование магнезии для прохождения маршрутов, помогает дольше оставаться на стене, создавая большее трение между кончиками пальцев и скалой, которое не дает рукам просто соскользнуть с зацепов. Все это в совокупности вывело скалолазание на новый уровень, где оно определенно нуждается в дополнительных дальнейших исследованиях.

Список литературы:

1. Статья: Скалолазание. Материал из Википедии – Свободной энциклопедии. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Скалолазание
2. Замятин Л.М. Скалолазы: спорт и профессия. – Ленинград: Лениздат, 1982. – 118 с.
3. Статья: Скалолазание. Спортивный клуб «Жигер» г. Нур-Султан. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://zhigerastana.kz/
4. Статья: История скалолазания. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://ourrocks.kz/index.
5. Седляр Ю.В. Характеристика научных исследований в спортивном скалолазании. Черниговский государственный институт экономики и управления: Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 1. – С. 112-115.
6. Смолина О.Ю, Заморов И.А. Основы скалолазания. – Тюмень: ГАУ ДО ТО «Дворец творчества и спорта «Пионер», 2016. – 48 с.
7. Статья: Спортивное скалолазание. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://ru.wikipedia.org
8. Eric J. Hörst Training for climbing: The definitive guide to improving your performance / Publisher: Falcon Guides, 3 edition. – 352 p.
9. Кравчук Т.А., Зданович И.А., Зданович Д.И., Массон А.О. Методика рекреационных занятий по скалолазанию для подростков и молодежи с учетом мнения потенциальных потребителей. Сибирский государственный университет физической культуры и спорта. – Омск: Омский научный вестник, 2015. – № 3 (139). – С.161-165.

МҮГЕДЕКТЕР МЕН ДЕНСАУЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА АУЫТҚУЛАРЫ БАР АДАМДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ БЕЙІМДЕЛГЕН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ РӨЛІ

Темірғалиева Самал Ермухамбетқызы
Аға оқытушы, магистр
Торайғыров университеті
Айгужинова Гулмира Зейнуллақызы
Аға оқытушы, магистр
Павлодар педагогикалық университеті
Батяшова Ирина Васильевна
Аға оқытушы, магистр
Кривец Оксана Александровна
Аға оқытушы, магистр
Торайғыров университеті
e-mail: gulmira_aiguzhinova@mail.ru

Түйін. Адаптивті дене шынықтыру көп буынды функционалды құбылыс ретінде және оның бүкіл қоғам өмірінің әртүрлі жақтарына және физикалық, зияткерлік, сенсорлық және басқа да тұрақты ақаулары бар әр адамға әсері.

Кілт сөздер: Бейімдік дене шынықтыру, денсаулық, бейімдік спорт, мүгедектерге арналған дене шынықтыру.

Аннотация. Адаптивная физическая культура как многосложное функциональное явление и ее влияние на различные стороны жизни всего общества и каждого человека с физическими, интеллектуальными, сенсорными и другими устойчивыми дефектами.

Ключевые слова: Адаптивная физическая культура, здоровье, адаптивный спорт, физическая культура для инвалидов.

Annotation. Adaptive physical culture as a multi-complex functional phenomenon and its impact on various aspects of the life of the whole society and every person with physical, intellectual, sensory and other persistent defects.

Keywords: Adaptive physical culture, health, adaptive sports, physical culture for the disabled.

Адаптивті дене шынықтыру (адаптивті дене тәрбиесі, адаптивті спорт, адаптивті қозғалыс рекреациясы және адаптивті физикалық оңалту) мүгедектер мен денсаулық жағдайындағы ауытқулары бар адамдарды қоғамға кіріктіру міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін әлеуметтік практика саласы болып табылады. Дене шынықтыру жаттығуларының функцияларын, халықтың осы санатына қатысты дене шынықтыру саласындағы қызметті шектеу тек емдік бағыт болып табылады (емдік дене шынықтыру, дене бітімін оңалту, "жаттықтыратын терапия" және т. б.) адамның арнайы ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігінің әлеуетін, мүгедектерді әлеуметтендіру, ізгілендіру және жалпы алғанда, дене шынықтыруды арттыру мәселелерін шешудегі рухани-дене тәжірибесінің әлеуетін едәуір төмендетеді. олардың өмір сапасы. Бейімделгіш дене тәрбиесінің мазмұны мүгедектер мен денсаулық жағдайындағы ауытқулары бар адамдарда арнайы білім кешенін, өмірлік және кәсіби қажетті моторикалық қабілеттер мен дағдыларды қалыптастыруға; негізгі физикалық және арнайы қасиеттердің кең спектрін дамытуға, адамның әртүрлі мүшелері мен жүйелерінің функционалдық мүмкіндіктерін арттыруға, қалған дене-мотористикаларды қалыптастыруға, сақтауға және пайдалануға бағытталған. мүгедектің Бейімделгіш дене тәрбиесінің негізгі міндеті-мүгедектердің өз күштеріне саналы көзқарасын қалыптастыру, оларға деген сенімділік, батыл және шешуші әрекеттерге дайын болу, субъектінің толық жұмыс істеуі

үшін қажетті физикалық белсенділікті, сондай-ақ жүйелі қажеттіліктерді жеңу; дене жаттығуларымен айналысу және жалпы алғанда валеологияның ұсыныстарына сәйкес салауатты өмір салтын жүзеге асыру. Адаптивті спорттың мазмұны (базалық және жоғары жетістіктер), ең алдымен, мүгедектердің (әсіресе талантты жастардың) жоғары спорттық шеберлігін қалыптастыруға және денсаулығына ұқсас проблемалары бар адамдармен жарыстарда олардың әр түрлі түрлерінде жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған [1, 2].

Бейімдік дене шынықтыру процесінде тұлғаны тәрбиелеу қағидаттарын іске асыру (қоғамдық-құнды мақсатты бағыт қағидаты; тәрбие процесінің мазмұны мен ұйымдастырылуының өмірмен, еңбекпен, бос уақытпен байланысы қағидаты; тәрбиеге қатысатын барлық адамдар тарапынан талаптардың біртұтастығы қағидаты; жеке тұлғаны кешенді тәсіл мен қалыптастыру қағидаты; ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу қағидаты; тәрбие процесіне құрметпен қарау қағидаты жеке тұлға талапшылдықпен үйлеседі; оңға сүйену принципі; сараланған тәсіл принципі). Адамгершілік сана мен практикалық оқытуды қалыптастыру әдістері (көрнекі мысал, сендіру әдістері; мақұлдау, мадақтау және айыптау, сөгіс, мақұлдамау; көтермелеу және жазалау). Бейімдік дене шынықтырумен айналысу процесінде ақыл-ой (зияткерлік), адамгершілік, эстетикалық, еңбек, ерік-жігер, экологиялық және басқа да тәрбие түрлері. Бейімдік дене шынықтыру жөніндегі маманның басқа оқу пәндері бойынша мұғалімдермен (оқытушылармен), білім беру мекемелерінің дәрігерлері мен психологтарымен өзара іс-қимылы. Тәуелсіздік пен тәуелсіздікке тәрбиелеу [3].

Адаптивті дене шынықтыру міндеттерінің негізгі тобы түзету, компенсаторлықжәне профилактикалық болып табылады. Негізгі ақауды түзету міндеттері (сенсорлықжүйелер, тірек-қимыл жүйесі, сөйлеу, интеллект, соматикалық функционалды жүйелер және т.б.), негізгі ақау мен қатар жүретін ауруларға байланысты қосалқы аурулар мен қайталама ауытқулар. Негізгі ақауды, қатар жүретін ауруларды және қайталама ауытқуларды түзету мүмкін болмаған жағдайда дене функцияларын өтеу міндеттері. Белгілі бір ақаулар болған кезде қатар жүретін аурулар мен қайталама ауытқулардың алдын-алу міндеттері. Мүгедектер мен әртүрлі нозологиялық топтардың денсаулық жағдайындағы ауытқулары бар адамдар үшін дене шынықтыру міндеттерінің дәстүрлі тобын білім беру, тәрбие, сауықтыру топтарын бейімдеу. Физикалық жаттығу- бейімделгіш дене шынықтырудың негізгі құралы. Дене жаттығуларын жіктеу. Бейімделгіш дене тәрбиесіндегі табиғи-экологиялық және гигиеналық факторлар. ҚҚҚ- дағы жалпы педагогикалық және басқа құралдар мен әдістер (ауызша, идеомоторлық және психорегуляциялық, көрнекі, техникалық және т.б.). Негізгі ақауды, қатар жүретін аурулар мен қайталама ауытқуларды түзету құралдары: ойлау, есте сақтау, зейін, қабылдау, сөйлеуді елестету, эмоционалды-ерікті сала, көру, есту, соматикалық аурулар және т. б. мотор саласын және негізгі, өмірлік және кәсіби маңызды қозғалыс әрекеттерін түзету құралдары: қалып, жалпақ аяқ, дене бітімі; жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу және өрмелеу, лақтыру және ұсақ моторика; қозғалыстардың үйлесімділігі, кеңістікте және уақытта бағдарлану; күш – жігерді, кеңістікті, уақытты саралау; тепе-теңдік; өзгермелі жағдайларға жауап беру жылдамдығы, тактильді сезімдерді саралау, вестибулярлық ынталандыруларға төзімділік және т.б. сюжеттік және қозғалмалы ойындар Бейімделген дене шынықтыру мазмұнының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Сюжеттік және ашық ойындардың жіктелуі. Қозғалыс белсенділігі мен басқа оқу пәндеріне тән әрекеттерді біріктіретін ойындар; математикалық идеялардың элементтерімен, сөйлеу әрекетімен, әлем туралы ақпаратпен, дене бөліктері туралы, қозғалыс бағыттары туралы идеялармен. Денеге бағытталған ертегі терапиясы, ойын терапиясы. түзету ритмопластикасының формалары және т.б. адаптивті дене тәрбиесіндегі мотористикаңы оқыту әдістері (оқу іс-әрекетін ұйымдастыру, оқу іс-әрекетін ынталандыру, бақылау және өзін-өзі бақылау әдістері). Физикалық қасиеттер мен қабілеттерді дамыту әдістері

(Біркелкі, ауыспалы, қайталанатын, аралық, ойын, бәсекелестік, дөңгелек). Бейімделгіш дене шынықтыру әдістерін кешенді қолдану [4, 5].

Өмір сүру үшін оңтайлы жағдайлар жасау, қоршаған әлеммен жоғалған байланысты қалпына келтіру, психо-педагогикалық оңалту, әлеуметтік-еңбекке бейімдеу және мүгедектердің қоғамға кірігуі бүгінде бірінші кезектегі мемлекеттік міндеттердің қатарына жатады.

Осыған байланысты біз бейімделгіш дене шынықтырудың осы түрлерінің негізгі аспектілерін қарастырамыз және олардың тиімді жүзеге асырылуына кедергі келтіретін бірқатар мәселелерді бөліп көрсетеміз.

1. Бейімделген спорт бойынша мамандарды даярлаудағы және біліктілікті арттыру жүйесін құрудағы елеулі табыстарға қарамастан, кадрлардың жетіспеушілігі әлі де өткір проблема болып отыр. Бүгінгі таңда жаттықтырушылардың көпшілігі сау спортшылармен жұмыс істеуге үйретілді. Мүгедектермен жаттығу жасау үшін дене шынықтыру туралы жалпы білім аз, психология мен медицинамен байланысты арнайы білім қажет.

2. Белгілі бір спорт түріндегі спорт сыныбына анықтау тұрғысынан спортшыларды диагностикалау саласында арнайы білімі бар сертификатталған дәрігерлердің болмауы. Бүгінгі таңда жіктеуіш дәрігерлер өте сирек кездесетін мамандық болып табылады, мұндай маманды ұстауға бейімделген спорт мектептерін айтпағанда, кез-келген спорттық дайындық орталығы мүмкіндік бермейді.

3. Қалпына келтіру іс-шараларын қаржыландырудың мүмкін еместігі. Мүгедек спортшыға фармакологиялық қолдау және медициналық оңалту қажет, оған өңірлерде қаражат бөлінбейді.

4. Мүгедек спортшылармен оқу-жаттығу процесін жоспарлауға, дарынды адамдарды іріктеу қағидаттарына негізделген тәсіл жоқ [6, 7, 8].

Жасалған жұмысқа және бейімделгіш спорттың тұрақты дамуына қарамастан, өңірлерде мүмкіндігі шектеулі адамдардың дене шынықтыру мен спортты дамыту проблемалары бар екені белгілі болды. Оларды шешу үшін 2025 жылға дейінгі кезеңге арналған дене шынықтыру мен спортты дамыту стратегиясын іске асыру, Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, насихаттың барлық өңірлік мүмкіндіктерін жандандыру, Бейімделген дене шынықтыруды дамытуды іске асыру тетіктерін құру, мүгедектер арасындағы спортты дамыту тұжырымдамасына бақылау мен мониторингті қамтамасыз ету қажет.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы мүгедектермен жұмысты жандандыру, сөзсіз, қоғамның өзін ізгілендіруге, оның халықтың осы тобына деген көзқарасын өзгертуге ықпал етеді және сол арқылы үлкен әлеуметтік мәнге ие болады.

Мүгедектерді физикалық оңалту саласында дене шынықтыру мен спорт мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін бұл тұрғыда өркендеген адамдарға қарағанда әлдеқайда маңызды екенін бағаламау әлі де бар. Белсенді дене шынықтыру-спорт сабақтары, спорттық жарыстарға қатысу өте қажетті қарым-қатынас түрі болып табылады, психикалық тепе-теңдікті қалпына келтіреді, оқшаулану сезімін басады, өзіне деген сенімділік пен құрмет сезімін қайтарады, белсенді өмірге оралуға мүмкіндік береді. Дене шынықтыру мен спортты оларды бейімдеу мен қоғам өміріне ықпалдастырудың маңызды құралдарының бірі ретінде пайдалану мақсатында барынша көп мүгедектерді спортпен қарқынды айналысуға тарту басты міндет болып қала береді, өйткені бұл сабақтар мүгедектің қоғаммен табысты қайта қауышуы және пайдалы еңбекке қатысуы үшін аса қажетті психикалық ұстанымдар жасайды. Дене шынықтыру және спорт құралдарын қолдану тиімді, ал кейбір жағдайларда физикалық оңалту мен әлеуметтік бейімделудің жалғыз әдісі болып табылады [9, 10].

Сонымен, жаңа оқу және ғылыми пәннің құрылуы қоғамның әлеуметтік қажеттіліктеріне байланысты және маңызды мемлекеттік міндетті шешеді-барлық топтар мен санаттағы мүгедектермен дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық жұмыстар

бойынша білікті мамандар-мұғалімдерді жүйелі даярлау, бұл олардың физикалық қалпына келуіне, Әлеуметтік және психикалық интеграциясына ықпал етеді.қазіргі қоғам өмірі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Роджерс К.К. Науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты. Москва, – С. 200-230.
2. Роджерс К.К. Несколько важных открытий // Вестн. Моск.ун-та. Сер.14, Психология. – Москва, 1990. – №2. – С. 58-65.
3. Божович Л.И., Благонадежина Л.В. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – Москва, – С. 39.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978.
5. Роджерс К. Несколько важных открытий // Вестн. Моск.ун-та. Сер.14, Психология. – М., 1990. №2. – С. 58-65.
6. Столин В.В. Самосознание личности. – Москва: МГУ, – 284 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: пер.с.нем. Э. Телятниковой. – Москва: Аст, – 635 с.
8. Выготский С.Л. Развитие высших психических функций. – Москва: Изд-во АПН РСФСР, – 500 с.
9. Левин К. Определение понятия «поле в данный момент» // Хрест. по историй психологии: Период открытого кризиса. Начало 10-х – середина – 30-х годов XX в. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С. 131-145.
10. Рубинштейн С.Л. Человек и Мир // Проблемы общей психологии. – Москва: Педагогика, 1973.

ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА, КВАЛИФИКАЦИИ, СОСТОЯНИЯ ТРЕНИРОВАННОСТИ БОРЦА НА ПЛАНИРОВАНИЕ МАКРОЦИКЛОВ

Срлыбайқызы Әсем
Студентка 2 курса
Анарбаев Алмас Казбекович
К.п.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: almas_6262@mail.ru

Аннотация. В статье говорится о том, что фундаментальной проблемой в теории спортивной тренировки многие специалисты по праву считают планирование макроциклов. Традиционный план годичного цикла состоит из трёх периодов, соответствующих трём фазам развития спортивной формы: приобретения, сохранения и временной утраты. Эти периоды могут быть различной длительности, поэтому создаётся обилие вариантов построения годичной тренировки и перед спортсменом и тренером ежегодно возникает задача выбора одного из них. Опыт показывает, что на выбор структуры того или иного годичного плана тренировки влияют специфика вида спорта и условия подготовки, возраст, квалификация, состояние тренированности, календарь соревнований. Вопросы планирования силовой и скоростно-силовой подготовки также изучены недостаточно, особенно это относится к планированию скоростно-силовой подготовки на этапе углублённой спортивной специализации, когда наблюдается наиболее интенсивное развитие силовых качеств.

Ключевые слова: микроциклы, мезоциклы, макроциклы, силовая и скоростно-силовая подготовка, состояние тренированности, углублённая спортивная специализация.

Түйін. Мақала іргелі ғылыми проблема ретінде көптеген мамандар макроциклды жоспарлауды спорттық жаттығудың теориялық негізі деп есептейді. Жылдық циклдық жоспар дәстүрлі үш кезеңнен спорттық қалыпты арттыратын үш фазадан тұрады: үйрену сақтау және қол үзу. Бұл кезеңдер әркелкі уақытқа созылады, сондықтан әртүрлі нұсқаулармен жылдық жатығу құрылады, жыл сайын спортшы мен жаттықтырушы алдында осылардың біреуін таңдау тұрады. Тәжірибе көрсеткендей жылдық жаттығудың құрылымдық жоспары таңдау кезінде спорт түрінің спецификалық ерекшелігі және даярлау шарты, жасы, біліктілігі, жаттығу деңгейі, жарыс кестесі ескеріледі. Күштік, күштік-жылдамдыққа даярлау мәселесін жоспарлау аз зерттерлген, әсіресе күштік- жылдамдыққа даярлауды жоспарлауға қатысты тереңдетілген спорттық мамандандырылған кезеңге, күштік сапаны арттыру интенсивті бақыланады.

Кілт сөздер: макроциклдер, мезоциклдер, макроциклдер, күштік және күштік-жылдамдыққа даярлық, жаттығу деңгейі.

Annotation. In a scientific paper the essences of the fundamental problem in the theory of sports traing, many experts rightly considered planning makrocydes. Traditional year cycle consists of three periods corresponding to the three phases of development of fitness: theasquistion , retention and loss of time. These periods can be varying duration, there fore creats anabundance of options for building a one year training and before an athlete and treniromezhegodno problem arises of them. Shows experience the choice struction addition of a one year training plan affect the specificity of sports and the considitions of preparation , age qualification , state fitness , competition calendar. In the planning of power and speed- strength training is also net well understood especially with regard to the planning of speed and strength training at the stage of in depth on sport spetsalization when the most intensive development of powe gualities Key words: mycrocycles , mesocycles , macrocycles speed – strength training , state of fitness, depth sports spesialization

Keywords: microcycles, mesocycles, macrocycles, power and high-speed and power preparation, condition of fitness, profound sports specialization.

Современные взгляды на построение спортивной тренировки так или иначе связаны с констатацией трёх уровней в её структуре:

– уровень микроструктуры, т.е. структура отдельных тренировочных занятий и микроциклов, состоящих из нескольких занятий;

– уровень мезоструктуры, т.е. структура средних циклов тренировки, включающих в себя относительно законченный ряд микроциклов;

– уровень макроструктуры, т.е. структура больших тренировочных циклов типа полугодичных, годичных, многолетних.

– Структура тренировочного процесса в целом обусловлена целями подготовки спортсменов на конкретном этапе и условиями их реализации. В качестве основы для построения различных циклов тренировки могут служить:

– опыт спортивной практики;

– экспериментальные достижения научных дисциплин, использующих свою теорию и метод для изучения специфических особенностей спортивной деятельности человека (физиология, биохимия и другие);

– данные специально организованных исследований, связанных с комплексным изучением общих закономерностей адаптации организма спортсмена под влиянием тренирующих воздействий.

Наиболее фундаментальной проблемой в теории спортивной тренировки многие специалисты по праву считают планирование макроциклов, объясняя это:

– множеством возможных вариантов построения макроциклов;

– ограниченностью способов научного обоснования структуры и содержания макроциклов;

– чрезвычайно большим числом отдельных факторов, от которых зависят достижения в различных видах спорта, и, в частности, в спортивной борьбе.

Для большинства видов спорта основным макроциклом тренировки является годичный цикл, в котором достаточно полно отражаются специфические принципы построения тренировки и частные особенности условий подготовки квалифицированных спортсменов. Традиционный план годичного цикла состоит из трёх периодов, соответствующих трём фазам развития спортивной формы: приобретения, сохранения и временной утраты. Эти периоды могут быть различной длительности, поэтому создаётся обилие вариантов построения годичной тренировки и перед спортсменом и тренером ежегодно возникает задача выбора одного из них. Опыт показывает, что на выбор структуры того или иного годичного плана тренировки влияют возраст, квалификация, состояние тренированности, календарь соревнований. Возраст и спортивная квалификация определяют этап многолетней тренировки, что, в свою очередь, позволяет остановиться на соответствующей направленности занятий при планировании годичного цикла. В каждом годичном цикле решается основная задача, обусловленная участием в главном соревновании. На структуру макроцикла тренировки оказывает своё влияниеспецифика вида спорта и условия подготовки. В настоящее время применяются в основном 3 варианта построения круглогодичной тренировки:

– 1-й год составляет один макроцикл и делится на три периода. Этот вариант используется главным образом на этапе начальной спортивной специализации;

– 2-й год разделен на два больших цикла: осенне-зимний (5-6 месяцев) и весенне - летний (6-7 месяцев). Каждый полугодичный макроцикл состоит из подготовительного и соревновательного периодов, разделенных на отдельные этапы;

– 3-й год разделен на три макроцикла, в каждом из которых имеются подготовительный и соревновательный периоды. Переходный период планируется после окончания основных соревнований сезона. Каждый из указанных периодов состоит из серии мезоциклов (трехцикловое планирование нашло особенно широкое распространение в подготовке спортсменов высших разрядов). При подготовке спортсменов высокого класса, достигших результатов, близких к предельным, и перешагнувших зону оптимальных возможностей, может быть принят вариант круглогодичной тренировки, предусматривающий чередование соревнований, активного отдыха между ними и поддерживающей тренировки.

На тип годичного макроцикла влияет также то место, которое занимает этот год в многолетней системе подготовки спортсмена. Так, болгарские борцы первые два года олимпийского четырёхлетнего плана строят по обычному однопиковому варианту, а последующие два года – по двухпиковому (для молодых перспективных борцов) или трёхпиковому (для борцов высшей квалификации).Следует отметить, что рассмотренные выше модели носят достаточно условный характер, поскольку все они приблизительно отображают бесконечно сложную реальность, но такое упрощение делает возможным их понимание, моделирование и использование в практической деятельности. Для такого рода моделей характерно то, что они создавались главным образом на основе констатации и обобщения достижений спортивной практики. В последние годы были предприняты попытки иного пути создания теоретических моделей построения тренировки, в основу которого отдельные авторы предлагали использовать математическую теорию планирования экспериментов для поиска оптимальной методики тренировки, другие -учёт закономерностей развития организма как двигательной функциональной системы; математические модели, отражающие принципы взаимоотношения организма спортсмена со средой; принципы проектирования спортивной деятельности с позиций формирования специальной готовности спортсмена. Последний подход нашёл широкое распространение в спортивной борьбе, хотя единства мнений о его эффективности нет. Не вызывает

сомнения тот факт, что эффективность подготовки во многом определяется характером распределения тренировочных и соревновательных нагрузок в годичном цикле. Мнения специалистов на этот счёт неоднозначны. Большинство из них считает наиболее эффективным вариант волнообразного распределения нагрузки, опираясь при этом на теорию адаптации, развиваемую Ф.З. Меерсоном [1]. Некоторые авторы выдвигают идею относительно равномерного распределения тренировочных и соревновательных нагрузок, отмечая при этом имеющиеся успехи в отдельных видах спорта. В противовес теории волнообразной динамики нагрузки А.Н. Воробьёв выдвигает идею скачка, мотивируя это тем, что в целях избежания адаптации к выполняемым ранее нагрузкам следует периодически изменять объём, интенсивность и другие параметры нагрузки как на одном занятии, так и в недельных и месячных циклах, причём, осуществлять эти изменения следует не волнообразно, а скачкообразно [2]. Между тем, как справедливо отмечает В.В. Михайлов и В.Г. Минченко, чётких различий между волной и скачком нет [3]. Если не определить чётко критерии нагрузки, то принцип волнообразности выглядит достаточно банально - не волнообразная тренировка нереальна, как невозможна и равномерная тренировка, поскольку в ней всегда есть место переключениям. По мнению указанных авторов, можно выделить две группы переключений:

– неизбежные естественные переключения, без которых невозможен современный тренировочный процесс (перепады нагрузок при травмах, заболеваниях, утомлении, переездах и т.п.);

– теоретически регламентированные переключения (по принципу чередования объемных и интенсивных тренировок, скоростно-силовых и аэробных, специализированных и регулирующих и др.). Именно регламентированные переключения и составляют основу принципа волнообразности. При всем многообразии задач, возникающих в процессе поиска наиболее оптимальной структуры и содержания тренировочного процесса, можно выделить два взаимосвязанных направления, которые играют важную роль в большинстве видов спорта, особенно скоростно-силового характера:

– повышение моторного потенциала спортсмена в рамках специальной физической подготовки;

– совершенствование умений эффективно реализовывать его в соревновательных условиях, достигаемое в процессе технической и соревновательной подготовки. Как справедливо отмечает Ю.В. Верхошанский, рациональное согласование этих направлений при высокой эффективности каждого из них и сохранение их взаимосвязи как условия целостности тренировочного процесса и представляются одной из центральных задач в решении проблемы оптимизации подготовки спортсменов в скоростно-силовых видах спорта» [4]. Вопросы скоростно-силовой подготовки, как основного «блока» специальной физической подготовки спортсменов нашли отражение в целом ряде исследований. Как в многолетнем аспекте, так и в аспекте годичного макроцикла. Анализ научно- методической литературы позволил выявить два варианта распределения тренировочных нагрузок силовой направленности в годичном цикле тренировки юных спортсменов. Первый вариант характеризуется относительно равномерным распределением нагрузки силовой направленности на протяжении всего годичного цикла. Второй – характеризуетсятем, что в подготовительном периоде тренировки происходит концентрация нагрузки силовой направленности.

Большую теоретическую и практическую значимость для всех видов спорта представляют исследования Ю.В. Верхошанского с сотрудниками (1979-1988), установившего, что в скоростно-силовых видах спорта у квалифицированных спортсменов в годичном цикле нагрузки силового характера целесообразно концентрировать два раза в год [4, 5]. Причём, первая концентрированная нагрузка может быть 12-недельной, а вторая – 8-недельной. Такое распределение нагрузки даёт возможность использовать, так называемый долговременный отставленный

тренировочный эффект. Было показано также, что величина и длительность отставленного тренировочного эффекта определяется объёмом и продолжительностью применения концентрированной силовой нагрузки. Концентрация средств скоростно-силовой подготовки в течение двух-двух с половиной месяцев обеспечивает проявление отставленного тренировочного эффекта в течение двух с половиной – трёх месяцев.

По мнению Ю.В. Верхошанского преимущество рассматриваемого способа построения тренировки заключается в том, что:

– создаются благоприятные условия как для углублённого развития скоростно-силовых способностей так и для совершенствования спортивного мастерства;

– силовая работа предшествует и не мешает технической подготовке, а последняя выполняется на фоне реализации отставленного тренировочного эффекта, после использования концентрированного объёма силовой работы, то есть в условиях восстановления специальной работоспособности спортсмена и повышения уровня его скоростно-силовой подготовленности;

– техника быстро приспосабливается к новому, более высокому уровню специальной работоспособности спортсмена. Причём, существенно уменьшается вероятность закрепления ошибок, которые могут возникать в связи с пониженным функциональным состоянием организма, вызванным объёмом нагрузок.

Совершенствование силовой и скоростно-силовой подготовки борца должно осуществляться с учётом органической взаимосвязи между двигательными навыками и уровнем ражвития физических качеств. Поэтому не случайно изучением раеличных вопросов планирования и упрааления подготовкой борцов занималось большое количество исследователей. Определенный интерес представляет разработанная в борьбе преемственность в многолетней подготовке, предусматривающая возрастную программу для спортсменов 12-13 лет, 14-15 лет, 16-17 лет, 18-19 лет, 20-21 года и старше 21 года.

По мнению авторов, «приучение» к нагрузкам скоростно-силового характера должно начинаться в 16-17 лет, когда «спортсмены находятся на стадии становления технического мастерства в избранном виде борьбы, тактического изучения ведения спортивного поединка».Обоснованная экспериментальными данными возрастная преемственность многолетней подготовки борцов имеет большое теоретическое и практическое значение.

Роль и значение скоростно-силовой подготовки в спортивной борьбе достаточно велики и особое внимание ей стали уделять в последние годы в связи с изменением правил соревнований, предусматривающих повышение активности и интенсификацию соревновательных схваток. Однако, следует отметить, что в спортивной практике имеет место тот факт, когда такие необходимые для борца средства, как упражнения со штангой специальной направленности, почти не применяются в тренировочном процессе, а если и применяются, то эпизодически.

Анализ научно-методической литературы по борьбе показал, что вопросы планирования силовой и скоростно-силовой подготовки изучены недостаточно, особенно это относится к планированию скоростно-силовой подготовки на этапе углублённой спортивной специализации, когда наблюдается наиболее интенсивное развитие силовых качеств. Следовательно, в годичной тренировке борцов этого возраста скоростно-силовая подготовка должна занять центральное место. Одновременно необходимо запланировать решение задач, которые ставятся на этапе углублённой спортивной специализации:

– повышение тактико-технического мастерства спортсменов;

– повышение общей и специальной выносливости.

По мнению Ю.В. Верхошанского, в первом общеподготовительном этапе должна проводиться скоростно-силовая подготовка на протяжении трёх месяцев, затем на фоне отставленного тренировочного эффекта следует первый специально-подготовительный период, также в течение 3-х месяцев, в котором решаются задачи повышения тактико-технического мастерства и специальной выносливости спортсменов.

Первый соревновательный период длится в течение 2-х недель, в котором должен быть предусмотрен ряд соревнований, направленных на повышение соревновательной подготовленности и спортивной квалификации спортсменов.

После первого соревновательного периода следует второй обще-подготовительный период, в котором также проводится скоростно-силовая подготовка в течение двух месяцев, затем на фоне отставленного тренировочного эффекта следует второй специально-подготовительный период в течение двух месяцев, в котором решаются задачи повышения тактико-технического мастерства и специальной выносливости спортсменов.

Второй соревновательный период длится в течение двух недель, в которой предусмотрен ряд соревнований, направленных на повышение соревновательной подготовленности и квалификации спортсменов. После второго соревновательного периода следует переходный период в течение четырех недель, здесь должны быть созданы условия для завершения восстановительных процессов после напряжённой тренировки и соревнований и для поддержания высокой тренированности. Предлагаемое планирование годичной тренировки может быть применено в занятиях с группой спортсменов примерно одинаковой подготовленности. Для отдельных спортсменов или небольшой группы, которые участвуют в соревнованиях чаще или специально готовятся к отдельным соревнованиям, могут быть применены другие варианты планирования: с длительностью применения средств скоростно-силовой подготовки в одну, две, четыре, восемь и двенадцать недель. Приступая к разработке оптимального соотношения средств скоростно-силовой подготовки в общем объеме подготовительного периода, мы исходили из разработанных Ю.В. Верхошанским методических положений:

– величина и длительность отставленного тренировочного эффекта определяется объёмом и продолжительностью применения концентрированной скоростно-силовой нагрузки;

– длительность применения каждого средства должна превышать 1 месяц;

– средства скоростно-силовой подготовки последовательно вводятся в тренировку в соответствии с величиной их тренирующего воздействия, как бы вытесняя друг друга;

– длительные силовые нагрузки существенно снижают быстроту движений в способность проявлять взрывные усилия, т.е. создаёт неблагоприятные условия для изучения новых приёмов;

– наиболее ярко отставленный тренировочный эффект проявляется после концентрированной скоростно-силовой работы такого объёма, в ходе которого значительно снижается способность к проявлению взрывных усилий;

– интенсивность тренировочной работы в концентрации средств скоростно-силовой подготовки невысока и повышается только на этапе реализации отставленного тренировочного эффекта;

– положительную кумуляцию вызывает сочетание следующих средств:упражнения со штангой плюс прыжковые упражнения; упражнения со штангой плюсударный метод развития взрывной силы; ударный метод развития взрывной силы; упражнения со штангой. Обратная последовательность средств приводит к снижениюбыстроты [6].

Исходя из этих положений, нами были разработаны модели недельных циклов и тренировочных заданий, направленных на развитие и совершенствование скоростно-силовых качеств борцов, экспериментальному обоснованию которых и было посвящено настоящее исследование.

Список литературы:

1. Меерсон Ф.З., Пшенникова М.Г. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам. – М.: Медицина, 1988. – 256 с.

2. Воробьева А.Н. «Тяжелоатлетический спорт. Очерки по физиологии и спортивной тренировке». – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 255 с.

3. Минченко В.Г., Михайлов В.В. Содержание тренировочных нагрузок в годичном цикле подготовки велосипедистов-шоссейников // Велосипедный спорт: Ежегодник. – М.: ФиС, 1985. – С. 54-57.

4. Верхошанский Ю.В., Мироненко И.М., Антонова Г.М. Некоторые принципы построения тренировки в годичном цикле скоростно-силовых видов спорта: Сб. науч. тр. – М.: ГЦОЛИФК, 1982.

5. Верхошанский Ю.В. Денискин В.Н., Мамаджан В.В. «Факторы определяющие рабочий эффект взрывного усилия скоростно-силовых видов спорта» // Проблемы оптимизации тренировочного процесса: Сб. Науч. тр. – М.: ГЦОЛИФК, 1982. – С. 32-40.

6. Верхошанский Ю.В. Основы специальной силовой подготовки в спорте. – М.: ФиС, 1977.

ПРОБЛЕМЫ КОМФОРТНОЙ СИТУАЦИИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ ОШИБКИ СОПЕРНИКА НА СОРЕВНОВАНИЯХ ТАЭКВОНДО

Болтабоев Ураз Махсатович, Кучкаров Берик Онласович
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Демеуов Ахан Калыбаевич
К.п.н., доцент
Южно Казахстанский университет им. М.Ауэзова
e-mail: **aaaahhhhaaaannnn8883@mail.ru**

Аннотация. (Тхэквондо (WT)) изучает тактические действия, выбираемые спортсменом в спортивных соревнованиях, их организацию в соревновательной среде, благоприятные условия для ошибок, допускаемых в соревнованиях, а также меры по прменению эффективных методов.

Ключевые слова: спортсмен, ошибки, техника, гонка, противник.

Түйін. (Таэквондо (WT)) спортшының спорттық жарыстарда таңдаған тактикалық әрекеттері және оларды бәсекелестік ортада ұйымдастыру және рұқсат етілген жарыстарда қателіктер туындаған қолайлы жағдайларды зерттеледі және тиімді әдістіқолдану бойынша іс-шаралар зерттелді.

Кілт сөздер: спортшы, қателіктер, техника, жарыс, қарсылас.

Annotation: (Taekwondo (WT)) The tactical actions chosen by the athlete in sports competitions andtheir organization in a competitive environment and allowed at competitions were studied favorable situations in which errors occurred, and studied the activity of applyingan effective method.

Keywords: athlete, mistakes, technique, race, opponent.

Успешная видимость требует тренировки, чтобы уметь использовать ошибки противника и своевременно реагировать на его или ее соответствующие действия. От спортсмена требуется попытаться создать необходимые для спортсмена условия, используя методы тактической подготовки, такие как повторная атака, отзыв, двойной обман, т.е. противник вынужден совершить ошибку и ослаблен [1].

При использовании в благоприятных ситуациях, возникающих во время боя, тактическая задача спортсмена определяется умением мгновенно оценить ситуацию и быстро отреагировать, строго на основе относительно последовательных технических

действий. Сложность принятия решения с этой точки зрения состоит в том, что благоприятная ситуация возникает неожиданно и быстро.

Регулярные тренировки проводятся на основе множества благоприятных ситуаций, возникающих во время боя для преодоления напряжения.Тактические приемы подготовки благоприятной обстановки для выполнения технических действий – это целенаправленное движение спортсмена в результате его выполнения спортсмен добивается ответа соперника (движение или положение стоя и.т.д.), что в данном случае позволяет ему выполнить заданное техническое действие [2].

Одной из отличительных 3: то есть вызов;

5) действия, в результате которых противник не реагирует на конкретное действие спортсмена или отвечает слабой защитой или расслаблением. К ним относятся повторяющиеся атаки, повторяющиеся призывы, двойной обман и так далее.

Угроза – один из тактических приемов тренировки, который дает спортсмену возможность видеть активные движения (приемы, контр-методы) и заставляет противника перейти к защите,что позволяет спортсмену применять противоположный метод. Используя обманные методы, чтобы сделать это движение, предпринимаются различные попытки смещения. Чтобы отвлечь соперника, опытные спортсмены неоднократно угрожают противнику какими-либо действиями, они заставляют противника защищаться таким образом, и только потом начинают выполнять задуманное действие.

Атака – это тактическая подготовка к атаке, при которой противник теряет свободу передвижения и вынужден переходить к защите,что создает благоприятную ситуацию для реализации метода и его элементов. Атака – это использование атакующих действий, которые ограничивают движения противника, ограничивают движения противника для подготовки к благоприятной ситуации и создают путаницу в его движениях. Сосредоточив свое внимание на защите, позволяя другим своим движениям выйти из-под контроля, в свою очередь, приводит к открытию противника, и атакующий спортсмен может успешно выполнять наступательные движения.

Освободить от баланса. В результате применения этого метода тактической подготовки спортсмен достигает ответной реакции в виде защитных действий соперника. Эти действия направлены на поддержание устойчивости после контратаки, что, в свою очередь, создает для спортсмена благоприятную ситуацию для применения определенных приемов.

Для выполнения этого метода используются ложные повороты, маневры и все возможные шаги. Среди тактических приемов тренировки в благоприятных условиях сход с рельсов эффективен тем, что позволяет спортсмену использовать защитные движения, направленные на поддержание равновесия соперника или принуждение тела к занятию защитной позиции [3].

Вызов – метод тактической подготовки, направленный на создание ситуации, в которой спортсмен может атаковать себя, побуждая противника к активным действиям, который используется при выполнении заранее определенных методов и контрмер.

Вызов играет большую роль в ситуации, когда противник отклоняется от активных движений и полностью избегает лежать на защите.

Для выполнения этого метода используются обманные позы, обманные техники, повторяющиеся движения и попытки продемонстрировать самоистощение.

Спортсмен ждет, пока противник займет удобное положение, чтобы выполнить свои действия в задумчивой позе. В момент открытия после того, как противник далответ, спортсмен выполняет свой план, основанный на устранении атаки соперника.

Если спортсмен сталкивается с незнакомым противником, он или она может использовать вызов, отступив в этой ситуации. При этом спортсмен в задумчивом состоянии вводит себя в состояние страха, делает вид, что боится своего противника, отступает и движется назад. Если в этом случае противник воспринимает ситуацию как акт страха и имеет желание предпринять активные действия, он, в свою очередь,

продвинется вперед и попытается предпринять наступательные действия. При этом спортсмен переходит в контратаку, находя удобный момент.

Поощрять противника к активным действиям в последние минуты боя можно путем демонстрации усталости. На основе множества обманных движений (мимикой;взглядом, вздохами, замедлением движений, бегом к краю поля и возвращением к середине боя) сильные спортсмены могут в достаточной мере продемонстрировать это состояние. Эта ситуация приводит к перестройке противника, он просыпается для активных действий и стремится сражаться в высоком темпе.

В результате ошибки оппонента в этой точке зрения начало наступательного действия заставит его потерять сознание.В это время от спортсмена требуется иметь возможность выбрать относительно наиболее удобную ситуацию для применения своего любимого метода.Вызов - один из основных способов вывести противника из строя в бою [4].

Повторная атака. Этот тактический метод тренировки характеризуется тем, что спортсмен выполняет один и тот же метод дважды (или более) подряд. В этом случае, помимо последнего использованного метода, первый и остальные методы состоят из методов обмана. Атакующий прикладывает небольшое количество силы к этим методам и не применяет их в напряженной ситуации, то есть с помощью этих методов он создает реорганизацию противника. В результате того, что атакующий выполняет этот тип действий, не прилагая больших усилий, это также позволяет противнику выполнять защитные действия против этого типа вялого темпа. Однако в конце атаки исходное действительное действие атакующего спортсмена проявляется в виде более быстрого и относительно более сильного усилия, способного прорвать слабую защиту противника, и выражается в форме сбивания его с ног [5].

В заключение следует отметить, что организация тренировок (тхэквондо (WT)) с учетом процессов, происходящих на спортивных соревнованиях и остается актуальным научиться точно оценивать возможности спортсмена-соперника в соревнованиях, а также организовывать контроль на этапах перед гонкой, перед гонкой и после нее.

Список литературы:

1. Жарықбаев Қ.Б. Ұстаздық еткен жалықпас // Кәсіптік техникалық училищелер оқытушыларына арналған. – Алматы: Мектеп, 1987. – 86 б.

2. Қалиев С. Әскери педагогикасының теориялық негіздері мен тарихы // Оқу құралы. – Алматы: Рауан, 1998. – 128 б.

3. Табылдиев Ә. Әскери педагогикасы // Оқу құралы. – Алматы: Санат, 2001. – 320 б.

4. Ұзақбаева С.А. Қазақ халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие: пед.ғыл.докт. .....автореф.: 15.09.93. – Алматы, 1993. – 46 б.

5. Бөлеев Қ.Б. Халық педагогикасы бала тәрбиесінде. – Жамбыл, 1992. – 81 б.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОЛИМПИЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ибрагимов Бегзод Бахтиерович
Старший преподаватель
Касимова Асел Орынбекқызы
Студентка 3 курса
Таэквондо и спортивная деятельность НУУЗ
Демеуов Ахан Калыбаевич
К.п.н., доцент
Южно Казахстанский университет им. М.Ауэзова
e-mail: aaaahhhhaaaannnn8883@mail.ru

Аннотация. В данной статье освещены развитие, роль и значение олимпийского движения. Также рассмотрены задачи олимпийского движения и олимпизма, влияющие на развитие спорта в целом.

Ключевые слова: олимпийское движение, олимпизм, спорт, идея, культура, общество.

Түйін. Бұл мақалада олимпиадалық қозғалыстың дамуы, рөлі мен маңызы көрсетілген. Сондай-ақ, жалпы спорттың дамуына әсер ететін олимпиадалық қозғалыс пен Олимпизм мәселелері қаралды.

Кілт сөздер: олимпиадалық қозғалыс, олимпизм, спорт, идея, мәдениет, қоғам.

Annotation. This thesis highlights the development, role and significance of the Olympic movement. The tasks of the Olympic movement and Olympism affecting the development of sports in general are also considered.

Keywords: Olympic movement, Olympism, sport, idea, culture, society.

Введение

Не одно тысячелетие Олимпийская идея служит человечеству. В каждой стране она развивается специфично, в конкретном преломлении через призму национальной культуры, истории и духовности. Ввиду этого, в число целей, преследуемых авторами, входит изучение специфики Олимпийского движения в Узбекистане, раскрытие роли Олимпизма в воспитании подрастающего поколения страны.

Многочисленные факторы определяют преимущества одного государства над другим, в мире спорта такая идея имеет еще большее значение, поскольку многочисленные победы спортсменов одной страны становятся предметом гордости и социального преимущества. Проще говоря, победы, одержанные на Олимпийских играх, представляют страну как более развитую и более сильную по сравнению с другими.Таким образом, завоевание медалей на Олимпийских играх или чемпионатах мира является профессиональной задачей экономической активности государства. В связи с чем, государства поддерживают Олимпийское движение и олимпийский дух на своей территории, а Республика Узбекистан – одна из них [1].

Основная часть. После обретения независимости спорт в нашей стране ведёт активное развитие и стремится завоевать достойное место на мировой спортивной арене. Только спорт за короткое время сможет сделать популярным и знаменитым государство во всём мире.

Спорт – одна из древних традиций узбекского народа. Кроме национальных спортивных игр в Узбекистане также развиваются олимпийские и современные виды спорта. Мы всегда гордимся победами и достижениями наших спортсменов на чемпионатах мира, Азиатских и Олимпийских играх. Получив свое отражение вОлимпийском движении – спорт укрепляет дружбу среди народов и сохраняет

мир.Олимпийское движение и Олимпизм – это возвышение человеческих ценностей путём мира в обществе.

Ничто не сможет сравнится с Олимпийским движением в развитии спорта. Современное Олимпийское движение в Узбекистане занимает особое место в культурной и социальной жизни общества, в том числе,оказывает серьёзное влияние на жизненный образ людей, а также зарождает спортивную деятельность человека. Олимпийское движение нашло своё подтверждение в желании людей пониматьдруг друга, в стремлении к миру и развитию человеческих ценностей [2].

Фундаментом, основными официальными правилами и разъяснениями Олимпийских принципов является Олимпийская Хартия и Международный Олимпийский комитет. Олимпийское движение и Олимпизм – это философия жизни, спорта и специальных мировоззрений, которые заключаются во многих функциях общества. Олимпизм – это не только социальнаячерта общества, но и учение, которое всесторонне развивает современного человека путём физического воспитания и спорта. Олимпийское движение и Олимпизм открывают многогранные стороны важных проблем общества в целях освещения этих проблем в научной литературе для осознания этого педагогами, историками и социологами. Все эти научные исследования направлены на одну цель – повысить идейные значения и практическую оценку Олимпийского движения в обществе. Воспитание в спортсменах гуманизма и чувства преданности высоким культурным ценностям на основе олимпийских идей – является одной из целесообразных направлений Олимпийского движения. Большое значение имеют радио, телевидение и средства массовой информации в продвиженииолимпизма.

В современном обществе возникает необходимость проведения научно-исследовательских работ по воспитанию учащейся молодёжи на основе идей олимпизма.

На XII конгрессе Международного Олимпийского комитета, прошедшем в 1994 году в столице Франции Париже, Президентом Международного Олимпийского комитета Х.А. Самаранчем было высказано мнение о распространении идей Олимпийского движения и олимпизма в целом. На конгрессе, посвящённом 100-летию Международного Олимпийского комитета было сказано «что, обучение идеям Олимпийского движения и олимпизма должно осуществляться в каждом звене общества». В заключении конгресса было отмечено следующее: все участники Олимпийского движения должны улучшить нравственные, культурные, образовательные ценности олимпизма и спортивной практики. Спортивная практика осуществляется в соответствии с олимпийскими принципами. В частности, для развитии олимпизма в образовательных учреждениях нужно использовать эффективные формы обучения [3].

Проанализировав научно-методическую литературу, которая посвященаразвитию, роли и значению Олимпийского движения, можно заметить наличие ещё не изученных сторон олимпизма в современных условиях педагогами, философами, научными соискателями и учёными. Нужно обогатить и сохранить особое значение идей олимпиады, духа Олимпийского движения и олимпизма среди учащейся молодёжи. Разумные реформы являются одними из основных задач в развитии Олимпийского движения. Это значит, олимпизм является одним из основных путей воспитания в учащейся молодёжи исторических и социально-культурных ценностей. Исходя из педагогической точки зрения, современным требованием является поиск новых концепций олимпизма. Олимпийское движение должно служить высшим идеям гуманизма. Современное требование нашего времени – проведение научных исследований идей Олимпийскогодвижения.

Современная теория Олимпийского движения основывается на современном понятии олимпизма. Её основная цель – с помощью спорта воспитывать и направлять учащуюся молодёжь следовать принципам мира, честной игры, содружества и понимания друг друга [4].

Выводы

Концепция Олимпийского движения и олимпизма, разработанная в конце XIX и начале XX века Пьером де Кубертеном, направлена на воспитание, развитие, а также пропаганду гуманизма и спортивной культуры. Ценности Олимпийского движения признаны общечеловеческими, на основе имеющихся источников системы олимпизма.

Таким образом, благодаря осуществляемым руководством Республики Узбекистан масштабным преобразованиям в сфере спорта и Олимпийского движения, занятие олимпийскими видами спорта стало одной из престижных сфер деятельности, особенно среди молодёжи. В свою очередь, имена талантливых представителей Узбекистана, удостоившихся престижных международных наград, вписаны в летопись отечественного и мирового спорта.

Список литературы:

1. Kun L. Vse obschaya istoriya fizicheskoy kulturyi i sporta. – Moskva, 1972.
2. Hanin B. Vsyo ob Olimpiyskih igrah. – Moskva, 1980.
3. Avtorskiy kollektiv, «Tvoy olimpiyskiy uchebnik». – Moskva, 1999.
4. Normuradov A., Morgunova I. Olimpiyskie igryi i osnovi Olimpiyskih znaniy. – Tashkent, 2011.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУ

Бүркіт Жарылғаған Қайралыұлы
Оқытушы
Батыс Қазақстан индустриалды колледжі
e-mail: zburkit@mail.ru

Түйін. Арнаулы оқу орындары мен жоғарғы оқу орнында ұлтымыздың ойын элементтерін енгізудің маңызы зор. Қазіргі жастарға тәрбие беруде денешынықтыру сабағының жоспарында ұлттық ойындардың орын алуы басты мақсат болып табылады. Заман талабына сай дене шынықтыру сабағында ұлттық ойындар мәселесіне басқаша сын көзбен қарауды талап етеді. Аталмыш мақалада денешынықтыру сабақтарында шапшаңдықты, ептілікті қалыптастыру бағытында өз ұлтымыздың ойындарын элементтерін пайдалану және өскелең ұрпаққа салт-дәстүрімізді насихаттау барысы сөз болады.

Кілт сөздер: ұлттық, ойындар, тәрбие, денешынықтыру, дәстүр.

Аннотация. В специальных учебных заведениях и вузах важно внедрять игровые элементы нашей нации. В воспитании современной молодежи главной целью является проведение национальных игр в плане физкультурных занятий. На уроках физической культуры, отвечающих современным требованиям, проблема национальных игр требует иного критического подхода. В данной статье будет рассмотрен ход использования элементов игры нашей нации в направлении формирования ловкости, ловкости на уроках физической культуры и пропаганды традиций и обычаев подрастающего поколения.

Ключевые слова: национальный, игры, воспитание, физическая культура, традиция.

Annotation. It is important to introduce game elements of our nation in special educational institutions and universities. In the education of modern youth, the main goal is to hold national games in terms of physical education classes. In physical education classes that meet modern requirements, the problem of national games requires a different critical approach.

This article will consider the course of using the elements of the game of our nation in the direction of the formation of dexterity, dexterity in physical education lessons and the promotion of traditions and customs of the younger generation.

Keywords: national, games, education, Physical Culture, tradition.

Ұлттық ойындар – ата бабамыздан бізге жеткен асыл қазынамыз. Бұл ойындарды ежелде ата-бабаларымыз тойларда, жиындарда, үлкен мерекелерде ойнаған. Ұлт ойындары осылайша атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып отырған бай мұрасы болып табылады.

Мәдени, өнер тіршілігінің жиынтық бейнесі көрінісі де болған. Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, өжеттілікті, батылдықты, шапшандықты,ептілікті, тапқырлықты, табандылықты, байсалдылықты, мінез-құлықтың ерекшеліктерімен бірге күш-қуат молдығын, білек күшін, дененің сомданып шыныққуын қажет етеді. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады [1].

Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе [2].

Еліміздің егемендік алуы Қазақстандағы дене шынықтыру, ұлттық ойындар мәселесіне басқаша сын көзбен қарауды талап етеді. Осы орайда соңғы жылдары біздің қарастырып отырған ізденіс тақырыбымызға орай бірнеше ғылыми еңбектер жарық көрді. Е. Мұхиддинов қазақтың ұлттық ойындарын дамыған қоғамдағы әлеуметтік- экономикалық құрылыммен байланысты қарастырады. Дене шынықтыру пәнінің теориялық дәлелдемесін қазақтың ұлттық ойындарының тәжірибелік жағымен біртұтас алып қарайды. А. Құралбекұлы мен С. Әкімбайұлы жалпы білім беретін қазақ мектептерінің дене шынықтыру жүйесінде қазақ этнопедагогикасы материалдарына, оның ішінде халық шығармашылығы мен ұлттық ойындарды тиімді пайдаланудың ғылыми теориялық-әдістемелік негіздеріне сүйене отырып талдау жасаса, А. Айтпаеваның ғылыми еңбегінде орыс тілінде оқытатын мектептердің бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу құралы ретінде қазақ халқының ойындарын пайдаланудың теориялық-әдістемелік негіздері жасалып, олардың тәрбиелік мүмкіндіктері айқындалған.

Арнаулы оқу орындары мен жоғарғы оқу орнында ұлтымыздың ойын элементтерін енгізудің маңызы зор. Қазіргі жастарға тәрбие беруде денешынықтыру сабағының жоспарында ұлттық ойындардың орын алуы басты мақсат болып табылады. Өкінішке орай қазіргі уақытта дене тәрбиесі және спорт бағытында жасалып жатырған жұмыстардың арасынан ұлттық бағыттағы спорттық ойындар мен жаттығулардыңжоғының қасы [3].

Оқу үрдісінде ұлттық ойын элементтерін пайдалану сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сай алынады. Сонда ғана оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Оқушыларды әсіресе, «Сиқырлы қоржын», «Көкпар», «Асық» секілді ұлттық ойындарға қатыстыру өте тиімді екеніне көз жеткізу қиын емес. Бұл ойындарды жаңа материалды бекіту немесе қайталау кезінде қолдану керек деген пікір бар. Оқушы ойынның үстінде не соңында өзінің қатысу белсенділігіне қарай түрлі баға алуы мүмкін. Мұғалім әр оқушының еңбегін бағалап, ынталандырып отыруы тиіс. Ойынның тәрбиелік маңызы мынада: ол баланы зеректікке, білгірлікке баулиды.

«Қазақстан. Ұлттық энциклопедия» кітабында қазақтың ұлттық ойындарының мән-маңызы туралы былай деп жазылған: «Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған [4].

Халқымыздың ұлы перзенттерінің бірі, аса көрнекті жазушы М. Әуезов: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой.Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған», – деп тегіннен тегін айтпаса керек. Мысалға:Қара жорға биінің соңғы уақытта танымал болып, сонау тарих қойнауынан қайтып оралғаны мәлім Баян Өлкесі мен көршілес Қырғыз ағайындардың арасында бұл биіміздің көптен танымал келе жатырғаны құпия емес. Осы қара жорға биінің денсаулықты шыңдап және жетілдіруде көптеген пайдасы бар екені жасырын емес. Сондықтан да осы би денешынықтыру сабағында денені қыздыру жаттығуларының орнына қолдануға болатынын осыған дейін де айтылып жүрген болатын. Мектеп, арнаулыоқу орындарының оқу жоспарларына енгізу қажетттілігі туып тұр. Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттықойындарынан айырмашылығы – оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде. Бабаларымыздың асыл қазыналарына деген көзқарасын құрметтеуге сөз әсемдігін сезінуге үйретеді. Батылдыққа, өжеттіккетәрбиелейді. Ендеше еңбекке баулу сабағын ұлттық ойындар арқылы сабақтастырып түсіндіру пән тақырыптарын тез, жылдам меңгеруге ықпал етеді. Оқушының сөздік қорынбайыта түседі.

Ұлттық ойындарды оқу және тәрбие үрдісінде пайдаланудың өзектілігі. Қоғамымыздың іргетасын нығайту үшін бүгінгі жастарға үлгілі, өнегелі тәрбие беру – қазіргі міндеттердің бірі болып табылады. Оқушыда жалпы адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын (этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан) тәрбиелеу мақсатын халқымыздың мәдени рухани мұрасының, салт-дәстүрінің озық үлгілерін оның бойына дарыту арқылы жүзеге асыруға болады. Осымен байланысты бағдарлама халқымызға тән әдептілік, қонақжайлық, мейірімділік, т.б. сияқты қасиеттер, табиғатқа деген қарым-қатынасындағы біздің халыққа тән ерекшеліктер. Жас ұрпақ өз халқының мәдениетімен, асыл мұраларымен ұлттық әдебиеттер арқылы танысып келеді. Халық ойынды тәрбие құралы деп таныған. Ойынды сабақта қолдану оқушылардың ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білу құралы. Бірақ оны жүргізуге арналған нақты әдістемелік құралдар жоқтың қасы. Зерттеу жұмысында орыс тілінде жазылған әдебиеттер қолданылды. Соның нәтижесінде қазіргі таңда тақырыптың өзектілігі туындап отыр.

Халық педагогикасының адам, отбасы, өскелең жас ұрпақты тәрбиелеу туралы арман-мақсаттарын, орныққан пікірлерін, ұсыныстарын қамтып көрсететін педагогикалық идеялар мен салт-дәстүрлері өткен мен қазіргінің арасындағы байланысты көрсетеді. Ол тарихи даму барысындағы әлеуметтік мәні бар ақпаратта (білім, білік) т.б. жиналып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады.

Халықтық педагогиканың ең бір көне тиімді құралдарының біріне ойын жатады. Ойын арқылы бала қоршаған ортаны өз бетінше зерделейді. Сөйтіп, өзінің өмірден байқағандарын іске асырып, қоршаған адамдардың іс-әрекетіне еліктейді. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа»,
«Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады. Төменде оқу орындарында спорттық залға сай өткізетін ойын түрлерін көрсетіп отырмыз [5].

Ақшамшық (сақина салу). Бұл – қазақ халқының ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі ойыны. Оны сақина салу, сақина тастау деп те айтады. Ойынға он-он бес адам қатысып, ортаға бір жігітті немесе бір қызды шығарып, қолына сақина ұстатады. Ойын ережесі бойынша қыз-жігіттер бөлмеде немесе залда дөңгелене отырып, екі алақанын бір-біріне қабыстырып алға созады. Ойынды жүргізушінің алақанындағы сақинаны кімге салса да өз еркі. Ол барлық адамдардың алақанына сақина салған болып шығысымен,

«Тұр сақинам, тұр», – деп, немесе «Ақшамшығымды бер!» деп дауыстайды. Сол сәтсақина тасталған адам орнынан атып тұруға тиісті, «Сақина менде», – деп. Оны көршісі ұстап алмай қалса, жұрт алдында өз өнерін көрсетеді. Кейбір кітаптарда сақина тастау ақшамшық емес, ақшымшық деп те жазылып жүр. Бұл ойын ептілікке, жылдамдыққа үйретеді.

Жаяу аударыспақ. Мұны «Батырлар жекпе-жегі» деп те атайды. Ойынға қатысушылар екі топқа бөлінеді. Яғни әркім бір-бір баланы ат қылып мінеді де, соның үстінде отырып тартысады. Астындағы балалар қозғалмай тұруға тиіс. Аударысқандардың қайысы құлап қалса немесе аяғы жерге тиіп кетсе, сол жеңілген болып есептеледі.

Жаяу көкпар. Ойын күні бұрын белгіленген орында өткізіледі. Ойынға қатысушылардың санына шек қойылмайды. Ойыншылар көмбеде бір сызықтың бойында қатарға тұрады. Ойын жүргізушінің берген белгісі бойынша көмбеден он адымдай жерде жатқан көкпарды (түйілген орамалды) жүз, екі жүз метірдей жердегі көмбеге кім бұрын жеткізсе, сол ұтқан болып есептеледі. Егерде бір ойыншы көкпарды алып бара жатырған ойыншыны қуып жетіп, басып озатындай шамасы болса көкпар оған еш қарысылықсыз берілетін болады. Қуып жеткен бала ілгері оза береді. Көкпарды кім мәреге бұрын жеткізсе, сол жеңімпаз атанады. Бұл ойынның кейбір тәсілдері Регби немесе Американдық футбол ойындарының ұқсас болып келеді.

Бүркіт. Бұл ойын спортзалда өткізіледі. Ертеде үйде өткізілетін болған. Ойынды жүргізу үшін биіктігі 25-30 см. орындық не гимнастикалық ұзын орындық қажет болады. Сол орындықтың үстіне шығып , жүресінен отырған ойыншы екі аяғының астынан екі қолын әлгі орындыққа не сәкіге тіреп, еңкейіп барып жерде жатырған тақияны аузымен тістеп алуы қажет. Бұл ойынды орындағанда баланың екі тізесі шалқайып сыртқа қарай көтеріледі де, дене салмағы екі қолының білегіне түсетін болады. Ойын денені шынықтыруға, дене қуатын жетілдіруге қолайлы.

Соқыртеке. Ойыншылар дөңгелене тұрады. Ортаға орамалмен көзі байланған адамды – «соқыртекені» шығарады. Шеңбер бойынша тұрған ойынға қатысушылар «соқыртекені» түрткілейді. Ол сол кезде түрткен ойыншыны ұстап алып, атын айтуға тиіс. Соқыртекенің тыныш тұрған ойыншыны да ұстап алуына болады. Ұсталынып қалған ойыншы соқыртекеге айналып, ойын жалғаса береді. Ептілікпен жылдамдықты, тапқырлықты қажет ететін ойын түрі.

Мойын арқан. Жекпе-жек күш сынасатын ежелгі халық ойыны. Көгал алаң таңдалады. Ұзын арқанның екі ұшы тұйықталып түйіледі. Алаңның ортасынан белгі үшін белдеу сызық сызылады. Қос қанаттан ұзындығы тепе-тең мөлшерде сайыскерлер тұратын меже белгіленеді. Сайысқа қалаушылардың бәрі түседі. Сарапшылыр олардың шама-шарқын мөлшерлеп, теңдесімен тартысқа түсіреді. Ойынды басқарушы тұйықталған арқанды сайыскерлердің мойнына кигізіп, екі саласын қолтықтың астынан өткізеді де, тартысушыларды жерге тағандатып қояды. Белгі берілгенде екеуі екі жаққа қарай тартуы керек. Дайындық шаралары біткеннен кейін бастаушы тартысқа рұқсат етеді. Сайыскерлер бірін-бірі шегіншектетіп сүйрей жөнеледі. Алаң ортасындағы белдеусызықтан қарсыласын шегіншектете сүйреп өткізген сайыскер женеді. Бұл ойын күштілікті, ептілікті және тактикалық тапқырылықты қажет етеді.

Тоғызқұмалақ. Бұл жарыстың жеке кісілік, жеке командалық және командалық түрлері бар. Қазіргі уақытта денешынықтыру сабағында кеңінен қолданылып жүрген ұлттық ойын түрі. Бұл ойын бойынша Республикалық деңгейде, көршілес мемлекеттер аралық жарыстар өткізіліп жүр. Шахмат, дойбы ойын түрлері сияқты адамның ойлау қабілеттілігін артыратын ойын түрі. Тоғызқұмалақты арнайы ағаштан жасалған төрт бұрышты тақтада ойнайды. Тақтаның екі қатарға тоғыз-тоғыздан ойылған сопақша келген ұясы (оны кіші отау деп те атайды), әрқатар үшін бір-бірден жасалған екі қазан (үлкен отау) болады. Олар екі түске ақ пен қараға боялады. Әр ойыншыға 81-ден екі ойыншыға 162 құмалақ (оның бұршақ, жүгері дәні болуы мүмкін) беріледі. Олар әр үяға 9-дан орналастырылады. Тоғызқұмалақты тақтада немесе қалың қағазға ұялар мен қазанның

кескінін сызып та ойнайды. Тіпті болмаған жағдайда ұяларды жерден қазып та ойнай береді. Әр ұяның 1-ден 9-ға дейін өзінің реттік саны болады, олар солдан оңға қарай есептеледі. Әр ұяның оң жақ (1-ден 4-ке дейін) және сол жақ (6-дан 9-ға дейін) қапталы бар. 5-ұя орталық ұя деп аталады. Ойын ережесі: тоғызқұмалақтың партиясы ақ пенқараның кезектесіп отыратын жүрісінен тұрады. Ойынды бастаушы өзінің кезкелген отауына бір құмалақты ғана қалдырып, өзгесін қолына алып, оларды сағат тіліне қарсы жақтан бастап, бояу түсіне қарамастан бір-бірлеп ұяларға салады. Егер ең соңы құмалақ түскен бәсекелестің ұзындығы тас саны (2, 4, 6, 8, 10 т.б.) жұп болса, онда ойыншы сол ұядағы құмалақты түгел алып, өз қазанына аударады. Ойының барысында ойыншылардың біреуінің ұясында 2 құмалақ қалса және оған серіктесі жүріс барысында өзінің ең соңғы тасын түсіріп үлгерсе, ол үш тасты түгел алады да, ұя ойын аяғына дейін «тұздыққа» айналады. Содан әрі қарай сол ұяға түскен тастар «тұздық» иесінің қазанына көшіп отырады. Әр ойыншы өз қарсылысының жағында тек бір ғана «тұздыққа» ие болады. Қазанына 82 құмалақ жинаған ойыншы ұтады.

Айгөлек. Оны қыз-жігіттер екі топқа бөлініп, қаз-қатар тұрып, бір-бірінің қолынан ұстап тұрып ойнайды. Бір топтың ойын бастаушысы: «Айгөлек-ау, айгөлек, айдың жүзі дөңгелек, бізден сізге кім керек?», деп сұрайды. Екінші топтың ойын бастаушысы: «Айгөлек-ау, айгөлек, айдың жүзі дөңгелек, сізден бізге Ақерке керек!», – деп, бір адамның атын атап шақырады да, аты аталған адам бар пәрменімен жүгіріп келіп, шақырған топтың тізбегін үзіп кетуге тырысады. Тізбекті үзіп кетсе, ол топтан қалаған адамын алып кетеді, үзе алмаса сол топта қалып қояды. Ойын екі жақтың бірінің адамдары таусылғанша жалғаса береді. Ептілікт, жылдамдықты, күштілікті қажет ететін ойын түрінің бірі.

Арқан тартпақ. Оны арқан тартыс деп те атайды. Бұл ойынның екі түрі бар. Біріншісі жазда көгал үстінде, екіншісі қыста қар үстінде ойналады. Жаздаойыншылардың саны 10 баладан көп болмаса, ойын қызықты болады. Ойынға ұзындығы 8-10 метрлік екі ұшы түйілген арқан әзірленеді. Оның тең ортасына белгі ретінде қызыл матаны байлап қояды. Ойынға қатысушы екі топтағылар өз жағында бойларына қарай сап түзеп, ойын бастауға белгі берілгенде арқанды өз жағына қарай тартады. Қыста он-он бес бала тартқанда үзілмейтін арқан таңдап алынып, үлкен адамның алақанының көлеміндей екі тақтайдың ортасынан өткізіліп, ортасына аққала үйіліп, екі жақ оны өзіне қарай құлатуүшін тартады. Командалық бірлікке, күштілікпен ептілікті талап ететін ойын.

Асық ойыны. Бұл ойын негізінен ер балаларға тән. Асықпен ойналатын ойын түрлері көп. Асық ойнау үшін керекті құралдың ең негізгісі – сақа. Әдетте оны үлкен оңқай асықтан шіге жағынан қорғасын құйып ауырлатып, тәйке жақ табанын, шіге жақ бетін тегістеп, оң қолға ұстап асық атуға ыңғайлап жасайды. Асық ойынын жазды күні тақыр жерде ойнайды. Бір-біріне қарсы екі бала не бірнеше бала екі топқа бөлініп ойнаулары мүмкін. Ойынның негізгі шарты бір-бірінен асық ұту. Асық ойынының үштабан және алтыатар деп аталатын өте кең тараған түрлері болған. Үштабан ойнау үшінтақыр жерге көлденең сызық сызылады да, оған әр ойыншы бір бірден арасын сиректеу етіп кеней тігеді. Содан соң ойнаушы балалардың барлығының сақаларын біреуі жиып иіреді. Кімнің сақасы шықса сол бірінші болып сақасын көннен алысырақ жерге иіреді. Сақасымен тігулі кенейді атып, үштабаннан артықтау жерге жіберуі керек үш табаннан кем, я болмаса сақасы кенейге тимей кетсе, ойынды сақасы шыққан келесі ойыншы бастайды. Ойын көндегі кенейді ұтып біткенше созылады. Алтыатар ойыны бұдан басқаша. Көндегі кенейледің бір шетіне түпте қалған (сақасы шықпаған) баланың сақасы тігіледі. Кенейдің арасында саңлау болмай тіркестіріле қойылады. Көннің екі жағына 1м жерден су (сызық) ал 5-6 м жерден қарақшы белгілейді. Кімде-кім түптегі сақаны жұлып кетсе (судан шығарса) бүкіл кенейді сол алады. Ал сақаға тимей кенейді ұшырса, оның судан шыққаны ғана сонікі болып табылады. Ату саны – 6 рет. Алғаш сақасы шыққан бала, қалғандары одан кейінгі кезекте атады. Алты рет атыстан қалған кенейдің бәрі түпте қалған баланікі болып есептеледі [3, 6].

Асық ойыны мергендікке,ептілікке баулиды.

Жоғарыда айтып өткен ұлттық ойын түрлерін оқу орындары бағдарлмасына енгзіп, қазіргі заман талабына сәйкес, спорттық залға ыңғайлап өткізуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедиясы. – Алматы, «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы.

2. Әбдікәрімов С. Қазақстан – спортшылар елі // Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы, 2021. – 41-46 бб.

3. Тайжанов С. Қазақтың ұлтттық ойындары. – 2010. – 40-47 бб.

4. Базарбек Төтенай «Қазақтың ұлттық ойындары». – Алматы, 1994. – 24-25 бб. және 36-38 бб.

5. Тәнекеев М. «Казахские национальные виды спорта и игры». – Алматы, 1957. – С. 55-56.

6. Гуннер М. «Краткий сборник казахских народно-национальных видов спорта». – 1949. – С. 20-23.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТТЫҢ СТУДЕНТ ӨМІРІНДЕГІ РӨЛІ

Аканов Шарип Каймолдович
Аға оқытушысы
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Ерлібекқызы Томирис
1 курс студенті
Ө. Сұлтанғазин атындағы педагогикалық институты
e-mail: zhuldyzai.utulina@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада студенттер арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Осы тақырыпқа социологиялық сауалнама жүргізілді, студенттерге салауатты өмір салтын жүргізуге кедергі келтіретін факторлар мен себептер анықталды. Жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелерін шешу жолдары анықталды.

Кілт сөздер: қозғалыс, салауатты өмір салты, спорт, дене шынықтыру өзін-өзі тәрбиелеу, нәтижелер.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос формирования здорового образа жизни среди студентов. Приведён социологический опрос на данную тему, определены факторы и причины, мешающие студентам вести здоровый образ жизни. Определены способы решения проблемы формирования здорового образа жизни среди молодёжи.

Ключевые слова: движение, здоровый образ жизни, спорт, физическая культура самодисциплина, результаты.

Annotation. This article discusses the formation of a healthy lifestyle among students. A sociological survey on this topic is given, the factors and causes that prevent students from leading a healthy lifestyle are determined. The ways of solving the problem of forming a healthy lifestyle among young people.

Keywords: movement, healthy lifestyle, sports, physical culture, self-discipline, results.

Кіріспе

Дене мәдениеті – бұл адамзат мәдениетінің органикалық бөлігі, оның ерекше дербес аймағы. Дене шынықтырудың негізінде өз бойында қажетті физикалық қабілеттерді тиімді қалыптастыруға, денсаулық жағдайын оңтайландыруға мүмкіндік беретін дене жаттығулары түріндегі мақсатты қозғалыс белсенділігі деп білеміз. Денсаулық – әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның баға жетпес байлығы. Адамның өзі негізделген және нығайтылған денсаулығы оның ұзақ және белсенді өмірін қамтамасыз етеді. Қоғамдық өмірде білім беру, тәрбиелеу және демалу жүйесінде дене шынықтыру өзінің сауықтыру, жалпы мәдени маңыздылығын көрсетеді. Дене дамуы адамныңденсаулығын нығайту және сақтаумен тығыз байланысты. Әр түрлі физикалық жаттығуларды белсенді қолдану арқылы адам өзінің физикалық жағдайын жақсартады. Дене шынықтырудағы белсенділіктің нәтижесі – дене дайындығы және моторикасы мен дағдыларының жетілу дәрежесі [1].

Дене шынықтыру мен дене мәдениетінін нәтижелері қоғам мен жеке адамдар үшін пайдалы болатын ерекше қызмет түрі ретінде қарастырған жөн. Студенттерді қамтитын дене шынықтыру және спорттық қызмет қоғамдық және жеке мүдделерді біріктірудің тиімді механизмдерінің бірі болып табылады. Бұл студенттердің оқу үдерісі мен олардың қоғамдық белсенділіктерін жоғарылатудың тиімді құралдарының бірі. Студенттерді дене тәрбиесі мен спортқа баулу олардың кәсіби қолданбалы дене шынықтыру жаттығуларының ерекшеліктерін ескере отырып басталады.

Қазіргі кезде кәсіби қолданбалы дене шынықтыру және спорт студенттердің дене тәрбиесі бағдарламаларына енгізілген және студенттерді дене шынықтыруына бағытталған. Көптеген ғылыми зерттеулер кәсіби дайындықтың жоғары деңгейі физикалық дайындықты қажет ететіндігін дәлелдеді. Дене тәрбиесі – әр бір кезінде ең алдымен денсаулықты нығайту, содан кейін спорттық нәтижеге жету мақсатында қаралу керек. Дене шынықтыру және спорт уғымы салауатты өмір салтымен тығыз байланысты. Себебі казіргі технологиялар дамыған заманда салауатты өмір салты әрбір адамның, сонымен қатар әр бір студенттін ұстанымы болу керек [2].

Өзектілігі мен мақсаты. Қазіргі уақытта жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттау үрдісі байқалуда. Студенттер дұрыс тамақтануға, жаттығуларға қатысуға, күн тәртібін сақтауға тырысады. Сондықтан осы мақаланың тақырыбы қазіргі уақытта өзекті болып табылады. Адамзат, соның ішінде студенттер де өз денсаулығын сақтау, нығайту және жақсарту мәселесін белсенді зерттейді.

Студенттердің салауатты өмір салтына деген қарым-қатынасын талдау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

1. «Салауатты өмір салты» (бұдан әрі – СӨС) ұғымына анықтама беру.
2. СӨС құрылымдық компоненттерін бөлу.
3. Студенттердің СӨС-ға деген қарым-қатынасын талдау.
4. СӨС қатысты негізгі мәселелерді анықтау.

Ғылыми жаңалық. Денсаулық көптеген факторларға байланысты болады. Қазіргі кезде адамдардың денсаулығы өмір сүру салтына байланысты 50%, қоршаған ортаға байланысты 20% арқылы, ал 20% – биологиялық (тұқым қуалайтын) факторлармен және 10% – медицина арқылы анықталады деген пікір басым. Сондықтан, егер адам салауатты өмір салтын ұстанатын болса, онда мұның бәрі оның денсаулығының 50% жоғары деңгейін алдын-ала анықтайды. Сонымен қатар керісінше, зиянды өмір салтын жүргізетін адам өз денсаулығына нұқсан келтіреді, өзін азап пен қиындыққы, ерте қартаю мен қуанышсыз өмірге алып соғады. Төменде біз салауатты өмір салтын дене шынықтыру мен спорттың негізгі құрамдас бөлігі ретінде айқындап, СӨС-тің үш тобын қарастырдық [3].

Негізгі бөлім. Салауатты өмір салты (СӨС) – адамның уақытында және тәжірибеде таңдалған, тарихи тұрғыдан тексерілген және таңдалған өмір нормалары мен ережелерінің жиынтығы:

– жоғары эффективті және үнемді жұмыс жасауды, өзінің кәсіби, қоғамдық пайдалы қызметі барысында өзінің күші, білімі мен энергиясын ұтымды жұмсауды білуі;

– ауыр жұмыстан кейін денені қалпына келтіру және сауықтыру туралы білім, білік және дағдыларды меңгеру;

– өзінің адамгершілік сенімдерін үнемі тереңдету, өзін рухани байыту, физикалық қасиеттері мен қабілеттерін дамыту және жетілдіру;

– өз денсаулығын өз бетінше сақтап, нығайту;

Темекі шегуге, маскүнемдікке, нашақорлыққа байланысты зиянды әдеттерден өз еркімен бас тарту – студенттің табиғи және қалыпты салауатты өмір салты үшін маңызды және міндетті алғышарты болып табылады.

Салауатты өмір салты – адамзат өркениетінің айрықша белгісі. СӨС адамға оқуға және жұмыс істеуге, демалу және энегрияны қалпына келтіру, денеңізді нығайту және сауықтыруға, физикалық қасиеттер мен қабілеттерді дамыту және жетілдіруге, әлемді жақсартуға және түрлендіруге көмектесті, көмектеседі және көмектесетін болады.

Нәтижелер мен талқылау. Қазақстан Республикасының кеңесі 2013 жылы дене шынықтыру мен спорттың қазақстандық қоғамның барлық әлеуметтік топтары, оның ішінде студенттер арасында салауатты өмір салтын қалыптастырудағы рөлін арттыру қажеттілігіне назар аударды.

Менің ойымша, Қазақстан Республикасынның университеттерінде бұл мәселені шешу келесі үш бағытта жүргізілуі керек:

– студенттер арасында дене шынықтыру сабағында бүкіл оқу процесін неғұрлым негізделген, нақтырақ, мақсатты түрде жүргізу. Біз студенттер арасында салауатты өмір салтын қалыптастыруда дене шынықтыру мен спорттың рөлін арттыру қажеттілігі туралы мәлімдемесімен толықтай келісеміз. Демек, дене шынықтыру мен спорттағы әрбір жаттығу сабағы сайып келгенде студенттің салауатты өмір салтының нормалары менережелерін қалыптастыруға және бекітуге бағытталуы керек;

– студенттердің жаппай әуесқой дене шынықтыру-спорттық қозғалысын кеңінен тарату бағыты бойынша;

– студенттердің Универсиадаға, Спартакиадаға, Олимпиадаға және т.б. қатысу қажет. Біз элиталық спорт пен салауатты өмір салты тек үйлесімді ғана емес, сонымен бірге бір-бірінен ажырамайтынына сенімді болуымыз керек;

Дене тәрбиесі пән ретінде әңгімелесуден басталады, ол курстың бағдарламасын, әр оқу бөлімі үшін проблеманың мақсатын ашады. Тәжірибелік сабақтар басталар алдында студенттер медициналық тексеруден өтеді, оның нәтижелері олардың денсаулығы мен физикалық дамуын сипаттайды. Медициналық куәландыру аяқталғаннан кейін студенттер бақылау стандарттарын тапсырады, оның нәтижелері мен медициналық куәландыру деректері оларды оқу бөлімдері арасында объективті түрде таратуға мүмкіндік береді. Ең белсенді қозғалтқыш режимі спортпен айналысатын студенттер арасында байқалады. Жарыстарға қатысу, әсіресе оқу үрдісінен алшақтау, студент-спортшылар үшін белгілі бір қиындықтар туғызады, кейде оқытушылар құрамының кейбір бөлігі олардың спортына деген теріс көзқарасын тудырды, оны оқудағы кедергі деп санайды. Студенттердің оқу іс-әрекетінің негізгі критерийі – емтихан сессиясының нәтижелері [4, 5].

Спорттық іс-шараларды ұтымды ұштастыру мәселесін көп уақытты өздерінің спорттық шеберліктерін арттыруға жұмсаған студенттердің зерттеулерімен зерттейотырып Қостанайдағы бір университетте дене тәрбиесі кафедрасының оқытушыларымен 200-ден астам спортшының үлгеріміне салыстырмалы талдау жүргіздік. Ол үшін барлық студенттер мен спортшы студенттердің емтихан сессиясының нәтижелері алынды.

Осылайша, барлық семестрлерде спортпен айналысатын студенттердің үлгерімі 5-7% жоғары екендігі анықталды (Кесте 1).

Кесте 1 – Студенттерінің оқу үлгерімі (%-бен) (бірінші курс студенттері мен спорт шеберлері)

Үлгерім көрсеткіші	**Жылдар**				
2016	2017	2018	2019	2020	2021
Барлық студенттердің:					
Қысқы сессия	91.2	91.6	91.4	92.3	91.4
Жаздық сессия	92.0	92.5	92.4	91.4	92.7
Спорттық құраманың құрамына кіретін студенттер:					
Қысқы сессия	98.8	99.0	99.2	99.6	100
Жаздық сессия	98.6	98.7	99.3	98.4	98.8

Қорытынды

Дене шынықтыру және спорт біздің қоғамда әрқашан жоғары деңгейде қарастырылған және жоғары бағаланған. Неліктен қазіргі кезде бұқаралық дене шынықтыру мәселесі өткір және принципиалды? Адамдардың денсаулығы туралы қамқорлық біздің қоғамның басты әлеуметтік мәселесі болғандықтан ғана емес. Бүгінгі таңда дене шынықтыру мен денсаулық, еңбек қабілеттілігі мен еңбек өнімділігі арасындағы байланыс ерекше айқын сезіледі. Халықтың денсаулығын нығайтуда, жеке тұлғаны үйлесімді дамытуда, жастарды еңбекке дайындауда және Отанды қорғауда дене шынықтыру мен спорттың, оларды күнделікті өмірге енгізудің маңызы артып келеді. Әр адам жас кезінен бастап өзінің физикалық жетілуіне қамқорлық жасайтын, гигиена мен медициналық көмек саласындағы білімдері бар, салауатты өмір салтын ұстанатындай етіп ұйымдастыру керек. Біз дене шынықтыру мен спорттың барлық әлеуетті мүмкіндіктерін Қазақстанның өркендеуі үшін толығымен пайдалануымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Дене шынықтыру мен спорт туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы. – 2013 жыл, 30 қыркүйек.

2. Ильинича В.И. Физическая культура студента // Учебник. – М., 1999.

3. Пономарев Н.И. Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания. – М., 1970.

4. Лисицын Ю.П. Слово о здоровье. – М., 1993.

5. Краснов И.С. Формирование здорового образа жизни – важное направление подготовки специалистов высшей квалификации // Вопросы физического воспитания студентов XXVII. – 2003.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УМСТВЕННОЙ ГОТОВНОСТИ К ОБУЧЕНИЮ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Насрединова Мөлдір
2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Есіркепов Жандос Мергенбайұлы
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: zhanar.seitkulova@iuth.edu.kz

Аннотация. Авторы приступили к изучению влияния физических упражнений на «интеллектуальную подготовленность личности к профессиональной деятельности» путем моделирования условий ее функционирования. Изучалось влияние физических законов различной продолжительности, интенсивности и направленности на интеллектуальную подготовленность человека.

В ходе исследования были выявлены физические упражнения и способы их включения в физическую подготовку, приводящие к улучшению параметров интеллектуальной подготовленности. Полученные результаты дают основание ожидать возможности совершенствования интеллектуальной подготовленности человека к профессиональной деятельности средствами физической культуры.

Ключевые слова: физкультурное знание, умственная готовность,профессиональная деятельность.

Түйін. Авторлар физикалық жаттығулардың 1 адамның кәсіби қызметке зияткерлік дайындығына әсерін оның жұмыс істеу жағдайларын модельдеу арқылы зерттей бастады. Әр түрлі ұзақтықтағы, қарқындылықтағы және бағыттағы физикалық белсенділіктің адамның зияткерлік дайындығына әсері зерттелді.

Зерттеу барысында физикалық жаттығулар және оларды физикалық дайындыққа қосу әдістері анықталды, бұл зияткерлік дайындық параметрлерін жақсартуға әкеледі. Алынған нәтижелер адамның дене шынықтыру арқылы кәсіби қызметке зияткерлік дайындығын жетілдіру мүмкіндігін күтуге негіз береді.

Кілт сөздер: дене шынықтыру білімі, ақыл-ой дайындығы, кәсіби қызмет.

Annotation. The authors have started the studying of physical exercises influence on «the intellectual preparedness of a personality for the professional activity» by the simulating the conditions of it's functioning. The influence of physical loads of various duration, intensity and an orientation on the intellectual preparedness of a person was studied.

The physical exercise’s and modes of their inclusion in physical training, resulting the improvement of the parameters of the intellectual preparedness were revealed during the research. The received results give the ‘basis to expect an opportunity of perfection of intellectual preparedness of a person to the professional activity by the means of physical culture.

Keywords: sports knowledge, intellectual preparedness, professional activity.

С физической культурой, прямо или опосредованно, сталкиваются абсолютно все люди. Более того, эти «столкновения» настолько часты, что какую бы сферу человеческой деятельности мы ни рассматривали, там обязательно будут присутствовать хотя бы отдельные элементы физической культуры. Речь идет не только о совершенствовании и реализации двигательного потенциала, но и о физкультурном знании, благодаря которому существенно расширяются горизонты применения средств физической культуры [1].

Несмотря на это возможности физической культуры используются крайне слабо. На сегодняшний день сложился некий стереотип восприятия физической культуры как явления примитивного и полностью разработанного [1]. Однако далеко не каждый

разбирается в сущности управления биологическим в человеке, но очевидно, что физическое упражнение оказывает влияние главным образом именно на биологические функции. Любая физическая нагрузка – это вклад в формирование человека, а система физических нагрузок – мощное управляющее воздействие на биологические, психологические и иные возможности человека, которые реализуются через социальные факторы [3, 5]. Таким образом, физкультурное знание глобально по своим масштабам и отмечено огромным количеством «белых пятен». Одним из таких недостаточно исследованных вопросов является изучение возможностей физической культуры, и физической подготовки в частности, в формировании готовности человека к профессиональной деятельности.

Научно-техническая революция, переживаемая цивилизованным человечеством уже на протяжении нескольких десятков лет, и в настоящее время находится в стадии высокой активности. С приходом НТР не только появились новые горизонты, но и возникли определенные сложности. С каждым годом человечеству приходится осваивать новые и всё более сложные технические системы. В связи с этим интенсивность процесса обучения во всех сферах образовательной деятельности, вышла на такой уровень, что без значительного увеличения объема информации, приобретения новых знаний и умений, а также освоения новых образовательных технологий достичь желаемого результата не представляется возможным [2, 3, 4].

На современного человека, начиная уже с дошкольного возраста, «обрушивается» информационный поток. Значительную часть этой информации он вынужден воспринимать, а многую тщательно усваивать. Кульминации информационный поток достигает в то время, когда перед индивидуумом стоит задача обучения. Даже при благоприятном течении процесса обучения проблемным остается вопрос умственного и психического перенапряжения. Следовательно, налицо необходимость формирования неспецифической адаптации, позволяющей посредством готовых, уже имеющихся механизмов создавать адаптационный эффект с заданными значениями. В качестве таких механизмов могут выступать приспособительные реакции на физическую нагрузку, которые в филогенезе являются самыми древними и отточенными [2].

В этих условиях важное значение имеет подготовленность человека кдеятельности, основанной на активных мыслительных процессах. Такая деятельность включает в себя как процесс обучения и собственно интеллектуальный труд, так и физи- ческий труд, являющийся результатом управленческой деятельности ЦНС. Другими словами, сегодня весьма актуальна умственная готовность человека к обучению и профессиональной деятельности. Исходя из этого, мы приступили к исследованию взаимосвязи механизмов умственной и физической работоспособности как важнейших биологических предпосылок и основы развития интеллекта, эрудиции и специальных умений (умственная готовность). По мнению авторов, исследование непосредственно связано с активным поиском возможностей повышения умственного потенциала человека,способности к творческому труду. Хорошо известно, что умственная и физическая ра- ботоспособность человека представляют собой высшие формы индивидуальной адаптации, раскрытие механизмов которых может служить основой разработки эффективных мер, повышающих приспособляемость организма человека к различным факторам среды [2, 5].

При выполнении экспериментального исследования была сделана попытка рассмотрения умственного и двигательного в системе. Изучены действия, направленные на отбор из окружающей среды объектов, свойства которых можно использовать для достижения цели, и на объединение этих объектов надлежащим образом как работу по созданию того, что называется системой. Другими словами, система есть средство достижения цели. Именно поэтому, решая вопросы устойчивости, стабильности и надежности умственной деятельности, авторами введено понятие «система умственной готовности человека к профессиональной деятельности». Умственная готовность была

определена как совокупность свойств человека выполнять определенные действия в определенное время с заданной эффективностью, обусловленной требованиями определенной профессиональной деятельности. Очевидно, что компоненты умственной готовности связаны как с мыслительной, так и с динамической (двигательной) функцией.

Дело в том, что физическая, умственная и мыслительная деятельность любого профессионала разворачивается в двух сферах: с одной стороны, во взаимодействии с предметной составляющей данного труда, с другой – в ходе общения с коллегами, руководителями и подчиненными [4]. Эти сферы совершенствуются в ходе психологической подготовки, являющейся составной частью физической подготовки, и отражают рефлекторно-эмоциональную готовность.

Из приведенного выше определения умственной готовности к деятельности выделяются три составляющие теоретическая, функциональная, двигательная. Остается напомнить, что в физической готовности также выделяют функциональный и двигательный компоненты [2, 3, 5]. Каждая составляющая данного понятия имеет свои параметры:

1. Теоретическая готовность – совокупность количественных (успеваемость, количественные характеристики памяти и внимания) и качественных параметров (эрудиция, интеллект, объем специальных знаний) в зависимости от работоспособности основных функциональных систем, мотивации и среды обитания.

2. Функциональная готовность – определённые количественные показатели, полученные в ходе тестирования умственной работоспособности и нейродинамики в зависимости от типа телосложения, темперамента и характеристик двигательной активности.

3. Двигательная готовность – количественные характеристики специальных двигательных качеств (проявляющихся на основе силы, быстроты, выносливости, гибкости и ловкости), необходимых для материального воплощения знаний и умений в сфере профессиональной деятельности в зависимости от показателей общей физической работоспособности.

Смоделировав условия функционирования системы «умственная готовность человека к профессиональной деятельности», описав отношения элементов системы и определив критерии оценки готовности, мы приступили к изучению воздействия на данную систему физических упражнений. Изучалось воздействие различных по длительности, интенсивности и направленности физических нагрузок на умственную готовность, как в срочном, так и в отставленном тренировочном эффекте. В результате проведённого исследования были выявлены физические упражнения и режимы их включения в физическую подготовку человека, приводящие к улучшению показателей умственной готовности. Полученные результаты дают основание рассчитывать на возможность совершенствования умственной готовности человека к профессиональной деятельности средствами физической культуры.

Список литературы:

1. Бальсевич В.К. Интеллектуальный вектор физической культуры человека: к проблеме развития физкультурного знания // Теория и практика физ. культуры. – 1991. - №7, С. – 37-41.

2. Василяускас К.М. Влияние физических нагрузок на взаимоотношение некоторых вегетативных и соматических функций у юных спортсменов // Научные основы физического воспитания и спорта: Реферативный сборник диссертаций / Под ред. И.Н. Петухова. – М.: ФиС, 1971. – С. 20-23.

3. Виленский М.Я., Ильинич В.И. Физическая культура работников умственного труда. – М.: Знание, 1987. - №7. – 236 с.

4. Конева Е.В. Особенности мышления в субъект-субъектных видах деятельности // Психологический журнал. – 1996. - №6. – С. 82-94.

5. Маркосян А.А. Развитие человека и надежность биологической системы // Основы морфологии и физиологии организма детей и подростков. – М.: Медицина, 1969. – С. 5-13.

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ СПОРТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНА ТӘРБИЕЛЕУ

Токболатов Нартай Кенесбаевич
Сәдуақас Ғабдулла Әбдімұратұлы
Талиев Рахыш Максутович
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімдері
Ү. Түктібаев атындағы №24 орта мектеп
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Мектеп жасындағы балаларды спорттық ойындар арқылы салауатты өмір салтына тәрбиелеу қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Қазіргі таңда мектеп оқушылары арасында қимыл-қозғалыс тапшылығы, семіздік, жүрек арулары жиі кездеседі. Осы ауру түрлерін балаларды спорттық ойындарға қызықтыру арқылы жеңуге болады. Осы мақалада осы мәселелер жан-жақты қарастырылады.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, спорттық ойындар, тәрбие, салауатты өмір салды, мектеп.

Аннотация. Воспитание здорового образа жизни через спортивные игры у детей школьного возраста является одной из самых актуальных проблем на сегодняшний день. В настоящее время среди школьников наиболее распространены двигательный дефицит, ожирение, сердечные расстройства. Справиться с этими видами заболеваний можно, заинтересовав детей спортивными играми. В этой статье эти вопросы будут подробно рассмотрены.

Ключевые слова: физкультура, спортивные игры, воспитание, здоровый образ жизни, школа.

Annotation. Fostering a healthy lifestyle through sports games for school-age children is one of the most pressing problems today. Currently, motor deficits, obesity, and heart disorders are the most common among schoolchildren. You can cope with these types of diseases by getting children interested in sports games. In this article, these issues will be discussed in detail.

Keywords: Physical education, sports, education, healthy lifestyle, school.

Әлемдік жаһандану кезеңдегі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында орын алып отырған өзгерістерге қарамастан, салауатты өмір сүрудің мемлекеттік идеологиясы толығымен бүкіл адамзаттық рухани байлықтарға негізделіп жасалуы қажет. Ол тұлғаның қоршаған ортамен үйлесімді дамуына, денсаулықты нығайтуға, адамдардың тіршілік үшін белсенділігін арттыруға ықпал жасауды басты мақсаты етіп алуы керек. Себебі, біздің мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті, ойлау қабілеті жоғары, жан-жақты дамыған, адами тұрғыдан таза және рухани бай жастарды қалыптастыру болып табылады. Қазіргі жаһандану заманында барлық дүние техниканың көмегімен жасалынып жатқандықтанжәне күнделікті жеп отырған тағамымыздың 70-80% жартылай дайын әрі химияға толы болғандықтан жастардың дене бітімінің дамуы тежеліп келеді. Бұрынғыдай қозғалыс жоқ, табиғи құнарлы тағамдар азайып кетті, осының бәрі балалардың дене бітімі мен физикалық дамуына кері әсерін тигізіп отыр. Оған қарапайым ғана дәлел, қазіргі жастардың көбісінің әскерге жарамсыздығы, яғни, салмағы жетпейді немесе денсаулығы жоқ. Бұл мәселені мемлекетіміздің Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаев және

Үкіметіміз көтеріп, үлкен көңіл бөлініп келеді. Сондықтан бұл мәселені шешудің бірден – бір жолы, салауатты өмір салты мен спортпен шұғылдану екені баршамызға мәлім. Спорт пен салауатты өмір салты «Қазақстан-2050» стратегиясының басты бағыттарының бірі [1]. Сондықтан бұл мәселе «Дене шынықтыру мен спорт» мекемелерінің айрықша назарында болуы тиіс. Нақ сол салауатты өмір салты ұлт денсаулығының кілті болып саналады. Алайда, өз деңгейінде спортпен шұғылдану барлығы үшін қолжетімді емес. Спорт алаңдары мен нысандары, спорт құрал-жабдықтары жетіспейді. Осыған байланысты қазір еліміздің барлық қалаларында дерлік, Үкімет және жергілікті органдар дене шынықтыруды, бұқаралық спортты дамыту және типтік жобадағы денешынықтыру – сауықтыру нысандарын, соның ішінде, аула нысандыры құрылысы бойынша шараларды қарқынды қолға алып жатыр. Біздің елде спорт – денсаулықтың кепілі болғандықтан, оған көңіл жақсы бөлінуде. Сонымен қатар спорт көпұлтты Қазақстанның, көптеген этностардың берік және ынтымақты шаңырағының біртұтас жасағы ретінде халқымызды одан әрі біріктіре түсті, патриотизмнің ұлы күшін танытты.

Тек салауатты ұлт қана бәсекелестікке қабілетті болмақ. Қазақстанда үш спорттық ойындарды барлық тұрғындар категориясы үшін – мектепке дейінгі жастағы балалардан бастап зейнеткерлерге дейін дене тәрбиесі жүйесінің әмбебап құралы деп сенімділікпен айтуға болады. Солардың көмегімен балалардың дене және рухани мәдениетінің негізін қалыптсатыру, денсаулығын нығайту, салауатты өмір сүру салтын қалыптастыру мақсатына жетуге болады.

Дене тәрбиесі проблемаларының міндеттерін шешуде спорттық ойындардың рөлі өте үлкен. Дене тәрбиесінің негізгі міндеттері – біріншіден, қоғамдағы адамдардың өмірге қажет қимылының ептілігі мен дағдысын қалыптастыру, дене қасиеттерінің деңгейін дамыту; екіншіден, осы қасиеттерді адамдардың қалап алған мамандықтарына (кәсіптік, спорттық т.б.) қолдана білуі. Жеке тұлғаны тәрбиелеуде спорттық ойындардың тиімділігі өте жоғары. Спорттық ойындар жалпы мекемелер және кәсіби білім беру дене тәрбиесінде кеңінен қолданылады. Оқу барысында бұл баскетбол, волейбол, гандбол, футбол спорт түрлері болып арнайы оқытылады, ал сыныптан тыс кезде аталған спорттық ойындардан басқа үстел теннисі, бадминтон, хоккей, теннис және т.б. спорттық ойындардың түрлері кеңінен қолданылады. Спорттық ойындар жалпы дене дайындығын, дене қуаты қасиеттерін дамытуда және спортшылардың, әсіресе жас спортшылардың, қимыл тәжірибесін байытудың тиімді құралы ретінде барлық спорт түрлерінде спортшыларды жаттықтыруда кеңінен қолданылады. Көптеген жинақталған әдістердің ішінде спорттық ойындар алдыңғы орындардың бірінде болғандықтан, оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттырудың тиімді құралы ретінде жалпы білім беретін мектептің бағдарламасына бастауыш сыныптардан бастап енгізілген. Ал жоғары оқу орындарында аптасына төрт сағаттан, үш жыл бойы жоспарланған.

Енді тұлғаны қалыптастырудың мәні мен мазмұнына тоқталсақ. Тәрбиедегі басты мақсат тұлғаны қалыптастыру, оны жан-жақты әрі үйлесімді дамыту. Даму – ол табиғи процесс, соның негізінде адам ағзасының сапа және сан жағынан өзгеруінің нәтижесі көрініс береді. Даму үнемі бітпейтін, бір жағдайдан екінші жағдайға, қарапайымнан күрделіге жыл өткен сайын өтіп тұратын өзгермелі жағдаймен байланысты. Сондықтан тұлғаның дамуы мен қалыптасуы – біз қарағандай күнделікті дағдылы дүние емес, өте нәзік әрі күрделі процесс. Себебі, балада туа біткен психологиялық және әлеуметтік қасиеттер болмайды, ол өмір жағдайына байланысты біртіндеп қалыптасып, дамып отырады. Адамның дамуы бір-бірімен өзара байланысты екі жағдайда – биологиялық жәнеәлеуметтік салада жүзеге асады. Тұлғаның дамуы жайында Н.В.Савиннің «Педагогика» оқулығында: «Жеке адамның дамуы – бұл, ең алдымен, оның рухани өсуінің, жетілуінің процесі, жеке адам үшін елеулі болып табылатын барлық сфераларда: іс-әрекетте, өзін қоршаған өмір шындығының бейнеленуінде, өзін қоршаған құбылыстарға, адамдарға деген қарым-қатынаста, таным-білім процестерінде болатын сапалық өзгерістер процесі»,
– деп тұжырымдайды [2]. Ал Ж. Қоянбаевтың «Педагогика» оқулығында ол туралы:

«Жеке адамның дамуы дегеніміз – оның жүйке жүйесіндегі функционалдық мүмкіншіліктерінің, психикалық процестерінің, адамгершілік қасиеттерінің, көзқарастарының, оқу қабілетінің адам баласы жасаған материалдық және рухани байлықты келешекте жасаудың даму тарихы» деген пікірді қолдайды [3]. Қорыта айтқанда, адам биологиялық фактор ретінде өзінің тіршілік ету барысында көптеген әлеуметтік қасиеттерді қалыптастырып дамиды, яғни жеке адам, жеке бас немесе жеке тұлға деген түсінік биологиялық және әлеуметтік қасиеттердің қосылуы негізінде анықталады. Ендігі тағы бір мәселе тұлғаның қалыптасуында қоршаған ортаның факторлары да әсер ететіні белгілі, яғни әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық, психологиялық, т.б. көптеген. Соңғы кезде олардың құрамына экологиялық факторлар да үлкен әсер етіп отыр. Соған қарамастан тұлғаны қалыптастыруда негізгі факторлардың бірегейі ол – тәрбие.

Ал енді тұлғаны спорт ойындары арқылы салауатты өмір салтына тәрбиелеу, өзінше бір психологиялық, педагогикалық мәселе. Бүгінгі таңда Қазақстанда күн тәртібінде тұрған әлеуметтік маңызы зор мәселенің бірі – халық денсаулығы. Республика көлемінде халықтың 80%-ы әр түрлі ауруға шалдыққан. Егеменді ел болғаннан бері қарай білім беру жүйесінде қаншама реформалар өзгерді. Соның салдарынан оқушы-жастардың тәрбиеден сырт қалуы келеңсіз жағдайға соғып отыр. Келесі бір мәселе, адам баласының өз қолымен жасаған табиғат апаты. Мысалы: халықшаруашылығы мен ауылшаруашылығында табиғатты ретсіз пайдалану, ядролық қарудың салдарынан атом радиациясының кеселі туындады, өмірге кемтар баллар келе бастады, жеріміздегі сулы алқаптар кеуіп шаңды – дауылды шөлге айнала бастады, жер тозды, тас күлге айналды, өсімдік өсуін тоқтатты т.б. Демек, денсаулықты сақтап, ұзақ өмір сүрудің бір-ақ жолы бар.Ол – салауатты өмір салты. Салауатты өмір сүрудің негізгі принципі – еш ауруға шалдықпай, адам өзін дертке жеткізбей-ақ, алдын ала мол денсаулық көзін ашу. Оның көзіСПОРТ дер едім. Өйткені, спорт пен дене шынықтырудың адам өміріндегі орны ерекше. Қазіргі заманда өмір сүретін адамдар, өздерін еңбек етуді жеңілдететін толып жатқан жаңа технологиялармен қамсыздандырып, қол еңбегінің үлесін азайта отырып, адам ағзасының қызметтік мүмкіндіктерін төмендетуге әкеп соқтыратын құбылысқа тап болды. Қара жұмыс пен бұлшық еттің белсенді әрекет етуі, ағзаның дамуы мен өміршеңдік қызметтерін, оның ішінде жүйке жүйесін де қалпына келтіре алатыны ертеден белгілі. Қимыл-қозғалыс белсенділігін шектеу ағзаның дамуын жойып жіберуге дейін апаруы мүмкін. Осыны түсінгендіктен болар, бүкіл әлем соңғы уақытта дене шынықтыру мен спортқа басты назар аудара бастады. Дене шынықтыру – ағзаның дене жағынан қалыптасудың қасиеттері сапасының дамуына бағытталса, ал спорт спорттың жеке түрі бойынша жоғары нәтижеге жетуге қажетті қасиеттерді баса дамытуға бағытталған.

Енді спорттық ойындарды өткізудің әдіс тәсілдеріне тоқталсақ. Адам өмірінде ойын үлкен орын алады. Балалық жаста ойын іс-әрекет түрінің негізгісі өмірге, еңбекке дайындау құралы, дене тәрбиесінің тиімді құралы болып табылады. Қазіргі жас балаларда ондай қозғалыс ойындары жоқ. Барлық балалар үйде, төрт қабырғаның ішінде компьютер мен телефонға жабысып қалған. Ешқандай қозғалыс жоқ. Сол себепті болар соңғы жылдары балалар арасында семіздік пайда бола бастады. Жақында ғана Жас Алашқа «Жердөңгеленіп барады» деген үлкен мақала шықты. Бұл бізде ғана емес, әлем болып күресетінауруға әкеліп отыр.

Енді ойынға келетін болсақ, онда міндетті түрде қарсыласының қарсылық көрсетуімен өтеді. Командалық ойында бөлек спортшылар емес, команда тұтас ұтады немесе ұтылады. Және керісінше, спортшы қанша нашар ойнаса да, егер командасы ұтса, оның да ұтқаны болып есептеледі. Олай болса, жеке спорт түрлеріндегі спортшы секілді, команда да сондай тұтас спорттық бірлік болып табылады. Командалық ойындардың мұндай өзгешелігі спортшыларға бір қатар талаптарды анықтайды, олардың көзқарастарына, жеке қасиеттеріне, жарыстардағы әрекеттерінің сипатына. Командалық ойын ұжымдылықты тәрбиелеу, команданың жеңісі үшін өз мүддесін қию қасиеті,

жарыстың әр сәтінде командалық мүддені көре білу және түсіну командалық ойындардағы дайындау үрдісінің ең маңызды міндеттерінің бірі болады. Осыған байланысты командалық ойындар, әрине, жаттықтырушылардың, тәрбиешілердің, педагогтардың және т.б. үйлесімді іс әрекеттерінің арқасында, тәрбиелеудің әсерлі құралыболып табылады.

Спорттық ойындарда жарысу әрекеттерінің негізгі тиімді критерийі қарсыласын жеңу. Спорттық ойындардың көптеген түрлері, техникалық тәсілдердің әртүрлілігіменжәне көпшілік жағдайда, әсіресе доппен бірге жылдам қозғалып, секіру, жүгіру кезінде техникалық тәсілдерді орындау, сонымен қатар оған қол жеткізу үшін үздіксіз күресу, координацияның өте күрделілігімен сипатталады (баскетбол, волейбол, гандбол, футбол және т.б.)

Мысалы футбол командалық спорт ойыны. Футболдың тарихы сандаған ғасырларға созылады. Қазақстанға футбол 1909-1910 жылдары келді. Әуелі Орал, Атырау, Ақтөбе, Павлодар, Семей, Петропавл қалалары жастарының ермегіне айналған өнер, барабара бұқаралық сипат алды. Қолда бар деректер бойынша алғаш команда құру 1911 жылдан басталған. Семейде М. Сайдашев, А. Кәрімов, Ю. Нығматулин т.б. жергілікті қазақ және татар жастарынан тұратын «Жарыс» командасын құрып, көптеген өнерпаздар мен спортшылардың елге танылуына себепкер болды. Сол команданың құрамында ұлы жазушы, ғұлама ғалым Мұхтар Әуезов жартылай қорғаушы болып ойнаған. Шапшаңдыққа қоса футболшыға жылдамдық та қажет. Екі таймды 90 минут толық ойнаған кезде футболшы 17-20 км жүгіреді екен. Шыдамдылықты арнайы дамытпай мұндай жүктемені кез-келген спортшы көтере алмайды. Футболшы тепе-теңдік қалпын жақсы ұстап алаңда орнықты қимылдауы керек. Мұндай қалыпты жақсы ұстай білген адам алаңда жиі құламайды. Осындай қасиетті де әр түрлі жаттығуларды орындау акробатика, гимнастика, батуттан секіру, фристайл сияқты спорт түрлерімен айналысу арқылы дамытуға болады. Алаңдағы футбол добын меңгеруі оны өзі қалаған жағына теуіпжібере алуы футболшының әдістік дайындығы деп аталады. Әрине футболшының тез жүгіре білуі, әріптесімен түсінсуі, ұйымдастырушылық қабілеті, алаңды жақсы көре білуі, жігерлігіне қоса аяғының астындағы допты шебер меңгере алуы қажет.

Дене шынықтыру және спорт мамандығында оқитын студенттердің салауатты өмір салтына қызығушылығын арттыру мақсатында «Дене шынықтыру» пәнінен әртүрлі қызықты тақырыптарда дәріс оқытылуы қажет. Әсіресе патриоттыққа тәрбиелейтін, Қазақ елінің спорт өнерінде үлкен жетістікке қол жеткізген спортшылар туралы көп айтылуы қажет. Салауатты өмір сүру дағдысы – бұл оқушылардың күнделікті өмірдегі әрекетінің саналы түрде жүзеге асырылуы, олардың қимыл-қозғалыс белсенділігінде, денсаулығының шыңдалуында, дұрыс тамақтануда, денсаулықты бұзатын жат әдеттерден ада болу, мінезқұлық пен қарым-қатынас мәдениетінде көрінеді.

Қорыта айтсақ, бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін алған егеменді еліміз осы бағытта Қазақстан оқу орындарында жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан жеке тұлғаларды тәрбиелеу басты талап етіп қойылған. Бала денін сауықтыру үшін дәрігерлер, педагог, психолог, валеолог, әлеуметтік педагогтар мен басқа да мамандар бірігіп қызмет атқаруы тиіс. Өскелең ұрпақтың денсаулығы бұл – тек әлеуметтік мәселе ғана емес, сонымен қатар адамгершілік тәрбие болып табылады

Деннің саулығын, пішімін және жастықты ұзаққа сақтау үшін спортпен тұрақты шұғылдану керек.

Спорттық ойындар барлық жастағы адамдар үшін – мектепке дейінгі жастағы балалардан бастап зейнеткерлерге дейін дене тәрбиесі жүйесінің әмбебап құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Уанбаев Е.Қ., Уанбаева Ф.Ж. Дене мәдениеті және спорттың теориясы мен әдістемесі // Оқу құралы. – Өскемен, 2006.

2. Сейталиев Қ. Педагогиканың жалпы негіздері. – Алматы: Өлке, 2009.
3. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивные игры. – М.: Академия, 2001.
4. Ботабаева Ә.Е., Әлімбекова А. Жеке тұлғаны саламатты өмір салтына тәрбиелеу. // «Қазақстан-2050» – Халқымыздың болашаққа бағдары» Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Тараз, 2013.
5. Ұлт тағылымы, ғылыми-педагогикалық басылым. – 2007. – №1 (2).
6. Конофеева С., Қазыбаева Г.С. Студент жастарды салауатты өмірге ынталандыру. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. – 2006. - №1(11).

СПОРТТЫҚ КҮРЕС БОЙЫНША ЖАТТЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖОСПАРЛАУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Жумекенова Дидар Ерсаиновна
Аға оқытушы
Кумажанов Ансаган Сайлауұлы
4 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: didar-010682@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада оқу-спорттық және тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі нысандары спорт үйірмелер жұмыстарын жоспарлау, жастарды күреске тарту үшін әртүрлі үгіт-насихат құралдарын қолдану түрлері, оқу топтарының сандық құрамы мен санаттары, ағымдық, жылдық жоспарлау жоспарлау арқылы оқушыларды спорттық күрес үйірмесіне қызығушылығын арттыра отырып спорттық-бұқаралық іс-шараларға қатыстыру жөнінде баяндалған.
Кілт сөздер: спорттық күрес, жоспарлау, үйірме, спортшы шеберлігі, дене шынықтыру.

Аннотация. В данной статье изложены основные формы организации учебно-спортивной и воспитательной работы по планированию работы спортивных кружков, применению различных видов агитационных средств для вовлечения молодежи в борьбу, количественному составу и категориям учебных групп, текущему, годовому планированию, привлечению учащихся к участию в спортивно-массовых мероприятиях, повышая интерес к кружку спортивной борьбы.
Ключевые слова: спортивная борьба, планирование, кружок, спортивное мастерство, физическая культура.

Annotation. This article describes the main forms of organization of educational, sports and educational work on the planning of sports clubs, the use of various types of propaganda tools to involve young people in wrestling, the quantitative composition and categories of study groups, current, annual planning, attracting students to participate in sports events, increasing interest in the wrestling club.
Keywords: wrestling, planning, circle, sportsmanship, physical culture.

Күрес бойынша оқу-спорттық және тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі нысандары спорт үйірмелер болып табылады. Спорт үйірме жұмыстарының алдында азаматтардың дене бітімін дамытуға ықпал ету, жоғары білікті спортшыларды даярлау міндеті қойылған. Үйірме мүшелері дене шынықтыру және таңдалған спорт түрі бойынша ғана емес, сонымен қатар байланысты ғылымдар саласында: физиология, психология, педагогика және т.б. арнайы теориялық білімді меңгереді.

Жастарды күреске тарту үшін әртүрлі үгіт-насихат құралдары қолданылады (әңгімелер, демонстрациялар, спорттық кештер, түрлі-түсті стендтер, фото көрмелер, плакаттар, хабарландырулар және т.б.).

Сабақтың алғашқы күндерінде 3-5 адамнан тұратын үйірме кеңесі құрылады, ол оқытушымен (жаттықтырушымен) тығыз байланыста ұжымның жұмысын басқарады, кеңеске жаңа мүшелерді тартады, бұқаралық іс-шаралар өткізеді (демонстрациялар, шаңғы сапарлары, жорықтар, кросстар және т.б.), жарыстар ұйымдастырады. Сонымен қатар, кеңеске жоспарлар әзірлейді, жарыстар туралы бағдарламалар мен ережелер, шығындар сметасын жасайды, разрядты спортшылар мен спорттық жетістіктердің есебін жүргізеді. Жаттықтырушының тікелей көмекшілері үйірме кеңесі төрағасы, оқу топтарының старосталары және команда капитандары болады [1].

Күрес бөліміне кірер алдында медициналық тексеруден өту керек. Жастардың денсаулық жағдайы мен физикалық дамуын сипаттайтын деректер арнайы карточкаға енгізіледі және оқытушы (жаттықтырушы) оларды сабақ мазмұнын анықтау кезінде басшылыққа алады. Секцияда оқығысы келетін оқушылар ата-аналарының келісімін алып, мектеп директорынан рұқсат алуы керек.

Оқу-жаттығу топтары қатысушылардың жасын, физикалық дамуын, олардың жалпы және арнайы дайындығын ескере отырып құрылады. Ірі кәсіпорындарда немесе оқу орындарында жаңадан бастаушыларға және разрядтаушы спортшыларға арналған секциялар бөлек болуы тиіс. Бұл сабаққа көп жастарды тартуға, оқу жұмысын жақсы ұйымдастыруға ықпал етеді.

Оқу топтарының сандық құрамы (бір оқытушыға есептегенде) спортшылардың біліктілігіне байланысты мынадай болуы мүмкін: жаңадан келген балалар 18-20 адам, разрядты балалар 16-18 адам, разрядты жасөспірімдер 14-16 адам, III разрядты ересек спортшылар – 12-14 адам, II және I разрядты спортшылар 10-12 адам, спорт шеберіне кандидаттар спорт шеберлері-6-8 адам. Спорттық жетілдіру тобында 4-6 жоғары білікті спортшылар айналыса алады [2].

Спортшылардың шеберлігін арттыру процесінде және олардың жетістіктері өскен сайын бір топтан екінші топқа ауысуға болады. Бұл ретте мынадай нормативтік талаптарды басшылыққа алады:

– III санат тобы үшін: теория бойынша 2-3 сұраққа жауап беру, сөреде және партерде 3-4 қабылдауды атау және көрсету, III санат нормативтерінің 30% орындау;

– II санат тобы үшін: теория бойынша 2-3 сұраққа жауап беру, сөреде және партерде 4-5 әдісті атау және көрсету, II санат нормативтерінің 30% орындау, балуанның 3-4 арнайы жаттығуларын бағалауға көрсету;

– I санат тобы үшін: теория бойынша 2-3 сұраққа жауап беру, сөреде және партерде 4-5 техникалық әрекетті атау және көрсету, I санат нормативтерінің 30% орындау, балуанның 4-5 арнайы жаттығуларын бағалауға көрсету;

– спорт шеберіне және спорт шеберлігіне үміткерлер тобы үшін: теория бойынша 2-3 сұраққа жауап беру, тіреуіште және партерде 4-5 техникалық әрекетті атау және көрсету, I санат нормативтерін орындау, ашық кілем түріндегі жарыстардың төрешілігіне жылына кемінде 5-6 рет қатысу, бағалауға барлық арнайы зерделенген жаттығуларды орындау;

– спорттық жетілдіру тобы үшін: оқу бағдарламасы бойынша теориялық материалды білу, берілген техникалық әрекеттерді өткен бағдарлама көлемінде көрсете, атай және түсіндіре білу, I санат нормативтерін орындау, күрес бойынша сабақ өткізе білу, қоғамдық нұсқаушы атағына сынақ тапсыра білу, I санаттағы судья атағына ие болу, жаттығу күнделігін жүргізе білу.

Үлкен топқа өту мүмкіндігін жаттықтырушы анықтайды. Нормативтік талаптарға сәйкес аударма сынақтарын тапсырмағандар үшін бағдарламаны қайта тапсыру үшін арнайы топ ұйымдастырған жөн.

Дене шынықтыру кеңестері, спорт клубтары, ведомстволар неғұрлым қабілетті және белсенді қатысушылардан арнайы курстар мен семинарларда қоғамдық-нұсқаушы дайындайды, олар кейіннен жаттықтырушыға секциялық сабақтар өткізуге көмектесе алады. Дене шынықтыру ұжымдарынан басқа күрес бойынша оқу-спорттық жұмыстыспорт қоғамдарының орталық үйірмелері, балалар спорт мектептерінің, сондай-ақ қалалық, облыстық және республикалық спорт комитеттерінің жастар спорт мектептері жүргізеді. Орталық секциялар мен жастар мектептері өздерінің спорттық жетілуіне барынша қабілетті балуандарды қабылдайды. Үйірме жұмысы перспективалық, жылдық және айлық жоспарлар бойынша жүргізіледі. Күнтізбелік жоспарлар мен жекелеген іс- шараларды өткізу жоспарларының маңызы аз емес.

Ұзақ мерзімді жоспар спорттық күрес секциясының дамуы кәсіпорынның қызметімен, халықтың тұрмыстық және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктерінің өсуімен байланысты екенін ескере отырып бірнеше жылға жасалады. Бұл жоспар қолданыстағы спорт залдарын, жазғы алаңдарды жақсартуды, қымбат жабдықтар сатып алуды және т.б., қатысушылардың санын көбейтуді, активті тәрбиелеуді, разрядтаушылар санының өсуін және т.б.

Ағымдағы жоспарлау (жылдық және айлық) саяси-тәрбиелік, оқу-жаттығу, спорттық, үгіт-насихат-бұқаралық және шаруашылық жұмысты, дәрігерлік бақылауды, қоғамдық кадрларды даярлауды көрсетеді.

Тәрбие жұмысы, жоспардың бұл бөліміне секцияның барлық мүшелері қатысуы тиіс дәрістер, баяндамалар, тәрбиелік іс-шаралар (экскурсиялар, жиналыстар, мәдени жорықтар, жарыстарға ұжымдық бару және т.б.) кіреді.

Оқу-тәрбие жұмысы, бұл бөлімде топтардың сандық құрамын анықтау,оқытушылар мен қоғамдық нұсқаушыларды бөлу, сабақ кестесін құру, оқу топтарын құжаттармен және көрнекі құралдармен қамтамасыз ету, ұйымдастыру мәселелерібойынша кеңестер өткізу, оқыту және жаттығу әдістемесі және т.б. қарастырылған [3].

Спорттық жұмыс, бұл бөлімде спорттық іс-шаралар күнтізбесі анықталады,ережелер жасалады, төрешілер алқасы, құрама командалар таңдалады және бекітіледі, разрядтаушылар мен судьялардың белгілі бір санын дайындау мерзімі белгіленеді және т.б. Үгіт-насихат көпшілік жұмысы, бұл бөлімде демонстрациялар мен спорттық кештерді ұйымдастыру, дәрістер, баяндамалар оқу, қабырға газеттерін шығару, фотокөрмелер, үйірме жұмысы туралы ақпарат, жарыстардағы қойылымдар, сабақтар мен жарыстарды безендіру, плакаттар, плакаттар жасау және т. б.

Дәрігерлік бақылау, бұл бөлім медициналық тексерулерді ұйымдастыруды, физикалық жаттығулардың адам ағзасына әсері, гигиена, өзін-өзі бақылау және т.б. туралы дәрігердің әңгімелерін қамтиды. Қоғамдық кадрларды даярлау, бұл бөлімде қоғамдық нұсқаушылар мен әртүрлі санаттағы судьяларды даярлау бойынша іс-шаралар ұйымдастыру жоспарлануда. Шаруашылық жұмысы, бұл бөлімде жабдықтарды жөндеу және сатып алу, келісім-шарттар жасасу және әртүрлі іс-шаралар өткізу, спорт базаларын жалға беру, жазғы уақытта оқу орындарын жабдықтау үшін жексенбілерді ұйымдастыру бойынша шығындар сметасы бар. Үйірменің жұмыс жоспарлары қатысушыларды дұрыс бағыттауы, бағаламауы және сонымен бірге ұжымның мүмкіндіктерінен аспауы керек. Әрбір көрсеткіш бойынша нақты мерзімдер мен орындаушылардың аты-жөндерін белгілеу қажет. Ұжымның барлық мүшелері жоспардың орындалуына жауапкершілікпен қарау үшін оны қоғамдық ұйымдармен және осы кәсіпорынның басшыларымен келісе отырып, жалпы жиналыста қабылдау керек.

Оқу-педагогикалық үдерісті жоспарлау. Дене шынықтыру ұжымы үйірмесінің оқу-педагогикалық процесі өте жан-жақты және ұзақ, өйткені қазіргі заманғы техникалық талаптар соншалықты үлкен, сондықтан спортшы жоғары нәтижеге жету үшін көптеген жылдар бойы мақсатты жаттығулар қажет. Бұл процесс біртіндеп және дәйекті түрде жүргізілуі керек, өйткені оны мәжбүрлеу әрекеттері қатысушылардың денсаулығына және олардың шеберлігінің өсуіне теріс әсер етеді [4].

Бұл мәселелерді толыққанды шешуге оқу материалын перспективалы, ағымдағы және жедел бөлуді қамтамасыз ететін дұрыс жоспарлау ықпал етеді. Перспективалық жоспарлау бірнеше жылға ұйымдастырушылық және әдістемелік іс-шаралардың бірыңғай жүйесін құруды қарастырады, бұл үнемі күрделене түседі және қойылатын талаптарды арттырады. Ұзақ мерзімді жоспарлау балуандар тобы үшін де, жекелеген спортшылар үшін де жүзеге асырылады және қатысушылардың контингентіне, оқытушылар құрамына, материалдық базаға және басқа жағдайларға байланысты түпкі мақсат пен міндеттерге ие. Перспективалық жоспарлауда, мысалы, сабақтың жасына және ұзақтығына байланысты спорттық нәтижелерге қол жеткізу қарастырылған. Спорттық күрестің күрт жасаруына байланысты, алдымен 13 жасқа толғанға дейін әр оқу жылы үшін қосымша санаттарды қолданған жөн.

13-14 жастан бастап II жасөспірімдер санатының нормаларын, 15-16 жастағы ұлдар үшін – I жасөспірімдер санатының нормаларын, 17-18 жастағы ұлдар үшін – III санаттың нормаларын, 19-20 жастағы спортшылар үшін – I разрядтың нормаларын, 21-23 жастағы спортшылар үшін – спорт шеберіне кандидат пен спорт шеберінің нормаларын орындауды жоспарлауға болады. жыл-халықаралық дәрежедегі спорт шебері нормаларын орындау.

Бұл кестеде, әрине, ауытқулар болуы мүмкін. Көптеген мысалдар кейбір спортшылардың ерте жаста жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізетіндігін көрсетеді, бірақ оларды дайындауды тым тездетпеу керек. Жоғары білікті балуандар үшін оқу-жаттығу процесін перспективалық жоспарлауға олимпиада ойындары төрт жылда бір рет өткізіледі. Осыны ескере отырып, көпжылдық жоспарда төрт жылдық кезеңге арналған оқу-жаттығу жұмысын нақты ұйымдастыру көзделуге тиіс. Осыған байланысты төрт кезеңді бөліп көрсетуге болады.

Бірінші кезеңде негізгі міндеттер құрама командаға үміткерлерді анықтау, олардың жеке қабілеттерін зерттеу және жаттығу процесін жетілдіруден тұрады.

Екінші кезеңде құрама командаға үміткерлерді алдын ала іріктеуден басқа, негізгі міндеттер спорттық шеберлікті жетілдіру, ірі жарыстарға қатысу тәжірибесін алу, ерік-жігер мен психологиялық тұрақтылықты тексеру болып табылады.

Үшінші кезеңде тактикалық-техникалық шеберлікті жетілдіруді, физикалық және функционалдық мүмкіндіктерді арттыруды, жауынгерлік қасиеттерді тәрбиелеуді, жекелеген салмақ санаттарындағы артта қалуды жоюды, соңғы кезеңге белгіленген дайындық модельдерін практикалық тексеруді ажыратуға болады. Осы кезеңде құрама команданың негізгі құрамын қалыптастыру аяқталуға тиіс.

Дайындықтың соңғы кезеңінің негізгі міндеттері-спортшылардың жоғары деңгейін, жұмылдыру және психологиялық дайындығын қамтамасыз ету. Ықтимал қарсыластардың ерекшеліктерін ескере отырып, техникалық және тактикалық шеберлік деңгейін арттыруға ерекше көңіл бөлінеді. Перспективалық дайындық жоспарында жаттығу күндерінің санын ұлғайту, жаттығу жұмысының көлемін ұлғайту және қарқындылығын арттыру есебінен жаттығу жүктемесін біртіндеп арттыру көзделеді.

Дене шынықтыру процестерін көпжылдық жоспарлау мотористикалық (күш, жылдамдық, икемділік,ептілік), функционалдылықты, жоғары қарқынмен күрес жүргізу қабілетін жетілдіруге бағытталуы керек.Арнайы іс-шаралар психологиялық тұрақтылықты арттыруға бағытталуы керек (мақсатты орындауға жұмылдыру қабілеті, күштіқарсыласпен батыл және батыл дуэльге қатысу, қиындықтар мен қиыншылықтарға төтеп беру, жарыстың бүкіл кезеңінде жұмылдыру дайындығын сақтау және т.б.).

Перспективалық жоспарда теориялық білімді арттыру (жарыс ережелерін, судьялардың қазіргі заманғы талаптарын, спорттық форманың қалыптасуының физиологиялық негіздерін және т.б. зерделеу), жаттығу процесін дәрігерлік бақылау және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету (диспансерлеу, тереңдетілген кешенді тексерулер, зақымданулар мен ауруларды емдеу және алдын алу, дене қасиеттерінің даму деңгейін бақылау,дене шынықтыру, дене шынықтыру және спорт функционалдық жүйелер және т.б.). Перспективалық дайындық жоспарының негізінде жылдық жоспарлар (циклдар)

жасалады, онда өзінің микроциклдерімен: дайындықтың дайындық, жарыс және жарыстан кейінгі кезеңдерімен 2-3 жарыс кезеңі көзделуі мүмкін [5].

Перспективалық жоспарда спорттық жетілдірудің барлық бөлімдері өзара байланысты болуы тиіс. Сонымен, егер техникалық дайындық тұрғысынан лақтыруды аяғымен көлбеу арқылы зерттеу міндеті қойылса, онда физикалық дайындық тұрғысынан осы техникаға белсенді қатысатын және оны орындаудың жоғары сапасын қамтамасыз ететін бұлшықет топтарының күшін дамытуды қамтамасыз ету қажет. Мұндай міндеттер жылдамдықты, икемділікті, қозғалыстарды үйлестіруді жақсарту тұрғысынан, сондай-ақ тактикалық және ерікті дайындық тұрғысынан қарастырылуы керек.

Перспективалы жеке жоспардың негізінде жылдық жоспарлар мен жекелеген жарыстарға дайындық жоспарлары жасалады, жаттығу циклдерінің және әр сабақтың міндеттері мен құралдары анықталады.

Оқу-жаттығу жұмысын жоспарлауда апталық оқу цикліндегі жұмысты ұйымдастыру өте маңызды буын болып табылады. Айта кету керек, негізгі сабақтардан басқа, спортшылар күнделікті жаттығулар кезінде көмекші арнайы оқу-жаттығу жұмыстарын, соның ішінде жүгіруді, спорттық техниканың арнайы қасиеттері мен элементтерін, атап айтқанда «тәждік» әрекеттерді жетілдіруді орындайды. Ең жауапты жарыстарға жақындаған сайын апталық циклдегі жаттығу жүктемесін бөлу жарыс бағдарламасына барынша жақындайды.

Жеке жоспарларда оқу-жаттығу жұмысының нәтижелерін тексеруді қамтамасыз ететін іс-шаралар жүйесі (бақылау нормативтері, дәрігерлік әдістер, өзін-өзі бақылау және т.б.) көзделеді. Жоспарлау және педагогикалық бақылау өзара байланысты. Спортшылардың жеке жоспарлары мен олардың орындалуы туралы ай сайынғы есептер тиісті спорт ұйымдарының: ведомстволар, республикалық және қалалық спорт комитеттерінің басшыларына жолдануына қол жеткізу маңызды. Бұл оқу-жаттығу жұмысының тиімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар спортшылар мен спорт ұйымдарының басшылары арасында қажетті байланыстар орнатуға ықпал етеді, спортшылардың өміріне, оқуына, жұмысына байланысты көптеген мәселелерді шешуге көмектеседі.

Кіші дәрежелі спортшылармен және жаңадан бастаушылармен жұмыс жақын жылдарға арналған оқу процесінің мазмұны анықталған ресми оқу жоспарлары мен бағдарламалары негізінде құрылады [6].

Оқу жоспары оқушылардың белгілі бір контингенті үшін оқу жұмысының негізгі бағыты мен ұзақтығын анықтайды. Ол материалдың өту реттілігін, негізгі бөлімдердің (сабақ тақырыптарының) мазмұнын, әр бөлімге бөлінген сағат санын, әр сабақтың ұзақтығын қарастырады. Аптасына сағат саны жаңадан келгендер аптасына 2-3 рет орта есеппен 2 сағат, III дәрежелі балуандар – 2 сағаттан 3 рет, II және I дәрежелі балуандар – 2-3 сағаттан 3-4 рет, спорт шеберіне және спорт шеберіне үміткерлер-орта есеппен 3сағаттан 4-5 рет шұғылданады деген есеппен жоспарланады.

Бағдарлама оқу жоспары негізінде жасалады және оқушылар игеруі керек білім, дағды көлемін анықтайды.Бұл құжат педагогикалық жұмыстың ең қолайлы формалары мен әдістерін ашады, айналысушылардың белгілі бір контингенті үшін теория мен практика бойынша оқу материалының негізгі мазмұнын береді.Бағдарламаның практикалық бөлімінде спорттың қосалқы түрлері көрсетіледі. Спорттық және төрешілік дайындықпен айналысатындарға қойылатын нормалар мен талаптар келтіріледі, сондай-ақ өз бетінше оқуға арналған әдебиеттер ұсынылады. Бағдарламаға, әдетте, мынадай бөлімдер кіреді:

а) түсіндірме жазба;

б) бағдарламалық материал;

в) оқу нормалары мен талаптары;

г) ұсынылатын оқу құралдары.

Бағдарламаларды мемлекеттік ұйымдар бекітеді және олардың барлық негізгі талаптары орындалуы керек, дегенмен жергілікті жұмыс жағдайларына байланысты белгілі бір міндеттерді нақтылау мүмкіндігі жоққа шығарылмайды [6].

Оқу жоспарының кестесі оқу-жаттығу жылындағы жұмыстың мазмұнын, сондай-ақ материалдың кезеңдер мен айлар бойынша өтуінің неғұрлым орынды әдістемелік дәйектілігін айқындайтын ұйымдастыру-әдістемелік құжат болып табылады. Бұл бағдарламамен анықталған ағымдағы жоспарлаудың негізгі құжаттарының бірі.Жұмыс жоспары белгілі бір оқу-жаттығу цикліне немесе күнтізбелік мерзімге арналған сабақтардың нақты мазмұнын анықтайды.Бұл құжатта оқу процесінің бағдарламасы мен кестесінің талаптарына сәйкес оқыту және спорттық жетілдіру әдістемесі жоспарлануда. Онда әр сабақтың теориялық және практикалық материалдары әдістемелік дәйектілікпен берілген.

Осы жұмыстарды жоспарлау арқылы оқушыларды спорттық күрес үйірмесіне қызығушылығын арттыра отырып спорттық-бұқаралық іс-шараларға қатыстыру көзделеді және дербес сабақтарға арналған тапсырмалар айқындалады, сондай-ақ әрбір жеке сабақта да, жоспарланатын кезеңде де жаттығу жүктемелерінің көлемі көрсетіледі. Оқу материалы жұмыс жоспарында графикалық немесе мәтіндік түрде келесі нысанда баяндалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бектұрғанов Ө.Е., Дөңбаев Ә.Б., Ағаділов Ә.Е. Жастардың дене тәрбиесіндегі күрес тәсілінің қалыптасуы // Дене тәрбиесінің жаршысы. – 2010.

2. Бектурганов О.Е., Донбаев А.Б., Камбаров Н.К., Агадилов А.Е. Техника, применяемая на соревнованиях по борьбе казах-курес // Ұлттық спорт пен ойындардың бүгінгісі мен болашағы: конф. Материалы. – Алматы: ҚазСТА, 2010.

3. Спорттағы қазіргі заманғы педагогикалық зерттеу әдістері // Оқу-әдістемелік құрал. – Кентау, 2007.

4. Новые технологии теоретической подготовке будущих учителей физкультуры // Вестник – Қайнар. – Алматы, 2005. - № 3/1.– С. 76-79.

5. Дене тәрбиесінің бағыттылығы // Қазақстан мектебі. – Алматы, 2005. – № 9-10.

6. Дене тәрбие жүйесінің мазмұны мен негіздері // Ұлт тағылымы. – Алматы, 2005. – №4.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫН ТАЛДАУ

Жумекенова Дидар Ерсаиновна
Аға оқытушы
e-mail: didar-010682@mail.ru
Капышев Шамиль Есімбекұлы
4 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: Shamil.kapyshev00@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада қазақ күресінің қалыптасу тарихы мен оның дамуы туралы айтылады. Қазақ күресі біздің жерімізде мекендеген халықтардың өнері ретінде ғасырлар бойы сұрыпталып бізге жеткен, егемендік алған кезден бастап қайтадан даму алған ұлттық құндылықтың бірі ретінде қазақ күресінің әлемде танылуы, ұлттық сипаты жағынан қазақ халқына қатысы бар көптеген халықтардың мәдинетімен араласқан өнер болып табылатыны, жеткен жетістіктері жөнінде айтылған.

Кілт сөздер: қазақ күресі, ұлттық өнер, тарих, даму, жетістіктер.

Аннотация. В данной статье рассказывается об истории становления и развития казахской борьбы. Казахская борьба как искусство народов, населявших нашу Землю, является признанием казахской борьбы в мире, как одной из национальных ценностей, которая веками сориентировалась и дошла до нас, вновь развилась с момента обретения суверенитета, является искусством, смешанным с культурой многих народов, имеющих отношение к казахскому народу по своему национальному характеру.

Ключевые слова: казахская борьба, национальное искусство, история, развитие, достижения.

Annotation. This article tells about the history of the formation and development of Kazakh wrestling. Kazakh wrestling as the art of the peoples who inhabited our Land is the recognition of Kazakh wrestling in the world as one of the national values that has been oriented and reached us for centuries, has developed again since gaining sovereignty, is an art mixed with the madinet of many peoples related to the Kazakh people by their national character.

Keywords: Kazakh wrestling, national art, history, development, achievements.

Қазақ күресі біздің жерімізде мекендеген халықтардың өнері ретінде ғасырлар бойы сұрыпталып бізге жеткен болатын. Бұл өнер өзінің мазмұны жағынан ұлттық сипаты жағынан қазақ халқына қатысы бар көптеген халықтардың мәдинетімен араласқан өнер болып табылады. Сонымен қатар қазақ күресі соғыс кезінде қолданылатын жауынгерлік жекпе-жек өнерден бастап ойын-сауық қойылымға, кейін жеке спорт болып қалыптасқанға дейін ұзақ жол жүріп өтті. Кеңес үкіметі орнаған кезде қазақ күресі өз алдына ұлттық спорт болып қалыптасты. Енді міне, соңғы ширек ғасыр ішінде ұлттық тәуелсіздіктен жаңадан тыныс алып әлемдік спорт түрі ретінде дамып келеді. Өзінің ерекшелігі жағынан классикалық күреске ұқсас болып келетін бұл күрестің болашағы зор деп ойлаймыз.

Егемендік алған кезден бастап қайтадан даму алған ұлттық құндылықтың бірі-қазақ күресі еді. Бұл спорт түрімен әлемнің 60-қа жуық елдерінде айналысады. 2004 жылы Дүниежүзілік қазақша күрес федерациясы құрылды. Бүгінгі таңда 48 елде қазақша күрес федерациясы ресми тіркеліп, жұмыс жасауда. Осы уақыт ішінде 10 рет әлем чемпионаты мен 11 рет Азия чемпионаты және 3 рет Еуропа чемпионаты өткізілді. Сонымен қатар «Қазақстан барысы» мен «Еуразия барысы» сияқты жобалар жұмыс жасап жатыр. Бірақ бұл күресті өзіміздің ұлттық күрес етіп көрсету үшін алдымен оның тарихын қалпына келтіріп алуымыз керек. Тек сонда ғана бұл күрестің қазақтың төл спорты екендігі дәлелденеді. Қазақ күресімен көптеген шетел азаматтары айналысып жатыр. Бірқатар халықаралық жарыстар сол шетелдерде өтуде. Ендеше қазақ халқының төл өнерін дүниежүзі халықтары қабылдай бастады деген сөз. Қазақ күресінің даму тарихын жазу арқылы біз де ұлттық спорттың дамуына ғана өз үлесімізді қосып қоймаймыз, болашақ ұлт мүддесі мен ұлттық намыс, ұлттық болмыс үшін күресе алатын жастады тәрбиелей аламыз деп ойлаймын.

Қазақ күресінің дамуы еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін басталды. «Қазақша күрес» федерациясын құрып, көптеген ғылыми еңбектер жазып, тұңғыш төраға болған Ерғали Мұхитдинов ағамызды айтпай кету мүмкін емес. Ол кісінің ерең еңбегі мол. Алғаш рет «Қазақша күрес» федерациясын құрып,оның тұңғыш төрағасы болған адам. Осы шамада, яғни 1990 жылдары атақты балуан Әбілсейіт Айханов ағамыз өзі бас болып қазақша күрес ережесін жазып, ол ереже 1990-1995 жылдарға дейін қолданыста болды. Одан кейін күрес ережесін жетілдіріп, қазіргі палуандар киіп күресіп жүрген күрес киімінің негізін жасаған адам – Елемес Әлімханов. Бұл кісінің де қазақ күресіне сіңірген еңбегі зор. 1991 жылы Кереку қаласында қазақтың спортына жанашыр азаматтардың басын қосқан үлкен жиында Қазақ күресі федерациясының тұңғыш президенті болыпсайланды. Сол сәттен бастап қазақ күресін жандандыру жолындағы жұмыстарға бел шеше

кірісіп кетті. Қазақ күресінің ғылым ретінде дамуына да шама-шарқымша өз үлесін қосып келе жатырған азамат.

2011 жылы П.Ф. Матущакпен бірге шығарған «Казахша курес», одан кейін 2012 жылы Е. Мұхитдиновтың «Қазақ күресі» атты кітаптары осы салада еңбек етіп жүрген және болашақ сала мамандарына берері мол дүние.

2002 жылдардан бастап осы күрестің қыр-сырын білетін Бауыржан Жаналин, Марат Жақитов, Диқанбай Биткөзов сияқты мамандар қазір қолданыста жүрген ережені дүниеге әкелді. 2004 жылы Берлин қаласында өткен Дүниежүзі қазақтарының кіші құрылтайында «Қазақ күресі» бойынша халықаралық федерация құрылып, оның басшысы болып Серік Төкеев сайланды [1].

2004 жылы Алматы қаласында ҚР Президентінің жүлдесі үшін қазақ күресі өнері халықаралық турнир болды. Оған әлемнің 25 елінен 100-ден аса спортшылары қатысты. Олардың қатарында Германия, Түркия, Голландия, Франция және басқада елдер болды.

Алғаш рет Азия біріншілгі 2006 жылдың шілде айында Ресейдің Алтай жерінде өтті. 2007 жылы Алматы қаласында «Күрес фестивалі» өтті. Фестивальға әлемнің 60 мемлекетінен спортшылары қатысты. 2008 жылы Ресейдің Орск қаласында екінші біріншілігі өткізілді, оған 42 мемлекеттің палуандары қатысып, Қазақстанның 4 палуаны алтын, 2-і күміс медальмен оралды. 2010 жылы Астана қаласында 3-ші әлем біріншілігі туын желбіретті, оған 46 мемлекеттен 300-ден астам палуандар қатысты. Қазақ палуандары бұл бәсекеде намысты қолдан бермей 5 алтын, 1 күміс, 1 қола медаль иеленіп командалық есепте бірінші орынды алды.

Алғаш рет 2011 жылы Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығы аясында, ұлтжанды азаматымыз Арман Шораевтың жобасы негізінде «Қазақстан Барысы» турнирі өткізілді. Оған әр облыстан 4 палуаннан, барлығы 64 балуан қатысып бас жүлдені сарапқа салды. Бұл сайыста бірінші орынды Қызылордалық палуан Ұлан Рысқұл иеленді. Екінші рет 2012 жылы «Қазақстан Барысы» турнирі өтті. Бұл турнирде Тараздық палуан Бейбіт Ыстыбаев «Қазақстан барыс» атанды. Үшінші рет өткізілген «Қазақстан барысында» Шығыс Қазақстан облысының палуаны Айбек Нұғманов атанса, сондай-ақ 2014 жылғы «Қазақстан барысын» Мұхит Тұрсынов иеленді [2].

2014 жылдың 25 қазан күні Павлодар қаласында тұңғыш рет қазақ күресінен «Әлем Барысы» атты халықаралық турнир өтеді. Бұл – қазақ күресінің тарихында бұрын-соңды болмаған жетістік. «Әлем барысы» ауыр салмақта өтті. Оған бес құрлықтан 35 елдің жауырынды спортшылары келді. Бұл да болашақта Халықаралық Олимпиада комитеті тарапынан қойылып отырған талаптарға сай болуы үшін өткізілген жарыс. «Әлем барысына» Еуропа мен Азияны айтпаған күннің өзінде Америкада, Африкада, жалпы, бес құрлықтан 35 елдің спортшылары келді. Әр мемлекеттің намысын қорғау үшін сол елдің бір палуаны сынға түсті. Жарыс жоғары деңгейде, халықаралық турнир деген мәртебеге лайық болу үшін салмағы арнайы 90 келіден жоғары дүлей күш иелері келді. Әрбір жарысқа қатысушы өз елінің мақтанышы, бетке ұстар палуаны болды. «Әлем барысы» нартұлға, сен тұр мен атайын деген алыптардың айқасы болды. Нағыз айқас, жаналысып, жан беріскен күрес болды. Төрткүл әлем «Әлем Барысын» тамашалап, қазақ күресін таныды. Куба палуаны Оскар Рене Видал Брайсон алғаш рет өткізілген қазақ күресінен «Әлем барысы» халықаралық турнирінің жеңімпазы атанды. Брайсон Видаль дзюдодан Олимпада ойындарының қола жүлдегері. Айта кетейік, жүлде қоры 150 мың долларды құрады [3].

Халық «Әлем барысынан» жауырыны жерге тимеген палуандарынан үміт күткені шындық. Бірақ, спорттың аты – спорт. Біреуге жеңіс, біреуге жеңіліс болады. Бұл біздің палуандарымыз үшін сәтсіз болған күрес. Бірақ та, қазақ күресінің деңгейін әлемге танытты.

Қазақ күресі бүгінгі күнде өз өмірін спортпен байланыстыратын адамдар үшін әлеуметтік саты болып табылады. Ұлттық күресті жаңа деңгейге көтеру қазақ елінің мәртебесі. Себебі, осы әлем күресі арқылы мыңдаған ел тамашалап, қазақ деген елді

танып біліп жатыр десек қателеспейміз. Егер мемлекет болып, ел болып қазақ күресін қолға алсақ, әлемдік деңгейге көтерілуі мүмкін.

Ұлттық күресімізді дамыту арқылы бұқараның көптеп спортпен шұғылдануына, дені сау, рухы күшті болуына ықпал жасау. Болашақтағы қазақ күресінің танымалдығын арттырып, мәртебесін жоғарылатуда спорт мектептері мен жекелей қазақ күресі үйірмелерінің жаттығу сабақтарын жүргізу мен болашақ балуандарды дайындаудың ауылдық, облыстық жарыстарды үйымдастырудың маңыздылығын өте зор [3].

«Қазақстан Барысы» жобасы ел халқының саламатты өмір салтын ұстанып, бұқаралық спортты серік етуіне, ұлттық құндылықтарды жоғары қойып, қазақ күресі спортының тынысын ашуға үлкен серпін беріп келеді. Егер де бұл спорт додасының тарихына үңілсек, көптеген қызықты жайттарға тап боламыз.

Кезекті іс-сапарларының бірінде Алтайдың арғы жағында жатқан Моңғол еліне жол тартқан танымал журналист жергілікті халықтың ұлттық мерекенің тойланусәтіне куә болады. Бұл жердегі ұлттық күрестің үлкен шоу екеніне тамсанған Арман Шораев қазақ күресінен «Қазақстан Барысы» турнирін ұйымдастыруды қолға алады. Алдымен, «Қазақстан Барысы» турнирі облыстық деңгейде Қызылорда жерінде ұйымдастырылды. Ал, республикалық деңгейдегі алғашқы дода 2011 жылдың тамыз айында Астанадағы «Дәулет» спорт кешенінде Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жүлдесі үшін өтті.

2012 жылы турнир қайтадан жалғасын тапты. Еліміздің әр аймағында іріктеу сындары жүргізіліп, еліміздің әр өңірінен жиналған 33 балуан финалда өнер көрсетті.

2012 жылы «Қазақстан Барысы» турнирін жамбылдық **Бейбіт Ыстыбаев** ұтыпалды. 2011 жылы ақтық сында сүрінген Бейбіт бір жылдан соң барлық қарсыластарын айқын басымдықпен жеңіп отырды. «Қазақстан Барысы» турнирінің тұңғыш жеңімпазы Ұлан Рысқұл ширек финалда оралдық Арман Әбеуовке жол берді. «Тараз арланы» деген лақапатқа ие **Бейбіт Ыстыбаев** финалда шығыстың шымыры Шалқар Жоламановпен белдесіп, таза жеңіспен кездесуді өз пайдасына шешті. Қола тұғырдан Шығыс Қазақстан облысының тағы бір өкілі **Айбек Нұғымаров** көрінді. Айбек қола жүлде үшін күресте Арман Әбеуовпен белдесіп, жеңіске жетті.

2013 жылы турнир ауқымы одан әрі кеңейіп, **«Қазақстан Барысының»** іріктеу айналымдарына қойылатын талаптар күшейе түсті. Еліміздегі ең айтулы спорттық доданың финалына шығу үшін балуандарға 3 іріктеу кезеңін артта қалдыру керек болды. Алдымен, еліміздің әрбір ауыл-аймағында іріктеу сындары өтті. Өз ауылында дес бермегендер аудан орталығында бақ сынап, «Қазақстан Барысы» жобасына іріктеу айналымының екінші кезеңін артта қалдырады. Ал, үшінші іріктеу айналымы әрбір облыс орталықтарында өтті. Облыстық сында оза шауып, қарсыласынан басым түскен 2 спортшыға «Сарыарқа» велотрегінде өтетін республикалық финалға қатысу мүмкіндігі берілді.

2013 жылы «Қазақстан Барысы» жобасын ұйымдастыру ісінде біршама алға жылжушылық бары байқалды. Себебі, турнирді ТМД аймағынатарайтын «Боец» және Грузияның кабельді «GMG» арналары тікелей эфирде көрсетті. Турнир идеясының авторы Арман Шораевтың мәлімдеуінше, «Боец» телеарнасы арқылы «Қазақстан Барысы» турнирінің биылғы финалдық сынын Ресейде 1,5 миллион, ТМД мемлекеттерінде 1,5 миллион көрермен тамашалапты. Сондай-ақ, «Қазақстан» Ұлттық арнасы мен «КТК» телеарнасыарқылы 6 миллион көрермен финалдық бәсекені жіті қадағалаған. Одан бөлек, республикалық «Сарыарқа» велотрегіне финалды арнайы көру үшін 12 мыңға жуық жанкүйер жиналды.

2014 жылы финалда тартыс қарағандылық Асылхан Барменов пен шығысқазақстандық Мұхит Тұрсынов арасында өрбіді. Екі балуанда кездесудің негізгі уақытында ұпай ала алмады. Қоян-қолтық белдесуде бойының сәл биіктігі Тұрсыновты тұғырға шығарды. Ал, қола белбеуді Руслан Әбдіразақов иеленді. «Қазақстан барысы-2014» турнирін тікелей эфирде күллі Қазақстан тамашалады. Ресейлік «Боец» арнасы арқылы әлемнің 35 мемлекеті көрді. Бұл қазақ күресін насихаттауға арналған қадам [4].

2015 жылы Астанада өтіп жатқан Ұлт көшбасшысы – Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жүлдесі үшін қазақ күресінен «Қазақстан Барысы» V республикалық турнирінде **Бейбіт Ыстыбаев** жеңімпаз атанды. Ақтық белдесуде «Тараз арланы» лақапатына ие Бейбіт Ыстыбаев «Сыр арланы» Руслан Әбдіразақовпен белдескен болатын. Екі палуан біразға дейін бір-бірін еңсере алмады. Алайда, ұпай санымен Бейбіт Ыстыбаев жеңіске жетті. Бұл – оның аталмыш турнирдегі екінші жеңісі. Күміс жүлде **Руслан Әбдіразақов**қа бұйырса, қоланы Ғани Сейділдаев алды. Айта кетерлігі, «Жеңіске жігері» үшін арнайы жүлдені тамаша тартысты белдесу көрсеткен Нұрым Сәлімгерев иеленіп, оған «Самұрық-Қазына» қорынан автокөлік сыйланды. Айтулы доданы ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тамашалаған болатын. Бұл турнирді Қазақстанның Ұлттық арнасы мен «Kazsport», сондай-ақ, Түркияның «TRT» және Ресейдің «Боец» арналарыда тікелей эфирде көрсетті.

Бір жыл бұрын, 2016 жылы шілде айында ақтық сайыста төрт балуан өзара сайысып, соңында кезекті «Қазақстан барысы» турнирінің жеңімпазы мен жүлдегерлері анықталды. Үшінші орынға таласқан Дәулетхан Жақыпты Айбол Айтбек таза жеңіспен ұтты. Ал, бас жүлде үшін болған белдесуде Бейбіт Ыстыбаев Жұманазар Ерсұлтановтан айласын асырып кетті. Сөйтіп, Бейбіт Ыстыбаев үшінші мәрте «Қазақстан Барысы» атанып, алтын тайтұяқты иеленді.

«Қазақстан барысы-2017» Еламан Ерғалиев жартылай финалда атыраулық Арман Қалиевті айқын жеңіп, финалға шықты. Жартылай финалдағы екінші белдесуде тұңғыш «Қазақстан барысы» мен 2013 жылғы жеңімпаз Айбек Нұғымаров кездесті. Тартысқа толы өткен белдесуде Алматы облысының атынан шыққан Ұлан Рысқұлдың асығы алшысынан түсті. Қола белбеу үшін күресте Шығыс Қазақстанның намысын қорғаған Айбек Нұғымаров атыраулық Арман Қалиевті жеңді.

«Қазақстан барысы-2018» турнирінде Қарағанды облысының спортшысы Шынкеев Ержан жеңімпаз атанды. «Әскер барысының» жеңімпазы Қажыбаев Ерасыл екінші орынға, Шығыс Қазақстан облысының палуаны Нұғмаров Айбек үшінші орынға ие болды. 2017 жылы «Қазақстан барысы-2017» турнирінде Қажыбаев Ерасыл Ералиев Еламанды артқа қалдырып жеңген болатын.

«Қазақстан Барысы-2019» турнирінің жеңімпазы анықталды. Жарысқа еліміздің түкпір-түкпірінен 33 балуан қатысты. Финалда Шығыс Қазақстан облысының өкілдері күш сынасты. Нәтижесінде Айбек Нұғымаров Ерасыл Қажыбаевты «таза» жеңіп, жеңімпаз атанды. Турнир чемпионы 25 миллион теңге қанжығалады. Ал оның бапкеріне 3,5 миллион теңге берілді. Сондай-ақ, Нұғымаровқа алтын белбеу мен «Тайтұяқ» жүлдесі табысталды.

2021 жылы «Қазақстан барысы» атағына Дәурен Нұралинов қол жеткізді. Финалдық кездесуде балуан жартылай финалда турнирдің 2017 жылғы жеңімпазын жарыстан шығарған Ғалымжан Қырықбайды жеңді. Негізгі уақытты қарсыластар бір-бір бүк ұпаймен аяқтаған еді. «Белдесу» сәтінде Дәурен Нұралинов жамбылдық балуанды «таза жеңіспен» ұтып кетті. Ал Дәурен Нұралинов жартылай финалда маңғыстаулық Нұрдәулет Жарылғаповты жықты [5].

2004-2010 жылдары Дүниежүзілік қазақ күресі федерациясының ұйымдастыруымен 3 әлем чемпионаты, 1 Еуропа, 6 Азия чемпионаты өтті. Бұл бәсекелерге ФИЛА бақылаушыларын арнайы шақырдық. 2010 жылы Астанада өткен үшінші әлем чемпионатына ФИЛА президенті Рафаель Мартинетти арнайы келді. Сол жолы Рафаель Мартинетти дүниежүзілік Қазақ күресі федерациясын ФИЛА мүшелігіне қабылдау туралы құжатқа қол қойды. Бұл ұлттық күресіміздің тарихындағы ең бір жарқын сәттің бірі.

2004-2017 жылдарда қазақ күресінен 6 әлем чемпионаты, 11 Азия чемионаты, 3 Әлем кубогы (Үндістан, Ресей, Қазақстан), 2 Еуропа чемпионаты, жастар арасында әлем чемпионаты (Иран), кадеттер арасындағы әлем чемпионаты (Бразилия) және Африка біріншілігі ұйымдастырылды. Бұл ресми жарыстардың бәрі ФИЛА мен UWW (Біріккен

Күрес Әлемі) аясында өткенін спорт мамандары жақсы біледі. 2010-2016 жылдарда қазақ күресін ЮНЕСКО танып, мойындауы үшін қыруар шаруа атқарылды. 2016 жылы ЮНЕСКО-ның 11-ші сессиясында қазақ күресі материалдық емес мәдени мұра тізіміне енді [6].

Мемлекет басшысының осынау қолдау сөзі қазақ күресінің айналасында жүрген барша азаматтарға қанат бітіріп, ұлттық спортымыздың дамуына даңғыл жол ашып бергендей болды. Биік межеден көріну үшін, әлбетте артқарылар шаруа әлі шаш етектен. Ең бірінші кезекте біз төл өнеріміз – қазақ күресінің тереңде жатқан тарихын жоғалтпауымыз керек. Қазақ күресінен қашан да, қазақтың иісі шығып тұруы керек. Бұл тұрғыда түзетілуге тиісті кемшін тұстар да жоқ емес. Мәселен, қазіргі қазақ күресіндегі бүк секілді асық ойынынан алынған жерлерін алып тастауымыз керек. Сонымен бірге қазіргі таңда қолданыста жүрген жартылай жеңіс тәсілі де дзюдоның көшірмесі. Осындай олқы тұстарының орнын толтыра отырып, өзіміздің ұлттық ерекшелігімізге сай дамыта білсек, онда біздің қазақ күресінің шығар шыңы биік болар сөзсіз.

Қазақ күресі елімізде қарқынды дамып келеді. Дегенмен, әліде көңіл бөлетін тұстар жетерлік. Ең бастысы мемлекеттік қолдауға ие болды. «Қазақстан барысы» жобасы бойынша жеңімпаздарға көптеген сыйақы беріледі. Осының нәтижесінде көптеген жастарымыз осы спортқа тартылып келеді. Бұл қуанарлық жай. Оқу-әдістемелік нұсқау беріп, білімін жетілдіруді мектептерден бастау үшін бірқатар мектептерде қазақ күресі курстары енгізіліп жатыр. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» – демекші, көппен бітетін іс қой бұл. Қазақ күресінің маңызын санамызбен түсінсек ісіміз де соған сай болады ғой деп ойлаймыз. Қазақ күресінің даму тарихы бұл өнердің иесі қазақтар екендігін дәлелдейді. Ал жан-жақты қолдау көрсету бұл өнердің болашағы барын көрсетеді. Егерде болашақта қазақ күресі олимпиада ойындары қатарына енсе халқымыздың абыройы асқақтар еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ күресінің өткені, бүгіні мен болашағы // Ғылыми-тәжірибелік конференцияның жинағы. – Астана, 2013.

2. Досқараев Б.М. История физической культуры в Казахстан // Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – Алматы, 2009.

3. Қалжанов Ғ.И. Қазақстанда қазақша күрестің дамуы // КМТИУ Хабаршысы, 2019. - №31. – 148-555 бб.

4. Әлімханов Е. Совершенствование национальной борьбы казахша-күрес путем изменения модели спортивной одежды: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Алматы, 1996.

5. Мендіғалиев Б.С. Қазақстанда қазақ күресінің дамуы жағдайы // [Электрондық ресурс]: http://oqu-zaman.kz/?p=19027.

6. Мендалиев Б.М. Қазақтың ұлттық ойыны – қазақша күрестің шығу тарихынан // Ізденіс. – 2012. - № 1.

ТАЛАПКЕРЛЕР ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Жумекенова Дидар Ерсаиновна
Аға оқытушы
e-mail: didar-010682@mail.ru
Қойшин Дәулет Таңатұлы
4 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: dauletkoishin@gmail.com

Түйін. Бұл мақалада кәсіптік бағдарды қалыптастыру және болашақ студенттердің кәсіптік білім алуға деген ынтасын нығайту мәселесі, жоғары оқу орындарына түсетін талапкерлер даярлау мен білім беру сапасы жоғары және олардың ішінен еңбек нарығында бәсекеге қабілетті неғұрлым білікті мамандарды даярлай алатын жоғарғы оқу орыны мен мамандықты таңдауға, жоғары оқу орындарының білім беру қызметтерін тұтынушыларды айқындау туралы баяндалған.

Кілт сөздер: кәсіптік бағдар, талапкер, жоғарғы оқу орыны, білім беру, дене шынықтыру.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы формирования профессиональной ориентации и укрепления мотивации будущих студентов к получению профессионального образования, выбора высшего учебного заведения и специальности, где абитуриентов, поступающих в высшие учебные заведения, могут готовить как наиболее квалифицированных специалистов с высоким качеством образования, определения потребителей образовательных услуг высших учебных заведений.

Ключевые слова: профориентация, абитуриент, ВУЗ, образование, физическая культура.

Annotation. This article highlights the issues of the formation of professional orientation and strengthening the motivation of future students to receive vocational education, the choice of higher education institutions and specialties where applicants entering higher education institutions can train the most qualified specialists with high quality education and the most competitive in the labor market, the definition of consumers of educational services of higher education institutions. establishments.

Keywords: career guidance, applicant, university, education, physical culture.

Кәсіптік бағдарды қалыптастыру және болашақ студенттердің кәсіптік білім алуға деген ынтасын нығайту мәселесі әрқашан маңызды болды. Бұл білім беру саласындағы кадрларды даярлау практикасы кәсіптік бағдар беру жүйесінің қалыптасқан құрылымдары мен кіші жүйелерін қолдауды, сондай-ақ оны одан әрі жетілдіру мен дамытуды көздейді.

Қазіргі жағдайда талапкерлермен жұмыс, олардың контингентін қалыптастыру және іріктеу білім беру жүйесі аясында да, жалпы әлеуметтік мағынада да ерекше маңызғаие.

Талаптар қазіргі заманғы өмірдің анағұрлым кеңірек, әр салалы, қиын. Дене шынықтыру және спорт саласына келетін болсақ, бүгінде мұғалімнің мәртебесі өзгереді деп айтуға болады. Оның қызметінің мағынасын түсіну кеңейтілді нақты мамандану (өзінің спорт түрі) бойынша білімі мен дағдыларын қатаң белгіленген тар бағыттағы маман кеңінен білімді маманға айналуда. Осылайша, қоғамның қазіргі заманғы дамуы, барлық әлеуметтік процестердің күрделенуі мен көбеюі дене шынықтыру және спортсаласындағы маманға, оның теориялық және әдістемелік білімінің сипатына, демек, ең алдымен оны жоғары білім аясында оқыту жүйесіне жаңа талаптар қояды.

Талапкерлерге қойылатын бірқатар нақты талаптарды (спорттық біліктілік деңгейі, дене шынықтыру және спорттық даярлық) ала отырып, педагогикалық ЖОО-ның дене шынықтыру мамандықтарына кәсіби іріктеу критерийлері тұрғысынан келіп түсетін контингентті іріктеуге объективті мүмкіндігі бар.

Дене шынықтыру бейініндегі жоғары оқу орындарына талапкерлерді іріктеудің заманауи практикасы білім алушылар контингентін қалыптастыру процесінің құрамдас бөлігі ретінде іріктеу оқуға аз жарамды жастарды іріктеуге арналған өзіндік сүзгі болып табылатынын көрсетті. Сүзгі жұмысының сапасы оқытудың табыстылық индикаторларымен және қалыптасқан контингенттің орнықтылығымен айқындалады [1].

Дене шынықтыру білімінің нақты тәжірибесі қазіргі кезеңде дене шынықтыру саласындағы университеттерге іріктеудің қолданыстағы жүйесі одан әрі жетілдіруді қажет ететіндігін айтуға мүмкіндік береді. Бұл талапкерлердің белгілі бір бөлігін дене шынықтыру университеттеріне түсу мүмкіндігінде көрінетін қарама-қайшылықты көрсетеді, оқу процесіне дайын емес.

Дене шынықтыру бейініндегі жоғары оқу орындарына үміткерлерді іріктеудің қазіргі заманғы практикасын жетілдіру проблемасы талаптардың ойластырылған, ғылыми негізделген, үйлестірілген жүйесін және кәсіби дене шынықтыру білімінің барабар критерийлерін құруда ашылатын әлеуметтік тапсырыс арқылы қоғамды дамытудағы бүгінгі тенденциялармен анықталады.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың қолданыстағы жүйесі – бұл оқушылардың нақты мотивтері мен мүдделері, олардың белгілі бір мамандық алуға деген көзқарастары көрінетін ұйым. Сондықтан, осы педагогикалық жүйенің құрылымы мен жұмысына тоқтала отырып, жоғары оқу орындарын оқыту ұғымымен біріктірілген көптеген мәселелерді әзірлеу кезінде жинақталған негізгі нәтижелермен танысып, содан кейін білім беру процесінде белгіленген заңдылықтарды қолдану ерекшеліктерін біліп алыңыз. Үздіксіз білім беру идеясы – бұл жалпы білім беру және кәсіби дайындық, тұлғаның жалпы мәдени, гуманистік қалыптасуымен бірге адамды бүкіл өмірінің ауыртпалығымен бірге жүреді, оның мүдделеріне, мотивтеріне, құндылық бағдарларына сәйкес келетін өзін-өзі тәрбиелейтін адамның түтінін саналы түрде таңдауға жағдай жасайды [2].

Үздіксіз білім беру жүйесіндегі жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың орны мен рөліне тоқтала отырып, педагогикалық білім жүйесінде жеке салада жоғары оқу орнына дейінгі дайындықты бөліп көрсетпейтінін атап өткен жөн.

Бірінші себеп – утилитарлық мәселені шешуге бағытталған көмекші сипаттағыжүйе ретінде университетке дейінгі дайындыққа деген көзқарас деп санауға болады – ықтимал талапкердің жоғары оқу орнына түсуі, нәтижесінде нақты біліктілік нәтижесінің болмауы, яғни ресми тіл, білім.

Екінші себеп – университетке дейінгі дайындықтың қосымша сипаты және оны жүзеге асыратын мамандандырылған білім беру мекемелерінің мүлдем болмауы. Қызметшілер жоғары оқу орнына дейінгі даярлықтан тікелей жоғары оқу орындарында немесе жалпы білім беретін оқу орындарында өтеді.

Үшінші себеп – елдегі педагогикалық практиканың өзгеруімен байланысты. Егер кеңес заманында орта мектеп жоғары оқу орнында оқуға дайындықты жүзеге асырған болса, қазір, өкінішке орай, бұл функцияны орындау қиынға соғады. Бұл әр түрлі пәндік салалардағы оқу бағдарламаларының сәйкес келмеуіне, университеттердің автономды болуына, емтихан талаптарының ерекшеліктеріне, аймақтардың білім беру ерекшеліктеріне байланысты [3].

Жас ерекшеліктеріне қатысты университетке дейінгі дайындықты екі жолмен қарастыруға болады. Кең мағынада, ол университет кезеңіне дейінгі барлық сатыларды қамтиды. Бірақ дәстүрлі түрде бұл терминжоғары оқу орындарының білім беру процесіне тікелей немесе жанама қатысу кезінде әртүрлі типтегі білім беру мекемелерінің жоғары сынып оқушылары алатын білім беру қызметтеріне, сондай - ақ дайындық курстарына,

шағын факульт-терге қатысты қолданылады [3]. Басқаша айтқанда, бұл жағдайда ЖОО-ға дейінгі дайындықтың жас шектері жастарды ЖОО-ға түсуге саналы түрде дайындау кезеңін қамтиды (әдетте, бұл орта мектептің 10-11 сынып оқушылары және бастауышжәне орта кәсіптік білім алатын адамдар).

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық – бұл белгілі бір педагогикалық санат, оны оқушылардың ғылыми білім, танымдық дағдылар жүйесін игеру процесі және нәтижесі деп түсіну керек. Осы негізде тұлғаның дүниетанымы, адамгершілік және басқа да қасиеттері қалыптасады, оқушыларды кәсіби бағдарлау және талантты және дарындыжастарды іздеу бойынша жұмыс жүргізіледі.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың әлеуметтік мәні келесі сипаттамаларды анықтайды:

- дайындықтың дербес түрі;
- жеке тұлғаның жеке даму және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті дайындық түрі;
- жеке тұлғаға бағытталған дайындық түрі;
- ЖОО үшін абитуриенттер контингентін қалыптастыруға бағытталған дайындық түрі;
- бірыңғай мемлекеттік емтиханға дайындалуға бағытталған дайындық түрі;
- жоғары сынып оқушыларымен кәсіптік бағдарлау жұмысына бағытталған дайындық түрі;
- жоғары сынып оқушыларының университет ортасымен, жоғары оқу орнының білім беру және мәдени кеңістігімен өзара әрекеттесуін ұйымдастыратын дайындық түрі.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың аталған сипаттамаларына сүйенеотырып, сіз осы жүйеде жоғары сынып оқушысына белсенді, шығармашылық, өзін - өзі дамытатын адам ретінде сәтті бейімделетін оқу мен даму жағдайларын жасай аласыз.

Жеке тұлғаның кәсіби қалыптасуында әсіресе мектеп пен университет арасындағы кезең маңызды болып табылады, онда мектеп оқушылары, жастар кейде асығыс, негізсіз мамандық таңдауды көрсетеді.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық – қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыру, қосымша білім беру қызметтерін көрсету және жоғары және орта кәсіптік білім беру мекемелеріне түсуге дайындау үшін тыңдаушының (тапсырыс берушінің) мүддесі үшін жоғары оқу орнының білім беру – ақпараттық қызметін жүзеге асыру арқылы тәрбиелеу мен оқытудың мақсатты процесі.

Жоғары оқу орнына дейінгі даярлаудың білім беру бағдарламалары әзірленеді және нормативтік құжаттардың талаптарына сәйкес бекітіледі.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың жалпы міндеттері:

- ЖОО-ға дейінгі даярлық және ЖОО-ның кәсіптік бағдарламалық қызметінің барлық бағдарламалары бойынша оқу процесін ұйымдастырушылық және әдістемелік қамтамасыз ету;
- ЖОО-мен шарт бойынша жұмыс істейтін базалық мектептерде ЖОО-ға дейінгі даярлықты ұйымдастыру;
- ЖОО филиалдарында ЖОО-ға дейінгі даярлықты ұйымдастыру;
- өңірлік шығармашылық конкурстарды, олимпиадаларды ұйымдастыру және өткізу;
- басқа жоғары оқу орындары мен колледждердің студенттері арасынан тыңдаушыларды, жұмыстан босатылған қызметкерлерді, жұмыспен қамтылмаған халықты және жұмыссыз азаматтарды және тыңдаушылардың басқа да санаттарын ЖОО-ға түсуге даярлау [4].

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық жүйесі оқушыларды дайындаудағы үш негізгі мақсатты қамтиды:

– кәсіби бағдарлау;

– оқуды жалғастыруға ынталандыруды қалыптастыру және нығайту;

– бастапқы мамандандыруды жүзеге асыру.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтағы білімнің үздіксіздігі әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамның дамуына ықпал етеді, мемлекет жұмысының барлық салалары үшін кадрларды даярлау сапасын анықтайды.

Жоғары мектеп жасындағы адамдар мен ересектерге үздіксіз кәсіби білім беру өмір бойы тұрақты кәсіби, мансаптық және жеке өсуге жағдай жасайды [4].

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың маңызды артықшылығы – бұл курстар студенттерге университеттің оқу жүйесіне бейімделуге, университеттің оқытушыларымен қажетті тәжірибе жинауға мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орнына дейінгі даярлықтағы маңызды құрамдас бөлік одан әрі білім алуды саналы түрде таңдау уәждемесін арттыру, болашақ мамандықтың ерекшеліктерімен және ерекшелігімен танысу болып табылады.

Оқушылардың дағдыларын ашуға жағдай жасауға мүмкіндік беретін байланыстардың бірі – жоғары сынып оқушыларының профильге дейінгі және мамандандырылған дайындығы. Осылайша, ЖОО-ға дейінгі даярлаудың тиімділігі мектеп – ЖОО-ға дейінгі дайындық-ЖОО жүйесінде бірлескен қызмет технологияларын іске асыруға негізделеді. Дене шынықтыру және спорт саласындағы жеке және қоғамдық қажеттіліктердің оларды қанағаттандырумен байланысы.

Қазіргі әлемдегі кез-келген жүйенің жұмыс істеуі әртүрлі факторларға байланысты өзгерістерге ұшырайды. Өзгерістерді зерттеу және олардың жүйе элементтерінің қызметіне теріс әсерін болдырмау басқарудың күрделі міндеттерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты жүйенің тұрақтылығын сақтау мақсатында талдау және оның нәтижелері бойынша түзету әрекеттерін қабылдау қажет.

Дене шынықтыру және спорт жүйесі күрделі және алуан түрлі. Оны басқару үшін барлық осы күрделі және тығыз өзара байланысты енгізу қажет студенттерді, дене шынықтыру және спорт саласындағы құбылыстар мен процестерді реттейтін белгілі бір шеңбердегі сандық қатынастар.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы қазіргі экономикалық қатынастар әртүрлі және әлеуметтік, экономикалық және мәдени сипаттағы көптеген мәселелерді қамтиды. Дене шынықтыру және спорт саласындағы экономикалық қатынастар қажеттіліксанатын талдау тұрғысынан зерделенуі мүмкін. Қажеттілікті бір нәрсеге қажеттілік ретінде анықтауға болады, саналы қажеттілік әлеуметтік және экономикалық іс-әрекеттің себебі болып табылады. Қызмет процесінде адамдардың (жеке) және жалпы қоғамның (қоғамдық) қажеттіліктері тиісті қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында тауарлар менқызметтерді сатып алу ниеті мен мүмкіндігі ретінде сұранысқа айналады [5].

Бұл тәсіл дене шынықтыру мен спорттың экономикалық және әлеуметтік жүйесін физикалық және моральдық дамудағы жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру кезінде пайда болатын процестер, тозу және байланыстар жиынтығы ретінде анықтауға мүмкіндік береді.

Дене шынықтыру және спорт әлемдегі соңғы онжылдықтардағы ең жылдам дамып келе жатқан әлеуметтік салалардың бірі. Бұл саланың өзіндік ерекшелігі бар, ол дене шынықтыру және спорт қызметтерінің қосарлы сипатында көрінеді: бір жағынан тұтынушылық бастама, ал екінші жағынан өндірістік және инвестициялық.

Дене шынықтыру және спортты инвестициялау тек спорт саласында ғана емес, сонымен қатар байланысты салалар мен өндірістерде қосымша жұмыс орындарын құрудың маңызды әлеуметтік әсеріне ие. Жаңа жұмыс орындарын құру – бұл экономиканың өсуі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің әлеуметтік мәселелерін шешу: жұмыссыздықты азайту, қоғамдағы әлеуметтік ахуалды жақсарту.

Білім беру мекемесінің мүдделі тараптары Білім беру ұйымы үшін тұтынушының қанағаттанарлық детерминанттарына мыналар жатады:

- білім беру ұйымының қабылданатын бейнесі (имиджі) ;

- тұтынушылардың күтуі;
- бірінші және екінші типтегі сапа;
- өнімнің / қызметтің сезілетін құндылығы.

Қабылданатын сапа тұжырымдамалық түрде екі элементке бөлінеді: өнімнің / қызметтің сапалық сипаттамасымен анықталатын бірінші типтегі сапа және екінші типтегі сапа-қызмет көрсетудегі жеке мінез-құлық пен қоршаған орта атмосферасымен анықталатын, тұтынушымен байланысты интерактивті элементтер.

Аталған айнымалылар бойынша білім беру ұйымы тұтынушыларының қанағаттануы тұтынушылардың қанағаттанушылығын өлшеу практикасы мен теориясында басым болатын сауалнамалардың сұрақтары арқылы эмпирикалық түрде бақыланатын индикаторлар арқылы өлшенеді [6].

Тұтынушылардың басқа айнымалылар бойынша адалдығы төрт индикатор бойынша анықталады:

1. тұтынушының білім беру ұйымына қайта жүгіну ниеті;
2. тұтынушының сол білім беру ұйымынан басқа қызметті алу ниеті;
3. басқа білім беру ұйымына (бәсекелеске) өту ниеті;
4. осы брендті / білім беру ұйымын басқа тұтынушыларға ұсыну ниеті.

Тұтынушылардың қанағаттанушылығының сипатталған ұлттық индекстері тәуелсіз ұйымдастыру жүргізетін ел бойынша деректерді тұрақты жинау арқылы алынатын клиенттердің қанағаттанушылығының және кәсіпорындар табысының негізгі факторларының көп салалы сандық бағалауын білдіреді.

Жоғары білім сапасының бағалау әдіснамасына арналған стандарттар талаптарына сәйкестігі қағидатына негізделген жоғары білім сапасын бағалау әдіснамасын қайта бағдарлау қажеттігі пісіп жетілді, түлектердің, жұмыс берушілердің, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктерін қанағаттандыру қағидатына негізделген, яғни стандарттардың талаптарына сәйкестік қағидаттарын тағы бір талап – тұтынушыларды қанағаттандыру қағидатымен толықтыруға негізделген.

Біріншіден, сапаның жалпы классикалық анықтамаларында сапаның негізгі өлшемі – бұл шартты немесе болжамды қажеттіліктерді қанағаттандыру дәрежесі, содан кейін олардың талаптарға сәйкестігі. Бұл жағдайда білім беру ерекшелік емес, өйткені жоғары білім беру жүйесі экономикалық тұрғыдан әлеуметтік-экономикалық жүйе болып табылады.

Мүдделі тараптар – қызметтен немесе қызмет көрсетуден сапалы қызмет алуға мүдделі тұлғалар тобы немесе тұлғалар тобы.

Білім беру өнімдеріне немесе қызметтеріне сұраныс беретін мүдделі тараптардың шеңбері кең және алуан түрлі. Оларға мыналар жатады: Мемлекеттік, өйткені әртүрлі бағыттағы мамандарды даярлауға арналған мемлекеттік тапсырыс әлі де бар; коммерциялық кәсіпорындар түлектерін қызметке қабылдайтын жұмыс берушілер; түлектердің өздері; талапкерлер мен олардың ата-аналары; студенттер білім беру қызметін тұтынушылар ретінде. Бұл нарық субъектілерінің мүдделері әрдайым сәйкес келе бермейді, сондықтан білім беру мекемесі барлық тұтынушылардың қажеттіліктері мен үміттерін зерттей алатын үйлестіруші орталыққа айналуы керек. Жүйенің барлық қатысушыларының талаптары мен үміттерін объективті бағалай алатын мониторинг жүйесін құруы керек.

Білім беру қызметтері үшін ақпараттық және өндірістік факторлар мыналарды қамтиды. Анықталған талаптарды білімге қатысты енгізу оларды тиісті білім беру бағдарламасын жобалау, өндіру және іске асыру кезінде есепке алуды білдіреді. Бұл білім беру бағдарламасының негізгі сипаттамаларын – оның мақсатын, мазмұнын, әдістемесін, ресурстарды тұтынушылардың мүдделеріне қамтамасыз етуді және осы мүдделерді білім беру бағдарламасы аясында қалыптастырудың маңыздылығын білдіреді.

Тұтынушыны осы оқыту ұйымы туралы басқа адамдардың пікірлері, ол ұсынатын білім беру құжаттарының маңыздылығы және адамдарға өз таңдауын жасауға

көмектесетін өндірістік фактордың басқа да қосымша ерекшеліктері қызықтыруы мүмкін екенін есте ұстаған жөн [6].

Сонымен қатар, тұтынушының кез-келген қыңырлығы қанағаттандырылуы керек деп есептей отырып, бұл тұжырымдаманы механикалық түрде түсінуге болмайды. Өйткені, мемлекеттік және салалық стандарттардың талаптары мен шектеулерін, құқықтық шектеулерді ескере отырып, ұйым жұмыс істейді. Сонымен қатар, талаптар мен шектеулер неғұрлым көп болса, баламалы таңдау еркіндігі соғұрлым аз болады жәнетұтынушының ақылға қонымды талаптарын ескеру мүмкіндігі соғұрлым аз болады. Екінші жағынан, көптеген ережелер мен нормалар жинақталған тәжірибенің көрінісі болып табылады және белгілі бір тауарлар мен қызметтердің ажырамас сапасы ретінде қабылданады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуметін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе. – Алматы, 2005.

2. Құдайбергенова К. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критериі. – 2008.

3. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М. – 1990.

4. Мұғалімге арналған нұсқаулық (төртінші басылым) Үшінші (базалық) деңгей. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының Әдістемелік кеңесі ұсынған. – Астана, 2015.

5. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары // Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. – №832, 25 маусым 2012.

6. Адамова Ж.Ш., Сүлейменов М.Б., Тлеубай С.Т., Мукушева М.А. Оқу мақсаттарына жетуде жетістік критерийлерін құрастыру және қолдану. – Қарағанды, 2015.

ВЛИЯНИЕ СПОРТА НА ПСИХИЧЕСКОЕ И ФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ СТУДЕНТА

Мадраимова Хилола Исматиллаевна
Студентка 1 курс
Косырева Ирина Ивановна
Старший преподаватель
Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати
e-mail: hilola.madraimova.2003@gmail.com

Аннотация. Спорт. Какую роль он играет в жизни человека? Как он может повлиять на состояние организма? Все мы знаем, что заниматься спортом важно, но не знаем зачем и почему, как вообще он может нам помочь. В данной статье описан общий характер влияния, который оказывает спорт на человека и на студента в частности. То, почему заниматься спортом полезно не только для тела, но и для души.

Ключевые слова: спорт, психика, стрессоустойчивость, физиология, дофамин, работаспособность.

Түйін. Спорт. Ол адам өмірінде қандай рөл атқарады? Бұл дененің күйіне қалай әсер етуі мүмкін? Спортпен шұғылдану маңызды екенін бәріміз білеміз, бірақ неге және неге, ол қалай көмектесе алатынын білмейміз. Бұл мақалада спорттың адамға, атап айтқанда студентке тигізетін әсерінің жалпы сипаты сипатталған. Неліктен спортпен шұғылдану тек денеге ғана емес, жанға да пайдалы.

Кілт сөздер: спорт, психика, күйзеліске төзімділік, физиология, допамин, жұмысқа қабілеттілік.

Annotation. Sports. What role does it play in a person's life? How can it affect the state of the body? We all know that it is important to play sports, but we do not know why and why, how in general it can help us. This article describes the general nature of the influence that sports has on a person and on a student in particular. Why it is useful to do sports not only for the body, but also for the soul.

Keywords: sport, psyche, stress resistance, physiology, dopamine, performance.

Введение

Спорт в жизни человека. Какую роль играет спорт в жизни обычного человека? Во всём мире люди видят его совершенно по-разному. Одни очень прохладно относятся к спорту, а некоторые даже считают его бесполезной тратой и сил, и времени. Другие же обожают спорт и не могут жить без него. При этом, всем людям в мире спорт нужен в равной степени, для поддержания здоровья и профилактики различных заболеваний.

Спорт обладает удивительными качествами и свойствами. Он может укреплять здоровье, характер и даже улучшать умственные способности людей, которые им занимаются. Также спорт развивает у человека букет важных навыков, как скорость, ловкость, реакция, координация, выносливость, терпение и сила. Спорт делает людей более устойчивыми к негативным факторам жизни, что влияют из вне, укрепляют психику[1]. Он часто приносит людям массу положительных эмоций, тело человека вырабатывает дофамин, окситоцин и адреналин, которые вызывают у человека чувство радости и бодрости.

Наиболее полезным спортом для человека, да и для общества в целом является именно занятие физической культурой, общефизическая подготовка. Это и развивает физические навыки людей и что самое главное, укрепляет здоровье.

Человечество в физическом плане деградирует, не смотря на все достижения и прогрессы в науке. Человек старается упростить себе жизнь. Физический труд для него перестаёт иметь значение в связи с развитием техники и стремительной цифровизацией. Человек постепенно теряет свои природные физические качества и по сравнению со своими далёкими предками становится более дряхлым, слабым, как физически, так и морально. Мы целыми днями сидим за ноутбуками, учась или работая. Не встаем с диванав выходные, смотря сериалы.

Также занятие спортом позволяет справляться с такими бичами современного общества, как стрессы и малоподвижный образ жизни. Все чаще, вместо того, чтобы пройти путь пешком, мы вызываем такси, а вместо пробежки с утра, предпочитаем еще пару часов поспать, из-за слишком загруженного графика.

Общее физическое состояние. Спорт нужен нашему организму также, как и ежедневная пища. Люди, которые дают регулярную нагрузку своему организму дольше остаются молодыми, реже болеют, соответственно и живут дольше.

Регулярная физическая активность, такая как ходьба, прыжки на скакалке, езда на велосипеде, игра в волейбол с друзьями, катание на роликовых коньках, занятия спортом или активный отдых, вроде похода или катания на лыжах, приносит значительную пользу здоровью. Как говорится, любая физическая активность лучше, чем ее отсутствие. Сохраняя в течение дня более высокую активность благодаря относительно простым способам, люди могут довольно легко достичь рекомендуемых уровней активности. опять же, 5 минут спорта лучше чем полное его отсутствие. большие дела начинаются с маленьких шагов.

Недостаточный уровень физической активности является одним из основных факторов риска смерти от неинфекционных заболеваний. У людей, которые недостаточно физически активны, на 20%-30% выше риск смертности по сравнению с теми, кто уделяет достаточно времени физической активности.

Регулярная физическая активность может повлиять:

• улучшение состояния мышечной и кардио-респираторной систем;

• улучшение состояния костной системы и функционального здоровья;

• снижение риска развития гипертонии, ишемической болезни сердца, инсульта, диабета, различных видов рака (включая рак молочной железы и толстой кишки), а также депрессии;

• снижение риска падений, а также переломов, как шейки бедра, так и позвоночника;

• поддерживание нормального веса тела [2].

Работоспособность. Работоспособностью человека называется его способность формировать и поддерживать свой организм в рабочем состоянии, т.е. изменять течение физиологических функций, для обеспечения высокого уровня производительности труда. Подобно работе, работоспособность подразделяется на умственную и физическую.

Умственная работоспособностью человека называется способность выполнять определенное количество работы, требующей значительной активации нервно-психической сферы. Физическая же работоспособность – это способность выполнять максимально возможное количество физической работы за счет опорно-двигательного аппарата.

Учеба студента – это характерный пример умственной работоспособности, к которой принято относить работы, связанные с приемом и переработкой информации и требующие, преимущественно, напряжения сенсорного аппарата, памяти, активизации процессов мышления, эмоциональной сферы. Характерной особенностью данного вида труда является сильное возбуждение головного мозга в сравнительно небольшой области нервных центров, что обуславливает их быстрое утомление, напряжение в органах чувств и в то же время ограничение двигательной активности.

Как показывают исследования, напряженная умственная работа сопровождается непроизвольным сокращением и напряжением скелетных мышц, не имеющих прямое отношение к выполнению умственной работы. Умственная работоспособность во многом зависит от общей физической работоспособности всего организма и душевного благополучия. Она зависит от состояния психофизических качеств студентов, таких как: общая выносливость, эмоциональная устойчивость, быстрота мыслительной деятельности, способность к переключению и распределению, концентрации и устойчивости внимания.

Для студентов физическая активность и спорт являются важным условием нормального развития их тела и ума, именно поэтому занятия физической культурой в каждом ВУЗе должно уделяться большое внимание [3].

Студенческий день учащихся насыщен внушительными интеллектуальными и эмоциональными перегрузками. Вынужденная рабочая поза, в которой мускулы удерживают тело в конкретном состоянии и длительный период времени напряжены, нередкие нарушения порядка работы и отдыха, ненормированные физические перегрузки – все это без исключения способно стать фактором утомления, которое накапливается и становится усталостью. Для того, чтобы это никак не произошло, следует один тип работы заменять другим. Таким образом, рационально выбранный порядок трудового дня и физкультурно-спортивные занятия значительно могут помочь в снятии усталости.

Стрессоустойчивость. Регулярные физические нагрузки влияют не только на тело человека, но и улучшают его психологическое состояние, нормализуют эмоциональный фон.

На положительное влияние занятиями физической культуры указывают различные эксперименты. Один из них был проведен Ю.Л. Ханиным и Г.В. Булановой, целью эксперимента было изучение влияния учебных занятий по физической культуре на эмоциональное состояние студентов. 229 студентов в возрасте от 18 до 22 лет приняли участие в эксперименте. Результаты же показали, что происходило снижение уровня стресса, вне зависимости от вида спортивной деятельности [4].

Исследователи Принстонского университета совсем недавно сделализамечательное открытие о мозге. Они исследовали мозг крыс, и выяснили в ходе исследований, что крысы, которые постоянно выполняют физические упражнения, гораздо легче переносят стресс, чем ленивые крысы. Ученым уже известно, что физические упражнения стимулируют создание новых клеток мозга (нейронов, нервных клеток), но вот только сейчас становится видно, что новые клетки функционально отличаются от других клеток мозга, они более стрессоустойчивы и адаптивны.

«Вырисовывается интересная картина – упражнения и нагрузки подготавливают и тренируют клетки мозга, и к реальным нагрузкам и стрессу они подходят уже опытными и могут лучше справляться с критическими ситуациями», – говорит Майкл Хопкинс, аспирант «Лаборатории нейробиологии памяти и обучения» в Дартмуте, – «Это действительно потрясающе, что теперь совершенно обоснованно можно связать физические упражнения и стрессоустойчивость».

В борьбе со стрессом и перегрузками могут бороться любые виды физической активности. Наиболее популярные и эффективные из них: плавание, йога, бег, спортивные игры или гимнастика.

Например, бег снижает уровень стресса, болевую чувствительность, агрессию и заметно повышает настроение вплоть до ощущения эйфории – и это не шутка, а своеобразная метафора сложной цепи химических реакций в голове бегуна

Вывод

Таким образом, занятия спортом влияют на множество аспектов жизни человека, особенно студента. Спорт оказывает влияние как на общее физическое состояние учащегося, так и на его работоспособность и стрессоустойчивость, которые влияют на остальную деятельность.

Список литературы:

1. Максимова Е.Н., Алексеенков А.Е. Физическая активность и психическое состояние человека // Наука. – 2020. - №4 (29). – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/fizicheskaya-aktivnost-i-psihicheskoe-sostoyanie-cheloveka.

2. Сабелло Д.А., Максимова Е.Н. Спорт, Человек, Здоровье // Наука – 2020. - №9 (45). – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/sport-chelovek-zdorovie-1.

3. Болдов А.С., Гусев А.В., Карпов В.Ю., Пучкова Н.Г., Кашенков Ю.Б. Изменение психоэмоционального состояния студенток в процессе занятий спортом // Ученые записки университета Лесгафта. – 2018. - №9 (163). – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/izmenenie-psihoemotsionalnogo-sostoyaniya-studentok-v-protsesse-zanyatiy-sportom.

4. Ханин Ю.Л. Управление эмоциональным состоянием студентов средствами физического воспитания / Ю.Л. Ханин, Г.В. Буланова // Стресс и тревога в спорте: международный сборник научных статей. – Москва: Физкультура и спорт, 1983. – С.127-133.

ФУТБОЛДА 4-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ДОПТЫ ИГЕРУДІ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕРІ

Жакулин Данияр Аманкельдиевич
2 курс студенті
e-mail: daniyar.zhakulin87@mail.ru
Ибраева Рахима Жаудановна
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Бекмухамбетова Ляззат Сайлаубаевна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: secfcsp-kspi@mail.ru

Түйін. Қазіргі заманғы футболды дамыту мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, спорттық-сауықтыру кезеңінен бастап жаттығу процесін жетілдіруді талап етеді.

Футбол – бұл командалық ойын, бірақ көп жылдық дайындықты талап етеді. Әсіресе балаларды жастайынан допты игеруге үйретсе жеке техникалық оқыту және үйлестіру қабілеттерін дамыту бірінші орынға шығады. Қазіргі футболда жеке техникалықшеберлігі оларға қарсылас қанықкан алаңда тиімді әрекет етуге мүмкіндік беретін ойыншылар ерекше сұранысқа ие.

Кілт сөздер: футбол, допты иелену техникасын, футбол ойнауға оқыту әдістері, тактика, құралдары мен әдістері.

Аннотация. Развитие современного футбола требует совершенствования тренировочного процесса, начиная со спортивно-оздоровительного этапа с учетом возрастных особенностей дошкольников.

Футбол – командная игра, но требует многолетней подготовки. Особенно, когда детей учат осваивать мяч с раннего возраста, на первое место выходят индивидуальное техническое обучение и развитие координационных способностей. В современном футболе особым спросом пользуются игроки, чье личное техническое мастерство позволяет им эффективно действовать на поле соперника.

Ключевые слова: методы, тактика, средства и методы обучения футболу, технике владения мячом, игра в футбол.

Annotation. The development of modern football requires improving the training process from the sports and Recreation stage, taking into account the age characteristics of preschool children. Football is a team game, but it requires many years of training. Especially when children are taught to master the ball from an early age, personal technical training and the development of coordination skills come to the fore. In modern football, players whose personal technical skills allow them to act effectively on a field where the opponent is saturated are in particular demand.

Keywords: key words: football, techniques of possession of the ball, methods of teaching to play football, tactics, tools and methods

Кіріспе

Футбол – бұл өз заңдары мен ережелері бар ойын. Сонымен қатар, мұнда спортшыларды даярлаудың жалпы заңдылықтары мен принциптері қолданылады, ал жаттығу процесі олардың негізінде құрылуы керек. Мысалы, тиімді техниканы оқытудың негізі-бұлшықет ішілік және бұлшықет аралық үйлестіру. Мұндай үйлестіру стандартты, содан кейін әр түрлі ойын жағдайларында бірдей техниканы бірнеше рет қайталаған кезде дамиды және жетілдіріледі.

Футболды мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыру дайындығының мазмұны туралы ғылыми – әдістемелік әдебиеттерді талдау оқушылардың осы санаты үшін дене шынықтыру әдістемесі туралы тұтас көзқарастың мәнін анықтады. Мамандар мектеп жасына дейінгі балалардың жаттығу процесін футболдың техникалық элементтерін игеру тұрғысынан қарастырады, әр түрлі спорттық жаттығулар мен доп ойындарын қолдана отырып, негізгі қозғалыстар мен жылдамдықты, ептілікті, күшті, шыдамдылықты дамытуға назар аударады [1, 3 б.].

Футболдағы негізгі қозғалыстарды уақтылы қалыптастыру және 4-6 жас аралығындағы балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес негізгі физикалық қасиеттерін және допты игеру кешенін дамыту үшін спорттық-сауықтыру кезеңінде жағдай жасау жаттығу процесін оңтайландыру үшін өзекті болып табылады және мамандардан осы жаста физикалық дайындықты жетілдіру процесін талап етеді.

Зерттеу мәселесі – жас футболшылардың қозғалыс және физикалық қабілеттерін дамытудың жас ерекшеліктеріне сәйкес футболмен айналысатын 4-6 жастағы балалардың допты игеру әдістерінің ерекшеліктері туралы білімнің жетіспеушілігі.

Физикалық, қозғалыс, арнайы қозғалыс дайындығы бақылау тапсырмаларын орындау үшін жас нормаларымен салыстырғанда бағаланды. Футболмен айналысатын 4-6 жастағы балалардың қозғалыс, физикалық және арнайы қозғалыс дайындығының даму деңгейін анықтау үшін күш-жігердің педагогикалық эксперименті қолданылады.

Балалардың көпшілігі футбол мектебіне футбол үйрену үшін емес, оны ойнау үшін келеді, сондықтан оқу процесін ұйымдастыру керек, сондықтан олар, біріншіден,футболда мәңгі қалады, екіншіден, жақсы ойыншылар болады. Футбол тарихы осы мәселелерді шешудің бір ғана жолын біледі: балалар қызығушылық танытуы керек. Бұл жаңадан бастаушылар үшін негізгі жаттығу құралы болуы керек ойын және ойын жаттығулары. Бұл балалардың, әсіресе жас балалардың психологиялық мотивациясы, сондықтан жаттығудың құралдары мен әдістерін таңдау кезінде ескеру қажет [2, 8 б.].

Футболдың техникалық әдістерін оқытудың нақты мәселелерін дәйекті шешу – бұл мұғалім мен баланың өзара әрекеттесуінің белгілі бір жүйесі, онда біз үш кезеңді шартты түрде бөлеміз.

Бірінші кезеңнің міндеттері:

1. Балаларда футбол ойыны туралы түсінік қалыптастыру. Ол үшін балаларға футбол добын, қақпаны, белгілеуді қарастыру ұсынылады. Сіз оларға осы спорт туралы сұрақтар қою кезінде ойын ережелерін айта аласыз. Балалардың ойын туралы идеяларының деңгейін анықтай отырып, біз олардың футбол туралы білімдерін тереңдете бастаймыз.

2. Допты тебуді үйрету.

Допты тебу ойын техникасының негізін құрайды. Орындау әдісіне сәйкес, мектеп жасына дейінгі балалар үшін аяқтың ішкі жағы, аяқтың соққысы және өкшенің соққысы қол жетімді. Соққылардың барлық тәсілдеріне ортақ қозғалыстардың екі негізгі фазасы бар: алдын-ала (жүгіру мен тірек аяғын орнатудан тұрады) және жұмыс (соққы қозғалысы мен сыммен ұсынылған).

Ең алдымен, біз балаларды шұлықпен ұруға үйретеміз, өйткені бұл мектеп жасына дейінгі балалар үшін олардың физикалық дамуы мен қозғалыстарын үйлестіру ерекшеліктеріне негізделген ең қол жетімді. Аяқтың саусағымен соққыны орындау техникасы: қозғалмайтын немесе домалақ доппен орнынан немесе жүгіруден орындалады. Тірек аяғы доптың бүйіріне қойылады, ал соққы аяғы тізе бүгілген кезде. Соққыны орындау кезінде аяғы дерлік түзетіледі. Соққы доптың ортасына саусағыңызбен қолданылады. Бұл жағдайда доптың бағыты солға немесе оңға [3, 4 б.].

Әдіс-тәсілдер. Бұл жұмыста мектепке дейінгі 4-6 жастағы балалардың доп игеруі үшін қозалыс және эстафеталық ойындар арқылы үйрету, соққыларды орындауды және допты жүргізу ерекшеліктері қарастырылды. Доппен қозғалыс әрекеттерініңерекшеліктерін анықтау үшін дене шынықтыру сабақтары кезінде педагогикалық

бақылаулар, өлшеулер, сондай-ақ арнайы сынақтар қолданылды (допты жүргізу және допты еркін соғу, допты нысанаға тигізу). Өткізілген зерттеу нәтижелері куәландырады соққыларды орындау кезінде ұлдар мен қыздарда моториканы дамытудың анық еместігі туралы және доп жүргізу.

Мектеп жасына дейінгі балалардың доппен қозғалыс әрекеттерін орындау ерекшеліктерін анықтау үшін педагогикалық бақылаулар қолданылды. Дене шынықтыру сабақтары, антропометриялық өлшеулер, сондай-ақ арнайы сынақтар (допты жүргізу және допты еркін соғу, допты нысанаға тигізу). Нәтижелерді өңдеу үшін студенттің t-критерийі және корреляция коэффициенті қолданылды.

«Допты 10 м тірекке айналдыра отырып жүргізу» тестінде балалар сөре сызығынан 1 м сайын орналасқан 9 тіректі кезекпен өтті. Тапсырманың орындалу уақыты мен допты жүргізу әдісі белгіленді.

«4-ші қақпаның қақпағына допты соғу» сынағында бала радиусы 50 см болатын кіші шеңбердің ортасына тұрып, команда бойынша үлкен шеңберде (радиусы 3 м) орналасқан 4-ші шеңберге (оның алдында, сол жақта, артында және оң жағында) қатарынан соққы берді. Соққылар олардан 5 м қашықтықта доптарға қарама-қарсы орнатылған ені 1,7 м қақпаға соғылды. Жалпы орындалу уақыты, қақпаға түсу дәлдігі, допқа соққылардың реттілігі мен әдісі жазылды.

Антропометриялық параметрлер бойынша зерттеу жүргізу үшін таңдалған 4-6 жастағы мектеп жасына дейінгі балалар үйлесімді физикалық дамуы бар балалар ретінде сипатталды. Дене ұзындығы бойынша вариативтілік коэффициенті ұл балаларда – 12%, қыздарда – 11%, дене салмағының көрсеткіштері бойынша – 12% және 13%, кеуде қуысының шеңбері бойынша – 10 және 12% құрады.

Доппен балалардың іс-әрекеттеріне жүргізілген бақылауларды талдау негізінде допқа соққы беру барлық адамдар үшін ыңғайлы екендігі анықталды. Допты табанның ішкі жағымен ұрған кезде (допты жұппен беру) балалардың 67,5%-ы соққыны жүзеге асыратын аяққа оралады. Дәл осы тапсырманы аяқтың сыртқы жағымен орындау кезінде балалардың 92,5%-ы оң аяғымен соққан кезде допқа оң жағымен тұрады, ал керісінше сол жақ тапсырманы орындау кезінде. Қозғалыстарды орындаудың бұл ерекшелігі дағдылардың жеткіліксіздігін, қозғалыстарды басқарудың әлсіз деңгейін, сондай-ақ жамбас, тізе және білек буындарында аяқтың барлық қозғалыс әлеуетін шектеулі пайдалануды көрсетеді. Сондықтан балалар тапсырманы орындау үшін қозғалыс жүйесін, соның ішінде жұмысты құрылымдаудың басқа нұсқаларын қолдануы керек, бұл тұтастай алғанда мотор мәселесін шешудің тиімділігіне әсер етеді.

Допты жүргізу кезінде ұлдардың 40,9%-ы және қыздардың 36,8%-ы тапсырманы тек оң аяқпен орындайтындығы анықталды, 59,1% ұлдар мен 63,2% қыздар екі аяқты кезекпен допты соғуға қолданады. Сонымен қатар, барлық қыздар оң аяқпен жүреді, ал ұлдар көбінесе оң аяқты 77,3% жағдайда және тек 23,8% сол жақта қолданды.

Зерттеу нәтижелері. Бақылау нәтижелерін тереңірек талдау балалардың әр түрлі комбинациялар мен доп жүргізудің нұсқаларын қолданатындығын көрсетеді. Барлық балалардың 29,3%-ы допты тек аяқтың ішкі жағымен жүргізеді. Бұл 22% (ұлдар) және 7,3% (қыздар) үшін тән. Қыздар бірдей арақатынаста тапсырманы тек саусағымен немесе тек сыртқы аяғымен орындайды (сәйкесінше 2,4%). Балалардың 39%-ы (оның ішінде 17%-ы – ұлдар және 22%-ы – қыздар) аяқтың ішкі жағымен допты қолданады. Табан мен аяқтың ішкі, сыртқы жағын жүргізу кезінде балалардың 14,6%-ы, оның ішінде 12,2%-ы – ұлдар және 2,4%-ы – қыздар қолданады. Мектеп жасына дейінгі балалардың 7,3%-ы табанның ішкі және сыртқы жағын (тиісінше 2,4 және 4,9%, ұлдар мен қыздар) жүргізеді. Қыздардың 5%-ы тапсырманы орындау үшін аяқтың сыртқы жағы мен аяқтың бастарын пайдаланады.

Жүз-ек соққысымен қашықтықтың он метрлік учаскесінде допты жүргізу кезінде алынған нәтижелерді талдау ұлдар тапсырманы қыздарға (42,36±3,58 с) ($p<0,05$) қарағанда тезірек (33,95±1,55 с) орындайтынын көрсетті.

Ұлдар үшін «10 м допты тіректермен соғу» тестін орындау уақытының орташа мәні қыздарға қарағанда аз, тапсырманы кезекпен оң және сол аяқпен орындау кезінде де, допты тек бір аяқпен жүргізу кезінде де. Допты бір аяғымен соққылап жасаған қыздарда нәтиже әр аяғымен кезек-кезек жүргізгеннен гөрі жақсы. Ұлдар бұл тестте ең жақсынәтижелерді көрсетті, допты бақылау әр аяғымен кезек-кезек жүргізілген кезде, нәтижелермен салыстырғанда, тапсырма тек бір аяқпен орындалған кезде. Алайда, қыздар мен ұлдар арасындағы нәтижелерде тапсырманы орындау уақытының көрсеткіштері бойынша айтарлықтай айырмашылық жоқ (1 кестені қараңыз).

Кесте 1 – «10 м қашықтықта тіреулерді айналдыра отырып допты жүргізу» (x±m) тестінің нәтижелері

Тесттер (өлшем бірліктері)	**Ұлдар**	**Қыздар**
Допты кезекпен оң және сол аяқпен жүргізу (с)	33,19±2,5	40,94±4,75
Допты бір аяқпен жүргізу (с)	34,86±2,03	39,67±5,11

«4-ші қақпаның қақпағына допты соғу» тестін өткізу кезінде балаларға тапсырманы олар үшін ыңғайлы бағытта орындау ұсынылды. Тапсырманы орындаудың ерекшелігі балаларда қақпаның дәлдігінің ең үлкен пайызы (91,7%) мотор тапсырмасын сағат тілімен орындаған кезде тіркелген (алдында орналасқан допты соғу, содан кейін оң жақта, содан кейін артқы жағында тұрған допты соғу, және соңында сол жақта орналасқан доп). Бұл 54,6% ұлдар мен 31,6% қыздар үшін тән болды.

Қақпаның қақпасына соққылардың аз саны доптарға кезек-кезек тигенде беріледі: баланың алдында тұрған допқа, оңға, солға және артқы жағында орналасқан допқа соққы беру (баланың бастапқы орналасуы мен доптарына қатысты). Бұл шеруді ұлдардың 9,1% және қыздардың 10,5% таңдады. Олардың ең жоғарғы пайызы сәйкесінше 75 және 62,5 құрайды. Ұлдардың 13,6%-ы қақпаға 66,7% соққы берді, алдымен бірінші допқа, содан кейін екінші допқа солға, содан кейін оңға және артқа қарай жылжыды. Қыздар бұл тестті 42,1% орындаған кезде сағат тіліне қарсы (тура, солға, артқа және оңға) жылжыды. Сонымен қатар, олардың қақпаға түсу дәлдігі 37,5% құрады, ал ұлдар бұл комбинацияны тек 9,1% жағдайда қолданды және қақпаға кірмеді. 9,1% ұлдар соққылардың комбинациясын қолданған кезде 4 доптың 2-ін тура соқты, артқа, солға, оңға, ал қыздардың 10,5%-ы 12,5% жағдайда дәл болды. Тура, артқа, оңға, солға бағыттардағы қақпалардағы соққылардың дәлдігі 14,5% ұлдарда және 5,3% қыздарда 50% құрады.

Қақпаға соққылардың дәлдігін талдау, ұлдар 71,6% жағдайда гол соғып, тапсырманы орындауға көп уақыт жұмсады, ал қыздар 59,2% жағдайда қақпаға доп соға білді, бірақ олардың тапсырмаға кететін уақытының орташа мәні ұлдарға қарағанда аз (11,3±0,92 с) (12,32±1,2 с) ($p < 0,05$). Қыздарда орташа мәндер арасында оң корреляция ($r = 0,604$) тіркелген тіректерді қағу және қақпаға 4 доп бойынша соққылар кезіндегі тапсырманы орындау уақыты.

Зерттеу нәтижелері ұлдар мен қыздарда соққыларды орындау және допты енгізу кезінде қозғалыс ақыл – ойының екіұштылығы туралы куәландырады. Соққылардың ерекшеліктері – соққылардың орындалу бағытына қатысты қозғалыстардың түзулігі. Балалар аяқтарымен қозғалысты орындау үшін өздеріне қолайлы жағдай жасауғатырысады. Олар аяқтың сыртқы жағымен соққыны орындау қажет болған кезде доп қозғалысының болжанған бағытына перпендикуляр орналасады, ал аяқты сермеу және соққыны аяқтың ішкі жағы жүзеге асырған кезде әкеледі.

Доп жүргізу кезінде еркіндіктің артық дәрежелерінің көптігіне байланысты балалардағы қозғалысты басқару қиын. Қимыл-қозғалыс құрылымында біріктірілім жоқ, тірек-қимыл аппаратының әртүрлі буындары арасында сәйкессіздік бар. Балалар допты

басқару кезінде соққылардың күшін ескермейді, нәтижесінде олардың қозғалу жылдамдығы мен кеңістіктегі доптың сәйкес келмеуі байқалады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері ұлдар мен қыздарда соққыларды орындау және допты енгізу кезінде қозғалыс ақыл – ойының екі ұштылығы туралы куәландырады. Соққылардың ерекшеліктері-соққылардың орындалу бағытына қатысты қозғалыстардың түзулігі. Балалар аяқтарымен қозғалысты орындау үшін өздеріне қолайлы жағдай жасауғатырысады. Олар аяқтың сыртқы жағымен соққыны орындау қажет болған кезде доп қозғалысының болжанған бағытына перпендикуляр орналасады, ал аяқты сермеу және соққыны аяқтың ішкі жағы жүзеге асырған кезде әкеледі.

Доп жүргізу кезінде еркіндіктің артық дәрежелерінің көптігіне байланысты балалардағы қозғалысты басқару қиын. Қимыл-қозғалыс құрылымында біріктірілім жоқ, тірек-қимыл аппаратының әртүрлі буындары арасында сәйкессіздік бар.

Әдеби көздерді талдау арқылы физикалық қасиеттерді дамытудың құралдары мен әдістерін зерттеу барысында біз физикалық дайындық процесінде физикалық қасиеттерді дамытудың ең қол жетімді және біздің ойымызша ең тиімді әдісін анықтадық. Бұл әдісте сюжеттік жаттығулар, қозғалыс және эстафеталық ойындар, жүгіру жаттығулары және т.б. әртүрлі құралдарды қолдануға болады тұжырымдама жасадық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Адашкявичене Э.Й. Спортивные игры и упражнения в детском саду. – М.: Просвещение, 1992.

2. Голомазов С.В. Теория и методика футбола. Техника игры – М.: Спорт Академ Пресс, 2002.

3. Глазырина Л.Д. На пути к физиологическому совершенству. – Минск, 1987.

ВОЛЕЙБОЛДАН ӘЙЕЛДЕР МЕН ЕР АДАМДАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Исламбек Акмаржан Маратовна
2 курс студенті
e-mail: akmarzhan.islambek@bk.ru
Ибраева Рахима Жаудановна
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Бекмухамбетова Ляззат Сайлаубаевна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: secfcsp-kspi@mail.ru

Түйін. Волейболды әлемдік спорттық жарыстар жүйесіне кіретін спорттық ойындардың ең жоғарғы түрі деп санауға болады. Бәсекелес командалар мен жеке ойыншылардың бәсекелестік іс-әрекеті процесінде көптеген бәсекелестік техникалық және тактикалық әрекеттер, олардың комбинациялары және әртүрлі көріністері қызықты көрініс болып табылады, сонымен қатар волейболды кең жастағы адамдар үшін денешынықтыру құралына айналдырады. Әдеби деректерді талдау және бапкерлердің озық тәжірибесін зерделеу кезінде, қазіргі кезде волейболшылардың дене қасиеттерін кешенді және іріктеп тәрбиелеудің негізгі құралы болып табылатын дене қасиеттерінің гендерлік ерекшеліктерінің нақты анықталмағанын көруге болады.

Кілт сөздер: волейбол, психикалық қатынас, жарыстар, жыныс ерекшеліктері, жаттықтырушы.

Аннотация. Волейбол можно считать высшим видом спортивных игр, входящих в систему мировых спортивных соревнований. В процессе соревновательной деятельности конкурирующих команд и отдельных игроков многие соревновательные технико-тактические действия, их комбинации и различные проявления являются интересным проявлением, а также превращают волейбол в средство физической подготовки для людей широкого возраста. При анализе литературных данных и изучении передового тренерского опыта видно, что в настоящее время не четко определены гендерные особенности физических качеств, которые являются основным средством комплексного и выборочного воспитания физических качеств волейболистов.

Ключевые слова: волейбол, психическое общение, соревнования, особенности пола, тренер.

Annotation. Volleyball can be considered the highest type of sports games included in the system of world sports competitions. In the process of competitive activity of competing teams and individual players, many competitive technical and tactical actions, their combinationsand various manifestations are an interesting manifestation, and also turn volleyball into a meansof physical training for people of a wide age. When analyzing the literature data and studying thebest coaching experience, it is clear that at present the gender characteristics of physical qualitiesare not clearly defined, which are the main means of complex and selective education of physical qualities of volleyball players.

Keywords: volleyball, mental communication, competitions, gender characteristics, coach.

Кіріспе

Волейболшылардың ерікті қасиеттерін тәрбиелеу ойынның техникасы мен тактикасын меңгерудің объективті қиындықтарын жеңу, қарсыластың күшін жеңу және басқа да субъективті қиындықтарды (төрешілерге сенімсіздік, жағымсыз эмоционалдық күй, ойындағы қақтығыстар) жеңу арқылы жүзеге асады. команда және т.б.).

Психологиялық әңгімелер (бұл да жауапты құмар ойындарға дайындықтыңқұрамдас бөлігі) әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Көп нәрсе ойыншының мінезіне, моральдық дайындығына, көңіл-күйіне, ерік-жігеріне байланысты. Көбінесе ойыншы өзін сенімсіз сезінеді, команда жаттықтырушысы оған қосымша көңіл бөлуі, қолдау көрсетуі және жігерлендіруі керек.

Ойыншылардың психологиялық тұрғыда жеке дайындығы жарыс матчтары алдындағы жаттықтырушылық жұмыстың негізгі сәттерінің бірі болып табылады. Жарыс барысында команданың ойынға қатынасын бағыттау мен басқарудың маңызды аспектісі жалпы ойынға деген көзқарас болып табылады. Орнатуды психологиялық көзқараспен бастаңыз. Бұл жерде, әрине, бапкердің өзі белсенді күреске дайын болуы керек, оның орнатуға деген сенімділігі, онсыз команда оның көптеген нұсқауларын жақсы қабылдамайды және түсінбейді. Әрбір спорттық жарыс өз алдына эмоционалды, сондықтан бапкердің ынта-жігері, жалындылығы, ынта-жігері, соның ішінде бағдар беру кездесулерінде де таптырмас. Толқу дәрежесі, команда ойыншыларының зейінінің деңгейі алдағы матчтың маңыздылығына және қарсыластардың күшіне байланысты.

Ойынға психикалық қатынас үш бөлімнен тұрады:

Бірінші бөлім – ойында, әр ойыншының түсінігінде өз әрекетін түсіну. Бұл бапкердің жеке командалық брифингінен алынған ақпарат. Мұндай ақпараттыжаттықтырушы матчқа дейін екі-үш күннен кешіктірмей береді, егер турнирдегі ойындар екі күнде бір рет болса, онда ойынға бір күн қалғанда.

Екінші бөлімнің мәні ойыншы бір күн бойы алдағы матчты ұмытуы керек. Бұл психологиялық әдіс кез келген спортта тамаша жұмыс істейді. Ол спортшы матч қарсаңында күйіп қалмауы үшін қолданылуы керек. Ол ертеңгі ойынға қатысты қандай да бір ойды басынан шығаруы керек. Матчқа бір күн қалғанда волейболға қатысы жоқ нәрселерге алаңдау керек. Бұл пикник, йога және ұқсас ойын-сауық болуы мүмкін [1, 8 б.].

Ойын күні спортшының шаршауға және алдағы ойынға басқа да жағымсыз реакцияларға уақыты жоқ. Іске қосу алдындағы толқуға қатысты әрбір команда ойыншысы өз бойында: «Мен бәрін істей аламын, және мен қарсыластар жеңілетінін білемін» деген көзқарасты қалыптастыруы керек.

Жеке тұлғаның ойынға қатынасының үшінші бөлігі спортшының ойынға келіп, киіну бөлмесіне келген уақытына қатысты. Бұл ретте көп нәрсе бапкерге байланысты. Матчқа кіріспес бұрын, қоштасу сөздері, ештеңеге сенімсіз кейбір ойыншыларға достық ескертулер жеткілікті болады, сондай-ақ егер ол орынды болса, әзіл айту жақсы.

Енді команданың ойынға деген көзқарасына тоқталайық. Ол коучинг брифингінде қалыптаса бастайды. Онда ойыншылар жаттықтырушыны тыңдап қана қоймай, өз ойларымен, идеяларымен, болжамдарымен т.б. Бұл қатынас түрі көбінесе ойыншылардың брифинг кезінде жаттықтырушыдан естіп, қабылдайтын ойларына, сөздеріне, тапсырмаларына байланысты. Команданың ойынға деген көңіл-күйінің тағы бір сәті жаттықтырушы соңғы кеңестерді, нұсқауларды және тілектерді айтатын кезде киім ауыстыратын бөлмеде орын алады. Көп нәрсе оның қоштасу сөздеріне, соның ішінде жаттықтырушы команданың ойынының жалпы барысына байланысты [2, 7 б.].

Волейболшылардың ойынына жаттықтырушы көзқарасы да бірнеше сегменттерден тұрады.

Біріншісі – тәлімгердің ойынға деген жеке көзқарасы. Екіншісі – жаттықтырушы тарапынан бүкіл команданың ойынға деген көңіл-күйі.

Тәлімгердің ойынға деген жеке қатынасына келетін болсақ, ол алдағы ойынға белгілі бір стратегияны таңдаған сәттен басталады. Содан кейін жаттықтырушы жаумен соқтығыстың қандай болатынын, бүкіл команданың жеңісіне жету үшін қарсыласу кезінде әрбір ойыншының қандай қасиеттері мен шеберлігін көрсету керек екенін түсіне бастайды.

Ойынның стратегиясын ашу, яғни. «Қалай жеңуге болады?» деген сұраққа жауап бере отырып, жаттықтырушы өзінің стратегиялық шешімін жүзеге асыру үшін қажетті құралдарды табады, осылайша жаттықтырушы ойынның тактикасын анықтайды. Өзіне арналған тактикалық құралды анықтап, жаттықтырушы ойынға жеке қатынасының екінші кезеңіне көшеді.

Екінші кезең – осы кездесуге қатысатын команданың жеке құрамын анықтау. Бұл тапсырманың маңыздылығы жеке-жеке жұмыста жатыр: біреуге базада ойнауға мүмкіндік беру керек, біреуге жауапкершілікті сынау, біреуді көтермелеу түрінде базаға қосу және т.б. Бұл жұмыс аяқталғаннан кейін жаттықтырушының ойынға деген жеке қатынасының үшінші кезеңіне өту қалады.

Бір күн бұрын ойынды ұмыту керек. Бұл жаттықтырушыға алдағы матч алдында толық психологиялық демалуға және психоэмоционалдық энергияны жинақтауға мүмкіндік береді.

Жаттықтырушының ойынға қатынасының екінші сегменті – киім ауыстыратын бөлмеде командамен қарым-қатынас. Айта кету керек, жаттықтырушы достық тонды ұстануы керек. Жаттықтырушы команданың күшті жақтарына назар аудара отырып, негативтіліктен аулақ болуы керек.

Бапкердің ойынға деген көңіл-күйінің бірінші кезеңі брифингтің өзі екенін де айта кеткен жөн. Қазірдің өзінде жаттықтырушы қажетті екпіндерді қоюы, ойынға дайындық алдындағы командалық көңіл-күйдің психологиялық атмосферасын қалыптастыруы керек. Жаттықтырушы тарапынан команданың ойынға деген көңіл-күйінің мәні де осында.

Біз волейболшылардың жауапты ойынына жалпы психологиялық қатынастың негіздерін талдадық. Енді көрейік, волейболшы қыздардың дайындығында қандай да бір ерекшеліктер бар ма?

Әйелдер ойынының ерлер ойынынан жиі өзіндік ерекшеліктері бар. Волейбол командасының мысалында әйелдер спортында қандай түбегейлі айырмашылықтар байқалатынын қарастырайық.

Әйелдер волейболы эмоционалдырақ, ал команданың матчқа деген көңіл-күйі бұл ретте басты рөл атқарады. Ерлер волейболы жеңіл атлетикалық. Ол жақтағы доптың жылдамдығы өте жоғары, екі-үш шабуылдан артық ауада қалмайды. Әйелдер үшін бір жеребедегі доп тордың үстінен он рет оңай ұшып кете алады, бұл тек волейбол ойынының пайдасын тигізеді.

Әдіс-тәсілдер. Ұсынылған теориялық ережелер негізінде студенттердің эмоционалдық мәдениетін қалыптастыру мақсатында әдістемелер кешені әзірленді, олардың таңдауы зерттеу мақсаты мен міндеттерімен анықталды. Талдау барысында сұрақ-жауап, тестілеу, бақылау, әңгімелесу, қызмет өнімдерін талдау әдістері қолданылды.

Гендерлік бейімділікті жеңу эксперименті үш кезеңнен тұрды:

1. Анықтау;
2. Қалыптастыру;
3. Бақылау.

Анықтау экспериментінің нәтижесінде сыналушылардың гендерлік стереотиптері дамудың жоғары немесе орташа деңгейі басым екендігі анықталады деп болжануда. Бұл қолданыстағы кәсіптік оқыту жүйесі шеңберінде тренерлердің қызметін бақылау нәтижесінде жасалған гендерлік хабардарлықтың жалпы төмен деңгейі туралы болжамды қолдайды.

Қалыптастыру эксперимент жүргізу мақсатында сауалнама жүргізілген жаттықтырушылар құрамынан эксперименттік және бақылау топтары құрылды.

Қалыптастыру эксперименттен кейін гендерлік стереотиптерді жеңу бағдарламасын жүзеге асыру арқылы эксперименталды топ тренерлері қайта тестілеуден өтеді, содан кейін бақылау тобымен мәліметтерді салыстырады.

Бақылау тобының тренерлері арасында мұндай үрдістің болмауы аясында эксперименттік топ тренерлері арасында теориялық күтілетін оң өзгерістер болады деп болжануда.

Анықтау кезеңінде эксперименттік жұмыс барысында 50 жаттықтырушы арасында гендерлік бейімділіктің алғашқы диагностикасы жүргізілді. Диагностикалық сынақ нәтижелері төмендегі 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Диагностикалық сынақ нәтижелері

Объектілердің жасы	*Әйел тұлғасының түрі*	*Еркектік тұлға түрі*	*Адрогиния*	**Дұшпандық сексизм**	**Мейірімді сексизм**	*Гетеросексуалдық жақындық*	*Қорғаушы патернализм*	*Гендерлік айырмашылықтардың бірін-бірі толықтыруы*
16	3	4	3	3	7	3	3	1
17	4	4	2	4	6	5	2	3
18	5	3	2	2	8	4	4	2
19	2	5	3	3	7	3	4	3
20	3	5	2	4	6	7	1	2

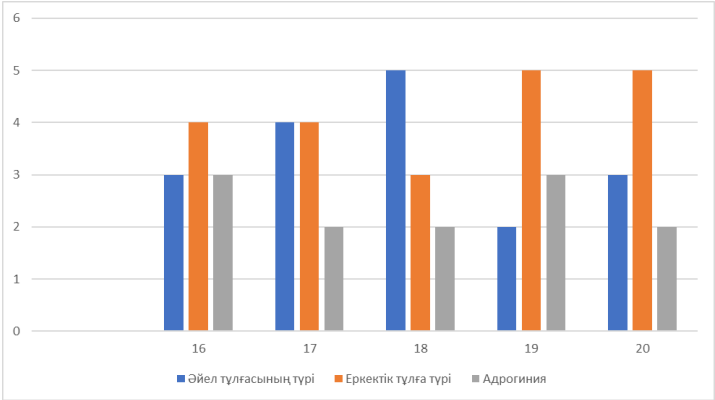

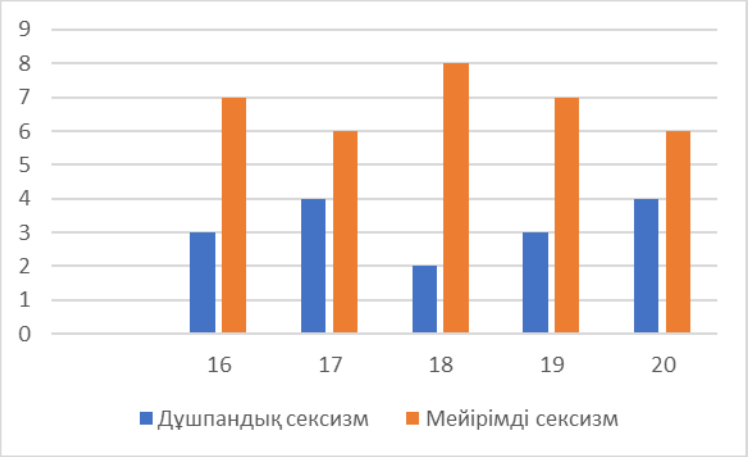

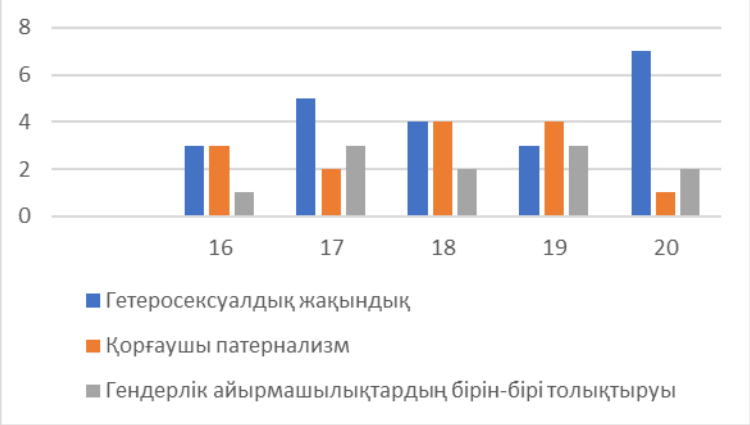

Сурет 1 – Диагностикалық тестілеу нәтижелері

Диагностикалық тестілеу нәтижесінде келесі нүктелер белгіленді:

16 жастағы субъектілер арасында әйелдік ерекшеліктері 3 адамнан табылды; еркектік – 4 адамда. Адрогиния 3 адамға ғана тән.

17 жастағы субъектілер арасында әйелдік ерекшеліктері 4 адамнан табылды; еркектік – 4 адамда, ал адрогиния 2 адамға тән болды.

18 жастағы субъектілер арасында әйелдік ерекшеліктері 5 адамнан табылды; еркектік – 3 адамда, ал адрогиния 2 адамға тән болды.

19 жастағы субъектілер арасында әйелдік ерекшеліктері 2 адамнан табылды; еркектік – 5 адамда, ал адрогиния 3 адамға тән болды.

20 жастағы субъектілер арасында әйелдік ерекшеліктері 3 адамнан табылды; еркектік – 5 адамда, ал адрогиния 2 адамға тән болды.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеудің анықтау кезеңінің нәтижесінде гендерлік стереотиптерді жеңуде оң динамика анықталды.

Осылайша, «андрогиния» тұрғысынан ерлер мен әйелдер арасында 18 бен 20 жас аралығындағы субъектілердің таңдауында оң ығысу байқалады.

Кесте 2 – Диагностикалық сынақ нәтижелері

Субъектілердің жасы	Әйел тұлғасының түрі	Еркектік тұлға түрі	Адрогиния
16	3	4	3
17	4	4	2
18	2	3	5
19	2	1	7
20	3	2	5

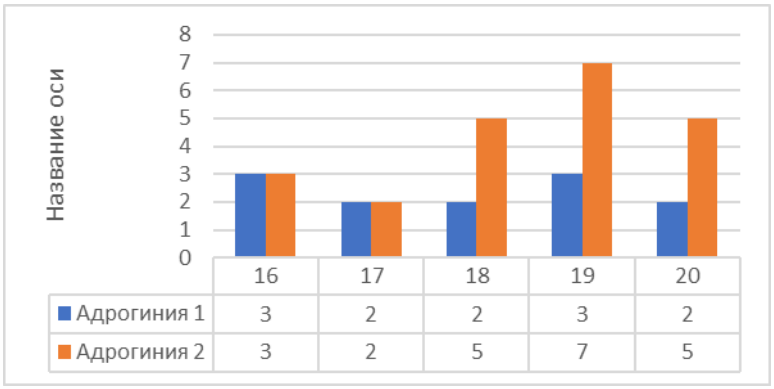

Сурет 2 – Диагностикалық тестілеу нәтижелері

«Дұшпандық сексизм – мейірімді сексизм» көрсеткіші де оң өзгерістерді көрсетеді. Жалпы алғанда, бұл көрсеткіш әлі де субъектіде сексизмнің бір немесе басқа түрінің болуын анықтайды дегенмен, мейірімді сексизммен адамдар көбірек болып саналады.

Кесте 3 – «Дұшпандық сексизм – мейірімді сексизм» көрсеткіші

Субъектілердің жасы	**Дұшпандық сексизм**	**Мейірімді сексизм**
16	1	9
17	1	9
18	2	8
19	0	10
20	0	10

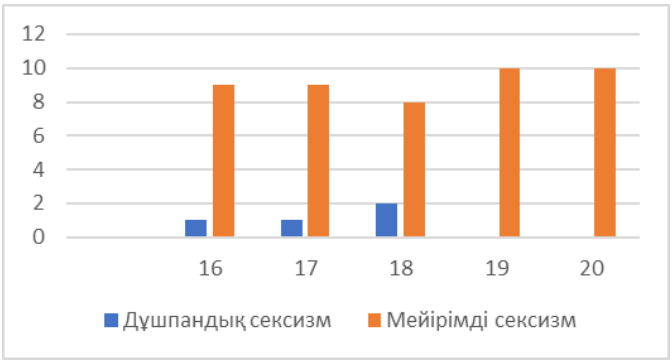

Сурет 3 – Диагностикалық тестілеу нәтижелері

Кесте 4 – Диагностикалық тестілеу нәтижелері

Субъектілерді ң жасы	*Гетеросексуалды қ жақындық*	*Қорғаушы патернализм*	*Гендерлік айырмашылықтардың бірін-бірі толықтыруы*
16	3	2	5
17	1	2	7
18	2	2	6
19	3	3	4
20	3	1	7

Волейболшыларды бәсекелестік бағалауға тұлғаның жеке психологиялық қасиеттері, психикалық жай-күйлердің, қарым-қатынастар мен мінез-құлық көріністерінің ерекшеліктері айтарлықтай әсер етеді, олар қолайлы психологиялық-педагогикалық факторлар ретінде бәсекелестікте табысты өтудің қажетті шарты болып табылады. жоғары білікті спортшылардың қызметі.

Қорытынды

Жарыс алдындағы түзету жұмыстары, егер волейболшылар үшін оны жүзеге асыру алгоритмі келесі кезеңдерді қамтыса, табысты болады:

1) жеке диагностикалық карталарды құрастыру және психологиялық дайындықтың жағымсыз жақтарын анықтау;

2) жеке психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламаларын әзірлеу;

3) психологиялық-педагогикалық түзеу жұмыстарын жүргізу;

4) психикалық күйлердің көріну ерекшеліктерін бақылауды зерттеу және бәсекелестік қызметтің психофункционалдық сипаттамаларын анықтау;

5) психофункционалдық көрсеткіштерді салыстырмалы талдау және жарыс жаттығуларының орындалуын бағалау.

Жаттықтырушылардың гендерлік бейімділігі әйелдер волейболшыларының тиімділігін айтарлықтай тежейді және жарыстық іс-шараларға дайындалудағы прогресті төмендетеді.

– әйелдерге қарағанда волейболмен шұғылданатын ер спортшыларда спортта жетістікке жетуге ықпал ететін тұлғалық қасиеттер дамыған, атап айтқанда: ерікті қасиеттер, іс-әрекетті саналы түрде өзін-өзі реттеу қабілеті, табысқа жету мотивациясы, тәуекелге баруға дайындығы, нейропсихикалық тұрақтылық;

– гендерлік стереотиптер кәдімгі ерлер спортында қатты көрінеді және олардың кәдімгі жыныспен шектелмейтін спортта толық дерлік болмауы.

– сабаққа дайындық кезінде тренерлердің гендерлік стереотиптерін жеңу үшін гендерлік бейімділіктермен жұмыс істеу әдістемесі ұсынылған. Екі әдісті қолданатын

бақылау тесті нәтижесінде әзірленген әдіс тренерлер арасындағы гендерлік стереотиптерді жеңуде тиімді екені анықталды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Авакумов А., Хосе Мария Бусета ағылшын тілінен аудармасы Давыдова А., Давыдова М. Жас ойыншыларға арналған волейбол: жаттықтырушыларға арналған нұсқаулық. – Красноярск: Поликолор баспасы, 2017. – 376 б.

2. Қазіргі волейболдың психологиялық аспектілері / Ресей волейбол федерациясы. – Мәскеу, 2010. – 39 б.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР 4-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Медиева Жанар Рысбековна
2 курс студенті
e-mail: janka394@mail.ru
Ибраева Рахима Жаудановна
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Бекмухамбетова Ляззат Сайлаубаевна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: secfcsp-kspi@mail.ru

Түйін. Қимыл-қозғалыс ойындар негізінен ұжымдық ойын болып табылады, сондықтан ерекше білім беру қажеттіліктері бар 4-6 жастағы балалардың қозғалыс өз қимылдарын басқа ойыншылардың қозғалыстарымен үйлестіре алуды, колоннада, шеңберде өз орнын табуды, басқаларға кедергі жасамауды, сигнал арқылы тез қашып кетуді немесе ойын алаңында, залда орын ауыстыруды үйренеді. Барлық түсініктемелер, іс-қимылдар балаларға қозғалысты орындауға, белгілі бір нәтижеге қол жеткізугекөмектеседі. Әлеуметтік дағдыларды қалыптастырудың келесі кезеңі-сауатты ұйымдастырылған пәндік-дамытушылық білім беру ортасында балалардың бірлескен іс- әрекеті ұжымдық ойын іс-әрекетінде қалыптасады

Кілт сөздер: қимыл-қозғалыс ойында, ақыл-ойы бұзылған мектеп жасына дейінгі балалар, заманауи әдістер, физикалық белсенділігі, ұжымдық қарым-қатынас

Аннотация. Подвижные игры – это в основном коллективная игра, поэтому дети 4-6 лет с особыми образовательными потребностями учатся координировать свои двигательные движения с движениями других игроков, находить свое место в колонне, круге, не мешать другим, быстро убегать по сигналу или перемещаться на игровом поле, в зале. Все объяснения, действия помогают детям выполнять движения, достигать определенного результата. Следующий этап формирования социальных навыков-совместная деятельность детей в грамотно организованной предметно-развивающей образовательной среде формируется в коллективной игровой деятельности

Ключивые слова: подвтжные игры, дети дошкольного возраста с нарушениями интеллекта, современные методы, физическая активность, коллективное общение

Annotation. Outdoor games are basically a collective game, so children 4-6 years old with special educational needs learn to coordinate their motor movements with the movements ofother players, find their place in a column, circle, do not interfere with others, quickly run awayat a signal or move on the playing field, in the hall. All explanations, actions help children to

perform movements, achieve a certain result. The next stage of the formation of social skills is the joint activity of children in a competently organized subject-developing educational environment formed in a collective play activity.

Keywords: underground games, preschool children with intellectual disabilities, modern methods, physical activity, collective communication

Кіріспе

Қимыл-қозғалыс ойындары қазіргі мектепке дейінгі білім берудегі инклюзивті құралы болып саналады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда арнайы білім берудің жетекші бағыттары интеграция және инклюзия процестері болып табылады. Дәл осы процестерді ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың құқықтарын іске асырудың заманауи әдістері деп атауға болады. Инклюзивті білім беруді дамытуға арналған 2011-2015 жылдары Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен бекітілген «Қолжетімді орта» атты мемлекеттік жобасы болып табылады

Жалпы білім беру мекемелерінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың кейбір санаттарын тәрбиелеу және оқыту мәселелері ерекше әдепті, батыл тәсілді талап етеді. Интеллектуалды және психоэмоционалды дамуында ауытқулары бар көптеген балаларды сау балалар тобына біріктіруге болмайды, өйткені көп жағдайда олар командаға қосылуға дайын емес. Яғни ақыл-ойы бұзылған адамдарды әлеуметтендіру дағдыларын қалыптастыру процесінде негізгі компоненті балалармен ұжымдық қарым- қатынасқа түсуге дайын болу болып табылады [1, 3 б.].

Көп жағдайда әлеметтендіру процесінде балалар ересектермен және құрдастарымен қалай байланысуды білмейтін қиындықтарға тап болады. Демек, айқын ауытқулары бар балаларды бірінші кезеңде мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде интеграциялық және инклюзиялық білім беру арқылы жүзеге асырылады, ол үшін ең алдымен қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу сияқты әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру қажет [2, 3 б.].

Әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруда мұғалім ұйымдастырған оқу қызметі арқылы жүзеге асырылады. Бірінші кезеңде, балалар бір-бірін итерместен, екіншісіне кедергі жасамай бірге отыруды үйренеді, көбінесе балалар мұғалімнің бүкіл айтқан сөздеріне жауап бермейді. Бұл жағдай ұзаққа созылмайды, болашақта балалар ересектердің талаптарына үйренеді және әдеттегі жағдайда топ мүшелері сияқты әрекет етеді.

Уақыт өте келе жұмыс формалары мен талаптар деңгейі өзгереді. Балалар жеке әрекет етіп қана қоймай, сонымен бірге бірлесіп әрекет етуді, ұжымдық іс-әрекеттегі рөлін түсінуді үйренеді. Бірлескен іс-шаралардың рөлін түсіндіру ақыл-ой кемістігі бар балалар үшін бірден қол жеткізе бермейді. Ол үшін мақсатты түрде және біртіндеп жұмыс жасау керек.

Әлеуметтік дағдыларды қалыптастырудың келесі кезеңі-сауатты ұйымдастырылған пәндік-дамытушылық білім беру ортасында балалардың бірлескен іс-әрекеті ұжымдық ойын іс-әрекетінде қалыптасады [3, 8 б.].

Ұжымдық ойын балалардың әлеуметтік қатынастар қабілетін дамытады. Ақыл-ой кемістігі бар мектеп жасына дейінгі балалардың физикалық белсенділігі де жеткіліксіз дамығанын ескере отырып, білім беру мекемелерінде кеңінен таралған балалар ұжымдық ойындарының бір түрі сөйлеу арқылы қимыл-қозғалыс ойыны болып табылады.

Қимыл-қозғалыс ойыны әлеуметтенудіруді қамтамасыз ететін бастапқы нүктесі болып табылады [4, 5 б.].

Қимыл-қозғалыс ойындарды ұйымдастырған кезде диагноз қойылған мектепжасына дейінгі балалар оқу жылының басында жалпы ойынға қатысқысы келмейтінін байқауға болады. Олардың көпшілігі жиі шетте тұрады, басқалардың қалай ойнайтынын көреді және сонымен бірге не болып жатқанына эмоционалды түрде қарайды: олар күледі, қолдарын шапалақтайды, секіреді, орнында тұрады. Мұғалім алғашқы күннен бастап

барлық балалардың ойынға міндетті қатысуын талап етпеуі керек. Педагог жаймен баланы тарту керек, сонда бала өзі міндетті түрде қызығушылығы артады. Бірақ көп жағдайда балалар – бұл балалар тобынан қорқатын немесе керісінше ұжымға қатысты агрессивтілікті қарайтын балалар. Осындай кезде көмектесу үшін қолынан ұсынтап бірге жүгіру, тығылу керек және олардың көңілін көтеруге тырысу керек. Мұғалімнің мұқият және сезімтал қарым-қатынастардың арқасында бірнеше күннен кейін қимыл-қозғалыс ойындардағы белсенді қатысудан қорыққан балалар немесе агрессивті балалар көбінесе ойынның көшбасшылары мен ұйымдастырушылары болып шығады [5, 10 б.].

Ақыл-ойы бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларға қимыл-қозғалыс ойындарын үйрету үшін ережелерді түсіндіріп, осы ойынды әртүрлі режимдерде бірнеше рет өткізу керек. Айта кету керек, ойынды эмоционалды, мәнерлі түрде түсіндіріп, кейіпкерлерді өз дауысының интонациясымен сипаттауға тырысу керек. Мысалы, қояндар, құстар туралы жұмсақ, мейірімді сөйлеу керек, ал қояндарды қорқытатын аю туралы – төмен дауыспен, біршама қатал. Бұл жағдайда сіз балалардан осы кейіпкерді бейнелеуді сұрай аласыз. Түсіндіру кезінде ойын барысында балалар өз әрекеттерін өзгертетін сигналдарға назар аудару керек. Бір немесе басқа қозғалыстармен бірге жүретін сөздерді асықпай нақты айту керек: егер қозғалыстардың өзгеруі туралы сигнал болса, мәтіннің соңғы сөйлемін сәл қаттырақ айту керек.

Барлық түсініктемелер, іс-қимылдар балаларға қозғалысты орындауға, белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге көмектеседі. Мысалы, «Секіртпеден секіртпеге» ойын жаттығуларындағы балалардың іс-әрекеттерін басқара отырып, мұғалім: «енді Амина өзен арқылы өтеді. Амина, қорықпа, ағын таяз». «Абайла, Амина! Асықпа!» – деп мұғалім ескертеді. «Айтпесе суға түсіп, аяғыңызды сулап аласын. Міне, жақсы! Енді сен жақсы секіре алатын болдың! Енді жағаға жету үшін үлкенірек қадам жаса.» Сол кезде тәрбиеші жол бойында басқа балалармен сөйлесіп, оларды тапсырманы орындауға дайындайды. «Дария, Сен өзеннен өтуді қалайсыз ба?» – деп әрдайым әңгімелесіп отыру керек. Содан кейін мұғалім баланы жігерлендіреді: «Дария екеуміз бірге өзен арқылы жүреміз, қолымнан ұста, бұл біз үшін қорқынышты емес. Иә?» Ересектермен мұндай тұрақты ауызша қарым-қатынас балаларға қуаныш сыйлайды және олардың сөйлеуі мен қиялын дамытуына ықпал етеді.

Балалардың ойынға деген қызығушылығын артудың маңызды шарты – мұғалімнің тікелей қатысуы, оның балалармен бірге орындауы. Мұғалім көбінесе ойынның ойнағандағы әрекеттерін бақылау міндетті, өйткені кемістігі бар балалар бұл міндеттерді өз бетінше шеше алмайды, дегенмен кейбіреулер мұны істеуге тырысады. Қазіргі уақытта балалар мұғалімді ойынның белсенді қатысушысы ретінде қабылдайды. Бұл мұғалімнің ұйымдастырылған оқу қызметін сәтті өтуіне ықпал етеді және ойындарға ынталандыру одан әрі артады [6, 3 б.].

Оқу жылының соңында қимыл-қозғалыс ойын барысында мұғалім ережелердің орындалуын, балалардың қарым-қатынасын, олардың жағдайын бақылайды. Мұның бәрі өте маңызды, өйткені ережелердің бұзылуы, мысалы, балалардың көпшілігінің немесе кейбіреуінің шаршау белгілері болып табылады. Бұл жағдайда ойынды тоқтатып, балалардың назарын неғұрлым тыныш әрекетке аудару керек.

Қимыл-қозғалыс ойындар негізінен ұжымдық ойын болып табылады, сондықтан балалар өз қимылдарын басқа ойыншылардың қозғалыстарымен үйлестіре алуды, колоннада, шеңберде өз орнын табуды, басқаларға кедергі жасамауды, сигнал арқылы тез қашып кетуді немесе ойын алаңында, залда орын ауыстыруды үйренеді [7, 15 б.].

Әдіс-тәсілдер. Қимыл-қозғалыс ойындар ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың қозғалыс дағдыларын қалыптастыруына қаншалықты әсер ететінін нақты бақылау үшін біз бір арнайы топқа зерттеу жүргіздік және 2021-2022 оқу жылында алынған нәтижелерді талдадық. Бізді қызықтыратын негізгі параметрлер: баланың қимыл- қозғалыс ойынға қатысу белсенділігі; қимыл-қозғалыс ойын процесінде ойынның элементтерін орындай алуы; достарымен еркін әрекеттегі қарым-қатынас.

Деңгейді анықтау үшін біз келесі бағалау шкаласын, жоғарыда көрсетілген параметрлерді қолдандық:

Баланың қимыл-қозғалыс ойынына қатысу белсенділігі.

1. Баланың ұжымдық ойын әрекеттеріне қатысқысы келмейтіндігінің айқын көрінісі, мұғалімнің ойынға шақыруына жеткіліксіз реакция; бала белсенді емес.

2. Бала ойын әрекеттеріне қатысуға деген аса ынтасы жоқ қатынасты көрсетеді, мұғалім бірнеше рет шақырғаннан кейін ойынға енеді; бала белсенділігі аз.

3. Бала іс-әрекетке қызығушылық танытады, ойынға қатысқысы келеді, бірақ шақыру мен ынталандыруды күтеді; бала белсенді.

Қимыл-қозғалыс ойын процесінде ойынның элементтерін орындай алуы.

1. Негізгі қимыл жаттығуларды тек баламен жеке жұмыс жасаған кезде орындайды;

2. Топтағы балалармен бірге негізгі қимыл жаттығуларды орындайды;

3. Қимыл-қозғалыс ойындар элементтерін де, негізгі қимыл жаттығуларды да орындау техникасын жетік меңгерген.

Достарымен еркін әрекеттегі қарым-қатынас.

1. Бала балалармен қарым-қатынаста өте сирек түседі, серіктесті өзі таңдайды, балалардың ұсыныстарынан бас тартады.

2. Бала балалар ұжымына қызығушылық танытады, бірақ жасы үлкенге жақын болады.

3. Бала қарым-қатынасқа тартылады, балалармен қарым-қатынаста белсенді, бейтаныс адамдарға қызығушылық танытады, балалармен қарым-қатынаста ашық, мейірімді.

Зерттеу нәтижелері.

Талдау барысында біз кестеде көрсетілген нәтижелер алынды. Кестеде көрсетілген пайыздардан ұжымдық қимыл-қозғалыс ойындарды ұтымды пайдалану арқылы оқу жылының соңында ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың қозғалыс дағдыларын артқаны және достарымен және ересектермен сөйлесуден бас тартқан немесе қаламайтын жабық балалар саны азайғанын көруге болады.

Кесте 1 –Нәтижелер

Аты-жөні	Баланың қимыл-қозғалыс ойынына қатысу белсенділігі		Қимыл-қозғалыс ойын процесінде ойынның элементтерін орындауы		Достарымен еркін әрекеттегі қарым-қатынас		Жалпы саны	Жалпы көрсеткіші
	Оқу жылдың басы	Оқу жылдың соңы	Оқу жылдың басы	Оқу жылдың соңы	Оқу жылдың басы	Оқу жылдың соңы		
1.Алдыбергенова Амина	1	2	1	2	2	2	10	2
2.Асқаруұлы Дарын	1	1	1	1	1	1	6	1
3. Серік Әмір	1	2	1	2	1	2	9	2
4.Сыздық Кәусар	1	3	2	3	2	3	14	2
5.Габбасова Дария	1	2	1	2	1	2	9	2
6.Оразалин Ильмаз	1	3	2	3	2	3	9	2

Қортындылай келе, қимыл-қозғалыс ойындары денсаулық сақтау мен нығайтып қана қоймай, сонымен қатар қазіргі заманда ерекше білім беру қажеттілігі балалардың әлеуметтендіруге бағытталған құралы деп санауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Баряева Л.Б., Зарин А.П., Гаврилушкина О.П. Программа воспитания и обучения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. – СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2003. – 320 с.
2. Вайзман Н.П. Психомоторика детей-олигофренов. – М., 1997.
3. Стребелева Е.А. «Коррекционно-развивающее обучение и воспитание» – М.: Просвещение, 2003.
4. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: 2-е изд. – М.: Просвещение. Владос, 1995.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Нисневич Л.А. Как помочь «особому» ребенку: 3-е изд. – СПб.: «Детство – пресс», 2001. – 128 с.
6. Кольцова М.М. Двигательная активность и развитие функций мозга. – М.: Педагогика, 1973.
7. Смирнова Е.О. Исследование общения дошкольников со сверстниками. // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 54-65.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМЫТУДА АСЫҚ ОЙЫНЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Осер Дина
2 курс студенті
e-mail: dina-sultan-81@mail.ru
Сафаргалиева Гульфия Надимовна
Аға оқытушы, магистр
e-mail: safargalieva1978@mail.ru
Бекмухамбетова Ляззат Сайлаубаевна
Аға оқытушы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
e-mail: secfcsp-kspi@mail.ru

Түйін. Асық ойыны баланың жастайынан нерв жүйелерін шыңдап, оларды дәлдікке, ұстамдылыққа, байсалдылыққа тәрбиелейді. Мұндай қасиеті болмаса, адамда төзімділік, шыдамдылық та болмайды. Ондай қасиеттері болмаса, адам ойында да, өмірде де көздеген мақсатынан шыға бермейді. Бұл ойынның еңбектеген баладан, еңкейген кәріге дейін ойнайтын түрлері болған. Асық ойыны үйде, далада, алаңдарда ойналады. Асық ойнап өскен бала мерген, өзгелерден ептілеу, зеректеу, табандырақ, шыдамдырақ болып келеді.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, қозғалыс ойындар, физикалық қасиеттер, асық ойыны, әдіс-тәсілдер.

Аннотация. Игра «асык» укрепляет нервную систему ребенка с раннего возраста, воспитывает в нем аккуратность, сдержанность и серьезность. Без таких качеств у человека нет выдержки, выносливости. Без таких качеств человек не сможет достичь своей цели ни в игре, ни в жизни. В эту игру играли от ползающего ребенка до сутулого старика. В игру асык играют дома, в поле, на площадях. Ребенок, который вырос, играя в асык, является снайпером, более ловким, умным, настойчивым и терпеливым, чем другие.

Ключевые слова: национальные игры, подвижные игры, физические качества, подвижные игры, приемы.

Annotation. The game asyk strengthens the nervous systems of a child from an early age, educates them with accuracy, restraint, and seriousness. Without such qualities, a person

does not have endurance, endurance. Without such qualities, a person will not be able to achieve his goal either in the game or in life. This game was played from a crawling child to a stooping old man. The game asyk is played at home, in the field, on squares. A child who grew up playingasyk is a sniper, is more agile, intelligent, persistent, and patient than others.

Keywords: national games, motor games, physical properties, asyk game, methods and techniques.

Кіріспе

Ұлттық ойындарының түрлері өте көп, сол ойындардың бірі қазақтың ұлттық ойындарының бірі асық ату ойыны. Қазіргі кезде сол ұлттық ойындардың тасада қалып қойатындарын көріп қаламыз. Ең алдымен осы қазақ халқының ұлттық ойындарының халық үшін өзектілігін есімізге түсіре кетсек. Халық арасында «Асығың алшысынантүссін» жақсы бір тілектері бар. Міне, осындай сөздерге қарап асық ойынының қаншалықты маңызды екенін білуге болады. Бұрынғы кезде қазақ халқының балалары естерін білгеннен бастап осы асықпен ойнап өскен, кейбір адамдардың арасында ырымдапбалалары дүниеге келместен балаға арнап асық жинаған, оның себебі бала дүниеге аман- есен келіп асықпен ойнасын деген ырымдары болған. Сол кездегі дәстүрлерді қазіргі оқушыларымызға түсіндіріп, қазіргі оқушыларды ойнатып, дене шынықтыру сабағына енгізсе, еліміздің ертеңі болатын қазіргі жеткіншектің ертеңі айқын көрінері хақ. Сол мақсатпен бүгінгі дипломдық тақырыбымды қазақтың ұлттық ойындарының бірі асық ойындарын алып отырмын [1, 3 б.].

Ұлт ойындары көбінесе әр халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына, шаруашылық мүмкіншіліктеріне байланысты қалыптасқан. Қазақ халқының ұлт ойындарының көбі табиғи заттармен ойнауға негізделген. Шаруашылығы мал шаруашылығына негізделгендіктен қазақ хылқының ұлт ойындары да осыған икемделеді.

Әсіресе, қойды көп өсіргендіктен, балалар ойынның көбі қой асығымен байланысты болып табылады. Асық ойыны баланың жастайынан нерв жүйелерін шыңдап, оларды дәлдікке, ұстамдылыққа, байсалдылыққа тәрбиелейді. Мұндай қасиеті болмаса, адамда төзімділік, шыдамдылық та болмайды. Ондай қасиеттері болмаса, адам ойында да, өмірде де көздеген мақсатынан шыға бермейді. Бұл ойынның еңбектеген баладан, еңкейген кәріге дейін ойнайтын түрлері болған. Біз солардың ел ісінде сақталған үлгілерін келтіріп отырмыз. Ат ойындары, мереке сән-салтанаттары, той, ойын-сауық шашулары, дойбы, тоғызқұмалақ секілді қазақ халқының ұлттық көп ойынның бірі – асық ойыны. Асық ойыны үйде, далада, алаңдарда ойналады. Асық ойнап өскен бала мерген, өзгелерден ептілеу, зеректеу, табандырақ, шыдамдырақ болып келеді [2, 3 б.].

Асық сойылған қойдың, арқардың, ешкінің, киіктің асықты жілігінен алынады.Оны шикідей де, піскен күйінде де сіңіріпен тазалап, пайдалана береді. Шикі асық салмақты, берік келеді. Асықты кез келген жерге тастай салсаң, үйірсең не тұрық тұрады, не жатады ғой. Тұрса – не алшы, не тәйке, не омпы, не шоңқы тұрады да, жатса – не бүк,не шік жатады. Жолында омпы тұрған асықты көрген қазақ жолым болады екен деп, ырымдап сүйіп алып, сақтап жүрген. Өйткені асық омпысынан өте сирек тұрады.

Асықты жақ-жаққа бөлініп те, екі бала да ойнай береді. Екеуден – алтауға дейінгі балалар ойынды тез бітіреді. Және қызғылықты болады. Балалар тым көп болса, дау көбейіп, ойын мәнін жоғалтады [3, 3 б.].

Әдіс-тәсілдер. Аталған тәжірибе мақсаты-арнайы әдіс-тәсілдермен қоса *дәлдік, ептілік, төзімділік* қасиеттерін дамытуға арналған жаттығулар арқылы асық атудың тиімділігін анықтау.

- Зерттеу барысында асық атудың арнайы әдіс-тәсілдерін жетік меңгертіп ойнауға дағдыландыру.
- Арнайы жаттығу әдісі арқылы сабақ мазмұнын әзірлеу.
- Құрылған екі топқа зерттеу жүргізіп, дамыту бойынша тәжірибелік бағдарламаның тиімділігін әртүрлі жаттығу әдісімен анықтау.

Тәжірибе «Қостанай ауданы білім бөлімінің Нұржан Наушабаев атындағы мектеп-гимназиясы» КММ базасында өткізілді. Арнайы тәжірибе жүргізу үшін бақылау және эксперименталды 8 адамнан тұратын екі топ құрылды. Тәжірибе 2022 жылдың қаңтар айынан 2022 жылдың наурыз айына дейін 3 айға созылды. Тәжірибе кезінде оқушылардың өз уақытын тиімді пайдаланып қана қоймай, сонымен қатар өз денсаулықтарына тигізетін пайдасы мол.

Асық ойыны, баланың күн ұзақ қимылына тигізер әсері мол.

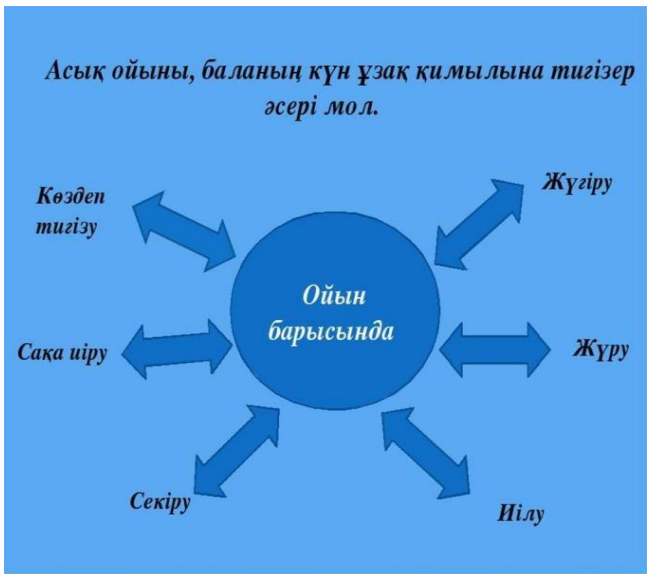

Сурет 1

Сурет 2

Сурет 3

Мен машықтану (практика) уақытында дәлдік, ептілік, төзімділік қасиеттерді арнайы жаттығу жасату арқылы дамытуға эксперименттер жүргізіп көрдім. Эксперимент барысында әр топта сегіз адамнан тұратын екі топты зерттеу нысанына алдым. Зерттеу барысында 1-топпен асық атудың арнайы әдіс-тәсілдерін жетік меңгертіп ойнауға дағдыландырдым. Ал, 2-топпен дәл осы әдіс-тәсілдермен қоса *дәлдік, ептілік, төзімділік* қасиеттерін дамытуға арналған жаттығулар жасаттым. Құрылған екі топқа арнайы зерттеу жүргізуге арналған кесте құрылды. Дайындық аптаның дүйсенбі, сәрсенбі, жұма күндері жүргізіліп отырды [2].

Бақылау тобының ойыншыларымен аптасына 3 рет сабақ өткізілді. Сабақтың ұзақтығы – 40 минут. Дайындық бөлімі – 10 минут. Негізгі бөлім – 20 минут. Қорытынды бөлім – 10 минут.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нәтижесіне келген эксперименттік топ өзінің арнай жаттығуларының нәтижесін көрсетті. Оқушылар асық атудың түрлерімен толық танысып, асық ойынының әдіс-тәсілдерін толық меңгерді. Эксперимент кезінде оқушылар асық ойынына қызығушылығы артты. Осы екі топты салыстырып қарағанда айтарлықтай айырмашылық байқалды. «Асық тігіп ойнау» – 1,8% артып отыр. Бес асық ойыны бойынша алғашқы есеппен салыстырғанда 3,2% артты. Ал Омпа ойын бойынша 2% артса, Ханталпай ойыны бойынша 2,1%-ға жоғары нәтижені көрсеткен. Осындай жетістікке жеткен оқушылардың бойынан көрегендігін, қолдың ептілігін, баланың миын шыныққанын байқайсың. Асық ойыны оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелейді

Қорытынды

Қазіргі уақытта осы ойынды жасөспірімдер арасында көп ойнатылса, ұлттық ойынымыз ұмыт болып қалмас еді. Асық туралы өлеңді де қалың жұртшылыққа танутуымыз керек сияқты. Көздің көру қабілетін арттырады. Асықты нысанаға алғанда қан тамырларының жұмысы жақсарады. Ал қолға ұстап иіргенде, саусақ пен алақандағы жүйке нүктелері үйкеліске түсіп, ми тынығады екен. Асық ойыны ептілікке, мергендікке, шапшаңдыққа, сергектікке баулиды. Асық ойыны – өзінің түрлеріне қарай баланың күш-жігерін арттырып, мергендігін, шапшаңдығын, ептілігі мен қырағылығын жетілдіреді. Бір

мезгілде бірнеше бала ойнайтын асық ойынының түрлері жас баланың намысын жанып, «қатарымнан озсам» деген талпыныcты бойға қасиет қылып сіңіреді. Асықтың атып ойнайтын түрлері үнемі қимыл-қозғалысты қажет ететіндіктен, денені қыздырып, бойдағы қан айналымын жақсартады. Үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені жартылай бүгу, жиырылу, ширығу жас балалардың денесін шынықтырып,аяқ-қолдағы буын ауруларының алдын алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Болғамбаев М. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Рауан, 1985. – 128 б.
2. Мамиев Н.Б. Ұлттық ойындар – оқушылар дене тәрбиесінің негізі // Оқу құралы. Алматы, 2007. – 50 б.
3. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Қайнар, 1991.

ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ӘРТҮРЛІ ҚҰРАЛДАР МЕН ЖАБДЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Хасенов Қалдыбек
2 курс студенті
e-mail: khasenov-k@inbox.ru
Ибраева Рахима Жаудановна
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Бекмухамбетова Ляззат Сайлаубаевна
Аға оқытушысы, магистр
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
e-mail: secfcsp-kspi@mail.ru

Түйін. Волейбол ойынындағы кемшіліктерді түзетуге және техникалық даярлықтың тиімділігін арттыруға қимылдарды орындау барысы бойынша тұрақты кері байланысты ұйымдастыру көмектесуге тиіс. Осы талаптарға спортшыға оның қимыл- қозғалыстарының сапасы туралы белгі беретін құрал мен жабдықтар жауап береді. Олай болса, жаңа құралдар мен жабдықтар әрқашан да оқу-жаттығу үдерісі тиімділігінің арттырылуын қамтамасыз ететін өзекті бағыттардың бірі болып табылады.

Кілт сөздер: волейбол, құрал мен жабдықтар, волейболшыларды даярлау, жабдықтар, физикалық дайындық

Аннотация. Организация постоянной обратной связи о ходе выполнения движений должна способствовать исправлению недостатков в волейбольной игре и повышению эффективности технической подготовки. Этим требованиям отвечает экипировка и снаряжение, которые дают спортсмену сигнал о качестве его движений. Новое оборудование и экипировка всегда будут одним из наиболее актуальных направлений, которое обеспечит повышение эффективности тренировочного процесса.

Ключевые слова: волейбол, оборудование, подготовка волейболистов, экипировка, физическая подготовка.

Annotation. The organization of constant feedback on the progress of performing movements should help to correct shortcomings in the volleyball game and improve the effectiveness of technical training. These requirements are met by equipment and equipment that gives the athlete a signal about the quality of his movements. The new equipment and equipment will always be one of the most relevant areas that will ensure an increase in the effectiveness of the training process.

Key words: volleyball, equipment and equipment, training of volleyball players, equipment, physical training.

Кіріспе

Спортта қолданылатын барлық құралдар мен жабдықтарды автор міндеті бойынша және құрылымы бойынша жіктейді. Міндеті бойынша құралдар мен жабдықтарды дене қасиеттерін даярлауға, техникалық, тактикалық, психологиялық және теориялық даярлауға арналған болып бөлінеді [1, 3 б.].

Құрылымы бойынша құралдар мен жабдықтарды кері байланысты және кері байланыссыз болып бөлінеді. Кері байланысы бар құралдар мен жабдықтарды шұғыл ақпаратсыз және шұғыл ақпаратпен деп, ал соңғылары бір контурлы және көп контурлы болып бөлінеді. Қазіргі таңда осы жіктемені, біздің пікірімізше, тренажер қондырғыларының кешендерінің, сонымен қатар экспресс-ақпараты бар тренажерлердің пайда болуына байланысты толықтыру қажет [2, 7 б.].

Жіктемеде келтірілген құралдар мен жабдықтарды алуан түрлерінің ішінен, құрастырылуына тоқталмай-ақ, оларды волейболда қолданудың бірнеше мысалын ғана келтіре кетейік. Мәселен, волейболшылардың дене қасиеттерін даярлау үшін бірқатар қарапайым құралдар мен жабдықтарды қолданылады: секіргіштікті дамытуға арналған еңіс рама; балтыр-табан буындарын бекітуге және аяқ бұлшық еттерін дамытуға арналған балтыр-табан колодкалары; секіргіштікті және секіру төзімділігін арттыруға арналған секіру тумбасы және секіру экспандері; арқа мен қарынның бұлшық еттерінің күшін дамытуға арналған еңіс тақтай және т.б. [3, 9 б.].

Әдіс-тәсілдер. Классикалық 6х6 волейболы бүгінде жабық спорт түріне айналды. Кем дегенде, барлық маңызды жарыстар спорт залдары мен спорт сарайларында өткізіледі. Тренерлер өтпелі және дайындық кезеңдеріндегі сабақтардың тек бір бөлігін ашық ауада немесе бассейнде өткізеді.

Алайда, бұл толық талаптар емес. Тиісті түрде ұйымдастырылған және қосымша жабдықтармен жабдықталған спортзалдарда жұмыс істеу әлдеқайда ыңғайлы және өнімді. Қосымша жабдыққа белгілі бір талаптар қойылады.

– барлық тренажерлар пайдалануда қауіпсіз болуы тиіс. Тренажерлардың құрылымы, сақталуы және залда бекітілуі ғана емес, сонымен қатар олардың спортзалда орналасуы және қолдану әдістері де қауіпсіз болуы керек. Егер жаттығу дұрыс ұйымдастырылмаған болса, жарақат әдеттегі доптан да алынуы мүмкін.

– барлық қосымша жабдықтар пайдалы болуы керек.. Мысалы, шабуылдаушылардың орнына допты алаңның әртүрлі аймақтарына лақтыратын зеңбірек қорғаушыларға доптың ұшу бағытына ғана жауап беруге үйретеді, ал қорғаушылар шабуылшының алдын-ала соққыларына соққы беру бағытын болжауды үйренуі керек.

– тренажерлармен залды үйіп тастамау керек. Үлкен тренажерлерді сақтау үшін залда арнайы тауашалар болуы керек. Әйтпесе, үлкен тренажерлерден бас тартқан дұрыс.

– тренажерлер қарапайым және тез орнатылуы керек.

Жаттығу залында бірінші және негізгі (өкінішке орай, кейде жалғыз) құрал – бұл волейбол торы мен доптар. Бұл тіпті шеберлер командалары үшін де жеткіліксіз, олардың ойыншылары бір қарағанда бәрін жасай алады. Балалар спорт мектептерінің командаларымен жұмыс жасауда жиі қолданылатын басқа тренажерлер – бұл тегіс қабырғалар, сондай-ақ серпімді (жұқа тормен бекітілген) қабырғалар немесе спортзалдың терезелері. Қысқа қабырғалардың бірі бүкіл ұзындығы бойынша гимнастикалық баспалдақтармен жабдықталуы мүмкін. Жаттығуларда гимнастикалық төсеніштер жиі қолданылады.

Жаттығу залдарында қосымша белгілер болуы керек, мысалы, сары түспен 3-4 см сызықтардың енімен себебі көптеген жаттығулар мен ашық ойындарды ұйымдастыруға және өткізуге ыңғайлы 1-суретте көрсетілген.

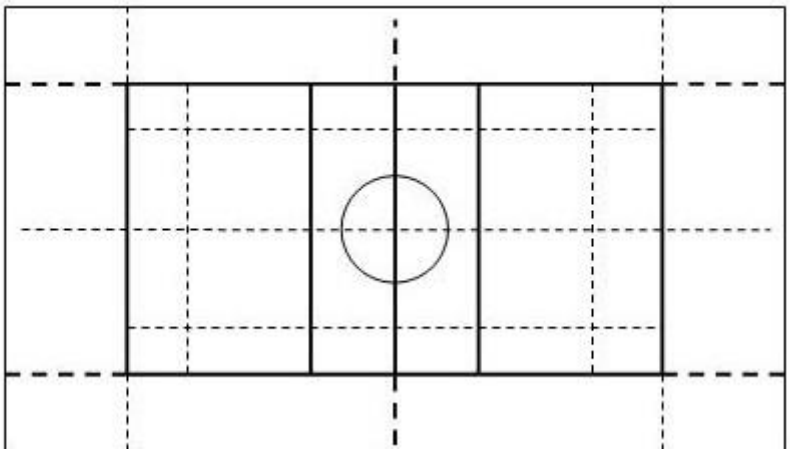

Сурет 1 – Жаттығу залдарындағы қосымша белгілер

Қызықты, әр түрлі және ең бастысы сабақты нәтижелі түрде құру үшін (жаңадан бастаушылармен ғана емес) жаттықтырушы келесі шағын инвентаризациясыз жасай алмайды.

Волейболшыларды ұзақ мерзімді оқыту жүйесінде оқу-жаттығу процесін тиімді құру үшін дайындық процесінің белгілі бір материалдық-техникалық жабдықталуы қажет. Мақсаты бойынша материалдық-техникалық құралдарды үш топқа бөлуге болады: көрсету аппаратурасы; тіркеу аппаратурасы; жабдықтар, құрал-саймандар, тренажерлар. Демонстрациялық аппаратура – бұл кинопроектор, макеттер, бейнемагнитофон, плакаттар (ұтымды техника мен тактиканы зерттеу үшін, көзбен талдау және өз іс-әрекетін қабылдау үшін). Тіркеу жабдықтары – бұл секундомерлер, секіргіштер, радио-телеметриялық құрылғылар, дағдыларды, қасиеттерді, функционалды жағдайды дамытудағы ауысуларды өлшеуге арналған фотофиниш қондырғысы және т.б. жедел ақпараттың техникалық құралдарын қолдану оқу процесін жеделдетуге айтарлықтай әсер етеді

Техникалық әдістерді жетілдіру кезеңінде оқыту құрылғылары (тренажерлер) жеке ерекшеліктер мен таңдалған ойын функциясын ескере отырып, жеке жаттығулар үшін қолданылады. Жаттығу құрылғылары мен жаттығу құрылғылары техниканы жетілдірумен бірлікте физикалық қасиеттерді дамытуда қажет.

Зерттеу нәтижелері. Тренажерларды қолдану спортшылардың арнайы физикалық, техникалық және тактикалық дайындығының құралдарының шеңберін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді. Жаттығу құрылғыларын қолдану тәжірибесі мынаны көрсетеді ең тиімді оқыту құрылғыларының қатарына спортшының бәсекеге қабілетті қызметіне жақын жағдайларды жасайтын және модельдейтін, жұмыста жоғары сенімділік пен сенімділікке ие, олардың іс-әрекеттерінің нәтижелері туралы ақпарат алуды қамтамасыз ететін, сабақтарды ұйымдастырудың жеке, ағымдық, дөңгелек формасын кеңінен қолдануға мүмкіндік беретін және жеке түрлерін жан-жақты дамытуға мүмкіндік беретіндер.дайындық жатады.

Қорытынды

Волейболшыларды ұзақ мерзімді оқыту жүйесінде оқу-жаттығу процесін тиімді құру үшін дайындық процесінің белгілі бір материалдық-техникалық жабдықталуы қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Вайнбаум Я.С. Дозировка физических нагрузок. – М.: Просвещение, 1991. – 64 с.

2. Биданов Ж.Б., Елшиев Б.Т., Затыбеков К.А. Волейбол – дене тәрбиесі факультетіне арналған бағдарлама. – Шымкент, 2000. – 32 б.

3. Клещев Ю.Н., Гобик М.А. Содержание и организация комплексного контроля в подготовке волейболистов высших разрядов. – М., 1981. – 34 с.

В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР

Машарипов Равкат Мадрахимович
Преподаватель
Ургенчский Государственный Университет
e-mail: almas.anarbaev@iuth.edu.kz

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы о процессе организации и проведения подвижных игр школьниками.

Ключевые слова: игра с движениями, ходьба, бег, прыжки, метание, лазание, ползание, метание и ловля, упражнения с предметами.

Түйін. Мақалада оқушылардың ашық ойындарды ұйымдастыру және өткізу барысындағы сұрақтар қарастырылады.

Кілт сөздер: қимылмен ойнау, жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, өрмелеу, еңбектеу, лақтыру және аулау, заттармен жаттығу.

Annotation. This article discusses the problems of organizing and conducting moving games at snools.

Key words: Moving game, jogging, running, jumping, projection, climbing, crawling, throwing and catching, exercise with items.

Игра для детей – путь к познанию мира, в котором они живут и который призваны изменить. Подвижная игра, как считал П.Ф. Лесгафт, является важным средством психического и физического развития ребенка, а также имеет большое воспитательное и образовательное значение [1].

Педагог – ученый Ш.А. Амонашвили писал: «Детство – не просто возрастной период, когда беспечному существу хочется играть, прыгать, бегать. Истинное детство – процесс взросления, переход в новое, более высокое состояние. Но сам ребенок не в силах завершить взросление – ему необходима помощь и забота взрослых».

Раскрывая значимость игр в воспитании здорового ребенка, Ю.Ф. Змановский справедливо подчеркивал, что «движения в игре и игра с движениями могут и должны быть замечательным фундаментом гармонического развития и укрепления здоровья детей».

Важнейшим достоинством подвижных игр является то, что они включают в себя все виды естественных движений человека: ходьбу, бег, прыжки, метания, лазание, ползание, бросание и ловлю, упражнения с предметами. И потому являются самым универсальным и незаменимым средством физического воспитания детей. По этому учитель физической культуры, выбирая ту или иную подвижную игру, должен ясно представлять, для решения каких педагогических задач она будет использована на уроке.

Что же может учитель, проводящий игру? Во-первых, он выбирает те направления педагогического воздействия, на которые способен повлиять в данном конкретном случае. Во-вторых, классифицирует их на главные и сопутствующие. В-третьих, проводит игру, уделяя основное внимание этим направлениям. В игре «Наступление» главным направлением педагогического воздействия может быть воспитание у детей выдержки, а вспомогательным – развитие скоростных качеств. Чтобы воспитывать выдержку, необходимо мотивировать детей на ее проявления. Лучший результат в таких случаях обычно достигается способом одновременного предостережения и поощрения. Например, перед игрой вводится правило: игроки, изменившие исходное положение до сигнала, не имеют права догонять и салить соперников, а наиболее выдержанные игроки поощряются, навзирая на количество осаленных ими соперников [2].

Сопутствующей вспомогательной задаче уделяется значительно меньше внимания, так как сам игровой сюжет способствует скоростным проявлениям. Однако полезно акцентировать внимание играющих на тех моментах, которые могли бы способствовать оптимальному развитию скоростных качеств. С этой целью следует, например, объявить о том, что будут отмечены игроки, совершившие самые быстрые стартовые рывки. Перед игрой можно кратко напомнить о закономерностях набора максимальной скорости. Но даже в старших классах нельзя решать в игре одновременно две равноценные задачи, однаиз них всегда должна быть главной, другая – вспомогательной. Не исключено, что в другой раз значимость этих задач может поменяться. Чтобы добиться непременного решения поставленной в игре задачи, необходима определенная этапность педагогическихдействий.

Первый этап решения педагогической задачи включает рассказ о правильной технике выполнения изучаемого элемента, показ ее, а также обязательное предостережение от характерных ошибок. Проанализируем этот этап на примере игры «Передал – садись». Предположим, что учитель поставил такую задачу: в игровых условиях совершенствование в технике передачи мяча от груди двумя руками. Естественно, после объяснения игры, ответив на все вопросы, он скажет играющим: «А теперь обратите внимание на правильность выполнения передачи…». Однако нельзя показ техники выполнения того или иного элемента сочетать с показом хода самой игры. Это значительно затрудняет как понимания игры. Это значительно затрудняет как понимания игры занимающимися, так и процесс совершенствования технического элемента. По этому первый этап решения поставленной задачи всегда следует за объяснением игры. Технически правильно показав передачу мяча и сопроводив этот показсоответствующими комментариями, учитель переходит к объяснению возможных ошибок: «Многие из вас во время передачи разводят локти – это грубая ошибка. Старайтесь так держать мяч, чтобы предплечья были параллельны друг другу… ». Играющие проинформированы об ошибке. Но этого мало, и потому следует добавление:

«Те учащиеся, которые по забывчивости станут все же разводить локти во время передачи, будут наказываться двумя штрафными очками». Здесь эффективна так называемая очковая система. Она состоит в том, что команда, закончившая игру первой, получает одну сумму очков (например, 10), а пришедшая второй – меньшую сумму (например, 8). За каждую ошибку, связанную с поставленной задачей (в нашем случае – разведение локтей), из этой суммы вычитается 2 очка, а за все другие ошибки (игроки уронили мяч, зашли за линию передачи и др.) – 1 очко. Такой подход вместе со стимулированием правильного выполнения технического элемента, оптимизацией процесса совершенствования важен и в организационном плане: даже явно отстающая команда всегда доигрывает до конца, надеясь набрать меньше штрафных очков и одержать в итоге победу.

Второй этап решения педагогической задачи совпадает с процессом непосредственного течения игры. Здесь у учителя, казалось бы, простая работа – исправлять ошибки, о которых он предупреждал детей на первом этапе. Но это не так легко сделать, потому что с процессом совершенствования передачи переплетаются проблемы судейства, воспитательные акции в виде замечаний по поведению играющих, подсказки по тактике действия. Тем не менее не исправлять ошибки нельзя. Пассивность учителя в данном случае приводит не только к отсутствию прогресса в совершенствовании передачи, но и к закреплению старых и рождению новых ошибок.

В большинстве подвижных игр имеются естественные перерывы: для смены водящих, между таймами.

Третий этап решения педагогической задачи проводится по окончании игры, сразу после объявления ее победителей, тех, кто лучше проявил себя в игре. Здесь, как и на первом этапе, необходимо отделить анализ результатов игрового процесса от анализа допущенных ошибок, они не должны пересекаться и мешать друг другу. Тем более что

одни играющие могут стать фактическими победителями, а другие – лучшими исполнителями. Действия учителя на третьем этапе слагаются из объявления лучших исполнителей технического приема, игроков, чаще других допускавших ошибки, о которых сообщалось на первом этапе, а также из анализа ошибок, их причин: «Одни извас (перечисляет) разводили локти из-за простой невнимательности, другие (перечисляет) делали это из-за неправильного хвата мяча и положения кистей рук (можно показать), третьим (перечисляет) кажется, что разведение локтей помогает сильнее послать мяч». Затем следует рекомендация для исправления ошибок: «Тем, кто неправильно держитмяч, во время ловли надо внимательно смотреть на него и своевременно исправлять неправильный хват». Целесообразно заблаговременно разработать домашнее задание с учетом предполагаемых ошибок. Учитель должен предвидеть их появление, иначе управлять процессом совершенствования невозможно.

Когда педагогическая задача имеет воспитательный характер или связана с развитием физических, морально – волевых и личностных качеств занимающихся, схема ее решения не меняется. Так, в игре «Бой петухов» может быть поставлена задача воспитания настойчивости. Тогда на первом этапе после объяснения игры учитель показывает, как смело и активно надо атаковать соперника. Ошибкой выполнения игрового задания является пассивность и уклонение от борьбы. На втором этапе в процессе игры учитель словесно стимулирует активность играющих, а на третьем – подробно разбирает причины вялой борьбы и пути устранения этих причин (развитие смелости с помощью специальных упражнений, повышения уровня притязаний и самооценки).

В игре «Скакуны» может стоять задача развития силы ног. Исходя из ее решения обуславливаются параметры прыжка на одной ноге (длина, высота, частота), способ передвижения бегунов (может усложняться), время, размер игровой площадки и количества скакунов, одновременно атакующих соперников [3, 4].

Осознанный подход к организации подвижной игры, максимальное использование ее педагогических возможностей путем рациональной методики проведения ипредполагает ту полезную отдачу, на которую проводимая игра рассчитана.

Список литературы:

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – Киев.: Освита, 1991. – 70 с.

2. Гришин В.Г. Игры с мячом и ракеткой (Из опыта работы): пособие для воспитателя ст. групп дет. сада / В.Г.Гришин. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1982, – 96 с.

3. Змановский Ю.Ф. Воспитание здорового ребенка (физиологические аспекты) / Ю.Ф. Змановский . – М.: Знание РСФСР, 1987. – С. 23-57

4. Коротков И. Подвижные игры в занятиях спортом. Издательство «Физкультура и спорт». – М., 1971. – 86 с.

THE PHYSICAL STATUS OF THE STUDENT

Razakova Feruza
Senior Teacher
National University of Uzbekistan
e-mail: feruza66razakova@mail.ru

Annotation. The physical status of a student lies in physical health, which includes the morphological and functional state of all organs and systems, their relationship, ensuring the constancy of the internal environment of the body and its harmonious interaction with the external environment.

Key words: students, physical status, health, social environment.

Аннотация. Физический статус студента заключается в физическом здоровье, которое включает морфологическое и функциональное состояние всех органов и систем, их взаимосвязь, обеспечивающие постоянство внутренней среды организма и гармоничное его взаимодействие с внешней средой.

Ключевые слова: студенты, физический статус, здоровье, социальная среда.

Түйін. Студенттің физикалық жағдайы – бұл физикалық денсаулық, оған барлық органдар мен жүйелердің морфологиялық және функционалды жағдайы, олардың өзара байланысы, дененің ішкі ортасының тұрақтылығын және оның сыртқы ортамен үйлесімді әрекеттесуін қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: студенттер, физикалық жағдайы, денсаулығы, әлеуметтік ортасы.

An analysis of the state of health of the population in Uzbekistan over the past 20 years, unfortunately, indicates its deterioration. It is especially alarming that the deterioration of health occurs in the youth environment among students.

In the "Strategy for the development of physical culture and sports in Uzbekistan for the period up to 2020", the main problem is the widespread deterioration in health, physical fitness and physical development of the country's population. The main argument in this context is the data of the Ministry of Health and Social Development of the Republic of Uzbekistan that only 14% of high school students are considered practically healthy, over 40% of young men of military age do not meet the requirements of military service, including the fulfillment ofminimum standards for physical readiness.

Student youth is considered to be the most subject to the negative influence of the social environment. Scientists consider student age as the most important period for the formation of a personal position, inclusion in various spheres of the social environment, development of sustainable ways of behavior, mastering the structure of future activities, assimilation of new prescriptions and norms, acquiring the desired social role [1].

The period of study at the university, which is a very important stage in the psycho-social and physical development of the individual, can lead to both an improvement and a decrease in the psycho-physiological capabilities of the body. However, literature data indicate that in the dynamics of learning in students with a sedentary lifestyle, a significant total academic load, a large volume, novelty and complexity of the material that imposes increased demands on the body, there is an increase in psycho-functional disorders, a deterioration in indicators of physical development and physical fitness [2]. The most pronounced difficulties are experienced by first-year students in connection with the process of adaptation to study at a university. For them, it is important to establish interpersonal relationships in the group, adapt to new requirements and conditions. After the 2nd year, students begin to feel more confident, their emotional stress decreases. For students completing their studies, it becomes relevant to determine the further professional path, to compare what is desired and what has been achieved, which also causes

psycho-emotional stress. At the same time, common problems among students are revealed, regardless of the period of study, which have a negative impact on the psycho-emotional state and the effectiveness of training. This is an examination stress associated with receiving tests and passing exams, realized against the background of intense mental stress, a significant decrease in motor activity, disruption of sleep and rest, which leads to an overstrain of the mechanisms of regulation of the physiological systems of the body.

In Uzbekistan, in the period from 2015 to 2020, the incidence of youth increased by 20%. During this period, the total registered incidence among young people under 18 increased from 1.5 thousand. Experts recorded an increase in cases of obesity (2.7 times), problems with blood clotting and insulin-dependent diabetes mellitus (two times), cerebral palsy and allergic rhinitis (1.5 times).

There was also an increase in the diagnosis of pneumonia (by 25%), kidney failure and diseases characterized by high blood pressure (by 22%), chronic diseases of the tonsils and adenoids (by 15.5%), asthma (by 12.6%).

At the same time, experts recorded a decrease in the number of children with heart disease (by 58.7%), bronchitis and emphysema (by 60.0%), gastric ulcer (by 48.1%), and diseases of the peripheral nervous system (by 50%) and gastritis (by 30%) [3].

A natural trend towards a constant deterioration in the state of health of universitystudents over the past, considering the dynamics of indicators of physical development and functional state. A significant increase in body weight of students (5.63%) was revealed, mainly due to an increase in the mass of adipose tissue, VC decreased by 5.4%, hand strength index - by 11.1%, back strength – by 8.15%.

Most of the students aged 18-20 (81.6%) have average and high levels of physical health and physical performance, while 4th year students were distinguished by the lowest values of these indicators (29.5% - average and low levels of health) , and the best physical abilities were shown by 3rd year students (65.7% - medium and high levels of health). Most of the students (75.7%) were characterized by a normal weight-to-height ratio and, accordingly, harmonious physical development. A certain functional state and the degree of tension of regulatory systems (70% of boys and 50.5% of girls were in a state of moderate and pronounced tension ofregulatory systems). Gender differences were found, indicating the predominance of a high level of activation of the sympathetic link in young men, which is a non-specific component of the adaptive reaction in response to various stressful influences from the internal and externalenvironment.

The formation of a viable younger generation is becoming one of the main strategic tasks for the development of any country in the world. In this sense, youth is an object of national-state interests, one of the main factors in ensuring the development of the state and society. The results of a sociological study showed that sport is one of the main types of leisure for young people, that more than 80% of young people are constantly involved in various sports. Given this, special attention is paid to the development of culture and sports. Sports grounds for football, tennis, volleyball, basketball, etc. are being built in each district, the number of gyms has increased, table tennis halls and chess halls have been equipped.

Systematic work has been carried out to strengthen the reproductive health of the population as an important factor in the birth of healthy children, to prevent the birth of children with developmental disabilities and congenital diseases, to further strengthen the material and technical base and staff of medical institutions. In 2016, loans and grants in the amount of $80 million were allocated to equip the country's medical institutions with modern diagnostic and treatment equipment. In order to develop children's sports in the country, and especially to popularize it among girls, more than 220 sports halls have been built in secondary schools.

Continuous and gradual reforms in the education system of Uzbekistan serve as an important factor in ensuring the development of society, educating the younger generation as comprehensively developed, physically and spiritually healthy individuals.

Consistent implementation of relevant decrees and resolutions, state programs gives positive results. Of immeasurable importance is the level and quality of educational work, the improvement of the qualifications of teachers of physical culture and sports, a healthy moral climate, which must be constantly maintained in sports teams and complexes. And, of course, how the process of sports training is organized on the basis of new modern teaching methods, how work is done to improve the physical and intellectual level of young people.

References:

1. Boldov A.S. Formation of interest in physical culture and sports activities among students of special medical groups: dis. cand. ped. Sciences: / A.S. Boldov – M., 2006. – 180 p.

2. Aizman R.I. Socio-psychological adaptation and personal potential of first-year students of a pedagogical university / R.I. Aizman, I.M. Kuzmina, A.V. Lebedev // International Journal of Applied and Fundamental Research, 2014. – No.4. P. – 420-424

3. Stat.uz – official website of the State Committee of the Republic of Uzbekistan on statistics.

СИСТЕМА СПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ ПО ЛЕГКОЙ АТЛЕТИКЕ

Самсонова Ксения, Рустамова Хилола
Студенты 2 курса
e-mail: ksenia.samsonova@iuth.edu.kz
Научный руководитель: Анарбаев Алмас Казбекович
К.п.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: almas.anarbaev@iuth.edu.kz

Аннотация. По данным исследования происхождение легкой атлетики можно проследить до X и IX веков до нашей эры в Греции. Изобретатель легкой атлетики неизвестен, но есть факты, что первым человеком, выигравшим соревнования по легкой атлетике, был Коробиос. Анализ исследований подготовки спортивного резерва в легкой атлетике показывает. популярность данного вида физических упражнений в последнее время нарастает. Соревнования – это неотъемлемая часть всесторонней подготовки спортсмена, которая является одной из важнейших форм тренировочного процесса, средством подведения итогов учебно-тренировочной работы, а также эффективной формой популяризации легкой атлетики среди молодежи.

Ключевые слова: легкая атлетика, соревнования, чемпионаты, беговые виды, олимпийские игры.

Түйін. Зерттеулер жеңіл атлетиканың бастауы біздің дәуірімізге дейінгі оныншы және тоғызыншы ғасырларға дейін Грекияда байқалады деп болжауға мүмкіндік береді. Жеңіл атлетиканың өнертапқышы белгісіз, бірақ жеңіл атлетикадан жарысты жеңіп алған алғашқы адам Коробиос болғаны туралы деректер бар. Жеңіл атлетикалық резервті дайындау жөніндегі зерттеулерді талдау физикалық даярлықтың осы нысанының танымалдығы соңғы жылдары артқанын көрсетеді. Жарыс - спортшыларды жан-жақты дайындаудың маңызды бөлігі, жаттығу процесінің маңызды нысандарының бірі, тәрбиелеу мен жаттығуға арналған қорыту құралы, сондай-ақ жастар арасында жеңіл атлетиканы дәріптеудің тиімді нысаны.

Кілт сөздер: жеңіл атлетика, жарыстар, чемпионаттар, жүгіру түрлері, олимпиада ойындары.

Annotation. Research suggests that the origins of athletics can be traced back to the ninth and tenth centuries BC in Greece. The inventor of athletics is unknown, but there is evidence that the first person to win an athletics competition was Korobios. An analysis of studies on the training of the athletics reserve shows that the popularity of this form of physical training has increased in recent years. Competitions are an important part of the all-round training of athletes,one of the most important forms of the training process, a summarising tool for education and training, as well as an effective form of popularising athletics among young people.

Keywords: athletics, races, championships, running events, Olympics.

Введение

По данным исследования, происхождение легкой атлетики можно проследить до IX и X веков до нашей эры в Греции. К 776 году до нашей эры легкая атлетика стала настолько популярной, что была, включена впервые в истории Древние Олимпийские игры проходили в Олимпии, Греция. Изобретатель легкой атлетики неизвестен, но есть факты, что первым человеком, выигравшим соревнования по легкой атлетике, был Коробиос. Он был греческим поваром из города Элида, который выиграл стадионную гонку в 776 г. до н.э., то есть пешую гонку длиной 600 футов (192 метра). Развитие современной легкой атлетики началось в 19 веке. Соревнования по легкой атлетике были организованы учебными заведениями, спортивными клубами и военными организациями. Поскольку легкая атлетика развивалась во всем мире, возникла проблема, которую разделяли все спортсмены. Они организовали первый чемпионат Англии. Атлетический клуб любителей уступил власть в управлении Спортивной ассоциации любителей в 1880 году и провел первый ежегодный чемпионат. Более того, в 1896 году были проведены первые современные Олимпийские игры, и легкая атлетика возродилась.

Система соревнований (лёгкая атлетика). Положение о соревнованиях является основным регламентирующим документом, которое составляет и утверждает IAAF (Международная ассоциация легкоатлетических федераций). Они основаны на расписании головной организации и исключают организацию нескольких соревнований одновременно. При составлении правил следует придерживаться основных частей. В этом документе должны быть указаны: цели, задачи, характер соревнования, дата и место проведения, руководство соревнованиями, участники, программа, состав команд и определение победителей, награждение.

При проведении соревнований среди юношей и девушек необходимо указывать возраст, высоту и расстановку барьеров, вес снарядов для метаний, виды многоборий и т.д. В разделе «участники соревнований» конкуренты должны быть очень четко определены. Например, в случае со студентами укажите, являются ли они студентами очного или заочного отделения. Можно установить, сколько времени нужно работать или обучаться в коллективе, чтобы быть допущенным к данным соревнованиям. Системы командного зачета могут быть разнообразными и выбираются в зависимости от цели, которые преследуют соревнования. Командное место может определяться по наибольшей сумме очков, набранными зачетными участниками. Очки начисляются по специальной «таблице оценки результатов в легкой атлетике». Необходимо отметить, что в командный зачет идут лучшие результаты, показанные как в финалах, так и в основных, предварительных или классификационных соревнованиях. Большое распространение получила система зачета, когда очки начисляются только тем спортсменам, которые замяли первые 10,12,15 и т.д. мест (это зависит от количества участников) [1].

Организация и проведение городских, региональных, международных соревнований по легкой атлетике. Федерация легкой атлетики Кызылординскойобласти. Центром развития легкой атлетики в регионе является ОСДЮШОР №4, расположенная в Кызылорде. В этой областной спортивной детско-юношеской школеолимпийского резерва работают 6 тренеров. Отделения легкой атлетики также есть в СДЮШОР в городе Аральске, и трех районах региона – Жаналагашском (п. Жалагаш),

Кармакшинском (п. Жосалы) и Сырдарьинском (п. Теренозек). В поселке Жосалы работают 3 тренера, в остальных населенных пунктах – по одному. Если на взрослых республиканских соревнований Кызылординская область в последнее время представлена только отдельными спортсменами, то на юниорском и юношеском уровнях легкоатлеты региона весьма заметны.

Федерация лёгкой атлетики Республики Казахстан (сокр. ФЛА РК) – спортивная организация, занимающаяся развитием и популяризацией лёгкой атлетики в Казахстане и руководящая проведением национальных соревнований в этом виде спорта. Является членом Международной ассоциации легкоатлетических федераций (ИААФ) и Азиатской легкоатлетической ассоциации (ААА). Федерация лёгкой атлетики Республики Казахстан проводит следующие соревнования: Чемпионат Республики Казахстан по лёгкой атлетике на отрытом пространстве и в помещении; Кубок Республики Казахстан по лёгкой атлетике на отрытом пространстве и в помещении

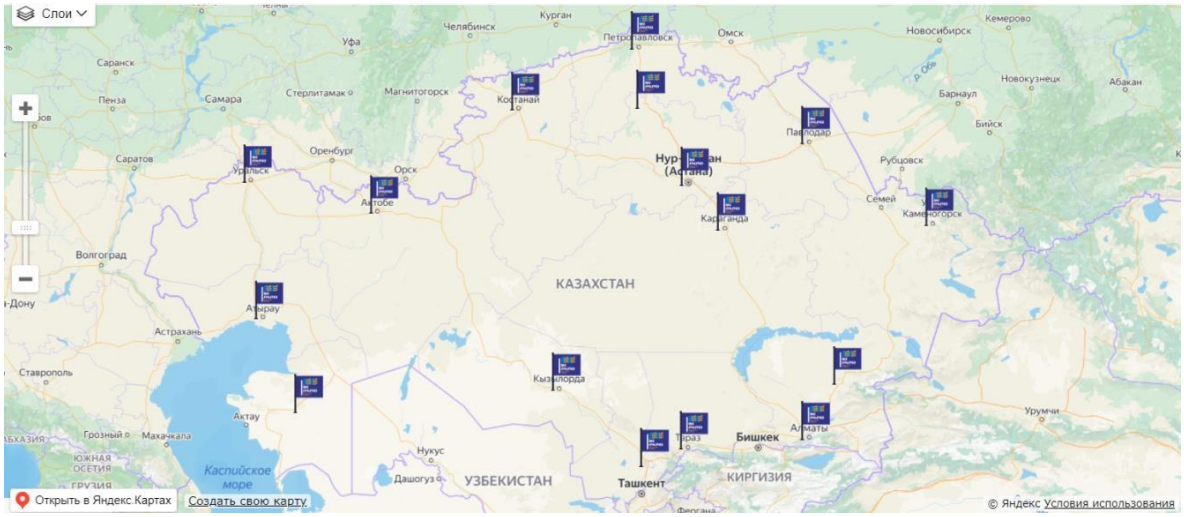

Международная ассоциация легкоатлетических федераций. Миссия WorldAthletics – стандартизировать хронометраж и методы измерения, а также регистрировать и подтверждать мировые рекорды на официальных мероприятиях. Также он организует многие крупные международные спортивные соревнования Таблица 1.

Таблица 1 – Соревнования организуемые World Athletics

Чемпионаты	Чемпионат мира по легкой атлетике на отрытом пространстве и в помещении; Чемпионат мира по легкой атлетике среди юниоров; Молодежный чемпионат мира по легкой атлетике; Континентальный кубок по легкой атлетике; Чемпионат мира по лыжным гонкам; Чемпионат мира по спортивной ходьбе; Чемпионат мира по полумарафону; Глобальные реле.
Встречи	Соревнования: Бриллиантовая лига; Мировой континентальный тур по легкой атлетике; Мировой тур по легкой атлетике в закрытых помещениях; Мировые соревнования по многоборью.

Сущность спортивных соревнований.

Это тщательная работа международного спортивного сообщества, таких как спортивных организаций, представители массовой информации и других специалистов. Данное научного исследования указывают, что высокие квалификации спортсмену свойственны. Персональная система соревнований строится с учетом ряда условий:

уровня подготовленности спортсмена, по его целевым установкам избранного вида спорта, индивидуальных особенностей к тренировочной и соревновательной программе. Индивидуализация режима соревнований в этом случае достигается, путем микрогруппового состава команды. Процессы и явления, рост спортивных достижений предъявляют все возрастающие требования к их реализации. Приведенный пример графика «Усредненная логистическая кривая развитая в период спортивных достижений».

График 1. Усредненная логистическая кривая развитая в период спортивных достижений.

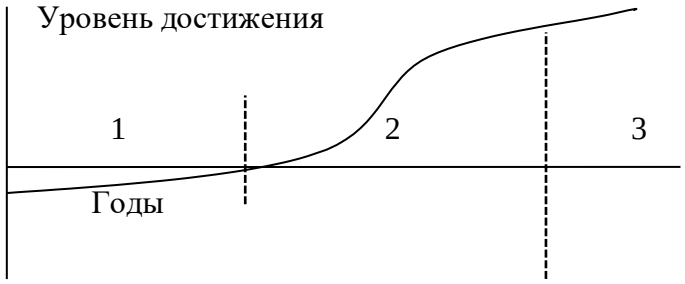

На первом этапе составляются правила соревнований и даются четкие инструкции по выполнению упражнений. *На втором этапе* происходит относительно сильное улучшение спортивных результатов, сопровождающееся повышением качества нагрузки и совершенствованием техники. *На третьем этапе* улучшение спортивных результатов, как в целом, так и по отдельности, замедляется. Это происходит, когда спортсмен близок к максимальной производительности [2].

Форма и характеристика системы спортивных соревнований в беговых видах легкой атлетики. По данным исследования, происхождение легкой атлетики можно проследить до IX и X веков до нашей эры в Греции. К 776 году до нашей эры легкая атлетика стала настолько популярной, что была, включена впервые в истории Древние Олимпийские игры проходили в Олимпии, Греция. Коройбос был греческим поваром из города Элида, который выиграл стадионную гонку в 776 г. до н.э. Поскольку легкая атлетика развивалась во всем мире, возникла проблема, которую разделяли все спортсмены. Пять бывших республик Центральной Азии – Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан – ранее были частью советской системы развития спортсменов и в целом испытали на себе успехи и недостатки этой системы.

Беговые виды легкой атлетики относятся к тем видам соревновательной деятельности, в основе которых лежит преодоление расстояния с помощью естественного механизма передвижения. Массированный штурм мировых рекордов в настоящее время предприняли мужчины в беге на длинные дистанции. Это в основном марокканские, китайские и эфиопские стайеры, которые живут и тренируются в горах (в среднегорье или высокогорье). Одним словом, эти мировые рекорды принадлежат стайерам-«горцам» (Р.А. Абзалов, О.И. Павлова, А.В. Мастров). В настоящее время тщательно проработаны вопросы подготовки, организации и методики судейства массовых соревнований различного уровня на стадионе и вне него. Соревнования, разминка и тренировки могут проводиться на открытом воздухе и в закрытом помещении. В связи с этим различаются два сезона лёгкой атлетики.

Летнего сезона, как правило, апрель – октябрь (включая Олимпийские Игры и Чемпионаты мира и Европы) проводятся на открытых стадионах. В большинстве случаев легкоатлетический стадион бывает совмещён с футбольным стадионом и полем. Стандартно включает в себя овальную 400 метровую дорожку, которая обычно состоит из 8 или 9 отдельных дорожек, а также секторов для соревнований в прыжках и метаниях. Дорожка для бега на 3000 метров с препятствиями имеет специальную разметку и

препятствие с водой вынесено на специальный вираж. Иногда соревнования по метанию (обычно метанию молота) выделяют в отдельную программу или вообще выносят за пределы стадиона, так как потенциально снаряд, случайно вылетевший за пределы сектора, может нанести увечья другим участникам соревнований или зрителям;

Зимнего сезона, как правило, январь – март (включая зимние Чемпионаты мира и Европы) проводятся в закрытом помещении. Стандартно включает в себя овальную 200-метровую дорожку, состоящую из 4-6 отдельных дорожек, дорожку для бега на 60 метров и секторов для прыжковых видов. Единственный вид для метаний, входящий в программу зимнего сезона в закрытых помещений – это толкание ядра и, как правило, он не имеет специального сектора и организуется отдельно на месте других секторов. Официальные соревнования IAAF проводятся только на 200-метровой дорожке, однако существуют стадионы с нестандартной дорожкой (140 метров, 300 метров и другие).

Победителем соревнований в лёгкой атлетике становится атлет или команда, которые показали наилучший результат в финальном забеге или в финальных попытках технических дисциплин в рамках правил. Первенство во всех видах лёгкой атлетики,кроме марафона, ходьбы и многоборий проводится в несколько этапов: квалификация, ¼ финала, ½ финала. В результате отбора определяются спортсмены (команды), которые разыграют финал. Количество участников определяется регламентом соревнований. Вэстафетном беге страну представляет одна команда.

Говоря о системе соревнований, условно выделяют четыре уровня: высший уровень – соревнования мирового и континентального масштаба: Олимпийские игры,чемпионаты и Кубки мира и континента, первенства континентов:

Первый уровень – соревнования государственного масштаба – соревнования, проводимые Федерацией легкой атлетики страны, чемпионаты и финалы Кубков республик, входящих в состав РК.

Второй уровень - соревнования, проводимые федерациями республик, входящих в РК, областей, регионов.

Третий уровень – соревнования, проводимые федерациями городов, районов, советами спортивных клубов и коллективами физической культуры.

Деятельность судейской коллегии по легкой атлетике включает три последовательных этапа: **I этап** – предварительный – включает изучение положения, проверку места проведения соревнований, определение количества судейских бригад и их состава, составление программы соревнования по дням и часам, проведение семинара с судьями и совещания судейской коллегии с представителями, проверку медицинского допуска участников вместе с врачом соревнований, подготовку документации и проверку технических заявок. **II этап** – соревновательный – включает общее руководство соревнованием, обработка протоколов по видам и формирование составов участников на последующие забеги, распределение мест участников и оценка их результатов по таблице очков, сбор и распространение информации о ходе соревновательной борьбы, решение спорных вопросов и утверждение результатов соревнований. **III этап** – заключительный – включает проведение итогового совещания судейской коллегии совместно с представителями команд для окончательного утверждения результатов соревнований, составление итогового отчета о соревновании (число и квалификация участников, занятые места, победители и призеры). Отличительной чертой соревнований по легкой атлетике является существенная разница в правилах их проведения по различным видам.

Бег на дистанциях до 110 м включительно проводится по прямой беговой дорожке, на остальных дистанциях бег и ходьба проводятся по круговой дорожке в направлении против часовой стрелки. На дистанциях до 400 м включительно каждый участник должен бежать по отдельной дорожке. На дистанциях 800 м (600 м, 1000 м) участники должны бежать по отдельным дорожкам со старта до конца первого поворота (первые 100м). Все остальные дистанции бега проводятся по общей дорожке. Соревнования по ходьбе и бегу должны проводиться так, чтобы победитель и призеры определялись бы в финале, в

непосредственной борьбе друг с другом. Победитель по бегу определяется по результатам финала, независимо от результатов, показанных в предварительных забегах. Перерывы во времени между забегами (несколько кругов соревнований) должны быть не менее 45 мин. после окончания последнего забега на дистанциях до 200 м включительно и не менее 1,5 ч на остальных дистанциях (до 1000 м).

На всех дистанциях до 400 м включительно, когда применяется низкий старт с использованием стартовых колодок, участник должен касаться дорожки двумя руками, стопы ног должны упираться в колодки или касаться дорожки. На более длинных дистанциях и в ходьбе применяется высокий старт, при этом не разрешается касаться дорожки хотя бы одной рукой. Если один или несколько участников начали движение до начала команды «Марш!» (фальстарт), то все участники останавливаются (выстрелом, свистком или голосом) и возвращаются к месту старта.

При проведении лично-командных и командных соревнований каждая команда должна иметь своего представителя. Он несет ответственность за всех участников команды, за своевременную подачу технических заявок и перезаявок, участвует в проведении совещаний, имеет право подавать протесты на спорные вопросы и участвовать в проведении жеребьевки. Представитель команды не имеет права находиться в местах проведения соревнований, непосредственно вмешиваться в ход соревнований и решения судейской коллегии [3].

Условия проведения эстафеты. Эстафетный бег проводится на стадионе по кругу беговой дорожки. Беговые эстафеты могут включать в себя этапы коротких и средних дистанций. Команды должны быть в единой спортивной форме, иметь единый номер, согласованный с организаторами. В случае потери одним из спортсменов номера, команда с соревнований снимается. Правила техники эстафетного бега, методика обучения. На ряду с этим применяется эстафетный бег с этапами различной длины. Основными видами являются 4х100 и 4х400 м. Участники пробегают определенный этап и передают друг другу эстафетную. Эстафетный бег с короткими этапами проводится по отдельным дорожкам, по этап средних дистанций – по общей дорожки. Первый этап или часть его может пробегать по отдельным дорожкам. палочку. Передача эстафеты происходит в определенной зоне, когда бегуны сближаются на расстояние вытянутой руки по команде передающего. В момент передачи скорость бегунов должна быть одинаковой. Передача эстафеты осуществляется 2-мя способами «сверху» или «снизу» [4].

Выводы

– В рамках соревновательной деятельности различные соревнования, отличающиеся по своей специфической функции, объединяются в определенную систему. Система спортивных соревнований включает в себя серию соревнований различного уровня и конкретных целей, организованных в соответствии с законами. Характеристики классификации могут также относиться к составу участников, и продолжительности соревнований. Однако из-за разнообразия форм и способов организации соревнований пока невозможно составить полную и удовлетворяющую во всех отношениях классификацию этого типа.

– Социальная значимость спортивных достижений во многом определяет направленность личности и деятельность спортсменов в сфере результативного спорта. Самым важным стимулом, вызывающим желание победить, добиться успеха и достичь наилучших результатов, является общественная оценка спортивных достижений. Она принимает различные формы.

– Современный спорт характеризуется очень высоким уровнем спортивных результатов, и этот уровень постоянно растет. В то же время, каждый вид спорта и дисциплина на протяжении своей истории испытывали неравномерную динамику производительности. В целом, система спортивных результатов отражают успешность

индивидуального развития и являются показателем развития вида спорта, спортивной инфраструктуры, а также развития и культуры общества в целом.

Список литературы:

1. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., исир. и доп. – М.: Издательский центр «Академия»,2003. – 450 с. ISBN 5-7695- 0853-1.

2. Органбаева Д.Т., Алимханов Г.Б. Легкая атлетика с методикой преподавания // Учеб. Пособие. – Алматы: Казахский университет, 2020. – 100 с. ISBN 978-601- 04-0593-6.

3. Орлов Р.В. Легкая атлетика: Справочник. – М.: Физ-ра и спорт, 1983. – 32 с.

4. Зеличенок В.Б., Спичков В.Н., Штейнбах В.Л. Легкая атлетика: Энциклопедия. Т.1. – М.: Человек, 2012. – 708 с.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫСОКОИНТЕНСИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ ТАБАТА ДЛЯ РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ И ВЫНОСЛИВОСТИ ТАЭКВОНДИСТОВ

Святокум Станислав Викторович
Студент 4 курса
Бекенов Нагашибай Саруарович
Старший преподаватель
Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова
Педагогический институт им. У.Султангазина
e-mail: dragontaekwondo777@gmail.com

Аннотация. В данной статье объясняется, что такое тренировка Табата, как тренироваться по данной методике и самое главное, это проведенный и проанализированный эксперимент с использованием данного метода.

Ключевые слова: круговая тренировка, Табата, таэквон-до, спорт, совершенствование.

Аннотация. Бұл мақалада Табата жаттығуы дегеніміз не, осы әдіспен қалай жаттығуға болатындығы және ең бастысы осы әдісті қолдана отырып жүргізілген және талданған эксперимент түсіндіріледі.

Кілт сөздер: тізбектік жаттығу, Табата, таэквон-до, спорт, жетілдіру.

Annotation. This article explains what Tabata training is, how to train using this technique, and most importantly, it is a conducted and analyzed experiment using this method.

Keywords: circular training, Tabata, taekwon-do, sport, improvement.

Введение

Что такое круговая тренировка и тренировка Табата?

Есть большая разница в круговой тренировке и высокоинтенсивной интервальной тренировке Табата. И самое главное отличие это интервалы работы и отдыха. К различиям между этими двумя видами тренировок можно отнести:

1. виды упражнений;
2. интенсивности выполнения упражнения;
3. дополнительно используемые утяжеления.

Актуальность. Роль ударов ногами в таэквон-до бесценна, по этой причине развитие скоростно-силовых качеств ударной техники ногами является насущным вопросом.

Цель работы. Выявить способствует ли высокоинтенсивная тренировка Табата развитию скоростно-силовых качеств ударов ногами.

Интервальная тренировка разработанная японским доктором Изуми Табатой, данная методика является популярной в фитнес – среде. По данной программе общее время работы равняется четырем минутам, и должно чередоваться, то тяжёлая работа, то легкая. По завершению четырехминутного подхода следует сделать небольшой отдых. Такая работа является высокоинтенсивной и у неё бешенный расход энергии (калорий). По рекомендациям доктора Табата следует распределять нагрузку, определённым способом [1].

В течении четырёх минут которые будут распределены на шестнадцать циклов из которых 8 циклов работы и 8 циклов отдыха. Они чередуются по очереди в формате 20 секунд работа и 10 секунд отдых. Во время работы необходимо выполнить 20 – 30 взрывных повторений. Во врем отдыха же необходимо перевести дыхание и подготовиться к следующему упражнению. Всего таких кругов необходимо выполнить в зависимости от уровня подготовки. Для новеньких несколько подходов, для подготовленных же спортсменов от 4 и более [2].

В данной методике можно выполнять как легкие упражнения, отжимания от пола, скручивание на пресс, приседания, так и сложные упражнения, упражнения со штангой, гирей или гантелями. Всё зависит от уровня физической подготовленности спортсмена [5].

Основная часть. Для проведения эксперимента я разделил занимающихся в количестве 20 человек на 2 группы: контрольная и экспериментальная. В эксперименте я определял их максимальное количество ударов за 10 секунд с правой, левой и обеих ног. Проверял такие удары, как доли чаги, юп чаги и нэри чаги или ануро нэри чаги или бакуро нэри чаги на усмотрение занимающегося [3].

Сама проверка проходила в формате отработке определенного удара в течении 10 секунд, данный метод я взял из аттестационного бланка на ранговые и мастерские пояса, в зависимости от ранга необходимо выполнять определённое количество ударов за 10 секунд.

В таблице 1 Вы можете увидеть что количество ударов у некоторых учащихся больше, а у кого-то меньше, это все от их уровня подготовки на данный момент, до начала эксперимента.

Некоторые участники эксперимента занимаются более 3 лет, а некоторые 1 год, я распределил по равному количеству в контрольную и экспериментальную группу участников и той и другой категории.

Таблица 1 – Сбор информации до начала проведения эксперимента.

Участники	Доли чаги правой	Доли чаги левой	Доли чаги обеими	Юп чаги правой	Юп чаги левой	Юп чаги обеими	Нэри чаги правой	Нэри чаги Левой	Нэри чаги обеими
Кулаков Владислав	10	11	11	11	10	10	8	7	6
Звягинцев Александр	15	15	18	14	13	10	11	9	9
Селянин Олег	16	16	20	16	18	13	9	10	11
Исмагулов Аслан	18	18	21	18	16	16	14	13	14
Саматов Адиль	13	13	16	8	8	12	8	7	8

Саматов Амир	13	11	13	8	8	9	8	6	9
Лакеев Владислав	20	18	19	17	16	16	13	14	14
Субачев Мирослав	16	12	13	12	12	14	13	12	10
Данияров Ярослав	15	14	18	11	12	12	9	11	14
Есназаров Ерганат	16	15	17	10	8	12	8	8	11
Ким Илья	17	16	17	12	7	11	9	13	14
Короленко Никита	18	17	19	16	15	14	14	13	15
Парунов Никита	18	17	21	14	16	14	15	15	15
Алибекова Янесса	19	18	21	15	16	14	16	18	17
Амбоян Артём	21	16	20	21	13	14	19	12	16
Кукушкин Артём	21	18	28	15	16	17	13	13	17
Григорьев Артём	17	15	18	16	12	12	12	14	15
Квасенко Елисей	15	18	14	15	16	14	11	10	14
Москалева Валерия	10	11	15	10	9	12	8	8	10
Адаменко Илья	15	14	18	15	13	11	11	12	14

Проведение эксперимента. Во время проведения эксперимента контрольная группа выполняла стандартные удары акцентируясь на количество повторений подряд, это может быть и по 10 повторений, по 20 или же по 30 повторений на каждую ногу. Контрольная группа выполняла эти удары, не только стоя на одном месте, но и выполняли перемещения с отработкой, перемещения выполнялись вперед, назад и в стороны. Но экспериментальная группа выполняла не на количество, а на время. Они выполняли в формате высокоинтенсивную интервальную тренировку Табата, где в течении 20 секунд выполняется работа и в течении 10 секунд отдых, это всё должно продолжаться в течении 4 минут после же 1 минута отдыха и ещё раз повторяется 4 минутный интервал. Для полной тренировки необходимо как минимум выполнить четыре 4-х минутные Табаты. Где выполняются такие удары ногами: в первой и третьей 4-х минутной Табате выполняются в таком режиме. В первом раунде ап чаги (прямой удар ногой) правой ногой. Во второй раунде ап чаги левой ногой. В третий раунде доли чаги (удар по кругу) правой ногой. В четвертый доли чаги левой ногой. В пятый раунде ануро нэри чаги (удар молота, сверха вниз, снаружи во внутрь) правой ногой. В шестой раунде ануро нэри чаги левой ногой. В седьмой раунде юп чаги (боковой прямой удар ногой) правой ногой. В восьмой раунде юп чаги левой ногой. И второй с четвертым раундом выполняется в такомформате. В первом раунде бакуро нэри чаги (удар молота, сверха вниз, изнутри наружу) правой ногой. Во втором раунде бакуро нэри чаги левой ногой. В третьем раунде твит чаги (прямой ногой с разворотом) правой ногой. В четвертом раунде твит чаги левой ногой. В пятом раунде куру чаги (удар ногой захлёстом) правой ногой. В шестом раунде

куру чаги левой ногой. В седьмом раунде банде доли чаги (удар ногой по кругу с разворота) правой ногой. В восьмом раунде банде доли чаги левой ногой. Это был один извариантов применения высокоинтенсивной тренировки Табата. Так же можно использовать каждую 4 минутку на одну ногу, к примеру первую 4 минутку проводить чисто на правую, вторую 4 минутку на левую ногу, а третью 4 минутку проводить обеими ногами [4].

Таблица 2 – Количество ударов после проведения эксперимента.

Участники	Доли чаги правой	Доли чаги левой	Доли чаги обеими	Юп чаги правой	Юп чаги левой	Юп чаги обеими	Нэри чаги правой	Нэри чаги левой	Нэри чаги обеими
Контрольная группа									
Кулаков Владислав	15	13	14	10	11	12	9	9	11
Звягинцев Александр	17	16	20	15	14	11	11	10	11
Селянин Олег	17	18	21	17	18	13	10	11	12
Адаменко Илья	16	14	19	17	14	13	14	13	16
Саматов Адиль	14	15	17	12	11	14	8	11	10
Саматов Амир	13	13	21	14	12	16	11	10	9
Москалева Валерия	13	13	17	11	11	12	10	9	11
Субачев Мирослав	18	16	22	13	12	14	9	10	14
Данияров Ярослав	19	21	25	15	15	19	14	16	16
Есназаров Ерганат	18	16	22	16	14	16	9	10	8
Участники	Доли чаги правой	Доли чаги левой	Доли чаги обеими	Юп чаги правой	Юп чаги левой	Юп чаги обеими	Нэри чаги правой	Нэри чаги левой	Нэри чаги обеими
Экспериментальная группа									
Ким Илья	17	17	18	17	17	14	13	12	18
Короленко Никита	22	21	20	21	20	20	18	19	19
Парунов Никита	21	20	22	20	17	16	11	17	16
Алибекова Янесса	19	18	26	20	19	20	15	18	19
Амбоян Артём	23	19	30	25	23	20	18	17	11
Кукушкин Артём	21	23	32	21	22	15	15	19	18

Григорьев Артём	19	16	20	18	13	12	14	15	16
Квасенко Елисей	17	20	16	16	18	15	13	11	16
Лакеев Владислав	22	21	32	19	18	17	16	16	19
Исмагулов Аслан	19	22	25	21	20	16	16	18	22

Подведение итогов. В конечном результате, те кто выполняли удары в формате Табата увеличило количество ударов больше, чем контрольная группа. Этим можно доказать, что высокоинтенсивная тренировка Табата хороша для развития скоростно-силовых качеств и выносливости, но не как нельзя забывать и простую отработку ударов с перемещениями или же акцентируясь на оттачивании техники выполнения ударов ногами.

В таблице 2 вы можете увидеть, что количество ударов в сравнении с начальными результатами увеличились это можно увидеть при сравнении таблицы 1 и таблицы 2.

Можно каждого учащегося сравнивать с самим собой и с другими участниками из данных таблиц, но одно я могу сказать точно. Что почти все увеличили количество повторений ударов ногами за 10 секундный интервал работы, и контрольная и экспериментальная группа, но в экспериментальной группе данные цифры увеличились куда больше.

Заключение

Сам эксперимент доказал, что высокоинтенсивная тренировка Табата является хорошим способом для развития скоростно-силовых качеств и так же выносливость, так как ученики могут выполнять данные упражнения с меньшими усилиями или в более быстром темпе.

Список литературы:

1. Балашов А. Метод круговой тренировки на уроках физической культуры // Спорт в школе. – 2000. - №6. – 8 с.

2. Гуревич И.А. 1500 упражнений для круговой тренировки. – Минск: Высшая школа, 1980. – 257 с.

3. Шулика Ю.А., Ключников Е.Ю. «Тхэквондо. Теория и методика. Спортивное единоборство // Учебник для СДЮШОР, спортивных факультетов педагогических институтов, техникумов физической культуры и училищ олимпийского резерва». Учебники и учебные пособия, 2007

4. Gen. Choi Honh Hi «TaeKwon-Do» 1988, перевод на русский язык, предисловие АО «ТКД». – 1993. – 763 с.

РОЛЬ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ БОРЦОВ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Акрамов Бекзат
Студент 2 курса
Научный руководитель: Анарбаев Малик Ахмедович
Старший преподаватель
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта
e-mail: almas_6262@mail.ru

Аннотация. В научной статье говорится о том, что многие ведущие специалисты по спортивной борьбе считают, что необходимым условием успешности соревновательной деятельности на ковре является ведение поединка в манере максимально соответствующей индивидуальным особенностям борца, процесс подготовки должен строиться индивидуализировано с учетом специфики их технико- тактического мастерства. Как показывает практика, большое значение имеет не одно какое то качество спортсмена, а комплекс качеств в определенной взаимосвязи. Недостаток в одном качестве борцы компенсируют другими, которые предопределяют успех в соревнованиях и являются ведущими и основными для каждого спортсмена.

Индивидуальный стиль деятельности определяет успешность и стабильность спортивного мастерства. Этот вопрос в теории и практике спортивной педагогики изучен недостаточно, особенно применительно к борьбе. Исследование особенностей соревновательной деятельности спортсменов, которых можно отнести к различным стилям ведения схватки, является на сегодняшний день актуальным.

Ключевые слова: индивидуальные особенности, индивидуальный стиль, стабильность спортивного мастерства, комплекс качества.

Түйін. Ғылыми мақалада көптеген спорттық күрестің көрнекті мамандары кілемде ұтымды жарыстық әрекеттің шарттары қажетті балуанның жеке сәйкестендірілген максималды жекеленген ерекшелік манерасы жарыста енгізіледі, даярлау үдерісі жекеленген технико-тактикалық спецификасын ескеріп құрылады. Тәжірибе көрсеткендей спорттың тек бір ғана сапалық ерекшелігіктері байланысқанда көп мән береді. Балуанға қажетті бір сапа басқаларды толықтырады, әр спортшының жарыста жеңіске жету мүмкіндігін анықтайтын негіз бола алады.

Жекеленген іс әрекет стилі спорттық шеберліктің қалыптылық пен жетістікті айқындайды. Бұл мәселе спорттық педагогиканың теориясы мен тәжірибесінде аз зерттелген, әсіресе күрес қолданысында. Спорттың жарыстық әрекетін ерекшелігін зерттегенде күресуді жүргізудің ерекшелік стиліне қатыстылық бүгінгі таңда көкейкесті.

Кілт сөздер: жекеленген ерекшелік, жекеленген стиль, спорттық шеберлік қалыптылығы, сапа комплексі.

Annotation. In a scientific paper the essences of the many leading experts in wrestling is considered a necessary condition for the success of competitive activity on the carpet is keeping the fight in Manner max individualized, taking into account their specific technical and tactical master. As practice shows, it is of great importance not just one quality of the athlete and the complex quality relationships. Lack of fighters is one compensate others who gives success and I am leading and fundamental to every athlete.

Individual style of activity determines the success and stability of sportsmanship. This question is in theary and practice with the sport pedagogy is insufficiently studied especially preminitel to fight.

Keywords: individual characteristics , individual style , the stability of sportsmanship, individual uniqueness complex quality.

Индивидуальность – понятие целиком и полностью относимое к конкретному человеку, а не к группе или команде. Игнорировать этот принцип – значит встать на ложный путь, затормозить развитие спорта.

Индивидуальная уникальность спортсмена проявляется в огромном разнообразии путей достижения одних и тех же результатов, а также в принципиальных различиях в итогах действия одних и тех же средств, методов, планов, программ и т.д. подготовки разных спортсменов. Среди огромного числа возможных вариантов подготовки спортсмена существует только один оптимальный для него путь к высшим результатам, который выявить чрезвычайно сложно, и то лишь при многолетней работе со спортсменами.

Принцип индивидуализации в системе спортивной подготовки мастеров спорта высокого класса, требует полного соответствия выполняемых технико-тактических действий индивидуальным особенностям борца. Известно много случаев применения технико-тактических действий, соответствующих индивидуальным особенностям сильнейших борцов, Например, неоднократный чемпион мира, серебрянный призёр Олимпийских Игр Даулет Турлыханов всегда строил свои схватки с расчётом на свою изумительную технику и многоходовые повторные атаки; которые всегда были неожиданными для соперника. Неоднократный чемпион мира, двукратный чемпион Олимпийских Игр Александр Карелин, отличающимся феноменальной богатырской силой, применял технические действия с учётом использования своих: силовых возможностей. Неоднократный чемпион мира, чемпион Олимпийских Игр М.Искандарян отличался высокими функциональными возможностями, рассчитывал на свою необычайную выносливость и прибегал в схватке к непрерывным атакам, овладевая инициативой с целью выведения противника из равновесия. Чемпион мира В. Балавадзе полагался на необычайную силу своих ног и в поединке применял подножки, зацепы и другие приёмы ногами.

Индивидуальный стиль деятельности становится одним из критериев индивидуального качественного своеобразия и уровня способностей. В связи с этим формирование индивидуального стиля приобретает важное значение. Под индивидуальным стилем следует понимать не любую индивидуальную манеру поведения, а систему способов, обуславливающих наилучшие результаты деятельности, при которой создаётся оптимальная манера, ориентирующая на максимальное использование сильных сторон и качеств данного человека и компенсацию слабых.

С точки зрения терминологии понятия стиль и манера не имеют существенных различий и даже иногда используются как синонимы. Так, в боксе манера ведения боя по существу является индивидуальным стилем ведения поединка на ринге [2]. Однако в спортивной борьбе, в связи с её разделением на несколько разновидностей, в том числе борьбу вольного и классического стиля, применение термина индивидуальный « стиль» ведения схватки нецелесообразно, так как он используется для названия упомянутых видов борьбы и это может внести путаницу в применение терминов. В настоящее время существует целый ряд работ, посвященных экспериментальному обоснованию индивидуализации подготовки, борцов в зависимости от физических [3], морфологических [4] и психофизиологических особенностей [5] от индивидуально- типологических особенностей нервной системы [6], характера выполнения ими повторных атакующих действий, взаимосвязей между техникой спортивной борьбы имиографией мышечной силы [7], подвижностью в суставах [8]. В большинстве из перечисленных исследований авторы уделяют значительное внимание изучению только отдельных сторон индивидуальных характеристик мастерства спортсменов, что несомненно является предпосылкой для более глубокого их изучения. Проблеме индивидуализации подготовки уделяется большое внимание в работах А.А. Новикова [9], А.Н. Ленца [10], Туманяна [11], и многих других специалистов. Важное значение имеет также и генетический фактор. Каждый человек расположен к тому или иному виду

работы, т.е. обладает предпосылками к преимущественному развитию выносливости, скорости или силы» Следует сказать, что количество и быстрых и медленных волокон с возрастом уменьшается. Тренировки при больших, околопредельных и предельных напряжениях связанных с развитием силы и скорости, увеличивают способность атлета вовлекать в мышечные сокращения наибольшее число быстрых и медленных функциональных единиц. По мнению ряда специалистов детальное распределение средств тренировки как бы «сковывают» тренировочный процесс, так как не позволяют индивидуализировать подготовку спортсмена с учётом его особенностей и возможностей

Подобного мнения придерживается и А.Н. Воробьёв: «Не спортсмена следует приспосабливать к программам, планам, концепциям процесса подготовки, а наоборот, их надо подбирать, исходя из его индивидуальных особенностей».

Попытки классифицировать спортсменов по общности их индивидуальных особенностей предпринимались неоднократно, что связано с разработкой всё более научно обоснованных критериев выделения атлетов в отдельные группы.

С точки зрения ряда исследователей существует зависимость индивидуального технико-тактического мастерства от особенностей нервной системы.

В работе Б.А. Сальникова [12] показано, что для тяжелоатлетов, различающихся по типологическим особенностям нервной системы, важным является не только динамика распределения нагрузки по зонам интенсивности, но и степень её вариативности отдельно по объёму и интенсивности. Для лиц со слабой нервной более оптимальной является нагрузка с высоким коэффициентом вариации по объёму (в пределах 30-50%). Для лиц с сильной системой оптимальной считается нагрузка, характеризующая высоким коэффициентом вариации по интенсивности (7-15%).

Е.А. Климов [13] показал, что приспособление индивида, обладающего теми или иными свойствами нервной системы, к определённой деятельности совершается (спонтанно или под влиянием соответствующего обучения) с помощью индивидуально-своеобразных приёмов, обеспечивающих успешность этого процесса. В качестве стойких особенностей поведений рассматриваются способы и выполнения деятельности, сложившихся под влиянием свойств нервной системы.

В.А. Толочек [14] экспериментально показал боли в высокую надёжность выступлений спортсменов крайних типов нервной системы (сильного – 40, слабого – 50%), Это, возможно, связано с тем, что ярко выраженное свойство нервной системы стимулирует формирование адекватного стиля, который является существенным фактором эффективной деятельности.

В спортивной борьбе было установлено, что сила нервных процессов по возбуждению – один из ведущих факторов формирования стиля соревновательной деятельности, который необходимо учитывать при формировании индивидуального технического арсенала спортсмена. Борцам с сильной нервной системой присуща остроатакующая манера ведения схватки. Спортсмены со слабой нервной системой избегают жёсткой силовой борьбы, чаще применяют игровую манеру поединка, средние дистанции. Для спортсменов со слабой нервной системой характерен высокий уровень технико-тактического мастерства, быстрота мышления, быстрота переключения от одного приёма к другому.

С.А. Преображенский [15] выделил три типа борцов, наиболее ярко проявившихся в соревновательной практике («технический», «силовой» и «функциональный»). Он указывал, что лица с выраженными индивидуальными особенностями (морфологическими, физическими, психическими) предпочтительнее чем «середняки».

Н.Г. Озолин [16] считает, что при наличии природной одарённости и правильной системы тренировки может быть достигнут очень высокий рост подготовленности в сроки вдвое короче обычных» Иначе говоря, если в учебно-тренировочном процессе правильно и направленно реализовать принцип индивидуального подхода то сроки подготовки борцов высокого класса можно в значительной степени сократить.

Ю.И. Чуйко [17] разделил борцов (вольная борьба) высшей квалификации (ЗМС), (МСМК) по уровню проявления физических качеств на три различных типа: способных к проявлению высокого уровня выносливости, но не обладающих значительными скоростно-силовыми качествами, имеющих высокие скоростно-силовые качества, но относительно низкий уровень выносливости; «универсальные». Им отмечено, что уровень проявления отдельных физических качеств у борцов вольного стиля тесно связан с генетически обусловленной структурой мышечных волокон всех типов (МВ от 39 до 73%,ПВ от 15 до 51%, БВ от 1 до 38%). Автором показано, что ,имеющие высокий процент МВв составе скелетных: мышц, являются более выносливыми и используют это качество как ведущее, отмечена нецелесообразность акцентирования внимания в тренировочном процессе на развитие отстающих физических качеств, так как это может привести к снижению ведущих качеств и воспитанию «универсальной» посредственности.

Г.А. Киров [18] разработал ряд тестов для оценки специальной физической подготовки, структура которых соответствовала индивидуальным двигательным особенностям спортсмена в соревновательных поединках, исследовал двигательную активность борцов высшей квалификации в соревновательных схватках с учётом манеры ведения поединка.

По наиболее выраженным доминирующим признакам выделено три группы спортсменов с различными .двигательными типами ведения соревновательных поединков

– группа борцов – «двухпиковая» – характеризующаяся двумя повышениями двигательной активности (ДА), по одному в каждом периоде борьбы. Средне-групповая плотность технических действий (ПТД) у данных бордов в зонах с повышенной ДА в среднем на 1,61 усл.ед., в других зонах – 0,79 усл.ед.;

– группа борцов – «трёхпиковая» – характеризующаяся тремя повышениями ДА, одним повышением в первом и двумя повышениями во втором периодах борьбы. Среднегрупповая ПТД у данных борцов в зонах с повышенной двигательной активностью ДА равна 1,38 ед., а в других зонах – 0,87 усл.ед.

– группа борцов – «равномерная»- характеризующаяся относительно одинаковой раскладкой ДА на протяжении всего времени ведения схватки. Средне-групповая ПТД у данных борцов в зонах с наибольшей ДА равна 1,08 усл.ед., а в других зонах – 1 усл.ед.

К.С. Олзоев [19] в своей работе с высококвалифицированными спорт- сменами выделяет три стиля ведения схватки: «комбинационный», «силовой», «темповой». Им показано, что стиль ведения схватки характеризуется выработанными в процессе многолетней тренировки по борьбе устойчивыми технико-тактическими действиями (ТТД) и специальными физическими качествами, объективно соответствующими индивидуальным особенностям спортсмена и эффективно применяющимися в процессе поединков. Автором доказано, что борцы силового стиля выполняют наименьшие объёмы общей и интенсивной нагрузки. Борцы темпового стиля имеют наиболее высокие показатели физической работоспособности, общей и специальной выносливости. Борцы комбинационного стиля имеют средние показатели физической работоспособности и специальной выносливости. Используют более значительные, по сравнению с борцами силового стиля, объёмы общем нагрузки с интенсивностью, которая соответствует темповикам. Исследователем наглядно показано какие технико-тактические действия доминируют у борцов различных стилей. Однако следует отметить, что выводы автора о преимуществе «комбинационного» и «силового» стилей перед «темповым», в связи с изменением регламента борьбы, на наш взгляд, является недостаточно обоснованным.

В.Г. Ивлевым [20] выявлены три типа борцов по манере ведения поединка: «технический», «силовой», «функциональный». Им разработаны модельные характеристики ОД борцов с учетом индивидуальных особенностей, весо-ростовых показателей, возраста и надежности соревновательного противоборства. Предложен способ оценки максимальной силы и, резервных возможностей борцов. Определен нетрадиционный метод оперативного повышения силы мышц и степени ее использования.

В работах многих авторов борцы, побеждающие за счет высокой технико-тактической подготовки, относятся по манере ведения схватки к спортсменам комбинационного стиля. Это не совсем верно, так как , по мнению Н.М. Галковского [21]в настоящее время в соревновательных поединках эффективное проведение технических действий совершается в основном за счет рационального увязывания их между собой, то есть благодаря улучшению тактики повторных атак поединка. Поэтому неправомерно считать, что только одной какой то группе борцов присуще рациональное повторное атакующее действие.

Многие ведущие специалисты по спортивной борьбе считают, что необходимым условием успешности соревновательной деятельности на ковре является ведение поединка в манере максимально соответствующей индивидуальным особенностям борца, процесс подготовки должен строится индивидуализировано с учетом специфики их технико-тактического мастерства. Как показывает практика, большое значение имеет не одно какое то качество спортсмена, а комплекс качества в определенной взаимосвязи, Недостаток в одном качестве борцы компенсируют другими, которые предопределяют успех в соревнованиях и являются ведущими и основными для каждого спортсмена.

Таким образом, индивидуальный стиль деятельности определяет успешность и стабильность спортивного мастерства. Этот вопрос в теории и практике спортивной педагогики изучен недостаточно, особенно применительно к борьбе. Недостаточно исследованы особенности соревновательной деятельности спортсменов, которых можно отнести к различным стилям ведения схватки.

Список литература:

1. Воробьев А.Н. Принцип индивидуализации – фикция или закономерность // Тренировка. Работоспособность. Реабилитация.., 1989. – С. 138-174.
2. Велиц-Гейсман СП. Тенденции стратегии и тактики // Ежегодник. – М., 1980. – С. 225.
3. Анохин П.К. Методологическое значение кибернетических закономерностей. // Философские аспекты теории функциональных систем. – М.: Наука, 1978. – С. 262-291.
4. Дахновский В.С., Лещенко С.С, Жильцов Ю.В. Восстановление работоспособности борцов после максимальной нагрузки // Спортивная борьба. – Вып.1. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – С. 31-35.
5. Аболин Л.М. Опыт исследования критериев психологического отбора борцов // Совершенствование системы подготовки борцов высокого класса: Мат. Всесоюзн. конф. М., 1976. – С. 14-16.
6. Иванков Ч.Т. Контроль и оценка технического мастерства спортсменов высокого класса в видах единоборств. // Мат.доклад. конф. ВНИИФК, – М., 1979. – С. 55-57.
7. Рыбалко Б.М. Изучение взаимоотношений между техникой исполнения излюбленных приемов спортивной борьбы и уровнем развития групп мышц, участвующих в этом двигательном акте: Тез.докл. по итогам НТР за 1964. – Минск: ВГИФК, 1965. – С. 92-94.
8. Кочурко С.И. Экспериментальное исследование взаимосвязи между подвижностью в суставах и техникой спортивной борьбы: Автореф. дис...канд.пед.наук. – Киев, 1974. – 21 с.
9. Новиков А.А., Оленик В.Г., Каргин Н.Н. Моделирование в спортивной борьбе / Спортивная борьба: Ежегодник. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – С. 62-65.
10. Ленц А.Н. Классическая борьба: Учебн.пособие. – М.: Физкультура и спорт, 1960. – 413 с.
11. Туманян Г.С. Телосложение и спорт. – М. Физкультура и спорт. – 1976. – 16 с.
12. Сальников В.А. Влияние величины интенсивности нагрузки на рост результатов у тяжелоатлетов-рязрядников, различающихся типологическими особенностями проявления свойств нервной системы: Автореф.дис...канд.пед.наук. – М. 1975. – 23 с.

13. Климов Б.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы к психологическим основам научной организации труда, учения, спорта: Автореф.дис...д-ра психол.наук. – Л., 1968. – 34 с.
14. Толочек В.А., Дахновский В.С., Александров Н.И. Типологические особенности высшей нервной деятельности и структура технических действий дзюдоистов // Спортивная борьба: Ежегодник. – М., 1984. – С. 11-13.
15. Преображенский С.А. Борьба – занятие мужское. – М.: Культура и спорт, 1978. – 176 с.
16. Новиков А.А., Акопян А.О., Юшков О.П. Тренажёры и исследовательские стенды в подготовке борцов Мат. международной. науч.-метод. конф. по спортивной борьбе. – М., 1992. – С. 28-29.
17. Чуйко Ю.И. Рациональное планирование подготовки борцовс учетом их индивидуальных особенностей: Автореф.дис...канд.пед.наук. – М., 1984. – 22 с.
18. Киров Г.А. Методика оценки специальной физической подготовленности борца с учетом особенностей ведения соревновательного поединка: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1986. – 24 с.
19. Олзоев К.С. Индивидуализация подготовки к соревнованиям борцов в зависимости от стиля ведения схватки: Автореф. дис...(канд.пед.наук. – М., 1983. – 25 с.
20. Ивлев В.Г. Типология соревновательной деятельности высококвалифицированных борцов в зависимости от их индивидуальных особенностей: Автореф. дис...канд.пед.наук. – М., 1990. – 24 с.
21. Галковский Н.М. Принципы технико-тактического мастерства по вольной борьбе // Братство богатырей. – М., 1976. – С. 31-45.

ПРИМЕНЕНИЕ СРЕДСТВ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СО СТУДЕНТАМИ, ИМЕЮЩИМИ НАРУШЕНИЯ ОСАНКИ

Агеева Светлана Васильевна
Старший преподаватель
Федькович Валерия Васильевна
Студентка 1 курса
Педагогический институт имени У. Султангазина
e-mail: svetik.ageeva.74@mail.ru

Аннотация. В настоящее время проблема нарушений осанки является одной из наиболее часто встречаемых и сложных. Распространенность нарушений осанки среди детей, подростков и молодежи достигает 80 – 90%.

В связи с повышением в нашей стране требований к качеству высшего образования эффективная деятельность студента предусматривает проведение значительного времени в положении сидя. Студенты загружены умственной работой – 10-12 часов в день, а в период экзаменационной сессии – 14-16 часов. Такая напряжённость учебной деятельности изначально отрицательно влияет на состояние осанки студенческой молодежи. А сложившийся сегодняшний режим представляет собой реальную угрозу для здоровья молодого поколения нашей страны и, значит, для её трудового потенциала,перспектив.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, студенты, физическая культура, нарушение осанки, коррекция осанки, физкультурно-оздоровительные технологии.

Түйін. Қазіргі уақытта қалыптың бұзылуы мәселесі ең кең таралған және күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Балалар, жасөспірімдер мен жастар арасында дене бітімінің бұзылуының таралуы 80-90%-ға жетеді.

Біздің еліміздегі жоғары білім сапасына қойылатын талаптардың артуына байланысты студенттің тиімді қызметі отыруға көп уақытты қажет етеді. Студенттерге ақыл-ой жұмысы күніне – 10-12 сағат, ал емтихан сессиясы кезінде – 14-16 сағат жүктелген. Оқу іс-әрекетінің мұндай шиеленісі бастапқыда студент жастардың жағдайынатеріс әсер етеді. Ал қалыптасқан бүгінгі режим біздің еліміздің жас ұрпағыныңденсаулығына, демек, оның еңбек әлеуетіне, болашағына нақты қатер болып табылады.

Кілт сөздер: денсаулық, салауатты өмір салты, студенттер, дене шынықтыру, қалыптың бұзылуы, дене шынықтыру және сауықтыру технологиялары.

Annotation. At present the problem of posture disorders is one of the most frequent and complicated. The prevalence of posture disorders among children, adolescents and young people reaches 80-90%.

The system of higher education in our country has become more demanding and requires students to spend considerable time in a sitting position. Students are engaged in mental work for 10-12 hours a day, and for 14-16 hours during examinations. Such intensive study activities have a severe impact on students' posture. And the current regime poses a real threat to the health of our country's younger generation, and therefore to their work potential and prospects.

Keywords: health, healthy lifestyle, students, physical culture, posture disorder, posture correction, physical culture and wellness technologies.

Введение

В современных условиях учебно-трудовой деятельности молодые люди постоянно подвергаются физическому и умственному напряжению. Студенты ВУЗа в процессе учебы проводят много времени в статичном положении, что приводит к чрезвычайной нагрузке на органы зрения, позвоночника, неправильному дыханию.

Рабочие позы характеризуются длительной гиподинамией со значительным статическим напряжением мышц спины, плечевого пояса. На фоне приобретенных нарушений осанки в школьное время данная статическая нагрузка неблагоприятно сказывается на состоянии опорно-двигательного аппарата, способствуя появлению сколиотических нарушений. Имеется тенденция к ухудшению осанки к концу обучения в ВУЗе [1]. Теоретической основой исследования послужили фундаментальные труды по теории и методики физической культуры (Бальсевич В.К., 1997; Курамшин Ю.Ф., 2004 и др.); теории и методики оздоровительной физической культуры (Лисицкая Т.С., 2002; Буркова О.В., 2008; Сайкина Е.Г., 2008 и др.); теории и методики лечебной физической культуры (Янкелевич Е.И., 2001; Милюкова И.В., Евдокимова Т.А., 2004; Потапчук А.А., Матвеев С.В., Дидур М.Д., Румба О.Г., 2007 и др.).

Основной причиной создавшего положения, по мнению многих исследователей, является дефицит двигательной активности на протяжении всего периода обучения в образовательных учреждениях (Смирнов, Дубровский, Бакшеев и другие). В связи с этим становится актуальным поиск современных отечественных и зарубежных методик физического воспитания, которые носят коррекционный характер. На сегодняшний день современные технологии фитнесса отвечают всем требованиям, предъявляемым к упражнениям корригирующей направленности, и могут применяться как основноесредство коррекции осанки. А если учесть факт повышенного интереса к новым методикам занятий, то эти упражнения наиболее актуальны в современном обществе, чем традиционные упражнения лечебной физической культуры, и позволяют повысить интерес студентов к физическим упражнениям, к собственному здоровью и сформировать устойчивую потребность к физическим нагрузкам [2].

Актуальность исследования. Массовый характер нарушений осанки - одна из наиболее злободневных проблем современного общества. По данным В.А. Челнокова, около 80 % молодых людей имеют нарушение осанки и деформации позвоночника. Дефекты осанки отрицательно сказываются на функциях внутренних органов, сердечнососудистой, дыхательной и пищеварительной систем, оказывают негативное влияние на уровни физической и умственной работоспособности человека.

Разрешение проблемы коррекции осанки усугубляется отсутствием у большинства студентов необходимого интереса к физической культуре. Данный контингент занимающихся на учебных занятиях пассивен, не в состоянии выполнять элементарные физические упражнения, избегает физических нагрузок, не проявляет настойчивости в достижении результатов, необходимых для оптимального функционирования всех систем организма [3]. Важными для них остаются оптимизация двигательной активности, формирование мотивации к занятиям физической культурой, разработка и внедрение новых физкультурно-оздоровительных технологий, направленных на коррекцию нарушений осанки.

Объект исследования – учебный процесс по физической культуре со студентами высших учебных заведений.

Предмет исследования – средства, методы и организационные формы оздоровительной физической культуры, обеспечивающие коррекцию нарушений осанки студентов подготовительной и специальной медицинских групп.

Цель исследования – разработать и экспериментально обосновать методику коррекции фронтальных нарушений осанки студенток ВУЗа, основанную на комплексном применение средств оздоровительных видов гимнастики с последовательным применением блоков динамических, статодинамических и статических упражнений.

Основные задачи:

1. Проанализировать научную и учебно-методическую литературу по проблеме исследования.
2. Специфицировать контингент студентов подготовительной и специальной медицинских групп по видам нарушений осанки, выявить основные факторы, оказывающие влияние на изменение их осанки.
3. Определить особенности морфофункционального состояния и различия в структуре данных характеристик у студентов с различными вариантами осанки.
4. Выявить влияние нарушений осанки на физическое состояние студентов, определить наиболее эффективные средства оздоровительной физической культуры, обеспечивающие коррекцию нарушений осанки.
5. Разработать и экспериментально обосновать методику коррекции нарушений осанки студентов средствами оздоровительной физической культуры, с учетом видов и степени деформаций позвоночника.
6. Проверить эффективность комплексной методики коррекции фронтальных нарушений осанки студенток ВУЗа средствами оздоровительных видов гимнастики с последовательным применением динамических, статодинамических и статических упражнений.

Научная новизна работы состоит в том, что:

1. Впервые установлена последовательность динамических, статодинамических и статических упражнений с целью коррекции фронтальных нарушений осанки студенток ВУЗа и формирования навыка правильной осанки;
2. Занятия физическим воспитанием студенток с фронтальными нарушениями осанки построены с учетом статической напряженности в учебном году и общей двигательной активностью;
3. Впервые применялись в комплексной методике блоки упражнений оздоровительных видов гимнастики: аэробики, пилатес и фитнесс йоги с целью коррекции фронтальных нарушений осанки.

Практическая значимость результатов исследования заключается в том, что применение авторской методики способствовало:

– снижению количества студентов, имеющих нарушения осанки, вследствие целенаправленного использования корригирующих средств оздоровительной физической культуры, упражнений оздоровительных видов гимнастики (аэробики, пилатес, фитнесс йога);

– повышению уровня здоровья, физического развития и физической подготовленности студентов за счет оптимизации их двигательной активности как важного компонента учебного процесса, направленного на коррекцию нарушений осанки;

– формированию мотивации к занятиям оздоровительной физической культурой, обеспечивающих коррекцию нарушений осанки.

Полученные результаты могут применяться в практике работы преподавателей физической культуры различных типов учебных заведений; в оздоровительных студенческих лагерях, в лечебных учреждениях; в процессе обучения студентов физкультурных вузов. Разработанная методика позволила целенаправленно воздействовать на процесс коррекции различных нарушений осанки, способствовала формированию навыка правильной осанки и воспитанию выносливости к статическим нагрузкам, характерным для учебной деятельности студентов [5].

Представленная в работе методика коррекции нарушений осанки студентов средствами оздоровительной физической культуры на основе учета видов и степени деформаций позвоночника восстанавливает тонус и силу мышц, формирует осанку, нормализует физиологические изгибы позвоночника, способствует симметричному положению плечевого и тазового поясов, укрепляет «мышечный корсет», обеспечивает коррекцию нарушений осанки [6].

На занятиях по физической культуре в подготовительных и специально-медицинских группах велись занятия по методике коррекции нарушений осанки студентов с учетом видов и степени деформаций позвоночника. Данная методика состоит из четырех основных блоков:

– первый включает строго регламентированные динамические упражнения умеренной интенсивности;

– второй включает динамические упражнения, в которых сочетаются мышечные напряжения с последующим расслаблением и растягиванием;

– третий включает специальные коррекционные упражнения с учетом видов и степени деформаций позвоночника, которые соединены с выполнением дыхательных упражнений в динамических и статических кратковременных напряжениях;

– четвертый включает расслабляющие упражнения, соединённые с ритмом дыхания, асимметричные воздействия на опорно-двигательный аппарат, статические позы.

Коррекция нарушений осанки осуществлялась поэтапно:

– первый этап – использование физических упражнений, в которых предусматривается соблюдение правильной осанки;

– второй этап – оптимизация двигательной активности, повышение уровня развития физических способностей и функционального состояния;

– третий этап – дифференцированное использование специальных физических упражнений, направленных на коррекцию нарушений осанки с учетом видов и степени деформаций позвоночника.

Основной задачей педагогического эксперимента являлась проверка эффективности предлагаемой методики коррекции нарушений осанки средствами оздоровительной физической культуры, упражнениями оздоровительных видов гимнастики (аэробики, пилатес, фитнесс йога); на основе учета видов и степени деформаций позвоночника.

Коррекция сколиоза при выполнении физических упражнений достигается изменением положения плечевого, тазового пояса и туловища. Упражнения должны быть направлены на коррекцию исправления позвоночника во фронтальной плоскости.

Корригирующие упражнения должны способствовать укреплению основных мышечных групп, поддерживающих позвоночник, таких как выпрямляющих позвоночник, косых мышц живота, квадратных мышц поясницы, подвздошно-поясничныхмышц и др. Из числа упражнений, способствующих выработке правильной осанки, используются упражнения на равновесие, балансирование с усилением зрительного контроля. Корригирующие упражнения оказывают как физиологическое, так и лечебное воздействие на организм. Физиологическое и лечебное воздействие корригирующих упражнений базируется на теории моторно-висцеральных рефлексов и реализуется через единый нервно-гуморальный механизм. Мышечная деятельность, прежде всего, повышает тонус центральной нервной системы, адаптирует вегетативную систему к потребностям скелетной мускулатуры. Под влиянием физических упражнений выравнивается течение основных нервных процессов (повышается возбудимость при возросших тормозных процессах, развиваются тормозные влияния при выраженном патологическом раздражении), улучшается подвижность физиологических процессов.

Влияние корригирующих упражнений на гемодинамику характеризуется активизацией всех основных и вспомогательных гемодинамических факторов, улучшением функции кровообращения. Систематическое применение корригирующих упражнений ведёт к повышению функционального состояния сердечно-сосудистой системы у здорового человека и нормализует различные отклонения функций аппарата кровообращения при патологии. Одновременно улучшаются процессы тканевого обмена, активизируются окислительно-восстановительные процессы в мышцах. Корригирующие упражнения оказывают стимулирующее влияние на обмен веществ. Тренировка ведёт к уменьшению расхода энергетических веществ в период мышечной деятельности. Данные упражнения стимулируют деятельность эндокринной системы [7].

Примерный комплекс корригирующей гимнастики:

1) И. п. - сидя упор сзади, 1- поднимание прямой левой ноги вверх, 2- вернуться в и.п.

2) И. п. - то же, другой ногой.

3) И. п. - то же. 1- отведение прямой ноги в левую сторону, 2- и.п. 3-4- то же.

4) И. п. – сидя, упор сзади. 1- подтягивание согнутой левой ноги к груди, 2- и.п.

5) И. п. – сидя, упор сзади. 1- подтягивание согнутой правой ноги к груди, 2- и.п.

6) И. п. – лежа на спине, руки за голову. 1- неполное поднимание туловища вверх. 2- и.п., 3-4- то же

7) И. п. – лежа на спине, руки за головой. 1- неполное поднимание туловище влево. 2- принять и.п., 3-4- то же.

8) И. п. – лежа на спине, руки за головой. 1- неполное поднимание туловища вправо, 2-принять и.п., 3-4-то же.

9) И. п. – лежа на спине, руки вдоль туловища. 1- поднимание прямых ног вверх, 2- принять и.п., 3-4- то же.

10) И. п. – лежа на спине, руки за головой. 1- одновременное поднимание ног и туловища вверх, 2- и.п., 3-4- то же.

Практические рекомендации.

1. Процесс физического воспитания студентов ВУЗа с нарушениями осанки необходимо начинать с предварительной оценки функционального состояния, уровня развития основных физических качеств на основе представленных в работе контрольных упражнений.

2. Внедрение средств коррекционной направленности целесообразно осуществлять в соответствии с задачами учебного занятия, видом нарушения осанки, тендерными

особенностями занимающихся, уровнями развития их физических способностей и физического развития.

3. При разработке документов планирования программного материала студентов ВУЗа обязателен учет их состояния осанки, выделяя на каждом занятии от 5 до 12 минут для использования средств коррекционной направленности.

4. Для целенаправленного применения средств коррекционного блока обязателен учет разновидностей нарушения осанки, соотношения уровней развития физических способностей, уровней функционального состояния и физического развития.

5. Содержание комплексов упражнений составляют позные и дыхательные упражнения, упражнения, направленные на развитие «мышечного корсета», увеличение подвижности позвоночника.

6. Коррекция нарушений осанки студентов обеспечивается строгим регулированием физической нагрузки умеренной интенсивности.

Выводы

1. В проведенных исследованиях большинство студентов подготовительной и специальной медицинских групп (юноши – 70,2%, девушки – 81,2%) имели нарушения осанки. У 35,9% студентов и у 42,1% студенток выявлены нарушения осанки в сагиттальной плоскости, сутулость и плоская спина имели наибольшие показатели в структуре этого нарушения. Отклонения во фронтальной плоскости у юношей составили 27,1%, у девушек – 30,1% (в основном асимметрия плеч). У 30,4% юношей и 32,7%девушек выявлены сколиозы позвоночника (С-сколиозы и S-сколиозы первой степени).

2. Эксперты выделяют следующие факторы, оказывающие негативное влияние на изменение осанки студентов: недостаточный двигательный режим (50,6%), низкий уровень физического состояния (45,4%), неправильное физическое воспитание (42,8%), заболевания (38,1%), нарушения гигиенических условий режима учебы и труда (32,4%), наследственность (28,7%), низкая мотивация на формирование правильной осанки(25,9%).

3. Эффективные средства коррекции нарушений осанки: физические упражнения умеренной интенсивности, специальные статико-динамические упражнения в сочетании с дыхательными упражнениями в различных исходных положениях; специальные корригирующие упражнения, в которых сочетаются мышечные напряжения с последующим расслаблением и растягиванием; средства, направленные на формирование координации движений и равновесия; специальные коррекционные упражнения в сочетании с динамическими и статическими кратковременными напряжениями; расслабляющие упражнения, соединённые с ритмом дыхания, асимметричные воздействия на опорно-двигательный аппарат, статические позы.

4. Основой методики коррекции нарушений осанки средствами оздоровительной физической культуры с учетом видов и степени деформаций позвоночника является поэтапное формирование мотивации к коррекции нарушенной осанки; повышение уровня физического состояния; формирование «мышечного корсета», коррекция нарушений осанки средствами оздоровительной физической культуры; упражнения оздоровительных видов гимнастики (аэробики, пилатес, фитнесс йоги). Для коррекции нарушений осанки во фронтальной плоскости акцентировалось внимание на асимметричных упражнениях пояснично-подвздошной области, при нарушениях осанки в сагиттальной плоскости доминировали упражнения, способствующие снятию спастического напряжения мышц спины.

Список литературы:

1. Анохина И.А**.** Ритмическая гимнастика как средство компенсации дефицита двигательной активности у студенток: Автореф. дис.канд. пед. наук. – Малаховка, 1992. – 24 с.

2. Астраханцев Е.А**.** Дозированный бег и ритмическая гимнастика в комплексной программе оздоровительных занятий со студентами: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1991. – 22 с.

3. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. – М: Медицина, 1990. – 284 с.

4. Евсеев С.П., Шапкова Л.В., Федорова Т.В. Адаптивная физическая культура в системе высшего профессионального образования // Теория и практика физической культуры. – 1996. – №5, – С. 51-54.

5. Шубин Д.А**.** Совершенствование адаптационных возможностей студентов с нарушениями опорно-двигательного аппарата: Автореф. дис. канд. пед. наук. Чита, 2006. – 24 с.

6. Челноков В.А. К разработке новых технологий профилактики остеохондроза позвоночника // Теория и практика физической культуры. – 2006. - №1. – С. 53-58.

7. Абрамова Т.Ф., Никитина Т.М., Кочеткова Н.И. Остеохондроз и физическая активность // Лечебная физическая культура и массаж. – 2007. - №1 (37). – С. 22-28.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

Анарбаева Динара Алмасовна
Учитель, магистр
Школа-гимназия №22 им. М. Ауэзова
e-mail: dinara010689@mail.ru

Аннотация. Всестороннее изучение теории и практики исследуемой нами проблемы позволяет сделать вывод: имеющиеся проблемы со здоровьем и здоровым образом жизни учащихся старшего школьного возраста во многом связаны с низким уровнем готовности школы, учителей старших классов в частности, к осуществлению данного вида их деятельности в целом. Для изменения положения дел в школьной системенеобходима смена приоритетов: не учение, а здоровье, нравственное, психическое, физическое и социальное благополучие личности и здоровый образ жизни должны стать во главу угла целостного педагогического процесса школы.

Ключевые слова: физическая культура, здоровый образ жизни, социальное благополучие личности.

Түйін. Біз зерттеп жатқан мәселенің теориясы мен практикасын жан-жақты зерттеу қорытынды жасауға мүмкіндік береді: орта мектеп жасындағы оқушылардың денсаулығы мен салауатты өмір салтына қатысты проблемалар көбінесе мектептің, жоғары сынып мұғалімдерінің дайындығының төмен деңгейімен, атап айтқанда, олардың қызметінің осы түрін тұтастай жүзеге асырумен байланысты. Мектеп жүйесіндегі жағдайды өзгерту үшін басымдықтарды өзгерту қажет: оқыту емес, денсаулық, адамгершілік, психикалық, физикалық және әлеуметтік әл-ауқат және салауатты өмір салты мектептің тұтас педагогикалық процесінің басты бағыты болуы керек.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, салауатты өмір салты, адамның әлеуметтік әл-ауқаты.

Annotation. A comprehensive study of the theory and practice of the problem we are investigating allows us to conclude that the existing problems with the health and healthylifestyle of high school students are largely due to the low level of readiness of the school, high school teachers in particular, to implement this type of their activities in general. To change the state of affairs in the school system, a change of priorities is necessary: not teaching, but health,

moral, mental, physical and social well-being of the individual and a healthy lifestyle should be at the forefront of the holistic pedagogical process of the school.

Keywords: physical culture, healthy lifestyle, social well-being of the individual.

За всю историю общества физическая культура не была столь необходимой, как в наши дни, когда массовая гипокинезия, ухудшая состояние здоровья населения, повышает потребность в движениях и вместе с тем ограничивает возможности их восполнения. Поэтому исключительное значение сегодня приобретает выяснение эффективностисредств физической культуры как наиболее действенных и недостаточно используемых для сохранения, укрепления здоровья и формирования здорового образа жизни.

Физическая культура – одна из составляющих здорового образа жизни. Она представлена в виде регулярных физкультурно-оздоровительных занятий, закаливающих процедур и других видов двигательной активности, направленных на сохранениездоровья. Именно ей отводится важная роль в формировании здорового образа жизни молодого поколения. Предоставляемые для этого средства позволят сформировать здоровый образ жизни, развить физические способности, избирательно воздействовать на определенные свойства организма, изменить его функциональные параметры в желательном направлении, при соответствующей организации занятий, которая должна включать тщательно продуманную систему индивидуализации физического воспитания. Именно она поможет осуществлять адресную помощь обучающимся, способствовать проявлению рефлексии и появлению продуктивных мотивов к обучению.

Всесторонний анализ исследований по проблемам здорового образа жизни учащихся и различных его аспектов указывает на значительный вклад ученых в разработку теории и практики данного вопроса. Вместе с тем, мы не можем не отметить, что на сегодняшний день отсутствуют специальные исследования по вопросам формирования здорового образа жизни учащихся старших классов в современных условиях. Имеющиеся исследования носят дискуссионный характер. Несмотря на утверждения исследователей о необходимости изучения здоровья как интегральной системы, включающей соматический, физический, психический и нравственный компоненты, в образовательной практике формирования здорового образа жизни учащихся старших классов это положение не всегда реализуется на должном уровне [1, 2].

В связи с этим особую тревогу вызывает то, что сегодня для значительной части учащихся старших классов является характерным проявление таких свойств и качеств негативного характера, как вербальная агрессия, лживость, жестокость, злобность, зависть, эгоизм параллельно с такими формами асоциального поведения, как злостное уклонение от учебы, ранняя наркотизация, употребление спиртных напитков или дурманящих средств, аморализм в половом поведении, участие в азартных играх (игромания), антиобщественные действия (драки, побои, мелкие кражи). То есть, налицо социальная, нравственная и психическая деформация важнейших составляющих здорового образа жизни учащихся старших классов. Именно такая деформация в сочетании с половым инстинктом и влечением к алкоголю или наркотикам почти всегда вызывает соответствующее асоциальное поведение, а затем и совершение преступления. В этой связи нельзя не отметить, что сегодня в Казахстане под воздействием целого комплекса объективных и субъективных факторов 75% всех правонарушений совершается несовершеннолетними в состоянии алкогольного и наркотического опьянения различной степени. Ежегодно за различные правонарушения и беспризорность в отдел внутренних дел доставляются более 12 тысяч несовершеннолетних. Из них более 2000 помещаются в Центр временной изоляции, адаптации и реабилитации несовершеннолетних (А.Ш. Шопшекбаева). С учетом сказанного нельзя не обратить внимание на точку зрения казахстанских ученых о том, что, если условно взять личность несовершеннолетних правонарушителей за 100 %, то на долю социальных (а мы бы добавили психологических

и нравственных – и.т.) факторов, влияющих на их поведение, падает около – 80%, 20% – на долю генетических (В.В. Трифонов).

Вышесказанное является свидетельством несформированной мотивации учащихся старших классов к здоровому образу жизни, отсутствия ответственного отношения к своей жизни, здоровью и здоровому образу жизни как ценности, понимания последствий противоправных действий, смысла и цели своей жизни в целом.

Огромный процент низкого уровня сформированности соматического, психического, нравственного и физического аспектов здорового образа жизни учащихся старших классов требует изменить сущностную сторону деятельности школы в современных условиях. Низкий уровень здорового образа жизни учащихся старших классов в быстро меняющихся условиях актуализирует потребность в создании целостной инновационной деятельности общеобразовательной школы в заданном направлении, изначально носящей профилактический, предупреждающий характер.

Всестороннее изучение теории и практики исследуемой нами проблемы позволяет сделать вывод: имеющиеся проблемы со здоровьем и здоровым образом жизни учащихся старшего школьного возраста во многом связаны с низким уровнем готовности школы, учителей старших классов в частности, к осуществлению данного вида их деятельности в целом. Для изменения положения дел в школьной системе необходима смена приоритетов: не учение, а здоровье, нравственное, психическое, физическое и социальное благополучие личности и здоровый образ жизни должны стать во главу угла целостного педагогического процесса школы. Смена приоритетов не произойдет до тех пор, пока вся учебно-воспитательная работа школы по формированию здорового образа жизни учащихся старших классов не будет строиться с учетом инновационных здоровьесберегающих принципов: принципа гуманистической и валеологической направленности, принципа природосообразности, принципа учета возрастных особенностей учащихся старших классов и развития их потребностно-мотивационной сферы, принципа учета инновационных педагогических технологий [3, 4].

Все выше обозначенное позволило нам определить объективно сложившееся противоречие между потребностью общества в здоровом поколении и отсутствием должного осознания со стороны учащихся старших классов значимости здоровья, здорового образа жизни как ценности и следования ему на практике, а также отсутствием необходимой готовности учителей школ к осуществлению данной работы с учащимися старшего школьного возраста в инновационном режиме.За всю историю общества физическая культура не была столь необходимой, как в наши дни, когда массовая гипокинезия, ухудшая состояние здоровья населения, повышает потребность в движениях и вместе с тем ограничивает возможности их восполнения. Поэтому исключительное значение сегодня приобретает выяснение эффективности средств физической культуры как наиболее действенных и недостаточно используемых для сохранения, укрепленияздоровья и формирования здорового образа жизни.

Целесообразно и необходимо перенести акценты с решения проблемы сиюминутной физической подготовленности к самоопределению в здоровом образе жизни на базе формирования социальной заинтересованности детей к занятиям физической культурой. Физическая культура и спорт приносят ожидаемый результат, если они предлагают учащимся конкретные средства индивидуального самовыражения своей личности. Дают возможность устранить отсутствие интереса и первоначальную, негативную реакцию ученика к занятиям,которая, как правило, влияет на последующее отношение к физической и спортивной деятельности.

Список литературы:

1. Брехман И.И. Введение в валеологию науку о здоровье. – Л., 1987. – 125 с.

2. Абаскалова Н.П. Системный подход в формировании здорового образа жизни субъектов образовательного процесса «школа вуз»: Дис. д-ра пед. наук. – Новосибирск, 2001. – 365 с.

3. Анушкевич Н. В. Формирование здорового образа жизни старших школьников в процессе индивидуализации их физического воспитания: Автореф. дис.канд. пед. наук. – Барнаул, 2005.

4. Болонов Г.П. Физическое воспитание в системе коррекционно-развивающего обучения: Программа закаливания, оздоровления, организации игр, секций, досуга. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ӘДІСТЕР МЕН ТӘСІЛДЕР

Сафаргалиева Гульфия Надимовна
Аға оқытушы, магистр
Абдимуратова Гулжаз Майоровна
4 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: Safargalieva1978@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада критериалды бағалау мұғалімдерге сапалы нәтиже алуды қамтамасыз ететін критерийлерді құруға, өз жұмысын талдау және жоспарлау үшін ақпарат алуға, оқу үрдісінің сапасын жақсартуға, әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың траекториясын құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқушыларға: нәтижені талдау үшін бағалау критерийлерін білу және түсінуге, критерийлерді білу арқылы қате жібермеу, сапалы нәтиже беруге мүмкіндіктер берілетіні жөнінде айтылған.

Кілт сөздер: критериалды бағалау, дене шынықтыру, әдістер, тапсырма, оқушы.

Аннотация. В данной статье критериальное оценивание позволяет учителям создавать критерии, обеспечивающие получение качественного результата, получать информацию для анализа и планирования своей работы, улучшать качество учебного процесса, выстраивать траекторию обучения с учетом индивидуальных особенностей каждого ученика. Также учащимся предлагается: знать и понимать критерии оценивания для анализа результата, не допускать ошибок путем знания критериев, давать качественные результаты.

Ключевые слова: критериальное оценивание, физическая культура, методика, задание, студент.

Annotation. In this article, criterion assessment allows teachers to create criteria that ensure a high-quality result, receive information for analyzing and planning their work, improve the quality of the educational process, build a learning trajectory taking into account the individual characteristics of each student. Students are also offered: to know and understand the evaluation criteria for analyzing the result; to avoid mistakes by knowing the criteria, to give qualitative results.

Keywords: criterion assessment, physical culture, methodology, task, student.

Бұл критериалды бағалау жүйесі баға белгілеу механизмін «ашық» етеді, бұл бағалау кезінде көптеген стресстік жағдайларды болдырмайды деп болжауға болады. Осылайша, дене шынықтыру сабақтарындағы критериалды бағалау жүйесі өзінің артықшылықтарына ие. Оқу процесіне енгізудің айқын күрделілігіне қарамастан, іс

жүзінде оны қолдану өте ыңғайлы. Ол оқыту сапасын арттыруға және оның күнделікті практикасын оқу процесінің барлық қатысушыларының өзара жауапкершілігіне қарай өзгертуге, сондай-ақ оқушылардың эмоционалды жағдайын оңтайландыруға байланысты бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта білім берудің негізгі мақсаты – қоршаған әлеммен өзара әрекеттесуге, өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі дамытуға дайын бәсекеге қабілетті тұлғаны дамыту. Оқушының бақылау – бағалау іс-әрекеті, яғни оның іс-әрекетінбақылауға және бағалауға дайындығы мен қабілеті, туындаған қиындықтардың себептерінжою мүмкіндігі ерекше маңызды.

Оқытудың тиімді бағасын түсіну оқыту мен оқытудың жаңа тәсілдерімен тығыз байланысты. Бағалау – әрі қарай оқыту туралы шешім қабылдау үшін оқу нәтижелерін жүйелі түрде жинақтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылатын ұғым.

Өкінішке орай, халықтың көпшілігінде дене шынықтыру мұғалімдері балаларды баланың қабілеттерін мүлдем ескермей, тек нормативтер бойынша бағалайды деген стереотип қалыптасқан.

Сараптамалық бағалау. Сабақта дене шынықтыру мұғалімінің негізгі міндеті – баланы қозғалыс әрекетінің дұрыс техникасына үйрету. Техниканы игерудің нәтижесі – үйренген жаттығулардың орындалуын бағалау. Біз өз жұмысымызда бағалаудың осы нұсқасын жиі қолданамыз: гимнастикалық және жеңіл атлетикалық жаттығуларды, шаңғы тебу техникасын, қозғалыс және спорттық ойындардың элементтерін оқығанда. Біз жаттығуларды орындау техникасына қойылатын талаптарды өзіміз жасаймыз және оларды бағалау бойынша сарапшылар болып табыламыз [1].

Сабақта және одан тыс белсенділік. Сіздердің көпшілігіңіз осындай бағалау әдісін сабақта белсенді жұмыс істейтін оқушыларды ынталандыру үшін, мұғалімге көмек көрсеткені үшін, сыныптан тыс жұмыстарға, түрлі деңгейдегі жарыстарға және т. б. белсенді қатысқаны үшін қолдандыңыздар деп ойлаймын.

Жеке тесттерді әзірлеу. Бағалаудың бұл нұсқасын мұғалімдер қазіргі мектепте жиі қолданады. Спорттық ойындардағы оқушыларды бағалау үшін Сіз жеке жаттығуларға қойылатын талаптарды өзіңіз жасайсыз. Мысалы, допты себетке лақтыру, допты серіктесімен және қабырғадан біраз уақытқа беру, допты волейбол арқылы тор арқылы және аймақтар арқылы беру және т.б. мұндай тесттер тіпті дене шынықтыру және педагогикалық университеттерге түсу кезінде талапкерлерге арналған бақылау стандарттары ретінде жасалады.

Оқытудағы прогресс. Менің ойымша, сіз өз жұмысыңызда өз нәтижелерінде үлкен жетістіктерге жеткен балаларды жоғары бағамен бағаладыңыз. Егер бала бастапқыда дене шынықтырудың төмен деңгейіне ие болса да, бірақ оның дамуына айтарлықтай үлес қосса да, менің ойымша, ол жоғары бағаға лайық. Менің көптеген әріптестерім осы қағиданы ұстанады. Бұл оқушының одан әрі дамуы мен өсуіне қосымша ынталандыру болады, ең бастысы оның дене шынықтырумен айналысуға деген ынтасын күшейтеді. Мүмкін, бұл дене шынықтыру сабақтарында мұғалімдер бағалайтын толық тізім емес шығар. Бірақ қандай да бір себептермен біз әрқашан балаларды тек стандарттар бойынша бағалай аламыз деп санаймыз.

Жиынтық және қалыптастырушы бағалау. Жеке бағалау құжаттарында сіз келесі ұғымдарды таба аласыз: жиынтық және қалыптастырушы бағалау, сонымен қатар қорытынды бағалау. Олар бір-бірінен несімен ерекшеленеді?

Қорытынды бағалау оқушы жұмысының жалпы қорытындысын қамтиды. Бұл тоқсан, жартыжылдық немесе тіпті бірнеше компоненттерді ескеретін үлкен қорытынды тесттің қорытынды белгісін қою болуы мүмкін. Бұл сынақ, қорытынды тест, бақылау тесті және т.б. болуы мүмкін. бір сөзбен айтқанда, бағалау бір сабақ емес, бүкіл оқу кезеңі. Қалыптастырушы бағалау, керісінше, жеке сабақта оқушының іс-әрекетін бағалауды білдіреді. Оның сабақта белсенділігі, мұғалімге немесе сыныптастарына көмектесуі және т.б. айтпақшы, қалыптастырушы бағалау әрдайым белгімен көрсетілмейді. Тіпті мадақтау,

мейірімді көзқарас немесе қолдау қимылы формативті бағалаудың бір түрі болып табылады [2].

Осы аталғандарды сараптай келе, бірқатар дене шынықтыру пәні бойынша тақырыптарға сәйкес келетін, сабақта пайдалануға ыңғайлы әрі тиімді болатын жұмыстарды ұсынып, тиімділігін көрсеткім келеді.

Қалыптастырушы бағалау бойынша карточкалар 5-сынып. 1-бөлім «жүгіру, секіру және лақтыру дағдыларын үйрету».

Қауіпсіздік тақырыбы. Қысқа жүгіру техникасын үйрену.

Оқыту мақсаты 5.3.4.1 денсаулықты нығайтуға бағытталған дене жаттығуларын орындау кезінде қауіпсіздік техникасы мәселелерінде хабардар болу.

Бағалау критерийі: Оқушылардың ойлау дағдыларының деңгейі дене жаттығуларын орындау кезінде қауіпсіздік ережелерін сақтайды.

Тапсырманы қолдану қауіпсіздік ережелерін сақтай отырып, қысқа қашықтыққа жүгіріңіз. Төменгі сөреден бастау техникасы.

Дескриптор: оқушы - жоғары стартты орындау кезінде қауіпсіздік техникасын көрсетеді; төмен стартты орындау кезінде қауіпсіздік техникасын көрсетеді; жаттығуларды орындау кезектілігін сақтайды- қашықтық қашықтығын сақтайды.

Тақырып орта және ұзақ қашықтыққа жүгіру техникасын зерттеу.

Оқыту мақсаты 5.3.3.1 әр түрлі дене жаттығуларының арасындағы айырмашылықтарды және олардың сыртқы белгілері бойынша ағзаның энергетикалық жүйесіне әсерін анықтау.

Бағалау критерийі білім алушы дене белсенділігінің сыртқы белгілерін анықтайды, ол физикалық белсенділікті әртүрлі жаттығулар арасында ажыратады.

Қолдану ойлау қабілетінің деңгейі, қысқа және орташа қашықтыққа жүгіру. Жаттығулар арасындағы айырмашылықты түсіндіріп, олардың ағзаға әсерін салыстырыңыз.

Дескриптор: білім алушы – қысқа қашықтыққа жүгіру техникасын сақтайды; орта қашықтыққа жүгіру техникасын сақтайды; орындалған жаттығулардан кейін денеде пайда болған өзгерістерді тізімдейді; әртүрлі жаттығуларды орындау кезінде дене жүктемесінің ағзаға әсерін салыстырады.

Тақырып орта және ұзақ қашықтыққа жүгіру техникасын зерттеу.

Оқыту мақсаты 5.3.2.1 дене шынықтыру сабақтарына дайындық және қалпына келтіру техникасы шеңберінде жылынудың негізгі компоненттерін білу және түсіну.

Бағалау критерийі ақыл-ой дағдыларының деңгейі білім алушы дене жаттығуларына дайындалу үшін жаттығулар жасайды дене жаттығуларынан кейін қалпына келтіру әдістерін орындайды.

Тапсырманы қолдану жүгіру алдында қыздырынуды орындаңыз. Жүгіруден кейін тыныс алуды қалпына келтіру жаттығуларын орындаңыз. Жаттығудан кейін денені қалпына келтірудің маңыздылығын талқылаңыз.

Дескриптор: оқушы – орнында және қозғалыста ширату үшін жүгіру жаттығуларын орындайды; мұғалімнің бақылауымен орта/ұзақ қашықтыққа жүгіруді орындайды; қалпына келтіру техникасын пайдалана отырып жаттығуларды орындайды; дем алуды қалпына келтіру үшін ширату мен жаттығуларды орындау қажеттілігін түсіндіреді [3].

Тақырып орнынан және жүгіруден ұзындыққа секіру техникасын зерттеу.

Оқыту мақсаты 5.1.2.1 кейбір жаттығуларда қозғалыс комбинациясын жәнеолардың реттілігін білу және орындай білу.

Бағалау критерийі ойлау дағдыларының деңгейі білім алушы қимыл комбинациясын орындайды және жаттығуларда қозғалыс комбинациясының реттілігінқолданады.

Қолдану тапсырма оларды дұрыс орындау тәртібін сақтай отырып, жүгіруден ұзындыққа секіруді орындаңыз.

Дескриптор: білім алушы-қол мен аяқтың қозғалысын толық үйлестіре отырып, бір орыннан ұзындыққа секіру техникасын орындайды; қол мен аяқтың қозғалысын толық үйлестіре отырып, екпіннен ұзындыққа секіру техникасын орындайды; өкшеден аяқты тірекке қоюға қонуды орындайды; жаттығуларды орындау кезінде бірізділікті көрсетеді.

Нысанаға және қашықтыққа әр түрлі снарядтарды лақтыру тақырыбы.

Оқыту мақсаты 5.1.1.1 спорттық-ерекше қимыл әрекеттерінің шағын ауқымында дәлдікті, бақылауды және маневрлікті дамыту үшін қозғалыс дағдыларын білу және түсіну.

Бағалау критерийі ойлау дағдыларының деңгейі білім алушы қозғалыс дағдыларын дамытуға бағытталған жаттығуларды орындайды (дәлдік, бақылау, маневрлік).

Қолдану тапсырма снарядты лақтыру кезеңдерін (жүгіру, кросс-қадам, снарядты шығару, тоқтату) сақтай отырып, допты иықтың артына лақтырыңыз. Допты лақтыру кезінде жиі кездесетін қателіктерді талқылаңыз.

Дескриптор: білім алушы – допты лақтыру кезінде жүгіруді көрсетеді; допты лақтыру кезінде айқас қадамды көрсетеді; допты лақтыру кезінде снарядтың шығуын көрсетеді; допты лақтыру кезінде тоқтауды көрсетеді; допты лақтыруды орындайды;допты лақтыру кезіндегі қателіктерді түсіндіреді [4].

Дене шынықтыру сабақтарына үлгі ретінде ұсынылатын қалыптастырушы бағалау критерилері.

Қалыптастырушы бағалау тақырыбы: Жүгіруден ұзындыққа секіру

Мақсаты:

- жүгіруден ұзындыққа секіруді орындау техникасын пысықтау;
- арнайы дайындық жаттығуларын орындау дағдыларын бекіту;
- оқушылардың дене шынықтыруын дамытуға ықпал ету.

Оқу міндеті: жүгіруден ұзындыққа секіруді дұрыс орындау.

Жетістіктер деңгейі	А критерийі Дескрипторлар
0	төменде ұсынылған деңгейлердің ешқайсысына жеткен жоқ
1	оқушы қауіпсіздік техникасын (киім нысаны, жаттығуларды ағындық және жеке орындау кезінде қашықтықты сақтау, жаттығуларды орындау және алып келетін жаттығуларды орындау) жеткілікті дәл білмейді, екпін алу техникасын біледі, итеру және ұшу техникасының 1-2 элементін біледі, бірақ қону кезінде дене қозғалысының бағытын сақтамайды.
2	оқушы қауіпсіздік техникасын біледі,жүгіру техникасын біледі, итеру және ұшу техникасының 2-3 элементін біледі, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
3	оқушы қауіпсіздік техникасын біледі, жүгірудің техникасын біледі,итеру және ұшу техникасының 3-4 элементін біледі, бірақ қону кезінде дене қозғалысының бағытын сақтамайды.
4	оқушы қауіпсіздік техникасын біледі, жүгіру техникасын біледі итеру, ұшу және қону техникасының көптеген элементтерін біледі.
5	оқушы қауіпсіздік техникасын, нормативті тапсыру ережелерін біледі, жүгіруден ұзындыққа секіруді орындау техникасының барлық элементтерін біледі: жүгіру , итеру, ұшу, қону.

Жетістіктер деңгейі	В критерийі Дескрипторлар

0	төменде ұсынылған деңгейлердің ешқайсысына жеткен жоқ.
1	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды (киім нысаны, жаттығуларды ағымдық және жеке орындау кезінде қашықтықты сақтау, жаттығуларды орындау және жетекші жаттығуларды орындау), жүгіруді дұрыс орындайды, итеру және ұшу техникасының 1-2 элементін дұрыс орындайды, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
2	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру және ұшу техникасының 2-3 элементін орындайды, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
3	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру және ұшу техникасының 3-4 элементін дұрыс орындайды, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
4	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру, ұшу және қону техникасының көптеген элементтерін орындайды.
5	оқушы қауіпсіздік техникасын, нормативті тапсыру ережелерін сақтайды, жүгіруден ұзындыққа секіру техникасының барлық элементтерін орындайды: серпілу, итеру, ұшу, қону.
Жетістіктер деңгейі	С критерийі Дескрипторлар
0	төменде ұсынылған деңгейлердің ешқайсысына жеткен жоқ.
1	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды (киім нысаны, жаттығуларды ағымдық және жеке орындау кезінде қашықтықты сақтау, кейде 6-7 жаттығудан тұратын арнайы дайындық кешенін дайындайды және орындайды.
2	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, 7-8 жаттығудан тұратын арнайы жаттығулар кешенін дайындайды және орындайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру және ұшу техникасының 2-3 элементін орындайды, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
3	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, 8-9 жаттығудан тұратын арнайы жаттығулар кешенін дайындайды және орындайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру және ұшу техникасының 3-4 элементін дұрыс орындайды, бірақ қону кезінде дененің қозғалыс бағытын сақтамайды.
4	оқушы қауіпсіздік техникасын сақтайды, әрқашан 8-9 жаттығудан тұратын арнайы жаттығулар кешенін дайындайды және орындайды, жүгіруді дұрыс орындайды, итеру, ұшу және қону техникасының көптеген элементтерін орындайды.
5	оқушы қауіпсіздік техникасын, нормативті тапсыру ережелерін сақтайды, жүгіруден ұзындыққа секіру техникасының барлық элементтерін орындайды: серпілу, итеру, ұшу, қону.

Жетістіктер деңгейі	D критерийі Дескрипторлар
0	төменде ұсынылған деңгейлердің ешқайсысына жеткен жоқ
1	оқушы серіктестермен өзара әрекеттесуді білмейді, жеке нәтижелерді жақсартуға ниет білдірмейді, СӨС дағдыларын

	игеруге ынта көрсетпейді; қауіпсіздік техникасын дәл сақтамайды, басқаларға құрметпен қарайды, бірақ өз жетістіктерін сыни тұрғыдан талдай алмайды.
2	оқушы әрдайым серіктестермен қалай қарым-қатынас жасау керектігін білмейді, жеке нәтижелерін жақсартуға ниет білдірмейді, СӨС дағдыларын игеруге ынталы емес; қауіпсіздік техникасын сақтайды, басқаларға құрметпен қарайды, бірақ мұғалімнің тапсырмаларын дәл емес орындайды.
3	оқушы серіктестермен қалай қарым-қатынас жасау керектігін білмейді, жеке нәтижелерін жақсартуға ниет білдіреді, басқаларға құрметпен қарайды, мұғалімнің тапсырмаларын орындауға тырысады; әрқашан өз жетістіктерін сыни тұрғыдан талдай алмайды.
4	оқушы серіктестермен (көбінесе) өзара әрекеттесе алады, жеке нәтижелерін жақсартуға ниет білдіреді, СӨС дағдыларын меңгеруде белсенділік танытады; басқаларға құрметпен қарайды, өз жетістіктерін сыни тұрғыдан талдауды әрдайым біле бермейді.
5	оқушы серіктестермен өзара әрекеттесуді біледі, жеке нәтижелерін жақсартуға ниет білдіреді, қауіпсіздік техникасын дәл сақтайды, басқаларға құрметпен қарайды, мұғалімнің тапсырмаларын орындайды; өз жетістіктерін сыни түрде талдай алады және оларды жақсартуға тырысады.

Жоспарлы сабақтарға критерий құра отырып, берілген критерийлер арқылы олардың сабаққа деген ынтасының, өзіндік ойы, пікірі қалыптасқанын, есте сақтау қабілеттерінің, пайымдау, ажырату, жаңа бір ой түю, бір-бірінің, мұғалімнің алдындажауапкершіліктері артуына ықпалы бар. Оқушыларды бағалауда әділдік пайда болды,берілген критерийлер бойынша неге қол жеткізгендерін, нені білу қажет екендіктерінбіледі [5].

Критерий арқылы бағалау мұғалімдерге сапалы нәтиже алуды қамтамасыз ететін критерийлерді құруға, өз жұмысын талдау және жоспарлау үшін ақпарат алуға, оқу үрдісінің сапасын жақсартуға, әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың траекториясын құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқушыларға: нәтижені талдау үшін бағалау критерийлерін білу және түсінуге; критерийлерді білу арқылы қате жібермеу, сапалы нәтиже беруге; рефлексияға қатысу, яғни өзін және өз достарын бағалауға; бағалау үрдісіне қатысу арқылы білімін тереңдетуге, нақты білімдерін қолдану, өз ойларын еркін жеткізе білу, сын тұрғысынан ойлай білуге мүмкіндіктер беріледі.

«Мақсатыңыз қолжетімсіз екеніне көзіңіз жеткен кезде мақсатыңызды емес, әдісіңізді ауыстырыңыз» – деген екен белгілі шығыс ойшылы Конфуций. Олай болса, бағалауға деген көзқарасымызды өзгертсек, сабақтарымызға критерий арқылы бағалауды қолдансақ, мектеп оқушыларының жетістіктерін бағалаудың тиімділігі артып, балалардың сабаққа деген ынтасы артады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Машковцев А.И. Критериальное оценивание на уроках физкультуры / А.И. Машковцев. – М.: Чистые пруды, 2009.

2. Мұғалімге арналған нұсқаулық (төртінші басылым), Үшінші (базалық) деңгей. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының Әдістемелік кеңесі ұсынған. – Астана, 2015.

3.Танымдық мақсаттарды қою мен анықтау мәселелері. Блум таксономиясы бойынша презентациялар LOGO. – Астана, 2012. – [Электронды ресурс] http://www.myshared.ru/slide/1032016/

4. Оқушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау. ҚР Білім және ғылым министрлігі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық ғылым академиясы. – Астана, 2015.

5. Адамова Ж.Ш., Сүлейменов М.Б., Тлеубай С.Т., Мукушева М.А. Оқу мақсаттарына жетуде жетістік критерийлерін құрастыру және қолдану. – Қарағанды, 2015.

СПОРТТЫҚ ҮЙІРМЕЛЕРДЕ БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ ҮШІН АЙНАЛМАЛЫ ЖАТТЫҒУ КЕШЕНДЕРІН ҚОЛДАНУ

Сафаргалиева Гульфия Надимовна
Аға оқытушы, магистр
e-mail: Safargalieva1978@mail.ru
Жанибеков Дастан Муратбекович
4 курс студенті
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
e-mail: zhanibekov-dastan@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада мектептегі баскетбол үйірмесіндегі оқушылар арасында жаттықтыру сабақтарда айналмалы жаттығуды пайдалана отырып олардың қозғалыс белсенділігін, станциядағы айналмалы жаттығудың түрлері, стандартты емес қозғалыстармен және өзгермелі қуаттың динамикалық жұмысының тиімділігі жөнінде айтылған. Аралас жаттығуларды қолдану техниканы жақсарту және баскетболшылардың тактикалық ойлауын дамыту үшін маңызды, яғни тактикалық дайындық элементтері техникалық дайындық элементтерімен үйлеседі.

Кілт сөздер: айналмалы жаттығу, үйірме, баскетбол, станция, дене дайындығы.

Аннотация. В статье рассматривается эффективность динамической работы с нестандартными движениями и переменной мощности, видах круговой тренировки на станции, их двигательной активности с использованием круговой тренировки на занятиях по упражнениям среди учащихся в школьном баскетбольном кружке. Использование смешанных упражнений важно для совершенствования техники и развития тактического мышления баскетболистов, т.е. элементы тактической подготовки сочетаются с элементами технической подготовки.

Ключевые слова: круговая тренировка, кружок, баскетбол, станция, физическая подготовка.

Annotation. This article describes the effectiveness of dynamic work with non-standard movements and variable power, types of circular training at the station, their motor activity using circular training in exercise classes among students in the school basketball club. The use of mixed exercises is important for improving the technique and development of tactical thinking of basketball players, i.e. elements of tactical training are combined with elements of technical training.

Keywords: circular training, circle, basketball, station, physical training.

Дене тәрбиесінде айналмалы жаттығуды қолдану өздігінен білім алуға, физикалық қасиеттерді дамытуға, жеке дағдыларды жетілдіруге мүмкіндік береді, дененің жоғары жұмысына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Айналмалы жаттығуды енгізу барысында мұғалім оқушыларға белгілі бір іс-қимыл бағдарламасын береді, оның орындалуын бақылайды, орындалған бағдарламаны

бағалайды, қажет болған жағдайда жеке жаттығуларды түзетеді, нақтылайды немесе оқушылардің іс-әрекеттерін реттейді. Оқушылар өз кезегінде тапсырма алады, оны түсінеді, орындайды.

Айналмалы жаттығуды жүргізу кезінде оқытушыдан оқушыларға және керісінше ақпарат беру әдісі мен тәртібі анықталуы керек. Бұл жерде біз оқытудың өте маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын тікелей және кері байланысты құру туралы айтып отырмыз.

Айналмалы жаттығуды қолдана отырып, оқу процесінде жаттықтырушының денесі қоршаған ортамен күрделі өзара әрекеттесуге енеді. Сыртқы және ішкі ортаның әсерінен психикаға және тұтастай алғанда дененің барлық жүйелеріне тиімді, мақсатты әсер етеді.

Оқытушы мен оқушылар арасындағы тікелей және кері байланыс арқылы қалыптасқан жабық жүйе айналмалы жаттығулар кешендерінде орындалатын жаттығулардың көлемін, қарқындылығын, ұзақтығын және күрделілігін өзгерту арқылы әсер ету мөлшерін басқаруға мүмкіндік береді.

Жаттығуларды реттеудегі бір немесе бірнеше параметрлердің өзгеруімен жаттығу жүктемесінің мөлшері мен бағыты өзгереді. Сабақтың негізгі бөлігінің басында айналмалы жаттығуды қолдану дене әлі шаршамаған және үлкен көлемде жұмыс істеуге дайын болған жағдайда физикалық қасиеттердің дамуымен байланысты. Сабақтың негізгі бөлігіне кіретін кешендер жалпы даму сипатына ие, күш бағдарымен, кәсіби-қолданбалы және арнайы дайындықпен тығыз байланысты. Оларда күш пен жылдамдық жаттығулары жеткілікті болуы керек.

Көптеген зерттеулер айналмалы жаттығу әдісін қолданудың жоғары тиімділігі фактісін атап өтеді және растайды. Алайда, арнайы әдебиеттерде оқушылар құралған құрама команда баскетболшыларының физикалық дайындығында айналмалы жаттығуды қолдануға әлі де аз көңіл бөлінеді.

Қазіргі уақытта оқушылар баскетболы байланыс және белсенді ойын жағдайында қарама-қайшылықпен сипатталады, мұнда дене шынықтырудың оңтайлы деңгейі баскетболшыларға техникалық және техникалық-тактикалық әрекеттерді тиімді орындауға және жарыстарда оң нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Баскетбол жағдайлардың дамуындағы жоғары динамизммен, ойынның қорғаныс және шабуыл фазаларының үнемі ауысуымен, ойыншылардың бір қозғалтқыш әрекеттерінен екіншісіне үздіксіз ауысуымен, оларды жүзеге асырудың әртүрлі тәсілдерімен, қозғалыс жылдамдығы мен бағыттарының өзгергіштігімен, үлкен маңыздылығымен сипатталады.

Бір уақытта тиімді әрекет қарсыластың артықшылығына кепілдік бермейді, бірақ жеке ойыншының ойын әрекеті жүйесінің жалғыз құрылымдық элементі ғана.Баскетболдағы нәтижеге қол жеткізу сатылы және бірнеше сипатқа ие, бұл ойыншылардан әр түрлі комбинацияларда және әр түрлі ретпен ойын әрекеттерін бірнеше рет орындауды талап етеді.

Баскетболшылардың ойын әрекеті әртүрлі қозғалыстармен сипатталады:

– қарсыластармен жекпе-жекте жүгіру, тоқтау, бұрылу, секіру, допты қағып алу, лақтыру және доп жүргізу [1].

Баскетболшылардың бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері ойын функцияларына қарамастан белгілі бір тепе-теңдікпен сипатталады. Командалық модельдегі басым функцияларға байланысты айтарлықтай айырмашылықтар сақталады.

Дене шынықтыру сабақтарындағы айналмалы жаттығулар спорттық ойындардағы бағдарламалық материалмен жақсы байланысты, сабақтың тығыздығын ғана емес,сонымен бірге тұтастай алғанда денеге жағымды әсер етеді. Жүктеме концентрациясыныңтиімділігі қысқа мерзімде жалпы және арнайы физикалық дайындықты сәтті дамытуға мүмкіндік береді.

Баскетбол үйірмелеріндегі айналмалы жаттығудың мазмұны белгілі бір станциялардан тұрады. Сабақ барысында оқушылар белгілі бір ретпен бір станциядан

екінші станцияға ауысады, олардың әрқайсысында нақты физикалық қасиеттерді оқытуға, тәрбиелеуге және жетілдіруге бағытталған белгілі бір жаттығулар жасалады. Сонымен бір мезгілде мамандар әртүрлі деңгейдегі командалардың осы тәсілдерді тиімді орындауда едәуір артта калушылықты атап өтеді. Баскетбол бойынша оқу жаттығуларды дұрыс ұйымдастыру үшін ең әуелі қандай факторлардың маңызды екенін білген жөн.

Жақында баскетболшылардың ойын белсенділігі айтарлықтай күшейе түсті. Бұл, ең алдымен, ойыншылардың қозғалыс жылдамдығын арттыруда, доп үшін және алаңның әр бөлігіндегі орын үшін күресуге деген ұмтылыста көрінеді, бұл сөзсіз баскетболшылардың физикалық қасиеттерін көрсетудің жоғары деңгейін талап етеді.

Жарыс кезінде жылдамдық – күш қабілеттері баскетболшыларға тән елеулі көрініс. Баскетболшының барлық қозғалыстарының шамамен 70%-ы жоғары жылдамдықты талап етеді. Бұл негізін жарыс уақытында баскетболшының қозғалыс қызметін, әр түрлі жүгіру, секіру, доп лақтыру – қозғалыс әрекеттері жағдайында, қарсы іс-қимыл қарсыластан бұлшық ет күшінің қысқа уақыт аралығындағы қозғалысын талап етеді. Осыған байланысты баскетболшылардың жылдамдығын, күшін дамыту дайындығына көп көңіл бөлінеді және көп еңбек етуді талап етеді [2].

Бәсекелестік қызметті талдау жоғары білікті баскетболшылардың өз арсеналында екенін және секірудің кең спектрін белсенді қолданатындығын анықтауға мүмкіндік берді. Алайда, үйлестіру құрылымындағы айқын айырмашылықтар, қолдар мен аяқтардың серпінді қозғалыстарының әр түрлі үлесі, ең алдымен, бір және екі аяқты серпіліспен секіруді ажыратуды қажет етті, ал таңдалған позиция арасында секіруді бір қадамнан және жүгіруден бөлуге мүмкіндік берді.

Осылайша, баскетболшылардың ойын әрекеті мазмұнының әртүрлілігі негізгі физикалық қасиеттерді жан-жақты дамытуды және процесте қол жеткізілетін дененің барлық жүйелерінің қызметін функционалды жетілдіруді жан-жақты дене дайындығы талап етеді.

Айналмалы жаттығу – бұл әдістемелік тұрғыдан өте сыйымды тұжырымдама, оның негізі жүктемені қатаң мөлшерлеу жағдайында белгіленген қозғалыстарды бірнеше рет орындау және оны зерттеу мен демалудың дәл белгіленген тәртібі болып табылады. Сабақтың бұл түрі мазмұны мен сипаты бойынша әртүрлі жаттығуларға қатысты негізгі әдістерін (біркелкі, ауыспалы, аралық, ойын және т.б.) икемді пайдалануға мүмкіндікбереді, көпжақты әсер береді [3].

Электр тізбегін оқытудың заманауи түрінде бірқатар әдістемелік нұсқалары бар. Алайда, олардың барлығы жаттығуларды қатаң реттеумен сипатталады. Басқаша айтқанда, кез-келген нұсқада айналмалы жаттығудың негізі жүктемені дәл мөлшерлеужағдайында белгіленген қозғалыстар мен әрекеттерді бірнеше рет орындау және оны өзгерту мен демалыспен ауыстырудың нақты белгіленген тәртібі болып табылады. Бұләдіс ойын және бәсекелестік әдістерден ерекшеленеді, олар тек жүктемені шамамен реттеумен және ойын жағдайына немесе бәсекелестік жағдайларына байланысты іс- әрекеттің индикативті бағдарламасымен сипатталады.

Айналмалы жаттығудың өте құнды ерекшелігі-физикалық белсенділікті қатаң нормалаудың оның дараланумен үйлесуі. Максималды тесттің нәтижесіне байланысты жаттығу жүктемесінің нормасы тағайындалады, сондықтан жаттығу жүктемесі әр спортшы үшін әр түрлі болуы мүмкін.

Айналмалы жаттығуды ұйымдастырудың міндетті шарты – орындалатынжүктемені үнемі және дәл есепке алу және әр оқушының жетістіктерін жүйелі бағалау.Бұл жағдай сабаққа деген мотивацияның жоғары деңгейін ұстап тұруға және оқу жүктемесін жоспарлауға негіз болып табылады [4].

Электр тізбегіндегі жаттығулар жарыс элементтерін қамтуы мүмкін. Бұл жағдайда жарыстың тақырыбы әдеттегідей емес. Абсолютті спорттық-техникалық нәтиже емес, жаттығу жүктемесінің өсуі, көлемінің ұлғаюы және басқа көрсеткіштері салыстырылады; іс жүзінде жаттығуға бөлінген уақыт ішінде қайталану санын кім көбейтетінін немесе

жаттығу жоспарында белгіленген қайталау санын орындауға аз уақыт жұмсайтынын көрнекі түрде белгілеу ұсынылуы мүмкін.

Айналмалы жаттығудың келесі негізгі сорттары ерекшеленеді:

– үздіксіз жаттығу әдісі бойынша (төзімділікке басым бағытталу);

– тынығудың қатаң аралықтарымен аралық жаттығулар әдісі бойынша (күштікжәне жылдамдық төзімділігіне басым бағытталу);

– толық демалу аралығымен интервалдық жаттығу әдісі бойынша (жылдамдыққа, күшке, үйлестіру қабілеттеріне басым бағытталу).

Айналмалы жаттығулар физикалық жаттығуларды қолданудың кешенді ұйымдастырушылық-әдістемелік формасы ретінде бірқатар әдістемелік ережелерге сәйкес қолданылуы керек. Олардың кейбіреулері спорттық жаттығулар мен дене тәрбиесінің ерекшеліктеріне негізделген. Басқалары талдау және логикалық қорытынды негізінде қалыптасады [5].

Біз Ю.Г. Травин, Б.Н. Кондратьев тұжырымдамаларын басшылыққа ала отырып, тізбектік жаттығудың көп пайда әкелуі үшін келесі ережелерді сақтау керек деп санайды:

– қарапайымдылық, қолжетімділік және қауіпсіздік;

– қайталану және циклдік;

– жаттығулардың реттілігі мен жан-жақтылығы;

– ауыспалы жүктеме және демалыс;

– жүктемені мөлшерлеуді негізге алдық.

Қарапайымдылық, қол жетімділік және қауіпсіздік ережелерін ұстану-айналмалы жаттығулар үшін жаттықтырушы сақтандыруды немесе көмекті қажет етпейтін жасқа қол жетімді, техникалық тұрғыдан қарапайым жаттығулар жиынтығын таңдауы керек. Бұл жағдайда күрделі техниканы игеру міндетіне алаңдамай, физикалық қасиеттерді дамытуға көңіл бөлуге мүмкіндік алады [6].

Қайталау және циклдік ереже жаттығулар жиынтығын 4-6 сабақта өзгеріссіз қайталауды талап етеді (содан кейін олар ішінара немесе толығымен өзгеруі мүмкін).

Әдістемелік тұрғыдан дұрыс қолданылған айналмалы жаттығулар бейімделуге жеткілікті күшті ынталандыру болып табылады. Айналмалы жаттығудың әсерінен оқушының денесінде айтарлықтай функционалды өзгерістер болады.

Осылайша, электр тізбегін оқыту жаттығу жүктемелерінің әсерінен бейімделу процестерінің ерекшеліктерін ескере отырып құрылуы керек. Олардың бірі-айналмалы жаттығуда тұрақты жаттығу жүктемесі болған кезде бейімделу жүктеме әсер еткен сайын жоғалу тенденциясын көрсетеді. Функционалдық мүмкіндіктер деңгейінің жоғарылауына әкелетін процестердің бейімделуін белсендіру үшін жүктеменің әсерін арттыру қажет. Бұл өсу қатысушылардың денесінің бейімделу қабілетінің бұзылуына әкелмеуі керек. Жаттығу жүктемесінің әсерін арттыру құралдары оның көлемі мен қарқындылығын арттыру болып табылады [7].

Баскетболшылардың дене шынықтыруының тиімділігін арттыру үшін бізайналмалы жаттығулардың үш жиынтығын жасадық. Әр кешенге он жаттығу кірді.

Бірінші кешен баскетболшылардың күш қабілеттерін дамытуға бағытталған;екіншісі – жылдамдық пен күш қасиеттерін дамытуға, атап айтқанда секіруге; үшіншісі-баскетболшылардың функционалдығын арттыруға бағытталған.

Айналмалы жаттығу жаттығуларының кешендерін пайдалану кезінде біз спорт үйірмесінде айналысатын баскетболшылардың оқу-жаттығу процесінің кезеңінің ерекшеліктеріне сүйендік.

Бірінші және екінші жаттығулар жиынтығы бірінші макроциклдің дайындық кезеңінен бастап қолданылды. Онда басым өсумен жүктеме көлемі мен қарқындылығының өсу үрдісі байқалды. Жүктеме неғұрлым біркелкі өссе және тиісінше, бәсекелестік кезеңде тұрақты спорттық форманың сақталуына кепілдік соғұрлым жоғары болады [8].

Баскетболшылардың физикалық дайындығын бастапқы тестілеу бақылау және эксперименттік топтарға кіретін пәндер барлық сынақтарда орташа нәтиженің мәні бойынша сенімді айырмашылықтарға ие емес екенін көрсетті (Кесте 1).

Кесте 1 – Педагогикалық эксперимент жүргізудің басындағы баскетболшылардың дене шынықтыру дайындығының көрсеткіштері

Көрсеткіштері Бақылау жаттығулары	Бақылау тобы (n = 12)	Эксперименттік топ (n = 12)	P
20 м жылдамдықпен жүгіру (с)	3,32 ± 0,22	3,34 ± 0,24	>0,05
Орнынан жоғарыға секіру (см)	53,1 ± 2,4	53,3 ± 2,7	>0,05
Қайталап жүгіру 2х40 с (м)	417 ± 7,0	419 ± 7,4	>0,05
Тығыздалған допты лақтыру (2 кг) тұрып (см)	1354± 38	1362± 36	>0,05

Педагогикалық эксперимент пен қорытынды тестілеуден кейін екі топта да дене шынықтыру нәтижелерінде оң өзгерістер болғандығы анықталды (Кесте 2). Алайда, эксперимент кезеңіндегі нәтижелердің өсуін салыстырмалы талдау эксперименттік топтың баскетболшыларының ауысуы анағұрлым маңызды екенін көрсетті.

Кесте 2 – Педагогикалық эксперименттің аяқталуына арналған баскетболшылардың дене шынықтыру көрсеткіштері

Көрсеткіштері Бақылау жаттығулары	Бақылау тобы (n = 12)	Эксперименттік топ (n = 12)	P
20 м жылдамдықпен жүгіру (с)	3,26 ± 0,24	3,17 ± 0,23	<0,05
Орнынан жоғарыға секіру (см)	54,6 ± 2,2	57,4 ± 2,4	<0,05
Қайталап жүгіру 2х40 с (м)	436 ± 7,2	458 ± 7,0	<0,05
Тығыздалған допты лақтыру (2 кг) тұрып (см)	1412± 36	1576± 32	<0,05

Эксперименттік топтың баскетболшыларының нәтижелеріндегі ең үлкен динамика бастың артына допты лақтыруда болды (1362-ден 1576 см-ге дейін), онда өсім 214 см немесе 15,7% құрады, бақылау тобының баскетболшылары үшін бұл тестте нәтиже 58 см-ге (1354-тен 1412 см-ге дейін) немесе 4,3%-ға өсті.

Бұл эксперименттік топтың баскетболшыларының күш қабілеттеріне айналмалы жаттығулармен мамандандырылған әсер еткендігімен, ал бақылау тобының баскетболшыларына жалпы әсер ететіндігімен түсіндіріледі.

Эксперименттік топтағы орташа нәтиже «2х40 с жүгіру» және «орнынан жоғары секіру» сынақтарындағы бақылаумен салыстырғанда едәуір жақсарды, онда бірінші сынақта орташа нәтиженің жоғарылауы 419-дан 458 м-ге дейін тіркелді, бұл 9,3%-ды құрады, бақылау тобында орташа нәтиже 417-ден 436 м-ге дейін немесе 4,6%-ға жақсарды.

Орнынан жоғары секіруде эксперименттік топта орташа нәтиженің 53,3-тен 57,4 см-ге дейін немесе 7,7%-ға, бақылау тобында 53,1-ден 54,6 см-ге дейін немесе 2,8%-ға жоғарылауы байқалды.

Тәжірибелік жұмысты аяқтағаннан кейін эксперименттік топтың баскетболшылары «20 м жүгіру» тестінде орташа нәтиженің сенімді жақсарғанын атап өтті, атап айтқанда 3,34-тен 3,17 с-ке дейін немесе 5,1%-ға; бақылау тобында ол 3,32-ден 3,26 с-қа дейін немесе 1,8%-ға жақсарды.

Осылайша, алынған деректерді салыстырмалы талдау нәтижесінде эксперименталды топтың баскетболшылары бақылау тобындағы құрдастарына қарағанда физикалық дайындықтың жоғары деңгейіне ие деп қорытынды жасауға болады. Бұл эксперименттік топтың баскетболшыларының оқу-жаттығу процесінде айналмалы жаттығу әдісімен қолданылған жаттығулар жиынтығының тиімділігін растайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Астанин М.В. Индивидуальные факторы физической подготовленности баскетболистов // Учёные записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2009.

2. Вавилов А.Л. Об индивидуальной подготовленности игроков студенческой баскетбольной команды // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2007.

3. Гуревич И.А. Круговая тренировка при развитии физических качеств. Минск: Высш. Школа, 1985.

4. Елевич С.Н. Физическая подготовка баскетболистов высокой квалификации и способы ее оценивания. СПб.: Олимп-СПб, 2008.

5. Кряж В.П. Круговая тренировка в физическом воспитании студентов. М.: Высш. школа, 1982.

6. Лисица А.В. Характеристика соревновательной деятельности юных баскетболистов различных игровых амплуа // Учёные записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2008.

7. Локтев С.А., Шпитальный В.Б. Основы круговой тренировки: метод.рекомендации. Краснодар. – 2005.

8. Катулин Н.А., Мацак А.Б., Родионов А.В. Специальная физическая подготовка баскетболистов (этап становления спортивного мастерства) // метод. рекомендации. – 1994.

ОБУЧЕНИЕ СТРЕЛЬБЕ ИЗ ЛУКА НАЧИНАЮЩИХ СПОРТСМЕНОВ ЛУЧНИКОВ

Сорокин Владимир Сергеевич
Студент 4 курса
Научный руководитель: Уракчинцева Галина Владимировна
К.б.н., ассоциированный профессор
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
e-mail: volodya-sorokin-07@mail.ru

Аннотация. В статье представлены результаты апробирования методики по развитию физических качеств (выносливости, силы, координации и др.) с целью совершенствования стрельбы из лука. Определены формы проведения занятий и структура. Результаты воздействия разработанного комплекса занятий представлены положительной динамикой изменений физической подготовленности стрелков, находящихся на этапе начальной подготовки.

Ключевые слова: Лучники, физические качества, выносливость, физические упражнения, эффективность.

Түйін. Мақалада садақ атуды жақсарту мақсатында физикалық қасиеттерді (төзімділік, күш, үйлестіру және т.б.) дамыту әдістерін сынау нәтижелері келтірілген. Сабақтарды өткізу нысандары мен құрылымы анықталды. Әзірленген сабақтар кешенінің әсер ету нәтижелері алғашқы дайындық кезеңіндегі атқыштардың физикалық дайындығындағы өзгерістердің оң динамикасымен ұсынылған.
Кілт сөздер: Садақшылар, физикалық қасиеттер, төзімділік, жаттығу, тиімділік.

Annotation. The article presents the results of testing methods for the development of physical qualities (endurance, strength, coordination, etc.) in order to improve archery. The forms of classes and the structure are defined. The results of the impact of the developed set of classes are presented by the positive dynamics of changes in the physical fitness of shooters who are at the stage of initial training.
Keywords: Archers, physical qualities, endurance, exercise, efficiency.

Введение

Лук – один из самых древних видов оружия. Возникнув за многие тысячелетия до нашей эры, лук за короткое историческое время заполонил все континенты и страны мира. Поступательное развитие лука как охранного и охотничьего оружия, а затем и военного, высочайшая востребованность высококлассных стрелков из лука определили его бурное развитие и массовый характер. Благодаря луку произошла глубокая милитаризация военного дела, мир был подвергнут многократному переделу. Лук привел к гибели, расцвету и возрождению многие страны и народы. Но романтичность, красота и изящество стрельбы из лука запали глубоко в жизнь и быт народов. Лук был возрожден как соревновательное оружие на народных празднествах.

Современная стрельба из лука – сложнотехнический вид спорта, предъявляющий большие требования к физической, технической, тактической и психологической подготовке высококвалифицированных спортсменов. Вместе с тем для начинающих лучников стрельбы из лука – интересный и доступный вид спорта в силу своей эмоциональной привлекательности и небольших энергозатрат на начальном этапе обучения.

Специалисты считают, что качественные характеристики способности спортсмена управлять силовыми проявлениями обусловливается достигнутой квалификацией стрелка из лука и уровнем развития специальных физических качеств [1, 2].

Отдельные авторы (А.И. Богданов, С.Д. Бойченко, П.Г. Сыманович) к физическому качеству, существенно влияющему на рост спортивных результатов в стрельбе из лука и, следовательно, определяющему спортивно-техническое мастерство, относят координационные способности [3, 4]. В частности, А.И. Богданов указывает на необходимость развития координационных способностей и, в особенности, способности к эффективному управлению мышечным напряжением и расслаблением. Это, по мнению автора, закладывает основу последующего развития точности восприятия и воспроизведения мышечных усилий, а также способностей дифференцированиявременных, скоростных и силовых характеристик в совокупности движений, обеспечивающих выстрел.

Особое внимание в исследовательских работах уделяется средствам развития силовых способностей стрелков из лука – как общих, так и специальных, посвященных проблемам лучного спорта. К числу наиболее эффективных относят, как правило, разновидности упражнений с дополнительными отягощениями и работу на специальных тренажерах, обеспечивающих сходство структуры движения со стрелковым упражнением [5, 6]. Это, по мнению данных авторов, способствует развитию силы, силовой выносливости и формированию специфических координационных способностей, обеспечивающих эффективную стрельбу.

Анализ научно-методической литературы и обобщение практического опытаработы тренеров показывают, что существующие методики обучения и тренировки слабо согласуется с современными требованиями в развитии этого вида спорта, так как физическое и функциональное развитие детей намного отличается от требований спортивных школ. До настоящего времени остаются не достаточно изученными вопросы обучения элементарным техническим действиям с учетом специфики стрельбы из лука и одновременным развитием специальных физических качеств начинающих спортсменов-лучников.

Оптимальная организация учебно-тренировочной работы на этапе начальной подготовки лучников является важным условием обеспечения роста результатов в многолетней соревновательной практике. В связи с этим разработка основных аспектов подготовки на этом этапе является важным резервом для неуклонного роста достижений юных лучников.

Цель исследования. Апробирование используемой методики и совершенствование в стрельбе из лука начинающих лучников.

Методы исследования. Анализ научно-методической литературы; педагогическое наблюдение; педагогический эксперимент; математическая обработка полученных результатов.

Педагогические наблюдения позволили получить дополнительную информацию в ходе тренировочных занятий.

Педагогический эксперимент являлся основным методом исследования, который проводился с группой школьников 11-13 лет, занимающимися стрельбой из лука, с целью выявления эффективности разработанной методики совершенствования в стрельбе из лука начинающих лучников.

Педагогический эксперимент включал два этапа – констатирующий и формирующий. На констатирующем этапе определялся уровень физических качеств начинающих лучников, на начальном этапе подготовки. Главной целью данного этапа являлось установление степени развития физической подготовки в тренировочном процессе юных лучников. В констатирующем этапе эксперимента приняло участие 10 лучников.

Формирующий этап эксперимента проводился с целью оценки эффективности разработанной экспериментальной методики развития физических качеств лучников на начальном этапе подготовки. Для этого была сформирована экспериментальная группа из 10 юных спортсменов.

Методика. Исследование по методике обучения и совершенствования в стрельбе из лука на начинающем этапе обучения проводилось на базе областной специализированной школе интернат-колледж Олимпийского резерва, г. Уральска, Западно-Казахстанской области. В эксперименте участвовали 10 учащихся, в возрасте 11- 13 лет

Задачами этого этапа является укрепление здоровья юных спортсменов, разносторонняя физическая подготовка, устранение недостатков в уровне физического развития, обучение техники стрельбы из лука и различным вспомогательным упражнениям.

Подготовка начинающих лучников обеспечивается разнообразием средств и методов, широким применением материала различных видов спорта, подвижных игр, использованием игрового метода. На данном этапе не планировались занятия со значительными физическими нагрузками и психологическим напряжением, предлагающие применение однообразного, монотонного материала.

Занятия проводились 3 раза в неделю, по 90 мин. Эти занятия сочетались с занятиями физической культуры в школе.

Учебно-тренировочное занятие по степени направленности подразделялись на следующие типы: разминочные, учебные, тренировочные, ОФП, СФП, контрольные, модельные, восстановительные.

Стрельба из лука требует чрезвычайно высокой точности выполняемых движений, поэтому у спортсмена должны быть развиты координация движений, специальная сила и выносливость. Поэтому, одним из наиболее важных средств общей физической подготовки лучника, являются общефизические упражнения, направленные на развитие силы, общей выносливости, быстроты и координации движений. Комплексы упражнений составлялись с учетом последовательного воздействия на различные группы мышц.

В связи с этим для оценки физической подготовленности начинающих спортсменов и контроля за динамикой развития их физических качеств тестовые упражнения, обычно подразделяются на группы, определяющие уровень развития силы, силовой выносливости, координации движений, быстроты и др.

Наряду с физической подготовка проводилось обучение технике стрельбы из лука, которую условно можно подразделить на три этапа.

Первый этап. Обучение прицеливанию (как процессу), т.е. изучение изготовки, натяжения лука, управления дыханием, собственно прицеливания (совмещение прицельных приспособлений), последующее наведение и удержания лука на мишени.

Второй этап. Обучение выполнения выпуска (спуска) отдельно от изготовки, азатем одновременно с нею.

Третий этап. Освоение прицеливания (как целостного процесса) и и выполнение выпуска (спуска) тетивы, т.е. обучение технике выполнения прицельного выстрела из лука в целом.

Обучение проводилось в форме групповых, индивидуальных или индивидуально-групповых занятий. Методика проведения занятий определяются рабочим планом, учебной программой и учебным планом. Каждое занятие подразделяется на три части: подготовительную, основную и заключительную.

В подготовительной части происходит подготовка стрелков из лука к решению задач основной части занятия и включает: организационные моменты (построение, рапорт, объявление задач занятия, подготовку материальной части оружия) и разминку (комплекс общеобразовательных и специальных упражнений).

В основной части занятия решаются конкретные задачи, связанные с обучением технике и тактике стрельбы, развитие физических, моральных и специальных психических качеств, повышения уровня функциональной подготовленности.

В заключительной части занятия проводятся мероприятия (выполнение специальных упражнений для закрепления техники стрельбы, упражнений, направленных на коррекцию осанки, снятия излишнего физического и психического напряжения и т.п.), способствующие созданию у занимающихся относительно спокойного состояния и благоприятного эмоционального фона.

Нами были разработаны 10 учебно-тренировочных занятий, на основе рабочего плана, по стрельбе из лука в группе начальной подготовке.

В ходе формирующего этапа было проведено два тестирования, исходное в начале эксперимента, в январе и повторное в марта 2022 года. Таким образом, общая продолжительность формирующего этапа педагогического эксперимента составила 3 месяца.

Эффективность экспериментальной методики оценивалась на основе сравнения результатов исходного и повторного тестирования экспериментальной группы.

Результаты исследования. Физическая подготовка лучников на начальном этапе многолетней подготовки включает средства направленного развития отдельных качеств, а также их сочетание, и сопряженное развитие в упражнениях специальной подготовки, которые используются для развития и совершенствования отдельных технических действий. Всесторонняя подготовленность спортсменов позволит, в условиях

соревновательной деятельности, использовать юному спортсмену потенциал своих способностей.

В этой связи, важным в системе спортивной тренировки спортсменов лучников на начальном этапе подготовки является контроль их подготовленности. В требованиях по физической подготовленности спортсменов на этом этапе указано, что тренировочный процесс должен осуществляться в направлении общего, гармоничного развития.

Сравнивая показатели тестирования лучников на исходном и контрольном этапе эксперимента, позволяет оценить динамику развития физических качеств и является подтверждением эффективности предложенного комплекса упражнений по воспитанию физических качеств лучников на начальном этапе подготовки.

Уровень развития физических способностей за три месяца эксперимента в тесте – бег 30 м (с низкого старта) в начале эксперимента 6,4, а в конце 5,7 секунд, прирост результатов составил 12,28 %, %, прыжок в длину с места (сантиметрах) в начале эксперимента 185,5, а в конце 193,7 сантиметров, прирост результатов составил 4,23 %, вис на согнутых руках под углом 90^0 в начале эксперимента 48,7, а в конце 55,8 секунд, прирост результатов составил 12,41 %, челночный бег 4 х15 м в начале эксперимента 5,5,а в конце 4,7 секунд, прирост результатов составил 16,41 %.

В результате эксперимента были выявлены статистически значимые различия по всем тестовым показателям ($p<0,05$).

Результаты эксперимента подтвердили наше предположение о том, что использование различных вариантов тренировки с применением специально подобранных средств (комплексов упражнений) обеспечит более высокий результат при воспитании физических качеств начинающих лучников.

Выводы

Подготовка начинающих лучников обеспечивается разнообразием средств и методов, широким применением материала различных видов спорта, подвижных игр, использованием игрового метода. На данном этапе не планировались занятия со значительными физическими нагрузками и психологическим напряжением, предлагающие применение однообразного, монотонного материала.

Результаты эксперимента подтвердили наше предположение о том, что использование различных вариантов тренировки с применением специально подобранных средств (комплексов упражнений) обеспечит более высокий результат при воспитании физических качеств юных лучников.

Учебно-тренировочное занятие по степени направленности подразделялись на следующие типы: разминочные, учебные, тренировочные, ОФП, СФП, контрольные.

Анализируя особенности физических способностей начинающих лучников, следует отметить, что средний арифметический прирост показателей темпа прироста физических способностей составит: бег 30 м (с низкого старта) – 12,28 %, %, прыжок в длину с места – 4,23 %, вис на согнутых руках под углом 90^0 – 12,41%, челночный бег 4 х15 м – 16,41%.

Таким образом, за период проведения экспериментальной работы достигнуты достоверные приросты ($P<0,05$).

Список литературы:

1. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры. Изд. 2-е, испр. – М.: Советский спорт. – 2015. – 464 с.

2. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортменов. – М.: Физкультура и спорт, 2008. – 22 с.

3. Железняк Ю.Д. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте // Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2014. – 264 с.

4. Лях, В.И. Координационные способности: диагностика и развитие. – М.: ТВТ Дивизион, 2006. – 290 с.

5. Гачичеладзе Я.В., Орлов В.А. Физическая подготовка стрелка. – М.: ДОСААФ, 2004. – 112 с.

6. Матвеев А.П. Методы физического воспитания с основами теории: учебное пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 2016. – 192 с.

РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ НА СПОРТСМЕНОВ

Хамитов Марат
Учитель-магистр
Общая средняя школа №2 имени, г. Туркестан
E-mail: 02_marat_03@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы о восстановлении спортсменов после нагрузки и их реабилитации. Виды восстановления спортсменов такие как медико-биологические, психологические и педагогические, широко применяются в спортивной деятельности. Восстановительные мероприятия разделяют на: экстренные (в целях срочного воздействия на направленность регуляторных и метаболических сдвигов), текущие (в процессе повседневной спортивной деятельности) и профилактические (для повышения неспецифической резистентности организма). Организм спортсмена довольно быстро приспосабливается к однообразно используемым средствам восстановления. Поэтому необходимо применять специально подобранные индивидуальные комплексы в зависимости от периода и этапа подготовки, преимущественной направленности нагрузки конкретной тренировки, воздействия данного соревнования и т. п.

Ключевые слова: системы восстановления, реабилитация, индивидуальные комплексы, повышение работоспособности.

Түйін. Мақалада спортшыларды жүктемеден кейін қалпына келтіру, сондай-ақ оларды оңалту сияқты мәселе қарастырылады. Спорттық іс-әрекетте медициналық-биологиялық, психологиялық және педагогикалық сияқты спортшыларды қалпына келтіру түрлері кеңінен қолданылады. Қалпына келтіру шаралары: шұғыл (реттеуші және метаболикалық ауысулардың бағытына шұғыл әсер ету үшін), ағымдағы (күнделікті спорттық іс-шаралар процесінде) және профилактикалық (ағзаның спецификалық емес қарсылығын арттыру үшін) болып бөлінеді. Спортшының денесі біркелкі қолданылатын қалпына келтіру құралдарына тез бейімделеді. Сондықтан дайындық кезеңіне, белгілі бір жаттығудың жүктемесінің басым бағытына, осы жарыстың әсеріне және т. б. байланысты арнайы таңдалған жеке кешендерді қолдану қажет.

Түйін сөздер: қалпына келтіру жүйелері, оңалту, жеке кешендер, өнімділікті арттыру.

Annotation. The article deals with such a question as the recovery of athletes after exertion, as well as their rehabilitation. Types of recovery of athletes such as biomedical,psychological and pedagogical are widely used in sports activities. Restorative measures are divided into: emergency (in order to urgently influence the direction of regulatory and metabolic shifts), current (in the course of daily sports activities) and preventive (to increase the nonspecific resistance of the body). The athlete's body adapts fairly quickly to the monotonously used means of recovery. Therefore, it is necessary to use specially selected individual complexes depending on the period and stage of preparation, the predominant orientation of the load of a particular workout, the impact of this competition, etc.

Keywords: recovery systems, rehabilitation, individual complexes, performance improvement.

Тренировка и восстановление – единый диалектический процесс. Рост тренированности и повышение работоспособности возможны лишь тогда, когда энергетические траты восполняются в процессе восстановления. В противном случае наступают переутомление, перетренировка. На определенных этапах подготовки спортсмены тренируются на фоне кратковременного недовосстановления.

Восстановление – это не только возвращение функций организма к доработочему уровню, а перевод системы жизнеобеспечения на новый, более высокий, уровень энергетических возможностей. Конечным этапом восстановления при мышечной работе является избыточное по сравнению с исходным состоянием накопление гликогена и аденозинтрифосфорной кислоты (АТФ) в скелетных мышцах. В зависимости от тяжести нагрузки избыточное накопление гликогена и АТФ происходит в разные сроки (до 7 - 9 дней после выполнения нагрузок максимальной мощности). Интенсификация тренировочного процесса без ущерба для здоровья возможна лишь при использовании системы восстановления (медико-биологических, психологических и педагогических). При этом педагогические средства рассматриваются как основные и ведущие, так как они определяют режим каждого спортсмена и рациональное сочетание нагрузок и отдыха на всех этапах многолетней подготовки спортсменов.

Педагогическая система включает в себя:

а) рациональное планирование тренировки: соответствие функциональным возможностям, необходимое сочетание общих и специальных средств, оптимальное построение тренировочных и соревновательных микро, мезо и макроциклов, волнообразность и вариативность нагрузки, широкое использование переключений, неспецифических физических нагрузок, правильное сочетание работы и отдыха, введение специальных восстановительных циклов, использование тренировки в горах;

б) построение отдельного занятия с использованием необходимыхвспомогательных средств для снятия утомления в соответствии с суточным стереотипом: полноценная индивидуальная разминка, заключительная часть занятия, правильный подбор снарядов, мест тренировки, введение специальных упражнений для активногоотдыха и расслабления, создание положительного эмоционального фона и т. п. [1]

Медико-биологическая система восстановления включает в себя:

– квалифицированную оценку и учет состояния здоровья;

– информацию в порядке экспресс-контроля о текущем функциональном состоянии;

– рациональное питание с использованием препаратов и продуктов повышенной биологической ценности;

– применение комплекса фармакологических средств с учетом требований антидопингового контроля;

– физиотерапевтические и бальнеологические методы (включая сауну, различные виды массажа и др.);

– использование среднегорья, климатотерапии, санаторно-курортных методов и т.д.

Психологические средства восстановления применяются в сочетании с педагогическими и медико-биологическими для уменьшения нервно-психической напряженности и повышения мобилизационной готовности (психорегулирующая и психомышечная тренировки, психотерапия и т. д.).

Восстановительные мероприятия разделяют на: экстренные (в целях срочного воздействия на направленность регуляторных и метаболических сдвигов), текущие (в процессе повседневной спортивной деятельности) и профилактические (для повышения неспецифической резистентности организма). Организм спортсмена довольно быстро приспосабливается к однообразно используемым средствам восстановления. Поэтому необходимо применять специально подобранные индивидуальные комплексы в

зависимости от периода и этапа подготовки, преимущественной направленности нагрузки конкретной тренировки, воздействия данного соревнования и т.п. [2]

Важным аспектом является и реабилитация, т.е. восстановление здоровья, функционального состояния и специальной работоспособности после перенесенных заболеваний, травм и патологических состояний. В процессе реабилитации используются средства и методы из арсенала педагогов, врачей и психологов, а также специально разработанные комплексы лечебной физкультуры и упражнения в зависимости от клинического течения заболевания (травмы) и соответствующего диагноза. Имеется значительный арсенал физиотерапевтических и бальнеологических факторов, используемых для восстановления, лечения и реабилитации. Выбор комплекса методов с целью восстановления решается при консультации врача. В зависимости от степени воздействия нагрузки используются различные восстановительные средства. Если нагрузка в занятиях преимущественно воздействует на мышцы плечевого пояса (метатели-легкоатлеты), то наиболее целесообразными средствами восстановления будут: ручной массаж, вибромассаж, гидромассаж, баромассаж (с использованием барокамеры В.А. Кравченко), воднотепловые процедуры. При больших, глобальных нагрузках – сочетание парной бани (или сауны) с водными процедурами. При выполнении интенсивных упражнений – контрастные водные ванны и спокойное лежание в теплом бассейне (ванне). При повышении или восстановлении работоспособности перед повторной или двухразовой тренировкой к эффективным средствам следует отнести парную баню в сочетании с холодными водными процедурами (температура воды не выше +12 –15°). При длительности перерывов свыше 12-16 часов рекомендуется парная и душ (ванна) с температурой около +36 –37°. Контрастный душ в течение 5-7 мин также может стать простым средством восстановления в процессе тренировки при следующей методике применения: 1 мин – горячая вода (+37 –38°), затем 5–10 с – холодная вода (+ 12-15°) и.т.д.

Список литературы:

1. Тер-Ованесян А.А. Педагогические основы физического воспитания. – М., «Физкультура и спорт», 2008. – 206 с.

2. Геселевич В.А. Медицинский справочник тренера. – М., «Физкультура и спорт», 2001. – 271 с.

СПОРТШЫЛАР ҚАЖУЫНЫҢ ЖӘНЕ ҚАЛПЫНА КЕЛУІНІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Әбдез Айгерім Әріпжанқызы
Оқытушы, магистр
Орталық-Азия инновациялық университеті, Академик Мардан Сапарбаев институты
e-mail: aigera-9305@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада дененің физикалық күш салудан, еңбек әсерінен шаршауы, оның түрлері туралы баяндалады. Сондай-ақ, қажыған бұлшықеттерді қалпына келтіру жаттығулары мен алдын алу шаралары қарастырылған.

Кілт сөздер: қажу, эргограмма, синергист, гликоген, бабына келу.

Аннотация. В данной статье рассматриваются виды утомления организма от физических нагрузок, трудового воздействия. Также предусмотрены упражнения по восстановлению мышц и меры профилактики.

Ключевые слова: утомление, эргограмма, синергист, гликоген, восстановление.

Annotation. This article discusses the types of fatigue of the body from physical exertion, labor exposure. Muscle recovery exercises and preventive measures are also provided.

Keywords: fatigue, ergogram, synergist, glycogen, recovery.

Қажу үдерісі – дене жұмысын орындау кезеңінде түрлі мүшелер, жүйелер және тұтас организмде жүретін ақыр аяғында оны жалғастырудың мүмкін болмауына әкелетін өзгерістер жиынтығы.

Қажу – жұмыс салдарынан және қайта қалыптасу үдерістерінің жеткіліксіздігінен туатын жағдай. Ол жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуі реттеуші механизмдер мен жүйелердің, мүшелердің өзара әрекеттестігінің бұзылуы және шаршау түйсігі арқылы сипатталады.

Қажу жұмыс кезінде организмді әлсіретпеу және оны әсіресе, стрестен сақтау әрекеттерін жасайды. Сонымен бірге ол организмнің қосалқы мүмкіндіктерін іске қосып, жұмысқа қабілеттілікті көтеретін қайта қалыптастыру үдерістеріне аса зор ықпалын тигізеді. Қажу күштің және төзімділіктің азаюымен, қозғалыс координациясының төмендеуімен, сол бір жұмысты орындау кезінде жұмсалатын энергияның артуымен, ақпаратты қайта өңдеу жылдамдығының баяулауымен, естің (зерденің) төмендеуімен және зейіннің шашырауымен, т.с.с. көрінеді. Қажу критерийі жұмыстың сандық жәнесапалық көрсеткіштерінің, сонымен қатар жұмыс кезіндегі дене қызметінің немесе арнайы қойылатын сынақтарға (тест) жауап берудегі өзгерістер болып табылады [1].

Кез келген жұмыс түрінде қажудың алдын алудың тиімді тәсілі еңбек мотивациясын және дене дайындығын жоғарылату болып саналады.

Шаршау – ұзақ немесе қарқынды жұмыс кезінде туындайтын физикалық, биохимиялық және психофизиологиялық қызметтер өзгерістерінің жиынтығыменкөрінетін қажуды субъективті сезіну.

Әртүрлі жаттығуларды орындау кезінде қажу себептері әркелкі болады. Қажудың негізгі себептерін қарастыру екі негізгі түсінікпен байланысты. 1-түсінік – қажу локализациясы (жинақталуы), яғни сол жетекші жүйелердің (немесе жүйенің) функциялық өзгерістері қажу күйінің туындауын анықтайды. 2-түсінік – қажу механизмдері, яғни жетекші физиологиялық жүйелер қызметіндегі сол нақты өзгерістер қажудың дамуын негіздейді.

Қажудың жинақталуы бойынша кез келген жаттығудың орындалуын қамтамасыз ететін жүйелердің:

1. Реттеуші жүйелер – орталық жүйке жүйесі, вегетативтік жүйке жүйесі және гормондық-гуморалдық жүйе;

2. Бұлшық ет әрекетін вегетативтік қамтамасыз ету жүйелері – тыныс алу, қан және қан айналу жүйелері;

3. Орындаушы жүйе – қозғалыс (перифериялық немесе шеткі жүйке-бұлшық ет) аппараты сияқты 3 негізгі тобын қарастыруға болады.

Қажудың даму механизмін тереңірек ұғынбай жаттықтыру үдерісін дұрыс ұйымдастыру мүмкін емес. Қажу физиологиясында кеңінен тараған нейрогендік қағиданың негізін И.М. Сеченов қалаған. Ол өзінің эргографиялық жұмыстары арқылы белсенді тыныңу феноменін ашып, бұлшық ет жұмыс қабілеттілігінің төмендеуі жүйке орталығына байланысты екендігін көрсетті. Оның бұл көзқарасы басқа физиологтардың еңбегінде одан әрі дамыды. И.П. Павлов қажу мен қалпына келуді бір үдерістің екі жағы деп түсіндіреді. Олардың қатынастары – тірі құрылымның әрекет күйі немесе төмен белсенділікке ауысуы негізі. И.П. Павлов идеяларын Г.Ф. Фольборт дамытып, қажуды түгесілу мен қалпына келу үдерістері арақатынастарына тәуелді күй ретінде қарастырудың принциптік дұрыстығын көрсетті. Н.Е. Введенский мен А.А. Ухтомскийдің зерттеулері бойынша, қажу орталық тежелуден және жұмыс әрекетінің үйлеспеушілігінен шығады. Л.А. Орбели және оның шәкірттері қажуды жүйке орталығына әсер ететін шашыраңқы вегетативтік әсерленістерден туады деп санады [2].

Кез келген жаттығуды орындау кезінде бұлшық ет әрекетін және оның вегетативтік қамтамасыз етілуін реттейтін жүйке орталықтары күйінің функциялық өзгерістері жүреді. Мұнда қажуға неғұрлым «сезімтал» ми қыртысындағы жүйке орталықтары болып табылады. Орталық жүйкелік қажу қызметтердің, соның ішінде қызметтер (соның ішінде, қозғалыс) координациясының бұзылуымен, шаршау сезімінің туындауымен көрінеді. И.М. Сеченов (1903) өз еңбектерінде «шаршауды сезіну көзі кәдімгі жұмыс атқарушы бұлшық еттер болса, мен оны . . . ОЖЖ-не жатқызамын», – деп жазған.

Қажу вегетативтік жүйке жүйесі және ішкі секреция бездері қызметтерінің өзгерістерімен байланысты болуы ықтимал [3].

А.А. Виру бойынша екіншісінің әсіресе, ұзақ жаттығулар кезінде маңызы зор. Бұл жүйелер қызметінің өзгерістері бұлшық ет әрекетінің энергиялық қамтамасыз етілуін, вегетативтік қызметін реттеудегі бұзылуларға әкелуі мүмкін.

Қажудың туындау себептері вегетативтік қамтамасыз ету жүйелерінде, ең алдымен, тыныс алу және жүрек-тамыр жүйелерінде орын алған көптеген физиологиялық өзгерістері болуы мүмкін. Мұндай өзгерістердің басты салдары жұмыс атқарушы адам организмінің оттегі тасымалдау қызметтерінің төмендеуі болып табылады.

Қажу орындаушы аппараттың, яғни жұмыс атқарушы бұлшық еттің өзінде жүретін өзгерістермен де байланысты болуы мүмкін. Мұнда бұлшық еттік (шеткі) қажу немесе бұлшық ет талшығы жиырылу аппаратының өзіндегі, немесе жүйке-бұлшық ет синапсындағы, немесе бұлшық ет талшықтарының электрлік-механикалық байланыс жүйесіндегі туындайтын өзгерістер нәтижесі болып табылады.

Кез келген осы локализациялар кезінде бұлшық еттік қажу бұлшық еттің жиырылу қабілетінің төмендеуімен көрінеді. Бұлшық еттің қажуы. Бұлшық етті ұзақ уақыт белгілі бір ырғақпен тітіркендіріп отырса, ол қажиды, оның жиырылу қабілеті біртіндеп төмендеп, ақыры мүлде жауап бермей қояды. Бұл уақытша құбылыс. Біраз үзіліс жасап, тынықтырса, ет қайтадан жиырыла бастайды, біртіндеп жиырылу қасиеті бастапқы қалпына келеді.

Бұлшық еттің қажуын жазып алуға болады, ол эргограмма деп аталады. Бұлшық еттің жиырылуы пессимум жиілігінен де тоқталады. Бірақ қажу мен пессимум жиілікте жиырылу тоқтағанмен бұл екі құбылыстың себебінде және физиологиялық қасиеттерінде ерекшеліктер бар. Бұлшық еттің қажуы ұзақ уақыт жиырылу қызметін атқару нәтижесі, дем алған соң еттің жұмыс қабілеттілігі бұрынғы қалпына келеді. Пессимум жиілікте тітіркендіргіш жиілігін төмендетсе (өзгертсе) болғаны, бұлшық ет дем алмай-ақ тітіркендіргіш күшіне сәйкес жиырылады және қажыған етте кездесетін химиялық өзгерістер мен контрактура мұнда болмайды.

Қажи бастаған кезде еттің латенттік кезеңі ұзарады, жиырылу күші (амплитудасы) біртіндеп төмендейді. Бұлшық еттің босауы көпке созылады, жұмысы тоқтағанмен еттолық босамайды. Мұны қалдық жиырылу (сіресу) немесе контрактура деп атайды. Контрактураның шамасы тітіркендіргіштің күшіне байланысты. Контрактура кейде басқа себептермен де ауру сезімін тудыратын тітіркендіргіштің әсерінен, ацетилхолиннің немесе адреналиннің көбеюінен, симпатикалық жүйке қозуынан және еттегі ыдыраған заттар бұрынғы деңгейіне келмесе, жұмыс кезінде зат алмасуы қарқынына байланысты еттің температурасы 45-60°С-қа дейін жоғарыласа пайда болады.

Өткен ғасырдың өзінде бұлшық ет қажуының:

1. Энергиялық ресурстардың түгесілуі, әлсіреуі;

2. Энергиялық заттар ыдырау өнімдерінің жинақталуынан бітелу немесе улану;

3. Оттегінің жеткіліксіз түсуінен тұншығу сияқты 3 негізгі механизмі қалыптасқан.

И. Шифф бұлшық еттің қажуы оның энергия қорының әсіресе, гликогеннің азаюынан деп түсіндіреді («әлсіреу» теориясы). Бірақ қажыған бұлшық етте гликоген біржола жойылып кетпейді, оның деңгейі қажыған соң да әжептәуір болады. Е. Пфлюгер бұлшық еттің қажуы ұзақ жұмыс істеу салдарынан етте сүт, фосфор қышқылдарының және басқа да ыдырау өнімдерінің жиналуынан («улану» теориясы) деп санайды. Осыған

байланысты бұлшық еттегі зат алмасу бұзылады. Фосфор қышқылы Ca^{2+} иондарымен әрекеттесіп, еттің қозу және жиырылу қасиеттерін төмендетеді және әрекет потенциалының тууын кешіктіреді. Тәжірибе жүзінде денеден жекеленіп алынған бұлшықет қажыған соң, оның қоректі ерітіндісін (Рингер сұйықтығын) төгіп, қайта жаңартса, бұлшық еттің жұмыс қабілеттілігі тез қалпына келетіні дәлелденген. Қажудың дамуында көмірсу ресурстарының (бірінші кезекте жұмысшы бұлшық ет пен бауырдағы гликогеннің) түгесілуі маңызды, ал кейбір жаттығулар үшін шешуші рөл атқарады. Бұлшық ет гликогені анаэробтық және максималды аэробтық жаттығулардың энергиялық қамтамасыз етілуі үшін (фосфагендерді есептемегенде) негізгі субстрат болып табылады. Жаттығуларды орындау кезінде бұлшық ет гликогені шығыны көп емес, яғни бастапқы мөлшерден 30%-ға дейін және бұлшық ет қажуының маңызды факторы ретінде қарастырыла алуы мүмкін емес.

Қажу дене және ой еңбектерінде пайда болады. Ол жедел (қысқа мерзімде туады) және созылмалы (ұзақ мерзімде – айлар немесе жылдар бойы) әртүрлі физиологиялық жүйелер мен тұтас организмде байқалады. Қажу жалпы және жергілікті болып бөлінеді. Жалпы қажуда тұтас организмнің әрекеттері өзгереді, ал жергілікті қажуда кейбір бұлшық еттердің, жеке талдағыштардың, т.б. қызметтері төмендейді.

Дене жүктемесінен кейінгі жергілікті қажу жүйке орталықтарында, синапстарда және бұлшық еттің өзінде туатын өзгерістерге байланысты. Жүйке орталықтары қызметі өзгерістері олардың белсенділігі мен ширақтығының төмендеуінен, қозу-тежелуүдерістері байланыстарының бұзылуынан туады.

Реципроктық қарым-қатынастың нашарлауынан қосарлас (синергист) бұлшық еттердің өзар үйлесу тәртібі жойылады. Сондықтан бұлшық еттердің ширақтығы мен қозғыштығы төмендейді және оның күші мен жиырылу жылдамдығы әлсірейді. Қажу кезінде еттің энергия қоры азайып, кальций мен калий иондарының балансы өзгереді, синапстың ацетилхолинге сезімталдығы төмендейді.

Қажудың пайда болуы бұлшық ет қан айналысына да байланысты. Өте жақсы жаттыққан бұлшық еттер шыдамды (төзімді) келеді. Жергілікті өзгерістер нәтижесінде организмнің жалпы қажуы туады. Ол орталық жүйке жүйесінің жоғары бөлімдерінен басталады.

Өйткені қозғалыс орталығы мен вегетативтік жүйелер қызметін реттейтін орталықтардың өзара әрекеттесу үйлесімі бұзылады. Сонымен қатар жалпы қажу кезінде оны сана арқылы ерікті үйлестіру нашарлайды. Бұлшық еттің жиырылу күші мен жылдамдығы, шыдамдылығы төмендейді. Жалпы қажу кезінде жүректің жиырылу күші әлсірейді, жиілігі артады. Қанның систолалық көлемі өсіп, диастолалық қысымы көтеріледі. Осыған байланысты жұмыс атқарушы мүшелер қанмен нашар қамтамасызетіледі. Сонымен бірге өкпе вентиляциясы, оттегіні пайдалану азаяды. Организмнің энергия қоры сарқылады, әсіресе, гликоген жетіспейді.

Жалпы қажу статикалық қимылдарда, бұлшық еттің үздіксіз жиырылуы кезінде пайда болады. Бұл жағдайда кенеттен жүрек әлсіреп, әртүрлі аймақтарда қан айналысы бұзылады, демікпе, цианоз, үйлесімсіз қимыл байқалады. ОЖЖ мүшелер мен жүйелерді бірлестіріп, әрі олардың қызметтерін үйлестіріп үлгермейді.

Жедел (жіті) қажу дағдыланбаған адамдарда ұзақ жұмыстың алғашқы сәтінде кездеседі. Ол мүшелер мен жүйелерді бұрынғы қалпына келтіру қоры азайғандықтан және реттеуші механизмнің олқылықтарынан туындайды. Бұл қажу қоршаған орта температурасы мен ылғалдылығы жоғары болған жағдайда тез пайда болады. Өйткені адам қатты терлеп, организм маңызды микроэлементтерден арылады. Қажудың бұл түрі кәрі адамдарда айқын көрінеді, олардың организмі бұрынғы қалпына баяу келеді [4].

Созылмалы қажу жүйке-бұлшық ет және вегетативтік жүйелердің өзгерістеріне әкелетін қарқынды жұмыстардан кейін байқалады. Мұнда орталық жүйке жүйесінің меңгеру әрекеті өзгеріп, организмнің күш салу мүмкіндігі, жұмыс қабілеттілігі, күрделі үйлесімдігі әлсірейді. Тахикардия байқалып, диастолалық қысым көтеріледі. Сонымен

қатар жүйке үдерістерінің балансы өзгереді, жұмыс және тұрмыс жағдайындағы төзімділік пен сақтық жойылады. Организмнің қолайсыз жағдайларға бейімделу қабілеті төмендейді, сондықтан ол жиі ауруларға шалдығады. Ақыл-ой жұмыстарында қажу тез басталады. Мұнда зейін, зерде (ес) әлсірейді, тез шешім қабылдау, анық қисынды сөйлем құрау, дерексіз ойлау қабілеті төмендейді. Ақыл-ой қажуы да жедел және созылмалы болып бөлінеді. Жедел ой қажуында негізгі физиологиялық көрсеткіштер тәулік ішінде бұрынғы орнына келеді.

Ми қыртысында шектен тыс тежелу байқалады, қан айналысы өзгереді, талдағыштардың орталық бөлімінің қызметі нашарлайды.

Жалпы физиологиялық тұрғыдан алып қарағанда, дене мен ой еңбегінен туындайтын қажудың айырмашылығы шамалы. Сондықтан оны болдырмау шараларыбірдей болады.

Қажуды анықтау үшін объективті және субъективті белгілер қолданады. Субъективтік белгіге шаршау түйсігі жатады. Ол белсенді жұмыс істеп отырған жүйке орталықтарының тежелуінен туады. Объективті белгілер жұмыс қабілеттілігініңөзгеруінен және қажумен қатар білінетін әртүрлі жүйелердің өзгерістерінен тұрады.

Біріншіден, жұмыс қабілеттіліктің сандық көрсеткіштері, нақтылы мерзімдегі жұмыс өнімі төмендейді. Мұны корректуралық кестелер немесе эргографиялық зерттеулер арқылы тексереді. Екіншіден, жұмыс қабілеттілік сапасы, арнайы бақылау тапсырмаларын орындау нашарлайды. Үшіншіден, жұмысқа байланысты үйлесімдіәрекеттер бұзылады.

Жұмысты тоқтатқаннан кейінгі қызметтердің қалпына келуі. Жұмысты тоқтата салысымен түрлі физиологиялық жүйелер қызметінде алуан түрлі өзгерістер жүреді. Қалпына келу кезеңінде:

1. Тез қалпына келу;
2. Баяу қалпына келу;
3. Суперкомпенсация (немесе «қайта қалпына келу»);
4. Ұзақ (кеш) қалпына келу сияқты 4 фазаны бөліп көрсетуге болады.

Жұмыстан кейін қызметтердің қалпына келуінің жалпы заңдылықтары келесілерден тұрады.

Біріншіден, көптеген функциялық көрсеткіштердің қалпына келу жылдамдығы мен ұзақтығы жұмыс қуаттылығымен тура тәуелділікте болады: неғұрлым жұмыс қуаттылығы жоғары болған сайын соғұрлым жұмыс кезінде көптеген өзгерістер жүреді және (сәйкесінше) қалпына келу жылдамдығы жоғары болады.

Екіншіден, түрлі қызметтердің қалпына келуі түрлі жылдамдықпен, ал қалпына келу үдерістерінің кейбір фазалары әртүрлі бағыттылықпен өтеді, сондықтан олардың тыныштықтағы деңгейге жетуі бір мезгілде жүрмейді, яғни гетерохронды болады.

Сондықтан тұтас қалпына келу үдерісінің аяқталуын бір және тіпті, бірнеше көрсеткіштермен ғана шектеп көрсетпей, тек неғұрлым баяу қалпына келетін көрсеткіштің бастапқы (жұмыс алдыңғы) деңгейге оралуымен бағалау керек.

Үшіншіден, қарқынды жұмыстан кейін қалпына келу кезеңі барысында организм қызметін анықтайтын көрсеткіштердің көпшілігі мен жұмысқа қабілеттілік жұмысалдыңғы деңгейге жетіп қана қоймай, «қайта қалпына келу» фазасы арқылы өте отырып, одан асып түсуі де мүмкін. Энергиялық субстраттар туралы сөз болғанда, мұндай жұмыс алдыңғы деңгейден уақытша жоғарылау суперкомпенсация деп аталады.

Жұмысқа қабілеттілікті қалпына келтірудің биологиялық факторлары (көмірсуларға бай, дәрумендерлген тағам, кейбір биологиялық активті заттар) организмнің энергиялық балансын жақсартатыны сөзсіз. Н.Р. Чаговец биологиялық активті заттар қатарына трикарбон қышқылдары циклiндегі метаболизм өнімдерін, соның ішінде жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіруге тиімді әсер ететін янтарь қышқылын жатқызады. Аспарагин және глутамин қышқылдары қалпына келу үдерістерін жылдамдатады.

Дене жұмыс қабілеттілігінің биологиялық стимуляторлары организмніңэнергиялық балансын жақсартады. Мәселен, қалпына келу кезеңінде белокты артық қабылдау немесе оның синтезінің жылдамдауы кезінде спорттық жұмысқа қабілеттілік жоғарылайды.

Бұған белок алмасуы күшейтілуімен стимулданған жылдамдатылған пластикалық үдерістер ықпал етеді. Бұлшық ет әрекеті кезінде қуатты энергиялық көз глюкоза болып табылады. Сонымен қатар оны артық пайдалану физиологиялық қалыпқа (нормаға) жатпайтын өзгерістер кешенін тудырады. Глюкозаны қабылдау қанның тұтқырлығы мен қан айналымдағы мөлшерін арттырады. Глюкоза электролиттік тепе-теңдікті өзгерте отырып, гипокалиемияны тудырады және осылайша кардиопатиялық құбылыстардың дамуына әкеледі. Стероидтық гормондар тепе-теңдігі бұзылады. Жүрек қызметінің электрокардиографиялық картинасында жүрекке күш түскен кездегі ошақтық өзгерістерге тән өзгерістер байқалады.

Қалпына келтірудің типтік биологиялық факторы пангам қышқылы (В15 дәрумені) болып табылады. Бұл стимуляторды қабылдау липидтер метаболизмін күшейтеді. Пангам қышқылы ұлпалардағы КрФ деңгейін жоғарылата және перифериялық ұлпалардағы қалпына келу үдерістерін жылдамдата отырып, жылдамдық төзімділігін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Бұлшық ет жұмыс қабілеттілігінің стимуляторы рөлін және энергияның қосымша көзін бұлшық ет-аденил препараты атқарады.

Массаждың әр түрін (уқалау, ысқылау, вибромассаж), гидропроцедуралар (душ, шомылу, сауна) қолдану қалпына келу үдерістерін жылдамдатады. Олар психотерапиямен, гидроэлектролиттік теңгерілумен қатар жүру керек. Жүрек қызметін қалпына келтіру үшін оттектік терапия, сонымен қатар С және В дәрумендер тобын қабылдау пайдалы [5].

Дәрігердің нұсқауынсыз, өз еркімен дәрумендерді көп қабылдау зат алмасу үдерістерінің бұзылуларына әкелуі мүмкін. Мәселен, дәрумендерді артық қабылдаудан организмде субстраттық ферменттер өндіріледі. Олар дәрумендердің артық мөлшерін катализдеп, гиповитаминозға әкеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Корганбаева З.С. Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері // Оқу-әдістемелік құрал. – Шымкент, 2017.
2. Қыдырмолдина А.Ш. Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері. – Алматы, 2014. – 528 б.
3. Қыдырмолдина А. «Спорт физиологиясы», – 2013.
4. Бұғыбаева С.Ж., Лесбекова Р.Б., Есжан Б.Ғ., Кисебаев Ж.С. Жасерекшелік физиологиясы және мектеп гигиенасы, – 2017.
5. Сәтбаева Х., Өтепбергенов А.А., Нілдібаева Ж.Б. Адам физиологиясы, – 2012.

СПОРТШЫНЫҢ СПОРТТЫҚ ЖЕТІСТІККЕ ЖЕТУ ҚАБІЛЕТТЕР МЕН ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ

Сулейменов Олжас
Аязбеков Бейбіт
Джылысбаев Дастан
Айымқұлов Расылхан
Аға оқытушылар
М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: olzhas_976@mail.kz

Түйін. Спорттық дарындылықты кешенді зерттеу оны нысан ретінде нысанды іліми тану түрінің бірі – жалпы жүйе ілімін зерттеу деп қабылдауға мүмкіндік береді. Бүтінді зерттеуді түрлі деңгейлерде жүргізуге болады. Біз спорт дарындылығы мәселелерін ағза деңгейінде зерттеуді дұрыс санап, мұндағы дарындылық пен қабілетті спорттағы басқа деңгейлерде зерттеуді жоққа шығармаймыз.

Кілт сөздер: спорттық дарындылық, педагогика, дене тәрбиесі, темперамент, органдар жүйесі.

Аннотация. Комплексное исследование спортивной одаренности позволяет принять ее как один из видов учения о предмете – изучение учения об общей системе. Исследование целого можно проводить на разных уровнях. Мы не исключаем изучение проблем спортивной одаренности на уровне организма и изучение одаренности и способностей здесь на других уровнях спорта.

Ключевые слова: спортивная одаренность, педагогика, физическая культура, темперамент, система органов.

Annotation. A comprehensive study of sports giftedness allows us to accept it as one of the types of teaching about the subject – the study of the doctrine of the general system. The whole can be explored at different levels. We do not exclude the study of the problems of sports giftedness at the level of the body and the study of giftedness and abilities here at other levels of sports.

Keywords: sports giftedness, pedagogy, physical education, temperament, organ system.

Қазіргі қоғам өмірінің экологиялық, экономикалық және әлеуметтік жағдайларының түрлі себептерінен, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептер мен басқада жоғары білім беретін оқу орындарындадене тәрбиесі мен спорт жүйелерінің нашарлауына байланысты оқушылар мен жас жеткіншектердің денсаулықтары төмендеп, жылдан жылға аурулардың саны көбеюде. Осыған орай болашақ жастардың дене тәрбиесі жүйесін жақсартуға мемлекет тарапынан әр жыл сайын бірнеше шаралар жүзегеасырылып, заңдар қабылдануда. Атап айтқанда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан Республикасының 1996-2000 жылдар аралығында жалпы бұқаралық спортты дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» туралы Жарлығына қол қойып (1996ж), 1997 жылы «Қазақстан - 2030» бағдарламасын ұсынды. Ал, 1999 жылы
«Қазақстан Республикасының дене мәдениеті және спорт» туралы заңы қабылданып, 2001 жылы «Қазақстар Республикасының 2001-2005 жылдар аралығындағы дене тәрбиесі мен спортты дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» туралы Жарлығы шықты. Бұл бағдарламалар мен заңдардың негізгі мақсаты дене тәрбиесі саласын дамытуды әлеуметтік тұрғыдан анықтап, қалыптасқан жағдайға жаңаша көзқараспен қарай отырып, оған әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сай білім және тәрбие беру. Сонымен қатар жас ұрпақтың өркениетті қоғамда бас бостандығын қорғай алатын, бүкіл адамзат құндылығын бағалай білетін адамгершілікті, имандылықты және ізгілік мінез – құлықты, іскерде, дені

сау, ой еңбегі мен дене еңбегіне бірдей қабілетті адамзат тәрбиелеу. Сондықтанда дене тәрбиесінің бала тәрбиесіндегі атқарар әлеуметтік ықпалы зор деп есептейміз. Қазіргі педагогикалық ғылым жөнінде дене тәрбиесінің ілімі мен тәжірибесі балалардың денсаулығын сақтауға дене тәрбиесі, әдетте қозғалыс белсенділігі мен денсаулықтың арасындағы себеп – салдарға байланысты жастардың кәсіби – қолданбалы дене дайындығының әлеуметті маңыздылығына арналған іргелі зерттеулермен толықты [1].

Көптеген белгілі ғалымдар теориялық зерттеулер өскелең ұрпақтың дене тәрбиесімен айналысуын теориялық тұрғыдан педагогика теориясы және тарихы, философия, психология, дене тәрбиесі мен әдістемесі, жасөспірім физиологиясы, мектеп гигиенасы т.б. мамандарының жалпы теориялық негізіне сүйене отырып жүргізілуде.

Дайындалып отырған диплом жұмысының ерекшеленетін айырмашылығы дене тәрбиесі тәсілі балалар мен жасөспірімдердің денсаулығын нығайту және қорғау бойынша стратегиялық міндеттерді шешу үшін жүйелі талдауды қолдану болып табылады.

Сонымен бірге әр түрлі шет елдерде пайда болған дене тәрбиесі бағдарламасының нәтижесі берілген және іс-тәжірибелері қорытындылаған. Баланың тәуліктік қозғалыс белсенділігін тәртіпке келтіру міндеттері жаңа қорынан қарастырылған. Балалардың денсаулығы мен қозғалыс белсенділігінің сандық көрсеткіштерінің арасындағы тәуелділік концепциясы игерілген. Балалар мен жасөспірімдердің қимыл қозғалыс қабілеттілігі бойынша әр түрлі ұйымдарда алынған дене тәрбиесі жүйесінің көпжылдық бақылау қорытындылары жинақталған. Ағзаға берілген дене жүктемесіне бейімделу әсерінің сан алуандылығы көрсетілген [2].

Бұл жұмыста балалық және жасөспірімдік кезеңінде әлеуметтік маңызды қызметінің белсенді қалыптасуы үшін дене тәрбиесінің әдістерін дұрыс пайдалануы бойынша жаңа материалдар ұсынылған. Жасөспірімдердің мамандықты таңдауы және дәрігерлік кәсіби бағытты іске асыру үшін ЖӨСМ және жалпы білім беретін мектепоқушылары үшін қажетті дене қасиеттерін дамыту жөніндегі мәліметтерге ерекше көңіл бөлінген.

Спорттық қабілет пен дарындылықты қасиеті мен ерекшеліктері негізінен оны құрайтын бөліктердің ішкі табиғатына байланысты біртұтас жүйе ретінде қарастыруға болады. Біртұтас дамуды, оның бөлшектерінің өзара байланысы мен өзара әрекеттерінің зерттелуі ақиқатты танудың негізгі принциптері болып табылады. Бұл принцип биологиялық және әлеуметтік нысандарды зерттеудегі кешенді амалды жасауда көрініс тапты. Кешенді зерттеу біріңғай бағдарлама бойынша жұмыс істейтін түрлі мамандардың жұмысы мен ортақ мақсатқа жету үшін біріккен жұмыстарды үйлестіруді ұйымдастыруды қарастырады. Нысанды зерттеудегі мұндай амалдар спорттық дарындылықты өзара байланысты элементтер көпшілігі бар жүйе ретінде қарастыру қажет.

Спорттық дарындылықты кешенді зерттеу оны нысан ретінде нысанды іліми тану түрінің бірі – жалпы жүйе ілімін зерттеу деп қабылдауға мүмкіндік береді.

Бүтінді зерттеуді түрлі деңгейлерде жүргізуге болады. Біз спорт дарындылығы мәселелерін ағза деңгейінде зерттеуді дұрыс санап, мұндағы дарындылық пен қабілетті спорттағы басқа деңгейлерде зерттеуді жоққа шығармаймыз.

Спорттық дарындылық жүйесін мына сызба бойынша көрсетуге болады. Бүтін – ағза органдар жүйесі – органдар, ұлпалар жасушалық немесе жасушалық емес ұлпалар элементтері [3].

Жүйелік амал барлық құбылыстар мен заттарды белгілі бір құрылымы (ұйымдастыру) бар жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл белгіленген бүтіннің ерекшелігін, оның қасиеттері мен өзгешеліктерін анықтағанда оны құрайтын элементтердің өзара байланысы мен өзара әрекеті әдістерін қарастыратын бүтіннің ішкі пішіні, яғни құрылымы бар екенін білдіреді. Мұндағы құрылымды зерттеу оны тарихи тұрғыдан яғни шығу тегі мен дамуын тануды қарастырады.

Оның құрылымдық – бөлшектік талдау негізіндегі жүйесі туралы ақпараттарды алу оның қызмет ету әдістерін зерттеуге яғни оны өзгермелі жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Тарихи тұрғыдан жүйені талдау екі бағытта қарастырылады: генетикалық, болжамдық. Демек, жүйені бұлай зерттеуде көпшілік бөлшектер і арасындағы қатынаспен және байланыспен анықталады, жүйенің интегративтік қасиеттерін бүтін ретінде белгілейді. Яғни, кез келген жүйенің өзіне ғана тән, аталған бүтіннің процестері менбарлық бөліктерін үйлестіретін интегралдық факторлары бар.

Бүтінді зерттеу бөліктердің өзара әрекеті, қатынас пен байланыс жүйе түзуші байланыс, сабақтастық құрылымы, бүгіннің құрылымы мен оның құрамдас бөлшектердің тәртібі ретіндегі сәттерді қарастыратын құрылымдық талдау көмегімен атқарылады.

Математикалық әдістердің маңызы зор, оларды қолдану жүйенің шығу тегі мен дамуын табысты зерттеуге, сондай-ақ адамның өмірлік іс - әрекеттері саласында оның ішінде спорттық салада маңызды тәжірибелік мәні бар болжам жасауға мүмкіндік береді.

Жүйке жүйесінің айрықша қасиеттері адамның психикалық процестерінің өзгерістерін сипаттайтын темпераменттің физиологиялық негізі болып табылады. әр бір темпераментке мінез-құлықтарындағы өз ерекшеліктері, қоршаған ортаға деген реакциясы, т.б. тән.

Холерикалық темперамент (жүйке жүйесінің түрі бойынша әлсіз) – күрескер, тез көтеріледі. Ол үшін іс-әрекет пен мазасызданудa айналымдық тән. Ол жұмысқа барынша беріліп, айналысады, күші тасып, кедергіні бағындыруға дайын, шынында да мақсатқа жету жолында кедергілер мен қиындықтарды бағындырады. Ал күші таусылғанда онда құлдырау болады, себебі ол түгел жұмыс атқарғанға дейін тез шаршайды. Холериктің ерік жігері тұрақсыз. Ол сонымен қатар тез ашуланады, өз әрекетін үлкен күш түсіруменатқарады [4, 5].

Сенгвинистикалық темперамент жүйке процестері жақсы меңгерілген, қозғалмалы, күшті тұрақты түр. Бұл талапқа сай, дені сау, өмірге құштар қоғам мүшесі, бірақ ол өз қабілетін қызықты істерге, яғни үнемі қозу жағдайында көрсетеді. Сангвиник қозғалуға бейім, өзгермелі әрекет жағдайларына тез бейімделеді, айналасындағылармен сөйлескенде қысылмайды. Ұжымда бұл тип көңілді, өз ісін жақсы басқарып, қызыға атқарады. Сезімі тез туындап, тез ауысады, ол нерв әрекеттерінің тез ауысуын көрсетеді. Қауіптіжағдайларда ашуын тез басады. Әдетте оптимист жүйке әрекеттерінің тез қозғалысы ақыл
– ойының икемділігіне көмектесіп, зейінін тез аударып, жаңасын тез меңгереді.

Флегматикалық темперамент қозу мен тежелуінің барынша тұрақты әрекетімен, жүйке әрекеттерінің қозғалыс қатыстығымен сипатталады. Бұлар – салмақты, ұстамды адамдар табанды және төзімді еңбекқор. Жүйке әрекеттерінің тұрақтылығы мен олардың инерттілігі арасында флегматиктер күрделі жағдайларда да салмақтылығын сақтайды. Күшті тежелуі мен тұрақтылығына қарай флегматик қозу барысында өз еркін бағындыра алады. ол ұсақ – түйекке араласпайды, сондықтан ұзақ және әдістік күш түсіріп, біркелкі күш жұмсауды қажет ететін жұмысты орындай алады. И.Павлов бұл түрдің үлкен төзімділігін атап өтті. Үлкен жұмыс атқарғаннан кейін де флегматиктер жүйке жүйесі үшін біршама ауыр, бірақ жүйке әрекеттерінің үлкен қозғалысын талап етпейтінтапсырмаларды да орындай алады [6].

Меланхолиялық темперамент әлсіз жұмыс қабілетімен ерекшеленеді. Онда қозу әрекеті де, тежелу әрекеті де әлсіз болады. Ол жаңа жағдайлардан қашады, жаңа адамдармен тіл табысуы қиын, сондықтан тұйық. Ішкі тежелу (тежелу әрекетінің жоғары көріну түрі) флегматиктерге қиындық тудырады, ол ішкі тежелуге өте сезімтал келеді, ол өмір жағдайларына тез бейімделуге көмектеседі. Алайда, психикалық және дене мүмкіндіктері шамасында жұмыс атқаруға тиісті мамандықтарда (ұшқыш, космонавт, сүңгуір, өрт сөндіруші, жоғары дәрежелі спортшы) жүйке жүйесінің бұндай ерекшеліктері кәсіби жарамсыздықты анықтау факторы болып табылады.

Жүйке жүйесінің қабілеті мен типтік ерекшеліктерінің өзара байланысындағы негізгі ерекшеліктерді Б.Теплов жүйке жүйесінің түрлерін адамның немесе жануардың мінез құлқында, жеке тұлға әрекетінде көрінетін жоғары жүйке әрекетінің сипатына, фенотипіне немесе құрылысына байланысты («генотип» немесе «темперамент» Павлов терминологиясы бойынша) жүйке әрекетінің белгілі бір қасиеттер кешенін білдіретін табиғи, туа біткен жүйке жүйесі ерекшеліктеріне қарай ажыратуға болады деп есептейді.

И. Павлов адамның жеке тұлғасы биологиялық мұра ретінде де, сондай-ақ тәрбие жағдайларымен де анықталатынын бірнеше рет атап өтті. Жүйке жүйесінің күші туа біткен қасиет, ал мінез жеке қалыптасқан дағдылардан құралады. И. Павлов егер біз жүйке жүйесінің түрлері туралы сөз қозғасақ онда жан – жануардың немен туылатынын, яғни оның ағзасына туылғаннан берілген қасиеттер туралы айтатынымызды дәлелдеді. Жүйке жүйесінің түрлерін өзгерту туралы айтсақ, онда тек тәжірибе жинақтау жағдайында жануардың жалпы шартты – рефлекторлық әрекетін реттеу мен жақсарту мүмкін болады. Түрді басқаша жасау мүмкін емес.

Бұдан кейінгі зерттеулер физиологиялық тұрғыдан ғана сипатталатын, бірақ (күш, тепе – теңдік сақтау, жүйке жүйелерінің қозғалғыштығы) тұлғаның психикалық көзқарастары трғысынан үнемі көпжақты қасиеттер туа біткен болуы мүмкін екенін дәлелдеді [7].

Француз зерттеушісі Морис әрбір топтың өзінің белгіленген жұмыс қабілеті бар екенін тұжырымдады. Оның келтірген мәліметтері бойынша күшті әрі тез көтерілетін түр көптеген килограммометрлер жасауға қабілетті. Ондағы эгрограмма баяу төмендейді. Яғни, жүйке жүйесінің үлкен қарсылық күшін көрсетеді. Күшті, бірақ жай ашуланатынтүр де көптеген килограммометрлер жасауға қабілетті, бірақ оның эгрограммаларының аз бөлігі қысқа болып, тез таусылумен сипатталады. Жүйкесі тез ашуланатын түр ұзақ дене жұмысына қабілетсіз, бірақ эгрограммасының төмендеуі кезеңінде үлкен қарсылық күшімен сипатталады. Эгрограммасы күрт төмендеу – мен аяқталатынын әлсіз және жүйкесі тез көтерілмейтін түрлер дене жұмыс қабілеті төмен және әлсіз болады.

Бірқатар зерттеушілер әлсіз түрдегі бұлшық ет жұмыс қабілетінің төмен көрсеткіштеріне, ал күшті түрлердің жоғары көрсеткіштеріне көңіл аударады. Қозғыш түрлерде шаршау қысқа, күшті тұрақты түрге қарағанда тез шаршайды, бірақ сәл демалыстан соң жұмыс қабілеті тез көтеріліп, кей жағдайларда бастапқыдан да асып түседі. Бұлшықет жұмыс қабілеті тұрақты түр тежелуі күшті және әлсіз топтар арасында орташа сатыда тұрады [8].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. «Қазақстан Республикасында 1996-2000 жылдар аралығында бұқаралық спорты дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасы». – 1996 ж. 19 желтоқсан. №3276.

2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030» Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы, 1998. – 240 б.

3. Қазақстан Республикасының Дене мәдениеті және спорт туралы Заңы. – 1999 ж. 2 желтоқсан. №490-13 ҚР. // Sport, 2000. - №1, 4-11 қантар.

4. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасында дене шынықтыруды және спортты дамытудың 2001-2005 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы, – Астана, 2001. – №571.

5. Адамбеков К.Т. Оқушылардың дене тәрбиелеудің педагогикалық негізі. // п.ғ.д. дисс. автореферат. – Алматы, 1995. – 38 бет.

6. Аяшев А.О. Болашақ мұғалімнің тәрбие жұмысына кәсіби даярлығындене тәрбиесінің құралдары арқылы қалыптастыру. п.ғ.д. дисс.автореферат, – М., 1993, – 55 б.

7. Кузнецов З.И. Мектеп жасындағы балалардың негізгі дене қасиеттерін дамыту // ғылыми конференциясының жинақтары. – Поланга, 1966.

8. Сапарбаев М.Б. Дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдеріне үздіксізпедагогикалық білім беру жүйесінің теориясы мен практикасы. п.ғ.д.дисс. автореферaты. – Алматы, 1993. – 318 б.

ҰЙЫМ МӘДЕНИЕТІН ДИАГНОСТИКАЛАУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІНІҢ ЗАМАНАУИ АСПЕКТІЛЕРІ

Куралбаев Алмас Ахметкаримович
PhD, аға оқытушы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: almas.kuralbayev@ayu.edu.kz
Тұрлыби Аяулым Алтынбекқызы
Магистрант
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
e-mail: ayaulim.turlybi@mail.ru
Арыстанов Нургали Оразалиевич
Магистр, аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: arystanov.nurgali@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада қазіргі таңдағы қалыптасқан ұйым мәдениетінің заманауи қажеттіліктерге сәйкес өзгеру қажеттілігінің туындап отырғандығына шолу жүргізілді. Әр түрлі сарапшылардың ұйым мәдениетіне деген анықтамаларына деген пікірлерін зерделей отырып, олардың басым бөлігінде ұйым ішіндегі тиімді қарым-қатынас және оның мақсатты жоспарларының айқындылығы табысқа жетудің бірден-бір жолы туралы авторлармен тұжырымдамалық негіздеме берілген. Ұйым ішіндегі мәдениетті диагностикалау - сандық әдістер арқылы мәдениет пен бизнес тиімділігі арасындағы байланысты анықтауға ең лайықты, сондай-ақ түрлі ұйымдардың ұйымдық мәдениеттерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ұйымдық мәдениет, диагностикалау, әдістеме, басқару, қарым-қатынас.

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость изменения существующей культуры организации в соответствии с современными потребностями. Изучая взгляды различных специалистов на определение организационной культуры, большинство из них дают понятийный аппарат авторам об эффективной коммуникации внутри организации и прозрачности ее целевых планов как единственном способе достижения успеха. Диагностика культуры внутри организации является наиболее подходящим способом определения взаимосвязи между культурой и эффективностью бизнеса с помощью количественных методов, а также для сравнения организационной культуры разных организаций.

Ключевые слова: организационная культура, диагностика, методика, упарвления, взаимоотношения.

Annotation. This article discusses the need to change the existing culture of the organization in accordance with modern needs. By studying the views of various specialists on the definitions of organizational culture, most of them provide the authors with a conceptual apparatus about effective communication within the organization and transparency of its target plans as the only way to achieve success. Culture diagnostics within an organization is the most appropriate way to determine the relationship between culture and business performance using quantitative methods, as well as to compare the organizational culture of different organizations.

Keywords: organizational culture, diagnostics, methodology, management, relationships.

Кіріспе

Интеллектуалды еңбек ең тапшы және қажетті ресурсқа айналуда. XXI ғасырдың алғашқы жартысында қабілетті қызметкерлерді тарту және жұмыспен қамту әр ұйымның басты стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Көптеген ұйымдар арнайы, сонымен қатар менеджерлік қабілет секілді негізгі біліктіліктерге ие қызметкерлерге аса мұқтаж. Мұндай қызметкерлерді жоғалту ұйым жұмысының барлық бағыттарының әрекет етуін қиындатады. Мамандардың, бизнесмендердің және менеджерлердің қазіргі қоғамдастығында мынадай түсінік пайда болды, яғни өз ұйымының ниеттестігі тек еңбекақымен, сыйақы бонустарымен және сауда маркасының танымалдылығымен ғана емес, бұл пайда әкелу мүмкіндігін қамтитын көптеген параметрлер, атап айтқанда еңбектің нәтижесіне ықпал ету, шешім қабылдауға қатысу, қадір-құрметті сезіну. Сипатталған факторлардың көбісі ұйымдық мәдениет ұғымын біріктіреді.

Сонымен бірге қазіргі жаһандық экономиканың келеңсіз сәттерін де атап өткен жөн. Бұл әлеуметтік теңсіздіктердің көбеюі, бизнес жүргізудің қылмыстық кестелерінпайдалану, экологиялық жауапкершіліктің жоқтығы. Қылмыс заңсыз кәсіпкерлік айналымында, нарықта сапасыз және жалған өнімді ұсынуда, салықтардан жалтаруда, еңбек құқығын бұзуда көрініс табады. Жұмысшыларды жынысына, жасына, ұлтына қарай бөлу, қызметкерлердің көпшілігін өндірісті басқаруға және табысты бөлуге қатысуынан шеттету, интеллектуалды еңбек нәтижелерін заңсыз пайдалану орын алады.

Диагностика бизнестің ағымдағы мәселелерін шешу, мысалы қызметкерлердің ниеттестігін арттыру, кадрлардың ағымын төмендету сондай-ақ стратегиялық мәселелерді шешу – жалпы алғанда бизнестің тиімділігін арттыру тұрғысынан ұйымдық мәдениеттің күшті және әлсіз тұстарын анықтауға мүмкіндік береді.

Әдеби шолу. Ұйымдық мәдениет диагностикасы, сонымен қатар қайта құрылымдау кезінде ұйымның әлеуетін болжау үшін қажет [1].

Ұйымның ұйымдық мәдениетін диагностикалаудың түрлі әдістері мен тәсілдерін қарастыру кезеңінде, ең алдымен, ұйымдық мәдениетті талдау әдістерін үш топқа біріктіруге болатынын ескеру қажет [2]:

1. Холистикалық – зерттеуші ұйым мәдениетіне қосылады және ұйым мүшесі ретіне іс-әрекет етеді. Холистикалық әдістер ұйым қызметкерлерінің көзқарасын бейнелейтін ерекше мәдениет элементтерін айқындауға көмек береді.

2. Метафоралық – зерттеуші құжаттардың, акционерлер алдындағы есептердің, әңгімелесулердің элементтерін, пайдаланады.

3. Сандық – зерттеуші түрлі тәсілдерді талдайды, олардың әрқайсысы ұйымның ұйымдық мәдениетінің деңгейін бағалауда мәні зор. Ұйымдық мәдениетті диагностикалаудың осы сандық әдістеріне арналған, олар мәдениет пен бизнес тиімділігі арасындағы байланысты анықтауға ең лайықты, сондай-ақ түрлі ұйымдардың ұйымдық мәдениеттерін салыстыруға мүмкіндік береді. Осы ретте ең басты мәселе – бұл ұйымдық мәдениеттің бағалауға тиісті белгілер немесе факторлар жиынтығын анықтау. Ұйымдық мәдениетті диагностикалау саласындағы алғашқы зерттеулер XX ғасырдың сексенінші жылдары АҚШ-та пайда болды. Олар ұйымдастырушылық мәдениеттердің түрлері мен оны зерттеу деңгейлерін ерекшелеуге қатысты болды. Аталмыш зерттеулер классикалық түрге айналып, сандық тәсілді алдағы уақытта дамыту негізін қамтыды. 1980 ж. Г.Хофстеде түрлі ұлттық мәдениеттерде ұйым қызметкерлерінің ұйымдастырушылық тәртібінің айырмашылығы туралы ауқымды зерттеу нәтижелерін жариялады [3]. Хофстедебес негізгі өлшемді айрықшалады, олар түрлі мемлекет ұйымдарының ұйымдық мәдениеттеріндегі айырмашылықтарды анықтады:

1) биліктен қашықта болу;

2) белгісіздіктен аулақ болуға тырысу;

3) дарашылдық немесе ұжымшылдық;

4) ер жүректік немесе биязылық;

5) қысқа мерзімділік немесе ұзақ мерзімділікке бағдарлану.

Хофстеде, ұйым ішіндегі мәдениет ұлттық мәдениетке қарағанда табиғаты басқа екенін көрсетті. Хофстеденің ойынша, ұлттық мәдениет құндылықтармен үйлесіп, ал ұйымдық мәдениет тәжірибемен үйлесіп құрылады. Хофстеде еңбектері ұйымдардың ішінде ұйымдық мәдениеттің зерттелуі негізін қалады.

1983 ж. Диел мен Кеннеди кері байланыс жылдамдығы мен тәуекел деңгейіне негізделетін ұйымдық мәдениет өлшемдерін ерекшеледі [4, 5]:

1. Төмен дәрежелі тәуекел және жылдам кері байланыс. Біршама төмен тәуекелді жоғары деңгейлі белсенділік. Жұмыс сапасы қозғаушы күш болып табылады. Бөлшек сауда, жылжымайтын мүлік ұйымдары, бағдарламалық жасақтама әзірлеушілер, жылдам тамақтану мейманханалары ережеге сай аталмыш мәдениет түріне ие.

2. Жоғары тәуекел және жылдам кері байланыс – дарашылдардың, жылдам келісім және жеңіл табыс немесе жеңіліс мәдениеті. Дәл осы жоғары тәуекел және мол табыс табудың тиісті мүмкіндігі осы мәдениеттің қозғаушы күші болып табылады.Ұзақ мерзімді болашақ емес, ағымдағы сәт маңызды. Жарнамалық бизнеске, валюта және құнды қағаздар нарқында ойыншыларға, кеңесшілерге, ойын-сауық бизнесіне лайықты.

3. Төмен дәрежелі тәуекел және баяу кері байланыс – үдеріс мәдениет, қалыпты, жайлы, өткен шақта және болашақта тәуекелсіз жұмыс, адамдар үдеріске шоғырланған. Ішкі саясат және шиеленістер, сондай-ақ бүкіл жүйенің байланыссыздығы осындай мәдениеттің қозғаушы күші болуы мүмкін. Демократияның дамуы ағымдағы жағдайды сақтау құралы болып табылады. Мәдениеттің мұндай түріне ірі банктер мен сақтандыру ұйымдары, ірі ұйымдардың әкімшілік бөлімшелері, фармацевтикалық фирмалар, коммуналдық қызмет көрсету ұйымдары ие.

4. Жоғары тәуекел және баяу кері байланыс – болашаққа бағдарлану, инвестициялық мәдениет. Қозғаушы күші – жоғары тәуекел және нәтижені ұзақ күту. Қызметкерлер инвестицияларды барынша сақтандыра отырып сақтықпен жұмыс істеуге тырысады. Әдетте мәдениеттің мұндай түрі инвестициялық банктерге, құрылыс ұйымдарына, авиация және ғарыш өндірісіне, күрделі жабдық өндірісіне тән.

Американдық ғалым Шейн 1996 ж. ұйымдық мәдениетті танудың, сәйкесінше зерттеудің үш деңгейін енгізді [6]:

1. Артефактілер – қызметкерлердің сырт келбеті, сөйлеуі, ауыстырылу кеңістігі, символика, дәстүрлі шаралар мен ғұрыптар түрінде ұйым өмірінің біршама байқалатын көріністері. Артефактілер мәдениеттің анағұрлым терең деңгейлерінің сыртқы көрінісі болып табылады.

2. Декларацияланған құндылықтар – жалпы құндылықтар мен сенімдерді бейнелейтін ұйым мүшелерінің пікірлері мен іс-әрекеттері. Декларацияланған құндылықтар әдетте менеджерлердің жұмыс нәтижесі – стратегияларды өңдеу бөлігі ретінде саналады. Қалған қызметкерлер бұл құндылықтарға қарым-қатынасты өздері қалыптастырады. Стратегиялар өзгерген жағдайда, декларацияланған құндылықтар жаңаға өзгеруі мүмкін, ал табысты және нығайған жағдайда базалық көріністердің келесі деңгейіне өте алады.

3. Базалық көріністер – бұл қызметкерлердің тәртібін анықтайтын ұйым мәдениетінің байыпталмас негізі.Қызметкерлер үшін бұл көріністер айқын және өздігінен түсінікті болып саналады.

Әдістеме. Ұйымдық мәдениетті бағалаудың сандық әдістері халықаралық корпорациялар қызметін эмпирикалық зерттеу негізінде бірқатар танымал американдық және еуропалық ғалымдармен әзірленген.

Олардың ішінде ең танымалы Ким Камерон мен Роберт Куиннің OCAI әдістемесі болып саналады [7]. Әдістеме ұйымдық мәдениеттің төрт үлгісі және түрлі дәрежеде түрлі үлгілерге тән 6 негізгі белгісі бар деп болжайды. Белгілер ретінде:

– өзара қатынастар қағидалары;

– көшбасшылық мінез-құлқының стилі,

– қызметкерлерді басқару стилі;

– ұйымның біріктіруші негізі;

– стратегиялық мақсаттар,

– табыс белгілері пайдаланылады. Зерттеу барысында екі бағдар қалыптасады: «қалай болса» және «қалай болуы тиіс» және сәйкессіздіктерді жою үшін қажетті өлшемдер анықталады. 100 ұпайлық деңгейде мәдениеттің әр үлгісіне тән пікірлердің төртнұсқасы арасында бөлу зерттеудің міндеті болып табылады. Камерон және Куинн келесідей 4 үлгіні бөліп қарастырды:

Кландық мәдениет – жоғары ұйымшылдықпен, жалпы мақсаттармен ерекшеленетін ұйымдасу түрі, ұйым бизнеске қарағанда отбасыға көбірек ұқсайды.

Адхократиялық мәдениет – сыртқы әлем өзгерістері мен бағыт-бағдарының ашықтығына басым көңіл бөлінеді. Мұндай ұйымда жаңашылдық бәрінен жоғары бағаланады.

Иерархиялық мәдениет – ұйымдасудың бұл түрі өз өмірінде формалды құрылымға, саясатқа және процедураларға жиі арқа сүйейді.

Нарықтық құрылым – ұйымдасудың бұл түрі әрдайым өнімділік, нәтиже, қорытынды туралы жиі айтады.

1991 ж. американдық ғалымдар О'Рейли, Чатман және Кондуэлл ұйым мәдениетінің диагностикасында келесідей 7 өлшем пайдаланылуы мүмкін екенін көрсетті[8]:

1) жаңашылдық және тәуекел етуге дайын болу, яғни тәуекелді, сараптама жасауды ынталандыру, инновацияларды мақұлдау деңгейі;

2) барлық нәрсеге жіті көңіл бөлу – ұйым өзінің қызметкерлерінен тапсырмаларды орындауда қаншалықты нақтылықты, асқан дәлдікті және ұсақ-түйекке көңіл бөлуді күтетіндігі;

3) ақырғы нәтижеге бағдарлану – басшылық нәтижеге қол жеткізу үшін пайдаланатын әдістер мен үдерістерге емес, ақырғы нәтижеге қандай деңгейде бағдарланғандығы;

4) адамдарға қарай бағдарлану – ұйымның құндылық және қызметкерлерге құрмет деңгейі, дарындарды ынталандыру дәрежесі;

5) командалық немесе дербес жұмысқа бағдарлану;

6) агрессивтілік – ішкі бәсекелестіктің достық сезімге қарама-қарсы деңгейі;

7) тұрақтылық – ағымдағы жағдайдың инновацияларға ұмтылуға қарама-қарсы сақталуына әрекет ету.

Жоғарыда көрсетілген 1, 2 және 7 проекциялар жұмысқа деген қатынасты білдіреді. Ал 3, 4, 5, 6 – ұжым ішіндегі қатынасты және жеке іс-әрекеттердің нормаларына бағытталған. Ұйымдық мәдениетті бағалау ұйым қызметкерлерінің дербес және ұйымдастырушылық құндылықтарды сипаттайтын пікірлермен келісуі арқылы жүзеге асады. Сандық әдісті пайдаланудың келесі үлгілері Кук және Лаффертидің бастапқыда ұйым мүшелері арасында бөлінетін тәртіптік нормаларды, құндылықтар мен сенімдерді тұжырымдау үшін әзірленген OCAI әдістемесі болып табылады [9]. Әдістеме басқару стильдерін зерттеуге бағытталған және ұйымды 12 ұйымдастырушылық стильдің біріне сәйкес келу тұрғысынан диагностикалайды. Нәтижесінде ұйым ұйымдық мәдениеттің үш түрінің біріне жатады:

1. Конструктивті – қызметкерлер келісуге тырысып, күрделі мәселелердің көпшілігімен келісімге жету тәсілдерін іздейді.

2. Пассивті-қорғаныс – қызметкерлер өзіне және өзгелерге зиян келтірмес үшін мұқият әрекет етулері тиіс деп есептейді.

3. Агрессивті қорғаныс – қызметкерлер өздерінің жағдайын және жұмыстың сақталуын өте қатты уайымдайды.

Ұйымдық мәдениетті диагностикалау әдістемесінің тағы бір белгілі үлгісі 1997 ж. Стелленбош бизнесінің Жоғары мектебінде әзірленген ван де Пост және Конингәдістемесі болып саналады [10]. Пост және Конинг ұйым мәдениетін сипаттайтын 114 параметрді сипаттайды, оларды 14 жалпылаушы факторға бағыттайды. Факторларқұрамында алдыңғы әдістемелерге қарағанда ұйымның қоғаммен қатынасын сипаттайтын
– ұйымның мақсаттылығы, мақсаттардың анықтығы, тұтынушыға бағдарлану секілді параметрлері кездеседі. Алайда қалған 11 факт ұйымның ішкі құндылықтары мен басшылық стиліне қатысты.

Зерттеу нәтижелері. Ұйымдық мәдениетті диагностикалаудың келесі қадамы ұйымдық мәдениет тиімділігінің индекстерін есептеу болып табылады, яғни барлық зерттелетін параметрлердің бизнес тиімділігіне жалпы ықпалы тұрғысынан олардың деңгейін интегралды санды бағалау. Осы ретте бизнестің тиімділігі қызметкерлердің қанағаттанушылық деңгейі, кадрлардың тұрақтамауы, еңбек өнімділігі сияқты оның ішкі көріністері тұрғысынан да, сонымен бірге нарықтық үлесінің өсуі, пайданың артуы, тауар мен қызмет сапасының өсуі, өнімнің жаңа түрлерін шығару сияқты сыртқы нәтижелері тұрғысынан да түсініледі.

Жоғарыда сипатталған әдістемелер негізінде ұйымдық мәдениеттің бірқатар индекстері әзірленген болатын, олардың ішінде ең танымалдары Norms Diagnostic Index [11] пен Culture Gap Survey [12] есептеуге болады. Бұл құралдар ұйым мүшелерінің құндылықтарын, олардың мәселені алға қою, шиеленіске жол бермеу, өзін-өзі қорғау тәсілдерін, жаңалықтарға бейімділігі мен тәуекелді қабылдау деңгейін өлшеді.

Біздің ойымызша, сыртқы әлеммен өзара әрекетті – миссияны, тұтынушы мен ұйымның беделіне бағдарлануды зерттеуден гөрі жеке құндылықтарға, қызметкерлердің ішкі қатынастарына және басшылық стиліне барынша көңіл бөлу осы көрсетілген әдістердің кемшілігі болып табылады.

Ұйымдық мәдениеттің тиімділік индексін есептеудің біршама теңдестірілген тәсілін 1993 ж. Лазан халықаралық басқаруды дамыту институтының профессоры ДэниэльДэнисон ұсынды [13]. Дэнисон Вильям Нилмен бірге ұйымдық мәдениет ерекшеліктерінің ұйымдастырушылық тиімділікпен байланысына эмпирикалық зерттеу жүргізді. Нәтижесінде бизнестің тиімділігіне ықпал ететін ұйымдық мәдениеттің 4 негізгі сипатын ерекшелеген болатын, олардың әрқайсысында бірнеше индекс есептеледі:

1 сипаты - бейімделушілік, бұл сипаттың аясында:
– өзгеріс жасау (жаңашылдық, бейімделушілік);
– клиентке бағытталу;
– ұйымдастырушылық индекстері есептеледі.
2 сипаты - миссия, бұл сипаты шеңберіндегі индекстер:
– стратегиялық бағыт;
– мақсаттар.
3 сипаты - жүйелілік (келісушілік) - индекстері:
– үйлесу мен бірігу;
– келісім;
– негізгі құндылықтар.
4 сипаты - қатыстылық (қызықтыру) – мынадай индекстер ескеріледі:
– өкілеттіктер;
– қабілеттерді дамыту индексі;
– командалық бағдарлану индексі.

Индекстер есебі қызметкерлердің сауалнамаларын өңдеу негізінде жүзеге асырылады, онда әр индекс бойынша бес ұпайлық шкаламен бағаланатын бірнеше пікірлер тұжырымдалған. Индекстерді есептеу нәтижелері бойынша ұйымдық мәдениет шеңбер түрінде беріледі, көлденең сызық факторларды ішкі және сыртқы деп бөледі. Ұйымда ішкі үдерістерүйлесушілікпен және қызықтырушылықпен, ал сыртқы үдерістер бейімделушілікпен және миссиямен ерекшеленеді. Тік сызық тұрақтылық пен икемділік

арасында шекара жүргізеді. Қызығу және бейімделу өзгерістерге деген ұйымдастырушылық икемділікті, ал үйлесімділік пен миссия ұйымның тұрақты дамуға деген қабілетін белгілейді. Бұл үлгіде миссия мен үйлесімділік қаржы нәтижелеріне, мысалы кіріс пен пайдаға көбірек ықпал етеді, ал үйлесімділік пен қызығушылық сапаға, қызметкерлердің қанағаттанушылығына, клиенттердің ниеттестігіне көбірек ықпал етеді деген болжам бар.

Қызығушылық пен бейімділік өнім мен инновацияның дамуына көбірек ықпал етеді. Бұл параметрлердің индекстері 3-тен 4-ке дейінгі аралықта өндіріс пен қызметте инновациялық белсенділіктің жоғары деңгейін, шығармашылық тәсілдің болуын, қажеттілікке өзгерудің жылдам әрекеттесуімен, клиенттер мен өз қызметкерлерінің қажеттіліктерін білдіреді. Бейімділік пен миссия табысқа, сатылымның артуына және нарық үлесіне ықпал етеді. Ұйымда 3-тен 4 ұпайға дейінгі тиісті индекстердің мәнінде нарық үлесінің артуы мен сатылымның ұлғаюы жоғары ықтималдылыққа ие. Осылайша Денисонның үлгісі бойынша ұйымдық мәдениетті зерттеу ұйымға шешімдерді қабылдау жүйесін қалыптастыруға, қызмет бағытын ұсынуға, жұмысшылардың тәртібін басқаруға, қызметкерлер еңбегінің нәтижесі мен өнімділігіне ықпал етуге көмектеседі.

Ұйымдық мәдениет тиімділігін диагностикалаудың шетелдік әдістемелеріне шолу жасай отырып жуырда ұйымдастырушылық мәдениеттің бір сәтте үш деңгейін (дербес, интра-ұйымдастырушылық, интер-ұйымдастырушылық) қамтуға мүмкіндік беретін әдістердің пайда болғанын айта кеткен жөн. Осындай әдістердің бірі «Ұйымдастырушылық мәдениеттің көп деңгейлі бағыты» деген атауға ие болды [14]. Бұл әдіс ұйымдық мәдениеттіңүш деңгейін қамтитын бес параметрін нақтылайды: дербес деңгей жұмысқа қызығушылықты, ұйымға қатысты ниеттестікті, басқаруға қатысу дәрежесін, интра-ұйымдастырушылық деңгей – ұйымның миссиясы мен құндылықтарын, ұйымдастырушылық құрылым, интер-ұйымдастырушылық деңгей қоршаған ортаның факторларын белгілейді.

Зерттеу барысында ынталандырушы факторлардың екі түрі: ынталандырушы (ұйымның тұрақтылығы, ұйым қызметкерінің жоғары беделі, еңбекақының жоғары деңгейі, әлеуметтік жеңілдіктер жүйесінің болуы, жаңа білім алуға мүмкіндік, ұжымдағы жақсы қарым-қатынас, мансаптық өсу мүмкіндігінің болуы, жұмыстағы шығармашылық элементтер) және ынталандыруға қайшы (жұмыстың аса күрделілігі және қарқындылығы, нәтижелерге жоғары персоналды жауапкершілік, қатаң тәртіп талаптары, жұмыстың жалғасу кепілінің жоқтығы, бос уақыттың жетіспеушілігі, басшылық тапсырмасын орындау үшін өкілеттіктің төмендігі) түрлері анықталды.

Түрлі уақыт аралығында түрлі ұйымдардың немесе бір ұйымның ұйымдық мәдениетін сандық салыстыру мүмкіндігі осы әдістеменің артықшылығы болып саналады. Алайда, біздің ойымызша, қазақстандық ұйымдардың ұйымдық мәдениет деңгейін бағалаудың сандық әдістерін қолдану жеткілікті негізделмеген. Ұйымдық мәдениеттің әртекті факторларын бірыңғай индексе біріктіру мүмкіндіктерін зерттеу, сонымен бірге әр коэффициенттің мәнінің шамасын статисткалық тұрғыдан есептеу кездеспейді.

Қорытынды

Ұйымдық мәдениеттің тиімділігін бағалаудың қарастырылған сандық әдістемелері көрсетілген кемшіліктермен қатар тиімділіктің тар ұғымына сүйенеді, ол ұйымның меншік иелеріне пайда келтіру қабілетінен тұрады. Экономиканы дамытудың заманауи кезеңі қазақстандық ұйымдарда тиімділік өлшемдерінің кеңейтілген жиынтығы негізінде ұйымдық мәдениеттің тиімділігін бағалау әдістемелерін әзірлеуді талап етеді.

Осылайша, сандық тәсіл негізінде ұйымдық мәдениет диагностикасының құралдарын алдағы уақытта жетілдіру, яғни ұйымдық мәдениеттің қазақстандық ерекшелікті ескеру арқылы ұйымның инновациялық дамуына ықпал етуінің маңызды факторларын айқындау қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Миллер А.И. Методические аспекты интеграции промышленных предприятий. Вестник экономической интеграции. – 2011. – 5(37).
2. Огребняк В.А. Современные методики оценки организационной культуры предприятия // Общеэкономические концепции функционирования предприятия в условиях рынка: межвузовский сборник научных трудов. – Тольятти: Изд-во ТГАС, 2005. – Вып. 16.
3. Hofstede G.H. Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations acrossnation 2001. – New York: Doubleday, 1996.
4. Dile T., Kennedy A. Corporate cultures. Reading, MA: Addison-Wesleys, – 1982.
5. Dile T. Corporate Culture: The Rites and Ritual of Corporate life, S. California University, – 1984.
6. Shein E.N. Culture: «The missing concept in organization studies». Administrative Science Quarterly 41, – 1996.
7. Камерон К, Куинн Р. Диагностика и изменение организационной культуры. – Питер, 2001.
8. O' Reilly C.A., Chatman J.A, Caldwell D.F. «People and organizational culture: A profile comparison approachto person-organization fit» // Academy of Management Journal. – 1991, – 34(3).
9. Cooke R.A., Lafferty J.C., level V. Organizational Culture Inventory (Form 1). Plymouth, MI: HumanSynergistics, – 1983.
10. Van der Post, W.Z. De Coning T. J., «An instrument to measure organizational culture» // South African Journal of Business Managment. – 1997, – 28(4).
11. Rousseau D.M. «Normative beliefs in fund-raising organizations: Linking culture to organizational performanceand individual responses». Group and Organization Studies. – 1990. – N15.
12. Kilmann R.H., Saxton M.J. Kilmann-Saxton Culture Gap Survey. Tuxedo-NY: Organizational Desigh Consultant, – 1983.
13. Denison D.R. Corporate Culture and Organizational Effectiveness New York Wiley. – 1990.
14. Мацумото Д. Психология и культура. – Сп.б, 2002.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАЛПЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Тлеш Айша Серікқызы
Магистрант
Махамбет Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті
e-mail: aisha.ted@mail.ru

Түйін. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың дене қалпының сипаттамасы қарастырылған. Медициналық-педагогикалық тексеру кезінде анықталған балалардың тірек-қозғалыс аппараттарының жұмысындағы ақаулар, мұнда әртүрлі жас топтарындағы балалардың дене бітімдерінің ақаулары олардың денсаулығы үшін күрделі мәселе болып табылады. Сондықтан мектепке дейінгі жастағы балалардың дене қалпын кешенді зерттеу нәтижесінде әртүрлі бастапқы позициялардағы дамуы мен күйін сипаттайтын мәліметтер алынды. Зерттеу мақсаты дене шынықтыру кезінде жеке кешендерді қолдану негізінде мектепке дейінгі жастағы балалардың дұрыс дене қалпын қалыптастыруды қадағалай отырып, оның алдын алу үдерісін ғылыми негіздеу. Мақала тақырыбының өзектілігі дұрыс дене қалпының ағза мүшелері мен жүйелерінің жұмысы үшін ең жақсы

жағдайларды жасай алатынында. Қазіргі уақытта осы жастағы балалар үшін үлкен мәселе дұрыс дене қалпын қалыптастыру және сақтап қалу екендігі айтылады.

Кілт сөздер: мектеп жасына дейінгі балалар, дене бітімдері, дене қалпы, дұрыс дене қалпын қалыптастыру, дене шынықтыру, дене жаттығулары.

Аннотация. В статье рассматривается физическое состояние детей дошкольного возраста. Нарушения опорно-двигательного аппарата у детей разных возрастных категорий, выявленные при медико-педагогических обследованиях в дошкольных учреждениях, могут представлять серьезное беспокойство для их здоровья в дальнейшем. В связи с этим, в результате комплексного изучения физического состояния дошкольников были получены данные, описывающие физическое развитие и данные осанке детей в различных положениях. Цель исследования – научно обосновать процесс формирования правильной физической осанки и профилактики нарушений ее у детей дошкольного возраста путем использования специальных физических упражнений, индивидуальных комплексов как на занятиях физической культурой, так и в течение дня. Актуальность статьи заключается в том, что правильная осанка может создать наилучшие условия не только для функционирования органов и систем в детском возрасте, но и состояния здоровья в целом. А постоянное выполнение физических упражнений решает проблему приобщения детей к занятиям физической культурой с раннего возраста.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, физическое состояние, осанка, формирование правильной осанки, физическая культура, физические упражнения.

Annotation. The article examines the physical condition of preschoolers. Defects of the musculoskeletal system in children, revealed during medical and pedagogical examinations, in which the physical disabilities of children of different age categories are a serious problem for their health. Therefore, as a result of a comprehensive study of the physical condition of preschoolers, data were obtained describing the development and condition in different starting positions. The aim of the study is to scientifically substantiate the process of prevention in preschool children by observing the formation of correct physical posture based on the use of individual complexes in physical education. The relevance of the article lies in the fact that correct posture can create the best conditions for the functioning of organs and systems. The biggest challenge for young children is building and maintaining a healthy body.

Keywords: preschool children, physical condition, posture, formation of correct posture, physical culture, physical exercises.

Кіріспе

Бүгінгі таңда мектепке дейінгі жастағы балалардың денсаулығын сақтау – еліміздегі бала тәрбиесіндегі басты міндеттердің басым шарттарының бірі болып отыр, ол жөнінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында [1], мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарында [2], мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында нақты мәселелер қойылып, соған сәйкес жүзеге асырылады [3]. Стандартта мектеп жасына дейінгі балалардың дайындық деңгейіне, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнына және оқу жүктемесінің ең жоғары көлеміне қойылатын талаптар айқындалған.Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұны балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың жан-жақты дамуына бағытталып, әсіресе денсаулықтарына ерекше мән беріледі.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңына сәйкес, «білім беру мекемелерінде өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығын сақтауға және нығайтуғакепілдеме болатындай жағдай жасалуы керек» деген қағиданы жүзеге асыруда [4].

Осы құжаттардағы айтылған мәселелерді негізге ала отырып, мектепке дейінгі мекемелерде балалардың дене бітімі қасиеттерін дамытуды, негізгі қимыл түрлерін жетілдіруді; қимыл дағдыларын қалыптастыруды, қимыл ойындарының түрлерін

ұйымдастыруды және өткізуді, спорттық жаттығуларды орындауды, спорттық ойындардың элементтерімен танысуды қамту басты назарға алынып отыр.

Сонымен бірге бұл құжаттарда баланың денсаулығын сақтауға және нығайтуға, тұрмыста, көшеде, табиғат жағдайларында қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға және балалардың қимыл-қозғалыс тәжірибесін негізгі қимылдарды жетілдіру арқылы байытуға, шығармашылық, танымдық және сөйлеу қабілеттерін пайдалана отырып, тәрбиеленушілердің қимыл белсенділігіне сұраныстарын жетілдіруге бағытталған. Осыған орай, мектепке дейінгі мекемелердегі балалардың дене қалпын, бітімін, денсаулығын сақтау мәселесі бойынша зерттеулер жүргіздік .

Мектепке дейінгі білімде баға жетпес гигиеналық тәрбиенің тәжірибесі мол болғанымен, қазіргі заманға сай баланың денсаулығының нашарлап, әлеуметтік жағдай баланың дұрыс өмір сүру бейнесін қалыптастыруда жаңа қарым-қатынасты мегзейді. Ұлттық денсаулық сақтау ұйымында баланың салауатты өмір салтына тәрбиелеу негізгі міндеттердің бірі болып саналады. Мектепке дейінгі ұйымның оқу-тәрбие процесін денсаулық сақтау тұрғысынан ұйымдастыру мектеп жасына дейінгі балада денсаулықты сақтау мен нығайтуға тұрақты сұранысты тудырады.

Бүгінгі мектепке дейінгі ұйымның мақсаты – мектеп жасына дейінгі баланы жан-жақты дамыту. Мектеп жасына дейінгі баланың мектепке дейінгі ұйымда алған алғашқы қарапайым түсініктері оның болашақ өміріне қажетті, қолданылатын білім болуы тиіс. Бұл мақсатқа мектеп жасына дейінгі бала мен педагог-тәрбиеші денсаулығын көздейтін оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың әдіс-тәсілдерін жинақтаған денсаулық сақтау педагогикалық технологиясы арқылы жете алады. Педагог-тәрбиеші педагогиканың соңғы жаңалықтарын біле отырып, бала, ата-ана, медицина қызметкерлері мен өз әріптестерімен бірлесе отырып, өз жұмысын барлық педагогикалық процестің қатысушыларыденсаулығын сақтау мен нығайтуға бағыттап жоспарлайды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, дене тәрбиесінің айқын бұзылыстары бар балаларды физикалық қалпына келтірудің жаңа құралдарын, формаларын, әдістерін іздеу жас ұрпақтың дене тәрбиесі тәжірибесінің өзекті мәселесі болып табылады.

Сол себепті дене бітімінде кемшіліктер бар балалардың дене тәрбиесі процесі зерттеу объектісі ретінде алынып, зерттеудің мақсаты мен гипотезасына сәйкес мектепке дейінгі жастағы балалар дене қалпының функционалдық бұзылыстарының ерекшеліктері мен механизмдерін зерттеу дәйекті түрде шешіледі. Бұл технологияны пайдалану қызметтерін кешенді жүзеге асыру оны сауатты ұйымдастыра білуге байланысты. Ол педагогтың келесі педагогикалық әрекеттерінен тұрады: диагностика мақсаткерлік, жоспарлау, жобалау, басқару, бақылау, талдаудан тұрады. Денсаулық сақтау технологияларын құрайтын әр түрлі сауықтыру іс-шараларының бала денсаулығына позитивті әсерінің тиімділігі әдіс-тәсілдердің сапасымен емес, бала денсаулығына бағытталу тиімділігімен анықталады.

«Баланың дене қалпы» ұғымы мектепке дейінгі ұйымның бала денсаулығын сақтау, қалыптастыру мен шынықтыруға бағытталған барлық жұмыстарға тікелей байланысты. Қазіргі уақытта жалпы балалардың, оның ішінде мектепке дейінгі жастағы балалардың денсаулығының жағдайы жылдан-жылға төмендеп бара жатыр.

Дүние жүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша адам денсаулығы 52% оның өмір сүру тәртібі мен жағдайына байланысты екендігін көрсетеді. Қазақстан Республикасының дәрігерлік тексеруден өткізген нәтижесі бойынша 44,8% балалардың ауру екендігі, олардың ішінде 35%- ы үнемі дәрігерлік бақылауда болу керектігін көрсетті [5, 4 б.]. Бұл көрсеткіш сөзімізді растай түседі. Баланың дене қалпы оның денесінің барлық бөліктерінің өзара орналасуымен анықталады және жамбастың еңкею бұрышына, омыртқаның физиологиялық иілуіне, омыртқа сызығына, кеуденің, іштің, аяқтың пішініне байланысты болады. Қалыпты жағдайдағы омыртқа қозғалыс кезінде тепе-теңдікті сақтауға көмектесетін төрт физиологиялық иілуді құрайды.

Әртүрлі факторлардың әсерінен бала дене қалпының сыртқы белгілерінің нормадан тыс ауытқулары пайда болуы мүмкін, оны фронтальды және сагитальді жазықтықта сипаттайды.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Отандық және шетелдік авторлардың еңбектерінде дене қалпының сипаттамасы, қалыптасу процестері, әртүрлі бұзылуларға әкелетін себептер, сонымен қатар оны түзетудің әртүрлі әдістері жеткілікті түрде зерттелгендігі байқалады. Атап айтқанда дене шынықтыру теориясының негізгі ережелерін негіздеген В.Г. Никитушкин, М.Ф. Алиев, А.П., В.А. Арсланов [8, 9, 11], және т.б. осы мәселені әр түрлі қырынан зерттеген.

Дене қалпының бұзылуының алдын-алу жөнінде көптеген зерттеулер жүргізіп, баланың денесін жалпы жаттықтырудың түрлі әдістерін ұсынды. Орыс ғалымдары И.П.Волков пен А.П. Букреев ойындар мен жаттығулардың міндеттеріне тірек-қимыл жүйесін нығайту, омыртқаның бұлшықетін күшейту, тыныс алу, жүрек-тамыр жүйесі функцияларын жақсарту кіретінін айтады [6].

Шындығында мектепке дейінгі жастағы балалар ойындар мен жаттығуларды орындау барысында бас пен денені дұрыс қалыпта ұстау, дұрыс жүру, кеудені алға, жауырындарды сәл жақындату, иекті көтеру дағдыларынақалыптастыру үшін оларды ойын барысында әрдайым қадағалап, бақылап отыру қажет. Көбінесе қозғалыстарды үйлестіруге және тепе-теңдікке арналған ойындар дұрыс дене қалпын дамытуға көмектесетін болғандықтан мұндай ойындардың маңызы зор. Сол себепті ойын жаттығулары тыныс алу жаттығуларымен кезектесіп отырса, тиімдірек болады.

Осы тұста осындай мәселе туралы айтылған келесі пікірмен толықтай келісуге болады: «Басты тым төмен еңкейтіп, арқасымен бұғып, иық пен шынтақты тең ұстамау, орындықта аяқтың жерге тимей тұруы омыртқаны бүгеді, кеудесін қысады, іш қуысын қысады, иық белдігін бұрайды, омыртқа бағанының айналасындағы бұлшықеттерүнемі тартылыптұрғандықтан солайқалыптасып баланың еңкіш жүруіне әкеп соғады» [7, 52 б.].

В.Г. Никитушкиннің пікірінше, дене қалпы бұзылған балалардың дене тәрбиесі жүйесін оңтайландырудың перспективті бағыттарының бірі жаңа инновациялық әдістерді әзірлеу болып табылады, онда арнайы таңдалған дене жаттығуларын қолдану дене қалпының бұзылуын қалпына келтіруде оң нәтиже береді. Бұл жаттығулар ағзаның мүмкіндіктеріне сәйкес болуы және дененің бейімделу мүмкіндіктерін арттыра отырып, жаттығу әсерін қамтамасыз етуі керек [8].

Сонымен бірге, физикалық сауықтыру медициналық-педагогикалық және оқу-тәрбие процесі, дәлірек айтқанда, оқу-тәрбие процесі ретінде қарастырылады. Сондықтан мектепке дейінгі жастағы балалардың дене бітімінің бұзылуын физикалық қалпына келтіруде жалпы педагогиканың барлық заңдылықтары мен ережелерінің, сонымен қатар дене шынықтыру теориялары мен әдістерінің маңызы ерекше.

Қойылған міндеттерді шешу үшін зерттеу әдістері, оның ішінде ғылыми танымның жалпы теориялық әдістері (теориялық талдау, жалпылау, жүйелеу, модельдеу және т.б.) қолданылды; жалпы педагогикалық әдістер (оқу, эксперименттік зерттеу, қалыптастырушы эксперимент, педагогикалық бақылаулар, диагностика, сауалнама және т.б.); эмпирикалық мәліметтерді өңдеудің статистикалық әдістері.

Жұмыс барысында емдік және бейімді дене шынықтыру мәселелері, дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі, биомеханика, морфология, физиология.

Арнайы әдебиеттерді талдау олардың тірек-қимыл аппаратының қалыптасуындағы бұзылыстарды қалпына келтіру мақсатында мектепке дейінгі жастағы балалалрдың дене тәрбиесінде пайдалану мүмкіндігін көрсете отырып, жаттығулар тізімін жасауға мүмкіндік берді. Осы жаттығулардың негізінде мектепке дейінгі жастағы балалалрдың дене қалпының бұзылыстарын физикалық қалпына келтіру әдістемесі әзірленді, ол негізінен хатха-йога гимнастикасы және жүзу элементтері бар емдік дене шынықтыру жаттығуларын қамтиды, оның бағдарламасына жүзудің спорттық әдістері және оларды жетілдірудегі бастапқы дайындықты қамтиды.

М.Ф. Алиевтің пайымдауынша, «қалыпты бағалау тірек-қозғалыс аппаратының қалыптасуындағы бұзылыстарды түзету мен оңалтудың алдын алудың және дененің функционалдық жүйелерінің соған байланысты дамуының таптырмас шарты болып табылады. Көптеген проблемалар балалық шақта да, ересек жаста да кездесетін дене қалпының бұзылуымен байланысты» болады [9, 18 б.]. Егер бала өз дене қалпын үнемі тік ұстап жүрсе және оны бақылап отырса, онда осы дене қалпы да дұрыс болып қалады. Өйткені, дене қалпы бастың жағдайына, иық белдеуінің күйіне, омыртқаның конфигурациясына, жамбастың қисаюына, омыртқаның иілу күйіне тікелей байланысты.

Баланың өз дене қалпын бақылау әдістерін меңгеруі маңызды іс болып табылады. Сондықтан күні бойы баланы қадағалап отыру керек. Бас позициясына байланысты айтсақ, басты, бастың артқы жағын көтеру керек; көкірек қуысына байланысты - кеуде торын кеңейтіп, иықтар жоғары артқа көтеріліп, әрі босаңсуы керек; ал жамбас омыртқаның астына тура келуі керек. Іш бұлшық еттері жақсы пішінде болуы керек,жамбастың еңкейуі оңтайлы болуы керек.

Қазіргі уақытта балалар үшін үлкен мәселе – бұл дұрыс дене қалпын қалыптастыру және оны сақтау қабілеті. Баланың психикалық және физикалық денсаулығы мектепке дейінгі жаста да қалыптасады. Сонымен бірге мінез-құлық пен маңызды дағдылар қалыптасады. Мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеуде дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесіне ерекше рөл беріледі: дене қалпын дұрыс ұстай білу балаға жағымды келбет береді және ең бастысы, оның денсаулығына және дененің өмірлік функцияларына үлкен әсер етеді. Дұрыс қалыпта тұру, ең алдымен, тыныс алу, қан айналымы, ас қорыту және жүйке жүйелерінің дұрыс жұмыс істеуіне ықпал етеді. Осы жөнінде М.Ф. Алиев «Дене қалпы – тұқым қуалайтын факторлар негізінде жеке қалыптасу процесінде де, тәрбиенің әсерінен де дами алады» деп тұжырымдайды [9, 19 б.].

Тұқым қуалаушылық ата-аналар мен балалардағы дене қалпының ұқсас нұсқаларынан туындайды, ал дене тәрбиесінің жағдайлары барлық талаптарға сәйкес келетін дене қалпын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Дене қалпы – бұл статикалық ұғым. Ол сыртқы ортаның немесе физикалық денсаулықтың нашарлауына байланысты жасына қарай өзгеруі мүмкін. Әсіресе бұл статика мектеп жасына дейінгі балаларда, баланың дене қалпы енді ғана қалыптасып келе жатқанда көрінеді. Дұрыс дене қалпының дамуы тек дене тәрбиесі арқылы қалыптасады деген дұрыс емес. Дене қалпы сонымен қатар қаңқаның, буындық-байланыс аппаратының күйіне, бұлшықет жүйесінің даму дәрежесіне байланысты. Мектеп жасына дейінгі баланың дұрыс қалпы – бастың тік орналасып, иектің сәл көтеріліп тұруы болады. Дұрыс қалыпта іш симметриялы, иық пышақтары омыртқа бағанынан бірдей қашықтықта болады.

И.А. Тюринаның пайымдауынша, баланың дұрыс қалыпта қалыптасуына үлкендердің бақылауымен қатар дене жаттығулары да ықпал етеді [10]. В.А. Арслановтың пікірінше, «дұрыс дене қалпы – бұл сау омыртқа. Омыртқа жотасындағы патологиялық өзгерістерден басқа, адамның ішкі мүшелерінің ығысуына әкеледі» [11, 71 б.]. Бұл зерттеуші балалардың дене қалпының бұзылуының себептерін туа біткен, жүре пайда болған деп екі түрлі болатынын анықтайды. Туа біткен дене қалпы табиғатының себептеріне омыртқаның қалыптасуының жатырішілік бұзылуы, дәнекер тінінің дисплазиясы жатады. Жүре пайда болғандене қалпы астениялық дене бітімі бар 90-95% балаларда жиі кездеседі.

Әрі қарай, балалардың дұрыс қалыптаспауына ересектердің жағымсыз әсерлерін де атап өткен жөн:

– нәрестені үнемі бір қолға алып жүру;

– баланы тым ерте отырғызуға тырысу;

– баланы ерте тұрғызуға тырысу;

– серуендеу кезінде баланы әдетте бір қолмен жетелейді.

Балалардың дене қалпының бұзылуына әсер ететін факторларға мыналар жатады:

– физикалық дамудың нашарлығы;

– қате режим;

– микроэлементтер мен витаминдерді жеткіліксіз қабылдау [11, 72 б.].

Бүгінгі күні балалардың дене қалпының бұзылуының үш кезеңі бар. Олардың қысқаша сипаттамасын берген жөн.

Бірінші дәрежелі дене қалпының бұзылуында шамалы өзгерістер байқалды. Бұл бұзушылықтарды баланың зейінін мақсатты түрде шоғырландыру арқылы жоюға болады.

Екінші дәрежелі нашар дене қалпының сипаттамалары – айқын деформациялар. Бұл бұзушылықтарды омыртқаны көлденең күйде түсіру, баланы қолтығынан іліп қою секілді әдістермен жоюға болады.

Үшінші дәрежелі нашар дене қалпында омыртқаны түсіру арқылы деформацияны жою мүмкін емес [12].

Ата-аналардың келесі шағымдары мен бақылаулары баланың дене қалпында проблемалары бар белгілерге айналады:

– бала үнемі шаршап жүргендей көрінеді;

– белсенді ойындарға қызығушылық танытпайды;

– баланың арқа, мойын немесе бас аймағындағы ауырсынуға үнемі шағымдары бар;

– ұзақ жүру оны шаршатады, ал аяғы ауырады;

– орындыққа отырғанда бала қолын өз орнына қояды;

– баланың бір қалыпта ұзақ тұруы қиын.

Красикова И.Н. балалардың өздеріндегі дене қалпының бұзылуы әлі де бар екенін атап өтеді.Дене қалпын түзету әдістеріне оны қалыптастырудың және оның бұзылыстарын түзетудің негізгі құралы – дене жаттығулары екенін айтады [13, 54 б.].

Сонымен қатар дене шынықтыру сабағының ұзақтығын 20-25 минутқа дейін қысқартып, өткізу жиілігі – аптасына 3 рет болуы қажет. Сабақтың мұндай түрі «дене шынықтыру сабағының және қимыл-қозғалыстың тығыз болуына мүмкіндік береді» [14].

Дұрыс дене қалпын қалыптастыруға және оның кемшіліктерін жоюға бағытталған арнайы жаттығуларды қолдану әр балаға жеке сараланған көзқарас болу және қолданбалы дене жаттығуларындағы жүктемені біртіндеп арттыру принциптеріне негізделуі керек. Сабақ кезіндегі жүктеме мектеп жасына дейінгі балалардың функционалдық мүмкіндіктерінен аспауы керек және олардың денсаулығына зиян келтірмей, физикалық дамуы мен қалпын жақсартуға тиіс.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нәтижесінде бір топ балалардың төменгі омыртқаларының орташа тереңдігі бел аймағындағы иілу тереңдігінен едәуір басым екені анықталды. Бүгінгі күні сагитальдық жазықтықтағы дене тұрқының бұзылуы барлық жастағы балалардағы тірек-қимыл аппаратының ең жиі кездесетін ауытқулары болып қала береді. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, мектепке дейінгі жастағы балалардың текшамамен 20,6-25,3%-да қалыпты дене тұрқы бар, ал балалардың қалған 75-80%-дан астамы омыртқаның сагитальді қисықтарының жағдайына мұқият назар аударуды және бақылауды қажет етеді.

Дене қалпының дұрыс жетілмеуі ішкі ағзалардың, олардың функцияларының өзгеруіне әкелуі мүмкін, әрі ол баланың денсаулығына кері әсер етеді. Балада дұрыс дене қалпын қалыптастыру үшін, ең алдымен, балаларды дұрыс тұруға, жүруге және отыруға үйрету керек, өйткені мектеп жасына дейінгі бала үшін үстелдегі дененің дұрыс орналасуы өте маңызды. Үстелдегі тапсырмаларды орындауды талап ететін сабақтар жылжымалы және отырықшы сипаттағы сабақтармен біріктірілуі қажет. Мұндай сабақтарда белгіленген уақыт мөлшерінен асырмай, ұзақтықты сақтау қажет. Күні бойы іс-әрекеттің біртектес болмай үнемі өзгеріп отыруы, ұтқырлық режимін сақтау балаларда көтеріңкі көңіл-күй қалыптастырып, дұрыс дене қалпының қалыптасуына әсер етеді.

Жоғарыда айтылғандай, мектеп жасына дейінгі баланың күнделікті гигиеналық тәртібіне физикалық жаттығуларды жиі қосып отыру керек.

Олай дейтінімз, дене жаттығулары балалар денесін жан-жақты дамытумен қатар, өкпенің, жүректің, ас қорыту жұмыстарын жақсартады, бұлшық еттерді, жүйке жүйесін нығайтады, денені қатайтады және бастысы дұрыс дене қалпының қалыптасуына белсенді әсер етеді.

Балаларға ұсынылатын физикалық жаттығулар балабақшадағы тәрбие бағдарламасының талаптарына сай болу керек. Олар балаларға ең алдымен күнделікті таңертеңгілік гимнастика түрінде беріледі. Мұндай жаттығулар дұрыс дене қалпының қалыптасуына ықпал ететін бірнеше жаттығулардан тұрады.

Дене қалпының дұрыс қалыптаспауына көбінесе бала кезден пайда болатын қолайсыз әдеттер әсер етеді, мысалы, бір аяққа сүйеніп тұру әдеті, бұл сәтте жамбас қиғаш позицияны алады да, омыртқа әрдайым бір бағытта бүгіледі, басын төмен түсіріп, иықтарын салбыратып жүру, арқасы мен аяқтарын бүгіп, екі жаққа теңселе жүру, өзсалмағына сәйкес келмейтін ауыр заттарды бір қолға алып жүру әдеті жатады.

Біз анықтаған бұзылулардың көпшілігі жүре пайда болады және функционалды сипатта болады. Дегенмен, осы жаста балалар тұрақты бұзылыстары жиі кездеседі омыртқа бағанының өте айқын немесе тым тегістелген сагитальді иілу түріндегі қалпынбіз шартты түрде патологиялық деп атаймыз. 5-6 жастағы балалардың дене қалпының мұндай ауытқулар шамамен 18,5%, 2-ші – 17,4 - 24,4 % - ға дейін, 3-ші – 21,6 %.Қалыпты дене омыртқаның сагитальді жазықтықта дұрыс қалыптасқан иілулерінен басқа, әдетте оның фронтальды жазықтықтағы сыртқы белгілерінің кешенімен сипатталады, атап айтқанда:

– иық белдеулері мен пышақтары бұрыштарының және бел үшбұрыштарының симметриялы орналасуы;

– омыртқаның түзу тік орналасуы;

– жамбастың еңкіш бұрышының дұрыс болуы.

Ал отандық ғалымдар Г.Қ. Белгібаева мен Ж.Т. Жакенованың зерттеуіне сәйкес, балаларда омыртқаның фронтальды жазықтықта оның оңға немесе солға кеуде немесе бел омыртқаларында иілу түрінде қисаюы жиі 62-72%-ға дейін кездесетінін айтады. Дегенмен, бұл дене қалпының орташа мәндерінің сандық мәндері алдыңғы белгіден төмен [15, 46 б.].

Мектепке дейінгі балалардың дене шынықтыруына ұсынылып отырған денсаулық сақтау технологиясының тиімділігі тәжірибе жүзінде сынап байқалды. Тәжірибелік-эксперименталды жұмыстың бас кезеңінде балалардың дене бітімі дамуы мен дене дайындығының деңгейлері көрсеткіштерінде аса қатты айырмашылық байқалмады.

Тәжірибелік-эксперименталды жұмыстың соңғы кезеңінде де бақылау және эксперименталды топтар арасында балалардың дене бітімі дамуы көрсеткіштері бойынша айтарлықтай айырмашылық болмағанмен, барлық қарастырылып отырылған көрсеткіштер бойынша екі топта да тиімді өзгерістер көрініс тапты. Координациялық, шапшаңдық, жылдамдық-күштілік қабілеттер, жалпы төзімділік көрсеткіштері дене шынықтыруға арнайы құрылған денсаулық сақтау технологиясын енгізу әсерінен мектепке дейінгі жастағы балалардың дене дайындығының жақсару үрдісі бар екендігі дәлелденді.

Қорытынды

Осылайша, баланың дене қалпындағы өзгерістерді ерте анықтау және түзету кейінгі жаста кешіктірілген емдеуге қарағанда айтарлықтай табысқа әкеледі деп қорытынды жасауға болады. Балалар мекемелерінің тәрбиеленушілері арасында қалыптасқан дене қалпының әртүрлі нұсқалары бұл балаларды қандай да бір арнайы топқа бөлуді талап етпейді. Ең алдымен, дене қалпының бұзылуына әкелген себептерді анықтау керек. Кейбір жағдайларда себепті жою бұзушылықтардың одан әрі дамуын кешіктіреді. Сонымен қатар, дұрыс дене қалпын қалыптастыру бойынша жұмыс тек ауытқулардыбайқағандармен ғана емес, барлық балалармен үнемі жүргізілуі керек. Таңертеңгілік жаттығуларға, сабақтарға, ашық ойындарға қажетті жаттығулар кіреді.

Емдік дене шынықтыру кешеніне жаттығуларды енгізуге бағытталған су жаттығулары және жеке таңдаумен жүзу әдістерін жетілдіру және дене қалпының

бұзылуының түріне және деңгейіне қарай оларды мөлшерлеу дене шынықтыру, мақсатты түрде жоюға мүмкіндік береді.

Дене шынықтыру бойынша оқу бағдарламасын орындауға бағытталған қосымша сабақтар болмаған кезде дене қалпының бұзылуын түзету, балалардың дене қалпының өзгеруін қалпына келтіру және алдын алу физикалық қамтамасыз етпейді.

Қорыта айтқанда, дұрыс дене қалпын қалыптастыру бойынша жұмыс тек ауытқуларды байқап қана қоймай, ондай балалармен үнемі жүргізілуі керек. Таңертеңгілік жаттығуларға, сабақтарға, ашық ойындарға қажетті жаттығулар кіреді. Ерекше қиын жағдайларда, маман баланың дене қалпының елеулі бұзылуын анықтаған кезде, ата-аналар бұл емдеуді қамтамасыз етіп, барлық ұсыныстарын орындауы керек. Бала дене қалпындағы бардық өзгерістердідер кезінде анықтап, оны түзетуге тырыссақ, кешіктіріп емдегеннен айтарлықтай нәтиже әкелетіні анықталды. Тәжірибелер кезінде дене қалпындаақаулары бар балалардың жүйке жүйесінде өзгерістер бары анықталды. Мұндай балалардағы ситуациялық және жеке мазасыздану жағдайлары қосымша жаттығулар көлемін көбейтіп, сенімділік танытқаннан кейін жақсара бастағаны анықталды. Сол себепті, жаттығуларды таңдау және қолдану кезінде әрбір баланың физикалық даму деңгейін, дайындығы мен денсаулығын ескеру керек және соған сәйкес жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын ойластыру керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР БҒМ. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – 2018 жыл 31 қазан, № 604 бұйрығы.
2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспары 2012 жылғы 20 желтоқсандағы № 557 бұйрығы (өзгерістермен және толықтырулармен 2018 жылғы 10 қазандағы №556 бұйрығы) // Егемен Қазақстан. – № 227 (29208). – 2017. – 24 қараша.
3. Мектепке дейінгі ұйымдар қызметінің үлгілік қағидалары. ҚР БҒМ 2018 жылғы 30 қазандағы №595 бұйрығы // Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі. № 17657. – 2018. – 31 қазан.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III // өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы, № 487-IV Заңы. Егемен Қазақстан. – 2011. – 6 тамыз.
5. Князбаев Ғ.А. Денсаулық сақтау технологияларын балалардың қимыл әрекетін белсендету: Әдістемелік нұсқау. – Тараз: Тараз университеті, 2019. – 50 б.
6. Волков И.П. Правильная осанка / И.П. Волков., А.П. Букреев. – Минск: Полымя, 2014. – 172 с.
7. Аманбаева А.Ә. Дене шынықтыру арқылы қалыптың қалыптасу заңдылықтары /А.Ә. Аманбаева // Дене шынықтыру: тәрбие, білім, жаттығу. – 2017. – № 4. – Б. 51-54.
8. Никитушкин В.Г. Оздоровительные технологии в системе физического воспитания. 2-е изд., испр. и доп. учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / В.Г. Никитушкин. – М.: Юрайт, 2017.
9. Алиев М.Н. Формирование правильной осанки / М.Н. Алиев // Дошкольное воспитание. – 1993 - № 2. – С. 17-21.
10. Тюрина И.А. Формирование правильной осанки у детей дошкольного возраста [Электронный ресурс] / И.А. Тюрина, Ж.С. Аниканова, К.В. Смелая //Здоровьесберегающая деятельность образовательного учреждения: эффективные приемыи методы. – Чебоксары: ЦНС Интерактив плюс. Режим доступа: https:/interactive-plus.ru/ru/article/541217/discussion_platform.
11. Арсланов В.А. Осанка, рабочая поза и здоровье: учебное пособие/ В.А. Арсланов. – М.: Дрофа, 2015. – 84 с.
12. Кашин А.Д. Сколиоз и нарушение осанки / А.Д. Кашин. – Минск: НИЦентр. – 2015. – 240 с.

13. Красикова И.Н. Осанка. Воспитание правильной осанки. Лечение нарушений осанки/ И.Н. Красикова. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2016. – 176 с.

14. *Гейнц К.А.* Как сохранить и укрепить здоровье вашего ребенка: метод. пособие / *К.А.Гейнц, Р.П.Гейнц, Т.А. Киспаев.* – Караганда: САНАТ-Экспресс, 2007. – 161 с.

15. Белгібаева Г.Қ. Мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие үдерісіндегі денсаулық сақтау технологияларының ерекшеліктері / Г.Қ.Белгібаева, Ж.Т. Жакенова // ҚарУ хабаршысы. Педагогика сериясы. – 2015. – № 2. – 46-52 б.

ПРЕЗИДЕНТСКИЕ ТЕСТЫ – ОСНОВА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Жолдасбекова Бибисара Абдиманатовна
К.п.н., доцент
Кенжеев Махсат Сабитович
Преподаватель, магистр
Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова

Түйін. Бұл мақалада авторлар студенттік жастардың дене тәрбиесіндегі Президенттік тесттердің рөлін көрсетеді. Алынған нәтижелер студенттердің дене тәрбиесіне жеке көзқарас үшін нақты негіз болып табылады, яғни жоғары оқу орындары студенттерінің президенттік тестілерді дайындау және тапсыру процесінде жеке тұлғаның дене шынықтыру және спорт сабақтарына қажеттіліктері, мүдделері, уәждері мен қанағаттануы анықталды.

Кілт сөздер: Президенттік тест, студент жастардың денсаулығы.

Аннотация. В данной статье авторы показывают роль Президентских тестов в физическом воспитании студенческой молодежи. Полученные результаты служат реальной основой для индивидуального подхода к физическому воспитанию студентов, т.е. выявлены потребности, интересы, мотивы и удовлетворенность личности занятиями физической культурой и спорта в процессе подготовки и сдачи Президентских тестов студентами вузов.

Ключевые слова: Президентские тесты, здоровье студенческой молодежи.

Annotation. In this article, the authors show the role of Presidential tests in physical education students. The results serve as a real basis for an individual approach to physical training of students, ie, identified needs, interests, motivation and satisfaction of the person engaged in physical culture and sports in the preparation and delivery of Presidential tests of high schools students.

Keywords: Presidential tests, health of student youth.

Введение

В Послании Главы государства народу Казахстана говорится «Здоровье нации – это общенациональная задача». В условиях современного высшего образования, когда повышены требования к оптимизации и качеству учебного процесса, задачи кафедр физвоспитания вузов претерпевают серьезные изменения. Как и прежде наиболее актуальной задачей остается подготовка физически крепкого молодого специалиста, способного решать самые сложные профессиональные задачи, сознательно ориентированного на здоровый образ жизни.

Отношение студентов к физической культуре и спорту, является одной из актуальных социально-педагогических проблем учебно-воспитательного процесса, дальнейшего развития и расширения массовой оздоровительной, физкультурной и

спортивной работы в высшей школе. Педагогам и студентам принадлежит ведущая рольпо реальному включению физической культуры в здоровый образ жизни молодежи. Реализация этой задачи каждым студентам должна рассматриваться с двуединой позиции – как личностно значимая и как общественно необходимая [1, 2, 3].

Основными задачами Президентских тестов являются оценка физического состояния и оздоровление населения средствами физических упражнений, подготовка молодежи к учебной, трудовой деятельности в военной службе. Уровень физической культуры студенчества имеет особо важное значение, поскольку не только существенно влияет на степень освоения студентами всей вузовской программы и эффективность их отдачи как специалистов после получения диплома, но и в значительной мере, определеяет будущее отношение общества к самой физической культуре, к выбору людьми образа жизни, т.к. именно от интеллигенции, специалистов, руководителей врешающей степени зависит содержание и прогрессивность этого отношения.

Многочисленные данные науки и практики свидетельствуют о том, что физкультурно-спортивная деятельность еще не стала для студентов насущной потребностью, не превратилась в интерес личности. Реальное участие студентов в этой деятельности недостаточно. Для преодоления этого негативного явления необходимо ознакомиться с механизмами действия тех побудительных сил, которые через интересы и мотивы ведут к удовлетворению потребностей личности.

Цель работы. Выявление факторов и эффективных путей формирования интереса к занятиям физической культуры и спорта и участия студентов в соревнованиях по Президентским тестам.

В исследованиях участвовало 1700 студентов Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова.

Методы. С целью изучения отношения студентов университета к занятиям физической культурой и спортом, а также подготовки и сдачи нормативов комплекса Президентских тестов нами было проведено анкетирование. Результаты ответов представлены в таблицах. Анкета состоит из пятибалльной шкалы, вмонтированной в набор качеств, характеризующих наиболее существенные черты личности по отношению к физической культуре и спорту [4, 5].

Результаты. Обобщенные результаты представлены в таблицах 1, 2, 3, 4. Таблица

1 – Потребности личности в занятиях физической культурой и спортом

№	Признаки	Респонденты		Средний балл		
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
1	Потребность в занятиях ФК	4,13	4,02	4,17	4,26	3,97
2	Потребность в занятиях спортом	4,04	3,92	3,94	4,00	4,01
3	Потребность в сдаче норм ПТ	3,85	3,67	3,88	3,86	3,71
4	Потребность участия в соревнованиях	3,80	3,62	3,64	3,78	3,72
5	Потребность в спортивных зрелищах	3,95	3,90	4,00	3,82	3,88
6	Потребность в утренней гимнастике	3,86	3,50	3,60	3,74	3,56
7	Потребность в спорте на каникулах	3,57	3,32	3,63	3,50	3,81
8	Потребность в туризме, прогулках	3,82	3,68	3,20	3,87	3,79
9	Потребность в занятиях ЛФК	3,41	3,45	3,37	3,31	3,27
10	**Средний балл**	3,72	3,55	3,67	3,82	3,76

Таблица 2 – Интересы личности к занятиям физической культурой и спортом

№	Признаки	Респонденты				Средний балл
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
1	Эстетические в занятиях ФК	3,81	3,62	3,70	3,81	3,75
2	Позновательные, научные в ФКиС	3,58	3,52	3,78	3,65	3,51
3	Профессионально-педагогические	3,75	3,52	3,86	3,50	3,50
4	Осознание значимости ФКиС	3,47	3,40	3,45	3,43	3,41
5	Эгоистические в ФКиС	3,25	3,25	3,25	3,46	3,40
6	Видеть психологические особенности человека	3,92	3,59	3,81	3,71	3,62
7	Для укрепления здоровья	3,95	3,87	3,94	3,91	3,92
8	Для красоты тела	3,93	3,90	3,88	3,85	3,91
9	Для развития скоростных качеств	3,91	3,89	3,93	3,88	3,87
10	Нет интереса	-	-	-	-	-
11	**Средний балл**	3,61	3,47	3,59	3,57	3,51

Таблица 3 – Мотивы личности к занятиями физической культурой и спортом

№	Признаки	Респонденты				Средний балл
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
1	Призвание интерес к ФКиС	4,08	3,65	3,56	3,88	3,77
2	Значимость в повседневной жизни	3,89	3,90	3,88	3,85	4,00
3	Стремление сохранить здоровье	4,09	3,98	3,98	3,92	4,08
4	Стремление получить спорт. разряд	4,01	3,83	4,00	3,94	3,84
5	Высокий общественный идеал	3,88	3,70	3,73	3,61	3,40
6	Принуждает обстоятельства	2,64	2,62	2,58	2,82	2,53
7	Сохранить фигуру, осанку	4,04	4,06	4,02	4,04	4,07
8	Стать внешне приятнее	4,03	4,07	4,01	4,02	4,06
9	Эгоистические	-	-	-	-	-
10	По совету других лиц	2,70	2,65	2,41	2,35	2,40
11	**Средний балл**	3,74	3,72	3,66	3,64	3,59

Таблица 4 – Удовлетворенность личности занятиями физической культурой и спортом

№	Признаки	Респонденты				Средний балл
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
1	Сближает с коллективом	4,00	3,85	3,83	4,03	3,97
2	Расширяет кругозор, круг общения	3,90	3,87	3,90	3,95	4,07
3	Способствует укреплению здоровья	3,80	3,97	3,80	3,90	4,00
4	Вооружает знаниями и навыками по ФКиС Помогает в учебе	3,72	3,72	3,64	3,80	3,87
5	Ничего не дает	3,77	3,44	3,61	3,76	3,64

6	Не удовлетворяет занятия по ФКиС	2,16	2,27	2,23	2,21	2,30
7	Занятия не влияют на интеллект	3,60	3,65	3,80	3,92	3,84
8	Не способствует проф-ной подготовке	3,65	3,41	3,52	3,63	3,58
9	Плохой инвентарь и оборудование	3,01	2,47	2,70	2,61	2,35
10	**Средний балл**	3,76	3,81	3,74	3,85	3,67

Обсуждение. По данным самооценки потребности**,** интересы, мотивы, удовлетворенность занятиями физической культурой и спортом у студентов находятся на высоком, отличном уровне, подтверждают, что физическая культура и спорт являются неотъемлемой принадлежностью духовного облика будущего специалиста и составляют одну из актуальных проблем теории и практики образования [6].

Вместе с тем, сравнительно низкие оценки получили такие признаки, «как ничего не дает», «не удовлетвооряет уровень занятий» по физической культуре и спорту и т.д. Таким образом, результаты, полученные в ходе исследования, приводят к выводу о необходимости научно-обоснованного управления занятиями физической культурой и спортом студентов в процессе подготовки их к будущей профессиональной деятельности.

Заключение. Результаты исследования в полном объеме применяются в учебном процесссе ЮКГУ им. М. Ауэзова. Процесс внедрения физической культуры и спорта на примере «Президентских тестов» может быть использован в любых учебных заведениях и оптимизирован изданием методических пособий, комплексных программ, рекомендаций и указаний.

Выводы

Опыт организации привлечения студентов к активным занятиям физиченской культуры и спорта, оздоровления методами «Президентских тестов» является физкультурно-спортивная активность. Она харкатеризуется степенью участия, вовлеченности студентов в сферу этой деятельности. Ее можно рассматривать как меру и характер участия непосредственно в занятиях физическими упражнениями и как активность в организаторской, пропагандистской, инструкторско-педагогической, судейской и других видах деятельности. Все вышеуказанные указывает на необходимость совершенствования как принципиальных концепций, так и методических подходов.

Список литературы:

1. Программа по физическому воспитанию студентов высших учебных заведений. – Алматы, 2012.

2. Виленский М.Я. Физическая культура работников умственного труда. – М., 1987.

3. Гаранько М.И., Кулназаров К.К., Канагатов Е.Б. Президентские тесты физической подготовленности – основа оздоровления населения Республики Казахстан. – Алматы: «Әл- Фараби», 1997.

4. Димова А.Л., Уляева Л.Г. Физическая культура. Здоровый образ жизни. – М., 2000.

5. Иванов Г.Д., Кулназаров А.К. Физическое воспитание студентов. – Астана, 2008.

6. Тлеулов Э.Д. Физкультурно-оздоровительные и спортивно-массовые мероприятия в вузе. – Шымкент, 2011.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТА

Жолдасбекова Бибисара Абдиманатовна
К.п.н., доцент
Кенжеев Махсат Сабитович
Преподаватель, магистр
Конашева Раушан Алимжанова
Старший преподаватель, магистр
Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова
e-mail: zbibisara@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические вопросы формирования здорового образа жизни студентов. Здоровье следует рассматривать как сложный многомерный социокультурный феномен и одновременно как интегративную характеристику личности. Педагогические технологии формирования здорового образа жизни включают увеличение динамической физической нагрузки (физкультура, активный отдых), тренинги личностного развития, здоровьесберегающие технологии в структуре учебного процесса, мотивации и формирование установок на здоровье как высшую ценность личности. В документах об образовании особое внимание уделяется проблемам здоровья и студенческой молодежи. Высшая школа включается в решение проблемы формирования здорового образа жизни студентов посредством обновления соответствующих педагогических форм, методов и средств. Для формирования здорового образа жизни необходимо выяснить, что является причиной ведения нездорового образа жизни, и что способствует ведению здорового образа жизни. Чтобы определить причину, во многих университетах ведется профилактическая работа, направленная на пропаганду здорового образа жизни, а также на выявление физического, социального и психологического здоровья студентов. Диагностический анализ состояния их физического, социального и психического здоровья подтверждает, что у всех студентов разные образы жизнедеятельности, разное здоровье, разные цели.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, здоровье студенческой молодежи, педагогические технологии, здоровьесберегающие технологии, педагогический процесс.

Түйін. Бұл мақалада студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастырудың педагогикалық мәселелері қарастырылады. Денсаулықты күрделі көп өлшемді әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде және сонымен бірге жеке тұлғаның интегративті сипаты ретінде қарастырған жөн. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың педагогикалық технологияларына динамикалық дене белсенділігінің артуы (дене шынықтыру, белсенді демалыс), жеке даму тренингтері, оқу процесінің құрылымындағы Денсаулық сақтау технологиялары, мотивация және жеке тұлғаның ең жоғары құндылығы ретінде денсаулыққа деген көзқарасты қалыптастыру жатады. Білім туралы құжаттарда студент жастардың денсаулығына ерекше көңіл бөлінеді. Жоғары мектеп тиісті педагогикалық нысандарды, әдістер мен құралдарды жаңарту арқылы студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесін шешуге қосылады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін салауатты емес өмір салтын жүргізудің себебі неде және салауатты өмір салтын жүргізуге не ықпал ететінін анықтау қажет. Мұның себебін анықтау үшін көптеген университеттер салауатты өмір салтын насихаттауға, сонымен қатар студенттердің физикалық, әлеуметтік және психологиялық денсаулығын анықтауға бағытталған алдын-алу жұмыстарын жүргізеді. Олардың физикалық, әлеуметтік және психикалық денсаулығының жай-күйін диагностикалық талдау барлық студенттердің өмір салты, денсаулығы, мақсаттары әртүрлі екенін растайды.

Кілт сөздер: салауатты өмір салты, студент жастардың денсаулығы, педагогикалық технологиялар, денсаулық сақтау технологиялары, педагогикалық процесс.

Annotation. This article considers the pedagogical questions of shaping a healthy lifestyle of students. Health should be regarded as a complex multidimensional socio-cultural phenomenon and at the same time as an integrative characteristic of the personality. Pedagogical technologies for the formation of a healthy lifestyle include an increase in dynamic physical activity (physical training, active rest), training in personal development, health-saving technologies in the structure of the educational process, motivation and the formation of health facilities as the highest value of the person.In education documents, special attention is paid to health and student youth issues. The higher school is included in the solution of the problem of forming a healthy lifestyle of students by updating appropriate pedagogical forms, methods and means.The higher school is included in the solution of the problem of forming a healthy lifestyle of students by updating appropriate pedagogical forms, methods and means. For the formation ofa healthy lifestyle, it is necessary to find out what is the cause of a non-healthy lifestyle, and that promotes a healthy lifestyle. In order to determine the cause, many universities are conducting preventive work aimed at promoting healthy lifestyles, as well as identifying the physical, social and psychological health of students. Diagnostic analysis of the state of their physical, social andmental health confirms that all students have different images of vital activity, different health, different goals.

Keywords: Healthy way of life, Health of student youth, pedagogical technology, health-saving technologies, pedagogical process.

Введение

Вопрос о сохранении и укреплении здоровья подрастающего поколения не менее важен, чем вопрос профессиональной подготовки. Будущие специалисты должны обладать не только высоким уровнем специальной подготовки, профессиональнойквалификацией, но и быть здоровыми и физически выносливыми.

В современной медагогике актуальным становится воспитание ЗОЖ у студентов, формирование у них стремления к здороворворчеству. ЗОЖ личности должен формироваться на протяжении всего периода обучения и подразумевать выработку ценностно-смысловых и деятельностно-практических основ сохранения и укрепления здоровья.

Формирование здоровья студентов педагогическими средствами зависит от усилий преподавателей всех специальностей, профессорско-преподавательского состава, при этом здравотворческая деятельность будет тем эффективнее, чем выше уровень культуры здоровья всех субъектов образовательного процесса [1].

Для определения форм психологической поддержки необходима разработка комплекса психолого-педагогических мер для формирования установки у студенческой аудитории положительного отношения к активному, а соответственно, здоровому образу жизни [2]. Активная жизненная позиция требует высокого уровня как физиологических, так и психоэмоциональных ресурсов.

Методы. Цикличность процессов жизнедеятельности в студенческой среде обусловливает необходимость выполнения режима, представляющего собой рациональный распорядок дня, оптимальное взаимодействие и определенную последовательность периодов подъема и снижения активности, бодрствования и сна.

В последние годы биоритмология получила бурное развитие, в результате чего установлено следующее кардинальное положение: практически все известные к настоящему времени процессы, протекающие в организме человека, имеют определенную ритмичность, которая выступает как универсальная жизненная закономерность с широчайшим диапазоном проявлений - от деятельности отдельных клеток до сложнейших форм интеллектуальной активности человека.

Нами выделены следующие педагогические условия реализации данной стратегии в условиях технического университета: во-первых, информирование студента о ЗОЖ

(организация информационного обеспечения); во-вторых, актуализация его эмоционально-ценностного отношения к ЗОЖ (организация моделирования студентом ЗОЖ); в-третьих, обогащение опыта ЗОЖ студента (включение в здоровьесберегающую деятельность). Реализация выделенных педагогических условий ориентирования студента на ЗОЖ способствует получению им знаний по теории и практике формирования ЗОЖ, позитивному отношению к созданию собственного ЗОЖ, творческому подходу к реализации здоровой жизнедеятельности.

Информирование студентов о ЗОЖ осуществляется посредством методов кооперативного (совместного) обучения, направленных на переход от пассивной формы восприятия информации к активной и обеспечивающих субъект-субъектный характер взаимодействия педагога и студента: лекций, лекций-бесед, диспутов, встреч, валеологических конференций и олимпиад . Использование этих методов позволяет задействовать такие базовые характеристики личности студента, как способность к познанию и самопознанию, потребности высшего уровня, ценностные отношения. Кроме того, они способствуют переоценке студентами смыслов собственной жизнедеятельности, осуществлению потребности в достижении, признании, реализации своих разнообразных способностей, в том числе по изменению образа жизни.

В соответствии с этим был осуществлен выбор таких педагогических методов, приемов и средств, которые способствовали бы формированию у студентов внутренней картины ЗОЖ. Основными компонентами такой картины являются: когнитивный (совокупность знаний, представлений, умозаключений о ЗОЖ) и эмоциональный (чувственная сторона), способствующие осознанию, эмоционально-ценностному принятию и моделированию ЗОЖ как деятельностного ориентира. Методическое обеспечение реализации второго педагогического условия осуществляется нами посредством использования дискуссионных методов организации учебно-познавательной деятельности студента (диалоги, полилоги, дискуссии), способствующих активизации эмоциональной сферы личности, а также моделирования интерактивных методик, самостоятельных, индивидуальных и совместных форм работы.

Исследования. Концепция здоровьесберегающего сопровождения учебного процесса предусматривает сохранение оптимальной работоспособности студентов, повышение их устойчивости к интенсивным нагрузкам. Профилактику и коррекцию функциональных расстройств здоровья основных проблемных групп призваны осуществлять специалисты различного профиля [3].

Исследования показали, что здоровый образ жизни в понимании студентов, это, в первую очередь, отказ от вредных привычек. Хотя молодые люди осознают, что вредные привычки вредят здоровью, тем не менее, почти треть опрошенных студентов употребляет алкогольные напитки. Курят и переедают, соответственно, 16% и 15%. Значимой составляющей здорового образа жизни молодежи являются занятия спортом. Примерно половина студентов регулярно занимаются спортом [4]. Поэтому развитию массового спорта, вовлечению студентов в спортивную жизнь вуза должно уделяться больше внимания.

Проведенное нами исследование мотива обращения к психологу-консультанту у студентов вуза показало, что из общего числа респондентов 45% человек имеют высокую степень выраженности потребности в помощи специалиста. Между тем, важно отметить, что 120 респондента показали связь личностной самооценки и оценки качества жизни по предложенному нами опроснику.

Анализ научной литературы по данной проблеме, а также наши исследования показывают, что в существующей практике профессиональной подготовки будущего выпускника ВУЗа проблеме формирования культуры здорового образа жизни не уделяется должного внимания. Так не находит необходимого отражения в целях и задачах высшего профессионального образования задача подготовки специалиста, владеющего культурой здоровья. Процесс становления у будущего специалиста ЗОЖ характеризуется

дискретностью, дробностью. Как показали наши исследования, отсутствие непрерывности, целостности при построении процесса формирования ЗОЖ будущего специалиста приводит к тому, что у 44% студентов нет убежденности в необходимости присвоения ценностей культуры здоровья и их дальнейшей трансляции в предстоящей профессиональной деятельности. 61% студентов критично относятся к предлагаемым вопросам культуры здоровья в рамках преподавания спец дисциплин.

Были выявлены факторы, влияющие на стремление личности к табакокурению. Это: стремление иметь вес в глазах однокурсников, быть значимыми, быть успешными. Студенты, которые курят, обладают следующими личностными характеристиками: они тщеславны, агрессивны; чаще, чем некурящие студенты, проявляют недружелюбие, упрямство; редко идут на уступки и компромисс; у большинства из них заниженная самооценка; это «инфантильные, незрелые личности; они больше ориентируются на мнение окружающих, ищут социального одобрения» [5].

Разрушительная сила воздействия табакокурения и алкоголя на личность человека очевидна. Поэтому проблема формирования здорового образа жизни сегодня требует решения на государственном уровне.

Во внеучебное время жизнедеятельность студента чрезвычайно многообразна. Свободное время должно быть посвящено не только самообразованию, но и активной физической нагрузке, активному отдыху. И как студент использует свободное время,можно судить о его здоровом образе жизни [6].

Студенты – это составная частью молодежи, представляющая собой индивидуальную социальную группу и отличающаяся свойственными ей условиями жизни, труда и быта, социальным поведением и психологией. Они относится к группе повышенного риска, так как на непростые проблемы студентов, как: высокая эмоциональная и умственная нагрузка, приспособления к новым условиям проживания и обучения накладывают негативное воздействие кризиса всех основных сфер общества и государства [7]. Все это приводит к ухудшению адаптации студентов, следствием чего являются серьёзные медицинские и социально-психологические проблемы

Проблема формирования здорового образа жизни студенческой молодежи многогранна. Молодое поколение, обучающееся в институтах и университетах, являются сторонниками определенного образа жизни, в котором идеалом являются сигареты, алкоголь и наркотики.

Результаты исследования. Научные исследования показали, что такие физиологические функции, как температура тела, артериальное давление, частота пульса и другие параметры, существенно различаются по своей суточной динамике у лиц разных биоритмологических типов. «Жаворонки» уже с раннего утра характеризуются высоким уровнем основных функций, они уже «настроены» на работу, в то же время у «сов» наблюдается низкий уровень этих показателей, что проявляется в заторможенности, неважном настроении, сниженной трудоспособности.

Значить, на первый план должна выступать рациональная организация режима дня студентов с учетом этих особенностей. В качестве примера рассмотрим вопрос о взаимозависимости режима питания и суточных биоритмов. Известно, что потребность в пище имеет ритмический характер и зависит от многих факторов. При этом в режиме питания следует учитывать циклические изменения потребностей в питательных веществах. Важно не только то, что и как человек ест, но и когда принимается пища.Какой должна быть рациональная организация питания с учетом индивидуальных особенностей биоритмов? Если для «жаворонков» подходит известный афоризм: «Завтрак съешь сам, обед раздели с товарищем, а ужин отдай врагу», то для аритмиков и особенно для «сов» он не годится. Последние нуждаются не в плотном завтраке, а в хорошем ужине, так как именно в это время у них больше расходуется энергии.

Особую значимость для рациональной организации режима дня имеют суточные колебания работоспособности. Понятно, что условия учебной деятельности студентов для

«жаворонков» лучше сделать более напряженными в первой половине дня, тогда как для «сов» – во второй. Это положение в равной мере относится и к организации режима учебных нагрузок для студентов высших учебных заведений.

Выводы

Как показывают наши исследования, у студентов, активно включающихся в организованный педагогический процесс в условиях УОЦ, кроме совершенствования двигательных навыков и умений, развития функциональных возможностей организма, происходит формирование и мотивационно-ценностного аспекта физической культуры личности. Активное участие студентов в качестве болельщиков, организаторов, судей, непосредственных участников физкультурно-оздоровительных и спортивных мероприятий в летнем лагере, способствует формированию потребности в регулярных занятиях физическими упражнениями и спортом, созданию у них поведенческих ориентиров на физическое самосовершенствование и самовоспитание, на здоровый стиль жизни .

– Установлено, что формированию ЗОЖ студентов способствует контекстное обучение, в котором с помощью всей системы дидактических форм, методов и средств моделируется процесс ориентации студентов на здоровый образ жизни, формируется предметное и социальное содержание ценностно-ориентационной деятельности студента в аспекте присвоения и реализации им ценности здорового образа жизни, а усвоение им абстрактных знаний как знаковых систем наложено на канву этой деятельности по воспитанию здоровья учащихся.

– Выявлено, что формирование здорового образа жизни студентов, осознание ими его роли в сохранении человека как биосоциальной структуры требует развивать у них способность к рефлексии. Такая способность развивается в процессе обучения вразличных организационных формах обучения (лекции, семинары, практические занятияи др.), в создаваемых проблемных ситуациях, разрешая которые будущий учитель преодолевает трудности.

Таким образом, в здоровом образе жизни объясняется все, что способствует выполнению индивидом тех или иных общественных и бытовых функций в наиболее оптимальных для систем развивающегося организма условиях. В настоящее время установлено, что соблюдение принципов здорового образа жизни позволяет увеличить ее продолжительность на 10 лет и более. Здоровый образ жизни – единственное средство защиты от всех болезней сразу. Он направлен на предотвращение не каждой болезни в отдельности, а всех в совокупности.

Список литературы:

1. Крутых Е.В., Крутых Н.В. О развитии потребности в здоровом образе жизни у современных студентов /Общественное здоровье как стратегический приоритет развития региона: сборник материалов международной научно–практической конференции. – Краснодар: ИЭиУМиСС, 2009.

2. Физическая культура и здоровье студентов вузов: Материалы IV Международной науч.-практ. конф. – СПб: Изд-во СПбГУП, 2008. – С. 9-12.

3. Zholdasbekov A.A., Zholdasbekova B.A., Sikhynbayeva Zh.S., Lekerova G.Z., Orasov S.B. Psychological and pedagogical bases of active teaching methods. Life Science Journal. – 2014, – 11 (6s) – P. 150.

4. Саидов И.И. Здоровьесберегающие технологии в процессе физического воспитания учащейся молодежи [Текст] / Саидов И.И. // Молодой ученый. – 2010. – №9. – С. 312-315.

5. Физическая культура. Основы здорового образа жизни. / Под ред. Кобякова Ю.П. – Ростов: Феникс, 2014.

6. Васенков Н.В. Динамика состояния физического здоровья и физической подготовленности студентов. // Теория и практика физ. культуры. – 2008. – № 5. – С. 91- 92.
7. Жолдасбеков А.А., Есалиев А.А., Жолдасбекова Б.А. Здоровьесберегающие технологии в образовательном учреждении. Международный журнал «Экспериментального образования». – 2013. – №3. – С. 40-42.

ХОКЕЙ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ 6 -8 ЛЕТ

Уракчинцева Галина Владимировна
К.б.н., ассоциированный профессор
e-mail: Urakchintstva@mail.ru
Журавлев Илья Аркадьевич
Студент 4 курса
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
e-mail: Ilya.zhur03@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о применении экспериментальной методики развития скоростно-силовых способностей хоккеистов 6-8 лет на начальном этапе многолетней подготовки. Методика основана на дифференцированном распределении средств, скоростно-силовой направленности, обусловленном особенностями возрастного периода (6-8 лет). Изучен уровень развития скоростно- силовых способностей хоккеистов 6-8 лет, приведен комплекс упражнений, используемыхво время тренировочного процесса для улучшения уровня физической подготовленности спортсменов.
Ключевые слова: Хоккеисты, скоростно-силовая подготовка, физические упражнения, физическая подготовленность.

Түйін. Мақалада көп жылдық дайындықтың бастапқы кезеңінде 6-8 жастағы хоккейшілердің жоғары жылдамдықты қабілеттерін дамытудың эксперименттік әдісін қолдану мәселесі қарастырылады. Әдістеме жас кезеңінің (6-8 жас) ерекшеліктеріне байланысты қаражаттың сараланған бөлінуіне, жылдамдық-күш бағытына негізделген. 6-8 жастағы хоккейшілердің жылдамдық қабілеттерін дамыту деңгейі зерттелді, спортшылардың дене шынықтыру деңгейін жақсарту үшін жаттығу кезінде қолданылатын жаттығулар жиынтығы келтірілген.
Кілт сөздер. Хоккейшілер, жоғары жылдамдықты жаттығулар, физикалық жаттығулар, дене шынықтыру**.**

Annotation. The article deals with the application of an experimental methodology for the development of speed and strength abilities of hockey players aged 6-8 years at the initial stage of long-term training. The methodology is based on a differentiated distribution of funds, speed and power orientation, due to the peculiarities of the age period (6-8 years). The level of development of speed and strength abilities of hockey players aged 6-8 years is studied, a set of exercises used during the training process to improve the level of physical fitness of athletes is given.
Keywords: Hockey players, speed and strength training, physical exercises, physical fitness.

Введение

В своем Послании народу Казахстана Глава государства особое внимание уделил проблеме повышения качества образования, одним из путей достижения которого, как он отметил, является повышение уровня научных исследований и их применения на практике [1].

Одной из задач государственной политики в области физической культуры и спорта являются поддержка и стимулирование физической культуры и спорта, создание детско-юношеских клубов физической подготовки, деятельность которых направлена на физическое воспитание и спортивную подготовку детей [2].

Прекрасным средством воспитания и приобщения детей к занятиям физической культурой и здоровому образу жизни является один из популярных видов спорта хоккей. Описывая модель хоккеиста, выдающийся советский тренер А.В. Тарасов так характеризовал данный вид спорта: «Хоккеист высокого класса - это физически разносторонний атлет, у которого ярко выражены скоростные, силовые качества,взрывная быстрота реакции» [3].

Подготовка юных хоккеистов - сложный, многогранный и длительный процесс. Поиску эффективных средств учебно - тренировочного воздействия на детей 6-8 лет обучающихся хоккею с шайбой обусловлен в основном двумя группами факторов: с одной стороны, этот возраст весьма восприимчив к тренирующим и педагогическим воздействиям, с другой - на данном этапе возрастного развития закладывается в основном все характеристики физической подготовленности будущего взрослого человека.

Однако, если судить по анализу литературных источников, большинство современных программ и рекомендаций [4, 5] разработаны с учетом на хоккеистов высокой квалификации и не учитывают особенности морфофункционального развития юных хоккеистов в тренировочном процессе, поэтому требуют предварительной переработки.

Одним из важных факторов повышение работоспособности хоккеистов является скоростно-силовая подготовленность. Практика показывает, что многие спортсмены не всегда могут достигнуть высоких результатов в спортивной карьере не по причине, что им не позволяет плохая техника движений, а не достигнутое совершенство физических качеств – силы, быстроты, выносливости, ловкости, гибкости,

Цель исследования. Теоретически разработать и экспериментально обосновать методику скоростно-силовой подготовки хоккеистов 6-8 лет.

Методы исследования. Анализ научно-методической литературы; педагогическое наблюдение; педагогический эксперимент; математическая обработка полученных результатов.

Педагогические наблюдения позволили получить дополнительную информацию в ходе тренировочных занятий.

Педагогический эксперимент являлся основным методом исследования, который проводился с группами детей 6-8 лет, занимающимися хоккеем с шайбой, с целью выявления эффективности разработанной методики развития скоростно-силовых способностей.

Педагогический эксперимент включал два этапа – констатирующий и формирующий. На констатирующем этапе определялся уровень скоростно-силовых подготовленности юных хоккеистов 6-8 лет, на начальном этапе подготовки. Главной целью данного этапа являлось установление степени развития скоростно-силовой подготовки в тренировочном процессе юных хоккеистов. В констатирующем этапе эксперимента приняло участие 18 хоккеистов.

Формирующий этап эксперимента проводился с целью оценки эффективности разработанной экспериментальной методики развития скоростно-силовых способностей хоккеистов 6-8 лет на начальном этапе подготовки. Для этого была сформирована экспериментальная группа из 18 юных спортсменов.

Методика. Методика подготовки юных хоккеистов была направлена на развитие скоростно-силовых и связанных с ними других физических качеств у начинающей группы хоккеистов. Структура тренировки в экспериментальной группе включала: подготовительную, основную и заключительную часть. На подготовительную часть тренировочного занятия отводилось 10%, основную часть тренировки 80% и заключительную часть тренировки 10%. Разработанный комплекс упражнений был направлен на развитие как общей, так и специальной физической подготовки. Педагогический эксперимент был проведен на базе хоккейного клуба «Динамо-Атматы», г. Уральск, Западно-Казахстанской области.

Занятия по общей физической подготовке проводились 3 раза в неделю с длительность одной тренировки 45 мин и по специальной физической подготовке 3 раза в неделю с длительность одной тренировки 90 минут.

Комплекс упражнений по скоростно-силовой подготовке включал:

На скорость: бег лицом; бег спиной; боком (левым, правым); змейка (лицом, спиной); разножка; ноги вмести, ноги врозь.

Руки работают по такому же принципу.

Работа с теннисными мячами: бросаем мяч в пол и ловим; бросаем мяч в пол и отбиваем ладошкой, двигаемся вперед; бросаем мяч вверх и ловим; бросаем мяч вверх, даем упасть на пол и пробуем поймать.

На силовую выносливость: выпады, лягушка, прыжки на одной ноге, прыжки на двух ногах (лицом, спиной), упражнение «Таракашка», ходьба на руках.

По специальной физической подготовке методика обучения включала обязательным элементам техники: передвижение в коньках по резиновой дорожке; основная стойка (посадка) хоккеиста; скольжение на двух ногах; скольжение на двух коньках с попеременным отталкиванием левой и правой ногой; бег скользящим шагом; повороты по дуге переступанием двух ног; торможения полу плугом и плугом.

В ходе формирующего этапа было проведено два тестирования, исходное в начале эксперимента, в октябре 2021 года и повторное в начале марта 2022 года. Таким образом, общая продолжительность формирующего этапа педагогического эксперимента составила 6 месяцев.

Эффективность экспериментальной методики оценивалась на основе сравнения результатов исходного и повторного тестирования экспериментальной группы.

Результаты исследования. Физическая подготовка хоккеистов на начальном этапе многолетней подготовки включает средства направленного развития отдельных качеств, а также их сочетание, и сопряженное развитие в упражнениях специальной подготовки, которые используются для развития и совершенствования отдельных технических действий. Всесторонняя подготовленность спортсменов позволит, в условиях соревновательной деятельности, использовать юному спортсмену потенциал своих способностей.

В этой связи, важным в системе спортивной тренировки спортсменов на начальном этапе подготовки является контроль их подготовленности. В требованиях по физической подготовленности спортсменов на этом этапе указано, что тренировочный процесс должен осуществляться в направлении общего, гармоничного развития.

Педагогический контроль за уровнем скоростно-силовой подготовленности хоккеистов 6-8 лет позволил проследить его динамику.

Сравнивая показатели тестирования хоккеистов 6-8 лет на исходном и контрольном этапах эксперимента, позволяет оценить динамику развития скоростно-силовых способностей и является подтверждением эффективности предложенной методики по воспитанию скоростно-силовых способностей у хоккеистов 6-8 лет.

Уровень развития скоростно-силовых способностей за три месяца эксперимента в тесте – бег 20 м (с высокого старта) в начале эксперимента 5,1, а в конце 4,7 секунд, прирост результатов составил 8,76 %, прыжок в длину толчком с двух ног в начале

эксперимента 93,6, а в конце 104,4 сантиметров, прирост результатов составил 10,34 %, отжимание в начале эксперимента 17, а в конце 20 раз, прирост результатов составил 16,33 %, присед в статике (за 30 секунд) в начале эксперимента 28, а в конце 33 раз, прирост результатов составил 15,04 %, упор присев выпрыгивание вверх в начале эксперимента 11, а в конце 15 раз, прирост результатов составил 26,41 %, планка на вытянутых руках (20-30 сек) в начале эксперимента 25,2, а в конце 29,1 секунда, прирост результатов составил 13,18 %. В результате эксперимента были выявлены статистически значимые различия по всем тестовым показателям ($p<0,05$).

Результаты эксперимента подтвердили наше предположение о том, что использование различных вариантов тренировки с применением специально подобранных средств (комплексов упражнений) обеспечит более высокий результат при воспитании скоростно-силовых способностей хоккеистов 6-8 лет.

Выводы

Скоростно-силовые качества человека находятся в тесной взаимосвязи с возрастом, поэтому воспитание скоростно-силовых способностей детей подчиняется закономерностям возрастного развития, наиболее благоприятные сроки приходятся на возраст от 6-14 лет.

Результаты эксперимента подтвердили наше предположение о том, что использование различных вариантов тренировки с применением специально подобранных средств (комплексов упражнений) обеспечит более высокий результат при воспитании скоростно-силовых способностей хоккеистов 6-8 лет.

Тренировочный эффект подготовки хоккеистов 6-8 лет зависит не только от организации тренировочной нагрузки, но и их правильного распределения во времени, порядка сочетания и разделяющих интервалов.

Экспериментальная методика подготовки разрабатывалась на основе следующих положений:

– рациональное распределение и постепенное введение средств и методов с более тренирующим интервалом, обеспечивающим достижение и сохранение развивающего эффекта;

– строгая регламентированность продолжительности применения средств и методов однонаправленного тренирующего воздействия;

– подбор состава средств подготовки на основе целесообразно направленной двигательной активности;

– аргументированное и целесообразное применение методов различного воздействия на организм.

Анализируя особенности скоростно-силовых способностей хоккеистов 6-8 лет, следует отметить, что средний арифметический прирост показателей темпа прироста скоростно-силовых способностей составит: бег 20 м (с высокого старта) - 8,76 %, прыжок в длину толчком с двух ног – 10,34%, отжимание – 16,33%, присед в статике - 15,04 %, упор присев выпрыгивание вверх – 26,41%, планка на вытянутых руках – 13,18%.

Из вышеизложенного следует, что мы достоверное улучшение показателей ($p<0,05$), прироста скоростно-силовых способностей.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны», от 01.09.2021 [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/poslanie- glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048. Дата обращения25.03.2021.

2. Закон Республики Казахстан «О физической культуре и спорте» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2021 г.) [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000228. Дата обращения 25.03.2021.

3. Железняк Ю.Д. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2014. – 264 с.

4. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры. Изд. 2-е, испр. – М.: Советский спорт, 2015. – 464 с.

5. Матвеев А.П. Методы физического воспитания с основами теории: учебное пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 2016. – 192 с.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДЗЮДО В КАЗАХСТАНЕ

Азизов Алексей Аликович
Магистр
Центрально-Азиатский инновационный университет
Институт академика Мардана Сапарбаева
e-mail: aleks_gansalis@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается история и развитие дзюдо. Описание содержания дзюдо, технические навыки, укрепление воли через теорию дзюдо и практику. Борьба дзюдо имеет больше особенностей и трудностей, чем другие виды борьбы, несмотря на это,большой вклад в развитие дзюдо в нашей стране внесли тренеры.

Ключевые слова: Дзюдо, спорт, история, олимпиада, борьба.

Түйін. Бұл мақалада дзюдоның тарихы мен дамуы талқыланады. Дзюдо ойынының мазмұнын сипаттау, техникалық дағдылар, дзюдо теориясы мен практикасы арқылы ерік-жігерді шыңдау. Дзюдо күресінің басқа күрес түрлеріне қарағанда ерекшеліктері мен қиындықтары көп, соған қарамастан елімізде дзюдоның дамуына жаттықтырушылар үлкен үлес қосты.

Кілт сөздер: Дзюдо, спорт, тарих, олимпиада, борьба.

Annotation. This article discusses the history and development of judo. Description of the content of judo, technical skills, strengthening the will through judo theory and practice. Judo wrestling has more features and difficulties than other types of wrestling, despite this, coaches have made a great contribution to the development of judo in our country.

Keywords: Judo, sports, history, Olympic wrestling.

История дзюдо – Дзю-до (по-японски дзю-мягкий, до-дорожный). Возник в конце 19-го века в Японии на основе борьбы джиу-джицу. С 1956 года проводятся Всемирные чемпионаты. На Олимпийских играх с 1964 года. Дзю-доисты сражаются на специальном ковре (татами). Одежда – кимоно, пояс и брюки. По правилам борьбы можно махать, махать руками. Новоиспеченные носят на поясе белый пояс, а высшие разрядники –черный. В Казахстане борьба дзю-до развивается с 60-х годов 20 века. Асхат Житкеев завоевал серебро на 29-х Олимпийских играх (2008) в Пекине (Китай), бронзу на Всемирном чемпионате (2004, Корея). С 1995 года в Алматы проходит международный турнир имени Ораза Жандосова [1].

О происхождении борьбы Дзю-до рассказано немало легенд. В принципе «в 1200 г. до н. э. в Японии распространился вид борьбы с близостью к джиу-джитси», – доказано документально. Джиу-джитси был широко распространен среди населения Японии. Вэтом виде борьбы применялось множество болевых приемов и ударов.

Рисунок 1 – Кимоно

Так что в этой борьбе была угроза получения травмы. Из таких причин борьбы Джиу-джитси не включали в спорт, направленный на физическое воспитание молодежи.В конце прошлого века врач Токийского университета Эрвин Белыд и молодой преподаватель Дзигаро Кано создали новую систему борьбы. Они создали другое правило,сокращая удары опасными способами, используемыми в джиу-джитси. Новый вид борьбыполучил название «дзюдо» [2].

В 1882 году Дзигаро Кано впервые в мире открыл школу дзюдо – «Кодокан». Там учили секрету японской борьбы. Кано был первым президентом Олимпийского комитета Японии, членом МОК и основателем ассоциации атлетов Японии.

В 1904 году эта борьба стала популярной в Европе. В пропаганде тот, кто знал борьбу дзюдо, был слабым, но побеждал и сильного. Публике настолько понравилась, что стала очень быстро узнаваться. Его интересовало, что он не проиграет ни одному человеку, если научится нескольким приемам борьбы Дзюдо. Во всех местах были организованы школы и выпущена специальная литература. В Европе стали появляться специалисты по борьбе дзюдо (европейцы и японцы). Некоторые начали обучать дзюдо наплатной основе. Теперь кто-то сказал, что я «профессор» этой борьбы [3].

Рисунок 2 – Елдос Сметов

Встретились и те, кто обратился к письменному обучению дзюдо. А вотдзюдоисты, которые находятся на тренировке, сказали, что «в принципе, вы освоили методику, упражнения и физическая подготовка не играют решающей роли». Было ли это поворот европейцев на ложный путь, или японские борцы не умели уделять много внимания тренировкам и физической подготовке. Из Японии в зарубежные страны уезжали преподавать дзю-до. На руках у японского тренера был хоть и дорогой, но «мод».Благодаря рекламе и напряженному труду профессоров борьба дзю-до получила широкое распространение. Особенно широко эта борьба развернулась во Франции, Бельгии, Голландии, Испании, Англии.

Рисунок 3 – Тренировочный процесс. Сборная клуба «Жастар»

Поэтому в настоящее время на чемпионатах Европы и мира спортсмены этой страны заняли лидирующие позиции.

Впервые борьба Дзю-до была включена в программу Олимпийских игр в Токио в 1964 году. Команда советской власти добилась хороших результатов в соревнованиях, завоевала 4 бронзовые медали (О. Степанов, А. Боголюбов – 68 кг, А. Кикнодзе и П. Чиквиладзе – 93 кг в весовой категории выше). На Олимпийских играх в Мюнхене дзюдоисты страны добились хороших результатов. Золотую медаль завоевали Ш. Чочишвили (в полутяжелом весе), серебряную – А. Новиков, г. Оношвили (70-93 кг). Еще наши дзюдоисты хорошо выступили на Олимпийских играх в Монреале. Две золотые медали (В. Невзоров – 70 кг, С. Новиков – 9,3 кг), две серебряные (Р. Харцеладзе и С. Двоиников – 80 кг), одна бронзовая (Ш. Чочишвили, в абсолютном выражении). С 1962 года наши дзюдоисты участвовали в чемпионате Европы без пропусков. В 1963 году на первом чемпионате Европы победил Анзор Кикнадзе (в тяжелом весе). Впервые открыл список советских спортсменов на таких сложных соревнованиях [4].

В 1975 году на чемпионате мира в Вене первое место занял В. Невгоров (70 кг). С 1965 года спортсмены нашей страны приняли участие во всех чемпионатах, это была первая золотая медаль. Все-таки на мировом ковре японцы не воспользовались победой.

Дзю-до постепенно распространялся в нашей стране. Борцов из других республик хорошо поднимают на международный уровень. По сути, первый чемпион мира (чемпион Европы) В. Невзоров тренировался в столице Каракалпакстана Нукисте, в руках Я. Коблева. Сильный коллектив дзюдоистов побывал в Грузии, Украине, Ленинграде и Москве.

Большой вклад в развитие дзюдо внесли наши заслуженные тренеры: В.М. Андреев, В. С. Мастов, Г.М. Здягинцев, Е.М. Чумаков, Б.П. Мищенко, О.С. Степанов (все москвичи), Я.И. Волщук (Киев), Ч.М. Папиташвили (Тбилиси), Я.К. Коблев (Нальчик).

Рисунок 4 – Логотип дзюдо

Выступал в трех весовых категориях: до 68 кг, до 80 кг и свыше 80 кг. Кроме того, боролись в абсолютной степени. За него боролись борцы всех Весов. Были времена, когда японцы одерживали победу над европейцами. В 1964 году в столице Японии Токио состоялись Олимпийские игры. Такой успех японцы не отпустили, и, пока власть держалась на руках, включили борьбу дзюдо в олимпийские игры [3].

Постепенно стало понятно, что весовых категорий стало больше, и японцы боролись в пяти весовых категориях: до 63 кг, до 70 кг, до 80 кг, до 93 кг и выше 93 кг.

Борьба Дзюдо проходила на «татами» на специальном матрасе. Его размер 14х14. Участники были разделены на два разряда: обучающиеся и мастера.

Обучающиеся (в международном терминологическом названии – КЬЮ) из шестиступеней: 6-кью – белый пояс; 5-кью – желтый пояс; 4-кью – красный пояс; 3-кью – зеленый пояс; 2-кью – синий пояс; 1-кью – коричневый пояс.

Мастера (названы Дан) получили десять ступеней: черный пояс от 1 до 5; черный пояс от 6 до 8; красный пояс от 9 до 10.

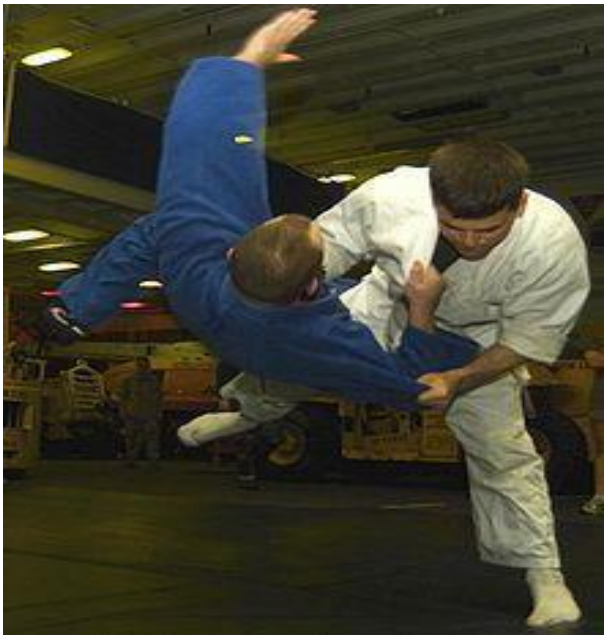
Рисунок 5 – Силовые испытания Дзю-до

Борьба дзюдо на казахстанской земле развернулась с 1973 года. Дзюдо-национальная борьба японского народа. В 1961 году по решению Международного олимпийского комитета борьба дзюдо была включена в число олимпийских игр и сейчас составляет около 200 государств по всему миру. Казахстанская федерация дзюдо с 1993

года входит в состав Международной федерации. Отметим, что первыми основателями дзюдо в нашей стране являются: Алматы – Владимир Пак и Караганда – Анатолий Малкин. Борьба Дзюдо имеет больше особенностей и трудностей, чем другие виды борьбы, несмотря на это, большой вклад в развитие дзюдо в нашей стране внесли такие тренеры, как: в г. Павлодар – Батырбек Сейсенбаев, г. Семей – Толеугазы Амиржанов, алматинец – Абулхаир Байболсынов, Жексенбай Саламатов, Алексей Атаев, Руслан Базоркин, в Западном Казахстане – Тилек Хамзиев и другие.

Список литературы:

1. Уроков борьбы дзюдо. – М.: Физкультура и спорт, 2011**.** – 312 с.
2. Авилов В.И. Новые возможности в технике борьбы дзюдо. Специальные подготовительные упражнения / Авилов Владимир Иванович. – М.: Профит Стайл, 2013. **–** 305 с.
3. Андреев В.М. Борьба дзюдо / В.М. Андреев. – М.: ЁЁ Медиа, 2013. – 725 с.
4. Андреев В.М. Борьба дзюдо / В.М. Андреев. – М.: МГС Динамо, 2012. – 172 с.
5. Гаткин Е.Я. Все о дзюдо / Е.Я. Гаткин. – М.: АСТ, 2011. – 953 с.

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МЕН СПОРТТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дастан Джылысбаев
Марат Қыдыралиев
Жанболат Кудериев
Темірбай Нұржан
Аға оқытушылар
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: olzhas_976@mail.ru

Түйін. Дене тәрбиесі мен спорт туралы ғылымның қазіргі деңгейдегі дамуы дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдары ретінде, кей жағдайларда бұрынғы қабылданған педагогикалық ұстанымдарды басқаша қалыптастыруын қабылдауғанегіздеме береді. Бұндай жаңадан қабылданып қалыптасқан дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдарына мыналар жатады: 1) оқыту мен дамытудың бірлігі; 2) сабақ құрылымы; 3) сабаққа қатысушылардың жағдайы мен ерекшелік есебі; 4) қозғалыстың анализі мен синтезі; 5) жаттығулар барысында саналылық және сезімталдық бақылау; 6) жүктемені бірте-бірте арттыру және оның белсенділігі; 7) сәйкес жағдайлардың есебі мен реттелуі.

Кілт сөздер: дене мәдениеті, спорт, денсаулық, педагогикалық ұстанымдар, дене тәрбиесі.

Аннотация. Развитие науки о физической культуре и спорте на современном уровне дает основание воспринимать, как педагогические принципы физической культуры и спорта, в ряде случаев, иное формирование ранее принятых педагогических позиций. К вновь принятым педагогическим принципам физической культуры и спорта относятся: 1) единство обучения и развития; 2) структура урока; 3) учет состояния и специфики участников урока; 4) анализ и синтез движения; 5) контроль осознанности и чувствительности в ходе упражнений; 6) постепенное увеличение нагрузки и ее активность; 7) учет и регулирование соответствующих условий.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, здоровье, педагогическиепринципы, физическая культура.

Annotation. The development of the science of physical culture and sports at the modern level gives grounds to perceive, as pedagogical principles of physical culture and sports, in some cases, a different formation of previously accepted pedagogical positions. The newly adopted pedagogical principles of physical culture and sports include: 1) the unity of learning and development; 2) the structure of the lesson; 3) consideration of the condition and specifics of the lesson participants; 4) analysis and synthesis of Movement; 5) control of awareness and sensitivity during exercises; 6) gradual increase in the load and its activity; 7) accounting and regulation of relevant conditions.

Keywords: physical culture, sports, health, pedagogical principles, physical culture.

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі кезеңде әрбір азаматтың бойындағы дене қозғалыстарын, сапалық қасиеттері мен рухани күшін үлестіріп, олардың еңбек және оқу қабілеттерін арттыруға, белсенді өмірін ұзартуға бағытталған дене тәрбиесіне зор көңіл бөлініп отыр. Дене тәрбиесі бала-бақшадан бастап мектеп, орта және жоғары оқу орындарында және өндірістік ұжымдарда өткізіліп, оның тиісті бағасы берілуде. Қазіргі педагогикалық ғылым жөнінде дене тәрбиесінің ілімі мен тәжірибесі балалардын денсаулығын сақтауға дене тәрбиесі биология, әдетті қозғалыс белсенділігі мен денсаулықтың арасындағы себеп-салдарға байланысты жастардын кәсіби-қолданбалы дене дайындығының әлеуметті маңыздылығына арналған іргелі зерттеулермен толықты. Оқу құралының ерекшеленетін айырмашылығы дене тәрбиесі тәсілі балалар мен жасөспірімдердің денсаулығын нығайту және қорғау бойынша стратегиялық міндеттерді шешу үшін жүйелі талдауды қолдану болып табылады [1].

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Дене мәдениеті мен спорттың педагогикалық негіздері дене мәдениеті теориясының бөлімі болып табылады. Бұл – дене мәдениеті мен спорт міндеттерін педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған процестер ретінде шешу жолдары туралы білім жүйесі.

Студенттердің құрылымы, сәйкестенген жағдайларға сабақ пәндер мен орындалатын міндеттерге байланысты алға қойған міндеттерге жету үшін пайдалануға қажетті құралдар мен әдістер, сабақ жүргізу түрлері, педагогикалық басқару ерекшеліктері де өзгеріп отырады. Сондықтан мамандығы мен дәрежесі бірдей, бір жарысқа дайындалып жатқан екі спортшының сабағында да ерекшелік болады. Бұлармен қатар дене мәдениеті мен спорт сабақтарының барлық түрлеріне тең дәрежеде таралатын жалпы ережелерде бар [2].

Зерттеудің мақсаты мен міндеті. Қазіргі таңда дене мәдениеті мен спорт денсаулықты нығайтудың өміршеңдік пен еңбекке қабілеттілікті арттырудың шығармашылық жолды ұзартудың және жеке тұлғаның үйлесімді дамып қалыптасуы мен басқа да әлеуметтік мәселелерді шешудің тиімді құралы болып табылады. Осыған байланысты дене тәрбиесі мен спорт проблемаларына жарық түсіретін ғылыми білімдерге көп назар аударылып отыр.

Принциптер - бұл түрлі міндеттерді шешу үшін басшылыққа алатын, адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін анықтайтын жалпылама бастапқы идеялық-теориялық ережелер. Ғылыми принциптер нысанды заңдылықтарға бағынады, сондықтан олар айқын дәйектердің қасиетін теориялық мағынада қарастырады.

Заңдылықтар - бұл табиғат пен қоғамның дамуын жүргізетін құбылыс. Заңдылықтарды зерттеу, тағайындау мүмкін, бірақ өзгерту мүмкін емес. Тек оларды белгілі бір процестерді атқарады. Нақты міндеттерді шешуде басшылыққа алуға болады. Заңдылықтар түрлі деңгейде бола алады.

Дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдары деп дене тәрбиесі мен спорт сабақтарының құрылымын қалыптастыру, қимыл қабілетін дамыту, қимыл дағдыларын меңгеру заңдылықтарын бейнелейтін қысқа сипаттағы ғылыми әдістемелік ережелерді атаймыз.

Қойылған педагогикалық ұстанымдар негізінде әдістемелік ережелер айқындалады, жеке жағдайлардағы міндеттерді орындаудың нақты әдістер мен құралдары таңдалады [3].

Педагогикалық ұстанымдарды зерттеу оның дамуындағы негізгі үш бағытты анықтады. Бірінші бағыт дене мәдениеті мен спорт сабақтарына қатысты ұстанымдарға қарағанда айырмашылығы бар, яғни өз мақсаты ретінде спортшылардың жарыстарға қатысуын дайындауды көздемейтін, тек спорт жаттықтыруларында ғана қатыстырылатын ұстанымдарды тағайындауға құрылады.

Гигиеналық, білім беру, тәрбиелеу міндеттерін шешуге, бағытталған тек дене тәрбиесі мен спорт сабақтарына немесе тек спорт жаттықтыруына қатысты ұстанымдарды бөліп қарастыруға ұмтылу қате болып есептеледі. Спорт жаттықтыруының ұстанымдарын зерттеушілердің ұсынған түрлі кеңестерін мұқият қарастыра отырып, олардың педагогикалық қатынастар қатарына кіретіндерінің барлығы тек қана спорт жаттықтыруларында ғана емес, сол сияқты дене мәдениеті мен спорт сабақтары барысында да басшылыққа алынуы тиіс екені белгілі болды [4].

Спорт жаттықтыруының ұстанымы ретіндегі ұсынылған қарапайым ережелер тізімі олардың барлығы тек спорт жаттықтыруында ғана емес, сол сияқты дене мәдениеті мен спорт сабақтарының барлық түрлерінде де басшылыққа алынуы тиіс екенін көрсетеді.

Дене мәдениеті мен спорт ұстанымдары туралы түсініктерді дамытудың екінші бағыты ерекше физиологиялық ұстанымдарды тағайындауды көздейді. Бұл қадамдарды ғылыми және іс-тәжірибе тұрғысынан толықпаған екенін мойындау қажет. Әрине, спорт жаттықтыруында физиологиялық заңдылықтар бар. Бірақ, одан басқа да психологиялық, биохимиялық және физикалық заңдылықтар да бар. Оқытушы мен дайындалушы бір жағдайда физиологиялық ұстаныммен, екінші жағдайда-психологиялық ұстаныммен, келесі бір жағдайда-психологиялық ұстаныммен жұмыс жасай алмайды. Спорт жаттықтыруына қатысты (және түгелдей дене мәдениеті мен спорт сабақтарында) заңдылықтар негізінде оқытушы мен дайындалушы үшін тек педагогикалық ұстанымдар ғана анықталуы тиіс.

Аталған дидактикалық ұстанымдар білім берудің, дамыту мен тәрбиелеудің бірнеше заңдылықтарын сипаттап, дене мәдениеті мен спорт сабақтарының міндеттерін орындауда басшылық ережелері ретінде жүреді. Алайда, дидактикалық ұстанымдар негізіне жататын заңдылықтар бірнеше жағдайларда басқаша түрге ие болады, яғни дене мәдениеті мен спорт сабақтарында басшылыққа алынуы қажет дәл әрі анық берілетін жалпылама теориялық ережелер бола алады [5].

Демек, дене тәрбиесі мен спорт сабақтарында, атап айтқанда спорт жаттықтыруларында көбінесе: алдын-ала қалыптасқан спорт жаттықтырулары ұстанымдары мен бірнеше жалпы педагогикалық (дидактикалық) ұстанымдар қолданылады. Бірақ барлық ұстанымдар анықталып қойған, ары қарайғы дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық негіздерінің бұндай көкейтесті мәселелерін зерттеуді мақсатсыздық деп есептеу дұрыс емес. Дене тәрбиесі туралы ғылымды дамыту жаңа заңдылықтардың ашылуына, оның ішінде жаңа ұстанымдарды жаңа жолға қою қажеттігін анықтауға жол ашады.

Дене тәрбиесі мен спорт туралы ғылымның қазіргі деңгейдегі дамуы дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдары ретінде, кей жағдайларда бұрынғықабылданған педагогикалық ұстанымдарды басқаша қалыптастыруын қабылдауға негіздеме береді. Бұндай жаңадан қабылданып қалыптасқан дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдарына мыналар жатады: 1) оқыту мен дамытудың бірлігі; 2) сабақ құрылымы; 3) сабаққа қатысушылардың жағдайы мен ерекшелік есебі; 4) қозғалыстың анализі мен синтезі; 5) жаттығулар барысында саналылық және сезімталдық бақылау; 6) жүктемені бірте-бірте арттыру және оның белсенділігі; 7) сәйкес жағдайлардың есебі мен реттелуі [6].

Оқыту мен дамытудың бірлігі ұстанымы заттар мен құбылыстардың пішіні мен мазмұнының өзара байланысы мен өзара бағыныштылығына негізделген. Адамның

қимыл-әрекетінде бұл заңдылық тірек-қимыл аппаратының жағдайы мен дамуының, ағзаның вегетативтік қызметі мен қимыл сапасының қимыл дағдыларымен өзара байланыста көрінеді. Мысалы, қимыл сапасының деңгейі жоғары болған сайын, спорт жаттығуы тәсілдерін жетілдіруге арналған мүмкіндіктер де көп туындайды және керісінше, спорт жаттығулары тәсілдері жетілдірілген сайын адамның қимыл сапасы да жақсара түседі. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы оқыту мен дамытудың бірлігі ұстанымы оқу пәнінің талаптарына сәйкес қимыл сапаларын дамыту мен дене дайындығын қамтамасыз етуді өзара байланыста оқыту керектігіне міндеттейді.

Сабақ құрылымдығы негізіне жататын заңдылық адам әрекетінің кез-келген түрі мынандай орындалатын үш қызметтен құралатынын қарастырады:

Іс-әрекетке дайындық, іс-әрекеттің өзі және одан шығудың ұйымдастырылған жолы. Бұл заңдылық кез-келген жұмысты орындау барысындағы табыс оның ұйымдастырылуына оған кірудің жолын қамтамассыз етуге, қойылған міндеттерді шешу мен оны аяқтауды ұйымдастыруға байланыстылығында сипатталады. Аталған ұстаным барлық жағдайларда қимыл іс-әрекетінің жоғарыда көрсетілген құрылымдық бірізділігін сақтау қажеттігін анықтайды.

Сабаққа қатысушылардың жағдайы мен ерекшеліктері есебі ұстанымы өмірдің әлеуметтік жағдайлары мен биологиялық заңдылықтарына сәйкестелген адамдар арасындағы айырмашылықтардың болуына құрылған әр адамның жағдайы, сондай-ақ тәулік уақытына, алдыңғы іс-әрекеттің сипатына, жаттықтыру деңгейіне, көңіл-күй әсерлеріне, т.б. байланысты өзгеріп отырады. Бұлардың барлығы қимыл мүмкіндіктерін түбегейлі өзгертуге әкеледі, яғни адамға түрлі ықпалдардың әсер етуінің нәтижесі олардың аталған жеке тұлғаның ерекшелігі мен жағдайына сәйкестігіне байланысты болып табылады. Бұл ұстаным дене тәрбиесі мен спорт сабақтарында оқушылардың тұлғалық ерекшеліктері мен жағдайларына қарай қойылған міндеттерді орындаудың құралдары мен әдістерін таңдау мен лайық жағдайларды реттеу қажеттігін анықтайды.

Қимылдың анализі мен синтезі ойлау заңдылығы мен іс-тәжірибе әрекетінде көрініс береді. Бұл заңдылық күрделі идеяларды, құбылыстарды, заттарды барынша қарапайым түсінікпен беру үшін, пайда болу, оларды түсіну, игеру, дамыту жақтары үшін бөлшектеу қажеттігін анықтайды. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы қимыл анализімен синтезі ұстанымы күрделі дене жаттығуларында, тәсілдік-тактикалық кешендердепайда болатын қимыл сапасын барынша қарапайым қозғалыс топтарына, олардың сапалық сипатын тиянақты меңгеру мен бүтін қимылмен біріктіре отырып дамытуға және туындатуға бөлшектеу жолымен іске асырылады. Қимылдың анализ-синтезі дене тәрбиесі мен спорт сабақтарының барлық міндеттерін орындаудағы жүйелілікті қамтамасыз ету шарты болып табылады.

Жаттығу барысындағы саналылық пен сезімталдықты бақылау ұстанымы адам қимылы мен психикасы арасындағы атап айтқанда адам қимыл әрекетінің табысты болуы қимылды орындау барысында бақылау қабілетін дамытуға байланысты заңдылықтарға негізделген. Мақсатты бағытталған қимылдардың басы олардың жоспарын құру қажеттігін тудырады.

Қимылды орындау барысында олардың құрылымын тек басты және соңғы топтамаларында ғана саналы бақылау мүмкін болады. Негізгі бақылау қызметін қимыл аппаратының өзі басқарады. Осыған байланысты орындалған жаттығулардың міндетті тапсырмаларға сәйкестігін, туындаған жағдайды және оған саналылық пен сезімталдық бақылауын дұрыс ендіру қабілетін дамыту арқылы қимыл-әрекетін меңгеріп, қозғалыс қабілетін дамыту мүмкін бола алады. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарында бұл ұстаным орындалатын қимылдарды, оған лайық жағдайларды саналы бақылау қабілетін дамытып, дайындалушылардың зейінін тек қимыл құрылымына ғана емес, сондай-ақ туындайтын қимыл әсерлеріне де шоғырландыру қажеттігіне міндеттейді [7].

Ағза жүктемесін бірте-бірте арттыру мен оны меңгеру ұстанымының негізгі факторы адам дамуы мен қалыптасуы болып табылатын іс-әрекетке сәйкес заңдылықпен

сипатталады. Сонымен бірге сипаты мен қарқыны бірдей қоздырғыштар ағзаны бейімдейді және одан әрі оның жүргізбейді. Биологиялық алғы шарттардан басқа адамныңдене дамуы іс-әрекеттің сипатына, ұзақтығы мен қарқындылығына байланысты болады. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы бұл ұстаным дене жаттығуларының сандыққайталау шараларын, оған қолданылатын күшті және оны меңгеруді бірте-бірте арттыру қажеттігін анықтайды.

Сәйкес жағдайлардың есебі, реттелуі және меңгерілуі ұстанымы қимыл іс-әрекеті нәтижесін оның орындалған ортасына тәуелділік заңдылығымен сипатталады. Адам қимыл дағдыларын сәйкес шартты ықпалды байланыстар түзу нәтижесінде меңгереді. Алайда, қимыл іс-әрекеті барысындағы шартты, ықпалды байланысқа қимылды орындауға сәйкестендірілген жағдай да әсер етеді. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы бұл ұстаным бірінші кезеңге сәйкес жағдайларды жеңілдетіп, сосын бірте-бірте күрделендіріп, меңгерту қажеттігін анықтайды.

Дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық ұстанымдары ретінде қабылданған ережелердің барлығы бірлікте және өзара тығыз байланыста болды. Мүмкін оқытушы мен оқушының орындайтын кез-келген қызметіне қатысты. Сәйкес дидактикалық ойлау бойынша бұл ұстанымдарды төрт топқа бөлуге болады: оқыту, дамытуды басқару, тәрбиелеу және сабақты құру.

Әдебиеттер тізімі:

1. Холодов Ж.К., Кузнеуов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.
2. Теория и методика физической культуры: Учебник // Под ред. проф. Ю.Ф.Курамшина. – 2-е изд., испр. – М.: Советский спорт. 2004. – 464 с.
3. Матвеев Л.И. Теория и методика физической культуры. – М: ФиС, 1991. – 543 с.
4. Қожахметова К.Ж. Оқу құралы. – Алматы: «Әлем», 2000. – 80 б.
5. Педагогика. Дәріс курс. – Алматы: «Нұрлы Әлем», 2003. – 368 б.
6. Педагогика: Учебник для институттов физической культуры (Под ред. В.В.Белорусовой и Н.Н.Решетень) – 2-ое изд., доп. и перераб. – М.: ФиС, 1986. – 288 с.
7. Хмель Н.Д. Жалпы білім беретін мектептегі педагогикалық процесс // Аударған Успанов К.С. – Алматы: «Ғылым», 2002. – 170 б.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ӨЗГЕРУІН БАҚЫЛАУ

Сулейменов Олжас
Пушкулов Жомарт
Қыдыралиев Марат
Аға оқытушылар
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: olzhas_976@mail.ru

Түйін. Мақалада оқушылардың жас ерекшеліктерінің дене қабілеттерінің өзгеруін бақылай отырып, қорытындылар шығарылады. Сынып оқушыларының дене даярлығы көрсеткіштеріне, дене шынықтыру сабағындағы оқыту мен тәрбиелеу әсерін бағалауды кешенді түрде және ғылыми-тәжірибелік құрылымдар мен ұсыныстарға байланысты ілімдік дәлелдеу.

Кілт сөздер: Дене шынықтыру, оқушылар, көрсеткіштер, сынып, тәжірибелік құрылымдар.

Аннотация. В статье подводятся итоги наблюдения за изменением возрастных особенностей учащихся. Учебно-методическое обоснование оценки влияния обучения и воспитания на показатели физической подготовленности учащихся класса, на уроках физической культуры в комплексной форме и в связи с научно-практическими конструкциями и рекомендациями.

Ключевые слова: Физическая культура, учащиеся, показатели, класс, практические конструкции.

Annotation. The article summarizes the results by observing the change in the age characteristics of students. Educational and methodological substantiation of the assessment of the impact of education and upbringing on the indicators of physical fitness of class students, at physical education lessons in a comprehensive form and in connection with scientific andpractical constructions and recommendations.

Keywords: Physical Culture, students, indicators, class, experimental structures.

Кіріспе

Оқыту сапасын жоғарылату мәселесі әлеуметтік детерминизм және уақыт талабымен өктемдік етуде, ой мен қозғалыс белсенділігінің өсу сұранысына байланысты балалардың бейімделуін жоғарылатуға себепші болу қажет. Алайда бұл мәселенің негізі көбінесе мектептегі «Дене шынықтыру» пәнінің тәжірибелік қойылу аспектіне байланысты. Бұл жерде мәселе оқу бағдарламасының мөлшерлік бөлімінің талаптарын орындау болып отыр. Ал мектеп болса, осы бағдарлама мазмұнына байланысты, оқушылар барлық олимпиадалық спорттық пәндердің оқу мағлұматтарын толық меңгеруін қамтамасыз ету қажет. Тек осы уақытта ғана мектеп оқушыларының әр кезеңдегі жан-жақты дене дайындығының міндеттерін ойдағыдай шешуге болады [1].

Зерттеу мақсаты – сынып оқушыларының дене даярлығы көрсеткіштеріне, дене шынықтыру сабағындағы оқыту мен тәрбиелеу әсерін бағалауды кешенді түрде және ғылыми-тәжірибелік құрылымдар мен ұсыныстарға байланысты ілімдік дәлелдеу [2].

Зерттеу міндеттері – «Дене шынықтыру» пәнін жаңа оқу бағдарламасы бойынша оқуда сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне байланысты дене дамуы мен дене даярлығы көрсеткіштерінің өзгеру ерекшелігін оқып білу.

Дене даярлықтары дене қабілеттерінің сынақ қорытындысы арқылы анықталды:

– шапшаңдық күші; орнынан ұзындыққа секіру (1А суретте);
– ептілік – уақытқа жүгіру: (1Б суретте);
– іштің қыспалы күші «қыспалы»жаттығу түрі: (1В суретте);
– қатыстылық қол күші – етбеттеп қолмен тіреп жатып, оны жиып және жазу;
– иілгіштік – бастапқы қалып, еденде отырып денемен аяққа иілу: (2ші суретте)

Ұл балалардың сынақ көрсеткіштерінің қорытындысы (кестеде)

1. Орнынан ұзындыққа секіру

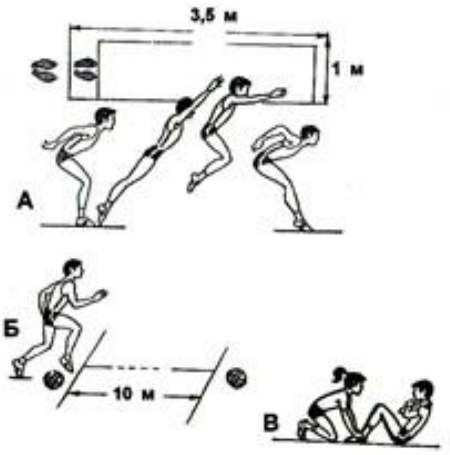

Сурет 1 – Дене даярлығының сынақтары: **А** – орнынан ұзындыққа секіру, **Б** – 30 м қашықтыққа жүгіру, **В** – іштің қыспалы күші.

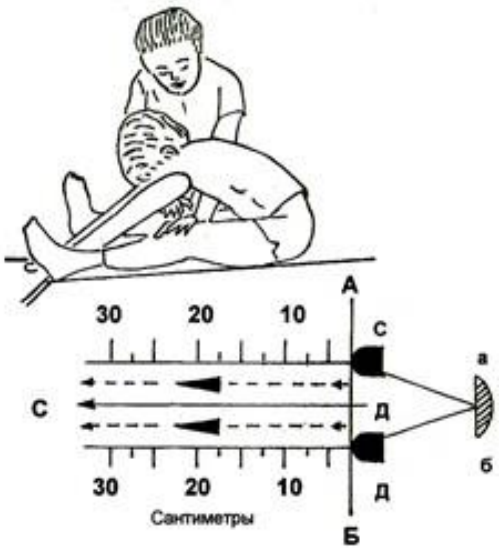

Сурет 2 – Омыртқаның иілгіштігін анықтау сынағы; **аб** – дененің отыру нүктесі; **сд** – аяқты ажырату (20-25 см.); **АБ** – табанды тіреу нүктелері; **СД** – иілу кезіндегі қол ұшының қозғалыс бағыты. [3].

6-шы сыныпта бұл көрсеткіш, 7-ші сыныпқа қарағанда 12,2%-ға жоғары, 8-ші, 9- шы сыныптарға қарағанда 3,6%-ға және 10,5%-ға төмен. 7-ші сынып көрсеткіштері 8-ші, 9-шы сыныптармен салыстырғанда17,9%-ға және 25,8%-ға төмен; ал 8-ші сынып көрсеткіштері 9-шы сынып көрсеткіштерімен салыстырғанда 6,7% - ға төмен болды.

2. Қатыстылық қол күші

6-шы сынып ұлдарының көрсеткіші 1 минут уақытта 20,6+0,72 шамасында ауытқыды. 7-ші сынып деңгейінде бұл көрсеткіш 18,9%-ға артты, ал 8-ші сынып деңгейінде 85,4%-ға, 9-шы сынып деңгейінде 59,7%-ға артты. 7-ші сыныпта жаттығуды жасау саны, 8-ші сыныпқа қарағанда 55,9%-ға, 9-шы сыныпқа қарағанда 34,3%-ға кем болды. 8-ші, 9-шы сыныптар көрсеткіштерін салыстырғанда мынау анықталды: 8-ші сынып ұлдарының көрсеткіші 9-шы сыныпқа қарағанда 14% жоғары болды [4].

3. Иілгіштік жаттығуы

6-шы сынып ұлдарының иілгіштік көрсеткіштері 6,5+0,11 сантиметр деңгейіне жетті. Ал 7-ші сынып ұлдарының көрсеткіші әлдеқайда жоғарылады. 8-ші сынып ұлдарының көрсеткіштері 6-шы сынып деңгейіндей көрсеткіштерге жетті, ал 9-шы сынып ұлдарының иілгіштік деңгейінің көрсеткіші 4-есе жоғары 25,37+1,2сантиметр деңгейіне жетті. 7-ші сынып ұлдары, 8-ші сыныпқа қарағанда иілгіштеу болып анықталды, оған дәлел анық өзгеріс көрсеткіштері 33%-ды құрады. Ал 9-шы сынып ұлдарына қарағанда көрсеткіштері 4-есе төмен. 9-шы сыныпта, 8-ші сыныппен салытырғанда 3-есе жоғары көрсеткіш анықталды [5].

4.Ептілік уақытқа жүгіру

Бұл жаттығудың көрсеткіші 6-шы сыныпта 8,8+0,07 секундты құрады. Осы көрсеткіш 7-ші, 8-ші сыныптарда айтарлықтай өзгерген жоқ. Ал 9-шы сыныпта бұл көрсеткіш 6,7+0,2 секөнд деңгейіне жетіп 24%-ға жоғарылады. 7-ш, 8-ші сыныпта айтарлықтай өзгерістер байқалмады. Ал 7-ші, 8-ші сыныптарда айырмашылық деңгейі 9-шы сыныпқа қарай 20%-ға жоғарылады. 8-ші, 9-шы сыныптар арасындағы жылдамдық жүгіріс көрсеткіші деңгейі, 9-шы сыныпта 8-ге қарағанда 23% жоғары болды [6, 7].

Кесте 1 – 6-9 сынып оқушыларының дене даярлығы сынағының қорытынды кестесі

п/п	Сынып-тар	Көрсеткіштер мен сынақ түрлері, $\bar{x}$ ±m, S				
		Орнынан ұзындаққа секіру(см)	Қолмен тіреп етпеттеп жатып оны жиып жазу Қатыстылық қол күші	Иілгіштік жаттығуы (см)	30 м қашықтық-қа қайықша жүгіру	Іштің қыспалы күші (1 м аралығында)
1	I n=35)	181,0±2,04 S=11,9	20,6±0,72 S=4,19	6,5±0,11 S=0,64	8,8±0,07 S=0,40	31,0±2,62 S=11,9
2	II n=57)	159,0±2,21 S=16,52	24,5±1,31 S=9,78	11,9±0,87 S=6,52	8,44±1,48 S=11,1	32,7±1,0 S=7,6
3	III n=10)	187,5±0,59 S=1,78	38,2±2,49 S=7,46	8,0±1,08 S=3,24	8,7±0,22 S=0,64	43,8±2,49 S=7,46
4	Xn=27)	200,2±3,37 S=17,5	32,9±1,69 S=8,75	5,37±1,2 S=6,25	6,7±0,12 S=0,63	43,11±1,11 S=5,75
Өзгеріс қорытындыла рының нақтылығы t, p						
t_{1-2}		7,3<0,001	2,62<0,05	6,48<0,001	0,24>0,05	5,1<0,001
t_{1-3}		3,1<0,05	6,79<0,001	1,36>0,05	0,42>0,05	5,1<0,001
t_{1-4}		4,82<0,001	6,69<0,001	0,93>0,05	15,4<0,001	10,1<0,001
t_{2-3}		12,46<0,00 1	4,62<0,001	2,81<0,05	0,17>0,05	4,14<0,01
t_{2-4}		10,17<0,00 1	3,93<0,05	4,41 <0,01	1,2>0,05	6,97<0,001
t_{3-4}		3,62<0,05	1,77>0,05	1,63>0,05	8,1<0,001	0,25>0,05

5. Іштің қыспа жаттығуы. Бастапқы қалып аяқты тізеге бүгіп еденге шалқалап жатып, басты тізеге тигізу.

Бұл сынақты орындауда 6-шы, 7-ші сынып ұлдарының көрсеткіштері бір-бірінен көп өзгеріс таппады, орташа 1 минут аралығында 31-32, 7рет дененің көтеруін құрады.8- сынып деңгейінде бұл көрсеткіш заңды түрде 42,3%-ға, ал 9-шы сынып деңгейінде 39%-ға жоғарылады. 7-ші, 8-ші, 9-шы сыныптардағы салыстырмалы көрсеткіштері: 7-ші сынып ұлдарының көрсеткіштері 8-ші, 9-шы сыныптағыларға қарағанда 33,9%-ға және 31,8%-ға төмен. 8-ші, 9-шы сынып көрсеткіштер айырмашылығы 1 минут аралығында 43,1-43,8 рет денені көтеру деңгейі көлемінде және нақты емес болды.

Қорытынды

Зерттеуді қорытындылай келе, ұл балалардың шапшаңдық күш дайындығы 6-шы сыныптан 9-шы сыныпқа қарай біркелкі жоғарылауы, ал 7-ші сыныпта нақты төмендеуі анықталды; қол бұлшық етінің төзімділік күші 8-ші, 9-шы сыныптарда заңды түрде жоғарылауын байқадық, 1 минут аралығында 38,2-32,9 рет; иілгіштік көрсеткіштері тек 9-шы сынып деңгейінде, 25 сантиметрден жоғары ауқымына жетуі айқындалды; шапшаңдыққа жүгіріс тек қана 9-шы сыныпта ғана 6,7=0,2 секөнд ауқымына жетті, ал 6-шы,7-ші,8-ші сыныптарда көрсеткіш деңгейі 8,4-8,1 секөнд аралығында байқалды; іш бұлшық еттерінің төзімділігі 8-ші,9-шы сынып деңгейінде жоғары көрсеткіштері

анықталды, орташа 1 минөтта 43-43,8 рет денені көтеру деңгейіне жетті, бұл 6-шы,7-ші сыныптарға қарағанда 39%-ға және 42%-ға жоғары.

Әдебиеттер тізімі:

1. Матвеев А.П., Назаркина Н.И. Каким быт учебнику по физической культуре // Физическая культура в школе. – 2005, №4. – С. 4-6.

2. Лях В.И. Учение и обучение двигательным действиям // Физическая культура в школе. – 2005, №1. – С. 18-24.

3. Телеугалиев Ю.Г. Обучение физическим упражнениям и оптимизация содержания двигательной деятельности. Монография. – Алматы: «Принт», 2001. – 260 с.

4. Мустаев В.Л. По приросту. Оценка физической подготовленности школьников // Физическая культура в школе. – 2003, №2. – С.26-28.

5. Левушкин С.П. Сенситивные периоды в развитии физических качеств школьников 7-17 лет с разными темпами телосложения // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006, №6. – С. 2-4.

6. Поляков М.И. О развитии физических качеств // Физическая культура в школе. – 2002, №1. – С.18-20.

7. Рудницкий В.Ф. Критерии успеваемости // Физическая культура в школе. – 2002, №5. – С. 56-58.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ

Сулейменов Олжас
Джылысбаев Дастан
Пушкулов Жомарт
Аға оқытушылары
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: olzhas_976@mail.ru

Түйін. «Дене мәдениеті» мен «спорт» түсініктері мәндері жағынан бірдей педагогикалық құбылыс ретінде қарастырылады. Алайда бұл түсініктер арасында айырмашылықтар да бар, олар: оның бағыттары мен қолданылатын құралдарының ерекшеліктері. Дене мәдениеті сабақтарының негізгі мақсаты жалпы дене дайындығыболса, ал спорт сабақтарының мақсаты – іс-әрекет қабілетін дамытуда жоғары деңгейге жету үшін бір немесе бірнеше спорт жаттығуларын орындауды жетілдіру болып табылады. Бағыттарындағы айырмашылық осы. Сондай-ақ дене мәдениеті сабақтарында бір ғана немесе топтама сабақтарға сәйкестендірілген көптеген спорттық және гимнастикалық жаттығулар, ойындар мен туристік іс-шаралар пайдаланылса, ал спорт сабақтарында – нақты спорт жаттығулары қолданылады. Бұл пайдаланылатын құралдар айырмашылығы болып табылады.

Кілт сөздер: Дене тәрбиесі, денсаулық, спорт, жаттығулар, білім бері және тәрбие беру.

Аннотация. Понятия «физическая культура» и «спорт» рассматриваются как одинаковые по значению педагогические явления. Однако между этими понятиями существуют и различия: особенности его направлений и применяемых средств. Основной целью занятия физической культурой является общая физическая подготовка, а целью спортивных занятий – совершенствование выполнения одного или несколькихспортивных упражнений для достижения более высокого уровня развития способностей к действию. Это разница в направлениях. Также на уроках физической культуры используется большое количество спортивных и гимнастических упражнений, игр и

туристских мероприятий, унифицированных только для одного или группового занятия, а на занятиях спортом-конкретные спортивные упражнения. В этом заключается особенность используемых инструментов.

Ключевые слова: Физическая культура, здоровье, спорт, упражнения, образование и воспитание.

Annotation. The concepts of "physical culture" and "sport" are considered aspedagogical phenomena of the same importance. However, there are also differences between these concepts: the peculiarities of its directions and the means used. The main purpose of physical education is general physical training, and the purpose of sports is to improve the performance of one or more sports exercises to achieve a higher level of development of the ability to act. This is the difference in directions. Also, a large number of sports and gymnastic exercises, games and tourist activities are used in physical education classes, unified only for oneor group classes, and specific sports exercises are used in sports classes. This is in contrast to the tools used.

Keywords: Physical culture, health, sports, exercises, education and upbringing.

Гигиеналық білім беру және тәрбие беру міндеттерін шешуге арналған тарихи қалыптасқан немесе арнайы ұйымдастырылған іс-әрекет дене жаттығулары деп аталады. Оларды негізгі төрт бөлімге бөліп қарастырады: спорт жаттығулары, гимнастикалық жаттығулар, ойындар және түрлестік іс-шаралар. Дене тәрбиесі оның міндеттерін орындаудың басты құралы дене жаттығуларымен ерекшеленеді. Осыған байланысты, педагогикалық құбылыс ретіндегі дене тәрбиесі – бұл гигиеналық, білім беру және тәрбиелеу міндеттерін дене жаттығуларын қолдану жолымен шешуге бағытталған іс-әрекет [1].

Дене тәрбиесінің гигиеналық міндеттеріне дене дамуын жақсарту мен денсаулықты нығайту, білім беруге-білімді меңгеру мен қимыл қабілеттерін жетілдіру, тәрбие беруге-тұлғаны бүтіндей қалыптастыру жатады. Осыған орай дене тәрбиесінің міндеттері мыналалар: 1) денсаулықты нығайту; 2) дене дамуын жақсарту; 3) қимыл қабілетін жетілдіру; 4) білімді меңгеру; 5) тұлғаны толық қалыптастыру [2].

Дене тәрбиесі ақыл-ой, адамгершілік эстетикалық және еңбек тәрбиесімен біріге отырып, адамның жан-жақты дамуына жағдай жасайды.

Дене тәрбиесі міндеттері педагогикалық процесстерді ұйымдастырудың негізгі екі түрі – дене мәдениеті сабақтары мен спорт сабақтарының бірігуімен шешіледі.

Дене мәдениеті сабақтары («дене мәдениеті») - бұл дене тәрбиесі міндеттерін спорттық және гимнастикалық жаттығуларды, ойындар мен туристік іс-шараларды үйлестіру жолымен шешуге бағытталған іс-әрекет.

Спорт сабақтары («спорт») – бұл дене тәрбиесі міндеттерін бір ғана спорт жаттығуларын қолдану жолымен шешуге бағытталған іс-әрекет.

«Дене мәдениеті» мен «спорт» түсініктері мәндері жағынан бірдей педагогикалық құбылыс ретінде қарастырылады. Алайда бұл түсініктер арасында айырмашылықтар да бар, олар: оның бағыттары мен қолданылатын құралдарының ерекшеліктері. Дене мәдениеті сабақтарының негізгі мақсаты жалпы дене дайындығы болса, ал спорт сабақтарының мақсаты – іс-әрекет қабілетін дамытуда жоғары деңгейге жету үшін бір немесе бірнеше спорт жаттығуларын орындауды жетілдіру болып табылады. Бағыттарындағы айырмашылық осы. Сондай-ақ дене мәдениеті сабақтарында бір ғана немесе топтама сабақтарға сәйкестендірілген көптеген спорттық және гимнастикалық жаттығулар, ойындар мен туристік іс-шаралар пайдаланылса, ал спорт сабақтарында – нақты спорт жаттығулары қолданылады. Бұл пайдаланылатын құралдар айырмашылығы болып табылады [3].

Спорт жарыстарына қатысуға дайындық басты мақсаты болып саналатын спорт сабақтары спорттық жаттықтыру деп аталады. Жаттықтыру сөзі ағылшынның

(тренировка) «train» сөзінен шыққан, яғни, үйрену, жаттығу, тәрбиелеу деген мағынаны береді. Жаттықтыру мақсаты – дайындалушының белгілі бір іс-әрекет түріне деген қабілетін жетілдіру болып табылады. Спорттық жаттықтыру – бұл жарысқа қатысуға дайындалу мақсатында психиканың кейбір жақтарын дамыту мен іс-әрекет қабілетін дамытуды ең биік деңгейге жеткізуге, таңдаған спорт түрінің әдіс-тәсілдерін меңгеруге бағытталған спорт сабақтарының бір түрі.

Спорт жаттықтыруларында дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы міндеттер толық орындалады. Алайда онда бұл міндеттердің әрқайсысы оның биік спорт нәтижелеріне жету мен жарыстарда жеңу сияқты мақсаттарына жетуді қамтамассыз ететін сипатқа ие болады.

Спорт жаттықтыруы спортшының жарысқа қатысуға дайындығын қамтамассыз ететін бір ғана фактор болып табылады. Спортшының жарысқа қатысуына дайындығын қамтамассыз ететін шаралар кешенін спорт дайындығы деп атайды. Ол дене, тәсілдік, тактикалық, теориялық және психологиялық тәрізді сәйкес дайындық түрлерін жүзеге асыруды немесе дайындық: түрлерін қамтамассыз етуді қарастырады. Дене дайындығы – ағзаның вегетативті қызметін, тұлғаның іс-әрекет сапасы мен пішінін, сондай-ақ адамның игерген іс-әрекет дағдысының байлығын дамыту деңгейімен сипатталады. Тәсілдік дайындық - таңдаған спорт түрі барысында іс-әрекетті орындауды жетілдіру деңгейімен сипатталады. Тактикалық дайындық спорт жекпе-жегінің жағдайлары мен талаптарына сай мінез-құлықты, қимыл мен іс-әрекетті өзгерту қабілеттілігімен сипатталады. Теориялық дайындық таңдаған спорт жарыстарына қатысу сабақтарының табыстылығы үшін қажетті алынған білімдер көлемімен сипатталады. Психологиялық дайындық- адамның спорт жаттықтыру мен жарыстардағы табысын айқындайтын интелектуалдық, ерік пен көңіл-күй жақтарының дамуымен және жағдайымен сипатталады.

Спорт дайындығының аталған барлық түрлері өзара бірлік пен байланыста көрінеді, бірақ олардың әрқайсының айырмашылығы спорттық мамандандырылу пәніне байланысты болады. Мысалы, гимнастикада, конькимен мәнерлеп сырғанауда, суға секірумен басқа да спорт түрлерінде басты міндет тәсілдік міндет, яғни қимыл өнерін меңгеру болып табылады, ал ауыр атлетика мен түрлі қашықтықтарға жүгіруде дене дайындығы (сәйкес қимыл сапасын дамыту), спорт ойындары мен бірсайыс тәрізді спорт түрлерінде тәсілдік-тактикалық дайындық басты міндет болып саналады т.б. аталған дайындық түрлерінің маңызы мен қарым-қатынасы жаттықтыру кезеңіне, дайындық деңгейіне, спортшының мамандығына сәйкес өзгеріп отырады.

Дене тәрбиесі және спорт сабақтары әсерінен пайда болатын және қимыл-қозғалыс көрсеткіштерін жақсартуда көрінетін ағзадағы өзгерістер жаттықтырылу жағдайы ретінде анықталады. Спорт сабақтарындағы жаттықтырылудың жоғарғы деңгейі спорт пішіні деп аталады.

Спорттық пішін белгілі бір спорт түрінің талаптарына сәйкес денелік, тәсілдік-тактикалық және психологиялық дайындықты қамтамассыз ету нәтижесі болып табылады. Бұл спортшының барынша жоғары нәтижелерге жетуге қабілетті жаттықтыру жағдайы болып табылады.

Жаттығуға қойылған талаптар ағзаның икемделіп, бейімделуінен туындайды, яғни ағзаның жаттығуы нәтижесі жалпы биологиялық құбылыс болып саналады. Адамның жаттығуы шексіз жүйелі жаттығулар нәтижесінде адам кейде өз қозғалыс мүмкіндігін бірнеше есе ұлғайта алады.

Сабақтардағы дене мәдениеті мен спорттың педагогикалық принциптерінің бұзылуы кері әсерлерге әкелуі мүмкін, кейде жүйелі жаттығулар нәтижесінде ағзада болатын ілгерішіл өзгерістердің күрт бұзылуымен көрінетін артық жаттықтырылу жағдайы туындайды [4, 5].

Дене тәрбиесі мен спорттың педагогикалық принциптерін сақтаған жағдайда бірдей түрдегі спорт сабақтарындағы жаттықтыруды дамытудағы ілгерлеушілік орындалатын қимыл күрделілігіне байланыстын болады. Шағын бұлшықет тобының

қатысуымен жасалған қимылдар күрделі шоғырланған қимылдарға қарағанда тез нәтижеге жетеді. Дене мәдениеті мен спортпен жүйелі айналысу сабақтарында жаттығуды ұлғайту шегі жас шамасына байланысты. Өз сипаты жағынан төзімділік пен ептілікті қажет ететін спорт түрлеріне қарағанда, жылдамдықты талап ететін спорт түрлерінде жас шамасы көп жағдайда жаттықтырудың дамуын шектейді. жаттықтырудың дамуын шектейді. Қысқа қашықтыққа жүгіруде 30 жастан асқан адамдар жоғары спорт нәтижелеріне жетуі сирек, ал алыс қашықтыққа жүгіретіндер, семсерлесушілер арасында 40 жастан асқан жоғары дәрежелі спортшылар көп кездеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Теория и методика физического воспитания // Под общ.ред. Л.И. Матвеева и А Д. Новикора. – Москва: ФИС, 1976, т. 1-11.
2. Гандельеман А.Б., Смирнов Д.М. Физическое воспитание детей школьного возраста. – Москва: Просвешсние, 1986.
3. Теория и методика физической культури // Под ред. В.М. Шияна, – Москва: Просвещение, 1988.
4. Шитикова Г.Ф. Методы контроля эффективностм педагогического процесса на уроках физического воспитания: Учебное пособие. – СПб., 1997.
5. Теория к методики физического воспитания // Под ред. Б.А.Ашмарина, – Москва: Просвещение, 1990.

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ 11-12 ЛЕТ

Уракчинцева Галина Владимировна
К.б.н., ассоциированный профессор
e-mail: Urakchintstva@mail.ru
Шейко Марина Сергеевна
Студентка 4 курса
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
e-mail: m.sheiko14@mail.ru

Аннотация. В работе проведена оценка степени развития физических качеств и уровня физической подготовленности учащихся 5-6 классов, в возрасте 11-12 лет. Описаны результаты педагогического эксперимента по изучению возможностей использования средств физической культуры в целях развития физических качеств школьников. Установлено, что систематические занятия физической культурой приводят к совершенствованию скоростных и скоростно-силовых способностей.

Ключевые слова: Школьники, физическая культура, физические упражнения, физические качества, физическая подготовленность.

Түйін. Жұмыста 11-12 жас аралығындағы 5-6 сынып оқушыларының физикалық қасиеттері мен дене шынықтыру деңгейінің даму деңгейіне бағалау жүргізілді. Оқушылардың физикалық қасиеттерін дамыту үшін дене шынықтыру құралдарынқолдану мүмкіндіктерін зерттеу бойынша педагогикалық эксперименттің нәтижелері сипатталған. Дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысу жылдамдық пен жылдамдық қабілеттерін жетілдіруге әкелетіні анықталды.

Кілт сөздер: Мектеп оқушылары, дене шынықтыру, дене шынықтыру, дене шынықтыру, дене шынықтыру.

Annotation. The paper assesses the degree of development of physical qualities and the level of physical fitness of students in grades 5-6, aged 11-12 years. The results of a pedagogical experiment on the study of the possibilities of using physical culture in order to develop the physical qualities of schoolchildren are described. It is established that systematic physical training leads to the improvement of high-speed and high-speed strength abilities.

Keywords: Schoolchildren, physical culture, physical exercises, physical qualities, physical fitness.

Введение

Физическое воспитание – неотъемлемая составляющая воспитания и образования подрастающего поколения Республики Казахстан. В нашей стране целенаправленно и системно оно ведется в учреждениях дошкольного, общего, профессионального и послевузовского образования. Основополагающими программными документами, определяющие главные задачи в области физкультуры и спорта в нашей стране, являются Закон Республики Казахстан «О физической культуре и спорте», Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года» № 128 от 11 января 2016 г. [1, 2].

Традиционный «сидячий» ритм жизни сегодняшнего школьника характеризуется сниженной физической активностью, поэтому формирование установки на занятия физической культуры является важным аспектом воспитания учащихся. Наиболее эффективным временем для формирования физической активности является школьный период.

Физическое воспитание в школе осуществляется системой взаимосвязанных форм: уроки по физической культуре (в сетке учебного расписания и факультативно); физкультурно-оздоровительные мероприятия в режиме школьного дня (гимнастика до занятий, физкультурные минуты на уроках, игры и физические упражнения на переменах и в режиме продленного дня); внеклассная спортивно-массовая работа в школе (кружки физической культуры, спортивные секции, туристические походы, спортивные соревнования, спортивные праздники - дни здоровья); внешкольная спортивно-массовая работа (по месту жительства учащихся, занятия в детско-юношеских спортивных школах, спортивных обществах, самостоятельные занятия школьников физическими упражнениями в семье, на пришкольных и дворовых площадках, стадионах, в парках и др.). Основная форма физического воспитания, охватывающая всех школьников, это урок физкультуры. Организация и содержание физического воспитания учащихся школ регламентируются учебной программой по физкультуре [3, 4].

Знание закономерностей развития физических качеств, школьников - силы, быстроты, выносливости, ловкости позволит учителю найти правильное соотношение в работе над техникой физического упражнения и количественным результатом, определить возрастные границы для наиболее эффективного развития каждой качественной особенности, установить оптимальную меру комплексности в развитии качественных особенностей.

Периоды, которые характеризуются значительными изменениями в возрастном развитии организма, получили название критических или сенситивных (чувствительных). В такие периоды физические упражнения дают более высокий эффект для развития определенных качеств. По данным Филина В. П. наиболее интенсивно физические качества развиваются в возрастной период 10-13 лет [5].

Цель исследования. Изучить динамику развития физической подготовленности детей 11-12 лет.

Методы исследования. Анализ научно-методической литературы; педагогическое наблюдение; педагогический эксперимент; математическая обработка полученных результатов.

Педагогические наблюдения позволили получить дополнительную информацию в ходе учебных занятий.

Педагогический эксперимент являлся основным методом исследования, который проводился с группами детей 11-12 лет (5-6 класс), занимающимися физической культурой, с целью выявления эффективности применяемых физических упражнений в развитии физической подготовленности детей.

Педагогический эксперимент включал два этапа – констатирующий и формирующий. На констатирующем этапе определялся уровень физического развития учащихся 11-12 лет, на начальном этапе изучения. Главной целью данного этапа являлось установление степени развития физических качеств в учебном процессе школьников 5 и 6 классов. В констатирующем этапе эксперимента приняло участие 34 учащихся в т.ч.14 детей 5 класса и 20 детей 6 класса.

Формирующий этап эксперимента проводился с целью оценки эффективности применяемого комплекса физических упражнений, игр, направленных на развитие физических способностей у детей 5-6 классов.

Методика. Методика подготовки школьников была направлена на развитие физических качеств у школьников 11-12 лет. Структура урока в экспериментальной группе включала: подготовительную, основную и заключительную часть. На подготовительную часть тренировочного занятия отводилось 10%, основную часть тренировки 80 % и заключительную часть тренировки 10 %. Разработанный комплекс упражнений был направлен на развитие как общей, так и специальной физической подготовки. Педагогический эксперимент был проведен на базе СОШ № 39, г. Уральск, Западно-Казахстанской области.

С детьми экспериментальной группы проводилась систематическая работа по развитию физических качеств и способностей, которая включала 3 занятия в неделю по 45 минут и внеклассные спортивные мероприятия.

В ходе исследования было проведено два тестирования – исходное в начале эксперимента – декабрь 2021 г. и повторное – март 2022 г. Таким образом, общая продолжительность педагогического эксперимента составила 3месяца.

Эффективность комплекса физических упражнений оценивалась на основе сравнения результатов исходного и повторного тестирования.

Результаты исследования. В современной практике большое значение имеет осведомленность учителя о наиболее благоприятных, так называемых сенситивных возрастных периодах развития основных физических качеств. Следует учитывать, что возрастные изменения носят неравномерный характер, а периоды ускоренного развития чередуются с периодами замедления и относительной стабильности. Согласно теории «сенситивных периодов» направленная физическая подготовка оказывает наибольшее влияние на развитие отдельных компонентов работоспособности именно в периоды их интенсивного естественного роста.

Педагогический контроль за уровнем скоростной и скоростно-силовой подготовленностью учащихся 11-12 лет позволяет проследить его динамику в возрастном аспекте – в период с 10 до 11 лет и с 11 до 12 лет.

Проанализируем полученные результаты в начале и конце эксперимента в 5 и 6 классах, в отдельности по каждому тесту.

Показатели в тесте челночный бег (3 по 10 м) в 5 классе в начале эксперимента составил 9,89, а в конце 9,67 секунд, прирост результатов составил 2,28 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 8,85 в конце 8,72 секунд, прирост составил 3,63%.

Показатели в тесте – прыжок в длину с места (сантиметрах) в 5 классе в начале эксперимента 148,86, а в конце 152,42 сантиметров, прирост результатов составил 2,39 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 158,95 в конце 162,85 сантиметров, прирост составил 2,45%.

Показатели в тесте – наклон вперед из положения сидя (количество раз)в 5 классе в начале эксперимента 10, а в конце 11 раз, прирост результатов составил 9,1 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 13 в конце 14 раз, прирост составил 7,1 %.

Показатели в тесте – подтягивание на перекладине из виса (количество раз) в 5 классе в начале эксперимента составил 7,07, а в конце 7,64 раз, прирост результатов составил 7,5 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 7,35 в конце 8,80 раз, прирост составил 16,5 %.

Показатели в тесте – сгибание и разгибание рук в упоре лежа (количество раз) в 5 классе в начале эксперимента составил 15,29, а в конце 16,07 раз, прирост результатов составил 7,5 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 14,75 в конце 17,05 раз, прирост составил 13,5 %.

Показатели в тесте – сгибание и разгибание рук в упоре лежа (количество раз) в 5 классе в начале эксперимента составил 15,29, а в конце 16,07 раз, прирост результатов составил 7,5 %. В 6 классе соответственно данный показатель составил 14,75 в конце 17,05 раз, прирост составил 13,5 %.

При сравнении темпов прироста скоростных способностей у учащихся 10-11 лет становится очевидным, что развитие быстроты в этом возрастном периоде протекает относительно равномерно. Также данный сенситивный период является благоприятным для развития быстроты. В тоже время, следует отметить, что в возрастном периоде с 10 до 11 лет развитие скоростно-силовых способностей заметна, прирост результатов по всем испытаниям меньше, чем в период с 11 до 12 лет, когда развитие скоростно-силовых качеств протекает более выражено. Прирост во всех тестах статистически достоверен.

Выводы

Анализируя особенности скоростных и скоростно-силовых способностей учащихся 11-12 лет, следует отметить, не существенное различие в возрастном аспекте. При сравнении темпов прироста скоростных способностей у учащихся 11-12 лет становится очевидным, что развитие быстроты в этом возрастном периоде протекает относительно равномерно. Темп прироста скоростно-силовых способностей у учащихся 11-12 лет более выражен, чем у учащихся 10-11 лет.

Эффективность комплекса применяемых физических упражнений по развитию скоростных и скоростно-силовых способностей учащихся 11-12 лет доказана в ходе педагогического эксперимента:

- прирост результатов в челночном беге 3 по 10 м составил в 5 классе на 2,28 % ($p < 0,05$), в 6 классе 1,49 % ($p< 0,05$);
- прирост показателей в тесте «Прыжок в длину с места» составил в 5 классе 2,39% ($p<0,05$), в 6 классе 2,45 % ($p<0,05$);
- прирост в тесте «Подтягивание на перекладине из положения виса» составил в 5 классе 7,5 % ($p < 0,05$), а в 6 классе 16,5 % ($p < 0,05$).
- прирост в тесте «Сгибание и разгибание рук в упоре лежа» в 5 классе составил 4,9 % ($p < 0,05$), в 6 классе 13,5 % ($p < 0,05$).

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О физической культуре и спорте» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2021 г.) [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000228. Дата обращения 25.03.2021

2. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года» №128 от 11 января 2016 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000168 Дата обращения 25.03.2021.

3. Бишаева А.А., Малков А.А. Физическая культура. Учебник. – Москва: КноРус, 2020. – 312 с.

4. Шебеко В.Н. Физическое воспитание школьников. – Москва: Просвещение, 1999. – 184 с.

5. Филин В.П. Воспитание физических качеств у юных спортсменов. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ДЕНЕ ДАМУЫНДА АУЫТҚУЛАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУ

Мұқаш Айтолсын Жалғасқызы
2 курс студенті
Есіркепов Жандос Мергенбайұлы
П.ғ.к., доцент
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада бастауыш мектеп жасындағы дене дамуында ауытқуы бар балаларды қимыл-қозғалыс ойындары арқылы денсаулықтарын нығайту жолдары жан-жақты қарастырылады. Дамуында ерекшеліктері бар балалармен жұмыс жасау кезінде ашық ойындарды ұйымдастыруда және өткізуде жиі кездесетін әдістемелік қателер анықталды. Сонымен қатар, дамуында ауытқуы бар балалардың қимыл-қозғалыс ойындарына сәтті қатысуы үшін ойын ережелерін, қимыл-әрекетін меңгеру шарттарын, сондай-ақ ойыншылар үшін ережелерді өзгертуді талап ету мәселелері зерделенді. Аталған ережелерге бейімдеудің кейбір мысалдары келтірілды. Дамуында ауытқуы бар балалармен қимыл-қозғалыс ойындарды іріктеуге, ұйымдастыруға және өткізуге қойылатын талаптар жүйеленді. Осы санаттағы балаларды сауықтыру бағытында зерттеулер жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне талдау жасалды.

Олардың зерттеу еңбектеріндегі ең тиімді әдіс-тәсілдерін, ұсыныстар мен пікірлерді басты назарда ұстадық. Мақалада біз ұсынған қимыл-қозғалыс ойындарын,талаптар мен шарттарды, ережелерді дамуында ауықтуы бар балалармен жұмыс жасайтын мұғалімдер мен тәрбиешілер күнделікті сабақтарында қолдануына болады.

Кілт сөздер: Қимыл-қозғалыс ойындары, денсаулық, оқушылар, дағдылар, бұлшық еттер, дене дамуы.

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются пути укрепления здоровья детей с отклонениями в физическом развитии младшего школьного возраста посредством подвижных игр. Выявлены наиболее распространенные методические ошибки при организации и проведении подвижных игр при работе с детьми с особенностями в развитии. Кроме того, для успешного участия детей с отклонениями в развитии в подвижных играх были изучены вопросы требования изменения правил игры, условий усвоения движений, а также правил для игроков. Приведены некоторые примеры адаптации к указанным правилам. Систематизированы требования к подбору, организации и проведению подвижных игр с детьми с особенностями развития. Проведен анализ научных трудов отечественных и зарубежных ученых, проводивших исследования по оздоровлению данной категории детей.

В центре внимания мы держали их исследования, самые эффективные методы, рекомендации и мнения. Предложенные нами в статье подвижные игры, требования и условия, правила могут быть использованы на ежедневных занятиях педагогами и воспитателями, работающими с детьми с задержкой в развитии.

Ключевые слова: подвижные игры, здоровье, ученики, навыки, мышцы, физическое развитие.

Annotation. This article discusses in detail ways to strengthen the health of children with disabilities in the physical development of primary school age through outdoor games. The most common methodological errors in the organization and conduct of outdoor games when working with children with developmental disabilities have been identified. In addition, for the successful participation of children in outdoor games with developmental disabilities, the issues of the requirement to change the rules of the game, the conditions for mastering movements, as well as the rules for players were studied. Some examples of adaptation to these rules are given. The requirements for the selection, organization and conduct of outdoor games with children with developmental disabilities are systematized. The analysis of scientific works of domestic and foreign scientists who conducted research on the improvement of this category of children is carried out.

We kept their research, the most effective methods, recommendations and opinions in the main focus of attention. The outdoor games, requirements and conditions, rules proposed by us in the article can be used in daily classes by teachers and educators working with children with developmental delays.

Key words: Outdoor games, health, students, skills, muscles, physical development.

Кіріспе

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың денсаулығындағы ауытқулар тек психологиялық жағдайға ғана емес, сонымен қатар, олардың қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыруға да кері әсер етеді. Балалар ашық ауада түрлі ойындар ойнауғааса қызығушылық танытса, үйде, жабық жағдайында ойыншықтармен ойнауға ынта-ықыласы бола бермейді. Олар өзін еркін және сергек сезінуі үшін таза ауада көп жүруге тырысады. Орыс ғалымы И.А. Соколянскийдіңзерттеу жұмыстарында көру және есту қабілеті бұзылған балалар ешқашан ойын әрекеттеріне тартылып, қимыл-әрекеттер жасауға тырыспайтындығына назар аударады [1].

Өзіміз білетіндей, ойын - баланың қимыл-әрекетін дамытудың баға жетпес құралы. Қозғалыс ойындары балалардың зат алмасу үдерісінің, тыныс алу, қан айналу және жүйке жүйелерінің жұмысын қамтамасыз етеді. Бұл баланың жан-жақты дамуына әсер етіп, бұлшық еттерінің (антогонистерін) нығаюын жетілдіреді. Ойындарда әртүрлі әдістер, көрнекі таңбалар, суреттер, бейнелер, ым-ишара сөздері және т.б. қолдана отырып,баланың сезу, көру және есту қабелеттерін дамыта алады. Ойын баланың бой- бітімін дамыту үшін де өте маңызды.Дене дамуы жағынан ғана емес, сонымен бірге ой- санасын жетілдіру үшін де өте қажет. Ойын барысында баланың қимыл-қозғалыс дағдыларын игеруі үшін оңтайлы жағдайлар жасалуы керек.

Есту қабілеті төмен балаларға еліктеудің әдеттері көптеген ғылыми еңбектерде қарастырылған [2, 3, 4]. Олардың негізгі әдістері балаға қарым-қатынастың ымдау түрін игеруіне негізделген. Мұғалім белгілі тақырыппен әрекет етеді.Сол арқылы балаға өзінің іс-әрекетін бақылауға мүмкіндік беріледі. Әрі қарай қимыл-әрекеттер мұғаліммен бірге орындалады. Оқытудың келесі кезеңінде саңырау баланың нақты әрекеттері қуыршаққа ұқсас әрекеттермен жүзеге асырылады.

Е.М. Мастюкова мен А.Г. Московкинаның [4] пікірінше, баланың дамуында ауытқуы бар балалар ұзақ уақыт бойы ойынға қызығушылық танытпайды. Сондықтан, алдымен сіз баламен бірге ойнауды әдетке айналдырып, онымен таныс өмірлік жағдайларды жадынан шығаруға көмектесуіңіз керек. Осы әрекеттен кейін бала ойындар ойнауға (ойыншықтарға) қызығушылық танытып, әртүрлі ойындарға белсенді қатысып, өзін сергек сезініп, қарым-қатынасқа түсіп, өзінің бойындағы қорқыныштарды, тежеулерді жеңе бастайды.

Осы айтылғандардың бәрін, сондай-ақ ойын баланың дене дамуы мен жеке басына әсер етудің ең басты құралы екендігін ескере отырып, осы санаттағы балалардың бейімдік дене тәрбиесінде бейнелі-рөлдік ойындардың маңызды орын алатынын есте ұстау қажет. Сонымен қатар, мақсатты түрде таңдалған дамыту ойындары әлеуметтік дағдыларды қалыптастырудың тиімді құралы болып табылады. Мысалы, Т.А. Васильова арнайы оқу үдерісінен тыс саңырау балалардағы ойын іс-әрекетінің алғышарттарын анықтау мақсатында жүргізген зерттеулерінде саңырау баланың өзіне тән (еркін) мінез-құлқының мүлдем жоқтығын анықтады [5]. Алайда, арнайы оқыту басталғаннан кейін көп ұзамай, белгілі-бір тақырыпқа кездейсоқ тап болған кезде, бала онымен тиісті әрекеттерді жасай бастайтыны анықталған. Автор өзінің зерттеу жұмыстарында қозғалыс ойындарына жүйелі қатысу арқылы дамуында ауытқуы бар балалар қалыпты көру және қалыпты есту сияқты өзін-өзі күту дағдыларын игереді, заттармен нақты әрекеттерді үйренеді жәнеоларды еркін, өз еркімен жаңғыртады деп тұжырымдайды [6].

Бірқатар зерттеулерде [1,3,4,5,6,7 және т.б.] авторлар мүмкіндігі шектеулі баланың дене даму мүмкіндіктерін жетілдіруқимыл-қозғалысбарысынға ғана тиімді болуы мүмкін деген қорытынды жасайды.

Зерттеу мақсаты. Әртүрлі қимыл-қозғалыс ойындарына қатыстыру арқылы бастауыш мектеп жасындағы дене дамуында ауытқуы бар балалардың денсаулықтарын нығайту.

Зерттеу әдістері. Оқулықтарды, ғылыми әдебиеттерді, ғылыми мақалалардыталдау. Дамуында ауытқуы бар балалардың ойындарға сәтті қатысуы үшін ойын ережелерін, қимыл-әрекетін меңгеру шарттарын, сондай-ақ ойыншылар үшін ережелерді жетілдіру әдістерін қолдану.

Зерттеу нәтижелері. Дамуында ауытқуы бар балалармен жұмыс жасау кезінде қозғалыс ойындарды ұйымдастырып, өткізуде жиі кездесетін *келесі әдістемелік қателіктер жіберілетіні нақтыланды:*

1. Мұғалім мен дамуында ауытқуы бар бала арасында қалыптасқан өзараәрекеттесу дағдыларының болмауы. Балалардың жасын және ақыл-ой дамуын, қатысушылардың дене дамуының ерекшеліктерін, ойынға қызығушылықтарын, балалардың тілектерін ескерудің болмауы;
2. Нақты әрбір баланың білім беру мәселелерін шешуге жеке және сараланған көзқарас қағидасы ескерілмеу;
3. Қимыл-әрекетке белсенділіктің дұрыс реттелмеуі, жүктеменің ескерілмеуі, ойынның эмоциялық дәрежесі қарастырылмауы. Кейбір жағдайда әлсіз балалар үшін дене жүктемесімен бірге үлкен эмоционалды жүктеме шамадан тыс көп болып, баланың физиологиялық мүмкіндіктерінен асып кетуі мүмкін;
4. Қозғалыс ойындарды, көмекші, техникалық оқыту құралдарын жеткіліксіз таңдау. Сонымен қатар, ойындардың қарқындылығы мен ұзақтығын, қарапайымнан күрделіге қағидасының және балалардың ойындағы дұрыс орналасу ретінің сақтамауы. Мысалы, шаршаулы немесе әлсіз балаларға ойында белсенді рөлдер ұсынылмау керек, оларға төреші, көмекші, жанкүйер рөлдерін ұсынған дұрыс;
5. Ойында сапасыз спорттық және ойын жабдықтарын пайдалану;
6. Бейнелі (сюжетті) ойындар кезінде іс-әрекеттің күрт өзгеруі (ойынның тоқтатылуы) қатысушылардың функционалды жағдайына теріс әсер етуі мүмкін;
7. Ойын барысында ынталандырушы материалдарды (дыбыстық, жарық, діріл,иісті және т.б.) пайдаланбау;
8. Мұғалімнің ойынға қатысуы еленбейді. Сақтандыруды жеткіліксіз қамтамасыз ету, қауіпсіздік шараларын сақтау және жарақаттанудың алдын алу, көмек көрсету (ауызша, көрсету арқылы және т.б.);
9. Ойын ережелерінің бұзылуына, қарсыластар арасындағы әдептілікке, мәдениеттілікке әрдайым назар аудармау;

10. Орташа және төмен қарқындағы ойындарды ауыстыру қағидасы сақталмауы. Ойындар жоғары қарқынды болса да, бір бұлшықет тобына жүктеме шамадан тыс беріледі;

11. Балалардың жетістіктерін (топтық, жеке) бағаламау;

12. Мұғалім ойын материалын терең білмеуі, қозғалыс ойындарды таңдау мен өткізуде шығармашылық қабілетінің төмендігі.

Бұл оқу үдерісінде орын алатын әдістемелік қателіктердің толық тізімі емес. Барлық аталған қателер ойынды табысты өткізуді төмендетіп қана қоймай, балалардың қозғалыс белсенділігін, қызығушылығын әлсіретіп, шаршауға және жарақат алуға әкеледі, эмоцияны бейтараптандырады.

Дамуында ауытқуы бар балалардың ойын әрекетін ұйымдастыру мұғалімнен ойынның барлық қатысушыларының психологиялық дамуының ерекшеліктері, олардың әрқайсының жеке мүдделері мен мүмкіндіктері туралы білімді талап етеді [8].

Ұсынылатын дамыту ойындарыныңжәнеқимыл-қозғалыс ойындарының ауқымы сан алауан: затпен, затсыз, дидактикалық, және конструктивті, құммен,сумен және т.б. ойнайтын ойындар. Әсер ету бағыты бойынша бұл үйлестіру қабілеттерін дамытуға, өмірлік маңызды қимылдағдыларын қалыптастыруға, қол мен аяқтың ұсақ бұлшық еттерінжәне әртүрлі психикалық үдерістерді дамытуға бағытталған ойындар. Барлық жағдайда ойын баланың өмірін жақсарту, дене бітімін, санасын, мінез-құлқын, ақыл-ойын және т.б. дамытудың маңызды факторы екенін атап өткен жөн. Осы санаттағы балалармен жұмыс жасау кезінде ойынды үйретудің жеңілдетілген нұсқасы ең қолайлы болып табылады, ол келесі бағытта жүргізіледі: балаға не істеу керектігі туралы нұсқаулар беріледі, содан кейін ойын тапсырмасы баламен бірге орындалады және оны өз бетінше орындау ұсынылады. Қажет болған жағдайда көмек немесе сүйемелдеу көрсетіледі. Соңында, балаға тапсырманы өз бетінше орындағанын түсіндіру керек.

Баланы ынталандыру мен мадақтаудың маңызы өте зор, алайда бала өзін не үшін мадақтағанын жақсы білуі тиіс.

Осы санаттағы балаларға ойын үйретудегі маңызды сәт - олардың ойын бейнесін дамыту логикасын меңгеруі болып табылады, бұл бір іс-әрекет екіншісіне қатысты дайындық болып табылады. Бұл үшін жұмыстың екі түрін қолданған жөн. Біріншіден, күнделікті өмірде күн тәртібіндегі іс-әрекеттердің реттілігін бақылау және реттеу. Екіншіден, балалардың алдын-ала дайындығын қажет ететін ойын әрекеттерін орындауы. Мысалы, мұғалімнің басшылығымен бала лақтыруға дайындалу үшін қажет барлық ойын әрекеттерін тізімдейді, содан кейін оларды жүзеге асыруға көшеді. Осы әдістемелік тәсілдерді қолдану дамуында ауытқуы бар балаларға ойын шарттарын үйретуге мүмкіндік береді.

Баланы ұжымдық ойынға тартудың маңызы зор. Ұжымдық ойынға мұғалімді қосу ойындыбасқаруға тиімді әсер етеді. Ол ойынды дұрыс арнаға бағыттайды, оқиғалардың барысын көрсетеді, сюжетті дамытуға көмектеседі. Мысалы, допты қолдан қолға беру, дыбыс шығаратын допты еденге домалату, кейіннен ұстау және т.б. Бейнелі-рөлдік ойындар ұжымды ұйымдастыру үшін өте тиімді, алайда барлық балалар ойынның бұл түріне қабілетті емес екенін ескеру қажет. Дегенмен, кейбір балалар бейнелі-рөлдік ойындарды ойнауға өте құмар. Олардың кейіпкерлері ертегілер бойынша танымал жануарлар болып келеді.Мысалы, «Түлкі мен тауықтар», «Қасқыр мен ешкі», «Ордағы қасқыр», «Аю қонжықтары», «Мысық пен тышқан» және т.б. болып табылады.

Ойын барысында балаларды барынша әрекет етуге ынталандыра отырып, түрлі рөлдерде өздерін сынап көруге мүмкіндік беру қажет. Ойындарды қызықты әрі сәтті өткізугетүрліспорттық жабдықтарды пайдаланубарынша ықпал етеді. Бұл балаларға сюжетті түсінуге, рөлге енуге, ұмытылған сөздерді немесе әрекеттерді еске түсіруге көмектеседі. Әсіресе дыбыс шығаратын және сезімге жақсы қабылданатын ойыншықтар өте пайдалы. Музыка ырғағымен орындалса көңіл-күйге де жағымды әсер етеді.

Дамуында ауытқуы бар балаларды бейімдік дене тәрбиесінде қолданылатын қимыл-қозғалыс ойындары тек дене дамуы тұрғысынан жетілдіруге ғана емес, сонымен қатар сөйлеу қызметін, ойлау эмоцияларын, есте сақтауқабілеттерін және басқа да үдерістерді дамытуға белсенді әсер етуі керек. Бұл балалардың (әсіресе гипер-қозғыш, Даун, Ретт, ZPRR және т.б.) музыкаға қызығушылығын ескере отырып, эмоцияны қалыпқакелтіруге, еліктеуші дауыстық реакцияларды дамытуға, баланың сөйлеуін дамытуға бағытталған ойын элементтері бар музыкалық-ырғақтық сабақтар жүргізілуі керек.

J.P.M. Van Dijk, R.Carlin, M.Janssen [9] зерттеулері көрсеткендей, көру және есту қабілеті тұрақты бұзылған кейбір балалардыңөзбетінше ойнау қабілеті ойын қызметінде түрлі-түсті заттардыпайдалану есебінен 82%-ға артуы мүмкін. Осы тұжырымдарға сәйкес, күрделі ауытқуы бар баланы бірінші кезекте әртүрлі тұрмыстық заттармен пәндік іс-қимылдардың қарапайым дағдыларына үйрету қажет, ал одан әрі заттың пішініне, көлеміне, түсіне және басқа да қасиеттеріне назар аудара отырып, оларда заттардың бейнелерін қалыптастыруға кірісуге болады. Оған пирамидалар, түрлі-түсті доптар, жалаушалар және басқа да спорттық жабдықтар көмектеседі. Егер баланың түсті ажырату қабілеті төмен болса, ойншықтарды әртүрлі материалдармен жабуға болады. Осылайша, түс зағип баламен тактикалық-қимыл сезімнің көмегімен ерекшеленеді. Көру мен есту қабілетінен айырлығаң балалардың көлемі жағынан бірдей, бірақ құрылымы жағынанәртүрлі: резеңке, былғары, теннис, пластмасса және т.б. доптарды ажырата алатындағыбейімдік дене тәрбиесі маманы үшін де ақпарат болады, бірақ ол үшін арнайы оқыту курстарын ұйымдастыру қажет.

Дамуында ауытқуы бар балалардың ойындарға сәтті қатысуы үшін ойын ережелерін, қимыл-әрекетін меңгерушарттарын,сондай-ақ ойыншылар үшін ережелердіөзгертуді талап етуі мүмкін. *Төменде осы ережелерге бейімдеудің кейбір мысалдары келтірілген:*

– дамуында ауытқуы бар оқушыға баскетбол добын екі қолмен жүргізуге рұқсат етіледі;

– допты себетке лақтырған кезде, ол себетке дәл түскен жағдайда, есту қабілеті нашар бала - 2 ұпай, ал көру қабілеті нашар бала - 3 ұпай алады;

– допты лақтыру мен қағуды игерген кезде ынталандыру материалы қолданылады – дыбыс шығаратын доп (мысалы, голбол ойыны), ванилин, лимон иісі және т.б. пайдаланылады;

– бисенсорлық (көру және есту) ауытқуы бар бала допты лақтырған кезде ашық түсті заттағы дыбыс шығаратын нысана (қалқан) пайдаланылады;

Ойын (сабақ) кезінде есту және көру қабілеті төмен балалардың назарын аудару үшін келесі әдістерді қолдануға болады:

а) жарықты сөндіруге, содан кейін қайта қосуға;

б) көрнекілікті пайдалану - мысалы, түрлі-түсті заттарды еденде белгілеу, схемалар, плакаттар;

в) діріл дыбысын, түрлі қимылдарды, сөйлеуді және т.б. пайдалану.

– тоннель арқылы өту кезінде оның соңында: көзі көрмейтіндер үшін - дыбыс сигналы немесе сезімтал бағдар, ал естімейтіндер үшін - жарық немесе діріл сигналы, бисенсорлық ауытқуы (көру және есту) бар балалар үшін - аталған бағдарлардың жиынтығы орнатылады.

Төменде ойыншыларға қатысты ережелердің кейбір нұсқалары беріледі:

– ойыншыларды (есту және көру қабілеті төмен, тірек-қимыл аппаратының қызметі бұзылған) командаларға біріктірген кезде ойыншылар санын өзгерту және т.б. көзделеді;

– тірек-қимыл аппараты ауыратын оқушы футболда қорғаушы позициясында ғана ойнайды;

– көретін ойыншы көзі көрмейтін ойыншымен жүгіру, шаңғы жарысы, эстафета жарыстарында ілесіп жүреді;

– қозғалыс ойындары немесе эстафета кезінде көру қабілеті төмен ойыншы бір-біріне иықтарын немесе арқаларын тигізіп жүреді және т.б.;

Жүзу кезінде жүзуші бассейннің ернеуіне соғылмауы үшін мұғалім басында доп бекітілген ұзын таяқты қолданады, Көру қабілеті нашар жүзушіернеуге жақындаған кезде, мұғалім допты жүзушінің басына тигізеді - бұл (шартты түрде) ернеуге жақын қалғанын білдіреді.

Ойын әрекетін ұйымдастырған кезде дамуында күрделі ауытқуы бар балалардың көпшілігі үшін бұрын баланың ойынға қатысуына мүмкіндік бермейтін жабдықтар мен құрылғыларды түрлендіру қажет.

Төменде қарастырылып отырғандамуында ауытқуы бар балалардың қимыл белсенділігін ұйымдастыру үшін қажетті жабдықтар мен қосымша құралдардың кейбір өзгерістерінің тізбесі берілген:

– түйсік арқылы тану үшін қол жетімді жіңішке, жұмсақ, қатты, жеңіл және ауыр доптар;

– хош иісті шарлар, доптар, ленталар және жалпы тануға қол жетімді басқа да заттар;

– дыбыстық саралау үшін қолжетімді доптар мен басқа да заттар;

– көру арқылы ажырату үшін қолжетімді спорттық жабдықтар;

– арқан, жіп, түрлі көрсеткіштерді (қозғалыс бағытын көрсететін бағыттамалар, схемалар, плакаттар), ойындардағы шекараларды белгілеуге арналған залдағы маталарды пайдалану, онда ойын өрісін нақты көрсету қажет;

- қоңырауларды, дабылды, ысқырықты, мұғалімнің дауысын, алақанды бір-біріне соғуды және т.б. көрсеткіш ретінде пайдалану (әр команда әр түрлі дыбыстық сигналдарды қолданады), дыбыс шығаратын допты ойын кезінде мақсат ретінде пайдалану;

– доп ойнағанда дыбыс шығаратын допты белгі ретінде пайдалану;

– «Допты қақпаға бағытта» эстафетасына, қозғалыс және басқа да ойындарға қатысқан кезде мүгедектер арбасында жүріп-тұратын оқушы үшін стандартты емес құралдарды пайдалану;

– доп ойындарында балдақпен қозғалатын оқушылар қысқа таяқтарды пайдаланады;

– қолдың және аяқтың ұсақ бұлшық еттерін дамыту үшін арнайы тренажерларды пайдалану;

– бассейнді пайдалану, онда балалар демалып, суда доппен түрлі жаттығулар жасап қимыл-әрекеттерін жетілдіре алады, сонымен қатар түрлі түсті шарларды тани отырып, түс қабылдауды дамытады, сөздік қорын кеңейтеді және т.б.

Дамуында ауытқуы бар балалармен қимыл-қозғалыс ойындарды іріктеуге, ұйымдастыруға және өткізуге қойылатын талаптар:

– қозғалыс ойындардың қолжетімділігі;

– дамуында күрделі ауытқуы бар балалар үшін көру, сондай-ақ тактильді-қимыл, есту қабілетін қабылдауға қол жетімді ойын құралдарын пайдалану;

– қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сақтандыру (мұғалімнің және ойыншының қатысуымен, мұғалімнің көмегін біртіндеп азайту, мұғалімнің көмегін болдырмау, т.б.);

– ойын барысында әртүрлі бағдарларды қолдану;

– балада кеңістікті бағдарлау дағдыларының және қабылдаудың қолжетімді тәсілдерінің болуы;

– ойынға қатысушылармен бірыңғай тәсілдер;

– ойын ережелерін және қолданылатын ойын құралдарын, құрылғыларды және т.б. өзгерту;

– балаларға әртүрлі рөлдерде өздерін сынап көруге мүмкіндік беру, оларды жалпы жағдайда мүмкіндігінше әрекет етуге шақыру.

Қорытынды

Осылайша, ойын қызметін ұйымдастыруда әртүрлі спорттық жабдықтарды, түрлі-түсті ойыншықтарды, құралдарды, әдістемелік тәсілдерді қолдану дамуында ауытқуы бар балалардың қимыл-қозғалысына, психикалық дамуына, олардың өмірлік қимыл-әрекет дағдысын қалыптастыруға ықпал етеді және оларға қоршаған орта жағдайларына тез бейімделуге көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Соколянский И.А. Обучения слепоглухонемых детей / И.А.Соколянский // Деффектология. – 189. – №2. – С. 71-75.
2. Мещеряков А.И. Слепоглухонемые дети. Развитие психики в процессе формирования поведения / А.И.Мещеряков. – М.: «Педагогика», 1974. – 328 с.
3. Ростомашвили Л.Н. Формирование игровой деятельности у детей маладшего школьного возраста со сложными нарушениями в развитии / – АФК, 2012. – №3 (51). – 28-31 с.
4. Мастюкова Е.М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии/ Е.М. Мастюкова, А.Г.Московкина: Учеб. пособие для студ. выыш. Учеб. заведений / Под.ред. В.И.Селиверстова. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2003. – 408 с.
5. Васильова Т.А. Как помочь малышу со сложным нарушением развития: пособие для родителей / Васильова Т.А., Александрова Н.А. – М.: Просвещение, 2008. – 111 с.
6. Выготский Л.С. Основы дефектологии / Выготский Л.С. – СПб.: Изд-во «Лань», 2003. – 656 с.
7. Пашенцева Л.В. Подготовка ребенка со сложным сенсорным нарушением к овладению словесным языков / Пашенцева Л.В. // Коррекционная педагогика. Теория и практика. – 2008. – №4 (28). – С. 67-75.
8. Умирбекова А.Н., Шалабаева Л.И. Психикалық дамуы тежелген балалармен жұмыс істеу кезінде ұйымдастырылған ұжымдық жаттығулардың әсері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2020. – №2.(60). – 116-123 б.
9. Van Dijk J. Steotyred behavior in rubelladeaf and deaf-blind people / J.P.M. Van Dijk, R.Carlin, M.Janssen // Deaf-blind education. – 1989. – 3. – P. 8-10.

Ә. НҰРМАХАНОВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ БАПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЖЕТІСТІКТЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Есиркепов Жандос Мергенбайұлы
П.ғ.к., доцент
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: zhandos-1978@mail.ru
Аширметова Онажан Маметнабиқызы
Магистрант
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Түйін. Бұл мақалада даңқты боксшы Әбдісалан Нұрмахановтың бапкерлік қызметтегі жетістіктерін, шәкірттер тәрбиелеудегі өзіндік ұстанымын, принципін, парасат-пайымын жан-жақты зерделеп, жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеуде алатын орны жан-жақты қарастырылады. Әбдісалан аға бокстағы карьерасын аяқтағаннан кейін көп жылдар бапкерлік қызмет жасап, саңлақ боксшыларды тәрбиеледі. Оның дайындаған шәкірттері Олимпиада ойындары, Әлем және Азия чемпионаттарында жеңімпаз атанып, еліміздің мәртебесін биікке көтерді. Сонымен қатар, қазақ тілінде жас спортшыларға

арналған құнды оқу құралдарын жазды. Ол оқулықтарды жас бапкерлер, спортшылар күнделікті жаттығуларында пайдаланып келеді.
Кілт сөздер: бокс, тәрбие, отансүйгіштік, оқытушы-бапкер, жастар.

Аннотация. В данной статье будет подробно рассмотрена роль прославленного боксера Абдисалана Нурмаханова в воспитании подрастающего поколения, всестороннем изучении его принципов, достижений в тренерской деятельности. После окончания карьеры в боксе Абдисалан ага много лет работал тренером, воспитывал много боксеров. Его подопечные стали победителями Олимпийских игр, чемпионатов мира и Азии и подняли статус нашей страны. Кроме того, он написал ценные учебные пособия для юных спортсменов на казахском языке. Эти учебники используются в ежедневных тренировках молодых тренеров, спортсменов.
Ключевые слова: бокс, воспитание, патриотизм, преподаватель-тренер, молодежь.

Annotation. This article will examine in detail the role of the famous boxer Abdisalan Nurmakhanov in the upbringing of the younger generation, a comprehensive study of his principles, principles, achievements in coaching. After finishing his career in boxing, abdisalan agha worked as a coach for many years, brought up many boxers. His wards became winners of the Olympic Games, World and Asian Championships and raised the status of our country. In addition, he wrote valuable textbooks for young athletes in the Kazakh language. He usestextbooks in the daily training of young coaches and athletes.
Keywords: boxing, education, patriotism, teacher-coach, youth.

Кіріспе

Бокс – қазақтың қанына сіңген спорт түрі. Жекпе-жек десе делебесі қозып, қаны-қызып, атой салатын қазақ халқының намыстан жаралған ерлері туа бітті боксшы десек қателеспейміз. Қазақ боксының тарихы сонау XX-шы ғасырдың басында (1916 ж.) Маңғыстау облысында дүниеге келген Шоқыр Бөлтекұлының есімімен тікелей байланысты. Ол Қазақстан боксының атасы әрі негізін қалаушы болып саналады.

Ш.Бөлтекұлы 800-ге тарта разрядты боксшылар дайындап, олардың 100-ден астамы - КСРО чемпионатының, КСРО халықтары спартакиадасының, ірі Халықаралық турнирлердің, спорт қоғамдары, Одақтық және республикалық біріншіліктерінің жүлдегерлері атанған тұңғыш қазақ [1].

Бауыржан Момышұлы «Қазақстанда екі-ақ нағыз қазақ бар, бірі – мен, бірі – Шоқыр», – деген екен. Қылышынан қан тамған қырқыншы жылдары өз тегін «ұлы» деп жаздырған тұңғыш қазақ осы - Шоқыр атамыз. Бұл атамыздың намысшыл, қайсар, қазақ ұлтын жан-тәнімен сүйетін қанмен келген тектілігі болса керек.

Шоқыр ағамыздың бокста салған сара жолына түскен тек қазақ ұлтынан Олимпиадалық ойындардың 6 жеңімпазы (Б. Саттарханов, Е. Ыбырайымов – 2000ж., Б. Артаев – 2004 ж., Б. Сәрсекбаев – 2008ж., С.Сәпиев – 2012 ж., Д.Елеусінов – 2016 ж.), Әлемнің 10 чемпионы (С. Сәпиев – 2 мәрте, Б. Жұмаділов, Е. Жаңабергенов, Б. Жақыпов, С. Ақшалов, Д. Елеусінов, Ж. Әлімханұлы, Б. Нұрдәулетов, С. Бибосынов, Т. Жүсіпов), әлем кубогының 2 дүркін иегері С. Қонақбаев, әлем кубогының тағы бір иегері А.Топаев, Азия, Африка-Америка ойындарының чемпионы Ә. Нұрмаханов және т.б. көптеген бәсекелердің ондаған жүлдегерлері мен Еуропа, Азия чемпиондары шыққанын зор мақтанышпен айта аламыз.

Зерттеудің мақсаты. Біз мақаламызды Ш.Бөлтекұлының талантты шәкірті, лайықты ізбасары болған даңқты боксшы, кәсіби бапкер Әбдісалан Нұрмаханов ағамыздың бапкерлік қызметтегі жетістіктерін, шәкірттер тәрбиелеудегі өзіндік ұстанымын, принципін, парасат-пайымын жан-жақты зерделеп, жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеуде алатын орнын ашып көрсету.

Зерттеу әдістері. Ғылыми оқулықтарды, мақалаларды талдау, сараптау. Ә.Нұрмахановтың бапкерлік қызметіндегі жетістіктерін ғылыми тұрғыдан зерделеу және спорт өнерін тәрбие құралы ретінде қарастырып, оның адами болмысты, мінез-құлықты, рухани құндылықтарды жан-жақты дамыту бағытындағы ой-пікірлерін саралап,жастардың дені сау, шымыр да шыдамды, епті де икемді, күшті де қуатты болып өсулеріне бағыт-бағдар көрсету.

Зерттеу нәтижелері. Әбдісалан аға ринг төрінде қазақ елінің намысы, абыройы үшін тер төгіп, көптеген жетістіктерге жеткен даңқты боксшы. Бокстан КСРО-ның Еңбек сіңірген спорт шебері атанған алғашқы қазақ баласы. Бұл, әрине, айтуға оңай. Ол қазақ спортында алып тұлғасымен, ерекше жаратылысымен, кәсіби біліктілігімен, спортшылардың жаттығу кезіндегі ағзасының қалыпқа келуін зерттеп, кандидаттық диссертация қорғаған алғашқы ғалым және дарынды бапкерлік қызметімен ерекшеленеді.

Ол ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушысы Р. Меңдіғалиевтың «Спорт тәртіп пен ғылымға арқа сүйеуі керек», – деген қанатты сөзін өзіне бойтұмар етіп алған талантты тұлға [1].

Қазақ боксында өзіндік қолтаңбасы бар, АИБА төрешісі атанған тұңғыш қазақ С. Әбденалиев ағамыз бір сұхбатында «Әбдісаланның бойында бала күнінен әкесінің тәрбиесімен сіңген бір бекзадалық бар. Әрдайым арқасын кеңге салып, қолын ашық ұстайды. Айналасына болысып, жоқ-жітікке қарасып жүреді. Ізіне іні ертіп, ағалық қып солардың жолын ашып, маңайын доспен қоршап жүретін жақсы қәсиеті бар», – деп жүректен шыққан шынайы достық лебізін білдіреді.

Бекболат Тілеуханның «Тайсон боксшы емес, етікші болғанда, әлемде етіктің қайталанбас тігістерін ойлап тауып, ол салада да бірінші нөмірлі болар еді. Себебі ол - еңбекқор!», – деп айтқаны бар. Әбдісалан ағаның да бойында өзін аямайтын қайсарлық, табандылық, еңбексүйгіштік қасиеттер жетіп артылады.

Ол Қазақстан ұлттық құрамасының бас жаттықтырушысы болып тағайындалғанға дейін көптеген атақты боксшыларды жаттықтырып, ел мерейін өсірді. Олардың ішінде: Ю. Хрянин КСРО Халықтары спартакиадасының жүлдегері, жастар арасында КСРО чемпионы атанса, В.Юнусов жастар арасында КСРО жеңімпазы, Б.Аманбаев, М.Бекжанов, В.Чипурин, С.Стрельников, С.Лантиев, С.Плакущего сынды саңлақтарды жастар және ересектер арасындағы КСРО чемпионатының жүлдегерлері мен жеңімпаздарын дайындады. Одақ көлемінде өткен студенттер Универсиадасында Б.Нұрпейсов жеңіс тұғырына көтерілді. Ол Ленинград және Донецкіде өткен Универсиадада топ жарды. КСРО-АҚШ матчтық кездесуінде жеңіске жеткен С.Зараченцев, С.Стрельников, С.Лантиевтерді және жастар арасында Еуропа чемпионы Смирновты жаттықтырды [2].

1993 жылы Қазақстан құрамасының бас жаттықтырушысы қызметіне тағайындалғаннан кейін Тәуелсіз қазақ елінің бокстан ұлттық құрамасын жазғы Олимпиада ойындарына баптап қосқан бапкерлік көрегендігіне 30 жылға жуық уақыт өтсе де спорт мамандары әле де тамсанып айтып келеді.

ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушы Б. Қоңыратов «Бапкерін мұқият тыңдап, оның айтқанын жүзеге асыра білетін шәкірт алысқа сілтейді. Яғни, бапкер мен шәкірттің ойы мен мақсаты бір жерден табылса, екеуі міндетті түрде жеңіске жетеді», - деген сөзі Ә.Нұрмаханов пен шәкірттеріне арнап айтылған сияқты көрінеді. Өйткені шәкірт өзінің бапкеріне сенуі керек. Бапкер де шәкіртіне үнемі қолдау көрсетіп, кемшілік- қателіктерімен тынымсыз жұмыс жасағанда ғана нәтиже шығарады. Шәкіртіңді еңбекқорлыққа үйрету үшін, өзің де аянбай тер төгуің керек. Әбдісалан аға осындайүдеден шыға білген білікті бапкер.

Сол кезеңде бапкерліктің қыр-сырын Нұрмахановтан артық білетін маман елімізде кемде-кем болды. Ол бокстың жаңа техникалық элементтерін іздеп, жаттықтырушылық жұмысын шығармашылық ізденіспен ұштастыра білді. Әбдісалан аға үздіксіз ізденіс үстіндегі жаттықтырушының ғана жастарды баптауға қақысы бар екенін жан жүрегімен

сезіне білді. Осы жолда бар бейнетке төзді. Оның жаттығу жүйесі әлемнің ең үздік құрамаларының жаттығуларынан кем түспеді. Ол ғажап психолог, керемет ұйымдастырушы болды. Осы ерен еңбегінің арқасында ол бокс саласындағы ірі тұлғаға айналды. Тынымсыз ізденісінің, өмірлік тәжірибесінің нәтижесінде жас боксшылардың, жаттықтырушылардың өтінішін жерге тастамай 1984 жылы «Боксшы болғың келе ме?», 1986 жылы «Бокс», 2006 жылы «Бокс мектебі» атты қазақ тілінде оқу құралдарын шығарды. Болашақты ескеріп, жастардың қамын ойлап, бұл оқулықтарды Әбдісалан аға жазбағанда кім жазар еді? Аталған оқу құралдарының құндылығы жыл өткен сайын артыпкеледі. Бұл оқу құралдарын пайдаланып, бокс залына бармай-ақ, боксқа қызығушылық білдірген әрбір жас өрен бокс өнерінің барлық әдіс-тәсілдерін, қыр-сырын меңгеруіне әбден болады. Оқу құралын оқи отырып, спортқа қызығушылығы жоқ адамдардың өзі тез түсініп кететіндей етіп жазған кәсіби шеберлігіне тәнті боласың.

«Бокс мектебі» кітабында бокс тек ұрып-соғу емес, сонымен қатар, тәрбиелікбағытқа да көп назар аудару керектігі нақты баяндалған. Бұл Әбдіслан ағаның бірінші техника-тактикаға емес, тәртіп пен тәрбиеге аса мән беру керектігін жете түсінгендігін көрсетеді.

«Бокс спортымен шұғылданушылардың тәрбие жұмысы олардың адамгершілік қасиеттері мен мінез-құлық нормаларын тәрбиелеумен шектелмейді. Ол олардың ерік-жігерін дамытуға бағытталуы керек. Онсыз спортшылар жаттығулар мен жарыстар кезінде туындайтын қиындықтарды жеңе алмайды», – деп атап көрсетеді [3].

«Бокс» кітабында – бокс спортын кәсіби түрде үйрету үшін спортшылар динамикалық, әдемі жекпе-жектің «дәмін» дамытуы керек, онда спортшылар оңай қозғалады және маневр жасайды, жалған әрекеттерді қолдана отырып, дәл және тез соққы береді, қарсыластың соққыларын дарытпайды, шаршы алаңдағы қарсыластарына құрметпен қарайды және т.б. Спортшыларға бокс спортының сұлулығын түсінуге тек эстетикалық талғамды тәрбиелеу арқылы жетуге болады. Сондықтан боксшының эстетикалық тәрбиесі жаттықтырушының тәрбие жұмысының маңызды міндеті болып табылуы тиіс.

Спортшылармен барлық тәрбие жұмыстарын оқытушы-жаттықтырушы жүзеге асыруы керек: Олар мына бағытта жүзеге асырылуы тиіс:

а) оқу-жаттығу сабақтары кезінде – техника мен тактиканы, жалпы және арнайы дене даярлығын зерделеу және жетілдіру үдерісінде;

б) рингте өнер көрсетуге дайындық кезінде;

в) жарыстардағы жекпе-жек барысында;

г) жарыстарда өнер көрсету қорытындыларын талқылау барысында;

д) спорттың әдістемесі мен техникасы, оның тарихы, ерік-жігер, спорттық этика-эстетика, жарыс ережелері және т.б. бойынша жаттықтырушы өткізетін арнайы әңгімелерде;

е) әртүрлі қоғамдық іс-шаралар барысында: спорт шеберлерімен, жазушылармен, спорт ардагерлерімен танымдық кездесулер, экскурсиялар, дәрістерге, мұражайларға, жарыстарға бару және т.б.;

ж) бапкердің сабақтан тыс уақытта оқушылармен (ата-аналармен) қарым-қатынасында: бос уақытында, жиындар мен жарыстарға бару кезінде, үй жағдайында және т.б.

Спорттық секциядағы тәрбие жұмысында оқушылардың идеялық тәрбиесі болуы керек, оның жетістігі көбінесе адамгершілік, ерік-жігер және эстетикалық тәрбиенің тиімділігін анықтайды.

Спортшыларды тәрбиелеуде олардың бойында ең алдымен, Отанға деген адалдық, намысшылдық болу керек. Ол: еңбек қызметінде, күнделікті өмір салты мен мінез-құлқында, спортшылардың көзқарастары мен пікірлерінде және т.б. көрініс табуы керек.

Оқушылармен қарым-қатынас жасау, сабақ кезінде және бос уақытында олармен сөйлесу, бапкер спортшылардың дүниетанымына әсер ету, олардың идеялық сенімін

нығайту үшін кез-келген ыңғайлы жағдайды қолдануға міндетті. Тәрбие жұмысының маңызды бөлімі – Отанға деген адалдықты, басқа елдердің спортшыларымен достық сезімін тәрбиелеу – деп тәрбие жұмысының өзектілігіне аса мән береді [4, 5, 6]. Бұл білікті бапкердің Әл-фараби бабамыз айтқан «Адамға ең бірінші тәрбие берілуі керек. Тәрбиесіз берілген білім азамзаттың қас жауы деген», – деген қағидасын терең түсінгендігі болса керек.

Қорытынды

Халқымыздың мақтанышы, атақты боксшы, білікті жаттықтырушы, ғалым-педагог Әбдісалан Нұрмахановтың есімін лайықты дәрежеде дәріптеуіміз үшін келесі мәселелерді қолға алсақ аға рухы алдында азаматтық парызымыз орындалды деп санаймыз:

– Бүгінде ағаның есімін туған күні қарсаңында өткізілетін бокстан Ә.Нұрмаханов атындағы Халықаралық турнир кезінде ғана еске аламыз. Қазақ боксының басында отырған ағаларымыз Қазақстан біріншілігінде шеберлігі ең кемел боксшыға Олимпиада даберілетін «Вел Баркер» кубогы сияқты «Ә.Нұрмаханов» атындағы арнайы жүлде табыстауды қолға аласа. Бұл құрметке Әбдісалан ағаға әбден лайықты. Өйткені 1996жылы Атлантада өткен Олимпиада ойындарында Қазақстан Тәуелсіз ел болып алғаш рет қатысқан кезде Әбдісалан аға баптаған бокс құрамасы әлемді тамсандырып, 204 мемлекеттік ішінде жалпы командалық есепте 3-орын алуы таңғажайып оқиға болды.Сонымен қатар, жер шарындағы ең үздік боксшыға берілетін «Вел Баркер» кубогын Қазақстан боксшысы Василий Жировтың иеленуі тарихи жағдай емес пе? Мұндай мәртебеге өздерін ұлы халық санайтын орыс империясының өкілі 1964 жылы Токио Олимпидасында Валерий Попченконың ғана қолы жетті [7]. В.Жировтың бұл жетістігі оңай келген жоқ. Ә.Нұрмахановтың табандылығы, темірдей тәртіпке негізделген жанкешті жаттығулардың, жылдар байы жасаған есіл еңбектің, төккен тердің нәтижесінде келді. Тұңғыш қатысқан Олимпиада ойындарында бастау алған «Вел Баркер» кубогының 2004 жылы Афинада Б.Артаевтың, 2012 жылы Лондонда С.Сәпиевтың иеленуі Ә.Нұрмахановтың салған сара жолының қайырлы болғаны деп мойындауымыз керек. Қазақстан чемпионатында ең үздік боксшыға «Нұрмаханов» кубогы берілсе несі айып? Ә.Нұрмахановтың алып тұлғасы сұранып-ақ тұрған жоқ па? Жас боксшыларды ынталандыруда, техникалық шеберлігін арттыруда, чемпионаттың бәсін көтеруде, жастар арасында Отансүйгіштікті насихаттауда бұл бастаманың алатын орны зор деп білеміз. Бұл дәстүрге айналса Әбдісалан ағадай даңқты боксшыларымыздың қатары көбейетіні сөзсіз.

– Ә.Нұрмаханов – сөз жоқ тарихи тұлға. Оның алып тұлғасын жасөспірім балаларға ұлттық рухтың идеалы етіп, жан-жақты жарқырата ашып көрсетер кино туынды өте қажет. Бұл жастардың ұлттық рухын асқақтатып, Отансүйгіштікке тәрбиелеп, шыңдайды.

– Өскен жері киелі Түркістанда спорт мектепке, көшеге аты берілді, ескерткіш орнатылды, атында Халықаралық турнир өткізіліп тұрады. Әбдісалан аға Түркістанның түлегі болғанымен, қазақтың намысын Халықаралық жарыстарда, әлемдік додаларда қорғаған, әлемдік деңгейдегі боксшыларды тәрбиелеген алты Алашқа ортақ ұл! Сондықтан Әбдісалан Нұрмаханов атындағы Халықаралық турнирдің мәртебесін көтеріп, аясын кеңейту мақстында Нұр-Сұлтан, Алматы қалаларында, барлық өңірлердің орталықтарында өткізуді қолға алып, Қазақстанның басқа да қалаларының көшелеріне, бокс, спорт мекемелеріне атын беріп, Қазақ даңқын асырған арда азаматтың халық арасында мәртебесін әрқашан биік ұстасақ ағаның асқақ рухы алдындағы елдік парызымыз өтелер еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қыдырбек Р. Қазақтың 72 бапкері / – Ақтөбе: Хабар-Сервис, 2020. – 528 б.
2. Қыдырбек Р., Тайжан Б. Қазақ боксшылары / Тарихи деректі басылым. – Алматы, 1998. – 14-125 б.
3. Нұрмаханов Ә. Бокс мектебі. – Алматы, 2006. – 256 б.

4. Нұрмаханов Ә. Бокс. – Алматы «Мектеп», 1986. – 176 б.
5. Нұрданбекұлы Қ. Намысы найзағай Нұрмаханов. – Алматы, 2018. – 184 б.
6. Нұрмаханов Ә. Боксшы болғың келе ме? / Көмекші оқу құралы. – Алматы: «Санат», 1994. – 80 б.
7. Баймуханбетов Б., Халилаев Б. Дене тәрбиесі мамандарын даярлаудағы Ә. Нұрмахановтың бапкерлік қызметі // «Қазақстан экономикасының индустиарльды-инновациялық даму механизмін жетілдірудің өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Түркістан, 2010. – 585-587 б.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІ ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКЕТІ

Асқар Айғаным Әділханқызы
1 курс студенті
Уразбаев Арыстанбек Аринбекович
Аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: zhanar.seitkulova@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру пәніің оқытушыларының сөйлеу этикеті мен сөйлеу мәдениетінің мәні туралы сөз қозғалады. Біз дене шынықтыру пәні оқытушысының жаңа материалды түсіндіруге қатысты талаптарды қарастыра отырып, осы сала педагогының білімділігі мен мәдениеті жалпы оқу барысы мен оқу сапасына қаншалықты әсер ететінін талдаймыз. Түйінді сөздер: сөйлеу этикеті, сөйлеу мәдениеті, тіл нормасы, орыс тілі, дене шынықтыру оқытушысы, қарым-қатынас, сөйлеу.
Кілт сөздер: Дене шынықтру, этикет, педагог, тіл мәдениеті.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о значении речевого этикета и культуры речи для преподавателя физической культуры высших учебных заведений. Мы рассмотрим требования к педагогу касаемо изложения материала, а также влияние образованности педагога в данной сфере на учебный процесс и качество обучения.
Ключевые слова: Физическая культура, этикет, педагог, культура речи.

Annotation. This article will focus on the importance of speech etiquette and speech culture for a teacher of physical education in higher educational institutions. We will consider the requirements for the teacher with regard to the presentation of the material, as well as the impact of educator education in this area on the educational process and the quality of education.
Keywords: Physical culture, etiquette, teacher, culture of speech.

Педагогтың сөйлеу мәнері оқу үрдісінде маңызды рөл атқарады, өйткені қарым-қатынас функциялары қосымша жүктемеден кәсіпқойлыққа ауысады. Педагог қазақ тілін және айтылу нормаларын білуі қажет. Бұл жағдайда оқытушы студентке қол жетімді құндылық бағдарының рөлін атқарады, ал, тиісінше, негізін сауатты сөйлеу мен тілді білу құрайтын өзінің рухани іргетасымен жұмыс істеуі тиіс.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты ретінде жоғары оқу орнындағы дене тәрбиесі оқытушысының сөйлеу этикеті мен сөйлеу мәдениетін зерттеу алынды.

Осы мақаланың ғылыми жаңалығы туралы айта келе, қазіргі, өзгермелі әлемде сөйлеу мәдениетінің маңыздылығы туралы айту керек. Қоғам үнемі даму үрдісінде болады, сәйкесінше тіл де қарым-қатынас құралы ретінде дамып жаңарып отырады, демек, ЖОО-да кез-келген пәнді, соның ішінде дене шынықтыруды үйрену тәсілі қазіргі заманғы сауатты сөйлеуді білдіреді.

Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу этикеті мәселесіне қатысты бірнеше жаңа деректерді талдай отырып, бұл мақалада жоғары оқу орны оқытушысының қазіргі заманғы сөйлеу мәнеріне қатысты барлық маңызды мәселелерге талдау келтіріледі.

Тіл мәдениеті деген ұғым жоқ. Сөйлеу мәдениеті ұғымы сөздің дұрыстығын (яғни әдеби нормаларды сақтау) және сөйлеу шеберлігін (яғни қолданыстағы нұсқалардан мағыналық тұрғыдан неғұрлым дәл, стилистикалық және ситуативті орынды, мәнерліжәне т.б. таңдай білу) қамтиды [1, 124 б].

Сөйлеу мәдениеті қазіргі әдеби тіл нормаларына сәйкес келетін дұрыс, ауызша және жазбаша сөйлеуді білдіреді; қазіргі тілдік нормалар мен қарым-қатынас этикасын сақтай отырып, қарым-қатынастың нақты жағдайында қойылған коммуникативтік міндеттерге қол жеткізуде барынша тиімді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін тілдікқұралдардың осындай таңдауы мен ұйымдастырылуын анықтайды.

Тіл мәдениеті ауызша және жазбаша әдеби тілдің нормалары белгіленетін және негізделетін лингвистикадағы бөлім.

Ғылыми пән ретінде сөйлеу мәдениеті қалыптасқан тілдік нормаларды зерттейді, оның маңызды міндеті әдеби тіл нормаларын қорғау болып табылады.

Тіл мәдениеті «сөйлеу этикеті» ұғымын да қамтиды.

Бірақ сөйлеу этикеті туралы айтпас бұрын, «этикет» деген ұғымды түсіну керек. Этикет қоғамдағы тәртіп ережелері. «Әдептілік» ұғымы – «сыпайылық» ұғымымен тығыз байланысты. Көптеген этикеттік көріністер біздің өмірімізде үнемі кездеседі, олар бізүшін соншалықты табиғи бол- ды, бұл туралы тіпті ойланбаймыз, сау боламыз,қоштасамыз, сұраймыз, кешірім сұраймыз, құт- тықтаймыз және т.б [2, 108 б.]. Мимика мен қылықтыр, қозғалыстар мен киімбұл бәрі жақсы мәнер, қоғамда өзін ұстай білу деп аталды. Бірақ барлық ғасырлар мен кезеңдерде «жақсы мәнері бар» адам қоғамда жағымды әсер қалдырады, өйткені барлық адамдар зейіннің этикеттік белгілеріне өтесезімтал.

Алдымен дене шынықтыру педагогының «сөйлеу этикеті» ұғымын анықтау керек. Ол үшін О.В. Бородинаның «педагогикалық қарым – қатынас этикасы» оқу құралына жүгінеміз: «сөйлеу этикеті» осы мәдениетте қабылданған пікірлердің формасына, мазмұнына, тәртібіне, сипатына және жағдайлық орындылығына қойылатын талаптардың жиынтығы. Сөйлеу этикетіне адамдар кешірім жасау, өтініштер, кешірім жасау үшін қолданатын сөздер мен сөздер, сыпайы сөйлеуді сипаттайтын интонациялық ерекшеліктер және т.б. жатады.

Осы мәдениетте қабылданған сөйлеу этикеті пікірлердің формасына, мазмұнына, тәртібіне, сипатына және жағдайлық орындылығына қойылатын талаптардың жиынтығы. Сөйлеу эти- кетінің белгілі зерттеушісі Н.И. Формановская мынадай анықтама береді: «Сөйлеу этикеті деп сөйлеу тәртібінің реттеуші ережелері, сұхбаттасушылардың байланысын орнату үшін қоғам қабылдаған және ұйғарылған қарым-қатынастың ұлттық спецификалық стереотиптік, тұрақты формулалар жүйесі, таңдаулы үндесуде контактіні ұстап тұру және үзу». Сөйлеу этикетіне, атап айтқанда, адамдар кешірім жасау үшін қолданатын сөздер мен сөздер, өтініштер, кешірім өтінімдер, түрлі жағдайларда қабылданған өтініш нысандары, сыпайы сөйлеуді сипаттайтын интонациялық ерекшеліктер және т. б. жатады.

Бұл жүйенің элементтері әртүрлі тілдік деңгейде іске асырылуы мүмкін [3, 67 б.]. Сөйлеу этикетімен сөйлеу мәдениеті түсінігі байланысты. Педагогтың сөйлеу мәдениеті бұл материалды немесе нұсқауларды баяндауда барынша мағыналық дәлдікпен студентке ақпарат бере білу [4, 18 б.]. Сөйлеу мәдениеті қалыптасқан педагогтан сабақ алған студенттер материалды жақсы меңгереді, дәлірек айтқанда жаттығуларды орындайды және тиісінше дене шынықтыру сабақтарында көп нәтиже алады. Дұрыс қойылған дауыспен нақты, қысқа сөйлеу студенттерге оқытушы талап еткен нәрсені жылдам меңгеруге мүмкіндік береді. Материалды баяндаудан басқа, дене шынықтыру оқытушысы өз сөзінде пәнге және сабаққа қызығушылық танытуы керек, сол арқылы студенттерге

және олардың дене тәрбиесіне деген қарым-қатынасына әсер етуі керек [5, 172 б.]. Оқытушы үшін дайын материалды сауатты баяндау ғана емес, сонымен қатар өз ойларын, пікірлері мен сұрақтарын мұқият талдау және тұжырымдау да маңызды.

Дене шынықтыру пәні педагогының бір, біріктіруші шеберлігінің біріоның сөйлеу мәдениеті. Тіл мәдениетін меңгерген, өзге де тең жағдайларда - білім деңгейі мен әдістемелік шеберліктеоқу-тәрбие жұмысында үлкен табыстарға жетеді. Педагогтың сөйлеу мәдениетінің компоненттері:

1. Фразаларды құру сауаттылығы.
2. Баяндаудың қарапайымдылығы мен айқындығы.
3. Мәнерлілігі: интонация және тональность; сөйлеу қарқыны, үзіліс; дауыстың дыбысталу динамикасы; сөздік байлығы; сөйлеу бейнесі; дикция.
4. Күнделікті өмірде сөздерді сауатты айту: сөздегі дұрыс стресс; жергілікті диалектілерді жою.
5. Арнайы терминологияны дұрыс пайдалану: Фразеологиялық айналымдарды кесу; артық сөздерді алып тастау; жаргондық және сәнді сөздерді жою.
6. Аз жүйелі сөз.

Өзінің жеке дамуымен қатар, педагог өзінің сөйлеу мәдениеті мен сөйлеу этикеті арқылы өз студенттеріне әсер етеді, оларды сауатты сөйлеуге үйретеді және өз сөзін бақылауға бағытталған әрекеттері өзінде сөйлеу әдетін қалыптастырады [6, 377 б.]. Педагогтың сөйлеу мәдениеті – студенттерге арналған сөйлеу үлгісі. Студенттер сөйлеу нормасы жақсы дамыған педагогпен қарым-қатынаста болған сайын, олар өздерінің жеке немесе қошаған ортаның сөздеріне құлақ асады. Сонымен қатар, жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру міндеттерінің біріне жеке тұлғаны тәрбиелеу және оның рухани өсуі жатады. Тек мәдени дамыған педагог қана өз студенттері үшін лайықты үлгі бола алады және оларға жеке қасиеттерді қалыптастыруға көмектеседі.

Дененің физикалық шынығуымен қатар, студенттердің дене шынықтыру сабақтарындажеке тұлғаның белгілі бір жағымды қасиеттері қалыптасады, оларға сөйлеу мәдениетін жатқызуға болады [7, 253 б.].

Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу мәнері өте маңызды, өйткені ол оқу-жаттығу сабақ- тары аясындағы қызметпен байланысты. [8, 149 б.]. Осы ерекшелікті қарастырайық. Бастау үшін дене шынықтыру пәнінің оқытушысы жаттығуды көрсету сапасын және іс-қимылды сипаттау дәлдігі мен анықтығын бұзбай, дене жаттығуларын түсіндіре және орындай білуі тиіс. Одан әрі оқытушы студенттерді іс-әрекетке сауатты түрде икемдеуі керек, бұл терминология, Педагогика және студенттердің дене тәрбиесі саласындағы бастауына байланысты. Оқытушының баяндауының ықшамдылығының артықшылығы түсіндіруге сауатты көзқарас кезінде аз уақыт қажет, бұл маңызды, өйткені дене шынықтыру сабақтарында негізгі басымдыққа қимыл белсенділігі ие, сәйкесінше оған сабақтың көп бөлігі қалады. Терминологияны сабақта қолдана білу және оның бір мағыналы болуы оқытушының да, студенттер үшін маңызды. Әрбір команда дене шынықтырумен айналысуда сөйлеу этикетін талап ететіндей дыбысталуы тиіс [9, 204 б.].

Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу мәдениетіндегі анықтық маңызды рөл атқарады. Оларға қимыл-қозғалыс белсенділігімен айналысуға арналған ғимараттарда, спорт кешендерде ерекше акустикасы бар естудің барынша айқындылығын қамтамасыз ететін қимыл-қозғалыс тембрін өзгерту қабілеті жатады. Әйтпесе, сабақ барлық студенттер үшін ыңғайлы болмайды, біреу студенттердің оқытушысын хабардар ету үшін физикалық жүктен бас тартады. Осы жерден барлық студенттер үшін дене шынықтырумен айналысу тиімділігінің төмендеуін байқауға болады. Оқытушы жаттығулардың тиімділігін төмендетуден аулақ болу үшін сабақ өтетін жердің ерекшеліктерін ескеруі және өзінің дауыс тембрін реттеуі тиіс, сондай-ақ барлық қажетті қимылдарды және жаттығуларды демонстрациялауды әрбір студентке кез келген позициядан нақты қабылдау үшін барлық студенттер үшін өзін бірдей көрінуді қамтамасыз етуі тиіс.

Енді жоғарыда айтылған сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға қажетті критерийлерды ықшымды түсінікті тілде баяндайтын болсақ:

Кесте 1 – Сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға қажетті критерийлер

Критерий:	**Орындалуы:**
Оқытушы сөзі түсінікті болуы керек;	Ол ушін өзі материалды толық игеруі тиіс;
Оқытушы сөзі студенттерге анық естілуі тиіс;	Ол үшін сабақ өтетін ғимараттың акустикасы ескеріледі;
Оқытушы қимылдары студенттерге түсінікті болуы тиіс;	Ол үшін оқытушы дұрыс жарықтанған спорт кешендерін, және аудиторияларды таңдауы тиіс;
Оқытушы мимикасы да студенттер үшін маңызды;	Ол үшін оқытушы сабақ өтетін орындағы өз орнын дұрыс таңдауы тиіс;
Оқытушы сөзі ықшам болуы тиіс;	Ол үшін оқытушы арнайы сабақ материалдарын толық әрі нақты меңгеріп қана қоймай, арнайы әдісті де таңдай білуі тиіс;

Сонымен қатар, дене шынықтыру пәнінің оқытушысының сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда келесілер де маңызды: оқытушының сөйлеу үні тыныш, сенімді, күшті болуы керек. Бірақ, бұл үшін оқытушының өзі тыныш, берілген өкімдердің, өз іс-әрекеттерінің, оқушылардың іс-әрекет- тері мен іс-әрекеттерін бағалауының дұрыстығына көз жеткізуі қажет. Ол әдетте оқушыларды мұғалімнен итермелейді, себебі оқушы үлкен болған сайын, оның өзін-өзі тануға, өзін-өзі тануға ұмтылуы да байқалады.

Сөйлеу қарқыны да оның мәнерлілігін анықтайды. Өте тез сөйлеу дұрыс емес, өйткені ол кезде оқушыларға педагогтың не айтқанына назар аудару қиын, барлық ақпаратты «қорытып үлге- ру», сондай-ақ оқушыларға өте баяу сөйлеу дұрыс емес ықпал етіп, тез жалықтырады.

Дұрыс қолданғанда сөйлеу кідірістері сөз бен сөз тіркестерінің мағынасын жақсы жеткізуге мүмкіндік береді. Үзіліс көмегімен педагогтың сөйлеуінің қызықты мәнін, оның қандай да бір оқиға туралы хабарламасын және т. б. арттыруға болады.

Педагогтың сөйлеу мәнерлілігін анықтайтын тағы бір фактор дауыстың дыбысталу динамика- сы, оның күшінің өзгеруі. Тыңдаушыларға сөйлеу дауысының жеткіліксіздігі жағымсыз әсер етеді. Ол оқушылардың тез шаршауына алып келеді. Бүкіл сабақ бойы сөйлеудің бірдей дыбыс деңгейі (Дыбыс биіктігінің тұрақтылығы) ұйқыға алып келеді.
Осылайша, оқытушының беделі оның өз сөзін меңгере білу, материалды түсінікті және сауатты түрде ұсыну және қимылдарды баяндау және сипаттау процесін қимылдарды, дауыстың тембрін және тіпті мимиканы қолдана отырып, визуализациямен біріктіре білу арқылы қалыптасады деген қортындыға келуге болады. Сабақтың нәтижесі педагогтың жалпы білімділігіне және оның сөйлеу мәдениетіне тікелей пропорционалды. Қазіргі заманғы оқытушы студенттермен жұмыс істеуге және оларды оқытуға ғана емес, сонымен қатар өткізілетін сабақтардан тиімділікті арттыру және дамыған, икемді, сауатты сөйлеу арқылыадамның үлгісін көрсету үшін өз-өзіне үлкен жұмыс жүргізуге міндетті. Сонымен қатар, заманның даму ағымына баланысты, оқытудың тиімдітехникаларын сонымен қатар, арнайы интербелсенді әдістерді де меңгергені жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Машимбаева А.Ж. Қазақ тіліндегі сөздерінің суггестиясы мен прагматикасы. – Алматы: Арда, 2009. – 124 б.

2. Қобланова А. Қазақ сөз этикеті: Канд. дис. автореф. – Алматы, 1998. – 108 б.

3. Бородина, О.В. Этика педагогического общения: учебное пособие / О.В. Бородина. – Липецк: ЛГПУ имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2016. – Ч. 2. – 67 с.; Гогунов Е.Н., Мартьянов Б.И. Психология физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 288 с.

4. Ксенофонтова А.Н. Совершенствование речевой деятельности учителя и учащихся в учебном процессе: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Л., 1983. – 18 с.

5. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. – М., 1993. – 172 с.

6. Лыжная подготовка: рекомендации по организации самостоятельных занятий для студентов / Чибриков Э.А., Якушин С.А., Подрубный Д.Г., Чибрикова М.Э. / Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2019. – №5 (171). – С. 377-380.

7. Использование принципа системного квантования в подготовке биатлонистов / Колдашов А.И. В сборнике: Сборник материалов научных конференций студентов бакалавриата и магистратуры, аспирантов и прикрепленных лиц (соискателей) Министерство спорта Российской Федерации; Московская государственная академия физической культуры; Московская областная олимпийская академия. – 2018. – С. 253-258.

8. Важность обеспечения качественной педагогической поддержки на различных этапах деятельностиспорстмена спорта высших достижений / Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ «Нацразвитие» Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. – 2019. – С. 149-151.

9. Занятие спортом вырабатывает положительные качества, применимые в жизни / Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ «Нацразвитие» Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. – 2019. – С. 204-207.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ СИПАТЫ

Токболатов Нартай Кенесбаевич
Сәдуақас Ғабдулла Әбдімұратұлы
Талиев Рахыш Максутович
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімдері
Y. Түктібаев атындағы №24 орта мектеп
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада дене тәрбиесі мен спорттың басқа тәрбие түрлерімен байланысының нақтылы жақтары және қоғамдық, әлеуметтік мәні адам болмысын қалыптастыруға бағытталған тұстары, адам өміріндегі орны, мақсаты, философиялық тұрғыдан сипатталуы жөнінде баяндалады.

Кілт сөздер: Дене тәрбиесі, қоғам, адамгершілік, эстетикалық және еңбек тәрбиесі.

Аннотация. В данной статье рассказывается о конкретных сторонах связи физической культуры и спорта с другими видами воспитания и их общественной,

социальной сущности, направленной на формирование человеческого бытия, о месте в жизни человека, его целях, философском описании.

Ключевые слова: Физическое воспитание, общество, нравственное, эстетическое и трудовое воспитание.

Annotation. This article describes the specific aspects of the connection of physical culture and sports with other types of education and their social, social essence aimed at the formation of human existence, about the place in human life, its goals, philosophical description.

Keywords: Physical education, society, moral, aesthetic and labor education.

Дене тәрбиесі мен спорттың адамдар өмірінде алар орны ерекше. Жоғары адамгершілік және мораль ахуалын қалыптастыру мәселесі адамдар өмірінің өзге де салалары сияқты аса үлкен маңызға ие.

Қазіргі таңда экологиялық дағдарыс аймағында тұрып жатқан халықтардың денсаулығын спорт, дене тәрбиесі құралдары арқылы адамдарды сауықтыруға, шынықтыруға және белсенді демалысты қамтамасыз етуге мол мүмкіндіктер қарастырылуда.

Дене тәрбиесі мен спорт адамгершілік, өнегелік, ақыл-ой, эстетикалық және еңбек тәрбиелерімен сабақтасып жатады. Бұл мақалада дене тәрбиесі мен спорттың басқа тәрбие түрлерімен байланысының нақтылы жақтары және қоғамдық, әлеуметтік мәні адам болмысын қалыптастыруға бағытталған тұстары, адам өміріндегі орны, мақсаты, философиялық тұрғыдан сипатталуы жөнінде баяндалады.

Дене тәрбиесі мен адамгершілік, өнегелік тәрбиелерінің арасында жеке тұлғаны жан-жақты және үйлесімді дамыту заңдылықтарымен қамтамасыз етілген екі жақты байланыс бар.

Шұғылданушыға дене және адамгершілік тәрбиелерінің өзара байланысы дені сау, жаны таза, еңбек етуге, Отанды қорғауға рухы дайын, өскелең өмір жолының қиындықтарына төзімді жаңа заманның белсенді жастарының бейнесін қалыптастырады [1].

Қазіргі адамзат алдында бұрын-соңды болмаған ауқымды бүкіл әлемдік мәселелер қосылуда. Олардың ішінде қоғамдық және әлеуметтік даму, бейбітшілік, халық санының өсуі, денсаулықты сақтау, адамның жаңа әлеуметтік жағдайларға үйренуі және тағы басқа күрделі мәселелер бар.

Аталған ауқымды мәселелерді шешуді ғылымдар ішіндегі адам санымен бірге қоғамның басты билеушісі жеке тұлғаның денсаулығының кепілі ретінде дене тәрбиесі мен спорттың маңызы зор. Осы мәселелердің ішінде қоғам үшін маңызды түрі – бейбітшілік.

Олар, яғни дене тәрбиесі мен спорт адам баласының қажеттілігін өтей алатын құдіретті күш. Оларда шекара жоқ. Олар тек бір ғана ұлттың, мемлекеттің үлесіне тиген рухани азық емес, бүкіл адамзат, бар халықтың немесе қоғамның шығармашылық қабілетінің нәтижесі.

Спорт – әрбір халықтың, мемлекеттің мәртебесі, мәдениеттің, қарым-қатынастың ең тиімді құралы. Достықтың, бейбітшіліктің өзара түсінушіліктің елшісі. Бейбітшілік адамның, сонымен бірге қоғамның дамуына мүмкіншілік беретін бірден-бір кілт пен қақпа. Әлемде бейбітшілік елшісі жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, адамгершілігі мол, дене тәрбиесімен тәрбиеленген қоғамның басты тұлғасы жеке адам.

Дене тәрбиесі мен спорт қазіргі қоғамда өте керек. Себебі, адам көптеген әлеуметтік рөлдерде ойнайды. Соның ішінде бағынышты рөлдерде, көпшіліктің көрермен пікірімен екінші біреудің рөлінде ойнайды [2].

Қазіргі қоғамда спорт жарысының мақсаты белгілі – рекорд, жеңіс көптеген адамдардың қабылдауына, әсіресе жанкүйерлердің жарыс әрекетінің қорытындысыосылай болуы тиіс сияқты.

Спорт қоғамның тұтас бірігуіне зор ықпал етеді. Спортшылар әлеуметтік топ ретінде жауапкершілік, сыйлау сезімі барлық қасиеттерін қалыптастырады.

«Адамды адам еткен – еңбек» десе, еңбекпен бірге адамзат тарихымен дамып келген спорт тарихының да алар орны ерекше.

Адамзат пайда болғаннан бергі спорттың әлеуметтік маңызы үлкен. Сонау терімшілік пен аң аулаудағы қимыл-қозғалыстардың барлығы спорттың негізгі іргетасының қалануына себепші. Әлеуметтік қажеттілік барысындағы қозғалыстар спорт түрлерінің шығуына септігін тигізді. Ағаш басына өрмелеу, аңдарды орларға қуып түсіру, жаулардан қорғану сол кездегі адамдардың іс-әрекетіндегі қозғалысы негізгі іс болып қалыптасты, яғни спорт адамзаттың ежелгі асыраушысы [3].

Халқымыздың әлеуметтік дамуында жеке кәсіпкерліктің орны ерекше. Елбасымыздың халыққа жолдауындағы «жеке кәсіпкерлік денсаулығы мықты жан-жақты дамыған, дене тәрбиесімен тұрақты айналысатын тұлғалардың үлесі», – деп айтқан сөзі спорт пен дене шынықтырудың өз саласында ғана емес әлеуметтік салада да маңызы зор екендігін аңғартады. Спорттың әлеуметтік қызметтерінің бірі – денсаулықты нығайту, тұлға денесінің дамуын тәрбиелеу болып табылады.

Мемлекеттік шаруашылық ұйымдастыру қызметі мен спорттың жанама байланысы бар. Бұл экономикалық және техникалық тұрғыдан спорттың өндірістік емес салаға жататынын айғақтайды. Өйткені материалдық ептіліктерді жасауға қатыспайды. Алайда спорт пен дене тәрбиесі еңбек қызметіне дайындауға, еңбек қызметін жоғарылатуға және аурулардың алдын алуда зор рөл атқарады.

Спорттың әлеуметтік қызметі жаппай мемлекеттің қызметі, негізгі «Президенттік сынамаларды тапсыруда» іске асады.

Адамзат тарихы өзінің дамуында 4 қоғамдық-экономикалық формациядан өтті. Олар: алғашқы қауымдық, құл иеленушілік, феодализм, капитализм мен социализм. Аталған формацияларда спорттың маңыздылығы түрліше болып келеді. Алғашқы қауымдық кезеңде дене шынықтыру жаттығуларының элементі бар қимыл-қозғалыстар өмір сүру үшін қажет болса, құл иеленушілік кезеңде мыңдаған құлдарды бір жерде ұстап отыру үшін гладиоторлар дайындау ісінде қолданылады [4]. Ал, феодалдық кезеңінде жан-жақты тәрбиеленетін рыцорларды дайындауға пайдаланылады. Капиталистік пен социалистік кезеңдерде адамдар спортты бейбітшілік мақсатқа, денсаулықты нығайтуда, дене мәдениетін қалыптастыруда іске асырды. Қорыта айтқанда спорттың тарихы мен орны еңбек ету барысында түрлі нәтижеге жету үшін ерекше болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Егізбайұлы Ж. Шынығып өссін жас өрен // Оқулық. – Алматы, 1998. – 136 б.

2. Кенеман А.В., Хухлаев Д.В. Мектеп жасына дейінгі балалар дене тәрбиесінің теориясы мен методикасы // Оқу құралы. – Алматы, Мектеп, 1985. – 251 б.

3. Оңалбек Ж.К. Спорттың ұлтаралық қатынасты дамытудағы рөлі / Оқу құралы. – Түркістан, 2002. – 153 б.

4. Таникеев М. Қазақтың ұлт спорт ойындары // Оқу құралы. – Алматы: Қазмемлекет баспасы, 1959. – 159 б.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ АДАМНЫҢ ЖЕКЕ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ ЖӘНЕ БАСҚА ӨНЕРЛЕРМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Токболатов Нартай Кенесбаевич
Сәдуақас Ғабдулла Әбдімұратұлы
Талиев Рахыш Максутович
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімдері
Ү. Түктібаев атындағы №24 орта мектеп
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Спорт – адамның істейтін қызметінің бір түрі болып есептеле отырып сұлулық туралы түсінік те береді. Ол әруақытта басқа өнерлермен бірге жүріп қана дамып отырады. Өнер мен спортты бөліп қарауға болмайды. Өнер де спорт та адам тұлғасында кездесетін егіз қасиеттердің бірі. Спорт этикасы мен әсем сөзді музыка жаңа дәуірдің жаңалық желісін қамтиды. Осы мақалада осы мәселелер жан-жақты қарастырылады.

Кілт сөздер: Дене тәрбиесі, спорт, этика-эстетика, мінез-құлық, музыка.

Аннотация. Спорт, являясь одним из видов деятельности человека, дает представление и о красоте. Он всегда развивается, только двигаясь вместе с другими искусствами. Нельзя разделять искусство и спорт. Искусство и спорт – это одно из двойственных качеств, встречающихся в человеческой личности. Спортивная этика и красочная музыка охватывают новостную линию новой эпохи. В этой статье эти вопросы будут подробно рассмотрены.

Ключевые слова: Физическая культура, спорт, этика-эстетика, поведение, музыка.

Annotation. Sport is a type of activity performed by a person, which also gives an idea of beauty. It is constantly developing along with other arts. Art and sports cannot be separated. Art and sports are one of the twin qualities found in the human personality. Sports ethics and colorful word music cover the news network of the new era. These issues will be discussed in detail in this article.

Keywords: Physical education, sports, ethics-aesthetics, behavior, music.

Спорт сұлулығы, атап айтқанда адамның сыртқы пішінінің дамуы ғана емес. Кейде мінез-құлықты, ұстамдықты, парасаттықты сынайтын қиын сәттерде мұндай «сұлу денелер» аянышты жағдайда қалады. Олар бұлшық еттерді күшті дамытуды көздейді. Ал, ауыр атлеттермен сайыста, сұлулықтың жарысында қандай жүлде алып жүрген «культурист» болса да жеңіліп қалады. Себебі, олар бір жақты дамығандықтан, ауыр салмақты атлеттердей төзімді бола алмайды. Спортпен айналысуда бәрінен бұрын өзін-өзі білуі, өзінің оңды және теріс жақтарын көре білуі өз мінез-құлқын қалыптастырудағы алғашқы қадамы болып саналады. Спорт пен дене тәрбиесі пәнінің өзгешелігі адам санасына, сезіміне, ерік-жігеріне және мінезіне жан-жақты әсер етеді [1].

Қазіргі кезеңдегі дене тәрбиесі адамдарда жоғары еңбексүйгіштікті, өзін-өзі ұстай білу дәрежесін, өзіндегі жағымсыз әдеттерді баса білу, алдына қойған мақсатқа жету жолындағы қиыншылықтырды табандылықпен жеңуді талап етеді. Бұл тұрғыда спорт жарыстарының маңызы өте зор.

Дене тәрбиесі мен спорт – шұғылданушылардың қызмет алдын ұйымдастыруда тек нақтылы дағдыларды, әдептерді ғана өндіріп қоймайды, сонымен бірге жеке тұлғаның бүтіндей қалыптасуын, яғни түйсік, сезім, ерік және басқа да психикалық құбылысты қамтамасыз етеді. Дене тәрбиесі жүйесінде іс жүзіндегі үйретуде этикалық өлшемдердің сақталуын қозғалыс әрекеттері арқылы іске асады. Дене тәрбиесінің ерекшелік құрамының бар жиынтығы - гимнастика, ойын, туризм, сонымен бірге бұл саладағы

педагогикалық ұйымдастыру шұғылданушыларды этикалық өлшемдер мен ерік-жігер сапаларын мақсатты бағытта дамытуға үйретеді. Дұрыс өнегелік мінез-құлық әрекеттердің, дағдылардың белгілі бір жүйесін жаттықтыру үшін оны дұрыс, жағымды әрекеттер мен істерді қызметтің нақтылы жағдайында көп рет қайталау керек. Мұндай жағдай, мысалы, әр спорт түрінде белгілі бір жарысқа қатысу тәртібі спортшыларға талап қою, олардың міндеті мен құқығы, сонымен бірге тәртіп бұзушылыққа байланысты шара көру болып табылады. Егер жаттықтырушы спортшыдан жаттығуда қалыптасқан ережені табандылықпен талап етсе, онда спортшының мінез-құлқы жақсы көрсеткіш көрсетіп, жарыс барысында тәрбиелік бағытта сипат алады.

Ережелер мен талаптарды сапалы түрде ең алдымен жаттығу сабақтарында, алсодан кейін сайыстарда орындау спортшының іс жүзінде өзін ұстай білуге, мінез-құлқын дағдыландырады.

Дене тәрбиесімен шұғылданушының адамгершілік бейнесін қалыптастыру жүйесі барлық кезде дұрыс бола бермейді.

Дене шынықтыру мен спорттық сайыстың ерекшелігінде қарсылық бағыттағы өз мүддесіне тартушылыққа ұмтылыс жиі пайда болады. Кейбір шұғылданушылардың өзін ұстай білу қабілетінің болмауы спорттық этика талаптарына қайшы қылықтарға ұрындырады. Мысалы, ұтылған спортшы жеңімпаз қарсыласының қолын алудан бас тартып, спорттық этика ережесін өрескел бұзады. Мұндай қылықтардың алдын алу және болдырмау үшін жүйелі түрде педагогикалық әсер етуді, оның ішінде тәжірибелік үйрету әдісін қолдану қажет. Мұндай әсер ету жүйесінде іс-жүзіндегі үйрету негізгі орын алады, өйткені онсыз мінез-құлық, тәртіптік дағдыларын, қарапайым адамгершілік өлшемдерін, мінездің ерік-жігер сипатын шынықтыруды қалыптастыру мүмкін емес. Дене тәрбиесін ұйымдастыру барысында қиыншылықтарды жеңу, қозғалысқа үйрету негізінде және дене сапаларын тәрбиелеуде іске асады. Дене қабілеттерінің дамуымен және әдістік-тәсілдік шеберлігінің өсуімен бірге ерік-жігер қаиеті мен өз күшіне сенушілік артады [2].

Педагогикалық тәжірибе мен арнайы ғылыми зерттеулер көрсеткендей шұғылданушының мінез-құлқын әр түрлі әдістермен жаттықтыруға болады. Мысалы:

– Жаттығуда жүйелі түрде қиындықтар мен жүктемені арттыру.

– Жаттығу сабақтарында шұғылданушыларды жарыстық жағдайда әрекет жасауға үйрету.

– Батылдықты, шешімділікті, тәуекелге барып елеулі ерік-жігерге күш салуды талап ететін дене жаттығуларын кең пайдалану.

– Күште, жылдамдықта, шыдамдылықта өте жоғары көрсеткішке жетуге ұмтылу.

Шұғылданушының жеке қасиеттерін, мінез-құлқын тәрбиелеу әдістері барлық уақытта түйсігінде жағымды немесе теріс, ұнамсыз сезім қалдырады. Жағымды әсер ету үлгісіне педагогтың мадақтауы, яғни шұғылданушылардың жағымды әрекеттерін бекітіп, арттыру негізінде олардың мінез-құлқында сәйкес әдет, дағдылары мен этикалықөлшемдері туралы дұрыс ұғымды қалыптастыру болып табылады. Мадақтау сонымен бірге шұғылданушыларды осындай жақсы әдет, этика талап өлшемдерін қайталауға қызмет етеді.

Керісінше ұялту, бетіне басу түріндегі педагогтың әсер етуі шұғылданушылардың көңіл-күйіне жағымсыз сезім туғызу арқылы жағымсыз қылықтарды қайталамауға жұмылдырады [3].

Спорт өнерін әңгіме еткенде, спорт – адамның істейтін қызметінің бір түрі болып есептеле отырып сұлулық туралы түсінік те береді. Ол әруақытта басқа өнерлермен бірге жүріп қана дамып отырады. Өнер мен спортты бөліп қарауға болмайды. Өнер де спорт та адам тұлғасында кездесетін егіз қасиеттердің бірі. Спорт этикасы мен әсем сөзді музыка жаңа дәуірдің жаңалық желісін қамтиды. Конькиді мәнерлеп тебу бейнелеу өнерімен сабақтас. Гимнастика, акробатика, әуенді ырғақ т.б. спорт түрлері қазіргі заманғы бидің құрамынан анық байқауға болады. Қай өнерді болмасын алып қарағанда ол өнердің құрамында дене тәрбиесі мен спорттың жаттығуларының бір элементі болатыны бәрімізге

белгілі. Ең ежелгі өнерлердің қатарында спорт өнерінің оймақтай орны, кез-келген өнердің салмағы басым жақтары бар. Дәл қазіргі уақытта спорт өнерінен бірінші орында тұрған өнерлер жоқтың қасы. Оның дәлелі ретінде әлем спортшыларының атақтары кез- келген өзге өнер иелерінің атағынан бірінші орында тұрғандығын айтуға болады. Спорт өнері мен кез-келген өнердің арасындағы байланыс, бұларда шекара жоқ, айтыпкеткеніміздей өнер белгілі бір адамның үлесіне тиесілі рухани азық емес бүкіл халыққа, өнер иелеріне ортақ нәрсе [4].

Өнердің қайсысы болмасын адам өміріндегі орны айтарлықтай. Өнер дегеніміз не? Ол қалай қалыптасады? Адамды қандай жағдайда ұстайды? деген сұрақтардың жауабын алатын кез де жеткен секілді. Өнер белгілі спорттың түрінен жарыс өткізу барысында спортшылардың арасындағы талас-тартыс кезінде түрлі айла-тәсілдер қолдана отырып, көрермендерге өз спортының мүмкіншіліктерін көрсетуі. Өнердің қалыптасуына жаттығу, көрермендердің ойынан шығу, өз сеніміне, жаттықтырушының артқан үмітін өтеу барысындағы адамның тікелей қимыл-қарекеті. Адам кез-келген өнер түрлерімен айналыса отырып оның нағыз шебері, өнерді толық игерген тұлға болып есептеледі. Адамда өнер толық қалыптасқан сайын шеберлік дәрежесі де артады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Егізбайев Ж. Спорт – тәрбие құралы // Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2009. – 56 б.

2. Уанбаев Е. Дене мәдениеті және спорт теориясы мен әдістемесі // Оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2019. – 310 б.

3. Наукеев Р.Т. Дене тәрбиесі құралдары арқылы адамгершілік қасиеттері тәрбиелеу // Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2012. – 46 б.

4. Қуатбеков Ш.Н. Спорт денсаулықты нығайту құралы // Республикалық конференция материалдары. – Тараз, 2015. – 236-239 бб.

БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІН ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА НЕГІЗІНДЕ ЖҮРГІЗІП ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Ержан Гүлсая
4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Ержанов Серік Умирзакович
Аға оқытушы
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru

Түйін. «Дене шынықтыру» ұғымы әрқашан денсаулықты, тазалықты сақтау екенін білеміз. Бұл ешқандай негізсіз тәртіп емес және білім жүйесі қарқынды дамып келе жатқанда, ол тоқтап қалмайды. Жалпы, бұл әл-ауқат саласы. Техникалық прогресс дәуірінде білім әлемі әр минут сайын жаңа ашылулар туғызады, және әр оқу орнында және әр пән бойынша жаңа үрдіс қалыптасады. «Дене шынықтыруда», әрине, өзгерістер болады, ол білім ағымына сәйкес қалыптасады және жетілдіріледі. Сонымен қатар, қазіргі уақытта біздің елімізде «жаңартылған білім беру мазмұнын» қолдана отырып оқытудың бірқатар түрлері бар.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, жаңартылған бағдарлама, мектеп, жаттығу.

Аннтоация. Мы знаем, что понятие «физическая культура» – это всегда поддержание здоровья, чистоты. Это дисциплина, которая ни в коем случае не является необоснованной, и она не перестанет существовать, пока интенсивно развивается система знаний. В общем, это и есть сфера благополучия. В эпоху технического прогресса мир

знаний ежеминутно рождает новые открытия, и в каждом учебном заведении и в каждой дисциплине формируется новая тенденция. В «физической культуре», безусловно, происходят изменения, она формируется и совершенствуется в соответствии с потоком знаний. Кроме того, в настоящее время в нашей стране существует ряд форм обучения с использованием «обновленного содержания образования».

Ключевые слова: физкультура, обновленная программа, школа, тренировки.

Annotation. We know that the concept of "physical culture" is always about maintaining health and cleanliness. This is a discipline that is not irreversible in any case, and it does not cease to exist while the knowledge system is intensively developing. In general, this is the sphereof well-being. In the era of technological progress, the world of knowledge gives birth to new discoveries every minute, and a new trend is being formed in every educational institution and inevery discipline. In "physical culture", unsuccessfully, there are changes that are formed and committed in accordance with the flow of knowledge. In addition, there are currently a numberof forms of education in our country using the "renewed content of education".

Keywords: Physical education, updated program, school, trainings.

«Дене шынықтыру» – ұғымы қашанда денеңді саулықта, тазалықта ұстау туралы екенін білеміз. Бұл пән ешбір негізсіз,ешқашан ақсап қалмайтын, білім жүйесі қарқынды дамып тұрғанда өмір сүруін тоқтатпайтын пән. Жалпы айтқандасалауттылықтың саралы саласы. Техника заманында минут сайын білім әлемі жаңа жаңалықтарды дүниеге әкелуде, осы орайда әрбір білім ордасы мен әрбір пәнде де жаңа тенденция қалыптасуда. Уақытынан кешіксеңіз жету қиын. Яғни тоқтауды қажет етпейтін зымырандай білімділер ордасының ширек ғасыры. Аталмыш ғасырдың ғұмырлы пәні «дене шынықтыруда» да өзгерістерге ұшырап, білім ағымынасай құралып, жетіліп отыратыны сөзсіз.

Сондай жетілудің бүгінгі еліміздегі қалыптасқан түрі «жаңартылған білім мазмұнын» пайдаланаотырып, дәріс беру. Ендеше, сіздерге «Білім беру мекемелерінде дене шынықтыру пәнін жаңартылған бағдарлама негізінде жүргізіп ұйымдастыру тәсілдері» тақырыбынан кеңінен мағлұмат берейін.Қазіргі білім беру мазмұнын жаңарту бағдарламасы негізінде «Дене шынықтыру» пәнінің мәртебесі артты деуге болады. Мұнда пән белгілі нормативтергебекітілген талаптар бойынша тек денешынықтырып қана қоюға бағытталмайды. Арнайы педагогикалық тәсілдерге негізделеді. Жекеадамға бағытталған тәсіл арқылы балаорганизмінің функционалдық мүмкіндіктерінесәйкескелетін дене жүктемелерін мөлшерлеуді көздейді [1].

Әрекет ету тәсілі бала қозғалысарқылы дамитындығын қарастырса, құзыреттілік тұрғыдан келу негізгі біліктіліктерді меңгеруді көздейді. Сондай-ақ, денсаулықты сақтау тәсілі үйрету процесінде баланың денсаулығын міндетті түрдесақтауды қарастырады. Мұғалімдердің пайдаланатын оқыту тәсілдері (яғни, педагогикалық әдістемелер) оқушыларды оқытудың ең жоғары стандарттарын қамтамасыз ету үшін аса қажет. Олар алдында қол жеткізген жетістіктерден кейін оқушылардың алға жылжуына мұғалімдердің педагогикалық шеберлігі айтарлықтай септігін тигізетінін дәйекті түрде көрсетті. Мұғалімдер пайдаланатын әдіс-тәсілдер оқудың тиімділігінеелеулі әсерін тигізеді. «Дене шынықтыру» пәнінің жеке тұлғаны тәрбиелеудеалатын орны ерекше. Ол оқушының дене дамуына, сондай-ақ әлеуметтік, дербес және рухани қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Мектептің білім беру жүйесінің құрамынада болаотырып, денешынықтыру оқушылардасалауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған. Осындай жол арқылы болашақтасалауатты әлеумет қалыптастыруға болады.

Сонымен қатар, денешынықтыру сабағындағы негізгі қағидаттардың бірі – белсенділік. Ол денешынықтыру мен айналысатындардың ойластырылған негізде, терең түсінуін қамтамасыз етіп, дене шынықтыру-спорт шараларына тұрақты қызығушылықмен қажеттілік тудыруға, сондай-ақ барынша белсенді болуға жетелеуге бағытталған. Бұл қағидатты іскеасыру денешынықтыру мен айналысатындардың түрлі жаттығуларды

орындау техникаларын біліп, терең түсініп, денешынықтыру үдерісінесаналы және байсалды қарауға көмектеседі. Белсенділік – адам орындайтын іс-шаралардың өлшемі, оның жұмысқа тартылу деңгейі [2].

Дидактикалық тұрғыдан алғанда, белсенділік деп білім, білік және дағдыларды саналы түрде игерудің алғы шарттарын, шарттары мен нәтижесін атаймыз. Проблемалық оқыту әдісі теориялық сабақтарда да, тәжірибелік сабақтарда да қолданылады. Мысалы, проблемалық оқыту әдісі қолданылатын сабақта 1-сынып оқушылары тірек-қозғалыс дағдыларын дамыту мәселесін қарастырғандаоларға мынадай сұрақтар қойылуы мүмкін: Аяқпен неше түрлі жол мен қозғалааласың? Оқушылар бұл қозғалыс түрлерін көрсету керек. Жоғарыдааталған сабақ түрлерінің барлығына тән ортақ белгілер бар.

Олар: оқушы мен мұғалімнің арасындағы тығыз қарым-қатынас; ойлау қызметі жоғары деңгейде іске қосылған; ұжымдық жұмыс түрлері жеке жұмыс түрлері мен бірге қолданылады; оқушыларға әсер ететін эмоция деңгейі артады; танымдық тұрғыдан оқушылардың дербестігі; өзбетінше білім алуға ынталандыру, бұл саралау әдісін іскеасыруға мүмкіндік береді; оқу үдерісінің тиімділігі артады. Бұның барлығы оқушы білімінің сапасына қазіргі заман сабағына қойылатын маңызды талаптардың бірі – оқушының денсаулық жағдайын, дене бітімінің дамуын, қимыл-қозғалысқа дайындығын, психикалық даму ерекшеліктерін есепкеалаотырып, саралау және жекешелендіру тәсілін қолданудың маңызы зор. Саралау және жекешелендіру тәсілі денешынықтыру саласында жоғары нәтижелері бар балалармен қоса, бұл саладағы нәтижелері төмен балалар үшін де маңызды. Әдетте қимыл-қозғалысқа білетінің нашар дамуы оқушының бұл сабақта үлгерімінің төмен болуының басты себебі болып жатады.

Ал орташа оқушыға есептелген сабақта деңгейі жоғары оқушыға қызықсыз болады. Оның үстіне, денешынықтыру сабағында балалар негізгі, дайындық жәнеарнайы топ деп бөлінеді. Сондықтан, тапсырмаларды да, сабақ мазмұнын да, оқу материалын игеру қарқынын да, нәтижелерді бағалауды дасаралау қажет. Дене шынықтыру сабағындаоқытуды тиімді түрдесаралай білу әркімге білім береотырып, оларды лайықты әрі шабыттандырушы түрде жұмылдыруға жол ашады. Оқушыларының ішкі уәжін арттыру үшін бір қатар педагогикалық оқыту тәсілдерін қолдануға болады. Мысалы: Оқушылардың қызығушылығын туғызып, олардың қажеттіліктері мен ұмтылысынасайкелетін тапсырмаорындауды қамтитын жаттығуларды әзірлеу және жетілдіру. Бұл оқушылардың спортшыларды тануына мүмкіндік береді.

Олардың сынып қабырғасынан тыс дене шынықтыру жаттығуларымен айналысу тәжірибесі қандай? Олардың білетіні және қолынан келетіні мен істегісі келетінінің арасында қалай байланыс орнатуға болады? Мұны оқытуға қалай тиімді кіріктіреалуға болады? Сондай-ақ, мұғалім оқушылар өздері баратын секцияда үйренген дағдыларын көрсетуді өтінеалады. Табысқа жетугеарналған ортаны қалыптастырыңыз. Барлық оқушылардың сіздің қажет болған жағдайда өзгерту енгізіңіз.

Сондай-ақ оқушылардың оқу мақсатын түсінетіндігіне, олардың сабақтан шыққан кезде өздерінің спорта қандай да бір жетістікке қарай ілгерілегенін сезінетініне көз жеткізіңіз. Сабақта белсенді оқыту тәсілдері қолданылуы үшін сабақтың мазмұнын өзгерту. Оқушыларды оқыту мен оқудың жаңа әдістерімен қызықтырыңыз. Бұл мұғалімдер мен оқушылардың арасын байланыстырады, сонымен қатар, жақсы кері байланыс үшін жағдай жасап, оқытуға қолайлы мүмкіндіктер туғызады. Оқушылар сізді спортшы ретінде қабылдауы үшін, әрдайым модельдер құрыңыз көрсетілімдер жасаңыз. Ынтымақтастық ортасындағы топтық жұмысқа ынталандыру керек. Балалар спортты қазірдің өзінде жақсы көреді, сіздің міндетіңіз – олардың спортқа деген сүйіспеншілігін арттыратүсу. Оқушыларды ынталандыруғаарналған осы ұсынылған тәсілдер тізімінде қандай да бір мадақтау немесе жазалау ескерілмегеніне мән беріңіз.

Олар – жалпы қолданылатын техникалар әдетте, «сыртқы» уәж немесе «оқукерек» деген талаппен байланыстырылады. Оқушыларды мұндай жолмен уәждеу стратегияларын пайдалануға сақтықпен қараған жөн, себебі олар ішкі уәжді төмендетуі мүмкін. Атап

айтқанда, оқушыларда төмендегідей сезім тудыруы мүмкін марапаттардан (әсіресе мақтаудан), жаза немесе кері байланыстан аулақ болған дұрыс: тапсырманы орындауға өзін қабілетсіз сезіну; тапсырманы аяғына дейін орындаудың қажеті жоқ деп сезіну; тапсырманы орындау үшін аз ғана әрекететіп, шектеулі күш-жігер жұмсаса жеткілікті деп сезіну; өзіне аз тапсырма берілді деп сезіну. Бастапқы ішкі уәж төмен болған жағдайда сыртқы марапат пайдалы болуы мүмкін. Шын мәнінде, мұғалім оқушылардан жоғары нәтиже күтіп, олардың өз күшіне деген сенімін нығайту үшін мадақтауды пайдаланғаны дұрыс [3].

Оқушының жұмысына құрметпен қарай отырып, оның ішкі уәжін арттыруға ықпал етуге тырысыңыз (мысалы, оның жеке қызығушылығы, тақырыпқа қызығушылығы, жеке мақсаттарға ұмтылуы және т.б.). Оқушының оқуға құлқының болмауы, негізінен, мұғалімнің оның уәжін оята алмауының салдарынан болады. Мұғалім қызметінің аса маңызды қыры – оқушылардың уәжін анықтауға көмектесетін көптеген факторларды түсіну. Сонымен, жаңарту бағдарламасындағы денешынықтыру пәнін оқытудың орны ерекше. Онда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, білім сапасын көтеруге барлық мүмкіндіктер қарастырылған. Жаңарту бағдарламасы нәтижесінде оқушылардың белсенділігі артып, спортқа деген бейімділігі қалыптасады. Оқушылардың танымдық қабілеттерін артырып, салауатты өмір сүру, адам денсаулығы осы спортқа байланысты екендігін түсінеді. Нәтижесінде оқушылардың білім сапасы артып, оқу тоқсандарында жоғары сапаға қол жеткізуге болады. Қазақстандық білім беру мен ғылым жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы білімге қолжетімділігін, жаңа кәсіби дағдыларды алу, зерттеу және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейді. Республикамызда мектептегі білім беру жаңа кезеңге көшуде [4].

Жаңартылған білім беру мазмұнын енгізуде бастауыш сыныптардағы дене шынықтыру пәнін жүргізуде тиімді әдіс-тәсілдерді енгізу қажеттілігі туындады. Бүгінгі таңда 1 сыныптарда дене шынықтыру пәні жаңа мазмұнда жасалған «Дене шынықтыру» бағдарламасының мақсаты оқушыларды денешынықтырудың негіздерімен таныстыру болып табылады, нақты айтқанда, олардың спорттық-спецификалық қозғалу дағдылары мен дене шынықтыру (физикалық) қабілеттерін меңгеруімен қатар, салауатты денені шынықтырудың дамуына ықпал етеді. «Дене шынықтыру» пәні бойынша бағдарлама кезең-кезеңімен жүзегеасырылады оқу жоспары ұсынылған, бұл жоспар оқушылардың физикалық іс-әрекеттің түрлері бойынша білімдерін, түсініктерін және дағдыларын дамытуға ықпал етіп, сол уақыттаолардың жеке гигена, психикалық денсаулық жәнесалауатты өмір салтының қағидалары сияқты аспектілер тұрғысында жалпы дамуын жақсартуға ықпал етеді. Жаңартылған оқыту процесін ұйымдастырудағы педагогикалық әдіс-тәсілдер: Ортақ тақырыптар арқылы оқыту – «Дене шынықтыру» оқу пәнінің ортақ тақырыптарының мазмұны оқушының жақын аймағынан, яғни оның өз іс-әрекетімен тікелей байланысты тақырыптарды оқудан басталады.

Алты-жеті жастағы балалар өз ойын білдіруге, оқу мазмұны бойынша сұрақ қоюға, сұрақтарға жауап іздеуге үйренеді. Ойын іс-әрекеттері арқылы оқыту – оқу үдерісінде білімді меңгертуде оқу әдісі ретінде ойын іс-әрекетін қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабақтағы ұжымдық іс-әрекетін ұйымдастыруға бағытталған ойын әдісі арқылы, олардың шағын топтың өзге мүшелерінің пікірін сыйлауына, әртүрлі өнімді іс-әрекет негізіндесоңғы нәтижені алдын-ала көре білуіне, өзбетіндік іс-әрекетін жоспарлауына, мақсатқа жету амалдарын таңдауына мүмкіндік беріледі. Оқу жетістіктерін бағалау тәсілдері «Дене шынықтыру» пәнін меңгеру нәтижелері критериалды бағалауды қолдану арқылы жүзегеасырылады. Критериалды бағалау оқыту, оқу және бағалаудың өзара тығыз байланысында негізделген. Критериалды бағалау нәтижелері білім беру процессін тиімді жоспарлау және ұйымдастыру мақсатында пайдаланылады [5].

Критериалды бағалау қалыптастырушы және жиынтық бағалаудан тұрады. Қалыптастырушы бағалау үздіксіз өткізіледі, оқушы мен оқытушы арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді жәнеоқу процесін дер кезінде түзетуге мүмкіндік береді. Қалыптастырушы бағалаудың негізгі функциялары: қалыптастыру – тәжірибе жүзінде құндылықтар жүйесін белгілеу, қалыптастыру және бекіту, ынталандыру –оқушының күтілетін нәтижеге қол жеткізуі, тиімді түрдеалға ілгерілеуі үшін қолайлы жағдай жасау; уәждеу – оқушылардың бойында оқуға және нәтижеге қол жеткізуге деген ынтаны ояту.
Қалыптастырушы бағалаудың міндеттері:

– оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдыларын қалыптастыру;

– оқушыларға жүйелі түрде кері байланыс ұсыну;

– оқушыларды мақсатты түрдеоқуға уәждеу;

– оқушыларғаолардың жұмысының сапасы туралы ақпарат ұсыну;

– мұғалімдерге оқушылардың алға ілгерілеуі туралы ақпарат ұсыну;

– ата-аналарға балаларының оқу нәтижелерінің деңгейі туралы ақпарат ұсыну. Осылайша, тиімді оқыту және оқу мақсатында оқушылардың түсіну деңгейін анықтау үшін олардың оқу мақсаттарына жеткендігінің немесе алға ілгерілеуінің деңгейі қадағалануы тиіс. Әрбір оқушы үшін оқу мақсатына жетудегі оқушының үлгерімін көрсететін портфолио жинақталып, ол қалыптастырушы бағалау үшін қолданылуы мүмкін. Жиынтық бағалау оқу бағдарламасының бөлімін ортақ тақырыпты, тоқсанды немесе сыныпты аяқтау кезінде оқу мақсаттарына сәйкес оқушылардың алған білімдері мен жинаған дағдыларының нәтижесін бағалау арқылы жүргізіледі. Бұл белгілі бір кезеңнің соңында (тоқсан, жартыжылдық, оқу жылы, орта білім алу) балл мен баға қою арқылы жүргізілетін бағала түрі. Әр бақылау жұмысының құрылымы мен ұзақтығы туралы және оларды басқару әдістері туралы ақпаратты белгілі бір сынып және пәнгеарналған тест спецификациясынан табуға болады [6].

Тест спецификациясында сонымен бірге мұғалімдерге түрлі дағдылар қалай бағаланатыны түсінікті болу үшін сұрақтардың үлгілері мен баға қою жүйесі ұсынылады. «Дене шынықтыру» пәні бойыншаоқу бағдарламасындағы оқу мақсаттары оқушылардан өздерінің дағдыларды үйренуі туралы ой-пікірлерін білдіріп, оны талдай және бағамдай білуді талап етеді. Сондай-ақ, «Дене шынықтыру» пәнін оқытуда критериалды бағалауды қолдану» тарауында бағалау стратегиясы анағұрлым толық қарастырылатын болады. Сонымен қатар педагогиканың түрлі аспектілері, атап айтқанда, оқушыға бағдарланған әдіс-тәсілдер, проблема шешу, рефлексиялық оқу және бірлескен оқу тәсілдері қарастырылады. «Дене шынықтыру» пәні бойыншаоқу бағдарламасы оқушылардың ағзасын дамытуға және оның дене белсенділігін қамтамасыз етуге бағытталған бірден-бір пән.

Оқушылар түрлі жаттығуларды орындауға, дене қабілеттері дамытуға және жетілдіруге мүмкіндік беретін жан-жақты құрастырылған оқу бағдарламасы арқылы аталған міндетке қол жеткізуге болады. Нәтижесінде оқушының бойында дене тәрбиесі жаттығуларының адам ағзасына тигізетін оң әсері туралы білім жүйесі қалыптасады. Ағзаның бүкіл жүйелерін дамыту, барлық дене сапаларын жетілдіру-дене шынықтыру пәнінің басты мақсаты болып табылады. Дене шынықтыру пәнінің жеке тұлғаны тәрбиелеуде алатын орны ерекше. Ол оқушының дене дамуына, сондай-ақ әлеуметтік, дербес және рухани қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Мектептің білім беру жүйесінің құрамында бола отырып, дене шынықтыру оқушыларда салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған. Осындай жол арқылы болашақта салауатты әлеумет қалыптастыруға болады. Сонымен қатар, дене шынықтыру сабағындағы негізгі қағидаттардың бірі-белсенділік.

Ол дене шынықтырумен айналысатындардың ойластырылған негізде, терең түсінуін қамтамасыз етіп, дене шынықтыру-спорт шараларына тұрақты қызғушылық мен қажеттілік тудыруға, сондай-ақ барынша белсенді болуға жетелеуге бағытталған. Бұл қағидатты іскеасыру дене шынықтырумен айналысатындардың ойластырылған негізде,

терең түсінуін қамтамасыз етіп, дене шынықтыру – спорт шараларына тұрақты қызығушылық мен қажеттілік тудыруға, сондай-ақ барынша белсенді болуға жетелеуге бағытталған. Бұл қағидатты іскеасыру дене шынықтырумен айналысатындардың түрлі жаттығуларды орындау техникаларын біліп, терең түсініп, дене шынықтыру үдерісінесаналы және байсалды қарауға көмектеседі.

Белсенділік – адам орындайтын іс-шаралардың өлшемі, оның жұмысқа тартылуы деңгейі. Дидактикалық тұрғыдан алғанда, белсенділік деп білім, білік және дағдыларды саналы түрде игерудің алғышарттарын, шарттары мен нәтижесін атаймыз. Қызмет теориясында (С.Л.Рубинштейн, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев) сәйкес, адамның белсенділігі-сана тәуелді факторлардың бірі. Бұл жағдайда білім, уәж, қажеттіліктер, мүдде мен мақсат сияқты санаттардың көмегімен сана іс-шараларды бағыттап және басқарып отырады. Республикамызда мектептегі білім беру жаңа кезеңге көшуде.

Жаңартылған білім беру мазмұнын енгізуде бастауыш сыныптардағы дене шынықтыру пәнін жүргізуде тиімді әдіс-тәсілдерді енгізу қажеттілігі туындады. Бүгінгі таңда бастауыш сыныптарда дене шынықтыру пәні жаңа мазмұнда жасалған «Дене шынықтыру» бағдарламасының мақсаты оқушыларды дене шынықтырудың негіздерімен таныстыру болып табылады, нақты айтқанда, олардың спорттық-спецификалық қозғалу дағдылары мен дене шынықтыру физикалық қабілеттерін меңгеруімен қатар, салауатты денені шынықтырудың дамуына ықпал етеді. «Дене шынықтыру» пәні бойынша бағдарлама кезең-кезеңімен жүзегеасырылады оқу жоспары ұсынылған, бұл жоспар оқушылардың физикалық іс-әрекеттің түрлері бойынша білімдерін, түсініктерін және дағдыларын дамытуға ықпал етіп, сол уақыттаолардың жеке гигена, психикалық денсаулық жәнесалауатты өмір салтының қағидалары сияқты аспектілер тұрғысында жалпы дамуын жақсартуға ықпал етеді. Қорытындылай келе жаңа ғасырдың жаңа талабы, жаңартылған білім негізімен тікелей байланысты екенін айтқым келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ. Педагогикалық шеберлік орталығы. – 2016.

2. Ботағариев Т.Ә., Кубиева С.С. Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінің теориялық негіздері. – Орал, 2010. – 232 б.

3. Егізбаев Ж., Есіркепов Ж.М. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Қызылорда, 2021. – 232 б.

4. Тайжанов А., Қарақов А. Дене тәрбиесі. – Алматы, 2009. – 189 б.

5. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері. – Алматы: «Санат», 2000. – 72 б.

6. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика. – Астана: «Фолиант», 2008. – 332 б.

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МАМАНДАРЫНА РУХАНИ ТӘРБИЕ БЕРУДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Есиркепов Жандос Мергенбайұлы
п.ғ.к., қайымдастырылған профессор
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: Zhandos-1978@mail.ru
Көпжасар Бейбіт Жұмашұлы
Аға оқытушы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Түйін. Бұл мақалада болашақ дене тәрбиесі мамандарына рухани тәрбие беруде ұлттық ойындардың алатын орны жан-жақты қарастырылады. Қазіргі таңда жастарға

рухани тәрбие беру өзекті мәселе болып табылады. Ұлттық ойындар адамның адамгершілік, алғырлық, тапқырлық, тез шешім қабылдау қасиеттерін дамытуда алатын орны ерекше. Сондықтан болашақ дене тәрбиесі мамандарына рухани тәрбиеде беруде ұлттық ойындар үлкен рөл атқарады.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, рухани тәрбие, ұлттық ойындар, тәрбие, өнер, дене тәрбиесі маманы.

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается место национальных игр в духовном воспитании будущих специалистов физической культуры. В настоящее время духовное воспитание молодежи является актуальным вопросом. Национальные игры занимают особое место в развитии нравственных, умственных, изобретательных, быстрых качеств человека. Поэтому большую роль в духовном воспитании будущих специалистов физической культуры играют национальные игры.

Ключевые слова: физическая культура, духовное воспитание, национальные игры, воспитание, искусство, специалист по физической культуре.

Annotation. This article examines in detail the place of national games in the spiritual education of future specialists of physical culture. Currently, the spiritual education of young people is an urgent issue. National games occupy a special place in the development of moral, mental, inventive, quick qualities of a person. Therefore, national games play an important role in the spiritual education of future specialists of physical culture.

Keywords: physical culture, spiritual education, national games, education, art, specialist in physical culture.

Қазақстан Республикасының әлемдік өркениетке, демократиялық дәстүрге өту жағдайында адамзат қоғамының ғасырлар бойы жинақтаған жалпы құндылықтар мұрасына ден қоюы, рухани-адамгершілік негізінде дене тәрбиесін сабақтастықта дамытып, салауатты өмір сүру дағдылары арқылы дене мәдениетін қалыптастыру өзектілігі артуда. Бұл мәселе ел ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасында, ҚР «Білім туралы» Заңында, «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде көрініс тапқан [1].

Сонымен қатар, Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» аттымақаласында «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, өнеріміз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс», - деп атап көрсеткен болатын [2, 2 б.]. Олай болса, ұлттық өнерімізге ұлттық ойындарымыз да кіреді. Дене тәрбиесі сабағында жас ұрпаққа рухани тәрбие беруде ұлттық ойындардың алатын орны ерекше.

Республикамыздағы білім беру саласында және әртүрлі қолдану салаларына байланысты жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі жүйесі бойынша мамандарға деген сұраныстардың артуы, оларды дайындаудағы білімділігі мен қабілеттілігі, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстарды атқаруды талап етеді және болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын, білім стандартына, мазмұнына сай жетілдіру мәселелері көкейкесті мәселе болып отыр.

Дене тәрбиесінің әлеуметтік жүйе және қоғамдық құбылыс есебінде дене тәрбиесі жүйесін, оның қалыптасуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын, оның қызметі мен құрылымын танып, білудің қажеттілігі білім мен тәрбие талаптарына сәйкес өсіп келе жатқан ұрпақтың дене тәрбиесін қамтамасыз ету үшін керек. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы

рухани құндылықтар мен биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды меңзейді [3, 199 б.].

Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие берумен қатар рухани жетілдірудің бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды тәрбиелеуге, оны Отансүйгіштікке дайындауға, рухани сана-сезімін қалыптастыруға қызмет етеді.

Демек, жоғары оқу орындарына болашақ мамандарды кәсіби дайындау денсаулығы мықты, жан-жақты дамыған, рухани жетілген, алуан түрлі дене және ақыл-ой еңбектерін тәрбиелеуге қабілетті ұрпақты дайындау жөніндегі мемлекеттік қажеттілік талаптарына байланысты жүргізілетін іс. Қазақстан Республикасы 2025 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының алға қойып отырған басты міндеттерінің бірі – халықаралық білім жүйесіне ену.

Жоғары білімді дамытудың жаңа ұлттық тұжырымдамасы мен бағдарламасына, жоғары білімдегі құрылымдық өзгерістерге байланысты білім мазмұнына оның жаңаша педагогикалық негіздерін енгізу қажеттігі туды, біздің зерттеуіміз дене тәрбиесінде ұлттық ойындарды жүйелі түрде жүргізу арқылы жастардың бойында адамгершілік, алғырлық, тапқырлық, адалдық сияқты асыл қасиеттерді сіңдіру, болашақ мұғалімдерге рухани тәрбие беруге дайындау үдерісі тұрғысынан қарастырылды.

Көрсетілген міндеттерді толық жүзеге асыру дене тәрбиесі жүйесіне тікелей байланысты. Дене тәрбиесін жүзеге асыру – денсаулықты нығайту, білім беру, дамыту, тәрбиелеу міндеттерін шешуге арналған педагогикалық жұмыстардың бірі бола отырып, жеке тұлғаның денсаулық деңгейін арттыру, табиғи күш-қуатын нығайту, дене мүшелерін гигиеналық негіздері мен дене-қозғалыс қабілеті мүмкіндіктеріне сай, өз бетінше қимыл-қозғалыс жаттығуларын орындап, өзін-өзі үнемі дамытып, көңілді де сергек жүруге баулиды.

Болашақ ұрпағымыздың денсаулығының мықтылығы, салауатты өмір сүруі мектеп мұғалімінің жеке басымен оның жоғары оқу орнындағы теориялық жеке тәжірибелік дайындығының дәрежесіне тікелей байланысты. Осыған орай оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ мұғалімдерді даярлау ісін кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек. Дене тәрбиесі және спорт мамандары күрделі әлеуметтік міндеттерді шешуге араласумен бірге оқушылардың психологиялық ерекшеліктеріне сай, оқу-тәрбие міндеттерін шешуде олардың рухани жетекшісі де болуы тиіс.

Бүгінгі болашақ педагогтарды дайындауда олардың салауатты өмір сүру мен денсаулық, дене мәдениеттерін өздері игермей тұрып, оларды білімді, білікті маман ретінде қалыптастыру мүмкін емес. Себебі әр болашақ маманның денсаулығы жеке байлық қана емес, ол сондай-ақ халқымыздың білім және экономикалық қуатының өсуі үшін де қажетті шарттарының бірі. Соның ішінде денсаулықтың басты шарты-мәдени орта, салауатты өмір салты.

Сондықтан да болашақ педагогтарға қойылатын жаңаша талаптар мен өзгерістер туындап отыр. Бұған себеп қазіргі кезде жеке тұлғаның қоғамдық және әлеуметтік мәні дене тәрбиесі мұғалімінің назарынан тыс қалмауы қажет. Дене тәрбиесі сабағындағы сауықтыру, білімдік, тәрбиелік міндеттерімен қатар, педагог кәсіби жұмысын атқарып қоймай, оқушылардың рухани жеке тұлғасын қалыптастыруды жүзеге асыруы керек [4, 126 б.].

Болашақ педагогтың жеке басының маман ретінде қалыптасуы үшін кәсіби сапасының негізгі талаптарының бірі ретінде оның жалпы ғылыми-әдістемелік даярлығын ерекше атап өтуге болады. Бүгінгі таңда күн тәртібінде студенттердің өзін-өзі басқаруды дамыту міндеттері қойылып, болашақ мұғалімнің дербестігі мен белсенділік дағдысын тәрбиелеу және дамыту қажеттілігі күннен-күнге артып отыр. Жоғары оқу орындарына

болашақ педагогтарға өз кәсіби міндеттерін жете білетін, қажетті педагогикалық дағдыларды меңгерген, өз Отанын сүйетін шәкірттерді тәрбиелеу мен оған мұғалімдерді кәсіби дайындау міндеті жүктелген. Осы мақсатта жоғары оқу орындарында болашақмаман дайындаудың сапасын арттыруға ерекше көңіл бөлінуде. Сондай-ақ тәрбиенің ықпал жасау өрісі де орасан кеңейе түсті.

Қазіргі кезеңде мектеп және жоғары оқу орны бағдарламаларын құрастыру тұжырымдамасы өзгерді. Алайда, бұлардың бәрінде мектеп оқушысы мен студенттің қайда оқитындығы ескерілмейді, олардың меңгеруі тиіс негізгі дағдылар мен қабілеттер, оқу нормасын тапсыруға арналған шарттар көрсетілген.

Ғылыми жаһандану өркен жайған қазіргі жағдайда жоғары оқу орындарында мектеп үшін оқу тәрбие жұмыстарын шығармашылықпен жүргізетін, жас ұрпақтың бойына рухани құндылықтарды сіңдіре алатын мұғалім-тәрбиешілер дайындаудың теориялық деңгейін көтерудің маңызы ерекше. Үнемі көбейетін ақпараттар тасқыны жағдайында жастарды жан-жақты дамыту мұғалімнің өзінің ғылыми теориялық білімін күнделікті көтеруді талап етеді. Қазіргі мектепке өз пәні бойынша сабақты тартымды өткізуімен қатар, оқушыларды ғылым мен техниканың жетістіктерімен қатар, ұлттық құндылықтармен қызықтыра алатын мұғалім қажет. Соған байланысты жоғары оқу орнының студенттері бойында өздерінің болашақ қызметіне зерттеуші ретінде қарауға деген ұмтылысты қалыптастырудың ерекше маңызы бар. Бұл міндетті үйірме мен курс жұмыстарына, студенттердің ғылыми конференцияларына қатысу арқылы, әсіресе, педагогикалық тәжірибесінде нәтижелі шешуге болады. Бұлар студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысына араласып, өз бетімен жұмыс істеуге, дағдылануына мүмкіндік береді. Ал, мұның одан кейінгі педагогтік қызметте ерекше маңызы бар.

Бүгінгі таңда жоғары білім беру жүйесі мен құрылымы, білім берудің мазмұны, оқыту әдістері мен тәсілдері, әсіресе дене тәрбиесі мамандарын дайындауда жаңашылдық көзқарас, соны ізденістер мен зерттеулерді талап етуі қарастырылып отырған мәселенің өзектілігін айғақтап берді. Зерттеу жұмысының нәтижесі көрсеткендей, Республикада жоғары педагогикалық білім берудің қалыптасуында мұғалім кадрларын дайындау кеңестік жүйе кезінде қалыптасқан тәжірибенің аумағында жүргізіліп келді. Сонымен бірге осы саладағы білім негізінің жүйесін құрайды. Мұғалімнің дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесін жете білуі, оның педагогикалық ойлау жүйесінің дамуының басты шарты. Әртүрлі деңгейлерде дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғысынан шешуге, болып жатқан жаңалықтарды біліп отыруға, кейбір теориялық және іс-тәжірибелік жаңалыққа сын көзбен қарап қабылдауға, дене тәрбиесі міндеттерін шешуде қосымша өтетін ғылыми пәндердің атқарар рөлін дұрыс бағалауға, өзінің педагогикалық шығармашылық негізін жасауда дене тәрбиесі мәселесі бойынша жүргізілген зерттеудің маңызы зор [5, 80 б.].

Болашақ дене тәрбиесі мұғалімін дайындау жүйесін және оны психологиялық-педагогикалық білім алуын үйлестірудің жетекші бағыты ретінде дене тәрбиесі үрдісін жүзеге асырудың және түрлендірудің жолдарын түсіндіретін және көрсететін білім жүйесін қалыптастыру болып табылады.

Мектепте тәрбие жүйесінің маңызды міндеті баланың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы болып табылады. Сондықтан шығармашылықпен ойлайтын тұлғаны тәрбиелеудің негізгі мәселелерінің бірі қозғалыс белсенділігінің қалыптасуы болып табылады, өйткені оның жоқтығы тек ақыл-ой дамуын ғана кідіртіп қоймайды, балалардың қозғалыс белсенділігін де төмендетеді. Ал, бұл өз кезегінде баланың өзінің дағдылары мен икемділіктерін практикалық қызметінде пайдалану қажеттілігін болдырмайды, қозғалыс кестесінің бұзылуына апарып соқтырады.

Болашақ мұғалімнің оқушылардың белсенділігін дене тәрбиесі құралдарымен қалыптастыру тиімділігі, төмендегі педагогикалық шарттарын сақтаған кезде қамтамасыз етіледі:

1. Дене тәрбиесі үдерісінің кәсіби бағыттылығы.

2. Дене тәрбиесінің теориясымен әдістемесінің оқушылардың қозғалыс белсенділігін тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мәселелерімен толықтырылуы.

3. Дене тәрбиесі құралдарымен балалардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда, қажетті білім мен шеберліктің белгілі бір деңгейіне қол жеткізу.

4. Оқыту мен тәрбиелеу әдістерінің құралдарын, белсенді түрлерін пайдалана отырып, балалардың жеке- психологиялық ерекшеліктерін, қозғалыс белсенділігінің деңгейін ескеріп, іскер көзқарас таныту.

Бұдан шығатын қорытынды, болашақ мұғалімдер оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыруға дайындауды ұйымдастыру және студенттің өз тарапынан болашақ кәсібіне оның қажеттілігін сезінуін тәрбиелеу, мақсатты педагогикалық үдерістен оңтайлы әдіс-тәсілдерді пайдалану, шығармашылық қатынас орнату, үнемі кәсіби біліктілігін жетілдірудің өзектілігі жоғары және дене тәрбиесі және спортқа қызығушылық оқушылардың денесін шынықтырумен қатар, денсаулығы нығайып, дене бітімін жақсартады, салауатты өмір салты мен дене мәдениетін қалыптастыруға, спорттың - әлемдік бейбітшілік құралы ретінде танып білуіне жол ашылады, дене тәрбиесі және спортқа қызығушылықтың теориялық материалын терең меңгеруге, жалпы орта мектеп оқушыларында дене мәдениеті қалыптасып, дені сау болып тәрбиеленеді, өйткені дене тәрбиесі сабағы мен спорт үйірмелері сабақтан тыс тыныс тіршілігіне оң ықпал жасай алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

2. Елбасы Н. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы // – Егемен Қазақстан газеті, 12.04.2017. 1-3 б.

3. Қуатбеков Ш.Н. Мектептерде ұлттық ойындарды үйретудің ерекшеліктері. «Хабаршы» журналы. – Түркістан, 2005. – №3. – 198-200 бет.

4. Абусейітов Б., Оразов Ш.Б., Болашақ мамандарды даярлау үдерісінде дене мәдениеті мен спорт құралдарын пайдаланудың әдістемелік негіздері. – 2009. – № 3 (2). – 125-128 бб.

5. Оразов Ш.Б., Бисейтов М. Дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындар арқылы оқушылардың іскерлік қабілетін дамыту // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Көкшетау, 2008. – 79 б.

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
Мустафаев Испандияр Темирович
Аға оқытушы
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан тәрбиелеу мақсатында халқымыздың мәдени, рухани мұрасының, салт-дәстүрінің озық үлгілерін жас ұрпақтың бойына сіңіру және ұлттық спорт ойындарының түрлері қарастырылған.

Кілт сөздер: спорт, ұлттық ойындар, салт-дәстүр, ойын, құндылық.

Аннотация. В данной статье рассмотрены виды национальных спортивных игр и привитие подрастающему поколению лучших образцов культурного, духовного наследия,

традиций и обычаев нашего народа с целью этического, эстетического, нравственного воспитания человеческих ценностей и личностного отношения человека к окружающему миру.

Ключевые слова: спорт, национальные игры, традиции, игры, ценности.

Annotation. This article discusses the types of national sports games and the inculcation of the younger generation of the best examples of cultural, spiritual heritage, traditions and customs of our people for the purpose of ethical, aesthetic, moral education of human values and a person's personal attitude to the outside world..

Key words: sports, national games, traditions, games, values.

Кіріспе

Жаңа көктеп келе жатқан салт-дәстүріміздің бір саласы – халқымыздың ұлттық ойындары. Қоғамымыздың дамуында, іргетасын нығайту үшін бүгінгі жастарға үлгілі өнегелі тәлім-тәрбие беру, қазіргі кезде өзекті мәселе. Қазіргі жас буын ұрпақ өз халқының мәдениетімен, асыл мұраларымен ұлттық әдебиеттер арқылы оқып танысып келеді. Адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан тәрбиелеу мақсатында халқымыздың мәдени, рухани мұрасының , салт-дәстүрінің озық үлгілерін жас ұрпақтың бойына сіңіру. Ұлттық ойын – халық өнері мен мәдениетінің негізгі бір саласы. Ұлттық ойын-сауықтар – ұрпақ пен елдіктің елшілігі, халықтың әдет-ғұрпының көрігі, әр перзенттің жүрегіндегі оттығы. Мұндай өтімді құндылықтар ойын-сауықтың ортақ сақтыққорын, жарқын дүниені демейтін әдеттің қайнар көзін құрайды.

Зерттеу мақсаты: Қазақ зеттеушілері арасында ұлттық дәстүрлі халық ойындарының ел арасындағы беделі, тарихи қоғамдағы алатын орны және болашақ ұрпақты өсірудегі қажеттілігі, оның шығу тарихы туралы зерттеулер жоқ емес. Осындай ғылыми еңбектерді ғалымдар хронологиялық шегіне қарай бірнеше топқа бөліп қарастырады:

1. Орыстың отарлау саясаты кезеңіндегі алғашқы орыс әскери шенеуніктері мен миссионерлерінің көшпенділерді зерттеу жұмыстары;
2. Кеңес заманы кезеңіндегі Орта Азия және Қазақстан халықтарының ұлттық ойындары туралы жазылған ғылыми еңбектері;
3. Мектеп жасына дейінгі балаларды дене шынықтыруға баулу әдістерін педагогикалық сипаттағы бағыт – бағдарлама тұрғысынан зерттелген жинақтар.
4. Тәуелсіз егеменді елдер кезеңіндегі (1992 жылдан бүгінге дейін) аталған тақырыпқа қатысты ісденістер [1].

Ұлттық ойындар – халықтың болмысын, тұрмыс – тіршілігі мен әлеуметтік-мәдени тұрмысынан хабар беретін ұлттық сипатқа ие әрекет түр. Сондықтан да оған ұлт жанашырлары, спортшылар қауымы жеңіл-желпі қарамаған. Қазақ этнопедагогикалық ойынның дамуына үлкен үлестерін қосқан А. Құнанбаев, Ш. Уәлиханов, А. Диваев, С. Торайғыров, Ы. Алтынсарин, Ш. Құдайбергенов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Х. Досмұхамедов, т.б. халқына тәрбие құндылықтарын, оның ішінде дене тәрбиесіне байланысты құнды пікірлер айтқан. Сондықтан халық тәжірибесінен туындаған ойындар дұрыс зерттеу мен талдауды қажет етеді.

Қазақтың ұлттық ойындары – халқымыздың мәдени асыл мұрасы.

«Ойын ойнап ән салмай, өсер бала болар ма?» - деп, Абай атамыз айтқандай. Мектеп жасына дейінгі жасөспірімдердің қалыптасып, жетілуіне әсер ететін факторлардың бірі, дәстүрлі мәдениетіміздің бір бағыты халықтың ұлттық ойындары. Ата-бабамыз ойынды тек баланы алдандыру, ойнату әдісі деп қарамай, ол халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, баланың көзқарасы, мінез-құлқын қалыптастырып, бір жүйеге келтіретін тәрбие құралы деп санаған.

Баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Ойын – мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті. Қазіргі кезде мектептерде жасөспірімдердің қалыпты жетілуінде дене шынықтыру пәні мен еңбекке баулу пәніне аса зор ықыласпен мән берілуде [2].

«Ойын» сөзі мағынасының түп-төркіні қуаныш, әзілге сәйкес келеді. Мысалы**: «Асық ойнаған - азар, доп ойнаған - тозар, кітап оқыған - озар» -** деген нақыл сөзінде балалардың іс-әректін білдірсе, **«Әзілің жарасса, атаңмен ойна» -** мақалында ойын сөзі әзіл-қалжыңға сәйкес келеді . Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес [3].

Зерттеу нәтижелері мен оларды талқылау.

Халық педагогикасының ең бір көне тиімді құралдарының біріне ойын жатады . Ойын дегеніміз – ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе. **«Адамның бойы жетпеген жерге ойы жетеді, қыран жетпеген жерге қиял жетеді» -** дегеніміз осы ойынға тығыз байланысы бар десек қателеспеген болармыз. Ойын арқылы бала қоршаған ортаны өз бетінше зерделейді. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Қазақтың ұлттық ойындары: «Аударыспақ», «Асық ату», «Бәйге», «Теңге алу», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Арқан тарту», «Тоғызқұмалақ» т.б. балалардың еңбекке деген қабілеттілігі мен қарым-қатынасын арттырады. Қазақ халқының бой тұмары десек арттық айтпаған болармыз.

Аударыспақ. Аударыспақ – спортшыдан үлкен ептілікті, күштілікті, төзімділік пен батылдықты талап ететін қазақтың ұлттық спортының бір түрі. Бұл ойында екі салт атты бір-бірін аттан аударып алуға тырысады [4].

Аударыспаққа тәртіп бойынша ат үстіндегі айқасты жақсы меңгерген, тиянақты дайындығы бар спортшылар ғана қатынаса алады. Ал дайындығы жеткіліксіз, тәжірибесі аз спортшылар үшін бұл өте қиын. Аударыспақта негізгі рольді ат пен ойыншы жігіттер атқарады. Оспадарлық, жұла қашу, салып қалу, қол қайыру сияқты айла-амалдарды қолдануға болмайды.

Асық ату. Асық ату – ертеден келе жатқан қазақтың ұлттық ойындарының бірі.

Ұлттық ойындар көбінесе әр халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына, шаруашылық мүмкіншіліктеріне байланысты қалыптасқан. Қазақ халқының ұлттық ойындарының көбі табиғи заттармен ойнауға негізделген. Шаруашылығы мал шаруашылығына негізделгендіктен қазақ халқының ұлттық ойындары да осыған икемделген. Әсіресе, қойды көп өсіргендіктен, балалар ойынының көбі қой асығымен байланысты болып келеді. Сондықтан асық ойындары ұлт ойындарының ішіндегі арыдан келе жатқан көнелерінің бірі болып табылады. Асық ойыны баланың жастайынан жүйке жүйелерін шыңдап, оларды дәлдікке, ептілікке, ұстамдылыққа тәрбиелейді.

Асық атудың жарысы ҚР Спорт және дене шынықтыру агенттігінің және ҚР Ұлттық спорт түрлері Қауымдастығымен бекітілген «Асық ойынының ережесі» бойынша өткізіледі.

Бәйге. Қазақ халқының ұлттық спорт ойындарының бірден-бір көп тарағаны –бәйге мен аламан бәйге. Спорттың бұл түрінің өзгеше бір ерекшелігі сол – жарыс тек жазық жерлер мен ипподромдарда ғана өтіп қоймайды, спортшының өзі мен оның атына жоғары талап қойылатын ойлы-қырлы, жасанды, бөгесінді жерлерде де өткізіледі. Бір жағынан, бұлайша жарысты бұрын белгісіз, ойлы-қырлы жерлерде өткізу қазіргі заманғы ат спортының классикалық түріне жуықтайды. Бұл қазақстанның халықтары арасында спорттың классикалық түрлерін кеңінен таратуға өзінің пайдасын тигізетіні сөзсіз. Әсіресе аламан бәйгенің спортшының тактикалың шеберлігін жетілдіруде маңызы орасан зор. Жарыста мықты да жылдам спортшылардың бәрі бірдей жеңе бермейді, мұнда кімде-кім жарысты жаттығу жағынан дұрыс құрып, жағдайды дұрыс бағалап, жарыстың барысында

атының күшін тиімді пайдаланса сол ғана жеңіске ие болады. Бәйге мен аламан бәйге табандылыққа, батылдыққа, тапқырлыққа үйрететін ұлттық спорттың бағалы түрі болып табылады. Қазақстанда бұл сияқты тамаша спортты кеңінен таратуға барлық жағынан мүмкіншілік мол, республикамызда мініскер аттарды өсіретін арнаулы жылқы заводтары жұмыс істейді [5].

Бүркітші. Көшпенді бабаларымыздың таным-түсінігінде бүркіт – батылдықтың, батырлықтың, еркіндіктің, рухбиіктігінің символы. Еліміздің туындағы бүркіттің бейнесі азаттықттың, тәуелсіздіктің, тектіліктің, қайраттылықтың айбыны ретінде бейнеленген. Қазақ халқы бүркітті киелі құс санаған. «Бүркіт бір сілкінсе мың пәле кетеді» деп есептейді және бүркіттің бір қауырсынын үзіп алып қасиетті зат санап биікке іліп қояды.

Тарихи деректерге қарағанда бүркітті қолға үйретіп, аңшылыққа пайдаланғанына 3 мың жыл болыпты. Италиян жиханғері Марко Полоның естелігінде, Құбылайханның саятшылыққа пайдаланған 500 бүркіті және басқа да құстарының болғандығы жазылады. Шыңғысханның ұлы Жошының 3 мың бүркітшісі болғандығы туралы деректер бар. Орта Азия хандарының да бүркіт ұстап, құсбегілердің қызметін пайдаланғаны белгілі.

Қазақ халқы құсбегілікке: бүркіт, қаршыға, лашын, сұңқар, тұйғын, тұрымтайды пайдаланған. Қазақтың әйгілі құсбегісі Жалайыр Шора туралы «Аспанға ұшсам қанатым талады, жерге қонсам Жалайыр Шора алады» деген сөз тараған. Қазір Алматы облысының Еңбекшіқазақ ауданындағы Нұра ауылында «Жалайыр Шора атындағы құсбегілермектебі» мен Республикалық құсбегілер мұражайы жұмыс істейді.

2004 жылы «Бүркітші» федерациясы құрылып, Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт түрлері қауымдастығының құрамына енді. Содан бері күнтізбелік жоспарға сәйкес «Салбурын», «Саят», «Қансонар», «Бүркітшілердің Республикалық чемпионаты» жарыстары мен әртүрлі турнирлер өтіп келеді. Бұл жарыстарға 30-дан 90-ға дейін бүркіттер мен қаршығаларын алып саятшылар келеді. Атақты бүркітшілердің арасында Бүркіт жарысының спорт шебері Әбдірзақова Мақпал да бар. Барлық жарыстар құзырлы органдар бекіткен ережеге сәйкес өткізілуде. Қазақстан бүркітшілері шетел қалалары:Лондон, Дубай ға сапар шегіп жарыстарына қатысты. Елімізде бүркітшілер қатары жылдан-жылға өсіп келеді.

Қыз қуу. Қыз қуу – қазақ халқының өте көне ойындарының бірі. Ол Қазақстан Республикасы халықтарының арасында кеңінен тараған қазақтың ұлттық ат ойыны тобына жатады. Қыз қуу сонау ертеден келе жатқан спорт ойыны. Ертеде «Қыз қашар», «Қыз қуалар» деп аталғаны болмаса, біздің заманымызға дейін оншама өзгеріссіз жеткен. Бұл жарыс өзінің түрі жағынан біздің заманымызға дейін қандай болса, қазірде сол күйінде қалды. Бағзы заманда жарыс жігіт пен оның қалыңдығы арасында өткізілген. Егер жігіт жарыста жеңілсе, ол өзіне қойылатын талапты ақтай алмағаны үшін қызбен некелесу құқынан айырылған. Бұл сияқты ескі әдет әлдеқашан ұмыт болды. Қазіргі қыз қуу өзінің идеялық мазмұны жағынан одақтағы ұлт республикаларының мәдениетіне енген халықтық спорттардың қай-қайсысынан болса да кем түспейді. Қыз қууды қазіргі бағытымен келешекте де дамытудың үлкен спорттық маңызы бар. Ол өзінің маңызы жағынан жастарға дене тәрбиесін беруде бүгінгі талапқа толық сай келеді.

Тоғызқұмалақ. Ұлттық спортымыздың ішіндегі шоқтығы биік, қалыптасып орныққан спорт түрі, бұл – тоғызқұмалақ. Бұл спорт түрі әлемдік мәдениеттің озық үлгілерімен бой теңестіреалатын, қазақ халқының ежелден келе жатқан рухани, логикалық ойлау өнері. Жарыс командалық. Команда құрамы 2 ер, 2 әйел. Жарыс Қазақстан Спорт істері жөніндегі комитет бекіткен қолданыстағы жарыс ережелері бойынша өткізіледі. Команда жеребе тарту бойынша 2 кіші топқа бөлінеді. 1 орын алған команда өз кіші тобында финалдық топ құрып, 1-2 орындар үшін ойнайды, 3-4 орын алғандар 5-8 орындарға және т.б. ойнайды. Кіші топтағы ойын нәтижелері финалда есепке алынады.

Топшалардағы және финалдағы ойындар айналу жүйесі бойынша бір айналымда өткізіледі. Жеңімпаз команда жиналған ұпай саны бойынша анықталады, жеңісі үшін – 2 ұпай, тепе-тең үшін – 1, жеңіліс үшін – 0 ұпай.

А. Макаренконың айтуы бойынша, ойынға бір жақты көзқарас қате. Педагогикалық үрдісте ойынды дұрыс пайдалану сабақтың тиімділігін арттырады, балаларға қуаныш сыйлайды. Ойын жасөспірім үшін жаңа ортаға тезірек бейімделуге мүмкіндік береді.

Ал, Бабанский: «Ойын бастауыш сынып оқушыларының барлық әрекеттерін ынталандырудың әдісі» - деп қараған.

Я. Коменский**:** Ойынды жасөспірімдердің қозғалуына табиғи қажеттілік ретінде қарастырған.

Дж. Локк балалардың еркіндікке, бостандыққа, ынталы келетіндігімен санасуды талап етті.

Кейінгі кезеңде қазақ халқының бай этнографиялық материалдарын жинақтаған және оның ішінде ұлттық ойынның тәрбиелік маңызы туралы пікір айтқандар: К.А. Покровский, А.И. Ивановский, Н.И. Гродеков, Е.А. Алекторов, А. Левшин, Е. Букин, О. Әлжанов, А. Шиле т.б. болған.

Ұлттық дәстүрлі халық ойындарының ел арасындағы беделі, тарихи қоғамдағы алатын орны және болашақ ұрпақты өсірудегі қажеттілігі, оның шығу тарихы туралы ғылыми тұрғыдан бізге дейінгі ғалымдар көп ізденді. Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік - психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сол себептен халық арасында қалыптасқан ойындар туралы сипаттамалық жинақтар, деректер және құжаттар дұрыс зерттеу мен талдауды қажет етеді.

XX ғасырдың басында өмір сүрген этнограф М. Гуннер қазақтың ұлттық ойындарын былайша жіктейді:

1. Жалпы ойындар;
2. Қарсыласу мен күресу ойындар;
3. Ашық алаңқайдағы ойындар;
4. Қыс мезгіліндегі ойындар;
5. Демалыс ойындары;
6. Ат үстінде ойындар;
7. Атракциондық - көрініс ойындар.

Қазақтың ұлттық ойындарын спорттық ойындардан ажыратып, алғаш рет бөліп қараған ғалым М.Гуннер қазақ ойындарына топтамалық жіктеу жасай отырып, ұлттық ойындарды оқу үрдісіне пайдалануға ұсыныс жасаған. Этнограф-ғалымдардың пайымдауынша, ата-бабаларымыздан бізге жеткен ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан.

Қазақ халқының ұлттық ойындары 5 түрге бөлінеді. Атап айтсақ: аңға байланысты, малға байланысты, түрлі заттармен ойналатын, зеректілікті, ептілікті және икемділікті қажет ететін.

Ұлттық ойындарымызда басқа халықтар сияқты атадан-балаға мұра болып жалғасып келеді. Тыңғылықты қарап мән берсек, ұлттық ойындарымыз қазақ ұлтының өзге ұлттардан ерекшелігін айқындайтын, тұрмыс–тіршілігімізбен тығыз байланыстылығын, адамға жастайынан дене тәрбиесін беруге, оны батылдыққа, ептілікке, тапқырлыққа, төзімділікке т.б. адамгершілік қасиеттерге баулиды.

«Қазақстан Ұлттық энциклопедия» кітабында қазақтың ұлттық ойындарының мән – маңызы туралы былай деп жазған: «Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды ойластырып отырған».

Қазақтың Ұлттық ойындары арқылы өз халқының тарихын, жерін, даму сатысын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, қонақ жайлылығын айқындап көруге болады. Балаларға ұлттық ойындарды үйрету арқылы әділдікке, достыққа, сыйластыққа, кішіпейілділіккетәрбиелей отырып, яғни адамгершілік қасиеттерін қалыптастырамыз. Басқа ойындар сияқты қазақтың ұлттық ойындар тәртібін бұлжытпай орындауға баланың ойын барысындағы тәртібінің сақталуы, баланы жастайынан бастап тәртіпке, әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал және қайырымды, өжет болуға тәрбиелейміз.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, ұлттық ойындар – ата-бабамыздан бізге жеткен мұра сияқтыөткен күн мен бүгінгіні байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз, өнеріміз. Халқымыздың тарихи-мәдени игілігінің бірі – ұлттық ойындар. Ұлттық ойын жарыстарында денсаулықты сақтау шарты – денені шынықтыратын қозғалыс пен жаттығуда, ағзамен жүйке тамырлардың тынысын реттеуде, рухты жоғары ұстай білуде. Сондықтан оны үйренудің, күнделікті өмірде пайдаланудың пайдасы орасан зор. Ойын сан ғасырлар өтсе де адамзат баласына ақыл-ой жетекшісі, денсаулық кепілі, өмір тынысы болып қала береді. Қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы – оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде. Ұлттық ойындар мен спортты бүгінгі күн талаптарына сай теориялық және педагогикалық зерттеу арқылы қазақ халқының тарихи қалыптасқан өзіндік дене тәрбиесі жүйесі болғандығын және оны қазіргі уақыт талабына сай қолдану тиімді екендігі айқын. Елімізде туып отырған тарихи мүмкіншіліктерді пайдалана отырып, халқымыздың ғасырлар бойы айналысқа түспей жоғалтып келген рухани мұраларының бірі – ұлттық спорт ойындарын бүгінгі аудиториядан тыс әрекеттерде азаматтыққа тәрбиелеу процессін бүгінгі күннің талаптарына сай жетілдірудің әлеуметтік-педагогикалық ретінде пайдалана отырып, жан-жақты дамыған жеке тұлғаларды тәрбиелеу мақсатын көздейді.

Ұлттық ойындар әр халықтың өзіндік рухани өмірінің айнасы іспетті, олар адамның дүние танымы мен оның сыртқы дүниені қабылдауының нәтижесінде ішкі ой қорытындыларын жасауы арқылы өзін қоршаған дүниенің қыры мен сырын ұғуға жәрдемдесуде сандаған ғасыр айналысқа түсіп әбден сұрыпталған, әлеуметтік ортада өмір талабына сай өзгерістерге ұшырап бүгінгі адамдардың мақсат, мүддесіне жарап, оның жан-жақты дамуына әсер ететін қоғамдық құбылыс болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Құрманбаева С. Ұлттық ойындардың бүгіні мен келешегі. – Алматы, 2014. –209 б.
2. Несіпбаев Б.К. Ұлт мәдениеті мен өнері, – «Білім», 2013. – 198 б.
3. Атабаев А.С. Ұлттық ойындар-халық мұрасы. – «Кітап», 2016. – 275 б.
4. Сағындықов Е.С. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 2021. – 176 б.
5. Бүркітбаев Ә. Спорттық ұлттық ойын түрлері және оның тәрбиелік мәні. – Алматы, 2015.

БОКСПЕН ШҰҒЫЛДАНАТЫН СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІН АНЫҚТАУ

Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
Алтаева Гульноза Нурсейтовна
Аға оқытушы, магистр
Мустафаев Испандияр Темирович
Аға оқытушы
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru

Түйін. Елімізде волейболшыларды даярлау жүйесін ұйымдастырудың ерекшеліктері мен заманауи шарттары анықталды, жылдық жаттығу кезеңінде дайындық бөлімінің микроциклдерін оқыту жүйесін ұйымдастырудың тиімді жолдары мен әдістері

бағдарламасы жасалды. Қорытындылай келе, әдістеме, ұйымдастыру жолдары және экспериментік жұмыстың нәтижелері берілді, қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: шапшаңдық-күш қасиеттері, спорт шеберлері, спорт шеберіне үміткерлер, микроцикл.

Аннотация. Определены особенности и современные условия организации системы подготовки волейболистов в стране, разработана программа эффективных путей и методики организации системы тренировок микроциклов подготовительного отделенияв период годовой тренировки. В заключении даны методика, пути организации и результаты экспериментальной работы, подведены итоги.

Ключевые слова: скоростно-силовые качества, мастера спорта, кандидаты в мастера спорта, микроциклы.

Annotation. The features and modern facilities for the training of volleyball players in the country, developed a program of effective ways and methods of organization of the system of training micro-cycles of the preparatory Department during the annual training. In conclusion, the methodology, methods of organization and results of experimental work are given, the results are summed up.

Key words: speed and power qualities, masters of sports, candidates for master of sports, microcycle.

Кіріспе

Бокс – спорттың күрделі үйлестірілген түрлерінің бірі. Ол спортшыдан әртүрлі қимыл іскерлігін, дағдысын және дене қасиетін талап етеді. Адам бұрыннан білетін қозғалыс негізінде, әрбір қимыл актісін орындай алатыны белгілі.

Жалпы дене дайындығы боксшы бойында моральдық және еркіндік қасиеттерін дамытуға көп әсерін тигізеді, себебі көптеген жаттығулар әртүрлі қиындықтарға төтеп беруді қажет етеді, әрі психологиялық тұрақтылықпен спорттық бейнені ұзақ сақтап қалу мүмкіндігін қалыптастырады.

Зерттеу болжамы. Егер боксшыны оқу-жаттығу дайындығының зерттеу жолдарын дұрыс мәліметтермен қарастырсақ, онда олардың спорттағы жетістіктері ұлғайып, өз-өзіне деген сенімділігі арта түсер еді.

Зерттеу нысаны. Биохимиялық әдістер, физикалық тәрбиелеуді оқыту әдісі, оқу-жаттығу, үйрету, зерттеу процессі.

Зерттеу мақсаты. Басты міндеттер мен қатар, жоғары спорттық көрсеткіштерге жету міндеттері – боксшы дайындығының әрбір кезеңі және сатысындағы міндеттері болуы қажет. Жалпы дамытушы және арнайы жаттығуларды үйрету үрдісінде боксшыалға қойған мақсатына жаттығуда нақты міндеттерді алдына қоймаса, ол қимылдарды дұрыс орындай алмайды. Жаттықтырушы жаңа тәсілдерді үйреткенде боксшыдан оның ерекшеліктерін ұрыс тәсілінің жалпы жіктеуінде қандай орын алатынын жәнеде басқа тәсілдермен байланысы жөніндегі білімді білуін талап етуі керек.

Зерттеу жұмысы осы тұрғыдан елімізде бокс саласының дамып-жетілуіне, оның ішінде бокс жаттығуларының іс жүзінде қолданылуын кеңінен қарастырылып, зерттелуін көздеп отыр.

Зерттеу міндеттері. Жан-жақты дайындық жаттығуларды шыңдау әрекеттері, бокс тәсілдерін дамыту; боксшыға қажетті әрекеттерді дамыту (жылдамдық, күш, төзімділік, ептілік, т.б.); қозғалыс, соққы, қорғаныс әдістерінің негізін үйрету; қарапайым әдіс-тәсілдерді алыс, орта қашықтықтарды үйрету; құралдарда арнайы жаттықтыруларды игеру; негізігі тәсілдерді игеру

Зерттеу әдістері. Зерттеуге қойылған мақсаттарды шешу мен болжамдарды тексеруде бірін-бірі толықтырушы және бірін-бірі тексеруші әдістер қолданылды, ғылыми

тәжірибе, бақылау әдістері, тәжірибелік – эксперимент жұмысының мәліметтерін сараптап қорытындылау қолданылды.

Боксшының жалпы дене дайындығы оның дене қабілетінің жан-жақты дамуына бағытталады.

Ол ағзаның функционалды мүмкіндігі көрсеткішін жоғарлатуға, төзімділікке, күштілікке және шапшаңдықты - күшті қасиеттерге, бағдарлану қабілеттілігіне баулыйды.

Жалпы дене дайындығы кезеңді қозғалыс тәжірибесі және іс-әрекеттері кіріктірілген кешенді дене қабілетін қарастырады. Бұл шапшандылық күшті сипатты жаттығулар қатарына кең көлемді дене жүктемесіндегі төзімділікке негізделген айтарлықтай күштілік қысымдағы жаттығулар және қозғалыс реакцияларындағы шапшандық пен ептілікті жан-жақты жетілдіру жаттығуларынан тұрады.

Жалпы дене дайындығы боксшы бойында моральдық және еркіндік қасиеттерін дамытуға көп әсерін тигізеді, себебі көптеген жаттығулар әр түрлі қиындықтарға төтеп беруді қажет етеді, әрі психологиялық тұрақтылық пен спорттық бейнені ұзақ сақтап қалу мүмкіндігін қалыптастырады .

Боксшының дене шынықтыру деңгейі оның үлкен ауыртпалыққа қарсы төзімділік қасиетін арттырады және дайындық кезінде кейбір жаттығулардан кейін немесе жалпы дайындау жаттығуларынан кейін тез арада өз спорттық қалпына келеді. Егер кете алмаса, қарсыласының соққыларына қолдарын тосып, «құшақтасуға» тырысады Спортшының шымырлығына дене шынықтырудың басқа спорт түрлерімен жаттығу өте үлкен әсері бар екенін біз атақты спортшылардан білеміз.

Мұндай боксшыларға қарсы қолданылатын тәсіл – оның соққыларын дарытпай артқа, оңға-солға кетіп қалып, қарсы соққылармен қарсы алып, оны шаршатып, өзі қарсы шабуылға шығады. Егер кете алмаса, қарсыласының соққыларына қолдарын тосып, «құшақтасуға» тырысады [1].

Бокста жеке спорт түрі ретінде топтасып әрекет жасауға болмайды (спорт ойындары сияқты). Дегенмен, тәрбие жұмысының нәтижесі ұжымның бірлігіне байланысты болып келеді. Жаңадан бастаған спортшыларды еске алғанда жасөспірімдерді елестетеміз. Сондықтан да, оларды оқытып, жаттықтырғанда жас мөлшері ерекшеліктерін еске алу керек. Жасы бойынша боксшы төменгі (12-14 жас) және жоғары (15-16 жас) жасөспірімдер тобы болып бөлінеді. Жеткіншіктер (17-18 жас) және ересектер (19 дан жоғары). Бұл топтардың әрбірі жарыс ережесіне әсер ететін ерекшеліктерге ие. 14-18жастағылардың ағзасы қызу дамиды, күш жиналады, ептілікті жетілдіреді, төзімділікті шыңдайды, барлық мүшелерінің жұмысы жақсарады. Бірақ омыртқа кеуде клеткасының қатаюы аяқталмайды. Байланыс аппараттары үлкендерге қарағанда созылмалы болады. Сондықтан 14-16 жаста бұлшық ет жаттығуларын беру керек. 17-18 жастағы жеткіншектердің бұлшық еттері өседі, жүрек-қан тамырлар жүйесінің қызметі жетіледі, жүрек соғу ырғағы азаяды, қан тамырлары төмендейді. Осы кезеңдегі бұлшық еттің тек бір тобының дамуы ішкі мүшелерінің дұрыс дамымауына және олардың қызметінің бұзылуына әкеп соғады. Бокстағы әдістік және тәсілдік дағдыларды игеру ұзақ денелік және психикалық шиеленіспен байланысты.Жасөспірімдерімен жұмыс кезінде, егер олар тым жас болса, белсенді тежеу үрдісінен қозу үрдісі көп болатынын ескеру керек. Ұзақ күштену немесе алынған соққылар тежеу жағдайындағы жүйке жүйесіне жиі әкеп соғады. Сондықтан да, жеке жаттығулар арасында ересектерге қарағанда жиі және ұзақ демалыстар болуы керек. Күшті соққыны толық алып тастау қажет. Барлық ағзаның өсуімен қатар жүректің бұлшық еттері де өседі. Басқа мүшелерге қарағанда жүректің дамуы артта қалады. Олардың арасындағы үйлесімнің бұзылуы ағзаның қалпына келуіне теріс ықпал етеді, әсіресе, бокс сабағында ерекше көңіл бөлу қажет. 16-18 жаста өкпенің өсуі бастап, оның өмірлік сыймдылығы кеңейеді. Газ айналым қарқындылығы балалар мен жасөспірімдерде ересектерге қарағанда едәуір көп. Бұлшық ет қызметі белсенді болған сайын, бұлшық ет қызметі үшін қан көп қажет. Сондықтан бокс дайындығында, мысалы, оқу-ұрыс кезінде тыныс алуы нашар, бұлшықеті жеткіліксіз жаттыққан боксшы

тез шаршайды. Ұрыс кезінде жас боксшылар, ересектерге қарағанда тез шаршайды. Сондықтан да, таза ауада көп жаттығуы керек, ересектерге қарағанда жастар оттегін өте көп қажет етеді [2]. Үйрету мен жаттықтырудың басты факторларының бірі жастық психологиялық ерекшеліктердің есебі болып табылады. Жасөспірімдердің психикалық қасиеті үлкендердің психикасынан едәуір айырықшаланады. Жасөспірім жаста бұл қасиеттер қалыптасады, сондықтан да боксшыларды жеңіске дайындауда жаттықтырушы әрбір шұғылданушыға жеке-жеке дұрыс педагогикалық жақындау керек. Жасөспірімдерде жыныстық даму кезеңінде көруі, есте сақтауы жақсы болады. Осы жаста спортшылар жоғары үйлесімге жетеді және тәсілдік дағдыны жақсы игереді. Жасөспірімдер ойлаудың бірізділігін және өзінің әрекетіне бақылау жасауды біртіндеп игереді. Жасөспірімдердің қабылдау түйсігі тұрақты емес, олардың күші мен тұрақтылығы жеке ерекшелігіне байланысты. Жақсы көшіре білуде олар жаңа тәсілдерді тез үйренеді. Рингтегі жақсы спортшының ұрысын көрген, жас боксшылар оның әрекетін есте сақтап, солай қайталауға тырысады. Қарсыласты елестетіп ұрысты құру, оның және өзінің әрекетін елестетуден құрайды. Жаттықтырушы тәсілдік әдістерді дұрыс көрсетуі тиіс, кейде жоғары дәрежелі боксшымен жаттығу жасап тұруы керек. Жасөспірімдер әр түрлі тәсілде жасалған жаттығуды есте жақсы сақтайды. Боксшыда білім мен іскерлік көп болған сайын, кешенді әрекетті тез және нақты есте сақтайды [3]. Спортшының психологиялық дайындығын тиімді және жалпы бағытта өткізу үшін, оның жеке ерекшелік қабілетін білген жөн, оларға биохимиялық, психологиялық, психодинамикалық, физиологиялық, дене, жеке, әлеуметтік ерекшеліктер жатады. Спортшының психологиялық дайындығында оның дүниеге көзқарасы, сонымен қатар тұрақтылық, жігерлілік, батылдық, шешім қабылдаушылық, күш жігері, өзін-өзі игеруі, белсенділігі және оң қасиеттері ескеріледі. Психологиялық дайындық психодиагностикалық жақтан байқалады – мінез-құлықтың көрінуі, жарыс және жаттығу шарттарындағы спортшының дене қасиеті, нақты психологиялық дайындықта спортшыға бапкердің психологиялық сезіміне әсер етуі және оның өз жағдайын өзі басқара алуы мен жарыс, жаттығулар шартындағы спортшы тәртібі жатады. Мұндағы маңыздысы психологиялық реттеу болып табылады. Бұл боксшының спорт жұмысындағы жұмылдыру мен алаңдатуда өз эмоциясын басқара алуы. Бұдан шығатыны бапкердің алдына қоятын мынадай міндеттер:

- боксшыны ұзақ жүктемедегі дайындық үдерісіне дайындау;
- спорт сайысындағы тосын жағдайларда өнімді жұмысқа дайындау;
- спортшыны нақты шабуылға дайындау;
- нақты шабуылда, турнир кезеңінде оның тәртібі мен жағдайын басқара алуына;
- турнир уақытында және жаттығу үдерісіне дайындау;
- әрбір боксшылардың нәтижеге жету әрекетіне қабілеттендіретін, ұжым арасында жалпы психологиялық күш туғызу;
- бокс спорт түрі ретінде спортшының психикасына жоғары талап қояды дене және техника-тактика дайындығымен белгілі бір жетістікке жету оңай.

Барлық боксшыны техника-тактика және дене дайындығының күштілігі жеткілікті болса да, «жігерлі» деп айтуға болмайды.

Қорытынды:

1. Боксшы өзінің алғашқы үйрену қадамдарынан бастап кездесу кезінде ынтаны өз қолынан шығармауға, қарсыласының жігеріне тойтарыс беруге, жылдам қимылдап, ұрыс кезінде сенімділікпен өзімен тең немесе басым қарсыласымен өтетін кездесуде қиыншылықтарды жеңуге, жеңілудің өкініштеріне төзуге дағдыланып, өзінің шеберлігін ары қарай шыңдауға деген талап - жігерін ұдайы сақтауға тәрбиелеуі қажет.

2. Боксшыны үйретудің сатысындағы жаттықтырушының негізгі міндеттерінің бірі, өз бетінше жаттығуға тәрбиелеу. Жаттықтырушы өзінің шәкіртін жалпы дамытушы және арнайы жаттығуды орындаудың санасын өз бетінше, болған қателіктерді сынмен талдауға үйрету болып табылады.

3. Бокс тәсілін үйрету қарапайымнан басталып күрделіге қарай жүргізілуі керек. Боксшы алғашқы ұрыс тірегін, қорғанысты, тікелей соққыны және олардан қорғанудың барлық түрін үйренеді. Содан кейін қапталдан соққыны және одан қорғану сабағын өтеді.

4. Боксшының мықты, тұрақты қимыл дағдысын игеру дәрежесі – оның спорттық шеберлігі деңгейінің негізгі көсеткіштерінің бірі болып табылады. Жоғары дәрежелі спортшы біліктілігі нашар боксшыдан ең басты айырмашылығы, оның әрекеті, қарсыластың жеке ерекшеліктеріне және ұрыстың шиеленісуіне, жарыстың деңгейіне қарамастан мықты, дұрыс және нақты орындалуымен сипатталады.

5. Боксшы әртүрлі жағдайда тәсілдерді жетілдіріп, дағды тармақтылығына жетуіне болады. Дағды тармақтылығын, дағды фазасының жоғары тұрақтылығын сақтай отырып, өзгерту есебімен де көтеруге болады. Дағдыны дамытудың жоғары сатысында боксшыда мамандандырылған мүсіндер пайда болады: соққы сезімі, уақыт сезімі және тағы басқалары.

Әдебиеттер тізімі:

1. Средства и методы совершенствования технического мастерства боксеров /Под общередакцией Таймазова В.А. – Л., 2017. – С.24.

2. Гондельман А.Б., Смирнов К.М. Физиологические основы методики спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 2018. – С. 182-183.

3. Набатникова М.Я. Специальная выносливость спортсменов. – М.: Физкультура и спорт, 2015. – С. 19.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨЗБЕКСТАНМЕН САЛЫСТЫРҒАНДАҒЫ ТУРИСТІК-РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНШІЛІГІ

Алиев Искандар Бахрамович
П.ғ.к., доцент
М. Улугбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті
a.iskandar80@inbox.ru
Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
Алтаева Гульноза Нурпейсовна
Аға оқытушы, магистр
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru

Түйін. Өзбекстан Республикасында туризмді дамытудың физикалық-географиялық алғышарттарын анықтайтын табиғи факторлардың рөлі қарастырылған. Өзбекстан Республикасының орографиясын, геологиялық және тектоникалық құрылымын, климаты, гидрографиясы, топырақ жамылғысы, өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне және де туристік нысандарына зерттеу жұмыстары жүргізіледі.

Кілт сөздер: рекреация, силур, тур.

Аннотация. Рассмотрена роль природных факторов, определяющих физико-географические предпосылки развития туризма в Республике Узбекистан. Исследования проводятся по орографии, геолого-тектоническому строению, климату, гидрографии, почвенному покрову, флоре и фауне, а так же туристским объектам Республики Узбекистан.

Ключевые слова: рекреация, силур, тур.

Annotation. The role of natural factors determining the physical and geographical prerequisites for the development of tourism in the Republic of Uzbekistan is considered. Research is carried out on orography, geological and tectonic structure, climate, hydrography, soil cover, flora and fauna of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: recreation, silurian, tour.

Бұл ғылыми мақала тақырыбының өзектілігі Өзбекстан – діни конфессиялар, мәдениет, әртүрлі ұлт өкілдері өмір сүретін ел болып табылады. Бұл бай тарихи мұрасы заманауи сәулетімен және жоғары технологиялық дамуымен үйлесімді орналасқан өлке.Өзбекстан туризмге бай өлке деп бекер айтылмаған, оған себеп ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра нысандарының бірі – Самарқанд, Бұхара және Хиуа қалалары орналасқан. Бірақ мыңдаған қонақтарды ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра нысандарығана емес сонымен қатар қалалары, тарихы, архитектурасы қызықтырады екен. Өзбекстанның әр қаласын аралауға жүздеген себеп бар. Ташкент, Қоқан, Әдіжан, Шахрисабз сияқты қалалары – құдды бір шығыс халқының ертегілерінде жүргендей әсер береді.

Жұмыстың мақсаты Орталық Азия аймағының туристік-рекреациялық мүмкіншілігі Өзбекстан Республикасының мысалында айқындау.

Зерттеу міндеттері:

Өзбекстан Республикасында туризмді дамытудың физикалық-географиялық факторлары.

Өзбекстан елінің танымдық орындарына жалпы сипаттама.

Өзбекстан Республикасына туристік-экскурсиялық маршрут құрастыру.

Зерттеу әдістері. Өзбекстан Республикасының ішкі туризмді дамыту мақсатында картографиялық (туристік маршрут), салыстырмалы талдау, сипаттамалық әдіс қолданылды.

Өзбекстан (өзбек.O’zbekiston), ресми атауы – Өзбекстан Республикасы. Орталық Азияда орналасқан мемлекет, 1992 жылы 8 желтоқсанда қабылданған конституциясы бойынша – президенттікбасқару нысанындағы зайырлы мемлекет [1].

Өзбекстан топонимі неден тұрады деген сұрақтың жауабын қарастырайық. Өзбекстан сөзі «өзбектер» этнонимі мен иран тілді – стан, «ел» сөзінің шығуымен байланысты. «Өзбектер» этнонимінің шығу тегі осы уақытқа дейін пікірталас тақырыбы болып қала береді. Сонымен «Өзбек» жеке есімі XII ғасырдың араб деректерінде кездеседі, мысалы, Усама-ибн-Мункыза «Книга назедание» атты кітапта 1115-1116 жылдары билеуші Хамадан Бурсуктың әскерлерінің жетекшісінің бірі өзбек – Мосул билеушісі болғанын айтады [2].

«Өзбек» этнонимі Әмір Темірдің тұсында аймаққа әкелінді, ал оның ортасында Шайбани хан бастаған XV-XVI ғасырлар шекарасында Мауераннахрға қоныс аударған дештіқыпшақ көшпелілері жаулап алынып, ішінара ассимиляцияланғаннан кейін кеңінен қолданыла бастады. Ақын Әлішер Навои XV ғасырда жазылған шығармаларында «өзбек» этнонимін Мауераннахрдағы этникалық топтардың бірінің атауы ретінде атаған. XVII ғасырдың Тұрды есімді ақын «Өзбек» этнонимі туралы Орта Азия территориясындағы 92 рулардың біріктіруші атауы ретінде жазған. Бұхара әмірлігі Хиуа хандығымен және Қоқан хандығымен бірге Орта Азиядағы үш өзбек хандықтарының бірі болды.

Геологиялық құрылымына тоқтала кетейік. Өзбекстан екі микроконтиненттен және мұхит қыртысының қалдықтарынан тұрады, олар тектоникалық жағынан күрделі, бірақ ресурстарға бай жер массасына айналған. Палеозой, қалың, бірінші кезекте теңіз шөгінді бөліктеріне оралмас бұрын. Өзбекстанның Варискан Палеозой жертөле тау жыныстары сегіз негізгі аймаққа бөлінеді. Қарақұм-тәжік микроконтинентінде метаморфтық жертөле жынысында төрт тектоникалық аймақ бар. Бұл тау жыныстарының нақты шығу тегі белгісіз, дегенмен олар доғалық вулканизмнен пайда болған деп болжануда. Оларды соңынан бастап метаморфозаланбаған карбонаттар басады. Силур ортасы арқылы

тектоникалық зонада солтүстіктегі мета-пелагиялық жыныстардың көп болуы және сол жақтан сирек кездесетін қалдықтар бар Кембрий [2].

Жаз өте ыстық, ал қысы салыстырмалы түрде жылы және қысқа уақытқа созылады - шамамен 2 ай. Көктем мезгілі көбінесе қыста басталады, ал жаз көктемнің соңғы айында. Күндізгі уақыттың ұзақтығы жазда өте ұзақ және тәулігіне 15 сағатты құрайды, ал қыста кем дегенде 9 сағат. Ең суық ай – қаңтар, ал ең ыстық – шілде. Көктем мен күз туристік сапарлар үшін ең қолайлы уақыт болып саналады, өйткені қазіргі уақытта климат еңжұмсақ, өте ыстық және құрғақ емес және күн ұзақтығы жеткілікті. Республика аумағындакөлдер аз. Ең танымал және ең үлкені – Арал, республиканың батысында орналасқан. Республика аумағындағы ауа райы көбінесе құрғақ және ыстық. Жауын-шашын аз. Жазда жауын-шашын болмайды, кейде аздап жаңбыр жауады, ол тез аяқталады. Қыста қар жиі жаумайды, қар жамылғысы аз болады және көбінесе жылы климатқа байланысты тез ериді. Өзбекстанда қыс суық емес, 2-3 айға созылады. Көбінесе көктем ақпан айында келеді, көктем мен күз - жылдың ең жаңбырлы мезгілі. Ыстық уақытта республикадағы орташа температура 35 градусқа жетеді. Алайда, аймақтағы климат континентальды болғандықтан, жаздың ең ыстық күндері салқын кештер мен түндермен аяқталады. Республика аумағында тіркелген ең жоғары температура – 50 градус. Қыста минималды температура 35-38 градус, ол өте сирек кездеседі, көбінесе температура нөлге тең болады. Ауа райы аймақтан аймаққа қарай ерекшеленеді. Мысалы, Бухарада жаз климаттық жағдайлардың айырмашылығына байланысты астанаға қарағанда әлдеқайда ыстық. Өңірдегі ауа райы туристік бизнесті дамыту үшін өте қолайлы, сондықтан жыл бойы Өзбекстанға туристер келеді. Келіп қана қоймай, сонымен қатар, республиканың әсем өңірлерін өз көзімен тамшалауға келеді [3].

Өзбекстан – Ұлы Жібек жолының қазынасы, Самарқандтың көзтартарлық мешіттері және Бұхара керуен-сарайлары, ежелгі Хива және заманауи астанасы Ташкент, бір сөзбен айтып жеткізу жеткіліксіз.

Өзбекстан – сәулет ескерткіштерінің қазынасы, ежелгі қалалардың орталығы, аңызға айналған Жібек жолының орталықтарының бірі. Мұнда Сіз нағыз ежелгі Шығысты – Хиуа, Самарқанд және Бұхараны көре аласыз. Сіз мың жылдан астам рецепт бойынша дайындалған нағыз өзбек палауынан дәмін тата аласыз.

Экскурсиялық турлар. Өзбекстандағы демалыс, ең алдымен, көрікті жерлерді зерттеп қана қоймай, олар туралы толық ақпарат алғысы келетін қызығушылық танытқан туристерге арналған. Жергілікті гидтер орыс тілін біледі. Ең алдымен, Өзбекстандағы туристердің назары біздің дәуіріміздің басына дейін сауда мен мәдениеттің ірі орталықтары болған Бұхара мен Самарқанд қалаларына аударылды. Әмір сарайлары, қатаң мешіттер мен медреселер және билеушілердің үлкен кесенелері, ежелгі шығыс сәулет өнерінің көрнекті үлгілері.

Өзбекстанға танымал экскурсиялық саяхат – Ұлы Жібек жолы қалаларына саяхат – 7 күнге есептелген.

Бұхараның тарихи орталығы ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізіміне енгізілген. Самарқандта, басқа көрнекті орындармен қатар, оның көркемдік талғамын көрсететін ондаған монументалды ғимараттарды қалдырған керемет жеңімпаз Тамерланның қабірі орналасқан.

Өзбекстан бойынша турлар бағдарламасына Ташкент, Хива, Термез, Шахрисабз сияқты қалалар жиі кіреді.

Маршруттың аты: «Өзбекстандағы Наурыз – 2021».

Тур маршруты: Алматы – Ташкент – Самарканд – Бұхара – Ташкент.

Ұзақтығы: 5 күн.

Күні: 20.03.2022 ж. – 24.03.2022ж.

Төменде маршруттын сызбасы көрсетілген (сурет 1).

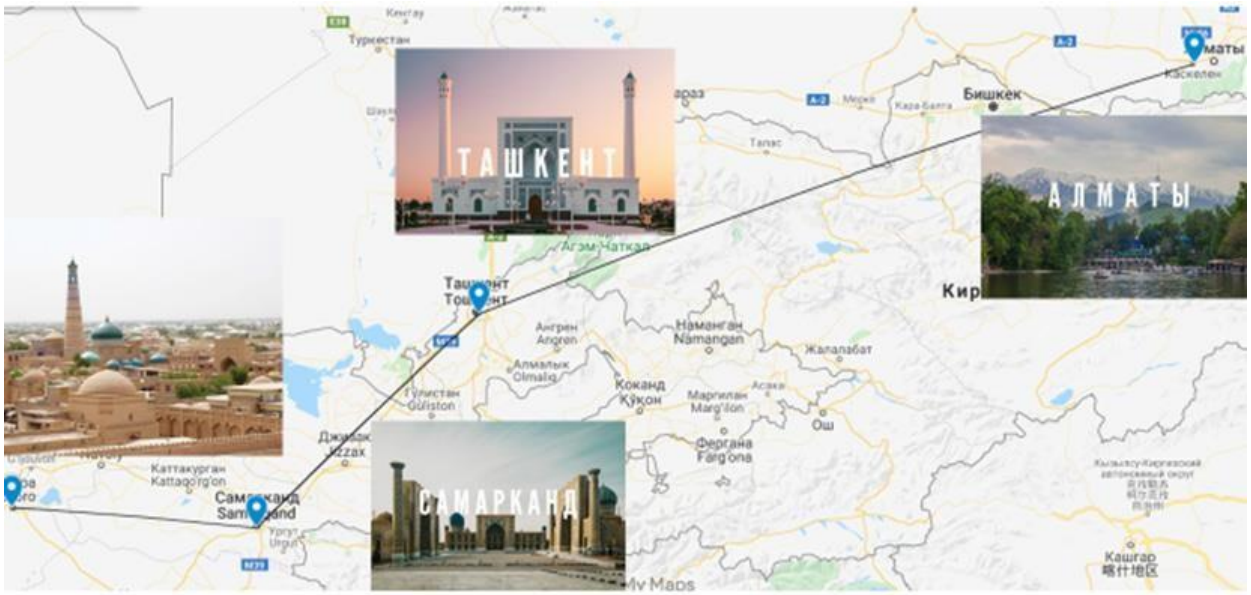

Сурет 1 – Маршрут сызбасы

Бағдарлама кестесі:

1 – күн: Алматы – Ташкент – Самарқанд 20.03.2022ж. Әуежайда кездесу, қонақ үйге трансфер, қонақ үйде орналастыру.

Ташкентке қызықты экскурсия. Ташкентке жыл сайын мыңдаған туристер мен кәсіпкерлер келіп, өзбек мәдениетінен ұмытылмас әсер алады. Ташкентке экскурсияның басталуы:

«Тәуелсіздік алаңы» дәл орталықта орналасқан Әмір Темір мұражайына бару. Тәуелсіздік алаңы. «Кукелдаш Медресесі». Қолданбалы Өнер мұражайы.

Мейрамханада түскі ас. Ташкентке экскурсияның жалғасы: жер сілкінісі құрбандарына арналған монумент. Ескерткіштің айналасындағы гранит тастар бейнеленген апатты жер сілкінісінен кейін, қаланы қалпына келтіру және қайта құру жұмыстары жүргізілген.

«Жұма» мешітінің ғимараты. «Хазрати Имам» мешіті. «Қалдығаш би» (Төле би) кесенесі XV ғасырдың бірінші жартысында Ташкент қаласында салынған. Мұнда белгілі саяси қайраткер, қазақ Төле бидің күлі «Қалдығаш», яғни «Қарлығаш» дегенді білдіреді, осы жерден кесененің атауы. Төле би Ташкентті алты жыл басқарды 1743 жылдан – 1749 жылға дейін. Өкінішке орай, кесененің ауласы мен көркемдігі сақталмаған. Қалдығаш би Моғолстанның билеушісі болған және Қожа Ахрардың ата-бабасы.Қалдығаш би кесенесін Ташкент қаласында тұратын қазақтар өте құрметтейді облыс және Қазақстанның оңтүстігінде. Бұл сәулет ескерткіші ең көне болып саналады. Ташкент аумағындағы ескерткіштер елдің танымал көрікті жерлерінің бірі болып табылады [4].

Самарқандқа афросиаб пойызымен шығу 18:50 келу 20:53. Келгеннен кейін қонақ үйге орналастыру. Демалыс.

2 – күн: Самарқанд 21.03.2022ж.

Наурызды тойлау. Мерекеліктағамдарды дәм тату. Жәрмеңкеге бару.

«Гур Әмір кесенесі» (XV ғ.) – Тимуридтер әулетінің жерленген жері. Бірегей сәулет ескерткіші ұмытылмас көк күмбез. Сол кездегі хабаршылар айтқандай; «Адамдар! Егер аспан жерге құлап кетсе, Гур эмирдің күмбезі оны алмастырады!» [5].

«Регистан алаңы» (XV-XVII ғ.) – үш медреседен тұратын ерекше ансамбль ескі қаланың орталығы және форумдар мен фестивальдердің өтуі [5].

«Бибі-Ханум» мешіті (XIV-XV ғ.) – сол кездегі ең үлкен мешіт ретінде Әмір Темірдің ойлаған жобасы. Мешіт 5 жыл салынды. «Оның күмбезі жалғыз болар еді, егер аспан болмаса, жалғыз арка болар еді. Сүт жолы оның жұбы болмас еді» [5].

«Сиаб базары» – Самарқандтағы қазіргі заманғы дәстүрлі «шығыс» базар, дегенмен ол өзінің ғасырлар бойы пайда болған көрінісін, туристерді өзінің әсемдігімен және ұсынылатын өнімдер мен тауарлардың алуан түрлілігімен таң қалдырады.

«Шахи Зинда» кесенесі (XI-XIX ғ.) – «Өлгендер қаласы» деп аталады. 20-дан астам кешен әр түрлі құрылыс кезеңдеріндегі ерекше ғимараттар. Бұл қаладағы ең көне ғимараттардың бірі, маңызды қажылыққа арналған орын.

Тек осы мерекеге дайындалатын ұлттық тағам дайындау бойынша мастер-класс – «Сумаляк» дайындау. «Ходжа Дониер» кесенесі, «Ұлықбек обсерваториясы».

3 – күн: Самарқанд – Бұхара 22.03.2022ж.

«Чашма Аюб» кесенесі (XII – XVI ғғ.), ішінде шипалы су көзі, Әулие Әйүп (Аюба) орналасқан.

«Саманидтер» кесенесі (X ғ.) – Орта Азия сәулет өнерінің інжу-маржаны, Саманидтер әулетінің отбасылық қабірі.

«Боло-Хауз» Мешіті (XVIII ғ.) – орам мешіті.

«Арка Бекінісі».

4 – күн: Бұхара – Ташкент 23.03.2022ж. Қала сырты экскурсиясы.

«Ситора-и-МохиХоса». «Некрополь Чор-Бакр»

5 – күн: Ташкент – Алматы 24.03.2022 ж.

«Шығыстың нағыз түсі» шығыс базары – ең әсем жер. Маусымдық жемістер мен көкөністер, дәмдеуіштер мен кептірілген жемістер. Мұның бәрі-Чорсу базарында орналасқан. Ал ғимараттың өзі күмбезбен дәстүрлі стильде жасалған. 1 – кестеде тур бағдарламасының құны көрсетілген.

Кесте 1 – Маршрут құны

2 адам	3-5 адам	6-7 адам	8-9 адам	10-11 адам	12-13 адам	14-15 адам	16-17 адам	18-20 адам
420$	418$	318$	340$	316$	300$	287$	278$	270$

Тур құнына не кіреді:

• Екі орындық нөмірде тұрақталу, қонақ үйлер (таңғы ас) бүкіл маршрут бойынша көлік қызметі.

• Бүкіл маршрут бойынша нұсқаулық.

• Ескерткіштерге кіру билеттері.

• Пойыз билеттері.

Тур құнына не кірмейді:

• Алкогольді сусындар.

• Толық тамақтану пансионы және ескерткіштермен сурет жасау.

Өзбекстанның туристік секторын жедел дамытуды қамтамасыз етуде, республикада үнемі өткізіліп тұратын ірі іс-шаралар елдің әлемдік нарықтағы имиджін қалыптастыруда және сақтауда маңызды рөл атқарады тағы маңызды шаралардың бірі Ташкенттің «Жібек жолындағы туризм» халықаралық туристік жәрмеңкесі болып табылады. Бүгінде бұл Орталық Азиядағы ірі форум, онда Индустрия кәсіпқойлары кездеседі, әртүрлі форматтарда, соның ішінде келіссөздер жүргізіледі, Ұлттық туристік өнімді сатып алушылар үшін «Hosted Buyers» бағдарламасы іске асырылады, Өзбекстанда және жалпы әлемде туризм индустриясын дамытудың өзекті мәселелері бойынша конференциялар өткізіледі [6].

Қорыта келе, мен жоғарыда айтылған мәселелерден шығу жолдарын, туризмнің қоғамдық өмірде алатын орны жайлы баяндаған болатынмын. Туризмді жан-жақты қарауға болады. Ол спорт ретінде де көрінеді. Туризм жергілікті халықты жұмыс орнымен, кәсіппен қамтамасыз ету құралы. Сонымен қатар, туризм – халықтар, мемлекеттер арасындағы мәдени және тағы басқа қатынас құралы. Өзбекстан Республикасының ішкі туризмін дамыту мүмкіншілігі ретінде туристік өнімді әзірлеу

жасалды. Туритсік өнім 7-10 күнді болып әзірленді. Онда туристік маршруттық сызбасы, тур бағдарламаның мәзірі көрсетілді. Турдың бағасын адам санына байланысты құрылды, сонымен қатар, Өзбекстан Республикасының тарихи- мәдени нысандарының ерекшелігін, нысандардың ішкі туризмде алатын рөлін анықтыдық. Өзбекстанның Туризм индустриясы мен экотуризмді дамыту үшін әлеуетті мүмкіндіктері. Көптеген бірегей табиғи нысандардың болуы, бай мәдени-тарихи мұра және өзбек ұлттық мәдениетінің ежелгі дәстүрлері, туризм инфрақұрылымы, заманауи қонақ үйлердің дамыған желісі, қызмет көрсету салалары.

Әдебиеттер тізімі:

1. Өзбекстан жайлы ақпарат [Электронный ресурс] // https://ru.wikipedia.org/wiki/ Өзбекстан (өтінім берілген күн 10.01.2022).

2. Қазақстан топонимі жайлы мәлімет көздері [Электронный ресурс] // https://ru.wikipedia.org/wiki/ 11.01.2022).

3. Қазақстан климаты жайлы ақпарат [Электронный ресурс] // guide.travel.ru/uzbekistan/geo/climat/ (өтінім берілген күн 25.02.2022).

4. Жума масжид – Национальная энциклопедия Узбекистана (узб.). – 2015-2018. Ташкент, – С. 19.

5. Тревер К.В., Якубовский А.Ю., Воронец М.Э. История народов Узбекистана: Том 2 / – М. 2013. – 515 с.

6. Средняя Азия. Справочные материалы: история, политика, экономика. – М. 2017, – 98 с.

«ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН СПОРТТЫҚ ЖАРЫСТАР» ӘДІСТЕМЕСІН МАТЕМАТИКАЛЫҚ-СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Демеуов Ахан Калыбаевич
П.ғ.к., доцент
Алтаева Гульноза Нурпейсовна
Аға оқытушы, магистр
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
e-mail: Ahan.kz83@mail.ru
Қалыбаев Әбдіуәли Аханұлы
1 курс студенті
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
e-mail: gna2006@bk.ru

Түйін. Қазіргі уақытта спорттық жарыстар көмегімен әлемге белгілі бір халық пен мемлекетті таныстыру, білім алушылардың жан-жақты даму параметрлерін кеңейту негізінде олардың жетістіктерін алға жылжыту, денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтына бейімделу және әлеуметтену құралы ретінде айтылып жүр. Білім алушыларды кешенді даму параметрлерін кеңейтіруде жасалған теориялық-әдістемелік және практикалық ұсыныстар негізінде үздіксіз білім беру жүйесінде «интеграцияланған спорттық жарыстар»дың қолданылуымен білім алушылардың кешенді дамуына бағытталған педагогикалық процесс мазмұнын жетілдіруге қатысты Қазақстан Республикасының салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша спорттық жарыстарды ұйымдастыру мазмұны енгізілген. Зерттеу нәтижесінде «интеграцияланған спорттық жарыстар»дың тұлғаның рухани-мәдени, интеллектуал жетілуі (шыдамдылық, отан сүйгіштік, адалдық, толеранттылық, өз бәсекелесін құрметтеу, азаматтық позициясының беріктігі)н қамтамасыз ету негізінде оны кешенді даму механизмдері теориялық, әдістемелік, педагогикалық-психологиялық жетілдірілді.

Кілт сөздер: Спорт, үздіксіз білім беру жүйесі, жарыс, білім алушы, параметр, кешенді дамыту, тұлға, реформа.

Аннотация. В настоящее время спортивное соревнование выступает как средство приобщения к миру определенного народа и государства, продвижения достижений обучающихся на основе расширения их параметров всестороннего развития, укрепления их здоровья, адаптации к здоровому образу жизни и социализации. На основе разработанных теоретико-методических и практических рекомендаций по расширению параметров комплексного развития обучающихся в системе непрерывного образования внедрено содержание организации спортивных соревнований по формированию здорового образа жизни в Республике Казахстан, по совершенствованию содержания педагогического процесса, направленного на комплексное развитие обучающихся с применением «интегрированных спортивных соревнований». В результате исследования были разработаны теоретические, методические, педагогико-психологические механизмы комплексного развития «интегрированных спортивных соревнований» на основе обеспечения духовно-культурного, интеллектуального совершенствования личности (выносливость, патриотизм, честность, толерантность, уважение к своему конкуренту, прочность гражданской позиции).

Ключевые слова: Спорт, система непрерывного образования, соревнования, обучающийся, параметр, комплексное развитие, личность, реформа.

Annotation. Currently, a sports competition acts as a means of introducing a certain people and state to the world, promoting the achievements of students on the basis expanding their parameters of comprehensive development, strengthening their health, adapting to a healthy lifestyle and socialization. Based on the developed theoretical, methodological and practical recommendations for expanding the parameters of the integrated development students in the system of continuing education, the content of the organization sports competitions for the formation of a healthy lifestyle in the Republic Kazakhstan has been introduced to improve the content of the pedagogical process aimed at the integrated development students using "integrated sports competitions". As a result of the research, theoretical, methodological, pedagogical and psychological mechanisms of the complex development "integrated sports competitions" were developed on the basis ensuring the spiritual, cultural, intellectual improvement of the individual (endurance, patriotism, honesty, tolerance, respect for one's competitor, the strength civic position).

Keywords: Sport, continuing education system, competitions, student, parameter, complex development, personality, reform.

Кіріспе

Дене тәрбиесі XIX ғасырдың басында мектептерде гимнастика спорт түрінің ерекшелігі негізінде зерттеу тақырыбына айналды [1]. Оның адам денсаулығындағы рөлі тез танылды. 20 ғасырдың басында жеке гигиена және дене денсаулығына арналған жаттығулар оқушыларға арналған оқытудың негізгі нәтижелері ретінде дене шынықтыру бағдарламасына енгізілді. Алайда, денсаулыққа ерекше назар аударуды тәрбиеші, американдық ғалым Томас Вуд 1913 жылы дене шынықтыру бүкіл баланың дамуына тым тар және зиянды деп сынға алды. Кейіннен білім беру қоғамдастығы Вудтың дене тәрбиесіне инклюзивті көзқарасын қабылдады, оған сәйкес ойындар мен спорт түрлеріне арналған негізгі қозғалыстар мен физикалық дағдылар негізгі оқу мазмұны ретінде енгізілді. Соңғы 15 жыл ішінде дене тәрбиесі дене қозғалысын оның салдарымен (мысалы,дене белсенділігі мен денсаулық) байланыстыру үшін дамып, балаларға салауатты өмір салты туралы ғылым мен белсенді өмір салтына қажетті дағдыларды үйретуде [2].

Білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің мәселелерін дене шынықтыру құралдарымен шешу бойынша төмендегі ғалымдар зерттеулерінде баяндалған: Б.Т. Лихачев, В.С. Кукушкин, С.Д. Лаптенок, Ю.И. Евсеев.

Және де шетел ғалымдарының тізімі бойынша A.E.Volkwein-Caplan Karin, D. Szegner Heneriette, Lenk Hanstардың еңбектерінде білім алушылардың спорттық жаттықтырулар арқылы рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру мәселелерінің ерекшеліктері туралы баяндалған. Педагогикада білім алушылардың кешенді дамуы саласында өз шешімін таппаған, жан-жақты ізденісті қажет ететін мәселелер бойынша зерттеулер жүргізілді [3].

Атап айтқанда, біздің республикамызда жан-жақты дамып келе жатқан тұлғаны қалыптастыруда білім алушылардың дамуында "интеграцияланған спорт жарыстары" ерекше орын алады, бірақ мұндай жарыстарға дайындық және оқыту процесінде білім алушылар мен студенттерді кешенді дамыту үшін педагогикалық мүмкіндіктерді көрсетудің терең ғылыми тәсілдері айқындалмаған, осы спорт жарыстарына қатысушылардың жаңа білімді игеру қажеттілігі зерттелмеген [4].

Заман талабы бойынша спорттық жарыстардың халықты әлемге таныту, білім алушылардың даму параметрлерінің кеңеюіне ықпал ете келе, олардың жеткен жетістіктерін мақтан ете білу, денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтын қалыптастыра келе, әлеуметтену құралы ретінде айтылуы бекер емес.

Бұл өз кезегінде Корея, Қытай, Жапония, АҚШ, Канада, Австралия сияқты дамыған мемлекеттерде білім беру жүйесінде дене шынықтыруды интеграциялау саласында үлкен тәжірибе жинақталуына негіз болды. Мектеперде дене шынықтыру жаттықтыруларын білім беру жүйесіне өзара сәйкестендіруді деңгейлеу, білім алушылардың кешенді даму параметрлерін кеңейтіру механизмдерін қалыптастыру қажеттілігін тудыруға себеп болды.

Әлемде жастарды спортқа тарту арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыруға әдеттердіру, мәдени тәрбие беру сияқты бағыттар бойынша зерттеулер жүргізілуде. Осы орайда, жастарды спорттың көмегімен кешенді дамыту, оларды жан-жақтама шынықтыру мәселелерін Бельгия, Италия, Португалия, Францияда мемлекет деңгейінде, Германия, Испания, Швейцария мемлекеттерінде аймақтық дәрежеде жүргізілуде [5].

Осы саладағы зерттеулердің нәтижесі бойынша, білім алушыларды кешенді дамыту әлеуметтік-педагогикалық сұраныс екендігін ғылыми-практикалық негіздеу, спорт және дене тәрбиесінің жеке тұлғаны интеллектуал-рухани дамытудағы педагогикалық, психологиялық мүмкіншіліктерін анықтау спорттық жарыстардың білім алушылардың интеллектуал-рухани байлықтарын дамыту мүмкіндігі екендігі, білім алушылардың кешенді дамыту өлшемдерін кеңейтіру механизмдерін жақсарту мәселелері қазіргі кезеңде актуалдылығымен ерекшеленіп тұр.

Бүгінгі күнде республикамызда дене шынықтыру және спорт саласын түптен енгізу үшін жүргізіліп жатқан жүйелі іс-шаралар нәтижесінде спорт мектептері және білім беру мекемелерінің негізінде материалдық-техникалық базасы, құқықтық, әдістемелік қамтамасыз етілуі нығайтылуда.

Қазақстан Республикасында спортты дамыту бойынша стратегиясында «балаларды спортпен қоғам деңгейінде айналысу мақсатында жаңа балалар спорт объекттерін құру, қолданыстағыларды реконструкция жасау, физикалық дені сау, рухани және тірбиелік дамыған, жеке ой бар, Отанға адал, өмірлік көз қарасына ие жастарды тәрбиелеу, демократиялық реформаларды тереңдету және қоғамды дамыту процесінде олардың әлеуметтік қызметін арттыру» сияқты бағыттар белгіленген, бұл өз кезегінде осы процессті зерттеуде білім алушылардың кешенді дамыту параметрлерін кеңейтіру тарихи даму жолын және де заманауи тенденцияларды анықтау, әлемдік тәжірибелер негізінде спорт жарыстарының рухани тәрбие құралы, белгілі халық пен мемлекетті таныстыру, жетістіктерін көрсету құралы ретінде енгізу, «интеграцияланған спорттық жарыстар»

мазмұнын байыту негізінде білім алушылардың үздіксіз дамыту кезеңдері, принциптерін анықтау сияқты зерттеулерді жүзеге асыру мақсатымыз болды.

Мақала тақырыбының жаңалығы:

– Салауатты өмір салтының физикалық және эстетикалық компоненттерімен сабақтастқты қамтамасыз ету негізінде «интеграцияланған спорттық жарыстар»дың (еңбекке қабілеттілік, шыдамдылық,қарсыласқа құрмет, төзімділік) көмегімен үздіксіз білім беру жүйесінде білім алушылардың кешенді дамытуға бағытталған педагогикалық процесстің мазмұны анықталды.

– спорттық жаттықтырушылардың кәсіби қызметіне жетілдірілген педагогикалық қажеттіліктер (кәсіби шеберлік, деонтология, эргономика) құрылымымен акмеологиялық құзыреттіліктің ішкі интеграциясы арқылы кәсіби қасиеттерді меңгеру деңгейі жетілдірілді.

– тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетімен және субъективтіліктің, даралықтың, тұрақтылықтың, сәйкестендірудің (ұқсастықтың) рефлексивті артықшылықтарын оқытумен қарқынды өзара тиімділікті қамтамасыз ету негіздеріне "үш деңгейлі спорттық жарыстарға" (зерттеу, бағалау, таңдау, проекция) қызығушылықты дамытудың педагогикалық тетігі жетілдірілді.

– патриотизмді, рухани-адамгершілік, идеологиялық қасиеттерді дамытудың құрылымдық негіздерін анықтау арқылы "үш кезеңді спорттық жарыстардың" көмегімен қатысушы білім алушыларды кешенді дамытудың әлеуметтік-педагогикалық параметрлері (қажеттіліктерді түсіну, идея матрицасы, ұқсастық, қауымдастық) жетілдірілді.

Зерттеу нәтижелерінің сенімділігінің негізінде зерттеу мақсатына, объектісіне, тақырыбына, міндеттеріне сәйкес әдістер кешенін қолданумен, экспериментке мектептердің қажетті санын тартумен, эксперимент нәтижелерінің статистикалық деректеріне сүйене отырып және оларды математикалық статистика әдістерімен өңдеумен және нәтижелерді құзыретті құрылымдардың бекітуімен қамтамасыз етіледі.

Нәтижелердің ғылыми маңыздылығы білім алушыларды оқытуды жан-жақты дамыту мүмкіндіктерін ашумен айқындалады. «Интеграцияланған спорттық жарыстар» педагогикалық ғылымның ұстанымымен, құралдар мен әдістердің арқасында осы мүмкіндіктерді қамтамасыз ету, осы жарыстардың мазмұнын ұйымдастыру және дамыту тетіктерін жетілдіру, жарыстар жүйесін жетілдіруге тәжірибеге енгізудің теориялық тәсілдері, «интеграцияланған спорттық жарыстар» көлемін арттыру және сапасын қамтамасыз ету тетіктерін педагогикалық процесске енгізу.

Ал практикалық маңызына келетін болсақ, олар «үш кезеңді спорттық жарыстар»ды ұйымдастырумен айналысатын мамандардың, тәлімгерлердің қызметінде, бағдарламаларды, семинарларды, тренингтер мен дәрістерді әзірлеу кезінде үздіксіз білім беру жүйесінде пайдаланатындығына және дене тәрбиесі бойынша жаттықтырушылармен педагогтардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау жүйесіне енгізіледі.

Зерттеу әдістемелері: мақала тақырыбы бойынша зерттеу нәтижелері білім алушыларды оқытуда кешенді даму параметрлерін кеңейту бойынша әзірленген теориялық-әдіснамалық және практикалық ұсыныстар негізінде «Интеграцияланған спорттық жарыстар» теориялық-әдіснамалық негіздері жетілдірілді [6].

Зерттеу барысында педагогикалық бақылау, салыстырмалы талдау, аналитикалық шолу, дәлелдемелерді негіздеу, салыстыру, сұрақ-жауап, әңгімелер, педагогикалық эксперимент, өңдеу мен талдаудың математикалық-статистикалық әдістері қолданылды.

Және де алдыңғы зерттеулерден ерекшелігі алынған нәтижелер негізінде олардың математикалық-статистикалық талдауы жүргізілді, нәтижелерден орташа квадраттық ауытқу, таңдау дисперсиясы, варианттық көрсеткіштері, Стьюденттің іріктеу критерийлері, Стьюденттің критерийі негізінде еркіндік дәрежесі, Пирсонның сәйкестік критерийлері және сенімділік интервалы өткізілді.

Пікірталас. Тәуелсіздік жылдарында жастардың денсаулығы мен дамуына ерекше көңіл бөлінуде, «Интеграцияланған спорттық жарыстар»дың білім алушыларды кешенді

дамытудағы педагогикалық мүмкіндіктерін анықтау педагогикада арнайы ғылыми жұмыс ретінде зерттелмеген.

«Интеграцияланған спорттық жарыстар»ды қолдану арқылы білім алушыларды кешенді дамыту әлеуметтік-педагогикалық қажеттілік, спорт және дене шынықтыру тұлғаны интеллектуал-рухани дамуындағы педагогикалық, психологиялық мүмкіндіктер, спорт жарыстары білім алушылардың рухани-интеллектуал қабілеттерінің жоғары дәрежеде дамуының мүмкіндігі.

Ғылыми жұмыста жастарды барлық жағынан дамуының әлеуметтік-педагогикалық қажеттілік ретінде өкімет саясатында жоғары орыннан иеленгені негізделген.

Спорт арқылы білім алушыларды рухани, физикалық, психикалық-әлеуметтік білім беру кешенделеді және дамытады. Әлеуметтік пайдалы қызметтің түрлі деңгейелері, отбасы, еңбек, Отан, тұлғаның физикалық, рухани, әлеуметтік жетістіктері оның жігер көрсете отыра қызмет етуінің арқасында қамтамасыз етіледі. Әр білім алушы ден саулық дәрежесі оның конституциялық құқығы тәрбиесі, менталитеті, темпераменті, гормонал және иммунологиялық позициясымен байланысты болады.

Қорытынды

Үйлесімділікке жетуде спорттық жарыстар маңызды орынға ие. Спортпен айналысу барысында адамның шаршауы басылып, түрлі ауруларға қарсы организмніңкүресуі артады. Тұлға өзінде бірнеше қабілеттер: біреуді көреалмау, шыдамдылық, ақыл ойдың дамуы, жігерлілік сияқты қабілеттерді өзінде байқайды.

Тәрбие жағынан қарағанда жаттықтыру сабақтары, дене шынықтыру, әсіресе, білім алушылардың спорт жарыстары кезінде өте үлкен физикалық, рухани жүктемелерді өз міндеттемелеріне алады. Спорт жарыстарында білім алушылар дене шынықтырудағы жалпы әдістерді меңгереді. Сол үшін спорттық жарыстар білім алушыларды дұрыс тәрбиелеуде өте үлкен маңызға ие.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дене шынықтыру. Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында бастауыш мектепке (1-4 сыныптар) арналған оқу бағдарламасы. – Астана, 2016. – 50 б.

2. NASPE. Physical activity for children: A statement of guidelines for children ages 5-12. – 2014. Reston, VA: AAHPERD.

3. Tovb A., Cipes G. Standarty i normy v upravleni i proektami [Standards and norms in project management]. Upravlenie proektami i programmami, – 2018. – 1(21), 76–79 (in Russian).

4. Галкин В.В. Экономика и управление физической культурой: и спортом Учебное пособие для вузов // В.В. Галкин – Ростов Н.Д: Феникс, 2016. – 448 с.

5. Галкин В.В., Сысоев В.И. Экономика физической культуры и спорта // Учебное пособие для высших и средних профессиональных учебных заведений физической культуры. – Воронеж, 2013. – 252 с.

6. Ibrakhimov S.U. Bases of Three-Stage Sports Competitions // Eastern European Scientific Journal // Germany. – 2017 – 3 / P. 58-61 / ISSN: 2199-7977. (13.00.00. №Қ).

РАЗВИТИЕ ВЫНОСЛИВОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ 2-4 КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ ЛЁГКОЙ АТЛЕТИКИ

Кифик Наталья Юрьевна
К.п.н., доцент
e-mail: Kifik_nataly@mail.ru
Назарова Кристина Владимировна
Студентка 4 курса
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
e-mail: nazarova.kv17@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрена проблема развития выносливости у школьников начальных классов средствами легкой атлетики. Отмечено закономерное снижение физического развития школьников начальных классов после пандемии Коронавируса COVID-19 , когда в силу объективных причин отсутствовала возможность проводить занятия по физической культуре в школе. Автором сделана попытка анализа понятия выносливость в трудах современных исследователей, выявлены методы развития выносливости у школьников младших классов.

Ключевые слова: Выносливость, общая и специфическая выносливость, факторы среды, методы развития выносливости.

Түйін. Мақалада жеңіл атлетика арқылы бастауыш сынып оқушыларының төзімділігін дамыту мәселесі қарастырылған. Бастауыш сынып оқушыларының физикалық дамуының тұрақты төмендеуі COVID-19 коронавирустық пандемиядан кейін байқалды, ол кезде объективті себептерге байланысты мектепте дене шынықтыру сабақтарын өткізу мүмкін болмады. Автор қазіргі зерттеушілердің еңбектерінде төзімділік ұғымын талдауға талпыныс жасады, бастауыш сынып оқушыларының төзімділігін дамытудың әдістерін анықтады.

Кілт сөздер: Төзімділік, жалпы және арнайы төзімділік, сыртқы орта факторлары, төзімділікті дамыту әдістері.

Annotation. The article deals with the problem of developing endurance in primary school students by means of athletics. A regular decrease in the physical development of primaryschool students was noted after the Coronavirus COVID-19 pandemic, when, due to objective reasons, there was no opportunity to conduct physical education classes at school. The author made an attempt to analyze the concept of endurance in the works of modern researchers, identified methods for developing endurance in primary school students.

Keywords: Endurance, general and specific endurance, environmental factors, methods of endurance development.

Введение

Здоровье детей и подростков составляет фундаментальную основу для формирования потенциала здоровья взрослого населения, являясь важным показателем экономического благополучия и национальной безопасности страны. Все программные документы и важные послания президента Республики Казахстан акцентируют внимание на здоровье народа, как неотъемлемой составляющей успеха Казахстана в достижении своих стратегических целей. В условиях школьного образования задача укрепления здоровья школьников решается в процессе обучения, и в первую очередь средствами физической культуры.

Методы. В работе использован метод теоретического анализа и синтеза.

Исследование. Одним из показателей здоровья человека является такое важное качество, как выносливость. Характеризуя выносливость, исследователи понимают этот

термин в узком и широком смысле. В широком смысле выносливость понимается как «способность человека к длительному выполнению того или иного вида умственной или физической деятельности» [1, с. 12]. В тоже время с точки зрения выносливости как физического (двигательного) качества в узком смысле, исследователи применяют понятие характеризуя личностную выносливость человека при выполнении определенного специфического действия [2, с. 49], [3], [4, с. 450].

Также авторы рассматривают выносливость как:

– «способность не допускать падения работоспособности в процессе деятельности какой-либо заданной работы» [1, с. 12];

– как способность «противостоят утомлению, вызванному условиями работы» (двигательной деятельности) [5];

– как «способность длительное время выполнять физическую работу без снижения её эффективности» и как «способность противостоять воздействию неблагоприятных влияний окружающей среды» [6] и прочие.

Для нас важным является понимание выносливости как одного из основных физических качеств, которые обеспечивают двигательную деятельность человека. Среди этих основных физических качеств отметим также силу, быстроту, ловкость.

Кроме того, учеными выделены понятия общей и специфической выносливости. К примеру, Общая выносливость – это способность человека в течение длительного времени выполнять динамическую работу без снижения её эффективности. В частности, понятие общей выносливости разработано в работах Курамшина Ю.Ф. и других [7].

Однако мы полагаем, что понятие общей выносливости на практике оценить не представляется возможным. В тренерской работе мы говорим о выносливости вконкретном упражнении или движении. Тогда согласимся с мнением автора, что именно «специфичность является основным свойством выносливости» [8], ведь если мы развиваем выносливость в одном направлении, нельзя сказать что мы развиваем его и в другом, и больше всего мы развиваем выносливость именно в том упражнении или движении, в котором тренируемся. Тем не менее, существует в науке мнение, основанное на принципах синергетики, что развитие в одном направлении влияет также и на развитие в другом. С этим утверждением мы можем согласиться частично, поскольку тренировка физических качеств человека, безусловно, укрепляет и организм и здоровье человека в целом, однако на практике часто случается, что изменение типа тренировочного движения приводит к резкому снижению выносливости в нем, и выносливость в данном упражнении потом приходится наращивать заново.

С точки зрения преподавателя физической культуры в начальных классах школы, отметим такие важные аспекты преподавательской работы, как учет и исследование возрастных особенностей развития физических качеств школьников, учет факторов среды, учет физической подготовленности ребят для построения тренировочного процесса на уроке.

Среди факторов среды, оказавшим негативное влияние на развитие физической культуры школьников выделим период пандемии, когда проведение уроков направления легкая атлетика из за введенных ограничений были практически невозможны. Пандемия коронавируса COVID-19 и связанные с ней ограничительные меры на наш взгляд оказали большое негативное влияние на состояние физического и психического здоровья школьников, что показали и данные опроса ребят, подавляющее большинство из которых (70% опрошенных) отметили снижение физической подготовленности, снижение мотивации заниматься, повышение утомляемости.

Современные исследователи только начали изучать современные факторы внешней среды как факторы снижения разнообразия двигательной активности младших школьников, однако исследователи подчеркивают их доминирующее негативное влияние на утомляемость детей [9, с. 2-7], [10, с. 57-59], что мы подтверждаем с опорой на нашу педагогическую практику.

В то же время, именно спортивные нагрузки способствуют:

1) развертыванию «разнонаправленных адаптационных изменений и соответствующих приспособительных реакций со стороны самых различных функциональных систем организма, особенно это касается детей и подростков» [11, с. 355];

2) вовлечению в процесс положительных функциональных изменений во всех сферах организма детей и подростков, протекающих по ходу выполнения физических нагрузок, особенно сократительной функции сердечной мышцы [12, с. 669], [13, с. 43-44].

Также авторами подчеркивается, что совокупность функциональных свойств организма, служащих основой для проявления специфических сторон выносливости, можно рассматривать как сумму «элементов устойчивости в различных видах деятельности», которую Прокудин Б.Ф. называет «общая выносливость» [14, с. 152]. Мы согласны с мнением автора, который отмечает, в частности, «что в реакции организма на физическую нагрузку всегда присутствует и специфический, и неспецифический компоненты», отсюда становится понятным сложный «ответ» организма, который проявляется одновременно в реакции различным систем организма, а также организма как целостной системы. На основе данного тезиса мы рассматриваем выносливость как сложную многофакторную системную способность, что требует построения системы ее развития с учетом данных актуального физического развития школьников 2-4 классов.

Программной целью физического воспитания школьников является разносторонняя физическая подготовка, в то же самое время развитие выносливости ребят начальных классов становится важной задачей гармонической физической подготовки, и стимулирует развитее других физических качеств личности школьника.

Собственная педагогическая практика и наблюдение показало, что:

1) применение упражнений на выносливость в сочетании с другими средствами подготовки стимулирует увеличение уровня силы, быстроты, координационных способностей;

2) необходимо конкретное целеполагание учебного процесса, причем цель «развитие выносливости» не является краткосрочной, ее можно ставить на год, или формулировать как сквозную цель для школьников начальных классов.

Все перечисленное должно стать основой для проектирования системы школьных уроков с детьми 2-4 класса.

Рассмотрим методики развитие выносливости у школьников 2-4 классов средствами лёгкой атлетики, в работах различных исследователей. Как показал анализ работ, большое количество авторов строят методики развития выносливости систем организма, на которые падает основная доля нагрузки на выносливость. Так, нами выделены работы, посвященные развитию выносливости сердечнососудистой, дыхательной и нервной системы [15], [16]. Для нас наиболее ценными являются системные исследования, посвященные регулированию работы всего организма под воздействием регулярных продолжительных упражнений различного характера [17], [18], [19]. Поскольку мы считаем, что именно развитие выносливости школьников начальных классов оказывает существенное влияние на развитие этого качества у детей среднего школьного возраста, и является необходимым для здоровья и активной и полноценной жизнедеятельности.

Также мы строим свою работу на выводах авторов, проводивших исследования выносливости среди школьников разного возраста, а также изучавших взаимосвязь возрастных параметров и параметров развития выносливости. По данным авторов, выявлена определенная зависимость, в частности, с повышением возраста обследуемых отмечено повышение выносливость организма. Однако, «процесс развития этого качества протекает неравномерно» [20, с. 40].

Так, авторами выявлен высокий темп и уровень развития выносливости на начальном этапе занятий спортом, сохраняющиеся «до начала периода полового

созревания, после чего отмечается некоторое снижение выносливости» [там же]. В целом, современные авторы рекомендуют развивать выносливость разного типа именно для школьников начальных классов, «и в первую очередь, выносливости к работе умеренной и переменной интенсивности» [там же].

Заключение, обсуждение результатов и выводы

Мы рассмотрели различные виды методов, рекомендуемых исследователями для развития выносливости младших школьников средствами легкой атлетики. Порезультатам работы была составлена таблица 1.

Таблица 1 – Методы развития выносливости средствами легкой атлетики в работах современных авторов

Автор	**Методика**	**Содержание**
Верхошанский Ю.В. 1985 [21]	воспитании выносливости и других физических качеств	Сочетание круговой тренировки с легкоатлетическим бегом в игровой и соревновательной формах
Ефремова Е.В. 2017 [1]	Системный подход к развитию выносливостиу учащихся	Непрерывное развитие выносливости у школьников на уроках физической культуры с применением челночного бега со ступенчато возрастающей скоростью; методика контроля уровня развития выносливости школьников - универсальный тест «Челночный бег со ступенчато возрастающей скоростью»
Шарипов В.Д., 2019 [20]	Развитие физических способностей школьников на основе спортивных игр	Использование спортивных игр в целостном педагогическом процессе

Как видно, при большом количестве исследований развития выносливости у школьников, лишь небольшая часть современных исследователей занимается разработкой методов развития выносливости в возрастной группе «начальные классы». Выявленные методы, рассмотренные в работах указанных авторов разноречивы, что позволяет сделать вывод об отсутствии единообразия не только в понимании понятия выносливость но и в предложенных методах и средствах ее развития у младших школьников.

В заключении работы сделаем вывод, основываясь на результаты собственной педагогической практики:

1. Развитие выносливости возможно при систематическом достижении школьником определенной степени утомления. Этот постулат основан на адаптационных возможностях организма к стрессовым состояниям, что в первую очередь проявляется в развитии выносливости.

2. Процесс развития выносливости – длительный, поэтому рекомендуем пролонгирующее целеполагание при разработке планирования занятий физической культуры.

3. Необходимо разработать методы контроля развития выносливости младших школьников.

4. Полагаем, что в условиях снижения физической подготовленности младших школьников в условии пандемии коронавируса COVID-19 следует развивать мотивацию школьников к тренировке выносливости средствами легкой атлетики, что возможно в игровой форме. Таким образом, мы можем решить задачу воспитания выносливости у младших школьников, добиваясь ответных сдвигов желаемого характера и величины.

Список литературы:

1. Ефремова Е.В. Системный подход к развитию выносливости у учащихся V-VI классов на уроках физической культуры [Текст]: дис. …канд. пед. наук: 13.00.04 / Екатерина Викторовна Ефремова. – Коломна, 2017. – 156 с.

2. Германов Г.Н. Классификационный подход и теоретические представления специального и общего в проявлениях выносливости [Текст] / Г.Н. Германов, И.А. Сабирова, Е.Г. Цуканова // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2014. – №2 (108). – С. 49-57.

3. Зациорский, В.М. Биомеханические основы выносливости [Текст] / В.М. Зациорский, С.Ю. Алешинский, Н.А. Якунин. – М.: ФиС, 1982. – 207 с.: ил.

4. Прокудин Б.Ф. Выносливость может рассматриваться только как многоаспектное специфическое качество [Текст] / Б.Ф. Прокудин, Е.В. Ефремова, Л.Н. Бакланов // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире: материалы XXIV международной научно-практической конференции по проблемам физического воспитания учащихся. – Коломна, 2014. – С.450-458.

5. Роженцов, В.В. Утомление при занятиях физической культурой и спортом: проблемы, методы исследования [Текст] / В.В. Роженцов, М.М. Полевщиков. – М.: Сов. спорт, 2006. – 279 с.

6. Миронов В.В. Актуальность развития физической выносливости у военнослужащих операторского профиля / Миронов Вячеслав Васильевич, Чиргин Алексей Николаевич, Козиков Ярослав Сергеевич, Максимов Виталий Николаевич / Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2019. – №4. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-razvitiya- fizicheskoi-vynoslivosti-u-voennosluzhaschih-operatorskogo-profilya (дата обращения: 06.04.2022).

7. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры [Текст] / Ю.Ф. Курамшин. – М.: Советский спорт, 2010. – 320 с.

8. Остривная О. Как развить выносливость. Восемь лучших упражнений на развитие выносливости / Остривная Оксана. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://ru.calameo.com/read/006271081710c4bcdde30.

9. Радченко, А.С. Оценка эффективности адаптивной реакции при циклической мышечной работе [Текст] / А.С. Радченко, В.Е. Борилкевич, А.И. Зорин // Теория и практика физической культуры. – 1997. – №2. – С. 2-8.

10. Рублева Л.В. Возрастные особенности сердечно-сосудистой системы у детей и подростков [Текст] / Л.В. Рублева, Г.В. Кмить, В.Н. Безобразова // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире: материалы XVI международной научно-практической конференции по проблемам физического воспитания учащихся. – Коломна, 2006. – С.57-59.

11. Прокудин Б.Ф. Адаптационные особенности реакции организма юных спортсменов 10-14 лет на беговые нагрузки на выносливость [Текст] / Б.Ф. Прокудин, Е.В. Грязнова, Л.Н. Бакланов // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире: материалы XX международной научно-практической конференции по проблемам физического воспитания учащихся. – Коломна, 2010. – С.355-358.

12. Прокудин Б.Ф. Временные характеристики регенерации систем организма юных спортсменов, ответственных за выполнение работы различной интенсивности [Текст] / Б.Ф. Прокудин, Л.Н. Бакланов, Е.В. Ефремова, Б.Р. Голощапов // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире: материалы XXV международной научно-практической конференции по проблемам физического воспитания учащихся. – Коломна, 2015. – С.669-676.

13. Прокудин Б.Ф. Исследование влияния различных методов тренировки общей выносливости на показатели физической работоспособности младших школьников

[Текст] / Б.Ф. Прокудин, Б.Р. Голощапов, Ю.Г. Травин // Развитие двигательных способностей у детей: Мат-лы Всесоюзного симпозиума. – М., 1976. – С. 43-44.

14. Прокудин Б.Ф. Развитие выносливости юных спортсменов в различные возрастные периоды [Текст] / Б.Ф. Прокудин, Е.В. Грязнова. – Украина, Одесса: Наука и образование. – 2010. – № 6 – С. 152-155.

15. Харитонова Л.Г. Физиологические и биохимические аспекты адаптации организма юных спортсменов к интенсивным режимам мышечной деятельности [Текст]: автореф. дис. … докт. биол. наук: / Л.Г. Харитонова. – М., 1992. – 46 с.

16. Яковлев Н.Н. Физиологические аспекты выносливости при мышечной деятельности [Текст] / Н.Н. Яковлев // Физиологический журнал СССР им. И.М. Сеченова. – 1970. – т. 56. – № 9. – С. 1263-1275.

17. Евтух А.В. Вегетативные реакции на стандартную нагрузку умеренной интенсивности [Текст] / А.В. Евтух // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире: материалы XXII международной научно-практической конференции по проблемам физического воспитания учащихся. – Коломна, 2012. – С.320-322.

18. Ильин Е.П. Психология физического воспитания [Текст]: учеб. для ин-тов и фак. физ. культуры : рек. умо вузов России по пед образованию М-ва образования РФ / Е.П. Ильин. Рос. гос. пед ун-т им. А.И. Герцена. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2000. – 487с.: ил.

19. Михайлова А.А. Системогенез кровообращения у здоровых детей препубертатного возраста с различной двигательной активностью [Текст] / А.А. Михайлова, А.А. Чесноков // Сибирский медицинский журнал. – 2004. – №3. – Том 44. – С. 77-81.

20. Шарипов В.Д. Педагогические условия формирования физических способностей школьников на основе спортивных игр [Текст]: дис. …канд. пед. наук: 13.00.01 / Вали Дадоевич Шарипов. – Худжанд, 2019. – 165 с.

21. Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса / Ю.В. Верхошанский [Текст]. – Москва: ФИС, 1985. – 176 с.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ КРУГОВОЙ ТРЕНИРОВКИ НА УРОКАХ В МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛАХ

Жанибеков Думан Муратбекович
Студент 2 курса
e-mail: muratbekovich_1993@mail.ru
Кифик Наталья Юрьевна
К.п.н., доцент
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова
e-mail: Kifik_nataly@mail.ru

Аннотация. В данной статье раскрываются особенности организации круговой тренировки на уроках в малокомплектных школах. В статье говорится о том, как сделать занятия по физической культурt с одной стороны, интересными и увлекательными для школьников, а с другой – эффективными с точки зрения физического совершенствования учащихся, повышения воспитательного потенциала урока. Решение этих вопросов связано с организацией учебных занятий с применением круговой тренировки на уроках в малокомплектных школах.

Ключевые слова: малокомплектная школа, круговая тренировка, физическая культура, физическое воспитание, тренировочный процесс.

Аннотация. Бұл мақалада шағын жинақты мектептердегі сыныпта айналмалы оқытуды ұйымдастырудың ерекшеліктері ашылады. Мақалада дене шынықтыру сабағын бір жағынан мектеп оқушылары үшін қызықты және тартымды ету, екінші жағынан оқушылардың дене шынықтыруын жетілдіру, сабақтың тәрбиелік әлеуетін арттыру тұрғысынан тиімді ету туралы айтылады. Бұл мәселелерді шешу шағын жинақты мектептердегі сыныпта тізбекті оқытуды қолдана отырып оқу сабақтарын ұйымдастырумен байланысты.

Кілт сөздер: шағын жинақты мектеп, айналмалы жаттығу, дене шынықтыру, дене тәрбиесі, жаттығу процесі.

Annotation. This article reveals the features of the organization of circular training in the classroom in small schools. The article talks about how to make physical education classes, on the one hand, interesting and exciting for schoolchildren, and on the other hand, effective interms of physical improvement of students, increasing the educational potential of the lesson.The solution of these issues is connected with the organization of training sessions with the useof circuit training in the classroom in small schools.

Keywords: small school, circular training, physical culture, physical education, training process.

Введение

Работа учителя – это творческий по своей природе труд. Она требует от него определённого заряда энергии, вдохновения, интеллектуального и эмоционального напряжения, которые стимулируются и поддерживаются его контактом с учащимися, ответственностью перед ними, желанием соответствовать их самым высоким ожиданиям.

Важное место в укреплении здоровья детей отводится урокам физической культуры. Работа по физическому воспитанию учащихся направлена против утомления на общеобразовательных уроках, на обеспечение активного отдыха детей после занятий, укрепление здоровья и совершенствование физической подготовленности посредством систематических занятий на уроках физической культуры.

Методы. В работе использованы методы анализа источников, наблюдения, сравнения, классификации и систематизации.

Результаты. В условиях обучения учащихся разного возраста и не одинакового уровня физической подготовленности в пределах одного класса организация и проведение уроков физической культуры требуют от учителя тщательной подготовки. Организация и проведение уроков физической культуры требуют от учителя тщательной подготовкисразу к нескольким занятиям, умение осуществлять дифференцированный подход к учащимся и умение применять различные методы организации и их сочетания.

Профессионально-педагогическая подготовка учителя требует ориентированности на присущие сельским школам специфические условия их деятельности.

Планирование учебной работы сводится к правильному распределению программного материала, подготовке материально-технической базы и умения учителя использовать все возможности, которыми располагает школа.

Оценивание на уроках физической культуры сводится к тому, чтобы научить учащихся выполнять упражнения в оптимальной форме, независимо от результатов, но с акцентированным вниманием на технику выполнения.

Анализ литературы по проблеме учебной мотивации, а также собственные наблюдения указывают на то, что успеха в учебе добиваются те ученики, мотивация которых вызвана самой учебной деятельностью, приобретаемыми знаниями, умениями, процессом обучения и ожидаемыми результатами, а не внешними мотивами (отметками, признанием). Именно у этих учащихся формируются потребности в самообразовании и самосовершенствовании

В условиях малой школы педагогу предоставляется прекрасная возможность вникнуть до мельчайших деталей в жизнь каждого ученика, рассчитать обучение на

каждого школьника, включить всех детей в многообразную деятельность по интересам, увлечь их любимым делом. В процессе такой деятельности и тесного общения учащихся с товарищами, у них развиваются такие качества, таких как дружелюбие, взаимопомощь, отзывчивость. Малочисленность класса создаёт условия для привития на уроках физической культуры каждому учащемуся любви к конкретному виду спорта. Зачастую в малокомплектных школах многие ученики становятся «спортсменами-универсалами», защищая честь школы на соревнованиях муниципального, регионального и даже всероссийского уровней. Малая наполняемость предоставляет учителю такую возможность, и, естественно, он должен использовать её полностью.

Организация учебных занятий в разновозрастных группах проходит с учетом следующих общедидактических принципов:

1.Принцип интеграции и дифференциации задач, содержания, средств обучения учащихся разного возраста.

2. Принцип педагогизации учебной деятельности детей

3. Принцип взаимообучения

4. Принцип регулирования взаимодействия учащихся разного возраста.

5. Принцип оптимального подбора учащихся по возрасту на учебном занятии.

Педагогу важно решить, учащихся какого возраста лучше всего объединить на занятии. Психологи считают, что оптимальный возрастной диапазон для эффективного взаимодействия учащихся не должен превышать 3– 4 года. При таком диапазоне ученики могут сотрудничать, достаточно высока взаимопомощь детей в группе. Больший диапазон может привести к излишней опеке, а иногда и подавлению инициативе младших старшими, создать дополнительные проблемы в организации совместной работы учащихся разного возраста.

В то же время возможны занятия, когда возрастной диапазон учащихся увеличивается. Это целесообразно в том случае, когда старшие заменяют учителя или помогают при проведении занятия в младшем классе. Возрастной диапазон зависит от того, какие задачи являются приоритетными на конкретном занятии, как соотноситсясодержание материала в различных классах и сочетаются способности и подготовленность детей разных классов по конкретному предмету и по данной теме, какими педагогическими средствами и методиками пользуется учитель.

Все вышеизложенные принципы взаимосвязаны и должны быть реализованы в комплексе. От этого зависит эффективность разновозрастного занятия.

Результаты сравнительного анализа позволяют сделать вывод: реализация идеи спортивно ориентированного физического воспитания в условиях сельской малокомплектной школы может иметь свои способы решения. Одним из способов может быть вариант организации спортивно ориентированного физического воспитания.

Важное место в укреплении здоровья детей отводится урокам физической культуры. Как сделать эти занятия, с одной стороны, интересными и увлекательными для школьников, а с другой – эффективными с точки зрения физического совершенствования учащихся, повышения воспитательного потенциала урока? Решение этих вопросов связано с организацией учебных занятий.

В условиях обучения учащихся не одинакового уровня физической подготовленности в пределах одного класса организация и проведение уроков физической культуры требуют от учителя тщательной подготовки. По существу, учителю необходимо подготовиться одновременно к нескольким урокам. На помощь приходит круговая тренировка.

Круговая тренировка является эффективным способом для развития двигательных качеств. При круговой тренировке большая плотность занятий. Простота упражнений возможна для занятий любого учащегося. При изучении видов спорта: легкой атлетики, гимнастики, волейбола, баскетбола, футбола применяются интересные уроки по круговой тренировке. На уроках физической культуры в школе было замечено, что детям очень

нравятся уроки по круговой тренировке. Если подобрать хорошую музыку, то эффективность уроков также станет очень высокой.

Круговая тренировка – многократное выполнение определенных движений в условиях точного дозирования нагрузки и точно установленного порядка его изменения, и чередования с отдыхом.

В соответствии с применяемым методом нагрузки используется элементарные, технически простые упражнения, из которых составляют тренировочные комплексы, выполняемые с последовательной и постепенной заменой упражнений с полным обновлением комплекса в течении месяца. При этом соблюдаются принципы прогрессирующей нагрузки. Практика показала, что однообразные нагрузки замедляют развитие таких физических качеств, как сила, выносливость и быстрота. Нагрузка должна быть волнообразной: то возрастать, то снижаться, но при этом быть постоянно и постепенно возрастающей. Чередование различных нагрузок создает благоприятные условия для роста результатов и восстановления работоспособности организма [1].

Организационно-методическая форма занятий физическими упражнениями, известная под названием круговой тренировки, обладает многими достоинствами и заслуживает самого широкого распространения в работе учителей. Однако эта форма дает эффект, если применять ее правильно. Наблюдения же показали, что многие учителя понимают под круговой тренировкой мелкогрупповой поточный метод: Класс делят на несколько небольших групп (5-6 человек), в каждой из которых задания выполняются потоком. Даются любые задания - повторение разученного движения с целью закрепления его техники, выполнение специально подобранных упражнений для развития двигательных качеств и т. д. Он, несомненно, повышает плотность урока [2]. Но круговуютренировку с присущими ей особенностям не следует смешивать с проведением любых упражнений поточным способом, так как это снижает ее значение. Термин «круговая тренировка», обозначает иной способ проведения упражнений. В основе организации учеников для выполнения упражнений по круговой тренировке лежит тот же мелкогрупповой поточный способ. Но должна быть разработана четкая методикавыполнения упражнений. Назначение упражнений тоже строго определено - для комплексного развития двигательных качеств. Поэтому круговая тренировка представляет собой организационно-методическую форму занятий физическими упражнениями, направленными в основном на комплексное развитие двигательных качеств [3].

Одна из важнейших особенностей урока по методу круговой тренировки - четкое нормирование физической нагрузки и в то же время строгая индивидуализация ее. Есть и другие особенности круговой тренировки. Раскроем каждую из них.

Для проведения занятий по круговой тренировке составляют комплекс из 6 - 12 относительно несложных упражнений. Каждое из них должно воздействовать на определенные группы мышц - рук, ног, спины, брюшного пресса. Простота движений позволяет повторять их многократно. Выполнение упражнений в различном темпе и из разных исходных положений влияет на развитие определенных двигательных качеств. Объединение отдельных ациклических движений в искусственно-циклическую структуру путем серийных их повторений дает возможность комплексного развития двигательных качеств и способствует повышению общей работоспособности организма [4].

В зависимости от числа упражнений в комплексе класс делят на 6-8 групп по 3-5 человек.

Заранее размечают места для выполнения упражнения. Для более четкой организации занятий у каждой станции ставят указатель (стойка с укрепленным на ней плотным листом бумаги 25х30 см.) с графическим изображением и кратким описанием упражнения, выполняемого

Варианты применения метода круговой тренировки на уроках физической культуры.

Выявляются несколько вариантов метода круговой тренировки на уроках физической культуры в общеобразовательных учреждениях:

1. Метод непрерывного упражнения. Учащиеся проходят круг и без остановки на отдых продолжают проходить комплекс упражнений повторно. Количество кругов и нагрузки зависит от возраста и особенностей учащегося. Применяется для развития общей и силовой выносливости.

2. Метод экстенсивного интервального упражнения. Применяются для совершенствования общей, скоростной и силовой выносливости, скоростно-силовых качеств, ловкость.

Для экстенсивного интервального метода характерны следующие параметры нагрузки:

– Интенсивность работы 50-60% от максимальной мощности в ациклических упражнениях и 60-80% в циклических. ЧСС во время работы находится на уровне 160-180 уд/мин.

– Продолжительность однократной работы 45-90 с. Однако, это не исключает применения продолжительных нагрузок (2-3 мин и более). Установлено, что они оказывают преимущественно аэробно-анаэробное воздействие на организм и весьма эффективны для развития специальной выносливости.

– Интервалы отдыха могут быть от 45-90 с и до 1-3 мин. Сигналом к окончанию отдыха может служить уменьшение ЧСС до 120-130 уд/мин.

– Характер отдыха: активный – легкий бег трусцой, ходьба [3].

3. По методу интенсивного интервального упражнения. Он рассчитан на совершенствования скоростной силы, максимальной силы, специальной скоростной и силовой выносливости.

Интенсивный - интервальный метод характеризуется следующими параметрами нагрузки:

– Интенсивность работы – 80-95% от максимальной мощности в циклических упражнениях и около 75% – в ациклических. ЧСС в конце упражнения не должна превышать 180 уд/мин.

– Продолжительность однократной работы – от 30 с до 2 мин.

– Интервал отдыха контролируется по восстановлению ЧСС до уровня 120-130 уд/мин и составляет в среднем 2-3 мин. С повышением тренированности они сокращаются до 1-1,5 мин. Между сериями отдых более продолжительный – до 15-20 мин.

4. По методу повторного упражнения. Его предлагают использовать для развития максимальной и скоростной выносливости. Повторный метод характеризуется многократным выполнением упражнения через интервалы отдыха, в течение которых происходит достаточно полное восстановление работоспособности. При применении этого метода тренирующее воздействие на организм обеспечивается не только в период выполнения упражнения, но и благодаря суммации утомления организма от каждого повторения задания [2].

Данный метод используется как в циклических, так и в ациклических упражнениях. Интенсивность нагрузки может быть: 75-95% от максимальной в данном упражнении, либо около предельной и предельной – 95-100%. Длительность упражнения может быть самой разнообразной. Упражнения выполняются сериями [5]. Число повторений упражнений в каждой серии невелико и ограничивается способностью занимающихся поддерживать заданную интенсивность (скорость передвижения, темп движений, величину внешнего сопротивления и т.д.). Интервалы отдыха зависят от длительности и интенсивности нагрузки. Тем не менее, они устанавливаются с таким расчетом, чтобы обеспечить восстановление работоспособности к очередному повторению упражнения, В циклических упражнениях повторная работа на коротких отрезках направлена на развитиескоростных способностей. На средних и длинных - скоростной выносливости [6].

Анализ методов круговой тренировки и обобщения опыта применения их на практике дает основание выделить экстенсивно-интервальный метод как наиболее приемлемый для школьного урока. Сущность его заключается в том, что движения выполняются в оптимальном темпе, точно, с большой амплитудой, на упражнения и на отдых планируется одинаковое время - по 30 секунд. Стандартная продолжительность работы и отдыха обеспечивает на уроке порядок, дисциплину, позволяет следить за точностью выполнения заданий. Последовательное чередование работы и отдыха при систематическом повышении нагрузки совершенствует комплексное развитие двигательных качеств - силовую выносливость, скоростную силу [7].

В комплекс обычно включают 10 упражнений (станций), на каждое тратится одна минута (30 секунд на выполнение, 30 секунд на отдых), значит, на весь комплекс (один круг) уйдет 10 минут.

Упражнения выбирают наиболее простые, чтобы в течение 30 секунд каждое можно было выполнить 10-30 раз. Поэтому подтягивание в висе, например, целесообразно заменить сгибанием рук в висе лежа, а сгибание рук в упоре лежа давать на повышенной опоре (бревно, скамейка).

В комплекс включают по два упражнения для развития мышц ног, рук и плечевого пояса, брюшного пресса, спины и два общего воздействия.

Вывод

Таким образом, необходимо отметить, что используя метод круговой тренировки, происходит комплексное воспитание физических действий, упражнения направлены на развитие различных двигательных качеств. Применяя метод круговой тренировки во время уроков, необходимо учитывать возрастные особенности занимающихся и их подготовленность. Увеличивать нагрузку следует учитывая индивидуальные особенности и физическую подготовленность учащихся. Во время занятий происходит контроль при помощи замера пульса и осуществляется индивидуальный подход к занимающимся, что является особенностью круговой тренировки. Соразмерно своим возможностям и усилиям, работая одновременно, в тоже время самостоятельно выполняются все задания.

Такая форма организации имеет и большое воспитательное значение: учащиеся проходят практику проведения самостоятельных занятий, что является основой для подготовки их как инструкторов по физической культуре.

Список литературы:

1. Андреев С.Н. Проблемы организации подготовки юных спортсменов в специализированных классах / Андреев С.Н., Исмаилов А.И. // Теория и практика физ. культуры. – 2000. - N 9. – С. 22-24.

2. Вильчковский Э.С. Что есть что? Еще раз о круговой тренировке. // Вильчковский Э.С. Физкультура в школе. – 1971. - №7.

3. Волков Л.В. Обучение и воспитание юного спортсмена / Волков Л.В. – Киев: Здоровья, 2001. – 144 с.

4. Гуревич И.А. Круговая тренировка при развитии физических качеств / Гуревич И.А. – Минск: Высшая школа, 2005. – 256 с.

5. Деркач А.А. Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта : учеб. пособие для студентов / Деркач А.А., Исаев А.А. – М.: Просвещение 2000. – 335 с.

6. Деркач А.А. Педагогическое мастерство тренера / Деркач А.А., Исаев А.А. – М.: Физкультура и спорт, 2007. – 375 с.

7. Дихтярев В.Я. Круговая тренировка//Дихтярев В.Я Физическая культура в школе. – 2005. – № 5.

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР ҰМЫТЫЛМАСЫН ДЕСЕК...

Науатов Серикхан Кадирханович
Тустикбаев Нурбол Ашимкулович
Оқытушылар
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: 1981serik@mail.ru

Түйін. Ұлттық ойындардың ел арасында кең тарауына байланысты бір ойынның әр жерде әртүрлі тәртіппен ойналуы және олардың атауларының әртүрлі болып келуі жиі кездеседі. Осы жағдайды ескерер болсақ, ойындарды жүйелеу, топтау және атау беру мәселесі алдан шығары анық. Ерте замандардан бері адам өмірінің ажырамас бөлігіболып келген, өскелең ұрпақты тәрбиелеу және олардың дене-тұлғасын дамыту ойындарына қатысушылардың қатты шаршап-шалдығуына жол беруге де болмайды. Белсенді, энергетикалық, көп қайталамалы, қозғалмалы ойындардағы іс- әрекеттер де алуан түрлі.

Кілт сөздер: Сапа, сынық, ұлттық ойын, сауықтыру, білім беру, тәрбие беру, ұлттық спорт ойыны.

Аннотация. Из-за преобладания национальных игр в стране часто бывает так, что игра проводится в другом порядке и имеет другое название. В данной ситуации очевиден вопрос систематизации, группировки и наименования игр. Нельзя позволять участникам игр, с древних времен являвшихся неотъемлемой частью жизни человека, воспитывать подрастающее поколение и развивать свою физическую личность. Также разнообразны занятия в активных, энергичных, повторяющихся, подвижных играх.

Ключевые слова: качество, фрагментация, национальная игра, здоровье, образование, воспитание, национальная спортивная игра.

Annotation. Due to the prevalence of national games in the country, it often happens that the game is played in a different order and has a different name. In this situation, the question of systematization, grouping and naming of games is obvious. It is impossible to allow the participants of the games, which have been an integral part of human life since ancient times, to educate the younger generation and develop their physical personality. There are also various activities in active, energetic, repetitive, outdoor games.

Keywords: quality, fragmentation, national game, health, education, upbringing, national sports game.

Жалпы сапа дегеніңіз беріктік, төзімділік, үнемділік, көркемдік-эстетикалық, басқа да көрсеткіштерімен ерекшелінетін, белгілі бір рухани һәм материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру әлеуетіне ие қасиеттердің жиынтығы ұғымын білдіреді. Қазіргі кездегі білім берудің сапалық компоненттерінің бірі – жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім, мақсаткер, адамгершілік әдептеріне ие, жоғары қабілетті жеке тұлғаны қалыптастырып, жетілдіру екені баршаға мәлім. Ал сапаны бағалау немесе сынақ дегеніміз – жастардың қандай да бір іс-әрекеттерді болсын талапқа сәйкес жүзеге асыруға қаншалықтымүмкіндігі бар екендігін үздіксіз тексеру жүйесі [1].

Ежелгі замандарда-ақ қалыптасқан дәстүрлі ойын-сауық түрлерін меңгеру барысында балалар мен жасөспірімдер әртүрлі жаттығулар жасау арқылы денесін шынықтырады, ой-өрісін дамытады. Халқымыз оларды бала тәрбиелеу ісінің басты құралы ретінде де пайдаланып, ұдайы жетілдіріп те отырды. Денінің шығу тарихы көшпенді шаруашылық қаракеттерден бастауын алады. Ойындардың басты тәрбиелік мәні мен маңызы – жас ұрпақты түрлі кәсіптерге, еңбекке баулу болды.

Ұлттық ойындардың ел арасында кең тарауына байланысты бір ойынның әр жерде әртүрлі тәртіппен ойналуы және олардың атауларының әртүрлі болып келуі жиі кездеседі. Осы жағдайды ескерер болсақ, ойындарды жүйелеу, топтау және атау беру мәселесі алдан шығары анық. Ерте замандардан бері адам өмірінің ажырамас бөлігі болып келген, өскелең ұрпақты тәрбиелеу және олардың дене-тұлғасын дамыту ойындарына қатысушылардың қатты шаршап-шалдығуына жол беруге де болмайды. Белсенді, энергетикалық, көп қайталамалы, қозғалмалы ойындардағы іс- әрекеттер де алуан түрлі. Ойындарда бағыттың аяқ асты өзгеруі және қозғалыс кідірісі бар қысқа жүгірулер, қашықтыққа және нысанаға әртүрлі лақтырулар, кедергіні секіріспен, күш қолданумен жеңіп шығу, арнайы дене шынықтыру жаттығуларына даярлықтары үрдісінде меңгерілген алуан түрлі қозғалыстардың қолданылуы біліктілігін талап ететін барлық әрекеттер әртүрлі тіркесім мен үйлесімдер бойынша жүзеге асырылады. Қозғалмалы ойын ұжымдық сипатқа да ие. Оларды өткізуде мына төмендегідей бірқатар міндеттер көзделген [2].

*Сауықтыру міндеті. О*йыншылардың дене шынықтыру даярлықтары мен жас ерекшеліктері ескерілген жаттығуды дұрыс ұйымдастыру кезіндегі қозғалмалы ойындар бойдың өсуіне, қозғалыс-тірек аппараттарының нығаюына және дамуына, адамдардың дене-тұлғасы дұрыс қалыптасуына, сонымен бірге ағзаның қызметтік функциясы жоғарылауына мүмкіндік береді. Ойындар барысында шамадан тыс бұлшық ет қуаттылығы мен тыныс алудың созылмалы кідірістері болмауға тиіс. Сауықтыру мақсатындағы қозғалмалы ойындарды таза ауада жыл бойы өткізу айрықша құнды: бұл спорт түрімен айналысушылар шыныққан үстіне шыныға түспек, ағзаға келіп түсетін оттегі көлемі де көбейе беретін болады.

Б*ілім беру міндеті. Әлбетте, бұл о*йын жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпалын тигізеді. Бұл талдау, салыстыру, жалпылау және қорытындылар шығару іскерлігітанылатын және дамытылатын саналы іс-әрекетке де жатады. Оның қозғалыс әрекеттері мен ережелері ойыншылардың нақты өмірдегі мінез-құлық туралы сенімдері мен ұғымдарын қалыптастырады, қоғамдағы, әсіресе адамдар арасындағы қарым- қатынастардың нығайтылуына көмегі бар.

*Тәрбие беру міндеті. Қозғалмалы ойындар к*өп жағдайда дене қасиеттері (күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік, икемділік) кешенді дамытылуына мүмкіндік береді. Тек осындай жағдайда ғана әрбір қозғалмалы ойын жан-жақты дене тәрбиесінің тиімді тетігіне айналдырылатын болады [3].

Күш қолдануды талап ететін ойындардың түрлері көп. Негізінен халқымыз күштілікті, ептілікті қажет ететін ойындарды ойнаған. Осы ойындар арқылы олар өздерін үлкен сайыстарға дайындайтын. Соңғы жылдары мұндай ойын түрлеріне мектептер, балабақшалар ұжымдарының айрықша ділгірлігі бар екендігі айқын сезіліп қалды. Тапсырыстар да көптеп түсуде. Сондықтан да құрамында М. Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік униыерситетінің оқытушылары Бекболат Шилібаев, Дархан Мінәрбеков және Жанар Ешеналықызы бар авторлық ұжым ұлттық спорт ойындарын ортамызға қайтаоралту, жаңашылдықпен жетілдіру, жаңғырту жолында шығармашылық ізденіспен талмай еңбектенумен келеді [4, 7].

Жалпы елімізде бүгінде ұлттық спорт ойынының 272 түрі бар. Олардың 12-сі – авторлық ойындар. Бір ғана асық ойынының мыңнан астам түрі бар екені айтылады.Алайда бәрінің шарты, ережесі жазылған бір де бір кітап жоқ. Ғаламтордан да мандырымды жауап ала алмайсың. Мерзімді басылымдарда жазылып жататыны болмаса. Сала мамандары бірқатарының мектеп бағдарламасына кірген ережесін жасап шықты. Оған «Ханталапай», «Хан ату», «Құлжа ату», «Құмар», «Қақпақыл», «Қаржу» немесе
«Қаржымақ», «Төрт асық», «Бес тас», «Иірмекіл», «Омпа», «Бәйге», «Бес табан» т.б. ойын түрлері жатады. Асық ату ойындарының нақтылы зерттелгені 41-дің үстінде. Жоғарыда аталған «үштіктің» тарапынан бұрынырақта ойластырылған «Үш бас» асық ойыны 42-ші ретпен енгізілді. Бұл ойындарды негізінен жасөспірім балалар ойнайды. Яғни болашақ ел

қорғайтын жауынгер жас кезінде асық ату арқылы мергендігін шыңдайды, дәлдігін жетілдіреді, ептілігін арттырады. Осылай жастай шыныққан бала ержеткенде епті жауынгерге айналады. Қысқасы біздің «Ұлттық спорт» деп жүргеніміздің тарихи-этнографиялық маңызы, міне, осы.

Аталмыш авторлар үштігінің күшімен «Қазақ шаңырағы» топтық- командалық ұлттық спорт ойынының ережесі түзіліп, айналымға енгізілгенін де атап өткеніміз жөн. Бүгінде бұл ұжым ежелден бар ұлттық ойындарымыздың негізінде «Қазақ қырандары» аталатын ұлттық сапалық-сынақтық спорт ойынының ережелерін түзіп, мақсатын айқындап, сынақтан өткізу үстінде. Бұған дейін «Үш бас» ойынынан онлайн-жарыс ұйымдастырылған болатын. Ендігі жерде мұндай іс-шараны «Қазақ қырандарынан» да ұйымдастырудың мүмкіндігі бар. Бір отбасында екі бала болса жеткілікті. Ендігі жерде оны ұлттық ойын түріне айналдыруымыз керек. Айта кетейік, «Үш бас» бірқатар жиын-тойларда жұрт назарына ұсынылып, бильярдты, теннисті алмастыра да бастады. Қысқасы, оған жеген ел-жұрттың қызығушылығы жоғары [5].

Ал мына «Қазақ қырандарының» неліктен ұлттық сапалық-сынақтық ойын түріне жататындығына келетін болсақ, бұрыннан бар ұлттық жеті ойынның ең қиын жаттығулары оның түпнегізі етіліп алында. Яғни дәстүрлі ойындардың біразын біріктіріп, бір арнаға жинақтап, қазақыландырдық. Ондағы жүрістерді орындауға мектеп, колледж оқушылары мен жоғары оқу орындары студенттерінің мүмкіндігі жете ме, жоқ па ол жағын да зерттедік. Тәжірибелік сынақтар да өткіздік. Осынау топтық ойын түрі бар- жоғы он минутқа ғана созылады. Алайда ұзақ, үздіксіз жаттығуды, дене мүшелерін ұдайы жаттықтыруды талап етеді. Аяқ пен қолдың, мойын мен омыртқаның буындарықоғзалысын қамтамасыз ететін, күш қолдануды, қырағылықты, дене күші, қасиеттерін (сапаларын) қажет ететін ойын. Бүгінгі таңда ғаламтор қиырларын кезіп, тек саусақтары ұшымен ғана жұмыс істейтіндіктен, қимыл-қозғалысы шектеліп, физикалық тұрғыда жетілмей қалып жатқан жасөспірімдердің күшін еселеуге зор септігін тигізетін осындай ойын түрінің қажеттігі айқын сезіліп те отыр.

«Қазақ қырандарының» құрамына күш қолдануды, қырағылықты, болмыстық, сапалық қасиеттерді қажетсінетін «Білек айқас», «Құс жүріс», «Қол тартыс», «Бел күрес», «Салмақ көтеру», «Иық итеріс», «Сынақ» секілді ойын түрлерін енгіздік. Бұл ойындардың оған қатысушыларға физикалық тұрғыдан зор пайда берері анық.

Жалпы ойынды ашық алаңда, спорт залында өткізуге болады. Ортадан сызық сызылады. Ойынға қатысушылар екі топқа бөлінеді де сол ортадағы сызықта санына, бойларына қарай қатар түзеп тұрады. Ойынды жүргізу үшін екі топқа ортақ бір басқарушы (төреші) тағайындалады. Төрешінің берген бұйрығы бойынша ойын басталады. Ойынға қатысушылар айла-амал қолданып, алаңның ішінде жүріп, өз тобына жеңіс әкелуді қарастырады. Бірақ белгіленген межелі жерден шығуға немесе шатасуға болмайды. Ойын ойыншылардың дене күшін, жүгіру қабілетін жетілдіріп, денелерін шыңдап, денсаулықтарын жақсарта түседі. Бұл ойындар адамның денесін ширатып, бұлшық еттерді қатайтады, төзімділікке, батылдылыққа, ептілікке, керек кезінде тез ойланып, әдіс таба білуге машықтандырады.

Ойын төрешінің басшылығымен басталады және тоқтатылады. Егер ойыншылар бір-бірін жеңе алмаса бірдей ұпай беріледі. Спортшы жарақаттанған немесе киімі қолайсыздық туғызған жағдайда ғана жарыс тоқтатылады. Ойыншы ойынды жалғастыра алмаса ол ойыншыға жеңіліс жарияланады.

Ойын басқарушының берген командасы бойынша қатар түзеп сапта түрған ойыншылар оң жақ шетінен бастап қатар санын «бір, екі, »... деп сол жақ шетіне дейін санап шығады. Содан соң 1 санындағылар 1-ші команда, 2 санындағы ойыншылар 2-ші команда болып бөлінеді. Жарыстың спорт залда өткені дұрыс, өйткені зал сызықтары дайын. Мысалы: залдағы үш сызық, ортадағы шеңбер, оның тең бөлінгені. Осы шеңбер ортасында ойынның көп түрі өтеді. Жарыс бір-біріне қос қолдап сәлемдесуден басталады. Содан соң ойын төрешінің берген бұйрығы бойынша екі топ жарысқа түседі. Екі топтың

мүшелері сапалық-сынақтық сайыстар арқылы бір-біріне, өз өнерлеріне сенімділікті үстеп, жеңіске деген құлшыныстарын білдіреді. Ойынды жоғарыдағыдай тәртіппен жүргізе беруге болады. Ойын қимыл бірлігін қалыптастырып, жеке, топтық іс-әрекетке тәрбиелейді [6].

Бүгінде ұлттық ойындарымызға аса көңіл бөлінбей отырғаны, тіпті кейбір ұлттық спорт түрлерінен айырылып қалу қаупі бар екендігі айтылып та жазылып та жүр. Өз жерімізде тұрып өзіміздің ұлттық ойындарымызды ұлықтай алмауымыз – өзімізге сын. Егер дер кезінде қолға алмасақ, ұлттық ойындарымыздың барлығы «қолды» болып кетуіде ғажап емес. Онсыз да, көкпарды қырғызға, ат үстіндегі полоны ағылшындарға, садақ тартуды Венгрияға «сыйлап» жіберген жайымыз бар.

Елбасы Н. Назарбаев 2020 жылға қарай дене шынықтырумен және спортпен шұғылданатын азаматтардың санын 30 пайызға жеткізу, соның ішінде балалар мен жасөспірімдер санын 15 пайызға жеткізу туралы тапсырма берген болатын. Бүгінде елімізде орташа есеппен әрбір 130-тұрғын ұлттық спорт түрімен айналысады екен. Аз ба, көп пе, оны өздеріңіз топшылай жатарсыздар. Дене шынықтыру мен спорт саласындағы басым бағыттардың бірі қазақстандықтардың дені сау ұлт болып қалыптасуын қамтамасызету. Бұл ретте бұқаралық спортты дамытуға жағдай жасау аса маңызды.

Рас, ұлттық спорт ойындарын ортамызға қайта оралтудың тиімді тетіктері де жоқ емес. Қалай болғанда да ұлттық спорт ойындарының шын жанашыры басқа емес, өзіміз болуға тиіспіз. Баршаның күш жұмылдыруын қажет ететін бір игілікті іс осы.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР БжҒМ. Типтік оқу бағдарламасы. Ұлттық спорт түрлері. – Астана, 2006.

2. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Дене тәрбиесі және спорт. – Алматы: Республикалық мемлекеттік «Рауан» баспасы, 2000. – 31 т.

3. Төтенай Б. Дене тәрбиесі. Оқулық. – Астана: «Фолиант», 2012.

4. Иманбекова Б.И. Мектептегі ғылыми-әдістемелік жұмыс. – Алматы, 2003.

5. Баимбетов Т. Дене шынықтыру сабақтарындағы жалпыдамытушы жаттығулар және терминология. Әдістемелік құрал. – Алматы: «Қазақ университеті», 2006.

6. Джекенов Б.С., Касымов С., Шилібаев Б.А. Ұлттық қимыл-қозғалыс және спорт ойындары. Оқу құралы. ТарГУ им М.Х.Дулати. – Тараз, 2014.

7. Шилібаев Б.А., Бекбергенова Ж. Еліміздегі дене шынықтыру және спорт, олимпиадалық ойындар тарихы. Оқу құралы. ТарМПИ. – Тараз, 2016.

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ОЙЫН БАРЫСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Мурзабеков Мейрамбек Махмутович
Аға оқытушы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: aidarov_orazhan@mail.ru

Түйін. Футболшылардың қозғалыс әрекетінде өте үлкен орынды жүгіру алады. Жүгіру футбол алаңындағы маневрлік қозғалыстардың негізгі техникалық құралы болып саналады. Ойыншылар ойнау техникасы мен алаңда орналасуымен ғана емес, сонымен қатар психофизиологиялық ерекшеліктерімен де алаңдағы позициясымен ерекшеленеді. Соңғы жылдары ойын айтарлықтай өсті. Бұл, ең алдымен, ойыншылардың маневрлік қабілетін, ұтқырлығын арттыруда, доп немесе алаңның әр учаскесінде орын үшін қарқынды күресуге ұмтылуынан көрінеді.

Кілт сөздер: футбол, жүгіру, секіру, қозғалыс, дене шынықтыру, пас беру.

Аннотация. Очень большое место в двигательной деятельности футболистов занимает бег. Бег считается основным техническим средством маневровых движений на футбольном поле. Игроки отличаются не только техникой игры и расположением на поле, но и психофизиологическими особенностями своего положения на поле. В последние годы игра значительно выросла. Это проявляется, прежде всего, в повышении маневренности, мобильности игроков, стремлении интенсивно бороться за мяч или место на каждом участке поля.

Ключевые слова: футбол, бежать, прыгать, движение, физическая культура, пас давать.

Annotation. Running occupies a very large place in the motor activity of football players. Running is considered the main technical means of maneuvering movements on the football field. Players differ not only in their playing technique and location on the field, but also in the psychophysiological features of their position on the field. The game has grown significantly in recent years. This manifests itself, first of all, in increasing the maneuverability, mobility of players, the desire to intensively fight for the ball or a place on each section of the field.

Keywords: football, run, jump, movement, physical education, pass.

Кіріспе

Футбол – барлық елдерде дерлік ең танымал ойындардың бірі. Ол әртүрлі қозғалыстармен сипатталады: жүру, жүгіру, тоқтау, секіру, дриблинг, қарсыластармен физикалық тұрғыда күш сынасу арқылы жүзеге асырылады. Мұндай алуан түрлі қозғалыстар жүйке жүйесін, қозғалыс аппаратын нығайтуға, зат алмасуды жақсартуға, барлық дене жүйелерінің белсенділігін арттыруға көмектеседі.

Ойын кезіндегі футболшылардың қимыл-қозғалысы күрделі және алуан түрлі. Ол құрылымы, сипаты және күрделілік дәрежесі бойынша әртүрлі қозғалыс әрекеттерінің үлкен санын қамтиды. Олардың ішінде негізгілері доппен қимылдар (тоқтату, пас беру, соққылар, дриблингтер) және футбол алаңын айналып өту (жүгіру және жүру).

Футболшылардың қозғалыс әрекетінде өте үлкен орынды жүгіру – футбол алаңындағы маневрлік қозғалыстардың негізгі техникалық құралы алады. Оның жеңіл атлетикадағы жүгіруден айырмашылығы бар. Футболшының жүгіруі – жылдам немесе баяу жүгірумен, үдеумен және серпілумен сипатталады; ол өзгермелі ырғақ пен қарқынмен, жүгіру қашықтарының алуан түрлілігімен сипатталады. Айнымалы жүгіружылдамдығымен қатар, футболшыға кенет тоқтаулар және жиі алдын ала болжауға болмайтын бағыттың күрт өзгеруі тән. Ол өте жоғары жылдамдық пен қысқа мерзімді қозғалыстармен толығады.

Ойыншылардың қызметі бойынша бөлінуі ойын әрекетінің негізгі принциптерінің бірі болып табылады. Ойыншылар ойнау техникасы мен алаңда орналасуымен ғана емес, сонымен қатар психофизиологиялық ерекшеліктерімен де алаңдағы позициясымен ерекшеленеді.

Ойын әрекетінің тиімділігі сенсомоторлы реакцияның көрсеткіштерімен тығыз байланысты. Ең интегративт ісенсомоторлы көрсеткіш «уақыт сезімі» болып табылады, оны футболшылардың ерекше қабілеттерінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады. Уақыт сезімін дамыту анализаторлар кешенінің қызметіне негізделген. Әртүрлі рөлдегі футболшылар уақыт аралығын мамандандырылған шешім қабылдауы керек. Артқы шептегі ойыншылар, қорғаушылар 5-10 секундтық аралықта жақсы бағдарлануы керек, бұл ойынды ұйымдастырумен байланысты, орталықтар – 3 секундтық аралықта жартылай қорғаушылар, алға шептегі ойыншылар – 1 секунд, ең тұрақты соққы интервалы. Командалар қарсыластың жоспарын ашуға тырысып, өз ниеттерін бүркемелеу арқылы қарсыласынан артықшылық алуға тырысады. Ойын өз командасының ойыншыларының өзара әрекеттесуімен және қарсылас ойыншылардың қарсыласуымен, допты алып кетуге

және шабуылды ұйымдастыруға бар күш-жігері мен шеберлігін жұмсауы мен жалғасады. Осыған байланысты ойыншының операциялық ойлауына қойылатын талаптар бірінші орынға шығады. Көптеген басқа спорт түрлерінің өкілдерімен салыстырғанда футбол ойындардың өкілдері шешім қабылда ужылдамдығында айтарлықтай артықшылыққа ие екендігі дәлелденді. Ойлау жылдамдығы жағдайдың өзгеру ықтималдығын ескеру қажет болғанда, сондай-ақ эмоционалды стресс жағдайында шешім қабылдау кезінде ерекше маңызды.

Допты қақпаға соғу үшін қарсыластың қарсылығын жеңу керек және бұлойыншылар белгілі бір технология мен тактиканы меңгерген, жылдам қозғала алатын, қозғалыс бағыты мен жылдамдығын кенет өзгерткен жағдайда ғана мүмкін болады [1].

Футболшының ойындағы белсенділігі қорғаныс пен шабуылдың жеке әдістерінің жиынтығы ғана емес, ортақ мақсатпен біртұтас динамикалық жүйеге біріктірілген әрекеттер жиынтығы. Команда ойыншыларының дұрыс қарым-қатынасы ұжымдық қызметтің негізі болып табылады, ол ұжымның ортақ мүдделеріне жетуге бағытталуы және әрбір ойыншының бастамасы мен шығармашылық белсенділігіне сүйенуі керек. Әрбір ойыншы тек шабуыл жасап қана қоймай, өз қақпасын белсенді түрде қорғай білуі керек. Қарсыластың шабуылын тоқтату немесе оның соққы жасауына жол бермеу үшін оның барлық әрекеттеріне қарсы команда ойыншыларының, серіктестердің орналасуын және орналасқан жерін ескере отырып, дер кезінде және дұрыс жауап беру керек. Ойын әрекеті қимыл-қозғалыс дағдыларының тұрақтылығы мен өзгермелілігіне, дене қасиеттерінің даму деңгейіне, ойыншылардың денсаулық жағдайы мен интеллектіне негізделген.

Соңғы жылдары ойын айтарлықтай өсті. Бұл, ең алдымен, ойыншылардыңманеврлік қабілетін, ұтқырлығын арттыруда, доп немесе алаңның әр учаскесінде орын үшін қарқынды күресуге ұмтылуынан көрінеді. Ойын кезіндегі қарқынды физикалық белсенділік үлкен энергия шығынын талап етеді.

Ойын әрекетінің энергиямен қамтамасыз етілуі аралас сипатта болатыны анықталды (аэробты-анаэробты). Аэробты сыйымдылықтың негізгі көрсеткіші – футболшылардағы оттегінің максималды шығынының (МОК) шамасы біліктілік өскен сайын артады және спорт шеберлері 5,1 л/мин (1 кг салмаққа шамамен 60 мл) жетеді. Ойын барысында футболшылар өздерінің максималды энергетикалық әлеуетінің 80-90% пайдаланады.

Дененің функционалдық жағдайының маңызды көрсеткіші жүрек-тамыр жүйесі болып табылады. Жүрек соғу жиілігі (ЖЖ) физиологиялық жүктеменің дәрежесін көрсететін кардиологиялық критерий болып табылады. Ойын кезінде футболшылардың жүрек соғысы минутына 180-210 соққыға жететіні анықталды.

Жаттығу жүктемесінің мәні ойыншы орындаған белгілі бір жаттығулардың оның денесіне әсер ету дәрежесін көрсетеді. Әр бір жаттықтырушы үшін қолданылатын жаттығулардың әсерін және олардың ағзадағы өзгерістер сипатына қарай жүйеленуін білу маңызды. Зерттеулер көрсеткендей, футболшылардың арнайы жаттығулары дененің реакциясында айтарлықтай ерекшеленеді. Ойын кезінде спортшы 2-5 кг салмақ жоғалтады. Әр түрлі жыныстағы және біліктіліктегі спортшылардың энергия шығындары әртүрлі. Сонымен, ойын алдында футболшылардың тамыр соғысы тыныштықпен салыстырғанда минутына 15-27, кейде одан да көп соғуы артады. Бір қатар зерттеулер жүрек-қан тамырлары қызметінің жоғарылауы әртүрлі спорттық мамандықтардағы спортшыларда әртүрлі болатынын атап өтеді. Футболшылар арасында бұл көрсеткіштер қақпашылар арасында айтарлықтай өседі. Бұл олардың ойынның ең маңызды желісі – өз қақпасын қорғайтындығынан болса керек. Дегенмен, спорттық іс-әрекеттегі эмоционалды қозу тек оңтайлы қарқындылық дәрежесімен және эмоциялардың әрекеттің негізгі міндеттерін орындауға міндетті түрде бағдарлануымен ғана жағымды мәнге ие болатынынесте ұстаған жөн [2].

Сонымен бірге эмоциялар берілген спортшы үшін ең күрделі және қиын спорттық тапсырмалар мен әрекеттерді сәтті орындауға ынталандырушы әсер етуі мүмкін. Белсенді эмоциялар спорттық белсенділікке ынталандырушы әсер етеді. Керісінше, пассивті эмоциялар іс-әрекеттерді демобилизациялайды, кешіктіреді, тежейді. Спорттық тапсырмаларды орындау кезінде туындайтын футбол жекпе-жегінің эмоциялары (құмарлық, спорттық ашу, спорттық бәсекелестік сезімі және т.б.) ерекше орын алады. Мұндай эмоциялар (жағымды да, жағымсыз да) спортшыға жарыс(ойын) процесінде туындайтын қиындықтарды сәтті жеңу үшін оның күші мен қабілеттерін жұмылдыруға көмектеседі және айтарлықтай, көбінесе максималды күш-жігерді қажет етеді.

Материалистік ілімдер аясында И.П. Павлов, белгілі бір эмоционалдық күйлердің спортшының өнімділігіне әсері жүйке процестерінің ми қыртысынан орталық жүйке жүйесінің қалаусыз бөліктеріне таралуының салдары екендігі белгілі болды. Зерттеу жүргізген П.К. Анохин (КСРО), Г. Мегун (Италия), Г. Селье (Канада), Вулдридж (Англия): адамның эмоционалдық тонусы «торлы формация миының» ми қыртысына сергітетін әсерге байланысты екенін көрсетті.Белсенді эмоциялары бар футболшылардың тиімділігінің жоғарылауы жүйке жүйесінің қозуының оңтайлы дәрежесіне сәйкес келеді. Оптималды – белгілі бір жағдайларда спорттық іс-әрекеттерді сәтті орындау үшін ең қолайлы қозу дәрежесі. Әрине, экстремалды жағдайларда бұл оңтайлы қозу жоғары дәрежеде сипатталады, бірақ ол шамадан тыс қозуға айналмайды, бұл үшін өзін-өзі бақылаудың төмендеуі тән [3].

Футбол тәжірибесін талдау көрсеткендей, мұндай эмоцияларды бастан өткерген кезде футболшы өзінің күшін сәтті жүзеге асыра алмайды және табысқа жете алмайды. Сонымен, спортшының спорттық іс-әрекеттерді орындау кезінде бастан кешіретін эмоцияларының белсенді немесе пассивті сипаты нәтижеге жетудің сәттілігіне әсер етеді, спортшының іс-әрекетін белсендіреді және ынталандырады, немесе керісінше, оларды тежейді, жұмыс қабілеттілігін басады және төмендетеді. Сонымен қатар, іс-әрекетте және, атап айтқанда, спортта эмоциялар ынталандырушы мәнге ие. И.М.Сеченов адамның ерікті іс-әрекетінің эмоционалдық мотивациясы туралы айтып, адамның іс-әрекеті тек оймен ғана емес, сезіммен де басқарылатынын көрсетті.Көбінесе сезімдер футболшыны белгілі бір мақсаттар қоюға, өмірде белгілі бір мақсаттарды таңдауға, шешім қабылдауға және орындауға итермелейтін ең күшті мотивтерге айналады. Дене шынықтырумен және спортпен айналысуға, спорт мамандығын таңдауға, оны жетілдіруге және жоғары спорттық нәтижелерге жетуге эмоционалды мотивтер мыналар болуы мүмкін: салауатты денешынықтырумен айналысатын қуаныш, жоғары нәтижеге қанағаттану, көрсетілген спорттық жетістіктерді көпшілік мойындау мен бағалауға моральдық қанағаттану және т.б. күрделі тәжірибелер. Бұл сезімдердің жоғары дамуы спортшыны мақсатқа жету үшін күресуге итермелейді, күрестің қиын сәтінде барынша күш-жігерін көрсетуге мотив қызметін атқарады [4].

Ойыншылардың жүйке жүйесінің үлкен шиеленісі мен жеңіске жету үшін моральдық және күшті күш-жігер қажет екенін ескермесек, ойынның мәні толық ашылмайды. Футболшының іс-әрекетін сипаттайтын барлық аспектілерді білу оқу-жаттығу және бәсекелестік процестерді жоспарлауға, нормативті негіздерді немесе үлгілік сипаттарды жасауға көмектеседі, оған жету үшін оқу-жаттығу процесі бағытталуы керек.

Мамандар футболшы матч кезінде допты 1,5-3 минут (50-ден 100 рет) иемденетінін, ал доп 65-70 минут ойнайтынын атап өтті. Сондықтан допсыз футболшының әрекеті негізінен ойынның нәтижесін анықтайды. Ойынның 90 минутында футболшы орындайды (рет саны): доп үшін күресу – 14-тен 42-ге дейін, секіру – 2-ден 15- ке дейін, жұлқу – 42-ден 78-ге дейін, жеделдету – 42-ден 62-ге дейін. Бұл әрекеттерспортшының жылдамдық-күш қасиеттеріне және оларды жүзеге асыру жылдамдығына негізделеді. Сонымен қатар, ойын барысында ойыншы (позициясына байланысты) 12-ден
14 км-ге дейін жүгіреді. Жүгіру қарқындылығы нақты тактикалық есептерді шешу барысында жиі өзгереді. Матч бойы ойыншылар барлық 4 қарқындылық аймағына және

матчтың жалпы уақытының 25-30% байланысты жұмысты орындауы керек, ойыншылар оттегі қарызы жағдайында өткізеді. Футболшылардың жылдамдық-күш белсенділігі әртүрлі (1800-ден 2500 м-ге дейін), ал доппен және допсыз ойыншылардың максималды жылдамдықпен жүгіретін негізгі қашықтықтары 7-15-20 және 45 м. Сондықтан футболшылардың ойын әрекеттері көп жағдайда жоспарланады, онда бұл спортшы «жылдамдық күші» деп аталатын нәрсені көрсетуі керек. Алайда футболшының іс-әрекетінің тиімділігі «жылдамдық» немесе «жарылыс» күшіне негізделген олардың орындалу жылдамдығымен ғана емес, сонымен қатар жоғары консистенциямен, уақыт бойынша дәл мөлшерлеумен және күш көлемімен анықталады, ол «күш ептілігі» ұғымымен біріктіріледі.

Сонымен қатар, футболшының келе жатқан шаршау жағдайында әрекеттерді орындау қабілеті болуы керек, бұл күш пен жылдамдыққа төзімділікке де белгілі талаптар қояды. Сондықтан футболшының ерекше жылдамдық күшін әртүрлі арақатынастарда жылдамдық, «жарылыс күші», «күш» ептілік және «күш» төзімділік қасиеттерін қамтитын туынды деп санау сәнге айналған. Ал футболшының жылдамдық-күш көріністеріне қабілетін күш пен жылдамдықтың туындысы емес, дербес қасиет деп түсіну керек. Бұл қасиет жылдамдықпен, шыдамдылықпен қатар қойылуы керек, ал оны тәрбиелеуде барабар, бірегей құралдар мен оқыту әдістері қажет. Сонымен бірге футболшылардың жылдамдық-күш қасиеттерін тәрбиелеуді тиімді жүзеге асырудың таптырмас шарты – олардың жас ерекшеліктеріне, дайындығына сәйкес денетәрбиесі құралдары мен әдістерін дұрыс таңдау болып табылады [5].

Экономиканы және адами құндылықтарды заманауи қайта құру жағдайында қоғамның пайдалы мүшесі болу үшін әрқайсымыздың үйренеріміз көп. Қоғамға пайдалы болу процесі әлеуметтену деп аталады. «Әлеуметтену» ұғымы өте кең және оған қызығушылық тек әлеуметтік психология шеңберімен шектелмейді, антропология, әлеуметтану және педагогика, дене тәрбиесі сияқты басқа қолданбалы ғылымдармен тығыз байланысты. Қозғалыс қызметі, оның ішінде спорт, мемлекетіміздің әлемдік қауымдастыққа интеграциялануы және нарықтық экономиканың дамуы жағдайында жас ұрпақты әлеуметтендірудің ең тиімді құралдарының біріболып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Голомазов С.В. Футбол теориясы мен әдістемесі Ойынның техникасы: Т.1. // Голомазов С.В. – М.: SportAcademPress, 2005. – 472 б.

2. Арестов Ю.М. Жоғары дәрежелі футболшыларды дайындау // Ю.М. Арестов, М.А. Годик. – М., 2007. – 127 б.

3. Гагаева Т.М. Футбол психологиясы / Гагаева Т.М. – М.: ФиС, 2009. – 215 б.

4. Деркач А.А. Жаттықтырушының педагогикалық шеберлігі // А.А. Деркач, А.А. Исаев. – М.: Дене шынықтыру және спорт, 2007. – 375 б.

5. Голомазов С.В. Футбол теориясы мен әдістемесі: Ойынның техникасы: Т.1. / Голомазов С.В. – М.: SportAcademPress, 2005. – 472 б.

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Шоңов Еркін Шәйбекұлы
Аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: shaibek.ilias@mail.ru

Түйін. Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануына әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу.

Мектептен тыс дене тәрбиесі және спорт жұмыстарының міндеттері: Жүйелі түрде жаттығумен айналысуға жастарды көбірек тарту; Оқушылардың денсаулықтарын нығайту; Дене мәдениеті саласының бөлімдерінде көпшілік спорт жұмыстарына қызығушылығын қалыптастыру; Нұсқаушылық және төрешілікке дайындау.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, ата-бабадан жеткен байлық, денсаулық, баланың дамуы.

Аннотация. Задачи внеклассной работы по физической культуре: помощь в укреплении здоровья ребенка; закаливание организма; привитие детям привычки к регулярным занятиям физической культурой и спортом; привитие двигательных навыков.

Задачи внешкольной физкультурно-спортивной работы: привлечь больше молодежи к систематическим занятиям физическими упражнениями; укрепление здоровья учащихся; формирование интереса к массовой спортивной работе в разделах физической культуры; подготовка к инструктажу и судейству.

Ключевые слова: национальные игры, достаток от предков, здоровье, развитие ребенка.

Annotation. tasks of extracurricular work on physical culture: assistance in strengthening the health of the child; hardening of the body; instilling in children the habits of regular physical education and sports; instilling motor skills.

Tasks of extracurricular physical culture and sports work: to attract more young people to systematic physical exercises; strengthening the health of students; formation of interest in mass sports work in the sections of physical culture; preparation for the briefing and judging.

Keywords: national games, wealth from ancestors, health, child development.

Халық жасаған мұралар сан алуан. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі буынға мирас етіп, іс-әрекет үстінде көзін қанықтыра беруден бастаған. Солардың бірі ұлттық спорт ойындары. Халықтың сәби шағымен бүгінгі өскелең дәуірінің куәсі ретінде, адам баласының фантазиялық ой жүйесінің заңды жалғасы ретінде оны үйренудің тәжірибеде пайдаланудың үлкен білімдік, тәжірибелік маңызы бар. Ұлттық спортойындары интернационалдық-патриоттық тәрбиенің құралы. Олай дейтініміз, ұлттық спорт ойындары арасында өзара үндестік, тығыз байланыс бар. Ұлттық спорт ойындарынатек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйегекелтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған орында. Бұл пікіріміз жалаң болмас үшін, заманымыздың заңғар жазушысы , ұлы ойшыл - кемеңгер ғалым Мұхтар Әуезовтың мынабір пікірін еске ала кетейік: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жолында, өздеріқызықпаған алуан өнер бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше қазба көтеру, жұрттыңкөзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір мағыналары болған. Міне осы жұртқа ортақ, жас ұрпақты жан-жақты қызықтырып, көңіл көтеретін ойындар халықпен бірге жасасып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келеді» [1].

Қазақ халқының көңіл көтеруге арналған көптеген ойындары бар, алайда соларды баяғы күйде пайдалану міндетті емес, оны уақыт талабына сай өзгертіп, өңдеуге болады. Ұлт ойындары ата-бабамыздан бізге жеткен, өткені мен бүгінгіні байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан оны үйренудің, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың, заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге, отансүйгіштікке, патриоттықтәрбиеге пайдасы орасан.

Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. Ойынсыз бала ақыл-ойы, дене сымбаты қалыпты дамуы мүмкін емес. Бұған әсіресе ұлттық спорт ойындарының көмегі зор. Халқымыздың патриоттық сезімін ояту үлгісінде ұлттық ат спорты, тұрмыстағы спорт ойындары тоғызқұмалақ сынды кең тараған ойындарды ертеден ата-бабамыздан қазірге дейін қолданып келеді. Қазақтың ұлттық ойындарын еріккеннің ермегі деп түсінуге болмайды.

Жұмыс жоқтықтан тумаған. Әр ойынның өзіндік мақсаты бар. Олардың көбісі, адамның денесін шынықтыру, буынын бекітуге, шапшандылыққа, алғырлыққа, жүректілікке баулыса, кейбіреулері тіл байытуға, тіл сындыруға, өзін қоршаған табиғатты тануға, тапқырлыққа баулиды [2].

Қазақ халқының ауыз әдебиетінің ең шағын, қысқа формалары болып есептелетін бесік жыры, баланы уату, ертегі, жұмбақ, жаңылтпаш, тақпақ немесе келінге айтылатын беташарды және жұбайларға арналған жар-жарды алып қарайықшы, осылардың өзінде қаншама тәрбиелік мән-мағына жатыр. Қазақ халқының ұлттық ойындарында ұрпақ қанын ойлаған, бір жүйеге келтіріп өрнектелген ой мен әрекеттің, философиялық тұрғыға жетелейтін адамгершілік үлгі-өнегенің желісі бар. Қазақ халқының ұлт ойындары негізінен 3 жүйеден тұрады: ойын-сауық, дене шынықтыру, спорт және ой шыңдау.

Жас ұрпақты бала күнінен дұрыс тәрбиелей білудің қажеттілігін өте дұрыс түсінген халық ойынының да ойлы, ақылды ұстаз ролін атқару жағын мұқият қарастырған. Жастарды жан-жақты дайындау мақсат етілген [3, 4].

Ұлттық ойындарды ойнайық деп айту оңай. Оны қызықты өткізу үшін талай ғасыр бойы халық талқысынан өткен ойындардың тәртібін біліп, мазмұнын, мақсатын түсіну қажет және ойынға жиналған адамдарды жасына, мамандығына қарай топтай білудің маңызы зор.

Қазақтың ұлттық спорт ойындарын түр сипатына қарай төрт топқа бөліп ойнатуға болады:

- балаларға арналған ойындар;
- жасөспірімдерге арналған ойындар;
- бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар;
- үлкен-кішіге бірдей ортақ ойындар.

1. **Балаларға арналған ойындар.** Бала бақшадағы балаларға немесе бастауыш сынып оқушыларына жедел қимылды ой және ой қабілетін арттырудағы қазақтың ұлттық ойындарын ойнату керек. Олардың баяу қимылын жеделдету мақсатымен «Үш орындық», «Кім жылдам?» ойындарын ойнатуға болады. Сонымен қатар қазақтың балаларға арналған тәлім-тәрбиелік мәні зор ойындары көп: «Ақ серек, көк серек», «Орамал тастау», «Мысық пен тышқан», «Асық», «Қарақұлақ», «Қуыр-қуыр қуырмаш», «Теңге ілу», «Ұшты-ұшты», «Сақ құлақ», «Біз де» т.б.

«Орамал тастау» балалардың сүйіп ойнайтын ойыны. Балалардың санықаншалықты көп болса, ойын соншалықты қызық болады. Ойнаушылар тек екі топқа бөлінеді де, арасы 10 адамдай екі сызықтың бойына қарама-қарсы қатарласа тұрады. Жүргізуші қолындағы орамалын бірінші топтың өз жағындағы шеткі ойыншыға береді.Ол өзінің қарсыласының біреуіне тастайды да: «қа» деп дауыстайды. Ол қағып «ғаз», дейді, болмаса «ла» дейді. Сонда «қағаз», «қала» т.б. сөздер шығады. Айтатын сөз екі буыннан ғана тұруы керек. Орамалды қағып алған ойыншы сол бірінші буынның сөзі шығатындай етіп айтуы керек. Егер ол екі буынға арналған сөздің алғашқы буынын тез, дұрыс тауып айта алмаса, онда ортаға шығып, өнер көрсетеді. Енді орамалды қарсыластар тобына өзі лақтырады. Лақтырған кезде жаңағыдай сөздердің бірінші буынын айтуы керек. Жазаны жауап бере алмаған ойыншыда тартып, ортаға шығып өнер көрсетеді. Бұл ойын шапшандыққа, ойын дамытып, ана тілін жетік білуге, тапқырлық қасиеттерге үйретеді.

«Қуыр-қуыр қуырмаш» ойыны балалардың нерв жүйесін шынықтыруға көмектеседі, тілін дамытады, ішкі жан дүниесін байытады.

«Сақ құлақ» ойыны балалардың зердесін дамытып, өнерге деген құштарлығын арттырады.

«Ұшты-ұшты» ойыны баланың сезімталдығын шыңдап, тез жедел ойлай біліп, нақты әрекет жасауға, іштей жинақы болуға қалыптастырады.

«Ақ серек, көк серек» ойыны ұйымшылдыққа, жауапкершілікке, қимыл бірлестігіне тәрбиелейді.

Ойындар біртіндеп жас қайраткер балалардың санасынан орын ала бастайды, білгендерін әр уақытта да ойға ұстауға әзір болуға машықтана береді.

2. **Жасөспірімдерге арналған ойындар.** Сабақ барысында және сабақтан тыс кезінде ойын элементтерін дидактикалық материал ретінде пайдаланудың тек бастауыш сыныптарда ғана емес, сондай-ақ жоғары сыныптарда да пайдасы мол. Жасөспірімдерге арналған ойындар: «Мәлкі тотай», «Қоян», «Кім түртті?», «Үй артында қол ағаш», «Марламқаш», «Айқұлақ», «Етек-етек» т.б.

«Мәлкі тотай» ойыны жасөспірімдерді ұйымшылдыққа, жауапкершілікке, ал «Қоян» ойыны болса шапшандыққа икемділікке үйретеді. Коллектившілдікті, бірігіп әрекет жасауды, шығармашылық ынтымақтықты «Үй артында қол ағаш» ойыны қалыптастырады. «Марламқаш» ойыны жасөспірімді жүйріктікке, сергектікке, қараңғыда бағдарлай білуге, мақсатқа жету үшін еңбектене білуге, өжеттікке, тез ойлап, жедел шешім табуға үйретеді.

«Кім түртті?» ойынында жасөспірімдер арасынан біреуін ойын басқарушы етіп сайлап алу қажет. Ол қалаған бір ойыншыны орнынан тұрғызып, оның басын төмен иіп, еңкейтіп, екі қолымен иығынан басып тұрады. Сонда ол төңірегін мүлде көре алмайды. Бұл кезде ойынға қатынасушылардың бәрі жабыла барып, оны кезек – кезек түртіпқалады да, тым – тырыс тұра береді. Ал басқарушы одан «Сені кім түртті?» деп сұрайды. Егер ол бірінші болып түрткен ойыншының атын дәл басып айтса, түрткіден босатылады да, аталған адам оның орнына келеді. Егер ол алғаш түрткен ойыншыны дәл басып атай алмаса, бір ауыз өлең, жаңылтпаш немесе жұмбақ айтып жазадан құтылады. Өлең де жаңылтпаш та айта алмаса, екі қабаттан есілген сүлгімен бес рет соғылады және басқа жаза тартады. Ойын қайталанып жалғаса береді. Ойын жастарды сезімталдыққа баулиды, өнерпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

3. **Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар.** Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар көбінесе ойын-сауықты болып келеді, сол үшін де кештерде, ойын-сауықтарда ойналады. Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар бір-біріне деген сыйластықты, терең сезімді, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады. Ойындар «Ақ сүйек», «Көрші ойыны», «Соқыр теке», «Алтыбақан» т.б. болып келеді. Соның ішінде «Ақ сүйек», «Алтыбақан» ойынына тоқтала кетейік.

«Ақ сүйек» ойыны жаздың айсыз қараңғы түнінде ойналады. Ойынды жүргізу үшін ірі қараның, жылқының, түйенің кепкен жілік сүйегі керек.

Ойынға қатынасушылар екі топқа бөлінеді. Әр топ өзіне бастық сайлап алады. Ойынды кім бірінші болып бастайтыны екі топ басшыларының жеребесі арқылы шешіледі. Әр топ өз көмбесін белгілейді. Екі топтың ойыншылары алаңға арқаларынберіп, сапқа тұрады. Бірінші болып ойын бастауға мүмкіншілік алған топ бастығы сүйекті алыстата лақтырады. Екі топтың ойыншылары сүйекті іздеуге кетеді. Сүйекті кім тауып алса, сол көмбеге қарай жүгіреді, қалғандары оны қуады, қарсы жақтың ойыншысы жетіп сүйекті алатын болса, бар күшін салып, оны өз көмбесіне жеткізуге тырысады. Топтың басқа ойыншылары да көмекке келеді. Ойын жалғасып қайталанып ойналады. Ойын жастарға қараңғыда бағдарды, мөлшерді айыра білуге, тез, жылдам жүгіруге үйретеді.

«Алтыбақан» жаз күндерінде ойналады. Алтыбақанды құру үшін әрқайсысының ұзындығы 3-4 метрдей алты сырық ағаш және көлденең қоятын бір сырық пен үш арқан керек. Мосыға ұқсатып үш-үштен сырғауылды бір жақ басынан байлайды да екі жерге қадап, ортасына көлденең тағы бір сырық қояды. Сосын ортаға салынған сырғауылдың екі басын сырықтармен қосып, жылжып кетпес үшін арқандармен мықтап байланады. Ортадағы арқан екі жақтағыларына қарағанда сәл төмендеу болады. Алтыбақан тебушілер екі екіден жақтаудағы екі арқанға отырады да, ортадағы арқанға аяқтарын тірейді. Арқандар тым биік, не жерге тиердей тым аласа болмауы керек.

Алтыбақан ойнаушылар жиналып келіп, екі-екіден отырып тебе бастайды. Алтыбақанға отырған екі ойыншы ән бастайды. Жерде тұрып екі жағынан тербетіп тұрған екі ойыншы оларға қосылады да, қалғандары оларды қолдап әнді жалғай түседі.

Ойнаушыларды алтыбақанға кезек-кезек отырғызып, алмастыра береді. Алтыбақан жастарға шығармашылық қуат береді. Ертеде алтыбақан жаңа әуен, жаңа ән-күйдің туатын, бірінші орындалатын орыны да болған.

4. **Үлкен кішіге бірдей ортақ ойындар.** Үлкен кішіге бірдей ортақ ойындарға келсек, оларда жасында шек болмайды. Қазақ салт-дәстүрі ойындарында бұрынғы кезде жас бөлмеген. Кейіннен өзгерте отырып біз оларды төртке бөліп, үлкен мен кішіге арналған ойындар деп мына ойындарды алдық: «Қарғымақ», «Доп тебу», «Қырықаяқ», «Түйілген шыт», «Инемді тап», «Айдап сал», «Мырыш-мырыш» т.б. Осы ойынның ішінде «Мырыш-мырыш» ойынын алып тоқтала кетсек, ойыншылар қаншалықты көп болса соншалықты қызық болады. Ойынға қатысушылардың еркіне байланысты жас мөлшеріне, жынысына қарамай қатынаса беруіне болады. Ойын жүргізуші ойыншыларды жайғасып отырғаннан кейін ортаға бір орындық алып шығып, оған бір ойыншыны отырғызып, тиын тістетеді де, сұқ қолымен кез келген көзі байлаулы ойыншы аузындағы тиынды бергісі келсе «мяу» дейді, бергісі келмесе, ойын жүргізушінің айтқан «мырыш» деген сөзін қайталайды. Көзі байланған ойыншының не десе де, қай ойыншыны көрсетем десе де еркі өзінде. Көбінесе ойын қызықты өту үшін қыздар мен жігіттер араласып ойнайтындықтан көзі байланған қыз болса, онда қыздың аузындағы тиынды алу үшін ер балаларды шығарады да, ал бала болса, онда керісінше. Сонымен көзі байланған ойыншы «мяу» десе жүргізуші көрсеткен ойыншы орнынан тұрып, білдірмей келіп, ортадағы көзі байлаулы отырған ойыншының аузынан тиынды аузымен алып кетіп, білдірмей орнына қайта отыруы керек. Осы кезде жүргізуші ортадағы ойыншының көзін шешіп аузынан тиынды алған ойыншыны тап дейді. Көзі байланған ойыншы кім алғанын таба алмаса, онда көптің ұйғаруымен ортада тұрып ойын көрсетеді. Сосын көзін қайта байлайды. Ал кім алғанын тауып алса, онда орындарынан ауысады.

Бұл ойында жастардың ұйымшылдығы және ойын барысында көзін жұмған жастың сезгіштігі, жылдамдығы артады және жастардың музыкалық қабілетін қалыптастырады. Жігіттер мен қыздарды бірін біріне адамгершілікке, ұйымшылдыққа, бір-біріне деген сыйластығын арттырады [5, 6].

Осы ойындарға қарай ұлттық мұраларды тиімді пайдалану арқылы біз ұлтқа тән салт-сана, әдет-ғұрып дәртүрлерін құрметтеп, үлгі тұтып, өз халқының тілін, дінін қадірлей білетін және өз бойына ұлттық қасиеттерін сіңіріп, жинақтап өскен ұл мен қыз тәрбиелейміз. Сол арқылы жастар өз халқының дінін (менталитетін) өз бойына сіңіріп, ең алдымен, өзінің кім екенін, шыққан тегін танып біле алады да, басқаның қадір қасиетін сезініп, өзі де соларды үйретететін болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – А.: Рауан, 1991.

2. Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – А.: Қазақстан баспасы, 1978.

3. Төтенаев Б., Қасымбекова С. Дене шынықтыру оқыту әдістемесі. – А.: Атамұра, 2000.

4. Боданов Ж. Біз патриотизмді қалай түсінеміз? – Жамбыл қаласы, 1996.

5. Естенов Е. Наурыз тойы. – А.: Жазушы, 1993.

6. Жолымбетов Ө. Айгөлек. – А.: Қазақстан, 1975.

МЕКТЕПТЕН ТЫС ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Шоңов Еркін Шәйбекұлы
Аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
e-mail: shaibek.ilias@mail.ru

Түйін. Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануына әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу.
Кілт сөздер: дене тәрбиесі, бала денсаулығын нығайту, жаттықтыру түрлері, спортты нығайту.

Аннотация. Задачи внеклассной работы по физической культуре: помощь в укреплении здоровья ребенка; закаливание организма; привитие детям привычки к регулярным занятиям физической культурой и спортом; привитие двигательных навыков.
Ключевые слова: физическая культура, укрепление здоровья ребенка, виды тренировок, укрепление спорта.

Annotation. Tasks of extracurricular work on physical culture: assistance in strengthening the health of the child; hardening of the body; instilling in children the habits of regular physical education and sports; instilling motor skills.
Keywords: physical culture, strengthening of child's health, types of training, strengthening of sports.

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан-жақты дамуын дене тәрбиесінсіз елестету мүмкін емес. Денесі жақсы дамыған деп күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз.Мектептен тыс дене тәриесі және спорт жұмыстарын мектеп ұжымы оқушылардың ата-аналарымен бірігіп, аудандық, қалалық халыққабілімберубасқармаларыұйымдастырады.

Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру, оқушылардың жан-жақты өсіп жетілуіне, дене шынықтырудық оқу бағдарламасын ойдағыдай меңгеруге көмектесу; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануға әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу.Дене шынықтыру мен спорт жөніндегі сыныптан тыс жұмыстың негізгі формалары: секциялары мен үйірмелердегі сабақтар спорт жарыстары, серуендер, туристік жорықтар, дене шынықтыру және спорт мейрамдары.Серуендер мен жорықтарды балалардың табиғат туралы білімдерін толықтыра алатындай тамаша адамдардық әңгімелерін ести алатындай жерде белгіленген жөн [1].

Мектептен тыс дене тәрбиесі жұмыстары әртүрі ұжымды мекемелерде, жұмыс орындардарында өткізіледі. Ол мекемелер: балалар және жасөспірімдер спорт мектебі, жаздық сауықтыру лагерлері, еңбек сауықтыру лагерлері, стадиондар, дене мәдениеті сауықтыру кешендері, спорт клубтары, бассейндер, спорт базалары, жергілікті тұрғын жерлердегі аула, спорт клубтары. Бұл мектептен тыс жұмыстар, оқу және сыныптан тыс жұмыстарды толықтырады. Жаттықтыру түрлері әр түрлі болып келеді. Спорт түрлерін таңдауға балалардың мүмкіншіліктерін кеңейтеді [2].

Мектептен тыс дене тәрбиесі және спорт жұмыстарын жүргізетін мекемелердің міндеттері:

1) Жүйелі түрде жаттығумен айналысуға оқушыларды көбірек тарту.

2) Оқушылардың денсаулықтарын нығайтуға, дене қуаты дайындығын жоғарылатуға көмектесу, уақыттарын пайдалы өткізулерін ұйымдастыру.

3) Дене мәдениеті саласының әрбір бөлімдерінде көпшілік спорттық жұмыстардың өтуіне қызығушылықтарын қалыптастыру.

4) Нұсқаушылық және төрешілік дағдыларына дағдыландыру. Мектептен тыс мекемелер көптеген мектептің оқушыларын біріктіріп жаттықтырады. Әрбір мекеменің өз педагогикалық ұжымы болады. Әр мекеме өзінің жұмыс істейтін бағыттарында оқушыларды үйрету, жетілдіру, тәрбиелеу жұмыстарын тиімді ұйымдастырады. Мекемелердің қызметші, педагогтар құрамы бағдарламалар, ережелер бойыншабалаларды оқыту, жаттықтыру, тәрбиелеу жұмыстарын жүргізеді.

Осы аты аталған мекемелердегі жұмыстар екі бағытта, ұйымдастырыла жүргізіледі:

1. Арнайы бағыт. Ол бағыт – спорт түрлері бойынша жоғары жетістіктерге жету бағыты. Бұл бағытта жұмыс істейтін мекемелер денсаулықтары мықты, дене қуаты дайындығы жоғары, тұрақты оқушылар контингентімен жұмыс істейді.Ол мекемелер: балалар, жасөспірімдер спорт мектебі, олимпиадалық ізбасарлар спорт мектебі, жоғарғы спорттық шеберлік мектебі, спорттық мектеп интернаттар

2. Жалпы немесе көпшілік бағыты. Бұл бағыттағы жұмыстар балалардың қозғалысқа деген табиғи қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жүргізіледі. Ол бағытта жұмыс істейтін мекемелердің ерекшеліктері, олар денсаулықтары жақсы, белгілі бір уақытта топтың құрамдары ауысып тұрған балалармен жұмыс істейді. Ол бағыттағы мекемелер: жазғы сауықтыру лагері,еңбек сауықтыру лагері, стадиондар, су станциялары, жас туристер станциялары,мәдениет үйлері мен спорттық сауықтыру кешендері, мәдени демалыс парктері, аула клубтары.

Жазғы демалыс лагерлеріндегі спорттық-сауықтыру жұмыстары.Ата-аналар балаларының денсаулықтары мықты, шыныққан, күшті болуын қалайды. Сол үшін оқу мерзімі кездерінде мектептерде дене тәрбиесі және сыныптан тыс спорттық- сауықтыру жұмыстары жүргізіледі. Дене тәрбиесі, спорт мамандары оқушылармен олжұмыстарды жүргізіп, баланың күндік козғалыс белсенділігі 14 сағаттан кем болмауына ұмтылады.

Жаз уақытында ата-аналар ең ұзақ демалыс (каникул) кезінде балаларының тоғыз ай мектептегі уақыттары секілді дене тәрбиесі, спорт жаттығуларымен үзбей, жүйелі, тұрақты айналысуын ұйымдастыра ала ма? Ұйымдастыра алмайды. Оның ең бір тиімді жолы бар. Ол жол көптеген жылдар бойы ұйымдастырылып жүрген балалар демалыс- сауықтыру лагерлеріне балаңызды жіберу.

Балалардың жаздық сауықтыру лагерлерін 7-15 жастағы оқушыларға арнап кәсіпорындар мен мекемелердің, халыққа білім беру департаментінің, денсаулық басқармаларының кәсіподақ комитеттері құрап, ұйымдастырады. Ол кәсіпорындар, мекемелер көп қала жанындағы лагерлер мен кейбір аудандардағы экономикасы мықты кәсіпорындар ұйымдастырған лагерлер. Ауылдық жерлерде бұрынғы кеңес заманындаәрбір ауданның халыққа білім беру бөлімінің басқаруымен балалар денсаулық лагері ұйымдастырылатын. Аудандағы мектептер өз оқушыларын сол лагерге жіберетін. Қазіргі кездерде ол лагерлер жабылып жұмыс істемей қалды да, орта жалпы білім беру мектептерінің жанынан еңбек - сауықтыру лагерлері ұйымдастырылды. Сонымен қатар спорт мекемелерінің қаржыландыруымен спорттық-сауықтыру лагерлері ұйымдастырылады.

Еліміздегі балалар және жасөспірімдер спорт мектептері қазіргі таңда барлық қалаларда, аудан, облыс орталықтарында жұмыс істейді. Көптеген спорт мектептерінің бөлімшелері (филиалдары) ауылдарда окушылармен жаттықтыру жұмыстарын жүргізеді. Балалар және жасөспірімдер спорт мектебінің негізгі мақсаты – оқушылармен жаттықтыру, тәрбие жұмыстарын жүргізіп, спорт түрлері бойынша жоғарғы жетістіктерге жету.

Міндеттері: оқушылардың денсаулықтарын нығайту, таңдап алған спорт түрлерінен кабілеттіліктерін дамыту, халықаралық аренада спорт түрлерінен халқының, отанының намысын қорғайтын мықты ұл, қыздар өсіру, дене тәрбиесі мен спорт бағытында белсенді оқушылар дайындау, жалпы білім беретін мектептерге көпшілік спорт бағытында көмек беру, спортты насихаттау.

Спорт мектептері спорт түрлері бағыты бойынша арнайы және кешенді болып екіге бөлінеді. Арнайы спорт мектептері: қысқы спорт түрлері, спорт ойыидары, жеке сайыс спорт түрлері мектептері деп, спорт түрлерінің багыт ұқсастығына байланысты бөлінеді. Кешенді спорт мектептеріне, аудандардағы көп балалар жақсы көріп қатысатын спорт түрлері кіргізілген мектептер жатады. Ол спорт түрлері әр түрлі бағытта бола береді.

Зерттеулер дәлелдегендей, қазақ күресінің қимылы мен әдістік іс-әрекетттерін мектеп оқушалары мен студентердің дене тәрбиесінің құралы ретінде пайдалану оқушы жастардың физиологиялық дене дамуы мен дене даярлығын жетілдіруге және күнделікті белсенділіктерін арттыруға зор ықпалын тигізеді.

Дене жаттығуларымен сабақ өткізудің сабақтан тыс түрлері үшін денсаулықты нығайту, жұмыс кабілеттілігін сақтау және арттыру, шынықтыру және емдеу, дене және ерік-жігер сапаларын тәрбиелеу, сонымен бірге белгілі бір анықталған әрекеттерді оқытып үйрету мақсатында өз бетінше ұйымдастыру қызметіне тән. Сабақтан тыс шұғылдану сабақтық түріне қарағанда барынша арнайыландырылған мазмұнымен айырмаланады және олардың құрылымы күрделі емес. Әдетте бұл ойын сайыс немесе жеке гимнастика жаттығуларының қандай да бір түрлері түрінде болады. Сабақтан тыс шұғылдану көбінесе сабақтық түріне қарағанда өзін тәртіптілікке, бастамашылдықты алдын ала ойластыруға, мәдениетті демалысқа үйретеді. Сабақтан тыс шұғылданудың мазмұны мен нақтылы міндеттері елеулі дәрежеде шұғылданушылардың бейімділігі мен көңіл-күйіне тәуелді. Сабақтан тыс шұғылдануды өткізу әдістемесінде сабақ өткізу әдістемесіне тән көп ұқсастықтар бар. Олардың құрылымы негізгі жұмысты орындау және оны аяқтау үшін жақсы жағдай жасайтын ағзаның жұмысқа бейімделгіштік кабілетін біртіндеп қамтамасыз етуі тиіс. Жүктемені мөлшерлеп бөлуде көмек көрсету және сақтандыру, шұғылданушыларды ұйымдастыру және сабақ өтілетін орынды дайындау үшін оқытушы басшылыққа алатын көптеген әдістер мен ережелер пайдаланылады [3].

Әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсембин Қ., Алиакпаров З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. – Алматы, 2003. – 95 б.

2. Уанбаев Е.К., Уанбаева Ф.Ж. Мектептегі дене тәрбиесі жұмыстарын жоспарлау, бақылау және есепке алу. – Өскемен: БАЙ баспасы, 2006. – 225 б.

3. Шоңов Е.Ш. Қазақтың ұлттық спорт ойындарын дене тәрбиесі сабағында пайдалану. – ТарМУ баспасы, 2013. – 19-20 б.

РАЗВИТИЕ ВЫНОСЛИВОСТИ У СТУДЕНТОВ 1-2 КУРСОВ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аканов Шарип Каймолдович
Старший преподаватель
Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова
Харичков Олег Сергеевич
Студент 1 курса
Педагогический институт им. У. Султангазина
e-mail: h-vay@mail.ru

Аннотация. В данной статье речь пойдет о роли развития выносливости студентов 1-2 курсов на занятиях физической культуры. Будет рассмотрена важность развития выносливости и основные положения, позволяющие проводить грамотные тренировки по ее развитию. Определение важности роли развития выносливости в жизни студентов. Влияние выносливости на здоровье и физическое состояние студентов. Комплекс упражнения для развития выносливости.

Ключевые слова: физическая культура, выносливость, подготовка, здоровье, методика.

Түйін. Бұл мақалада дене шынықтыру сабақтарында 1-2 курс студенттерінің шыдамдылығын дамытудың рөлі қарастырылады. Төзімділікті дамытудың маңыздылығы және оны дамыту бойынша сауатты жаттығулар жүргізуге мүмкіндік беретін негізгі ережелер қарастырылады. Студенттердің өміріндегі шыдамдылықты дамыту рөлінің маңыздылығын анықтау. Төзімділіктің студенттердің денсаулығы мен физикалық жағдайына әсері. Төзімділікті дамытуға арналған жаттығулар кешені.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, төзімділік, дайындық, денсаулық, әдістеме.

Annotation. This article will focus on the role of endurance development in 1st-2nd year students in physical culture lessons. The importance of developing endurance and the main provisions that allow competent training for its development will be considered. Determination of the importance of the role of endurance development in the life of students. Influence of endurance on the health and physical condition of students. A set of exercises for the development of endurance.

Keywords: physical culture, endurance, endurance, preparation, health, methodology.

Введение

В современном мире система физического воспитания в высшем учебном заведении требует усовершенствования во всех ее компонентах, включая методы предоставления образования, определение направленности и правильную расстановки ценностных ориентиров, а также внедрение современных педагогических технологий. Этообусловлено прежде всего тенденцией к падению уровня здоровья у студентов 1-2 курсов, характеризующееся недостаточным уровнем физической подготовленности и прежде всего выносливости. Низкий уровень выносливости студента ограничивает получение отличных результатах на занятиях, а, соответственно, и общего физического состояния обучающихся. Большая часть студентов не способны полноценно выполнять упражнения, связанные с выносливостью. Именно поэтому развитие этого качества на занятиях физической культуры актуально в настоящее время.

Цель. Изучение роли развития выносливости у студентов 1-2 курсов на занятиях физической культуры в высшем учебном заведении.

Говоря о научной новизне предложенной статьи, следует сказать о важности физической подготовки и в частности развитой выносливости у будущих специалистов.

Современное государство все больше уделяет внимание к уровню здоровья населения и развитию его физических качеств соответственно. С каждым годом появляются новые методы и средства для поддержания высокого уровня физической подготовки молодых специалистов, что провоцирует непрерывное развитие сферы физического воспитания. Современномупроизводству требуется не только квалифицированный специалист, но и человек с хорошей физической подготовкой и уровнем здоровья.

Результаты

Для начала следует определить понятие «выносливость». Обратившись к словарю терминов по физическому воспитанию, мы получаем следующие определения: 1) выносливость – это способность длительно выполнять работу умеренной интенсивности при глобальном функционировании мышечной системы; 2) выносливость – это способность человека к продолжительному выполнению работы неспецифического характера, оказывающая положительное влияние на развитие специфических компонентов работоспособности человека [4].

Исходя из этих определений и практических показателей, развитие выносливости значительно повышает уровень прироста физической работоспособности, что наиболее важно для студентов, проходящих курс физического воспитания.Итак, рассмотрим, какие именно упражнения являются наиболее подходящими для развития выносливости студентов на занятиях физического воспитания. Согласно исследованиям, наилучшим методом развития выносливости являются циклические упражнения аэробного характера, среди которых наиболее доступным для всех студентов является бег. При четкой дозировке нагрузки и интервалов отдыха, а также сочетании этих упражнений с легкой атлетикой и подвижными играми, можно добиться значительных результатов в развитии выносливости и общей физической подготовки в целом. Следует заниматься данными упражнениями именно в комплексе, так как это повышает эффективность этих методов, а также эффект, достигнутый во время занятий таким образом сохраняется более длительно, чем при обособленном выполнении этих упражнений.

Приступая к тренировке, важно уяснить задачи, последовательно решая которые можно развивать и поддерживать свою профессиональную работоспособность. Эти задачи заключаются в целенаправленном воздействии средствами физической подготовки на всю совокупность факторов, обеспечивающих необходимый уровень развития работоспособности и имеющих специфические особенности в каждом виде профессиональной деятельности. Решаются они в процессе специальной и общефизической подготовки.

Равномерный непрерывный метод заключается в однократном равномерном выполнении упражнений малой и умеренной мощности продолжительностью от 15-30 минут и до 1-3 часов, т.е. в диапазоне скоростей от обычной ходьбы до темпового кроссового бега и аналогичных по интенсивности других видов упражнений. Этим методом развивают аэробные способности. В такой работе необходимый для достижения соответствующего адаптационного эффекта объём тренировочной нагрузки должен быть не менее 30 минут.

Слабо-подготовленные люди такую нагрузку сразу выдержать не могут, поэтому они должны постепенно увеличивать продолжительность тренировочной работы без наращивания её интенсивности. После 3 минут периода врабатывания устанавливается стационарный уровень потребления кислорода. Увеличивая интенсивность работы (или скорость передвижения), интенсифицируют аэробные процессы в мышцах. Чем выше скорость, тем больше активизируются анаэробные процессы и сильнее выражены реакции вегетативных систем обеспечения такой работы, а уровень потребления кислорода поднимается до 80-95% от максимума, но не достигает своих «критических» значений. Это достаточно напряженная для организма работа, требующая значительной напряжённости в деятельности сердечнососудистой и дыхательной систем, проявления волевых усилий.

Переменный непрерывный метод отличается от регламентированного равномерного периодическим изменением интенсивности непрерывно выполняемойработы, характерной, например, для спортивных и подвижных игр, единоборств. В лёгкой атлетике такая работа называется «фартлек» («игра скоростей»). В ней в процессе длительного бега на местности – кросса – выполняются ускорения на отрезках от 100 до 500 м.

Такая работа переменной мощности характерна для бега по холмам, или на лыжах по сильно пересечённой местности. Поэтому её широко используют в своих тренировках лыжники и бегуны на средние и длинные дистанции. Она заметно увеличивает напряжённость вегетативных реакций организма, периодически вызывая максимальную активизацию аэробного метаболизма с одновременным возрастанием анаэробных процессов. Организм при этом работает в смешанном аэробно-анаэробном режиме. Всвязи с этим, колебания скоростей или интенсивности упражнений не должны быть большими, чтобы не нарушался преимущественно аэробный характер нагрузки.

Рассмотрим общие эффекты, которые оказывают регулярное выполнение упражнений на выносливость на организм студента. Прежде всего, усовершенствуются приспособительные механизмы и снимается нервное напряжение человека. Улучшаются также обменные процессы в организме и кровоснабжение [2]. Все эти эффекты оказывают положительное воздействие на общее состояние человека, включая самочувствие и работоспособность. Дело в том, что во время тренировки объем циркулирующей крови увеличивается, что обусловлено увеличением содержания плазмы в крови, тем самым нагрузка на сердце уменьшается. При должном выполнении упражнений уровень выносливости стремительно увеличивается, что приводит к достижению поставленных целей в физическом развитии [1].

Помимо улучшения общего физического состояния студентов при работе над выносливостью, отмечается и улучшение работоспособности в занятиях, не связанных с физической культурой. Можно выделить значительное снижение утомляемости, прекращение головных болей и улучшение реакции [3]. Это обусловлено улучшением работы мозга, так как при улучшении кровообращение улучшается питание кислородом его и других органов организма человека.

Проводя занятие по физическому воспитанию преподаватель, давая упражнения на развитие выносливости, должен учитывать индивидуальные особенности организма каждого студента и грамотно распределять нагрузку для каждого студента, чтобы избежать переутомления. Только в этом случае, а также при регулярности тренировок, упражнения на выносливость дадут необходимый результат. Немаловажно заниматься и мотивационной работой со студентами, преподаватель должен провести лекционное занятие о пользе данных упражнений и их эффективности. При отсутствии отдачи студентов на занятиях физической культуры эффективность упражнений на выносливостьстремиться к нулю, а также повышается вероятность обмороков и несчастных случаев, таккак студент не имеет представления о правильном выполнении комплекса. Это, прежде всего, нарушение техники безопасности [5].

Выносливость в спорте – это способность организма сопротивляться утомлению во время длительного выполнения спортивных упражнений.

Уровень развития выносливости определяется прежде всего функциональными возможностями сердечнососудистой и нервной систем, уровнем обменных процессов, а также координацией деятельности различных органов и систем. Существенную роль при этом играет так называемая экономизация функций организма. На выносливость вместе с этим оказывает влияние координация движений и силы психических, особенно волевых процессов спортсмена.

Таким образом, можно прийти к общему выводу, что развитие выносливости на занятиях физической культуры играет немаловажную роль в общем комплексе физического воспитания. Совершенствуя свою выносливость, благодаря правильным,

определенным преподавателем нагрузкам и методам, студент улучшает свое здоровье, физическое и ментальное. Занятия физической культурой в высшем учебном заведении стимулируют улучшение здоровья населения и, следовательно, улучшение работоспособности будущих специалистов, что является немаловажным для современного производства.

Список литературы:

1. Лыжная подготовка: рекомендации по организации самостоятельных занятий для студентов // Чибриков Э.А., Якушин С.А., Подрубный Д.Г., Чибрикова М.Э.// Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2019. – №5 (171). – С. 377-380.

2. Использование принципа системного квантования в подготовке биатлонистов // Колдашов А.И. В сборнике: Сборник материалов научных конференций студентов бакалавриата и магистратуры, аспирантов и прикрепленных лиц (соискателей) Министерство спорта Российской Федерации; Московская государственная академия физической культуры; Московская областная олимпийская академия. – 2018. – С. 253- 258.

3. Важность обеспечения качественной педагогической поддержки на различных этапах деятельности спорстмена спорта высших достижений/ Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ "Нацразвитие" Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. – 2019. – С. 149-151.

4. Занятие спортом вырабатывает положительные качества, применимые в жизни // Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ "Нацразвитие" Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. – 2019. – С. 204-207.

5. Физическая и техническая подготовленность лыжников-гонщиков МГТУ им н.э. Баумана на предварительном этапе подготовки // Колдашов А.И. В сборнике: Сборник материалов научных конференций студентов бакалавриата и магистратуры, аспирантов и прикрепленных лиц (соискателей) Министерство спорта Российской Федерации; Московская государственная академия физической культуры; Московская областная олимпийская академия. – 2018. – С. 247-252.

ДАҢҚТЫ ҚОЛБАСШЫ, ХАЛЫҚ ҚАҺАРМАНЫ, ҚАЗАҚТЫҢ ҚАС БАТЫРЫ БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ МОСКВА ТҮБІНДЕГІ ШАЙҚАСТАҒЫ ЕРЛІК ӨНЕГЕСІ АРҚЫЛЫ ҰЛТ ЖАСТАРЫН ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Ахметов Бахытжан Раушанбекұлы
Аға оқытушы, капитан
e-mail: akhmetov.b@iuth.edu.kz
Боранбаева Жанерке Тохтарқызы
1 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: zhanerke.boranbai@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада ұлт жастарына патриоттық тәрбие берудің тиімді жолдарын зерттей зерделей отырып, өзекті мәселелерді шешу жолдары қарастырылады.II Дүниежүзілік соғыста соғыс тарихында болмаған әскери ұрыс тактикасының 27 түрін меңгерген әлем мойындаған қазақтың қас батыры Бауыржан Момышұлының өнегелі

өшпес ерліктерінің ел жастарын шынайы Отан сүйгіштікке тәрбиелеудегі маңызды ролі қарастырылады.

Әлемді ат тұяғымен дүбірлеткен жауынгер, ержүрек көшпенді елдің ұрпағының бірі, халық қаһарманы, даңқты қолбасшы Б.Момышұлының болмыс-бітімін батырлық пен ерліктері бейбіт кезеңде де тегеурінділік танытып, ұлт рухын асқақтатқан басы ноқтаға сыймай асаулығы мен өр мінезінен айнымаған жан екенін атап көрсетеді.

Кілт сөздер: патриотизм, ерлік, жауынгер, тактик, стратег, маневр.

Аннотация. В данной статье рассматриваются наиболее эффективные способы патриотического воспитания молодежи и пути их решения. Важна роль всемирно известного казахского батыра Бауыржана Момышулы, который создал 27 видов воинской тактики, невиданной в истории Второй мировой войны.

Воин, славный полководец Б. Момышулы, отважный потомок кочевников, потрясший мир верхом на коне, народный герой, героизм и подвиги которого нашли отражение и в мирное время.

Ключевые слова: патриотизм, подвиг, воин, тактик, стратег, маневр.

Annotation: This article discusses the most effective ways of patriotic education of young people and ways to solve them.

The role of the world-famous Kazakh batyr Bauyrzhan Momyshuly, who created 27 types of military tactics unprecedented in the history of the Second World War, is important.

The warrior, the glorious commander B.Momyshuly, a brave descendant of nomads who shocked the world on horseback, a national hero, whose heroism and exploits were reflected in peacetime.

Keywords: patriotism, courage, warrior, tactician, strategist, maneuver.

Кіріспе

Әскери-патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаттары жастарды өз отанының адал патриоты болуға тәрбиелеу. Бүгінгі жастар отанымыздың келешегі, сондықтан олармен санасу, пікірін тыңдау қоғамға белсене араласуына көмектесуіміз қажет болып саналады. Әскери патриоттық тәрбиенің негізгі алатын қоғамдағы ролі ерекше. Жастарды өзінің еліне деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, патриоттық тұрғыда ерекше болып саналуы мүмкін [1].

Патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаты мен міндеттері қоғамыздағы өзгерістердің барлығына жастардың араласуына бірдей ықпал жасау, оған негізінде мектеп жасынан отанға деген сүйіспеншіліктерін арттыруы қажет. Ол дегеніңіз патриоттық тәрбие негізін түсіндіру болып табылады.

Жастардың патриот деген сөзге мағынасын нақты түсіндіру үшін оларға жиі ардагерлермен кездесу өткізу, әртүрлі патриоттық тұрғыда жарыстар өткізу, қоғаммен тікелей байланыстыру біздің мақсатымыз болуы тиіс.

Б. Момышұлы өзінің еңбектерінде ерлік мәселесіне өзіндік анықтама берген.

Ерлік – кісінің қайрат-жігерінің, ақыл-ойының, ар-намысының, ынта-әрекетінің еңбектегі және ел қорғаудағы жеңісті де, жемісті көрінісі. Жеке адам ерлік әрекетке дейін батылдыққа, батырлыққа тәрбиеленіп тәлім алады.

Ерлік дегеніміз не? Бұл адамға туа біткен қасиет емес, дұрыс жүргізілген әскери тәрбиенің жемісі.

Ержүректілік пен батырлықты найзаласқан қолма - қол ұрыстан көргісі келген адам қателеседі.

Ерлік табиғат сыйы емес, ең алдымен өзінің ар-намысын да және азаматтың қасиетті абыройын ұятқа қалу, опасыздық пен масқара болу сезімінен қорғай отырып, адамның ең ұлы сезімін-азаматтық парызын орындау үшін адамгершілік, теңдікте өзіңмен сайысқа түсе отырып, тұтас ұжым өмірінің игілігін ғана емес, сонымен қауып-қатерін де

бөлісіп, жауды барынша жою, жанға-жанмен, қанға-қанмен аяусыз кек алу жолымен жеке басыңды және отандастарыңды қауыпсіз етуге ұмтылу, саналы түрде қауіп-қатерге бас тігуге мәжбүр ету», - дейді Б.Момышұлы [2].

Зерттеу мақсаты. Бауыржан Момышұлының ерлік өнегесі арқылы Отан сүйгіштікке және оған жетуге қойылатын ұлттық болмыстарды үйретеді.

Ел жастарын Отан қорғауда және өз елінің шынайы патриоты болуға жалпы түсінігі қалыптасады.

Зерттеу әдістері. Оқулықтарды, ғылыми әдебиеттерді, ғылыми мақалаларды талдау. Жастардың патриот деген сөзге мағанасын нақты түсіндіру үшін оларға жиі ардагерлермен кездесу өткізу әртүрлі патриоттық тұрғыда тәрбиелеуде ережелерді жетілдіру әдістерін қолдану.

Зерттеу нәтижелері. Патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаты мен міндеттері қоғамыздағы өзгерістердің барлығына жастардың араласуына бірдей ықпал жасауы үшін нақтыланды:

Бауыржан Момышұлы шығыс пен батыс халықтарының ескі заманнан осы заманға дейінгі ойшыл философтарының еңбектерін оқып бойына сіңіре білген. Өмірге деген ой пікірі бар психолог әрі философ тұлға. Батырдың өмірі мен тіршілігі жайлы жазушылар роман, естелік очеректер жазса, ақындар өлең, жыр дастандар арнаған, арнай да береді.

Себебі Бауыржан Момышұлының өмірінің өзі дастан. Ол өзі туралы бір жырында былай деген екен:

«Қадірін білмеппіз ғой тірі кезде»,
Деп жылар қайран қазақ мен өлгенде,
Ұрпақ атап сексенменен жүздігімді,
Тарихтың түпкірінен жүздігімді-деген екен [3].

«Отаным маған қандай жақсылық жасай алады деп сұрама, мен Отаныма не жасай аламын деп сұра өзіңнен» - деп айтқан ұлы ғұламаларымыз.

Қазіргі кезде кең байтақ еліміздің тыныштығын қорғау – әр саналы азаматтыңміндеті болса, мұны жүрекпен сезініп түсіне білу әрбір жауынгердің Отан алдындағы борышы.

Москва түбіндегі шайқас Бауыржан Момышұлының өміріндегі ерекше кезең болды. Жас сардар, 1073 атқыштар полкінің батальон командирі, аға лейтенант Бауыржан Момышұлы сарбаздармен қақаған қыста Мәскеу түбінің омбы қарына малтыға жүріп, бес рет қоршауды жарып шығып, жалпы саны 27 рет қол бастап ұрысқа кіріп, соғыс тарихында болмаған тактикалық маневрлер жасап, әскери өнерге жаңалық енгізген. Командир Момышұлы жетік стратег, асқан тактик, психолог еді. 1941 жылдың 16-18 қараша күндері аралығында Вермахтың Мәскеуге екінші дүркін шабуылы кезінде Б.Момышұлы басқарған батальон өз дивизиясынан қашықта Матронино селосының маңында Волоколам тас жолыда аса ерлікпен соғысты. Комбаттың дарынды басшылығының арқасында неміс әскері бұл маңда 3 күнге іркіліп қалды. Бұл ерлігінен соң жас комбат өз сарбаздарын қоршаудан соғысқа қабілетті жағдайда алып шықты. Алайда аласапыран шақта қысылтаяң жағдайға ұшыраған кейбір полктердің батальон,роталарымен байланысы үзіліп, жауынгерлердің қай жерде, қандай халде екенін білу қиынға соғады. Сондай жағдайға ұшырағандардың бірі – Бауыржан басқарған бірінші батальон еді. Баукең енді шегінудің нақты жоспарын жасайды. Батальонның алдында жүретін он бес адамнан құрылған (алдыңғы жақты барлайтын) барлаушы қойып, взвод- взводпен бөлек-бөлек болып, бірінің ізімен бірін жүргізе жылжуды ұйғарады. Батальон алдындағы барлаушыларды аға лейтенант Рахимов пен саяси жетекші Мұхаметқұл Сләмқұлов басқарады [4].

Күндіз жау көзіне түспеу үшін жауынгерлеріне түнделетіп жүруді бұйырады. Күндіз қалың тоғайда тыныстап, түнде барлаушылар арқылы белгіленген бағытпен сақтана жүріп отырған жауынгерлер табандылық пен төзімділік көрсетіп, қалың қарағайлы тоғай ішінің қалың қарын омбылай жүре отырып, екі күннен кейін Новлянск

пен Ивановск деревняларының аралығынан шығады. Барлаушылардың айтуынша, осы Ивановск деревнясында панфиловшылардың 1075-полкінің бірінші батальоны тұрады екен. Бұлар әлі шайқасқа қатыспағандықтан тың тұрады.Әдісқой, тәжірибелі комдив И.В. Панфилов бұл полкті уақытша әдейі резервте ұстап тұр екен. «Б.Момышұлы басқарған батальон түгелдей жау қолынан қаза тауып, жойылып кетті» деген лақапты естіген олар түгелдей аман оралған жауынгерлерді зор қуанышпен қарсы алды [4].

Бауыржан бастаған батальон жауынгерлерін көргенде И.В. Панфилов қуанғаннан көзіне жас алады. Иван Васильевич көптен көрмеген бауырын кездестіргендей Бауыржанды қаусыра құшақтай алып, бетінен сүйіп: «Жарайсың, сұңқарым!» деп арқасынан қағады. 19 гвардиялық атқыштар полкінің командирі ретінде 1941 жылдың 26-
30 қараша күндері гвардия капитан Момышұлы Мәскеу облысының Соколово деревнясының маңында неміс әскерінің шабуылын 4 тәулік бойы қайтарып, сәтті ұрыс жүргізді. 1941 жылдың 5 желтоқсанында омыртқаға оқ тиіп, жарақат алды. Әзілхан Нұршайықовтың "Аңыз бен Ақиқат" кітабында Бауыржан өзін санбатқа жеткізгенде дәрігерлер дереу госпитальға апару керек деп шешкендігін, бірақ ол тапаншамен дәрігерді қорқытып, оқты сол жерде шығаруды бұйырғанын айтады [5]. Оқты алып, жараны таңғаннан кейін капитан Бауыржан Момышұлы ұрыс алаңына қайта оралады. Кеңес әскерлерінің 1942 жылғы қаңтар-ақпан айларындағы ұрыстарында 8-гвардиялық дивизияның Бауыржан Момышұлы басқарған полк жауынгерлері ерекше көзге түсті. Дивизия екі ай ішінде батысқа қарай 500-600 шақырым алға басып, фашистердің мыңдаған солдаты мен офицерлерін саптан шығарады, жаудың көптеген техникасын жойып жіберді.

Қазақ халқының қаһарман ұлы – Батыр Бауыржан Момышұлы (1910-1982) аты аңызға айналған ұлы даңқты қолбасшы, баһадүр батыр, екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, қазақтың көрнекті жазушысы, сұңғыла психолог, жетік стратег, асқан тактик болған.

Бауыржан Момышұлының жауынгерлік жолын, ерлігін, батырлығын, соғыс тактикасын кеңінен насихаттау, жастарды Қазақстандық патриоттық рухта тәрбиелеуде ерекше орын алады. 2010 жылы батырдың туғанына 100 жылдық мерей тойы ЮНЕСКО көлемінде аталып өткен болатын.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде дивизияның 36 адамы Кеңес Одағының Батыры атағын алды. Олардың ішінде Б. Момышұлы (1990 жылы берілді), В. Клочков, М. Ғабдуллин, Т. Тоқтаров, И. Курганский, И. Шапшаев, А. Қосаев, М. Сеңгірбаев, А. Крючков, Я. Бондаренко т.б. бар. Сегізінші гвардиялық атқыштар дивизиясы жауынгерлік табандылық пен ерліктің, Отанға шексіз берілгендіктің үлгісі ретінде тарихта қалды (жиырма сегіз гвардияшы панфиловшылар). Мыңдаған жауынгер мен командирлер, саяси қызметкерлер орден, медальдармен марапатталды. Соғыстан кейін дивизия моторландырылған атқыштар дивизиясы болып қайта құрылды. 1954 жылы дивизияның жауынгерлік даңқ мұражайы ашылды.

Бауыржан Момышұлы 1941 жылдың қазан-қараша айларында Мәскеу түбіндегі қорғаныс кезінде генерал Панфилов басқарған 316-атқыштар дивизиясының жауынгерлерімен Волоколамск тас жолы бағытын қорғауда асқан ерлік көрсетті (Жиырма сегіз гвардияшы панфиловшылар). Панфиловшы батырлар тобының ерлігі Кеңес әскері жауынгерлерінің жаппай ерлік көрсетуінің үлгісі болды. 17 қарашада 316-атқыштар дивизиясы Сегізінші гвардиялық атқыштар дивизиясы болып аталып, Қызыл Ту орденімен марапатталды. Панфилов қаза тапқаннан кейін дивизия оның есімімен аталды. Екі рет Қызыл Ту ордендерімен және медальдармен марапатталған [6].

Мәскеу түбіндегі шайқас екінші дүниежүзілік соғыстың барысындағы түбегейлі бетбұрыстың бастамасы болып, Гитлерге қарсы одақтың қалыптасуын тездетті, бұлтарихта қалған екінші дүние жүзілік соғыстың ең шешуші шайқастарының бірі болып саналады [7].

Бауыржан Момышұлы – екінші дүниежүзілік соғыстың даңқты жауынгері, қолбасшысы, халық қаһарманы, қазақтың көрнекті жазушысы. Бауыржан Момышұлы 1910 жылдың 24 желтоқсанында, Жамбыл облысының, Жуалы ауданындағы, Мыңбұлақ ауылында туған.

1911 жылы 92 жасында Имашбабасы дүниеден өткен. Әкесі Момыш өзбетімен ескіше сауаташқан тұлға, кирилл альфавитімен оқуды меңгерген солкезеңдегі көзі ашық адамдардың бірі болған. Ел арасында ағаш ұстасы және етікші, зергерлігімен танымал болатын. Имаш атасы қартайған кезінде барлық шаруашылықты Момышұлына табыстаған.

Әжесінің есімі – Қызтумас, қартайған шағында ағайын-туыс "сарыкемпір" деп атаған. Анасы Рәзия дүниеден ерте өтіп, Бауыржан үш жасынан бастап Қызтумас әжесінің қолында өседі.

1921 жылы бастауыш мектепті Аса интернатына түседі. 1924 жылдан бастап жеті жылдық мектепті Шымкент қаласында оқиды. Бұл сол өңірдегі 1924 жылы ашылған алғашқы жеті жылдық мектеп болатын. Бауыржан мен бір сыныпта Әбділда Тәжібаев және Құрманбек Сығындықов оқиды. 1928 жылы мектепті үздік бітіріп, Орынбор қаласындағы Қазақ Педагогикалық институтына оқуға түседі. Институт директоры Тоқтыбаев деген кісі болатын. Жасбаланың қатты суықта жұқа киіммен жүргенін көріп, өзінің кабинетіне шақыртып алады. Баланың қолына бухгалтерияға қағаз жазып беріп, осы қағаз бойынша ақша алатындығын және сол ақшаға ауылға қайтатындығын айтады. Осындай тұрмыс жағдайына байланысты оқудан кетеді. 1928-1930 жылдары бастауыш мектепте ұстаздық етеді. Біраз уақыт аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысыретінде қызмет атқарады. Аудандық милицияда 6 айдай жұмыс істейді [8].

Қызыл Армия қатарына 1932 – 1934 жылдар аралығында қызмет етеді. 1933 жылы полк мектебін бітіреді. Атқару комитетіндегі қызметімен көзге түскен Бауыржан Тимофей Дубовиктің қолдауымен Шымкент өнеркәсіп банкінің экономисі болады. Осы қызметте жүрген уақытта 1936 жылы Республикалық банктің меңгерушісі Б.М.Барханның жолдамасымен Ленинградтағы Финанс академиясының жанындағы бір жылдық курсты бітіреді. Біліктілігін бағалаған басшылық оны КСРО өнеркәсіп банкінің республикалық басқармасына аға консультант ретінде тағайындайды. 1936 жылы жаңадан құрылып жатқан бөлімге взвод командирлігіне шақырылады. Бұл кезде рота командирі, полк штабы бастығының көмекшісі болады. 1939 жылы әкесі Момыш дүниеден өтеді.

1941 жылы Қазақ әскери комиссариатының нұсқаушысы қызметін атқарады. Ұлы Отан соғысына 1941 жылдың қыркүйегінен бастап қатысты. 316 атқыштар дивизиясының жасақталуына белсене атсалысып, сол дивизия құрамында майданға аттанады [9].

1941 жылдың 26 қарашасында маршал Рокоссовский полк командирі етіп тағайындайды. 1941-1945 жылдары Панфилов атындағы 8-гвардиялық дивизияның батальон, полк командирі, соғыстың соңғы жылдары аталған дивизияның командирі болады. [3, 35-47 б.]

1942 жылдың 6 маусымында «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталады. 1944 жылы денсаулығына байланысты Алматы госпиталіне жіберіледі. 1945 жылдың 16 қаңтарында Алматыға келген Бауыржанды ғалымдар соғыс туралы әңгіме-лекция өткізуге шақыртып, кездесу ұйымдастырады. Осы лекцияның стенограммасы кейінірек «Соғыс психологиясы» деген атпен кітап болып басылды. Алғашында тек орыс тілінде жарық көрген бұл еңбек, 2010 жылы Бауыржан Момышұлының 100 жылдығына орай қазақ тілінде де жарық көрді. Соғыс кезінде жеке басының қаһармандық ерлігімен және ұрыс жүргізудегі әскери шеберлігімен ерекше көзге түседі. Бірнеше рет жау қоршауынан жауынгерлерін аман-есен алып шығады. Мәскеу түбіндегі шайқастағы ерлігі сол кездің өзінде Одақ көлеміне аңыз болып жайылады. Осының негізінде орыстың белгілі жазушысы А.Бек «Волоколамское шоссе» (қазақшасы «Арпалыс») повесін жазды. Бұл шығарма кейін бірнеше тілде жарық көрді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бауыржан батыр: Совет Одағының батыры Бауыржан Момышұлының 80 жылдық мерекесіне арналады / Құраст. Мекемтас Мырзахметов. – Алматы: Жалын, 1991. – 354 б.

2. Бауыржан Момышұлы / Қанмен жазылған кітап/ Ауд. М.Қазбеков. – Алматы, Қазақстан, 1991. – 400 б.

3. Б.Момышұлы «Ұшқан ұя». 1-том. Алматы: Өнер, 2008. – 488 б.

4. Момышұлы Б. Психология войны. – Алматы: Өнер, 2010. – 288 б.

5. Әзілхан Нұршайықов « Ақиқат пен аңыз», газет журналдардан.т.б

6. Қазақ Совет Энциклопедиясы. – Қазақстан, Алматы: Өнер, 2010. – 320 б.

7. Арпалыс (Волоколамск тас жолы): Панфиловшылар туралы повесть/ Бек, Александр. ауд. Қ.Сағындықов. -1-ші кіт. 4-бас., 2-ші кіт.3-басылуы. – Алматы: Жалын, 1985. – 677 б.

8.«Кеңес Одағының қазақстандық батырлары». – Қазақстан, Алматы: 1968. – 440 б.

9. М. Шолохов «Отан үшін от кешкендер». Өңдеу 1-2 том (1932, 1960). – Алматы, 1975.

ХАЛЫҚ ҚАһАРМАНЫ, ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ БАҚЫТЖАН ЕРТАЙҰЛЫНЫҢ ЕРЛІК ӨНЕГЕСІ АРҚЫЛЫ ЕЛ ЖАСТАРДЫ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ахметов Бахытжан Раушанбекұлы
Аға оқытушы, капитан
e-mail: Axmet_br@mail.ru
Жұмағали Меруерт
1-курс студенті
e-mail: m.zhumagaly@iuth.edu.kz
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Садыков Канат Ибраймович
м.ғ.д., профессор
Е. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
e-mail: ksu-nvp@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада Ел жастарын елжандылыққа, ұлтжандылыққа,сонымен қатар өз Отанының шынайы патриоты ретінде тәрбиеленуінің тиімді жолдары қарастырылады. Ауғанстан соғысында әскери ұрыс тактикасының қас шебері атанып, ерлік танытқан қазақстандықтар аз болған жоқ. Олардың қатарында Ауған соғысында батальон командирі Б.Ертаевтың өнегелі өшпес ерліктері ел жастарын шынайы елжандылыққа тәрбиелеудегі маңызды роль атқаратыны сөзсіз.

Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отан сүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Солардың бірегейі халық қаһарманы, генерал-лейтенант Б. Ертаев батыр ғана емес, әскери саланың қас шебері және Отанымыздың нағыз шынайы патриоты екендігін толық аңғартады.

Кілт сөздер: патриотизм, елжандылық, халық қаһарманы, жауынгер, интернационалист.

Аннотация. В данной статье рассматриваются эффективные пути воспитания молодежи страны в духе патриотизма к своей Родине. В войне в Афганистане немало казахстанцев, проявивших мужество и мастерство в боевой тактике. Среди них несомненно, героизм комбата Б. Ертаева в Афганской войне играет важную роль в воспитании молодежи страны и прививает у них любовь к Родине.

Каждая историческая эпоха имеет свои интересы в патриотическом воспитании. Народный герой, генерал-лейтенант Б. Ертаев не только герой, но и мастер военной стратегии и настоящий патриот нашей Родины.

Ключевые слова: патриотизм, народный герой, войн, интернационалист.

Annotation. This article discusses effective ways of educating the country's youth in the spirit of patriotism for their homeland. In the war in Afghanistan, a lot of Kazakhstanis showed courage and skill in combat tactics. Among them, there is no doubt that the heroism of Battalion Commander B. Yertayev in the Afghan war plays an important role in educating the youth of the country and instills in them a love for the Motherland.

Each historical epoch has its own interests in patriotic education. People's hero, Lieutenant General B. Yertaev is not only a hero, but also a master of military strategy and a truepatriot of our Motherland.

Keywords: patriotism, national hero, warrior.internationalist.

Кіріспе

Мемлекеттігіміздің мәңгілік болуының алғы шарттарының бірі – ұлттығымызды сақтау болса, сол ұлттығымыздың қайнар бұлағы болып табылатын рухани мұраларымызды сақтау, оларды насихаттау, ел игілігіне жарату осы сала қызметкерлерінің басты міндеттерінің бірі болып саналмақ.

Бақытжан Ертайұлы Ертаев Қазақстан ардагерлері Ауған соғысы интернационалист жауынгерлері қауымдастығының президенті, генерал-лейтенант,
«Халық Қаһарманы» 1973-1985 жылдары Алматы қаласындағы жалпы әскери командалық училище мен М.В. Фрунзе атындағы әскери академияны тәмамдаған.

Бұдан соң біраз жылдар әскер саласында басшылық қызметтер атқарды. 1998 жылы Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері Бас штабының бастығы, 1997-2000 жылдары Қорғаныс министрінің бірінші орынбасары, 2002 жылы Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері Әскери академиясының бастығы болды.

Ауғанстан соғысында әскери тактиканың хас шебері атанып, ерлік танытқан қазақстандықтар аз болған жоқ.Олардың қатарында Ауған соғысына офицер құрамында қатысқан.

Қайыргелді Майданов, Бақытжан Ертаев, Әскен Сагулов және т. б. өжеттілік танытқан өрендер өте көп.Ауған соғысындағы ерлік істері мен есімі ерекше аталатын азаматтың бірі Бақытжан Ертайұлы Ертаев 1952 жылы Жамбыл облысы Жуалы ауданының Кеңес ауылында туған. Алматыдағы Құрылық әскерлерінің әскери институтын1973 жылы бітірген. Училищені бітірісімен Орта Азия әскери округіне қарасты әскери бөлімге мотоатқыштар взводының командирі болып тағайындалды. Бұл қызметте бес жылжүрді. 1978-1980 жылдары мотоатқыштар ротасының командирі қызметін атқарды. Әскери маман ретінде шыңдалған ол Ауған соғысы басталысымен алғашқы аттанғандардың бірі болды. 1980 жылдың наурызынан 1981 жылдың қаңтарына дейін мотоатқыштар батальоны штабының бастығы, 1981 жылғы қаңтардан қыркүйекке дейін батальон командирі болып Ауған Демократиялық Республикасындағы әскери іс–қимылға қатысып, білімді де білікті командир ретіндегі іскерлігімен көзге түсті.

Бақытжан Ертаев соғыста нағыз қазақтың қайсар ұлдарына тән ерлік көрсетіп, жерінің 4/3-і таулы аймақ болып келетін Ауған елінде сан түрлі әскери тәсілдерді қолдана білген қазақтан шыққан әйгілі стратегтерінің бірі. Бақытжан Ертаев ол кезде небәрі 27 жаста болса керек. Өзінің жастығына әрі әскери шенінің аса жоғары бола қоймағандығына қарамастан әскер басшылары оны біліктілігі мен тәжірибелілігі үшін батальон командирі етіп тағайындаған. Жалпы Бақытжан Ертаев туралы, оның ерлік істері мен ауған жеріндегі әскери қимылдары туралы жазылған дүниелер аз емес.

Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. 1978 жылы Ауғанстанда сәуір айында төңкеріс болып, оның арты аяқталмас

соғысқа айналды. Ауған соғысы тек өз ішінде ғана емес, оған сырт елдердің қатысуыменде ұзаққа созылды. 1979 жылы 25 желтоқсанда кеңес әскерлерінің шектеулі контингенті Ауғанстанға кіріп, 1989 жылғы 15 ақпанға дейін, яғни 10 жылға жуық соғыс жүргізді. Олардың арасында жерлестеріміз арасынан ел танитын батырлар шықты.

Ауған соғысын бастау туралы соңғы саяси шешім Кеңестер Одағы тұсында 1979 жылы 12 желтоқсан күні түс ауа шағын ғана кеңес басшыларының тобымен шешілді. Бұл топта: Л.И.Брежнев, Суслов, Андропов, Д.Устинов және Громыко болды. Косыгиннің кейбір естелік жазбаларына көз тастасақ, ол бұл топта болмағанын, бұл уақытта сырқаттанып жатқанын айтты. Осылайша жағдай Кеңес Одағының Комунистік Партиясы ОК саяси бюросының толық мүшелерінсіз-ақ шешілді.

Соңынан саяси бюроның жазба түрінде қаулысы шықты, оған Саяси бюро мүшелері толық өз қолдарын қойды [1].

1979 жылы 16 желтоқсанда Ауғанстанға кіретін 40-армияның қолбасшылығына генерал-лейтенант Ю.В. Тухариновты тағайындалды. 40-армияның далалық басқармасын тұтас, Түркістан әскери округінің атқыштар және танкішілер полкын, тағы бір дивизияны толық соғыс қимылына дайындау тапсырылды. Барлығы 100-ге жуық бірлестіктер ұрысқа бағытталды.

Әскерлерді жасақтау үшін резервтен 50 мыңнан аса офицерлер, сержанттар мен сарбаздар шақырылды, ауыл шаруашылығынан сегіз мыңға жуық автомобильдер мен басқа техникалар бөлінді [2]. Мұндай көлемде әскерді құру шаралары Түркістан әскери округі мен Орта Азия әскери округінде бұрын болмаған еді.

Сондықтанда өкіметтің жергілікті органдары, өнеркәсіп пен шаруашылық жетекшілері, әскери комиссариаттар мен әскери бөлімдер оған дайын болмағандықтан әбігерге түсті.

24 желтоқсан күні Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының қорғаныс министрі

Д.Ф. Устинов пен Бас штаб бастығы Н.В. Огарков қол қойған бірінші жазбаша құжат пайда болды. Бұл құжатта: «Орталық Шығыстағы әскери-саяси жағдайға байланысты Ауғанстан үкіметінің соңғы өтініші дұрыс деп танылды. Кеңес әскерлерінің кейбір бөлімдерін енгізу, оларды елдің оңтүстігіне орналастыру, Ауғанстан Демократиялық Республикасына, достық ниеттегі ауғанстан халқына интернационалдық көмек көрсету мақсатында, сонымен қатар кейбір мемлекеттер тарапынан антиауғандық акцияларды жоя отырып, оларға қайырымды жағдай жасау үшін шешім қабылданды» – деп, қабылданып жатқан шешімнің қысқаша түсініктемесі берілді [3].

1979 жылы Мәскеу уақыты бойынша сағат 15.00-де КСРО Қорғаныс министрінің берген бұйрығымен Ауғанстанға кеңес әскерлерін енгізу басталды. Командирлер: «бұл қысқа мерзімдік акция, тапсырманы орындаймыз да кетеміз» – деп түсінді. Ал бірақ «акция» тоғыз жыл, он айға созылды.

Зерттеу мақсаты. Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады соның бірі ретінде Б.Ертаевтың Ауғанстан жеріндегі ерлік өнегесінің нәтижесі.

Зерттеу әдістері. Оқулықтарды, ғылыми әдебиеттерді, ғылыми мақалаларды талдау. Жастардың патриот деген сөзге мағанасын нақты түсіндіру үшін оларға жиі ардагерлермен кездесу өткізу әртүрлі патриоттық тұрғыда тәрбиелеуде ережелерді жетілдіру әдістерін қолдану.

Зерттеу нәтижелері. Патриоттық тәрбиенің негізгі мақсаты мен міндеттері қоғамыздағы өзгерістердің барлығына жастардың араласуына бірдей ықпал жасауы үшін нақтыланды:

Ауғанстандағы Кеңес әскерлерінің шектеулі контингенті құрамындағы офицерлер мен сарбаздар екі жыл, сержанттар бір жарым жыл мерзімді қызмет етті. Тұтастай алғанда, КСРО-ның 620 мың азаматы АДР территориясында әскери қызметтен өтті, яки олардың 525 мыңы кеңес армиясының құрамалары мен бөлімдерінде, 90 мыңы

Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетінің шекаралық бөлімшелерінде, бес мыңы ішкі әскерлер мен милиция қатарында өз міндеттерін өтеді. Сондай-ақ әскер құрамында 21 мың адам жұмысшы және қызметші кәсібінде болды. Ал Кеңес Армиясы әскерінің жыл сайынғы тізіміне 80-104 мың әскерлер, 5-7 мың жұмысшы мен қызметші тіркелді. Ал Қазақстаннан 22 мың адам соғысқа қатысты [4].

Ауғанстан соғысында әскери тактиканың хас шебері атанып, ерлік танытқан аз болған жоқ. Олардың қатарында Ауған соғысына офицер құрамында қатысқан Қайыргелді Майданов, Бақытжан Ертаев, Андрей Шахворостов, Борис Керимбаев, Әлімжан Ерниязов, Байғали Қоқымбаев, Сержан Қазақпаевтар болса, старшина және қатардағы жауынгер сапында қатысқан Бақытбек Смағұл, Абдысамат Баратов, Асыл Қалқабаев, Әбілқасым Мұратов, қос қызыл жұлдыз таққан Әскен Сагулов және т.б. өжеттілік танытқан өрендер өте көп.

Бұл батырлардың кейбірі соғыста бақилық болса, кейбірі қазіргі таңда қоғамымыздың ілгері дамуына өз үлестерін аянбай қосып жүр.

Кеңестік кезеңде Батыр атағы берілмегенімен, Ауған соғысындағы ерлік істерімен есімі ерекше аталатын азаматтың бірі Бақытжан Ертаев [5].

Ауғанстан Демократиялық Республикасындағы әскери іс–қимылға қатысып, білімді де білікті командир ретіндегі іскерлігімен көзге түскен Бақытжан Ертаев.

Ауғанстанда Асадабад деген жерде Құнар деген өзен болды. Ол Пәкістан мен Ауғанстанның шекарасын бөліп тұрды. Сол жерде кеңес әскерінің кеңесшілері болды. Солардың көбісін пуштундар бауыздап кетіп жатты. Сол жерді ешкім игере алмай жатқаннан кейін бұл жерге аға лейтенант, 27-28 жастағы жігіт Бақытжан Ертаевты апарды. КСРО-ның маршалы С.Л. Соколов өзі тағайындады. Бақытжан Ертаев бұл орынғатаныс-тамырдың арқасында емес, қиын – қыстау кезде жол таба білетін білгірлігінің арқасында тағайындалды. Кеңес әскерлерінің офицерлерінің бастарын кесіп, денелерін тастап кетіп жатты. Сонда Бақытжан Ертаевтың көмегі көп тиді. Ол өзін тек әскери адам ретінде ғана емес, ұшқыр саясаткер, білгір дипломат ретінде көрсете білді.

Кеңес әскерлері алғаш рет Асадабадқа кіргенде мешітті қиратып кеткен-ді. Сол мешітті қайтадан жөндеп берген де осы – Бақытжан Ертаев. Ол жанына бір тәжік аудармашысын ертіп алып, қарусыз, оққағарсыз ауғандардың арасына барып, «Әлхамдулилла, мен - мұсылманмын» деп, келіссөз жүргізген. Және әскери шарт бойынша намаз оқуға өзінің мүмкіндігі жоқ екенін түсіндіріп айтқан. Ауғанстанда Бақытжан Ертаевтың атында Бақытжан – Тоғай деген тоғай бар. Пуштундар бұл тоғайды Бақтияр – Тоғай дейді [5].

Ауғанстанда Бақытжан Ертаевты үлкен де, кіші де айрықша құрметтеді. Осындай мақтауға тұратын қазақ қолбасшысын қазақ жауынгерлері де шын мақтаныш етіп, өздеріне әрі қорған, әрі пана тұтты.

Ауған соғысында ауғандық әскердің моджахедтер жағына өтіп кетуі тың қаларлық жағдай еместі. Мұндай оқиға өйткені жиі болып тұрды.

Сондай оқиғаның бірі Ауғанстанның Ходжи-Әулие деген жерінде ауғандықтардың артиллерия полкының дұшмандар жағына өтіп кетуі еді. Олардың қолында ұшан теңіз қару-жарақ қоймасы бар еді. Міне, сол қойманы қайткен күнде де қайтарып алу Бақытжан Ертаевқа тапсырылды. Осы қойманы қайтаруға барған кезде моджахедтер он екі жауынгерді өлтіріп, өліктерін аяусыз қорлап, батальонның арнаулы тілмашының басын кесіп, өңешінен бұтаққа қадап, ағашқа іліп кеткеніне куә болды. Осы тілмаштың басын өз қолымен ағаштан суырып алған да осы – Бақытжан Ертаев.

1980 жылы Ауғанстандағы кеңес армиясын басқарушылардың бірі, Кеңес Одағының маршалы С.Л. Соколов, КСРО қорғаныс министрлігі Бас штабы бастығының орынбасары С.Ф. Ахромеев, әйгілі М.Т. Калашников («Калашников» автоматын ойлап тапқан атақты конструктор) Асадабадқа барды. Ауғанстан жағынан соғыс министрі, Нангорхар облысының саяси жетекшісі, сонан кейін Ауғанстанның даңқты ақыны (шайыры) Сүлеймен Лайк келді. Дәл осы кезде Б. Ертаевтың басшылығымен Асмардан

бастап Жалалабатқа дейін дұшмандарға тосқауыл қою қолға алынды. Маршал С. Соколовтың арнайы бұйрығымен Б. Ертаевқа 750 әскерден тұратын жеке батальон, жеке саперлар ротасы және бір барлаушылар ротасы берілді [6] Осының бәрін Б.Ертаев өте шебер басқарып, әскери майталман маман екенін дәлелдей білді.

Бақытжан Ертаев үшін Ауған соғысында сан-түрлі шайқастарға қатысуға, қарамағындағы әскерлерді сын-сағаттарда құтқаруға тура келді. Сондай арпалыстың бірі Прохоров басқаратын взводтың Сарышыған шатқалында дұшмандардың қоршауына түсуі еді. Батальон командирі Б.Ертаевқа рация арқылы хабарласқан взвод командирі Прохоров қоршауда қалғанын жеткізеді. Шұғыл жағдайларда өжет шешім қабылдай білетін Б.Ертаев Прохоровтың взводын құтқару үшін батальонның аспаздарына дейін аяғынан тік көтереді. Өйткені, бір рота – Асмарда, тағы бір рота – Баркандайда болған. Ал бір рота Жалалабадқа колоннаны шығарып салуға кеткен. Батальондығы қалған адамдарды жасақтап, Б.Ертаев бастаған топ шатқалға шұғыл аттанып, ол жерде күндіз басталған соғыстың аяғы түнге ұласады. Әскери күш келгенше бір аяғынан айрылған взвод командирі Прохоров әскери картаны тастың бір қуысына тығып отырады. Өз қолымен алып, Бақытжан Ертаевқа табыс етеді. Прохоровтың взводынан он үш жауынгер қаза болып, үш жауынгер тұтқынға түседі. Шайқас барысында дұшмандар жағынан да үш адам тұтқындалады. Ертеңіне Б. Ертаев дұшмандардың Жабар деген қолбасшысымен кездесіп, үш тұтқынды кеңестік қаза болған үш жауынгерге айырбастап алады. үш жауынгердің азапталғаны соншалықты олардың мәйітіне тіке қарау да мүмкін болмайды [7].

Осылайша Ауған соғысының қиын да қилы шайқастарына жұмсалып, соғыстың ашы азабы арасында өжеттілік танытқан аға лейтенант, батальон командирі Бақытжан Ертаевқа Кеңес Одағының Батыры атағы берілмейді. Тек тәуелсіздік алған тұста Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың 2008 жылғы 15 желтоқсандағы Жарлығымен генерал-лейтенант Бақытжан Ертаевқа «Халық Қаһарманы» атағы берілді. Есіл ердің еңбегі ескерусіз қалмады. Марапаттау алдында Елбасы:
«Бақытжан Ертаев – Қазақстан өз тәуелсіздігін алған алғашқы күндерден менің шақыруыммен елімізге келіп, Қазақстан Қарулы Күштерінің іргесін қаласқан офицерлердің бірі. Біз бүгін оның ерен еңбегі мен әскери ерліктерін жоғары бағалап, Отанымыздың ең жоғары наградасын тапсырғалы отырмыз. Бұл – еліміздің Қарулы Күштеріне деген үлкен құрметіміз бен сенімімізді білдіреді», – деп тоқталуы Б.Ертаевтың Батыр ғана емес, әскери саланың хас шебері және Отанымыздың нағыз патриоты екендігінтолық аңғартады [8].

Қазіргі таңда Бақытжан Ертаев генерал-лейтенант, «Қазақстан ардагерлері қауымдастығының құрметті төрағасы», Қазақстан Республикасы Парламенті мәжілісінің депутаты, Халық Қаһарманы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сайлан Б.С. Ауған соғысының ақиқаты (1979-1989 жж.). – Алматы: Қазақпарат, 2001.

2. Куликов В.Г. Когда ошибка хуже преступления // Военно-исторический журнал. – 1996. – №6.

3. Корниенко В.М. Как принимались решения о вводе советских войск в Афганистан и их выводе // Новая и новейшая история. – 1993. – №3.

4. Гриф секротности снять / Под. ред. Кривошеева Г. – Москва: Воениздат, 1993.

5. Смағұл Б. Мен көрген соғыс. – Алматы, 2007. – 188 б.

6. Мукатаев Г.К., Гращенкова А.И., «Афганская война: как это было». – Москва, 1991.

7. Память из пламени Афганистана: Интервью с воинами-интернационалистами Афганской войны 1979-1989 годов / Под ред. Марлен Ларюэль, Ботагоз Ракишевой, Гулден Ашкеновой. Книга 1. Казахстан. Издание состоит из 3-х книг. – Астана: КИСИ при Президенте РК, 2016.

8. Самрат Ж. Қажырлы қызметтері құрметтелді // Егемен Қазақстан. – 2008. 16 желтоқсан.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА СӨЗДІ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Байжанов Еркебұлан Қазыбекұлы
Аға оқытушы,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Түйін. Мақалада мектептерде дене шынықтыру сабағында сөзді қолдану әдістері қарастырылады. Сөзді қолдану әдісі дене тәрбиесіндегі ең тиімді әдіс болып табылады.Сөз арқылы мұғалім өз қызметі мен оқушылардың қызметін, сынықпқа жетекшілік етуді, білімді қалыптастырады, оқушыларға оқу тапсырмасын берді, олардың орындалуын бағалайды. Осы бағыттағы мәліметтер жан-жақты баяндалады.

Кілт сөздер: сөз, дене тәрбиесі, әдіс, оқушы, спорт, мектеп.

Аннотация. В статье рассматриваются методы использования слова на уроках физической культуры в школах. Метод употребления слова является наиболее эффективным методом в физическом воспитании. Через слово учитель осуществляет свою деятельность и деятельность учащихся, курирование класса, формирует знания, дает ученикам учебную задачу, оценивает их выполнение. Подробно излагаются сведения в данном направлении.

Ключевые слова: слово, физическая культура, метод, ученик, спорт, школа.

Annotation. The article discusses the methods of using the word in physical education lessons in schools. The method of using the word is the most effective method in physical education. Through the word, the teacher carries out his activities and the activities of students, supervising the class, forms knowledge, gives students a learning task, evaluates their performance. Details are given in this direction.

Keywords: word, physical culture, method, student, sports school.

Дене тәрбиесі мұғалімі дене тәрбиесі сабағында сөз әдісін қолданбай сабақты жүргізуі мүмкін емес.

Оқу үдерісі сөзді қолданудан, оқушылар алдында міндеттер қоюдан басталады. Сөз арқылы мұғалім өз қызметі мен оқушылардың қызметін, сынықпқа жетекшілік етуді, білімді қалыптастырады, оқушыларға оқу тапсырмасын берді, олардың орындалуын бағалайды.

Дене тәрбиесі мұғалімі оқу жұмысында сан алуан сөз тәсілдері мен түрлерін пайдаланады.

Дидактикалық әңгіме. Бастауыш сыныптарда балаларды қимыл-әрекеттердің жаңа түрлерімен жаңа ойындармен таныстыруда кеңінен қолданылады. Бастауыш сыныптарда сабақты дене жаттығуымен қимыл-қозғалыстармен дидактикалық әңгімелер түрінде жүргізген тиімді өтеді. Бұл әрекеттер сюжетті әңгімеге біріктіріліп, балалар оны қимыл әрекеттермен көрсетеді.

Мұндай дидактикалық әңгімелер-туристік жорықтарға, аймақ территориясына серуендегенде, экскурсияларда, тауға және өзен жағасына саяхатқа шыққанда жақсы нәтиже береді.

Бұл әңгімелер сан алуан жакттығуларды, мысалы: сапқа тұру жүру және жүгіру, таяз суды кешу, бөренеңің үстімен жүру, бұлақтан өту тастан-тасқа секіру, таяқша, тас, бүрлер және доптарды нысанаға лақтыру, бөренеге өрмелеу, гимнастикалық қабырғаға

мініп, төмен түсу, бөрене, қабырғадан асып түсу және қыздырыну түріндегі жаттығулар кешенін реттілікпен орындауға негіз болады.

Осы жаттығулардың барлығын ойын және жарыс түрінде өткізеді.

Мұғалімнің сабақ барысында сөйлеу мәдениетінің маңызы зор. Сөздің эмоциялық сипатын өзгерте білу – қуанышты, екпінмен, толқып, құпия, дауысты күшейтіп және бәсеңдетіп бейнелік өрнектер орынды нақылдар қанатты сөздер және мақал-мәтелдермен сөзді түрлендіру оқушының сабаққа деген ынтасы мен ықыласын арттырады [1]. Бастауыш сынып оқушыларына мұғалім ойын мазмұнын түсіндіруде сөз ырғағын жеделдетіп асығыстыққа көшпеуі тиіс, сөздің аяғы жұтылмауы керек дауысты жуаннан бәсеңдетуге ауыстыру қимыл мағынасына сай болуы керек. Мұндай бейнелі баяндау оқушылардың қызығушылығын тудырады.

Әңгіме. Барлық сыныптарда қолданылады. Әңгіме кіріспе, негізгі және қайталау немесе белімді бекіту кезіндегі болып бірнеше түрге бөлінеді.

Ұйымдастырушылық немесе кіріспе бөлімдегі әңгіме оқу жылы, оқу тоқсаны, сабақтың жаңа циклі алдында өткізіледі. Мұғалім оқушыларғасабақ өткізу тәртібі, мінез-құлық ерекшеліктері, спарт киімдері құрал-жабдықтары туралы ережелерді әңгімелейді.

4-сынып оқушыларына I тоқсанның бірінші сабағында өткізілетін кіріспе әңгімеге мысал келтірсек:

4-сыныпта жүгіру, секіру, лақтыру кедергілерден өтуді жалғастырамыз, жаңа қозғалыс ойындарды гимнастикалық жаттығуларды орындауды және арқанмен өрмелеуді үйренеміз.

Көп жаттығулар бізге таныс, бірақ 4-сыныпта жоғары секіруге, жылдам жүгіруге, допты алысқа лақтыруға дағдыны қалыптастырамыз. Ол үшінептілік, күш, шыдамдылық, шапшаңдық дене қабілеттерін дамыту қажет. Сондықтан әрбір жаттығуды бірнеше рет қайталау керек.

Жақында бастауыш сыныптар арасында сыныпаралық жарыс өткізіледі, сол жарысқа дайындалуымыз керек. Сіздер сапта түзу жүріп, бұрылуларды дұрыс орындап, мәліметті қатесіз тапсырып, 1-3 сыныптарға үлгі болуларың керек. Бұл жаттығуларды сабақ барысында үйренеміз. Алғашқы оң сабақты спорт алаңында өткіземіз. Онда біз жүгіру, екпін алып ұзындыққа секіру және допты алысқа лақтыруды, үйде орындайтын теңертеңгілік гимнастика жаттығулар кешенің үйретуді жетілдіреміз. Осы жаттығуларды дұрыс орындаған оқушыларға баға қойылады.

Кіріспе бөлімде этика-эстетикалық бағыттағы тақырыптардың тәрбиелік маңызы зор. Әңгіме белгілі мақсатқа бағытталған, қысқа әрі нұсқа тақырыбы қызықты болуы тиіс. Мұғалім оқушылардың пікірін тыңдай отырып, мәдениетті түрле қателіктерге дер кезінде түзетулер енгізіп, сабақты сенімді қорытындылауы керек.

Мұғалім топпен іскерлік қарым-қатынас орната алса, әңгіме өте табысты өтеді. Бұл жағдайда оқушылар, сұрақтарға ынтамен жауап береді. Атақты спортшылар өмірінен қызықты мысалдар, жарыстардағы эпизодтарды еске түсіріп, оқушылардың қызығушылығын тудыратын сөздер табу керек.

Негізгі бөлімде жаңа жаттығуларды таныстыру мақсатында әңгіме оқушының бұрын алған білімдері, тәжірибе негізінде жүргізіледі. Мұғалім өткен оқу материалдарымен жаңа сабақты байланыстырып, сұрақтарды ойластырады және оқушыларға алдағы міндетті сезінуге мүмкіндік береді.

Қайталау немесе білімді бекітуге арналған әңгіме жеке оқушы немесе бүкіл топтан жаппай сұрау түрінде жүргізіледі.

Нұсқау беру. Ұсынылатын жаттығу, тапсырма мәнін ойын ережелерін сөзбен түсіндіруде қолданылады. Мұғалім жаттығуды атайды, оның ерекшеліктерін ашады және оның орындау техникасын көрнекті түрде көрсетеді, мысалы, серпілу алдында аяқ жартылай бүгіледі, аяқты тез жазу қатты серпілуді қамтамасыз етеді т.б.

Түсіндіру реттілікпен болуы тиіс. Алдымен үйретілетін қимыл техникасының басты элементтеріне назар аударылады. Егер ол күрделі болса, оны бөліп көрсетіп

түсіндірген жөн (бөлшектеп көрсету әдісі). Түсіндіру қысқа, дәл, барлық жастағы оқушыларға түсінікті болуы тиіс.

Бастауыш сыныптарды түсіндіру бейнелі және нақтылықпен ерекшеленуі тиіс.

Түсіндіру барынша түсінікті және жеткілікті болу үшін көрнекілік құралдар мен практикалық көрсету мен толықтыру ұсынылады.

Түсіндіруде осы бөлімге тән спорт атаулары кеңінен пайдаланылады (жеңіл атлетика,гимнастика, күрес т.б.). Спорттық атауларды қолданутүсіндіруді одан әрі қысқартады.

Түсініктемелер. Озат оқушы орындаған жаттығуларға қысқа түсініктемелер мен ескертулер жасау немесе қабылдауды тереңдету және бағыттау мақсатында көрнекі құралдарды көрсету.

Жалпы дамыту жаттығуларын орындағанда қысқа ескертулер (1-2 сөз түрінде) кеңінен қолданылады.

Ескерту барлық оқушыларға немесе бір оқушыға жасалуы мүмкін.

Нұсқаулар. Егер жаттығу орындау барысында оқушылар қателіктер жіберсе, мұғалім жаттығуды тоқтатып, тиісті түзетулер енгізіп, жаттығуды орындау техникасын қысқа және анық көрсету керек.

Нұсқаулар бастауыш сыныптарда жиі қолданылады. Ал, жоғары сыныптарда, жаттығу барысындағы қатенің себептерін анықтап, оқушыларға оны өз бетімен түзетуге дағдыландырған жөн.

Нұсқаулар алдын-ала нұсқау беру, міндеттер қою, тапсырманы нақтылау мақсатында пайдаланылады. Нұсқаулар түрі жағынан қысқа, дәл, түсінікті, сонымен бірге сенімділік тудыратындай болуы тиіс.

Бұйрық пен пәрмен беру ауызша ықпал етудің өзіндік түрі. Олар ерекше қысқа және өте түсінікті болуымен ерекшеленеді, оқущылар қызметін оперативті басқарудың негізгі құралы болып табылады.

Пәрмен беру дегеніміз – мұғалімнің сабақта сөзбен нұсқауы, оның белгілі түрі жоқ. Пәрмендер барлық сыныптарда негізінен бастауыш сыныпта көп қолданылады, ал бірінші сыныптың бірінші тоқсанында балаларды жаттығулар орындауға біртіндеп дайындаудың негізгі құралы болып табылады [2].

Пәрмен қандай болмасын қимыл-әрекет, жаттығулар орындауға («саптал», «оң-ға», «сол-ға», «ай-нал» т.б.) сабақ өткізетін орынға құрал-жабдықтарды дайындау, жинау т.с.с беріледі.

Тәжірибелі мұғалімдер пәрменді балалардың жас ерекшеліктеріне қарай қысқа және анық береді. Мысалы: «кезекші доптарды тарат», «бірінші топ орында», «екінші топ оң-ға» т.б.

Бұйрық берудің белгілі нысаны, белгіленген тәртібі және нақты мазмұны бар. Бұйрық – оқушыларды қандай болмасын әрекетті тез, сөзсіз орындауға немесе тоқтатуға итермелеудің сөз әсерінің ерекше түрі.

Мұғалімнің нұсқауды, пәрменді қалай беретініне, санауды қалай жүргізетініне қарай, оның кәсіби дайындығына тұжырымды қатесіз жасауға болады.

«Алға адымда!», «Топ тік тұр!», «Тоқта!», «Жаттығуды баста!» т.с.с. бұйрықты жас мұғалім де бере алады. Мәселе, пәрменді (бұйрықты) айту мәнері, сендіру, талап ету, анықтық, өктемдік т.б.) қалай беруінде. Мұғалімнің бұйрық беру кезіндегі тұрысынын да маңызы зор.

Тәжірибелі мұғалім сапқа тұру талаптарын өте жақсы біледі. Оның бұйрықтары әрдайым аса дәлдікпен ерекшеленеді, ол ешқашан бұйрық беруде де, өзінің тұрысында да ол қылыққа жол бермейді. Егер топ шағын болып, сабақтар залда жүргізілсе, ол бұйрықты қатты дауыстап бермейді. Ол әрдайым алдын алу және орындай командалары арасында үзіліс жасайды және топтың дайындығы мен келесі қимылдардың күрделілігін есепке алып қатесіз үзіліс жасайды. Мұндай мұғалімнің бұйрығы, оқушылардың қимыл-әрекеттерді дұрыс орындауына әсер етеді. Мұндай бұйрық өктем беріледі.

Сөзбен бағалау. Қол жеткен жетістіктер дәрежесін ғана емес, тапсырма орындау барысында әрекеттерді бағалауға қолданытатын аса маңызды оқыту тәсілі. Сөзбен бағалау («жақсы», «нашар», «өте жақсы» т.б.) оқушы назарын тапсырманың сапалы орындалуына бағыттайды және қимыл-әрекет ағымындағы түзету құралы (әдісі) болып табылады.

Тапсырма орындағаннан кейін оқушы нұсқауды күтеді. Мұғалімнің шеберлігі – жаттығудың қалай істелгенін тез әрі дұрыс анықтау, қателерді табу және оларды түзету жолдарын көрсету болып табылады.

Сөзбен есеп беру және өзара түсіндіру. Негізінен жоғары сыныптарда қолданылады. Оқушы мұғалімнің нұсқауымен немесе өз бастамасымен алынған тапсырма, орындалған жаттығуды өз түсінігімен дәлірек тұжырымдауға тырысады. Мұғалім ақпарат дәлдігі негізінде осы кезеңдегі өз әрекеттерінің тиімділігі жайлы айтуға қосымша мүмкіндік алады.

Оқушыларға құрбысының қателерін ескерту ғана емес, оған кеңестер беріп, түсіндіруге тапсырма беру де пайдалы. Бұл сөзсіз, білім, дағды және шеберліктің қалыптасу процесін тереңдетеді, оқушыларға дене жаттығуларымен белсенді шұғылдануға, өздігінше білімді тереңдетуге үйретудің қазіргі талаптарына жауап береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбілдаев Х. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі // Оқу құралы. – Алматы, 2004. – 215 б.

2. Уаңбаев Е. Дене тәрбиесінің негіздері // Оқу құралы. – Өскемен, 2001. – 66 б.

ЖАСТАРДЫ САЛАУАТТЫ ӨМІРГЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Байжанов Еркебұлан Қазыбекұлы,
Маханова Нұрсұлу Базарбайқызы
Аға оқытушылар
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Жалпы болашақ ұрпақтарды жаман әдеттерден, әдепсіздіктен арылту, аурудың емін іздеместен бұрын салауатты өмір салтын ұстану туралы мәселе ерте заманнан бері зерттелген. Адамның рухани ішкі және сыртқы тазалығы адамгершілік, адамгершілік қасиеттер, психикалық, физикалық денсаулық, тәрбие мәселелері адамзаттың тарихи тамырына терең енеді. Біздің халқымыз өскелең ұрпақтың рухани- адамгершілік тәрбиесіне ерекше назар аударып, көптеген игі сөздер мен тәжірибелер қалдырды. Өскелең ұрпақты рухани-адамгершілік, салауатты тәрбиелеуде ата- бабаларымыз мұра еткен өсиеттер мен данагөйлердің қара сөздері арқылы біздің қоғамда салауатты өмір салтын қалыптастыруға болады. Сонда ғана біз жас ұрпағымызды маскүнемдік, нашақорлық, жезөкшелік, парақорлық сияқты проблемалардан құтқарамыз. Мақалада айтылғандар егжей-тегжейлі қарастырылған.

Кілт сөздер: Салауатты өмір салты, дене шынықтыру, ұлттық ойындар, дәстүрлер, ұлттық мәдениет, ұлттық тәрбие.

Аннотация. В целом вопрос об избавлении будущих поколений от вредных привычек, бестактности, о ведении здорового образа жизни, прежде чем искать лекарство от болезни, изучался с ранних времен. Духовная внутренняя и внешняя чистота человека, вопросы нравственности, нравственных качеств, психического, физического здоровья, воспитания глубоко уходят в исторические корни человечества. Наш народ уделил особое внимание духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения, оставив после

себя много добрых слов, опыта. В духовно-нравственном, здоровом воспитании подрастающего поколения можно формировать здоровый образ жизни в нашем обществе через слова назидания, заповедей и мудрецов. Только тогда мы избавим наше молодое поколение от таких проблем как алкоголизм, наркомания, проституция, взяточничество. В статье подробно рассмотрены все перечисленные проблемы.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая культура, национальные игры, традиции, национальная культура, национальное воспитание.

Annotation. In general, the question of ridding future generations of bad habits, tactlessness, and leading a healthy lifestyle before looking for a cure for the disease has been studied since early times. Spiritual inner and outer purity of a person issues of morality, moral qualities, mental, physical health, education go deep into the historical roots of mankind. Our people paid special attention to the spiritual and moral education of the younger generation, leaving behind a lot of kind words and experience. In the spiritual and moral, healthy upbringing of the younger generation, it is possible to form a healthy lifestyle in our society through the words of edification of the commandments and sages bequeathed by our ancestors. Only then will we save our younger generation from such problems as alcoholism, drug addiction, prostitution, bribery. The article discusses in detail what has been said.

Keywords: Healthy lifestyle, physical culture, national games, traditions, national culture, national education.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің – жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алған терең білімнің, кәсіби дағдыларының егізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру», – делінген [1]. Жоғарыда аталған қағидаларды ұстана отырып, қазақстанда ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтарды, тарихи тәжірибелерді, сан ғасырлық мәдени ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, қазіргі білім мазмұнын жаңғыртуда, жаңа талаптар қоя отырып болашақ ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу керек деп санаймыз.

Жалпы салауатты өмір салтын келешек ұрпақты зиянды әдеттер, әдепсіз қылықтан арылу, ауырып ем іздемей тұрып, саламатты ұмыр кешуге жол табу туралы мәселе ерте кезден-ақ зерделенген. Адамның рухани ішкі жән сыртқы тазалығы адамгершілік, мәселелерді адамзат тарихи тамырын тереңнен алады. Халқымыз жас ұрпақты рухани-адамгершілікке, салауаттылыққа тәрбиелеуге ерекше көңіл бөліп, кейінгіге талай қанатты сөздерін, іс-тәжірибесін қалдырған. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында және оқу-тәрбие саласына байланысты басқа да құжаттарда жан-жақты білімді, өй-өрісі кең, мәдениеті жоғары, денсаулығы мықты, шешен тілді, рухани дүниесі бай және саламаттылық деңгейі жоғары ұрпақты тәрбиелеу қажеттілігі көрсетілген.

Ұлттық мәдениет, ұлттық мүдде, ұлттық сана-сезім, ұрпақты руханилыққа және салауаттылыққа тәрбиелеуде ұлтымыздың өзіне тән әдет-ғұрып, салт-дәстүрі, жазба мұралары негізінде ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан асыл мұраларды жинақтап, зерттеп зерделеудің құндылығы арта түсуде. Қазақ халқы жастарды отбасында кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа, салауаттылыққа тәрбиелеуді бірінші міндет етіп қойған. Ер балаларға ауылдың үлкендеріне қос қолдап сәлем беруді, қыз балаларға ибалық жасап, үлкендерге жол беруді, олардың алдын кесіп өтпеуді уағыздаған. Жастардың жадына «сіз» деген сыпайылылық, «сен» деген анайылық, «Адамдықтың белгісі иіліп сәлем бергені», «Кішіпейілділіктен кішіреймейсің», «Жұпыны жұтамайды, сыпайы сүйкімді», – деген қағидаларды үнемі сіңіріп отырған. Ұлт тағдыры ұрпақ қолында екенін жақсы түсінген ата-бабаларымыз жас жеткіншектерді өнерге, еңбекке шақыра отырып, рухани-адамгершілік ізгі қасиеттерге баулу мәселесін алғашқы орынға қойған. Халық мұраларында рухани-адамгершілік қасиеттерді, әсіресе, ар-

ожданды қастерлеу тәрбиенің басты қағидасы болып саналған. Осыны басты нысана етіп ұстанған ата-бабамыз «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол», «Ақ жүрген адам азбас», «Әдептілік, ар-ұят адамдықтың белгісі», – деп ар тазалығы басқаға қиянат жасамауға, шыншыл, әділ болуға баулиды. Әдептілік, сыпайылық, кішіпейілділік, мейірімділік, иманжүзділік қасиеттердің бәрі ар-ұят, ождан тазалығынан туындайды. Рухани адамгершілік пен салауаттылыққа баулитын халқымыздың сан ғасырлық тәлім-тәжірибесін, мұраларын болашақ жастар тәрбиесіне пайдаланудың берері мол екендігін халқымыздың зиялы азаматтары, ұлы ғұламалары да атап көрсеткен. Қазақ ұлтының салауаттылық, парасаттылық, имандылық, адамгершілік тәлім-тәрбиесі туралы мәңгі өлмес құнды ұлттық мұрасының дамуын шолып өтсек: Ибн Сина еңбектері, Шығыс Аристотель атанған ғұлама әл-Фараби, сонау түркі жазуымен тасқа қашап жазған ескерткіш «Орхон-Енисей» жазуларынан бастап, ержүрек қолбасшы Күлтегін, Білге Қаған, мелекет қайраткері Тонықөк, Омар Хаям рубайлары, түркі тілдес халықтардың бәріне өшпес рухани мұра қалдырған Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Ясауи, Ахмет Жүгінеки, Қыдырғали Жалайыри, Мұхаммед Хайдар Дулати шығармаларыныңорны ерекше.

Мәселен, М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» оқулығында «Сау жан сау денеде ғана болады», - деген адамзат дүниесінің ескі мәтелін насихаттай отырып, баланың денсаулығы мәселесін «Дене тәрбиесі» бөлімінде егжей-тегжейлі қарастырады [2]. Қазақ отбасы тәрбиесінде өзінің ғасырлар бойы саяси экономикалық, әлеуметтік-тарихи ерекшеліктеріне байланысты атап айтқанда, кең байтақ жерін, шаруашылық дәстүрін әр түрлі шапқыншылық, жауынгерлік және табиғаттың дүлей апатынан сақтап, қорғап қалу үшін ұрпағын бала жастан іскерлікке, ептілікке, батырлыққа, мергендікке, шымырлыққа, саулыққа, саламаттылыққа тәрбиелей отырып, жаны мен тәнінің бірдей жетілуін дәстүрге айналдырған. Қазақ ұлтының болашақ ұрпағының санасына туған халқына деген сүйіспеншілік, ұлтының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, дінін, тарихын сезіне білетін жылы жүрек, тоқтамды ақыл мен имандылық өте қажет. Бұл айтылып отырған құндылықтар тек қана дені сау жаны мен тәні таза, адал иманды, салауатты тұлға бойынан табылатын қасиеттер. Сонымен қатар, салауатты өмір салтына тәрбиелеуде қазақтың ұлттық ойындарыалатын орны ерекше. Қазақтың ұлттық ойындары – адам ағзасы үшін өте маңызды, теңдесі жоқ сауықтыру, тапқырлықты салауатты өмір салтын қалыптастыру және т.б. қасиеттерді талап етеді. «Асау үйрету», «Мойын арқан», «Алтыбақан», «Қазақ күресі» қазақ халқының ежелгі спорт ойындары адам денесін ширатып, бұлшық еттерді қатайтады, төзімділікке, батылдыққа, ептілікке керек кезінде тез ойланып, ұғымды амал, ақылды шешім, әдіс таба білуге машықтандырады [3].

Сондай спорттық, ұлттық ойындарға: «Туық күрес», «Білектесу», «Арқан тартыс», «Бәйге», «Аламан бәйге», «Тай жарыс», «Құнан жарыс», «Дөнен жарыс», «Жорға жарыс», «Аударыспақ», «Түйе жарыс» кіреді. Осы ойындардың ішінде қызығы «Табақ алып қашу». Бұл ойын үлкен жиындарда, тойларда ойналады, тамағы бар табақты төкпей- шашпай, ептілікпен, ширақтылықпен көздеген жерге жеткізу, ал қарсы жақ дәл сондай талаппен табақты келесі орнына жеткізу керек. Жеңілген жақ айыптарын кез-келген өнер түрімен өтеп отырған [4]. «Қыз қуу», «Теңге салу», «Асық ойыны», оның бірнеше түрлері бар. «Алшын ойыны», «Омпа», «Асық тігіп ойнау», «Тас қала», «Хан», «Көкпар», т.б. спорттық ойындарды атауға болады. Бұл ойындар адамды дәлдікке, мергендікке, ептілікке, жауапкершілікке, адалдыққа, шыншылдыққа, ширақтылыққа тәрбиелейді [5].

Қазақ ата-бабамыз «ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің», – деп отбасы тәрбиесінің жобасын байқап отырған. Балаға туған тілі, жері, салт-дәстүрі, тарихын үйлесімді мейірімділікпен шектестіре отырып, санысына құйып отырған. Бұл жөніндеМ.Шахановтың туған тілі, жері, салт-дәстүрі және тарихы төрт ана деп, өз анасына теңестіруінде де үлкен философиялық мән бар. Құдіретті өз анаңның мейіріміне еш тең келмейтін адам баласы жақсы білген. Демек, әлемдегі барлық мейірімділік пен имандылық өмір заңдылықтарын ескеру ана мейірімі мен атаның тәрбиесі арқылы

беріледі. Сондықтан да қазақ халқы «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер», - деп бала бала тәрбиелеуші ата-аналардың да өнегелі болуын талап еткен. Көргендікті әуелі көп алдында өзің көрсет. Баланды да, тәрбиеленушіңді де бетімен жіберме. Бесіктен белі шықпаған сәби шағынан жақсылыққа үйрет, жамандықтан жирент. «Бас мүлгісе, аяқ сүрінеді», – дегендей, ең әуелі өзің үлгі бол, ұрпағың сонда ғана өнегелі тәрбие алады деп жалпы тәрбие мәселесіне, әсіресе, жақсы тәрбиенің игі ықпалына қазақ халқы үлкен мән берген. Халқымыздың педагогикалық қағиданы парасатты мақал-мәтелдер арқылы шебер бейнелейтініне тәнті боласыз. Мәселен, «ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің», «Өнеге көші өлшеусіз». «Жақсы атты тай жағалайды», «Ата көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер», т.б. қазіргі кезде көп баламыз компьютерді, ағылшын тілін меңгерсе болды жетілген тұлға болады деп ойлайды. Ең алдымен әрбір бала адами тамаша қасиеттерді бойына жинақтаған парасатты адам бола білуі шарт. Сонан кейін ғана білімін тереңдете алады. Адамдардың адами рухани-адамгершілік құндылықтарының орнындағы кемшіліктерді ешқандай да академиялық білімдердің толықтара алмайтынын өмірдің өзі көрсетіп отыр [6]. Жас ұрпақты рухани-адамгершілікке, салауаттылыққа тәрбиелеуде адамгершіліктің ақ жолынан айнымаған бұрынғы өткен ақыл-ой алыптарының мұра етіп қалдырған өсиет сөздері мен ғұламалардың ғибраттары арқылы қоғамымызда салауатты өмір салтын қалыптастыруымызға болады.

Сонда ғана бүкіл жер бетінде, әсіресе, жастар арасында бой көрсетіп жатқан маскүнемдік, нашақорлық, көреалмаушылық сияқты кеселдерден мемлекетіміздің болашағы - жас ұрпағымызды қорғап қаламыз және аман сақтаймыз.

Қорыта келгенде, ұрпағымызды парасатты да білікті, мәдениетті де білімді етіп тәрбиелеп, рухани және азаматтық намысы бар ұрпақ өсіргіміз келсе, бүкіл қоғамдық өмірдің өзегін келешек ұрпақ тәрбиесіне, соның ішінде ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеуге бағыттауымыз қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050». Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы: «Білім», 2010.

2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: «Руан», 1997.

3. Ембергенова Ж. Жастарды саламатты өмір салтына халықтық педагогика құндылықтары негізінде ұрпақ сабақтастығымен ұштастыра тәрбиелеу // Пед.ғыл.канд... дисс...автореф. – Қарағанды, 2000.

4. Әділбек М.Қ. «Салауатты өмір салтын қалыптастырудағы ұлттық ойындардың рөлі» // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің хабаршысы. – Атырау, 2011. – №3 (22). – 125-126 бб.

5. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары / Оқу құралы. – Алматы, 1994.

6. Қанлиева А.К. Саламатты өмір салты негіздері // Оқу-әдістемелік құрал. – Ақтөбе, 1998.

ОҚУ ОРЫНДАРЫ ЖАСТАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ ДАМУЫНЫҢ ЗЕРТТЕУІ

Сабденбеков Ерлан Ускенбайұлы
Аға оқытушы, магистр
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: sabdenbekov.e@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада оқу орындарындағы дене тәрбиесінің қалыптасуымен дамуын талдап, елдің әртүрлі аймақтарында оқу орындарындағы жастардың дене дамуының жағдайларын саралап, дене жаттығуларын зерттеудің және оның жеке

адамды тәрбиелеудегі ролі мен жоғары білімді мамандар дайындаудағы орнын қарастырады.
Кілт сөздер: дене жаттығулары, денсаулық, спорт, салауатты өмір салты.

Аннотация. В данной статье дан анализ развития физической культуры в учебных заведениях, освещаются условия физического развития молодежи в различных регионах страны, рассматривается роль в изучении физических упражнений и подготовке специалистов с высшим образованием.
Ключевые слова: физические упражнения, здоровье, спорт, здоровый образ жизни.

Annotation. In this article, he analyzes the development of physical education in educational institutions, analyzes the conditions for the physical development of young people in various regions of the country, considers the role in studying physical exercise and training specialists with higher education.
Keywords: Physical exercise, health, sports, healthy lifestyle.

Қазіргі уақытта жастардың физикалық дамуы бойынша шешілмеген мәселелер туындайды. Жастардың физикалық дамуының бір жаһандық проблемасы мектеп қабырғасынан туындайды. Бүгінгі таңда мектеп оқушыларының көпшілігі бірдей күн тәртібінде тұрады. Олар таңертең оянады, таңғы ас ішпейді, содан кейін мектепке барады, онда олар 7-8 сағат бойы 124 партада отырады. Содан кейін олар үйге оралып, сабақ алады, қалған күндерін компьютер мен телефонда өткізеді. Әрине, барлық оқушылар мұндай режимді ұстанбайды, бірақ олардың саны өте аз. Сонымен қатар, жоғары сынып оқушыларының көпшілігі жаман әдеттерге ие, пассивті өмір салтын ұстанады. Сондықтан жоғары оқу орындарына дене дайындығы әлсіз студенттер түседі. Зерттеу мақсаты. Жасөспірімдер мен жастар дұрыс қозғалыс режимінің жиілігі мен сапасын зерттейді. Спортпен және әртүрлі дене жаттығуларымен жүйелі түрде айналысудың өмірлік тұрақсыздығын көрсетіңіз. Зерттеу нәтижелері. Адамның физикалық дамуына әсер ететін жетекші сипаттамалардың қатарына икемділік,ептілік, жылдамдық, күш және төзімділік жатады. Осы қасиеттердің біреуін немесе әрқайсысын жақсарту денсаулықты нығайтады және үйлесімділікті арттырады [1].

Балалар физикалық тұрғыдан дамымайды. Атап айтқанда, бұл организмнің қалыптасуының бастапқы кезеңінде орын алады. Көптеген мектептерде, бастауыш сыныптарда дене шынықтыруды сынып жетекшілері жүргізеді. Бұл мұғалімдер спортпен байланысты емес еді. Теориялық білім толыққанды практикалық сабақ өткізу үшін жеткіліксіз. Ең маңызды бастапқы кезең төрт жылға созылады, бірақ, өкінішке орай, жеткіліксіз. Бастауыш сыныптарда балалар белсенді дамуы керек, оның орнына физикалық дамуда олқылықтар болады. Статистика көрсеткендей, қазіргі уақытта мектеп түлектерінің 50%-дан астамында екі немесе одан да көп созылмалы аурулар бар, Қазақстан Қарулы Күштеріне шақырылушылардың 30%-ы денсаулығына байланысты мерзімді қызметке жарамсыз. Әскерге шақыру жасындағы жастардың шамамен 40%-ы ҚПО бойынша нормативтерді тіпті қанағаттанарлық бағаға да орындай алмайды [2].

Әр түрлі әлеуметтік зерттеулер көрсеткендей, медициналық тексеру нәтижелері бойынша арнайы медициналық топтарға жіберілетін студенттердің саны оқушылардың жалпы санының 50%-на жетеді, ал жастардың физикалық денсаулығының деңгейі оқу курсына тікелей байланысты төмендейді [3].

Қазірдің өзінде оқушылар физикалық дайындығы нашар орта сыныптарға ауысады, өйткені бастапқы кезеңде жаһандық алшақтық болды. Тек бірнеше бала жақсы физикалық дайындыққа ие болады, өйткені оқу үрдісімен қатар олар спорт мектептерінде, қосымша секциялар мен үйірмелерде жұмыс істеді. Орта және орта мектепте дене шынықтыру сабақтары студенттерге скучно және қажет емес болып көрінеді. Жоғары сыныптарда

мұғалімдер мен оқушылардың нақты мақсаты бар, атап айтқанда – жоғары оқуорындарына түсуге дайындалу. Осыған байланысты университетте толық оқу жүктемесі басталады және спортпен айналысуға аз уақыт бөлінеді.

Сондықтан жас ұлғайған сайын дені сау оқушылар саны азаяды. Статистикаға сәйкес, бастауыш мектеп жасындағы сау балалардың шамамен 23-26%-ы жүйке процестерінің төмен қозғалғыштығымен сипатталады, оларды «баяу балалар» деп атайды. Олар, әрине, жалпы дамуға ие, бірақ олардың реакциясы баяулайды және «жылдам балаларға» қарағанда 2-3 есе төмен.Олар сондай-ақ нашар дамыған қозғалыстарды үйлестіреді. Олар жүрек соғысы мен тыныс алу арқылы жүктемеге жауап береді. Демек, қазіргі дене шынықтыру сабағында мұғалімнің алдында көптеген міндеттер тұр деп қорытынды жасауға болады.

Сабақтың 45 минутында оқушылардың физикалық мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу – жаттығу процесін қалай жүзеге асыруға болады, оларды президенттік және ұлттық нормаларын тапсыруға дайындайды және оқу жоспарының шеңберінен шықпайды? Уақыттың жетіспеушілігіне, қажетті жабдықтардың болмауына, оқу орнының материалдық-техникалық базасының нашарлығына байланысты дене шынықтыру сабақтары жеңілдетілген түрде өтеді.

Сондай-ақ, қоғамда әртүрлі бағыттағы балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде дене шынықтыру пәнінің мұғалімі, жаттықтырушы болып табылатын 125 мамандықтың беделі тез төмендеп бара жатқанын атап өту қажет.

Осылайша қорыта келгенде мақалада студенттердің физикалық «дайындығының» негізгі себептері зерттелген. Сонымен, бұл мәселені қалай шешуге болады?

Біріншіден, мектеп жасындағы оқушылар арасында дене шынықтыру мен спорттың маңыздылығын арттыру үшін оларды бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен, спорттық іс-шаралар, жарыстар және т. б. өткізу арқылы танымал ету жөнінде бірқатар шаралар жүргізу қажет.

Екіншіден, дене шынықтыру пәнінің мұғалімі мамандығының маңыздылығын арттыру үшін олардың жалақысының мөлшерін арттырып, әртүрлі университеттерде дене шынықтыру факультеттерінің түлектерін жұмысқа орналастыруды қамтамасыз ету қажет.

Үшіншіден, оқушылардың дене даярлығына арналған сағаттарды ұлғайту үшін қазіргі бар оқу бағдарламаларын қайта қарап, оқушылардың неғұрлым жоғары дене шынықтырумен қамтылуын ескере отырып, оңтайлы бағдарламаларын әзірлеу керек.

Төртіншіден, оқушылардың дене тәрбиесі процесін қаржыландыруды ұлғайту мақсатында Спорт және дене шынықтыру жағдайларын қамтамасыз етуге бағытталған жалпы білім беру мекемелеріне қаржылық және материалдық – техникалық қолдау көрсетудің бірқатар бағдарламаларын әзірлеу.

Ұсынылған шаралар сабақтан тыс уақытта оқушылардың спорттық – бұқаралық жұмысын жандандыруға, олардың қозғалыс белсенділігін арттыруға, жұмысқа қабілеттілік деңгейін арттыруға және жалпы денсаулықты нығайтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылардың физикалық белсенділігін арттыру олардың өзін-өзі жүзеге асырудағы әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етеді. Оқушыларға олардың қабілеттері мен қалауына сәйкес таңдау жасау үшін мектептерде дене шынықтыру – спорттық іс-шаралардың әртүрлі түрлерін ұйымдастыру қажет. Бұл оқушылардың дене шынықтыру сабақтарына қызығушылық танытатын саналы көзқарасты қалыптастыруға әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Батенко Е.М., Бугай М.В. Условия формирования здорового образа жизни студентов в физическом воспитании // Омский научный вестник. Сер. Общество. История. Современность. – 2018. –№ 4. – С. 67-70.

2. Козлов А.В. Альтернативная методика спортивно-ориентированного физического воспитания студентов гуманитарных ВУЗов: дис. … канд. пед. наук. – Воронеж, 2006. – 178 с.

3. Осипов А.Ю., Гольм Л.А., Михайлова С.А. Формирование здоровьесберегающих компетенций будущих специалистов средствами физического воспитания // – Вестник Черепановского государственного университета, 2012. – Т. 2, – № 2 (39). – С. 178–182.

СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Сабденбеков Ерлан Ускенбаевич
Аға оқытушы, магистр
Уразбаев Арыстан Арынбекұлы
Аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: sabdenbekov.e@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада студенттерге салауатты өмір салтын қаулыптастыру барысында өмірге деген көзқарастарын жақсарту, жастардың денсаулықты нығайту мен сақтау, ағзаның дұрыс дамуын қамтамасыз ететін гигиеналық ережелерді орындау қарастырылады.. Салауатты өмір салтын ұстануда спорттың рөлі зор. Денсаулыққа тек дене шынықтыру арқылы қол жеткізілуге болады. Дене қозғалысы адам ағзасын дамытып, жұмыс істеу қабілетін арттырады, ауруды алыстатып, өмірді ұзартады.

Кілт сөздер: дене жаттығулары, денсаулық, спорт, салауатты өмір салты.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль спорта в поддержании здорового образа жизни, повышении отношения студентов к здоровому образу жизни, укреплении и поддержании здоровья молодежи, выполнении гигиенических правил, обеспечивающих правильное развитие организма. Здоровье достигается только физической активностью. Физическая активность развивает организм человека, повышает его работоспособность, избавляет от болезней и продлевает жизнь.

Ключевые слова: физические упражнения, здоровье, спорт, здоровый образ жизни.

Annotation. This article discusses the role of sports in maintaining a healthy lifestyle, increasing the attitude of students to a healthy lifestyle, strengthening and maintaining the health of young people, and fulfilling hygiene rules that ensure the proper development of the body. Health is achieved only through physical activity. Physical activity develops the human body, increases its efficiency, eliminates diseases and prolongs life.

Keywords: Physical exercise, health, sports, healthy lifestyle.

Салауатты өмір салты мәселесі XXI ғасырдың басынан бері қазақ жерінде ғана емес, шетелде де танымал болды. Оның алдында ұқсас проблема - адам денсаулығы мен психологиялық жағдайы болды. Шетелде бұл проблема адам құқықтары, бостандықтарын, оның ішінде өз денсаулығын сақтау мен нығайту құқықтарын кеңейтуді кеңінен насихаттаумен бірге жиі көтерілді. Біздің елімізде қоғамдық денсаулық пен денсаулық сақтау мәселесі ғана емес, адамның жеке денсаулығы да XX ғасырдың соңынан бастап Қазақстан Республикасының құрылуымен ерекше өзекті болып отыр. Біздің елімізде бір жағынан либералдық-демократиялық реформаларға байланысты, екінші жағынан - қайта құру дәуіріндегі өмірдің күрт нашарлауына байланысты жеке тұлғаның денсаулығы туралы кеңінен жазыла бастады. Ғылыми дүниетанымды қалыптастыру үшін оқу

орындарында валеология (денсаулық туралы ғылым), экология (қоршаған ортамен қарым-қатынас заңдарын түсіну үшін) оқу курстары енгізіле бастады.

Білім берудегі бұл жаңалықтар, әрине, елімізде осы өтпелі кезеңде жастар санасының қажетті деңгейін сақтау үшін мемлекеттік құрылысты ауыстырудың аса күрделі кезеңінде өзінің оң рөлін атқарды. Бірақ жаңа ғасырдың бірінші онжылдығының соңында бұл маңызды пәндер мектеп және ЖОО білім беру бағдарламаларынан алынды. Адамдардың салауатты өмір салтына байланысты дүниетанымы әлсірей бастады, дұрыс өмір бағдарлары жоғала бастады. Белгілі ғалым, адам проблемалары жөніндегі маман И.Т. Фролов былай деп жазды: «Адамның үстінен өзін-өзі жою қаупі төнді, ол кез келген уақытта жер бетінен жоғалып кетуі мүмкін, бұл ақылға қонымды адамға қарсы болады. Адам өзінің ақылымен осы табиғатқа қарсы жағдайды жасады» [1]. Өкінішке қарай, И.С. Ларионованың пікірінше, бүгінде Ресейде парадоксалды құбылыс болып жатыр - «жеке адам денсаулығының құндылық ретінде құнсыздануы»... осыған байланысты көтерудің тиімді жолдарын іздеу проблемасы туындайды.

Адамдардың, әсіресе жастардың денсаулығы нашарлап барады. Баяндалғанға байланысты салауатты өмір салтын нығайту проблемасы тағы да ерекше өзекті болып отыр және ол практикалық және теориялық деңгейде шешілуі тиіс. 1) жастар денсаулығына қатысты басымдықтардың өзгеруіне назар аудару; 2) дене шынықтыру құралдарымен тұрақты салауатты психиканы қалыптастырудың маңыздылығын көрсету;
3) адам мен қоғамның ортақ дүниетанымы сияқты аспектісін түсінуді ұсыну. Теория. Қазіргі қоғамда біз қарама-қайшылықпен бетпе-бет келеміз. Бір жағынан, адамның санасын дамыту, оның мінез-құлқын дұрыс ұйымдастыру, денсаулығын нығайту үшін көптеген мүмкіндіктер бар, ал екінші жағынан, біз нақты жағдайда барлық көрсетілген факторлардың нашарлап бара жатқанын көріп отырмыз. С.А. Ан, Б.Н. Кагировтың, Р.Ю. Наумовтың және т.б. пікірінше, техногендік ақпараттық қоғамдағы үздік жиынтық зияткерлік өнімді берудің бірегей мүмкіндіктері бар заманауи БАҚ-тар б болып көрінді.

БАҚ халыққа адамдардың өмірі туралы, қоғамдық қызметтің түрлі бағыттары туралы, еліміздегі материалдық және рухани өмірдің үздік нысандарын құрудың маңызды бағдарламалары туралы, жоғары тәрбиелік әсері бар шынайы өзекті деректерді ұдайы ұсынуы тиіс еді. Бірақ іс жүзінде біз мүлдем басқаша көріп отырмыз. БАҚ-тың түрлері мен арналары мәнсіз, қоқыс, жалған ақпараттарға толы, алайда оларға елеулі пайда береді.31-дің дұрыс деректерін тұтынушы ақпараттық өнімнің орасан зор ағынынан, көбінесе сапасы өте төмен және күмәнді дәйектіліктен бөліп алуы тиіс.

Көптеген БАҚ-та ақпараттық өнімнің этикалық және эстетикалық деңгейі де жоғары емес, кейде айқын деструктивті [2]. Бірақ ештеңеге қарамастан, адам өмірінің маңызды факторы денсаулық болып табылады. С.В. Михайлова, И. Садретдинованың, Я. Федосееваның пікірінше, Біздің қоғамның маңызды әлеуметтік тобы ретінде студенттердің денсаулық жағдайы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық дамуының көрсеткіші ғана емес, сонымен қатар қоғамның болашақ еңбек, экономикалық, мәдени, қорғаныс әлеуетінің маңызды индикаторы болып табылады. Сондықтан бүгінгі күні өте маңызды мемлекеттік міндет жастардың денсаулығын қалыптастыру, сондай-ақ қандай факторларға байланысты және оң нәтижелер алу мақсатында осы факторларға қалай әсер ету керектігін зерттеу болып табылады [3].
«Денсаулықтың мәнін адамның өмірлік ортаға бейімделуінде ысырапсыз нақты жағдайларда іске асырылатын биопсихоәлеуметтік мүмкіндіктерінің әлеуетті жиынтығы ретінде, адамның физикалық, рухани және әлеуметтік жағдайының үйлесімді жиынтығы ретінде анықтауға болады, онда ортаға бейімделудегі жоғалтулар оның рухани және әлеуметтік құрамдастарымен өтелуі мүмкін» [4]. А.В. Жарованың пікірінше, жоғары мектептің әлеуметтік институт ретіндегі рөлі артып келеді, ол тек құзыретті маманды ғана емес, сонымен қатар дене және адамгершілік денсаулық, әлеуметтік белсенділік, жауапкершілік және жоғары эстетикалық идеалдар сияқты қасиеттері мен қасиеттері бар толыққанды тұлғаны қалыптастыруы тиіс [5].

Дәл осы жоғары оқу орындарында өзін-өзі басқаруға және өз денсаулығын нығайтуға, 6 қалыптастырудың өз жолын таңдауға қабілетті жан-жақты дамыған тұлға қалыптастырудың негізгі процесі аяқталады. Қалыптасқан жағдайларда зияткерлік, рухани ғана емес, сонымен қатар дене денсаулығын қалыптастыру маңызды мәнге ие болады. Дене шынықтыру пәнінің оқытушысы гуманитарлық бейіндегі оқытушылардың функцияларын алмастырмай, сонымен қатар жас адамның өмір салтын денсаулық қағидаттарында ұйымдастыруда жеткілікті дүниетанымдық білімі болуы тиіс. Бұл дене шынықтыру және спорт саласында дүниетанымды қалыптастырудың бір ғана, бірақ қажетті бағыты [1, 6, 7]. Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Соңғы онжылдықта жоғары оқу орындарындағы гуманитарлық пәндер сандық және сапалық жағынан күрт қысқара бастады. Жасөспірімдер мен жастарды оқытудың дүниетанымдық негіздері әлсіреді.

Адам денсаулығы проблемасы бірінші кезектегі бірқатар мәселелерден кетті. Соның бірі ретінде халықтың денсаулығы, соның ішінде жастар арасында тағы да нашарлай бастады. Л.И. Акатов адамдардың аномалдық мінез-құлқын, отбасыныңдисфункциясын, балалардың санасының зақымдануын, жеке тұлғаларды, экономикалық, асоәлеуметтік (маскүнемдік, нашақорлық, жезөкшелік), психологиялық-этикалық (қатыгездік, агрессивтілік, жанжалдылық, ерлі-зайыптылық, әлеуметтік жақындық, эгоизм сияқты бірқатар себептерді зерттейді және атап көрсетеді Отбасы көбіне ауыртпалыққа, албалалар екі есе ауыртпалыққа айналады. Осының нәтижесінде ересектер ғана емес, ең алдымен балалар зардап шегеді. Олардың ең басты рухани қасиеттері - адамға сену, өзіне сену, адамдар арасындағы адамгершілік қарым-қатынас бұзылады [8].

Т.А. Погорелая адамның өсу кезеңіндегі өмірлік жолының күрделі және біркелкі қалыптасуына қатысты былай деп жазады: Бұл жерде туған елде тұлғаның өсуі мен қалыптасуы орын алады! Ересек өмірге кірген кезде таңдау кезеңі басталады. Бала - өсті! Ол әлемде болып жатқан оқиғаларға қатысты өз көзқарасын қалыптастырды. Оны алдап, жалған жолмен бағыттап, оның санасында оның дүниетанымын қалыптастыруы мүмкін - бұл қорқынышты! Ол бұрын байқамаған қиындықтарға алғаш рет тап бола бастады ма? Жас 32 жігіттің бүкіл өмірі сурет салғандай емес! Бұл - маскүнемдік, нашақорлық, депрессия, агрессивтілік, апатия, немқұрайлылық, жабықтық, тұйықтылық, мінез-құлықтытудыратын, өзіне деген сенімнен айырылу және өз әлеуеті! Өзіңді, жаңа, ақиқатты, құндылықтарды салыстыру үшін басқа елге көші-қон! [9].

Ал егер ілеспе ауруларды және олардан қаза болуды (С гепатиті, АИТВ инфекциясы және т.б.) назарға алатын болсақ, онда қаза болғандар саны іс жүзінде 2 есеге артады. Тек адамның өзі үшін ғана емес, сондай-ақ отбасы өмірі, бала тууы мен тәрбиесі үшін де, темекі шегу де қауіпті болып табылады, оларға қарсы күрес шаралары ең алдымен қаржылық шектеулермен шектеледі (көбінесе, мұндай өнімнің бағасын көтеру, оны уақыт бойынша өткізуді шектеу, бұл көбінесе тәуелді адамдарға емес, олардың отбасыларының қаржылық мүмкіндіктеріне де соққы болады). Сондықтан, әсіресе соңғы онжылдықта жастар денсаулығының проблемасы тағы да өте өзекті болды. Бірақ ол енді басқа форманы қабылдады - салауатты өмір салты проблемалары Адам денсаулығын оныңөмір салтын дұрыс ұйымдастыру арқылы нығайту проблемасы өте маңызды. Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында оған айтарлықтай көңіл бөлініп жатқаны тек оң бағаға лайық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Фролов И.Т. Жизнь и познание // Академик Иван Тимофеевич Фролов. Очерки. Воспоминания. Материалы. – М., 2001. – С. 491.

2. Ан С.А., Кагиров Б.Н., Наумов Р.Ю. [и др.]. Актуализация метода критического научно-философского анализа современной интеллектуальной продукции в условиях глобализации на пути к ноосфере // Вестник Института развития ноосферы. – 2019. – № 3 (5). С. 5–56.

3. Михайлова С.В., Садретдинова И., Федосеева Я. Здоровье студентов – социальная ценность государства // Современные научные исследования и инновации. – 2015. – №4 (48). [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://web.snauka.ru/issues/2015/04/52244 (дата обращения: 24.05.2016).

4. Ларионова И.С. Проблема ценности здоровья человека и общества // Антология современной русской философии. – М.: Издательский дом «Энциклопедист–Максимум», 2017. – Т. 2. – С. 41-55. 34.

5. Жарова А.В. Формирование здоровья студентов вузов: монография / под ред. Г. Н. Гончаровой, Н.А. Горбач. – Красноярск: СибГТУ, 2006. – 108 с.

6. Бабушкин И.Е., Воронцйов П.Г., Жариков А.Ю. [и др.]. Реализация образовательного аспекта формирования здоровья молодежи в теоретической дисциплине «Здоровый образ жизни и физкультурно-оздоровительные практики» // Философия образования. – 2017. –№ 4. С. 110–122.

7. Воронцов П.Г., Ушакова Е.В. Здоровый образ жизни и физкультурно-оздоровительные практики студенческой молодежи: учеб.-метод. пособие. – Барнаул: АГМУ МЗ России, 2017. – 153 с.

8. Акатов Л.И. Формирование духовно-нравственной сферы как основа личностного становления человека // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2015. – № 1.

9. Погорелая Т.А. Размышления о человеке // Здоровье – основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения: тр. XII науч.-практ. конф. с междунар. участием / СПбТУ. – СПб., 2017. – Т. 12, ч. 1.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ КӨРІНІСТЕРІ

Көпжасар Бейбіт Жұмашұлы
Аға оқытушы
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Мақалада қазақ халқының ғасырлар бойы өмір сүріп өткен өз тұрмысының мазмұны, мағынасы тұрғысында кейінгі ұрпақтарға үлгі-өнеге боларлықтай көптеген нақыл, мәтел, тапқырлық сөздерді жинақтап, тұжырымдап кейінгілерге жеткізіп отырғандығы қарастырылады. Дене тәрбиесінде халықтық педагогиканың көріністері жан-жақты баяндалады.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, халықтық педагогика, салт-дәстүр, ұлттық ойындар.

Аннотация. В статье рассматривается содержание, смысл жизни казахского народа на протяжении веков, обобщение множества пословиц, поговорок, находчивых слов, которые служат примером для последующих поколений. В физическом воспитании четко прослеживаются проявления народной педагогики.

Ключевые слова: физическая культура, народная педагогика, традиции, национальные игры.

Annotation. The article examines the content, meaning of the life of the Kazakh people for centuries, generalization and generalization of many proverbs, sayings, resourceful words that serve as an example for future generations. In physical education, the manifestations of folk pedagogy are described in detail.

Keywords: Physical culture, folk pedagogy, traditions, national games.

Әр ұлт пен халықтар өздерінің тіліне, дініне, дәстүріне, тіпті сол халықтардың мекендеген этникалық өмір сүру, орналасу жағдайларына байланысты мыңдаған жылдар бойы адам бойына тән асыл мұра, ізгі қасиеттерді, өнерді, өнегелікті өз бойларына жинақтай отырып, оны ұрпақтан-ұрпаққа аңыз әңгімелер, аталы сөздар, түрлі өнер көріністері арқылы жеткізіп отырған.

Өкінішке орай кеңес өкіметіндегі өмір сүру кезеңінде бұл көріністер көмескіленіп кетті. Әр ұлттың өзіне тән ұлттық бояу тұрғысынан насихатталмады. Ұлттардың тілі, салт-дәстүрлері, тәрбиесі мен өміріндегі өрнектері тоқыру деңгейіне дейін жетті.

Ал, қазіргі демократиялық саясат дәуірінде әр ұлттар өздерінің тарих беттерін қайта парақтап өз халқына тән тәрбиені, салт-дәстүрді, ұмытқан тілді қайта жаңғыртуға мүмкіндік алып отыр. Ұлттық педагогика қазақ халқының өмір салтына өз алдына жеке дара оқшауланып дараланбаған. Оның есесіне кіндік қаны қазақ топырағына тамған әрбір қазақ өз жұртының төрінде өмір сүрген, тәрбие мен тәлімге сөз құдіретін шебер пайдаланабілген, тіл, өнер зергерлерінің палуан тұлғалы батыр бабалардың бойында тұнып тұрған ерлікті, ақыл-алғырлықты, өнегелікті, парасаттылықты айналып өте қоймас. Ата-баба дәстүрінен әрқашан үлкенге – ізеттіліктің, ілтипаттылықтың, кішіге – өнегеліліктің нышанын байқаймыз.

Қазақ халқының лексикондық сөз құрамы жөнінде дүние жүзі елдерінің алдыңғы қатарында. Тиісінше өмір сүру дәстүрлерініің құрылымы да әр алуан болып келеді. Оның үстіне жер көлеміне бірнеше Батыс елдері сиып кететін географиялық (республика территроиясы) көлемінде халықтардың этникалық (өңір аралық) орналасу жағдайлары да қазақ халқының тілі мен дәстүрінің, өнері мен тәрбиесінің түрлендіріліп көрсетіліп жүргізулеріне жан-жақты мүмкіндіктер бар.

Қазірге дейін (тұсау кесу, сүндет той, келін түсіру, қыз ұзату, ас беру, т.б.) қазақтың «аударыспақ», «қыз қуу», «теңге алу», «аламан бәйге», «жаяу жарыс», «көкпар», «палуан күрес», «бүркіт салу» сияқты ойындары өткізіліп келеді [1].

Бұл ойындарда алды атан түйе, ат бәйгелерін ұсынып отырған. Бір ерекшелігіойын-сауықтарға қатысып тамашалау жөнінде, жас ерекшелігіне шектеу болмаған. Тұсау жібін кескен баладан, ақ сақалды қарияға дейін ойын-сайықты тамашалауға түгел қатысып отырған. Жастар жағы үлкендердің өнеріне қайран қалып тамсанып, солардай болуға еліктесе, кішілер жағы алғырлығымен апайтөс алыптарды аттарынан аударып түсіріп тәнті еткен.

Міне, осы ұлан ғасыр қазақтың ұлы даласындағы өтілген әртүрлі деңгейдегі той думандарға қатыса жүріп, ондағы алған әсерлерін жадында жырдай сақтай жүріп, «Мен қазақпын» деген әрбір балаң жігіт сол той туман додасынан өзін ешқашан шеттеткен емес, ұлты қазақ бабаларымыздың өткен тарихы, дәстүрі, салты, үні, шері, мұң-зары, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізілген өнегесі, өнері, тәрбиесі деп қабылдаған абзал.

Ұлттық тәрбиенің, ұлттық педагогиканың негізгі мазмұн мағынасын да осы тұстардан іздестірген дұрыс-ақ.

Қазақ халқы ғасырлар бойы өмір сүріп өткен өз тұрмысының мазмұны, мағынасы тұрғысында кейінгі ұрпақтарға үлгі-өнеге боларлықтай көптеген нақыл, мәтел, тапқырлық сөздерді жинақтап, тұжырымдап кейінгілерге жеткізіп отырған.

Олардың логикалық, философиялық мазмұны қазақ халқының болмысын, тұрмыстық жағдайын, мінез-құлқын, рухани байлығын, ұлды-қызды тәрбиелеуге, өнерлі-өнегелі болуға, мінез-құлыққа, туыстық-сыйластыққа, жақсы мен жаманды айыра білуге саяды.

Бұрынғы КСРО мемлекетінде АҚШ-тағыдай адамдар қатынасы институты болмаған кезде адам тәрбиелеу мәселесі тек коммунистік идеология прниципі негізіне жинақтаған ұлттық бояумен өрнектелген тәрбие құралы жоғалып кетті. Тіпті діннен, тілінен айырылған ұлттар да бар. Мектептердегі тәрбие негізінен орыс халқының үздік педагогтары А.С.Макаренко, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский еңбектері тұрғысында насихатталды. Ол үшін көп оқу сағаттары да жоспарланды. Керісінше, Әл-Фараби,

Қорқыт Ата, Асан қайғы, Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Базар жырау, Мұхтар Әуезов, Махамбет Өтемісұлы, Шәкәрім Құдайбердиев, Сәбит Мұханов, Ғабит Мүсірепов, Бауыржан Момышұлы сынды т.б. қазақ топырағынан түлеп шыққан ағартушы-ғалымдардыңхалықтық педагогикаға арналған шығармалары назардан тыс қалды.

Қазақ ғалымдарының кейбір еңбектеріндегі халықтық педагогиканың оқу бағдарламасындағы жүйесі оқушының тек нақты өмір сүру немесе өмір сүру дағдысына ерте кезеңнен емес, тек сынып, лабораториялық (кітаптан оқу, бірақ көзбен көрмеу, теориялық ұғым тұрғысында) жағдайда дәріс алумен шектеді. Әсіресе бұл қала оқушыларына тән құбылыс.

Мысалы: қала оқушылары үй жануарларының түр-түсін кітаптан, кинодан көргенімен нақтылы жағдайда олардың өмір сүру, өсіп жетілу үдерісінен бейхабар екенін байқаймыз немесе абстракты тұжырымда болды. Ал, осы жануарларды баптап бағу үшін де көптеген қол еңбегінің қалай жұмсалатынын біле бермейді. Тіпті, әр өңірдің өз ерекшелігіне байланысты өңіраралық этникалық орналасуы да кейбір оқушының еңбекке ерте араласып, айналада, ортада болып жатқан барлық тіршіліктерге саналық пайымдаумен өарауына мүмкіндік туғызатынын ескере берілмеді. Қазақстанның оңтүстік облыстарындағы мақта теру, күріш ору, жеміс жинау жұмыстарына мектеп оқушылары (әсіресе ауылдық мектеп оқушылары) ерте жастан араласады.

Жасөспірімдерді неғұрлым жас кезінен еңбектенуге баулып, сол арқылы дене тұлғасын қалыптастыруға, бұлшық ет, буын қозғалғыштарын дамытуға ықпал етіп қоршаған ортаның құдірет-күшін сезіну, пайымдау, дүниетанымын жетілдіруді қамтамасыз етуге болаады. Мұны Абай Құнанбаев жастарды еңбекке баулуға байланысты өлеңінде былай тұжырымдайды:

«Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып білім алған.
Би болған, болыс болған өнер емес,
Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған», - бұған қоса

Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рахым ойлап қой.
Бес асыл іс көнсеңіз, - деген еді [2].

Қазақ халқының тарихында «Он үшінде отау иесі» атанғандар болғаны рас. Ал, он үшінде отау иесі болу оңай шаруа емес. Демек, ол ұл өзін отау иесі болғанға дейін асауды ауыздықтап, ересектермен үеңгі қағыстыра алатын, бойына жігер-қайрат, ақыл-парасат, өзгеге, өзіне де сын көзбен қарай алатын дәрежеде дайындауға әрекеттенген. Біз қазір күнделікті дене шынықтыру сабағында оқушыларға ана жаттығуды орында, жылдамдығың, шыдамдылығың, икемділігің, күшің дамиды, мына жаттығуды жасама – жүйкеңе жүктеме түседі деумен шектейміз. Оның үстіне ол жаттығуларды жас ерекшеліктеріне бөліп жіктеп қоямыз. Ойын түрлері де солай. Бұларды әртүрлі тәсілдермен жүйелейміз. Әрине, көп жылдар бойы ғылыми-тәжірибе негізіндесұрыпталған әдістерді ешкім жоққа шығармайды. Бірақ әрбір әдіс соңы және бірінші емес екенін де ұмытпау керек.

Еңбекке ерте араласқан оқушы кез-келген дене шынықтыру жаттығуларын ешбір қиындықсыз-ақ біз ұсынып жүктеме деңгейінен әлдеқайда жоғары қарқынмен, қайталау санымен, екпін ырғағымен жасай алады. Өйткені, онда бұлшық ет, буын, т.б. қимыл әрекеттері қарапайым еңбектену барысында дағды қалыптастыруға бейімделіп машықтанған. Бұл көрініс қимыл қозғалыстарына, еңбек әрекеттеріне неғұрлым жас кезеңнен ертерек қатысқан ауыл балаларының арасында кездеседі. Мұны спорт мектебіндегі шұғылданатын оқушылардың бірқатарының бірнеше жылдар бойы жаттығу жүктемесін өз дәрежесінде орындай алмай, керісінше сол спорт түрінде кешеңдеу келсе де

еңбекке ерте араласқан баланың қимыл әрекетінің белсенді, шыдамдылық қасиетінің басымдау екенін байқаймыз.

Бұдан баланы (қыз балаларды) өзі атқара алатын еңбектің барлық түрлеріне неғұрлым жас кезінен бастап белсене қатыстыру керек деген тұжырым жасауға болады. Оның үстіне барлық адамдарды тек спорт пен дене шынықтыру арқылы өзін өмірге дайындауға, күшті, епті, шыдамды, икемді болып баулуға мүмкіндіктері бола бермейді.

Тума таланттың өзі де өмір сүру барысында 99 пайыз еңбектен тұратынын ескерсек, еңбектің адамның мінез-құлқын қалыптастырып, дененің сау, іскер болуын қамтамасыз ететін, таптырмайтын құрал екенін байқаймыз.

Эмоционалдық тұрғыдан қарағанда белгілі қимыл дағдыларын, әрекеттерін, жаттығу, ойын жүктемелерін белгілі жастан, белгіленген жаттығу, ойын түрлерінен, топтармен, сыныптармен жүргізгенге дейін әрбір сәбидің, баланың өз бетінше немесе ересектердің (ұстаздардың) ықпалымен әртүрлі еңбек түрлеріне үнемі қатысып отырылуы керек. Қарапайым жағдайда (шартсыз белгіленген нұсқаумен емес) бала қимыл әрекеті өзінің физиологиялық мүмкіндігіне қарай өз ықтиярымен тиянақты атқаруға тырысады. Өз жұмысының нәтижесін көріп, көңіліне қуаныш сезімін ұялатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 1994.
2. Құнанбаев А. Көптомдық шығармалары. 2 Том. – Алматы, 2009.

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ОҚУДАН ТЫС ҚЫЗМЕТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Сабденбеков Ерлан Ускенбаевич
Аға оқытушы, магистр
Сұлтанбек Роза Қуанышқызы
1 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: sabdenbekov.e@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада кәсіби құзіреттіліктерді дамыту және қалыптастыру үшін оқу, әлеуметтік белсенділік және басқа да қызмет түрлерінде дамитын жеке қасиеттерге назар аударады. Оқу процесінде өнімді, сапалы кәсіби қызмет үшін жұмыс берушінің болашақ мамандарға қоятын талаптарына назар аудару қажет етеді.

Кілт сөздер: дене жаттығулары, денсаулық, спорт, салауатты өмір салты.

Аннотация. В этой статье особое внимание уделяется личностным качествам, развивающимся в учебе, социальной активности и других видах деятельности для развития и формирования профессиональных компетенций. В процессе обучения необходимо обратить внимание на требования работодателя к будущим специалистам за продуктивную, качественную профессиональную деятельность.

Ключевые слова: физические упражнения, здоровье, спорт, здоровый образ жизни.

Annotation. This article pays special attention to personal qualities, developing in study, social activity and other activities for the development and formation of professional competencies. In the process of training, it is necessary to pay attention to the employer's requirements for future specialists for productive, high-quality professional activities.

Keywords: Physical exercise, health, sports, healthy lifestyle.

Қазіргі буын кәсіптік білім берудің мемлекеттік білім беру стандарттары сапалы жаңа деңгейдегі маман даярлау мәселесіне назар аударуда. Білім беру сапасы білім алушылардың кәсіби маңызды құзыреттілігін 155 қалыптастырумен байланысты, бұл түлектің жеке және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз етеді. Сондай – ақ, жоғары кәсіптік білім берудің федералды мемлекеттік стандарттары университетке қойылатын талаптарды ұсынады, бұл түлектердің Әлеуметтік және жеке қасиеттерін қалыптастыруға мүмкіндік беруі керек. Университеттің әлеуметтік-мәдени ортасын қалыптастыру, тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасау. Жалпыадамзаттық, адамгершілік, рухани құндылықтарға бағдарланған жаңа тұлға бірінші орынға шығады [1].

Оқу кезеңінде студенттер әлеуметтенудің, азаматтықтың маңызды кезеңіненөтетінін ескере отырып, оларда әлеуметтік жетілудің белсенді қалыптасуымен, қарқынды адамгершілік – эстетикалық қалыптасуымен, кәсіби өмір жолын модельдеумен байланысты жеке қасиеттер дамиды.

Қазіргі әлемнің барлық талаптарына сәйкес келетін жеке тұлғаның қалыптасуына әсер етуі мүмкін жеке қасиеттердің қалыптасуы құнды болып табылады. Түлектердіңкәсіби құзыреттілігі мәселелерімен айналысатын авторлар (О.Ф. Пиралова, Н.Г. Багдасарян, В.И. Байденко және т. б.) инженер үшін құзыреттілік – біліктер мен дағдылар жиынтығымен, яғни Кәсіби құзыреттіліктер мен әлеуметтік мінез-құлықпен анықталатын біліктіліктер жиынтығы деген қорытындыға келді. ЖОО түлегі мынадай құзыреттерге ие болуы тиіс: жалпы мәдени, әлеуметтік – жеке, когнитивті, аспаптық, кәсіби құзыреттер (қызмет түрлері бойынша құзыреттер (өндірістік – технологиялық,ұйымдастырушылық – басқарушылық, ғылыми – зерттеу қызметінде). Э. Эриксонның, К.К. Платоновтың, Т. М Харламованың пікірінше, осы құзіреттіліктерді дамыту және қалыптастыру үшін оқу, әлеуметтік белсенділік және басқа да қызмет түрлерінде дамитын жеке қасиеттерге назар аудару керек. Оқу процесінде өнімді, сапалы кәсіби қызмет үшін жұмыс берушінің болашақ мамандарға қоятын талаптарына назар аудару қажет.

Зерттеу нәтижелері. Жас қызметкерлердің жеке қасиеттерін біз келесі белгілер бойынша топтастырдық:

1. Әлеуметтік-азаматтық: азаматтық, заңға бағыну, қоғамдық белсенділік пен жетілу деңгейі, қоғамдық парызды орындау, құндылықтарға, қарым-қатынасқа, адалдыққа бағдарлау.

2. Адамгершілік: патриотизм, толеранттылық, тәртіптілік, еңбексүйгіштік, ұжымшылдық, Ар-намыс және жеке қадір-қасиет, жауапкершілік, тілектестік, ізгілік, сенімділік, сыпайылық, әділдік, тілектестік, шынайылық

3. Эстетикалық: сұлулық сезімін дамыту, өнер түрлеріне деген құштарлық, шығармашылық және эстетикалық қабілеттер.

4. Санитарлық-гигиеналық: салауатты өмір салты, спортпен шұғылдану, экологиялық дайындық

5. Ерікті: бастамашылық, тәуелсіздік, айқындық, импульсивтілік, әдейі, табандылық, өзін-өзі бақылау, шыдамдылық, ұстамдылық, белсенділік, батылдық, стресске төзімділік, табандылық.

6. Өзін-өзі танудың қасиеттері: өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі көрсету, стихия, әзіл сезімі, өзін және басқаларды қабылдау, өмірді терең түсіну қабілеті, жауапкершілікті қабылдау қабілеті, өмірге тікелей қатысу, басқа адамдардың қарсылығын жеңу, басты нәрсені ажырата білу, үйрену қабілеті, өзін-өзі жоспарлау, шығармашылық.

Дене тәрбиесі теориясының негізін қалаушылардың бірі, профессор А.Д. Новиков кез-келген сапаны тек іс-әрекет арқылы және іс-әрекет процесінде өсіруге болатындығы туралы маңызды әдіснамалық ұстанымды тұжырымдады: «Адамды батыл, батыл, коллективист етіп, бұл туралы бір әңгіме айтуға болмайды. Бұл сапаны талап ететін жағдайларға қойылуы керек» [2].

Оқудан тыс іс-әрекет мазмұнының негізінде: жеке тұлғаның даму бағыттары (жалпы мәдени, әлеуметтік, рухани адамгершілік, спорттық – сауықтыру); қызмет түрлері

(ойын, танымдық, проблемалық – құндылық қарым-қатынас, демалыс және ойын-сауық, өнер.шығармашылық, еңбек, спорттық-сауықтыру, туристік-өлкетану). Сабақтан тыс іс-әрекеттің формалары мен түрлерін білім беру мекемесі дербес анықтайды. Біз спорттық және бос уақытты сабақтан тыс іс-әрекеттің бір түрі ретінде бөлдік, өйткені ол оқушының қажетті кәсіби маңызды қасиеттерін дамыту үшін екі маңызды қызмет түрін біріктіреді: ерікті, адамгершілік және өзін-өзі тану қасиеттері. Спорт қызметі қызмет етеді, яғни полигон, онда ерік көрінеді тұрақты және оң әсер физикалық адам. Осылайша, дене шынықтыру мен спортты жеке физикалық қасиеттер деңгейінің жоғарылауына дейін азайту дұрыс болмас еді. Мұндай дайындықтың әсері әлдеқайда жан-жақты, өйткені оның барысында адам өміріне қажетті психикалық қасиеттердің, қасиеттер мен жеке қасиеттердің барлығын тәрбиелеу және өзін-өзі тәрбиелеу табиғи түрде жүреді.

Ғалымдардың отандық және шетелдік тәжірибесі және олардың зерттеулері бос уақытты өзін-өзі көрсетудің факторы, адамды мәдениетке батырудың құралы, бос уақытты белсенді демалу және жеке тұлғаның одан әрі физикалық, адамгершілік-рухани дамуы, оның өзін-өзі жетілдіруге ынталандыру әдісі екенін көрсетеді [2].

Бос уақытында қызметті мақсатты ұйымдастыру студент тұлғасының үйлесімді дамуының негізі болып табылады. Жоғарыда айтылғандардан білім беру мекемесіндегі спорт пен бос уақыттың жиынтығы нәтижесінде спорттық және бос уақытты бөлу жүреді деп қорытынды жасауға болады, оның нәтижесі маңызды кәсіби қасиеттердіқалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Пиралова О.Ф. Современное обучение инженеров профессиональным дисциплинам в условиях многоуровневой подготовки. – М.: Акад. естествознания, 2009. – С. 87 .

2. Психодиагностика. Теория и практика: учеб.для бакалавров / под ред. М. К. Акимовой. – М.: Юрайт, 2016. – 631 с.

3. Панферов В.Н. Общая психология. Теоретические основы: учеб.и практикум для академ. бакалавриата / В.Н. Панферов, М.С. Волохонская, А.В. Микляева. – М.: Юрайт, 2016. – 296 с.

БАЛАБАҚШАЛАРДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ САПАЛАРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Байжанов Еркебұлан Қазыбекұлы
Турспенбетова Светлана Танабайқызы
Маханова Нұрсұлу Базарбайқызы
Аға оқытушылар
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
e-mail: zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада ұлттық ойындар мен адамгершілік тәрбие әдістерін қолдану қарастырылады. Сонымен қатар, қазақ ғалымдарының ғылыми-зерттеу жұмыстарына талдау жасалады.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, тәрбие, балабақша, денсаулық, мектеп.

Аннотация. В этой статье рассматривается использование национальных игр и методов нравственного воспитания. В то же время, дан анализ научно-исследовательских работ казахских ученых.

Ключевые слова: национальные игры, воспитание, детский сад, здоровье, школа.

Annotation. This article discusses the use of national games and methods of moral education. At the same time, the scientific research works of Kazakh scientists will be analyzed.

Keywords: National games, education, kindergarten, health, school.

Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, тәрбиелейтін негізі іс-әрекет – ойын. Ойын арқылы балалар ұйымшылдыққа үйренеді. Қазақ халқы балалардың дені сау болып қалыптасуына көп көңіл бөле білген. Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сондықтан халық арасында қалыптасқан ойындар туралы ғылымитұрғыдан ғалымдар көп ізденген. Мектеп жасына дейінгі балаларды дене шынықтыруға баулу әдістері педагогикалық сипаттағы бағыт-бағдарлама тұрғысынан зерттеген этнограф, педагог-ғалым Әбубәкір Диваев өзінің «Қазақ балаларын қалай жұбатады», - деген мақаласында қазақтың бауырмалдылығын сипаттай келіп, «бала бас бармағын көтеріп, оған пайғамбарымыз не дейді деп, көк аспанға қарап, құдай тәңірінен рұқсат сұраған»,- десе, «Бес саусақ» ойынымен саусақ атауларын алға тартады. Саусақ пен қимыл-қозғалыс жасау әрекеті негізінде баланы тәрбиелей шынықтырудың үлкен даналық философиялық мағынасы жатқандығын сөз етеді [1].

Қазақтың белгілі ғалым ағартушылары А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин халық ойындарының балаларға білім берудің тәрбиелік мәнін жоғары бағаласа, М.Жұмабаев ойындарды халық мәдениетінің бастау алар қайнар көзі, ойлау қабілетінің өсу қажеттілігі, дене шынықтыру тәрбиесінің негізгі элементі деп тұжырымдады [2]. Ұлтымызды ұлықтайтын тұрмыс-салтының өзі-дене тәрбиесіне негізделген. Бесікке салудан бастап, баланы шомылдыру, маймен сылау, тұсау кесу рәсімі, атқа мінгізу, ұлттық ойындарға араластыру – баланы жастайынан шынықтыру, моральдық-рухани нығайту, темірдей тәртіпке көндіру, ерік-жігерді дамытуға тәрбиелейді. Ата-бабамыздан қаймағы бұзылмай жеткен ұлттық ойындарды дене тәрбиесіне енгізу баланың күш-жігерінің дамуына септігін тигізеді. Сондай-ақ дене құрылысы икемделеді, сымбатты,қырағы, алғыр, өмірдің барлық қиыншылығына төзімді азамат болып қалыптасады. «Денсаулық – зор байлық», – дейді халқымыз. Өзін іргелі ел санаған халық әдеп-ғұрпын, салт-санасын, дәстүрін қадірлей біліп, жас ұрпақтың бойына дарыту қажет. Ел арасында көп тараған ойын түрлерін баланың жас ерекшелігіне сай саралап, рухани талап-тілектеріне сәйкес бағыттауымыз керек. Ең басты міндет-ұлттық ойынның өзіндік құндылығын жоғалтпай, ойынды мазмұнды ұйымдастыруға жағдай жасау, тәрбиеге де, ой-санаға да лайықты етіп пайдалана білу. Ұлттық ойынның тәрбиелік мәні-бала өз халқының ұлттық мәдениетімен танысып, заттардың пішінін, көлемін, қасиеттерін байқауға, қоршаған ортаға еркін араласуына көмектесетіндігінде. Өмір туралы қарапайым түсініктер алады, жылдамдық, мергендік сияқты қасиеттері артады.

«Баланың күні бойы ойнауға шамасы бар. Ойын-оның шынайы тіршілігі. Көзіне көрінген, қолына түскен нәрсенің бәрімен ойнайды. Үш жасар бала көбіне жалғыз ойнайды. Көппен бірге ойнауды ол әлі көтере алмайды, мазасыздана бастайды»,-деп жазады «Мектептен бұрынғы тәрбие», -атты еңбегінде ойын түрлерінің қолдану әдістері мен маңызына тоқталған педагог-ғалым Нәзипа Құлжанова [3].

Ұлттық ойындарды мектеп жасына дейінгі дене тәрбиесіне енгізуде үш бағытта ұстанғанымыз жөн:

1. Ағартушылық – ұлттық тәрбиеге насихаттау, үйрету.
2. Тәрбиелік – имандылыққа, әдептілікке баулу.
3. Бақылау – дене тәрбиесінде ұлттық ойындардың қажеттілігіне әсер ету, қолдау көрсету.

Балабақшада ұлттық ойындардың қолдану жүйелері:

1. Таңертеңгілік – гигиеналық жаттығуда;
2. Сергіту сәттерінде;
3. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде;

4. Таза ауаға серуенге шыққанда.

Ұлттық ойындарды табиғат аясына серуенге шыққанда, тәрбие жұмысына мүмкіншілікке қарай ұйымдастырса, балалар сол ойындар арқылы жақсы тәрбиені, өмірге қажетті қимылдарды тез үйреніп, ақыл-ой парасаты дамиды.

Дене тәрбиесі ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің міндеті - қимылдың белгілі бір кешенін жасап үйрену болып табылады. Мақсаты-баланы адамгершілікке, өнегелікке, сымбаттылыққа, күштілікке, төзімділікке тәрбиелеу. Ойынды тиімді пайдалану-ұйымдастырылған іс-әрекеттің әсерлігін, тартымдылығын, белсенділігін, баланың ынтасын күшейтеді. Ойын ережесі балалардың түсінуіне орай, қарапайым болуы керек. Ойынның ережеге сәйкес орындалуына – тәрбиешілердің ойынның мазмұны дұрыс түсіндірмеуінен болады. Мұндай жағдайда балалар оған қызықпайды, зейін қойып тыңдамайды. Ойын барысында көрнекілікті алдын-ала дайындауы тиіс. «Аңшы мен ит және қояндар», 5-6 жастағылар үшін «Торғай мен мысық» ойындары барысында алғашқы күннен бастап өзін-өзі тежеуге үйрету керек. Барлық баланың қабылдау қабілеті бірлей емес екендігі, яғни белсенділер мен әлжуаз балалар арасындағы тепе-теңдікті сақтау оларды әр түрлі орынға тарту арқылы шыңдау, ұмтылдыру, бірнеше рет бір ойындыойнату барысында баланың физиологиялық өзгерісімен қатар психологиялық тұрғыдан сенімділігі артады.

Ұлттық ойыннан ой-танымы жаттығуларын, тапқырлыққа, ептілікке машықтану көріністерін байқаймыз. Атап айтқанда: ұлттық ойындардың ішінде ер балалардың денесін шынықтырып, икемділігін, сергектігін, күш-қабілетін толықтырып, машықтандырытын да, ой тапқырлығы мен шешендігін жетілдіретін, ой сергітетін, білімін байытып, тапқырлығын танытатын түрлері бар. Ер балаларға арналған «Ат жарыс», «Қап киіп жарысу» баланың күшін дамытып, жігерін, денесін ширатып, бұлшық еттерін нығайтып, төзімділікке, батылдыққа баулиды. Өз бойындағы күшін, әдіс-айласын түгел пайдаланатын «Қазақ күресін» алайық. Күрестің «Білектесу», «Аударыспақ» сынды көптеген түрлері бар. Ойын барысында бала мінез-құлық ережелері мен нормаларын,өмірге көзқарасын, өзара қарым-қатынасын шығармашылықпен игереді.

Қазақтың ұлттық ойындарының өзіндік ерекшелігі қыз балаларға арналған ойындардың болуы. Қыз баланың биязы болуы, дене икемділігі мен нәзіктігіне тәрбиелейтін ойындарды жас ерекшеліктеріне қарай пайдаланған. Қыздардың «Қуыршақ» ойынында қуыршаққа киім дайындау, отбасындағы ата-ана рөлдерін сомдау, кейіптендіру олардың психологиясына саналылық өзгерістер тудырады. Мазмұнды ойындар арқылы өз әрекетін өзгелермен үйлестіруге, түсінуге талпынса, өзінің ақыл-есін түгел сол ойынның мақсатына жетуге жұмсайды, шындыққа сенеді, тапқырлық пен табандылыққа ұмтылады.

Ұйымдастырылған оқу іс-әрекет барысында «Сиқырлы қоржын», «Сыйқырлы таяқ», «Асық» сияқты ұлттық ойындарды жаңа материалдарды бекіту немесе қайталау кезінде қолдануға болады. Тәрбиеші ұйымдастырылған оқу іс-әрекетті ұлттық ойынмен сабақтастырып түсіндірсе, баланың пән тақырыптарын тез, жылдам меңгеруіне ықпалетеді. Мысалы: «Даусынан таны» ұлттық ойыны барысында балалар шеңбер болып отырады. Санамақ санау арқылы бір бала жүргізуші болып, көзін орамалмен байлайды. Ортаға шыққан жүргізуші атын атаған баланың даусынан тануы тиіс.Таба алмаса, айыбына тақпақ немесе ән айтуы керек. «Шалма тастау» ойынына қатысушылар алаңға топталады. Мәре сызылып, он метр жерге қазық немесе үшкір ағаш қағылады.Ұзындығы сол жерге жететін арқанның бір ұшы ілмекпен, шалма тастайды [4].

Қыз балаларға арналған «Үй тұсынан ақ қоянды ояту» ұлттық ойынында бір ырғақта әрекет жасап, ән айтуға, тіл байлығын молайтуға, моральдық, эстетикалық тәрбие беруге тигізер септігі мол [5]. Ойынды қызықты өткізу үшін – ойынның шартын бұзбау, достарын ренжітпеу, жеңілсе ашуланбау, бастаушының айтқандарын орындау керек.

Пайдаланылған ойындарды қортындылағанда баланың өздеріне талдау жасату қажет. Балалардың не себептен немесе қандай мүмкіндікпен жеңіске жеткендіктерінде көздерін жеткізу арқылы балалар ойын ережесін жете түсінетін болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы «Білім», 2003. – 151 б.
2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: «Руан», 1997.
3. Құлжанова Н. Мектептен бұрынғы тәрбие. Оқулық. – Алматы, 1990.
4. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы, 2007. – 9 том. – 32 б.
5. Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. Оқу құралы. – Алматы, 1994.

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Омаров Бахытжан Сұлтанұлы
PhD, қауымдастырылған профессор
Ахметов Бахытжан Раушанбекұлы
Аға оқытушы
Сүгір Назерке
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: bakhitzhan.omarov@iuth.edu.kz

Түйін. Бұл мақалада ұлттық ойындарды оқу және тәрбие үдерісінде, туристік жорықтарда пайдаланудың өзектілігі жайлы баяндалған. Сонымен қатар ұлттық ойындардың атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып отырған көнехалықтың дәстүрлері, шаруашылық мәдени, өмір тіршілігінің жиынтық белгісі болғанойын өнері ретінде жастарға өнегелі ұлттық тәрбие беру жайлы баяндалады.

Кілт сөздер: ұлттық ойын, халық педагогикасы, ойын, оқу, тәрбие.

Аннотация. В данной статье освещаются важность места и значение национальных игр в учебно-воспитательном процессе и туристических походах. Говорится о нравственном воспитании молодёжи в национальном духе на основе культуры, быта и традиций, передаваемых из поколения в поколение, от старших к младшим через игровое искусство.

Ключевые слова: национальная игра, народная педагогика, игра, обучение, воспитание.

Annotation. This article emphasizes the place and importance of national games in the educational process and hiking trips. It is about the moral education of young people in the national spirit on the basis of culture, life and traditions passed down from generation to generation, from older to younger through the game art.

Keywords: national game, folk pedagogy, game, training, education.

Оқушыда жалпы адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын (этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан) тәрбиелеу мақсатын халқымыздың мәдени рухани мұрасының, салт-дәстүрінің озық үлгілерін оның бойына дарыту арқылы жүзеге асыруға болады. Осымен байланысты бағдарлама халқымызға тән әдептілік, қонақжайлық, мейірімділік, т.б. сияқты қасиеттер, табиғатқа деген қарым-қатынасындағы біздің халыққа тән ерекшеліктер. Жас ұрпақ өз халқының мәдениетімен, асыл мұраларымен ұлттық әдебиеттер арқылы танысып келеді. Халық ойынды тәрбие құралы деп таныған. Ойынды туристік жорықтарда қолдану оқушылардың

ой-өрісін жетілдірумен бірге, өз халқының асыл мұраларын бойына сіңіріп, кейінгі ұрпаққа жеткізе білу құралы.

Халық педагогикасының адам, отбасы, өскелең жас ұрпақты тәрбиелеу туралы арман-мақсаттарын, орныққан пікірлерін, ұсыныстарын қамтып көрсететін педагогикалық идеялар мен салт-дәстүрлері өткен мен қазіргінің арасындағы байланысты көрсетеді.

Туристік жорықтарда халықтық педагогиканың ең бір көне тиімді құралдарының біріне ұлттық ойындар жатады. Ойын арқылы бала қоршаған ортаны өз бетінше зерделейді.

Сөйтіп, өзінің өмірден байқағандарын іске асырып, қоршаған адамдардың іс-әрекетіне еліктейді.

Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» т.б. балалардың еңбекке деген қарым- қатынасы мен қабілеттерін арттырады.

Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе.

Ұлы педагог В.И. Сухомлинский: «Ойынсыз, музыкасыз, ертегісіз, творчествосыз, фантазиясыз толық мәніндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды», – дейді [1]. Демек, шәкірттің ақыл-ойы, парасаты ұлттық салт-сананы сіңіру арқылы баии түседі.

Туіристік жорықтар мен оқу үрдісінде ұлттық ойын элементтерін көпшілік тұрғыда пайдаланған жағдайларда оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Жорықтарда «Сиқырлы қоржын», «Көкпар», «Асық» «Ақсүйек» секілді т.б. ұлттық ойындарды дәріптеу өте тиімді екеніне көз жеткізу қиын емес.

Халқымыздың ұлы перзенттерінің бірі, аса көрнекті жазушы М. Әуезов: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жылдарында өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой.Ойын деген менің түсінуімше көңіл көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір ерекше мағыналары болған», – деп тегіннен тегін айтпаса керек.

Е. Сағындықов өз еңбегінде: «Қазақтың ұлт ойындары тақырыпқа өте бай және әр алуан болады», - дей келіп, ұлт ойындарын негізінен үш салаға бөліп топтастырған [2].

М. Жұмабаев ойындарды халық мәдениетінен бастау алар қайнар көзі, ойлау қабілетінің өсу қажеттілігі, тілдің, дене шынықтыру тәрбиесінің негізгі элементі деп тұжырымдайды. Кезінде ұлттық ойындарды зерттеген авторлар қатарында М. Тәнекеев, Б. Төтенаев, М. Балғымбаев, Ә. Бүркітбаев, т.б. есімдерін атауға болады.

Қазақ халқының ұлттық ойындарының зерттелуі. Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Сондықтан халық арасында қалыптасқан ойындар туралы сипаттамалық жинақтар, деректер және құжаттар дұрыс зерттеу мен талдауды қажет етеді.

Ұлттық дәстүрлі халық ойындарының ел арасындағы беделі, тарихи қоғамдағы алатын орны және болашақ ұрпақты өсірудегі қажеттілігі, оның шығу тарихы туралы ғылыми тұрғыдан бізге дейінгі ғалымдар да көп ізденді. Осы мәселеге байланысты зертелеген ғылыми еңбектерді біз хронологиялық шектігіне қарай бірнеше топқа бөліп қарастырамыз.

1. Орыстың отарлау саясаты кезеңіндегі алғашқы орыс әскери шенеуніктері мен миссионерлерінің көшпенділер хақындағы зерттеу жұмыстары;

2. Кеңес заманы кезеңіндегі Орта Азия және Қазақстан халықтарының ұлттық ойындары туралы жазылған ғылыми еңбектер;

3. Мектеп жасына дейінгі балаларды дене шынықтыруға баулу әдістерін педагогикалық сипаттағы бағыт-бағдарлама тұрғысынан зерттелген жинақтар.

4. Тәуелсіз егеменді елдер кезеңіндегі (1992 жылдан бүгінге дейін) аталған тақырыпқа қатысты ізденістер.

Қазақ балаларының ұлттық ойынына тоқталғандардың бірі – орыс ғалымы А.Алекторов. Мәселен, оның «О рождении и воспитании детей киргизов, правилах ивласти родителей» (Орынбор, 1891) атты еңбегін атауға болады.

Автор бұл еңбегінде көшпенді қазақ халқының өмір сүру салтындағы баланың дүниеге келген сәтінен бастап өсу динамикасына дейін ұлттық ойын мен қимыл-қозғалыс әрекетінің алатын орны және балғындардың денсаулығы мен дене мүшесінің қалыптасып дамуындағы жеке халық ойындарының қажетті жақтарын ашып көрсетеді.

Туристік жорықтардағы ойындар халық тәрбиесінің дәстүрлі табиғатының жалғасы. Ежелден дәстүрлі ойындарда халықтың өмір сүру әдісі, тұрмыс-тіршілік еңбегі, ұлттық дәстүрлері, батырлық-батылдық туралы түсінігі, адалдыққа, күштілікке ұмтылуы, шыдамдылық, т.б. құндылықтарға мән берілуі – халық данышпандығының белгісі.

XX ғасырдың басында өмір сүрген этнограф М. Гуннер қазақтың ұлттық ойындарын былайша жіктейді:

1. Жалпы ойындар;
2. Қарсыласу мен күресу сипатындағы ойындар;
3. Ашық алаңқайдағы ойындар;
4. Қыс мезгіліндегі ойындар;
5. Демалыс ойындары;
6. Ат үстіндегі ойындар;
7. Аттракциондық-көрініс ойындар.

Қазақтың ұлттық қозғалыс ойындарын спорттық ойындардан ажыратып, алғаш рет бөліп қараған ғалым М. Гуннер қазақ ойындарына топтамалық жіктеу жасай отырып, ұлттық ойындарды оқу үрдісінде сонымен қатар туристік жорықтарда пайдалануға ұсыныс жасайды. Бұл жерде айта кететін бір жайт, Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесінің 1943 жылғы шешіміне сәйкес 1949 жылы жарық көрген «Краткий сборникказахских народно-национальных видов спорта» атты еңбегі М. Гуннердің толықтырып, өңделген кітабы. XX ғасырдың басында көшпенді халықтар: қазақ, өзбек, қырғыз, түркімен, қалмақ, т.б. отар елдері туралы этнографиялық деректер жинақтап, олардың ұлттық мәдениетінің тармағы – халық ойындары, оның ішіндегі құрамдас бөлшегі болар ойынын жинап зерттеуді Түркістан генерал-губернаторы арнайы шенеуніктер менмиссионер ғалымдарға жүктеген.

Кеңес дәуірі жылдарында қазақтың ұлттық дәстүрлі халық ойындары күн тәртібіндегі өзекті мәселе болғанына қарамастан, сол тоталитаризм кезінде дәстүрлі ұлттық ойындарды зерттеген авторлар қатарында М. Тәнекеев, Б. Төтенаев, М. Балғымбаев, Ә. Бүркітбаев, т.б. есімдерін атауға болады. Әсіресе М. Тәнекеевтің қазақтың ұлттық және дәстүрлі ойындарын зерттеген деректерінің өзі жеке мәселе. Оның негізгі еңбектері Қазақстандағы спорт пен дене тәрбиесі саласына арналған. Ең бастысы, ол дене тәрбиесінің халықтық педагогикасы сияқты көкейтесті мәселесінің негізін қалаған М. Тәнекеевтің авторлығымен шыққан алғашқы туынды «Казахские национальные виды спорта и игры» (Алматы, 1957). Бұл зерттеуінде ізденуші қазақтың «Тоғызқұмалақ» ойынының ереже тәтіптерін таразылап, халық ойынының қажетті жақтарын ашып, сонымен қатар басқа да ұлттық қозғалмалы, спорттық ойын түрлеріне тоқталып, анықтама беріп жіктеп, құнды мұрағат деркетеріне сүйене отырып, ғылыми сараланған пікірлер айтады. Ғалым негізінен Қазақстандағы Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде дене тәрбиесі мәдениетінің дамуын талдай отырып, тарихта тұңғыш рет, дене мәдениеті мен спорттың екі даму бағытын қара халықтық және ақсүйектік деп көрсетіп, оны формациялық әдістемеге сүйеніп, яғни таптық тұрғыдан қарастырады. Сонымен бірге ғалым зерттеуіне әскери қолданбалы маңызы бар кейбір спорт және ойын түрлерінің өрлеуіне отаршыл Ресей патшалық өкіметінің саяси көзқарасын көрсетеді. М. Тәнекеевтің аталған еңбегінде таптық-формациялық идеологиялық көзқарас тұрғысынан сол заманға сай зерттелгеніне қарамастан, бүгінгі күні өз құндылығын жоймаған, ғылыми тұрғыдан аса жоғары еңбек болып табылады. М. Тәнекеевтің басшылығымен бұдан басқа да бірнеше ғылыми

монографиялық еңбектер жазылды. М. Тәнікеевтің халықтық спорттық тарихи педагогикасының проблемалары дене тәрбиесіндегі ұлттық және интернационалдық факторлардың өзара байланысы тұрғысынан қарастырылады. Онда Қазақстан территориясындағы дене тәрбиесінің ежелгі формалары, дене тәрбиесі мен спорттағы ұлттық, интернационалдық және ұлттық өзара ықпал мен өзара байланысу процестері, дене тәрбиесінің халықтық педагогикасы және Абайдың халықтық спорт туралы ой- пікірлері жан-жақты талданып берілген [4].

Адам өміріндегі ұлттық және спорттық қимыл-қозғалыстың және ойынның алатын орны, формасы және мазмұны үлкен адамның тұрмыстық күйімен, еңбек түрімен және мазмұнымен салыстырылса, қаладағы қажеттіліктің бір тұсы адамды дағдыға үйрету [5].

Ғалым А. Усова өз еңбегінде ойынның мәнін баланың дербес іс-әрекеті, айналасындағы өзгерістерді танып-білуге, белсенді әрекет етуге жол ашуы ретінде түсіндіреді.

Дене шынықтыру жаттығуларын туристік жорықтарда ойынмен ұштастырған сәтте баланың тұрақты іс-әрекетке бейімділігінің қалыптасуы айқын сезіледі, сондықтан дене шынықтыру күнделікті қажеттілік болуымен қатар денсаулықтың, шыдамдылық пен тез қимыл-әрекеттің символы.

Қазақстандағы дене шынықтыру, ұлттық ойындар мәселесіне басқаша сын көзбен қарауды талап етеді. Осы орайда соңғы жылдары біздің қарастырып отырған тақырыбымызға орай бірнеше ғылыми еңбектер жарық көрді. Е. Мұхиддинов қазақтың ұлттық ойындарын дамыған қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық құрылыммен байланысты қарастырады. Дене шынықтыру пәнінің теориялық дәлелдемесін қазақтың ұлттық ойындарының тәжірибелік жағымен біртұтас алып қарайды.

Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы – оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде.

Сабақта және тәрбиеде, яғни туристік жорықтар мен мектептерде ұлттық ойынды ұтымды пайдаланса, өз бетімен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру шарттары теориялық тұрғыдан негізделсе, онда жастардың білімге деген құштарлығын арттыруға және халықтың асыл мұрасын бойына сіңіріп, ұлттық сананы қалыптастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М: Политиздат, 1973. – 125 с.
2. Сағындықов Е. Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие процесінде пайдалану. – Алматы: Рауан, 1993. – 76 б.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 106 б.
4. Таникеев М.Т. Теория и практика взаимовлияния национальных факторов в развитии физического воспитания и спорта в Казахстане. – Алматы, 1998. – 270 с.
5. Omarov B., Orazbaev E., Baimukhanbetov B., Khudiyarov G., Anarbayev A. Test battery for comprehensive control in the training system of highly Skilled Wrestlers of Kazakhstan on national wrestling Kazaksha Kuresi. Man in India. – 2017. – 97(11). – P. 453– 462.

ПРОБЛЕМА СНИЖЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Омаров Бахытжан Сұлтанұлы
PhD, қауымдастырылған профессор
Есиркепов Жандос Мергенбайұлы
П.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Божбанбай Асанәлі
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: bakhitzhan.omarov@iuth.edu.kz

Аннотация. В последние годы возрастающие требования школьной программы, изменение условий жизни способствуют гипокинезии – снижению двигательной активности. Гипокинезия приводит к слабости мышц, связок, костного аппарата, ухудшению физического развития, нарушению функций нервной системы. Единственный верный способ противостоять этому влиянию – правильно организовать физическое воспитание с раннего возраста. При этом необходимо целенаправленно работать с детьми по воспитанию ценностных ориентаций на физическое и духовное развитие личности, здоровый образ жизни, формированию потребности и желания к регулярным занятиям физическими упражнениями и спортом, развитию воли и нравственных качеств.

Ключевые слова: гипокинезия, слабость костного аппарата, физические упражнения.

Түйін. Соңғы жылдары мектеп бағдарламасының өсіп келе жатқан талаптары, өмір сүру жағдайларының өзгеруі гипокинезияға ықпал етеді – мотор белсенділігінің төмендеуі. Гипокинезия бұлшықеттердің, байламдардың, сүйек аппараттарының әлсіздігіне, физикалық дамудың нашарлауына, жүйке жүйесінің функциясының бұзылуына әкеледі. Бұл әсерге қарсы тұрудың жалғыз сенімді жолы-ерте жастан бастап дене тәрбиесін дұрыс ұйымдастыру. Бұл ретте, жеке тұлғаның дене және рухани дамуына, салауатты өмір салтына құндылық бағдарларын тәрбиелеу, дене шынықтыру жаттығуларымен және спортпен тұрақты айналысуға деген қажеттілік пен тілек қалыптастыру, ерік-жігер және адамгершілік қасиеттерді дамыту бойынша балалармен мақсатты жұмыс жүргізу қажет.

Кілт сөздер: гипокинезия, сүйек аппараттарының әлсіздігі, дене шынықтыру жаттығулары.

Annotation. In recent years, the growing requirements of the school curriculum, changes in living conditions contribute to hypokinesia – a decrease in motor activity. Hypokinesia leads to weakness of muscles, ligaments, bone apparatus, deterioration of physical development, violation of the function of the nervous system. The only reliable way to counteract this influence is to properly organize physical education from an early age. At the same time, it is necessary to carry out purposeful work with children on the education of value orientations for physical and spiritual development of the individual, a healthy lifestyle, the formation of a need and desire for regular physical exercises and sports, the development of Will and moral qualities.

Keywords: hypokinesia, weakness of the bone apparatus, physical exercises.

В последнее время, наряду с другими проблемами, особенно актуальным является физическое воспитание детей. Возросшие за последние годы требования школьной программы, изменившиеся условия жизни способствуют гипокинезии – пониженной двигательной активности. Гипокинезия приводит к слабости мышц, связок, костного аппарата, плохому физическому развитию, нарушению функций нервной системы.

Единственно верный путь противодействия этому влиянию – правильная организация физического воспитания с раннего детства. В соответствии с социально-экономическими особенностями современного общества целью физического воспитания в дошкольных и школьных учреждениях является содействие гармоничному формированию всесторонне развитой личности. Основным средством для достижения этой цели является изучение детьми основ личной физической культуры, под которой понимается определенное количество знаний, навыков и потребностей, оптимальный уровень здоровья, физического развития, разностороннее развитие двигательных (координационных и кондиционных) способностей, умения осуществлять собственно двигательную, физкультурно-оздоровительную и спортивную деятельность. При этом необходима целенаправленная работа с детьми по воспитанию ценностных ориентаций на физическое и духовное развитие личности, здоровый образ жизни, формирование потребности и желаний к регулярным занятиям физическими упражнениями и спортом, развитие волевых и нравственных качеств. Основное средство изучения физической культуры - освоение ребенком базовых ее основ, то есть объективно необходимого и обязательного для каждого человека уровня физической культуры, без которого невозможно эффективное осуществление жизнедеятельности вне зависимости от того, чем бы ни хотел ребенок заниматься в будущем. Как видим, физическое воспитание позволяет наиболее полноиспользовать запас физических и духовных сил человека [1]. «Нередко приходится видетьсочетание развитой умственной деятельности с весьма слабым телом, - подметил П.Ф. Лесгафт. Но такое нарушение гармонии в постройке и отправлениях организма не остается безнаказанным, оно неизбежно влечет за собой бессилие внешних появлений: мысль и понимание могут быть, но не будет надлежащей энергии для последовательной поверки идей и настойчивого поведения и применения их на практике.» Поэтому физическое воспитание является важным разделом всего процесса воспитанияподрастающего поколения.

Основные цели физического воспитания: развитие данных человеку от природы физических качеств: силы, быстроты, выносливости, овладение двигательной культурой - выработка у школьников способности к сложным двигательным координациям, к эффективному самоконтролю и управлению движениями, овладение навыками и умениями, необходимыми в труде, обороне Родины; исправление нарушений осанки, слабого или непропорционального развития отдельны частей тела; воспитание воли и настойчивости в достижении поставленной цели благодаря систематическому волевому усилию, необходимому для регулярного и качественного выполнения определенного количества физических упражнений. Таким образом, помимо укрепления здоровья, физическое воспитание формирует характер и позволяет улучшать внешний вид человека. Физическое воспитание в школах ведется по специально разработанным и утвержденным Министерством просвещения программ, которые постоянно совершенствуются.

Ученые продолжают изучать возрастные особенности регуляции движений, ведут исследования адаптации организма подростков, юношей и девушек к физическим нагрузкам разной мощности. Разрабатываются нормативы развития ведущих физиологических функций в процессе физического воспитания. Изучаются вопросы оценки успеваемости по физической культуре, пути формирования потребности к занятиям физическими упражнениями в разном возрасте. Совершенствуется также методика внеклассных занятий по физической культуре в школе, уточняются критерии оценки этой деятельности и др. Физическое воспитание учащихся непосредственно находится в руках учителя физической культуры, и жизнь, потребности нашего общества ставит все более высокие требования к качеству его работы, к его профессиональному уровню. Ведь труд учителя физкультуры может быть столь же творческим и плодотворным, как и преподавателя любого предмета [2]. Так оно и есть в очень многих школах. Вместе с тем мы сталкиваемся еще с большими недостатками в подготовке и работе преподавателей физического воспитания. При их обучении в вузе много времени

тратится на спортивную подготовку, порой в ущерб методической подготовке. Опыт школ показывает, что многие молодые учителя не готовы к организации массовых форм физического воспитания, к проведению физкультурно-оздоровительных мероприятий с учащимися. Нередко они ориентированы на работу преимущественно с наиболее талантливыми в спортивном отношении учениками и не уделяют должного внимания всем остальным. Подобной ориентации учителей способствует и то обстоятельство, что до настоящего времени нет достаточно четких критериев оценки их деятельности в школе. Более того, некоторые директора школ, руководители органов народного образования критерием оценки качества работы преподавателя физической культуры считают прежде всего количество завоеванных кубков на различных соревнованиях с участием школьников. При подготовке учителей физической культуры следует значительно больше внимания уделять преподаванию таких дисциплин, как физиология развивающегося организма, школьная гигиена и возрастная психология, расширять их кругозор во всей сфере охраны здоровья и использования для этих целей природных факторов. На уроках физической культуры далеко не всегда используются хотя бы простейшие технические средства, тренажеры, не звучит музыка. Плотность уроков во многих случаях недостаточна, составляя иногда лишь 10-20%. И не всегда дело в качестве оборудования школьных залов или в учебной программе. Многое здесь зависит от педагогического мастерства самого учителя. Современный учитель физической культуры должен не только на высоком профессиональном уровне проводить занятия, но в то же время уметь иформировать у школьников интерес к таким занятиям, четко учитывая при этом индивидуальные физиологические и психологические особенности каждого. Только низкой культурой некоторых учителей можно объяснить имеющиеся случаи поведения уроков физической культуры преимущественно в закрытых помещениях, спортивных залах вместо того, чтобы делать это на спортивной площадке? Любому неспециалисту ясно, что такие занятия не способствуют оздоровлению учащихся, их закаливанию. Для решения сложных задач физического воспитания большое значение имеет материально- техническая база школы, наличие необходимого оборудования. Особенно полезны так называемые многопропускные снаряды – приспособления, позволяющие делать упражнения одновременно всем учащимся класса. Это повышает плотность и эффективность уроков физической культуры, дает возможность всем учащимся заниматься, а не тратить время на ожидание своей очереди подойти к снаряду. В школах, где уже имеются многопропускные снаряды, резко повысилась эффективность занятий. Школа располагает большими возможностями для укрепления здоровья подрастающего поколения. Вполне реальна задача резкого сокращения числа детей с нарушениями осанки, повышенным артериальным давлением, лор-заболеваниями, пониженной остротой зрения. Однако пока еще не все школьники готовы к сдаче президентских норм,а из сдавших эти нормы не все способны подтвердить свои возможности при повторной проверке. Недостаточен еще процент учащихся, ежедневно делающих утреннюю зарядку, регулярно занимающихся спортом. Многие школьники не умеют плавать. Поэтому в деле физического воспитания в первую очередь подрастающего поколения, еще предстоит сделать многое. Перспективы исследований предполагают дальнейшее изучение физического воспитания и здоровья школьников.

Список литературы:

1. Степаненкова Э.Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребенка [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Э.Я. Степаненкова. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 368 с.

2. Кузнецов В.С., Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта [Текст]: Учебное пособие для вузов / В.С. Кузнецов, Ж.К. Холодов – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 480 с.

ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Омаров Бахытжан Сұлтанұлы
PhD, қауымдастырылған профессор
Уразбаев Арыстан Арынбекұлы
Аға оқытушы
Сүгір Назерке
2 курс студенті
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
e-mail: bakhitzhan.omarov@iuth.edu.kz

Түйін. Мақалада ұлттық ойындардың баланың дене сапаларын дамытудағы алатын орнын, мұғалімнің ұлттық ойын түрлерін пайдалана отырып, оқушыларды өздігімен жұмыс істей білуге, ой белсенділігі мен тіл байлығын арттыра түсуге түрлі дағды мен шеберлікті меңгертуге қол жеткізуге болатындығы қарастырылады.
Кілт сөздер: Мектепа, ұлттық ойындар, дене сапалары, тәрбие.

Аннотация. В статье рассматривается место национальных игр в развитии физических качеств ребенка, где учитель, используя национальные виды игр, может добиться от учащихся умения работать над собой, повысить мыслительную активность и богатство языка, овладеть различными навыками и умениями.
Ключевые слова: Школа, национальные игры, физические качества, воспитание.

Annotation. The article examines the place of national games in the development of physical qualities of a child, where a teacher, using National types of games, can achieve from students the ability to work on themselves, increase mental activity and the richness of the language, master various skills and abilities
Keywords: School, national games, physical qualities, education

Жалпы орта мектеп оқушыларының оқу іс-әрекетінде халық ойындарын дидактикалық мақсатта қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері С.А. Ұзақбаева, Е. Сағындықов, С. Елубаев, С. Елубаева, А.К. Айтпаева, Г.Р. Бахтиярова еңбектерінде ашып көрсетілді. Бұл еңбектерде халық ойындарының білімдік, тәрбиелік және дамытушылық мәні айқындалып, оларды пайдаланудың жолдары мен әдіс-тәсілдері беріледі.

Халық ойындары педагогиканың дәстүрлі құралдары болып саналады. Ол бала өмірінің табиғи серігі, көңіл-күйінің бұлағы. Онда ежелден адам өмірінің бейнесі, тұрмысы, салт-дәстүрі, еңбегі, халықтық намыс, ерлік, батылдық туралы көзқарастары, жылдамдық, тездік, шеберлік пен әдемі де әсем қимылдарды меңгеру тілектері, шығармашылық тұрғыда ойлау қабілеті, ұстамдылыққа,ептілікке, тапқырлыққа, жеңіске жету талпынысы айқын қамтылған. Халық ойындары баланың көркемдік-эстетикалық, дене тәрбиесінің бөлінбейтін бір бөлігі болып саналады. Ойын кезіндегі қуанышты көңіл- күй мен әсем қимылдар баланың рухани байлығымен үйлеседі. Сөйтіп оларда туған елдің мәдениетіне деген қызығушылық, сүйіспеншілік, сыйласымдық сезімі қалыптасады. Халық ойындарының қайсыбірі болмасын мазмұны жағынан балаға түсінікті, әсерлі және ықшамды. Олар ойлау қабілетінің белсенді дамуына, ой-өрісінің кеңеюіне, қоршаған ортаны дұрыс түсініп меңгеруге, психикалық процестерді жетілдіруге ықпал етеді [1].

Ұлттық ойындар атадан балаға, үлкеннен кішіге мұра болып жалғасып отыпған көне халықтың дәстүрлері, шаруашылық мәдени, өмір тіршілігінің жиынтық белгісі болған. Әрине, ойын өнер ретінде әдебиет пен мәдениеттің сан алуан түрлерімен қабысып,астасып келіп, бірін бірі толықтырып байыта түседі.

Ойын бар өнердің бастауы, шынында да көне мәдениетпен әдеби туындылар сол халықтың жиналған уақытта, ойын той үстінде дүниеге келіп, көптің игілігіне айналған.

Қазақтың ұлттық ойындарының бір ерекшелігі оған өлең сөздің араласып келіп келіп отырғанында. Егер ойын барысында өлең тақпақ жолдары кездеспесе, онда ойында жеңіліп, өз ұпайын өтеушілер орындайды.

Сөйтіп бүгінгі және болашақ ұрпақтың ұлттық ойындары адам еңбегінің жемісі. Халықтың фантастикалық ой құбылысының көрінісі, дүниені танып-білу талпынысына нышаны ретінде өмірге келген халықтың әлеуметтік-экономикалық айналасы екенін білеміз.

М.О. Әуезов біздің халқымыз өмір кешкен ұзақ жылдарында, өздері қызықтаған алуан өнері бар, «Ойын» көңіл көтеру, жұрттың көзін қуанту, көңіл шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше мағыналары болғанын айтады. Бұл пікір өзі өмір сүрген ортаның шындығынан туындаса керек. Қазақтың тарихи көне жылдарының эпостары мен лироэпостарының қай-қайсысын алып қарасақ та, оның өн бойына халықтың ұлттық ойындарының, әдет-ғұрыптары салттарының алуан түрлерін кездестіреміз. Негізгі кейіпкерлері - баланың ел қорғаушы батыр, жауынгер, халық қайраткері ойын үстінде көрінеді, сол ойын арқылы шығып, өзінің бойындағы табиғи дарынын шыңдай түседі.

1 жастан 7-ге дейін баланы халқымыз «нәресте» немесе «ойын баласы» деп атаған. Халық неше алуан ойынды туғызып, оны іс жүзінде қолданып оның тәрбиелік, білімділік жақтарын көре білген. «Бала ойынмен өседі» деген өмірлік қорытынды жасап, оны өздерінің бала тәрбиесіне тиек еткен.

«Балалармен ойнайды,
Ойнап жүріп ол бала,
Кеудеде ақыл ойлайды» - деген өлең жолдары да осының дәлелі.

«Ойын баласы ғой, бүгін ойнамай үйде отыр, селсоқ ауырып қалды ау!» деген пікір айтқан баланың денсаулығын бағдарлайтын халқымыз. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштасады.

В.А.Сухомлинскийдің сөзімен: «Ойынсыз ақыл – ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын – дегеніміз ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» - деп ойынның зор маңызын түйіндесек, ұлттық ойындарды ойнату, сабақта пайдаланудың маңызы сөзсіз зор [2, 121-бет].

Жалпы орта мектеп оқушыларының білімінің саналы болуы сабақ жүйесіне, әр сабақтың ішкі мүмкіндігіне, оларды ұлттық дәстүрмен ұштастырып, оқушылардың шығармашылықпен жұмыс істеуін, білімдерін, дағдыларын, іскерлікпен дамытуға байланысты.

Ойынның атқаратын қызметі сан алуан болады. Атқарылатын қызметіне қарай ойын жұмбақ, жаңылтпаш, айтыс, құрақ, оралым, ою-өрнек, мозайка, шытырман, жарыс, тұзақ, есеп, сұрақ, алмастыру, қозғалыс, жаттығу болып бөліне береді. Ойын тек баланың дене күш-қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке және т.б. тәрбиелеп қоймай, оның ақыл-ойының толысуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді. Баланың әртүрлі ойынмен ойнауы және өзі туып өскен, өмір сүрген ортасына байланысты алған әсерлері мен түйсіктері олардың қиялын қозғап, творчестволық шабытын оятып, алғашқы іс- әрекетке жетелеуге, осы арқылы баланың өзін қоршаған дүниені танып білуіне алғашқы қадам жасауға мүмкіндік береді [3].

Оқушының бой жүйесін босататын, жан қуаттарын (ойлауын, қабылдауын, елестетуін, есін, зейінін) өрбітетін ойын, Абай сөзімен айтсақ дүниенің көрінетін һәм көрінбейтін сырын түгендеу арқылы жүргізілуі тиіс. Басқаша айтқанда, ойын нақтылық пен дерексіздік, индукция мен дидукция, талдау мен жинақтау, ұқсастыру, салыстыру, бақылау мен тәжірибе арқылы жүргізілуі тиіс. Оқушыларды ой қорытындысын жасай

білуге үйрету үшін, осы таным әдістеріне баулуымыз қажет. Сонда ғана тәлім - әрі сәнді, әрі мәнді болады.

Балаға әрбір ойынның алдына қоятын мақсаттары айтыла отырылып, ойын ережесі түсіндіріледі. Сондай-ақ пайдаланылатын құрал-жабдықтары айтылады. Халық ойындары қолға түскен қарапайым заттармен ойнала береді. Халық ойынының келелі бір мақсаты – баланы жан-жақты тәрбиелеу болғандықтан, бір ойын түрліше ойналуы мүмкін, сондай- ақ, ойлануға берілген сұрақтың түрліше жауабы болуы мүмкін.

Ойын ережелерінде тәрбиенің үлкен маңызы жатыр. Олар ойынның барысын белгілейді, балалардың тәртібі мен әрекеттерін, олардың қарым-қатынасын бақылайды, жігерінің қалыптасуына ықпал етеді [4].

Ойынға қызығуы үшін ойын өмірмен ұштастырыла алынып, оның қажеттілігін бала сезінуі тиіс. Сондай-ақ, ойын тұжырымы әдеттегіден бөлектеу, түсінуге жеңіл, мақсаты айқын болуымен бірге, есептеуі аз, ойлану арқылы тез табылатын болуы қажет. Әрбір ойын ойналып болғаннан кейін, қорытындыланып отырылса пайдалы болады.

Ұлттық - дидактикалық ойындарды оқыту мен тәрбие құралына айналдыру үшін бір қатар әдістемелік талаптардың қатаң сақталуы тиіс:

Тәрбиеші ұлттық дидактикалық ойындардың неғұрлым көп түрін білуі тиіс.

Ұлттық дидактикалық ойындарын балалардың жас ерекшеліктеріне және қызығушылығына байланысты іріктей білу.

- ойын ережесін өзі жете біліп, балаларға да түсінікті етіп жеткізе білу.
- барлық ойындардың тәрбиелік мақсатын анықтап алу.
- ойын барысында ережені сақтауды қатаң түрде қадағалау.
- ойынға арналған құрал-саймандарды даярлау, қажет болған жағдайда өз қолымен даярлау немесе басқа құралдармен алмастыру.

Бұл жерде атап айтатын бір нәрсе, дидактикалық ұлттық ойындарды бүгінгі педагогикалық ілім талаптарына сай іріктеп, ретті қолдана білсек, онда ол сабақтың сапасын көтеріп, тиімділігін арттырады, сыныптан тыс тәрбие жұмыстарын жандандыра түседі.

Ұлы Абайдың «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» деген пікірінен бала өмірінде ойынның маңыздылығын көруге болады. Бастауыш сынып оқушыларының психикасының дамуына ойын әрекеті шешуші рөл атқаратындығы туралы белгіліғалымдар өз еңбектерінде айтып кеткен. (Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердіұлы, С. Торайғыров, Т. Тәжібаев т.б.)

Педагогикалық үрдісті жетілдіру ойынның алар орны жөнінде қазақстандық ғалым Н.Құлжанова да зерттеген. Ойын бала үшін еліктеу, инстинкт күнделікті негізгі іс-әрекет және өмірі деп дәлелденген. Н. Құлжанованың айтуы бойынша ойынды әдептілік, тәрбиелік мақсатқа пайдалану - болашақ өміріне түзу жол салу, үлкендерге еліктеу және өмірдің талаптарына сай бейімдеу деп түсіндірген.

Сонымен бірге жалпы орта мектеп оқушыларының назарын аударатын ойын түрлерінің бірі - ұлттық ойындар. Бұл ойын түрі берілген тапсырманы орындаумен қатар баланың денсаулығын нығайтып, т.б көптеген қасиеттерін дамытады.

Жалпы орта мектеп оқушыларының негізгі әрекеті - оқу, қарым-қатынас, ойын және еңбек болса, бұлардың әрқайсысы негізгі функцияларды атқарып, баланы дамытады. Оқу - білім алу мен білік, дағдыны қалыптастырса, қарым-қатынас - бұл балалардың бірін-бірі дұрыс қабылдап, сонымен қатар жаңалық алмасуын арттырады. Ойын - пәндік әрекеттерді жетілдіріп, бірлесіп жұмыс жасай білуге дағдыландырады. Ал, еңбек - қолдың қозғалысын жақсартып, практикалық кеңестік және көрнекі ойлауын жетілдіреді. Балалардың мұндай әрекеттерге белсене қатысуы олардың психикалық дамуын арттырады[5].

Ойынның негізгі мақсаты баланы қызықтыра отырып білімді берік меңгерту болса, мұғалімнің міндеті - сол ойын түрлерін пайдалана отырып, оқушыларды өздігімен жұмыс

істей білуге, ой белсенділігі мен тіл байлығын арттыра түсуге түрлі дағды мен шеберлікті меңгертуге қол жеткізу.

Оқу үрдісіне ойын түрлерін пайдалану – бағдарламада анықталған білім, білік,және дағдыларды қалыптсатыру, тиянақтау, бекіту немесе тексеру болып табылады. Сондай-ақ мұғалім ойын түрлерін балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес түрлендіре отырып, жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау және тексеру кезінде, яғни сабақтың кез - келген сәтінде оқыту әдісінің құралы ретінде пайдалануға болады.

Қорыта келгенде, балалардың рухани дүниесін ізгілендіруде, рухани дамытуда дидактикалық ойындарды кеңінен қолдануға болады. Себебі, ойындарды ойнау барысында балалар өздерін еркін сезінеді, өз ойларын қысылып-қымтырылмай жеткізеді. Мұның өзі балалардың жеке тұлғалық қасиеттерінің дамуына, рухани жан-дүниесінің толысып жетілуіне зор ықпал етеді. Демек, сабакта ойындарды тиімді колдана отырып, балалардың рухани дүниесін ізгілендіру, жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру кажет. Себебі, ойын кезінде балалар өздерін еркін сезініп, ұжымды сыйлауға, өз ой-пікірлерін дәлелдеуге үйренеді сонымен қатар орта мектептің оқу үрдісінде ұлттық – дидактикалық ойын түрлерін пайдалану, біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, балалардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сағындықов Е. Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие процесінде пайдалану. – Алматы: Рауан, 1993. – 76 б.
2. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М: Политиздат, 1973. – 125 б.
3. Толыбаев Қ. Кел, ойнайық, – Алматы: Өнер, 1990. – 62 б.
4. Ұзақбаева С.А., Айтпаева А.К. Воспитательные возможности казахских народных детских игр. – Алматы, 1996. – 35 б.
5. Ұзақбаева С.А., Сарбасова Қ.А. Бастауыш сыныптардағы сабақтарда қазақ этнопедагогикасы материалдарын пайдалану. – Алматы, 1997. – 32 б.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ФУТБОЛА В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАН

Юлдашева Севара Гафуркызы
Студентка 2 курса
Научный руководитель: Анарбаев Алмас Казбекович
К.п.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
e-mail: sevara.iuldasheva@iuth.edu.kz

Аннотация. В настоящей исследовательской работе рассматриваются проблемы возникновения и развития популярной игры футбол, первые успехи различного уровня и масштаба, которых достигли команды города Туркестан, принимая участие в соревнованиях, турнирах, чемпионатах, начиная с городского, областного и завершая республиканским уровнем.

Ключевые слова: футбол, соревнования, команды, стадион, чемпионат.

Түйін. Осы зерттеу жұмысында футбол - танымал, сүйікті ойынның пайда болу тарихымен қатар футболдың, даму тарихы, әртүрлі деңгейдегі және масштабтағы алғашқы жетістіктері Түркістан қаласының командалары қалалық, облыстық, республикалық деңгейдегі жарыстарға, турнирлерге, чемпионаттарға қатысқаны жайлы зерделінеді.

Кілт сөздер: футбол, жарыстар, командалар, стадион, чемпионат.

Annotation. In this research paper, along with the history of the emergence of the popular and beloved football game, the development, history, the first successes of various levelsand scales achieved by the teams of the city of Turkestan, taking part in competitions, tournaments, Championships starting with the city, regional, ending with the republican level areconsidered.

Keywords: football, competitions, teams, stadium, championship.

Введение

Футбол – самая популярная командная игра, в которую играют во всех континентах и в любой стране мира, независимо от возраста и пола. Всеми любимая игра имеющая очень древнюю историю, в которую играли изготавливая мячи из разных материалов, среди которых были и тряпочные в дальнейшем резиновые, надувные и из других сподручных материалов на различных площадках с покрытием и без, при наспех изготовленных воротах иснаряжении. Прошли столетия и современный футбол уже невозможно представить без подготовленных стадионов с газоновым и искусственным покрытием, фирменных мячей изготовленных из кожи в соответствии с утвержденными стандартами Международной федерации футбола и параметрами размеров стадиона, мячей, снаряжений, эпикировки и футбольной аммуниции. В настоящей исследовательской работе подготовленной студентами кафедры «Спорта» Международного университета туризма и гостепреимства, рассматриваются наряду с историей возникновения популярной всеми любимой игры футбол, развитие, история, первые успехи различного уровня и масштаба которых достигли команды города Туркестана, принимая участие на соревнованиях, турнирах, Чемпионатах начиная с городского, областного,завершая республиканским уровнем. Туркестан имеющий многовековую историю, считающийся второй Меккой в мусульманском мире, из города районного, в дальнейшем городского значения, с 2018 года стала центром Туркестанской области. Благодаря огромной помощи жителей всех областных центров республики, предпринимателей, спонсоров город за короткий промежуток времени полностью изменил свой облик, где наряду со строительством социально культурных бытовых объектов, 5, 7, 9, 12, 20 этажных, многоквартирных жилых комплексов были построены административные здания, современные спортивные сооружения открытого, закрытого типа, стадионы, спортивныеплощадки, центры спорта. В новом областном центре начали создаваться федерации различных видов спорта, В период с 1968 по 2000 годы ежегодно проводился Чемпионат города по футболу, в котором участвовали около 30 командтрудовых коллективов, заводов, строительных, торговых организаций. Команды: Ремонтно-механического завода – «РМЗ», Локомотовного депо – «Локомотив», завода Ремстройдормаш – «РСДРМ», «Хлопкоочистительного завода» – «ТХЗ», Строительно-монтажного поезда №194 – «Монтажник, Завода железобетонных изделий – «ЖБИ», Комбината строительных деталей и конструкций – «КСДиК», Комбината нерудных материалов – «КНМ», Отдела рабочего снабжения – «ОРСводстрой», Хлеб.завода – «Пищевик». В высшей лиге города принимали участие 12 команд, в первой их количество доходило до 20 команд. Игры проводились на единственном в те годы стадионе «Локомотив». С 1965 года на всех просторах СССР очень широкое распространение имели турниры на призы ЦК ВЛКСМ, Федерации футбола СССР, газеты «Пионерская правда», «Кожаный мяч» среди уличных и дворовых команд младших и старших возрастов [1,2]. Этот турнир имел огромную популярность на территории СССР, к которому допускались команды юных футболистов дворовых клубов, улиц, школ не только городов но и сельских административных округов. Лучшие из лучших прошедших через сито районных, городских, областных, республиканских турниров завоевывали право участвовать на Всесоюзных турнирах на призы клуба «Кожаный мяч». Самым запоминающимся и историческим было участие нашей Туркестанской команды

«Шалкар» на 9 Всесоюзном финале игр состоявшегося в 1973 году в городе Николаев, Украинской ССР [3].

Самый большой в то время стадион «Локомотив» был оборудован для болельщиков и зрителей деревянными скамейками в 2-ряда по бокам футбольного поля вместимостью 300-500 человек. Параметры стадиона, размеры футбольного поля, инженерная инфраструктура не соответствовала утвержденным стандартам федерации футбола Казахстана и тогда назрела необходимость реконструкции старейшего стадиона города. Закипела работа, еженедельно организовывались комсомольские субботники на котором трудилась молодежь из многих трудовых коллективов города. Вручную, на носилках молодежь заливала бетон для трибун, вывозился мусор, проводились работы по благоустройству, снималось изношенное травянное покрытие,... После завершения работ городской стадион приобрел совсем другой облик: были уложены беговые дорожки, восстановлен газон стадиона, установлены трибуны на 5000 мест, в подтрибунных помещениях построены раздевалки, комнаты для занятий боксом, борьбой, штангой.

В 1990 году команда **«Монтажник»** – **СМП-194**, из города Туркестан игравшая в первой лиге, добилась исторического успеха, завоевала **«КУБОК Казахской ССР»...** Это была сенсация на весь Казахстан, не имевшая опыта выступлений в высшей лиге, команда первый год добившаяся права участия в 1 низшей лиге Казахстанского футбола, обыграв именитые более опытные футбольные клубы стала обладателем **Кубка Казахской ССР**, вписав золотыми буквами название команды «Монтажник» г. Туркестанв историческую летопись футбольной истории Казахстана!

В 1993 году наша команда переименованная в Футбольный клуб «Яссы» несмотря на возникшие трудности с финансированием и другими проблемами, благодаря организаторским способностям, личному авторитету, инициативности Э.Д. Сулейманова продолжила прекрассное выступление в матчах лиги, по завершении которого команда стала серебрянным призером в лиге, завоевав право участвовать в **Высшей лиге** Казахстана по футболу.

В 2018 году после подписания Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым Указа об образовании Туркестанской области, и назначением акима У.Е. Шукеева закипела работа, которая продолжается и по сей день.

Быстрыми темпами начались возводиться многочисленные объекты социальной инфраструктуры, строились многоэтажные жилые микрорайоны и комплексы, здания и сооружения государственных учреждений и организаций, средних общеобразовательных школ и даже Международного университета туризма и гостепреимства, студентами которого в 2020 году, посчастливилось стать многим выпускникам школ из различных регионов Казахстана, и соседних республик.

Наряду с вышеназванными объектами строятся и многочисленные спортивные сооружения и комплексы, площадки и стадион.

Список литературы:

1. Газета «Пионерская правда» № 65 / 5752/ от 14 августа 1973 года.

2. Газета «Пионерская правда» № 69 / 5860 от 27 августа 1974 года.

3. Программа Всесоюзных финальных соревнований юных футболистов младшего возраста на приз клуба «Кожаный мяч» Николаевская областная типография им. Ленина. Изд. №556, от 31.07.1973 г.

МАЗМҰНЫ

1 ***Суровцова В.Ю.***
ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЗИТИВНОЙ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛА ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ТУРИЗМА 3

2 ***Кучербаева А.Н.***
МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОДАЖАМИ В СФЕРЕ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 8

3 ***Тұрлыби А.А.***
ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН БАСҚАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 13

4 ***Еркебек С., Ермек І., Рысбекова Ж., Жолманова Н.Ж.***
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АЯСЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ 19

5 ***Тимурқызы Х., Жолманова Н.Ж.***
ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ 25

6 ***Шадиева А.А., Жаздыкбаева Д.П.***
ҚОНАҚ ҮЙ КЕШЕНІНІҢ АКТИВТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ 29

7 ***Жаздыкбаева Д.П.***
ҚОНАҚ ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 35

8 ***Жұмабай Б.Н.***
DEVELOPMENT STATUS OF GAMBLING TOURISM IN KAZAKHSTAN 42

9 ***Бегматова М.Ж., Рожко Г.Т.***
ТУРИЗМ КАК АКТИВНЫЙ ОТДЫХ, УКРЕПЛЯЮЩИЙ ЗДОРОВЬЕ 49

10 ***Чакал Э.Н., Момбекова Г.Р.***
УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ТУРИЗМЕ (НА ПРИМЕРЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА) 52

11 ***Сыздықов Н., Айдаров О.***
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДА ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНА КІРІС КЕЛТІРЕР ТУРИСТІК САЛАНЫҢ ДАМУЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ 57

12 ***Айболова А.К., Жумекенова Д.Е.***
«TIKTOK» ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІСІ ҮЛГІСІНДЕ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНЕ ВИРТУАЛДЫ ЭКСКУРСИЯНЫ ЖЫЛЖЫТУ МҮМКІНДІГІ 61

13 ***Сағындық Ш.Қ., Самалық Б.М.***
АУТСОРСИНГ ҚЫЗМЕТІН ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ 65

14 ***Нахипбекова С.А., Бөгенбай Б.Б.***
ТУРИСТІК ӘСЕР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯСЫ 69

15 ***Газханова Н.Ф., Балтабекова Д.Д.***
КӨНЕ ҚАЛАНЫҢ ЗАМАНАУИ ТУРИСТІК НЫСАНДАРЫ АРҚЫЛЫ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ БАҒЫТТАРЫ 73

16 ***Ракишова Ж.С., Нурмухамедова Ш.С.***
ДІНИ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ 80

17 ***Заева Я.М., Шкваренко Н.С.***
АНАЛИЗ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЫБОР БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИХ В ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЕ НА ПРИМЕРЕ ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛ Г. КОСТАНАЙ 84

18 ***Капалбаева А.Д.***
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ІШКІ ТУРИЗМ ЖАҒДАЙЫ 89
19 ***Косач Е.А., Шкваренко Н.С.***
СПРОС И АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОВЕДЕНИЯ ТЕМАТИЧЕСКИХ ШКОЛЬНЫХ ЭКСКУРСИЙ В Г. КОСТАНАЙ 92
20 ***Нахипбекова С.А., Сұлтанхан А.***
ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ ТУРИЗМ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР 98
21 ***Seidigali A.I., Nurmukhamedova Sh.S.***
PROBLEMS AND PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN 102
22 ***Утегенова Ж.С., Бекбусинова Г.К., Сарсенбаева К.А.***
ӨНДІРІС САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ, ДАМЫТУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ 105
23 ***Нурмуханбетова Д.Е.***
ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА РЫНОК КЕЙТЕРИНГОВЫХ УСЛУГ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АЛМАТЫ 108
24 ***Шелудько Е.В., Шкваренко Н.С.***
ВОЗМОЖНОСТЬ ПОДГОТОВКИ ЭКСКУРСОВОДОВ НА БАЗЕ КОСТАНАЙСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ А. БАЙТУРСЫНОВА 112
25 ***Сартова А.М., Жумекенова Д.Е.***
ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНДАҒЫ АНИМАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ 119
26 ***Кадырова Ж.Ж., Хамитова Д.М.***
ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА 123
27 ***Досаламанова М.Б., Жолманова Н.Ж.***
ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ – ҚАЗАҚСТАНДЫ ТУРИЗМНІҢ ОТАНЫ ЕТУДІҢ АЛТЫН БАСПАЛДАҒЫ 127
28 ***Исламова У.***
МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ИНТЕРВЕНЦИЯ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ 132
29 ***Жаксыбаева А.А., Мухамадеева И.А.***
К ВОПРОСУ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ СОБЫТИЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА В 30-Х ГОДАХ XX ВЕКА 136
30 ***Ашенова А.Ж., Файзулин А.И.***
ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА 140
31 ***Шакирова Т.И., Жолынбек Ж.***
ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ КАЗАХСКОГО ЭПОСА 144
32 ***Сәлемова Т.С.***
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІН БОЛАШАҚ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ БЕЙІМДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 149
33 ***Макашева Ф.Н., Тургалиева А.***
АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ АУЫЗША КОММУНИКАТИВТІ БІЛІКТІЛІГІН ДАМЫТУ 153
34 ***Әлібек А.Д.***
ОРТА МЕКТЕПТЕ ҮШ ӨЛШЕМДІ МОДЕЛЬДЕУДІ ОҚЫТУ 157
35 ***Саржигитов Е.Т.***
ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ 161

36 ***Зиязиева Л.Р., Темербекова А.А.***
ЦИФРОВЫЕ НАВЫКИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ АКТИВНОГО ПЕРЕХОДА К ОНЛАЙН ОБРАЗОВАНИЮ 167

37 ***Сабырова Ә.Қ., Ералина А.Қ., Ералин Қ.Е.***
ЭТНОДИЗАЙН – АРТ БІЛІМНІҢ БІР САЛАСЫ 171

38 ***Сабырова Ә.Қ., Ералина А.Қ., Ералин Қ.Е.***
ЭТНОДИЗАЙНЕРЛІК МОНУМЕНТТІК – АРТ НЫСАН ТЕХНОЛОГИЯСЫ 175

39 ***Ералина А.Қ., Сабырова Ә.Қ., Ералин Қ.Е.***
СӘНДІК БЕЙНЕЛЕУ ӘДІСТЕРІ 179

40 ***Темірғалиева С.Е., Айгужинова Г.З., Батяшова И.В., Кривец О.А.***
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ 186

41 ***Сулейменова Ж.***
ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ 191

42 ***Nogerbek A.Dz.***
CREATIVE ACTIVITY IN FUTURE SPECIALISTS COMPETENCE FORMATION 196

43 ***Мамбетов Қ.Қ., Сарсенбаев Т.Қ., Мусакулов Т.А., Суюндыков М.У.***
МОДУЛЬ БОЙЫНША ОҚЫТУ 200

44 ***Ашел Е.Н.***
ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ КАРИЕСА У ДЕТЕЙ В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАН 203

45 ***Демеуов А.К., Қалыбаев Ә.А.***
ІРГЕЛІ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЕСЕПТЕРДІ СҰРЫПТАУДЫҢ МАҢЫЗЫ 206

46 ***Азизбекова А.С., Қалдарбекқызы А.***
МАРГИНАЛДЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ 211

47 ***Ниязов Н.А.***
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӨСКЕЛЕҢ ЖАС ҰРПАҚТЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ //*Социологиялық тұрғыдан талдау//* 216

48 ***Пайзуллаев Е.Н., Хамидуллаева Д.Д.***
СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ 219

49 ***Мәлік Ш., Идирисова А.А.***
АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ 224

50 ***Бекзатова Э.К., Сатыбалдиева А.Н.***
ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУ – БИЗНЕСКЕ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРДІ АШУ ЖОЛЫ 229

51 ***Бекзатова Э.К., Жабаева Б.О.***
ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ 235

52 ***Самсонова К., Нурумов А.С.***
СТАНОВЛЕНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 239

53 ***Алым Ж.***
БЕЙНЕ МӘЛІМЕТТЕРДЕН ЖАЛЫН МЕН ТҮТІНДІ АНЫҚТАУ 246

54 ***Aripzhan G.Zh., Nur A.D.***
SOME PECULIARITIES IN THE USAGE OF KAZAKH, ENGLISH AND RUSSIAN PHRASEOLOGICAL UNITS: PROVERBS, SAYINGS AND IDIOMS 248

55 ***Ершева Т.А., Амалбек Ж.Ғ.***
СҰЛТАНБЕК ҚОЖАНОВ – МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ 254

56 ***Ершева Т.А., Тұрғанбек Ф.Қ.***
ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ 257

57 ***Кенджаева Б.Б., Жорабекова А.Н.***
АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК БЕЛСЕНДІЛІК-КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ КІЛТІ 261
58 ***Аблаева Р.Б., Абай А.***
ҚАЗАҚТЫҢ БАЙЫРҒЫ ӨЛШЕМ БІРЛІКТЕРІ: ҚАШЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЗЫНДЫҚ ӨЛШЕМДЕРІ 268
59 ***Мырзабай А.С., Ашел Е.Н., Әбдіханова С.А.***
ПРОБЛЕМА БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ 272
60 ***Оңалбайқызы Р., Сәрсенбек Д.***
ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫ АЙМАҚТЫҚ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ СТУДЕНТ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР 276
61 ***Бектибаева Сабира., Умирзакова З.А.***
СЛОВА-ПАРАЗИТЫ В УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ЧЕЛОВЕКА (на примере речи студентов) 281
62 ***Файзулла Г.Ф., Оралбаева Н.М.***
ЖАЛАЛ ӘД-ДИН РУМИ МЕН СҰЛТАН ВЕЛЕД ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ТАҚЫРЫБЫ 287
63 ***Файзулла Г.Ф., Сұлтанбекова Г.Н.***
ПАРЕМИЯ, ЖҰМБАҚ-ЖАҢЫЛТПАШТАРДАҒЫ «ҚҰМАЙ» ЗООЛЕКСЕМАСЫ 292
64 ***Демеуов А.К., Қалыбаев Ә.А.***
ЖАҢАШЫЛ ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ 299
65 ***Сулейменова А.***
КӨНЕ ТҮРКІСТАН ШАһАРЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНДАҒЫ СӘУЛЕТ ҒИМАРАТТАРЫ 303
66 ***Ибрагимов Б.Б.***
АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ТРЕНЕРСКОГО МАСТЕРСТВА В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН 313
67 ***Кузьмина А.Н., Имангулова Т.В.***
ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЗАВЯЗЫВАНИЯ УЗЛОВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В АЛЬПИНИЗМЕ 316
68 ***Мельник И., Имангулова Т.В.***
РАЗВИТИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ 7-9 ЛЕТ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ СКАЛОЛАЗАНИЕМ 320
69 ***Мельник И, Имангулова Т.В.***
ЗНАЧЕНИЕ, СТАНОВЛЕНИЕ И ИСТОРИЯ СКАЛОЛАЗАНИЯ КАК ВИДА СПОРТА 325
70 ***Темірғалиева С.Е., Айгужинова Г.З., Батяшова И.В., Кривец О.А.***
МҮГЕДЕКТЕР МЕН ДЕНСАУЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА АУЫТҚУЛАРЫ БАР АДАМДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ БЕЙІМДЕЛГЕН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ РӨЛІ 330
71 ***Срлыбайқызы Ә., Анарбаев А.К.***
ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА, КВАЛИФИКАЦИИ, СОСТОЯНИЯ ТРЕНИРОВАННОСТИ БОРЦА НА ПЛАНИРОВАНИЕ МАКРОЦИКЛОВ 333
72 ***Болтабоев У.М., Кучкаров Б.О., Демеуов А.К.***
ПРОБЛЕМЫ КОМФОРТНОЙ СИТУАЦИИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ ОШИБКИ СОПЕРНИКА НА СОРЕВНОВАНИЯХТАЭКВОНДО 339

73 ***Ибрагимов Б.Б., Касимова А.О., Демеуов А.К.***
РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОЛИМПИЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ 342
74 ***Бүркіт Ж.Қ.***
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУ 344
75 ***Аканов Ш.К., Ерлібекқызы Т.***
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТТЫҢ СТУДЕНТ ӨМІРІНДЕГІ РӨЛІ 349
76 ***Насрединова М., Есіркепов Ж.М.***
РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УМСТВЕННОЙ ГОТОВНОСТИ К ОБУЧЕНИЮ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 353
77 ***Токболатов Н.К., Сәдуақас Ғ.Ә., Талиев Р.М.***
МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ СПОРТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНА ТӘРБИЕЛЕУ 356
78 ***Жумекенова Д.Е., Кумажанов А.С.***
СПОРТТЫҚ КҮРЕС БОЙЫНША ЖАТТЫҚТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖОСПАРЛАУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ 360
79 ***Жумекенова Д.Е., Капышев Ш.Е.***
ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КҮРЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫН ТАЛДАУ 365
80 ***Жумекенова Д.Е., Қойшин Д.Т.***
ТАЛАПКЕРЛЕР ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ 371
81 ***Мадраимова Х.И., Косырева И.И.***
ВЛИЯНИЕ СПОРТА НА ПСИХИЧЕСКОЕ И ФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ СТУДЕНТА 376
82 ***Жакулин Д.А., Ибраева Р.Ж., Бекмухамбетова Л.С.***
ФУТБОЛДА 4-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ДОПТЫ ИГЕРУДІ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕРІ 380
83 ***Исламбек А.М., Ибраева Р.Ж., Бекмухамбетова Л.С.***
ВОЛЕЙБОЛДАН ӘЙЕЛДЕР МЕН ЕР АДАМДАРДЫҢ ДАЙЫНДЫҚ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 384
84 ***Медиева Ж.Р., Ибраева Р.Ж., Бекмухамбетова Л.С.***
ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР 4-6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ 391
85 ***Осер Д., Сафаргалиева Г.Н., Бекмухамбетова Л.С.***
ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМЫТУДА АСЫҚ ОЙЫНЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ 395
86 ***Хасенов Қ., Ибраева Р. Ж., Бекмухамбетова Л.С.***
ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ӘРТҮРЛІ ҚҰРАЛДАР МЕН ЖАБДЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ 399
87 ***Машарипов Р.М.***
В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР 402
88 ***Razakova F.***
THE PHYSICAL STATUS OF THE STUDENT 405
89 ***Самсонова К., Рустамова Х., Анарбаев А.К.***
СИСТЕМА СПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ ПО ЛЕГКОЙ АТЛЕТИКЕ 407
90 ***Святокум С.В., Бекенов Н.С.***
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫСОКОИНТЕНСИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ ТАБАТА ДЛЯ РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ И ВЫНОСЛИВОСТИ ТАЭКВОНДИСТОВ 413

91 ***Акрамов Б., Анарбаев М.А.***
РОЛЬ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ БОРЦОВ В СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 418
92 ***Агеева С.В., Федькович В.В.***
ПРИМЕНЕНИЕ СРЕДСТВ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СО СТУДЕНТАМИ, ИМЕЮЩИМИ НАРУШЕНИЯ ОСАНКИ 423
93 ***Анарбаева Д.А.***
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ 429
94 ***Сафаргалиева Г.Н., Абдимуратова Г.М.***
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ӘДІСТЕР МЕН ТӘСІЛДЕР 432
95 ***Сафаргалиева Г.Н., Жанибеков Д.М.***
СПОРТТЫҚ ҮЙІРМЕЛЕРДЕ БАСКЕТБОЛШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ ҮШІН АЙНАЛМАЛЫ ЖАТТЫҒУ КЕШЕНДЕРІН ҚОЛДАНУ 438
96 ***Сорокин В.С., Уракчинцева Г.В.***
ОБУЧЕНИЕ СТРЕЛЬБЕ ИЗ ЛУКА НАЧИНАЮЩИХ СПОРТСМЕНОВ ЛУЧНИКОВ 443
97 ***Хамитов М.***
РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ НА СПОРТСМЕНОВ 448
98 ***Әбдез А.Ә.***
СПОРТШЫЛАР ҚАЖУЫНЫҢ ЖӘНЕ ҚАЛПЫНА КЕЛУІНІҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 450
99 ***Сулейменов О., Аязбеков Б., Джылысбаев Д., Айымқұлов Р.***
СПОРТШЫНЫҢ СПОРТТЫҚ ЖЕТІСТІККЕ ЖЕТУ ҚАБІЛЕТТЕР МЕН ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ АНЫҚТАУ 456
100 ***Куралбаев А.А., Тұрлыби А.А., Арыстанов Н.О.***
ҰЙЫМ МӘДЕНИЕТІН ДИАГНОСТИКАЛАУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІНІҢ ЗАМАНАУИ АСПЕКТІЛЕРІ 460
101 ***Тлеш А.С.***
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ҚАЛПЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ 466
102 ***Жолдасбекова Б.А., Кенжеев М.С.***
ПРЕЗИДЕНТСКИЕ ТЕСТЫ – ОСНОВА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ 474
103 ***Жолдасбекова Б. А., Кенжеев М.С., Конашева Р.А.***
ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТА 478
104 ***Уракчинцева Г.В., Журавлев И.А.***
ХОКЕЙ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ 6-8 ЛЕТ 483
105 ***Азизов А.А.***
ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДЗЮДО В КАЗАХСТАНЕ 487
106 ***Джылысбаев Д., Қыдыралиев М., Кудериев Ж., Нұржан Т.***
ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МЕН СПОРТТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ 491
107 ***Сулейменов О., Пушкулов Ж., Қыдыралиев М.***
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ ДЕНЕ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ӨЗГЕРУІН БАҚЫЛАУ 495
108 ***Сулейменов О., Джылысбаев Д., Пушкулов Ж.***
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ 499

109 ***Уракчинцева Г.В., Шейко М.С.***
ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ 11-12 ЛЕТ 502
110 ***Мұқаш А.Ж., Есіркепов Ж.М.***
ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ДЕНЕ ДАМУЫНДА АУЫТҚУЛАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУ 506
111 ***Есіркепов Ж.М., Аширметова О.М.***
Ә. НҰРМАХАНОВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ БАПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЖЕТІСТІКТЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ 512
112 ***Асқар А.Ә., Уразбаев А.А.***
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІ ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКЕТІ 517
113 ***Токболатов Н.К., Сәдуақас Ғ.Ә., Талиев Р.М.***
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ СИПАТЫ 521
114 ***Токболатов Н.К., Сәдуақас Ғ.Ә., Талиев Р.М.***
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ АДАМНЫҢ ЖЕКЕ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ЫҚПАЛЫ ЖӘНЕ БАСҚА ӨНЕРЛЕРМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ 524
115 ***Ержан Г., Ержанов С.У.***
БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІН ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА НЕГІЗІНДЕ ЖҮРГІЗІП ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ 526
116 ***Есиркепов Ж.М., Көпжасар Б.Ж.***
БОЛАШАҚ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МАМАНДАРЫНА РУХАНИ ТӘРБИЕ БЕРУДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ 531
117 ***Демеуов А.К., Мустафаев И.Т.***
ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ 535
118 ***Демеуов А.К., Алтаева Г.Н., Мустафаев И.Т.***
БОКСПЕН ШҰҒЫЛДАНАТЫН СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ДЕҢГЕЙІН АНЫҚТАУ 540
119 ***Алиев И.Б., Демеуов А.К., Алтаева Г.Н.***
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨЗБЕКСТАНМЕН САЛЫСТЫРҒАНДАҒЫ ТУРИСТІК-РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНШІЛІГІ 544
120 ***Демеуов А.К., Алтаева Г.Н., Қалыбаев Ә.А.***
«ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН СПОРТТЫҚ ЖАРЫСТАР» ӘДІСТЕМЕСІН МАТЕМАТИКАЛЫҚ-СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 549
121 ***Кифик Н.Ю., Назарова К.В.***
РАЗВИТИЕ ВЫНОСЛИВОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ 2-4 КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ ЛЁГКОЙ АТЛЕТИКИ 554
122 ***Жанибеков Д.М., Кифик Н.Ю.***
ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ КРУГОВОЙ ТРЕНИРОВКИ НА УРОКАХ В МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛАХ 559
123 ***Науатов С.К., Тустикбаев Н.А.***
ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР ҰМЫТЫЛМАСЫН ДЕСЕК... 565
124 ***Мурзабеков М.М.***
ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ОЙЫН БАРЫСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ 568
125 ***Шоқов Е.Ш.***
ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ 572

126 ***Шоқов Е.Ш.***
МЕКТЕПТЕН ТЫС ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ 577
127 ***Аканов Ш.К., Харичков О.С.***
РАЗВИТИЕВЫНОСЛИВОСТИ У СТУДЕНТОВ 1-2 КУРСОВНА ЗАНЯТИЯХФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ 580
128 ***Ахметов Б.Р., Боранбаева Ж.Т.***
ДАҢҚТЫ ҚОЛБАСШЫ, ХАЛЫҚ ҚАһАРМАНЫ, ҚАЗАҚТЫҢ ҚАС БАТЫРЫ БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ МОСКВА ТҮБІНДЕГІ ШАЙҚАСТАҒЫ ЕРЛІК ӨНЕГЕСІ АРҚЫЛЫ ҰЛТ ЖАСТАРЫН ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ 583
129 ***Ахметов Б.Р., Жұмағали М., Садыков К.И.***
ХАЛЫҚ ҚАһАРМАНЫ, ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ БАҚЫТЖАН ЕРТАЙҰЛЫНЫҢ ЕРЛІК ӨНЕГЕСІ АРҚЫЛЫ ЕЛ ЖАСТАРДЫ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ 588
130 ***Байжанов Е.Қ.***
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА СӨЗДІ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ 593
131 ***Байжанов Е.Қ., Маханова Н.Б.***
ЖАСТАРДЫ САЛАУАТТЫ ӨМІРГЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ТӘРБИЕЛЕУ 596
132 ***Сабденбеков Е.У.***
ОҚУ ОРЫНДАРЫ ЖАСТАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ ДАМУЫНЫҢ ЗЕРТТЕУІ 599
133 ***Сабденбеков Е.У., Уразбаев А.А.***
СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ 602
134 ***Көпжасар Б.Ж.***
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНДЕ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ КӨРІНІСТЕРІ 605
135 ***Сабденбеков Е.У., Сұлтанбек Р.Қ.***
СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ОҚУДАН ТЫС ҚЫЗМЕТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ 608
136 ***Байжанов Е.Қ., Турспенбетова С.Т., Маханова Н.Б.***
БАЛАБАҚШАЛАРДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ САПАЛАРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ 610
137 ***Омаров Б.С., Ахметов Б.Р., Сүгір Н.***
ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ 613
138 ***Омаров Б.С., Есиркепов Ж.М., Божбанбай А.***
ПРОБЛЕМА СНИЖЕНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА 617
139 ***Омаров Б.С., Уразбаев А.А., Сүгір Н.***
ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ 620
140 ***Юлдашева С.Г., Анарбаев А.К.***
ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ФУТБОЛА В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАН 623